

MAGYAROK A KULTÚRÁÉRT

A MAGYAR MUNKA EREDMÉNYEI AZ EMBERI
MŰVELŐDÉS TERÉN / FRANCIA ÉS MAGYAR
ÍRÓK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

DR LUKÁCS GYÖRGY

B. T. T., NYUG. MINISZTER, ORSZ. KÉPVISELŐ

BUDAPEST 1929

A MAGYAR-FRANCIA KULTÚRLIGA KIADÁSA

E KÖNYV FAMETSZETÚ DÍSZEIT,
A FEJLÉCEKET, KEZDŐBETŰKET
ÉS ZARÓDÍSZEKET, VALAMINT
A KÖTÉST ÉS ELŐZÉKPAPÍRT
R E I T E R L Á S Z L Ó
TERVEZTE

katasztrofális elbánást, mely bennünket Trianonban ért, csak az magyarázhatja, hogy azok, akik a békét diktálták, nem ismertek, illetőleg félreismertek bennünket. Olyan beállításban voltunk előttük ismeretesek, amint ellenséges szomszédaink, akik osztozkodni akartak a zsákmányon, bennünket nekik lefestettek. Minket meg sem hallgattak, csak mint vádlottat idéztek ítélőszékük elé, anélkül, hogy védekezésre módot adtak volna. Szóról-szóra valónak fogadták el a vádlók egyoldalú állításait és kihírdették előt-

tünk a majdnem halálos ítéletet.

Félrevezetett bíráink nem tudták, kit ítélték el. Nem tudták, hogy a világháború előidézésében nincs részünk. Nem eszméltek rá, hogy mi védtük meg a művelt Nyugatot a török hódítás ellen, és azt sem vették figyelembe, sőt terhünkre írták, hogy rajtunk törtek meg a bolsevizmus hullámai.

A szinte halálra ítélt magyar nemzet azonban nem tette meg vádlóinak azt a szolgálatot, hogy kimúljon. A történelemben páriját ritkító energiával talpra állott, tenger akadályon győzedelmeskedve egyensúlyba jutott, és most immár ezeréves hagyományaihoz méltó módon folytatja megakadt életét, kövezi járhatóvá a civilizáció országújtját.

Egész évtized telt el a világháború óta. A szenvedélyek elültek, az elmék meghiggadtak, a nemzetközi összeköttetések helyreállottak. S megnyíltak a levéltárak is és nap-nap után szolgáltatják bizonyítékait vétlenségünknek. Ma már meghallja és meghallgatja szavunkat az egész művelt világ.

A Párizs-környéki kényszerbékékre ráillik Deák Ferenc közismert példázata a rosszul begombolt mellényről, melyet ki kell gombolnunk, hogy újból és pedig jól gombolhassuk be. A Párizs-környéki békék rosszul rendezték el a népek sorsát. Tehát újból kell kezdeni az elrontott művet. Az új munkánál azonban már nem szabad torzképpen állanunk azok előtt, akik az új munkát elvégezni hivatva lesznek, úgy kell előttük

államunk, aminők valóban vagyunk, abban az értékben, amelyet tetteleg megérünk.

Ennek a könyvnek, melyet egyidejűleg Párizsban francia nyelven is megjelentetünk, nincs más célja, mint az, hogy hű tükörképet adjon a magyarságról, sok százados munkájáról a múltban és törekvéseiről a jelenben. Hogy a maga valóságában ismertesse meg a külfölddel Magyarországot, egyúttal pedig önismeretül szolgáljon magunknak. Semmit sem akarunk szépíteni, de torzítani sem engedünk.

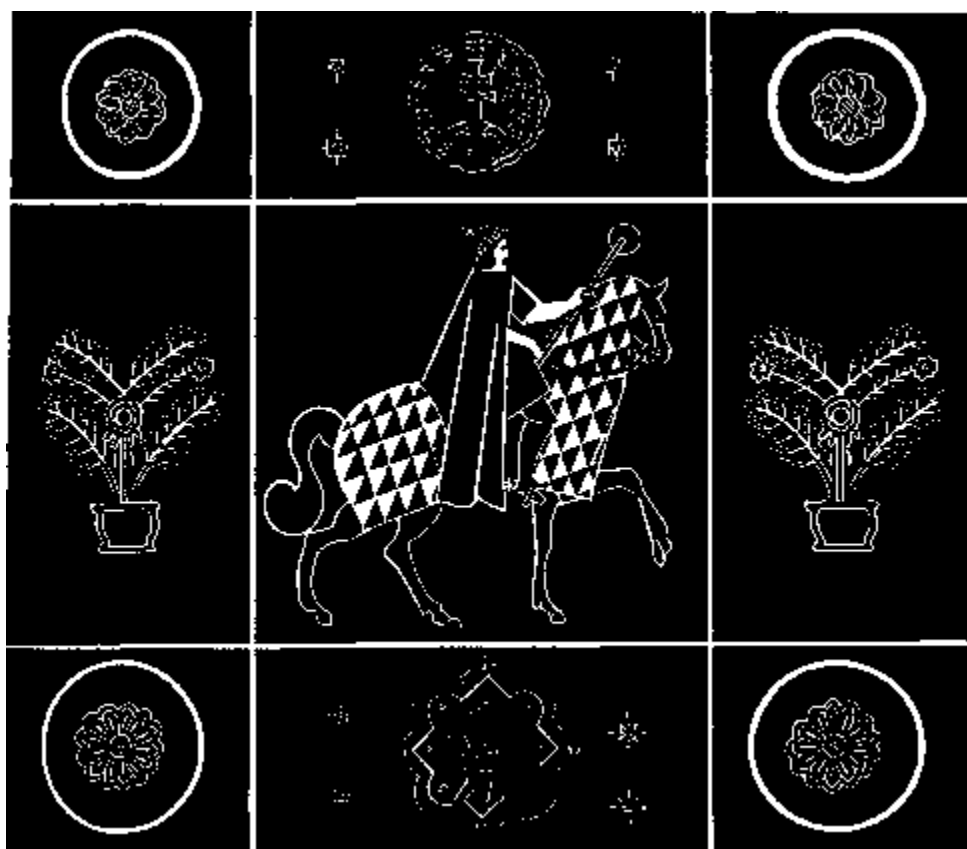
Azt akarjuk megvilágítani, hogy ezeréves kultúrnemzet él a Duna-Tisza mentén, a Kárpátok és az Adria közén, amelynek különleges és eredeti civilizációja van; amely történelmi hivatásának tudatában rendületlenül folytatja ezeréves életét, amely tudja, hogy a sors olyan feladatokat szánt neki, melyeket csak ő végezhet el s melyeket helyette más nem teljesíthet. Ezért kitartóan halad tovább a maga útján és várja nyugodtan és várja önérzettel a világ ítéletét. Mostani helyzetét csak keserves epizódoknak tartja, átmenetnek, megpróbáltatásnak, mely lemúlik róla, de amelyből tanulságokat fog meríteni. Jelszavai: béke és bizalom, útja: a haladás. Eszköze: a munka, útmutatói: hit, erkölcs és hazafiság.

A valóságnak, a magyar nemzet igazi egyéniségének tükörképét, amelyet ez a könyv nyújt, magunknak tanulságul, azonkívül felvilágosításul a Nyugatnak szántuk, és pedig elsősorban a nyugati civilizáció élén haladó francia nemzetnek. Nem propagandát akarunk folytatni oly értelemben, mint hogyha Franciaországot el akarnók idegeníteni szomszédainktól, akik Franciaország protektorátusa alatt nőttek nagyra. Nem erre törekszünk. Csak azt akarjuk, hogy a nekünk nagyon rokonszenves és temperamentumban hozzánk közelálló francia nemzet való képpel bírjon rólunk, s ne eltorzítva álljunk előtte. Azt akarjuk, hogy megismerjen bennünket a Nyugat, elsősorban Franciaország *úgy*, amint vagyunk.

A megismerésből a következtetések levonása nem a mi dolgunk, hanem a megismerőké. Mi nyugodtan bízunk ezt reáj ok. Annál inkább, mert azok a kitűnő francia írók és tudósok, akik munkatársaink sorában szintén megszólalnak e könyv hasábjain, mintegy kezesei annak, hogy a jó mag, amelyet elvetettünk, jó talajra fog találni azoknak megértő lelkében, kiknek ezt a könyvet szántuk.

LUKÁCS GYÖRGY

E L S Ő R É S Z

MAGYAR
TÖRTÉNELEM

ECKHART FERENC: A MAGYAR NEMZET RÖVID TÖRTÉNETE

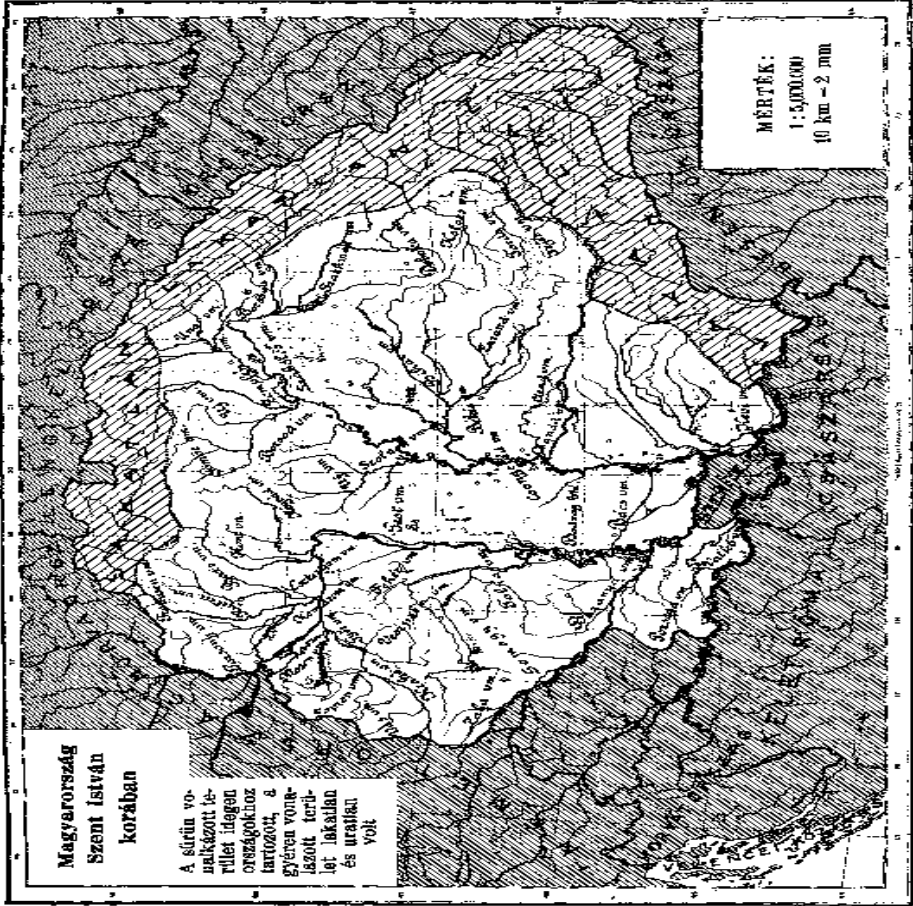
magyarság, miként azt az összehasonlító nyelvészet szókincsünk legősibb részének elemzéséből kimutatta, több népréteg keveredéséből jött létre. Ezek közül a legrégebbi egy a vogulokkal és osztyákokkal közeli rokonságban álló finn-ugor nép, mely már első hazájában, az Ural keleti oldalán a műveltség bizonyos fokát elérte. Halászzattal és vadászattal foglalkoztak ugyan főképpen, de voltak már háziállataik is, megülték a lovat. Fejlett családi élet mellett társadalmuk

a kezdetleges, vérségi kötelékeken alapuló nemzet-ségi szervezeten túl nem fejlődött. Ismerték a tulajdon fogalmát, voltak hosszmértékeik, a tízes rendszer szerint számoltak. Ez a rokonnépek módjára bizonyára kevésbé harcias nép kétízben keveredett nyugati török (ugor) néppel. Talán már első hazájában – a Krisztus előtti I. és a Krisztus utáni V. század közti időben – leigázta egy ilyen nép, majd meg a Kaukázus vidékén, hová az V. században költöztek, történt ily több évszázadig tartó érintkezés a török ó-bolgárokkal és az alánokkal. A fejlettebb kultúrájú török néppel való egyesülés teljesen megváltoztatta az ősi népjelleget. A török elem átvette az ugor nyelvét, de gazdagította azt magasabb műveltségének számos fogalmával és átadta neki előhaladottabb szervezetét is. Ezen keveredés folytán lett a magyar nép elsősorban állattenyésztő- és földművelővé. Hadnagyaik vezetése alatt álló törzsei szorosabb összefüggésbe jutottak egymással és a nagy orosz síkságon kavargó népek közt nagyobb erő kifej-

tésre lettek képesek. A IX. században már teljesen egységes a vezető török eredetű törzséről magyarnak nevezett nép.

Azon nagy népmozgalmak folyamán, melyeket Nyugatáziában valószínűleg az arabok hódításai idéztek elő, a vad, rokon besenyő nép támadása elől indult el nyugat felé a már törzsszövetségben élő magyarság, útja nem lehetett könnyű, mert a Káspi-tó és a Don közötti területet erős népek tartották megszállva. A besenyők első lökése két részre szakította a magyar népet, amelyek közül a kisebbik még a XIII. században is a Volga vidékén élt és véglegesen csak a tatárözönlésben pusztult el. A nagyobbik részt, mint héttörzsű népet a IX. század közepén már a Don és a Dnyeper közt találjuk. Itt sem volt maradásuk a besenyőktől és a szintén töröknyelvű kabarok nyolcadik törzsével egyesülve tovább vonultak nyugat felé. Vándorlásaik közben el-elportyáznak északnyugatra, a Visztula felső folyásáig és dél felé az Aldunáig s minduntalan megszakítják a kereskedelmet, mely a Balti és a Fekete tenger közt a Dnyeperen bonyolódott le. A század utolsó évtizedeiben a Dnyeper, a Duna és a Kárpátok közti folyókban gazdag síkságon, az Etelközön tanyáznak, ahol bizonyára, hogy az őket nyomom követő besenyők ellen jobban védekezhessenek, fejedelmet választanak a legelőkelőbb törzs feje, Álmos fiának, Árpádnak személyében.

Már Etelközből, hol körülbelül egy emberöltőt tölthettek, megismerték későbbi hazájukat, különösen, mikor Arnulf császár szövetségében, Szvatopluk Morvaországát pusztították (892). Újabb heves bolgár-besenyő támadás elől menekülve és védelemre alkalmas területet keresve, szálltak le a vereckei hágón a Felső-Tisza vidékére, míg más részük talán Erdély szorosain és kevésbé lakott hegyvidékén vergődött keresztül (896). Nem tudjuk biztosan, hogy a magyarok honfoglalása céltudatosan történt-e, azzal a szándékkal, hogy a birtokba vett földön állandóan megtelepedjenek, innen tovább ne vonuljanak. A foglalás és a telepedés csak fokozatosan ment végbe az új földön, mely a pásztornépnek nagyon megfelelt és ami fő, könnyen volt védhető támadások ellen. A termékeny és bővizű síkság, de különösen a dunántúli dombos vidék a gulyáknak és méneseknek jó legelőt, az ingoványok és a környező erdős hegyek embernek és állatnak kitűnő védelmet nyújtottak. A honfoglalás nem ütközött különös nehézségekbe. Nagyobb ellenállásra a magyar lovassereg aligha talált. Az ország keleti részében, a Duna-Tisza közében, a Tiszán túl, Erdélyben és a Délvidéken itt-ott szláv nemzetségekkel tarkított bolgár-török nyelven beszélő telepek voltak, melyek összefüggő államot nem alkottak, hanem bizonyára a bizánci birodalom érdekkörébe tartoztak. Nyugaton, a Dunántúlon is különböző szláv törzsek laktak, melyek azonban szintén nem tudtak magasabb fokú és állandóbb politikai szervezetre jutni.

**Magyarország
Szent István
korában**

A sűrűn vo-
nakszótt te-
rület nagyon
országokhoz
tartozott, a
gyéven von-
sított terü-
let lakatlan
és uratlan
volt

MÉRTÉK:
1:500,000
40 km - 2 mm

A megszállásnál katali szempontok voltak irányadók. Törzsek és ezeken belül nemzetségek szerint telepedtek le, még pedig úgy, hogy Árpád előkelő törzse a telepedési terület közepén, a dél felé forduló Duna két partját szállta meg. Az egyes törzsek területeit, bizonyára a torzsalakodások elkerülésére is széles, birtokba nem vett övek választották el egymástól: mocsarak, pusztaságok vagy erdőségek. Az egész telepedési területet, mely a Dunántúlon kívül a Nagy- és Kisalföldet és a közvetlenül környező alacsonyabb hegyvidéket foglalta magában, félkörben a Kárpátok öserdők borította láncolatai, délen az Alduna mocsarai és a horvát hegyvidék, nyugaton az Alpések nyúlványainak erdői és mocsarak védelmezték. Ez a terület a *gyepűelve*, melyen belül mesterséges torlaszokat, *gyepűket* emeltek, nagyon megnehezítette a váratlan támadásokat. A természetes és mesterséges védőövön keresztülvezető utakat, a *kapukat* állandó őrségek tartották szemmel.

Miként a germánság nem pusztította el megszállásakor tűzzel-vassal a római kultúra eredményeit, hanem jól érezte magát a fejlettebb gazdasági viszonyok közt, úgy a magyarság, mely Déloroszország területén magasabb kultúrájú népekkel hosszas érintkezésben állott, sem hasonlítható össze a későbbi tatár hordákkal. Sok hadjáratukból magukkal hozott szolgálóikkal oly vidéken telepedtek le legszívesebben, hol már volt lakosság, mely meghódolása után szolgálók számát szaporította és a mezőgazdasági munkát végezte a katonáskodó és vadászatra járó magyar úr részére. Legsűrűbben a legrégebb kultúrájú Dunántúlt szállták meg a honfoglalók, kik az országban talált földvárakat, de más állandó telepkeket is bizonyára felhasználták védelmi központok gyanánt. A nemzetségeknek télen folyóvizek mellett volt a szállása, tavasszal meg, mikor a folyók környéke elmocsarasodott, a dombhátakra húzódtak fel. Még a XII. században is, miként őshazájukban, nyáron sátrakban laktak.

A honfoglalás korántsem jelentett egyet országalapítással és államalkotással. A régi törzsszervezet, mely csak háború idejében ismert el maga felett hatalmat, továbbra is fennmaradt. A fejedelmi hatalom a honfoglalás után meggyengült. Árpád közvetlen utódainak még a nevét sem tudjuk biztosan. A nagyszámú hadjáratok – „a kalandozások” – melyek a honfoglalás idejét sűrű egymásutánban követik, ritkán az egész nemzet, hanem többnyire csak egyes törzsek vállalkozásai voltak.

Nemcsak a környező országoknak, hanem egész Európának is észre kellett nem sokára venni, hogy új csapás jött reá a teljesen ismeretlen népben. A magyarok száguldó lovas csapatait messze nyugaton, Burgundiában és Provenceban épűgy megismerték, mint Róma és Konstantinápoly kapui előtt. A művelt Európa a Karolingok birodalmának végleges felbomlása miatt a X. században átmeneti korszakot élt át, melyben az új állami szervezetek még nem alakultak ki. A keleti frank birodalomban

a központi királyság hatalma teljesen lesüllyedt és a néptörzsek különállása volt erősödőben, ami az egységes honvédelmet alapjában támadta meg. Itáliában teljes volt az anarchia, a pártok öldöklő harcban álltak egymással. Franciaországban is szétesőben volt az állam és állandó a harc a Karolingok hívei és ellenzői közt. A magyarok a honfoglalás utáni jó félszázadban sehohsem találkoztak nagyobb ellentállással s ezért a nyugati országok gazdagsága újra meg újra felkeltette rablási vágyukat. Nyugat népei, a rómaiak örökségét átvéve a társadalmi és gazdasági fejlődésnek már meglehetősen magas fokán állottak, mikor a magyarok pusztításai évszázados kultúrájuk gyümölcseiből fosztogatták ki őket. A magyar lovasok hihetetlen gyorsasággal jelentek meg más és más vidéken és egyre távolabbi tartományokat sújtottak fegyvereik. Hogy csak néhány példát hozzunk fel, 918-ban Brémát, 924-ben Páviát gyűjtják fel 44 templomával. Egy évben (926) Délnémetországot, Elzászt és Lotharingiát, Verdunt és az Ardennek vidékét, majd Felső-Olaszországot is pusztítják és végig zsákmányolják, majd átkelve az Apennineken Toscanát fosztogatják és Kómát is fenyegetik. A hadjáratok csak akkor értek véget, mikor a szomszédos német birodalomban újra megerősödött a politikai hatalom. I. Ottó nehéz fegyverzetű feudális hadseregének, mely a magyarok harcmódját már kiismerte, nem lehetett méltó ellenfele a könnyű lovashad. Augsburgnál – 955-ben – úgy látszik, a nagy nemzeti sereg oly megsemmisítő vereséget szenvedett, hogy az minden támadástól egyszersmindenkorra elvette kedvét és könnyen jelenthette volna a nemzet katasztrófáját is. A győzelmes uralkodónak azonban magasabb politikai céljai voltak, mint a kellemetlen, de immár veszélytelen szomszéd üldözése.

*

A nagy vereség után sorsdöntő kérdés volt, be tud-e illeszkedni a magyar nemzet az új viszonyokba, megtalálja-e a kapcsolatot a nyugati magasabb műveltségű népekkel, fel tud-e azok színvonalára emelkedni. Különböznem lett volna elkerülhető, hogy előbb-utóbb ugyanolyan sorsra jusson, mint elődei és rokonai, a hunok és az avarok, akiknek nyomuk sem maradt fenn azon a földön, mely birodalmuk központja volt. A magyarság és a nyugati népek közt a legnagyobb különbség az volt, hogy ezek már évszázadok óta fejlettebb politikai formák közt éltek s ami ezzel szorosan összefügg, a keresztény egyház tanai és páratlan hierarchiájának befolyása alatt állottak. Az utóbbinak szellemi, az előbbinek anyagi műveltségük emelkedését köszönhatték. A magyarságnak szerencséjére akadtak vezetői, akik a nyugathoz vezető hidat megépítették: Árpád törzsből való Géza és fia, István.

Az utolsó fejedelem, Géza volt az, aki az ősi törzsszervezetet megtörte és bizonyára véres küzdelmekben, melyeknek csak az eredményei ismeretesek, a fejedelmi hatalmat uralkodóvá tette, politikai egységet alapított. Hogy mily céltudatosan járt el a nemzet jellegének és politikája irányának megváltoztatásában, legjobban bizonyítja az, hogy fiának a bajor herceg leányát, Gizellát nyerte meg nőül, amivel az sógora lett a német királynak s így Európa leghatalmasabb dinasztiájával került összeköttetésbe.

István folytatta atyja művét és az új fejedelmi hatalmat felhasználva, térítője lett nemzetének. Miként atyja, ő is vérrel és vassal valószínűleg meg akaratát, főleg a Gizellával bejött német lovagokra támaszkodva. Munkájában segítettek a mindenfelől összeseregülő, vértanúságra vágyó térítők, kik közül az olasz eredetű Gellért püspök volt leghívebb munkatársa a hitterjesztésben és az egyház szervezésében. Hogy minő ellenállással kellett megküzdenie, mutatja az a nagy felkelés, mely kevés István halála után a királyi hatalom és a keresztény egyház ellen tört s amelyben Gellért vértanúságot szenvedett. Az utóbb szentté avatott István műve azonban, a keresztény egyház, melynek két érsekség, nyolc püspökség és több benedekrendi kolostor – köztük a pannonhalmi – alapításával adta meg szervezetét, többé meg nem ingott. A pogány lázadás csak a visszaesés rövid epizódja maradt.

Nemcsak az egyházi s ezzel a művelődési, hanem a politikai és a társadalmi fejlődést is nyugati irányba terelték István reformjai. Ennek az államalkotó munkának sem ismerjük a részleteit. A politikai fejlődésnek jellegzetességét az uralkodó túlnyomó hatalma adja meg, aminek alapja a törzsek fegyveres lenyűgözése és a király óriási terjedelmű földbirtok-vagyona. A birtokok a „*királyi megyék*”-ben csoportosultak, melyeknek élén az ispánok álltak, kik nemcsak a királyi birtokok kezelői, hanem a megyében élő szabad magyarok vezetői is voltak a hadban. István politikai szervező működésének emléke még évszázadok múlva is élt a nemzetben. Amint a frank birodalomban Nagy Károly élt a későbbi századok emlékezetében, mint minden jog és kiváltság megalkotója, épp úgy a magyarság szemében Szent István volt a törvényhozó, akire teljesen megváltozott viszonyok közt is mindenféle társadalmi szervezetet és kiváltságot visszavinni szoktak.

Egyházi és állami újításai betetőzéséül István megkoronáztatta magát (1000) s ezzel Magyarország belépett a nyugati keresztény közösségbe, így alapította meg az Árpádok királyi dinasztiáját, mely a következő háromszáz éven át vezette a nemzetet.

Az István halálát (1038) követő jó évszázadot az állandó trónviszály és az ezzel összefüggő külső és belső háborúk jellemzik. Miként a Merovingok és a Karolingok frank birodalmában az állami szervezés

nem jelentette egyszersmind a trónöröklésnek az elsőszülöttségi jog szerint bekövetkező rendezését, hanem a trónra és az országokra a magánjogi örökösödés mintájára az uralkodó összes örökösei igényt emeltek, úgy nálunk is csak évszázados küzdelem után tudott ez az elv megállapodni, melyet mindenütt az egyház tekintélye szentesített.

Hol az egyik, hol a másik trónkövetelő vett igénybe a koronás király ellen idegen segítséget s így alig néhány évvel István halála után több ízben veszélyeztették a német császárok (III. és IV. Henrik) az ország függetlenségét. A pápaság és a császárság közt lefolyt nagy küzdelem azonban nem engedte meg sem a XI., sem a XII. században, hogy a császárok tartós sikereket érhessenek el Magyarországon. Az Árpádok kitűnő politikai érzékkel tudták kihasználni a két világhatalom tusáját, Istvánnak legkiválóbb utódja, Szent László (1077-1095) eleinte IV. Henrik császárral szemben VII. Gergelyre támaszkodott. A trónon megszilárdulva azonban a pápai hatalommal szemben meg tudta védeni királyi tekintélyét és az egyházi dolgokban gyakorolt befolyását. Okos külpolitikája Magyarországot Kelet-Európa vezető hatalmává tette, úgy ő, mint utóda Kálmán (1095-1116) nemcsak megszilárdították a Szent István alapította magyar államot, hanem hódításokat is tettek. Előbbi Horvátországot csatolta az országhoz, utóbbi pedig Dalmáciára terjesztette ki hatalmát, anélkül hogy a magyar uralom ott végleg meg tudta volna vetni lábát. Velence minden alkalmat felhasznált arra, hogy az Adria innenső partján is uralkodjék.

A pápa és a császár megújult küzdelmében a XII. században is megállta helyét az Árpádok politikai tehetsége, mikor a császárság Barbarossa Frigyes alatt fénykorát érte el. II. Géza nagy előrelátással a császár ellenlábásához, III. Sándor pápához csatlakozott, akitől ezért nagyon előnyös jogokat kapott az egyházkormányzás terén. Ezek ugyan veszendőbe mentek, mikor a nyugati császárság szerepét, a királyi család elégedetlen tagjainak támogatását az újból felemelkedő bizánci császárság vette át és a legitim ág a szentszék támogatására szorult. Az ügyes politika azonban, melyet királyaink folytattak, a keleti birodalom hatalmi törekvéseit is megghiúsította.

A királyi hatalom ezen küzdelmekben is megtartotta erejét és a nemzet politikai életének a királyi udvar maradt a középpontja. A nyugat előkelő műveit fiai, akik a keresztes háborúk idejében jártak Magyarországon, bámulva állapították meg, mennyire különböző a politikai erők megoszlása nálunk és saját hazájukban. A király nálunk is meg-meghallgatta ugyan előkelő hívei tanácsát, de a királyi jövedelmet (pénzverés, vám-, só- és vásárjövdelem) nem osztotta meg senkivel sem alattvalói közül. Hatalma oly erős volt, hogy nem lehetett szó a legfőbb királyi hivatalok, a nádor, az udvar-, utóbb országbíró, a Horvát- és Sziavon-

országot kormányzó bán vagy a XI. század óta betelepülő Erdélyt igazgató vajda méltóságának örökletessé tételéről vagy arról, hogy a várispánságokból hűbéri birtokok alakuljanak.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzet állami és társadalmi élete megállapodott, a Szent István létesítette formák közt megkövesedett. A XII. század folyamán az ország társadalma nagy átalakuláson ment keresztül, melyről történeti források alig tudósítanak. A XIII. század első felében a királyi hatalom mellett már más politikai tényező is kezd szerepet játszani: a birtokos nemesség, mely utóbb a vármegyékben megadott keretekben kezdi sűrűsíteni politikai erőit az átalakulással csaknem egyidejűleg fellépő nagybirtokosokkal és a királlyal szemben is. Megindul nálunk is a küzdelem a korona és a rendek közt, mely viszonyainkat mindinkább hasonlókká tette a nyugati államokéihoz. Megkezdődik a rendi Magyarország viszontagságos történetének kettős arculatja, mely gyenge királyok alatt a rendi kiváltságok emelkedését, virágzását, de az ország tekintélyének sülyedését, erőskezű uralkodók alatt meg a rendek hatalmi állásának megrendülését, másfelől azonban az ország külpolitikai súlyának öregbedését mutatja.

A rendi Magyarország kifejlődése idejéből való az aranybulla (1222), a nemesség nem sok ideig tartó túlhatalmának kifejezője. Mikor II. Endrét, ki a rendeknek, különösen az egyház növekvő hatalmának többször engedni volt kénytelen, fia, IV. Béla (1235-1270) váltotta fel, fordul a kocka s újból a királyi hatalom lép előtérbe, mely visszazedi régi erőforrásait, a várbirtokokat. A király ezen törekvései közben özönlötték el Magyarországot egészen váratlanul a mongolok hadai (1241). A kegyetlen pusztai nép vad rohamának a nemzet nem tudott ellenállni, mert kevés volt a vár és a megerősített város. Csak a tatár főkhán halálának köszönhető, hogy az Árpádok egész kulturális munkája nem semmisült meg. Az újjáépítés, az ország védelmi szervezetének átalakítása rövid idő alatt megtörtént. Várak emelkedtek, melyek fentartására csak a nagybirtok volt képes. Alig múlt el a tatárjárás óta egy emberöltő és a magyarság, melyről nyugaton azt hitték, hogy elpusztult, újból fontos tényező lett az európai politikában. IV. László, Béla unokájának kardja döntötte el Habsburgi Rudolf német császár és az országát nagy hatalomra emelő Ottokár cseh király küzdelmét a morvamezei csatában (1278), mely a Habsburgoknak megszerezte az osztrák hercegséget, későbbi nagy birodalmuk magvát.

Az Árpádok nemzeti dinasztíája, melynek utolsó sarját, III. Endrét 1301-ben vitték sírba, nemcsak külpolitikájával és az állam megszervezésével szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem az ország betelepítésével és benépesítésével is. Csaknem három évszázadon át a szükségnek megfelelően tolták ki királyaink északra és keletre az ősi védelmi határt,

melynek őrei nemcsak magyarok, hanem a veszedelmes nyugat felé már a XI. században betelepített besenyők, a keleti végeken meg a székelyek voltak. A keleti rokonépeken, így a kunokon, jászokon kívül, melyek a magyar fajiságot erősítették meg, más népek letelepedését is előmozdították az Árpádok. Nyitra vidékéről húzódott északkelet felé a tót lakosság, mely csak a XIII. század derekán érte el északon az ország természetes határait. A XII. században történik említés az első oláh telepekről, de csak a XIV. században folyt nagyobb arányban e pásztornép betelepítése, úgy a tótok, mint az oláhok erdőirtásra összegyűjtött telepes csoportokban kaptak földet „soltészaik”, illetőleg „kenézeik” vezetése alatt, csekély adózási és bíraskodási kiváltságokkal. Már a XIV. században megkezdődik a telepeket vezető családoknak a magyarságba való beolvadása olyképen, hogy a telep a nemességre emelt családok birtokába megy át, a telepesek pedig a magyar jobbágysággal egy sorsra jutnak. A XIV. században telepedtek be Mármaros ruténjei is.

E népeknél többet köszönhet a magyarság a nyugati, nagyobb műveltségű bevándorlóknak, első sorban a németeknek. Mikor a XII. században a német birodalom túlnépes, háborúktól nem sokszor sújtott nyugati részéből, a Rajna vidékéről megindul a nagy vándorlási hullám, mely előnti az Elbán túli szláv vidéket, megerősíti a csehországi németiséget és délen Bozenig ér el, a magyar királyok is megnyitják az ország kapuit a szorgalmas jövevényeknek. E gyarmatosok egy része a Szepességben, a másik Erdély keleti és déli részén szép és évszázadokon át megőrzött kiváltságokkal felruházva, nyert a kultúrának új területeket. Vallón telepedés is nagyon korán megállapítható Magyarországon. Nem egy városunk ősi lakosságát, úgy látszik, ők alkották.

Mindezek a telepek csak tarkították, de meg nem változtatták az ország lakosságának túlnyomóan magyar jellegét. Egykorú kútfők igazolják, hogy a XIV-XV. században az országot dél felé egészen a Duna és a Száva vonaláig, Horvátországnak a mainál jóval kisebb területét kivéve, színmagyarság lakta, épígy Erdély túlnyomó részét és Felsőmagyarországot is, hol a liptói és a túróci fensíkon is megtaláljuk a magyar telepeket.

*

Az utolsó Árpádok gyenge uralma alatt megrendült királyi hatalmat a feltörő és az országot már szétbontással fenyegető oligarchiával szemben az Anjouknak női ágon az Árpádoktól leszármazó családja állította helyre. I. Károly (1308-1342), ki főleg a pápai támogatásnak köszönhette a trón elnyerését, erős kézzel családjának lekötött új arisztokráciát

létesített a régi oligarchia megsemmisítése után és kitűnő pénzügyi politikával, valamint a honvédelem nápolyi mintára való újjászervezésével fiát és utódját, Nagy Lajost (1342-1382) képessé tette arra, hogy Magyarországot újból nagyhatalommá emelje, melynek Európa keleti részében döntő szava volt. A dinasztikus háborúk, melyeknek célja volt a nápolyi királyságban a magyar Anjouk trónigényeit megvalósítani, eredménytelenül végződtek ugyan, de Nagy Lajosnak sikerült Genua szövetségében a büszke velencei köztársaságot legyőzni és Dalmáciát újra Magyarországhoz csatolni. Sokkal fontosabbak lehettek volna a Balkánon tett hódításai, hol a bánóságok és melléktartományok egész sora volt hivatva az országnak védőövéül szolgálni. Mivel azonban Lajos – a középkori lovagfejedelem típusa – a Balkánon, mint hittérítő lépett fel a keleti egyházzal és a fejét felütő eretnekséggel szemben, a hódítások nem lehettek tartósak. A nyugati műveltségű magyar uralom nem tudott gyökeret verni ott és csak addig tartott, míg a hatalmas király erős kardjára támaszkodhatott. Nagy Lajos idejében jutott Magyarország első ízben dinasztikus kapcsolatba más országgal. Lajost a lengyel rendek anyai nagybátyja, a lengyel király halála után uralkodójuknak ismerték el.

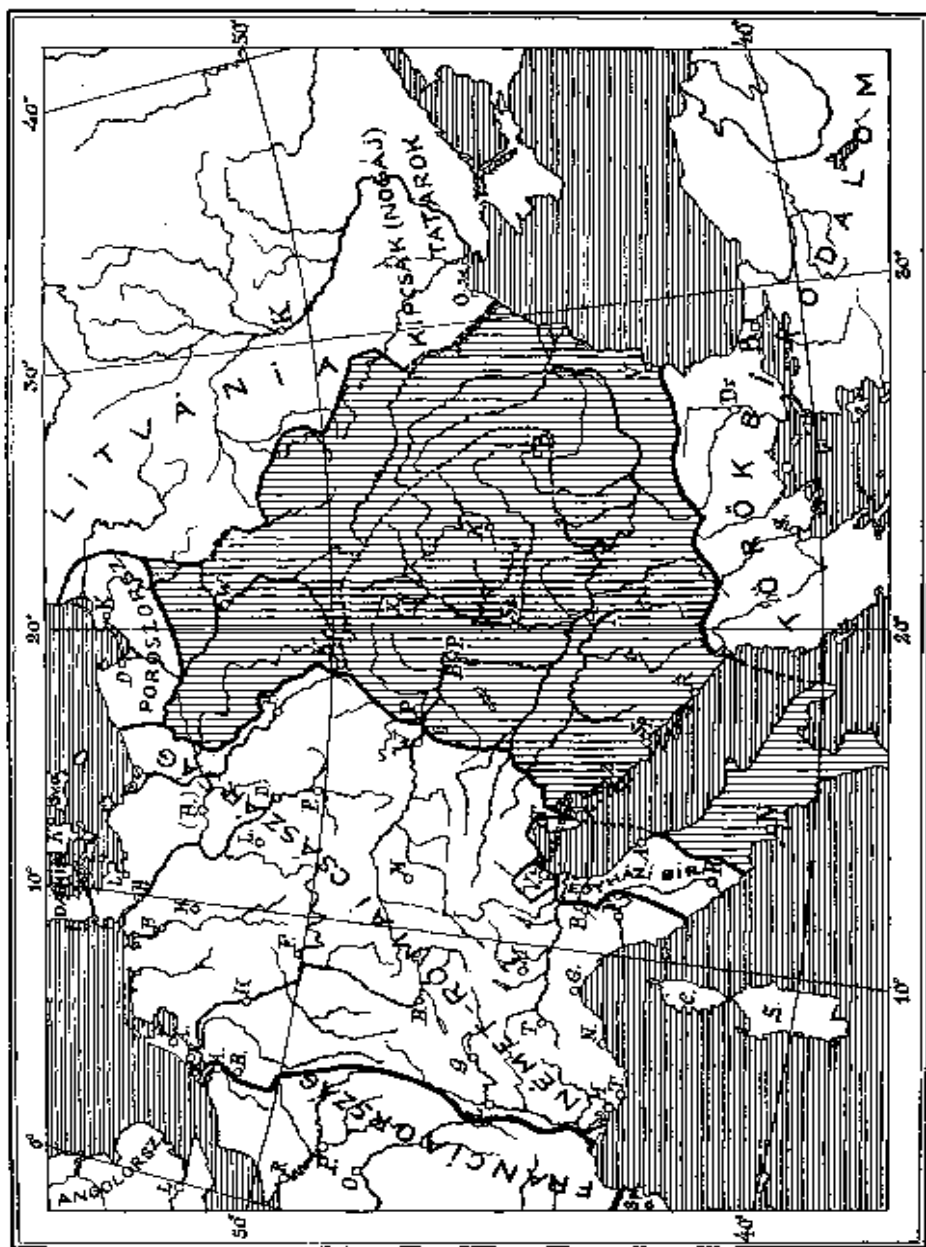
Dinasztiája tekintélyének növekedésénél sokkal nagyobb hatással voltak a későbbi fejlődésre azok az intézkedések, melyekkel Lajos a rendiség hatalmának alapjait szilárdította meg. 1351 óta törvény is korlátozta a nemes embernek birtokai felett való szabad rendelkezési jogát nemzetsége javára és törvénybe iktatta a korona örökösödését a nemzetség magszakadása esetében (ösiség). A legalsóbb néposztály, a jobbágy-ság anyagi szolgáltatását a honvédelemre kötelezett birtokos nemességgel szemben ezentúl országszerte szigorú kulcsban, a kilencedben állapította meg a király. A rendi tagozódásnak egész Európában uralkodó formája ebben az időben állandósult nálunk is anélkül, hogy a magyarságnak ideje és ereje lett volna azt kelet felé tovább plántálni. A kulturális fejlődés is teljesen megegyezett a nyugati népekével. Nálunk is gyönyörű templomok és kolostorok, erős várak és pompás paloták emelkedtek, melyeket csak a jobbágyok ingyenes robotja és fuvarja mellett lehetett megalkotni.

Az Anjouk nem alapítottak dinasztiát s a következő évtizedekben többször megisméltódott annak a szüksége, hogy a rendek az üresen maradt trón betöltéséről gondoskodjanak, illetőleg az elhunyt uralkodók rokonai közül egyiknek vagy másiknak trónutódlási jogát elismerjék. Hogy ez pártküzdelmekre, új oligarchia kialakulására és a rendi kiváltságok túltengésére vezetett, az természetes volt. Az új királynak engedményeket kellett tenni főleg a befolyásos, amúgy is nagyhatalmú rendekkel szemben. Nagy Lajos veje, Zsigmond (1387-1437), aki hosszas küzdelem után szilárdította meg trónját, Csehország királya is volt s utóbb

a német császári koronát is elnyerte. A dinasztikus kapcsolatok Magyarország sorsára egyre károsabb befolyással voltak. A király távolléte miatt az ország nagyon gyakran nélkülözte a nagy tekintélyt, melyre a rendiség kinövésével szemben ugyancsak szüksége lett volna. Az uralkodónak egyéb országaiban követett politikája csak szaporította a bajokat. Eltekintve attól, hogy a cseh husziták és királyuk küzdelme folyamán Felsőmagyarország jelentős része a harcias eretnekek zsákmánya lett, akik onnan évtizedeken át sem voltak kiűzhetők, az ország védelmét is elhanyagolta új, hatalmas külső ellenséggel szemben. Magyarországon éppen akkor bomlott fel a rendi katonai szervezet, ami különben nyugaton is megtörtént, mikor a határokon új, katonai alapokon nyugvó, hódító hatalom lépett fel: a török.

A XV. század első felében kezdődik meg ez a nyugati civilizáció veszedelmes ellenségével folytatott küzdelem, mely háromezred éven át a magyar nemzet sorsa lőn. Az egyenlőtlen harc már kezdetén katasztrófára vezethetett volna, ha nem támad a nemzetből hős: Hunyadi János, aki nagy hadvezéri tehetségével pótolta a hadi szervezet hiányait. Hunyadinak jobbára csak saját birtokai és a közvetlenül fenyegetett vidékek katonai erejével sikerült nemcsak a határokat megvédeni, hanem olyan csapásokat is mérni a félelmetes törökre, így különösen 1456-ban Belgrádnál, hogy azok még a kedvezőtlen viszonyok között is megmutatták a nyugati magyar fölényét a keleti barbár támadással szemben, melynek súlya alatt a balkáni népek államai rövid idő alatt összeomlottak.

Hunyadi János érdemei, ki mint kormányzó néhány évig az ország élén is állott, adták meg az erkölcsi alapját annak az akciónak, mellyel a köznemesség a Hunyadi család óriási anyagi erőforrásaira is támaszkodva, fiát, Mátyást (1458-1490) királlyá választotta. Ő volt az utolsó nemzeti királyaink sorában, aki a királyi hatalom tekintélyét újra fel-emelvén, a rendekkel, főleg a nagyurakkal szemben érvényesíteni tudta a nemzet érdekeit. Hatalmának alapja a zsoldos hadsereg volt, melyet Mátyás a husziták leverése után először ezek soraiból kezdett szervezni. Ennek, valamint nagyfényű, olasz mintára berendezett udvarának eltartására adókat szavaztatott meg s alatta teljesen nyugati példák hatása alatt megkezdődik a rendi alkotmány aláásása. Az ország ezen intézkedések és az igazságszolgáltatás szigorúbb megszervezése folytán azon az úton volt, hogy modern nemzeti állammá fejlődjék. Tekintélye külpolitikai vonatkozásban is helyreállott. Külső és belső súlyát akár XI. Lajos Franciaországával hasonlíthatnók össze. Mátyás király nagy hatalmát azonban nem a keletről fenyegető veszély végleges elhárítására, hanem nyugati hódításokra használta fel. Cseh- és Lengyelország, valamint III. Frigyes császár ellen viselt hosszú harcaiban Morvaországot, a gazdag Sziléziát és az osztrák hercegség nagy részét Béccsel együtt

Nagy Lajos magyar király birodalma, legnagyobb kiterjedése idején (1847—1851)

elfoglalta, míg a török ellen csak egy-két hadi vállalatot intézett, azokat is inkább kapitányai vezetése alatt.

Mátyás birodalma halála után, mivel nem volt törvényes fiúörököse, hamarosan összeomlott. A rendek, kiknek vezetői Mátyásnak köszönhették felemelkedésüket és gazdagságukat, tudatosan gyenge uralkodót, Csehország királyát, Jagelló Ulászlót ültették a trónra. Az ő és fia, II. Lajos uralma általános politikai és társadalmi süllyedés kora, mely feltartóztathatatlanul vezetett a nemzeti katasztrófa felé. Mialatt a nagyurak, egyháziak és világiak egyaránt a legkíméletlenebb eszközökkel páratlan hatalomra és gazdaságra tettek szert, a király és az ország állandóan pénzügyi válsággal küzdött, melynek következménye Mátyás hadseregének szétzülése és az ország védelmének folytonos gyengülése volt. Még a török határon levő végvárak jókarban tartásáról sem tudott gondoskodni a király, akire a rendek szokásos önzésükkel az ország védelmét bízta. Nem kevésbé bomlasztó hatású volt, hogy a királyi hatalom nem tudta a rendiség keretén belül az egyensúlyt fenntartani. A főnemesség és a köznemesség küzdelme egyre szenvedélyesebb, az alsó néposztályok elnyomása egyre súlyosabb lett, a XVI. században beállott nagy gazdasági változások miatt is. A rendek önző elnyomása az Alföld számos nagyközségével szemben adta meg az indítót az alsó néposztály véres felkelésére (1514), melynek kegyetlen elnyomása teljesen jogtalanra tette „a nyomorult adózó népet” és a társadalmi ellentét ép a legnagyobb külső veszély idején vált áthidalhatatlanná.

A belső állapotok züllesztésével lépést tartott a külpolitikai helyzet állandó rosszabbodása. Magyarország lett csakhamar azon nagy küzdelemnek színterévé, amelyet az európai hatalmak, elsősorban Franciaország a török szövetségben a Habsburgok új világbirodalma ellen megindított, azon családi összeköttetések folytán, mely a Jagellókat a Habsburgokhoz fűzte. A mohácsi síkon dőlt el a nemzet sorsa (1526). Az összecsapás a töröknek döntő győzelmet hozott. Máskor is vesztett a magyarság háborúkat, de egyik vereségnek sem voltak oly katasztrófális következményei, mint a mohácsinak. Nem a király, II. Lajos és az ország vezetői nagy részének pusztulása tette végzetessé a vereséget, hanem az, hogy utána ép akkor szűnt meg az ország egysége, mikor a nemzet összetartására a török világhatalom folyton megismétlődő támadásaival szemben a legnagyobb szükség lett volna.

A rendek nagyobb részét alkotó nemzeti párt, mely már 1505-ben elhatározta a Rákoson, hogy okulva Ulászló uralmán, idegent nem fog többé királlyá választani, az ország leggazdagabb főurat, Szapolyai Jánost emelte a trónra, míg az özvegy királyné, Mária körül csoportosuló párt annak fivéréhez, Habsburg Ferdinándhoz csatlakozott, azon reményben, hogy ezzel nemcsak Ferdinánd országainak, Csehországnak

és az osztrák örökös tartományoknak fegyveres segítségét, hanem testvérének, V. Károlynak, a spanyol-német világbirodalom urának teljes támogatását is biztosítja Magyarországnak a török ellen viselendő küzdelemben. Megindult a harc a két király között, kik az ország érdekeinek feláldozásával is iparkodtak maguknak híveket szerezni. Hatalmaskodásokban, az igazságszolgáltatás szünetelésében, a szegényebb néposztályok elnyomásában ez a kor túltett még a Jagellókén is. Az oligarchiák túlnyomó befolyásra tettek szert. Ferdinánd 37 megyéjében a földbirtok 79 százaléka volt a nemesség kezén és ennek 45 százalékán 11 család osztozott. Ferdinánd és híveinek helyzetét nagyon megnehezítette az, hogy ismételt ígéretek ellenére sem tudott olyan segítséget szerezni bátyjától, mellyel a török ellen döntő sikert lehetett volna elérni. Szolimán szultán természetesen János királyt, majd ennek halála után fiát, a kiskorú János Zsigmondot támogatta. A pártküzdelmek eredménye persze az ország ellenállóképességének csökkenése és a török végleges hódítása lett. 1541-ben Budavára is a szultán kezére jutott s kezdetét vette a másfél százados török uralom.

*

Buda elestével kezdődik a magyar történelem legszerencsétlenebb korszaka. A nemzeti élet egysége megszűnt s az ország másfél századon át három részre oszlott. Az idegen dinasztianak a „királyi Magyarország” területe, mely az egyre keskenyedő nyugati sávból és Felsőmagyarországból állott, nem nyújtott elég erőforrást a török elleni küzdelemre. Királyaink nyugati, gazdagabb országaik jövedelméből pótolták a hadviselés költségeit és látták el jó részben a megmaradt magyar terület, mint ezen országok bástyájának védelmét. Az ország legfontosabb dolgaiban, a pénz- és hadügyben így hát az uralkodó székhelyén, Bécsben működő kormányzások intézkedtek, melyeknek a magyarországi hatóságok alá voltak vetve. Miként a XVI. században már mindenütt, a Habsburgok monarchájában is kialakult az uralkodó mellett központi hivatalszervezet, mely azonban nálunk idegenekből állott, mert a dinasztia is idegen maradt. A rendi alkotmány ugyan megmaradt, de a rendiség tényleges befolyása az ország ügyeinek vezetésében egyre csökkent.

Az ország középső és gazdaságilag fontosabb része a török sorvasztó uralma alatt állott, melyet a budai basa gyakorolt. Legnagyobb kiterjedését a visszafoglalás előtt a XVII. század második felében érte el. A török uralom kísérő jelenségei nálunk is ugyanazok voltak, mint mindenütt a nagy birodalomban: gazdasági és kulturális süllyedés és elnéptelenedés, melyeket a végeken nagyon súlyosbított az örökös hadviselés. Különösen az irreguláris csapatok, a tatárok már a XVI.

században több ezer községet pusztítottak el. A rabszíjra fűzött magyarok ezrei hagyták el az országot egy-egy hadjárat után. A végeken folyó állandó harc, bár a magyar vitézség és katonai erények legszebb példáit teremtette meg, nagy területek lakosságát tette földönfutóvá. A törökkel versenyre kelt a harácsolásban, a föld népének kiszípolozásában a védelemre hívatott idegen zsoldos katonaság, melyet a királyok nem győztek rendesen fizetni s mely az agyonsanyargatott nép vagyonán kártalanította magát azonkívül, hogy a nyári hat-hét hónapban tett szolgálata ideje alatt az egész évre valót is iparkodott megszerezni. Így pusztultak el s mentek gazdaságilag tönkre oly területek is, melyek nem tartoztak a török birodalomhoz. A tizenöt éves török háború idejében (1592-1606) különösen nagy arányokat öltött a romlás. 1594-ben 34 megyében még 161.527 adózó házat írtak össze, hat évvel utóbb már csak 68.324-et. A romlás, az elszegényedés nemcsak a hadszíntéren volt óriási, hanem az ország legészakibb vidékeire is kiterjedt.

Az ország keleti része, Erdély néhány környező vármegyével legtovább tudta megőrizni jólétét. Ott a magyarság kisebb, életképes állama alakult ki. Fejedelmei a szultán adófizető hűbéresei, kik nagy nehézségek közt is önálló külpolitikát folytattak. A királyi Magyarországgal való egyesülés gondolata állandóan foglalkoztatta úgy az erdélyieket, mint a Habsburg-dinasztiát. Nem egyszer meg is valósult az rövid időre, de sohasem volt fentartható a török birodalom fojtogató túlhatalmával szemben.

A politikai megoszláshoz a vallási szakadás is járult, mely az amúgy is meggyengült magyarságot még alkalmatlanabbá tette nagyobb erőfeszítésre, a török iga lerázására. A reformáció hatalmas szellemi mozgalma a külföldön, Németországban tanuló ifjúság közvetítésével a XVI. század első felében nagyon gyorsan elterjedt Magyarországon is és volt idő – a század végefelé, – mikor az ország túlnyomó részben protestáns volt. Luther tanai az erdélyi szászok közt és a felvidéki németiségben és tótságban, valamint a Dunántúlon találtak megértésre, míg Kálvin vallásának a tiszavidéki és az erdélyi magyarság hódolt meg, hol az unitáriusok szektája is gyökeret tudott verni. A török pártfogolta a protestantizmus elterjedését, mert a katolikus egyházban a Habsburgok támaszát látta. A XVII. század elején azonban nálunk is nagy erővel indult meg a katolikus egyház ellenakciója, melynek legnagyobb sikerű vezére Pázmány Péter volt. Eredményeképp a királyi Magyarország rendjeinek túlnyomó része visszatért ősei hitére. Az udvar teljes erővel támogatta a mozgalmat s így nálunk is vallásháborúk töltik be a XVII. század első felét, melyekben a protestantizmus kardját a keleti magyarság, főleg Erdély forgatta a dinasztia ellen. Bocskay István nyitotta meg a háborúk sorát, ki a bécsi békében (1606) törvényesen biztosította a magyar protestánsoknak

a szabad vallásgyakorlatot. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek követték, kik a külföldi protestánsokkal kötött szövetségben gyors hadi sikereikkel megmutatták, hogy mily erőkifejtésre képes a nemzeti abszolutizmus még oly kis államban is, minő Erdély volt. Az a körülmény, hogy az idegen dinasztia idegen hadserege és a Bécsben székelő idegen hatóságok túlkapásai ellen folyt a harc, ezen dinasztikus és vallási háborúkat nemzeti és szabadságharcok jellegével ruházta fel a magyarság szemében.

Mivel a Habsburgok erejét hosszú ideig a német birodalomban is a vallásháborúk kötötték le s mivel a magyarság nagy része nagyobb ellenséget látott a németben, mint a törökben, a török hódítás elleni harc gondolata hosszú ideig háttérbe szorult. A harmincéves háború befejezése után megkezdődött az osztrák örökös tartományokban az abszolutizmus egocentrikus berendezkedése, mely mindenütt az államhatalom és a nemzetiség megerősödésével járt. I. Lipótnak (1657-1705) és tanácsosainak Magyarországon is hasonló célok lebegtek szemei előtt, melyek megvalósítása annyival is könnyebbnek látszott, mert Erdély, a rendi ellenállásnak főforrása, ez időtájban II. Rákóczi György oktalan politikája folytán mélyen lesülyedt. A porta parancsára tatár hordák semmisítették meg Erdély és Magyarország keleti részeinek ősi kultúráját, jólétét. A XVII. század második felében ott is bekövetkezett az a pusztulás, melyet Magyarországon jobbra már a XVI. elvégzett. Ez újra figyelmeztette a nemzetet a törökkel szemben teljesítendő kötelességére, melynek Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér volt leghathatósabb szószólója. A magyarság és a dinasztia érdekei azonban még sokáig nem tudtak találkozni a legfőbb magyar politikai célban, a nemzeti egység elérésében. Az ország még egy emberöltőn át nyögte a török igát s mialatt a nyugati országok, kihevervén a vallásháborúk következményeit, az abszolutizmus merkantilista politikájának hatása alatt a gazdasági és szellemi fellendülés korszakát éltek, nálunk a sorvadás egyre mélyebb barázdákat vájt a nemzeti élet mezejébe. Míg Parisban pompás színházakban balettekben gyönyörködtek, nálunk a végeken asszonyainkat hurcolta rabságba a török.

Mialatt a Habsburgokat XIV. Lajos növekvő hatalma elleni küzdelem kötötte le, Magyarországon megindult a harc az abszolutizmus törekvéseivel szemben, mely nemcsak a rendi alkotmányt, hanem a protestánsok vallásszabadságát is megtámadta. A dinasztia és a magyarság jó részének küzdelme, mely a török támogatásában is részesült, a magyarság két részre való szakadása, a kuruc és a labanc ellentét akkor volt legélesebb, mikor a török sikertelen támadása, melyet Bécs ellen intézett, figyelmeztette az uralkodót arra, hogy kelet felé könnyebben érhet el sikereket, mint nyugaton. Egész Közép-Európa föleszmélt végre a keresztény szolidaritásra és az ország felszabadítására sietett. A brandenbur-

giak és a bajorok épúgy áldoztak életükkel Buda visszavívásáért (1686). mint a magyarság, mely túlnyomó részében felejtve minden ellentétet, áldozatkészen vett részt a felszabadítás nagy történelmi munkájában. A század végéig tizenhat éves háborúban (1683-1699) az ország lerázta a török uralmat s Savoyai Jenő herceg rendkívüli hadvezéri tehetsége visszaállította Magyarország történelmi határait. A császári hadsereg győzelmei folytán Erdély is a Habsburgok hatalmába került, habár alkotmányjogilag továbbra is megtartotta különállását. Noha más nagy területeket is, így a „Bánságot”, melynek fogalma ekkor keletkezett, és a „katonai határőrvidék” hosszú övét elszakították az ország testétől és egyenesen a bécsi hatóságoktól tették függővé, a dinasztia megvalósította a küzdelmekben kimerült nemzet legfőbb óhaját: az ország régi területe újból egyesült a magyar korona viselőjének fenhatósága alatt.

A dinasztianak ez a nagy érdeme még jobban túlsúlyra juttatta hatalmát a rendekkel szemben s nem csodálkozhatunk azon, hogy a központi kormány, félretéve a nemzeti érdekeket az egységes birodalmi szervezet megvalósítására és az ország elnemzetlenítésére törekedett. Súlyos adóterhek, a nagy nyomor, mely a városi lakosságot is elérte, a császári generálisok hihetetlen zsarolásai és kegyetlenkedései, az újra lábrakapó vallási elnyomás és nem utolsó sorban a kedvező külpolitikai helyzet adták II. Rákóczi Ferenc kezébe a fegyvert (1703-1711). Az utolsó felkelés sikere a fennálló erőviszonyok mellett csak addig tarthatott, míg a császári hadsereget teljesen lekötötte a nagy háború, melyet a Habsburgok XIV. Lajossal a spanyol örökösödés miatt viseltek. A nyugati harctéren aratott győzelmek a magyar felkelés sorsát is eldöntötték, mely utoljára próbálta meg az új életre keltett, különálló erdélyi fejedelemségre építeni a magyarság nemzeti létét. A szatmári béke (1711), melyet magyar generális kötött a kurucokkal, fejezte be azt a korszakot, mely a legnagyobb pusztítást végezte a nemzeti értékekben s amelynek káros következményei soha többé nem voltak jóvátehetőek.

*

A kuruc-labanc hadak pusztításai, melyek csak harácsolásból éltek és a felszabadító háborúk, melyek mindkét részről nagy seregeket mozgattak meg, elvégezték a rombolásban azt, amit az előző korszakok még hátrahagytak. Az előbbieken folyamán Felsőmagyarország is tönkrement, az utóbbiakban még az a lakosság, az a vagyon is elpusztult, melyet a török uralom az Alföldön megkímélt. A városi lakossággal a bányászat és az eddig sem jelentékeny kereskedelem romlott le véglegesen, a föld népének futása folytán meg, melyet a pestis és egyéb állandóan dühöngő járványok is tizedeltek, a földművelés alá vett területben állt be lényeges

visszaesés. Mint minden gyér lakosságú területen, az állattenyésztés lett újból a főfoglalkozás. Hevesben például a népesség a kuruc korban csaknem felére csökkent, úgyszintén a művelés alá eső terület is. A török kiűzése után Bács-Bodrogmegye lakossága csak 31.000 főnyi volt, az Alföld három termékeny megyéjében, Békés-, Csanád- és Csongrádban meg együttvéve 20.000 ember lakott. A török hódítás és a belső háborúk a nemzetet annyira visszavetették fejlődésében a nyugati népekkel szemben, melyekkel a középkor végén teljesen egyenlő fokon állott, hogy azokat többé elérni nem tudta. Legnagyobb bajunkat, mely végeredményben az új katasztrófához vezetett, azt, hogy az ország nemzeti egységét elvesztette, túlnyomó részében szintén a török hódoltság korának a rovására írhatjuk.

A magyarság sokkal többet szenvedett, sokkal nagyobb mértékben pusztult ez idő alatt, mint az országban lakó egyéb népek. A török és tatár hordák pusztításai, az idegen zsoldosok rablásai inkább sújtották az Alföld és a termékeny dombos vidék lakosságát, mint a hegyvidéket. Erdélyben is inkább a termékeny folyó völgyek és a földművelésre alkalmas területek népességét, a magyarokat tizedelték meg, mint a havasok lakóit. A török kiűzése után gyors telepítés lett a kormányzat feladata, hogy a visszakerült óriási területek újra termeljenek és adózzanak. A telepeseket úgy a korona birtokait kezelő kamara, mint a többi nagybirtokos onnan vették, ahol a nép felesleges volt, az ország hegyes vidékeiről, de különösen külföldről. A magasabb műveltségi fokon álló német elemek betelepítése különösen az említett kincstári szempontból nagyon érthető. Ekkor, a XVIII. század folyamán, jöttek létre Tolna-, Baranyamegye, Buda környékének, valamint a Bácskának és a Bánságnak német telepei, melyeknek az ország gazdasági talpraállása sokat köszönhetett. Inkább ez a szempont, mint az ország szándékos elmagyartalanítása lebegett a bécsi kormányzások szeméi előtt. Nagy belső vándorlás is ment végbe. Az Alföld körül lakó magyarság a sík területre vándorolt, míg helyét a tótság, keleten, meg délkeleten a románság foglalta el, mely már a török hódítás korában erdélyi feleslegével megülte a pusztuló magyarok helyett az Alföld peremét és az erdélyi folyó völgyek egykor színmagyar területét. Erdélyben meg a hajdan kizárólagosan szász területen is egyre jobban elterpeszkedett, mely népmozgalom már a XV. századtól kezdve szemmel kísérhető. De az Alföld szívébe is bocsátott ki nagy rajokat a felvidéki tótság és a rácság, melynek betelepődése szintén már a török uralom alatt kezdetét veszi, legerősebb hulláma azonban a felszabadító háború idejében borította el Dél-Magyarország széles sávját. I. Lipót messzemenő egyházi autonómiával ruházta fel őket és ezzel, meg a határőrvidék különállásával kezdettől fogva táplálékot nyertek elkülönözési törekvéseik. Mindezek az intézkedések két-három emberöltő alatt

megtermettek gyümölcsseiket. Az Alföldön, hol a felszabadulás után több mér földnyi járásra nem volt falunak nevezhető telep, így például Békésben és Csongrádban, a század végén virágzó, gazdag községeket találunk; Bács-Bodrogszék és a „Bánság” mocsaras és teljesen műveletlen területe meg az ország magtárává vált. Bács-Bodrogszék lakossága e században 31.000-ról 227.000-re, a Tisza-Maros szögéé meg 45.000-ről 774.000-re emelkedett. A magyarság arányszámát persze lényegesen csökkentette e vidékeken az idegenek bevándorlása.

Nemcsak nemzetiségi, hanem szociális szempontból is károsak voltak a török kor következményei. A telepítés feladatait és a mezőgazdasági kultúra emelését csak a nagybirtok végezhette el nagy anyagi eszközeivel. Ekkor alakul ki a föld megosztásának másutt nem található aránya a nagybirtok javára. Az udvar óriási birtokokat adományozott el idegeneknek, de magyaroknak is. Hadvezéreket, hadiszállítókat, de kegyenceket is magyar földdel jutalmazott, elégitett ki a felszabadulás utáni évtizedekben. Még többet vásároltak meg idegen vállalkozók, de birtokoscsaládok is a XVIII. század második felében az állandóan pénzügyi zavarokkal küzdő kamarától.

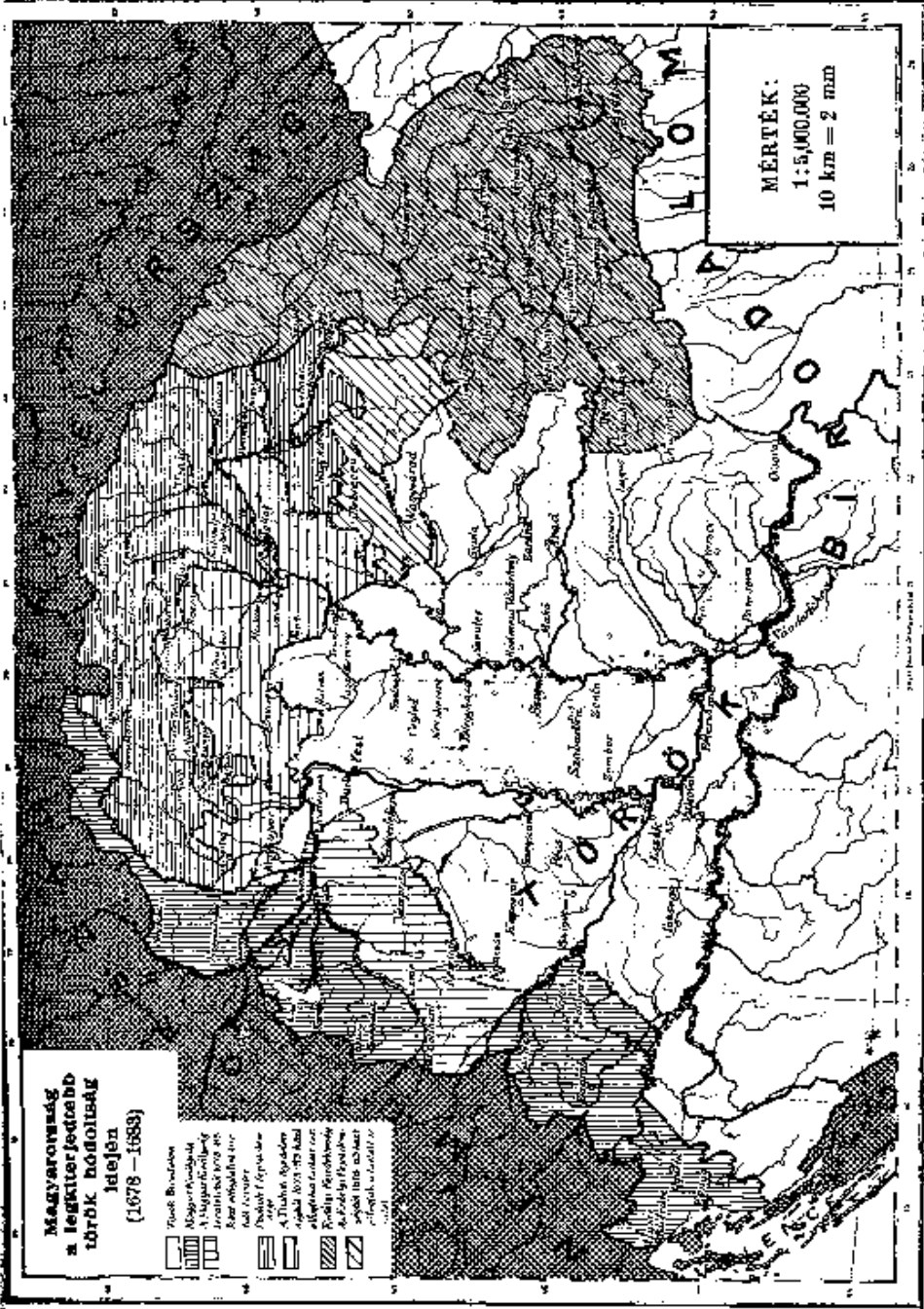
A nagy átalakulás, mely a XVIII. századot jellemzi és az országot hatalmas lépésekkel vitte előre, a rendi alkotmányos szervek közreműködése nélkül jött létre. Országgyűléseket csak nagyritkán hívtak össze. Ezek jelentősége a bécsi központi kormányzások mellett már teljesen eltörpült. A magyarországi kormányzati szervek: a III. Károly (1711-1740) idejében újjászervezett kancellária, a helytartótanács és a már a XVI. század óta fennálló kamara egyedül a királynak felelős intézmények voltak és a bécsi hatóságoktól függtek. A dinasztia hatalmi állását legjobban kifejezésre juttatja az, hogy a rendek 1687-ben törvénybe iktatták a Habsburgok fiágának örökös királyságát, melyet 1723-ban a Pragmatica Sanctiónak nevezett törvényben a leányágra is kiterjesztettek. Ebben a törvényben először van elismerve, hogy az országot az örökös tartományokkal a közös uralkodócsaládon kívül a közös védelem érdekei is összefűzik. Mária Terézia (1740-1780) trónját a rendek a kitört örökösödési háborúban nem csekély áldozatokkal és lelkesedéssel védelmezték meg, anélkül azonban, hogy Nagy Frigyes ellen tartós sikert tudtak volna elérni.

A rendi alkotmány nem volt ugyan elég erős arra, hogy az országot az idegen hatóságoktól függetlenné tegye, de arra igen, hogy a nemesi kiváltságokat, elsősorban az adómentességet megvédje. Mint mindenütt, nálunk is erre helyezték a legnagyobb súlyt a rendek. Fő- és köznemesiség egyetértett abban, hogy a jobbágyság viselje tovább is a növekedő állami terheket s így a nemzeti vagyon jelentékenyebb része kivonta magát azon feladatok teljesítése alól, melyek a műveltebb és fejlettebb nyugati államokban egyre jobban az egész lakosságra hárultak. A hétéves

háború (1756-1763) 260 millió forintot kitevő költségeihez a gazdaságilag emelkedőben levő Magyarország csak 7 százalékkal járult hozzá. Értethető hát az udvarnak az a törekvése, hogy ezen változtasson. Az 1764-iki országgyűlésen azonban nem ért célt. A rendek magatartásának következménye az volt, hogy az udvar pártfogásába vette az adózó elemet, a jobbágyságot, melynek robotterhei különösen a nagybirtokokon elviselhetetlenek voltak. Jogi és gazdasági helyzetüket azon kormányzati szervek ellenőrzése alá helyezte, melyek felett az uralkodó személyesen gyakorolt felügyeletet. A francia forradalom koráig az udvar a föld népében keresett ellensúlyt a nemesség önzésével szemben.

A rendi kiváltságok változatlan fentartása adta meg az alapot a bécsi kormányiszékek gazdasági politikájához. Ezt a politikát azt a megfontolás vezette, hogy, mivel az örökös tartományok az egységes állami költségvetés terheinek túlnyomó részét viselik, anyagi javukat mindenképpen elő kell mozdítani, még Magyarország kárával is. Az abszolutizmus gazdasági politikájában Magyarországnak ugyanaz a szerep jutott, amint a nyugati országok gyarmatainak anyaországukkal szemben. Vám- és forgalmi intézkedésekkel, melyekbe a rendeknek beleszólásuk nem volt, elérték azt, hogy az országnak Ausztriából kellett nemcsak a mindenféle eszközzel életre keltett új ipar termékeit vásárolnia, hanem a külföldi árút is csak osztrák közvetítéssel szerezhette be. A nyersanyagot pedig csak olcsón lehetett Ausztriába kivinni. A mezőgazdasági cikkek kivitelét meg az osztrák mezőgazdaság érdekében korlátozták.

Mária Terézia 1764 után ugyan országgyűlés nélkül kormányozta az országot, de a rendi alkotmány egyéb szervei és a nemzetiség ellen támadást nem intézett. Máskép gondolkozott fia, II. József (1780-1790), aki az egységes birodalom megvalósítására irányuló tervei akadályát látta bennük. A nemesi adómentességnek a természetjog és a felvilágosodás eszméi szerint újjáépítendő államban nem lehetett helye. József, kinek a protestánsok és a görög nem egyesültek érdekében kiadott türelmi, valamint a jobbágyság szolgálatai kérdésében hozott rendeletei az egyenjogúság útját voltak hivatva egyengetni, a rendi kiváltságok fővédőszervét, a megyei önkormányzatot támadta meg. Bár az újonnan szervezett közigazgatás vezetésére jó magyarok vállalkoztak, a rendek nagy tömegében az alkotmány felfüggesztése, a német nyelv hivatalossá tétele, de főleg az országnak adókiivetés céljából elrendelt felmérése a leghevesebb ellenzést váltotta ki. Először érezték a rendek nemzetiségüket is megtámadva, aminek káros következménye az volt, hogy a nemesi kiváltságokat védő elavult alkotmány most már oly színben tűnt fel, mint magyar nemzetiségünk védőbástyája. A fordulatot a II. Katalin cárnő szövetségében a török ellen indított és szerencsétlenül folyó háború hozta meg. Az osztrák uralom alatt álló Belgiumban felkelés tört ki s Magyarország is annyira for-

**Magyarország
a legkiterjedtebb
török hódoltság
idején
(1678 — 1683)**

- Földes Bizományok
- Magyarországi Magyarok feletti török hódoltság idején 1678-83-ig
- Részben meghódított területek
- Török feletti hódoltság idején 1678-83-ig
- Török feletti hódoltság idején 1678-83-ig
- Török feletti hódoltság idején 1678-83-ig
- Török feletti hódoltság idején 1678-83-ig

MÉRTÉK:
1:5,000,000
10 km = 2 mm

Forrás: Magyarország 2.

rongott, hogy József halálos ágyán megtörtén, hogy legjobb szándékait félreismerték, rendeletei túlnyomó részét visszavonta. Mielőtt azonban az országgyűlést összehívhatta volna, hogy magát megkoronáztassa, meghalt.

Az 1790-91-iki országgyűlésen nagy volt ugyan az elégedetlenség a rendek közt és némelyek azzal a gondolattal is kacérokodtak, hogy a magyar trónra idegen uralkodót kell ültetni, de az okos és erélyes II. Lipótnak (1790-1792) nem volt nehéz mindent a régi kerékvágásba terelni, miután a törökkel békét kötött és a trón hatalmi állása a rendekkel szemben újra megerősödött. Egyebet nem értek el a rendek, mint hogy az ország függetlenségét újabb törvényben biztosították, melynek azonban a tényleges viszonyokra semmi hatása sem volt. A rendek túlnyomó része József reformjai és a francia forradalmi irodalom hatása alatt belátta, hogy a nemzet anyagi és szellemi életének minden ágában újíjtásra van szükség és bizottságokat küldött ki a reformtörvényjavaslatok kidolgozására.

Az udvar szívesen látta és elő is mozdította az ily irányú törekvéseket, míg a francia forradalom véres eseményei és Martinovics összeesküvése Ferencet, a korán elhunyt II. Lipót fiát el nem ijesztette minden újíjtástól. A nagy forradalom benyomásai alatt megszűnt az udvar okos reformáló politikája, helyét a konzervatív tendenciák foglalták el, melyekben egymásra találtak az uralkodó és a rendek a következő emberöltő alatt. Katonaságot és adót ellenállás nélkül szavaztak meg az országgyűlések. A függés Béctől sohasem volt oly teljes, Magyarország sohasem tűnt el annyira az osztrák császárságban, mint ebben a korszakban. Metternich kormányzásával a rendek nagy része jóidéig meg volt elégedve, mert kiváltságaik biztosítékát látták benne.

*

A magyar nemzet politikai, kulturális és társadalmi fejlődésben a XIX. század elején messze elmaradt a nyugati népek mögött. Míg nyugaton a rendiség megtört az abszolutizmus reformjainak és a forradalomnak a hatása alatt és a modern gazdasági fejlődés megindulása, a kezdődő kapitalizmus a társadalmat teljesen átalakította, addig nálunk a nemesség önző magatartása révén, mely azonban a nemzetiséget is védelmezte, és az örökös tartományokkal való kapcsolat miatt, megmaradtak a rendi társadalmi formák és a primitív gazdasági fejlődés.

Tud-e a magyarság változtatni ezen a helyzeten, legyőzve főleg önmagát, ez volt a XIX. század első felében a nemzet főproblémája. Hogy ez a kérdés a nemzet érdeklődésének központjába került, az elsősorban gróf Széchenyi István érdeme. Az ő agitációja, sokoldalú társadalmi és gazda-

sági tevékenysége rázta fel a rendi Magyarországot és juttatta eszébe, hogy átalakulásra van szükség, ha a magyarság vissza akarja nyerni helyét a nyugati civilizált népek közt. Működésének indító oka izzó fajszeretete volt, célja a magyar nemzetiség megmentése és kiművelése, ami alatt ő nem a nyelvi különbséget értette, hanem az egész érzelmi és értelmi összetételt. A regenerációt gazdasági téren akarta kezdeni, tudva azt, hogy a gazdasági változás a politikait is elő fogja idézni. Felfogását három főmunkájában (Hitel, Világ és Stádium) fejtette ki, figyelmeztetve a nemzetet, hogy ne mindig külső tényezőkben, hanem önmagában keresse elmaradottsága okát. Megjelölte az orvoslás módját, sürgette szakismeretek szerzését, a társadalmi erők összefogását, az igazságszolgáltatás megjavítását és végül az alkotmány korszerű átalakítását, a nemesi adómentesség eltörlését. Munkái, különösen az első, roppant nagy hatással voltak a rendek gondolkozására.

Ép oly fontos volt Széchenyi más irányú tevékenysége. Az ő áldozatkészsége indította meg a Tudományos Akadémia megalapítását (1825), szervezte a Nemzeti Kaszinót, hogy a politikai eszmecserét megkönnyítse. Rendkívül sokat tett a kettős főváros, Buda és Pest fejlesztése körül. Egyik legszebb sikere a Lánchíd építéséhez fűződik, mivel a nemesnek is kellett a hídon vámot fizetnie (1835). A Vaskapu megnyitása érdekében folyt munkássága, a Tiszaszabályozás, a lótenyésztés javát szolgáló lóversenyek szervezése stb. mutatják, mily gazdag volt közgazdasági tevékenysége.

A megyegyűléseken, ahol az 1825 óta gyakran összehívott országgyűlési követeket megválasztották, Széchenyi reformtörekvései adták meg a politikai hangulat irányát. Az országgyűléseken azonban mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a központi kormány nem hajlandó liberális reformok elfogadására, melyek befolyását csökkentették volna. Nem annyira Metternich, mint a cseh érzelmű és magyargyűlölő Kolowrat gróf, ki előbbivel Ferenc utolsó éveiben és különösen a nem normális V. Ferdinánd (1835-1848) alatt osztozott a politikai hatalomban, – volt a magyar törekvések megakadályozója. Az országgyűlésen ugyan sok szép beszéd hangzott el, de a haladás érdekében vajmi kevés történt, különösen a főnemesség ellenkezése miatt, mely az udvarral tartott. Ily körülmények közt hamarosan a radikálisabb irány kezébe jutott a vezérszerep, melynek Kossuth Lajos volt a szószólója, különösen mikor az 1832-36. országgyűlés berekesztése után őt, mint nem engedélyezett újság kiadóját, a kormány fogságra vetette, ő tette a sajtót a reformmozgalom főszószólójává. A „Pesti Hírlapba” írt vezércikkei az ősiség megszüntetését, a jobbagység felszabadítását, az általános adózást, a népképviselői rendszer behozatalát stb. követelték és az újítást elsősorban politikai, majd közjogi térre terelték, amitől Széchenyi

óva intett. Míg Széchenyi a reformok megvalósításánál az arisztokráciát akarta előtérbe tolni, addig Kossuth a köznemességre épített, a politikai szenvedélyeket készült felkorbácsolni és a nagy tömegeket mozgósítani. Legérzékenyebben érintette Bécsset Kossuth agitációja a gazdasági elszakadás érdekében, a nemzeti védővámrendszer követelése. Kossuthot Széchenyi izgatás miatt megtámadta, hogy forradalomba hajtja a nemzetet, de polémiájuk folyamán kitűnt, hogy a közvélemény Kossuth mellé állott és Széchenyi népszerűsége megszűnt. Még a mérsékelt Deák Ferenc, a liberális párt nagytekintélyű vezére is Kossuth védelmére kelt.

A liberális-demokrata irányban való fejlődés nyomán egyre élesebben bontakozott ki az ellentét a magyarság és az országot lakó nem magyar nyelvű népek között. A török uralomnak ezt a súlyos örökségét még súlyosabbá tette a központi kormánynak az a politikája, mely a monarchia egységét megbontani készülő magyarsággal szemben a nem magyar nemzetiségek támogatásában keresett kárpótlást. A szerbek és románok nemzeti fejlődése már a XVIII. században megindult az egyházi autonómia védelme alatt. A XIX. század elején a pánszláv agitáció a tótokat keltette nemzeti öntudatra, kik azonban kezdettől fogva meg akarták őrizni a csehekkel szemben külön nemzeti jellegüket. Következményeiben legsúlyosabb lett a horvát kérdés, melyet az „illyr” irodalmi agitáció idézett fel, amelynek kezdettől fogva a délszlávok egyesítése volt a célja. Mikor az utolsó rendi országgyűlések a magyar nyelv érdekében hoztak törvényeket, ezek tárgyalása kapcsán jutott először éles megnyilvánulásra a horvátság nemzeti álláspontja. Megerősödéséhez a bécsi kormánykörök nem csekély mértékben járultak hozzá. E szövetség következményeit a magyar nemzet csakhamar megérezte.

Az 1848. februári forradalom híre Magyarországon sem maradhatott hatás nélkül. Az országgyűlés, hogy a radikális mozgalom ki ne ragadja kezéből a befolyást, Kossuth vezetésével rövid néhány hét alatt megalkotta azon törvényeket, melyek hivatva voltak egy csapásra modern államot csinálni Magyarországból, berendezésében a nyugati államok fokára emelni azt. V. Ferdinánd gróf Batthyány Lajos vezetése alatt felelős kormányt nevezett ki és szentesítette a törvényeket. A liberális vívmányok és a külföldi minták szerint hozott alkotmánytörvények azonban nem számoltak sem Magyarország sajtóságos közjogi helyzetével, mely az örökös tartományokkal volt addig szoros kapcsolatban, sem azzal, hogy az országot nem egy nemzetiség lakja. Az előbbi mulasztásból, különösen abból, hogy nem állapították meg az örökös tartományokkal fennálló viszony további módozatait, keletkezett az összeütközés. Az udvari köröknek, melyek csak a körülmények kényszerítő hatása alatt egyeztek bele az alkotmányosságba és a monarchia egységének felbontá-

sába, kapóra jött a horvátok magyarelles magatartása és a románok mozgalma, mely Erdélynek az országgyűlésen elhatározott uniójával szemben a különállás fentartását és egyéb nemzeti célok elérését kívánta. A szerbek is területi különállásra törekedtek, ők is, valamint a tótság egy része fegyvert ragadott a magyar kormány ellen. A küzdelmet Horvátország bánja, Jellacic kezdte meg, akit az udvar, mihelyt a felsőolaszországi harctéren a helyzet tisztázódott és a prágai, valamint a bécsi forradalmat elnyomták, egyre nyíltabban támogatták. Ezen mozgalmak és az udvar állásfoglalásának természetes következménye az volt, hogy a magyar kormányban és az egész országban a Kossuth vezetése alatt álló radikális elemek kerültek túlsúlyba.

Az arisztokrácia nagy részének kivételével az egész magyarság osztálykülönbség nélkül egyetértett a védelemben, amiben nagy része volt annak az önzetlen magatartásnak, melyet a nemesség a földesúri viszony eltörlésével és a közadózás kimondásával tanúsított. A Batthyány-kormány lemondása után Kossuth csaknem diktatori hatalommal szervezte a fegyveres ellenállást a bécsi reakció és a vele szövetkezett nemzetiségek ellen. Görgey Arthur hadvezéri tehetsége ideig-óráig ugyan győzelemre tudta vezetni a magyar nemzeti hadsereget, de az Európaszerte felülkerekedő reakcióval szemben a forradalmi ügynek végre is el kellett buknia. I. Miklós cár örömmel sietett az ifjú Ferenc József támogatására (1848-1916), aki lemondott nagybátyja helyén elfoglalta a trónt. A szent-szövetség újból feltámadt szolidaritásával szemben lehetetlen volt a siker. A világosi fegyverletételt (1849. aug. 13) a könyörtelen bosszúállás követte, mely elől Kossuth és a nemzeti ügy számos bajnoka csak a menekülésben, az emigrációban találhatott védekezést.

A nemzeti függetlenség rövidéletű epizódját Ferenc József modern autokrácia ja váltotta fel, melyet a császár az új összbirodalmi miniszterelnök, Schwarzenberg herceg, a forradalmi vezérből az önkényuralom bajnokává vedlett fiatal ügyvéd, Bach és a Metternich idejében is nagy szerepet játszó Kübeck tanácsára rendezett be, zsandárokkal és mindenre kapható hivatalnokokkal tartott fenn s amelyet utóbb maga vezetett. Az új rendszer nem a különféle nemzetek kielégítésére törekedett, hanem valamennyit egyesítette az elnyomásban. A nemzeti élet bármely megnyilvánulása lehetetlenné vált a germanizáló, mindent lenyűgöző rendőri és bürokratikus kormányzással szemben. A nemzet túlnyomó része passzív ellenállásban várta a fordulatot, melyet csak külső események hozhattak meg. Vezérének a bölcs mérsékletű Deák Ferencet tekintette, aki már a rendi országgyűlések idejében a liberális ellenzék egyik kimagasló alakja, utóbb az első kormány minisztere volt, ki azonban visszavonult a politikai élettől, mikor látta, hogy elkerülhetetlen a fegyveres összeütközés.

Már az Oroszország és a nyugati hatalmak, Anglia és Franciaország

közt lefolyt nagy mérkőzés, a krími háború megmutatta, hogy az osztrák óriás agyaglábakon áll. Hatalmi állását, melyet kíméletlenül tartott fenn Németországban és amely a magyarországgal teljesen megegyező katonai és zsandáruralmat gyakorolt Olaszország felett is, csak Oroszország támogatásának köszönhető. Ezt azonban Ferenc József politikájával eljátszotta anélkül, hogy a nyugati államokat megnyerhette volna magának. Ausztria külpolitikai izolálása megteremtette gyümölcseit már 1859-ben, a III. Napoleon és Sardinia elleni háborúban, majd 1866-ban a német hegemoniáért folyt küzdelemben, melynek eredménye az volt, hogy Ausztria kiszorult Németországból. A vereségeknek nem maradt el a következménye a belpolitikában sem. Az olaszországi kudarc Bach rendszerének bukását vonta maga után és a parlamenti élet feltámasztását, de még mindig öszszbirodalmi alapon. Az egybehívott magyar országgyűlés (1861) Deák vezérlete alatt nem fogadta el a dolgok ily rendezését és a külön magyar államiságot követelte. A porosz háború katasztrófája a Magyarországgal való kiegyezésre is megérlelte a viszonyokat. Hosszas tanácskozások után sikerült az uralkodót Deáknak és gróf Andrássy Gyulának meggyőzni arról, hogy Magyarország állami életét az örökös tartományoktól elválasztva kell berendezni. Az utóbbi elnöklete alatt alakult meg a felelős kormány, amivel Nagy-Magyarország történetének utolsó félszáz évét betöltő dualizmus kora kezdetét vette.

*

Az 1867. évi kiegyezés kompromisszum volt, mely a történeti fejlődést és a nemzet jogos kívánságait akarta kiegyenlíteni. A *pragmatica sancti*óból kiindulva, mely Magyarország és Ausztria közt a védelem kölcsönös köteleességét állapította meg, megjelölte a kiegyezés ezen köteleesség teljesítésének módját. Az 1867: XII. törvénycikk szerint a hadügy és a külügy, valamint az ezekkel összefüggő pénzügy közös maradt. Ezeket közös minisztériumok intézték, melyek a magyar és az osztrák országgyűlés választotta bizottságoknak, a delegációknak voltak felelősek. Hogy mennyivel járult a két állam a közös költségek viseléséhez, azt időről-időre a két országgyűlés egy-egy bizottsága alapította meg, illetőleg amennyiben nem tudtak egymással megegyezni, az uralkodó. Az utóbbi jogköréhez tartozott a hadsereg vezetése, belső szervezetének megállapítása, míg az újoncok megajánlása, valamint a szolgálati idő és a védőrendszer meghatározása az országgyűlés elé került. Fennmaradt a kiegyezés után a vámközösség is, mely az abszolutizmus idejében létesült, valamint a valuta és az ezt szabályozó bank közössége, egysége. Ezen gazdasági közösségeket időközönként meg kellett újítani, mert csak a két állam meghatározott időre szóló megegyezésén alapultak.

Az államélet jelentékeny részei nem tartoztak tehát a kiegyezés után sem a nemzet és királya kizárólagos rendelkezési körébe, ami később heves összeütközésekre, politikai válságokra adott alkalmat, mikor a nemzet gazdasági emelkedése után minden téren az önállóságot iparkodott megszerezni. A kiegyezés hívei ugyan Deák nagy egyéniségének hatása alatt többségben voltak az országgyűlésen, de a nemzetet Deák műve nem elégítette ki állandóan. Ennek következménye az volt, hogy a dualizmus egész korát betöltik azok a harcok, melyeket a mindjobban erősödő ellenzék folytatott a 67-es alap ellen s amelyet a Turinban száműzetésben élő Kossuth egyre növekvő tekintélye támogatott 1894-ben bekövetkezett haláláig. Az elvi ellentét tehát, mely a kormányokat támogató Deák-, utóbb „szabadelvű” pártot a függetlenségi és 48-as párttól elválasztotta, közjogi volt, ami egészségtelen politikai életre vezetett. A kormányelnököknek feltétlenül és minden eszközzel biztosítani kellett a többséget a kiegyezés számára, ha nem akarták az országot az uralkodóval áthidalhatatlan ellentétbe sodorni.

Nem volt kisebb baj, hogy a kiegyezés a nemzetiségeket sem elégítette ki. Horvátországgal létrejött ugyan a közjogi viszony rendezése, de a horvát nemzet többre vágyott, mint a korlátozott autonómiára és csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett az egész korszakban a közjogi viszonyt fentartani, mely nem nyugodott érzelmi alapokon. Különösen Bosznia és Hercegovina megszállása óta (1878) erősödtek meg a dualizmusra irányuló törekvések. Hasonló közjogi viszony lebegett a románok és a tótok szemei előtt is. A nemzetiségi törvény (1868) biztosította ugyan minden állampolgárnak nyelve használatát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint az iskolák alapítása és tannyelvük meghatározása is szabad volt. Az irredenta törekvések azonban nem engedték meg ezen törvény teljes végrehajtását, ámbar a nemzetiségek kultúrája és egyházi autonómiája a legnagyobb szabadsággal virágzott és egyházaik, valamint iskoláik az állam teljes anyagi támogatásában részesültek. Az Ausztriával való kapcsolat nem csekély mértékben nehezítette meg a nemzetiségi kérdés annyira szükséges megoldását, mert egyrészt fontos osztrák politikai tényezők a magyarsággal szemben a nemzetiségi mozgalmakat pártfogolták, másrészt Magyarországot a dualizmus az osztrák németiség védelmezőjévé tette meg, aminek nem maradhattak el következményei. A csehek előbb a horvátokat, utóbb a tótokat izgatták a magyarsággal szemben.

A magyarság nem ismerte fel e kérdés fontosságát, melynek Oroszország ellenséges álláspontja adott külpolitikai hátteret. A közjogi küzdelem minden erőt elnyelt és a liberális kor közgazdasági emelkedése elfelejtette a megoldásra váró súlyos problémát.

Már Tisza Kálmán megérezte tizenöt éves kormányzása alatt (1875

-1889) a közös ügyekből eredő nehézségek súlyát. Már a véderő újjászervezése körül folyt vitában (1889) követelt az ellenzék az újoncok megajánlása fejében nemzeti vívmányokat. Ez lett azután a Tisza bukása utáni hosszú parlamenti harcok tengelye: a hatvanhetes kiegyezés kifejlesztése. Az egyházpolitikai törvények csak rövid időre egyesítették a különben ellentétes felfogású pártokat (1892-1894). Az állam normális szükségleteinek, a költségvetésnek és az újonc jutaléknak a megszavazását az ellenzék, melynek vezetését 1894-ben Kossuth Lajosnak hazatért Ferenc fia vette át, katonai vagy gazdasági téren elérendő engedményektől tette függővé. Az eredmény gyakori „ex-lex” és a hadsereg érdekeinek elhanyagolása volt akkor, mikor Európa egyre lázasabban fegyverkezett. A házszabályok a parlamentben elenyésző kisebbségnek is lehetővé tették a többség akaratának megakadályozását és az alkotmányos élet megbénítását. Báró Bánffy Dezső, Széli Kálmán, majd gróf Khuen-Héderváry Károly jobbra hivatott tehetségei ezen küzdelmekben őrlődtek meg.

Mikor azután gróf Tisza István, Kálmán fia, belátván politikai életünknek elzüllését, erőszakos módon szerzett érvényt a többség akaratának s ezt az eljárását a nemzettel igazoltatni akarta, a minden befolyástól mentes választáson a többség az ellenzék mellé állott (1905). Ez azonban egy lépéssel sem vitte előbbre a nemzeti vívmányok ügyét, mert Ferenc József nem engedett azon álláspontjából, hogy a hadsereg egységét, mint a monarchia egységének legfőbb biztosítékát, nem szabad megbontani, ő, mint az isteni gondviselés rendelte fejedelmek típusának egyik utolsó képviselője, az alkotmányos formák mellett is magának tartotta fenn a döntést minden fontosabb kérdésben. Legkevésbé sem engedhetett oly kérdésben, mely a kiegyezést s így a monarchia másik államához való viszonyt is érintette, amelynek megalkotói közül már csak egyedül ő volt életben. A király nem a szövetkezett ellenzék vezéreire, hanem bizalmasára, Fejérváry Géza báró tábornagra bízta a kormányalakítást, aki hosszú időn át volt magyar honvédelmi miniszter. Az országgyűlés nélkül kormányzó minisztériummal szemben az ellenzék csak addig tudott a nemzeti szenvedések felkorbácsolásával ellenállni, míg a kormány az általános választójog programjával fel nem lépett. Erre a koalíció, mivel a magyarság hegemoniáját féltette, átvette a kormányzást – elvei felfüggesztése után.

A függetlenségi párt 67-es kormányzása nem tarthatott sokáig. Egyes csoportok új követelésekkel bontották meg a pártegységet. Tisza Istvánnak sikerült a 67-es pártot „nemzeti munkapárt” neve alatt fel támasztani és a parlamenti anarchiának véget vetni. Már a külpolitikai válság, mely Bosznia annexióját követte, majd a balkáni háborúk megmutatták, minő veszély fenyegeti a monarchiát s vele Magyarországot.

Az utolsó pillanatban, a világháború kitörése előtt hozták meg a véderő kifejlesztése érdekében szükséges törvényeket.

Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása (1914 június 28.) bele-sodorta a monarchiát a világháborúba, melynek közvetlen megindítóját, a szerb ultimátum elküldését a döntő koronatanácsban Tisza István, a nemzet vezére ellenezte. Csak midőn meggyőzték arról, hogy a háború később még rosszabb viszonyok közt fog bekövetkezni, járult hozzá. A magyarság a világháborúban csak ezeréves állami területének megtartásáért harcolt, imperialista céljai nem voltak, hisz győzelem esetében sem várhatott területi növekedést, mert ez csak a belső bajok szaporodását jelentette volna. A vereség azonban oly megrázkódással járt, minőt Magyarországnak szomorú történeti eseményekben gazdag története sem ismert.

Miután Tisza orgyilkos golyónak esett áldozatul (1918 okt. 31.), a forradalom nem talált ellenállásra. Károlyi Mihály gróf, az ellenzék radikális részének vezetője, a szociáldemokráciára támaszkodva, kikiáltatta a köztársaságot, majd néhány havi fejvesztett kormányzás után a bolsevistáknak adta át a hatalmat. Sem a régi hadsereget szétzüllesztő Károlyi állítólagos külföldi demokrata összeköttetései, sem a bolsevizmus vörös hadserege nem tudta megakadályozni az ország szétdarabolását. A környező államok: Románia, Szerbia és az újonnan alakult Csehszlovákia aránylag csekély erőkkkel nagy területeket szállt meg, sőt a magyar szovjet széteső hadseregét üldöző román hadsereg Budapestre is bevonult. A trianoni béke (1920) szentesítette a feldarabolást. Magyarország területének több mint kétharmadát, lakosságának több mint felét elvesztette. A sokat hangoztatott önrendelkezési elv teljes mellőzésével a magyarság egyharmada idegen uralom alá került, oly népek uralma alá, melyek kulturális tekintetben alatta állnak.

A nemzet jövő életének célját megállapítja jelenlegi helyzete és történeti múltja.

GEREVICH ZOLTÁN: A TÖRTÉNELMI EGYÜTTÉLÉS TANULSÁGAI

gy nemzet él itt Nyugat- és Keleteurópa mesgyéjén, mintegy éles válaszfalat vonva a két kultúra, a nyugati keresztény kultúra és a keleti bizánci kultúra közé. Egy nemzet él itt ezer esztendő óta és élt ezer évig egyforma határok között, amelyet – milyen különös – csak alig, hézagosan, vagy éppen eltorzítva ismer a világ, sőt maga a vén Európa is, ahol élete eddig lezajlott. Pedig alig van nemzet, amely létével, megalakulásával annyira befolyásolta volna a történelmi idők során egész Nyugateurópa jövőjének kialakulását. Éppen földrajzi elhelyeződésénél fogva. Éppen azért, mert a honfoglaló Árpád fejedelem, amikor 896 év nyarán, a régi hazából a besenyők által kiüldözött, a Kárpátok átjáróin átkelt és elfoglalta a Nagy Magyar Alföldet, a Duna-Tisza medencéjét választotta nemzetének jövő otthonául.

A népvándorlás nagy viharában sok néptörzs vonult keresztül gyors egymásutánban e földön, de ebben a viharban egyik sem tudta végleg itt lábát megvetni, államot alakítani. Hogy ez sikerült a magyarnak, ahhoz Árpád honfoglalása nem volt elég. Ahhoz Szent Istvánnak, a magyarok első királyának államfenntartó és szilárdító politikájára, a nyugati kereszténységhez való csatlakozásra volt szükség. Kiragadta népét a keleti pogányságból és nagy politikai éleslátással nem a bizánci, hanem a nyugati római kereszténység oltalma alá helyezte azt.

Felmerül itt a kérdés, hogyan alakult volna Európa történelmének folyamata, ha a magyarok első szent királya Bizánc oldalára áll? Nincs kétség

afelől, hogy ezzel Középeurópa nagyrésze került volna a bizánci kultúra j árszalagjára és állt volna később a moszkovita szláv egyházi kultúra és politikai érdekszféra szolgálatába. vajjon közömbös lett volna ez Európára? vajjon a történelem országokat teremtő, országhatárokat, mint kulisszákat mozgató, tologató keze nem dolgozott volna-e egészen más-ként? vajjon Nyugateurópa politikai térképe hasonlítana-e a maihoz?

Ha ezekre a kérdésekre objektív feleletet adunk, ezzel megadjuk egyúttal a magyar nemzet történelmi hivatásának, szerepének elismerését már tíz századdal ezelőtt. Megpróbáljuk ezt a történelmi szerepet az azóta lefolyt tíz század alatt szemléltetni, érzékelteni, csupán néhány esetvonással, körvonalaiban jelezve ezek kihatásait Európa fejlődésére.

Lássuk először, hogyan alakult ki a magyar állam ezer évvel ezelőtt? Hogyan fejlődött ki történelmileg és földrajzilag egységes országgá? Hogyan lett az idők folyamán egységének rovása nélkül nemzetiségi állammá?

A legtöbb tévhit eloszlatására ennek az ismerete nélkülözhetetlen.

Amikor Árpád fejedelem elfoglalta magyarjaival a Duna-Tisza medencéjét, az ország legnagyobb része lakatlan volt. Előzőleg két századon át az avarok bírták ezt a földet, de a VIII. század végén nyugatról a frankok, délről a bolgárok támadtak rájuk és teljesen megsemmisültek. Árpád bejövetelekor csupán a déli részeken voltak kisebb rokon bolgár települések és északon, keskeny csíkban, Pozsony és a Garam között laktak morva-szlávok, mintegy száz év óta. Ezt az északi területet csupán 905-ben hódították meg a magyarok, a németekkel szövetségben semmisítve meg a rövid életű morva-szláv birodalmat. A morva-szlávok egy része önként meghódolt és beleolvadt a magyarságba, másrésze egyesült az északról szomszédos fehér horvátokkal, a mai szlovákok őseivel. Az itt talált morva-szlávok, egyesülvén a magyarsággal, megszűntek külön nemzeti egységként szerepelni.

Abban az időben az egyes országokat széles, lakatlan országválasztó sávok választották el egymástól, védelmi vonalként olyan helyeken, ahol a természetes határok hiányoztak. Ezzel a lakatlan területtel elérték, hogy a betörő idegen seregek napokig nem találtak élelmet és utakat. Az ország rendjének és a békének megszilárdultával mindinkább szűkültek ezek a lakatlan területek. Miután pedig a magyar nemzet nem volt elégséges ezeknek a lakatlan területeknek a benépesítésére, a XI. század végén Szent László és utódai idegen települőket, németeket és később a Felső-Morva mentén lakó szláv pásztorokat, a mai szlovák-tótok őseit, az előbb nevezett fehér horvátokat hívták be az országba, akiknek semmi közük nem volt a magyarok által itt talált morva-tótokhoz. Ezek a szláv pásztorok a XII. századtól kezdve mind sürűbben szivárogtak be az országba, kiváltságokat és földeket kapván a magyar királyoktól. Igen érde-

kes egyébként, hogy a fehér horvátok eredeti hazájukban teljesen megsemmisültek, egyrészüket Sziléziában a németek szorították ki, másik részük Morvaországban az elcsehesítettés áldozata lett. Csupán a Magyarországra átvándorolt szlovákok tartották meg nyelvüket és nemzetiiségüket a magyar uralom alatt kilenc századon át.

Így alakult ki az ezeréves történelmi és földrajzilag egységes Magyarország, más jogának sérelme nélkül és fejlődött a később idetelepült idegen népek szabadságjogainak megóvásával.

Jött azután a tatárjárás. A tatár Khán, miután Magyarországtól keletre mindent elpusztított, üzenetet küldött a magyar királynak, akar-e szövetségese lenni, mint fajrokon, vagy ellensége? IV. Béla király ismét azon a válaszüton állott, mint az első magyar király, maradjon-e a nyugati keresztény kultúra védőbástyája, vagy csatlakozzék a Kelethez? A király habozás nélkül az elsőt választotta, következménye volt pedig, hogy a tatárok az egész országot feldúlták, falvait felégették, lakosainak jelentékeny részét kipusztították, a maradék királyával együtt földönfutóvá vált, de a békében fejlődő Nyugateurópa megmenekült a pusztulástól, tovább építhette városait, művelhette földjét, fejleszthette kultúráját.

Ismét felvetődik a kérdés, mi történik, ha a magyarság tatár fajrokonaihoz csatlakozva fordul a Nyugat ellen? vajjon hol áll meg ez a támadás és milyen kultúrértékeket semmisít meg? Pedig ezzel megakadályozhatta volna saját országának pusztulását. vajjon nem volt ez fényes próbatétele a magyar nemzet történelmi hivatásának, amely a Nyugat őrhelyére állította őt földrajzi elhelyezkedésének adottságával? De menjünk tovább, pergessük tovább nagy sietve a történelem rokkáját. A tatárjárás olyan pusztítást vitt végbe az országban, hogy teljesen újjá kellett azt építeni és a kipusztult lakosság pótlásáról kellett gondoskodni, hogy a romokon új élet sarjadjon.

A szomszédos Morvaországból a tótok, Németországból pedig, elsősorban Nürnberg környékéről és Thüringiából a németek nyertek ekkor nagyobb tömegben Magyarországon új otthont. A XII. században, a kereszties hadjáratokkal megindult hatalmas áradat, a „Drang nach Osten” első nagyobb német hulláma ekkor ért el Magyarországra és folyt szét egészen az ország keleti határáig, bár Erdélybe és Szepes vidékére már egy évszázaddal előbb telepedtek meg a királyok hívására az Alsórajna vidékéről a szászok.

A tatárjárás után kezd beszivárogni Erdélybe – bár csak kis mértékben – az oláhság is, arra a területre, amely a magyarok bejövetelkor teljesen lakatlan volt. Ezt a Délisztriából származó pásztornépet a keletrómai császárság telepítette át Thesszáliába és Epiruszba 600 körül, innen Sámuel bolgár cár vitte őket tovább a bolgár-görög határmegyére,

a Balkán-hegység vidékére, hogy a görögök elleni harcban használja fel őket. Innen húzódtak mind északabbra és a XIII. században eljutottak Magyarország erdélyi részébe is. Így kerültek az oláhok Magyarország földjére, nem mint őslakosok, nem mint Traján római gyarmatosainak utódai és maradékai, mert hiszen Dáciát már 260 táján a gótok, hunok, gepidák, avarok és szlávok özönlik el, kiűzve ezeket a római gyarmatosokat a Duna balpartjára. A magyarok bejövetelükkor már teljesen lakatlan területet találtak itt.

Az ország újjáépítése a behívott idegen népelemek segítségével és a közös haza javára nagy ütemben indult meg a tatárjárás után. Az Árpádház kihaltával az Anjouk nagy magyar királyai újra felemelték az országot a nyugateurópai kultúra magaslatára és a nyugati eszmeáramlatok melegágya lett Magyarország.

Nagy Lajos idejében a XIV. század derekán érte el ez a fejlődő időszak kulminációját, amikor Középeurópa politikai súlypontja is a nagy magyar király visegrádi várába helyeződött. Három tenger mosta akkor Nagy Lajos birodalmának határait, amely döntő tényezőjévé vált a világpolitikának.

Amíg Nagy Lajos idejében Magyarország politikailag volt Középeurópa vezérlő hatalma, a következő évszázadban Corvin Mátyás király a tudomány és művészet terén emeli fel az országot korának legelső színvonalára. Az olasz renaissance hatásai Magyarországot érik el legelőbb, egyetemek, teológiák, könyvtárak keletkeznek, megalakul az első magyar nyomda (1473) és a királyi rezidenciát Budán ellepik korának legkiválóbb tudósai és művészei.

Ekkor volt Európa két legnépesebb egységes állama Franciaország és Magyarország.

A következő két század a magyar nemzet gigászi küzdelme volt a török félhold ellen, amely előtt a görög császárság hanyatlásával megnyílt az európai politika kapuja. Több mint félszázadon át sikerrel védte meg a magyarság a török áradat ellen Európa kapuját. A magára hagyott ország azonban 1526-ban Mohácsnál nem bír már ellenállani és az ország nagy része török kézre kerül. Ismét rom és pusztaság lett ez a szerencsétlen ország, míg Európa népei békében dolgozhattak a maguk boldogulásán. Pedig lehetett volna másként is. Szolimán szultán egykori naplója híven őrzi meg az igazságot: a szultán Európa urává akarta tenni testvér-nemzetét, a magyart. A kereszt azonban a két testvér közé állott tiltó szavával és a hűséges magyar nem ingadozott, a kereszt mellé állította kardját is. A kereszténységhez, a keresztény kultúrához való hűségeért másfél századig szenvedte a török igát, míg végre észbe kapott Európa, hadsereget szervezett, segítségére sietett és hadaival egyesülve felszabadította 150 éves rabságából a magyar földet.

Mi lett volna azonban, ha a magyar nemzet a testvér törökkel karöltve indul Európa leigázására? Aligha állt volna meg ez az iszonyatos erő Bécs kapujánál. Pedig ennek lehetősége adva volt.

A török másfélvezszázados pusztítása után jöhetett ismét az újraépítés munkája. Példátlan a világtörténelemben az a lelkielő, ahogyan a magyar nemzet felemelkedik a pusztulás völgyéből. A vér ömlött a sebeiből, de emberfeletti erővel fogott az ország felépítéséhez. Az államalkotó nemzeti erő mutatta meg ekkor, mire képes.

A német segítség fejében a nemzet lemondott szabad királyválasztó jogáról s törvénybe iktatta a Habsburgok trónörökösödési jogát, új veszedelem zúdult ebből a magyar nemzetre. Az egységes nyelvű osztrák öszszbirodalmat akarta megvalósítani a Habsburg-dinasztia és a magyar nemzet nemzeti létének, szabadságának és függetlenségének védelmében fegyvert is volt kénytelen ragadni, még pedig a XVIII. század elején Rákóczi fejedelem idejében és a XIX. század közepén, 1848-ban Kossuth Lajos vezetésével, amely küzdelem azután 1867-ben a magyar államiség teljes elismerésével végződött.

Közben, főleg a török hódoltság után, az elnéptelenedett országrészek magyar lakossága helyére újabb népvándorlás indult meg. Nagyszámú német iparos jött be akkor a városokba, azok helyreállítása végett. Az oláhok bevándorlása is ekkor vált gyorsabb üteművé, melyet az 1709-iki pestis-járvány okozta elnéptelenedés is elősegített. A déli részekre pedig a szerbek jöttek be nagyobb számban, még a török hódoltság előtt, amikor a török félhold Szerbiát már hatalmába kerítette.

A történelem országútján a magyar nemzet szerepét és feladatát, véresen nehéz feladatát megoldotta. Földrajzi fekvése által determinált történelmi hivatottsága alig lehet kétséges, úgy érezzük azonban, hogy történelmi szerepe Nyugateurópa szempontjából a jövőben sem jelent a magyar nemzet számára kisebb feladatot, mint az elmúlt évezred alatt. A történelmi idők folyamán más és más irányból fenyegette veszély, mint láttuk, a nyugateurópai keresztény civilizációt. A múlt század derekától kezdve ez a veszedelem a bizánci gyökérből kisarjadt pán-szlávizmus.

A szláv probléma a háború előtti évtizedekben mint egy nagy kérdőjel húzódott végig az európai horizonton, anélkül azonban, hogy ennek a kérdésnek a lényegét és jelentőségét a közvetlenül érdekelteken, a szomszédokon kívül az európai közvélemény és a hivatalos világ kellőleg ismerte és méltányolta volna.

Az orosz birodalmat, főleg a XVIII. századtól kezdve állandóan olyan politikai célkitűzések vezették, olyan tendenciák mozgatták, melyek úgy vallási, mint társadalmi és állami téren következetesen Európa érdekeit legközelebről érintő expanzív politikában nyilvánultak meg.

Vallási téren ez a törekvés a pravoszláv mozgalomban nyert kifejezést. Ezek elseje minden szláv nép egyházi fejéül az orosz orthodoxia fejét, a cárt kívánta elismertetni, a másik a minden oroszok cáriját a minden szlávok cárijául proklamáltatni. Ezekben a mozgalmakban az ős bizánci eredetű hatalmi vágy és expanziós törekvés nyilvánul meg leplezetlenül, amely bedobta a közhangulatba a pánszlávizmus jelszavát és amely Puskinnak, a nagy orosz írónak, egy jellegzetes mondásában nyer kifejezést: „Minden szláv folyó az orosz tengerbe kell, hogy ömöljék.”

A tulajdonképpeni szlavofil tan csak 1869-ben nyert pontos körvonalozást, amikor Danilewszky könyve „Mi és Európa” cím alatt megjelent. A mai napig ez a könyv a szlavofilok bibliája. Danilewszky ideálja egy szláv föderáció, amelyben a következő újjáalakított államok tartoznának Oroszországgal az élén és Cárgrad-dal, – amint Konstantinápolyt akkor nevezni fogják, – mint fővárosával ennek a szláv szövetségnek:

1. A cseh-morva-szlovák királyság;
2. A szerb-horvát-szlavón királyság;
3. Bulgária – Romániával és Macedóniával;
4. Görögország minden oly területtel, amelyen görögök laknak;
5. Magyarország, amelytől mindazokat a területeket el kell csatolni, amelyeket nem magyarok laknak.

Amióta a hatalmas Oroszország a bolsevizmus őrjöngő szorítása alatt aléltan hever s minden fejlődési lehetőségtől el van zárva, a pánszláv probléma Európa szempontjából nyugvópontra jutott. Mihelyt azonban ez az alélt kolosszus, előbb vagy utóbb felszabadul a ránehezédő lidérc-től, amely nemzeti és erkölcsi erejét lekötve tartja, újra itt áll Európa előtt a szláv-kérdés, még pedig az eddiginél sokkal veszedelmesebb formában.

Nézzük, minő befolyása lehet – és véleményem szerint lesz is, – egész Európára, annak kultúrájára és civilizációjára ennek a törekvésnek.

Oroszország imperialisztikus politikája, amely még a mai bolsevik orosz szocialista szövetséges köztársaság külpolitikájának is irányt szab, a jövő nacionalista Oroszországának is örök rugója fog maradni. A nyugat vagy kelet felé való terjeszkedés a jövőben is, csupán taktikai kérdés lesz.

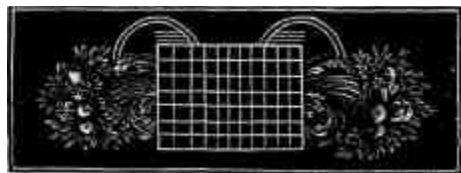
Kelet felé elsősorban a brit világbirodalom van érdekelve. A közelmúltban lefolyt kínai bonyodalom is már ennek a jegyében hozta lázba a brit politika urait.

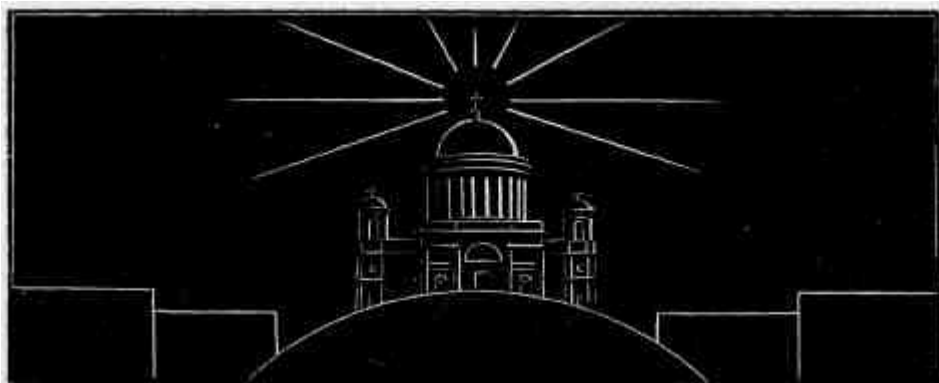
Csak idő kérdése, hogy akár a bolsevik, de még inkább a jövő nacionalista Oroszország nyugat felé is megkezdje ismét azt a politikát, amelyet a viszonyok változása folytán abbahagyott, hogy először is megvalósítsa a szlavofil gondolatot, Danilewszky ideálját, az összes szláv

népek egyesítését, hogy életet adjon Puskin mondásának: és minden szláv folyó az orosz tengerbe ömöljön. Hogy mi szerep várna ebben az esetben Magyarországra, azt Danilewszky sem titkolja el, amikor helyét már 1869-ben, majdnem mai megcsonkítottságában (bár magyarokat még ő sem szakított el tőle) abban a nagy szláv kolosszus államszövetségben jelöli meg.

A háború előtti Oroszország Európában törekvései elérésére csak a kis Szerbiára és a monarchia államaiban elszórtan élő szláv nép egy töredékére számíthatott. A jövőben – a párizskörnyéki békék jóvoltából – nem néptöredékek, de politikailag és katonailag súllyal bíró államok lesznek a jövő nacionalista, megújított Oroszországnak európai előőrsei és pillérei, annak nagyszláv hatalmi törekvéseiben és expanzív politikájában. Ezúton pedig egy csapásra, minden ellenállás nélkül valószínűleg majd meg a Danilewszky által megálmodott nagy szláv egység. És mi lesz akkor?

A háború előtti évek 130 milliós Oroszországa helyett egy körülbelül 250 milliós nagy szláv állammal fogja magát Európa szemben találni, amelynek határa mélyen benyúlik Középeurópa testébe. Ennek a nagy kolosszusnak kultúrája, civilizációja, a keleti gyökérből származó lelkiisége egészen elütő a nyugati keresztény kultúrától és amellet semmi okunk sincs feltételezni, hogy kevésbé lesz imperialista, mint a múlt hosszú évszázadainak során, sőt a mai Szovjet-Oroszország is. Ebben a pontban válik újra nyilvánvalóvá az a nagy politikai szerep, amelyet a magyarság számára geográfiai helyzettsége a múltban a tatárok, törökök ellen kijelölt. A jövőben ezt a szerepet a nagy szláv áradat gátjaként juttatja a magyaroknak a kegyetlen sors. Hiszen ebben a szláv tengerben ez az egyetlen ék. vajjon ebben a küzdelemben is annyira egyedül leszünk, mint a középkorban? vajjon tudatára ébred az európai politika, hogy a történelmi fejlődés sarkpontjává éppen Magyarországot jelölte ki a végzet? A párizskörnyéki békék az ellenkezőjét bizonyítják. Pedig a nyugati kultúra és kereszténység védőbástyája a jövőben is csak egy nagy erős Magyarország lehet. A józan és elfogulatlan logika és az önérdék talán ennek tudatára ébreszti a nagy nyugati nemzeteket is.

SERÉDI JUSZTINIAN HERCEGPRÍMÁS: MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTÉNYSÉG

zereztendős állami élete folyamán oly szorosan összeforrt a magyar nemzet a kereszténységgel, mint a test a lélekkel. S amint lélek nélkül nincs élet az emberi testben, kereszténység nélkül analog értelemben nem volna élet a magyar nemzetben. Viszont az is igaz, hogy – amint az egészséges lélek egészséges testben lakik: a kereszténység is akkor fejtette ki áldásos működését Magyarországon leg-tökéletesebben, mikor állami életünk egészséges volt.

A kereszténységbe való szoros bekapcsolódás vetette meg állami életünk biztos alapját; aztán pedig minél szorosabb volt ez a kapcsolat, annál szilárdabb, annál erősebb és annál műveltebb lett az ország; viszont minél inkább lazult a kereszténységhez való kapcsolatunk, annál inkább megrendült az ország szilárdsága, hanyatlott ereje és műveltsége is.

Bár a IX. században messze keletről Európa közepébe szakadt pogány magyarok sok olyan erényt mutattak fel, amelyek alkalmasakká tették őket az európai értelemben vett államalkotásra: az egynejlésű felépített családi élet, a fajszeretet, vitézség, finom jogérzék, becsületesség, tanulékonyág, stb., mindazonáltal a szláv, germán és latin népfajok közé ékelve sem nemzeti, sem állami függetlenségüket sokáig meg nem tarthatták volna. A Kárpátok medencéjében a magyar is elenyészett volna, mint elenyésztek a pogány hunok és más rokon néptörzsek, melyek őt itt megelőzték.

Valóságos nemzetmentés volt tehát a keresztény hit befogadása, mert a szakadatlan harcok és a bravúros kalandok, melyekkel pogány őseink a szomszéd népek megfélemlítésére számítva nemzeti létüket biztosítani igyekeztek: egyfelől állandóan apasztották számukat, másfelől meg szükségképen szövetségbe vonták ellenük a köröskörül lakó keresztény népeket, amelyeket csak a kereszténység felvételével lehetett leszerelni.

Géza fejedelem keresztény nevének köszönheti a magyar, hogy még idejekorán a kereszténység felé orientálódott, Géza fia, Szent István mélyeséges hitének pedig azt, hogy ezen orientálódásában nem a Péter kösziklájával egyre jobban szembehelyezkedő Bizánctól, hanem az Ap. Szent-székhez ragaszkodó nyugatiaktól vette át a kereszténységet s vele együtt a nyugati kultúrát és állami berendezkedést is. Mivel úgy látszott, hogy az akkori korszellemnek, de még a katolikus egyház szervezetének is legjobban megfelel a monarchikus kormányforma: Szent István nemzete jövőjének maradandó biztosítása végett a királyságot akarta állítani a törzsrendszer helyébe, de úgy, hogy ugyanakkor nemzete függetlenségét is biztosítsa.

Tudta jól, hogy ha a királyi méltóságot az akkori hűbéres nyugat szokásai szerint a római császártól kéri és kapja, akkor Magyarország szükségképen hűbérországa lesz a császárnak, aki elég hatalmas ahhoz, hogy a hűbérúr valóságos, vagy vélt jogait vele szemben érvényesítse. Azért bámulatos államférfiúi bölcseséggel és politikai előrelátással inkább a római pápához fordult. Tőle kérte a királyi címet, mert megérezte, hogy a pápa hűbérúri jogait nem fogja érvényesíteni, s viszont minden emberi hatalmat messze felülmúló és a keresztény fejedelmektől respektált tekintélyével biztos védelmet nyújt a császár esetleges beolvasztó törekvéseivel szemben. Tehát Rómán és a pápaságon keresztül kapcsolódott be nemzetünk a kereszténységbe és vele a nyugati kultúrába. Ennek köszönheti nemzeti és állami életének biztos alapjait.

Viszont a magyarok megtérése az Egyháznak is sokat jelentett, mert a vitéz magyar lelkes katolikus nemzet lett, amely azóta is állandóan védelmezi a kereszténységet és a nyugati kultúrát a balkáni és keleti áramlatok ellen, és valóságosan megállította a keleti egyház terjeszkedését nyugat felé.

A kereszténység befogadásával természetesen karöltve járt hazánkban a hitélet kifejllesztése és mélyítése, amely állami törvényeinkben is számtalanszor kifejezésre jutott és védelmet talált. A magyar Corpus Juris Szent István királynak fiához, Szent Imréhez intézett gyönyörű intelmeivel kezdődik, melyekben a bölcs király a katolikus tanok alapján fekteti le az igazi uralkodó kormányzási elveit. A vallásos élet külső megnyilatkozásai: az istentisztelet, bojt, az egyházi felsőbbség tisztelete, to-

vábbá az egyházi intézmények és személyek jogai és kiváltságai mind államjogi biztosítékot is nyernek a magyar törvényekben. Az egész országot bejáró hithirdetők, a kolostori és káptalani iskolák csakhamar mindenütt elterjesztették a katolikus vallást, melynek gyakorlásában királyaink és a királyi család járt elől jó példával, úgyhogy árpádházi királyaink 300 év alatt több szentet adtak Istennek és az Egyháznak, mint Európa bármely uralkodó családja.

De a magyarok királyaikkal együtt nemcsak hittek, hanem, ha kellett, vagyonukat és életüket is feláldozták a katolikus ügyért. A király és a főurak magánvagyonukból gazdagon dotált püspökségeket, káptalanokat, monostorokat és templomokat alapítanak mindenfelé. Isten ügyéért életüket sem sajnálták, amint a keresztes hadjáratok idején nem egyszer megmutatták. A pápa maga is annyira értékelte a magyarok buzgóságát, hogy az első keresztes hadjárat alkalmából az összes keresztes hadak fővezéréül vitéz Szent László királyunkat kérte föl, akit azonban nemsokára bekövetkezett halála megakadályozott a fővezérségben.

Azonban nemcsak a mély vallásosságot, hanem a keresztény kultúrát is a katolikus Egyháznak köszönhetjük. A magasabb kultúra alapfeltételét az Egyház teremtette meg. Szent István minden tíz községnek egy-egy kőtemplomot építtetett; azután uralkodói hatalmával is szorgalmazta a vasárnapi misehallgatást, amiből az következett, hogy az akkor jobbra még kocsikon mozgó községek kalandozásai három napi járóföldön túl már nem terjedhettek, mert vasárnapra mindig vissza kellett térniök a kőtemplomukhoz. A püspökségek székhelyein, valamint az egyre szaporodó bencés monostorok közelében pedig csakhamar virágzó városok keletkeznek.

A bencés hithirdetők nemcsak a hitet terjesztették, hanem földművelésre és iparra is megtanították a magyart. A káptalani és kolostori iskolák pedig a vallásos nevelésen felül elemi és magasabb tudományos kiképzést is adtak. A magyar tudományos képzettség csakhamar vetekezett a külföldivel, annál is inkább, mert akkor az Egyház nyelvén a magyar ember is eljuttathatta szellemi termékeit más művelt országokba, viszont azokét maga is könnyen átvehette. Szent István megindítja a templom- és kolostorépítéseket. Így minálunk is virágozni kezd az építőművészet, melynek számos gyöngye a tatár-török pusztítások dacára is megmaradt ugyan, de most sok esetben román és jugoszláv területeken hirdeti a magyar kultúrunka dicsőségét. Nagy kár, hogy keresztény kultúránk nem fejlődhetett nyugodtan, mert állandó harcaink, melyeket a kelet és dél felől be-betörő kunokkal, besenyőkkel, tatárokkal, majd századokon keresztül a törökkel megvívunk, minden nyomban megakasztották annak egészséges fejlődését, sőt igen sokszor elpusztították gyönyörű alkotásait.

A magyar hálás is volt az Egyháznak, melynek az ország fennmaradását és műveltségét köszöni. A püspököket mindig ott látjuk a király tanácsadói között és a törvényhozásban. A klérus jogai és kiváltságai intézményesen biztosítottak törvényeinkben. Az Egyház vagyona szent. Igazán elmondhatjuk, hogy hazánk az egyedüli ország, ahol az Egyház vagyonát az állam kevés kivétellel mindig tiszteletben tartotta, a klérust pedig megbecsülte. A püspökségek, káptalanok, monostorok és templomok javadalmazása ellenében az Egyház elismerte a kegyúri jogokat, viszont az állam sürgette a kegyúri kötelességek pontos teljesítését. Sajnos, Magyarország lekapcsolt részein úgyszólván minden kártérítés nélkül elvették az egyházi vagyont, melyet a mi őseink adtak Istennek és az Egyháznak.

Minálunk tehát szabadon fejlődhetek az Egyház kezében az iskolák és rajtuk keresztül a kultúra s ezt a fejlődést csak külső okok akasztották meg. Mert mi is sokszor úgy voltunk, mint a zsidók, mikor egyik kezükkel Jeruzsálem falait építették, a másikkal pedig a kardot forgatták és védekeztek a rájuk törő ellenség ellen. És itt kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy ebben a titáni munkában, mellyel a nyugati államok életét és kultúráját is védelmeztük, nagyon kevés megértésre találtunk náluk, sőt a barbárokkal viselt harcaink idején nem egyszer hátbatámadtak. Valóban elmondhatjuk, hogy egyedül a pápának kell köszönnünk, hogy szomszédaink még jobban ki nem használták szorongatott helyzetünket és hogy a császár nem tudta velünk szemben érvényesíteni vélt hűbérúri jogait.

Milyen más, milyen megértő volt ezzel szemben az Ap. Szentszék! A pápák nemcsak hogy a saját hűbérúri jogaikat nem szorgalmazták, hanem amikor csak tehették, minden módon támogattak bennünket bajainkban. Közbelépésükkel iparkodtak itt a testvérharcokat megszüntetni; rengeteg pénzzel és igen sokszor szárazföldi vagy tengeri erejükkel istápoltak bennünket különösen a törökök ellen, s igyekeztek a keresztény államokkal megértetni, hogy nekik is szent kötelességük rajtunk keresztül védelmezni a katolikus ügyet a barbárok és hitetlenek ellen. Igen nagy kár, hogy a tatár betörés idején a pápát éppen II. Frigyes császár szorongatta, mert különben bizonyosan segítségünkre sietett volna, aminthogy a lyoni zsinaton (1245) formális kereszties hadjáratot hirdetett Magyarország megmentésére. A pápa nemeslelkűségével szemben II. Frigyes császár irgalmatlanul kihasználta a tatároktól jóformán egész országától megfosztott IV. Béla királyunk kényszerhelyzetét, mikor eskü alatt arra kényszerítette a királyt, hogy a tatárok kiűzése fejében hűbérül ajánlja fel neki Magyarországot!

A pápák ezen kényszereskü dacára is mindig hirdették Magyarország függetlenségét, amely a Szentszék segítségével trónrajutó Anjouk,

különösen Nagy Lajos király uralkodása alatt jutott igazán érvényre, mikor hazánk Európa egyik legelső hatalma lett, amely kultúra tekintetében is vetekedett a művelt nyugattal. Már 1389-ben megalapítják legelső egyetemünket Óbudán.

És a háromszáz évig tartó török küzdelmek idején ismét csak és egyedül csak a pápák voltak mellettünk, ők az Ap. Szentszék magaslatáról az önző nyugati államok irányítóinál jobban látták az általános veszedelmet, amely Konstantinápoly felől az egész kereszténységet és a keresztény műveltséget fenyegette. Mivel pedig tudták jól, hogy az apró balkán államok nem bírnak gátat vetni neki: minden reménységük az volt, hogy a vitéz magyar nemzet sikeresen veszi fel majd a küzdelmet, különösen, ha némi támogatást kap nyugat felől.

Ebben az időben azonban már megfogyatkozott az élő hit, a pápák tekintélyét pedig aláásta az a mozgalom, amelyet reformációnak neveznek. Keresztes hadjáratot hirdetni nem lehetett; a nyugati keresztény nemzetek egymás között viaskodtak. A török veszedelemmel bizony nem sokat törődtek, mert tőlük még messze volt és mert látták, hogy a magyar élet-halálra menő harcaival úgyszólván leköti és megállítja a török hadakat. Azonban, noha nagy Hunyadi Jánosunk számtalanszor megverte a törököt és 1456-ban, közvetlen halála előtt, mintegy testamentomként még egyszer oly fényes győzelmet aratott felette, hogy ennek emlékére mind a mai napig az egész katolikus világon imádkozzuk a déli úrangyalát: az igazságos Mátyás király rövid tündöklése után mégis bekövetkezett a gyászos mohácsi vész, melyben királyunkkal együtt jórészt odavesztek püspökeink és világi főuraink. A kalmár Velencének ekkor is fontosabb volt keleti kereskedelme, mint Magyarország fennmaradása: gratulált a szultán győzelméhez! I. Ferenc francia király sem akarta megérteni, hogy az ő országáért is harcol a magyar. Nemcsak hogy segítséget nem adott, hanem egyenesen szövetségre lépett a törökkel. V. Károly császár jobbnak látta a pápát gyengíteni, mint a törököt. A protestáns szellemű német fejedelmek is inkább a szultán pártjára állottak, mint a magyarokkal együttérző pápáéra. Az állandó harcokban amúgy is legyengült magyar nemzetet pedig befelé is megosztotta az országba beszivárgó hitújítás. Nem is szólva az ellenkirályokról, akik közül éppen a magyar nem állott behódolni a töröknek. VII. Kelemen pénzbeli és erkölcsi támogatása nélkül még kevesebb ellenállás lett volna Mohácsnál, *úgyhogy* a török minden akadály nélkül eláraszthatta volna az egész országot.

A 150 esztendeig tartó török uralom s a püspökök és papok hősi halála miatt is egyre jobban megerősödő protestantizmus minálunk is többször vallásháborúra vezetett, melyek az erdélyi fejedelmek részéről nemzeti érdekeink ellen nem egyszer szövetség formájában csak erősítet-

ték a török uralmat. Ez a sokszoros belső meghasonlás századokra hátravetette az ország normális fejlődését és kultúráját.

De ha ezen gyászos időkben igen sokat tett értünk az Egyház, az Ap. Szentszék viszont Magyarországnak köszönheti, hogy az izlám tovább nem terjedt és hogy a hitújítás minálunk erős visszahatást keltett, mely a katolikus hitélet mélyítését és a teológia tudományos művelését eredményezte. Ebben különösen a Jézustársaság és azóta is fennálló tudományegyetemünk nagy megalapítója, Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek jeleskedett, aki ezt a főiskolát akkora bőkezűséggel dotálta, hogy a kontinensen még a közelmúltban is ez volt a leggazdagabb egyetem, ősi birtokai azonban a világháború után jórészt idegen impérium alá került területeken vannak és így jövedelmük elvonatik attól a céltől, amelyre azokat a nagylelkű alapító rendelte.

Mikor XI. Ince pápa buzgalma végre megmozgatta a nyugati államokat és I. Lipót császárt, kinek támogatásával Buda visszafoglalása után lassan az egész ország felszabadult a török uralom alól: csakhamar pezsgő élet indult meg minálunk, de azt a nagy visszaesést, amely kultúránkban hosszú századok alatt szükségképen bekövetkezett, csak a múlt század derekára sikerült megszüntetnünk, mikor ismét nagy lendületet vett itt a földművelés, ipar és kereskedelem, virágoztak a tudományok és művészetek.

Az Egyház most is hűségesen résztvett a nemzet nagy problémáinak megoldásában. A nagy szociális mű, a jobbágyság felszabadítása s a vele kapcsolatos birtoktagosítás minden nagyobb zökkenő nélkül megvalósult, amiben a katolikus főpapság nemes áldozatkészségével kimondhatatlan érdemeket szerzett magának.

És mikor a világháború s az annak nyomán járó forradalom és kommunizmus mélyen megalázták, a békeszerződések pedig kegyetlenül feldarabolták a nemzetet: az Egyház ismét mellette volt szenvedésében. A pápák nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatják a mérhetetlen nyomorban sínylődő Csonkaországot. A papság intenzív munkájával mélyíti a hitéletet, felemeli a sárbatiport tekintélyt, isteni törvényekkel támasztja alá a polgári törvényeket és így közreműködik az igazi konszolidáció megteremtésében. A pápa a legelső szuverén, aki követküldéssel elismeri a független Magyarországot, és ismételten megemlékezik a kereszténység és kultúra védelmében elévülhetetlen érdemeiről, amelyeket mintha éppen azok felejtettek volna el, akik nemcsak kultúrájuk, hanem talán országuk fennmaradását is nekünk köszönhetik.

Viszont az állam a nagy világegés után ismét biztosítja minálunk az Egyház jogait, az egyházi személyek (prímás, püspökök, papok, szer-

zetesek) és intézmények kiváltságait. Nagy anyagi segéllyel hozzájárul a papi kongrua kiegészítéséhez és a katolikus iskolák fenntartásához, s emellett biztosítja a katolikus Egyháznak és a felekezeteknek az 1868:XXXI. t.-c.-ben lefektetett iskolai autonómiáját.

Az Isteni Gondviselés a kereszténység és a kultúra védelmi harciban mártírsorsot szánt nemzetünknek. Eddig állottuk a harcot becsületesen. Adja Isten, hogy tovább is állhassuk, mert a veszedelem nem múlt el, sőt más formában talán még ijesztőbben bontakozik ki kelet felől. Adja Isten, hogy a nyugati nagy nemzetek ne akkor fedezzenek majd fel és értékeljenek bennünket, mikor az érettük is vívott küzdelmeinkbe már belepusztultunk, hanem mikor még élünk és küzdeni akarunk. Vigyázzanak, mert ha sürgősen vissza nem állítják Európa felrobbantott keleti bástyáját, Magyarországot: egyszer csak könnyűszerrel behatol majd az ellenség nyugat felé. Mi magyarok pedig Istenbe vetett hittel és reménnyel nézünk a jövőbe.. Ha az emberektől nem kapunk szeretetet, Istentől kérünk és várunk segítséget, mert ismerjük a Zsoltáros szavát: „Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam!” (Ps. 126).

LOUIS VILLAT: AZ ÖRÖK MAGYARORSZÁG IGAZI ARCA

inden jel arra vall, hogy a francia közvélemény többnyire nem ismerte és nem becsülte kellőképpen Magyarország szerepét az általános civilizáció történetében. Hogy ez a hálátlanság megtörténhetett és hogy igazságtalan voltát még ma sem ismerik fel mindenütt: annak jórészt a magyar nyelv az oka. Sajátságos dolog, hogy a világ legszellemebb népe, a francia nemzet, bizonyos hanyagságot tanúsít, ha idegen nyelvek megtanulásáról van szó. A lélek és a baráti érzés főleg szavak útján nyilvánulhat meg és az ismeretlen nyelv fátyla gyakran eltakarja a franciák elől az eleven és termékeny valóságot. Azonkívül mi franciák az utóbbi időkben túlnagy fontosságot tulajdonítottunk bizonyos incidenseknek, amelyeket egyesek talán szándékosan kiszélesítettek és ma sem látunk még elég tisztán ahhoz, hogy az egykori osztrák-magyar blokkból külön tudjuk választani azt a részt, amely a döntő órákban minden oldalról malomkövek közé került.

Valójában Magyarország nemcsak „rég és nemes ország, melynek történetében olyan dicső lapok vannak, hogy bármely nemzet büszke lehetne rá”,*) valójában ez a nép nemcsak a saját szabadságáért harcolt mindig hőiesen, de küzdelme más népek javára is szolgált. Mert Magyarország a keleti határon támadások egész sorát verte vissza, hogy meg-

*) Jules Cambon, La Hongrie et la Société des Nations. (Revue des Vivants, 1928 áprilisi száma, 730. lap.)

védje a nyugati kereszténységet, amelyhez szervesen hozzátartozik. A modern civilizáció, amelynek a szépségkultusz és a jogtisztelet az alapja, hálával tartozik Magyarországnak ezen ideálok védelméért és ragyogtatásáért. Ennek a hangoztatását nem szabad röstelni, ennek az ismételtetésébe nem szabad belefáradni, mert ez megcáfolhatatlan tény, amely előbb-utóbb meg fogja hozni a világtörténelem pártatlan ítéletét.

*

Több mint ezer éve annak, hogy egy ázsiai néptörzs, amely a nagy ural-altáji családhoz tartozott, behatolt Középeurópába. Meghódította az egykori Pannóniát, ahol hunok és avarok jártak előtte, birtokába vette azt az egész földdarabot, amelyet a Közép-Duna szel át és amelyet a Kárpátok hegylánca zár le észak és kelet felé. Ebben a hatalmas tettben született meg a nemzet. A jövevények kezdettől fogva kiváltak számuk-, kai, testi erejükkel és szellemi képességeikkel. A legnagyobb határozottsággal megtelepedtek egy földrajzi területen, amelyet a Természet egységgé avatott. Árpád fejedelem és utódai alatt ez a nép kalandos portyázások során még előbbre tört: a nyugati szomszédok reszkettek a magyar lovasoktól, míg végre I. Ottó németrómai császárnak sikerült megállítani őket a Lech mezején. Ez 955-ben történt és kis híjja volt, hogy a magyarok nem jutottak a hunok és avarok sorsára, akik nyomtalanul eltűntek a történelem színpadáról.*) Megrendítő korszak volt ez, amely megállapította a magyarság jövőjét.

Bizánc ragyogása akkor volt a legfényesebb. Felcsillant benne a régi Róma minden dicsősége, melynek örököse gyanánt szerepelt. Összhangzásbi*. akarta liozni a pogány formákat a keresztény gondolattal, a józan hellén hagyományokat a keleti pompával. Mindenfelől hozzá orientálódtak a barbár néptörzsek, amelyeket Bizánc megnyert magának, áttérített, saját kultúrájára tanított. De a magyarok nem vetették magukat alá Bizánc hatásának, mintha előre megéreztek volna, hogy az a szellem a halál csiráit rejtegeti és a készülő vallási szakadásban a Nyugathoz pártol a győzelem, a Nyugaté a jövő. *Géza* herceg (972-997) kétségbevonhatatlanul megerősítette hatalmát a fegyelmezetlen törzsek fölött és összeházasította a fiát *Gizella* bajor hercegnővel. Ez az esemény állapította meg a magyar nemzet fejlődésének végső irányát, ekkor lépett a magyarság arra az ösvényre, amely a nyugati kultúra felé vezetett.

E nagyjelentőségű és mélységes értelmű lépéssel a magyarság a nyugati egyház szövetségese lett. *István* (997-1038), *Géza* fia, örök dicsőséget szerzett a nevének azzal, hogy nemzetét Róma égisze alatt térítette át a kereszténységre. Ez döntötte el a magyarság sorsát, mint ahogy

*) Eckhart Ferencz: Introduction à l'histoire hongroise. (Paris, Champion, 1928.)

Clovis is azzal óvta meg a frankok eredeti jellegét és történelmi erejét, hogy kivonta őket az áriái befolyás alól és a pápaság felé irányította őket. A magyarok, ha nem váltak volna keresztényekké, ugyanúgy jártak volna, mint a hunok, avarok, kumánok és más végleg szétszóródott fajok. Ha pedig a magyarság a bizánci vallást vette volna fel, előbb-utóbb elvesztette volna a nyelvét és népi egyéniségét, miként a bulgárok, akik az orthodox vallás hatása alatt elszlávosodtak, vagy miként a számos kumán néptörzs, amely elrománosodott. „Az olaszokkal és németekkel kötött szövetség megmutatta Géza fejedelemnek, hogy csak a nyugati kereszténység kultúrája teheti hatalmassá, nagygyá és művelté a nemzetet. Fia, Szent István, a magyar keresztény egyház megszervezője, a római pápától kért királyi koronát. Ha a magyarok a bizánci hitre tértek volna át és ezáltal a görög-szláv kultúrához csatlakoztak volna: a bizánci egyház passzív szelleme, amely össze sem hasonlítható a nyugati egyház civilizáló erejével, elhatolt volna a Lajtáig és a Balkán elérte volna a Kárpátok vonalát már ezer évvel ezelőtt.”*)

Új keresztény állam keletkezett, melyet István és *László* (1077-1095) szentté avatása csakhamar dicsőségbe borított. Gazdasági és szellemi élet fejlődött ki a nyugati eszmék hatása alatt, melyek terjesztésében nagy része volt a főleg Franciaországból behívott szerzeteseknek: Pannonhalmán és Somogyvárott a benedekrendieknek, Egerben és Pilisben a ciszterciáknak vagy „szürke barátoknak”, a premontreieknek, stb. Francia kultúra uralkodott III. *Béla* (1173-1196) udvarában, aki *Fülöp-Ágost* király nővérét vette el feleségül és II. *András* (1205-1235) idején, akinek felesége a francia házból való *Jolanda* volt, *Pierre de Courtenay* leánya. III. *Béla* francia mintára megszervezi a királyi kancelláriát és Veszprémben főiskolát alapít „*prout Parisiis in Francia*”. II. *András* francia származású prelátusokat hív meg Magyarországra és hadat visel a Szentföldön.

De Magyarország nem érte be azzal, hogy magáévá tette a nyugati keresztény kultúrát, melynek révén szélesebb és mélyebb élet nyílt meg előtte. Nem érte be azzal, hogy az állami élet rendjét egy igen nevezetes jogi és alkotmányos szervezettel támasztotta alá, amiről a Szent István alapította megyei rendszer tanúskodik, továbbá az 1222. évi *Aranybulla*, amely alig néhány évvel fiatalabb az angol szabadságok *Magna Charta*-jánál.***) Magyarország még tovább ment és védője lett ennek a kultúrának, sőt az egész kereszténységnek. A kereszténység kardja, katonája

*) *Komis*: Le développement de la Civilisation hongroise. (Revue de Hongrie, 1928 október 15.)

**) Magyarország alkotmányos fejlődését élesen megvilágította *Apponyi Albert* gróf nevezetes előadása és az a beható tanulmány, mely a *Revue de Synthèse historique*-ban fog megjelenni és amelynek kéziratát *Ullein* úr rendelkezésemre bocsátani sziveskedett.

lett, fáradhatatlan őrszem, aki sebekkel borított testével védi meg Európát és elállja az előrehatoló ázsiai, muzulmán, török hordák útját. Magyarország három évszázadon át tartóztatta fel a népvándorlás utolsó áradatát. A XIII. században a mongolok kegyetlenül feldőljkék az ország területét, de a XIV. században az *Anjou-ház* felépíti a romokat. A törökök a határokat döngetik és az egész kereszténységet fenyegetik, de *Hunyadi János* hősies győzelmei elhárítják a veszedelmet, amely különben könnyen megváltoztathatta volna a világtörténelem egész folyását. Az ország, melyet belső viszályok is gyengítettek, 1456-ban hetven esztendőre le tudta rázni nyakáról a törökök jármát.

A *Jagelló-ház* gyenge uralma alatt a helyzet megint válságossá vált és az ország rohamosan közeledett a katasztrófa felé, amely könnyen végzetes lehetett volna az ország jövőjére nézve. A tragédia a mohácsi síkon következett be 1526 augusztus 29-én. *) *II. Lajos* király és a nemzet színe-virága életét vesztette a csatatéren. A hősies ország, melynek erejét a belső egyenetlenség megbénította, nem kerülhette ki mártíromságát: másfél századon át, három részre szakítva, elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia fennmaradásáért, miközben a török elnyomás mind súlyosabban ránehezedett. És ekkor történt az a csodálatos dolog, amelyet a világnak nem szabad elfelejtenie soha: Magyarország még ekkor sem tagadta meg évszázados történelmi küldetését. Bár maga is élet-halálharcban vergődött, megakadályozta a barbár hódítók további előrenyomulását nyugat felé.

Így történt, hogy ez a hősies, büszke nemzet, amelynek a nemes hagyományok már vérévé váltak, a nyugati vallásban és a francia kultúrában kereste lovagias hajlamainak és becsületézésének éltető elemeit. A lovagias hajlam és a becsületézés lelkének főjellemvonása és cselekedeteinek a rugója mind a mai napig.

*

A szépség és a művészet terén is Franciaország volt a mintaképe ennek a tehetséges fiatal nemzetnek, amelyet egy francia származású pápa fogadott be a keresztény népek sorába. Házasságkötések, az egymással való érintkezés a kereszties hadjáratok idején, az iskolák hatása is megerősítette ezt a viszonyt. *Villard de Honnecourt*, a XIII. század hírneves építésze, akinek érdekes vázlatkönyvét a párizsi Nemzeti Könyvtár kegyelettel őrzí, meghívást kapott Magyarországra, valószínűleg a ciszterciák révén. **) ő építette a kassai dómot és az esztergomi székesegye-

*) V. ö. *Szekfü* Gyula: La quatrième centenaire de la Bataille de Mohács. (A Revue Mondiale kiadása, Paris) es *Eckhardt* Sándor: Voltaire, Michelet et la catastrophe hongroise de 1526. (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1927.)

**) *L. Guicherat*: Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, Paris, Picard, 1886.

házat. Más templomok terve is egészen franciás, így Kalocsa, Veszprém, Pannonhalma templomaié. Másutt a szobrok, festmények és ötvösmunkák tanúskodnak a francia művészet szép szerepéről Magyarországon. *)

De nem szabad azt gondolni, hogy Magyarország ebben a korban kizárólag francia hatás alatt állott. Ez félreismerése volna a magyar faj szellemi asszimilációs erejének. Ne felejtsük el, hogy az Alpesektől északra Magyarország volt az első állam, ahova az olasz reneszánsz eszméi és formái áthatoltak. Sokan azt hiszik, hogy e szellemi áramlatot *Aragóniai Beatrice*, Corvin Mátyás második felesége vitte át magával. De Mátyás király már jóval második házassága előtt (1476) példát vett a külföldi uralkodó-mecénásokról és olasz művészekkel vette körül magát. Műalkotásaikból alig maradt fenn valami, de tudjuk, hogy a bolognai *Fioranti*, továbbá Baccio és Francesco *Bellini*, Chimenti di Leonardo Camicia és más neves építészek dolgoztak Magyarországon. A budai kastély udvarát mitológiai alakok, és a Hunyadi-család tagjait ábrázoló szobrok ékesítették. Ezeket 1526-ban Konstantinápolyba hurcolták, ahol idővel elpusztultak. E szobrokat *Giovanni Dalmata* alkotásainak tartják. *Laurana* szobrászról biztosan tudjuk, hogy Mátyás udvarában dolgozott. Ismerjük tizenhárom mellszobrát, illetve maszkját, melyek Beatrice királynőt ábrázolják. E mfrvek közül nyolc Franciaországban van, Gustave Dreyfus úr birtokában, Edouard André gyűjteményében, a Louvreban (az Ismeretlen Asszony) és másutt. *Verrochio*, a Colleone híres alkotója, több nagy munkáját Magyarországra küldte. Ezek elvesztek, de a királynőről és a királyról készült hatalmas portréi megvannak a berlini múzeumban. Még legtökéletesebben azok a miniatűrök maradtak fenn, amelyeket Mátyás a Corvina-könyvtár számára rendelt Itáliában. Nem kisebb festőkhöz fordult, mint *Leonardo da Vinci*, *Filippino Lippi*, *Ercole Roberti*, *Berto Linajuolo* (Sandro Botticelli meghitt barátja), stb. A Corvina kötetei szétszóródtak, de egykori fényének még mindig dicsőséges romjából majdnem minden nagy európai könyvtár megőriz egy-két darabot. A dekoratív művészeteket is, melyeket a magyar nép minden időben szép eredménnyel kultivált, felelevenítették abban a korban az itáliai vendégművészek. Mátyás király palotájának mennyezeteit, falburkolatait és mozaik-berakásait *Benedetto da Majano* rajzolta. Az esztergomi kincstár őrzi *Pollajulo* Corvin-bronzait. Végül a különböző nyilvános és magángyűjteményekben rengeteg fegyvert, szövetet, üveg- és elefántcsontműtárgyat lehet találni, melyeken még ma is látható Magyarország dmere. Ezeket magyar rendelésre Velencében, Muranóban, Firenzében, Müánóban készítették.

*) L. Pais Dezső: Les rapports franco-hongrois soxis le règne des Árpád. (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1923.)

A mohácsi katasztrófa után a nemzet szellemi életében süllyedés áll be, a németesítő törekvésekkel szemben csak gyenge ellenállás mutatkozik. De Erdély a magyar civilizáció menedékvára marad. A XVI. század közepén egy erdélyi magyar művészi formában átírja és kinyomatja Aesopus meséit. *Descartes* szelleme feltámad abban a magyarnyelvű enciklopédiában, amelyet szintén egy erdélyi magyar ad ki a XVII. század közepén és egy erdélyi főiskola tanszékét *Comenius*-sal töltik be. A XVIII. század kezdetén egy kis magyar városkában, a keleti határszélen egy magyar fiú *Madame de Sévigné* írásaiból merít ihletet: *Mikes Kelemen* ebben a hangnemben írja meg élete bájos naplóját.

A francia irodalmi alkotások eljutnak Magyarországra is. Ezeknek lefordítása, átültetése, követése révén tanulja meg a magyar irodalom, hogy saját hangján is kifejezze a klasszikus, általános jelentőségű és emberi motívumokat. *Bessenyi György* (1747-1811) éjszakáit *Voltaire*, *Rousseau*, *Montesquieu* buzgó tanulmányozásával tölti. Tragédiákat és vígjátékokat ír, megveti a későbbi Magyar Tudományos Akadémia alapját az *Académie Française* mintájára.*) Megírja a rómaiak történetét is. *Báróczy Sándor* (1735-1809) lefordítja *Calprenede* *Cassandra*ját és *Marmontel* meséit és lágyabbá, formálhatóbbá teszi a magyar nyelvet. *Barcsay Ábrahám* (1742-1806) francia filozófusok tanulmányozásába merül, sőt francianyelvű leveleket és költeményeket is ír. De nála jobban ismerik Franciaországban *Galanthai Fekete János grófot*, a „magyar *Voltaire*”-t, aki francia barátainak olyan szép prózai és verses leveleket küldött nemes tokaji bort tartalmazó hordócskák kíséretében.**)

A francia forradalom felébreszti a magyar közönség figyelmét az általános politikai eszmék iránt. *Dessewffy József* gróf dicséri a francia írókat, akiknél a gondolat mélysége a forma tisztaságával párosul és kifejti, hogy „a magyar nép génusza a francia nép szellemével áll a legközelebbi rokonságban”.

Ennek az állításnak az igazolására elég egy pillantást vetni olyan költőkre, mint *Vörösmarty* és *Petőfi*, olyan regényírókra, mint *Eötvös* és *Jókai*, akik valamennyien a magyar nemzet génuszát képviselik. Műveltségüket francia kultúra táplálta, de szellemi önállóságra tettek szert és fejlődésükben a legegyénibb eredetiséghez jutottak el. Szükségtelen végigmenni a műveiken és pontról pontra kimutatni, mivel járultak hozzá a nemzeti irodalom dicsőséges kifejlődéséhez. Elég megemlíteni *Petőfi Sándort*, aki valószínűleg a magyar szellem legnagyobb reprezentánsa.

*) *L. Császár* Elemér: *Les rapports de l'Académie hongroise des Sciences avec l'Académie Française.* (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1926.)

**) A „magyar *Voltaire*” elnevezés *Henry Tronchontól* ered, aki a *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques* 1924. évfolyamában tanulmányt írt Feketéről.

Petőfi fejlődése sokat köszönhet *Eugene Sue*-nek, továbbá *Charles de Bernardnak*, aki Balzac barátja volt, de főként *Victor Hugónak* és *Bérangernek*. De még többet köszönhet annak a nagy nemzeti lelkesedésnek, amely 1840 és 1848 közt mind lobogóbb lánggal égett, továbbá annak a demokratikus szellemi áramlatnak, amely akkor magával ragadta Európa összes költőit, előkészítve a talajt nagy politikai és társadalmi reformok számára, amelyek révén a feudális Magyarország modern állammá vált. Hatalmas korszak volt ez, amely zseniális nagy emberek egész sorát szülte meg. Nem akarok kiterjeszkedni *Bolyai Jánosra*, bár korának legnagyobb matematikusai közé tartozott és az abszolút térről írt munkájával teljesen megérdemelt óriási visszhangot keltett. Nem beszélek *Semmelweis Ignácról* sem, a kiváló orvosról, aki a gyermekágyi láz kiküszöbölésének módjait állapította meg. De nem lehet hallgatással mellőzni *Liszt Ferenc* nevét, az utolérhetetlen zongoraművészt, akinek rapszódiai egész Európát lelkesítették. Vagy *Madách Imrét*, az Ember Tragédiája világhírű szerzőjét felejtjük el? Vagy azokat a csillagfényrel ragyogó államférfiakat, akik egy sokat tiport, sokáig elnyomott ország szívét és lelkét jelentik, *Kossuth Lajost*, *Deák Ferencet*, *Széchenyi István grófot*, *Andrássy Gyula grófot* és társaikat elfelejthetjük-e vajjon?

Ebben a lázasan mozgalmas korban, amelyet ilyen férfiak lelke hevített, Petőfi halhatatlan dalai szították az események ritmusát. Ne képzeljük őt ágról-szakadt szegény poétának, aki bohém lélekkel rótt a maga élet-útját, nem törődve a holnappal, álmodozgatva mindenféléről, amit a sors megtagadott tőle, szerelemről, vagyonról, dicsőségről. Többek ennél az ő kis dalai, e könnyekkel öntözött virágok, amelyeket a napsütés a lelkesedés legszebb színeibe öltöztetett, amelyeket felkapott a kósza szél, hogy elsodorja hol egy szép hölgy lábai elé, hol az egyszerű paraszt kunyhójába, hol a visszhangtalan semmibe. A költő maga nem törődött versei sorsával, dalolt, mert dalolnia kellett, belső parancs-szóra! A fiatal férj a koltói kastélyba viszi fiatal asszonyát, ajkán felcsendülnek a hitvesi szerelem szárnyaló himnuszai, de észreveszi a közelgő telet is, amely hóval takarja a bérci tetőt, gyászfehér leplet borít a szerelem színpompás kertjére! És ő hallja meg először a haza hívó szavát. A vakmerő fiatal agitátor nem marad íróasztala mellett, maga szavalja el legtüzesebb versét, amely mámoros lelkesedésre gyújtja a főváros még tétovázó közönségét. Azután eljön az a szomorú nap (1849 július 31), amikor Segesvárnál a költő maroknyi csapatát körülveszi az ellenség. Hányszoros túlerő van ellenük! Hosszú lobogó sörényű lovakon 250.000 orosz kozák zúdul a vérző országra. A szabadság hősei közt elenyésző csekély azoknak a száma, akiket megkímél az irtózatossá váló mészárlás. A fiatal honvéd-költő, a magyar szabadságharc hőse és poétája ott marad a csata-

téren!*) A legnagyobb költők közé tartozik és nagysága szoros kapcsolatban van specifikus magyar jellegével. Petőfi szerelmese volt a hazájának és úgy beszél vele, mint Goethe költeményében *Hermann* a menyasszonyával. Petőfi poézise forrasztja össze egységgé a magyarságot. Petőfi az örök Magyarország halhatatlan inkarnációja.

De a világ számára Petőfi még ennél is többet jelent: a nép lelkétől inspirált Petőfi egyetemes jelentőségű érzéseket fejezett ki magyar szóval. Milliók számára beszélt, tömegekhez minden korokon keresztül, az elnyomottak sokaságához, akiket erőszak nyomorgat. Egyenlőségről, szabadságról, testvériségről dalolt nekik. Nemcsak saját hazája függetlenségének apostola, fanatikusa és vértanúja, hanem az egész emberiségé. Ha nagyon röviden akarnám jellemezni, azt mondhatnám róla, hogy írásaiban és tetteiben az örök halhatatlan Igazság legdicsőségesebb katonája volt.

Ha már ezt a nagy szót kimondtuk, hozzá kell tennünk, hogy egyetlen nép sem járult hozzá igazán a civilizáció egyetemes művéhez, ha nem fáradozott, nem küzdött, nem szenvedett a jogért és az igazságért. Hiába kristályosítjuk ki magunkból a tiszta szépség megtestesüléseit, ha munkánk nem áll a Becsület és az Igazság szolgálatában, önmagunk és mások javára. És a tekintetben az alig ismert, sőt gyakran félreismert Magyarország példát mutathat mindenkinek. Hűsége és lovagiassága megható. A XVIII. században, a dinasztia legválságosabb óráiban Mária Terézia a magyarokhoz fordul segítségért. „*Moriamur pro rege nostro Maria Theresa*” – kiáltják a magyar diéta egybegyűlt tagjai és bebizonyítják hűségüket olyankor, amikor mások talán inkább előnyök kicsikarására gondoltak volna. És ugyanez a loyaltás nyilvánul meg ma is a magyarság körében: íme egy ország, amely elvesztette a királyát, de hűséges érzése arra készíti, hogy továbbra is monarchia maradjon.

De még fontosabbnak tartom Magyarország loyális érzelmeinek ki felé való megnyilvánulásait és e tekintetben helyesbíteném kell a közvélemény felfogását. „Hol voltak a magyarok, amikor Franciaország bajban volt?” – kiáltott fel egy cseh szónok egy párizsi népgyűlésen. - „A prágai diéta volt az egyetlen parlament Európában, amely tiltakozott Elsass-Lotharingia annexiója ellen, míg ugyanakkor a magyarok rávették Ausztriát, hogy ne interveniáljon Franciaország érdekében, sőt röviddel rá szövetséget kötöttek Bismarck-kai Franciaország ellen”. De ne keverjük össze a különböző korok helyzetét és ne ítéljük politikai kérdésekben népgyűléseken megnyilvánuló demagógia alapján. Tény az, hogy egész Európa néma volt, amikor a cseh diéta szót emelt Francia-

*) L. *Madame Gerhardt de Zigány* tanulmányát (L'oeuvre d'Alexandre Petőfi, poète et patriote hongrois), amelyet doktori értekezés gyanánt benyújtott a besançoni egyetemhez 1927 december 3-án és amelynek elbírálói közé tartozott a cikk szerzője is.

ország érdekében. De tény az is, hogy egész Magyarország a franciákkal érzett megpróbáltatásuk idejében. *Irányi Dániel* férfias bátorsággal hivatkozott az eltiport jogra, a napi érdekeknél magasztosabb igazságra és a magyar nép nemes hagyományaira, amikor az országgyűlésen kijelentette, hogy Elsass-Lotharingia elfoglalása ellenkezik a nemzetközi joggal és Európa egyetemes nagy érdekeivel egyaránt. Irányi Dániel ki mondta, hogy a nemzetközi jog határozottan eltilt minden hódítást, különösen olyan esetekben, amikor egy megszállt tartomány lakói nem akarnak a győztesekhez csatlakozni. Kétségtelen, – mondta Irányi – hogy Alsace és Lorraine testestül-lelkestül Franciaországhoz tartoznak és leigázásuk sérti az európai népek családjának érdekeit, mert a tartós béke biztosítása helyett újabb bonyodalmak csíráit rejt magában, magvát egy olyan háborúnak, amely valószínűleg hosszabb és terjedelmesebb lesz, mint amilyen a legutóbbi volt.

Andrássy Gyula gróf ki akart térni Irányi Dániel interpellációja elől, kijelentvén, hogy a béketárgyalások folyamatban vannak és mindenféle deklaráció könnyen veszélyeztethetné e tárgyalások sikerét. De Irányi Dániel folytatta támadását és pontosan definiálta az általa kívánt intervenció célját és irányát. Meg kell akadályozni, – mondta – Franciaország megcsonkítását és ügyelni kell arra, hogy olyan békét kössenek, amely mindkét háborús fél számára elfogadható és az európai egyensúly szempontjából is kielégítő. Olyan fontos elvekről van szó, amelyek mellett minden pártérdeknek el kell törpülnie. Ilyen esetben minden államnak nemcsak joga, de kötelessége is az intervenció, ha meg akarja őrizni rangját és tekintélyét a nagyhatalmak között. A franciák mellett van egész Magyarország rokonszenve, miként az egész civilizált világnak.

Irányi Dánielnek igaza volt, amikor egész Magyarország nevében emelte fel a szavát. A magyar közvélemény kertelés nélkül megnyilatkozott a vármegyék felirataiban. Az egyik vármegye azzal vádolta a győztest, hogy „le akar igázni egy nemes nemzetet és fel akarja újítani a hódítások középkori rendszerét”, kifejezi aggodalmait „Franciaország megcsonkítása és anyagi tönkrejuttatása” miatt és súlyos gazdasági, társadalmi, politikai katasztrófát jósol e megengedhetetlen erőszakosság következtében.

Ezek olyan tények, amelyeket alig ismernek Franciaországban, pedig illendő volna, hogy a franciák köszönettel emlékeztükbe idézzék őket. Hasonlóképpen gondolni kell a magyar országgyűlés magatartására 1831-ben, amikor tiltakozott Lengyelország feldarabolása ellen. Nem szabad megfeledkezni azokról az erőfeszítésekről sem, amelyekkel *Tisza István gróf* 1914 júniusában és júliusában meg akarta akadályozni, később pedig minél szűkebb körre szorítani a háborút. Megismételvén azokat az érveket, melyeket 1914 július 1-én emlékiratba foglalt és

I. Ferenc Józsefhez juttatott, a magyar miniszterelnök a július 7-iki közös minisztertanácson beszédet tartott, amelyben kormánya nevében határozottan állást foglalt a Szerbiával viselendő háború ellen. Csak amikor Bécsben meggyőzték arról, hogy – miként egy levelében írja – „nyakunkon a hurok” és a háború kitörése előbb vagy utóbb kikerülhetetlen: csak akkor egyezett bele a Szerbia ellen való hadüzenetbe. (Július 19-iki közös minisztertanács.) De még akkor is határozottan kikötötte, hogy a monarchia háborúja nem irányul semmiféle területi hódításra. És ehhez az elvhez ragaszkodott a háború egész folyamán még akkor is, amikor a szerencse a központi hatalmak hadműveleteinek kedvezett.

Ez az igazi férfiú, aki az utolsó pillanatig küzdött a béke ügyéért, őszinte lojalitással teljesítette feladatát, amikor a háború már bekövetkezett. Szívvel-lélekkel résztvett a nagy erőfeszítésben és az ország minden energiáját a győzelem kivívásának szolgálatába állította. De valahányszor alkalom nyílt arra, hogy humánus hang is szóhoz juthasson, Tisza nem volt néma. Így volt bátorsága az 1917 januári berlini konferencián szembeállni *Ludendorff* generálissal és *Tirpitz* admirálissal, akik a kíméletlen búvárhaj ó-harcot követelték. Tisza érvelése, mely szerint a tengeralatti harc az Egyesült Államokat végleg az Entente táborába fogja sodorni, mély hatást tett *Bethmann-Hollweg* kancellárra és *Zimmermann* külügyminiszterre. Tisza tanácsát csak akkor vetették el, amikor a katonai delegátusok lemondással fenyegetőztek és a császár kijelentette, hogy az Egyesült Államok amúgy is elhatározták már, hogy a hadviselők sorába lépnek.

Magyarország makulátlan becsülettel vívta végig a háborút. Nem árulta el szövetségeseit, de nem feledkezett meg azokról a kötelességekről sem, amelyeket a jogtisztelet és az igazságérzet ró minden civilizált államra. Magyarország négy éven át teljesítette súlyos feladatát, nem lelte örömét a harcban, de nem is panaszkodott. Sohasem habozott, ha a pártérdekeken felül álló Igazság azt kívánta tőle, hogy közbelépjen saját szövetségeseinél azok javára, akik ellen a végzet harcra kényszerítette. Így követte eszményeit, melyeket e magasztos imába foglalt: „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek egy isteni örök igazságban...*”

Minden magyar ajkán él e nemes ima, amelynek befejező mondata fejezi ki ma a nemzet egyetlen gondolatát és legforróbb óhajtását: „*Hiszek Magyarország feltámadásában!*” Mert ez az ország, amely a kereszténység önkéntes felvétele révén a nyugati civilizációhoz csatlakozott és ezeréves történelmi missziója révén a kereszténység és civilizáció védője volt, – ez az ország, amely lelkes fogékonyságot tanúsított minden szép, nagy és nemes iránt, amely művészetével a legmagasabb légiókba szárnyalt és jogtudományával az emberi elme mélységeibe

merült: ez az ország ma megcsönkített roncs, húsát és lelkét elviselhetetlenül kegyetlen fájdalmak gyötrik.

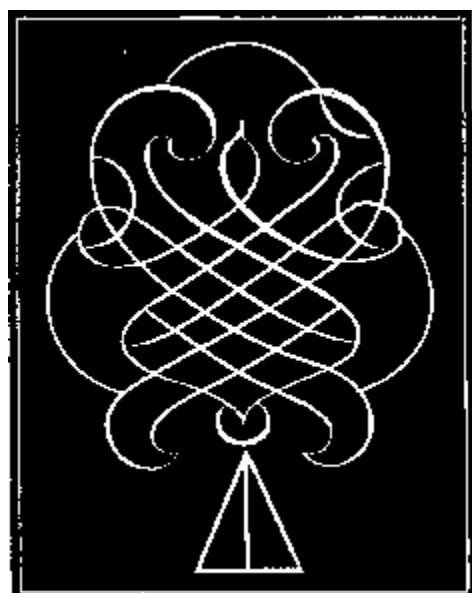
„Elnyertük végre nemzeti függetlenségünket, de milyen áron! Megmaradt az ősi magyar királyság, de nincs királya! Megvan a nemzeti hadsereg, de megfosztották fegyvereitől! A négy folyót és a három halmot ábrázoló régi címer képviseli végre hazánkat külföldön, de letépték róla a négy folyót és elrabolták a három halmot! Közhivatalainkban saját anyanyelvünkön beszélhetünk már, de a szülőföldtől elszakított fajtestvéreink millióit eltiltották a magyar szótól!”*)

Valóban, a magyar kisebbség hiába panaszkodik az új államok erőszakos politikai, iskolai és vallási rendelkezései ellen, holott a budapesti kormány a főváros többszedségében is megengedi, hogy egész falvak németül beszéljenek, mások meg szerbek maradhassanak háborítatlanul.

Ilyen kegyetlen megpróbáltatások közt, ezeréves történetének legtragikusabb korszakában, Magyarország még mindig reménykedik és készülődik nagy jövőjére, de Bethlen gróf egyszerűségükben annyira hősies szavai szerint „*csakis a világ morális erői*” segítségével akar igazsághoz jutni. Ebben a törekvésében méltán számíthat a mind tisztábban látó nyugati közvélemény folyton növekedő rokonszenvére és elsősorban Franciaország nagylelkűségére. Azokért a szolgálatokért, amelyeket Magyarország a kereszténység, a civilizáció, a művészet és a jog védelmében évszázadokon át tett Nyugateurópának, nem tartozik-e Nyugateurópa azzal a viszonzással, hogy igazságot szolgáltatson és tévedését jóvátegye?

*) L. Ullein idézett munkáját.

M Á S O D I K R É S Z

A MAGYAR FÖLD ÉS NÉPE

CHOLNOKY JENŐ: A MAGYAR FÖLD

ielőtt a magyarság megszállta volna a magyar medencét, addig ott anarchia, összevisszaság, valóságos elvadult állapot uralkodott. A római uralom alatt Pannónia 500 évig rendben volt. Dácia (Erdély) sajnos csak 150 évig. A rómaiak Erdélyben sohasem települtek le igazán, hanem csak meghódítva tartották a dákokat. Az Alföldet a rómaiak nem pacifikálták, a Felvidékkel sem törődtek s ott valószínűleg igen gyér népesség tanyázott.

A népvándorlások mindent feldúltak. Pannónia nagy és művelt városai megsemmisültek, annyira, hogy Veszprém mellett, Balácsapuztán csodálattal ástuk ki egy gazdag római város maradványait. A város palotáinak mozaik- és freskó díszítményei vetekednek Pompeii legszebb emlékeivel. S erről a pompás városról az egész római irodalomban egy szó sincs megemlítve! Ötszáz éves uralmuk után tökéletesen eltűntek Pannóniából a rómaiak, még inkább el kellett tűnniök tehát Erdélyből, hisz ott valójában sohasem fészkelődtek be.

Annyi bizonyos, hogy a magyar medencében konszolidációt a magyarok teremtettek. Eleinte csak az Alföldet, Dunántúlt s az északi Felvidék alacsonyabb részeit, meg az erdélyi medence alacsonyabb részeit szállták meg, de uralmukat gyorsan kiterjesztették a történelmi határokig. S amikor már az egész medence meg volt szállva, akkor alakította meg Szent István királyunk a magyar államot olyan formában, ahogyan még ma is fennáll főbb vonásaiban. Szent István államalakítása a maga korában a legtökéletesebb volt Európában. Ennek köszönhető, hogy nálunk soha-

sem volt hűbériség s hogy a magyar király hatalma kezdettől fogva alkotmányosan korlátozott volt. Ezt a korlátozottságot az 1222. évi aranybulla csak annak az időnek megfelelő formában törvénybe foglalta. Szent István államának közigazgatása a vármegye-rendszeren alapult s ez még ma is fennáll, sőt Franciaországban a departement-rendszer valójában ennek másolata.

A magyar medence konszolidációjára pedig Európa szempontjából a legnagyobb szükség volt. Magyarország ugyanis földrajzi szempontból egyedül érdemli meg a Közép-Európa elnevezést, a következő okokból:

1. Európát szerkezete szempontjából három részre lehet bontani. Dél-Európa területén fiatalkori lánchegységek húzódnak végig (Pireneusok, Betikai-Kordillérák, Alpok, Alpenninok, Dinaridák, Kárpátok, Balkánlác, Kaukázus). Ezek medencéket és régibb hegy-töngöket ölelnek körül s a medencék az ember letelepülésére rendkívül alkalmasak. Északnyugat-Európa területén alacsony romhegységek vannak (a Variszkuszi, Armorikai, Kaledoniai ókori hegységek és a fenno-skandináviai ősmasszívum). Ezek kevésbé akadályozzák a közlekedést, nem választják el a medencéket egymástól olyan jól, mint a déleurópai lánchegységek. A közbefoglalt medencék (sváb-bajor, párizsi, angol stb. medencék) sokkal nagyobbak, ezért csak fejlettebb viszonyok közt alkalmasak konszolidált államalakulások keletkezésére. Kelet-Európa az óriási orosz táblából áll, ezen nincsenek határok s csak a legfejlettebb civilizáció idején alkalmas konszolidált államalakulás keletkezésére. Ma sincs rajta ilyen.

A három különböző fölépítésű terület érintkező helyén, mintegy összeszőgelésében fekszik Magyarország. A legszebben kialakult medence, hatalmas lánchegységektől körülvéve. Belsejében a Bihar, a Szepesgömöri Érchegység stb. az északnyugat-európai romhegységekhez tartoznak. Alföldünk Kelet-Európa táblás vidékének elszakadt darabja.

Szerkezetileg tehát egyedül Magyarország érdemli meg a Közép-Európa elnevezést.

2. Éghajlat szempontjából Európát megint három főrészt lehet bontani. Dél-Európában a mediterráneus éghajlat uralkodik: olyan magas hőmérséklet, hogy jellemző az örökzöld növényzet (olajfa, oleander, babér, mirtus, puszpáng, rozmaring, ez a három utóbbi az ericával együtt a macchia jellemző növényei). A nyár sivatagosán száraz, mert hisz ilyenkor a Földközi-tenger vidéke a Szaharát állandóan elfedő, nagy légnyomásos és lefelé szálló légáramlások övezetébe kerül. Tele annál csapadékosabb, mert ilyenkor a mérsékelt égöveket jellemző nyugati szél hatása alá kerül. Ezért a hegyek nyugati oldala mindig sokkal csapadékosabb, mint a keleti oldal. Északnyugat-Európa éghajlata óceánikus. Tele enyhe, nyara hűvös, csapadék minden hónapban van s nincsen határozott periódusok.

dúsa. Kelet-Európa éghajlata kontinentális. Tele hideg, nyara forró, csapadék csak a nyári monszun idejében van elég bőségesen.

Magyarország a három különböző éghajlatú terület összeszögelésében van. Csapadék minden hónapban van, tehát óceánikus, de azért a júniusi maximum a legfeltűnőbb, tehát a keleteurópai éghajlat jellemző nyári esőzése feltalálható. De van októberi maximumunk is, különösen a Dunántúlon, ez pedig mediterraneus jellemvonás. Hegyeink déli lejtőin megéri a füge, mandula, őszi barack, a szőlő kitűnően terem, tehát a déli lejtők (Balatonfelvidék, Hegyalja, Mátralejtő, a budai hegyek déli lejtői) mediterraneus éghajlati jellemvonásokat mutatnak. A Gellért-hegy déli oldalán a füge vadon terem! így tehát hazánk egyik klímaterületbe se osztható bele, amint ezt Köppen klímaterképe is bizonyítja, hanem a többitől eltérő, igazi Közép-Európa.

3. Európa népei szempontjából három részre osztható. Délen a fekete hajú, fekete szemű, sötétebb bőrű mediterraneus fajok élnek (portugálok, spanyolok, olaszok, délszlávok, oláhok, görögök), de ezek nem tiszta fajok, hanem mind igen erős keveredéssel keletkeztek. Északnyugat-Európa gót-germán népek (franciák, angolok, németek, skandináviai népek) hazája. Ezek is erősen keveredettek, sok köztük a kelta vér és az alpi emberfaj vegyüléke. Kelet-Európa a szlávok és szlávósodott turáni népek hazája. Az előbbieket szőkék, az utóbbiak inkább vörösbehajlók.

Magyarország területén nem mediterraneus, nem gót-germán, nem szláv, hanem mindegyiktől különböző nép lakik. S ha ez a nép – a magyarság – erős volt s jól határolt királyságának hatalma és gazdasági ereje volt, akkor Európa nyugodtan fejlődhetett, béke volt. Ez a sarokbástyaszerűen előugró medence megvédte Európát a Kelet minden néphullámától. Itt tört meg a kunok és jászok rohama, itt ért véget a mongol előretörés, itt tartóztattuk föl a törököt 200 éven át! S Európa nyugalma és békéje megint veszedelemben forog, mert a magyar medence nincs a magyarság hegemoniája alatt, mert a magyarság nem elég erős, hogy feltartsa Kelet áradatait s pacifikálja Európát. Igazán csodálatos, hogy a zseniális franciák és a diplomáciában mindig legtökéletesebben számító angolok nem vették észre, hogy egy egész, erős Magyarország az ő leg-hűbb támaszuk lehet Kelet barbársága ellen éppen úgy, mint a német terjeszkedés veszedelmével szemben! A török iga és az osztrák elnyomás után a „restitutio in integrum” álláspontján kellett volna Mátyás király birodalmát helyreállítani.

*

Magyarország területe a legtökéletesebben fölépített medence. Csak a francia Elisée Reclus geográfusra kell hivatkoznunk, mert ő valósággal

megcsodálja ezt a nagyszerű egységet s egyúttal kifejezésre juttatja, hogy milyen hálával tartozik Európa ennek a nagyra hivatott nemzetnek! No hisz szépen meghálálta Európa a mi küzdelmeinket!

A magyar medence közepét mezőgazdaságra alkalmas síkság és halom vidék foglalja el. Az Alföld és a Dunántúl rendkívül alkalmas a földművelésre és állattenyésztésre, de csak akkor, ha az ember ezeket a területeket erre berendezi. A Dunántúlon erre nincs nagy szükség, kevés lecsapolással és árvízmentesítéssel majdnem mindenütt közvetlenül művelés alá fogható a terület. De az Alföld annál nagyobb átalakításokat igényelt! Alföldünkön a török idők előtt elég sűrű népesség lakott apró falvakban s a tájék jellege, civilizációja, élet- és vagyonszüksége egy cseppet sem volt hátrább, mint az északnémet síkságon, vagy a Po alföldjén, nem is beszélve Spanyolországról, vagy Lengyelországról.

A törökök mindent feldúltak. Az Alföld déli részén teljesen kipusztult a lakosság. Békés vármegyében a visszahódítás után megejtett népszámlálás összesen két (2) élő embert konstatált. Az Alföld közepén a falvak lakói bemenekültek a városokba, de tulajdonjogukat falusi birtokaikon fenntartották. Az elpusztult falu neve ma pusztá (Bugac, Monostor, Szabolcs, Tetétlen stb. stb.), a városokban lakó birtokosok kijártak földjükre, békésebb időben, de mivel mindennap nem lehetett ki- meg beutazni, tehát kis tanyát építettek a birtokon. A török kiveretése után ez a tanya-rendszer fennmaradt, azért az alföldi városoknak óriási határa van, de a nép nagyrésze künn lakik a tanyákon, a rég elpusztult falvakhoz tartozó földeken. Ilyen Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely stb., hogy csak a legnagyobbakat említsük. Az Alföld északkeleti szögletében megmaradtak a régi falvak, tehát a Nyírségen és tőle keletre. Legalább fogalmat alkothatunk, hogy milyenek voltak a viszonyok az Alföldön a török idők előtt.

Az Alföld legdélibb részén teljesen kipusztult a lakosság s oda idegeneket kellett telepíteni, önként jöttek be, mint az amerikai bevándorlók. Letették a hűségesküt a magyar királynak. Tehát éppen olyan jó magyaroknak kellett volna lenniök, mint amilyen jó jenik lettek az Amerikába bevándorolt idegenek. Mit szólna hozzá Amerika, ha a bevándorolt oroszok azt kívánnák az U. S. A. kormányától, hogy számukra államköltségen orosznyelvű iskolákat tartsanak fenn?

A török kiveretése után rettenetes állapotban volt az Alföld! De a magyarság óriási civilizatórikus ereje egy évszázad alatt ismét Európává tette az ázsiai jellegű pusztaságot. A legfontosabb alkotásaink a következők:

1. A mocsarakat lecsapoltuk, a folyókat szabályoztuk és árvízgátak közé fogtuk. A magyarországi folyók nagy árvízgátjainak hosszúsága

akkora, hogy egymás végébe rakva, Liverpooltól New Yorkig érne! Ilyen óriási művet csak a kínaiak tudnak felmutatni! Az árvízmentes Alföldön megindulhatott a belterjes földművelés. A szabályozások tervezője a zseniális *Vásárhelyi* Pál mérnök volt a múlt század első felében, ő állította föl azt a nevezetes hidraulikai törvényt, hogy az árvízgátaknak nemcsak az a célja, hogy területeket mentesítsenek az elöntés ellen, hanem az is, hogy az árvizeknek rendszeres, gyors lefolyást biztosítsanak. Ezért ki-mondotta, hogy az árvízgátaknak olyan messze kell lenni egymástól, hogy az árvíznek éppen olyan arányú medre legyen, mint a középvíznek. Tehát a gátak közötti távolság és az árvíz közepes mélysége közt ugyanaz legyen a viszony, mint a középvízmeder szélessége és a középvíz közepes mélysége között. Ezt a nevezetes törvényt alkalmazta Dalmann a Rajna szabályozásakor is, megnevezve feltalálóját, *Vásárhelyi* Pált. Ugyanezt a törvényt alkalmazta *Humphrey* és *Abbot* a Mississippi szabályozásakor is!

2. A futóhomok megkötése óriási munka volt. A török idők múltán az elvadult területeken juhot tenyésztettek, a juh pedig kitepi a laza homokból a fűvet gyökerestől s így mind nagyobb és nagyobb területek változtak sivataggá. A homok megkötése nemzetünk egyik nagy alkotása. Az amerikai akác nagyon segített ebben, mert pompás homokkötőnek bizonyult. A megkötött homokterületeken ma már szőlők és gyümölcsösök vannak, s a hajdani vadonok helyén a leggyönyörűbb kultúra díszel.

3. A vasutak és utak építésével az Alföldre lehetett fát, követ és fűtőanyagot szállítani, tehát az addigi nád- és szalmafüdeles vályogházak helyett cseréptető téglaházak épülhettek. Az utakat burkolni lehetett, a termést minden időben ki lehetett szállítani. 1867 óta, tehát a kiegyezés óta, 40.000 kilométer utat építettünk, tehát ötven év alatt annyit, amennyi éppen körülérné a Földet! Melyik nemzet tudott ilyent alkotni? De ne csodálkozzunk rajta, hogy útjaink még nincsenek abban az állapotban, amiben a nyugati, sokkal sűrűbben lakott országok, több száz éves útjai vannak! Elláttuk a magyarság költségén utakkal azokat a területeket is, amelyeken idegen nyelvű nemzetiségeink laknak.

4. Az Alföld elszaporodó népe közt nagy volt a halandóság a rossz talajvíz miatt. A magyar *Zsigmondy* Vilmos propagandájára a 70-es években megindult az Alföldön az artézi kutak fúrása. Volt magyar parasztgazda, aki saját költségén fúratott saját városának közhasználatára. Ilyen volt Nagy András János uram Hódmezővásárhelyen. Melyik más nemzetiségű paraszt költené a vagyoniát arra, hogy közkúttal ajándékozza meg városát? Ma már több ezer artézi kút van az Alföldön s a halálozás arányszáma európai méretekre szállt alá.

5. Az alföldi utak, tanyák, udvarok fásítása végleg a mesék országába utalta azt a frázist, hogy „az Alföld fátlan pusztaság” (eine baumlose

Steppe!). Soha sem volt steppe, mindig szavanna volt, de vannak olyan szikes foltok, amelyek csakugyan fátlanok.

Az Alföld és Dunántúl mezőgazdasági termelését nagyszerűen egészítette ki a Felvidékek hegyvidéki gazdálkodása. Erdészet, bányászat és ipar fejlődött ki a Felvidékeken s ez az életmód a legtökéletesebb gazdasági egységbe kapcsolta Magyarországot. A magyarság mindig tudatában volt annak, hogy a hegyi lakosság életét fejleszteni, gazdaságát felvirágoztatni kötelessége. Ezért óriási áldozatokkal kiépítette a Felvidékek út- és vasúthálózatát s nagy szubvenciókkal és ügyes politikával előmozdította az ipar kifejlesztését.

A magyar medencét a külső országoktól széles, majdnem teljesen lakatlan erdős hegyvidék választja el. Ennél tökéletesebb határt elképzelni sem lehet. A centripetálisan összefutó vizek és a völgyek természetes útvonalai szorosan összekapcsolták ezeket a területeket s Európa legszebb földrajzi egysége látható minden régi térképen. Emiatt a magyarnak sohasem volt hódító szándéka, csak saját birtokát védelmezte mindig. S bár egyik kezében mindig ott volt a kard, a másikkal mindig épített, alkotott s Mátyás király idejéig mindig Európa egyik leghatalmasabb, legműveltebb és leghumánusabb nemzete volt.

Már amikor Ázsiából, illetőleg Kelet-Európából mai hazájába érkezett, már akkor sem volt barbár. Nem volt rosszabb, mint a gót, vagy a germán népek, semmi esetre sem volt olyan barbár, mint a germán vandálok! Rómát nem a turáni hunok, hanem a germán vandálok pusztították el.

Európa a magyaroktól tanulta meg a könnyű lovasság használatát. Mi hoztuk be a kengyelt s ezzel a római gyalogos légiók kora lejárt s kezdődött a középkori lovagiasság. A francia „sable” szó a magyar szablya szóból ered s minden nemzet könnyű lovassága a magyar huszárruhát viseli. A magyar huszár világfogalom s a magyar huszár ruháját tartják a legszebbnek, mert minden uralkodó ilyen ruhába öltözött, ha nagyon szép akart lenni!

Magyarországon mondotta ki először Kálmán király, körülbelül a XI. század végén, hogy nincsenek boszorkányok („De strygis, quae non sunt, ne fiat ulla questio”).

A magyar városokban nem voltak kínzókamrák, ettől az intézménytől mindig irtózott a magyar s ezért háborodott föl olyan viharszerűen az olasz Caraffa és a német Heister irtóztatós kegyetlenségein.

Anglia után Magyarország lett az első alkotmányos állam a világon, mert az arany bulla csak 16 évvel későbbben keletkezett, mint az angol magna charta. Nálunk mondták ki először az egész világon a vallásszabadságot. (Torda, 1568)!

A magyar nő mindig „feleség” volt, férjének egyenjogú társa, amikor a külföldön a nő még mindig majdnem rabszolgasorsban sínylődött. Az ősi vagyon egynegyed része a lányokat illeti, később az özvegy asszonyok külön képviselőket küldtek az országgyűlésbe!

Mindez pedig annak a következménye, hogy hazánk, mint tökéletes geográfiai egység, minden hódításvágytól távol, boldog nemzetnek tudott otthont adni. Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok idejében igazán Európa centruma, hisz Zsigmond, a német császár állandóan Magyarországon tartotta udvarát!

DR. GÁRDONYI ALBERT: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS

városok élete hasonló a fák fejlődéséhez, hajdan erőteljes hajtásokat pusztít el az idő s csupán csonka maradványok jelzik a hajdani ágat a törzsön. Budapest is ilyen ősrégi fa, melynek több ezer éves múltja életképes ágakat öröklött meg s ma csupán töredékes emlékek mutatnak a régi virágzó életre. A város legrégebb lakossága a kelta eraviskok közül került ki, kik a Duna nyugati partja mentén telepedtek meg. A Gellérthegy déli lejtőjén végzett ásatások egy római kori oltárt hoztak napfényre, mely-

nek felirata a civitas Eraviscorum emlékét őrzi. A város legrégebb Aquincum neve is kelta eredetre mutat, az azonban nem bizonyítható, hogy a város neve már a kelta uralom idejében Aquincum volt. Minthogy a kelták fából és sárból építkeztek, alkotásaikat teljesen elpusztította az idő. Ezzel szemben a kelták utódai, a rómaiak, már követ használtak építkezés céljaira, ami ellenállott az idők viszontagságainak s ezekből a köemlékekből hű képet alkothatunk a rómaiak itteni telepéről.

A rómaiak mint hódítók érkeztek a város területére, minthogy azonban az itteni keltáknak a rómaiak elleni harcairól nem tudunk, azt kell hinnünk, hogy önként hódoltak meg a rómaiaknak. Ennek a meghódolásnak a Krisztus születése utáni első században kellett végbemenni, mert a római köemlékek sorozata ettől az időponttól kezdődik. A hódító rómaiak a Duna partján megerősített táborhelyet építettek, mely egy

légió állomáshelye volt s a Pannónia inferior elnevezésű római tartomány helytartója is itt tartotta székhelyét.

A hajdani római tábor helyét a tudósok az ásatások eredményei alapján az óbudai hajógyári szigeten sejtik, amely sziget abban az időben még nem volt vízzel körülvéve. A római tábor mellett rövid idő alatt polgári lakosság telepedett meg s e megtelepedésből utóbb jelentős polgári város fejlődött ki, amelynek maradványai ma is láthatók a kiásott kőemlékekből keletkezett múzeum környékén. A polgári városban nem csupán római iparosok és kereskedők telepedtek meg, hanem a római kultúrát átvett kultúrák is, s amikor Hadrianus császár (117-138) az új telepet a municipium kiváltságaival is felruházta, egészséges városi fejlődésnek vetette meg az alapját. A katonai várostól való teljes függetlenségét Septimius Severus császár (193-211) adta meg a polgári városnak, mely innen kezdve a Septimia (t. i. colonia) melléknevet használta. A fennmaradt kőemlékeken kívül keveset tudunk a város történetéről, ezek a kőemlékek azonban, az amfiteátrum, vízvezeték, fürdők stb. virágzó kultúréletről tesznek tanúságot. Amilyen keveset tudunk a római város életéről, éppen olyan zajtalan volt az elmúlása is: az V. század legelején a barbárok ismételt betörései arra kényszerítették a rómaiakat, hogy a helyőrséget visszavonják s a helyőrséggel egyidőben a római polgárság is elhagyta tűzhelyét. A népvándorlás viharai aztán elpusztították mindazt, amit a római kultúra teremtett s csupán a kövek maradtak fenn, hirdelve a múlt emlékét. A falakhoz az utókor különböző mondákat fűzött s ezek legjelentősebbike az, hogy a hunok rettegett fejedelme, Attila (f453) itt lakott s itt temettetett el. Hasonló monda az is, mely a honfoglaló Árpád temetkezési helyéül a hajdani római város környékét jelölte meg. Az azonban kétségtelen, hogy a későbbi telepések szívesen szállották meg a város területét s valószínű, hogy a Buda elnevezés is az egykori Aquincum név szláv fordítása.

A későbbi államalakulások azonban megváltoztatták a város helyzetét, mert a római uralom bukása után a Duna mint védelmi vonal megszűnt jelentőséggel bírni s e helyett olyan pontokat kerestek a Dunán, ahol könnyű volt az átkelés. Ilyen kényelmes átkelőhelyet találtak közvetlenül a Gellérthegy aljában, amelyet először az avarokkal egyidejűleg beköltözött szlávok szállottak meg s a Gellérthegy alatt fakadó meleg források után Pestnek, azaz kemencének nevezték el. Ezt az elnevezést a szlávok után betelepülő németek is megtartották s a Gellérthegy alatti telepet Ofen-nek nevezték. Pestnek, mint dunai átkelőhelynek előadott jelentőségét igazolja a Gellért-legenda, melynek elbeszélése szerint Gellért csanádi püspök a lengyel földről érkező Endre király elé sietett a pesti révhez s itt ölték meg 1047-ben a keresztény papok ellen fellázadt magyarok. Ezt az új telepet, mely rendeltetésének megfelelően a Duna

mindkét partjára kiterjedt, a tatárjárás korában író Rogerius népes és gazdag német városnak mondja s e város alatt gyülekeztek 1241 tavaszán a tatárok ellen felkészült magyar csapatok. A sajóparti szerencsétlen ütközet után a lakosság fejvesztetten menekült Pest felé, hogy a Dunán átkelve biztosítsa életét a tatárokkal szemben. A Pest alá érkezett tatárok hamarosan hatalmukba kerítették a várost, lakosságát megsemmisítették s házait feldúlták, ami az itt felvirágzott városi életnek véget vetett. A tatárjárás után IV. Béla király újra fel akarta éleszteni a régi városi életet s e célból a jobbparti városrész feletti hegyen várat építtetett s a megtelepülők számára 1244. évi aranypecsétetes oklevelében városi kiváltságokat biztosított. Az új telepések azonban nem merték a védhetetlennek bizonyult jobbparti városrészt megszállani s helyette inkább a királyi vár melletti hegyháton telepedtek meg, melyről 1255-ben maga az uralkodó állapította meg, hogy nagyszámú lakossággal bír (*refectum multitudine copiosa*).

A budai várhegyen épült új város jelentősége nőttön-nőtt s az Árpád-ház kihaltát (1301) követő zavarokban már országos szerephez jutott. Ez az új város a középkorban hosszú időn át a Pestújhegy nevet viselte (*Novus mons Pestiensis*), utóbb azonban a Buda nevet vette fel s innen kezdve a római város helyén épült Budát Óbudának kezdték nevezni. Már az Árpád-ház kihalása után rövid időre trónrajutott uralkodók a budai várhegyen épült királyi várban tartották székhelyüket s a régi királyi székhely, Székesfehérvár lassanként csupán a koronázás színhelye lőn, ami a nápolyi Anjou-házból származott uralkodók alatt aztán állandósult. 1387-ben már a budai várhegyen épült királyi palotában zajlott le az a véres merénylet, melynek a nápolyi Anjou-házból származott Károly király áldozatává lett. Zsigmond király alatt (1387-1437) aztán Buda városa nem csupán országos, hanem nemzetközi jelentőséghez is jutott, mert Zsigmond 1410-ben német császár lett s mint német császár is itt tartotta székhelyét, új méltóságának megfelelően kibővítette és átalakította az itteni királyi palotát, amely munkán Bertrandon de la Brocquière 1433. évi jelentése szerint francia építőmesterek is dolgoztak. Zsigmond király német császári működésével kapcsolatosan kapjuk az első konkrét adatokat Buda városa épületeiről, mert mikor 1434-ben a bázeli zsinatot Budára akarták áttenni, a császár rendeletére összeírták a városban rendelkezésre álló helyiségeket. Ez összeírásból kiderül, hogy a várhegyen épült városon kívül 3 külvárosa volt Budának, amelyekben összesen 967 ház, 1235 szoba, 3276 kisebb helyiség, 742 fedett udvar, 627 élelmiszerkamra s 3931 ló befogadására elegendő istállók állottak rendelkezésre.

A Zsigmond király által megkezdett munkát Mátyás király (1458-1490) fejezte be, aki olasz családi kapcsolatai alapján az olasz irodalom és művészet legbuzgóbb pártfogójává lett. Elsőrangú olasz

művészekkel reneszánsz-stílusban átépítette a királyi palotát s túlnyomóan olasz földön készült kéziratokból világhírű könyvtárt gyűjtött össze budai palotájában.

A királyi palota melletti polgári város nem csupán mint az ország előkelőinek lakóhelye szerzett jelentőséget, hanem fontos kereskedelmi központtá is lett, ahol Oláh Miklós érsek 1536. évi leírása szerint olasz, német, lengyel és török kereskedők is sűrűn megfordultak. Ily módon a középkor végére ez a város messze kiemelkedett régibb testvérvárosai közül, mert a Duna balpartján épült régi Pestről Aeneas Silvius 1444-ben azt írta, hogy sem falakkal nem volt körülvéve, sem feltűnőbb épületei nem voltak s általában inkább falu benyomását keltette a szemlélőben. Ugyanezt állapíthatjuk meg Óbudáról is, amely a XIV. századtól kezdve a magyar királynék tulajdona lett s amelyről a XV. század végén Ranzanus püspök azt írta, hogy fényes egyházi épületei ellenére is inkább falusi jelleggel bír.

Az 1526. évi mohácsi vereséggel az országra szakadt török veszedelem Buda város fejlődésére is katasztrofális jelentőségűvé lett, mert az ellenkirályok egyike, Szapolyai János, csupán török segítséggel tudta magát fenntartani a Habsburg-házból származott I. Ferdinánddal szemben.

Miután Szapolyai János 1540-ben meghalt s Ferdinánd ismételen megkísérelte a budai vár elfoglalását, a szultán 1541-ben megszállotta azt s másfél századon át török uralom alatt maradt. A török hódoltság alatt Buda képe egészen átalakult, régi lakossága lassankint elpusztult s a Balkán-félszigetről jött új telepések szállották meg. Miután Buda lett a magyarországi török helytartó székhelye s katonai szempontból is nagy jelentőséggel bírt, állandóan erős török helyőrség állomásozott benne. Már 1553-ban azt írta róla Busbeck, hogy a törökök teljesen elhanyagolták a város épületeit s ennek következtében siralmas állapotban vannak.

Csupán a budai meleg források kötötték le a hódítók figyelmét s a budai helytartók már a XVI. század folyamán fényes fürdőépületeket emeltek följük.

A XVII. század második felében a török hatalom hanyatlani kezdett s a pápa kezdeményezésére olyan szövetség keletkezett, mely a törökök katonai erejét megtörte.

1686 nyarán kezdték meg az egyesült keresztény seregek Buda ostromát 92.000 emberrel, mely ostrom több mint két hónapon át tartott s a török védősereg hősi ellenállása dacára 1686 szeptember 2-án sikerült a várat elfoglalni, ámbar a nagyvezér 80.000 főnyi sereggel jelent meg a vár fölszabadítására. Ez a diadal véget vetett Budán a török uralomnak, de megsemmisítette a várost is, mert a hosszú ostrom alatt az épületek elpusztultak, a lakosság meghalt vagy elmenekült s a győzők kezébe csak néptelen romhalmaz jutott, új telepéseket kellett hozni a

városba s újból kellett kezdeni az építkezést, hogy a sok vihart látott földön új kultúrélet keletkezzék.

Mindenekelőtt mesteremberekre, kőművesekre és ácsokra volt szükség, akiket messze földről, Ausztriából kellett idehozni s akik elsősorban Budán telepedtek meg, míg Pesten inkább a környékről felsereglett magyar munkások kezdték a feldúlt lakóházakat benépesíteni. 1703-ban a Duna szemközti partjain keletkezett két város, Buda és Pest külön-külön királyi kiváltságlevelet kaptak, melyekkel a szabad királyi városok sorába emeltettek. Buda ezenfelül fővárosi címet is nyert, de a fővárosi jelleghez szükséges tartalmat nem kapta meg, mert a királyi udvar tovább is Bécsben tartotta székhelyét s a legfőbb kormányhatóságok is Bécsben és Pozsonyban állították fel.

Ezzel szemben Pest városát kedvezőbb földrajzi fekvése rövidesen fontos kereskedelmi központtá tette, melynek vásárait messze földről felkeresték. Ezeknek a vásároknak köszönhetően a város, hogy az 1723-ban szervezett felsőbíróóságokat is itt helyezték el, minek következtében idegenforgalma vásárokon kívül is nagy lett. Az élénk kereskedelmi forgalom eredménye lett, hogy a fallal körülvett Belváros területe az idők folyamán szűknek bizonyult a lakosság befogadására, külvárosok keletkeztek a falak alatt s a lakosság száma a XVIII. század vége felé olyan arányban emelkedett, hogy már 1787-ben Pest csaknem egyenlővé lett Buda városával, sőt rövidesen túlszárnyalta azt. Pedig Buda városa fellendülése érdekében II. József császár nagyjelentőségű kormánypolitikai intézkedéseket léptetett életbe, 1783-ban ide helyezte át a legfőbb állami közigazgatási szervet, a helytartótanácsot, amit 1784-ben a királyi kamara áthelyezése követett.

Mindezen intézkedések azonban nem tudták Buda fejlődését biztosítani, ezzel szemben a Pest emelkedését előidéző gazdasági tényezők tovább is éreztették hatásukat s 1787-ben hivatalos jelentés állapította meg, hogy a pesti vásárok méretei a nyugateurópai vásárokat messze túlszárnyalják. Ezenfelül a kormány hatóságoknak Budára helyezésével egyidejűleg Pestre átköltöztetett egyetem kulturális szempontból gyakorolt hatást a város fejlődésére, melyet könyvnyomdái és könyvkereskedései az ország tudományos életének központjává avattak. Egyedül külső megjelenésében nem tudott Pest városa versenytársa fölé emelkedni, mert utcái rendezetlenek, házai dísztelenek voltak s a ferencrendiek, kegyesrendiek, pálosok és szerviták kolostorain kívül egyetlen figyelemreméltóbb épülete a rokkantak palotája volt, melyet III. Károly király 1716-ban kezdett építtetni.

A testvérvárosok fejlődésében a XVIII. század folyamán érvényre jutott különbségek a XIX. század folyamán még erősebben előtérbe lép-

tek, 1799-ben Buda lakossága 24.306, Pesté 29.870 főt számlált, 1831-ben Buda lakossága 38.565, Pesté 64.137, 1851-ben pedig Buda lakossága 50.127, Pesté már 127.935 volt. Ezt az emelkedést Pest város tovább is kereskedelmének köszönheti, mert Schwartner Márton 1809-ben megjelent statisztikájában megállapította, hogy a magyarországi kereskedelem központja Pesten van. Ez a kereskedelem a magyar gazdasági élet jellegének megfelelően túlnyomóan gabona- és állatkereskedelem volt, mert az ipar terén ez időben Magyarországon sem a termelés, sem a szükséglet nem öltött még nagyobb arányokat.

Pest városa művészi színvonalú kiépítése 1808-ban kezdődött meg, mikor az országos kormányzat élén álló József nádor az úgynevezett Szépítő Bizottmányt megalapította, melynek legfőbb hivatása a város-szabályozási munkák irányítása és az építkezés művészi színvonalának emelése volt. Nagynevű műépítészek, elsősorban Pollack Mihály és Hild József neveihez fűződik ez a korszakos jellegű átalakulás, melynek eredmény eképen a régi gondozatlan városból előkelő külsejű város lett. Az 1838. évi nagy árvíz egy időre megakasztotta ugyan a városszépítő munkát, mert elsősorban a hajléktalanná vált lakosság elhelyezéséről kellett gondoskodni, ez átmeneti jellegű esztendők után azonban fokozott erővel indult meg az építkezés, mely a nagy nádor haláláig, 1847-ig tartott.

Pest város kulturális élete terén is nagyjelentőségű változások történtek a XIX. század első felében, melyek a lakosság szellemi színvonalának emelésére kiválóan alkalmasak voltak. Ide sorozhatjuk elsősorban a fentemlített Szépítő Bizottmány által épített állandó színházat, mely a mai Vigadó helyén állott s 1812-ben nyílt meg. Ide sorozható továbbá az 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc hazafiúi áldozatkészségéből keletkezett Nemzeti Múzeum, mely a tudományos munka előmozdítására volt hivatva. Ide sorozható végül a gróf Széchenyi István kezdeményezésére 1825-ben alapított Tudományos Akadémia, mely a magyar tudományos irodalom fellendítésére korszakalkotó befolyást gyakorolt. Az Egyetem, a Nemzeti Múzeum és a Tudományos Akadémia voltak a magyar tudományos élet legfőbb emeltyűi s mindezen intézmények székhelye Pest városa lőn.

A XIX. század első felében a magyar szépirodalom is mindinkább bontogatni kezdte szárnyait s működésével hathatós tényezőjévé vált a nemzeti szellem megerősödésének. A magyar szépirodalom művelői Pestre kezdtek seregleni s Vörösmarty 1828. évi pesti megtelepedésétől kezdve Pest tekinthető a magyar szépirodalom központjának. Nagyban előmozdította ezt a Nemzeti Színháznak 1837-ben történt megnyitása, mely a magyar szépirodalomnak alkalmat nyújtott az érvényesülésre. Mindezek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Pest lakossága, melyben a német elem mellett a szláv is számottevő tényező volt, a XIX. század közepére tel-

jesen megmagyarosodott, magyar lett nem csupán nyelvében, hanem szellemében is, ami az egész országra éreztette hatását.

Ennek a nemzeti szellemnek politikai érvényesülését sokáig megakadályozta az, hogy az országnak nem volt politikai központja. Országgyűléseink 1848-ig rendi gyűlések voltak, amelyeken csupán a nemesség volt jogosítva részt venni, a nemesség pedig vármegyénként csoportosult s minden vármegyei székhely egy-egy politikai központ volt. Hozzá az országgyűléseket nem is évenként tartották, hanem sokszor évtizedekig nem volt országgyűlés. Végül az országgyűlések székhelye a bécsi hatás alatt álló Pozsony volt, amely nem volt alkalmas arra, hogy magyar politikai központtá váljék. A politikai közszellem kialakítását Széchenyi István gróf kezdte meg s ezirányú tevékenységével is előmozdította Pest városa fejlődését.

Különös érdemei vannak e téren még Kossuth Lajosnak, ki mint az 1841-ben megindított Pesti Hírlap szerkesztője és írója nagyban hozzájárult a politikai közszellem kialakításához.

A testvérvárosok közötti versenyt végérvényesen az 1848. évi események döntötték el, amikor is a rendi alkotmány átalakításával kapcsolatosan az országgyűlések székhelyéül Pozsony helyett Pest jelöltetett ki s ugyanakkor az addig Budán székelő rendi alapokon nyugvó kormányzati hatóságok megszűntek. Ezzel nyert tulajdonképpen befejezést az a folyamat, amely az ország tudományos és irodalmi életének Pesten való összpontosulásával indult meg a XIX. század elején s a politikai és kormányzati központoknak Pestre való áthelyezésével nyert befejezést 1848-ban. Mindezek alapja és kiindulópontja azonban a gazdasági fejlődés volt, mely már a XVIII. század második felében éreztette hatását, s a XIX. század első felében bontakozott ki teljes nagyságában.

Az 1848. évi törvényhozással elért eredményeket hosszú időn át háttérbe szorította az 1849-től kezdve életbeléptetett kormányzati abszolutizmus, mely a parlamentarizmus felfüggesztésével megbénította a politikai életet s centralisztikus törekvéseivel hallgatásra kényszerítette a nemzeti irodalmat. A Pest városát naggyá tevő hatóerők közül csupán a gazdasági jellegűek fejthették ki tovább is szabadon befolyásukat s ezek hatása alatt a város lakosságának száma állandóan nőtt, a kapitalista jellegű vállalatok elszaporodása következtében pedig Pest városa az ipari termelés terén is számottevő tényezővé emelkedett. Az 1867. évi kiegyezés újból megindította a politikai élet egészséges vérkeringését s szabad fejlődést biztosított a nemzeti irodalom számára, amely változások szabadabbá tették a további fejlődés útját Pest városa számára.

A kiegyezés utáni magyar törvényhozás városfejlesztő intézkedései közé sorozhatjuk a Fővárosi Közmunkatanács felállítását 1870-ben, melynek az volt a rendeltetése, hogy az immár önálló magyar államhoz külső

BUDAPEST III.

Budapest, Szent Gellért gyógyfürdő és szálloda

Budapest, Artézi-fürdő

megjelenésében is méltó központot teremtsen. Eszményül a III. Napoleon kormányzása alatt újjáépült francia főváros szolgált s a kitűzött eszmény megvalósítására a magyar kormány az anyagi áldozatoktól sem zárkózott el. A tervbevett városrendezési munkák közül elsősorban a közegészségügyi célokat is szolgáló nagy sugárút készült el, melynek céljaira nagyobb arányú kisajátításokat kellett végrehajtani, ami anyagi áldozatok nélkül nem volt megvalósítható. Ezenfelül az új sugárút mentén az építkezést is meg kellett indítani, hogy az új alkotás méltó keretek közé jusson. Állami kölcsönökkel s adómentesség biztosításával sikerült a kitűzött célokat elérni s 1876-ra készen állott a nagyszerűen megtervezett útvonal, melyet az 1867-ben megalakult magyar minisztérium elnöke, gróf Andrassy Gyula neve után Andrassy-útnak neveztek el. Aztán következett a hajdani külvárosokból alakult kerületeket összekötő közlekedési útnak, az úgynevezett Nagykörútnak a megalkotása, mely az Andrassy-úthoz hasonló problémákat vetett fel s hosszú esztendő kitartó munkája után 1895-re készült el, világvárosi külsőt adva az új fővárosnak.

Amikor ezek a nagyszabású átalakulások történtek, Buda és Pest már nem voltak külön városok, mert a két várost az 1872. évi XXXVI. törvénycikk egyesítette s az új főváros igazgatási rendszerét önkormányzati alapon, de a modern kor igényeinek megfelelően újjászervezte. Ez az új szervezés a régi szervezetekkel szemben nagyobb befolyást biztosított a polgárságnak, amely változás jelentős részben hozzájárult ahhoz, hogy Budapest közigazgatása mindig lépést tudott tartani a modern kor követelményeivel. Amint a fejlődés első szakaszában a természeti tényezők tették naggyá a fővárost, úgy a fejlődés második szakaszában az önkormányzatban egyesült polgárság érdeméül írható fel, hogy a főváros minden tekintetben világvárosi színvonalra tudott emelkedni. A közigazgatással szemben támasztott újabb és újabb igények elsősorban a népesség számának állandó erős emelkedéséből indultak ki, ami egészen új problémákat vetett fel s állított oda megoldásra. A Buda és Pest egyesítése előtti utolsó népszámlálás alkalmával még csak 296.867 volt a lakosság száma, ami 1880-ig 370.767-re s 1890-ig 506.381-re emelkedett. 1890 után azután hirtelen erős lendületet vett a népesség számának emelkedése, mert az 1900. évi népszámlálás már 733.358 lakost talált Budapesten. Innen kezdve lassúbb ütemben haladt a népszám emelkedése, mert az utolsó 1920. évi népszámlálás 988.927 lakost számlált, holott az 1900 előtti utolsó évtized egymagában nagyobb emelkedést mutatott. Az utolsó 50 esztendő alatti fejlődés méretei még így is páratlanok a maguk nemében, különösen, ha számba vesszük azt, hogy ez az emelkedés anélkül történt, hogy más község kapcsolódott volna be a főváros életébe.

A főváros polgársága kezdettől fogva nagy gondot fordított fejlődé-

sének leghathatósabb tényezőjére, a kereskedelemre, mely az 1867. évi kiegyezés korában még magas színvonalon állott, innen kezdve azonban szemmel láthatólag hanyatlani kezdett. A hanyatlás okát abban találták, hogy a kereskedelem fellendítésére hivatott vasutak magántársulatok tulajdonában voltak s e vasutak monopolisztikus jellegű helyzetüket a vállalati haszon fokozására használták fel, figyelmen kívül hagyva a kereskedelem érdekeit. Ennek következtében 1874-től kezdve a polgárság és a napisajtó is a kereskedelem érdekeit szolgáló vasúti tarifapolitika életbeléptetését sürgették, amihez mindenekelőtt a legfontosabb vasútvonalaknak állami kezelésbe vételére volt szükség, aminek megtörténte után Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter szerencsés kézzel oldotta meg a vasúti tarifák kérdését.

A lakosság számának áljandó emelkedése s különösen a szegényebb néposztályok elszaporodása olyan problémákat vetettek fel, melyek céltudatos szociálpolitikai tevékenységet követeltek. Az élelmiszerárak emelkedése mindenekelőtt az élelmezési politika kérdéseit állította előtérbe, amelyek megoldásai közül elsősorban az 1891-ben építeni kezdett vásárcsarnokokat emelhetjük ki, melyek az élelmiszerárusítást központosították s lehetővé tették az élelmiszeráraknak a verseny általi szabályozását. Ugyancsak az élelmiszerárak emelkedése tette szükségessé 1907-ben a községi kenyérgyár felállítását s az élelmezési politika utolsó, de legnagyobb horderejű alkotásának tekinthető a községi élelmiszer üzemnek 1911-ben történt felállítása, mely a legnehezebb körülmények között is teljesítette közhasznú rendeltetését.

Ugyancsak a szegényebb néposztályok védelme hozta felszínre a községi lakáspolitikát is, amely az időnként fellépő lakáshiány s ezzel kapcsolatosan lábrakapott lakászsuzora által okozott bajokat volt hivatva orvosolni. Kezdetben inkább társadalmi úton, illetőleg a társadalmi tevékenységnek közhatósági gyámolításával kísérelték meg a bajok orvoslását, minthogy azonban ez a politika nem vezetett eredményre, 1909-től kezdve a főváros kénytelen volt saját számlájára megkezdeni a lakásépítést, ami nagy eredménnyel járt.

A magyarányú fejlődés a nagyvárosi élet technikai előfeltételeinek megvalósítását is sürgetően követelte, így jutottak előtérbe a vízellátás és csatornázás, továbbá a világítás problémái is. A vízellátás megoldásán már 1867 óta kísérleteztek s az első ideiglenes megoldások elégtelensége a végleges megoldás kérdését hozta előtérbe. Sürgetően követelték ezt az időközönként fellépett járványos betegségek is, melyek hatása alatt 1892-ben a káposztásmegyeri hatalmas vízmű építését határozták el. A vízellátás kérdésével csaknem egyidős s ugyanazon okok hatása alatt jutott előtérbe a csatornázás kérdése is, melynek megoldását megkönnyítette a Duna folyam közelsége. A gázvilágítás sokáig monopolisztikus

BUDAPEST IV.

*A budapesti Szépművészeti Múzeum
(Reiffenstein felvétele, Petrovics „Budapest in Bildern” című műből)*

*A budapesti Műcsarnok
(Balogh felvétele, Petrovics „Budapest in Bildern” című műből)*

helyzetet élvező magántársulat kezében volt, a szerződésileg kikötött időszak lejártával azonban a főváros 1910-ben házi kezelésbe vette s nagymértékben tökéletesítette a gázellátást. A villamos világítás két magánvállalat tulajdonában volt s minthogy a szerződés lejártakor megindított megváltási tárgyalások nem vezettek eredményre, 1911-ben községi áramfejlesztő telep felállítását határozták el, aminek eredményeképpen 1918-ra az összes áramfejlesztő telepek községi kezelésbe jutottak.

A községesítési politika befejezésének tekinthető a gyógyfürdőépítés, ami nem annyira közegészségügyi, mint inkább pénzügyi célokat szolgált. 1908-ban kezdték meg a városligeti Artézi-fürdő helyén a Széchenyi-fürdő építését, amely 1913-ban adatott át a közhasználatnak. 1910-ben határozták el a Sáros-fürdő helyén a Szt. Gellért-gyógyfürdő felépítését, ami 1918-ban nyert befejezést. Az idegenforgalom gazdasági jelentőségének felismerése s a főváros területén található gyógyforrások a fürdőkérdést az érdeklődés középpontjába állították s ma nagyszabású társadalmi mozgalom igyekszik a gyógyforrásokban rejlő értékeknek a kihasználását előmozdítani.

Ismertetésünk legvégére hagytuk a közművelődési jellegű problémákat, melyek iránt a főváros polgársága kezdettől fogva a legerősebb érdeklődést tanúsította s ennek hatása alatt Budapest iskolaügye a nyugat-európai nagyvárosokat is meghaladó magaslatra emelkedett. A fővárosi polgárság méltó versenytársának bizonyult e téren az állami kormányzat is, mely a főiskolák és hozzájuk tartozó intézmények fejlesztésében vette ki részét. A művészetek közül különösen az építőművészet az, melynek nagyarányú fejlődéséről a főváros külseje is tanúskodik. Csak az újjáépített királyi palotára s a dunaparti új parlamentre mutatunk rá a sok közül, melyek elseje Ybl Miklós és Hauszmann Alajos műve s 1905-re nyert befejezést, másika pedig Steindl Imre alkotása s 1904-ben adatott át rendeltetésének.

Ezt a minden téren nyilvánvaló fejlődést megakasztotta a trianoni szerződés. Mindamellet Budapest természetes fekvése, a rajta átvonuló közlekedési utak és a Duna folyam közelsége legyőzik a mesterségesen emelt korlátokat s biztosítják a további fejlődés lehetőségeit.

VÁRHIDY LAJOS: MAGYAR VIDÉKI VÁROSOK

keresztes hadjáratok nyomán az érintkezés a népek között intenzívebbé vált, a forgalom élénkebb lett, ami fellendítette az ipart és kereskedelmet. Ez a fellendülés pedig előmozdította a városok keletkezését, úgyhogy valóságos városalkotási láz vette kezdetét. A magyar városok kialakulása is erre a korszakra esik. A magyar városok kialakulása honvédelmi, földrajzi, közgazdasági és vallási okokra vezethető vissza.

Az egykori római municipiumok és castrumok katonai és kereskedelmi útvonalak mentén feküdtek. Ezen római városok helyén, vagy ezek közelében új városok épültek, mint például Arabona (Győr), Scrabantia (Sopron), Aquincum (Óbuda), Carta (Fehérvár), Capris (Esztergom). Nagyobb folyók és a kereskedelmi utak mentén szívesen telepítették újabb községeket is, amelyek úgyis, mint révek s úgyis mint a szárazföldi kereskedelem átkelő helyei nevezetességre tettek szert.

A magyar városok jogfejlődésének a vizsgálatánál a városoknak három csoportját kell megkülönböztetnünk.

Az első csoportba tartoznak azok, amelyek a honfoglaló ősök bejövetelekor már fennállottak, bizonyos fokú kultúrával rendelkeztek és lakosaik révén a keresztény egyház befolyása alatt állottak. Ilyeneket leginkább a Dunántúl, az egykori Pannónia területén találunk, de találunk néhányat az egykori Dácia területén is.

A magyarok bejövetelük idején nem találtak virágzó városokat. A római civilizáció Pannóniában és Erdélyben rég megbukott már, mikor őseink mai hazánkat elfoglalták.

A második csoporthoz azokat a városokat sorozzuk, melyek alakulásukat közvetlenül a honfoglaló magyaroknak köszönhetik. Ilyenek voltak az egyes vezérek által alapított helységek, melyek rendszeren alapítóik nevét viselték. Ezekhez tartoztak a Szent István által alapított várszerkezet láncszemeit alkotó egyes helységek s végül idetartoznak azok a városok, melyeket a honfoglaló magyarok akként alapítottak, hogy tábori helyeik községi, helyesebben város-községi határrá alakultak.

A harmadik osztályt azon városok képezték, melyeket idegen, többnyire német és az ú. n. latin gyarmatosok építették.

A meghódított népek szemmeltartása, az ország igazgatása, csak egyes központokból történhetett. Szükséges volt tehát ezeknek a központoknak a megerősítése. A kézművesek a várak aljában telepedtek le, mivel a vár, a várórség és a hatóság közelléte biztonságot ígért, másrészt élénkebb fogyasztópiacot is jelentett. Ezenkívül a püspökségek székhelyei, a kolostorok és templomok hasonlóképpen letelepülésre vonzották a lakosságot.

Jelentékeny számú város és község keletkezett az idegenek letelepítése által is, akiket többnyire az Árpádházból származó első királyaink fogadtak be az országba. Városaink alapításában, illetve fejlődésében nagy része van a flamandoknak, vallonoknak, németeknek (északi és déli németeknek) és olaszoknak. Megjegyezzük, hogy a városi polgárság nagyrésze magyar volt, habár a magyarság nagy tömege magában nem volt alkalmas a város alkotására, mert folytonos harcokkal volt elfoglalva, békeidőben pedig olyan foglalkozást űzött, amely nem volt kapcsolatban a városalkotással. A magyarok ugyanis eleinte állattenyésztéssel, vadászattal és halászattal és csak később foglalkoztak földműveléssel.

Nálunk a tatárjárás után IV. Béla király alatt kezdődik az új társadalmi alakulás. Kitűnt a Szent István által alapított várszerkezet és az akkori honvédelem hiánya és nyilvánvalóvá lett, hogy a kőfallal ellátott városok nagyobb oltalmat nyújtanak az odamenekült lakosságnak, mint a várszerkezeti rendszer. A királyi hatalom, szemben a főurakkal, megerősítésre szorult s ezért igyekezett a király városok alapításával és kiváltságolásával a középosztály erősítésére. Új honvédelmi szervekre volt szükség s ezeket a városokban vélte megtalálni, amelyeket jelentékeny szabadalmakkal lát el, de oly feltétellel, hogy városukat megerősítsék és honvédelmi kötelezettségeket vállaljanak.

Nyitra IV. Béla királytól 1358-ban oly szabadalmakat nyert, mint amilyen Székesfehérvárnak volt. Győr 1271-ben, Sopron 1317-ben, Kassa 1347-ben, Eperjes 1374-ben, Pozsony 1291-ben kapta kiváltságait.

Különös figyelmet érdemel, hogy Sopronnak már 1379-ben volt telekkönyve.

A városjogok közül különösen kitűnik Buda város teljes jogkönyve, melyet egy ottani tanácsbeli Zsigmond király korában jegyzett fel. Buda városa ezzel a jogkönyvével *európai hírességre* tett szert. Ezt az európai nevezetességet örökíti meg a következő kis latin vers is:

Trés superant urbes toto loca cetera mundo,
Buda jugo, Venetae pelago, Florentia campo.

A „Jus Tavernicale”, „Tárnoki Jog” nevezete alatt Zsigmond király korában a magyarországi városoknak egy olyan jogkönyve keletkezett, mely a városok kebelében akkor fennálló jogot tüzetesen és részletesen foglalja magában. Ez az egységes és országos jog Magyarország XIV. századának egyik legbecsesebb maradványa, mely összehasonlítva az akkori külföldi jogokkal, *oly kiváló alkotás, hogy annak párját egész Európában sehol nem találjuk.*

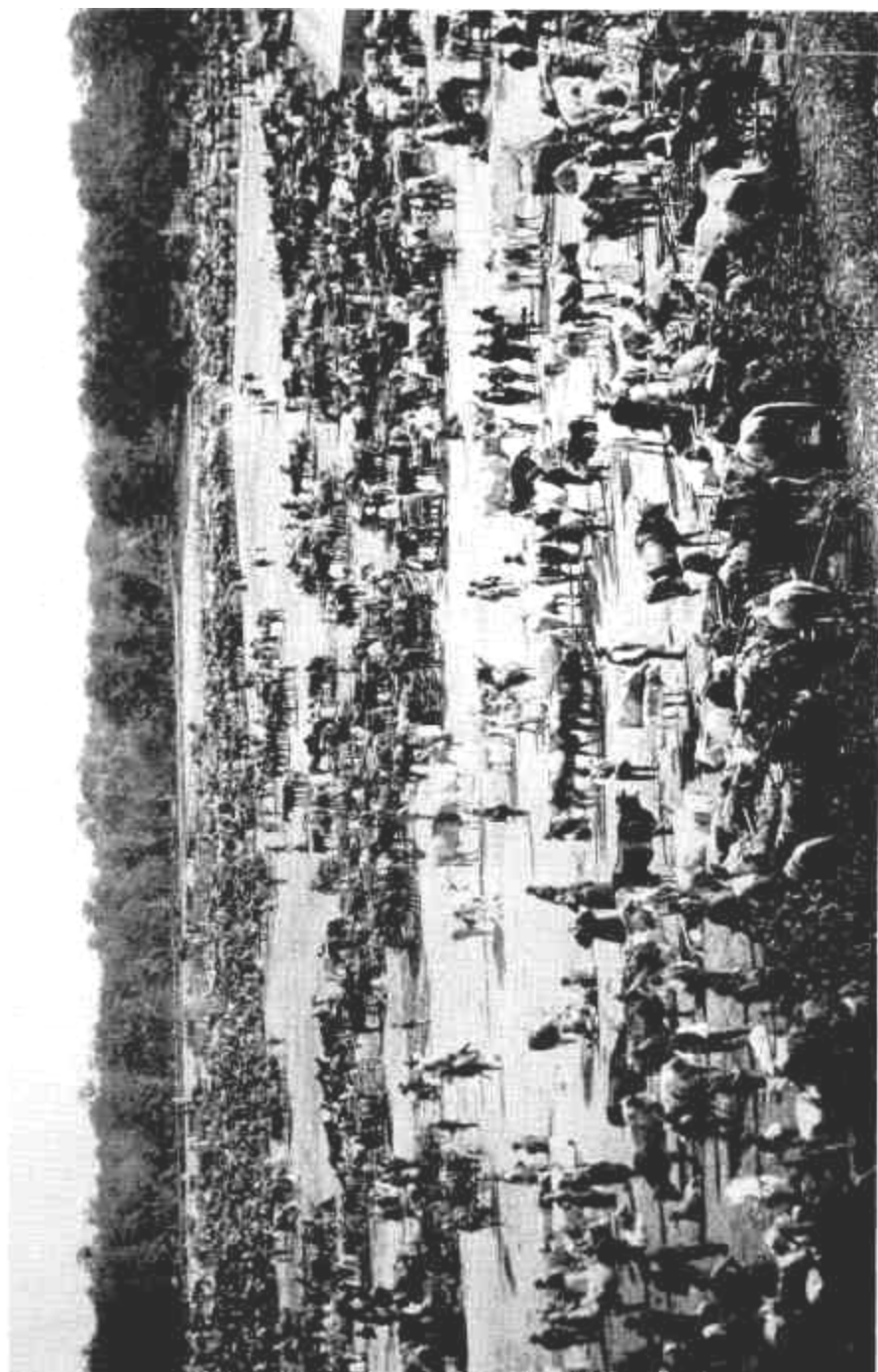
Ez a kor, amelyben a városok az állami életnek jelentékeny tényezői kezdenek lenni, a magyar városok virágzó kora. Az 1405-ik évi országgyűlés nevezetes a városokra, mert Zsigmond király a városokat az ország rendjei sorába emelte s az országgyűlésre egyszermindenkorra meghívta.

A GAZDASÁGI ÉLET A RÉGI MAGYAR VÁROSOKBAN

A legfejlettebb ipara Budának volt, amelyben akkor 58 iparágat űztek. Különösen fejlesztőleg hatott egyes iparágakra az a körülmény, hogy némely iparágak egyes városokban koncentráálódtak. Így például nevezetes volt Kassa barchetszövése, Bártfa vászonszövése; Körmöcbánya, Besztercebánya és Selmecebánya bogláros szerszámokat, az erdélyi szász városok magyar kupákat készítettek. Rendkívül fejlett volt a besztercebányai, budai, nagybányai ötvösség, a budai szőnyegszövény, zászló- és üvegfestés, egyes felvidéki városok serfőzése, Selmecebánya és Körmöcbánya fém-bányászata. *A bányászat ezidőben oly magas fokon állott, hogy VI. Henrik angol, XI. Lajos francia király, III. Iván moszkvai nagyfejedelem Magyarországból hívtak be bányászokat.*

A városokból rajzanak ki a mesterek, akik a XV. században a környékbeli falvak templomait, várait építik, díszítik, síremlékeit, oltárait faragják, falképeit festik, ötvösműveit szállítják és drágaművű olasz bársonyokból miseruháit szabják. Áldozatkész és dúsgazdag bányapolgárságunk, elsősorban templomaiban, csakis kiváló mestereket foglalkoztatott. Bánya-

VIDÉKI VÁROSOK I.

VIDÉKI VÁROSOK II.

Szeged, Kulturpalota

Nagyregyháza, Kossuth-tér és Városháza

Mezőtúr, Városháza

városaink főtemplomaiban olyan nagyszabású és pompás szárnyasoltárok voltak, aminőkkel Németországban sem találkozunk.

Az ipar virágzása dacára a városi lakosság nagyrésze mégis mezőgazdasággal foglalkozott s különösen a szőlőművelést kedvelték. A kertművelésben a szászok jártak elől. Az állattenyésztéssel a kisebb magyar városok lakossága foglalkozott. A folyómenti városokban a halászatot űzték.

A kereskedelem a nagyobb városokban koncentrálódott. Különösen kivált e téren Buda, mint az ország fővárosa, észak felé Kassa, nyugat felé Pozsony, Sopron, Kőszeg és Nagyszombat, dél felé Szeged, keletnek pedig Nagyvárad és Kolozsvár.

Nevezetes külföldi forgalma volt már az Árpád-házi királyok alatt a dunamenti városoknak. A híres országos vásárokat francia, német, olasz, török, cseh, bolgár, orosz és lengyelországi kereskedők is gyakran látogatták. E vásárok egész a XVII. század végéig rendszeren 15 napig tartottak. A városok kereskedői és iparosai messze elhordták cikkeiket. Egy nagybányai aranyművesről fel van jegyezve 1635-ben, hogy járt Londonban is.

KULTÚRA A RÉGI MAGYAR VÁROSOKBAN

Több helyen már ekkor városi könyvtárakkal találkozunk.

Sok városban állandó ének- és zenetanítás is folyt.

Templomok, iskolák, városházák, áruclarnokok, közutak stb. építése az építészeket, festőket, szobrászokat, harangöntőket, könyvfestőket stb. juttatta keresethez és művészetük kifejtéséhez.

A városok azokat a tanulókat is segélyezték, akik külföldi egyetemre mentek tanulni.

Az utcákat a jelentősebb városokban kikövezték, rendszeresen takarították, vízvezetékét és csatornázást építettek. Besztercebányán már a XIII. század elején, Kassán, Eperjesen és Lőcsén a XIV. században készült a vízvezeték.

A besztercebányaiak büszkén emlegetik, hogy az ő facsöves vízvezetéküket annyira méltányolták, hogy *Paris város tanácsa szakértőket küldött ki annak tanulmányozására*. Nagybánya város vízvezetékében a csövek többnyire fából, de helyel kőből, vasból, rézből, cserépből, sőt üvegből is voltak.

Buda már akkor híres volt gyógyfürdőiről, de Pozsony, Selmecebánya, Nagybánya is már a XIV. század elején létesítettek nyilvános fürdőket, sőt Besztercebányán a szegények részére még ingyenfürdőről is gondoskodtak.

Városi kórház majdnem valamennyi nagyobb városban volt. A létesítésük ugyan a szerzetesek érdeme, azonban a fentartásukról és a kezelésükéről az illető város gondoskodott.

A mohácsi vésztől kezdve a városi élet virágzása csökkent, általában a városi élet ellen reakció állt be, amint hogy a XVI. század óta egész Európa közszelleme mostoha volt a városokra. A török háborúk alatt a katonai erő is háttérbe szorítja a városi önkormányzatot. A török hódoltság területén fekvő városok léte is veszélybe került, városi szabadságuk megnyirbáltatott s önerejükre utalva kellett a nemzeti ügyet is szolgálni.

A 150 évig tartó török hódoltság alatt a nagy magyar Alföld falvai elnéptelenedtek, illetve elpusztulásuk után lakói összeköltöztek egy központba, amely így lakosságban és területben nagyon megnövekedett. Innen van az, hogy az Alföldön népes városok és nagyközségek fordulnak elő, így fejlődtek Hódmezővásárhely (22 faluból alakult); Debrecen, Kecskemét, Kiskunhalas, Békéscsaba, Békés, Szarvas, Orosháza stb.

Tűzvész, árvíz, ellenséges hadak, ragadós betegségek sokszor elpusztították az egyes városokat, amelyek csak polgáraik fáradhatatlan szorgalmának és kitartásának köszönhetőek, hogy pótolni tudták e veszteségeket. A török-tatár pusztítás megbénította az ország lakóit, akiknek pótlására más nemzetiségeket telepítettek le.

A török hódoltság megszűnése után a városok belső életében is beteges tünetek jelentkeznek; a városok saját céljaira történt adókiivetéseiből is egy rész katonai szükségletek fedezésére fordított.

A városok reformjával legelőször II. József foglalkozott. Az ő reformjával megszűnt az, hogy a városok csupán koronái javaknak tekintessenek s 1783-ban a városok teljesen beolvasztatták a nemzet testébe. A szabad királyi város – kivéve a polgári törvénykezést és a gazdaságot – csupán egy részévé lesz a vármegyének s ennek közvetítésével érintkezik az országos kormánnyal.

II. József halálával reformjai megsemmisültek és a városok igazgatásában visszaállt a régi rend.

Az 1843-ik évben törvényjavaslat került az országgyűlés elé a királyi városokról, ebből azonban a főrendi tábla akadékoskodása folytán nem lett ugyan törvény, de a gyakorlat a javaslat sok intézkedését recipiálta.

Az 1848-as törvényhozás a városok ügyeinek rendezéséről törvényt alkotott, ennek hatályát azonban a szabadságharc leveretése után az abszolút kormány felfüggesztette, a városok autonómiáját pedig teljesen megszüntette.

A nemzet és az uralkodó kibékülése után csakhamar előtérbe lépett a városok ügyeinek a rendezése, amit az a körülmény is szükségessé

tett, hogy 1869-ben a bíraskodást a közigazgatástól szétválasztották. Így jött létre az 1872:XXXVL, majd az 1886:XXI. és XXII. t.-c, amelyek ma is érvényesek.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETE

Az ország területe közigazgatásilag törvényhatóságokra van felosztva. A törvényhatóságok kétfélek: 1. vármegyei és városi. A békekötés előtt az integer Magyarország közigazgatásilag 63 vármegyére és 25 törvényhatósági városra volt felosztva. Ezenkívül Magyarországhoz tartozott még mint önálló törvényhatóság, illetve mint corpus separatum, Fiume kikötőváros és környéke. A békekötés a 63 vármegyéből 38 vármegyét és 15 törvényhatósági várost idegen uralom alá juttatott, úgy hogy jelenleg Budapest székesfővároson kívül csak 25 vármegyei és 10 városi törvényhatóságból áll az ország.

A vármegyei törvényhatóságok rendezett tanácsú városokra és járássokra oszlanak. A rendezett tanácsú város jogállása olyan, mint egy járás. A járás több kis és nagyközségből áll. úgy a vármegyei, mint a városi törvényhatóság felett a közigazgatási és vagyoni felügyeletet a m. kir. belügyminiszter gyakorolja, míg a rendezett tanácsú város közvetlenül a vármegye hatóságának felügyelete alá tartozik. A megyei törvényhatóság élén az alispán, a törvényhatósági város élén a polgármester áll. A rendezett tanácsú város élén is polgármester áll, akinek azonban a hatásköre kisebb, mint a városi törvényhatóság polgármesterének. A járás élén a járási főszolgabíró áll, aki közvetlenül gyakorolja a felügyeletet a járás területén levő kis- és nagyközségek felett.

Így tehát Magyarországon a városok kétfélek; 1. törvényhatósági város, 2. rendezett tanácsú város.

A községből, ha bizonyos törvényes kellékeknek megfelel, lehet rendezett tanácsú város s ez utóbbi viszont, visszatérhet a községi szervezetbe. Törvényhatósági várossá egy rendezett tanácsú város csak törvényhozás útján lehet, ugyanígy vehet fel valamely városi törvényhatóság alacsonyabb szervezetet is.

A VÁROSOK HATÁSKÖRE

Budapest székesfőváros, valamint a vármegyei és városi törvényhatóságok a törvény korlátai között gyakorolják az önkormányzatot és az állami közigazgatás közvetítését. Ezeken kívül a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és

a kormánnyal közölhetik és kérvény alakjában a törvényhozás bármely házához közvetlen felterjeszthetik, önkormányzati jogánál fogva a városi vagy vármegyei törvényhatóság saját belügyeiben önállóan intézkedik, határoz, és szabályrendeleteket alkot, határozatait és szabályrendeleteit végrehajtja, tisztviselőit bizonyos kivételekkel választja, az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja s a fedezetről gondoskodik. A kormánnyal közvetlenül érintkezik.

A belügyminiszter a törvényhatóságoknak az önkormányzati hatáskörben követett közigazgatási eljárását, belső ügyvitelét és pénzkezelését saját kiküldött közege által bármikor megvizsgáltathatja.

A törvényeket és a kormánynak a törvényhatóságokhoz intézett rendeleteit a törvényhatóság területén a törvényhatóság hajtja végre.

Kivételnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására vagy a meg nem ajánlott újoncok kiállítására vonatkozó rendeletek. Ez utóbbi jog azóta tárgyaltalan, mióta Magyarország a békekötés értelmében zsoldos hadsereget tart fenn, mert újoncmegajánlásnak ezidőszerint nincs helye

Nevezetes háztartási tényezőként szerepel egyes városoknak a terjedelmes földbirtoka. A háború előtt az összes városoknak 964.053 kat. hold terjedelmű földbirtokuk volt. A jelenlegi magyar városok közül legnagyobb birtokaik vannak a következőknek: Debrecen (98.032 kat. hold), Szeged (69.783 kat. hold), Kecskemét (47.076 kat. hold).

A városok területükön illetékeket, helypénzeket, vámokat, díjakat szedhetnek, sőt az állam által igénybe nem vett új adónemeket is hozhatnak be.

Az állami forgalmi adót a városok és községek szedik be és ezért részesedést kapnak az államtól. Míg 3% volt az állami forgalmi adó, ennek az adónak $\frac{1}{6}$ -od részét, amióta pedig leszállították 2%-ra, azóta annak $\frac{1}{4}$ része a városokat és községeket illeti, mint jutalék a beszedés fejében.

A városoknak és községeknek átengedett adók:

az általános kereseti adó, a bor- és húsfogyasztási adó. A városi törvényhatóságoknál az ellenőrzést csak állami közegek, ellenben a r. t. városoknál a megyei szervek is gyakorolják. A megelőző (preventív) ellenőrzés abban nyilvánul, hogy a költségvetés, illetve a kiadásokra vonatkozó határozatot jóváhagyás végett fel kell terjeszteni a felettes hatóságoknak, az utólagos ellenőrzés az évi zárszámadásnak jóváhagyás végett való felterjesztésében nyilvánul.

Az összes városok 1928 óta egységes minta szerint tartoznak a következő év költségelőirányzatát elkészíteni és a belügyminiszterhez jóváhagyás végett felterjeszteni. A rendezett tanácsú városok költségvetését és zárszámadásait előbb a vármegyei alispán bírálja felül és csak azután

kerül az a belügyminiszter elé, aki a pénzügyminiszterrel együttesen vizsgálja azokat meg.

Budapest székesfőváros, Pozsony, Zágráb (Horvátország fővárosa) és Fiume 1911-ben önálló kötvénykibocsátási joggal ruháztattak fel. Ennek a célja az volt, hogy ez alapon minél előnyösebb kölcsönt vehessenek fel.

Újabbban a törvény megadta a jogot, hogy a városok kölcsönszükségletének kielégítése céljából együttesen kibocsátandó kötvények alapján kölcsönt vehessenek fel.

Ezen az alapon vettek fel a magyar városok 1925-ben 10 millió dollár kölcsönt.

Minden város a törvény alapján köteles alkalmazottainak nyugdíj-intézményéről gondoskodni. Nyugdíj tekintetében az állam, a megyék és a városok között viszonyosság áll fenn.

A városokban a rendőrség a háború után államosított.

A főispán, Budapesten pedig a főpolgármester, a kormány bizalmi embere az illető törvényhatóságban. A főispánt a belügyminiszter előterjesztésére az államfő nevezi ki s ő a végrehajtó hatalom képviselője.

A főispán ellenőrzi a törvényhatósági önkormányzatot és őrködik a törvényhatóságok által közvetített állami közigazgatás érdekei felett.

A VÁROSOK STATISZTIKÁJA

Mint már említettük, a békekötés előtt Magyarországon Budapest székesfővároson kívül 25 törvényhatósági és 112 rendezett tanácsú város, összesen tehát 137 város volt, amely városoknak a nevét és lakosságainak számát az alábbi kimutatás tünteti fel. A békekötés ezek közül 95 városunkat helyezte idegen impérium alá. A 95 város közül azok, amelyek Csehszlovákiához csatoltattak *Cs* betűvel, amelyek Romániához csatoltattak *R* betűvel, amelyek Jugoszláviához csatoltattak *J* betűvel és amelyek Ausztriához csatoltattak *A* betűvel vannak megjelölve az alábbi kimutatásban. Amelyik városnál a betűjelzés hiányzik, az magyar impérium alatt maradt.

Magyar neve	Új neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Abrudbánya	Abrud	R	2.938
Arad	Arad	R	63.166
Baja	-		21.032
Bazin	Pezinok	Cs	4.809
Bártfa	Bardijov	Cs	6.578
Beregszász	Beregsas	Cs	12.933
Beszterce	Bistrita	R	13.236
Besztercebánya	Banska Bystrica	Cs	10.776
Brassó	Brasov	R	41.056
Breznóbánya	Breznó-Bries	Cs	4.179
Budapest			880.371
Cegléd	-		33.942
Csikszereda	Sereda-Ciucului	R	3.701
Debrecen	-		92.729
Deés	Dej	R	11.452
Déva	Déva	R	8.654
Dicsőszentmárton	Dica Sanmartin	R	4.417
Dobsina	Dobsina	Cs	5.029
Eger	-		28.052
Eperjes	Presova	Cs	16.323
Erzsébetváros	Ibafalau	R	4.408
Esztergom	-		17.881
Érsekújvár	Nove-Zámky	Cs	16.228
Fehértemplom	Biserica-Alba	R	11.524
Felsőbánya	Baiaşprie	R	4.422
Fo garas	Fagaras	R	6.579
Gólniebánya	Gelnica	Cs	3.822
Gyergyószentmiklós	Giurgeu Sanmiclaus	R	8.905
Gyöngyös	-		18.314
Győr	-		44.300
Gyula	-		24.284
Gyulafehérvár	Alba Julia	R	11.616
Hajdúböszörmény	-		28.159
Hajdúnánás	-		16.781
Hajdúszoboszló	-		16.093
Hátszeg	Hateg	R	3.124
Hódmezővásárhely	-		62.445
Igló	Spisska Nova Ves	Cs	10.524
Jászberény	-		29.675
Jolsva	Jelsava	Cs	2.846
Kaposvár	-		24.124
Karánsebes	Caransebes	R	7.999
Karcag	-		22.996
Kassa	Kosice	Cs	44.211
Kecskemét	-		66.834
Késmárk	Kezmarok	Cs	6.317
Kézdivásárhely	Chezdi Osorheiu	R	6.079
Kiskunfélegyháza			34.924
Kiskunhalas	-		24.381
Kismarton	Eisenstadt	A	3.073
Kisszeben	Sabinov	Cs	3.288
Kisújszállás	-		13.538
Kolozsvár	Cluj	R	60.808
Komárom	Komarno	Cs	22.337
Korpona	Krupina	Cs	4.016
Körmöcbánya	Kremnica	Cs	4.515
Kőszeg	-		8.423
Leibic	Ljubica	Cs	2782
Léva	Levice	Cs	9.675

Magyar neve	Új neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Losonc	Lucinec	Cs	12.939
Lőcse	Levoca	Cs	7.528
Lúgos	Lugoj	R	19.818
Magyarkanizsa	Stara Kaniza	J	17.018
Makó	-	-	34.918
Marosvásárhely	Muras Osorheiu	R	25.517
Mármarosziget	Sigethul Maramurasului	R	21.370
Medgyes	Médias	R	8.626
Mezőtúr	-	-	25.835
Miskolc	-	-	51.459
Modor	Módra	Cs	5.009
Munkács	Mukacevo	Cs	17.275
Nagybánya	Baia Mare	R	12.877
Nagybecskerek	Veliki Becskerek	J	26.006
Nagyenyed	Aiud	R	8.663
Nagykanizsa	-	-	26.524
Nagykároly	Garii Mare	R	16.078
Nagykikinda	Veliki Kikinda	J	26.795
Nagykörös	-	-	28.675
Nagyróce	Revuca	Cs	1.925
Nagyszeben	Sibiu	R	33.489
Nagyszombat	Trnava	Cs	15.163
Nagyvárad	Oradea-Mare	R	64.169
Nyíregyháza	-	-	38.198
Nyitra	Nitra	Cs	16.419
Pancsova	Pancevo	J	20.808
Pápa	-	-	20.150
Pécs	-	-	49.822
Poprád	Poprád	Cs	2.283
Pozsony	Bratislava	Cs	78.223
Rimaszombat	Rimavska Sobota	Cs	6.912
Rozsnyó	Roznava	Cs	6.565
Rózsáhegy	Ruzomberok	Cs	12.249
Ruszt	Rust	A	1.535
Sátoraljaújhely	-	-	19.940
Segesvár	Sighisoara	R	11.587
Selmec- és Bélabánya	Banska Stiavnica a Béla	Cs	15.185
Sepsiszentgyörgy	Sepsi Sängeorgiu	R	8.665
Sopron	-	-	31.597
Szabadka	Subotica	J	94.610
Szokolca	Skalica	Cs	5.018
Szamosújvár	Gherla	R	6.857
Szatmárnémeti	Satu-Mare	R	34.892
Szászrégen	Reghinul Sasece	R	7.310
Szászsebes	Sebestül Sasece	R	8.504
Szászváros	Orastie	R	7.672
Szeged	-	-	118.328
Szekszárd	-	-	14.947
Szentendre	-	-	5.673
Szentes	-	-	31.593
Szentgyörgy	Svaty Jur	Cs	3.458
Szepesbéla	Spisska Belá	Cs	2.894
Szepesolaszi	Spisske Vlahy	Cs	2.413
Szepesváralja	Spisske Podhradie	Cs	3.129
Székelyudvarhely	Odorheiuul-Sacuiesc	R	10.244
Székesfehérvár	-	-	36.625
Szilágysomlyó	Simlraul Silvaniei	R	6.885
Szolnok	-	-	28.778
Szombathely	-	-	30.947

Magyar neve	Új neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Temesvár	Timisoara	R	72.555
Torda	Turda	R	13.455
Trencsén	Trencin	Cs	7.805
Turkeve	-		13.097
Újbánya	Nova Bana	J	4.813
Újpest	-		55.197
Újvidék	Növi Sad	J	33.590
Ungvár	Uzhorod	Cs	16.919
Vajdahunyad	Hunedoara	R	4.520
Vác	-		18.952
Versec	Vrsac	J	27.370
Veszprém	-		14.792
Vízakna	Oena Sibiului	R	4.048
Zalaegerszeg	-		10.844
Zenta	Senta	J	29.666
Zilah	Zalán	R	8.062
Zombor	Sombor	J	30.593
Zólyom	Zvolen	Cs	8.799
Zsolna	Zilina	Cs	9.179

A VÁROSOK, MINT A MAGYARSÁG SZIGETEI

Az 1910. évi népszámlálás statisztikai adataiból azt látjuk, hogy a békekötés előtti Magyarország területén csak 9 olyan vármegye volt, amelyekben abszolút többségben voltak a tótok és 11 olyan vármegye, amelyekben a románok voltak többségben.

A tót többségű megyék területén összesen 24 r. t. város, a 11 román többségű megyék területén pedig 20 r. t. város feküdt. De amint látjuk, még ezekben a megyékben is a városok voltak a magyarság szigetei s alig egy-két város volt, ahol a nemzetiségek elérték, vagy túlhaladták az abszolút számokat.

Azok a megyék, melyekben a tót anyanyelvűek abszolút többségben voltak, a következők: (a megye neve után lévő szám a tót anyanyelvűek százalékát jelenti).

Árva 75.1, Bars 54.9, Liptó 89.9, Nyitra 71.1, Sáros 58.7, Szepes 56.4, Trencsén 91.8, Turóc 69.1, Zólyom 85.1.

Ezen tót többségű megyék területén a következő r. t. városok voltak: (A város neve után lévő szám a tót anyanyelvűek százalékát jelenti.)

Árva: Nem volt r. t. város a területén.

Bars: Körmöcbánya 32.8, Léva 7.1, Újbánya 88.5.

Liptó: Rózsahegy 68.

Nyitra: Érsekújvár 5.9, Nyitra 30, Szokolca 30.

Sáros: Bártfa 39, Eperjes 39.9, Kisszeben 49.9.

Szepes: Gölnicbánya 28.9, Igló 48.9, Késmárk 25.9, Leibic 47.1,

VIDÉKI VÁROSOK IV.

Debrecen, Református Negytemplom

Debrecen, Negytemplom-tér a Kossuth-szoborral

Debrecen, Déry-Múzeum

Miskolc, Erzsébet-tér

Lőcse 47.2, Poprád 33.1, Szepesbéla 43.4, Szepesolaszi 66.9, Szepesváralja 58.9.

Trencsén: Trencsén város 47, Zsolna 53.9.

Túróc: Területén nem volt r. t. város.

Zólyom: Besztercebánya 40, Zólyom 40.6, Breznóbánya 40.7.

Amint e számok is mutatják, a 11 tót többségű megyék területén fekvő városok közül is csak a kis újbánya, a jelentéktelen Szepesolaszi és Szepesváralja városkák, továbbá Rózsahegy és Zsolna azok, melyekben abszolút többségben voltak a tótok.

Azok a megyék, melyekben a *román* anyanyelvűek abszolút többségben voltak a következők: (A megye neve után levő szám a román anyanyelvűek százalékát jelzi.)

Alsó-Fehér 77.6, Arad 65.4, Beszterce-Naszód 68.5, Fogaras 88.9, Hunyad 79.9, Kolozs 68.1, Krassó-Szörény 72.2, Szeben 65, Szilágy 59.2, Szolnok-Doboka 75.3, Torda-Aranyos 72.1.

A román többségű megyék területén a következő 20 r. t. város feküdt: (A város neve után lévő szám a *román* anyanyelvűek százalékát jelzi.)

Alsó-Fehér: Abrudbánya 57.8, Gyulafehérvár 44.5, Nagyenyed 22.4, Vízakna 65.5.

Arad: Területén nem volt r. t. város.

Beszterce-Naszód: Beszterce 33.8.

Fogaras: Fogaras város 33.5.

Hunyad: Déva 27.9, Hátszeg 48.4, Szászváros 49.8, Vajdahunyad 39.6.

Kolozs: Kolozs város 43.7.

Krassó-Szörény: Karánsebes 49, Lúgos 31.4.

Szeben: Nagyszeben 26.3, Szászsebes 58.5.

Szilágy: Szilágysomlyó 11, Zilah 6.6.

Szolnok-Doboka: Dés 25.4, Szamosújvár 27.4.

Torda-Aranyos: Torda város 25.4.

A román többségű megyéknél azt látjuk, hogy a területükön fekvő 20 r. t. város közül csak *Abrudbánya*, *Vízakna* és *Szászsebes* városok azok, melyekben abszolút többségben voltak a románok.

Olyan megye, amelyben *német* anyanyelvűek abszolút többségben voltak, egyedül:

Mosonmegye: 55.2.

Érdekes, hogy Mosonmegye területén egy r. t. város sem volt.

**Budapest székesfőváros és 25 vidéki városi törvényhatóság^{4*}
lakosságának a megoszlása nemzetiség szerint az 1910.
országos népszámlálás alapján**

Város	összes polgári népessége	Magyar	Német		Román	Ruthen	Horvát	Szerb	Egyéb
Budapest.....	863.735	745.270 86.3%	75.818 8.8%	20.078 2.3%	2.560 0.3%	195 0.02o	2.345 0.3%	2.970 0.3%	14.502 1.7%
	60.969	45.161 74.1%	4.025 6.6%	231 0.4%	9.466 15.5%	5 0.0%	29 0.1%	1.785 2.9%	267 0.4%
Baja.....	20.709	16.587 80.1%	1.668 8.1%	38 0.2%	7 0.0%	1 0.0%	16 0.1%	211 1.0%	2.181 10.5%
Debrecen	90.153	89.189 98.9%	532 0.6%	74 0.1%	64 0.1%	21 0.07o	16 0.0%	17 0.07o	240 0.3%
Győr.....	42.589	41.015 96.3%	996 2.3%	105 0.3%	5 0.0%	2 0.0%	104 0.3%	14 0.0%	348 0.8%
Hódmezővásárh.	62.394	61.865 99.2%	126 0.2%	160 0.3%	117 0.2%	0 0.0%	5 0.0%	39 0.0%	82 0.1%
	40.476	30.791 76.1%	2.832 7.0%	6.039 14.9%	45 0.1%	51 0.1%	24 0.17o	14 0.0%	680 1.7%
Kecskemét ..	67.306	66.798 99.3%	330 0.5%	90 0.1%	14 0.0%	4 0.0%	9 0.0%	16 0.0%	45 0.1%
Kolozsvár.....	58.481	49.634 84.9%	1.457 2.5%	103 0.2%	6.581 11.3%	6 0.0%	32 0.0%	40 0.0%	638 1.1%
	18.863	18.034 95.6%	574 3.1%	84 0.5%	5 0.0%	0 0.0%	25 0.1%	8 0.0%	133 0.7%
Marosvásárhely.....	33.728	22.011 65.3%	467 1.4%	22 0.1%	924 3.9%	0 0.0%	10 0.0%	11 0.0%	283 1.2%
	49.182	47.322 96.2%	767 1.6%	642 1.3%	77 0.2%	16 0.0%	7 0.0%	12 0.0%	339 0.7%
	61.034	56.527 92.7%	1.098 1.8%	173 0.3%	2.870 4.7%	23 0.0%	26 0.0%	22 0.0%	295 0.5%
	20.201	3.187 15.8%	7.388 36.6%	232 1.2%	518 2.6%	1 0.0%	131 0.6%	8.633 42.7%	111 0.5%
Pécs.....	47.844	40.152 83.9%	6.027 12.6%	160 0.3%	22 0.1%	5 0.0%	618 1.3%	85 0.2%	775 1.6%
	73.459	30.010 40.8%	31.768 43.3%	9.816 13.4%	22 0.0%	3 0.0%	303 0.4%	20 0.07o	1.517 2.1%
Selmec- és	15.170	6.329 41.7%	453 3.0%	8.337 55.0%	21 0.1%	0 0.0%	5 0.0%	6 0.0%	19 0.1%
	31.597	13.594 43.0%	16.738 53.0%	97 0.3%	10 0.0%	0 0.0%	602 1.9%	8 0.0%	548 1.8%
	93.232	54.626 58.6%	1.766 1.9%	85 0.1%	34 1.0%	7 0.0%	20 0.07o	3.371 3.6%	33.323 35.8%
Szatmárnémeti	34.151	32.563 95.4%	594 1.7%	27 0.1%	820 2.4%	29 0.1%	30 0.1%	20 0.1%	68 0.1%
	115.306	111.358 96.6%	2.213 1.9%	173 0.2%	325 0.3%	8 0.0%	74 0.0%	906 0.8%	249 0.2%
Székesfehérvár	34.828	34.188 98.2%	350 1.0%	71 0.2%	5 0.0%	0 0.0%	29 0.1%	24 0.17o	151 0.4%
	68.471	27.740 40.5%	30.064 43.9%	306 0.5%	6.657 9.7%	1 0.0%	122 0.2%	2.827 4.1%	654 1.1%
Újvidék.....	33.089	13.203 39.9%	5.705 17.3%	1.403 4.2%	80 0.2%	322 1.0%	615 1.9%	11.518 34.8%	243 0.7%
	26.941	3.710 13.8%	13.471 50.0%	114 0.4%	777 2.97o	9 0.07o	35 0.1%	8.566 31.8%	259 1.0%
Zombor.....	30.039	9.801 32.7%	2.018 6.7%	26 0.1%	11 0.0%	3 0.0%	65 0.2%	11.837 39.4%	6.278 20.97o

Csak a **kövér betűvel** szedett városok hagytak meg magyar impérium alatt.

A városi törvényhatóságokról közölt ezen statisztikai táblázatból azt látjuk, hogy a törvényhatósági városokban a *magyarság* arányszáma a következő volt:

Budapest 86.3, Arad 74.1, Baja 80.1, Debrecen 98.9, Győr 96.3,

Hódmezővásárhely 99.2, Kassa 76.1, Kecskemét 99.3, Kolozsvár 84.9, Komárom 95.6, Marosvásárhely 92.8, Miskolc 96.2, Nagyvárad 92.7, Pancsova 16.8, Pécs 83.9, Pozsony 40.8, Selmec- és Bélabánya 41.7, Sopron 43, Szabadka 58.6, Szatmár-Németi 95.4, Szeged 96.6, Székesfehérvár 98.2, Temesvár 40.5, Újvidék 39.9, Versec 13.8, Zombor 32.7.

A th. városok közül tehát, mint látjuk, egyedül Selmecbánya városa az, amelyben a magyart és a magyar államhoz hű németeket (30%) együttvéve, más nemzetiség százalékszámát az 50%-on felülemelkedik, amennyiben 44.7% magyar és némettel szemben 55% tót mutatkozott. Jellemző, hogy Selmecbánya a legkisebb volt a th. városok között.

A másik törvényhatósági város, melyben a magyar és német lakosság együtt sem érte el az 50%-ot, Zombor városa volt, amennyiben itt 39.4% szerbvel szemben ugyanily összegben mutatkozott a magyar és német lakosság százalékszámát. A többi th. városokban a magyar és német lakosság együttvéve jóval felülmúlták a másajkúak százalékát. A németiség csupán Sopronban (53%) és Versecen (50%) érte el az abszolút többséget.

Sopron városában népszavazás tartatván afölött, hogy Ausztriához akar-e csatlakozni, vagy Magyarország impériuma alatt akar maradni, a lakosság ez utóbbi mellett döntött. Sopron állásfoglalása is egyik példája annak, hogy még ahol a magyar anyanyelvűek kisebb számban fordultak is elő, mint egyéb nemzetiségűek, mégis a közös múlt s az együvértartozás érzése más anyanyelvűeknél is a magyar államhoz való hűséget eltörölhetlenné tette, ami élénk cáfolata a trianoni diktátum rendelkezéseinek.

VÁROSI KÖZÜZEMEK ÉS EGYÉB INTÉZMÉNYEK

Az utóbbi 3-4 évtizedben a városok nagy haladást tettek az u. n. közüzemek és egyéb városi intézmények létesítése körül. A városok valóságos versenyt rendeztek egymással ezen a téren. Vízvezeték, csatornamű, közbiztonsági híd, jéggyár, fürdő, vásárcsarnok, villany- és gázgyár, közúti vasút, temetkezési vállalat, téglagyár, nyomda, községi takarékpénztár, zálogintézet és szeszfőző egymás után láttak napvilágot.

Csonkamagyarország városaiban mindenütt van villanyvilágítás, amelyek – néhány város kivételével – a községi villanytelepektől nyerik az áramot, újabban a kőszénbánya társulatok távvezeték útján látnak el több várost villanyárammal, amit nagyban a város vesz át és ő osztja szét a fogyasztóknak. A városok közül a békekötés előtt 42-nek volt vízvezetéke, az utóbbi években 7 város épített vízműveket, több városban pedig most tárgyalnak azok létesítése végett. Az alföldi városokban leginkább artézi kutak szolgálnak a vízszükséglet kielégítésére.

Közlekedésül néhány városban a villanyvasút szolgál, újabban azonban az autóbusz- és autótaxi-közlekedés kezd nagy mértékben tért hódítani.

Az autóközlekedés miatt nagy lendületet vett a városoknak szilárd burkolattal és pedig aszfalttal vagy kőkockával való kiburkolása is.

Majd minden városnak van kórháza, fertőtlenítő intézete, anya- és csecsemőgondozó intézete.

Városainkban a következő közművelődési intézmények találhatók: Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Szegeden egyetemek; Egerben, Kecskeméten, Miskolcon jogakadémiák; Debrecenben, Keszthelyen, Magyaróváron gazdasági akadémiák; Sopronban bányászati és erdészeti akadémia van. Ezenkívül városi könyvtárak, múzeumok, színházak, zeneiskolák és számtalan alsó- és felsőfokú iskola szolgál a műveltség terjesztésére.

Közjótékonyági intézmények közül a következők említésre méltók: Szegényházak, árva- és gyermekmenhelyek, aggápoldák, népkonyhák, hajléktalanok menhelyei stb.

Jelenlegi vidéki városaink közül említésreméltóak a következők:

Debrecen. Ebben a városban mondta ki az országgyűlés Kossuth Lajos javaslatára 1849. április 14-én Magyarországnak Ausztriától való elszakadását s nyilvánította a Habsburg-házat trónvesztettnek. Sok református templomáról és intézményeiről „Kálvinista Rómának” hívják. Debrecen város tulajdonát képezi a Hortobágy-puszta, ahol nyáron délibáb látható. E hatalmas pusztát a magyar föld egyik legnagyobb érdekessége, különleges életet élő pásztornépével és állattenyésztésével.

Eger. E város eredete az első kereszténység idejébe nyúlik vissza. Szent István király megalapítván az egeri püspökséget, annak székhelyévé Egert tette. Eger útjába esett úgy a belső, mint külső háborúknak, miért is bőségesen kivette részét azon harcokból, melyek az országot évszázadokon keresztül-kasul dúlták. A tatárok 1242-ben felgyújtották a várost, Giskra hadai 1442-ben feldúlták. Ezt az osztrák zsoldosok pusztítása követte, majd 1552-ben a török támadta meg 150.000 főnyi seregével, mely ellen Dobó István küzdött kétezeredmagával. Az ekkor vívott dicsőséges harc és védelemnek, – melyben az egeri nők is hősiességgel küzdöttek, – köszönhető, hogy a török sereg szégyenletesen meghátrált. A város határában nagy szőlőkultúra van s itt terem az országhírű vörös bor, az u. n. egeri bikavér.

Esztergom. A magyarok első királya Szent István 969-ben itt született, 995-ben Adalbert püspök által itt kereszteltetett meg és II. Szilveszter pápától kapott koronával az 1000-ik év augusztus 15-én itt koronáztatott meg. Ő alapította az első 10 püspökség élén az esztergomi érsekséget is és székvárosul Esztergomot választotta.

Győr. A kelták alapították. A rómaiak (Arrabona kelta eredetű) idejében kiváló helye a római légióknak, az Avarok uralma alatt pedig, mint számottevő erősség szerepel, mely ellen Nagy Károly személyesen vezeti hadait. A franciák 1809-ben elfoglalták s maga Napoleon is megfordult ekkor a városban.

Az ország egyik legvirágzóbb ipari és kereskedelmi centruma.

Gyula. Az Árpád-korban élt Gyula nevű főúrnak köszönheti alapítását» innen származik Dürer, a híres német festő, kinek családját itt Ajtósy néven ismerték.

A török uralom alatt számos idegenajkú nép: török, szerb, rác, zsidó kötözött be a városba, úgyhogy mikor a törökök a várost a keresztény seregnek átadták, szerb és rác lakosok alkották a várost. Miután a rácoakat a háború s az időközben kiütött pestis megtizedelte, oláhokat telepítettek közéjük.

Hódmezővásárhely. A török hódoltság után 22 faluból alakult. Határában mintegy 5000 elszórtan fekvő tanya van.

Kalocsa. A kalocsai érsek székhelye. Egyik híres érseke Tomory Pál 1526 augusztus 29-én Mohácsnál, mint a magyar sereg fővezére esett el a törökök elleni csatában. A városban a jezsuitáknak híres fiúnevelő intézete van s ugyancsak ezek a szerzetesek látják el rég idő óta az érsek által fenntartott csillagvizsgáló intézetet. Az érseki palota mintegy 70.000 kötetnyi könyvtárt foglal magában. E vidék népviselete, különösen a nőké, igen festői.

Kaposvár. Egyike az ország legfejlettebb városainak. Ipara, kereskedelme jelentékeny helyet biztosítanak az ország városai sorában.

Karcag. Tengerfeletti 87 m magasságban sikterületen fekszik. Lakosai leginkább földmívelés és állattenyésztéssel foglalkoznak. Határában a legacélosabb búzát termesztik, amely a legnagyobb sikértartalmú. Legújabban sikeresen mélyfúrást végeztek, amelynek nyomában ** fokos hővízre bukkantak s földgáz is tör elő.

Kecskemét. A 150 éves török uralom és a rákövetkező idő pusztává tették a Duna-Tisza közét, de megmaradt három város: Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös. Kecskemét magába olvasztotta a megsemmisült községek lakóit s elhagyott határukat bérbevéve, saját területén, 34 pusztán, (ezek közül Bugacpuszta 36.000 kat. hold) 54 négyzetmérföldet megközelítő óriási területen folytatta – már azelőtt is európai hírű – állattenyésztését, valamint többnyire néhány holdra terjedő apró bérleteken gyümölcs- és zöldségtermelését és baromfinevelését.

Kiskunhalas. A legrégebbi kúntelepek közül való. A város külső határa 64.568 hektárra terjed. Rabutkin osztrák császári tábornok katonái annyira kifosztották, hogy semmi igásmarha neem maradván, az embe-

reknek maguknak kellett húzni a malmot és szekeret. A lakosság főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés. De kiválnak a szőlő- és gyümölcsstermelésben és a baromfitenyésztésben.

A város szépen gondozott erdejében a madárvédelmi intézkedések és az éneklőmadarak bősége folytán páratlanul áll az országban. A város határa fáiban gazdag. Csaknem az összes utak gyümölcs-, akác- és szederfával vannak beültetve.

Földművelő lakosságának asszonyai és leányai háziiparként készítik a messze földön híres halasi csipkét.

Kőszeg. A török világ korából oroszlátrész illeti Kőszeg. Juristes Miklós, ki a város kapitánya volt, maroknyi seregével (28 huszár, 18 német lovaskatona és 700 menekült fegyvertelen paraszt) 1532 nyarán 25 napig útját állta a Bécsnek induló török seregnek, mely eredménytelenül volt kénytelen Kőszeg alól elvonulni. 1809-ben a franciák szállták meg a várost, kiknek otléte alaposan megapasztotta a város vagyonát. A franciák élelmezése közel 125.000 forintba került a városnak, mit kölcsönnel volt kénytelen fedezni.

Magyaróvár. A Lajta és a Kis-Duna egyesülésénél fekszik. Legjelentékenyebb intézete a Magyar Királyi Gazdasági Akadémia, mely 1818-ban alapított. A város központja a Frigyes főherceg nagy uradalmának, amelyhez nagy sörgyár és tehenészet tartozik. A akadémiával kapcsolatban gépkísérleti-, mezőgazdasági vegykísérleti-, vetőmagvizsgáló-, állatgyógyászati-, növénytermelési kísérleti- és meteorológiai állomás is van. A növénytermelési kísérleti állomás 1894 óta önállósított s azóta mint „Országos m. kir. Növénytermelési kísérleti állomás” új szervezetet kapott.

Miskolc. A legfiatalabb törvényhatósági város, mely lüktető kereskedelmének és iparának köszönheti felvirágzását. Az emberiség őskorának hazánkban felfedett legrégebb lakott területe Miskolc vidéke, melynek barlangjai a jégkorszak és vaskorszak emberi kultúrájának emlékeit tárja fel. A barna szénbányák közelsége különösen alkalmassá teszi gyárak letelepítésére. A várossal csaknem teljesen összeépült diósgyőri állami vas-, acél- és gépgyár a világpiac részére is készíti termékeit.

Nagykanizsa. A török időkben egyike volt az ország legnevezetesebb erősségeinek. Lakosai között tekintélyes számban vannak kereskedők és iparosok. A Duna-Száva-Adria vasút keresztező gócpontja.

Nagykörös. A nagy magyar Alföld egyik nevezetes városa. Lakosai különösen gyümölcs- és zöldségtermeléssel foglalkoznak és salátáját külföldi államokban is, – különösen Ausztriában és Németországban – előnyösen ismerik.

Nyíregyháza. E város lakossága a XVII. század második és a XVIII.

század első felében csaknem teljesen kipusztult. Ezek pótlására Békés vármegyéből tótokat telepítettek le. A rendkívül szorgalmas és takarékos lakosságnak köszönhető, hogy a város rohamos fejlődésében úgyszólván szünetet sem ismert. Lótenyésztése messze földön híres.

Pápa. A várost szerencsés úthálózata fejlesztette, mert belőle rég idők óta kezdve hat országút ágazott ki, újabban pedig a várost a vidékével vasutakkal kötötte össze. Fejlődését szerencsés fekvésének köszönheti, mert míg délről az erdős Bakony-hegység övezi, addig észak felől terjedelmes síkság terül el. Itt cserélte ki a hegyvidék terményeit a sík vidék terményeivel. Nagy szövőgyára és dohánygyára van. Ref. kollégiumában Petőfi és Jókai is tanúit.

Pécs. (ösi neve Sopianae) Egykor Pannónia Valéria tartomány polgári kormányzójának székhelye volt.

A rómaiak uralmának idejéből több nevezetes leleten kívül a mai napig fennmaradt egy őskeresztény, IV. századbéli sírkamra (Cubiculum), melynek a bibliai tárgyú festményei a római katakombák képeivel való rokonságot tüntetik fel s a maga nemében európai nevezetességűvé teszik.

A XI. században épült román székesegyház, melyet 1882-1891-ben restauráltak, – a város büszkesége.

Nagy Lajos 1367-ben egyetemet létesített itt, mely a mohácsi vészig fennállott. Ez az európai egyetemek között korra a legelső közé tartozott.

Iparának fejlettségét igazolja a világhírű Zsolnay-féle keramikagyár, melynek művészi alkotásai a külföld bámulatát vívták ki.

Salgótarján. Virágzó kőszénbányászata és vasgyára országos hírűvé emelték ezt a kis városkát, mely az újabb városok közé tartozik ugyan, azonban kulturális intézményeivel máris szép helyet vívott ki magának a városok között.

Sopron. A kelták alapították. (Scarabantia) Antonius Pius római császár tette municípiummá. Magyar szabad királyi városi kiváltságát 1074-ben Salamon királytól nyerte. Régi stílusú házai és utcái miatt a magyar Nürnbergnek hívják.

Habár lakói nagyobb számban németek, mégis a népszavazás megajtésekor, amikor arról volt szó, hogy magyar marad-e, vagy Ausztriához kíván csatlakozni, Ausztriával szemben hű maradt Magyarországhoz, amiért is a törvényhozás „Civitas fidelissima” címmel tisztelte meg.

Szeged. Budapest után a legnagyobb magyar vidéki város. 1879-ben a mellette húzódozó Tisza-folyó elöntötte. Ekkor 5585 ház dűlt össze. A város az egész civilizált világ áldozatkészsége és saját népének szívós kitartása folytán újból épült s a falusias jellegű város helyett, modern, szép, nagy várossá fejlődött. Szeged város határában termesztik a világhírű szegedi paprikát.

Szekszárd, ősrégi város, mely Alica néven már a kelták idejében is létezett. A várost már a rómaiak is ismerték. Ezen vonult végig a rómaiaknak Eszéken át Óbudára vezető fő hadiútja is. Szőlőműveléséről híres. Vörös borával nagy hírre tett szert.

Szentendre. Mai helyén *Ulciscia castra* név alatt római telepítvény állott. Az avarok idején is lakott hely volt, a mostani város azonban a XV. században keletkezett, amikor Zsigmond és Albert királyok e vidékre szerbeket telepítettek. Lakói régtől fogva nagykiterjedésű ipart űztek. Miután Budapestről úgy a Dunán, mint villamosvasúton könnyen elérhető és a város mögött gyönyörű erdőkoszorúta hegyek terülnek el, ezért a fővárosiak kedvenc kiránduló- és nyaralóhelye lett.

Székesfehérvár. (*Herculeia*) Az ország régi koronázó városa. Itt koronázták meg Szent Istvánt, az első magyar királyt s ő rajta kívül még vagy 30 magyar királyt. Ebben a városban 47 országgyűlést tartottak.

A török háborúk alatt meggyérült lakosság szaporítására nagyszámú német és rác népek telepítették le, akik idők folyamán megmagyarosodtak.

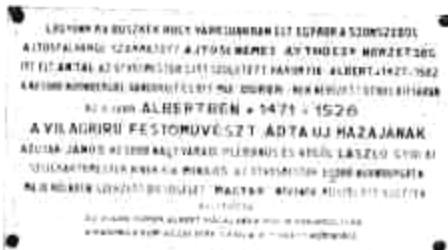
Szolnok. A Tisza partján 89 m tengerfeletti magasságban, teljesen sík területen fekszik. A tatárok és törökök többször elpusztították. A máramarosi sóbányákból a Tiszán szállított só lerakodási helye volt. A vasúti vonalak központjában való fekvése következtében az ország egyik legforgalmasabb gócpontja. Tipikus szépségei szolgáltak festői témákkal és modellekkel a nagy Pettenkofen Ágostnak arra, hogy a magyar elemet a világ festőművészetének fölfedezze. A Pettenkofen-iskola megörökítésére az állam a város segítségével művésztelepet létesített. Modern szállodája és artézifürdője elsőrangú.

Szombathely. Története a római korba nyúlik vissza. A Krisztus utáni IV. században *Claudia Savaria* néven Pannónia fővárosa és a tartományi főnök székhelye volt. A magyar honfoglalás régi nagyságának már csak a romjait találta. Ma egyike a legfejlettebb, mintaszerű magyar városoknak.

Vác. ősrégi püspöki város. Püspökségét még Szent István alapította. A virágzó várost 1241 március 17-én a tatárok teljesen elpusztították, lakosait pedig kiirtották. IV. Béla király a várost újra felépítette s új fallal véttette körül. Itt van a még 1802-ben alapított országos siketnéma-intézet, valamint a m. kir. országos fegyintézet, melyben 800-1000 fegyenc szenved a földi igazságszolgáltatás által kiszabott legsúlyosabb büntetéseket.

Veszprém. Szent István király emelte Veszprémben az 1276-ig fennállott és egyetemnek nevezett főiskolát s itt őrizték a székesegyházban

VIDÉKI VÁROSOK VI.

A gyulai Dürer-emléktábla

A gyulai Erkel-emléktábla

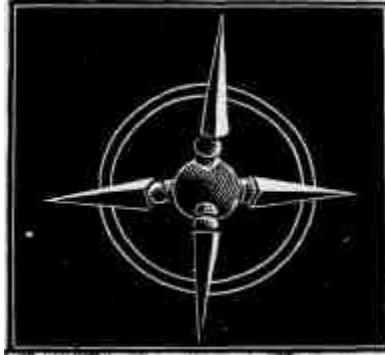

A gyulai vár

a királyné koronáját is, amellyel ezidőtől kezdve mindig a királyné kancellárja, a veszprémi püspök koronázza meg a királynét.

A napóleoni háborúk idejében a francia lovasok végig száguldoztak Veszprémben is és 1809 június 4-én a várost kizsákmányolták.

Zalaegerszeg. Egy nagy vidék, különösen az u. n. Göcsej főforgalmi helye. Marhavásárai igen látogatottak, még külföldi kereskedők is szívesen felkeresik. A városnak festői környéke van, amennyiben határában lankás szőlőhegyek és kitűnő rétekben dús völgyek ölelkeznek.

DR. BODOR ANTAL: A MAGYAR FALU

külföld, ha hallott, vagy olvasott egyet-mást a magyar faluról s annak népéről, az többnyire futólagos benyomáson, avagy elavult közlésen alapult s rendszerint valami kuriózum volt. A romantikus irodalom különös kedvvel domborította ki a népelet szembetűnőbb, ritka jelenségeit és alakjait. Az olvasó aztán általánosította ezeket s a magyar földről csak a pusztá, a csikós, a csárda, a betyár s hasonló különlegességek maradtak meg a

külföld köztudatában. Pedig ezek sok más furcsasággal együtt már régen eltűntek. Először a betyárok pusztultak ki: ezek többnyire szökött katonák voltak, akik nem akartak a gyűlölt osztrák hadseregben szolgálni s elbujdostak a pusztába. Egykét lovat elköttek a ménesekből, bosszúságot okoztak az idegen pandúroknak s főúri kastélyoknak, de lovagiasak voltak a nőekkel s jószívűek a szegényekkel szemben. Egykori regényes búvóhelyeiket, a rengeteg nádasokat már régen lecsapolták s ma sűrűn elszórt tanyaházak békés lakói szántanak-vetnek azok helyén.

Pusztá sincs már igazában, mert végeleáthatatlan vetések, gyümölcsösök és szőlőültetvények díszlenek ma ott, ahol nemrégén még kiszáradt, sivatag legelőkön gulyák és ménesek nevelkedtek télen-nyáron s napijáróföldre nem lehetett más hajlékot találni, csak nádból készült néhány pásztorkunyhót. Alig látni már lobogó, fehér ingujjú csikósokat, akik

lőhátról őrizték az állatokat. Csak néhányat tartanak belőlük a pusztának hagyott Hortobágyon, talán az idegenek számára látnivalóul.

Lovas nép volt a magyar ősidő óta, de kedves állatának jelentősége megcsökkent, amióta egyre több gazdaságban motorok szántanak, a közlekedést pedig autóbuszok és vasutak bonyolítják le. A festői egyenruhájú, bravúros huszárokat is leszállította lovuk hátáról a világháború megváltozott harcmódora.

Sok érdekesség eltűnt, de a magyar falunak s népének értékes sajátosságai megmaradtak: így a rajongó földszeretet, a hagyományok tisztelete, a tiszta családi élet, vendégszeretet, vallásosság és hazafias érzés. Ma is él ezer változatban a falu sok gyönyörű népdala, amit művészek és cigányzenészek s újabban a rádió útján a külföld szintén ismer és kedvel. Megmaradtak a régi érdekes lakodalmi, keresztelői s más népszokások, a vidékek szerint eltérő színpompás népviseletek, az asszonyok szorgalmát, izlését dicsérő hímzések, varrottasok s a népművészet sok más jellegzetes alkotása. Élnek a régi magyar táncok, melyek a nép forma-érzékét és erkölcsi finomságát tükrözik vissza. És megmaradt a fában gazdag vidékeken, de leginkább az elszakított erdélyi székelyek közt, a népies építkezés sok jellegzetes sajátossága, faragott kapuja, homlokdísz stb. Az önálló rokontörzsekből kialakult magyarság s az itt talált, vagy később betelepített másajkú lakosság népies formáit, szokásait évszázadokon keresztül megőrizve színpompás, változatos virágoskertté varázsoltta a régi Magyarországot. Részben emiatt oly eltérő a falvak külső képe is s modern kultúrközségek közelében egyszerűségükben festői falvak láthatók villanyvilágítás, burkolt utca s megfelelő intézmények nélkül.

Aki keresztül utazik Magyarország megmaradt részén, már első tekintetre szembeötlő különbségeket talál a nyugati és északi dombosvidék, illetve a síkság településmódja és népies építkezése között. Amott 100-500 házból álló kisebb-nagyobb falvak láthatók csinos középületekkel, ezzel szemben az Alföldön apró tanyaházak állanak szétszórtan s egyhangúságukat csak néhol töri meg egy-egy nagyközség, vagy földművesváros templomának tornya. E különbségeknek elsősorban földrajzi és történelmi okai vannak.

Az esőben és erdőben szegény síkságon hiányzik az építéshez való fa, kő s a téglaegetéshez szükséges tüzelőszer. Mindezt sok költséggel messziről kell szállítani, ezért a vasútvonalak kiépítése előtt a mocsárvidéken nád, máshol pedig vályog volt az egyedüli építési anyag s az ebből készült s napon kiszáritott téglából a szegényember is tudott hajlékot építeni magának. Elsősorban a fűtő- és építőanyag hiánya miatt készítettek alacsony szobákat, apró ablakokat s nádfedeleket, ami nyáron

hűvöset, télen meleget tartott, újabban is inkább azért kerül mind több tanyaházra cserépfedél, mert a nád megdrágult.

A népies építkezés módjára azok az árvizek is hatást gyakoroltak, amelyek a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása előtt gyakran egész sereg falut elpusztítottak. A magyarok már a honfoglaláskor szívesen települtek e folyók mellé, ahol vizet és halat bőven találtak. Esős esztendőben azonban, ha az egész környék tengerré változott, a lakosság a távolibb halmokra menekült s ott ideiglenes hajlékot emelt. Az árvizeknek kitett vidékeken nem volt érdemes szilárdabb, szebb házakat építeni, ehhezvaló anyaguk sem volt s beérték a nádból és sárból készített házacskával. Ma már módjukban volna tágas lakást építeni, de az örököltött igénytelenség miatt kevésbé teszik.

Ezzel szemben a Duna-Tisza között sűrűn előforduló futóhomokterületeken száraz esztendőben ivóvízhez is nehéz volt hozzájutni, mert a mélykutak fúrásához csak két-három emberöltővel ezelőtt kezdtek hozzá. E homokpuszták sokáig lakatlanul álltak s csak a XIII. század közepén népesítették be a tatárok elől menekülő kunok, akik még hosszú ideig pásztoréletet folytattak, sátrokban laktak s csak később olvadtak be a rokon magyarságba. Az Alföldön tehát lassabban indult meg a községek keletkezése s kezdetlegesebb volt az építkezés, mint a Dunántúlon, az egykori Pannónia területén, ahol már az első magyar király, Szent István, kilenc évszázaddal ezelőtt egész sereg templomot és kolostort épített s a keresztény hitre térített magyarságot azok körül telepítette le, apró falvakban. Ezek az Árpád-házi királyok alatt szépen fejlődtek s kultúr színvonalukat igazolják a romjaikban ma is impozáns templomaik. Közülük többet francia származású szerzetesek építettek s a zsámbéki templom faragott köveiben a rheimsi székesegyház művészeinek mesterjegyei láthatók. A Magyarországon sűrűn átvonuló keresztvesztézek s más utazók feljegyzései is csinos magyar falvak vendégszeretét dicsérik.

Levéltári okiratok tanúsága szerint az alföldi síkság termékenyebb vidékein idővel szintén több száz apró falu keletkezett, nagyrésztük azonban a másfél évszázadig tartó török hódoltság alatt teljesen elpusztult s emléküket csak egy-egy pusztá, vagy dülő neve őrzi. A török uralom leghosszabb ideig az Alföldön s az elvesztett Délmagyarországon tartott. Itt vonultak keresztül a hadseregek s a portyázó csapatok, ennél fogva ez a terület pusztult el leginkább. A felgyújtott falvak népe – ha rabságba nem került – a távoli hegyvidékre költözött, vagy a mocsaras nádasok közé menekült, egyrésztük pedig a pusztákon elszéledve földbevéajt kunyhókban rejtőzött el.

A síkvidékről lassankint eltűnt minden jobb épület s a földesúr is, aki újat épített volna. Az ittmaradt nép elszóródva s vezető nélkül el-

hagyatva nem élhetett társaséletet, az örökös bizonytalanságban nem gondolt a jövőre s igyekezett minél szegényesebben lakni, hogy kevesebb adót és sarcot róhassanak reá.

Ez a másfél évszázad, melyet a török kiverése után a Rákóczi-féle szabadságharc követett, az Alföld színmagyar lakosságának gazdálkodását, építkezését és életmódját hosszú időre visszavetette. A tanya-rendszer kialakulása szintén történelmi okokra vezethető vissza. A török uralom ugyanis néhány alföldi várost érdekből nagyobb kíméletben részesített s az adóbérlőktől és portyázó csapatoktól sanyargatott falvak népe részben ezekbe a városokba menekült. Az elhagyott falvak határát aztán a városok a magukéhoz csatolták s az elpusztult, tehát „pusztá”-nak nevezett óriási területeken évszázadokon keresztül legelőgazdálkodást folytattak, a pásztorok pedig télen-nyáron kunt laktak.

A városokba szorult s gyorsan szaporodó földműves lakosság azonban e távolfekvő legelőkből mind nagyobb területet tört fel s fogott szántóföldi művelés alá s hogy mindig földjének közelében lehessen, kiköltözött oda s hajlékot épített magának. Ezelőtt 60-80 évvel indult meg ez a kitelepülés s így keletkezett a tanya, hol a fiatalabb családtagok télen-nyáron kunt élnek. Az idősebb és tehetősebb gazdák azonban állandóan, vagy legalább ősztől-tavaszig a városbeli házukban laknak: odaköti őket a templom, a gazdakör s a társasélet, amihez a kúntlakók ritkán juthatnak.

A tanyai nép kevésbé vesz részt a közéletben s csak kevés helyen lakik köztük középbirtokos, vagy más tanult ember, aki vezetné őket s iskola sem volt sokáig a tanyák közt. Népüknek haladásvágya, élet-színvonala s társulási hajlama ezért csekélyebb, mint a falvakban lakóké, akik széleskörű önkormányzati joggal intézik a közügyeket, vezetik a községi és felekezeti iskolákat, gazdaköröket és szövetkezeteiket.

A magyar lakosság elszórt, apró tanyaházaitói élesen különböznek a síkvidék ama községei is, melyeket a XVIII. század elejétől kezdve az állam, vagy egyes földesurak a külföldről betelepített idegenajkú lakosok részére mérnöki tervek alapján építtettek. Ezeknek nagy kedvezményekkel behívott lakosai a fejlődésében meg nem zavart régibb kultúrájuk segítségével falvaikat oly színvonalra emelték, hogy több tekintetben az óhazabelieket is felülmúlják. E virágzó községek nagyrésze az elvesztett délvidéken van: közülök hármat francia telepések alapítottak s otthoni falujokról: Charleville, St. Hubert és Seultour néven neveztek el.

Az osztrák kormány a törökidőben kipusztult területekre azért telepített külföldieket s azért nem engedte vissza az egykor innen elmenekült magyarok utódait, mert ezzel is gyengíteni akarta a szabadságszerető magyar nemzetet. E föld beolvasztó ereje azonban a sokféle nemzetiséget

– anyanyelvének és népéletének épségben hagyása mellett – a közös haza hű fiaivá formálta.

Városainkban régebben sok idegen származású iparos és kereskedő lakott, kik az ország közéletében kevésbé vettek részt, ezért hosszú ideig a magyar nemzet közéletének súlypontja a nemesekből álló s a francia departementekhez sokban hasonló vármegyékben és a falvakban volt. Itt éltek kúriáikban a földesurak s vezették, védték jobbágyaikat, akiknek sorsa sokszor jobb volt, mint külföldi társaiké. Szociális érzékű főurak iskolákat állítottak, tehetséges jobbágy gyermekeket külföldi egyetemeken taníttattak, a nagyszonyok háziiparra, háztartásra, betegápolásra tanították a leányokat, házi gyógyszereikkel gyógyították a betegeket és minden tekintetben gondozták a népet. Minthogy azonban a nemesség a latin nyelvet használta s magyar könyv hosszú ideig alig jelent meg, ezért a népnyelv és kultúra kellően nem fejlődhetett.

A török hódoltság után, különösen a síkvidéken, óriási területek jutottak idegen főurak kezére, akik állandóan külföldön laktak s falvaikkal nem törődtek. Uradalmaik jövedelmét idegenben költötték el s gazdatisztejekre bízta jobbágyaik sorsát. Ily vidékeken úr és paraszt közt nem fejlődhetett ki oly patriarchális viszony, mint azokban a községekben, hol a birtokos nemes a nép között élt s azzal jóban-rosszban együtt érzett. Sok helyen az volt a szokás, hogy a földesúr gyermekének a keresztülőjévé egy tisztos jobbágyt kért fel, maga pedig a derekabb jobbágyok gyermekeinek volt a keresztapja.

Néhol egy-egy pap is sokat fáradozott falujának s népének boldogulásáért. Messze kimagaslott közöttük Tessedik Sámuel, aki 1779-ben Szarvason, egy alföldi faluban a világ első gyakorlati irányú gazdasági és ipari szakiskoláját alapította s tartotta fenn a maga költségén negyedszázadon keresztül. A jobbágygyermekeket ipari, kereskedelmi és egészségügyi ismeretekre is tanította s bennük a tudás vágyát annyira felkeltette, hogy növendékeinek száma néha az ezerét meghaladta s messzi vidékről sereglett az ifjúság iskolájába, bár tankötelezettség még nem volt. Jobbágygyermekek bevonásával sikeres mezőgazdasági kísérleteket végzett s a szikes területeket hasznosító módszereit még ma is alkalmazzák. Számos gazdasági növényt honosított meg, ezenfelül a népgondozás és a falufejlesztés terén szintén úttörő munkát végzett. Érdemeit méltányolta a külföld is, a cár Szentpétervárra hívta, hogy ott hasonló szakiskolát alapítson. Tessedik azonban otthon maradt falujában, amelynek gondozására Isten elrendelte. Korát messze megelőzték eszméi s azok csak napjainkban kezdenek valóra válni.

A főurak közt gróf Széchenyi István tett sokat a faluért. Külföldi tanulmányútjain a magyar nemzet elmaradottságára ráeszmélve, a kulturális és gazdasági reformok hosszú sorát valósította meg s csodálatos

tetterővel és kitartással egész sereg ma is virágzó intézményt létesített. Sürgette a jobbágyság megszüntetését s a közteherviselést, amit a kiváltságairól önként lemondó nemesség 1848-ban önzetlenül foglalt törvénybe. Széchenyi István a Budával egyesített Pestet nemzeti műveltségtől áthatott fővárossá akarta fejleszteni, arra számítva, hogy annak lüktető élete mozgásba hozza a többi városokat is, azokból pedig a haladás és a kultúra kisugárzik majd a környező falvakba. A legnagyobb magyar alkotásai és kezdései Budapestet idővel valóban a legszebb világvárosok közé emelték s munkájának eredményeit az 1849-iki szabadságharc leverését követő abszolút-uralom sem tudta megsemmisíteni. Az alkotmánynak 1867-ben történt visszaállításától a nemzet fokozott erővel folytatta az újjáépítés munkáját s arra törekedett, hogy városainkat kultúrközpontokká fejlessze. A világszerte s így nálunk is uralomra jutott liberális-kapitalista rendszer s a külföldről kínált kölcsönök segítségével városainkban nagyarányú gyárak, bankok, vállalatok, intézmények létesültek s a kínálkozó munkaalkalmak a falusi lakosságot a városokba vonzották. E folyamatot elősegítette a kilencvenes évek mezőgazdasági válsága is, melyet az olcsó amerikai gabona versenye okozott. A nyugat-európai államok is megéreztek ezt, de régibb gazdasági kultúrájuk, erőteljes szövetkezeti hálózatuk s a közelfekvő fogyasztópiacok, az olcsó hitel s a termelés és értékesítés megszervezése hamar segítettek. Nálunk azonban mindez hiányzott, a tőke kevés és idegen volt s az uzsorakölcsönök miatt sorra kerültek árverés alá a gazdaságok. A tönkrement földesúr hivatalt vállalt vagy más foglalkozást keresett a városban, otthagya faluját s a népet, amikor az leginkább rászorult a gondoskodásra. A birtokától megfosztott kisgazda Amerikába vándorolt, vagy beállott a városban munkásnak.

A városok lélekszáma ezekfolytán megnövekedett, lakosságuk elmagyarosodott s külső képük szembetűnően megváltozott, de hirtelen nagyá fejlődésük több tekintetben a falvak rovására történt. Visszamaradásuk és elszegényedésük a szemlátomást épülő és szépülő városokkal összehasonlítva mind szembetűnőbbé vált. Közöny és unalom, por és sár fészkévé vált a falu, ahonnan mindenki elkíváncozott.

A magyarság legjobbjai korán felismerték a veszedelmet, mely a falu elsorvadásával a nemzet fáját fenyegette s amikor Meline francia miniszternek „vissza a faluba” jelszava elhangzott, gróf Károlyi Sándor gazdavezér és Darányi Ignác földművelésügyi miniszter vezetése alatt a liberális-kapitalista irányzattal szemben kivívták a mezőgazdaság és a falu érdekeinek fokozottabb védelmét, a szövetkezeti hálózat kiépítését s több szociális törvény és intézmény megalkotását. Állami telepítéssel számos új község létesült, csinos középületekkel s népjóléti intézményekkel; segítő-akciók indultak a gazdaságilag meggyöngyült vidékek erősíté-

sére s munkásházak ezrei épültek. Parcellázások útján sok százezer hektárnyi föld került a kisemberek tulajdonába, az alföldi homokvidék hasznosítása érdekében amerikai méretű szőlő- és gyümölcsstelepités indult meg és számos új falu keletkezett az egykori futóhomokon.

E szépen megindult munkát csak egyidőre akasztotta meg a háború, hogy utána fokozott erővel törjenek előtérbe a falu problémái. A földművesnépnek a kommunizmussal szemben kifejtett ellenállása, a választójog kiterjesztése, a birtokreform s a kisgazdaképviselek többségre jutása a közfigyelmet a falura s a tanyavilágra terelte. Elmaradottságuk főoka a háború előtti kormányok nagylelkű nemzetiségi politikájában kereshető. Az állam ugyanis a vegyes anyanyelvű hegyvidékek lakosságának kedvezni akarva, túlnyomórészt ott állított fel közintézményeket, iskolákat, segélyezett gyárakat, ott épített legtöbb utat és vasutat, a színmagyar Alföldre azonban mindezekből alig juttatott valamit. Könnyebb és hálásabb volt a régibb kultúrájú hegyvidéket fejleszteni, ott az állam tekintélyét növelő középületeket emelni, mint az alföldi tanyák között sok apró iskolát s más közintézményt létesíteni s vasutat építeni, amikor a gyér középosztályú lakosság maga sem sürgette ezeket.

A trianoni békekötés után az ország 14 ezret meghaladó községéből csak 3400 maradt meg s elveszett többek közt a fejlődés útjára segített hegyvidék. Lélekszámbeli többségével döntő tényezővé vált az Alföld, kisigényű s elhanyagolt tanyai népével. Ennek fölemelése s a kultúrközösségbe bekapcsolása az összeomlás folytán elszegényedett állam és társadalom egyik legfontosabb feladatává vált. Az apró farmokhoz hasonló tanyarendszer ugyanis a munkaerőt csak akkor tudja jól kihasználni, ha az elszigeteltségével járó hátrányokat megfelelő gyakorlatias népoktatás, jó közlekedés s az árubeszerzés és terményértékesítés megszervezése ellensúlyozza. Ezért az állam újabban nagy áldozattal építi ki az Alföld úthálózatát, elősegíti a közigazgatási és kulturális szempontból is nagyfontosságú tanyaközpontok felállítását s kisvasutak és autóbuszjáratok létesítését. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 500 új népiskolát épített, főképen a tanyavidéken s a falusi népiskolákat nyolcosztályúra bővíti, az iskolán kívüli népművelés fokozására kultúrházakat épít, előadóképző tanfolyamokat rendez, szaporítja s bővíti a népkönyvtárakat s jó népies műveket ad ki, vagy támogat. Az iskolából kikerülő ifjúság testnevelésének és jellemképzésének előmozdítására a városi cserkészethez hasonló Levente-egyleteket létesít minden községben, a közigazgatási egyetemen pedig tanszéket tart fenn a községpolitika és falufejlesztés tárgyköréből.

A falu szociális állapotainak javítása érdekében a népjóléti és munkaügyi miniszter a népesebb községekben anya- és csecsemővédő intézeteket állít fel, jelentősen szaporítja a falusi orvosok és egészségügyi

védőnők számát s hathatósan támogatja a falu egészségügyével foglalkozó intézményeket.

Földművelésügyi minisztériumunk egyik főtörekvése az, hogy a földreform folytán birtokhoz jutott kisembereket megerősítse s a termelés eszközeihez hozzásegítse. A földbirtok helyesebb megosztása érdekében 1920-ban hozott törvény főleg a háborús szerzeményű birtokokból 700.000 hektárnyi területet osztott szét 400.000 érdemes kisember közt, méltányos áron, ezenfelül 260.000 falusi embert juttatott olcsón házhelyekhez. Ezekfolytán az 1130 nagybirtokossal és a 60-600 hektár közti 9630 középirtokossal szemben 700.000-ról 1,100.000-re emelkedett a kisbirtokosok száma s alig 200.000 földmunkás család maradt birtok nélkül. Az állam támogatásával újabban szervezett sok földmunkásszövetkezet s több szociális törvényalkotás, így az öregség és rokkantság esetére való kötelező biztosítás, ezeknek sorsáról is gondoskodni fog. A házhelyhez juttatottak hajlékainak felépítését olcsó kölcsönrel és anyaggal segíti elő a kormány, az új kiscgazdákat pedig szakismeretekhez, nemesített vetőmaghoz s szövetkezeti úton gépekhez juttatja; a földvételár kiegyenlítésére kölcsönről gondoskodik s a kamat egy részét az állam viseli. A földbirtokosok kártalanítása most folyik s a szociális szempontból fontos földreform gazdasági rázkódtatás nélkül nyer befejezést. A termelést fokozó akciók közül jelentősebbek az Alföld fásítása, a félmillió hektárnyi szikes terület megjavítása s a nagyarányú vízszabályozási beruházások, amelyek a munkaalkalmakat szaporítják s a falvak képét is átalakítják.

A földművelésügyi miniszter a községek fejlesztésére irányuló tevékenységét részben az elnöklete alatt álló Falu Országos Földművesszövetség útján fejt ki. Sokirányú munkásságát megértően segítik elő a különféle társadalmi szervezetek: az Országos Magyar Gazdasági Egylet, a vármegyei gazdasági egyletek s a Magyar Gazdászövetség. Utóbbi különösen sokat tett a gazdakörök alapítása s a szövetkezeti hálózat országos kiépítése terén. Pár év óta a magyar és a külföldi kiscgazdaifjak csereakcióját is szép sikerrel vezeti. Az 1100-at meghaladó falusi hitelszövetkezet központi szerve az Országos Központi Hitelszövetkezet, a 2000-nél több falusi fogyasztási és értékesítő szövetkezeté a „Hangya”. Az állam által 1879-ben alapított Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete olcsó törlesztéses kölcsönökhöz juttatja, parcellázásai útján pedig földszerzéshez segíti a falvak népét. Az 1920-ban alakult öt kerületi mezőgazdasági kamara a termelés fokozása s a szakismeretek terjesztése terén fejt ki számottevő munkásságot.

A falvak fejlesztésének különleges szociálpedagógiai és műszaki munkáját a Falu Országos Földművesszövetség végzi kitűnően kiépített szervezeteinek segítségével. Fiókszövetségein kívül kötelékébe tartozik a legtöbb község és egyesület s ezek útján a lakosság nagyrésze. E szö-

vétség azon buzgólkodik, hogy a magyar falvak külső képét, gazdálkodását, kultúráját, társadalmi és egészségügyi állapotait a nyugati államok színvonalára emelje s e munkába a nemzet minden tényezőjét és osztályát bevonja. Arra törekszik, hogy megélhetését és nemes szórakozásait a maga falujában mindenki találja meg s ne vágyódjék a városokba a csillogóbb élet s csábítóbb kereset után és ne növelje ott a munkanélküliek számát. Azt akarja, hogy a falu és a város egymást megértse s egymás haladását elősegítse: a falu magyar érzése, hagyománytisztelete tegye még nemzetibbé a város kultúráját, ez pedig eleven, lüktető életével serkentse fokozott versenyre s nagyobb erő kifejtésre a környékbeli községeket. A falu termelése, vásárlóereje s kultúrigénye fokozódjék s ne csak élelemmel és nyersanyaggal lássa el a várost, hanem növekvő jövedelméből juttassa keresethez annak ipari és szellemi munkáit. A szövetség ismeretterjesztő és nemzetnevelő munkájának eszközei „A Falu” című folyóirata, nagyszámú kiadványai, iskolai faliképei, tanulmányútjai és előadásai. A külföld érdeklődését is fölkellették az ezideig 120 helyen rendezett községfejlesztési, kulturális, egészségügyi és gazdasági kiállításai, melyeket egy-egy megye, vagy járás közintézményeinek s egész lakosságának bekapcsolásával szervez meg. Ezeken bemutatja a maga ismeretterjesztő vándorgyűjteményeit, továbbá az illető vidékek gazdasági, ipari és kulturális produktumait, a népművészet alkotásait s a múltnak különféle emlékeit. Célszerű tervek, gépek s eljárások útján a jövőbeli boldogulás eszközeit szintén szemlélteti, hogy a nép széles rétegeiben a haladás vágyát fokozza s helyes irányba terelje. A jelesebb kiállítók jutalmazására kiosztott díjak és kitüntetések pedig a termelők és a községek között nemes versengést támasztanak. A kiállítások hatását és vonzóerejét növelik a kapcsolatosan rendezett különféle ünnepek: népviseletek és régi táncok, népszokások bemutatása, dal-, zene-, sport-, tűzoltó- és egyéb versenyek, gazdaudvarszemlék stb.

A szövetség propaganda-szindarabokat írat s oszt szét sok ezer példányban, ezeket az iskolák s a műkedvelő társulatok előadják s ilymódon a leghasznosabb gondolatokat és törekvéseket népszerűsítik s a falu lelkét a haladás és művelődés iránt fogékonyabbá teszik. Hasonló célokat szolgálják a népszerű községmonográfiák is, amelyeket részben földművesek és gazdaifjak írnak.

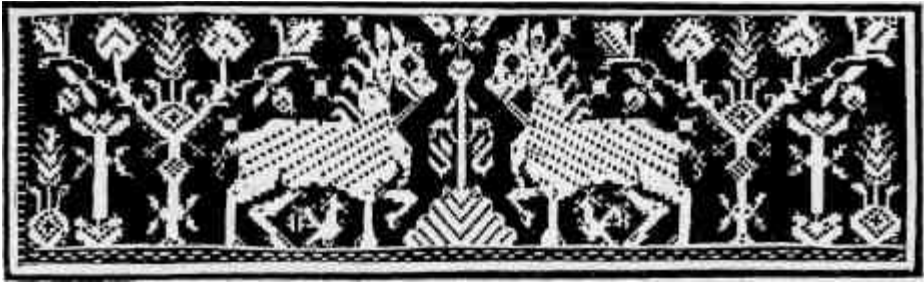
A szövetség különösen sokat tesz a községek szépítése, kiépítése, vilamosítása, fásítása és utcarendezése érdekében. Díjtalanul készít az egyes vidékek népies stílusának megfelelő épületterveket s népszerűsíti a jövő eszményi falujának tervezetét, mely az egyes községekben külön-külön már megvalósított hasznos intézményeknek és újításoknak összefoglalása. A Faluszövetség rövid nyolc évi működése alatt máris szembe-tűnő eredményeket ért el s megtörte a nép közönyét, bizalmatlanságát. A

külföld érdeklődését is fölkellette s a Rockefeller-féle Nemzetközi Nevelésügyi Egylet elismerését és anyagi támogatását s az 1925. évi brüsszeli nemzetközi falufejlesztési kiállítás grand prixét nyerte el. Munkáját megkönnyítette az, hogy az utóbbi évek eseményei a falusi nép lelkét átformálták. A világot járt katonák százezrei s az Amerikából visszavándorlók idegen népek életmódját, gazdálkodását megismerve magukkal hozták a haladás vágyát.

Öntudatra ébredt a magyar falu: minden hasznos újítás iránt érdeklődik. Évszázadok mulasztásait akarja pótolni külső szépítésben és belső fejlesztésben egyaránt. Kultúrházak épülnek közadakozásból és ingyenmunkával s a nép és vezetői versengenek az áldozatkész buzgóságban. A nagyobb mérvű alkotást azonban megnehezíti az, hogy a háború és az összeomlás folytán a tőkék nagyrésze megsemmisült s újaknak képződését a magas közterhek s a rossz értékesítési lehetőségek akadályozzák. A külföld a maga mezőgazdaságának fejlesztése érdekében magas vámokkal szorítja ki a magyar föld termékeit s ezzel lenyomja azok árát. A nehéz értékesítés s a magas kamatok miatt nem érdemes fokozni a termelést, sőt sok uradalom külterjesebbé teszi gazdaságát, kevesebb munkást foglalkoztat s ezzel növeli a munkanélküliek számát.

A magyar nép millióinak igényei megnövekedtek, szeretne több ipari cikket vásárolni, de csökkenő jövedelméből erre kevésbé van módja. Ha tehát a külföld azt akarja, hogy iparcikkeinek behozatala meg ne szűnjön, hanem fokozódjék, akkor segítse jövedelemhez és beruházási tőkéhez a magyar termelőket. Vásárolja termékeiket s megtakarított pénzét fektesse jó kamatozású biztos magyar záloglevelekbe. A külföld hitel- és vámpolitikája támogassa fejlődésében a magyar falut, mely a gazdasági és kultúrközösség egyik láncszeme.

DR. GYÖRFFY ISTVÁN: A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

magyar az ural-altáji nagy néptörzshöz tartozik, ennél fogva származását illetőleg a keleti népekhez sorozható. Az immár több mint ezer év óta Európa közepén lakó magyarság a részint itt talált, részint közéljük bevándorolt indo-európai elemekkel történt keveredése folytán ősi faji jellegeiből nagyon sokat veszített s néprajzi tekintetben is csaknem teljesen a környező népekhez simult, úgyhogy a mai magyarságot teljesen az európai népek közé számíthatjuk.

A magyarság eredete sokat vitatott probléma. Nyelvtudósok már a XVIII. század második felében észrevették, hogy a magyar nyelv a finn-ugor népek nyelvével van rokonságban. A XIX. század végéig a nyelvtudomány teljesen tisztázta a finn-ugor-magyar nyelvrokonság kérdését. Megállapította, hogy a magyar nyelv az ugor nyelvek közül az osztják-kal és vogullal áll legközelebbi rokonságban. Ez a rokonság azonban csak nyelvészeti mutatható ki, mert arról szó sem lehet, hogy a magyar és ezen szibériai népek ma legkevésbé is megérthetnék egymás beszédét. Hosszú ideig a magyarságot a nyelvrokonság alapján fajilag is a finn-ugor népek közé sorozták. Az ugor népek tüzetesebb megvizsgálása után azonban nemsokára kétség merült fel a vérrokonságot illetőleg. Ezen primitív kultúrfokon álló vadász-halász népek ugyanis sem ősműveltségi, sem anthropológiai szempontból nem egyeznek a magyarsággal. A magyarság ősei a kultúrtörténeti kutatások egybehangzó tanúsága szerint állattenyésztők, földművelők és harcosok lehettek. Az ősműveltségi

kapocs a halászat lehetett volna közöttük, melyet úgy az ősmagyar, mint az ugor egyaránt gyakorolt. Azonban ezen ösfoglalkozás összehasonlító tanulmányozása sem tudta az e két rokonnyelvű nép között tátongó űrt áthidalni.

Már a múlt század elején merültek fel hangok, melyek a magyarnak a török-tatár népekkel való közelebbi rokonságát vitatták. A század második felében már határozottabb formát öltött a magyar-török rokonság kérdése. Az ugor rokonság védőinek nagy tábora a nyelvszerkezet erős pajzsát tartotta az inkább csak lexicális anyaggal támadó turkpártiak elé; a turkpártiak őstörténeti bizonyítékaival szemben azonban nem tudták állani a harcot.

A magyar nyelv legrégebbi türk jövevény szavai bolgár-török eredetűek és a műveltség minden ágára kiterjedő átalakulást mutatnak az ugor eredetű lexicális anyag tanulságaival szemben.

Az újabb tudományos kutatás az összehasonlító nyelvtudomány bizonyítékai mellett a magyarság eredete kérdésének tisztázására sorompóba állították a bizánci és arab írók, sőt kínai történelmi források adatait, az összehasonlító archeológia és a néprajzi tudomány újabb eredményeit s azt az eredményt szűrte le, hogy a magyar ugor és türk alkotó elemekből összeolvadt nép. A türk elem – közelebről valami volgai bolgár-török faj – meghódított egy alacsonyabb kultúrájú szomszédos ugor népet, melynek nyelvét lassanként átvette, kultúrájában azonban megmaradt s ebben a kultúrában a nyelvet adó ugor elem vele már a honfoglalást jóval megelőzőleg egybeforrt. A honfoglaló magyarság, melyet a népvándorlás utolsó hullámai sodortak nyugatra, a IX. század végén lépte át a Kárpátokat. A honfoglaló magyarokkal kabar-kun néptörödékek is jöttek, viszont az új haza területén avar-bolgár maradékokat is találtak. Az Árpádházi királyok alatt, egészen a XII. század végéig bessenyő, kun és egyéb türk néptörödékek számottevő rajokban költöztek Magyarországra, mindez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az egyébként ugor nyelvű magyarság egész néprajzi megjelenésében teljesen a türk nép benyomását keltse.

A honfoglaló magyarság az egykor hatalmas avar és a bolgár nép itt élő törödékeit már elszlávosodófélben találta. A gyér népességű ország legszámottevőbb szláv népe valamely szlovén törzs lehetett, melynek letelepült életmódja, keresztény vallása nagy hatással volt a magyarságra, ami ma az építkezés, tűzhely, földművelés és egyházi élet terminológiájában tükröződik vissza. Az ország közepét elfoglaló alföldi részekben a magyarság ösfoglalkozásában, településmódjában az ősi keleti kultúrának több nyomát őrizte meg, mint a környező hegy- és dombvidékeken. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az Árpádházi királyok alatt keletről bevándorló türk eredetű jövevénynépek bizonyos

időre mindig megakasztották a már megindult nyugatias asszimilációs folyamatot, másrészt az ország földjének ősi kultúráját átadó szláv néptörödékeket inkább a domb- és hegyvidékeken talált, kik már a honfoglalás első századaiban beolvadtak a magyarságba. A Kárpátonkon belül élő mai szláv népek kevés kivétellel a későbbi századokban vándoroltak be.

Árpádházi királyaink kihalása után keletről a rokonfajú népek beköltözése lassanként megszűnt s kezdetét vette az északi, déli és a nyugati népelemek beszivárgása, mely napjainkig tart. Már a XIII. században rutének, oláhok kezdenek beszivárogni, akik eladdig csak időlegesen mint nomád pásztorok fordultak meg magasabb hegyvidékeinken. Árpádházi királyaink németeket, franciákat is telepítettek, kik megvetették a nyugati kultúra alapjait hazánkban, s városaink egy részét alapították. A későbbi századokban sem szűnt meg a nyugati népek bevándorlása.

A törökök előnyomulásával a Balkánról menekülő oláh és délszláv, főként szerb nép beözönlése óriás mértéket öltött. Erdélyben, ahol a XII. században oláh még alig volt, már a XVII. században az oláhok száma a magyarságét szinte túlhaladta. A törökök kiverése után habsburg-házi királyaink nyugatról főleg németeket (svábokat), délről oláhokat, délszlávokat telepítettek a törökök által elnéptelenített magyar vidékekre. A háborútól megkímélt Felső-Magyarország az ott lakó tótokból bocsátott rajokat a nagy területeken elpusztult Alföldre. így a törökkel vívott harcokban másfélszáz év alatt felmorzsolódott magyarság helyére legtöbb helyen idegen népelem került. A trianoni béke által szétdarabolt Magyarország tarka néprajzi képe a XVIII. század közepén alakult ki, amikor a külföldiek tömeges betelepítése befejeződött.

Bár a magyarság törzsi szervezetben élt, – a honfoglalók hét néptörzsrre és 108 nemzetségre oszlottak – ma már ennek a törzsi szervezetnek nyoma sincs. Ha tehát a mai magyarság különböző ágairól beszélünk, csak bizonyos nyelvjárási, néprajzi jellegek szerint vagy földrajzi alapon megkülönböztetett kisebb csoportokról beszélhetünk, melyeket sok esetben más-más életmód, jogi viszonyok, más népekkel való keveredés, stb. alakított ki.

A történelem tanúságai szerint a honfoglaló magyarok legnagyobb tömegben a Dunántúl telepedtek le. Az ősi magyar típust itt lehetne legtöbb joggal keresnünk. A törökvilág azonban ezt a részt is feldúlta. A lakatlanul maradt helyekre a XVIII. században svábokat telepítettek, akik nyelvüket, szokásaikat mai napig is megőrizték.

A Dunántúl érdekesebb magyar néprajzi területe az őrség-nek nevezett vidék Vas megye északnyugati részén. Ezek lakói az Árpád-korban határőrök voltak, utódaik nemesi kiváltságokkal éltek egészen 1848-ig. Ezer év múltán, Trianonban Ausztriához csatolták őket.

A Rába folyó és a Fertő-tó között Kapuvár környékén is egy érdekes magyar népcsoport él, melynek festői viselete van, vallása római katolikus. A Dunántúl déli részén, Baranya megye délnyugati sarkán van a 23 faluból álló Ormánságnak nevezett vidék, ettől északkeletre a Duna mellett pedig a Sárköz, öcsény, Decs és Alsónyék községekkel. Mindkét területen jómódú kálvinista nép lakik, kik női szépségüknél és festői viseletüknél fogva kiválnak a környező népek közül. Mindezen kisebb magyar népcsoportokat azért említjük, mert több-kevesebb joggal kún-besenyő vagy kabar néptörödékeknek tartják, kik még az Árpád-korban olvadtak bele a magyarságba.

A török világ előtt a Dráva és Száva közén tekintélyes számú magyarság élt, mely a török dúlása miatt annyira lefogyott, hogy az ősi magyarságból mindössze három falu: Haraszi, Kórógy és Szent László maradt meg. Ezeket is leginkább protestáns vallásuk tartotta meg a római katolikus horvátok között. Sajátságos ősi dialektust beszélnek, mely Romániában a Szeret folyó völgyén élő moldvai csángó-magyarokéhoz hasonlít. Építkezésük, viseletük, szokásaik meglehetősen elütnek a többi magyarságtól.

A magyarság északi ágában, a Bükk, Mátra, Cserhát hegységek északi oldalán lakó *palócnak* nevezett magyar népben is kún-kabar utódokat sejtenek, noha az Alföldön élő kunokhoz semmi tekintetben sem hasonlítanak. Sajátságos nyelvjárásuk, egész néprajzi megjelenésük, szokásaik megkülönböztetik őket a szomszédos alföldi magyarságtól.

Többen a Bükk hegység alatt lakó *matyó* nevű magyarokat is a palócok közé sorozzák. Ezek is római katolikusok, mint a palócok, köztük már joggal lehet türk elemet keresni, mert nők között gyakori a mongoloid típus. Igen szorgalmas, életrevaló, szapora nép. A matyó-viselet Csonka-Magyarország legszebb, legtarkább viselete. A matyó nők hímzése immár világkereskedelmi cikk. A férfiak a fafaragásban is ügyesek.

Az Alföldön az Árpádházi királyok alatt keletről betelepített kunok utódai bár megfogyva és az alföldi magyarsággal erősen összekeveredve ma is élnek. A kunok anyanyelvüket, mely a tatárnak volt egy dialektusa, már a XVI. században elveszítették és teljesen megmagyarosodtak. A kunok a Duna-Tisza folyók közén és a Tiszántúl élnek. Amazokat kis-kunnak, emezeket nagy-kunnak nevezik. Mindkét népfelvezet református. A kis-kunoktól északra, Budapesttől nem messze laknak a jászoknak nevezett magyarok, akiket a tudomány nyelvi alapon a Kaukázusban lakó osszét néppel tart azonosnak. A jászok római katolikusok. Köztük sok a kékszemű és szőke, épúgy, mint a palócok között. A jászok igen szaporák. A jász-kún nép egészen a múlt század közepéig főként állattenyésztésből élt és tágas, sík pusztáin az

ázsiai nomádokéhoz sok tekintetben hasonló pásztorkodást folytatott. Ma mindegyik földművelő nép, melynek egykori beláthatatlan nagyságú pusztáin a Magyar Alföldre jellegzetes tanyarendszer legjobban ki van fejlődve.

Az Alföldön Kiskunhalas, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Karcag, Nagyvárad vonala volt az a határvonal, melytől délre alig találunk olyan helységet, melynek lakói a török világ előtt ott lakott magyarság leszármazol volnának. Ezen a területen a lakosság a török háborúk és hódoltság nyomán kicserélődött.

A törökök dúlásai miatt elpusztult falvak menekült férfilakosságát az erdélyi fejedelmek zsoldjaikba fogadták s ezekből lettek a félelmetes lűrű katonák, a hajdúk. Majd a fejedelmek ezeket a katonailag megszervezett menekülteket letelepítették egy-egy elpusztított helyre, ahol megerősített városokat építettek. Katonai szolgálatukért kapott kiváltságaikat a múlt században épúgy elveszítették, mint a jászok és a kunok. A hajdú városok Debrecen és Nagyvárad vidékén fekszenek. Bár első települőik különböző helyről menekült magyarok voltak, mégis a lakosság 300 év óta egybeforrt és ma már mint külön néprajzi csoport jelentkeznek. Mindnyájan reformátusok, földművelők. A tanyai gazdálkodás közöttük is igen ki van fejlődve, bár a múlt század közepéig ők is inkább állattenyésztéssel foglalkoztak, épúgy, mint a kunok.

A magyarság legszínesebb elemeit Erdélyben találjuk. Erdély déleleti sarkában sűrű tömegben csaknem félmilliónyi magyar él, akiket székelyeknek nevezünk.

A székelyek eredete egyike a magyar történelem és etimológia megfejtetlen problémáinak, noha a tudósok hosszú sora foglalkozott már ezzel a kérdéssel. Jelenleg a hún-bolgár-eredet elmélete megint előtérbe tolt.

A székely arcra is különbözik a magyarság dunántúli és alföldi típusaitól, bár nyelvileg azonos velük. Építkezésük, gazdálkodásuk, viseletük, szokásaik sokban eltérnek a zárt tömegben élő síkföldi magyarságétól. Ennek oka azonban részben a földrajzi viszonyokkal okolható. A székely ugyanis minden más magyarral ellentétben magasabb hegyvidéken lakik. Kézenfekvő dolog, hogy ide valószínűleg határhozi szolgálatra telepíthették. Az bizonyos, hogy már a legelső történelmi adataink szerint is itt laktak s a magyar király által a XII. században Erdélybe telepített szászok is itt találták őket.

A székelyek a magyar népművészet kiváló munkásai. A férfiak a fadaragásban, a nők a hímzésben és szövésben nagy mesterek. Egyébként a székely élelmes és szapora nép s vitézsége közismert.

Az erdélyi magyarság legszínesebb területe a mintegy 35-40 községből álló Kalotaszeg, Kolozs megyében. Viseletük legfestőibb

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA I.

Csikósok, Szoboszló-Angolhíza p.

Ngomtatás tával, Kecskemét (Szabó K. felvétele)

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA II.

*Sárközi menyecske, Tolna m.
(Ebner felv.)*

*Kapuvári menyecske, Sopron m.
(Ebner felv.)*

*Matyó menyecske kuzsaban
Mezőkövesd*

Kalotaszegi menyecske, Kolozs m.

az összes magyar viseletek közt. Nem olyan tarka, mint a matyóké, de annál ízlésesebb. A kalotaszegi magyar nők nagy mesterei a hímzésnek. Egyik sajátosságos hímzésfajtájuk az úgynevezett „írás után való” vagy „zsinór” hímzés nemcsak a magyarság egész területén, de Európában sem található egyebütt. Ezt a hímzésteknikát Bocharában és Indiában találjuk még meg. A kalotaszegi férfiak kitűnő faragók. Eredetüket tekintve valószínű, hogy bessenyő maradványok. Egyébként a magyarság legszebb típusai közé tartoznak, különösen a nők.

Sok tekintetben hasonlítanak hozzájuk Torda vidékén a torockai magyarok. Ezekről azonban tudjuk, hogy árpádházi királyaink idejében Steierországból települtek be vasbányászatra és kohászatra s a XV. század táján magyarosodhattak meg.

Külön kell megemlítenünk a „csángókat” is. Így nevezik Erdélyben a magyarság elszakadt és idegen népek közé szorult kisebb-nagyobb csoportjait. Csángók vannak Brassó mellett az ú. n. „Hétfalu”-ban, a gyimesi hegyszorosban, Erdélyen kívül pedig Moldvában a Szeret folyó völgyében és Bukovinában.

A moldvai csángók száma mintegy 90.000; ma már azonban teljesen elrománosodó félben vannak. Leginkább Bacau és Roman kerületekben élnek. Míg az egész magyarság nyelvében számottevő dialektusbeli különbség nincsen, a székely a csallóközi magyart minden nehézség nélkül megérti, a moldvai csángók nyelve már meglehetősen különbözik a köz magyar nyelvtől. Ennek oka az, hogy emberemlékezet óta el vannak szigetelve s hogy erős román hatás alatt élnek, magyar iskolájuk sohasem volt. Még a magyarság legkeletibb törzsétől, a székelytől is távol vannak.

A bukovinai csángók a XVIII. század végén a székelyekből szakadtak ki. Egy részük a XIX. század vége felé visszatelepült Magyarországra; leginkább Hunyad, Arad és Temes megyében találtak otthonra. Néprajzi sajátosságaikban leginkább a csiki székelyekkel egyeznek.

A felsorolt erdélyi magyar, székely és csángó népcsoportok és néptörzsek ma oláhok közé vannak beékelve, hajdan azonban összefüggő magyar nyelvterületet képeztek. A török világ kegyetlen harcai és pusztításai a katonáskodó magyar lakosságot lassanként felőrölték s helyükbe nyomult a vajdák és a törökök kegyetlensége elől menekülő moldvai és havasalföldi oláhság; így az erdélyi magyarság egysége megbomlott.

Erdélytől eltekintve, a többi felemlített magyar néprajzi érdekességű népcsoport a magyarság nagy zárt tömegében van elhintve. A trianoni békekötés következtében Magyarország idegen ajkú lakosságát csaknem teljesen elveszítette. Ma csak kis számban német ajkú svábok

élnek elszórva Csonka-Magyarország területén, főként túl a Dunán és tótok az Alföldön, ezek is kevés kivétellel mind beszélnek magyarul.

Az archeológiai ásatások révén feltárt anthropológiai anyag azt bizonyítja, hogy a honfoglalás és a mai magyarság között nincs lényeges különbség. Bár a magyarság az ural-altáji népek közé tartozik, mégis a mongoloid típus csak szórványosan található fel. Magyar típus van, nemcsak egy, hanem több is, ezeknek szakszerű jellemzése az anthropologie feladata.

A magyarságnak a lelkünkben kialakult egységes típusáról azt mondhatjuk, hogy a magyar férfi közepes nagyságú, mérsékelt izmos végtagokkal. A kéz- és lábfej aránylag elég kicsiny. Feje gömbölyű, arca, állkapcsa széles, az arcon mongoloid jelleg azonban nem ismerhető fel. Az orr közepes nagyságú, inkább keskeny, gyakran hajlott satorr. A szemek aprók, barnák, ritkábban kékek vagy szürkék. A bőr színe barna vagy fehér, piros elszíneződéssel. Bajusz, szemöldök jól fejlett. A bajusz rendszeren barna vagy világosbarna, nem ritkán szőke. Homloka nyílt, széles. Haja inkább barna vagy gesztenyeszínű.

A nők is közepes nagyságúak vagy alacsonyak. Ahol a mezei munkától mentesítve vannak, mint a Tiszántúl egyes vidékein, könnyen el is híznak. Orruk kicsiny, nagyon ritkán hajlott satorr. A szemek barnák, ritkábban kékek, finom metszésűek. A bőr színe fehér. Hajuk dús, gesztenyeszínű vagy szőke. Azt tartja a magyar közmondás: „Sem nem szőke, sem nem barna, olyan igaz magyar fajta.” A nők keze és lába kicsiny és keskeny. Keblük kevésbé fejlett, aminek az a legfőbb oka, hogy sok helyen mesterségesen elszorítják, hogy ne fejlődjék ki, mert a túlságosan kifejlett keblet szégyenlik.

úgy a férfiak, mint a nők tartása egyenes, járásuk rugalmas. Ahol a nő sok gyermeket szül és e mellett erős munkát végez, elég hamar hervad, bár a matyóknál az ellenkezőre is van elég példa. Típus tekintetében a székely némileg eltér az előbb leírt eszményi típustól, aki inkább szálasabb, sovány. Hasonlóképpen szálasabb a Duna-Tisza közén lakó jáász, akik majdnem mindnyájan szőkék és kékszeműek. A palócok között is gyakori a szőke és kékszemű, de e mellett inkább alacsonyoknak mondhatók.

A Bakó város körül lakó moldvai csángók alacsonyak, szőkék, sőt sárgahajúak, szemük zöldesszürke, arcbőrük azonban meglehetősen barna. A tőlük északra lakó csángók Román körül azonban már barnák és szálasabbak.

A magyar temperamentumában a szélsőséges vonások csodálatosan keveredtek. A magyar hamar lelkesedik, de hamar is csügged, kitartása mérsékelt. Az egyenletes munkát nem igen szereti, a munkában is inkább szélsőséges. Aratás idején például emberfeletti munkát tud

végezni, csakhogy télen pihenhessen. A magyar kubikus bámulatos erőt tud kifejteni és kínai kuli módjára tud dolgozni, de télen nehezen kapható munkára. Ennek az az oka, hogy még a közelmúltban is jobbára állattenyésztésből élt a nép, e mellett nem sokat kellett dolgoznia. A földesúrnak végzett jobbágyi szolgálatok sem voltak valami megerőltetőek. Erdélyben pedig a munkát, többnyire barátságból, egy kis lakoma és multság ellenében teszik egymásnak az emberek s nem egyszer muzsikaszó mellett aratnak, ami komoly munkának alig mondható.

A magyar nem ismeri az alattomoságot és a haragtartást. Nyugodt, komoly, sőt méltóságteljes. Nem szereti férfiban a fecsegőt. Jól jellemzi egyik költőnk: „Természete a magyarnak, hogy a jussát sohasem hagyja, de ha vele bánni tudnak, az ingét is odaadja.” Szavatartó, vendégszerető, nyíltszívű és őszinte. Akit megszeret, azért az életét is feláldozná. Verekedésben, harcban bátor, sőt vakmerő.

A magyarság nem szereti a magas hegyvidéket, falvai leginkább síkságon, szelídebb dombvidéken telepedtek le. Ha hegyvidéken lakik, akkor is a termékenyebb, szélesebb völgyeket foglalja el. Egyedül a székelység és a palócok egy része él viszonylag magasabb hegyvidéken.

Településformái a város, falu és a tanya. Legrégibb városformáit leginkább nyugati bevándorló iparos és bányász nép alapította. A túlnyomólag földműves lakosságú városok azonban a magyarok alapításai.

A magyar nép leginkább falvakban s az alföldi részeken földműves-városokban és tanyákon lakik. A tanyák azonban csaknem minden esetben egy-egy város, vagy legalábbis népes község függvényei, ez nagyon megkülönbözteti Európát hasonló település-formáitól.

A magyar tanyavilág mai formájában sehol sem tekinthet 200 évnél nagyobb múltra vissza. Ez is, mint a magyar élet sok problémája, a törökök pusztításaira megy vissza.

Ma az Alföldön órák hosszat utazhatunk, míg egyik helységből a másikba jutunk, útközben legfeljebb tanyákra bukkanhatunk. Mik ezek a tanyák?

A tanyák a földműves nyaralói vagy telelői, aszerint, amint csak nyáron vagy télen lakik ott. Ha csak nyáron lakik ott, akkor a nyári gazdasági munkákat végzi a tanya körül, egyébként télen jószágállományát a faluban vagy városban telelteti. Ma már azonban az okszerűbb gazdálkodás következtében a jószágállomány a tanyán telel, vagyis a tanya nyáron, télen egyformán lakott. A tanyán vagy a gazda fia vagy a tanyás telel a jószággal, a gazda és családja a városban lakik. Ma már azonban nagyon gyakori jelenség, hogy a gazda végleg megválíék házából és teljesen kiköltözik családotól a tanyára. Ez az intenzív mezőgazdálkodás szempontjából igen hasznos, ellenben társadalmi szempontból felette káros

jelenség. Például csak a gyermekek iskoláztatásának kérdése maga is alig megoldható kérdés a tanyákon.

A török világ előtt nem volt tanya az Alföldön. A falvak egymáshoz közel estek, így a faluból könnyen érte mindenki a földjét s nem volt tanya szükség. A török azonban ezrével hamvasztotta el a községeket s a másfél századig tartó örökös háború miatt a falvak legnagyobb része többé soha sem épült fel, hanem „puszta” maradt. Ezeket a puszta határakat a megmaradt községek magukhoz ragadták azon a jogon, hogy a földönfutó népet is befogadták, miáltal a falvak igen megnépesedtek és nagyhatárúakká váltak. Ez védekezési szempontból is helyes volt. A nagy határakat ebben a zűrzavaros időben állattenyésztéssel használták egészen a múlt század közepéig. A ménesek, gulyák, disznó- és juhnyájuk sok esetben még télire is künn maradtak a legelőn, legfeljebb valami primitív szélfogó fal, vagy nádból készült szállás védte nagy hidegben.

A múlt század közepén készültek el az első vasutak s a gabonatermelés nagyon fellendült, mert addig a járhatatlan sáros utak miatt nem lehetett a terményt elszállítani, így tehát nem is termeltek, csak annyit, amennyit házuk népe elfogyasztott. A nagy gabonaexport-lehetőségek azt eredményezték, hogy a nagy közlekedőket rendre felosztották és művelés alá fogták. A várostól távolos földeket azonban csak úgy lehetett művelni, ha a gazda hosszabb vagy rövidebb időre kiköltözött a tanyaára.

Bár a tanya a határban csak a török világ alatt jelent meg, de bizonyos formában ott élt már előbb az alföldi falvakban és városokban is. Hogy eredetét megérthessük, ismernünk kell az alföldi magyar falu települési módját.

A kétségtelenül magyar eredetű községtelepüléseket az jellemzi, hogy a gazda nem lakik jószágaival egy telken. A falu centrális részén van a lakóháza, perifériális részén pedig az ólas telke. Az előbbiben a család lakik, emitt pedig a jószággal együtt a serdült fiúk, esetleg a gazda. Ez a két telek sokszor jó távol van egymástól. A tanya őse az ólas telek, ennek eredeti szerepe az állattelepítés. Az állattartás azért nem történik a magyarnál a lakóház udvarán, mert eredetileg mint legeltető nomádnak, annyi jószága volt, hogy az udvaron el sem fért volna, ellenben a perifériális részen levő tágas óludvarról könnyen járhatott a legelőre.

Az ilyen kétlaki település az Alföldön már fogyóban van, illetőleg az ólastelek szerepét ma a tanya tölti be. A tanyarendszer csak az Alföldön otthonos, nem terjed ki a hegyvidékre, sőt a Dunántúl alföldi területén is csak kis helyen van elterjedve.

Az alföldi magyar falu centrális részén rendszeren apróbbak a háztelkek, szűkebbek az utcák, a perifériális részen, az egykori ólaskertek helyén tágasabbak s az utcák kifelé egyre szélesedők. A község közepén

rendesen egy tágasabb tér van, ennek közepén van a templom. A domb- és hegyvidéki falvakban bizonyos beltelekegység tapasztalható s a beltelkek kertben vagy szántóföldben végződnek. A domb- és hegyvidéken a jószág egy telken van a lakóházzal, az udvaron találjuk a csúrt, pajtát, mely a kalászos gabona vagy széna beraktározására is szolgál. Itt az udvaron vagy a csúrben történik a cséplés is. Az alföldi részeken a csúr a nép előtt ismeretlen épület.

A magyar ház mindig keskeny végével néz az utcára, illetőleg a közte és az utca közt rendszerint meglévő virágos kertre. Az istállót lehetőleg nem építik a lakóházzal egy fedél alá, sőt, ha a telek kicsinyisége miatt az istállót hozzá kell is építeni a házhoz, akkor is alacsonyabbra építik, mint a házat, hegyvidéken azonban a rendszerint különépített csúr istálló nagyobb, mint a lakóház. Lehetőleg azonban a magyar ember minden állat számára külön épít ólat, tehát külön a lónak, külön a disznónak, juhnak, baromfinak.

Az építőanyag a földrajzi viszonyok szerint változik. Erdős vidéken régen szokásban volt a fából való építkezés, ma már azonban ritka a faház, inkább favázra vesszőből fonnak ú. n. patics falat. Hegyvidéken gyakori a kőépítkezés.

Az ország legnagyobb részében azonban ma is a sárépítkezés a leggyakoribb.

A magyar a sárból vagy földből való építkezésnek nagy mestere. Többféle módja van a sár- vagy földépítkezésnek. Gyakori az ú. n. fecskerakás, mely mint neve is mutatja, a fecskét utánozza. A sarat törekkkel, szalmával keverik, gyalog vagy lóval megtapostatják s ha jól összekeveredett és elég kemény, vasvillával rakják belőle a falat. Egyszerre azonban legfeljebb félmétert rakhat fel s ekkor várnia kell, míg valamelyest szikkad, különben ledőlne a sárfal. Rakás közben gereblyével igazítják simára. Az ajtót, ablakot akkor vágják ki rajta, ha az egész fal készen áll. Még gyakoribb építésmód a vert fal. Ez keményebb sárból, illetőleg nyirkos agyagból készül és deszkák közé tömik, mint a betont. Ha már egy deszkaszélességgel készen vannak, a deszkapárt feljebb húzzák s ismét megtömik a deszkák közeit. Itt is utólag vágják ki az ablakokat. Legáltalánosabban elterjedt a vályogfal. A vályogok téglafarmájú, de igen nagy méretű sárkockák, melyeket szintén szalmával gyúrnak össze, s ha jól kiszáradt, akkor építik belőle a falat. Ki nem égetik. A kötőanyag híg sár. A téglából való építkezés inkább csak a városokon van elterjedve. A fedőanyag az Alföldön egészen az újabb időkig a nád volt, a házak nagyobb része még ma is nádfedeles. A nádat nagy ügyességgel tudják felrakni s a jó nádfedél 60-80 évig is eltart, ha gondozzák. Ahol rozsot termelnek, ott a zsúpfedél van elterjedve, melyet szintén ügyesen raknak fel. Erdélyben a szalmafedél gyakori; ez abban különbözik az előbbi-

tol, hogy amaz töretlen szálas szalmából nádfedés módjára készül, emez törött szalmából, melyet villával raknak fel. Túl a Dunán, Erdélyben több helyen találunk még ú. n. füstös házakat, melyeknek nincs kéményük, hanem a tűzhely füstje a padlásra megy. Ez inkább csak szalma, zsúp és zsindeyes tetőknél gyakori, ahol a füstnek fedélkonzerváló jelentősége van. Ahol sok a csapadék, mint Erdélyben, ott a fedelet meredeknek építik, hogy az eső hamar lefolyjon, a hó hamar lecsússzon róla s ne rothassza a tetőt. Ahol fenyőerdők vannak, ott gyakori a zsindeyes tető. Azonban ma már a cserép lassanként minden más fedőanyagot kiszorít.

A magyar ház – mondhatni – sohasem emeletes. Ahol meredek hegyoldalon építkeznek, vagy nagy a talajnedvesség, ott a házat alapincézik, vagy ha fából van a ház, lábakra, kőrakásra építik. Legalább egy szoba-konyhából áll a szegényebb magyar ember háza, de ritkán hiányzik a harmadik helyiség, a kamara. Jobbmódú emberek háza két szobából, konyhából, kamrából áll. A ház kívül-belül mindig fehérre van meszelve. Évenként legalább egyszer az egész házat kimeszelik.

A tűzhely sokféle, alakját és a tüzelés módját leginkább a tüzelőanyag határozza meg.

Az Alföldön, ahol alig van fa, leginkább szalmával tüzelnek. Régebben, míg kevesebb földet műveltek, a trágyát is eltüzeltek. E célból a kupacokban megérett trágyát formákba nyomták s ha megszáradt, fedél alá hordták s télen azzal is tüzeltek. Ma már a trágyával való tüzelés lassanként teljesen kimegy a szokásból az Alföldön is. Egyebütt meg régen sem tüzeltek vele.

A szalmával és tőzeggel való tüzelés sok szeméttel, nagy lánggal, füsttel jár, ezért a kemencéket sohasem a szobából, hanem a konyhából fűtik. Ezek a kemencék kenyérsütésre is szolgálnak. A domb- és hegyvidéken, ahol fával tüzelnek, szobából tüzelő cserépkályhákat vagy füstfogóval ellátott szabad tűzhelyeket használnak. Ezek a tűzhelyek kenyérsütésre nem alkalmasak s kenyérsütő kemencéket a konyha közepére építenek, sok esetben pedig az udvarra viszik ki. Takaréktűzhelyeket csak újabban épít a nép. Főzni még sok helyen a konyhában levő asztalmagasságú sárpatkán, szabad tűz mellett főz. Főzőedényei sohasem készülnek rézből, hanem háromlábú vas serpenyőt, vaslábon nyugvó bográcsot, kívül máztalan cserépfazekat, újabban öntöttvas és zománcos vasedényeket használ. Szokott fűtés után ételt a kemencében is főzni vagy sütni.

A konyhahelyiség előrésze a pitvar. Az udvarról a pitvarba lépünk be. Ez előszobaféle, melyből az egyes helyiségek ajtajai nyílnak. A konyhát a pitvartól rendszeren nem választja teljesen el fal, hanem csak részben, különben sötét volna a konyha, mivel hátrafelé, a szomszéd telekre nem szokott ablaka lenni. A pitvarból egyik oldalra a szoba, másik oldalra a kamra ajtaja nyílik.

Ha belépünk a szobába, mindgyárt az ajtó melletti sarokban találjuk a kemencét. Ez az Alföldön a szoba egyhatodrészt foglalja el. Űrtartalma 2-4 m². A kemence is nagy ügyességgel sárból készül, rendesen boglyaalakú, vagyis felfelé szűkül, a földtől számítva 2-3 méter magas. Körül sárpatka övezi, ezen szokott téli hideg időben a család üldögélni és melegedni. A kemence és a ház hátsófala közötti patkarész a gyermekek hálólhelye.

Erdélyben a boglyakemence hiányzik a lakószobából, itt kandallószerű szabad tűzhely helyettesíti, mely ősi soron fonott és tapasztott, vagy mintázott cserepekből összerakott füstfogóval bír.

A parasztház díszje a tornyos, felvetett ágy, mely a szoba utcafelőli hátsó sarkában áll. Ebben rendesen nem szoktak aludni, csak vendég számára bontják fel. Az ágyhuzat, a vánkosok és lepedő sok helyen, különösen az erdélyi magyarságnál dúsan ki van hímezve s a magyar asszony méltó büszkesége. Régebben országszerte így volt. Minél magasabb a tollal tömött vánkosokból rakott ágy, annál díszesebb. E végből az ágyakat is hosszú lábakkal csinálják, hogy még magasabbat mutasson.

Az utca felőli elülső sarok az asztal helye. A fal mellett két oldalon ülő pad van, mely sarokban jön össze. Ez előtt van az asztal. Asztalhoz is inkább a vendéget ültetik, maguk legfeljebb csak télen ülnek az asztal mellé enni, egyébként nyáron a konyhában, vagy a szabadban étkeznek egy jóval alacsonyabb asztalról.

A régebbi módú parasztházban szék nincs, tehát ülőhelyül vagy a kemence patkája, vagy az asztal előtti sarokpad szolgál. Ma már az ülőszék is csaknem általánosan elterjedt. Hasonlóképpen nem voltak régen ruhaszekrények, hanem csak tulipántos ládák, ebben tartották a fehérneműt és a féltettebb holmikat. A felső ruhák pedig többnyire a kamrában voltak elhelyezve részint ládákban, részint fogasra akasztva és ruhával letakarva. Ma már az úri rend bútorai olcsó vásári formában a néphez is lekerültek.

A szobán legalább két ablak van, egyik a ház végén levő, az utcára, másik az udvarra tekint. Az ablakok meglehetősen aprók és sajnos, nem is szellőztetnek eléggé. A szobák többnyire padlónélküli földesek. A szoba földje nyirkos, mert a ház rendesen nincs emelve, hanem az udvar szintjében van a szoba szintje is. Így a magyar köznép lakószobája egészségtelen s e miatt van a nagy gyermekhalandóság is. A jobbmódúaknál természetesen nincsenek ilyen állapotok.

A kamra a pitvarból a szobával szemközti oldalon nyílik. Néhol a kamrát hálószobának is használják. Fűteni nem lehet, mert kályha nincs benne, ezért az itt hálók (rendesen nők, gyermekek) dunyhával takaróznak. Ha a fiú megházasodik, rendesen az öregek a kamrába vonulnak lakni. Egyébként a kamra a raktár szerepét tölti be. Rendesen ruha,

élelmiszer, konyhaeszköz, szövő-fonó szerszám van itt elraktározva. Ha a kamra szobává lép elő, akkor ez lesz a lakószoba s az utcafelőli parádés vendégszoba lesz, s minden szépet, díszeset ott halmoznak fel, a díszszobát azonban a család sohasem használja.

Mivel a lakótelek rendszeren téglány vagy szalag alakú, az épületek az egyik hosszanti oldalt foglalják el, a másik hosszanti oldal a szomszéd építő vonala. A ház előtt, olykor az utcafelőli végénél is virágos kis kertet csinálnak. Az udvaron gémeskút, ólak, vermek vannak. Az udvarról ritkán hiányzik a gyümölcsfa; az Alföldön leggyakrabban eperfa. Egyébként a 200-600 négyszögöl udvart kertnek nem igen használják, mert egyrészt a baromfi, másrészt a szekerekkel való járás-keelés miatt erre lehetőség nincs. Ahol csűrrendszer divatozik, ott a csűr a ház vonalára derékszög alatt, vagyis az utcával párhuzamosan halad s középen nagy átjáró kapuja van, mely a kertbe visz. Közvetlen a csűr mögött a rakományok (széna, szalma, stb.) vannak, ezen túl a gyümölcsös, ezen túl a kerti vetemény.

A beltelkek ma már csaknem mindenütt el vannak kerítve. A tanyák azonban kerítetlenek. Az utca felé egy nagy és egy kis kapu szolgál. Amaz a jószágoknak, emez az embernek. A székelyek monumentális nagy kapukat építenek fából házaik elé, melyek mesterien ki vannak faragva.

A magyar nép főfoglalkozása jelenleg a földművelés. A múlt század első felében még nagyobb volt az állattenyésztés jelentősége, melyet extenzív módra űztek. Ma az állattenyésztés szoros kapcsolatban van a földműveléssel és az állattartásban is inkább a nyugati módra tértek át, a jószágot takarmánynövényekkel, jászlon nevelik. A legelőn nevelés, különösen a télen is a szabad ég alatt telelő szilaj marhatartás inkább a múlté. Nagyobb legelő puszták csak a Duna-Tisza közti homok buckavidék némely pontjain (pl. Bugac) vagy a Tiszántúl szikes, művelhetetlen tala-jain (Hortobágy, Angyalháza, Ecseg pusztákon) vannak. Itt is már az ősi pásztorélet utolsó óráit éli s a csikós, gulyás, kanász, betyár ma-holnap csak a külföldi turisták képzeletében él.

A magyar nép ősi háziállatai is lassanként kivesznek s helyüket az igényesebb, de a mai céloknak jobban megfelelő nyugatról importált háziállatok foglalják el. Ezek nem is bírnák el azt a rideg tartásmódot, amelyet a magyar jószág kibírt.

Az Alföldön még 50-80 évvel ezelőtt is igen téres nagy közlegelők voltak s a jószágartás és nevelés háromféleképpen folyt. Volt olyan tehén, disznó és juhnyáj, melyet a lakosság által közösen fogadott pásztor reggel kihajtott a község közelében levő legelőre s este hazahajtott. Volt olyan ménes, gulya, konda és juhnyáj, mely tavasztól őszig künn élt és künn hált a legelőn, végül olyan nyájak is voltak, melyek soha sem jöttek haza a helységbe, hanem télen is a szabadban teleltek s a rétség avar

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA III.

*Bellehemes lány, Mezőkövesd.
(Ebner felv.)*

*Nő főköntűben, Heves m.
(Ebner felv.)*

Szoba belseje, Sárrét, Békés m.

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA IV.

*Matyó férfi cifra szűrben,
Szentistván, Borsod m.
(Ebner félt.)*

Hortobágyi gulyás cifra szűrben

Szövő nő, Kalotaszeg

füvét, csak a cséplés után a tarlón maradt szalmát, tengeriszárat ették. Ez utóbbi tartásmód már kiveszett, a két előbbi még sok helyen megvan. Ahol a közlegelőket elosztották szántóföldeknek, ott a közös nyájak is megszűntek s a jószágot jászlon tartják vagy legfeljebb a tarlót legeltetik vele.

Hazánkban sok helyen még most is a háromnyomású gazdálkodási rendszer divatozik és pedig őszi, tavaszi és ugar tartás. Az ugart ritka helyen még fekete ugarnak hagyják, de legtöbb helyen takarmányt természetnek benne. Újabban már nagyon el van terjedve a szabad gazdálkodás, amikor kiki úgy használja a földjét, ahogy akarja, vagyis vetés-kényszer és ugar- vagy tarlólegelő nincs, melyet a helység nyája legelne. Ahol vetés-kényszer van, ott tanyarendszer nincs, nem is lehet.

Az Alföldön fő kalászos növény a búza. A homokos területeken és a domb-hegyvidéken a rozs. Ez a két növény hazánkban két különböző mezőgazdasági rendszert jelentett.

Az alföldi magyar épületek nélkül gazdálkodott, sőt részben ma is úgy gazdálkodik. Csűrűt nem ismert, magtárakat nem épített. A termést a tarlón, a tanyán vagy az ólaskert udvarán asztagba rakta, aztán az ott készült szérűn lóval tapostatta ki. A magot földbeásott és kiegészített verembe öntötte. A szénát, szalmát a szabad ég alatt, boglyába, kazalba rakta.

A rozstermő dombvidéken a learatott élelet kévébe kötötték, aztán a csűrűbe, pajtába hordták, ahol cséppel kicsépelelték. A töretlen szalmát házfedésre használták. A gabonát veremben nem tartották, hanem gabonásokban vagy a kamrában helyezték el. Ma a cséplőgép ezeket az ősi eljárásokat csaknem teljesen kiszorította s a kétféle rendszer éles határvonala elmosódik.

A magyarság általánosan búza- vagy rozskenyeret eszik. Kukoricakenyeret ritkán s ehhez is többnyire búza- vagy rozslisztet használ pótlékkul. Az erdélyi magyarság azonban kenyér helyett sok helyen puliszkával él. Ez vízben sűrűre főzött kukoricaliszt. A hajdina-, árpa-, zabkenyér a magyarnál alig fordul elő, ellenben az Alföldön kedvelt eledele a köleskása (hámozott köles), melyet sűrűre főzve szokott enni. A kása jelentékeny kenyérpótló. Zsírozónak leginkább szalonnát használ, sőt a protestáns magyar nép az olajat meg sem eszi, a vaját is ritkán fogyasztja. Római katolikus vagy görög rítusú vidéken böjtös időben napraforgó-, tökmag- vagy kenderolaj, vaj pótolja a zsiradékot. A magyar különben sok szalonnát fogyaszt és ezért zsírsertést nevel. A sertéshúst télen felfüstöli és nyáron, nagy munkaidőben eszi meg. Számottevő eledel a főtt tésztaféle is. E célból konzervszerű száraz tésztafélét (lebbencs, tarhonya stb.) készít az asszony, amit az ember a tanyára vagy munkahelyére magával visz s maga főzi meg. A frissen készített tésztát is sokféleképpen főzik,

száraz főzeléket (bab, borsó, lencse) is esznek, de inkább a háznál. Munkában, a tanyán leginkább lebbencs, tarhonya, köleskása járja. Zöldízeléket nem igen fogyasztanak, leginkább káposztát szoktak, azt is csak télen. Az Alföldön kevés gyümölcsöt termelnek, nyáron fő gyümölcsük a sárga- és görögdinnye, melyből sokat termelnek, ősszel a kukoricát sülve is, főve is eszik.

Viszonyítva a magyarságot a környező népekhez, azt mondhatjuk, hogy elég jól táplálkozik, mert legfőbb táplálékában, a búzakenyérben és szalonnában megvan mindaz, amire a szervezetének szüksége van. Húst a magyar nép nem sokat eszik, a tejtermékeket sem sokra becsüli. A nemzeti fűszernek tartott paprika keletről jött, valószínűleg a törökök hozták be s mint a malária hatásos ellenszere, hamar elterjedt. Ma már a múlt századi ármentesítések folyamányaként malária sehol sincs az országban, a paprika azonban továbbra is megmaradt a magyar konyhán, sőt nemzeti fűszerré lett.

A magyar nép iszákosnak nem mondható. A szeszes italok közül leginkább a bort fogyasztja, ezt sem naponta, hanem csak bizonyos alkalmakkor. A pálinkát reggel, vagy evés előtt, a bort evés közben és aztán issza. Sört keveset fogyaszt. Az előbbi kettőt a nép is mindenütt szívesen készíti, az utóbbit sehol.

Nyáron naponta háromszor eszik, télen kétszer. Tudnunk kell azonban azt is, hogy télen alig dolgozik s korán fekszik s a hosszú téli éjszákát átalussza, így a szervezete sem kíván bővebb étkezést.

A magyar középosztálynak is megvan a maga nemzeti konyhája, mely lényegesen különbözik a nyugati konyhától még az étrendben is. Az idegenek is elismerőleg nyilatkoznak róla, csak a túlságos zsírosságát, fűszerességét, főleg pedig a paprikásságát kifogásolják. A híg, fűszeres lében főtt, eldarabolt marhahús, az ú. n. „gulyás” egész Kelet-Európában ismeretes.

A magyar nép kevés és nem jelentős háziipart űz. Tavasztól ősziig a mezőgazdasági munkában emberfelettit teljesít, a telet azonban pihenésnek tekinti. A házimunkán, jószággal való bánáson kívül itt-ott kosárfonással, gyékénymunkával, szerszámfaragással stb. foglalkoznak. Nagyobb jelentőségű téli munkájuk inkább az asszonyoknak van, akik ekkor fonnak, szönek. A fonás, szövés az Alföld egyrésznének kivételével el van terjedve. Erdélyben gypjából és kenderből, egyebütt kizárólag kenderből dolgoznak, lent alig termelnek. A kendert az asszonyok munkálják meg. A szövött vásznat férfi és női fehérneműnek, ágyneműnek dolgozzák fel. A szöttes mintákkal való díszítése fejlődőben van. A fonás rendszeren este folyik a falu valamelyik lakosának e célra elkért lakásában, ahol a leányok összegyűlnek és éjfélig is eldolgogzatnak vidám terefere és dalolás között. Ide szoktak a légé-

nyék is gyűlni s itt szövődnek a házasság szálai is. A nők sok helyen hímeznek is, régebben pedig a hímzés sokkal jobban el volt terjedve, mint ma. Legszébben hímez az erdélyi magyarság, az Alföldön pedig a matyóság. A matyóhímzés rendkívül színpompás és már az ország határain kívül is ismeretes. Ma leginkább fekete klottanyagra hímezik bordó, piros, karmin, krómsárga, világos és sötétzöld, kék, lila, sárga színben. Motívumai, mint általában a magyar hímzésmotívumok, virágelemek, erősen elstilizálva. A mai matyóhímzés motívumait a szücsmunkákról vette. A matyókon kívül igen finom és szép hímzéseket, főleg főkötöket hímeznek a tolnai, baranyai nők.

A magyar, mint keleti eredetű nép, szereti a díszes ruhákat. Amint a magyar úrrendnek van díszruhája, úgy a köznépnak is van.

A magyar férfiviselet jellegzetes ruhadarabja a bő gatyá. Ez egy szertelenül bő nadrágféle, mely első tekintetre szoknyának látszik. A lóháton járó nép kényelmes ruhadarabja ez. Az ing is hasonlóképpen bőujjú és sok helyen kézelővel sincs összefogva, úgy, hogyha a kezét kinyújtja a férfi, az ingujj lecsüng. A matyóknál az ünnepi ingujj térdig leér, nem is lehetne benne dolgozni. Néhol a férfiak hétköznapi kötetnyt is viselnek.

A bőujjú ing- és gatyá viselet a székelyföldön nincs meg, itt kézelős inget és szűk gyapjú-nadrágot viselnek. A jobbmódú parasztság az egykori kisnemes posztóruha viseletét vette át, mely szűk, zsinóros, sötétkék vagy fekete nadrágból, mellényből és rövidkabátból áll. Fejükön nyáron szalma- vagy posztókalapot viselnek, télen pedig báránybórsapkát. A magyar férfi lábbelije a csizma, melyen a fiatalság régen sarkantyút is hordott. A férfiak szakállt sehol sem viselnek, ellenben a bajuszt sohasem vágják le, sem nem nyírják, hanem néhol sűrű, ragadós kenőccsel, bajuszpedrővel hegyesre vagy kunkorgósra pödrik. A haját ma rövidre nyírják, csak az öregek viselnek hosszabb, a nyaknál elnyírott haját, mely a bubifrizúrához hasonlít. Nyakkendőt, rojtos feketét, csak helyenként hordanak.

A női viselet rendszeren egy pendelyből (szoknyaszerű alsó fehérnemű) ingből vagy ingvállból áll. Ez utóbbi csípőig érő ing, melynek bő ujját alul kézelő fogja össze. Az ujj könyökig sem ér és buggyos. Az ingvállra egy pruszlik vagy valami kabátféle kerül. A pendely fölé pedig egy vagy több alsószoknya, erre pedig felsőszoknya, elibe kötetny. Az alsószoknyák sokfodrák és ki vannak keményítve, ezért kitartják a szoknyát, úgyhogy krinolin benyomását keltik. A palóc, sárközi, kapuvári magyar nők rövid szoknyát viselnek, az Alföldön és Erdélyben hosszút. A leányok több helyen még viselik a díszes pártát, a menyecskék pedig a szintén díszes főkötőt. A lányok hajukat 1-2 ágba befonva hátul csüngetve viselik, a menyecskék pedig kontyban. A magyar köznép női kalapot csak a Szé-

kelyföldön viselnek, egyébként kendővel kötik be a fejüket. A leány azonban „hajadonfővel” jár. Régen a nők is csizmát viseltek, még pedig pirostat. Ma már csaknem mindenütt a cipő a divat színes harisnyával. Egyáltalán úgy a férfi, mint a női viselet pusztulásban van, a nyugateurópai viselet a nép között is gyorsan terjed.

A magyar köznép téli felső ruháit bizonyos magyar népi iparosok, a szűrszabók és szűcsök készítik. A szűrszabó durva, vastag, fehér darócposztóból bizonyos primitív szabású felöltőféle bő ruhát készít, melyet gyapjúfonallal kihímez. Ezt a szűrnek nevezett gyapjúkabátot azonban sohasem öltik fel, csak vállrövetve viselik. Régen ebben esküdött meg a legény menyasszonyával s ez volt a templombajáró és díszruhája. A szűrszabó csodálatos ízléssel hímezte ki ezeket a szűröket, némelyiken két hónapot is dolgozott. Ezek a díszruhák, az ú. n. cifraszűrök a magyar ornamentika kincsesbányái, színpompában vetekednek Kelet legdíszesebb ruhadarabjaival. A szűrszabók női ruhát nem készítettek. Ma már haldokló iparág. A szűrt is kevés helyen viselik.

Másik magyar iparos, ki a nép számára díszes felsőruhát készít, a szűcs. A szűcs a hosszú, fürtös gyapjú „magyar juh” bőréből dolgozik. A bőrt sajátmaga megtöri, megpuhítja, de szőrétől nem fosztja meg. A bőrből kiszabja a férfi vagy női kabátszerű ködmönnek nevezett ruhadarabot, vagy a pruszlikszerű mellest, továbbá a bő gallérszerű férfi és női subát. Néha a bőr színét barnára vagy sárgára festi, legtöbbször azonban fehéren hagyja és selyem virágokkal gyönyörűen kihímezi. A szűcshímzés sokkal finomabb, mint a szűrhimzés. Egy-egy szép suba kihímzése hónapokig is eltart. Az ilyet természetesen csak a jobbmódú gazdák tudják megfizetni. Szokták a szűcsök a bőrruhákat színes bőrből kivágott és ráapplikált virágokkal is díszíteni. A bőrruhákat rendesen fekete vagy fehér gyapjas prémmel körül beszegik. A szűcsmunkák is tárházai a magyar hímzésornamentikának. Szűcsmunkáinkat a környező nemzetiségek is átvették, de a magyaréhoz hasonló szép munkát sehol sem csinálnak. Sajnos, a szűcsmesterség is pusztulóban van, aminek egyik oka az, hogy a fürtös gyapjas juhbőröket ma már nem tudják beszerezni, mert Magyarországon a merino juh kiszorította ezt az ősi juhfajt, Erdélyből pedig nehéz behozni a bőrt. Mint művészkedő népi kisipart, a szíjjgyártó mesterséget is megemlíthetjük. A magyar, mint lószerező nép, sokat ad a lovára és szereti díszesen járatni. Evégből gyönyörű sallangos szerszámokkal, kantárral, nyereggel, hámmal látja el. A szíjjgyártók csinálják a magyar köznép kedvelt bortartó edényét, a csikóbőrös kulacsot is, mely tudvalevőleg csikóbőrrel van bevonva.

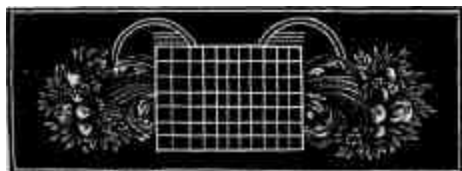
A magyar nép maga ritkán szokott játszani hangszeren, leginkább citerán, furulyán, dudán játszik, ellenben, ha mulatni akar zenező mellett, a minden falu végén ott lakó cigányt rendeli maga mellé, aki

bár mind született muzsikus, de saját zenéje nincs, csak magyart tud játszani. A cigány hegedűn játszik, a zenekarból azonban ritkán hiányzik a cimbalom és klarinét. A magyar nép mulató alkalma rendszeren télen, lakodalmak idején van. Mikor a gazdasági munka bevégeződik, a must kiforr bornak, a disznó meghízik, eljött az ideje a lakodalomnak. A vőlegény és menyasszony a násznép kíséretében feldíszített lovú kocsikon megy a templomba esküvőre. Az esküvőt egy vagy két napig tartó lakodalom követi, melyet helyszűke miatt gyakran az udvaron emelt sátorban tartanak meg. A lakoma a házban folyik, a tánc azonban rendszeren a sátorban. A lakodalom a vőlegény házánál történik, de egyidejűleg a menyasszonyi háznál is van mulatság.

A magyar a táncot is szereti. Közismert tánca a csárdás. Lényegében egyszerű tánc, azonban igen tág tere van benne a rögtönzésnek és az egyéni stílusnak. Gyakran tíz táncos pár tízféleképpen járja, cifrázza. A magyar csak párosan táncol, vagy a férfi egyedül férfitáncot jár, karban azonban nem táncol. A férfitánc legszebbike az erdélyi ú. n. legényes, melyet az irodalomban *csűrdőngölőnek* emlegetnek s amely ugyancsak próbára teszi a legény ügyességét és erejét. Hasonló tánc az Alföldön és a Dunántúl a toborzó vagy verbunkos.

A magyar nép általában erkölcsös. Másvallásúakkal szemben türelmes. Sohasem vakbuzgó. Természetfölötti csodákban nem igen hisz, éppen ezért a babona sincs annyira elterjedve köztük, mint más szomszéd népeknél. Babonás szokásokra leginkább a népi gyógymódoknál, időjóslásnál, születés és halál körül akadunk. A csaknem minden népnél közös hiedelmek náluk is megvannak. Van azonban hitvilágukban egy olyan alak, mely a környező népnél nincs meg, ez a táltos. A táltos az ősi pogányhitnek a papja, a keleti népek sámánja.

A magyar ezer esztendő óta a vele együtt lakó nemzetiségekre is rányomta a maga bélyegét. Tót, rutén, oláh, német, szerb, horvát szomszédaink településében, építkezésében, viseletében, zenéjében, szokásaiban mindenütt megtaláljuk a nagymérvű magyar hatást, melynek mértékét akkor tudjuk pontosan megállapítani, ha a volt nemzetiségeinket a Kárpátokon kívül élő fajrokonaikkal hasonlítjuk össze.

JULES ROMAINS: ÚTI IMPRESSZIÓIM MAGYARORSZÁGRÓL

a az ember Bécs felé közeledik Magyarország felé, nem bukkan semmiféle kiemelkedő földrajzi határra, amely figyelmeztetné, hogy magyar földre lépett. A táj külseje lassanként mégis észrevételi az utas-
sal, hogy más országba jutott. Az az Ausztria, amelynek körvonalait az új békeszerződések állapítottak meg: *hegyes* ország. Azt már nem merem mondani, hogy *bérce*s ország, mert a Habsburgok évszázados uralma kiölte benne a bércek sas-szellemét. De a hegyeket földi hatalom nem tudja elhordani, azok megmaradtak és mihelyt kitérult előttem a sík táj, előre megéreztem, hogy nemsokára elhagyom Ausztriát.

Magyarországon síkság fogadja az utast, akit csakhamar elfog az Alföld hangulata, úgy érzi, mintha járt volna már itt. Nem mintha ez az Alföld olyan volna, mint Európa akármelyik síksága. A francia utas ennek az Alföldnek a láttára egy határozott vidékre gondol, a *Brie* vidékére, *Crécy*, *Nangis* és *Provins* között. Ugyanazok a talaj vonalai, a látóhatár körzete, a fák és bokrok elhelyezkedése a sík alapon. A castiliai síkság sivár képe egészen más. Az északeurópai síkságok körvonalaira, fáira sem gondolhat itt az ember. Ott valami zordság van a tájban, ami itt teljesen hiányzik. Ott az ember azt hiszi, hogy fenyvesek közé ékelt óriási tisztáson jár és a fenyegető erdőről egy pillanatig sem feledkezhetik meg.

Így jártam magam is. Már-már azt képzeltem, hogy Briebe vagyok,

a *Porte de Vincenne*-től ötven kilométernyire, amikor a vonat ablakából észrevettem egy kövér juhnyáját és egy furcsa, szinte ókori pásztort. És addig néztem a nyáját, amíg fel nem fedeztem, hogy azok a juhok nem is juhok, hanem disznók. Furcsa dolog. Göndörgyapjas disznókat most látok először.

Most végzik a tavaszi munkát ezen a tájon. Itt is, ott is, mindenfelé lovakat látok, kettesével, négyesével befogva a hosszú, nehéz ekék elé. Hát itt vannak azok a lovak, amelyek régen eltűntek a mi nagy boulevardjainkról! A lovak, amelyek már gyermekkori emlékeink közé tartoznak! Nem veszték ki, csak nemesebb munkát kerestek maguknak! Persze ez a mókás csodálkozás párizsi emberre vall. Eszembe jut, hogy a legrégibb idők óta Magyarország küldte nekünk ezeket az erős, szép, finom állatokat. Nálunk nem is érezhették jól magukat, rabok voltak, száműzöttek, nem nekik való csúnya robot volt az osztályrészük.

Jobbra-balra fákkal övezett apró tanyák, aminőket *Caux* vidékén látni. Nomád embereket érzek mögöttük, egykor kóbor fajtát, amely gyökeret vert itt, megkapaszkodott kis darab földjén és most már testestől-lelkestől összenőtt vele. Még a múlt aratásból maradt óriási gabonaasztagok az ország termékenységéről tanúskodnak.

A falvak, amelyeket látok, már nem lepnek meg annyira, mint a gyapjas malacok és a mezei munkába fogott fiakkeres-lovak. Ilyen falvakat Franciaországban is láttam, például *Sologne* körül. Kis vasúti állomás. Méltóságos külsejű uniformisok, nem tudom, katonák-e vagy vasutasok. Akárhogy legyen is, ruhájuk egy már letűnt korra vall. Hosszú, fekete posztóköpenyek, nikkell-gombok, kardok. Megint falvak: alacsony házikók, fehérre meszelt falak, fekete háztetők. A falu közepén temető. A sírok elhelyezésében, a sírkövek és bokrok keveredésében, az egész temető szellemében valami keleti vonást vélek látni. Tovább a róna még simább lesz és kövérebb. A föld csokoládészínű. A parasztok valószínűleg „*fekete föld*”-nek nevezik itt is, mint máshol, de az igazság az, hogy láttam már feketébb talajt is, amikor Szászországból Csehországba utaztam.

A Duna, amelyről már megfeledkeztem, hirtelen felbukkan újra. Talán nem is szélesebb, mint Bécs közelében, de nyugodtabb és itt már hasznos is. Megint elszakadunk tőle és a tájkép is megváltozik. Most dombok jönnek, a föld színe hullámos, a kontúrok tiszták és kissé szomorúak, úgy képelem, hogy itt erős szelek szoktak járni, nyáron kegyetlenül tűz a nap, a téli éjszakák világosak és mégis félelmetesek. Évszázadokkal ezelőtt hatalmas erdőségek terülhettek el itt, amelyeknek helyét még nem foglalta el teljesen a földművelési kultúra, úgy érzem, hogy ezen a zónán a föld fáradt, nem elég termékeny. Ez az érzés nem is hagy el, amíg Budapest környékére nem érünk.

De megvigasztal az a vidám érzés, hogy lám, milyen messze jutottam már el. A táj is változatosabb lesz. Érdekes falvak lapulnak meg a dombok oldalán. Az egyik olyan, mint valami méhkas. Amaz meg *Breughel* falvaira emlékeztet. Régimódi, kövezetlen út vezet át rajta, kanyargó, mély kocsinnyal. Mintha a múlt századból maradt volna itt ez a táj. Régi metszetek, múzeumbeli képek hangulata árad belőle. Az országút tétován görbül jobbra-balra, mint a parasztember írása. Eszembe juttat régi útleírásokat, abból a korból, amikor az utazás még lassú, komoly, sőt veszedelmes dolog volt . . .

*

Budapest a Dunával együtt a világ legszebb városi tájképét alkotja, amelyet Európában legfeljebb a londoni Themse-part és a párizsi Szajna-part közelíthet meg. Egyébként e városoknak nincs közös vonásuk, csak annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mind a három lenyűgözően szép, nagyszerű látványt nyújt. Ettől eltekintve Budapest nem emlékeztet sem Londonra, sem Párizsra. Az ember az első pillanatban azt hiszi, hogy hasonló várost nem is látott még sehol. Csak amikor hosszasan elnéztem, akkor ébredt fel bennem lassanként valami homályos emlék: *Lyon* emléke.

A két város hasonlósága igazán nem feltűnő, sőt talán alig igazolható, képük mégis, akaratlanul is, összekapcsolódott bennem. Azóta újra jártam Lyonban is és megcsináltam bizonytalan érzéseim ellenpróbáját. Meggyőződtem róla, hogy nem tévedtem. Ha a hasonlóságot fel akarjuk fedezni, nem szabad észrevennünk, hogy Lyont két folyó öntözi, úgy kell vennünk, mintha a Saône és a Rhône ott összeolvadt volna, de nemcsak a folyó szélességét, hanem Lyon városának a terjedelmét és fényét is meg kell nagyítanunk gondolatban. E merész képzeletbeli operációk elvégzése után (az emberi fantázia vakmerőbb ugrásoktól sem riad vissza) észre fogjuk venni, hogy *Fourvières* megfelel Budának, míg Lyon többi része Pesttel lesz azonos.

A két város arcának összehasonlítását az érzések titokzatos hullámai is alátámasztották bennem. Mindkét városban megéreztem a szárazföld lelkét, a belső fekvést, az elzártságot és mindazt, ami ezekhez kapcsolódik. A folyó még olyan messze van a tengertől, hogy maga sem gondol még rá és az ember gondolatait sem tereli a végtelen víz felé. És mégis: itt is, ott is, a folyó olyan széles, olyan nyugodtan hömpölygő, mintha már célhoz ért volna és nem kellene még sokáig vándorolnia, hogy betöltse hivatását.

Természetesen Budapest struktúrája sokkal egységesebb és moder-

nebb, mint Lyoné. A magyar főváros gyorsan megnőtt és kifejlődött. Pest, amely a nagyobbik és fontosabbik rész, jóformán csak a tizenkilencedik században született meg, sőt mindent a háború előtti ötven évnek köszönhet. E fiatal kornak nagy előnyei vannak: tiszta alaprajz, kényelmes úthálózat, szép középületek. A város sehol sem szűk vagy zsúfolt. És megvan az a képessége is, amely a legfontosabb minden modern város számára: további terjeszkedésre is képes, fejlődésének nincsenek gátjai jóformán semmi irányban sem. Ezekkel az előnyökkel bizonyos hátrányok is járnak. A városnak nincs meg az érettsége, a sűrű központi forgalom is hiányzik belőle. Legfőbb útvonalaiiban is van valami hézagosság. Olyan, mint az eukaliptusz-fa. Itt minden gyorsan nőtt ki a földből, még a legmonumentálisabb házak is. Sebtében választották meg az épületek tervét, stílusát, ornamentikáját. Nem töprengtek rajta sokat, nem próbálták összhangzásba hozni a környezettel. Egy-két kisebb részlettől eltekintve, az épületeknek nem volt idejük arra, hogy magyar típusúvá fejlődjenek. Ha az ember Buda ódon utcáin sétál és látja, hogy a magyar ízlés milyen finom egyéni árnyalatokkal gazdagította a XVIII. századbeli európai építészet stílusát: akkor szinte sajnálja, hogy Pest olyan gyorsan nőtt ki a földből a XIX. században, fokozatos fejlődés helyett.

A város forgalma, mozgása és lakossága jobban megőrizte egyéni jellegét, mint az épületei. Érzem, hogy egy földművelő nép fővárosában vagyok. Sok vidékit látni, amint lassan ballagnak az utcán, óvatosan felszállnak a villamosra, a kirakatokat nézik és vásárlásra készülődnek. Nyugodtak. Otthon vannak, akár csak az *auvergni* parasztok, ha felmennek *Clermontba*. Még az elegáns utcák tömegében is felbukkan itt-ott a vidéki jelleg. A város szívében, egy kápolna előtt, néhány lépésnyire a legnagyobb árúháztól, két paraszttasszony térdel a járdán és imádkozik. A tipikus modern nagyvárosi polgárok közé félig elvárosiasodott emberek keverednek: gazdálkodók, vidéki kereskedők, akik féllábbal itt vannak, féllábbal meg falun. Sok a pirosposztság, egészséges, napbarnított arc.

De nehogy azt gondolja valaki, hogy Budapest nélkülözi a kultúra kényelmét és kifinomult örömeit. Szó sincs róla. Például a színházi élet különösen fejlett, magasabb fokon áll, mint bárhol. Elsőrangú színházi előadásokat láttam itt. A rendezés, a színészek mozgása, a játék biztonságát a legmagasabb művészetre vall. Csupa lélek, csupa igazság. Némely színészük Európa legnagyobb művészeivel vetekedik, az összjáték is az átlagos színvonal fölé emelkedik. Kétségtelen, hogy Magyarország nemcsak a költők és muzikusok hazája, de a kiváló színészeké is. Arcuk mozgékony, mint az olasz aktoroké, anélkül, hogy ez játékuik komolyságának és mélységének a rovására menne. A közönség pedig olyan lelkes odaadással figyelt rájuk, amilyent nálunk hiába keresnénk. Ez a publikum – legalább egy időre – eltűnt a mi színházainkból. Bezzeg itt nem

irtóznak a komoly dolgoktól, nem riadnak vissza a szenvedélyek erőteljes ábrázolásától. A magyar közönségben van valami őserő, amely kivetí magából a frivolságot és a posványosságot. Erre mindenki azt fogja mondani: nem csoda, hiszen ez a nemzet nagy megpróbáltatások áldozata volt. De igazságtalanság az erények forrását a balsorsban keresni. Az a nép, amely silány szórakozásra hajlamos, a legnagyobb csapások közepette sem változik meg. Akinek nincs lelke, az a bajban sem válik nemesebbé.

*

Alig ismerjük azokat a sorscsapásokat, amelyek Magyarországot érték, vagy ha ismerjük, nem gondolunk rá, nem törődünk vele. Ennek bizonyosságát akkor láttam, amikor utazásomról hazatértem. Egy barátom, aki művelt, sőt tudós ember, azt kérdezte tőlem: „*Magyarországon volt? Hallom, hogy elvesztették a területük negyedrészt, igaz-e?*” Ez az elveszett „negyedrészt” valóban az ország kétharmad részét is meghaladja. Valljuk be, hogy még azok a franciák is, akik legkevesébbé szeretik Magyarországot, lelkiismeretlen bűnnek tartják egy ország ilyen mérvű megcsonkítását. Ha csak nagyjából ismertük volna ennek az ügynek a hátterét és tényeit, más emberekre bíztuk volna a rendezését.

Megnyugtathatom azokat, akik most idegesen felszisszennek: nem akarom ezt a kérdést megvitatni. Nincs rá terem és nem érzem rá magamat illetékesnek. Ebben a cikkben csak impresszióimról számolok be. De nem tehetek róla, ha olyan impressziókhoz is eljutottam, amelyek egészen más természetűek, mint azok, amiket eddig elmondtam.

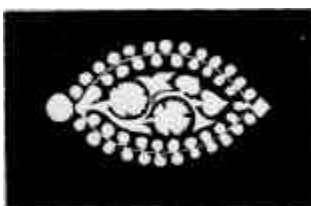
Amikor a helyszínén értesültem arról, hogy milyen mértékű volt Magyarország megcsonkítása, első érzésem a csodálkozó megdöbbenés volt. A művelt emberek osztályába tartozom, figyelemmel kísérem a külpolitikai eseményeket is, számtalan cikket és tanulmányt olvastam azokról a nemzeti problémákról, amelyeket a háború megoldott vagy súlyosabbá tett. De sejtelmem sem volt arról, hogy Magyarország területe 1927-ben egy harmadát sem teszi ki annak, ami 1914-ben volt. Rosszul informáltak-e valamennyiünket, vagy csak én voltam szórakozott? Én volnék az egyetlen francia, aki nem tud erről? Ha így van, akkor is érdekes és furcsa. Hogy van ez? Hogy történt ez? Miért van ez így?

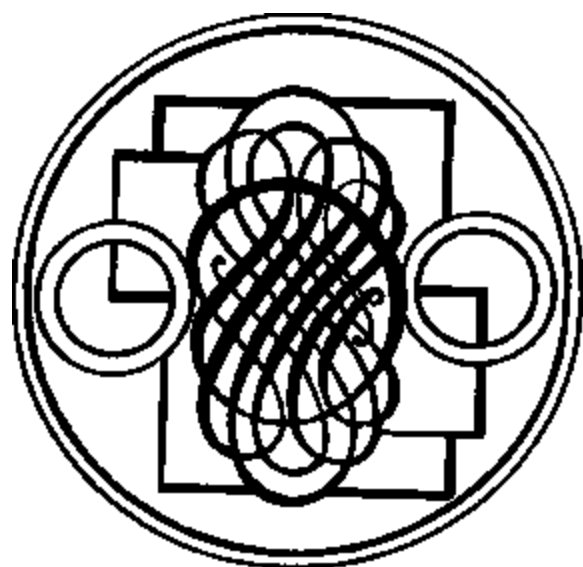
A második benyomásom ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következő: A háború óta bejártam a legtöbb európai államot, de Magyarország az egyetlen ország, ahol a kétségbeeséssel határos, igazi, mély keserűséggel találkoztam. Más országok is a legyőzöttek közé tartoznak, más nemzetekből is letéptek egy részt, más népek is igazságtalannak tartják a békét. Mások sem titkolják, hogy jóvátételben reménykednek és sorsuk

enyhítését várják. De másutt az emberek optimizmusa és életkedve, újabb politikai sikerek reménye, vagy egyszerűen a nemtörődömség enyhíti a haragot, háttérbe szorítja, megfosztja aktuális valóságától, többé-kevésbé szónoki frázissá enyhíti, melyet inkább az elméleti gondolat táplál, nem a közvetlen érzés. Ellenben a magyarok minden idegszála a haragtól feszül és a bánattól reszket. A leghevesebb indulattól a rögeszme-szerű csendes konoksáig: ez a probléma foglalkoztat mindenkét Magyarországon. Ez persze nem érv az ügy mellett vagy ellene. Ez csak pusztá tény. De olyan tény, amin érdemes gondolkodni.

Harmadik benyomásom az a rokonszenv és becsülés, amely a magyarság iránt támadt bennem és amely alól nem vonhatja ki magát senki, akié nemzethez megértéssel közeledik. Nem hiszem el, hogy ez a nép megbocsáthatatlan bűnököt követett volna el. Lehet, hogy gőgös volt néha, lehet, hogy néha bizonyos tekintetben kíméletlenül járt el. De ne felejtjük el, hogy a magyarságban Európa egyik legrégebb kultúrája él és folyton védekezésre kényszerült a Kelet ellen, melynek kebeléből származott. Úgy védekezett, ahogy tudott, egyéb fegyverek közt gőgösséggel is. Egy intelligens magyar ember furcsa akcentusával ezt mondta nekem: „Értse meg jól – nálunk megváltozott a régi ige – a mi számunkra minden világosság Nyugat felől jön. Vegyük csak a kommunizmust. Ha Franciaországból eredt volna, ha a francia szellem formálta volna át: nem lettem volna ellene. De hogy keleti barbárok, műveletlen muzsikok példáját kövessük ...” A mondatot az ajkak egy olyan mozdulata fejezte be, amelyet nem tudok érzékeltetni.

A magyar büszkeség ellenséges érzéseket keltett a magyarság szomszédaiban, de nem irányul a franciák ellen és bennünket nem is bánthat. Egyébként is megérthető és megbocsátható. Nem maradhat el semmilyen népnél, amelynek évszázadokon át védenie kell a kultúráját nemcsak barbár támadások ellen, de minden befolyással és keveredési veszedelemmel szemben is. És ne felejtjük el, hogy az a civilizáció, amelyet a magyarságnak meg kellett védelmezni, a mi civilizációnk. A magyarok, még a legegyszerűbb emberek is, nagyon jól tudják, hogy ők keleti származásúak. Saját akaratukból, szánt-szándékkal ragaszkodnak Nyugat eszmevilágához és jogosan elvárhatják, hogy ez a ragaszkodás nemes, lovagias kapcsolatot létesítsen köztük és közöttünk.

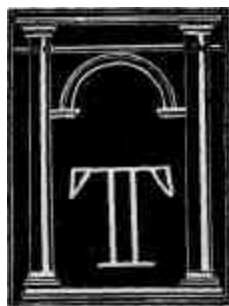
HARMADIK RÉSZ

MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM

DR. BALASSA JÓZSEF: A MAGYAR NYELV

öbb mint ezer éve él Európa keleti részén, a Duna és a Tisza völgyében s a Kárpátok alján egy nép, amelynek nyelve szókincs, szerkezet és egész alakulata tekintetében eltér az öt minden oldalról körülvévő indogernián nyelvektől. A magyar nép az Ural-hegység* nyugati lejtője alatt elterülő vidékről indult útnak évezredekkel ezelőtt, elszakadva fajrokonaitól, új hazát keresve délnyugat felé ismeretlen vidékeken és vitte magával legbecsesebb szellemi kincsét, a magyar nyelvet.

A magyar nyelv a nagy urál-altaji nyelvcsoport finn-ugor ágának egyik tagja; legközelebbi rokonai az Oroszország területén élő vogul, osztják, zúrjén és votják nyelvek. A rokon népek közül önálló államot tudott alkotni a magyaron kívül még a finn és az észti nép. A finn-ugor nyelveket beszélő népek egymástól elszakadva, a történelem és a szellemi fejlődés legkülönbözőbb fordulatain mentek keresztül; műveltségi fokuk, életmódjuk, jellemük és gondolkozásmódjuk ma rendkívüli módon eltér ugyan egymástól, de megmaradt mint összekötő kapocs a közös eredetű nyelv szókincsének eredeti tartalma és szerkezetének közös vonásai. Ez a különszakadt magyar nyelv nagy vonzóerőt gyakorolt minden népre, amely vele érintkezett s törökök és szlávok, kunok és jászok, megtanulva a nyelvet, beleolvadtak a magyar népbe s a századok folyamán *egyé* forrottak s megalkották a magyar nemzetet. S ez a magyar nemzet, történetének minden vihara között, kitartó hűséggel és rajongó lelkesedéssel ragaszkodott ősei nyelvéhez és sem politikai elnyomás, sem az idegen

kultúrák csábításai nem tántorították el tőle. Ez a hűség és ragaszkodás a nyelvhez tette lehetővé, hogy az összes rokonnépek közül a magyar tudott leggazdagabb, legvirágzóbb irodalmat teremteni s hogy nagy költőink és íróink műveiben élvezhetjük a magyar nyelv szépségét s minden más nyelvvvel versenyezni tudó kifejező erejét.

A világon számtalan nyelv él, s ezek nemcsak abban különböznek egymástól, hogy más-más szavakkal jelölik meg a dolgokat és a fogalmakat, hanem a nyelv szerkezete, a gondolatok kifejezésének módja is a legváltozatosabb képet tárja elénk. A nyelvbeli kifejezés módja összefügg mindig az illető nép lelki világával, gondolkozásmódjával, érzéseivel, sőt néha erkölcsi felfogásával is. A nyelven keresztül bepillanthatunk az illető nép lelkébe, megítélhetjük műveltségét, következtethetünk életmódjára, egész szellemi habitusára. Ilyen szempontból igyekszünk jellemezni a magyar nyelvet, bemutatni szerkezetének legsajátosabb vonásait, szembeállítva más művelt nyelvek sajátosságaival és végigkísérni szókészletének történetén a legrégebb korszak egyszerű életmódjától a műveltség, az állami és a gazdasági élet mai fejlettségéig.

Az élő nyelvnek egyik legjellemzőbb, legfeltűnőbb sajátága a *kiejtés*, az egyes hangok képzése s az összefüggő beszéd zenéje, a hangsúly és a hanghordozás. Az idegen, aki először hall valamely nyelvet, semmit sem ért a tartalmából s csak a kiejtés zenei elemei alapján alkot magának képet az illető nyelvről. A magyar nyelv kiejtésének három nagyon jellemző vonását kell kiemelnünk. Az egyik a magánhangzók és a mássalhangzók kellemes váltakozása, a germán és szláv nyelvekben gyakori mássalhangzótorlódás hiánya, s ez a kiejtést lággyá, könnyűvé teszi. A másik sajátág a magánhangzók illeszkedése, harmóniája; a kiejtésnek egy olyan törvénye, mely több más urál-altaji nyelvben is megvan, mint pl. a finnben és a törökben. A magyar szavakban ugyanis vagy csak mély (*a, á, o, ó, u, ú*) vagy csak magas magánhangzók (*e, é, i, í, ö, ő, ü, ü*) fordulnak elő s a ragoknak és képzőknek is rendszeren két vagy három alakjuk van, melyek a hangrendi illeszkedés törvényei szerint tapadnak a szóhoz. Pl. *ad, adás, adogatás, adós, adósság* stb; *kér, kérés, kéregetek, kérelem* stb. A történelmi fejlődés folyamán, különösen idegen szavak átvételével némileg megzavarodott a hangrendi illeszkedés tisztasága és ma az *i, í*, néha az *é* és az *ú*. n. zárt *e*, noha magashangok, előfordulhatnak mélyhangú szavakban is, pl. *király, céloz, leány*. Azonban még ma is áthatja az egész magyar szóragozást és szóképzést a magánhangzóknek ez a harmóniája, a magyar nyelv zenéjének az a jellemző sajátága, hogy a szó első tagja megüti az alaphangot s ehhez igazodik azután az egész szó hangzása. A magyar nyelv kiejtésének harmadik jellemző vonása: a hangsúlyozás, a hanghordozás módja. Ebben a tekintetben is kiemelkedik a szó első tagjának nagy fontossága. A magyar nyelvben ugyanis minden

szónak vagy több szóból álló összefüggő szócsoporthoz, az ú. n. szólamnak első tagja hangsúlyos, ez emelkedik a hang erejével, nyomatékával a többi szótag fölé. Az első, legnagyobb nyomatékú szótag után egy gyengébb és egy ennél kissé erősebb nyomatékú szótag váltakozik egymással a szó végéig. Tehát a magyar hanghordozás olyan, mint egy hullámmozgás, melynek legerősebb hulláma az első szótag s azon túl kisebb-nagyobb hullámok sorakoznak szabályszerűen egymás mellé. Ez a hanghordozásmód élesen megkülönbözteti a magyar kiejtést az indogermán nyelvek hanghordozásától. A germán nyelvekben, a németben, az angolban a hangsúly erősen kiemel egy szótagot a szó belsejében, a többi szótag hangsúlya eltölpül mellette. És akármelyik szótag lehet ez a kiemelt rész. A francia nyelv hanghordozása a szó vége felé hullámmozgással és itt emelkedik legmagasabbra. Az olasz hanghordozás hasonlít aránylag legjobban a magyarhoz, csak hogy a kiemelt szótag ritkán az első, hanem leggyakrabban az utolsóelőtti vagy az utolsó szótag. A magyar kiejtésnek ez a három sajátossága, a magánhangzók és a mássalhangzók arányos váltakozása, a magánhangzók illeszkedése és a nagyobb ellentétek nélküli egyenletes hangsúly teszi a nyelvet az idegen fül számára is olyan lággyá és dallamossá.

A magyar nyelvnek az a sajátossága, hogy a szó eleje a legfontosabb s ez emelkedik jelentőség tekintetében a többi fölé, a magyar nyelv *alak-tani szerkezetének* is egyik legjellemzőbb vonása. Az indogermán nyelvekben a főnevet körülveszik a prepozíciók és a névutók, hozzájárulnak ragok, átalakul a szótó, hogy a szó elhelyezkedhessen a mondatban. A magyarban minden olyan nyelvtani elem, mely a szónak mondatbeli helyét jelöli ki s a többi mondatrészhez való viszonyát állapítja meg, a főnév után következik. Pl. a németben így mondjuk: *in dem Hause*, az angolban *in the house*, a franciában *dans la maison*, a magyarban ellenben: *a ház-ban*. S a szó minden mondatbeli viszonyát a szó után következő rag vagy névutó jelöli: *a ház-hoz*, *a ház mellé*, *a ház mögött* stb. Ugyanígy van a birtokos kifejezésekkel is. A német azt mondja *mein Haus*, az angol *my house*, a francia *ma maison*; a magyarban megmarad elől a főnév s utána következik a birtokos személyrag: *ház-am*, *ház-ad* stb. A többes számot és a tárgyat az indogermán nyelvek részben a névelő, részben a szótó változásával jelölik; a magyarban a változatlan tőhöz járul a többesszám képzője, a tárgy ragja: *ház-ak*, *ház-at*. Ahol a magyarban a szótó megváltozik, az pusztán hangtani változás, rendszeresen a régi szótó megőrzése a ragok, képzők előtt, mint pl. *ló* és *lov-ak*, *kéz* és *keze-k*. S a szó vagy szócsoporthoz tartozó fontossága irányítja az egymáshoz tartozó szavakból álló kifejezések alakulását is. Ez az oka, hogy a tulajdonnevekben a családnév megelőzi a keresztnévet, az állást, a rangot, a címet jelölő szavakat. A magyarban azt mondjuk: *Nagy János ügyvéd úr*, németül:

Herr Rechtsanwalt Johann Nagy, franciául: *Monsieur l'avocat Jean Nagy*. Tehát a szavak sorrendje ép az ellenkező; kezdjük a legfontosabbal, a család nevével, ezt követi a keresztnév, evvel a kettővel megjelöltük az egyént, azután következik a mellékesebb, a foglalkozás, s végül mint legjelentéktelenebb, a megtisztelő *úr* címzés. A nyelv szerkezetének ebben a sajátosságában van valami keleti nyugalom, mely mindig egyformán a legfontosabbal kezdi mondanivalóját s amellé sorakoztatja mindazt, ami ennek közelebbi meghatározására szolgál. De megvan benne a logikus gondolkodásnak, a fontosság, a jelentőség megérzésének a jele is.

Erről a logikus gondolkodásról tesz tanúságot a magyar nyelv szerkezetének egy másik sajátossága, t. i. az, hogy a helyi viszonyok három irányát következetesen és világosan meg tudja jelölni. A helyet jelentő ragoknak, névutóknak és határozóknak mindig három alakjuk van, amelyek az irány három kérdésére felelnek: hol? honnan? hová? Pl. *-ben-bol, -be; előtt, elöl, elé; alatt, alól, alá*. S a helyhatározásban a hangrendi illeszkedés is segítségére van a nyelv világos, logikus szerkezetének. A mutatónévmásnak és igen sok határozónak ugyanis két alakja van, egy magashangú és egy mélyhangú. Ezek közül a magashangú mindig közelre, a mélyhangú mindig távolra mutat: *ez az, itt ott, innen onnan, ide oda, erre arra* stb.

A névszók használatának még két eredeti sajátosságát emeljük ki. Az egyik a nyelvtani nemnek teljes hiánya. Nemcsak abban mutatkozik ez, hogy nincs a nemi különbségnek megfelelően két vagy három névelő, hanem a névmások használatában sincs nemi különbség. A német *er, sie, es*, a francia *il, elle*, az angol *he, she, it*, a magyarban egyaránt *ő* vagy *az*. A nemi különbség helyébe egy fontosabb vonás, az élőlény és az élettelen tárgy, az ember és az állat megkülönböztetése lép, mert az *ő* élő egyénekre, az *az* állatra és tárgyra mutat. A nemi különbség nyelvtani formája teljesen hiányzik a magyar nyelvből, s ha az embereknél és állatoknál meg kell különböztetni a nemeket, ez mindig külön szóval történik. A másik sajátosság, melyre rá akarunk mutatni, az egyes szám sokkal általánosabb, gyakoribb használata, mint más nyelvekben. Számnév után mindig egyesszámban marad a főnév (*tíz ember*), mintha úgy gondolkozna a nyelv, hogy a számnév eléggé megjelöli a többséget, felesleges még a főnevet is többesszámba tenni. Az egy csoportot alkotó tömeget is rendszeren egyesszámban mondjuk: *almát, virágot szed, tojást árul, szőlőt vettem, bútort akarok venni*. A páros testrészeket egységesnek, egynek fogja fel a magyar nyelv és egyesszámban beszél róluk: *felemelte szemét, kezébe tette le sorsát, saját fülemmel hallottam*. Az egyik testrészt magát csak félnek tekinti a nyelv, ezért mondjuk: *fél szemére vak, féllábú koldus, félvállról vette a dolgot, fél kezébe kapta, fél füllel hallottam*.

Az igeragozás és igeképzés világossága és gazdagsága szintén jel-

lemző vonása a magyar nyelvnek. Az igetőhöz járulnak az idő és a módjelek s ezt követik a személyragok. Nem az igeidők sokasága teszi gaggá a magyar igeragozást; sőt ellenkezőleg, ebben a tekintetben erősen leegyszerűsített, logikus gondolkodásra valló rendszert találunk. A mai magyar nyelv csak három időalakot ismer: a jelent, a múltat és a jövőt (*írok, írtam, írni fogok*). Az igemódok közül is csak a legvilágosabbakat, a beszéd tartalmának kifejezésére legszükségesebbeket ismeri: az elbeszélés egyszerű alakját, a jelentő módot, (*írok, kérek*), a parancsot kifejező felszólító módot (*írj, kérj*) és a feltételes cselekvést, óhajtást kifejező feltételes módot (*írnál, kérnél*). A magyar igeragozásnak különös jellemző vonása, ami erősen megkülönbözteti az indogermán nyelvektől, a tárgyias igeragozás; a ragozásnak az a képessége, hogy egyes személyragokkal az igeen meg tudja jelölni az alanyon kívül a határozott tárgyat is: *írom, írod* (a levelet), *kérlek, várlak* (téged, titeket).

Az igeképzés is visszatükrözi a magyar nyelvnek azt a már említett jellemvonását, hogy a szótőhöz csatlakoznak a különféle nyelvtani viszonyokat kifejező elemek. Amit az indogermán nyelvek csak két-három szóval tudnak kifejezni, arra a magyar nyelvnek gyakran egy szó is elég. Erről tanúskodnak a műveltető és a ható igék. *Er kann schreiben, he can write, il peut écrire*, magyarul így van: *írhat*. Ezt is: *schreiben lassen, faire écrire, to let write*, magyarul egy szóval mondjuk: *íratni*. S a tárgyias ragozás is lehetőségessé teszi, hogy egy szó sokat foglaljon magában, pl. ezt az egy szót: *látalak*, más nyelvek csak négy szóval tudják kifejezni: *Ich habe dich gesehen, I have seen you, je vous ai vu*.

Minden nyelv szókészlete magában rejti az illető nép összesűrített történetét. Megláthatjuk benne ősi életmódját, kezdetleges műveltségét; megelevenednek előttünk a történelemelőtti korok vándorlásai, a barátságos és ellenséges érintkezések a szomszédos népekkel, a foglalkozás, az életmód változása, a műveltség, az állami és vallási élet fejlődése. Mind ezt kifejthetjük a szókészlet megkövült emlékeiből, a szavaknak egymás fölé rakódott rétegeiből, épúgy, mint ahogy a geológus a föld rétegeiből meg tudja állapítani az állati és a növényi élet történetét.

Azok a szavak, amelyek a rokon finn-ugor nyelvekkel közösek, tehát a magyar nyelv ősi szókincsét alkották, egy egyszerű, patriarchális, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkozó nép szellemi állapota mellett tanúskodnak. A családtagok nevei ehhez az ősi szókészlethez tartoznak: *anya, apó, nő, fiú, férj, vő, meny, ágy*; továbbá a testrészek nevei: *fő, fej, haj, szem, fül, fog, nyelv, kéz, váll, mell, szív, máj* stb. A természet jelenségeit is meg tudta nevezni saját szavaival: a vizet, a tüzet, a jeget, a felhőt; a folyónak eredeti régi neve volt: *jó*. Az állatok közül ismerte a lovat, az ebet, a nyusztot, a sült (süldisznó), a halat, a ludat, a lepkét, a férget; a növényvilágból a fát és részeit, a kérget, a gyökeret; az ás-

vány világból az ólmot és a követ. Az ősi szókincshez tartozó szavak a halászat köréből a *háló*, a vadászat köréből a *nyíl*. Ismerték a legegyszerűbb étellel összefüggő cselekvéseket: *ad, jön, megy, visz, él, hal, ég, fáz-ik, fed, em-ik* (a. m. szopik, v. ö: emlő, csecsemő), *köt, sző, fon, varr*, stb. A legegyszerűbb tulajdonságok neveit is ismerték: *hosszú, könnyű, sovány, vékony, új, jó, rossz, meleg, nyers, mély* stb.

Erre a primitív szókincsre rakódott századok folyamán az idegen szavak számos rétege, amint új életmódba jutott és új műveltséggel gyarapodott a magyar nép. Ezek az ősrégi időkben átvett idegen szavak teljesen hozzásimultak a magyar nyelv hangalakjához, úgyhogy igen sok esetben csakis a kutatók éleseszű elemzése tudja kimutatni a szavak eredeti forrását. A legrégebbi idegen elemek még az ázsiai korból valók, a Kr. előtti III. századnál régebbi időből, amidőn iráni népek (ó-perzsa, zend) szomszédságába jutott a magyar, más finn-ugor népekkel együtt. Ekkor tanulta meg tőlük az arany, az ezüst ismeretét, iráni eredetűek a *mező, méz, méh* szavak és a számnevek közül a *tíz, száz, ezer*. Nagy átalakító hatással volt a magyar nyelvre a hosszú ideig tartó érintkezés és részben összeolvadás egy törökfajú néppel, amely a bolgár törökségnek egy ága volt s a mai csuvas nyelvnek közeli rokona. Ez a török hatás már a Kr. u. III. században kezdődött s egész a IX. századig tartott. A magyar nép ebben a korszakban nagy átalakuláson ment keresztül, mert megtanulta ettől a török néptől a földművelést és az állattenyésztés új ágait. Ezáltal számtalan új szóval gazdagodott a magyar nyelv. Az állatok nevei közül ekkor jutottak be a magyarba a *béka, bika, borjú, disznó, ökör, tinó, ünö, kecske, tyúk* stb. A növények nevei közül: *árpa, búza, borsó, bors, kender, gyümölcs, mogyoró, szőlő* s a földműveléshez tartozó szavak közül: *szérű, karó, boglya, eke, sarló, tarló, arat, szűr* és a *bor*. A szerszámok és egyéb házieszközök nevei közül: *balta, bicsak, bölcső, kancsó, korsó, tükör, gyertya, gyűszű, kantár, gyeplő, gyöngy* stb. S ekkor ismerkedett meg a magyar nép a *tenger-rel* is.

Ez az életmódjában és szókincsében erősen átalakult magyar nép a IX. század végén jutott el a Tisza és a Duna vidékére s új, állandó hazát alapított a már századok óta vándorló magyarság. Itt nagy tömegben talált szláv lakosságot, amely ezentúl együtt élt vele, megtanulta a hódítók nyelvét s idővel teljesen beolvadt a magyar népbe. Ettől a szláv néptől tanulta meg a magyarság a fejlettebb földművelést, az egyhelyben lakást, az állami élet kifejlesztését, több iparágat és tőlük vette át a kereszténységet. Természetes, hogy ez a nagy műveltségi hatás mély nyomokat hagyott a magyar nyelv szókincsében és alig van fogalmi kör, melyben ne találunk legalább néhány szláv eredetű szót. Szláv eredetű szavak: *keresztény, pogány, pap, barát, apát, püspök, apáca, oltár, kereszt, karácsony*, továbbá: *király, császár, bán, vajda, ispán, bajnok, vitéz, zászló;*

a földművelés és ipar számos szava: *borona, rosta, barázda, parlag, káza, széna; kovács, takács, molnár, mészáros*; a fejlettebb háztartás szavai közül: *konyha, pince, pitvar, asztal, pecsenye, ebéd, vacsora, uzsonna*; az állatok nevei közül: *medve, macska, kakas, jérce, harcsa, kecsge* stb., a növények nevei közül: *gabona, zab, rozs, lencse, bab, dinnye, szilva, cseresznye* stb.

A királyság megalakulásával állandóbb lett a magyar nép élete, beleilleszkedett az európai államok közösségébe s műveltség tekintetében együtt haladt a szomszédos német és olasz néppel; művelődésére nagy hatással volt még a klasszikus és a középkori latinság is. Ezeknek a hatása is meglátszik a magyar nyelven, sok német, olasz és latin szó jutott a nyelvbe, de ez a hatás most már nem volt olyan mélyreható, olyan gyökeres, mint a megállapodás, a letelepedés első századaiban.

Hogy a magyar nemzet olyan gazdag és sokoldalú irodalmat tudott teremteni, ebben nagy része van a magyar nyelv szókincsbeli gazdagságának. Mert nemcsak idegen elemekkel tudott gazdagodni a magyar nyelv, hanem a szóképzés könnyűsége és változatossága, a szavak világos összetétele is bővítette a nyelv szókészletét. Lehetetlen kísérlet számszerint megállapítani valamely nyelv szókincsbeli gazdagságát, mert hisz minden nyelv tartalma csaknem napról-napra változik; új szavak keletkeznek vagy jutnak forgalomba, mások elavulnak, kihalnak. S kérdés az is, hogy az idegen szavak közül, amelyeket az élőnyelv használ, melyiket tekinthetjük már az illető nyelvhez tartozónak s melyiket nem. Tehát nem pontos számként, csak hozzávetőleges tájékozásul említjük meg, hogy a Czuczor és Fogarasi által készített Magyar Nyelv Szótára 110.000 cikkből áll. Az igaz, hogy ezek között sok ma már nem élő s akkor is csak erőszakosan képzett szó van. A M. T. Akadémia egy Címzés-jegyzékben összegyűjtötte az 1900-ig megjelent fontosabb magyar szótárak szóanyagát; ez 122.000 szót tartalmaz. Ebben benne vannak a régi nyelv ismert szavai és a nyelvjárásokból összegyűjtött szavak is. A magyar szókincsnek egyik legtermékenyebb gazdagítója a szóképzés nagy könnyűsége és változatossága. Csak az igeképzés nagy gazdagságára akarunk rámutatni, a magyar nyelvnek arra a sajátosságára, hogy a cselekvés minden formáját, a szenvedő és a visszaható igét, továbbá azt is, hogy mással végeztetjük a cselekvést (műveltető ige), vagy a cselekvés lehetőségét (ható ige) képzővel fejezi ki, nem pedig összetétellel, körülírással, mint más nyelvek. Nézzük az *ad, véd* igék alakjait: *adatik, adódik, adat, adhat; védetik, védekezik, védet, védhet*. Képzővel fejezi ki a magyar nyelv azt is, hogy a cselekvés csak egyszer vagy gyakran történik; ilyen igepárok: *dobban* és *dobog, csattan* és *csattog, harsan* és *harsog, emelint* és *emelget, szökken* és *szökdös*.

A szavak jelentésének finom árnyalataira igen gyakran külön-külön

szava van a magyar nyelvnek. Az öregség kifejezésére a mellékneveknek egész sora szolgál, melyeknek mindegyike más-más árnyalatot fejez ki: *öreg, vén, agg, koros, idős* élő lényekre vonatkozik, *régi, ó, avult, ócska* tárgyakra. A szeretet kétféleségének kifejezésére csak a magyar nyelv fejlesztette ki a *szeretet* és a *szerelem* szót, hogy megkülönböztesse a rokoni és baráti vonzalmat a két nem közötti mélyebb érzelemtől. A rokonsági viszonyban a korkülönbséget tekinti a magyar nyelv a legfontosabbnak, ezért külön szava van a *bátya* és *öcs*, a *néne* és *húg* számára az idegen *Bruder* és *Schwester*, *brother* és *sister*, *frère* és *soeur* szavakkal szemben; míg ezek az összefoglaló elnevezések nem voltak meg a magyar nyelvben s csak a nyelvújítás kora csinálta a *fivér* és *nővér* szavakat.

A magyar nyelvnek még egy érdekes vonására kell rámutatnunk; arra, hogy noha vannak nyelvjárási különbségek az egyes vidékek nyelve között, az eltérés köztük sehol sem olyan nagy, hogy a kölcsönös megértést megnehezítené. A francia, olasz, angol, német nyelvjárások közt igen gyakran olyan nagy különbség van, hogy a különböző vidékről valók egymást meg sem értik. A magyar a magyart mindenütt megérti, akár a Dunántúlon, akár a Tisza vidékén, akár Erdély bércei között született. A magyar nyelvnek ez az egysége egyúttal legszebb szimbóluma a magyar nemzet történeti és természetes egységének.

CSÁSZÁR ELEMÉR: A MAGYAR IRODALOM JELLEMZŐ VONÁSAI

It jelent a magyar irodalom a művelt Nyugatnak? A legfontosabb kérdés ez, ha irodalmunkat nem a maga nemzeti körülhatároltságában tekintjük, hanem mint integráns részét az egyetemes emberi szellem életének. Könnyen megkapjuk rá a feleletet, ha irodalmunkra is alkalmazzuk a világirodalmi érték kritériumát. Nem kell mást tennünk, mint megállapítani, mit adott a magyar szellem irodalmi téren az európai közműveltségnek, mennyi és milyen magyar irodalmi alkotás lett része a világirodalomnak. Az eredmény nagyon lehangoló. Milyen magyar műveket ismernek külföldön, milyen magyar könyvek élnek a művelt Nyugaton? Petőfi költeményei, Madách Imre *Ember tragédiája*, Jókai és Mikszáth Kálmán regényei, Herczeg Ferencnek egy-két s Molnár Ferencnek sok drámája, valamint egy csomó újabb magyar színmű. Együttvéve sem sok s irodalmunk súlya a világirodalom egészében nagyon csekély.

Ez az ítélet ma még megföllebbezhetetlen, de – még ha objektív mérőeszközzel történt is a leolvasása – igazságos-e? Érezzük, sőt bizonyítani is tudjuk, hogy nem. Irodalmunk nagyobb szerepre volna hivatva a világirodalom színpadán, mint amilyen neki jutott, de valami végzetes erő megbénítja expansióját, s irodalmunknak világirodalmi viszonylatban is elsősorú alkotásai nem tudták magukra vonni a művelt világ figyelmét. A XVI. századi Balassi Bálint páratlanul szubjektív katoná-

dalai és szerelmes énekei, a romantika magyar vezéregyéniségének, Vörösmarty Mihálynak, főséges hazafias énekei és reflexív költeményei a maguk idejében Európa-szerte számot tehettek volna; Zrínyi Miklós gr. főséges eposza (1651), Csokonai erőttől duzzadó komikus eposza, a *Dorottya* (1802), Katona József tiszta és teljes tragikumú nemzeti drámája, a *Bánkban* (1822), állják a versenyt koruk legjelesebb külföldi párjukkal; Arany János epikája pedig a művészetnek ugyanazt a magas fokát jelenti, mint Petőfi lírája – s Petőfit egy nyugati esztétikus Homeros, Shakespeare és Goethe mellé állítja.

Ezekről a költőkről, ezekről a művekről és sok más igazi értékről a művelt Nyugat nem vesz tudomást, pedig velük irodalmunk súlya megsokszorozódnék. Érvényesülésük gátja kisebb részben erős, sajátos magyarságuk – teljes élvezésük megköveteli a magyar históriának, a magyar léleknek, a magyar életnek ismeretét – nagyobb részben a magyarság nyelvi és politikai elszigeteltsége. Rokontalan nemzetek vagyunk Európában a messze Keleten, nincs pártfogónk, de volt hatalmas ellenségünk, Ausztria, amely elzárt bennünket a Nyugat elől. Mint mesés ország, a csikósok és betyárok délibábos pusztája élt a magyar a Nyugat képzetvilágában, legfőképpen még a törökkel vívott évszázados harcainkról tudtak, de arról nem, hogy nekünk is van színes, gazdag, nagyértékű költészetünk, s hiába is tudtak volna, nem volt hozzájuk kulcsuk: az a nyelv, amelyen költészetünk szól, a magyar, nem tartozik a művelt európai nyelvek indogermán családjába, ural-altáji nyelv az, rokonai messze északon és keleten vannak, Ázsiában. S mikor végre megismertek, mikor egyik-másik magyar alkotás nyugati nyelvekre fordítva közkinccse lett a világirodalomnak, nem mindig a legjellemzőbb és legértékesebb magyar költői munkákra esett a külföld választása – bizonyosság rá Herczeg Ferenc esete, akinek éppen legmélyebben szántó regényei és legmeggrázóbb drámái nem kerültek ki az országból.

Ilyen körülmények között költészetünk világirodalmi jelentőségénél alkalomszerűbb az a kérdés, vannak-e a magyar irodalomnak olyan tulajdonságai, amelyek megérdemlik a külföld figyelmét, amelyekkel reászolgál arra, hogy bekapcsolódjék a világirodalomba. Nem értékeket keresek tehát, hanem valami különösséget, valamit, amiben a magyar irodalom eltér a külföldétől. Ez az eltérés irodalmunk *szellemében* nyilvánul, A magyar irodalom szelleme más, mint a többié, szellemben jobban élte irodalmunk a nyugati nemzetek irodalmától, mint azok egymástól. A magyar irodalomnak van élesen kirajzolódó jelleme, van erősen kibélyegzett egyénisége: ezt szeretném meglesni és fölmutatni. Az irodalom azonban élő, mozgó, folyton változó valóság: van-e benne valami állandó s hogyan lehet azt megragadni? Eljárásom sajátos lesz. Irodalmunkat egységes organizmusnak tekintve, hosszmetszést csinállok rajta, végig irodalmunk

évezredes életén, s azután a metszési fölületek tükréről leolvasom irodalmunk jellemző vonásait, olyan rendben, amint azok a fejlődés során láthatóvá válnak. Amint majd sorjában elének tűnnek ezek a vonások, belőlük észrevétlenül kialakul egy egyéni kép: a történeti magyar irodalom a maga sajátosságában.

A magyar irodalom évezredes életét említettem. De milyen messze nyúl vissza irodalmunk a múltba? Legrégibb magyar nyelvű emlékünk egy Mária-síralom a XIII. és XIV. század fordulójáról, de emlékek, sőt nyomok híján is vissza tudunk menni a magyar költői szellemet nyomozva az Árpádok és vezérek korán s a honfoglalás idején át (IX. század) az V. századba, mikor Attila diadalai s a hun birodalom bukása tárgyat szolgáltatottak a magyarság énekeseinek. S nyilván voltak énekeik már azoknak a magyaroknak, akik mint első nemzedék váltak ki a nagy vérkeveredésből, a magyar nép megszületése idején, Krisztus urunk korában. Milyen volt az a költészet, mely az Ural lejtőjén, majd a szarmata síkságon zengett – erre a kérdésre még csak föltevést is megkockáztatni könnyelműség. Mégis, még irodalmunknak ebből a történelemelőtti korából is ki tudunk valamit következtetni a magyar irodalom jellemére vonatkozólag. A magyarság egy obi-ugor és egy türk néptörzs egyesüléséből eredt. Nyelve egészen ugor, etnikuma inkább török, de költészete, mióta csak megfigyelhető, szellemben és műformában a török költészettel alig érintkezik, az ugor költészettől meg éppen idegen, nem kapott tőlük semmit örökölni, vagy – ami egyre megy – csakhamar elvetette magától. vajjon ebben a függetlenségben nem nyomozhatjuk-e joggal az első megrebbenését annak az érdekes tulajdonságnak, amely a későbbi, kifejlett magyar irodalmat jellemzi – röviden az eredetiség ösztönének nevezném. Azt értem rajta, hogy a magyar költői szellem az anyag kialakítására már kezdettől fogva keresett s gyakran talált is valami sajátos módot és sajátos formát. Innen van, hogy írott irodalmunknak már első századaiban, mikor íróink még jórészt idegenből átvett anyaggal dolgoznak, egész sora fejlett ki a gyökeres magyar műformáknak (síraloménekek, politikai versek, vitatkozó dráma, bibliai epika, stb.), amelyek a külföldi irodalmakban ismeretlenek.

Mikor nemzetünk életében a pogánykor letűnt, az új évezred első évében, a keresztény középkor folyamán, 1526-ig, különös jelenség észlelhető irodalmunk világában. Irodalmunk – ha ugyan szabad ezt a terminust anachronisztikusan ráhúzni az akkori viszonyokra – két egymással alig érintkező félre szakadt. Volt *élő* költészetünk, a pogánykori költészet folytatása, zenekísérettel, koboz vagy hegedű pengetésével előadott és énekelte költészet, amellyel hivatásos énekmondók mulattatták a népet, s lett mellette *írott* irodalmunk, a keresztény érzés- és gondolatvilág tolmácsa.

Amaz átvette és megőrizte a pogánykor örökségét, a régi nemzeti mondákat, s melléjük újakat fejlesztett, a nemzet hőseinek, elsősorban a nagy Árpád-házi uralkodóknak életsorsából, s fönntartotta a líra egy ősi faját, a szerelmes éneket – ez utóbbinak jellemére már a műfaj poétikusan hangzó nevéből: virágének, következtethetünk. Ennek az epikának és lírának, mint írásban meg nem rögzített költészetnek, szinte teljesen nyoma veszett, a ránkmaradt törmelékekből messzemenő tanulságokat levonni nem lehet. Az írásban megkötött irodalom szerzetesek munkája volt, a papság és még inkább az apácák számára – afféle kolostori irodalom, az egyetemes középkori szellemvilág magyar lecsapódása. S éppen az nem volt benne, amit mi keresünk: valami a magyar psychéből. De helyenként, egyik-másik vallásos énekünkben különös hangok csendülnek meg, s belőlük valami eredeti muzsikát hallunk ki: a magyar himnusz szerzője, a Szűzanyát és a magyar szenteket dicsőítve, nem az egyház álláspontjára helyezkedik, hanem a magyarságéra: Szűz Máriát és az Árpád-ház szentjeit a magyar nemzet védelmezőinek nézi s oltalmat esd tőlük a magyarság számára a fenyegető török veszedelemben.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra, mert ezekből a magyar szellemű himnuszokból a magyar irodalomnak egy általánosan jellemző vonása revelálódik. Itt nem egyszerűen az történt, hogy egyik-másik szerzetes szívében lobot vetett a magyar érzés, s ez magyar szellemet lopott a keresztény jellegű vallásos lírába, itt mélyről föltörő, egyetemesen ható erő dolgozott, a faji érzés és a nemzeti gondolat, amely az egész magyarság érzésvilágát determinálja. De determinálja költészetét is, s ami itt először, szórványosan jelentkezik, az innen kezdve jellemző lesz irodalmunkra egész életén át. A magyar irodalom megtelik hazafias érzéssel, az átjárja mindenféle nyilvánulását, olyan mértékben, mint egy más irodalomét sem. Nemcsak relatíve gazdag a magyar hazafias költészet, hanem akárhányszor hazafias színt öltenek a költészet egyéb nyilvánulása] is, még a szerelmi líra is, s nagy eposzainknak, Zrínyi Miklós gr. *Szigeti veszedelmétől* (1651), Arany János *Toldi* trilógiájáig (1879), nagy regényeinknek Dugonics András *Etelkájától* (1788), Herczeg Ferenc *Élet kapujáig* (1920), nagy tragédiáinknak, Katona *Bánk bánjától* (1822), Herczeg *Hídjáig* (1925) éltető eleme századokon át a nemzeti gondolat. Sőt még élesebb világításba állíthatjuk ezt a tételünket: a magyar költészetnek legnagyobb szerű, legértékesebb alkotásai éppen azok, amelyeknek fogadásába belejátszott a hazafias érzés, s minden nagy költőnknek, lírikusnak, epikusnak, regényírónak, drámaírónak egyaránt, művészete a nemzeti szellemű, hazafias jellegű költészetben tetőződött.*) Akkor adták a legnagyobbat, amikor faji érzésükből merítették. Erre, ilyen mértékben, más iro-

*) Az egy kivétel Petőfi; az ő szerelmi lírája még nagyobb érték, mint hazafia! költészete.

dalmakban nincs példa, ez a magyar irodalom sajátos vonása. De még ezt a megállapítást is kiterjeszthetjük szélesebb körre. A magyar érzés nemcsak a költészet világában élt és hatott ilyen elemi erővel, még a tudományos életben is szerepelt ösztönző mozzanatul. Volt korszak a magyar tudomány történetében, a XVIII. és XIX. század fordulója, mikor a tudósok is azért írtak, hogy a nemzeti szellemet erősítsék, s még egy matematikai munka előszavából is az olvasható ki, hogy szerzője, Dugonics András – aki épp úgy szerzetes volt, mint a középkor magyar-ézésű himnusz-írói – a német uralkodó germanizáló törekvéseit akarta paralizálni könyvével. Íme, a hazafias érzés ereje, annak minden irodalmi törekvést hatalomba ejtő varázsa, aminek első föl villanását már a középkorban meglestük, uralkodó marad irodalmunkban mindvégig, s ez egyik, talán éppen a legfontosabb, megkülönböztető vonása a magyar irodalomnak.

A mohácsi vész (1526) után vagy két századon át a nemzet élete örökös küzdelem – két ellenséggel. Keletről a török küldte hazánkra végeláthatatlan seregeit, nyugatról a német akarta összeroppantani az országot s beleolvasztani a Habsburgok birodalmába. A nemzet elszántan védekezett – sa német ellen talán még nagyobb hévvel, mint a török ellen – mert érezte, hogy ha sorsának kockája akár jobbra, akár balra dől, akkor vége Magyarországnak. Érthető, hogy midőn Damokles kardjaként ott függött a nemzet fölött a végenyészet veszedelme, íróinak képzeletét is mindig a magyar jelen és a magyar jövő problémái irányították: a magyar sors szolgáltatott tárgyat a lírikusnak és az epikusnak egyaránt, a magyar ének kétszáz évig a nemzeti gondolat súlyos kérdéseivel vesződött s egészen benne élt a magyar életben. A magyar költőt nem érdekelte más, mint a magyar világ, a föld golyóbisán nem volt számára más terület, mint a Kárpátok övezte hatalmas félkör.

Ez az immanens magyarság lassanként annyira belegyökerezett a magyar psychébe, hogy jellemző maradt innen kezdve az egész magyar irodalomra, s ami a XVI. és XVII. század irodalmában a korviszonyok természetes következménye volt, az a későbbi századok irodalmán mint sajátos nemzeti vonás jelentkezik. A magyar költészet, még mikor legmagasabbra emelkedett is, a XIX. század derekán, a Nyugat költészetéhez mérve, tárgyait és fölfogását tekintve szűkkörű volt. Akadt egy pár kivételes szellem, aki kiemelkedve a magyar haza édes öléből, fölszárnnyalt a magasba s ott, elszakítván a nemzetéhez, fajához kapcsoló szálakat, az egyetemes emberi problémákat ragadta meg, de ez kivétel. Költészetünk, a maga egészében, mindig a magyar földhöz, a magyar élethez tapadt, s a sajátos magyar problémák vonzókörében maradt. Érdeklődése nem ment túl a „magyar glóbusz”-on. Gyöngesége ez, de egyben érdeme is,

hiszen minden költő egy-egy Antaeus: ihlető erőt az anyaföldből merít. Ennek az immanens magyarságnak legkifejezőbb szimbóluma legnagyobb lírikusunknak, Petőfinek emberi pályája: Petőfi, a leggazdagabb skálájú és legváltozatosabb tárgykerű magyar lírikus, nem járt az ország határán túl. *) S amint élete mindvégig magyar földön folyt le, akként költészete is minden ízében és minden indítékában magyar. S gondoljunk vele szemben a németiség legnagyobb lírikusára, a sokat utazott Goethére, akinek költészete a szubjektív elemek mellett egyetemes emberiekkel van telítve: a két nagy lírikus ellentéte jellemző egyszersmind a két nemzet irodalmára is.

S a líránál is fokozottabb mértékben mutatja ezt a sajátos magyar vonást a regényirodalmunk. A regény, ha több akar lenni pusztá szórátkoztató olvasmánynál, akkor vagy az emberi életet, vagy az emberi lelket varázsolja szemünk elé. Az előbbi esetben egy darab művészien kikerekített élet, a múlt hű tükre, vagy a jelen társadalmi problémáinak, törekvéseinek, küzdelmeinek rajza, az utóbbi esetben adalék az emberi lélek rejtélyes természetéhez. Az igazi regény mindig ezeken a területeken mozog, történeti, társadalmi vagy lélektani regény. E három regényfajt a nemzeti érdek, a nemzeti sajátságok szempontjából határozott ranglétrába lehet állítani. Legfölül áll a történeti regény, ez a legnemzetibb. A jelenben, a múlthoz képest, mindig van valami nemzetközi, ha más nem, az életfölfogás és életformák közössége a különböző nemzeti társadalmak között. A nemzeti psychék eltérő voltát némileg paralizálja a nemzetközi konvenció, az egyező divat, az egyező szokások, az egyező életmód. A messze múltban ezek a külső, egyébként is kevésbé jellemző vonatkozások elhalványodnak s így fokozott erővel emelkednek ki a sajátosan nemzetiek. Másfelől a jelen életében, különösen, ha annak képét a költészet tükrében mutatják be, inkább a társadalmi problémák kerülnek előtérbe, a múlt világából azonban rendszerint a nemzet nagy problémái ragadják meg a figyelmet. A múltat életrekelő történeti regény tehát koncentráltabban nemzeti, mint az, amely a jelenből merít. A társadalmi regény már kevésbé az, de még mindig több alkalmat ad szerzőjének a nemzeti érdek érvényesítésére, mint a lélektani. Ezt az ember lelkivilága érdekli, azok a kedélymozgalmak, amelyek az egyénben a külvilág hatására megindulnak – s ezeket a mozgalmakat színezi ugyan bizonyos mértékben a faji jelleg, az az emberi lélek-szövedék azonban, amelyben végbemennek, nagyjában minden művelt nemzet fiánál azonos, s az élet-helyzetek is annyira egyformák mindenütt, hogy a belőlük kisarjadtt lélektani problémák ugyanazok, örök emberi, mindegyütt egyaránt izgató kérdések. A társadalmi kérdések már sajátosabban

*) Egy ízben ugyan eljutott az ország határához közel fekvő Grácba, de nem a maga jószántából, hanem mint közkatona az ezredével.

nemzeti színezetűek, s a miliórajzuk mindig az illető nemzet viszonyait tükrözi.

Ha most az imént adott megállapítás világánál tekintjük a magyar és a külföldi regényirodalmat, két igen érdekes, irodalmunkra rendkívül jellemző megfigyelést tehetünk. Az egyik az, hogy a lélektani regények arányszáma a társadalmiak és történetiek számához képest a magyar irodalomban feltűnően alacsony, sokkal alacsonyabb, mint a nagy nyugati nemzeteknél, kivált a franciáknál. A magyar íróvilág tehát jóval nagyobb buzgalommal műveli, mint a külföldi, a regényeknek azokat a fajait, amelyekben a nemzeti karakter és a hazai világ jellemzően megnyilatkozik, s elhanyagolja, sokkal inkább, mint nyugaton, az egyetemes érdekű, a faji vonások föltüntetésére kevésbé alkalmas lélektani regényt. A másik megfigyelés egy még kiáltóbb ellentétre mutat rá. A külföldi regényirodalom legjelesebb termékei, a nagy angol, francia és orosz regények, szinte kirekesztőleg a társadalmi vagy lélektani regények során bukkannak föl, a legjelesebb magyar regények viszont jórészt a történeti regények között találhatók, s nemcsak a régibb, XIX. századbeli íróinknál, Jósikánál és Keménynél, hanem a legnagyobb élő regényírónknál is, Herczeg Ferencnél.

Ezt a kettős megfigyelést irodalmi törvényszerűség formájába öntve: a magyar költészet minden más nemzet költészeténél nagyobb mértékben immanensen nemzeti; költőink lelki világát majdnem egészen kitölti a magyar gondolat, műveik állandó tárgya a magyar élet, problémakörük a magyar viszonyokban, a magyar lelki struktúrában gyökerező kérdések. Még azok a regényíróink is, a XIX. és XX. század nagy egyéniségei, akik mint *emberek* széleskörű műveltségükkel és egyetemes érdeklődésükkel magasabb nézőpontból, mondjuk európai távlatból tekintették az életét, mint *írók* legszívesebben a magyar nemzet múltjához és jelenéhez fordultak indítékokért, s legnagyobb remekeiket éppen akkor alkották, mikor a magyar eszmevilágból merítettek. Miért? Mert a magyarság, a magyar föld, a magyar faj, a magyar élet a szívügyük volt.

Vegyük föl újra a történeti fonalat. A XVI. és XVII. század nagy erőfeszítései után a XVIII. században beállott a természetes reakció. A nemzet kifáradt, kimerült, pihennie kellett: kiheverni a sebeket és erőt gyűjteni a jövőre. Lehajtotta tehát fejét a nyugalomnak arra a bársonypárnájára, amelyet az uralkodó kínált neki s a Habsburgok kétfejű sasának árnyékában ellankadt a magyar nemzeti eszme, s vele elnémult a magyar irodalom is. De a század vége felé kirobbant az időközben erőre kapott nemzeti érzés, még pedig – s ez jellemző lesz szellemi életünkre – legelőször az irodalom terén. Nem politikus, hanem író volt az, Bessenyei György, aki először irányította a figyelmet a nemzeti politikára, s ugyan-

csak Bessenyeivel indult meg a modern magyar irodalom, s virágzott ki a két század fordulóján. Irodalmunknak ez a félszázada, Bessenyeitől Vörösmartyig (1772-1825), gazdag, eleven, mozgalmas, de inkább közműveltségi, mint esztétikai a jelentősége. Kevesebb benne az érték, de többet árul el a jelleméből – s számunkra most ez is érdekes.

Az első vonás, ami föltűnik e kor irodalmán, az a sajátos veret, arisztokratikus jellege. Művelői nem a nép köréből kerültek ki, mint a XVI. század írói, a vándor lantosok, iskolamesterek, prédikátorok, diákok, nem is főurak közül, mint a XVII. században, hanem a gyökeres magyar nemesség és a katolikus papság sorából, abból az osztályból amelynek kezében az ország sorsa volt. Nemesek és papok szolgáltatják az olvasóközönséget is: ez az irodalom a kiváltságosak irodalma.

Idő járta val az író világnak is, a közönségnek is megváltozott az összetétele: mindjobban eltolódott a polgári osztály felé, de magának az irodalomnak arisztokratikus, vagy mondjuk helyesebben: úri jellege megmaradt a legújabb időkig. A magyar irodalom a XIX. század egész folyamán úri irodalom; eleinte összetételében is az: irodalmunknakmind a művelőit, mind élvezőit az úri osztály szolgáltatja; később is, az íróvilág demokratizálódása idején, maga az irodalom megmarad anyagában és szellemében úrinak. Az írókat és a közönséget a múltból szinte kirekesztőleg a nemzet nagyjainak sorsa érdekli: uralkodók és az ország vezetői szerepelnek a verses regék, regények és drámák hőseiként, s ha a jelen világában játszatják le az írók a cselekvényt, főúri kastélyok és nemesi kúriák életét rajzolják: az érdek itt is, amott is az úriosztály életmozgalmai felé irányul. A polgári osztály legfőllebb epizód-alakokat szolgáltat – a „bürgerlicher Epos” és a „bürgerliches Schauspiel” irodalmunkban a legújabb korig szinte elképzelhetetlen s a jelenben sem gyakori.

A polgárság helyett a nép, a magyar paraszt jut szerephez irodalmunkban, már korán, még a XVI. században. Sűrűbben azonban csak XIX. század elején bukkan föl; innen kezdve gyakoriak a paraszthistóriák, azok a történetek, amelyek egészen a nép körében játszódnak le, s a század derekán egy sajátos magyar műfaj alakul ki, a népszínmű olyan dráma, mely a nép világát és a nép életét viszi színre a maga jellemző, tipikusan népies vonásaival. Az a mód, amint íróink a népet kiállítják, az az érzés, amellyel sorsukat a cselekvényen át kísérik, ige jellemző irodalmunkra – igen érdekesen világítja meg arisztokratikus szellemét. A magyar író a néppel szemben igazi úr, fölötte áll, de megértéssel, szeretettel tekint le rá. A nép fia helyzeténél fogva gyöngébb mint ő, tehát védi, támogatja, de – és éppen ez olyan jellemzően arisztokratikus – jóindulata pusztán társadalmi téren érvényesül, politikai tere nem csap át. Mély emberszeretet és igazi humanizmus, amely azon-

ban nem felejtí, hogy alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozik a paraszt: ez a magyar irodalom álláspontja a néppel szemben, demofília, de nem demokrácia – ez az utóbbi csak kivételesen kér hangot. S hogy ez az arisztokratikus szellem, amely végigvonul a XIX. század irodalmán, mennyire benn gyökerezik a magyar lélekben, annak csattanó bizonyosága az, hogy mikor először foglal állást magyar író az úr és a paraszt viszonyának kérdésében, a XVI. század derekán, fölfogása mindenben, még a legkisebb színárnyalatban is, teljesen megegyezik XIX. századi íróársáival. Heltai Gáspár, a XVI. század egyik legnagyobb magyar moralistája, 1566-ban kiadott aesopusi meséihez tanulságokat függesztvén, bennük ismételtén, nyomatékkal, lelkükre köti a nagyuraknak, hogy bánjanak emberségesen jobbágyaikkal, ne nyúzzák őket, ne rakjanak rájuk elviselhetetlen terheket, de épp oly nyomatékkal figyelmezteti a szegénységet, hogy ne zúgolódjék, érje be a neki jutott sorssal, ne avatkozzék az urak dolgába, ne iparkodjék politikai szerepet játszani, mert az ország vezetése az urak dolga. S ezt nem főúr mondja a jobbágyinak, nem is vagyonos köznemes, hanem egy szegény prédikátor, maga is a joggalan néposztály sarja!

A magyar irodalom jellemző vonásai közül még egy másikat is revelál a XVIII-XIX. század fordulójának irodalmi termése. Ez a gyakorlatiasság. Az irodalmi alkotásoknak ezidétt a művészi célon kívül rendszerint van egy másik céljuk is: nemcsak a szívre akarnak hatni, hanem az akaratra is, nemcsak a képzeletet akarják foglalkoztatni, hanem az érzelmet is. Az irodalmat nem önmagáért művelik, hanem azért a haszonért, amely belőle a közre hárul. De ez a gyakorlatiasság valami egészen különös módon érvényesül a költői művekben, szinte azt mondhatnám: magyarosan. A magyar irodalom egészen más gyakorlati célokat szolgál, mint a külföldi, és másként szolgálja őket. Nem afféle moralizálás az, amit adnak; az erkölcsstanító törekvés, a jóra való nevelés célzata – a középkornak s az újkor elejének ez a hagyománya, amely külföldön késő századokig fönntartotta magát – nálunk csakhamar kiszorult a költői művekből s később efféle tendencia csak elvétve jelentkezik bennük. A magyar irodalomnak megvannak a maga külön céljai, s azok mind nemzeti létével kapcsolatosak: az irodalom belekapcsolódik a magyarságot fönntartó és fölvirágoztató eszközök közé. Eleinte, Beszenyeiék korában, a XVIII. század utolsó negyedében a magyar nyelv kiművelése az irodalom célja, mert a kor ideológiája szerint a nyelv a tudomány kulcsa, s a tudomány fejlettsége, elterjedése alapja a nemzet boldogságának. Kazinczy Ferenc a XIX. század első negyedében új eszményt csatol Beszenyeiéhez: az irodalom által kicsiszolódik a nemzet ízlése és emelkedik műveltsége. Majd 1825-től kezdve, nemzeti költészetünk föllendülése idején, új meg új hivatást vállal irodalmunk, más természetűe-

ket, mint az előbbi korban, de még mindig szoros kapcsolatban a nemzet érdekével. Vörösmarty epikája vigasztalni akarja nemzetét. A jelen sivárságán, a jövő reménytelenségén kétségbeesett magyar elé földézi a dicső múlt ragyogó képeit – nem biztatásul, hisz erre nincs alap, csak búfelejtőül: a jelen fájdalmát enyhítse az a tudat, hogy voltak hosszú századok, mikor nagy volt a magyar, hatalmas a nemzet. Petőfi a negyvenes években új célt tűz az irodalom elé. Figyelmezteti költőtársait, hogy „nagy munkát vállal az magára, ki most most kezébe lantot vesz.” A nagy munka, a nagy föladat: előbb előkészíteni azokat a reformokat, amelyek a kor szellemében átalakítják az ország ezeréves alkotmányát, azután föl szabadítani a nemzetet a németiség évszázados elnyomásából. A szabadságharc izzó levegőjében (1848-1849) harcra tüzelik a költők honfitársaikat, s mikor elzúgott a vihar, s a magyarság eltiporva osztrák bilincsen a porban hevert, az irodalom újra célt vált, hozzásimul a nemzet akkori lelki szükségletéhez: Arany János, Tompa Mihály s a lírikusok bátorítják a csüggedőket, hol óvatosan allegóriákban, hol nyíltan hirdetve, hogy eszme él s előbb-utóbb diadalt arat, Jókai Mór, dicsőítve regényeiben a magyar jellemet, a magyar nagyságot, fölkelte és fölfokozza a magyar önérzetet.

Íme egy teljes századon át, irodalmunk életének legmozgalmasabb, legértékesebb korszakában, az irodalom kiterjeszti hatása körét esztétikántúli területekre – nem átallja magára venni a gyakorlatiasság jegyét. De mennyire más ez, mint a külföldi irodalmak tendenciózus törekvései, mennyire más, mint a középkori vagy akár a XIX. századi angol írók (Thackeray) moralizálása! Az irodalom nálunk nem az egyetemes keresztény morál, hanem a magyar közműveltség és a nemzeti etika szolgálja.

S amint mások a magyar irodalom gyakorlati céljai, akként más az a mód is, amiért ez a gyakorlati tendencia irodalmunkban érvényesül. Amott a külföldi irodalmunkban ez a második, gyakorlati cél gyakran előtérbe tolakszik, elnyomja vagy háttérbe szorítja a művészt, úgyhogy csakhamar föl harsan ellene a romantikusok csatakiáltása, a *l'art pour l'art*, a művészetek öncélúsága: nálunk a nemzeti jelleget öltött gyakorlati cél mindvégig megmarad a második vonalban, s nem felejtve járulékos voltát, alárendeli magát a műalkotások igazi hivatásának, a művészi hatásnak. Bármilyen hatást váltanak is ki a művészi mellett a magyar műalkotások, ez a hatás nem megy amannak a rovására, nem csökken, nem gyöngíti a művek esztétikai értékét, s irodalmunk nem veszít értékéből akkor sem, ha a *l'art pour l'art* szemszögén át nézzük. vajjon nyer-e azáltal, hogy a tiszta esztétikum mellett közműveltségi, nemzeti, sőt politikai resonantiája is támad – az olyan kérdés, amelyre mi, magyarok, csak igennel felelhetünk.

A gyakorlati cél s annak harmonikus belesimulása a művészi hatásba, érdekesen jellemző irodalmunkra, de egyben ereje is, mert látszólag ellentétes követelményeket békít össze.

Az irodalmi fejlődés rendjén, egyre följebb és följebb emelkedve a századok fokain, elérkeztünk az 1825-ik évhez. Csodálatos év ez a magyar szellem életében: egyszerre adta nekünk Széchenyi Istvánt, az új Magyarország megteremtőjét, és Vörösmarty Mihályt, az új magyar költészet első harcosát. Nyomukban az irodalomnak olyan föllendülése következik be, amely a lendület erejére és rohamosságára nézve a magyar szellem történetében páratlan – hasonló méretű föllendülést a nagy európai nemzetek irodalmi is csak egy-egy ízben értek meg, s az egyikük életében sem ismétlődött meg. Bekövetkezett akkor nálunk is az, ami a görögöknél Perikles idejében, a rómaiaknál Augustus uralma alatt, az olaszoknál Dante korában, az angoloknál Erzsébet alatt, a franciáknál a XVII. században, a németeknél a XVIII-XIX. század fordulóján: irodalmunk egy-két évtized alatt a virágzásnak addig nem is sejtett teljébe borult s ebben a színpompában ragyogott egy emberöltőig. S a magyar irodalomnak ez aranykorszaka, a XIX. század közepe, egy tekintetben még a külföldi irodalmak arany századainál is csillogóbb képet mutat: nálunk erre a korszakra, vagy egy félszázad idejére, összezsúfolódott a legnagyobb magyar íróművészek teljes sora, a legjelesebbek közül nem hiányzik egy sem. Ott van három legnagyobb költőnk, Vörösmarty, Petőfi, Arany, három legnagyobb regényírónk, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, két legnagyobb drámaírónk, Katona József és Madách Imre – sőt volt ebben a korszakban egy pentas, 1844-től 1849-ig, mikor e nyolc nagyság egy kivételével mind élt és alkotott. Milyen körülmények szerencsés összejátszása idézte elő ezt a nagyszerű eredményt? – meddő kérdés, ki tudna az idő méhébe pillantani! Adjunk hálát Istennek, hogy fölhozta reánk ezt a tüneményes korszakot, amelyben beért századok vetése és a magyar szellem kitermelhette legnagyobb hőseit.

Irodalmunk aranykorából nem merek, amint a régibb korszakoknál tettem, valami egyetemesen jellemző vonást kiolvasni; nem merek, noha csábítanak reá a kor irodalmi jelenségei, következtetni irodalmunk egészének relatív értékére s arra a jelentőségre, amely a magyar irodalmat az irodalom egyetemes életében megilleti. Csak egy vonását emelem ki e századközepi nagyszerű irodalomnak, s ez sem vezet új megállapításra, pusztán betetőzi a régibbeket: irodalmunk jellemző vonásai, amint sorban föltűntek az egymást váltó korszakokban, ekkor, az aranykor költői termésében, együtt, egymás mellett, sőt egymással összeolvadva jelentkeznek, majd minden irodalmi alkotásra rányomva a sajátos magyar bélye-

get. Ennek a páratlan kornak irodalmi termése tehát nemcsak érték tekintetében csúcspontja a magyar irodalomnak, hanem magyarság tekintetében is: itt nyilatkozik leghatározottabban, legjellemzőbben a magyar szellem, a magyar érzés- és gondolatvilág. Ez a kapcsolat nyilván nem véletlen – csak az a kérdés, melyik a két jelenség közül az ok és melyik az okozat.

Befejezésül, ahelyett, hogy megrögzíteném irodalmunk jellemző vonásait, felsorolva még egyszer mindegyiket, megpróbálom megjelölni közülük azokat, amelyek alapjai a többinek, amelyek tehát centrális jellegükkel irodalmunk lényegére világítanak rá. Okviszonyt akarok statuálni közöttük, összefüggéseket keresek, egységet akarok vinni a sokféleségbe.

A jellemvonások egyik része szinte magától áll össze szilárd rendszerbe, s ennek tengelye a faji érzés. A faj szeretete, a faji összetartozás tudata – ez a már primitív műveltségi fokon is elemi erővel támadó érzés – ez az a gyökér, amelyből mind a nemzet lelki tulajdonságai, mind a nemzeti lélek megnyilatkozásának, az irodalomnak jellemző vonásai kiágaznak. A faji érzés és továbbfejlődése, a nemzeti érzés, amely nem más, mint amaz kibontakozva és megtelve erkölcsi tartalommal, ezek determinálják egyik irányból a magyar irodalom karakterét. A faj és a nemzet érdeke lesz gondolatvilágának központi eleme, a nemzeti gondolat, mint az álló csillagok a bolygókat, a maga vonzókörébe kényszeríti az irodalom egyébirányú megmozdulásait is, s az a hazafias színezet, mely a legkülönbözőbb jellegű és tárgyú magyar irodalmi terméken rajta csillog, nem kívülről rákent festék, hanem természetes reflexe a lélekből kisugárzó érzésnek – nem rouge, hanem a hamvas arc üde, egészséges pírja. A nemzeti gondolat uralma fejt meg irodalmunk immanens magyarságát, érdeklődési körének megszűkülését a magyar világ és magyar szív, a magyar élet és magyar psyche kérdéseire – viszont ennek az immanens magyarságnak következménye egyfelől a múltbanzés, az elmerülés a nemzeti história dicsőséges, zivataros századaiba, másfelől a fokozott érdeklődés a nemzet jelene és jövője iránt: amaz irodalmunk föltűnően erős történeti, emez épp oly erős gyakorlati jellegét magyarázza. Irodalmunk szívesen vetíti vászonra a múlt eseményeit, mert belőlük egy hatalmas nemzet, egy nagy birodalom képe rajzolódik ki, s a nemzeti gondolat ereje önti el rajtuk fényét; ha meg a jelen világát mutatja be, gondol a jövőre s hogy biztosítsa azt a nemzetnek, meg akarja erősíteni a nemzeti lét két legerősebb pillérét: a nemzeti közműveltséget és a magyar érzést.

A jellemvonások második csoportja már nem ilyen homogén, de ezek között a vonások között is van egy primárius jellegű; ez a vonás, a legmélyebben gyökerező, fajunk úri voltához kapcsolódik. Lovon termett

nemzet a magyar, lovat áldozott isteneinek, nem sertést, juhot és bikát, mint a római, ló volt nyilván a totem-állata is – s a ló minden időben az uriság szimbóluma. Ez az uriság az irodalomban egyfelől mint arisztokratikus szellem jelentkezik, a nagyok, a hatalmasak tiszteletében, másfelől mint demofil fölfogás a nép iránti jóindulatban: szereti, pártul fogja, mert érzi, hogy védelemre, gyámolításra szorul. Sőt még irodalmunk nagyfokú relatív eredetiségében is talán szabad fölismernünk ennek az úri jellegnek valami következményét: mintha a magyar irodalomban az az úri büszkeség dolgoznék, amely meg akarja mutatni, hogy nem szorul másra, hogy boldogul a maga erejéből.

Faji érzék és úri fölfogás – ezek a magyar irodalom lelkiiségének legmélyebben fekvő rétegei. Mind a kettő, valamint a többi is, amelyek belőlük fejlettek, karakter-vonás. vajjon szabad-e még egy, utolsó lépéssel tovább mennünk, s ebből a magyar irodalomra vonatkozólag egy olyan következtetést levonni, amely megint, s még határozottabban, szembeállítja a művelt nyugati irodalmakkal? Megteszem a kísérletet. Mi nyilvánul a legszembetűnőbben a magyar irodalom egészében, – egészében nem egyes alkotásában, – mi rajzolódna ki azon a fényképlemezen, amelyre sorjában lefotografálnók az egyes magyar irodalmi termékeket? Nem az, ami a külföldi irodalomról. A francia irodalom megkülönböztető vonása a szellem, a németé a kedély, az angolé az értelem, a spanyolé az előkelőség, az olaszé a temperamentum – a magyar irodalom sajátos vonása, hogy termékeiből elsősorban és mindennek fölött a magyar faj *jelleme* tűnik ki.

Bevezető fejtegetéseimben hangoztattam, hogy nem értékeket keresek, hanem jellemvonásokat. De vajjon nem érték-e az az irodalom, amely ilyen határozott szellemű és ilyen sajátos jellemű? Nem volna-e méltó arra, hogy magához emelje a művelt Nyugat? Annál több joggal várhatjuk ezt, mert irodalmunk sok százados élete alatt, kivált az utolsó száz évben, egész sorát termette az olyan műveknek, melyek művészi erejükkel is méltán illeszkednek bele a világirodalomba.

SZERB ANTAL KRISTÓF: AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM

emutatni egy élő irodalmat, sokfelé szétterjedő ágai-
val, bonyolult és mélybevező gyökérzetével, rejtett
tápláló edényeivel és egymásra rakódó évgyűrűivel,
még akkor is nehéz feladat volna, ha sokkal több
hely állna is rendelkezésünkre. Ilyen közlről nézve
még nem tudhatni, melyik vonást kell lényegesként
kiemelni és melyik mellőzhető; nem lehet még az
irodalomtörténet biztoskezü szelekciójával élni és az
egyedül lelkiismeretes eljárás az volna, ha a magyar
irodalmat, amint ma van, szélességében mutatnék be,
lehetőleg minden tendenciájának a felsorolásával. De ezt itt meg
nem tehetjük; be kell élni annak a történelmi fáziskülönbségnek a
vázolásával, amely által XX. századi irodalmunk a régibbtől
elválik; és megemlíthetünk egy-két nevet, amelyekről ma azt
hiszük, hogy holnap is nagy-
neveink lesznek.

Régebbi irodalmunk, társadalmi szempontból tekintve, a nemesi
osztály önkifejezése volt. Nálunk a nemesség a XIX. század végéig sok-
kal többet jelentett, mint a Nyugat államaiban; míg ott, egy számra
igen kicsi elite volt, mely kis számánál és rendkívül kiváltságos helyze-
ténél fogva a többi osztály tevékenységének az irányítására volt hivatva,
de nem arra, hogy maga is erős részt vegyen a nemzeti munkában,
minálunk a nemesség egy igen kiterjedt, önálló társadalmi osztályt
jelentett, a magyar tiers état-t. (Lengyelország után minálunk volt

volt, míg pl. a szomszédos Ausztriában 350 közül egy.) A magyar nemesség volt tulajdonképpen a magyar nemzet, aminthogy régebbi íróink mindig a nemes magyar nemzetről beszélnek és a nemesek összességét értik alatta. A nemesség volt a kultúra egyedüli letéteményese; az irodalmat nemes emberek művelték, nemes emberek számára. Ami a nemességen aluli társadalmi rétegekből eredt, azt „népi” irodalomnak, „népi” művészetnek szoktuk tekinteni és voltaképpen ez sem más, mint a nemesség régebbi, immár elhagyott kulturális formáinak a továbbélése, leegyszerűsített, tömörített alakban. XIX. századi irodalmunk, a magyar irodalom klasszikus korszaka, három elemből tevődött össze: a nemesi életérzés heroikus aspirációiból, arisztokratikus és reflexiótlan, „veleszületett” erkölcsi idealizmusából, továbbá a preromantika által újra értékessé vált népi formahagyományokból, amikhez harmadikul hozzájárultak azok az elemek, melyek a külföldi irodalmakból természetszerűleg magyarrá asszimilálódhattak, tehát az európai romantikának a népies és heroikus mozzanatait.

Nálunk a XIX. század második felében ment végbe az a nagy társadalmi átalakulás, mely külföldön már évszázadokkal előbb történt meg: a polgári társadalom kialakulása és önmagára eszmélése. Ez az átalakulás természetesen az egész magyar kultúra képét megváltoztatta. A megváltozott és kiszélesedett olvasóközönség más igényekkel vette kezébe a magyar könyvet, semmint elődei; és az írók is más vérségi és nevelési előzményekkel ültek az íráshoz, semmint a régiek.

Az érdeklődés középpontjában azonban továbbra is azok a társadalmi osztályok maradnak, amelyek eddig: a nemesség és a parasztság; talán mert ösztönösen úgy érezte író és olvasó, hogy a polgári életformának még nem lévén történelmi tradíciói magyar földön, nem alkalmas annyira a magyar lelkiség képviselésére, mint a nemesség és a parasztság. De az író állásfoglalása tárgyával szemben megváltozik: a régebbi író és olvasója maga is nemes ember volt, ők maguk is benne voltak a nemesség és a vele annyira összekötött sorsú parasztság életrendjében; az ő előadásuk a magyar föld lakóiról tehát mintegy belülről jött, maga a nemes és maga a paraszt beszélt belőlük. Ennek az állásfoglalásnak megfelelő formája volt a verses epika, a magyar XIX. század legnagyobb műfaja, mely a vers elkerülhetetlen líraiságánál fogva minden elbeszélést önki-fejezéssé, burkolt vallomássá formált.

A polgári író polgári olvasóinak kívülről beszél a magyar föld népéről, célja többé nem a nép önkifejezése, hanem a nép ábrázolása. Ennek az objektív, kívülről és plasztikusan való látásnak a megfelelő művészi formája a prózai elbeszélés, a novella és a regény, mely újabb irodalmunkban indul erősebb lendületnek. A magyar regény kevéssé mélyül el egyéni lélektani rejtélyek boncolásába és érdeklődését nem annyira az

egyres sorsok különös törvényszerűségei kötik le; analitikus eljárás helyett intenzitás, mélység helyett inkább extenzitásban, szélességben igyekszik értékeit megvalósítani, a pasztikus ábrázolás eszközeivel. Az orosz regénytípustól igen távol áll és inkább az angol és francia realiztikus regénnyel rokon: egyének helyett inkább tipikus képviselőiben igyekszik bemutatni emberi kollektívumok életét, gondolkozását és tragikus összeütközéseit.

A magyar elbeszéléstípus megteremtője Mikszáth Kálmán. (1847-1910.) Igazi ábrázoló művész; messzemenően tartózkodott, az akkor Európában általános impassibilité elvének megfelelően, minden állásfoglalástól hőseivel szemben, bármit is tettek és mondtak, ő sosem helytelenítette, legfeljebb mosolygott rajtuk. De az ő impassibilité ja nem a flauberti iskola kérlelhetetlen és rideg nemtörődése, hanem a javíthatatlan optimistáé, aki megbékélt a világgal, nem haragszik senkire és akinek minden úgy van jól, ahogy van. Elbeszéléseinek a hősei csakugyan jól vannak úgy, ahogy vannak: földie, a palócok, egyszerű életük egyszerű és mély végzetével, felvidéki magyar kisvárosok furcsa figurái, akiknek a bolondságuk is csupa báj, a mindig derűs miliőben, emberek, akik kedves könnyelműségből gonoszok és kedves szerénységéből ostobák. Mintegy az a tanulság: igaz, vannak rossz és ostoba emberek ezen a földön, de oly kedvesek, nem lehet rájuk haragudni. És oly kedvesen tudja megrajzolni őket, hogy valóban nem lehet rájuk haragudni.

Elbeszélő módja mindig az élő szó varázsával hat; tökéletesen fel tudja kelteni azt az illúziót, mintha nem is olvasna az ember, hanem feszült figyelemmel és végig mosolyogva hallgatná egy mérhetetlenül rokonszenves magyar úr anekdotáit. Az anekdoták néha hosszúra nyúlnak, epizódokkal tarkulnak, többszöri megszakítás után jutunk csak a végére: ilyenkor regénynek hívják és valami csodálatos mondaszerű rekvizitum, vagy személy köré fűzik a reális élet kis eseményeit: Szent Péter esernyője, a török főúr „beszélő” köntöse, vagy a Besztercét megostromló magyar Don Quijote köré; néha rövidke és tökéletes technikával kiélezettek; ilyenkor elbeszéléstnek hívják és ez az a terület, ahol Mikszáth igazán mester és tanítványai mindmáig bőven akadnak.

Ugyancsak a népi osztályok ábrázolására fordította tehetségét Gárdonyi Géza. (1863-1922.) De az ő látásában a világ küzdelmessé, problematikussá válik; észreveszi a nagy belső disszonanciákat, melyeket a városi élet és a falu emberei között fennálló óriási szakadék kivált a magyarság belső életében. (Az öreg Tekintetes, stb.) Szívesen menekül az egyre gyötrőbbé váló problémák elől falujának idilli csendjébe, (Az én falum), színdarabjaiban is a nép életének realiztikus ábrázolására szorítkozik. (A bor, stb.) Szívesen menekül még távolabbra, a magyar történelem áhítatos, (Isten rabjai) és hősies századaiba, (Egri csillagok),

mélységesen megérti a magyar korok lelkét, a magyar sorsot, amint más-más századokban, más-más végzetességgel nehezedett az országra. Tiszta és világos, egyszerű rövid mondatos stílusa, bölcsen gazdaságos szűkszavúsága gondosan eltakarja a sokszor igen sötét lelki vívódásokat, melyekből kihajtott; Gárdonyi prózája a nemesi magyar irodalom egyik legfontosabb tradíciójának, a szemérmességnek, méltó folytatása.

Herczeg Ferenc, (szül. 1863.), hatalmas kiterjedésű irodalmi munkássága elsősorban ugyancsak a történelmi osztályok elfogulatlan ábrázolására irányul. Ez az ábrázolás hol vidám, könnyed és ellenállhatatlanul humoros, hol pedig mély komolysággal átítatott, de mindig a feltétlen művész artisztikus fölényével történik. Legkiválóbb művei azok a regények és színdarabok, melyekben a történelemben vetíti vissza a jelen magyarságának fő problémáit, a magyar sors belső végzetességét, melyet ő abban lát, hogy a magyarság arisztokratikus magaslatáról akarva sem tud leszállni, nem tud megalkudni, nem tud engedni veleszületett nehéz parancsu, nehéz tiltású ideáljaiból, inkább félreáll, visszahúzódik és félig mártírként, félig gögös megvetéssel tűri, hogy az alacsony és piszkos élet diadalmaskodjék fölötte. Amikor tárgyát nem a magyar történelemből meríti, világlátása akkor is ugyanebben a mondanivalóban teljesedik; Bizánc c. tragédiájában pl. az utolsó keleti császár történetéből világlik ki Herczeg tragikus tétele: a tiszta és nemes ember már pusztá létezése által „jel, amelynek ellenmondanak”, tragédia.

A magyar élet átélését széles európai irodalmi kultúrával egyesíti, bánni tud az írómesterségnek minden újszerű fegyverével; a legbiztosabb technikájú színpadi írónk, kinek darabjai külföldön is kivívták az őket megillető sikert, ő mai irodalmunk „representative man”-je; vezetésre hívatott, nagyszabású közéleti tevékenysége a magyar íróársadalom legelőkelőbb tagjává avatja.

Herczeg Ferenc sokkal tágabb értelemben európai író, semmint XIX. századunk nagyjai voltak. Régebbi írónkat és költőinket a nemesi magyar irodalom klasszikussá váló formatörvényei és egységes világnézete, továbbá a magyar közéletnek egészen specifikus problémái oly erősen kifomálták, hogy a külföld iránt csak annyiban voltak fogékonyak, amennyiben valami az ő művészi szándékukkal teljesen analóg jelenségre találtak, újabb írónknál más a helyzet. Társadalmi háttérük, a magyar polgárság, sokkal közelebb áll a külföldi polgári osztályokhoz, mint a régi nemesi osztály állott; az európai társadalom problémái a magyar társadalom problémái is és a specifikus magyar problémák is elválaszthatatlanul összeszővődtek Európa életével. A nemes ember nehezen mozdult ki nemcsak országa, de megyéje határaiból is; csak ott érezte jól magát, ahol úrnak érezte magát. A polgárember utazó, kíváncsi és tanulékony természetű, a polgárosztály mivoltánál és történeténél fogva.

Ennek a XIX. század végén feltámadt fokozódó európai orientációnak az irodalmi kifejeződése volt az 1908-ban meginduló Nyugat c. folyóirattal kezdődő mozgalom. A Nyugat, mint már a címe is mutatja, határozott és erős reakcióként a régebbi nemzedékek elzárkózó, autochton irodalomra törekvő irányával szemben, kitárta szellemét minden Nyugatról jövő új művészi áramlatnak; célja az volt, hogy a magyar irodalmat az eddiginél erősebb szintézisre hozza a nyugati nemzetek, elsősorban Franciaország irodalmával. A Nyugat mozgalma a régibb irodalomhoz ragaszkodó irodalmi körökben bizonyos ellenszenvet váltott ki, ami elsősorban nem szintetikus törekvésén múlt, mint inkább törekvésének a kritikátlanságán. A Nyugat táborkara ugyanis gyorsított és nem természetes eljárással, egyszerre akart magyarrá átültetni mindent, amit magyar földön még nem talált: a francia és orosz naturalizmus, a szimbolizmus, impresszionizmus valamennyi irányát össze-vissza, válogatás nélkül és belső gondos feldolgozás nélkül. Már pedig európai és magyar szellem szintézise csak lassú és szerves fejlődés útján mehetett végbe. Ezért ma a Nyugat gárdájának egyrésze el is avult; irányuk a szerves fejlődésben nem bizonyult életképesnek.

De a Nyugat-mozgalom elszakadó lendülete, a régi formák általános megbontása adta meg a felszabadító mozzanatot néhány nagy tehetségnek, akik új formákat teremtve maguknak, arra vállalkoztak, hogy kifejezzék a XX. század magyarságának a belső életét, mely éppoly forrongó, zavart, mélységes és kielégületlen életvággyal és démonikus halálfélelmekkel gyötört volt, mint Európa lelke általában, ezekben a háborút előkészítő végzetes esztendőkből.

Ezek közül az új költők közül kimagaslik Ady Endrének, (1877-1919), a sokat körülvitatott, irodalmi harcainknak még mindig előterében álló alakja. Ady lírai költészete a hagyományos formák közt indult meg; de hosszú párisi tartózkodása, a francia költészettel való foglalkozása ráeszméltette igazi énjére, melynek egyik legfőbb jellemvonása az volt, hogy csak soha nem hallott hangokon fejeződhetett ki. Új költői nyelvet teremtett magának, egészen ősi, a magyar protestáns költészet darabos századaiba visszanyúló nyelvi hagyományok és alkotó nyelvi fantáziája segítségével; egy új nyelvet, mely olvasói egyrészt pusztán nyelvisége által bővületbe ejtette, más része számára pedig érthetetlen volt. Ez a nyelv romantikus nyelv volt, illetve amint akkor mondták, szimbolista; nem a fogalmak egymásutánjával fejezte ki mondanivalóját, hanem a szóhangulatok asszociációs tartalmával. Ez a magyar nyelvben más eljárást jelent, mint pl. a francia szimbolistáké; mert a magyar nyelv természeténél fogva sokkal konkrétebb asszociációkat von maga után, mint az absztraktabb nyugati nyelvek. Ady költészete nem elfrfo-sódó, lágy és szubtilis, hanem ősi mithoszok képeit és borzongásait kelti

fel. Nagy verseiben tulajdonképpen nem szimbólumokat teremtett, hanem mithoszokat; a magyarság fantáziájában évszázadok óta ködlő mithoszok öltöttek itt plasztikus testet. Költészete csupa babona, a szónak abban a régebbi értelmében is, hogy varázslat: szellemidézések és elátkozások költészete.

Világnézete a XX. század elejének a vitalizmusa, melynek kifejezésére talán az egész irodalomban ő találta a legerősebb, legigazabb hangokat. Az Élet mindenképp föltött valóságának az énekese; épp ezért legfőbb témája a halál, a legfőbb rossz, ami olykor a legfőbb jóvá válik, amikor az Élet megtagadott bennünket. Életvágyát csak egy törvény korlátozza: örökölt komoly és merev kálvinista hite. Ez a hit elsősorban a bűnbánat hangján szólal meg: Istenkereső bolyongásaiban, önvádjaiban és misztikus vigasztalásában Ady korának igazi fia, de talán nagyobb erővel és mélyebb tragikummal, mint a lágyabb nyugati énekesek.

Másik nagy lírikusunk, Babits Mihály, (szül. 1883.), fiatalabbkori verseiben a modern ember gyógyíthatatlan magányosságát panaszolta válogatott és gondosan megépített soraiban. Ez a magányosság nála stílusalakító elemmé vált; arisztokratikus költészetet teremtett, melynek gőgös várába húzódik vissza a költő, hogy a hétköznap érintésétől távol tartsa tiszta-magát, ő legmélyebb kultúrájú költőnk, de kultúrája természetesen nem hideg, külsőséges erudíciót jelent: ő az, akinek sikerült a Nyugat programját megvalósítani, a romantika utáni Európa valamennyi igaz költői tendenciáját magábaolvasztani és egyéniségén átszűrve, magyarrá formálni. Fejlődése későbbi folyamán magányossága engedett és megtalálta az utakat, melyek a kollektivitáshoz vezettek: a világháború borzalmai és az azt követő rettenetes évek közösségbe forrasztották magyar társaival, újabban megjelent hatalmas regénye a magyar élet mély látású szemlélőjének mutatja be: a nemesi osztály lassú összeomlását örökíti meg, olyan megrázóan és olyan igazsággal, mint előtte senki sem.

Kosztolányi Dezső, (szül. 1885.) és Tóth Árpád, (1886-1928), ugyancsak európai mintákon nevelkedtek magyar költővé; előbbi az impresszionista költészet legkiválóbb magyar képviselője, utóbbi pedig legartisztikusabb költőnk volt. Mindketten kitűnő műfordítók.

A Nyugat-generáció legnagyobb prózaírója az említettekén kívül Móricz Zsigmond, (szül. 1879.) Móricz szabad fejlődését is valószínűleg francia minták indították meg, a francia naturalista regény, de tárgyánál és életérzésénél fogva egészen a magyar föld írója. A paraszt és a kisvárosi ember megrajzolásában szakított a hagyományos Mikszáth-Gárdonyi-féle modorral; ő a parasztban azt látja, amit elődei elkerültek, a vad és nyers szenvedélyek emberét. Emberlátásban, nyelvében valami egészen ősi, kiszámíthatatlan és megdöbbentő vitalitás él.

A nyugati irodalom iránt való fogékonyság legerősebb mértékben színházi irodalmunkra hatott. Színházi közönségünk ízlése, a francia színdarabok gondos átültetésén nevelve, rendkívül kifinomodott a színpadi technika megítélésében; a magyar publikum mindennek inkább nevezhető, mint naivnak; nehezen hagyja magát elragadtatni, inkább hideg és kritikus elismeréssel értékeli a színmű színpadtechnikai kidolgozását. Ennek a nehezen lelkesedő közönségnek a körülrajongott kedvence Molnár Ferenc, (szül. 1878.), kinek hatalmas színpadi tudását a külföld is elismeri. Színdarabjaiban a francia színművek szellemes hangja egyesül egy eredeti és rendkívül erős megfigyelő képességgel, ő a budapesti élet apró örömeinek és bánatainak legjobb ismerője. Szereti az enyhe szimbolizáló vonásokat, mesealakok és másvilágok bevonását a színdarab naturalista miliójébe, ami által a nyárspolgári történet nagyobb távlatot nyer. Molnár Ferencen kívül még sok kitűnő szakembere van a magyar színpadnak, kik külföldön is megálltak a helyüket, újabb színműíróink közül a legjelentékenyebb Zilahy Lajos, (szül. 1891.), ki a háború utáni időket mutatja be színműveiben és regényeiben.

A világháború és még inkább a világháborút követő ínséges és belső meghasonlottsággal ránk nehezedő esztendők a magyar irodalom fejlődésében természetes cezúrát jelentenek. A trianoni béke rettenetes sorscsapása magábaszállásra készítette a magyar szellemet. Revideálni kellett a múltat, a tegnapot, hogy megtaláljuk, mi volt az a végzetes hiba, ami erre a sorsra kárhoztatott bennünket. Ezek azok a pillanatok, amikor egy nép elmélyedve rendeltetésének titkaiba, újra megtalálja önmagát. A magyarság is, a csapások keresztje alatt erősebben ráérezte magát magára. Mint minden szellemi mozgalmunk, ez a magunkraeszmélés is párhuzamosan haladt rokon európai áramlatokkal, csak természetesen a magyar körülményekhez idomulva.

Ezeknek az esztendőknek legnevezetesebb írói egyéniségei voltak Tormay Cécile és Szabó Dezső. Tormay Cécile, (szül. 1876.), irodalmi működésének a nagy része tulajdonképpen még a háború éveire esik. Legnagyobb stílusművészeink egyike: a konkrét és nehéz magyar szavaknak páratlan légyságot, finomságot, zenei és feminin rezonanciát tud adni, minden hasonlata egy kis költemény. Legfontosabb regényében, a Régi Házban, megpróbálja a legkevésbé tradicionális magyar társadalmi osztálynak, a polgárságnak, a tradícióit megőriztetni és legendává finomítani; egy család történetét mondja el, hogyan alakul át az idegenből jött ős lassankint igazi magyarrá és hogyan örlik meg fiát immár igazi magyar fátumok; a szükségszerű elmúlás melankólia ja teszi ezt a könyvet a legpoétikusabb magyar regénnyé.

Szabó Dezső, (szül. 1879.), a világháború után tűnt fel első nagy regényével, az „Elsodort Falu”-val. Ez a regény a háborús magyarság

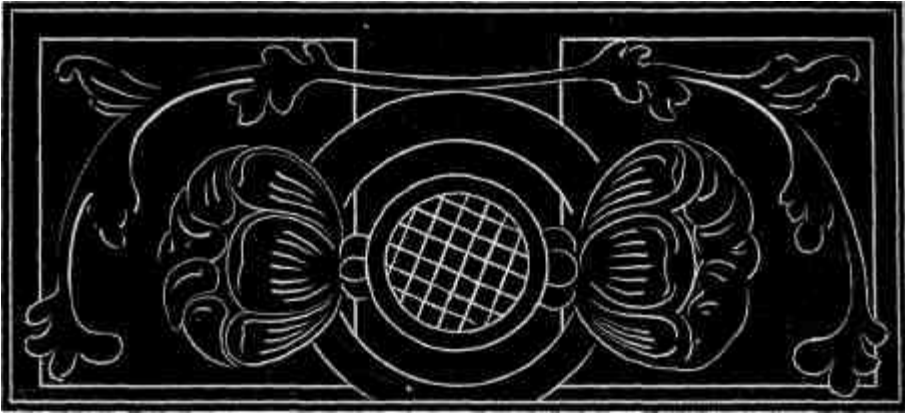
belső összeomlásának tragikus páthosszal átélt története, melyben a metsző társadalmi szatíra a földjéért búsuló ember megrendítő ellágyulásai-
val különös módon keveredik. Későbbi regényeiben a háború utáni társadalom rajzát adja maró gúnnyal és kegyetlen pesszimizmussal; de sötét és groteszk képein keresztülsillog naiv, szinte áhítatos hite a magyar géniusz erejében és rendeltetésében. Az újabb nemzedékre kifejtett óriási hatásának titka nem kis mértékben stílusában rejlik: Szabó Dezső átvitte a magyar prózába a francia romantikus vers stílustechnikáját, képeit, hangulatát, merészségeit. Bő ömlésű sorainak ellenállhatatlan dinamikája az elvekben tőle távolállókat is magával ragadja.

A háborús viszontagságok, a Trianont követő évek új generációt neveltek fel, mely a magyar formatradíciókra kegyelettel tekint, de úgy érzi, hogy ezek a járt utak a megváltozott világban nem visznek többé új, eleven irodalom felé. Viszont kárhózzátóan fordul el az előző generáció kritikátlan, túlságos befogadóképességétől. Az új nemzedék az európai és magyar kultúra olyan szintézisére törekszik, ami a magyar szellem belső törvényeinek megfelelően.

A magyar szellem erejét és szívósságát mutatja, hogy a trianoni béke által elszakított területek magyarsága fokozott irodalmi tevékenységet fejt ki, hisz magyar voltát mással, mint nyelvi kultúrával, nem is dokumentálhatja. Az elszakított Felvidék és kiváltképpen Erdély az új költőknek egész seregét hozta létre, kik között sok az igazi tehetség. Ezeknek a költőknek legfőbb ihletője az elszakított magyarság visszavágyó fájdalma, de éppen elszigetelt voltuknak költőt nevelő páthosza megtalálja velük az általános emberi hangokat is.

Ebben a pillanatban a magyar irodalom képe épp oly kialakulatlan, mint az európai irodalom képe általában. Zavaros jelszók alatt ellentétes irányok harcolnak, az eszmék harcát a generációk harca komplikálja. De itt is, mint Európaszerte, általános az őszinte vágy, hogy a sok keresés és nyugtalanlás után irodalmunknak megint egy megtisztult korszakához érkezzünk el, melyet általános érvényű és az egész irodalmi életet egységesítő normák szabályoznak.

HANKISS JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM SAJÁTOS ÉRTÉKEI

z egyetemes irodalomtörténet most van megszületőben. Azok a könyvek, amelyek a múltban kisajátították ezt a címet, nem érezték, hogy az mire kötelez és mivel kecsegtet. Szerzőik lélektelenül rakták egymás mellé azt a hat-hét nemzeti irodalmat, amelyet többé-kevésbé ismertek és azt hitték, hogy az egyetemes irodalom az egyes irodalmak pontos összegével egyenlő; annál sem több, sem kevesebb. Az egyetemes irodalomtörténetnek így nem volt sem külön módszere, sem önálló hivatása, de még problémái se voltak. Az egyes irodalmak történetét éppen csak elrendeznie, lefordíttatnia, megrövidítenie kellett s így szerepe igazán nem volt sem nehéz, sem fontos. A „littérature universelle” specialistájának azért mégis lehettek gondjai; csakhogy azok nem annyira tudományos gondok voltak, mint inkább merőben gyakorlatiak, sőt nem egyszer kicsinyesek. Leginkább abban főtt a feje, hogy mit hagyjon ki abból a sok névből, adatból, eseményből, szempontból, amit a nemzeti irodalomtörténetek tálaltak elébe. És milyen irodalmakat hagyjon egészen figyelmen kívül? Ez a rosszul föltett kérdés volt az oka, hogy egész irodalmak maradtak ki, éspedig minden tudományos alapot nélkülöző okokból. Vagy azért, mert az illető irodalmat létrehozó nemzet politikailag nem tartozott a „nagyhatalmak” sorába, vagy talán azért, mert a könyv összeszerkesztő jenek még nem volt alkalma megismerkedni ennek az irodalomnak jel-

számíthatja magát az önálló tudományok közé, amikor észreveszi, hogy még a legelszigeteltebb nemzet irodalmát is ezer meg ezer *szerves*, élő, szükséges szál fűzi a többi vagy több más nemzet irodalmához, – hát még az olyan nemzetét, amely – mint a magyar – iskolás példája a legnagyobb szabású kulturális közvetítésnek! Az irodalom, az irodalmi élet, az irodalmi fejlődés pedig ezeknek az átmenő szálaknak izgatóan érdekes tanulmányozásából érthető meg leginkább. Mert ezek a szálak nem önmagukban kész és lezárt testeket ideiglenesen összefűző, idegen anyagból szőtt szalagok, hanem élő és éltető vérerek, idegek, amelyeknek át *kell* járniuk a szélesen szétterült és funkciószerűen specializálódott irodalmi testet.

A modern ember, ha egyetemes irodalomtörténetet akar írni, nem végezheti a válogatást úgy, hogy egész irodalmakat, egész testrészeket vág le az egyetemes irodalom összefüggő törzséről. Hanem minden irodalomból föl kell vennie azokat a remekműveket vagy azokat a kisebb-nagyobb adatokat, amelyek a közös test lényegének leírásából el nem maradhatnak. Nemcsak a tudós kötelessége ez, hanem a nagyközönség-érdeke is. Korunk a gyors közlekedés, az idegen miliőket szomjazó exotizmus kora is. Korunk emberének különösen fejlett érzéke van az új, a megszokottól különböző színek, hangok és gondolatok iránt. A modern ember tehát nem lenne hálás irodalomtörténészének, ha az elsikkasztaná asztalának legáhíttabb csemegéjét: az ismeretlen irodalmak ismeretlen aranyalmáit.

A tudós és a laikus érdeke tehát egyformán az, hogy a nemzeti irodalmak *specialitásait* lássa kiemelve, hozzáférhetővé téve.

A magyar irodalom pedig kifogyhatatlan az ilyen csemegékből. Nem azért, mintha a nyugattal annyira összeforrt népünk olyanféle exotizmusokban bővelkednék, mint az ázsiai, az afrikai vagy az amerikai irodalmak. Ez a „botrány-exotizmus”, amelyet Montesquieu a „Perzsa levelekében olyan pompás humorral bélyegzett meg, a magyar irodalomban alig talál anyagot. A bőségszaru tartalma mégis nagyon becses. Mert - először – a magyar irodalmat még annyira nem ismerik, hogy minden remekét „föl lehet fedezni”. Aztán meg a magyar írók sorsa, a magyar könyv sorsa nyújt új és meglepő adatokat az irodalmi élet külföldi bűvárainak. Hány műfaj kapott sajtóságosan ragyogó színt a magyar viszonyok közt és hánynak teljes értelme, műfaji, organikus rendeltetése ütött ki kristályos rajzzal a magyar íróművészek keze alatt!

Nem itt a helye, hogy a magyar irodalomból mindazt kibányásszuk, ami a francia szem számára érdekes. Inkább csak megvillantjuk itt-ott a sötétben lappangó kincset» megkopogtatjuk a komparatista kalapácsával a szürke réteget, amely aranytól terhes.

A francia irodalom történetén belül lehetetlen teljes képet kapni az *epika* jelentőségéről. A Bédier-féle elmélet, amely a francia népi és hősi költészet jelentőségébe vetett hitet a minimumra csökkentette s eposzok helyett csak regényeket engedélyezett, megfosztotta a francia irodalmat az epikus versenyben legjobb esélyétől. Ha egy nemzet a népvándorlás s a korai középkor idején sem alkot „naiv eposzt”, később, az epikus hit és divat elhervadásával aligha fogja magában fölfedezni az eposzhoz való tehetséget. El is terjedt az az előítélet, hogy „les Français n'avaient pas la tête épique.” S amit az ember sohasem csinál, az iránt lassankint elveszti minden érdeklődését és egy kis megvetés hamar vegyül az ilyen érdektelenségbe. Victor Hugo nemzete nem értékelte különösen nagyra a „Századok Mondája” műfaját sem magánál, sem más népeknél. A hosszúlélekzetű, „rendszeres” eposz fogalma ma is szürkeséget, mesterkéeltséget, céltalanságot jelent a legtöbb francia gondolatvilágában. Különösen a modern eposzban nem tudnak hinni, – amit a „Franciadé” és a „Henriade” után nem is igen csodálunk. Pedig az újkorban is lehetett – különösen szerencsés körülmények találkozásakor – olyan eposzt alkotni, amelyen nyoma sincs a csináltságnak, az utánczás és a szorgalom verejtékének, a rombadólt oltár erőltetett kultuszának. Miért lett Zrínyi „Szigeti veszedelme” a modern epika remeke? Honnan kapott hőse epikus intenzitást, olyan „hitet”, olyan „csodás elemet”, amilyent máshol, máskor, más körülmények között senkisémmel találhatott volna meg? Többek között azért is, mert a költő dédapját választhatta hőséül és így a családi kegyelet tiszta lelkesedése dagaszthatta páthoszáat. Ő maga ugyanolyan életfeltételek közt, ugyanolyan misszió nemes terhe alatt élte a tisztán látott, nagyszerű, hazafias, vallásos célnak szentelt életet. Lelkében minden harmónia, minden nagyméretűség, minden erő. Eposza azért monumentális, mert élete is epikus volt s lelke is epikussá edződött. Tasso, Ronsard, Voltaire, sőt Vergilius is hosszas edzéssel „élték bele” magukat abba, amibe Zrínyi beleszületett s ami neki természetes eleme volt.

Két századdal később a magyar romantika kap váratlan segítséget a szerencsés körülményektől. Igaz, hogy a romanticizmus Franciaországban is a nemzeti múlt fölfedezésének és kiaknázásának jelszavával indult a harcba, de Magyarországnak az az előnye volt, hogy a romantikus -irodalmi – felszabadulás nála párhuzamos lehetett a politikai felszabadulással. Ez a magyar romanticizmus jelentőségének oka; de ez magyarázza a hősköltemény új virágzását is: a múltból a nemzeti jövő előkészítéséhez lehetett erőt meríteni s ez a múlt így szentebb, ihlettermőbb, csodálatosabb lett, mint a legtöbb más irodalomra nézve.

*

De mielőtt a XIX. századra előrerúgtatnánk, írjunk ide egy-két jellegzetes adatot a régi magyar költők sorsáról. A középkorban Magyar-

ország nagyhatalom. Diákjai a legkorábban vannak ott a Sorbonneon s az olasz egyetemeken; kapcsolata a nyugattal a legállandóbb és költőinek helyzete a legrózsásabb. Máshol is előfordul, hogy egy-egy várúr nemcsak vándorló költőknek ad szállást, hanem saját udvari költőket is fizet. De alig fordul elő másutt a költészet megbecsülésének ez a kuriózum-számba menő bizonyítéka: a magyar királyi regősök, igricek úgyszólván állami tisztviselők, akiknek rendes fizetésük van, mert a kincstár egyes birtokainak jövedelme nekik van fenntartva. Ez a nagyszerű állami gondoskodás később elhanyaglik, amikor Magyarország ereje a török elleni hősi harcokban van lekötve. De ekkor ismét új típus fejlődik ki: a vándor újságíróé, akinek nálunk „krónikás” vagy „lantos” a neve és Tinódi Sebestyén a legragyogóbb példája. Nem jongleur, hanem nemesi származású, deákos műveltségű ember az első újságíró, aki várról-várra járva énekli el a nagy háború legújabb híreit. Persze ez a sajtó is „irányított”, mint minden háborús újságírás. A derék Tinódi azért énekel, hogy híreivel hallgatóságát is hozzászoktassa a hősi élet atmoszférájához...

*

A török elleni küzdelem Magyarország egyik nagy világtörténelmi hivatásának betöltése. De kevesen gondoltak rá, hogy mennyi *egyéni áldozatot* is követelt ez a misszió a XVI. század művelt magyarjaitól. Gondoljuk meg: Mátyás után, amikor a magyar királyi udvar s a magyar egyetem a legelső között, sok nyugati országot megelőzve vallott hitet a renaissance mellett, vissza kellett hullani a középkori lovagvilágba, a primitív tábori életbe; már differenciálódó, *modern* lélekkel kellett élni egy már befejezettnek hitt, más lelket kívánó kor életét. Spanyolország-nak is volt későre nyúló lovagkora, de ott legalább nem szakadt félbe, hogy azután újra kezdődjék. Nem volt lírai intermezzo a drámai felvonások közt. Ez a kettős lélek: a renaissance-ember és a középkori ember kettősége emeli a korabeli, sablonos költőművészek fölé a magyar XVI. század nagy lírikusát: Balassi Bálintot, a végvárok dicsőítőjét s egyben áldozatát.

*

A magyar zene legkiválóbb ismerői megállapították, hogy a magyar népzene nagyon közel maradt a műzenéhez; a különböző társadalmi osztályok művészi tápláléka között nem volt áthidalhatatlan szakadék. A magyar népi zenére építő magyar zeneszerzők talán ezért is arattak olyan osztatlan sikert Európa és Amerika művelt államaiban. De ugyanilyen – minden irodalmi ínyencnek hozzáférhető – kincs rejlik a magyar

népköltészetben is. Olyan kincs, amelynek nincs szüksége a folklóre divatjára; anélkül is, minden időben divatos tud maradni a remekmű jogán. A magyar népköltészet első nagy virágzása Rákóczi szabadságharcának idejére esik, s a fantázia friss eredetisége, az érzelmi ihlet intenzitása s a forma változatos szépsége egyformán nemzetközi értékke avatják. Irodalomtörténeti szempontból az teszi érdekessé a magyar népköltészetet, hogy nem szegénységből, a társadalom kultúrájának differenciálatlanságából ered, mint a primitívebb népek mezeivirágszerű költészete, amely mellett műköltészet nem áll. A magyar népköltészet nem pótszer, hanem mindig kész forrás. A legmélyebben a XIX. század nagy költői merítettek belőle, különösen Petőfi és Arany.

Az előbbi a külföldön gyakran úgy tekintik, mint a magyar exotizmus költőjét. Tíz értekezés vagy újságcikk közül kilencben a magyar róna végtelenségének, a pusztai életnek, a pacsirtának és a kolompnak a költője ő, s akik nem tudnak róla többet ezeknél a közhelyeknél, a „poésie du terroir” fogalma alá osztják be a múlt századnak egyik legnagyobb lírikusát. Petőfit nem kell fölfedezni. De hamis képet kapnánk róla, ha azt hinnők, hogy a népköltészet vagy a pusztai környezet reánézve minden. Ihletfeszültséget, lírai frisséget, kollektív érzéseket, formai leckéket vehetett Petőfi a népköltészettől; de sohase felejtsük el, hogy Petőfi mindezzel s sok más hatással szuverén módon élt s nem népköltő volt, hanem művész, akinek jelentőségét lángelméje adja meg s nem exotikus érdekessége. A tudós számára éppen az a legizgatóbb a Petőfi-problémában, hogy mit adhat a népköltészet egy egyetemes síkban érvényesülő nagy költőnek, – úgy, hogy a népköltészet ne legyen sallang, modor vagy kolonc.

*

A népköltészet másik nagy tanítványa, Arany János olyan összetett egyéniség, hogy szétvetéssel fenyegeti egy rövid bekezdés kereteit. Itt elégedjünk meg két szempont megcsillogtatásával. Arany a magyar irodalom legöntudatosabb művésze és ebben rokon a Théophile Gautier iskolájával. Nagyságáról éppen ezért szinte lehetetlen idegen nyelven bizonyágot tenni. Arany nyelvészete elhervad minden fordításban; versművészetéből alig csúszik át valami az idegen vers rostáján. De van egy másik szempont is, amely már jobban érvényesül. A romantikus ballada, amely Hugo balladáit és „Orientales”-ját juttatja eszünkbe, meg azt a sok hatodrangú, germános rémtörténetet, ami az első romantikus folyóiratokat megtöltötte, a francia irodalom tükrében nem elsőrendű műfaj. *)

*) A Ballada szelleme azért mégis mélyen behatolt a francia irodalomba: regénybe drámába. Erről másutt igyekszünk véleményünket kifejteni.

A skót, az angol népballada, Poe és a székely népballada azonban magasra emelték a műfaj becsületét. A székely népballada olyan művészi és lélektani kincs, amelyről az egész művelt világnak érdemes tudomást szereznie. Az angolszász és a székely népballada shakespearei világának shakespearei nivójú géniusza Arany, a balladaköltő. Shakespeare módjára tragikus ablakokat szakaszt az élet ponyváján s a sötétben, egy-egy bűn tolvajlámpájának fényénél fenéig látjuk az emberi szívet. Nem ismeri a balladát az, aki Arany balladáit nem olvasta; aki olvasta őket, az előtt megnő ez a „kis műfaj” és megnő az a művész, aki a műfajt egészen kiaknázza.

*

Másik romantikus műfaj, amelynek jogosultságáról Franciaországban még ma is vitatkoznak: a történeti regény. Ennek is egyik legnagyobb – ha nem is a legnagyobb! – mestere erdélyi magyar: Kemény Zsigmond, ő is a politikai elnyomatás tragikus és pesszimiztikus szemüvegén át látta az életet. De a tragédia nagyságához még egy másik nagyság tornyosult nála: a perspektíva nagysága. Kemény olyan tökéletes, finom és szigorú lélekismerő, mint a nyugat legnagyobb analistái. De a múlt távlatában még zavartalanabbul, még tökéletesebben tudja elvégezni a lélekelemzést, mert nem kötik gúzsba a jelen kicsinyességei. Ha ő választ egy kort hőséül, az nem lesz agyonzsúfolt háttér, hanem igazi hős, akinek arca, fájdalma, tragikumája van, mint a benne élő embereknek, így a történeti regény nemcsak irodalmi divat nála, hanem életelem és életvalóság.

*

Mindenütt ismerik az *Ember tragédiájá*-nak legalább a címét. Franciaára le van fordítva és ez a fordítás régen elfogyott. De nem igen ismerték föl teljes jelentőségét, speciális színét. Pedig a francia izlés számára különösen ez a legtökéletesebb drámai költemény a világirodalomban. A Faust talán még több gondolat húrját pendíti meg, de zavarosabb is a harmóniája. Az *Ember tragédiája* a legtökéletesebb kompozíció, amit valaha ilyen terjedelmű s ilyen elvont célkitűzésű alkotásban művész megvalósíthatott. Nagyszerű kiválasztása a legjellegzetesebb történelmi képeknek, latinosan világos végigvezetése az alapgondolatoknak, diadalmas hajózás az absztrakciók tengerén, amely egy pillanatig sem fenyegeti elnyeléssel a hajó kézzelfogható testét. Nem csoda, hogy a súlyos irodalmi értékű alkotás egyúttal a magyar Nemzeti Színház legmegbízhatóbb kasszadarabja is ...

Beszéljünk Jókairól, a magyar Victor Hugóról,*) aki a kollektív regényben az eposzhoz jutott közel, a fantasztikus, tudományos regényben a mi korunk ilyen irányzatát érezte meg? Mindig egy kort, a nemzet egészét fejezte ki s nemzetét mindig egynek érezte az emberiséggel, a civilizáció ügyével, ami egyébként magyar hagyomány. Az ő *copain*-já is szövetkeznek valamire, csakhogy ez a valami Galilei jelmondatának megvalósítása, az egész civilizáció ügye: „Eppur si muove”!

Beszéljünk Katonáról, aki a nemzeti történelemből választott tárgy tragikus feldolgozásában Shakespeare legméltóbb romantikus tanítványának mutatkozott?

Vagy beszéljünk az élőkrol s a nemrég elköltözöttekröl: lírikusokról, regényírókról, drámaírókról, akik a magyar élet tragédiájából is mindig kibontakoztatták a létéért harcoló nyugat érdekét, olyan speciális bélyeggel, amelyet csak itt, ebben az irodalomban találhat meg a nyugati ember?

*

Elfogyott a terünk. De úgyis azt hisszük, hogy elég virágot szedtünk már a csokorba.

Az ilyen találomra szedett csokrot otthon az ember vagy vázába rendezi, vagy félredobja – elhervadni. De a csokornak úgyis csak az a hivatása, hogy honvágyat ébresszen a letarolhatatlanul gazdag mező után.

*) L. Jókai et la France c. tanulmányunkat: „Revue de Littérature comparée”, 1926. évf.

SEBESTYÉN KÁROLY: A MAGYAR SZÍNMIRODALOM

I.

dráma és a színpad szerves kapcsolatban vannak egymással, mióta először kísérelte meg a színészet ismeretlen ősapja, az utánzás homályos ösztönétől ihletve, hogy emelt helyen, figyelő közönségtől körülvéve emberi és isteni történeteket adjon elő. A görög dráma és a görög színpad együtt, a legszorosabb közösségben éltek át kezdetleges korukat és együtt fejlődnek, míg nem a tragikus *triász-szal*, Aischyloszal, Sophokles-szel és Euripides-szel elérik a virágzás tetőfokát. Rómában a városi lakosságnak látványos játék utáni vágya teremti meg a színpadot és a színpad szükségletei szólítják munkába Plautus-t és Terentius-t. A középkori misztériumjáték színhelye eleinte a templom, majd a templom előtti szabad piactér. Dráma színpad nélkül holt betű marad. Színpad dráma nélkül a rögtönző színész leleményének, ötletességének vagy ötletelenségének kész prédája. Ugyanazok a feltételek éltetik a drámát és a színpadot.

A dráma és a színpad kapcsolatos története megtanít bennünket arra, melyek ezek a feltételek. Gazdag, szorgalmas, műveit városi élet. Vagy finom, áldozatra kész, művészetkedvelő udvar. Ahol e feltételek adva vannak, ott csakhamar virágot hajt és gyümölcsöt érlel a dráma és a színészet. Ahol hiányzanak, ott legfőjebb csökevényesen, holtan született vagy korai elsovadásra kárhozottat alakban jelentkezik

A magyar városi élet nagyon későn fejlődött ki és amennyiben mégis mutatkozott, túlnyomó részében idegen volt, nyelvre, szellemre, leggyakrabban még érzésre is. Udvari életről pedig Magyarországon 1867-ig beszélni sem lehet. Ekképpen a színház sem a városi polgárság közösségében, sem fejedelmi Maecenásokban nem talált támaszra. A 18. század második felében bukkan föl először költészetünkben a drámai forma – a dialogizált hitvitázó iratokat ma már senki sem fogja a dráma nevével megjelölni – tehát oly időben, mikor a magyar epika és líra már remekműveket termelt. És a 18. század végén kopogtatnak be a városok kapuin a színészet úttörői, tüzes magyarok, akik megdacolva éhséggel és hideggel, tudatlansággal és közömbösséggel elszántan viszik előre a magyar nyelv pallérozásának, a magyar génusz öntudatra ébresztésének szent ügyét.

Az első igazi drámaíró – Bessenyei György. Mestere, elérhetetlen eszményképe, megihlető je Voltaire. A legegységesebb, legátfogóbb francia lángész ráütötte egész századára hatalmas génuszának bélyegét. A magyar irodalom, az egész magyar szellemiség ujjáalkotói, a testőrírók, az ő példáján lelkesedtek, az ő epikai és drámai műveit próbálták utánozni. Így jött létre vezérüknek, Bessenyeinek, számos filozófiai munkája, amelyek mind a francia felvilágosodás hatását tükrözik, így az „Agis tragédiája” és a „Philosophus”, drámai művek, amelyek még egy kezdetlegesebb színpad igényeit sem elégíthetik ki, de már mutatják az utat az elkövetkezendő nemzedéknek a művészi szövést, érdekes, irodalmi szempontból tűzálló és a közönséget is vonzó dráma felé.

A cél ki volt tűzve. De még nemzedékeknek kellett küzdeniök és elvérzeniök, míg a dráma odáig eljuthatott. Mert a színház még a 19. század elején sem volt túl azon a ponton, ahová az első úttörők életük feláldozásával eljuttatták. És ha akadt volna is született drámaíró-tehetség, el kellett sorvadnia, mert nem volt színpad, amelyen akár a maga bukása árán is tanuljon, képességeit fejlessze és csiszolja, a drámai hatáskeltés eszközeit kipróbálja, önmagát mintegy ellenőrizze. Meddő kísérleteknél többre nem vitte sem a zseniális és a maga korában páratlan műveltségű Csokonai Vitéz Mihály, sem a termékeny és sokfelé próbálkozó Kisfaludy Sándor.

Annál csodálatosabb, szinte rejtelmes és alig magyarázható Katona József meteorszerű megjelenése, mindjárt a magyar irodalom zenith-jén. Előzők nélkül és – meg kell vallanunk – utódok nélkül, rokontalan magányosságban áll a legnagyobb magyar tragédia, „Bánk bán”, világ-irodalmi mértékkel mérve is nemének díszje. Katonának nem egyetlen drámai műve a „Bánk bán”; de a többi száználmas, gyarló, gyakran értelmetlen, logikátlan kísérlet. A „Bánk bán” sem tökéletes műalkotás; vannak organikus hibái: Gertrudisz királyné jellemének kettőssége,

Bánk Hamlet-szerű határozatlansága, Endre király gyarló magatartása. És vannak színszerűség tekintetéből hibáztatható jelenetei. De a tragédia mégis örökéletű marad. Miért? Mert örökéletű, örökké érvényes és hiánytalan kifejezője az egyetemes magyar nemzet tragikumának: az udvari arisztokrácia lelki meghasonlottságának, szüntelen ingadozásának a királyhoz való hűség és a nemzeti érzéshez való ragaszkodás között. Kifejezője az idegen uralom ellen lázadó magyarság elégedetlenségének, lefékezett, de koronkint robbanó indulatainak. És kifejezője a jobbágy-ság, a szegénység, a jogfosztott tömeg méltó panaszainak, fájdalmainak, keserűségének. És mindezeket az érzéseket egy hatalmasan épített, kompozícióban is imponáló cselekvény és egy lávaként ömlő, elragadó, izzó erejű drámai dikció hordozza. És ezt a tragédiát a saját kora figyelemre sem méltatta. S a szerző életében nem akadt színház, amely eljátszotta volna. Négy évvel Katona József halála után, 1834-ben, indította el egy nagy és minden igaz érték iránt fogékony színész, Egressy Gábor diadalát j ára.

Kegyesebb volt a sors Kisfaludy Károlyhoz, a magyar romantika atyjához, a maga kora modern irodalmának választott vezéréhez. Ő is sokat tanult a franciáktól, de az olaszoktól és a németektől is. Csak az antik irodalomból nem merített. Nem is akart meríteni, ő volt az első, aki egy országban, ahol a latin nyelvnek több volt az irodalmi hagyománya és az élő joga (törvényhozásban, törvénylátásban, közigazgatásban), mint az anyanyelvnek, nyíltan hadat mert üzeni az „elavult klasszikusoknak”. Tragédiastílust a franciáktól, komédiát a németektől vett át, különösen az akkoriban felette divatos Kotzebue-tól. Tárgyválasztásának bizarrságával, emberábrázolása merészségével, drámai motívumai titokzatosságával megelőzte Victor Hugo romanticizmusát. Bátor kézzel nyúlt bele nemzete történetébe és válogatta ki hőseit a legérdekesebb, legvonzóbb vagy legvisszataszítóbb történelmi alakok képtárából. Neki azonban már hatalmas segítőtársa akadt az egyre biztatóbban kibontakozó színpadban, amely a Felvidéken, a Dunántúl, Erdélyben, Debreczenben, Váradon sorra hódította meg a megmagyarosodó, nemzeti öntudatra ébredt városi polgárságot a nemzeti irodalom és játék-szín ügyének.

A magyar romantika hőrosmarty Mihály. Arany Jánossal és Petőfivel együtt a legnagyobb költői képviselője a magyar faj alkotó géniuszának. Shakespeare és a francia romanticizmus egyaránt hatottak költészetére, amelyet széleskörű és szokatlanul alapos elméleti tájékozottság és olvasottság mélyített el. Victor Hugo ihletésének nyomait mutatják tragédiái, a „Vérnász”, „Marót bán”, „Áldozat”. Shakespeare „Szent Ivánéji álom” című vígjátéka volt előképe a „Csongor és Tündé”-nek. A nagy brit királydrámáinak nemcsak retorikája,

hanem technikája is felismerhető a „Czillei és a Hunyadiakéban. Vörösmarty drámai prologusa, az „Árpád ébredése” nyitotta meg a Nemzeti Színházat 1837-ben. Az ő mélyen járó kritikái, dramaturgiai fejtegetései oktatták ki az ifjú műintézet első színészeit nehéz tisztük minden részletére. Tőle vette át a kritika felelős munkáját tanítványa, Bajza József, aki később igazgatója lett a Nemzeti Színháznak.

Csak most, hogy a Nemzeti Színház megvolt és évről-évre izmosodott és mind nagyobb helyet foglalt el a műveltek közérdeklődésében, most kezdett sohasem sejtett lendülettel kibontakozni a magyar dráma provinciális függéséből. A színpadnak, hogy műsora változatos, előkelő színvonalú és többségében magyar legyen, megvolt a maga folyton megújuló szükséglete. S a szükségletet nyomon követte a kínálat. Szinte a közgazdasági erők játékának csalhatatlan szabatoságával. Egész sereg drámaírónk támadt, akik kétségen kívül vagy némák maradtak, vagy más, kevésbé hálás téren kerestek volna érvényesülést, ha nincs a Nemzeti Színház, amely várta, örömmel fogadta, alkotásra sarkalta őket. Megszólalt gróf Teleki László, aki klasszicizáló „Kegyenc”-ében nagy tragikai erőnek és drámaírói hivatottságának adta bizonyosságát. Megdöbbenette közönségét sötét pesszimizmusával Czakó Zsigmond, a „Leona” szerzője, előhírnöke a 19. század második felében uralkodó filozófiának. A költői zseninek és az agy aberrációjának szomorú vegyülékét mutatta Hugó Károly, egy hányt-vetett életű, boldogtalan poéta, aki mint orvos kezdte és mint tébolyult fejezte be pályáját, de közben maradandó értékű művet alkotott, a „Bankár és báró” című, megint szabásban és tónusban franciás polgári drámát. Gaál József ránk hagyta kedves és mulatságos örökül „A peleskei nótárius”-t, amelyet Gvadányi víg eposzából a német bohózatok mintájára gyúrt át népies és fantasztikus színművé. Még a halhatatlan báró Eötvös József sem tudott ellentállni a színpad csábító varázsának. A magyar közállapotok kérlelhetetlen bírálója „Éljen az egyenlőség!” címmel igen hatásos satirikus vígjátékot ír. S a mi örök dicsőségünk, Petőfi Sándor, a világirodalom egyik legtündöklőbb lírikusa, Shakespeare „Coriolan”-jának kongeniális fordítója, szintén megpróbálkozott a drámai műformával. Igaz, hogy nem sok dicsőség koszorúzta kísérletét. A „Tigris és hiéna” a francia romanticizmus legszertelenebb túlzásainak késői kisugárzása. Megalkotásában nagyobb része volt a közepes színésznek, mint a lángelméjű költőnek. A dráma vagy talán inkább a színpad varázslatos világa mindig csábította azokat a költői tehetségeket, amelyek eredendő természetüknél fogva más műfajok ápolására voltak hivatottak. Jókai Mórt, legnagyobb regényírónk, akinek nevét ismeri és tisztelettel emlegeti az egész művelt világ, csaknem élte fogytaig kísértette a vágy, hogy a színpadon is megmutassa erejét. Ez irányú egész munkásságából

azonban csak a dramatizált „Arany ember” maradt műsoron és ez is inkább néhány hálás szerepnek, mintsem drámai kompozíciójának vagy jellemfestése plasztikus erejének jóvoltából.

Egészen a színpadból nőtt ki és a színpadon izmosodott meg Szigligeti Ede, aki színészből lett a Nemzeti Színház igazgatójává és évtizedeken át legtermékenyebb házi írójává. Szigligeti nem volt költő. Ahol költői hatásra törekszik, ott vagy pathetikussá vagy szentimentálissá lesz. Ellenben a drámaírás technikájában a maga korának mértéke szerint elsőrangú mester, ő is főképp a franciáktól tanult, fogékony követője volt annak a félig romantikus, félig polgári irányzatnak, amelyet Dumas fils, Augier, Feuillet, Scribe stb. képviseltek, ő teremtette meg a népszínművet, amelyben később Tóth Ede, Csepreghy Ferenc, Abonyi Lajos és mások nagy sikerrel utánozták, sőt meg is haladták. Irt egész sereg történelmi drámát, amelyek sorából különösen a „Valéria”, „Béldi Pál”, „II. Rákóczi Ferenc fogsága” emelkedik ki. Néhány művével példát szolgáltatott az úgynevezett *haute comédie-re*, a felsőbbrendű vígjátékra („A mama”, „Fenn az ernyő, nincsen kas”, „A nőuralom”) és ma is műsoron van kitűnő bohózata, a „Lilomfi”, a vidéki színész nyomorúságos vándoréletének, aranyos könnyelműségének mulatságos karikatúrája.

Magános hegyóriásként emelkedik ki literaturánkból Madách, hatalmas drámai költeményével, „Az ember tragédiája”-val. A költő és filozófus kettős lángelméjének csodálatos remeke ez a mű, a legmerészebb, legátfogóbb mindama poémák közül, amelyek a lét izgató problémáit feszegetik. Madách az emberiség életének, küzdemeinek, múltjának, jelenének, jövőjének kérdéseit veti föl, a kiváló egyén és a sötét tömeg viszonyát kutatja, a történelem tragikumának szinte ritmikus megismétlődését tárja elénk. Felelete mind e kérdésekre a legkiábrándítóbb pesszimizmus, maga a *nihil*. Ezen a borúlátón csak a költemény utolsó soraiban csillan át kétes fényvel egy halvány biztatás, amely csaknem logikai ellentétben áll a mű egész értelmével. Madách nem szánta könyvdrámáját színpadra. Tizenkilenc évvel halála után Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, alkalmazta színre, természetesen lényeges húzásokkal, de a költő minden intencióját tiszteletben tartó tapintattal. Neki köszönhető nemcsak a tragédia nagy, szinte példátlan színpadi sikere, hanem egyúttal népszerűsége is. A mű költői értékét és filozófiai jelentőségét Alexander Bernátnak, a legkitűnőbb magyar esztétikusok és gondolkodók egyikének jegyzetes kiadása világította meg.

A fantázia szabad csapongását, a különösnek, sőt szertelennek romantikus kiélezését, a stílus shakespearei szabadosságait ültette a színpadra Rákosi Jenő, aki drámaírónak, esztétikusnak, publicistának egyaránt jelentékeny és eredeti. Hatvankét évvel ezelőtt (1866-ban) tűnt

fel „Aesopus”-ával, egy görögösködő cseles vígjátékkal. De egyéniségét legerősebben „Endre és Johanna” fejezi ki, egy komor, kicsapongó, erőszakos tragédia, amelyben a korai renaissance buja, kábító levegőjét érezzük, amely trónra emeli a szépséget, az ifjúságot, hirdeti az érzéki örömök egyedül üdvözítő voltát és teljesen *amorális* felfogásával híven tükrözi a *trecento* világának művészi és borzalmas jellemét. Barátja és fegyvertársa az új romantikus drámaköltészet igazaiért vívott harcban Dóczy Lajos, szelídebb, bajosabb, költőibb, de halványabb és erőtlenebb génusz. „A csók”, „Széchy Mária” és „Az utolsó szerelem” ma már az irodalomtörténeti archívumban szunnyadnak. De mind a három „idők tanuja” és még megérheti hosszabb, rövidebb időre való feltámadását. Dóczy Lajosnak köszönhetjük Goethe „Faust”-jának és Schiller Wallenstein triológiájának mesteri fordítását és Madách tragédiájának kissé önkényes, de szellemes és formás átültetését német nyelvre. Ebbe a körbe tartozott Bérezik Árpád is, jóízű, kedves humorú, de túlságosan józan és szürke művelője a magyar társadalmi komédiának.

A Magyar Tudományos Akadémia, alapítójának, gróf Széchenyi Istvánnak szándéka szerint kötelességének tudja nemcsak a szellemi és természettudományok, hanem a szépirodalom ápolását, irányítását is. Ezt a célt szolgálják pályadíjai, amelyek ma már elvesztették minden igazi jelentőségüket, de évtizedeken keresztül serkentő, munkára bízató hatással voltak a fiatalabb írói nemzedékekre. E pályadíjak árnyékában húzódtak meg Váradi Antal, Somló Sándor, Bartók Lajos. És e pályadíjak fénye emelte ki a homályból és csábította Budapestre a papi szeminárium falai közül Csiky Gergelyt, Szigligeti Ede jogutódját. Csiky is évtizedeken át volt a Nemzeti Színház játékrendjének táplálója. Szerette a színpadot, szolgálta a Nemzeti Színházat annál eredményesebben, mert nem kötelezték irodalmi vagy esztétikai dogmák, nem esküdött örök hűséget semmiféle irányzatnak. Tudott történelmi és modern drámát írni, vígjátékot és bohózatot, tudott társadalmi tendenciát kiélelni és *l'art pour l'art* mulattatni. Csaknem mindig érdekes volt, le tudta kötni közönsége figyelmét, mert ennek a közönségnek dolgozott, részese volt e közönség minden elfogultságának, előítéletének, vágyának és szenvedésének. Olykor el-eltévelygett a múlt, a romantika ingoványos tilosába. De mindig megbánta és hamarosan vissza is tért a jelen talajára. Ott volt ő elemében, ott volt erős és hatásos. De éppen azért, mert testestül-lelkestül a maga koráé volt – a múlt század utolsó három évtizedéé – ahogy e kor elmúlt, el kellett neki is múltnia. Egyetlen érzelmes vígjátéka „A nagymama” maradt műsoron, egy német mintára készült, bármily színhelyen és időben lejátszható mese. Egyébként a maga korában lehangosabban ünnepelt drámáival is hiába próbálkozik a színházak kegyelele.

II.

A magyar dráma világirodalmi jelentősége Herezeg Ferenc fölépésétől számítható. Első társadalmi színműve, „A dolovai nábob leánya”, amely nagy sikert aratott és nyomban irodalmunk első sorába helyezte szerzőjét, még a múlt század kilencvenes éveinek első feléből való.

Tárgyát abból a milieuból hozza, amely Herezeg lelkéhez akkorigan legközelebb állott: a katonatiszti életből. Már itt fölismeri a katonai és polgári felfogás közti különbségekből, sőt ellentétekből fakadó nagy válságot, már itt megmutatja szatirikus hajlandóságát, éleslátását, könnyedségét mese kigondolásában, érdekes alakok vonzó rajzában. Pályája egyre emelkedik, amint gondolkodásában, érzésében, költészetében nagyobb teret juttat a *közélet pathosának*. Meg-megihleti a magyar történelem hősi szelleme („Ocskay brigadéros”, „Déryné ifiaszszony”, „Árva László király”, „A fekete lovas”, „A híd”), fölemelkedik világtörténelmi perspektívák magaslatára („Bizánc”); egy-egy drámájában nemcsak a kor lelkét, hanem a magyarság örök tragikumát is megszólaltatja. „Ocskay brigadéros”-a egyetemes nemzeti jelentőség szempontjából csak Katona „Bánk bán”-jával mérhető össze. „Déryné ifiaszszony” egy darab magyar kultúrhistória. „A híd” az újjászületésre törekvő és rozsdás bilincsek közt vergődő Magyarország hősi küzdelmének, titáni törekvéseinek és szomorú összeomlásának tragédiáját testesíti meg Széchenyi István alakjában. Amellett szívesen vissza-visszatér a könnyebb vígjátékhöz, amelyben kedvére csillogtathatja franciás technikáját, finom elmességét, epigrammatikus élű dialógusait. „A kék róka” bejárta a világot és Párizsban is lelkesen tapsoló hívekre talált. Herezeg Ferenc drámaírói pályája még korántsem zárult le. ötletességétől, leleményétől, nemes írói becsvágyától a magyar irodalomnak még sok várnivalója van.

A színpaddal megpróbálkozott a kisvárosi élet magánosságába zárkózott Gárdonyi Géza is és pedig nagyon szép sikerrel. „A bor” legjobb népdramánk, erős, egészséges, organikus alkotás, amelyben nyoma sincs a népszínművek műparasztyainak, mindig ünneplőruhában járó legényeknek és leányainak, hazug szentimentalizmusának és természetellenes melodramatikájának. Hús- és véralakok, a föld egyszerű, szűkszavú, csaknem primitív gyermekei élik le előttünk a maguk kis drámáját, amely az ember nagy és örök drámájának kicsinyített, de nem torzított mása. A költőt mélyen vallásos kedélye inspirálta „A karácsonyi álom” bájos misztériumára.

A regény és elbeszélés birodalmából rándult át Rákosi Viktor és Malonyay Dezső is koronkint a színpad csábítóbb világába, az „Élné-

mult harangok"-ban maradandó sikerrel. Sokoldalú műveltségét, bátor fantáziáját Pékár Gyula is szívesen bocsátotta a dráma és a színpad szolgálatába.

Hatalmas östehetség kevés művészi önfegyelmezővel lakott Bródy Sándor poétalelkében. Sikerről bukásra, bukásról sikerre bukácsolt egyenetlen írói pályáján. Volt rá eset, hogy egyáltalán nem tudott visszhangot kelteni. Máskor egészen hatalmába kerítette a Múzsát, meghódította színészeit, lenyűgözte közönségét. A francia naturalistáktól tanult, de gyökeresen magyar volt, a magyar kisváros szülötte, a magyar főváros neveltje. És „A tanítónőben, „A dadá”-ban soha el nem múlható magyar típusokat teremtett meg.

Szinte szöges ellentéte Bródy naturalizmusának Ferenczy Ferenc stilizált finomsága, előkelősége; de ez a választékosság nála nem *pose*, hanem lelke mélyéből fakadt. A „Flirt” című vígjátéka azt a reményt keltette, hogy a franciás tónusnak ő lesz hivatott magyar képviselője. Fájdalom, a szép és komoly siker után hamarosan elhallgatott. Műalkotóiból műélvezővé lett.

A magyar színpadi kultúra hatalmas föllendülése megsokszorozta az írók számát, akik drámai műveikkel a siker kapuit ostromolják. A népes, mozgalmasabb csapatból magasan kiemelkednek Zilahy Lajos, nagyobb szabásúnak ígérkező költői talentum, aki évről évre tisztultabb, tökéletesebb és súlyosabb drámákkal gyarapítja a Nemzeti Színház műsorát; Csathó Kálmán, a múltak bájos emlékeinek rajongója, a szemlélődő, inkább passzív magyar természet lelkes bűvára, aki ezenfelül a színpadi mesterségnek is feddhetetlen tudója; Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója, gazdag tudású esztétikus, zseniális rendező és elegáns tollú szerzője választékos és hatásos vígjátékoknak. Földes Imre, aki a tömegszenvélyeket épp oly ügyesen és okosan tudja megszólaltatni, amily avatott és melegszívű festője a falusi idillnek; Vojnovich Géza, irodalmunk lelkiismeretének egyik legkényesebb ízlésű őre, aki történelmi színműveivel bebizonyította önálló alkotó erejét és jellemző készségét is; Bibó Lajos, jeles elbeszélő, de biztos kezű drámaíró is, akitől első színpadi szereplése óta sokat remélhetünk; a réghallgató Hajó Sándor, akinek elmésségében annyi örömről telt; Drégely Gábor, a naturalista, sok világot járt színdarab szerencsés kigondolója; Heltai Jenő, a nagy lírikus és regényíró, aki a „Tündérlaki leányokkal példát mutatott a felsőbbrendű komédiára is. „Az orvos és a halál” című dramolettjével a legmagasabbra szárnyalt, ahová a költőt a filozófus fölemelheti; Fodor László, a leleményes és sokoldalú balletrista, Lakatos László, a kesernyész, de szellemes szatirikus, Vajda Ernő, aki egyenesen az export részére dolgozik és végül Szomory Dezső, akinek merészsége gyakran lendül szertelenségbe, eredetisége modorosságba, de

aki kétségkívül egyike a legmélyebben járó, legizgatóbb, legmegkapóbb jelenségeknek modern irodalmunkban.

Ez a névsor nem teljes. Nem is lehet az. Ha nem is mindennap, de minden saison új nevek sokaságát veti felszínre. Jönnek és tűnnek, lefoglalják a nap érdeklődését és elmúlnak a nappal. Itt e rövid beszámolóban pedig lehetőleg arra kell törekednünk, hogy a múlt jelenségek kaotikus forgatagából azt emeljük ki, ami maradandó. Ami maradandó nemcsak immanens értékénél, hanem sorsánál és hatásánál fogva is. Ami erejét vagy azzal bizonyította, hogy áttört a nemzeti nyelv szűkre vont sorompóin, vagy azzal, hogy részévé lett az irodalmi köztudatnak, még szerzője életében átvonult a halhatatlanságba.

S ha így fogjuk fel tisztünket, akkor a jelen nemzedék mesgyéjén mindenekelőtt Molnár Ferenc nagyranőtt alakjánál kell megállanunk. Huszonöt éve játszották első színdarabját, húsz éve, hogy elindult a világirodalom meghódítására. Akkor vitte ki Novelli „Az ördög”-öt Olaszországba.

Azóta Molnárnak minden magyar bemutatója fontos ügye a világsajtónak. E szédítő külső siker értéke azonban elhalványodik a belső siker mellett, amelyet e nagy költő fokozatos kiérése, megtisztulása, átszellemülése jelent. Ma már elérkezett arra a pontra, ahová társai közül a legkevesebben, hogy a szélsőségig vitt ökonómiával a legtöbbet tudja kifejezni; hogy nincs egy renyhe szó, egy fölösleges helyzetváltozás darabjaiban, hogy dikciója szünet nélkül szikrázik, új meg új ötletet vet föl, új meg új fordulattal lepi meg hallgatóját. A tárgy választásban is egyre kényesebbé vált. Nem áll többé hideg számítással sem alakjaival, sem történéseivel szemben. Egészen egybeforrott azzal, amit ír, lelkét teszi bele minden sorába és cizelláló gondosságban felülmúlja a legfinomabb mestereket. Ha a jelenkor költőjéről, aki mindössze ötven esztendő és aki előtt még annyi új munka áll, szabad a szót használnunk: Molnár Ferenc ma a drámai művek kigondolásában és megcsinálásban megközelíti a tökéletességet. De Molnár Ferenc e mellett költő is, Isten kegyelméből való költő. A „Liliom” a legtisztább, legnemesebb költészet. De az „Olimpia” is az. És az a tarka-barka álmvilág, amellyel benépesítette a színpadot a „Testőr”-ben, a „Farkas”-ban, „A hattyu”-ban, a „Fehér felhők”-ben, ugyancsak az. Molnár Ferenc képzelete ritkán száll túl az egyéni életkörén. Boldog és boldogtalan, égi és földi szerelem, féltékenység, osztálygög, művésznymorúság és dicsőség, reménykedés és csalódás töltik meg alakjai szívét és elméjét. Történeti tárgyhoz nem nyúlt. Amit Herczeg Ferencnél a *közélet pathosz*-ának neveztünk, nála nyomokban is ritkán található („Fehér felhők”). De ez a látszólagos fogyatékoság voltaképp erőt jelent, koncentrátságot oly körre, amelyben a költő otthonosnak érzi magát. És még valamit: azt, hogy Molnár

Ferenc arra veti a fősúlyt alakjaiban, amit a legfontosabbnak érez, keresi az *emberben az embert*.

Világjáró híre van Lengyel Menyhértnek, a „Tájfún” szerzőjének is. Szerencsés kézzel nyúlt ebben a drámában oly téma után, amely akkoriban, az orosz-japán háború idejében, minden európai ember érdeklődését lázasan foglalkoztatta. És a japán és európai gondolkodás ütközőpontjául szerencsésen választotta az asszonyt. Azóta sokat írt, sokat próbálkozott, hol komolyabb, hol könnyebb tárgyakkal, sikert is látott, tapsot is aratott, de a „Tájfún” hatalmas emlékével többi műve mai napig sem tudott megbirkózni. A „Tájfún”-on öt világrész színházi közönsége izgult. Utódainak jóval szűkebb geográfiai elterjedettség jutott osztályrészül.

Két világrész ismeri és becsüli meg Biró Lajos komoly és értékes drámaírói tehetségét is. Ő az első és egyetlen a magyar dráma művelői közül, aki a filmnek is tartósan és nagyon szép eredménnyel állott szolgálatában. De itthon és a külföldön is sokat tapsoltak „A sárga lilium”, „A rablólovag”, a Lengyel Menyhérttel közösen írt „A cárnő” szívbe-markoló drámai feszültségű jeleneteinek.

Mélyen a honi talajban gyökeredzik Móricz Zsigmond monumentális költészete, drámai *oeuvre*-je is. Amit a színpad részére alkotott, az előre láthatón mindig csak a miénk marad. Mint ahogy nem lehet átültetni idegen talajba Vörösmarty vagy Arany János remekeit. De a magyarság ezeket a színműveket legnagyobb értékei közé számítja. A „Sári bíró” csodálatos vegyülete a kendőzetlen igazságnak, a retouche-t nem ismerő természetűségnek és a kedves, mosolygó humornak. A „Búzakalász”, „A vadkan”, az „Uri muri” kevésbé vonzották a közönséget, de a hozzáértő előtt nem kisebb értékeket tártak fel. Móricz Zsigmondnak is az epika *zi* igazi területe. De a magyar színpad sok új, eredeti, egyéni színnel érezné magát szegényebbnek, ha Móricz Zsigmond koronkint föl nem keresné magvas, mindig érdekes alkotásaival.

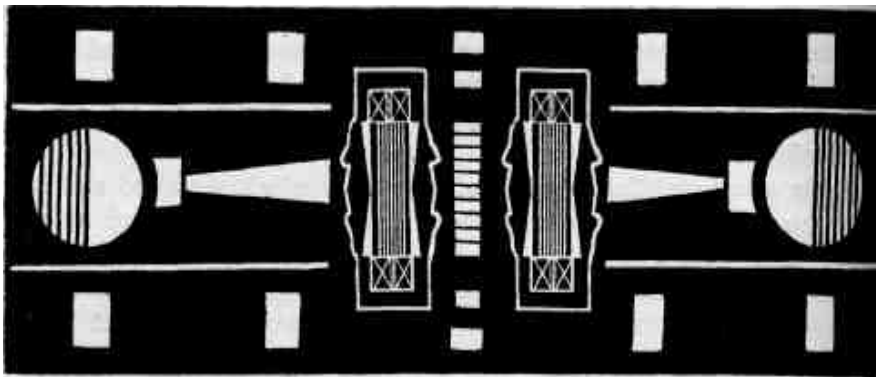
*

A magyar dráma történetét csaknem pontosan osztja két fejezetre az a határév, amely a 19. századot a huszadiktól elválasztja. Az else fejezet az úttörők, a pályakezdők, a kísérletezők, az utánzók koráról számol be. E korból voltaképpen csak két név emelkedik a világirodalom héroszainak magaslatára, két magános csillag: Katona József és Madách Imre. A második korban a kép megváltozik. A magyar dráma bekapcsolódik az egyetemes irodalom áramlásába, úgyszólván küzdelem nélkül találja meg a kapcsolatot a külfölddel és válik egyenlőrangú küzdőtárrsá a nemzetek versenyében. Akiknek ezt a ritka szép dicsőséget köszönhetjük, azokat annál melegebb elismerés illeti meg, mert ők a leghatalma-

sabb tényezői egyúttal színpadi kultúránk nagyszerű föllendülésének is. Az ő kedvükért özönlik a közönség a színházba, ők neveltek kitűnő színészeket bonyolult és nagyigényű művészi feladataik sikeres elvégzésére. Nekik van fő részük abban, hogy a magyar főváros izig-vérig magyarrá lett lelkében é& érzésében is.

Nem az udvar tékozló gráciája, nem Maecenások megalázó alamizsnája tartotta és tartja el a magyar színművészetet, hanem azok a jeles magyar írók, akik a színház részére közönséget neveltek; és az a közönség, amely megértette és megfogadta a magyar drámaírók hívó szóját. A magyar nemzet, amely tiszta tudatában van annak, hogy mit jelent kultúrája számára a magyar színpad, büszke lehet drámaíróira, akik dicsőséggel hordozzák meg a nagy világban a magyar nevet. Büszke lehet rájuk, mert az ő tehetségük is a magyar nemzeti léleknek tehetségeiben oly csodálatosan gazdag ősforrásából fakadt.

PAKOTS JÓZSEF: A MAGYAR FILMKULTÚRA

XIX. század nagy technikai kísérletei fantasztikus eredményekkel gazdagították az emberiséget. A XX-ik század grandiózus arányokban folytatja a technikusok, tudósok álomszerű, a képzelet szélső határait érintő találékonyságának reális kimélyítését. Edison nevével kell fémjelezni a technikai kultúra e mámoros korszakát, s az ő geniejéből röppentek ki azok a tudományos, forradalmi eszmék, amelyek aztán a telefon, a drótnélküli telegramm, a rádió és a film révén a világegyetem kozmoszát egy reális és képzeletbeli érintkezési rendszerbe foglalták.

Minő fantasztikum maga a film: a mozgás megrögzítése és megörökítése minden idők számára. A történetírás, az emberi fejlődés históriája, a kultúrák korszakos küzdelmei, társadalmak, népek erkölcsi, szokásai, harcai minő más képet adnának most, ha a filmet csak néhány ezredévvvel ezelőtt már föltalálták volna. A világot megváltó keresztény kultúra hatalmas renaissance-ának tanulságai mennyire mások volnának, ha 1929 év előtt a betlehem csillag mellett a mozgókép lencséje és sugárkévéje is rávillant volna az isteni gyermek jászolára, ha végigkísérhetnénk az Isten-ember apostoli útjait, ha végigjárhatnánk vele a Kálváriát. Szédítő belenézni a gondolat távlatába, aminthogy szédítő előre nézni a film fejlődésének lehetőségeibe.

Három évtized előtt a mozgókép még egészen kezdetleges és naiv játékszerként hatott. Hatalmas lehetőségeit csak a laboratóriumokban sejtették s a nagyközönség nem vett tudomást arról, hogy a legfantasztikusabb technikai találmány indult meg a maga világot átlépő útjára.

A film mai arányairól már nem kell beszélni. Ismerik a föld legtávolabbi zugaiban és az őserdők zárt magánya a film révén kerül összekötetésbe hatalmas, modern metropolisok lázas, magas kultúrájú életével.

A magyar filmkultúra fejlődési korszaka két évtizedes. Amikor a nyugati nemzetek közül elsősorban Dánia, nyomában Franciaország, később Olaszország, Németország, majd Amerika megkezdte a maga nagyarányú filmgyártási hadjáratát, idehaza a magyar ötletesség és invenció hamar felismerte a film nemzetközi és nemzetgazdasági jelentőségét és fogyatékos eszközökkel ugyan, de annál több lelkesedéssel kezdetét vette a magyar filmek készítése. A film sajátos természete magyarázza, hogy a magyar kezdeményezés a művészet és irodalom munkásai részéről történt. A kereskedelem és ipar itthon még nem ébredt rá arra, hogy a film, mint exportképes nemzeti ipartermék milyen hatalmas nemzetgazdasági értéket képviselhet a nemzetek gazdasági versenyében. Sajnos, ez a felismerés, ha már jelentkezik is nálunk, de mostoha viszonyaink között, az anyagi eszközök hiánya miatt nem érvényesülhet a gazdag és teljesítő-képességben minket túlszárnyaló hatalmas országokkal szemben.

Tehát művészi és irodalmi kezdeményezés volt a magyar film. Janovics kolozsvári színikazgató készítette az első magyar filmdarabokat. Klasszikus magyar színpadi műveket filmesített meg, magyar színpadi aktorokkal s e darabokban több volt a művészi szándék, mint a technikai eredmény. Az első filmgyártók irodalmian gondolkoztak és színpadművészeti célokat tűztek maguk elé. Céljuk az volt, hogy a színpad megkötöttségét feloldják a mozgókép tág határai között s ami a színdarabokban a szereplők elbeszéléseként mint a kulisszák mögött lezajló történés nem illeszthető az arisztotelészi hármasszabály által körülírt színpadi területbe, azt a film korlátot nem ismerő megjelenítésével pótolják.

Ez az irodalmi és művészeti kezdeményezés ráütötte bélyegét aztán a magyar film fejlődési irányára. Budapesten színházigazgatók és írók kezdtek foglalkozni a filmkészítés problémáival. Az első műterem, ahol rendszeres filmgyártás indult meg, a Hunnia műterme volt s a Vígszínház egyik igazgatója létesítette. Minthogy a színpad világát akarták rá vetíteni a vászonra, színpadi rendezők vették kezükbe a filmdarabok rendezését is. Nagyon kezdetleges volt még akkor a magyar filmkészítés módja. A film felvevő gépeivel is alighogy megismerkedtek a laboratóriumokban dolgozó és a fényképezésben szakismeretekkel bíró emberek, akik aztán a filmoperatőri munkákat végezték. A rendezők maguk sem ismerték a gép törvényeit. A vetítő eljárás primitívsége tehát érvényesült az itt készült filmeknél. A gyakorlat azonban csodálatos módon igen hamar művészekké nevelte a magyar tehetségeket. Lázasan folyt a műtermekben, amelyek kezdtek megszorodni, bár egyelőre csak bérelt helyiséget jelentettek. Az operatőrök és rendezők együttes tanulmányai mind töké-

letesebbé tették a magyar filmkészítési eljárást és revelálódtak kitűnő magyar rendezők és kitűnő magyar operatőrök. Csak még a filmírók álltak tájékozatlanul az új magyar művészet előtt.

A háborúig a magyar filmkultúra tehát a kezdet romantikus korszakát élte, több volt benne a láz, a jószándék, a kíváncsiság és az intuíció, mint a mesterségbeli tudás. De külföldön sem volt másképp, csak legfeljebb több eszköz állt rendelkezésre, több pénz, míg idehaza több tehetség.

Nehéz is volt a magyar filmgyártás helyzete, mert a több technikai készséggel és eszközzel készített és külföldről bejövő filmekkel szemben a magyar film minden romantikus szépsége dacára háttérbe szorult. A külföldi filmek a technikai bravúr ösvényén indultak el és akcióikban, történeteikben is csak alkalmul szolgáltak arra, hogy a film széles lehetőségeit a lehetetlenségek és fantasztikumok megjelenítésében juttassák kifejezésre. Kalandorfilmek, keleti fantasztikumok árasztották el a filmpiacokat, s ezek alkalmasak is voltak arra, hogy a technikai csodák által meglepett néző gondolatait lefogják és ne késztessek nagyobb elmélyedésre és gondolkodásra.

Mindig dicsősége lesz a magyar filmgyártás első művelőinek, hogy elsősorban művészek akartak lenni és finom benső gondolati célokat tűztek maguk elé. Azok a darabok is, amelyek a magyar filmgyártás első korszakában készültek, ezt a tendenciát mutatják. A megfilmesített „Tolonc”, a „Sárga csikó”, Arany János „Tetemrehívása”, Molnár Ferenc „ördöge”, a Jókai filmek, a Mikszáth regények, a Karthausi, a Raskolnikov, Petőfi „János vitéze” mind azt az irodalmi és művészi törekvést jellemzik, amely a magyar filmgyártás első megálmodóit és rajongó művelőit hevítették. És jó úton jártak.

Ma a film világirodalmában nagy vita folyik arról, hogy mi lehet a film igazi fejlődésének iránya, hogy a technikának, vagy a művészetnek kell jobban kifejeződnie a filmgyártás további fejlesztésénél. Ezt a problémát az a helyzet vetette fel, hogy a film népszerűsége mindjobban kezdte elvonni a társadalom egy jelentékeny részét a színpadi művészet érdeklődési köréből. Valahogy véletlenül a film mintha versenytársává nőtte volna ki magát a színháznak. A színpadi művészet esztétikusai kezdték féltetni a színpadot, Shakespeare-nek, Moliére-nek eszmei világát a berregő mozigéptől, a műterem-lámpák reflektoraitól és ellensúlyozásul bizonyos le-kicsinylő, ellenséges esztétikai felfogás kezdett érvényesülni a filmmel szemben. A színművészeti esztétikusoknak általában igazuk volt, mert a filmgyárak élelmes finanszírozói olyan tömegárut zúditottak a közönségre, amelyek távol álltak minden művészi elgondolástól, művészi céltól. Azonban még sincs igazuk. Más a színpadi művészet és más a filmművészet. A nagy verseny, amely látszólag a kultúra e két hatalmas tényezője között folyik, már szűnőben is van. Shakespeare-t, Aristhofanes-t, Madáchot, hogy

csak szimbolikus megjelölésekkel éljek, ledönteni trónjukról nem lehet, ők egyeduralkodói minden művészetnek, mert hiszen nemcsak a gondolatok és szavak mélységével, szépségével, hanem a festőművészet, a szobrászati alkotóművészet szellemi képekben kifejeződő grandiózus eszközeivel is rendelkeznek.

A film eddigi evolúciója igazolja a megállapítás helyességét, hogy nem lehet versenytársa a színpadművészetnek. Technikai eszközei, technikai lehetőségei és e lehetőségek horizontja nagyobbak és szélesebbek, mint a színpadé, de a film mégis csak alázatos tanítványa lehet az örök színpadművészetnek. Hogy plasztikus hasonlattal éljek, a film hasonlíthat egy nagyméretű, szédületes arányú eposzhoz, de a világ, a mindenség, az ember lelki szépségét és e szépség harmóniáját az az első dallam juttatta kifejezésre, amely valamikor, az ősidőkben a magára eszmélő, az életet, a napot, a természetet, a végtelenséget megérező ember lyrikus lelkéből ujjongva felszállott.

A nagy vitát különben el fogja dönteni a jövő. Kétségtelen, hogy a film technikai útja kiszámíthatatlan. De bárminő tökéletessé is fejlődhetik, csak akkor jelenthet az emberi fejlődésben és haladásban kulturális értéket, ha nem egyszerű technikát nyújt, hanem lelket is, ha nemcsak képeket vetít elénk, az élet mozgásainak megrögzített pillanatait, hanem azt is, ami a képek mögött és a mozgások vonalai mögött húzódik meg, a szellemnek, a gondolatnak megvonaglásait is. És e ponton az irodalom és színpadművészet lesz mindig a mestere és akkor válik egészen tökéletessé, ha minél művészebb tendenciákat szolgál. Ezzel kodifikálni is lehet a film esztétikai törvényeit. E téren még nagy bizonytalanság uralkodik és az fogja először megalkotni a filmgyártás törvényeinek Csemegi-kódexét, aki egyformán teljes ismeretével rendelkezik a film szédítő technikájának és az irodalom és művészet legbensőbb céljainak. Minél hamarabb meg is kell írni a film külön esztétikáját, mert féltő, hogy a filmgyártás téves utakra fog lendülni. Azok a tudományos és esztétikai kézikönyvek, amelyek ma egymással csatáznak, hogy megállapítsák a filmfejlődés követhető irányát, nagyon is alá vannak rendelve a közönség, a filmfelvevő piac hajlamainak, hangulatainak és nagyon is megérik rajtuk, hogy gyári irodáik érdekeit szolgálják. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy újabban a beszélőfilm monstruózus gondolatával foglalkoznak.

A film eredendő jellege a képtechnika. Ebből a jellegből kell kifejlődnie minden művészi továbbképzésnek és nem lehet a hangnak technikájával és technikai keresztezésével megrontani és meghamisítani a kép igazi értelmét. Ha ezen az úton kísérletezik a filmgyártás, groteszk eredményekre fog jutni és korcs, elfajuló irányba juttatja D'Arcy, a Lumière testvérek és Edison találmányát. Az anyagszerűség örök törvényét ezúttal sem lehet megsérteni.

A magyar film első mesterei tehát jól érezték a film igazi rendeltetését, amikor művészi célok szolgálatába állították. A háború szerencsétlensége a filmkultúra fejlődése számára szerencsés helyzetet teremtett. Az elzárt országhatárok következtében Magyarországra alig kerülhettek idegen filmek, csak a középhatalmak, így elsősorban Németország látta el teimékeivel a magyar piacot és így a magyar filmkészítés konjunkturális helyzetbe került. Kevés volt a versenytársa. A közönség már fokozott érdeklődéssel fordult a film felé, magától adódott, hogy új és új filmműtermek, filmgyárak létesültek. Az „Astra”, az „Uher”, a „Corvin” és a „Star” filmgyárak egymásután jelentkeztek a termelési versenyben, főként a két utóbbi egészen nagyarányú gyári berendezkedéssel indította meg a komoly magyar filmgyártást. Kiváló magyar rendezők, operatőrök és filmírók fanatikus lelkesedéssel fáradoztak a jó magyar film megteremtésén.

Most tíz és néhány esztendővel a magyar film e hősies és nagyszerű kezdeti korszaka után tisztelettel kell meghajolni azok előtt a művészelkű munkások előtt, akik megvetették alapjait a reális és komoly magyar filmtermelésnek. Ez a művészi lelkeség és tehetség eredményezte azt, hogy a kereskedelmi érdeklődés is a film felé fordult. Pénzes emberek, vállalkozók, bankok odaálltak a magyar film finanszírozói közé és bár őket nem művészi lelkesedés vezette, de kitűnő üzleti érzékük megérezte velük a magyar filmgyártás nagy anyagi és üzleti hasznosságát. A filmrendezők, filmírók és operatőrök társulva most már a legkiválóbb iparművész-tervezőkkel, egyre-másra készítették a legkitűnőbb magyar filmeket, az úgynevezett nagy, grandiózus, slágerfilmeket és kísérődarabokat. A „Star”-filmgyár két hatalmas, nagy műtermet, laboratóriumot, kopírozó-termekeket épített, telepén asztalosműhely, szobrászműhely, festőműhely létesült, azonkívül iparművészek, rendezők, filmírók, színészek, munkások százait foglalkoztatta. Éppen úgy a „Corvin”-filmgyár is. Nemes verseny indult meg a gyárak közt és egyévi produkciójuk oly nagy volt, hogy túlszárnyalta még a mai nagy külföldi filmgyárak teljesítőképességét is. Egy-egy filmbemutatójuk, amelyen egy esztendei munkásságuk eredményét prezentálták, művészeti esemény volt. E nagy munka nyomán filmszaklapok támadtak s a gyárak kereskedelmi irodái összeköttetésbe kerültek a központi hatalmak valamennyi filmpiacával. A magyar filmek már mind egyenrangú társai lettek a legnagyobb külföldi gyárak filmdarabjainak s az üzleti élelmesség a háborús országhatárok sorompóit is áttörve, eljuttatta a magyar filmeket Svájcba, Franciaországba, Angliába és Amerikába is. A háború alatt sok kitűnő magyar filmet láttak az ellenséges országok területén, természetesen idegen márka alatt, eltüntetve a magyar jelzést. De mégis a magyar szellem hódított azokban, a magyar tehetség, a magyar munka, a magyar technika és művészet. Hogy milyen arányú volt a

háború alatti magyar filmgyártás, talán közvetlenül azzal illusztrálhatom leginkább, ha megemlítem, hogy e sorok írója, mint a „Star” filmgyár dramaturgja és később művészeti igazgatója, negyvenkét magyar film-darabot írt egymaga négy esztendő alatt és ezek között igen nagyszabású filmalkotások szerepeltek, amelyek külön építkezéseket kívántak, külön utazásokat, tengerparti vidékeken és más helyeken.

A magyar filmgyártás 1918-ban jutott el a maga teljesítőképességének legnagyobb fokára. A filmgyárak művészi vezetői ekkor már arról álmodoztak, hogy élére fognak kerülni az egész világ filmtermelésének. Hiszen alig néhány év alatt egyenrangú versenytársai lettek a legnagyobb külföldi filmgyáraknak. Egész új generáció nevelődött fel a háború évei alatt a filmművészet szolgálatára. Magyar művészeti, művelődési és nemzetgazdasági szempontból tehát egy új harci eszköze támadt a magyarságnak a nemzetek kulturális és gazdasági versenyében. A perspektíva szédítőnek mutatkozott.

De minden reményt és minden álmot elsodort a forradalom vihara. A nagy nemzeti megpróbáltatások szomorú évei következtek s a filmgyárak elnéptelenedtek. Művészek és munkások százai kétségbeesetten nézték, hogy szinte máról-holnapra hogyan halt meg a magyar filmgyártás.

A nemzeti katasztrófa gazdasági válságba sodorta az egész országot, a pénzemberek felhagytak a filmgyárak finanszírozásával, a tőke érzékennyé vált és nem tudott várni arra, amíg ismét konszolidálódik a magyar élet. Az elromlott pénz elindult a maga sajátos útjain, amelyek nem a munkának, hanem a könnyű kamatoztatásnak meredélyein vezettek. A filmművészet fanatikusai, rendezők, írók, operatőrök még megpróbálkoztak egy-egy bérbevett műteremben filmdarabok készítésével, de kevés volt hozzá a pénzük, nem állt mögöttük a vállalkozó nagytőke és így nem tudták tervüket megvalósítani.

És azóta a magyar filmgyártás szünetel. Azok a kísérletezések, amelyek az újabb időkben a filmgyártás föltámasztására történtek, nem sikerültek. Sok nemes szándék kudarcot vallott, s mindaddig nem támadhat fel újra a művészi magyar film, amíg a vállalkozó nagytőke nem áll melléje és nem ismeri fel a magyar film hasznothajtó jelentőségét. Persze ez még hosszú idő kérdése, mert a megromlott gazdasági helyzetben olyan nagy tőkéket mozgósítani, mint aminőket a jó film készítése kíván, szinte lehetetlen, hiszen közben a külföldi filmgyárak olyan grandiózus erőmegfeszítéseket produkálnak, aminőkkel versenybe szállni ennek a szegény kis országnak alig lehet. Egyelőre a magyar filmkultúra gyönyörű fejlettségét és nagyraihivatottságát azzal igazoljuk a kerek világ előtt, hogy a világ legnagyobb Stúdióiban, filmgyáraiban magyar művészi vezetők, magyar rendezők, magyar operatőrök, magyar drama-

turgok és magyar filmszínészek szerepelnek, mint a külföldi filmkultúra legnagyobb értékei.

A jelenleg szórványosan készülő magyar filmek legfeljebb csak jogfolytonosságot jelentenek, de nem igazi termelést és egyelőre a magyar film kulturális feladata abban merül ki, hogy a Budapesten lévő „Pedagógiai filmgyár” az iskolák számára oktató filmeket készít.

Íme a magyar filmkultúra rövid, de annál tanulságosabb múltja. Vallom és hiszem, hogy ez a múlt még fel fog támadni és gyönyörűvé teszi a jövőt. Ehhez azonban nemcsak a művészet fanatikusainak munkája szükséges, hanem komoly és gazdasági alapokon nyugvó érdeklődése magának a hivatalos nemzetgazdasági politikának is. Amikor az ország gazdasági problémái között ott szerepel a magyar ipari és gazdasági termékek export-kérdése, amikor külön export-intézeteket állított fel a magyar kormány, hogy megjavítsa kereskedelmi mérlegünket, nem szabad figyelmen kívül hagynia azt az óriási méretű s az egész világra kiterjedő exportlehetőséget, amely a film nemzetközi keresletében van. A magyar nemzet kulturális fejlettségének, technikai versenyképességének megbecsülhetetlen értéke fekszik a magyar filmben, s ezt ki kell aknázni, ha más miatt nem, nemzetgazdasági szempontból.

És van egy másik szempont is. A film mindinkább krónikásává válik a nemzetek, társadalmak életének és fejlődésének. S amikor tudományos műhelyekben, történetírók dolgozószobájában, írók asztalainál a kozmikus élet jelenségeit és eseményeit dolgozza fel a jelen történetírása a jövő számára, nem szabad kívül hagyni e munkából a filmet, ezt a nagy történetírót, amely megrögzíti a jelenkor mozgását, a mai élet elszálló mozzanatait, a pillanat lelkét, a napok történetét s a magyar nemzeti és társadalmi élet nagy áramát. Késői korok szemére vethetik a mai magyarok korszakának azt a hiányt, amely mutatkozni fog más nemzetek, országok történetírásával szemben, ha kimaradnak a magyar élet történetéből a mozgó pillanat örök tanúságai.

VÉSZI JÓZSEF: A MAGYAR SAJTÓ

magyar nemzet történetébe a politikai napisajtó mint aktív tényezője a politikai fejlődésnek, alig száz évvel ezelőtt vonult be, tehát jóval később fonódott össze minálunk a nemzeti fejlődés a sajtó fejlődésével, mint a nyugateurópai nagy nemzetek államaiban. Okát ennek a késedelemnek nem ehelyütt kell kikutatnunk. A nemzeti öntudat felébredése, a demokratikus gondolatnak az állampolitikába való behatolása, a régi rendi alkotmányoknak a parlamenti népképviselési rendszer által való felváltása és a gondolatközlésnek az osztrák abszolútizmus cenzúrájának békői alól való felszabadítása Magyarországon csak a XIX. század első harmada után vált valósággá, s így nálunk csak viszonylag későn juthatott a sajtó az őt megillető szerepkörhöz. Hogy milyen szerény, sőt primitív kezdetekből kellett a magyar sajtó fejlődésének kiindulnia, azt a külföld számára talán elegendő azzal az egy adattal szemléltethetővé tenni, hogy amikor Kossuth Lajos a pozsonyi országgyűlés tárgyalásairól szóló tudósításait kézzel írott példányokban kezdte terjeszteni, ez már merész, sőt csaknem forradalmi cselekedet számba ment és végső eredményében oda vezetett, hogy vakmerőségeért a börtönben kellett Kossuthnak lakolnia. A bécsi kényuralom e fojtó atmoszférájában érthető módon nem nyílt alkalom a magyar sajtó igazi fejlődésére. De viszont Kossuth Lajos törhetetlen energiáját nem lehetett semmiféle erőszakkal visszafojtani. A

gokért való küzdelmét, még pedig olyan hatalmasan és akkora sikerrel, hogy az osztrák kormányhatóságok a végén is kénytelenek voltak neki a lapkiadási engedélyt megadni. Így született meg az δ Pesti Hírlapja. Ebben vívta azután nagy eszmecsatáit, amennyire ezt a cenzúra megengedte. Szavának ezerszeres visszhangja kelt, eszméi rohamosan hódítottak, s a saját magára feleszmélő nemzet okulást és ösztönzést merített abból a gigászi harcból, amely Kossuth Lajos és a nemzeti újjászületés másik lánglelkű bajnoka, gróf Széchenyi István között fejlődött ki.

Ám az igazi sajtószabadság csak 1848 március 15-én született meg. A magyar „ver sacrum” e nagy napján a szabadságvágy mámorától fűtött, izzó forradalmi hangulatú pesti ifjúság egy dicsően merész elhatározással széttörte az osztrák cenzúra bilincseit, cenzori engedély nélkül kinyomatta és szabadon terjesztette Petőfi Sándor „Talpra Magyar” című csatakiáltását és diadalmenetben kihozta a budai várban levő tömlőcéből Táncsics Mihályt, a gondolatszabadságnak a zsarnoki hatalom által fogságba vetett mártírját. A magyar sajtó tehát szabad volt immár, és szabadságát arra használta fel, hogy lángragyújtotta a népmilliók lelkesedését Magyarország szabadságharcáért, amelyet az első magyar parlamenti felelős minisztériumban egyesült vezérek – Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös – vívtak előbb csak az osztrák császári, majd az ezzel szövetszertkezett orosz cári hatalom ellen. Ám ez a szabad sajtó csak kérészéletű volt: Világos után az összeomlott szabadságharc romjai alá temetődött az 1848 egyéb nemzeti és demokratikus vívmányaival együtt, és ránehezedett a nemzetre aztán további tizennyolc esztendeig az osztrák abszolutizmus bosszút lihegő nyomása.

De e csaknem két évtizedes abszolutizmus alatt sem tudta az erőszak a magyar sajtót elnémítani. A cenzorok kérlelhetetlen szigorúsággal látták el tisztüket, de a magyar sajtó kifogyhatatlan leleményességgel meg tudta találni a módját annak, hogy jelképes beszédével, a minden cenzori éberséget csúffá tevő ügyességével, a magyar sorsnak külföldi analógiákban való jelzésével ébrentartsa a lelkekben a jobb jövőbe vetett hitet, az eltiport alkotmány feltámadásában való bizalmat. A sorokban nem lehetett elmondani semmit, így hát *a sorok közt* kellett a sajtónak a nemzethez szólnia. A nemzet pedig megtanulta a sorok között való olvasást. Börne valahol azt mondja, hogy a teljes sajtószabadság az újságírás magas szintjének a megölő je, mert ahol mindent ki szabad mondani, minek törődne ott a publicista stílusbeli finomságokkal, a gondolatnak előkelő és esztétikailag díszes ruhákba öltöztetésével? Ellenben ahol a cenzor kényuralma elfojtja a gondolatok szabad közlését, ott az írónak és újságírónak rajta kell lennie, hogy megfinomodott stílusával, fejtegetéseinek képletességével, eszméinek olyan megcsiszolásával, mely kijátssza a cenzor éberségét, és mégis megtalálja a kontaktust az olvasó

értelmével, túljárjon a cenzor eszén és parabolákkal, metaforákkal, allegóriákkal tegye érthetővé azt, amit rendes beszédben elmondania nem lehet. Börne szerint tehát a cenzúra az újságírás magas iskolája; azzal, hogy a sajtót meg akarja fojtani, inkább magasabb színvonalra emeli. Az 1849-től 1867-ig terjedő időszakban a magyar sajtó fejlődése csakugyan ezen a vonalon haladt. És az oktalan cenzúrának meg kellett a maga szegényére érnie még azt is, hogy nem tudott belekötni egy olyan újságcikkbe, amely később az abszolutizmus összeomlására adott első hatalmas lökésnek bizonyult. Ez a cikk a Deák Ferenc híres húsvéti cikke volt, mely a Kemény Zsigmond szerkesztette Pesti Naplóban látott napvilágot. Ebben voltak lerakva a későbbi kibontakozás alapjai, a benne foglalt eszmék szerint kellett az osztrák császári hatalomnak a magyar alkotmány helyreállításába, Magyarország ezeréves területi integritásának felélesztésébe beletörődnie, mert amint ezt Deák bölcsesége előre látta és előre megmondta, a dinasztia számára nem kínálkozott más út arra, hogy nemzetközileg megrendült pozícióját újra megerősítse.

Ez a cikk volt tehát a híd, mely az 1867-iki nagy átalakuláshoz vezetett. A Szent István birodalma ismét egyesült, a magyar alkotmány helyreállott, a parlamenti népképviselőlet és vele együtt a magyar nemzet közszabadságainak teljessége ismét feléledt, – ezzel megkezdődhetett aztán a magyar sajtó életerős fejlődésének folyamata.

A szó igazi értelmében vett sajtója tehát voltaképp csak 1867 óta van Magyarországnak. Ez a fejlődés immár hatvan esztendőre nyúlik vissza. Az idő viszonylagos rövidsége ellenére megállapítható, hogy a magyar sajtó szellemi felkészültség és technikai haladottság dolgában nem utolsó helyet foglal el a világsajtóban. Legjellegzetesebb vonásainak egyike az, hogy noha sok megértéssel és bámulatraméltó simulékonysággal tud hozzá alkalmazkodni a nagy világsajtó mindenkorai fejlődési fázisaihoz, mégis mindig meg tudta őrizni – és sikeresen őrzi meg ma is – sajátos nemzeti egyéniségének vonásait. Túlzás nélkül lehet erről a sajtóról elmondani, hogy egyrészt minden ízében európai, másrészt minden ízében magyar, amint hogy ugyanez elmondható a sajtó idősebbik testvéréről, a magyar irodalomról is. Egyáltalában érdekes egyéni vonása a magyar sajtónak az, hogy tartalmában és embereiben szorosan össze van kapcsolva az irodalommal. A magyar napilapok csaknem mindegyike gazdag szépirodalmi tartalmat nyújt állandóan olvasóinak: regényeket, elbeszéléseket, essay-eket, drámai és könyvkritikákat, sőt verseket is. És érdekes ebben az összefüggésben az a jelenség, hogy azoknak a könyveknek, amelyek a sajtó által már közölt regényeket, elbeszéléseket és verseket gyűjtik egy-egy kötetbe össze, jóval nagyobb a kelendőségük, mint az olyan irodalmi műveknek, amelyek nem láttak előbb napvilágot a sajtó hasábjain. Ez azt mutatja mindenesetre, hogy Magyarországon a sajtó-

nak egyik elvitathatatlan érdeme az, hogy a nagyközönségben állandóan népszerűsíti a nemzeti irodalmat. A másik jellegzetes vonása a magyar sajtó és a magyar irodalom közt fennálló szoros kapcsolatnak abban áll, hogy a magyar irodalomnak az utóbbi negyven-ötven esztendőben csaknem minden jelesebb képviselője részint a sajtóból indult ki, részint pedig még ma is állandó újságírói működést is fejt ki. Így, hogy az irodalom legnagyobb jávai, Jókai Mórral kezdjem, ez a mi koszorús regényírónk és nagy költőnk egyúttal ízig-vérig való újságíró volt, és az is maradt holtáig. Igen sokáig szerkesztője volt a Hon című lapnak, ő szerkesztette évtizedeken át az üstökös című élelclapot is. Ugyancsak újságírónak indult, és újságírói munkáját még ma is folytatja szépirodalmunk másik nagy jelese, Herczeg Ferenc. Az újságírásból indult ki továbbá Molnár Ferenc, aki már nemzetközileg beérkezett drámaíró volt és még mindig szeretettel gyakorolta a zurnaliszta mesterséget. Jókai és Herczeg mellett legnagyobb regény- és novellaköltőnk, Mikszáth Kálmán, mint újságíró szerzett magának előbb nevet, a sajtóból emelkedett föl az irodalom legmagasabb régióiba és újságíró maradt végső lehelletéig. De újságírónak indult s az maradt mindvégig Ady Endre is, hazánknek Petőfi óta legnagyobb lírai költője. Ha két cikk között, amiket meg kellett írnia, maradt kis szabad ideje, a szerkesztőség asztalánál Írta meg lehangulatosabb, legelragadóbb dalait. Így fonódnak össze Magyarországon irodalom és újságírás tartalomban és emberekben.

Ez pedig már ad bizonyos mértéket a magyar sajtó szellemi szintjének megítéléséhez. Írói gondosság, finom stílusérzék, színes fantázia, érzék a nyelv zenei ritmusa iránt, mindezek a tulajdonságok, amelyek a magyar sajtó művészi értékeit képviselik, a nemzet irodalmi életével való szoros egybekapcsoltságból erednek. Hiszen, fájdalom, nem tagadható, hogy sajtónknak ezek a kiemelkedő erényei az utolsó időkben kezdenek elhalványodni, hogy a magyar zurnalisztika hangja bizonyos mértékig kezd elparlagiasodni. Ennek okát pedig abban az irányban kell keresnünk, amelybe a sajtóbeli fejlődés legújabbban belekanyarodni látszik. Ez előtt a fejlődési fázis előtt érdemes egy percre megállanunk, mert megvizsgálása rendjén rá fogunk bukanni egyre és másra, ami összefügg a magyar nemzet mostani tragikus sorsával.

Eredetileg és azután hosszú ideig a magyar sajtó az úgynevezett *vélemény sajtó* típusához tartozott. Sajátlagos helyzete, és rendeltetése determinálta azzá. A helyzetét az anyagi eszközökben való megszorított-sága határozta meg. Még az egykori virágzó Nagymagyarország is elég kicsiny volt ahhoz képest, hogy sajtója a nagy nyugati nemzetek sajtójának segítő forrásaival rendelkezessék. A huszonkét milliónyi lakoságnak csaknem fele nem volt magyar anyanyelvű, tehát már ennél fogva is alig jöhetett számba mint a magyar nyelvű sajtó olvasóközönsége. De

maga a magyarság népzöme a modern népoktatásügy áldásaiban csak az alkotmány helyreállítása után kezdett részesedni, és így csupán a XX. század elején lehetett az analfabétizmust annyira visszaszorítani, hogy már a szélesebb néprétegekben is fel tudott ébredni bizonyos mértékig a megértő érdeklődés a hírlapok iránt. Ebből következik, hogy a csak szűk körben elterjedt magyar újságok igen hosszú ideig jóformán csupán a belföldi hírszolgálatra voltak szorítva, a külföldön levelezőket nem tartották, híryanagyuk tehát nagyon sokáig szegényes és kezdetleges volt. A lap hasábjait a szerkesztőknek politikai és társadalmi tárgyakat felölelő cikkekkkel kellett legnagyobbbrészt betölteniök, mert ezeket a cikkeket a saját munkatársaiktól kapták a rendes fizetés fejében, vagy pedig politikusoktól és egyéb notabilitásoktól, akik szükségét érezték annak, hogy a közvéleményt a maguk felfogása javára befolyásolják. De ugyanilyen fejlődési irányba terelte a magyar sajtót a rendeltetése is. Hiszen a sajtó legfőbb nemzeti feladata abban állott, hogy meg kellett érlelnie a nagyközönségben a politikai és társadalmi fejlődés vezéreszméit, hirdetni kellett a nemzeti élet nagy ígét, oda kellett hatnia, hogy olvasói egyfelől felfogják és kellően értékeljék az európai nagy kultúráramlatokba való bekapcsolódás fontosságát és szükséges voltát, másfelől pedig a társadalom különböző rétegeiben ébrentartassék az a tudat, hogy a nyugati kultúrához való hozzátartozás mellett is híven kell e nemzet minden fiának és leányának ragaszkodnia a nemzeti hagyományokhoz. Ezt a hivatást csakis a szó legjobb értelmében vett vélemény-sajtó tudta betölteni. Ám a nagy világsajtóban a technikai fejlődés boszorkányos gyorsasága kírlelt egy másik típust: a *hírszolgálató* sajtó típusát. Ez a típus már nem csupán véleményeket szuggerál, nem csak eszméket hirdet, nem társadalmi és nemzeti ideálok terjesztését látja céljául. Ez a sajtótípus a híryanagy bőségével és változatosságával igyekszik a közönséget a maga számára megnyerni. Ezelőtt ötven évvel és azután még jó sokáig az egész budapesti sajtóban egyedül az a lap, amelynek szerencsés lehetek az élén állani, a Pester Lloyd, dicsekedhetett azzal, hogy volt neki egy úgynevezett „bérelt táviródrótja”, amely naponta 1000, vagyis ezer szót hozott neki Bécsből, mint összesűritett anyagát a Magyarországon kívül folyó világtörténésnek. Nagy szó volt ez akkoriban! Ezer szónyi híryanagy a külföldről naponta. Irigységgel és bámulattal nézett fel abban az időben az egész magyar sajtó erre a lapra. De aztán jött a nagy technikai fejlődés: a távirati közlés olcsóbbodása (mérsékelt hírlaptarifá) és a táviróhálózat rohamos kiépülése. Ezt követte az interurbán telefon, majd a drótnélküli távirás és telefonálás lehetősége. A híryanagy tetszés szerint való kibővítésének nem volt többé akadálya. A magyar sajtó minden egyes orgánuma bőséges híryanaggal szolgálhatott a közönségnek, kivált amióta a nagy nemzetközi távirati ügynökségek egymással ver-

senyre keltek, s közöttük a Magyar Távirati Iroda mostani vezetősége hírszolgálati hálózatát olyan nagyszerűen építette ki.

Így lépésről-lépésre eltávolodott a magyar sajtó hírlapjainak nagy része a véleményesajtónak eredeti típusától és rátért a hírszolgáltató sajtó típusára. Ezzel pedig meg volt adva egy nagyon veszedelmes kísértés: a *boulevard-sajtó* nem éppen örvendetes és nem éppen kívánatos típusának meghonosodására. Divatba jöttek amerikai és párisi módra az ökölnyi címfeliratok, divatba jött az eseményeknek szenzációs színbe öltöztetése, divatba jött a közölni valóknak abból a szempontból való kiválogatása, hogy a csupán hasznos, de szenzációs benyomással nem kecsegtető tudnivalók helyett inkább a szenzációssá feldolgozható anyag számára jutott a lap rendelkezésre álló teréből.

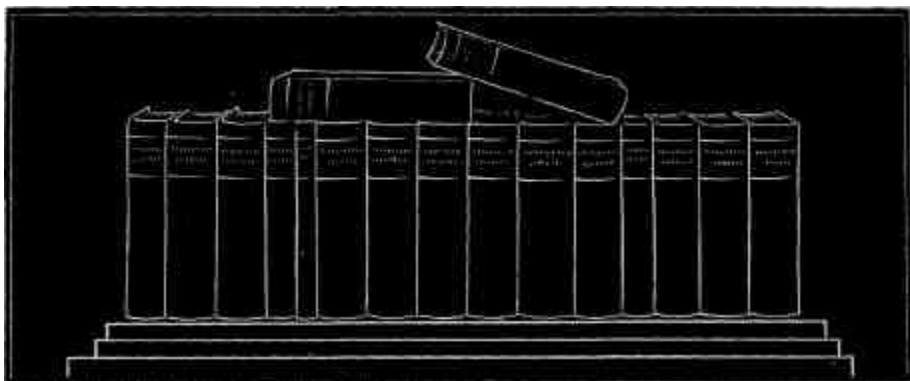
Igazságtalanság volna fel nem ismerni, hogy ez a fejlődési irányzat nem csupán a magyar sajtót jellemzi, hanem mindinkább lábra kezd kapni a világ minden országának sajtójában. Sőt a magyar sajtó dicséretére megállapítható, hogy nálunk az újságok sokáig ellentállottak a kísértésnek, csak nagynehezen és nagykésőn szánták rá magukat a külföldön már csaknem általánosan meghonosodó fejlődési irány befogadására. És megállapítható még egy további nevezetes és érdekes momentum is: tudniillik az, hogy a magyar sajtóban még ma is tekintélyes számban vannak hírlapok, amelyek szívósan ellentállnak ennek az újításnak; bár lelkiismeretesen és bőkezűen építették ki hírszolgálatukat, de azért nem engedik a boulevard-sajtó szélsőségeit hasábjaikon felburjánzani, hanem szerencsésen egyesítik magukban a régi, klasszikus veretű véleményesajtó minden kiváló tulajdonságát a modern hírszolgáltató sajtó minden előnyével.

Nagy kár, hogy a külföld nemzetei nyelvi okoknál fogva nem tudják figyelemmel kísérni a magyar sajtót. Érdekes, de egyúttal tanulságos is volna ez rájuk nézve, mert meg kellene látniok, hogy Magyarországon még a kifejezetten boulevard-sajtó is híven, következetesen és szeretettel igyekszik szolgálni a nemzeti gondolatot. Ha felmerül egy-egy kérdés, amely nemzeti létünk valamely feltételét érinti, akkor a különben sokfelé szakadozott magyar sajtóban egyszerre eltűnik minden elválasztó vonal. A különböző típusok összefognak a megtámadott nemzeti érdek elszánt védelmében. És alárendelnek minden egyebet ennek az egy szent ügynek. Magyarország, sajnos, túlgazdag politikai és társadalmi ellentétekben, s ezek az ellentétek sűrűn kelnek szenvedélyes harcokra a sajtó hasábjain. De megszűnik minden villongás, abbamarad minden világnézetben és pártküldelem, mihelyt a nemzeti élet alapvető kérdéseiről van szó.

Mindezt pedig a magyar sajtó a lehető legmostohább anyagi viszonyok között végzi el. Az ország megcsonkítása kegyetlenül megnyomorí-

totta a sajtót is. Nemcsak a terület kétharmadát veszítettük el, de a magyar sajtó még rosszabbul járt, mert a lekapcsolt országrészekben fekszenek – kevés kivétellel – a városok, amelyeknek lakossága szolgáltatta a múltban a sajtó olvasóközönségének túlnyomó többségét. Hiszen a megmaradt csonkaország lakosságának legnagyobbrésze földműves, tehát sem kultúrszükségleteiben, sem vagyoni állapotában nem akkora befogadóképességű a sajtó számára, mint az elszakított városoknak, e nagy és virágzó magyar kultúrközpontoknak lakossága, amelynek a sajtó egyik mindennapi életszükséglete. Az ilyen módon elszegényedett magyar sajtó azonkívül túl is van dimenzionálva. A budapesti napilapok száma a nagy nemzeti katasztrófa óta alig csökkent, s a megmaradt csekély olvasóközönségen ez a túlsók napilap kénytelen osztozkodni. Ez pedig nemcsak szegénységet jelent, hanem jelenti az öldöklő versenyt is. A hírlapok görcsösen ragaszkodnak életükhöz. Hiszen mindenküknek megvan a mag egyéni jellege, mindenkük méltán hisz tehát a maga létjogosultságában, és mert a dolog így áll, a lapok kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek arra, hogy fennmaradásukat biztosítsák. Magyarországon a sajtó csak anyagi tekintetben rongyolódott le. Minden más országban hasonló körülmények között a sajtónak végső erkölcsi lerongyolodása is alig maradt volna el. Ám a magyar sajtó büszkén hordja koldustarisznyáját és hogy a szegénysége nem tudta megrendíteni nemzeti kötelességtudását, kiderül már abból az egy körülményből is, hogy az utódállamok kormányai országuk határait féltékenyen elzárják a magyar sajtó orgánumainak legtöbbje előtt. Ha megvirrad egyszer a jobb magyar jövő, az újraegyesülő nemzet meleg hálájával fogja sajtóját ezért a mostani szegénységéért kárpótolni.

RANSCHBURG VIKTOR: MAGYAR KÖNYVKULTÚRA

szellemi termékek közvetítése a széles közönség részére sokféle úton történik: a legrégebbi mód az élőszóval való előadás, akár iskolaszerű oktató modorban, akár színelőadás formájában. Ezt követte a kéziratban való sokszorosítás, majd ennek közvetlen folytatása: a könyvalakban való közreadás; később a futó jellegű időszakos, ú. n. sajtó (napilap, folyóirat, revü) útján való megjelentetés; legújabb időkben pedig a grammofon, a film és a rádió.

Szellemi kincseink közvetítésének mindezen módozatai annyira fontosak, hogy alig lehet őket kulturális jelentőségük szempontjából osztályozni, de tagadhatatlan, hogy a *könyv* valamennyi közt első helyen áll annyiban, hogy csakis ez biztosít valamely irodalmi terméknek mindenki által mindig könnyen hozzáférhető és megszerezhető *állandó jelleget* és ezért bátran mondhatjuk, hogy valamely korszak, vagy nemzet kulturális állapotát és jelentőségét *könyvkultúrája* nyomán ítélni lehet meg a legbiztosabban.

Az, amit könyvkultúrának nevezünk, nem merül ki a könyvtermelés mennyiségében, sem annak minőségében, már azért sem, mert a könyv maga csak közlési forma, a formánál pedig lényegesebb a tartalom, a könyvben megtestesülő szellemi alkotás, vagyis maga az élő irodalom. Egészséges könyvkultúra legelső alapfeltétele a bőséges és értékes iro-

a lehető legnagyobb mennyiségen el is terjedjen. A könyvformában való megjelenés és elterjedés ad életet az irodalomnak, ez teremti meg a közönség olvasó vágyát és könyvvásárló készségét és emellett megteremti a könyvek megőrzésének, gyűjtésének, nyilvános és magánkönyvtárak létesülésének lehetőségét is.

A magyar könyvkultúra méreteit és jelentőségét legjobban abból ítélnélhetjük meg, hogy – számításunk szerint – ezidőszereint a mai Magyarországon évenként kb. 25,000.000 darab magyar könyvet vásárolnak, összesen kb. 40.000.000 pengő árban, ami azt jelenti, hogy nálunk minden ember évenként átlag 5 pengőt költ magyar könyvekre és hogy minden lakó évenként átlag három könyvet vásárol.

A könyvkultúra szerves kapcsolatban áll a nemzet erkölcsi, gazdasági és politikai helyzetével és ahol ezen alapfeltételek valamelyike lényegesen változik, ez nyomot hagy az irodalmi életben és így a könyvtermelésben is. Sok tekintetben szomorú példát mutat erre éppen hazánk könyvtermelésének változása a háború előtti időktől a mai napig. 1913-ban, vagyis a háború előtti utolsó évben össztermelésünk 2377 kiadvány volt; 1921-ben, a háború utáni felocsúadás kezdetén majdnem fenn tudtuk még tartani a régi helyzetet: ebben az évben 2318 könyvet termeltünk. Ez a mennyiség azonban 1927-ben már 1792 könyvre csökkent. Számottevő csökkenést látunk a tankönyvek termelésében, amelyekből a megcsönkített ország természetesen lényegesen kevesebbet fogyaszt, annyira, hogy az 1913. év 294 tankönyvkiadványával szemben 1927-ben már csak 141 tankönyv megjelenését mutathatjuk ki. Még elszomorítóbb változás mutatkozik a tudományos könyvek terén, melyekből 1913-ban 826, 1921-ben 539 munkát termeltünk, míg 1927-ben már csak 359 tudományos (természettudományi, orvosi, jogi, történeti, statisztikai stb.) könyv jelenhetett meg Magyarországon. Ezzel szemben a szépirodalom (regény, elbeszélés, szindarab, költemény) terén termelésünk 1913-ban 419, 1921-ben 665, 1927-ben pedig 719 kiadványt tesz ki, mely utóbbiból 493 eredeti, a többi pedig fordítás. A hazai termelés ezen szomorú csökkenése mellett két vigasztaló momentum tűnik fel. Az egyik az, hogy a mai Magyarország területén folyó termelés mellett bizonyos fokú magyar irodalmi élet és némi könyvtermelés mutatkozik az elszakított területekben is; a másik pedig az, hogy noha a termelés csökken és noha a gazdasági élet küzdelme és a megélhetés gondjai nyomasztóbbak, mint valaha, a könyvvásárlás az ország területén mégis örvendetes mértékben növekedik. Ennek oka közönségünk olvasóvágyának és általános kultúrnívójának emelkedésében rejlik.

Ha az évi negyvenmillió pengőre becsülhető magyar könyvfogyasztás a mai gazdasági bajok közepette meglepő kulturális eredményeknek mondható is, ezt a¹ jelenséget nem tekinthetjük egy gyökértelen fa hirte-

len és váratlan kizöldülésének. A magyar könyvnek nagy múltja van és ez a tiszteletreméltó múlt arra vall, hogy népünk a könyvet minden korban ápolta, becsülte és szerette. Tengernyi gondja ellenére a magyar mindig kész volt áldozatokat hozni azért, hogy a könyv, a kultúra legjellemzőbb terméke, nálunk is meghonosodjék és kifejlődjék.

Abban az időben, amikor a könyvnyomtatást még nem ismerték és a szellemi kincseket csak kézírásos másolatok révén tudták sokszorosítani és megőrizni: a magyar kolostorokban és káptalanokban is dívott a könyvek türelmes másolgatása és művészi festegetése. Ezekből az Árpád-kori termékekből csak kevés emlékünk maradt, köztük a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában levő, 1228-ban készült és fényesen illusztrált Misekönyv, amelyet *Pray-kódex* néven ismernek. E kódex azért is igen fontos, mert magában foglalja legrégebb nyelvemlékünket: a Halotti Beszédet és Könyörgést. De világraszóló nevezetessége könyvkultúránknak az a XV. századbeli, olasz festők által díszített kéziratgyűjtemény, amelyet Mátyás királyunk teremtett meg, és amelyet a megrendelő neve után *Corvina* néven ismer az egész művelt világ.

Ugyancsak Mátyás király uralkodása alatt – már 1473-ban – állították fel Budán azt a nyomdát, mely a magyar történetírás értékes termékét, a *Chronicon Budense* néven ismert történelmi munkát állította elő.

Érdekes jelenség, hogy a nyomdák abban a korban általában Európaszerte felette rövid életűek voltak és Hess András, a budai nyomda tulajdonosa is kénytelen volt üzemét rövid idő múlva megszüntetni, úgy-hogy hazánknak azután sokáig egyáltalában nem volt nyomdája. De ez nem akadályozta meg teljesen a magyar könyvek kiadását; íróink külföldi nyomdákat bíztak meg magyarnyelvű műveik előállításával. Így jelentek meg Krakkóban, Komjáthi Benedek fordításában Szent Pál levelei és még 19 más magyarnyelvű könyv. A magyar könyvkultúrát szolgálta az 1534-ben Brassóban alakult Honter János-féle nyomda, majd röviddel rá, 1536-ban Nádasdi Tamás alapít nyomdát a Sárvár melletti Új szigeten, Heltai Gáspár pedig Kolozsvárat kezdi meg értékes nyomdai működését 1550-ben. Nagyszombatban 1577-ben Telegdi Miklós megalapítja az *Egyetemi Nyomdát*, mely 1777-ben Budára kerül. Ez a nyomda az Egyetem oltalma alatt megszakítás nélkül 350 év óta működik és ma is számottevő tényező könyvkultúránk terén. Kiadványainak száma az ezret messze felülmúlja.

Ettől az időtől kezdve a magyar könyvtermelés szakadatlan folyamatban rohamosan fejlődik és ezerszámra jelennek meg a magyar ősnymtatványok. Külföldön általában azokat a könyveket nevezik ősnymtatványoknak, amelyek a könyvnyomtatás feltalálásának századában, tehát 1500 előtt jelentek meg. Nálunk 1711 a határ, a szatmári békekötés esz-

tendeje és egyúttal az az év, amelyben az első terjedelmes magyar irodalomtörténet, Czwitinger Dávid műve, a *Specimen Hungariae Litteratae* napvilágot látott, ősnymtatványaink jegyzékét Szabó Károlynak köszönhetjük, akinek igen megbízható adatokat tartalmazó kétkötetes művét később Sztripszky Hiador egészítette ki. Szerintük 1711-ig 2245 magyarnyelvű és 2733 másnyelvű, összesen tehát majdnem 5000-féle könyv jelent meg Magyarországon.

A belföldi magyar könyvtermelés mellett, számos magyar ifjú külföldi iskoláztatása folytán, ebben a korszakban külföldön is jelentek meg magyar könyvek. Így Apáztai Tsere János „*Magyar Encyclopaedia*” című könyve 1653-ban Utrechtben látott napvilágot. E könyv öt évvel *Descartes* halála után jelent meg és már magyar nyelven ismerteti a nagy francia filozófus rendszerét.

A XVIII. század végétől kezdve, a nemzeti megújodással lépést tartva, a magyar könyvtermelés is erősödik. Noha a XVIII. század végén és a XIX. század elején íróinknak még nehéz küzdelmet kellett folytatniuk műveik megjelenéseért, a kiadás lehetősége és a közönség vásárlókészsége folyton nagyobbá válik.

Természetszerűleg csak a gazdasági élet modernizálódása, a közlekedés kifejlődése és a politikai függetlenség helyreállítása ad igazi lendületet a magyar könyv életének. Petőfi, Arany, Jókai és a XIX. század második felének írói már lüktető kapcsolatban állnak a közönséggel, megkedveltetik a könyvet a magyar nép szélesebb rétegeivel is, sikerre, népszerűsége, bátorításra találnak és munkáik kiadását a közönség fejlődő könyvszeretete mindjobban megkönnyíti.

Ma már a magyar könyvkultúra nemcsak a lakosság számarányához képest mondható hatalmasnak, hanem kimagasló jelenségei és messzevilágító eseményei is vannak, amelyek nélkül értékes és jelentős kulturális élet elképzelhetetlen volna. A kulturális élet minden területén egyrészt széles körű, jóságos, átlagtermelés szükséges, de másrészt messziről látható, kimagasló csúcsok és irányjelző világítótornyok is nélkülözhetetlenek.

A könyvkultúra közvetítői, a kiadók és könyvkereskedők akkor teljesítik a hivatásukat, ha az olvasók körét minél jobban kiszélesítik és minden szerzőnek, de különösen irodalmunk nagyjainak minél nagyobb közönséget szereznek. Ez a nagyjelentőségű közvetítő munka nálunk különösen *Petőfi* és *Jókai* műveinek terjesztésénél aratott nagy sikert. Fájdalmasan rövid élete során *Petőfi* számos verskötetének külön kiadásain kívül két gyűjteményes kiadást is rendezhetett összes műveiből. Halála után pedig, amikor 1867-ben az osztrák elnyomás megszűnt, valóságos áradata jelent meg a legkülönbözőbb, díszes és nagyszabású, valamint egyszerű és olcsó *Petőfi*-kiadásoknak. Külön említést érdemel *Petőfi*

összes költeményeinek milleniumi kiadása, amely jó kiállításban, 788 oldalnyi terjedelemben, egykoronás árban került a könyvpiacra és így világitó példája lett az olcsó magyar könyvnek.

Ahol az üzletszerű kiadóvállalatok a közönséget megfelelő szakmunkákkal ellátni nem bírják, ott tudományos egyesületeink lépnek sorompóba, hogy a hiányokat kipótolják és a szükségleteket kielégítsék. Így a 19. század második felében folyóiratok mellett számos hazai és külföldi szakmunkát adott ki a M. kir. Természettudományi Társulat, a Magyar Mérnök- és Építészegyesület, az Orvosi könyvkiadóvállalat, a M. T. Akadémia könyvkiadóvállalata stb., úgyhogy az egyetemi és főiskolai képzés magyarnyelvű könyvekkel teljesen elvégezhetővé vált.

Más szempontból igen jelentékeny és nagyhatású esemény volt 1896-ban Jókai műveinek százkötetes nemzeti kiadása, amely a hazai társadalom legszélesebb rétegeit vontta be a magyar író és a magyar könyv iránti köteles hódolat körébe és ezáltal még ma is megnyilvánuló, sőt állandóan erősödő lehetőséget teremtett meg íróink összes munkáinak gyűjteményes kiadására.

Nyelvünk elszigeteltsége miatt a magyar könyv szerepe nemzetközi vonatkozásban nagyon egyoldalú. Feltűnő, bár érthető jelenség, hogy a mi közönségünk rajongással és hódolattal fogadja az idegen irodalmak nagyjainak magyarra fordított műveit, ellenben a mi kiváló íróink nehezen találnak megfelelő fordítót, kiadót és közönséget külföldön. A mi művelt közönségünk nemcsak fordítások révén ismerkedik meg a külföld irodalmával, de az eredeti német, francia és angol kiadásokat is nagy mértékben vásárolja, viszont magyarnyelvű könyv a magyar nyelvterületen kívül alig talál olvasót.

Idegen művek lefordításának 1922-ig, amíg az eredeti mű szerzőjének engedelmé nélkül is megjelenhettek, anyagi okai is voltak. De a fordítások sűrű megjelenése tekintetében az a körülmény sem hozott változást, hogy a Berni Egyezményhez való csatlakozásunk óta fordítás csakis a szerző beleegyezésével, tehát megfelelő tiszteletdíj ellenében adható ki. Ezt a csatlakozásunkat a Berni Egyezményhez Trianon követelte, de a békeparancsnak ezt az egy pontját nem tekintettük kényszernek, mert kormányunk már a háború előtt, az 1913-ban Budapesten megtartott Nemzetközi Kiadói Kongresszuson kijelentette, hogy az említett nemzetközi egyezményhez méltányossági szempontból csatlakozni kíván.

Tévedés volna azt hinni, hogy a magyar közönség a külföld irodalmából csakis a nagy elbeszélők műveit fogyasztja. Dumas, Sue, Zola, Dickens, Dosztojevszki és a többi nagy regényíró mellett minden magasabbrendű, mélyebb lelkületű világirodalmi alkotás hálás közönségre akad nálunk. Dante Divina Commediája, Goethe Faustja, Shakespeare színművei számos fordításban jelentek meg; Baudelaire, Byron, Camoens,

Cervantes, Heine, La Fontaine, Leopardi, Milton, Molière, Puskin, Rilke, Tasso stb. nagy költőink fordításában ma is állandó cikkei a magyar könyvpiacnak. Anatole France, Victor Hugo, Baskircseff Mária magyar fordításai óriási példányszámban forognak közkézen. A külföld nagy tudósai: Bergson, Darwin, Diderot, Hume, Huxley, Le Bon, Mommsen, Ostwald, Reclus, Spencer, Wundt stb. fordított irodalmunk számottevő és állandóan keresett és olvasott termékei.

A könyv terjesztésének első feltétele: a közönség szeretete, hódolatig menő rajongása a könyv iránt nálunk századról-századra fokozódik és jelenleg alig van nép, amely számarányához és gazdasági erejéhez mérten annyi könyvet fogyasztana, mint a magyar. Ez a vásárlási készség adta meg a lehetőséget egészen magas színvonalú könyvkiadói és könyvterjesztési szervezet megteremtésére, amely viszont a nyomdászatot is magas fokra fejlesztette, úgy hogy ma sokezer és ezer kéz foglalkozik könyvek nyomdai előállításával és bekötésével, valamint azok terjesztésével. Budapestnek kb. 100 nagyszerűen berendezett és felszerelt könyvkereskedése van és a vidéki városokban is nagyarányú, gyönyörűen felszerelt könyvesboltok tanúskodnak a magyar könyvkultúra fejlettségéről. Vidéki könyvkereskedéseink száma kb. 250 és figyelemreméltó, hogy tizenkét vidéki városban öt vagy ennél több könyvkereskedés működik.

Kiadóink nagyarányú könyvtermelését a terjesztés egyéb módjai is támogatják, így különösen a részletüzlet mutathat rá az utolsó harminc esztendőben igen jelentékeny eredményekre, amelyek nélkül irodalmunk felette kiváló termékei, különösen a lexikális és egyéb ismeretterjesztő munkák, valamint íróink gyűjteményes kiadásai nem létesülhettek volna. A könyvterjesztés ezen módszerét világszerte művelik, de sehol sem hárul rá olyan nagy feladat, mint nálunk, ahol éppen ezzel az odaadó tevékenységgel lehetett a közönség újabb és újabb rétegeit a könyvkultúra részeseivé tenni.

A magyar könyvkultúra fejlettségében az irodalom belső értéke, a könyvkiadás és könyvkereskedelem szervezettsége mellett jelentékeny szerepe van a könyvek tetszetős külsejének is. A szép könyv nagyobb hatással van a közönség lelkére, mint a gondozatlan, pongyola külsejű és ezért a könyvek előállításában, a nyomásban és kötésben, valamint a képekkel való díszítésében folyton fokozódó gondosság és ízlés mutatkozik. Ez a törekvés és tevékenység a könyvek helyes formája és tetszetős külseje körül, melyet „grafika” néven ismerünk, már a könyvnyomtatás kezdetétől fogva érvényesült és nyomdászaink már a XVI. és XVII. században a betűk helyes megválasztásával, vonalas, vagy díszes keretek és leginkább képes címlapok alkalmazásával igyekeztek a könyvek külsejét emelni. Igen kedves, magyaros jellegűek voltak a XVIII. század végének

és a XIX. század első évtizedének kiadványai. így például Gvadányi, Baróti Szabó Dávid, Bacsányi, Dugonics, Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Károly és Sándor könyveinek címlapjai örök mintaképei a jó grafikának, a művészi és nemzeti ízlés helyes összeforrásának.

Ez a nemzeti irány a könyvek külsejében a XIX. század közepe táján különösen Petőfi Sándor egyes köteteinek külsejében nyilatkozik meg és később különösen Ráth Mór kiadványai állanak magas színvonalon. A könyvkötészet terén a XVIII. században a nagyszombati jezsuita nyomda termékei válnak ki gazdag díszítésükkel, később Debrecenben a Dávidházy, a XIX. század vége felé pedig a francia amatőrkönyvkötők méltó versenytársat találtak Gottermayer Nándor műhelyében. Ebben az időben a bibliofil irány Szana Tamás tevékenységével kelt szárnyra és elég számos nagy gonddal készült illusztrált könyvben érvényesült.

Könyvillusztrátoraink közül első helyen Zichy Mihályt kell megemlítenünk, aki Madách Ember tragédiájának, majd később Arany János Balladáinak megillusztrálásával örök emléket állított magának. A mai kor is jelentős helyet biztosít a magyar grafikai törekvéseknek épúgy a könyvek gondos tipográfiája, mint az illusztrálás terén. A könyvillusztrációban három főirány alakult ki. A népies motívumokon nevelkedett díszítő irány, a festői hagyományokat követő stílus és a szigorú logikán épült architektonika. Művelőik, mint például Divéky József, Falus Elek, Fáy Dezső, Fiora Margit, Gara Arnold, Jaschik Álmos, Kozma Lajos, Haranghy Jenő, Reiter László, Molnár C. Pál, Végh Gusztáv stb. külföldi kiállításokon is sok elismerést szereztek a magyar könyvkultúrának. A könyvek tipográfiájának művészi gondozásában Biró Miklóst, Kner Imrét, Kún Mihályt, Reiter Lászlót és Teván Andort illeti elismerés.

A Magyar Bibliofil Társaság 1920 óta áll fenn és kiállításai, valamint szépen nyomtatott kiadványaival pezsgő életet vitt a magyar könyvdíszítés fejlődésébe. Különösen első kiállításának volt nagy jelentősége. Ez a XX. század könyvművészetét mutatta be és a külföldi példák több magyar nyomdász és kiadó tevékenységére kihatással voltak. A társaság kiadványai közül a legnevezetesebb Végh Gyula munkája, a „Régi magyar könyvkiadó- és nyomdász jelvények”. Ugyancsak ő írta le Apponyi Sándor gróf gyűjteményének ritkaságait „Rariora et Curiosa” címen.

A könyv szeretete, kulturális fontosságának felismerése már az ókorban – amikor a kéziratkezcsek pótolták a könyvet – azok gyűjtésére és későbbi korok számára való megőrzésére ösztönözte a tudósokat és a fejedelmeket. Nálunk is a monostorokban és iskolákban, valamint a főúri kastélyokban biztos hajlékra találtak a kéziratok és később a könyvek. Kétségtelen, hogy már Kálmán királyunk ezirányú hajlamának köszönte a „Könyves” dísznevet és Mátyás királyt, amikor tömegesen rendeli a szebbnél-szebb kéziratokat, bizonyára szintén a nemes gyűjtési

szenvedély vezette. A kéziratnak és a könyvnek olyan nagy volt a bece, hogy a XV. és XVI. században vasláncokkal erősítették az egyes könyveket a könyvtári állványokhoz, nehogy lopás áldozatai legyenek.

Úgy látszik, a könyvek megőrzése és megóvása nemcsak természetes vágya volt a kultúra barátainak, hanem felette szükséges intézkedés is volt a könyvek ellenségeivel szemben. Csakis a nagyon odaadó gondosság tudta a könyveket, mint kultúránk kincseit a pusztulás ezer veszedelmétől, elsősorban rágó állatok fogaitól, tűzvésztől és hozzá nem értők rombolásától megmenteni és ez az oka annak, hogy a régi nyomtatványok ma annyira ritkák. A magyar könyvtárak különösen az ország határvidékein, a Felvidéken és Erdélyben tudtak zavartalanul fejlődni, mert ebben az időben, amely a könyvnyomtatás feltalálását követte, a XVI. és XVII. században, az országnak nagy része török megszállás alatt volt. Ez a szomorú körülmény okozta napjainknak azt a lesújtó helyzetét, hogy éppen a trianoni békekötés által elszakított területeken vannak könyvkultúránk legrégebb és legbecsesebb gyűjteményei, a megmaradt szűkebb hazában pedig nélkülöznünk kell a XVI. és XVII. századból eredő magyar könyvtárakat.

A magyar könyvtárügy fejlődése szoros kapcsolatban áll a reformáció kulturális hatásával és az iskolák gyarapodásával. Igazi lendületet a szakiskolák felállításával vett a XIX. század elején, majd a XIX. század második felében állami és társadalmi feladattá lett a könyvtárak szervezése. A földművelésügyi minisztérium kezdeményezte a népkönyvtárak felállítását és elég volt egy község egyszerű kérése, hogy teljes népkönyvtárat kapjon, költségmentesen, bekötve: ezt a feladatot később a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is magáévá tette, amely a községek ellátása mellett rendszeresen szervezte az összes állami elemi iskolák ifjúsági könyvtárait. Egyidejűleg az ország minden vidékén a kaszinók és egyesületek versenyeztek a könyvtárak felállításában és gyarapításában.

Nagyszerű magángyűjtemények is keletkeztek. A XIX. század második felében Emich Gusztáv, Dankó József, Ráth György, Todorescu, Ágoston József szereztek maguknak érdemet a magyar nyelvű és magyar vonatkozású ősnymtatványok gyűjtése körül.

Könyvgyűjtőink Ráth György, az Orsz. Iparművészeti Múzeum vezetője körül csoportosulva, 1882-ben nagystílusú könyvkiállítást rendeztek, amely impozáns formában mutatta be könyvkultúránk hatalmas kincseit.

Könyvtáraink közt az 1635-ben alapított Egyetemi Könyvtár, az 1802-ben megkezdett Nemzeti Múzeumi Könyvtár és az 1825 óta fennálló Akadémiai Könyvtár valóságos kultúrközponttá emelkedtek.

Az Egyetemi Könyvtár állománya már 1927-ben 550.000 kötet volt,

ezek mellett még 144 kódex és 3400 oklevél; a Magyar Nemzeti Múzeum állománya 515.000 kötet, ezenkívül 20.000 kézirat, – köztük 10 Corvina – és egymillió okirat, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 200.000 kötet könyvet őriz 2400 kézirattal és 20.000 oklevéllel.

Nem annyira könyvállományának hatalmas arányaival, mint inkább berendezésének és szervezetének modernségével magas színvonalon áll a *Fővárosi Nyilvános Könyvtár*. Ez 1895-ben létesült és két fő-részből áll. A központi könyvtárból, amely a szaktudás céljait szolgálja és időnként a szükségletnek megfelelő bibliográfiai összefoglalásokat bocsájt a közönség rendelkezésére, és a fiókkönyvtár hálózatából, amely Budapest közönségét 12 fiókkönyvtár helyiségeiben látja el modern szépirodalmi és ismeretterjesztő olvasmánnyal. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár 1927-ben több mint 32.000 könyvvel szaporodott, könyvkölcsönzési és olvasói forgalma pedig 1927-ben közel százmillió kötetre rúgott.

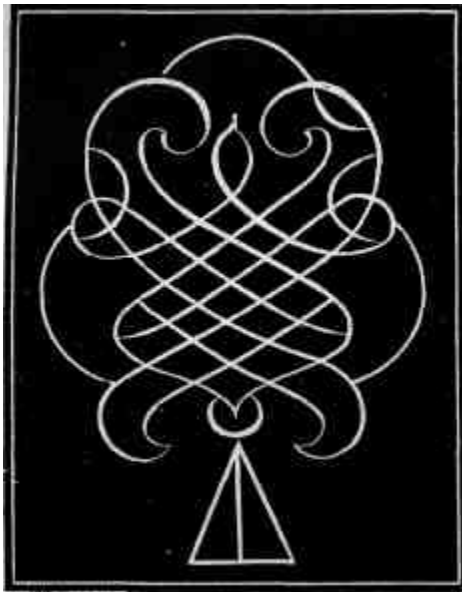
Könyvkultúránk képe tökéletlen volna, ha nem beszélnénk arról is, hogy milyen kimagasló az a munka, amelyet az arra hivatottak a magyar nyelven megjelent könyvek pontos lajstromozása és tüzetes könyvészeti leírása terén teljesítettek. Büszkén mondhatjuk, hogy a magyar könyvek jegyzékbe foglalása (bibliográfia) hiánytalanul, tökéletesen megvan az első magyar könyvtől kezdve egészen a múlt napokban megjelent könyvekig. Ez a könyvészet az imént említett Szabó Károly által szerkesztett és Sztripszky Hiador által kiegészített ősnymtatványbibliográfiával kezdődik, mely a könyvnyomtatás kezdetétől 1711-ig terjed. A további idők könyvészetének létrehozásában a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete szerzett magának elévülhetetlen érdemeket, amennyiben az 1711-től kezdve megjelent összes könyvek jegyzékét bibliografailag összeállította és kiadta. Ezen összeállítások nagy részét 1712-1785-ig és 1886-1910-ig Petrik Géza, az 1876-1885-ig terjedő kötetet pedig Kiszlingstein Sándor szerkesztette. Az 1910-től napjainkig való bibliográfia részben a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesületének Évkönyveiben, részben pedig a Corvina című szaklapban jelent meg. De ennek az anyagnak könyvben való megjelenítése szintén folyamatban és előkészületben van.

Könyvkultúránk jelentőségét mutatja Szinnyei József tizennégy-kötetes hatalmas munkája, a „Magyar írók élete”, amely kb. 40.000 magyar író életrajzi adatait és irodalmi tevékenységét dolgozza fel.

A magyar könyv irodalmi és technikai életével négy folyóirat foglalkozik, és pedig a majdnem 50 év óta megjelenő, a Rédey Tivadar által szerkesztett „Magyar Könyvszemle”, a Sikabonyi Antal által szerkesztett „Magyar Könyvbarátok Lapja”, a Szántó Andor által szerkesztett „Corvina” és a Biró Miklós által szerkesztett „Magyar Grafika”; ezen-

kívül a Magyar Bibliofil Társaság által most megindított Évkönyv is a magyar könyv ügyét szolgálja. Mindezen folyóiratok értékesnél értékesebb tanulmányokat és cikkeket közölnek állandóan a magyar könyv múltjáról, jelenéről és fejlődési lehetőségeiről.

A magyar könyvkultúra megismerése sokaknak talán meglepetés, de bizonyára minden magyar embernek öröm, elégtétel és biztatás egy szebb jövőre.

ANDRÉ MAUROIS : NAGY NEMZETEK ÉS KIS NEMZETEK

Inden mozgalmasabb korszak, amely egy ország történelmében lezáródik, a lakosságot irodalmi téren a romanticizmus felé sodorja, mert a háborút vagy forradalmat követő lecsillapultság ideje, egyhangúságával nem tudja kielégíteni azokat a lelkeket, amelyek megszokták már az élet hevesebb ritmusát. Ilyen korszakokban útleírások és egzotikus regények érdeklik a közönséget. Ez történt Angliában Byron korában és Franciaországban Hugo idejében. Ilyen korszakokban fellebben az a fátyol, amely a kis országokat az ismeretlenség homályába burkolta és eltakarta a nagy nemzetek elől. Ilyenkor a kis országok is egzotikumává válnak, különleges érdeklődés sugárvéjébe kerülnek. Ez az érdeklődés közelebb hozza egymáshoz azokat, akik planétánk egymástól távoleső pontjain élnek.

De nemcsak a neo-romanticizmus hajtja ma egymás felé a különböző nemzeteket. Ezt az irányzatot a tudomány haladása is erősíti: a telefon, a rádió, a film, az aviatika is arra törekszik, hogy a sokféle élet- és gondolkodásmód közelebb jusson egymáshoz.

E körülmények ellenére ma még igen kevésbé ismerjük a kisebb országokat. Gondoljunk például Magyarországra. Mit tud az átlagos francia ember, ha csupa jóakarattal tölti is el, a magyar kultúráról? Természetes dolog, hogy a kisebb országok jóval többet tudnak Európa nagy nemzetéről, mint a nagy nemzetek róluk, holott a kis országok sok tekintetben

talán még érdekesebbek. A művelt magyar, svéd, vagy holland családokban a gyermekeket több európai nyelvre tanítják, míg az angol, a francia vagy a német gyakran beéri az anyanyelvével. Több alkalommal jelen voltam francia és angol diplomaták vagy kiküldöttek találkozásánál. Többnyire nagy ügyel-bajjal tudták csak megérteni egymást, nem közös eszmék, hanem közös szókincs hiánya folytán. Sokat lehet tenni e baj orvoslására, de az már természetesen nem remélhető, hogy valamely európai ember az összes európai nyelveket megtanulja.

Pedig igazi rokonszenv alig fejlődhet ki két olyan egyén közt, akik ha találkoznak is, nem tudják egymást megérteni. De van néhány eszköz, amelyeknek segítségével ez a veszedelem bizonyos mértékben csökkenthető. Mindenekelőtt bőségesen kellene fordítani ama kis nemzetek irodalmából, melyeknek nyelve és kultúrája nemcsak érdekes, de régi, nagy múltra vall. Nagyon kívánatos volna, hogy kitűnő fordítások révén a franciák megismerjék a magyar irodalmat, viszont a legjobb francia könyvek minél több magyar olvasóra tegyenek szert. Sok magyar annyira bírja a francia nyelvet, hogy nincs is fordításokra utalva. Az irodalom módfelett hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük egy idegen nép igazi lelkét.

Különösen kívánatosnak tartom a francia irodalom terjedését Magyarországon, mert a magyar gyermeknek második nyelve a német, ami nagyon természetes, hiszen Magyarország legközelebbi szomszédja Ausztria, németnyelvű ország. Magyarországon a német nyelv népszerűsége nem kifogásolható, csak arra kell ügyelni, hogy más népek kultúráját ne érje igazságtalanság.

Meg kell magyaráznom, mire gondolok. A Németországban vagy Angliában uralkodó eszmék természetszerűleg elűtnek a franciák eszmevilágától. Ha egy kisebb ország lakossága, hazájának földrajzi fekvése folytán elsősorban valamelyik nagy szomszédja iránt érdeklődik, könnyen hajlandó lesz arra, hogy háttérbe szorítson mindent, ami más nagy országokból ered. És ennek ellenhatásaképpen az a másik nagy ország, amelynek kultúráját és szellemi metódusát nem méltányolják eléggé valahol, martaléka lesz annak az érzésnek, hogy az illető kis országban nem rokonszenveznek vele. Így keletkeznek azok a kis félreértések, amelyek könnyen komoly veszedelemmé fajulnak.

Igazán nem szükséges, hogy a kis nemzetek az egymással versenyző nagy kultúrák csataterévé váljanak. A nagy szellemi áramlatok ne vetelkedjenek erőszakos eszközökkel a kis országok közönségének kegyeiért. Nem kell, hogy az egyik kiszorítsa a másikat. Ellenben szükséges az, hogy minden igazi szellemi érték befogadásra leljen az összes nemzetek közös üdvére.

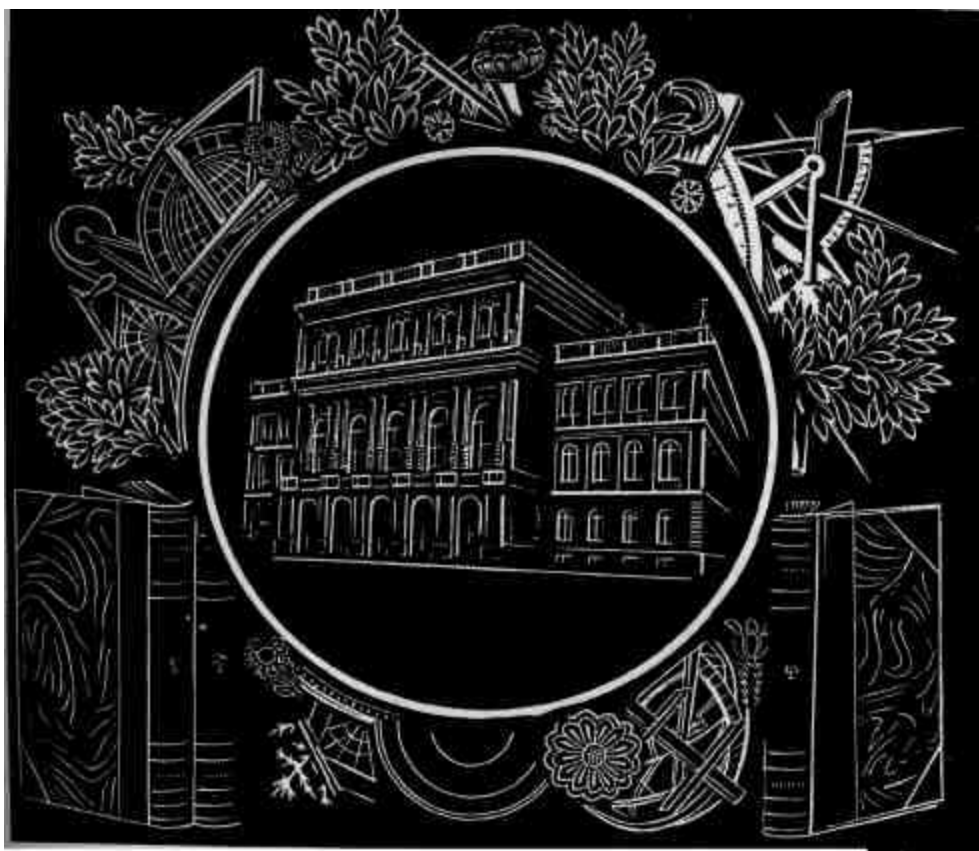
A kis nemzeteknek tehát ügyelniök kell arra, hogy szellemi orienta-

lódásuk ne válják egyoldalúvá, csak azért, mert bizonyos nagy országok a szomszédságukban terülnek el, mások meg messzebbre esnek. Igaz ugyan, hogy minden ország irodalma akkora területet szerez magának, amilyent megérdemel, de nemcsak az irodalom hatásáról van szó. Hogy csak egy példával éljünk, diákok kiküldése és kicserélése is igen nagyfontosságú. Sőt azokat a tapasztalatokat is, amelyeket egyszerű kereskedőemberek szereznek, amikor kis hazájukból a szomszédos országokba utaznak, ki kell egészíteni a távolabbi országok ismeretével, nehogy az egyoldalúság megbosszulja magát.

A nagy országokban pedig talán elsősorban az írókra vár az a feladat, hogy ismertté tegyék azokat a kulturális értékeket, érdekességeket, személyes élményeket, amelyeket kisebb országokban szereztek. Minden írónak azzal a nemzettel kellene foglalkoznia, melynek nyelvét és szokásait a legjobban ismeri. Szívből óhajtom, hogy Magyarország minél több ilyen apostolt találjon nálunk.

N E G Y E D I K R É S Z

**MAGYAR
T U D O M Á N Y**

KLEBELSBERG KUNÓ GRÓF: A HÁBORÚ UTÁNI MAGYAR TUDOMÁNPOLITIKA

háború utáni magyar kultúrpolitika két alapgondolaton épül, úgymint: 1. emelni iparkodik a nemzet nagy tömegeinek értelmi szintjét: e célt szolgálja az új népiskolai és polgári iskolai törvény (az 1926. évi XII. t.-c), 2. gondoskodni kíván arról, hogy a kultúra minden ágában olyan szakemberek álljanak a nemzet rendelkezésére, akik az ország nagy kulturális, közgazdasági, közegészségügyi és technikai feladatait alapos készültséggel és kellő hozzáértéssel tudják megoldani. Ezt az utóbbi célt törekszik megvalósítani a tudománypolitika, amelynek éppen e cél érdekében legsürgősebb programmpontja volt a tudományos élet fő gócpontjainak, az egyetemeknek a kiépítése.

AZ EGYETEMEK

A középkorban a magyar uralkodók 3 egyetemet alapítottak, amelyek azonban nem tudtak maradandó gyökeret verni. A nagy vallási mozgalmak idején, 1635-ben, az ellenreformáció létesítette ma fennálló legrégebbi egyetemünket. Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek alapította Nagyszombatban teológiai és bölcsészeti karral. Lósy és Lippay érsekek alapítványából 1667-ben jogi karral bővült ki, míg Mária

Terézia 1769-ben orvosi kart csatolt hozzá és az így teljessé vált egyetemet 1777-ben Budára helyezte át. A Pestre való átköltözés II. József alatt történt. Az 1848. évi XIX. t.-c. az egyetemet a közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendelte. Mai szervezete visszanyúlik az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól 1849-ben kiadott szabályzatra. 1921-ben az egyetem felvette alapítójának nevét: Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. Az egyetemnek jelentékeny saját vagyona van, mely régebben fenntartására is elegendő volt. Magyarországi birtoka jelenleg 5465 kat. hold mezőgazdasági s 9331 kat. hold erdőbirtokból áll. Ezenkívül egy nagy bérház, nyomda, s nagyszámú értékpapír van tulajdonában. Az egyetemnek azokra a birtokaira, amelyek a felvidéken vannak, a csehszlovák állam tette rá a kezét. (1974 kat. hold mezőgazdasági, 13.759 kat. hold erdőbirtok.)

A szegedi, volt kolozsvári illetőleg erdélyi egyetemnek a története tulajdonképp a János Zsigmond által 1560-ban Gyulafehérvárott alapított főiskolára megy vissza. Utána 1581-ben Báthory István Kolozsvárott a jezsuiták vezetése alatt szervez főiskolát, majd Bethlen Gábor Gyulafehérvárott 1622-ben református akadémiát alapított. Kolozsvárott 1698-ban ismét a jezsuiták alapítanak egyetemet, amely azonban a rend feloszlata után megszűnt. Végre az 1872. évi XIX. t.-c. Kolozsvárott egy 1. jog- és államtudományi, 2. orvosi, 3. bölcsészet-nyelv- és történettudományi, 4. matematika és természettudományi karokból álló tudományegyetemet alapít, amely nevét 1881-ben Ferenc József királyról nyerte. Ennek a fokozatosan, mintaszerűen kiépített s kitűnően felszerelt egyetemnek 1906-ban már két és félezer hallgatója volt. Az egyetem 1918 december 24-én Kolozsvár megszállásával román kézre került, akik 1920-ban, mint erdélyi román egyetemet, ünnepélyes formák között újból megnyitják. A régi magyar egyetem tanárai, akiket a románok kiutasítottak, egy ideig Budapesten együttesen tartották előadásukat a Pozsonyból szintén száműzött egyetemmel, míg az 1921. évi XXV. t.-c. a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyit pedig Pécsre helyezte.

A budapesti egyetem jogi és orvosi karának túlsúlyossága miatt már pár évvel a kolozsvári egyetem megalapítása után felmerült egy harmadik egyetem alapításának kérdése. Nagyobb vidéki városaink évtizedeken át versengtek az új egyetemért. Végre az 1912. évi XXXVI. t.-c. két új egyetemnek a felállítását rendeli el *Pozsonyban* és *Debrecenben azzal* a megokolással, hogy egyrészt a magyar tudományos és szellemi élet gyarapítása, a nemzeti kultúra decentralizációja, másrészt pedig a pesti egyetem nagy túlsúlyossága két új egyetem alapítását tette szükségessé. A *pozsonyi* egyetem, amely nevét Erzsébet királynétól kapta (Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem), 1. jogi és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészet-nyelv és történelemtudományi, 4.

mennyiség-, természettudományi- és mezőgazdasági karból áll. A szépen fejlődő s csak az imént felszerelt egyetemet a megszálló cseh hatalom 1919 január 6-án birtokába vette s működését megszüntetvén, helyébe a csehszlovák „Comenius” egyetemet állította. Az így megszüntetett pozsonyi magyar egyetemet az 1921. évi XXV. t.-c. Pécsre helyezte és ott egy ágostai evangélikus hittudományi karral kibővítette.

Debrecenben már a reformáció idején volt egy magasabb főiskola, amely 1588-ban elfogadván a wittenbergi egyetem törvényeit, önkormányzattal bíró főiskola lett, ahol református teológiát és filozófiát, sőt 1800-tól kezdve jogot is tanítottak. A debreceni egyetem (Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem) 1912-ben alapított s a következő négy karból áll: 1. református teológia, 2. jog- és államtudományi, 3. orvosi, 4. bölcsészet-nyelv- és történettudományi. Az orvosi kar épületeinek felemelését a háború késleltette, azonban ma már készen áll a Nagyerdőn a teljesen modern és szakszerű klinikai telep. Most épül a többi három kar befogadására szolgáló központi épület.

A magyar nemzet eszerint a világháború óta voltaképp három egyetemet épített fel a legnagyobb anyagi erőfeszítések árán. Oka volt erre a hallgatóságnak egészséges megoszlása s ezzel az oktatás javítása, a tanszékek szaporítása által a tudományos szukreszcencia elhelyezkedésének nagyobb lehetősége s nagyobb vidéki művelődési gócpontok kifejlesztése útján az ország szellemi életének decentralizálása.

Az egyetemek sorában kell megemlítenünk Magyarország egyetlen technikai főiskoláját, a Királyi József Műegyetemet, amely közel másfél százados múltra tekint vissza. II. József 1782-ben szervezte meg a budai tudományegyetemen a filozófiai karral kapcsolatos „Institutum Geometricum”-ot, amely 1850-ig állott fenn. Ekkor egyesítették az ú. n. József Ipartanodával és az egyesített technikai intézeteket 1856 szeptember 30-án kelt legfelsőbb elhatározás folytán polytechnikummá szervezték át. Ez a polytechnikum pedig 1872-ben egyetemi rangra emeltetett s 1901 óta doktoravatási joggal is bír. A Királyi József Műegyetem teljes technikai főiskola, amennyiben a következő hat fakultásból áll: 1. építészeti, 2. mérnöki, 3. gépészmérnöki, 4. vegyészmérnöki, 5. közgazdasági, 6. egyetemes fakultás, amely utóbbi a tanári pályákra készülőknek nyújt alkalmat felső tanulmányokra.

A magyar főiskolák sorában a legifjabb az 1920-ban alapított egyetemi közgazdaságtudományi kar. A kar négy szakot ölel fel: ú. m. a mezőgazdaságit, a kereskedelmit, – amellyel kapcsolatos a felsőkereskedelmi tanárképzőintézet – a közgazdaságit és végül 2 külképviseleti szakot. A karon ezidőszert 18 tanszék van, amelyekhez a következő intézetek vannak kapcsolva: 1. agro-kémiai, 2. növénytermesztéstani, 3. agro-bota-

nikai, 4. állattenyésztéstani, 5. magángazdaságtani, 6. gazdaságföldrajzi, 7. szociálpolitikai intézet és kísérleti telep. 8. mezőgazdaságpolitikai intézet, az agrárpolitikai, a közigazgatási és falupolitikai, valamint a szövetkezeti szemináriummal, 9. keleti intézet keleti múzeummal, amely utóbbi átszervezés alatt van. A mezőgazdasági szakosztályhoz tartozik a szőregpusztai 200 kat. holdnyi kísérleti telep és internátus, valamint folyamatban van a tangazdaság megszervezése is.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK

Tudományos kutatás az oktatás mellett egyetemeken is folyik. Modern értelemben vett kutatóintézeteknek azonban csak azokat nevezük, amelyben tisztán, az oktatástól függetlenül folyik a kutatás. Ilyen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozó kutatóintézetek a következők:

1. A svábhegyi m. kir. Csillagvizsgáló Intézet. Nagymagyarországnak a XIX. század végén négy csillagvizsgálója volt: a Konkoly-Thege Miklós-féle ógyallai, a kalocsai, a herényi és a kiskartali. Az utóbbi kettő megszűnt, az ógyallai pedig a megszállás következtében elveszett. Ekkor a magyar állam és Budapest székesfővárosa a Svábhegyen új, az ógyallainál hatalmasabb, modernül felszerelt Csillagvizsgáló intézetet építtetett mintegy 40.000 négyszögméternyi területen 486 méter tengerszínfeletti magasságban.

2. A báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet. Ez az intézet 1919-ben alakult abból a célból, hogy egyrészt Eötvös gravitációs kutatásait elméletileg továbbfejlessze, másrészt, hogy gyakorlati irányú méréseket végezzen.

3. Magyar Biológiai Kutató Intézet (Tihany). Már 1892-ben felmerült egy magyar biológiai állomás eszméje, amely azonban csak 1926-ban valósult meg Tihanyban. Az intézet munkaprogramja a következő: *a)* kutatómunka morfológiai téren. Elsősorban hydrobiológiai munka, amely foglalkozik a Balaton faunájával és flórájának, valamint kémiai és fizikokémiai leírásával; *b)* kutatómunka experimentális irányban az intézetnek kutatási célokra berendezett laboratóriumában bármilyen kísérleti témával. E munkakör felöleli a kísérleti morfológiát, az öröklést, fejlődési morfológiát, sejtfiziológiát, egyedek és közösségek fiziológiáját. A nyári hónapokban az intézet kéthetes turnusokban oktató kurzusokat fog tartani a középiskolák természetrajzszakos tanárai részére.

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Az Országos Magyar gyűjteményegyetembe foglalt nemzeti közgyűjtemények szervezeti és személyzeti viszonyait az 1922. XIX. t. c.-kel sikerült végleges megoldáshoz juttatni, amelynek a sikerét a kül- és belügyi elismerésen kívül 4 év óta az intézetek nagy fellendülése és a magánadakozás bőkezűsége (Apponyi-alapítvány) is igazolta. Az országos közgyűjtemények központi irányításának és tervszerű fejlesztésének problémája ilyen módon a gyűjteményegyetem létesítésével megoldottnak tekinthető. Sok tennivaló van még azonban a vidéki közgyűjtemények terén. Ezért az 1922:XIX. t.-c. II. §. a) pontja el is rendeli, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a vidéki közgyűjtemények ügyeinek rendezéséről külön javaslatot nyújtson be a nemzetgyűlés elé. Ez a javaslat a „múzeum-, levéltár- és könyvtárügy némely kérdéseinek rendezéséről” el is készült s jelenleg a magyar országgyűlés felsőháza előtt fekszik. E javaslat intézkedései a következő fejezetekre oszlanak:

1. A gyűjteményeknek közgyűjteménnyé nyilvánítása és állami felügyelete;

2. a törvényhatósági és községi (városi) közgyűjtemények személyzetére;

3. az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatására és védelmére;

4. a közhatalóságok levéltárait, valamint

5. a nyomdatermékek tudományos célra szolgáló köteles példányainak szabályozására, amely fejezet az e tárgyú eddigi törvényeket hatályon kívül helyezi.

A javaslat teljesebb megértéséhez tudni kell, hogy a törvényhatósági és községi gyűjtemények, valamint a fenntartó vagy tulajdonos beleegyezésével felügyelet alá helyezett múzeumok és könyvtárak felett 1922-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége, 1922 óta pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakorolta a főfelügyeletet. A javaslat azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a kultuszminiszter főfelügyeletét ezentúl az Orsz. M. gyűjteményegyetem tanácsa útján gyakorolja, amely a felügyelőket a nemzeti nagy közgyűjtemények vezetői sorából jelöli ki. A Tanács a szakszerűségeen kívül biztosítja az egész magyar közgyűjteményhálózat s ezzel együtt a kultúrpolitikai irányítás egységét és folytonosságát is.

KÜLFÖLDI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK, ÖSZTÖNDÍJÜGY

A nyugati nemzetek tudományos és egyéb kulturális életébe való bekapcsolódás s e célból a nagy külföldi tudományos gócpontokban magyar tudományos intézetek és kollégiumok felállítása, az idevágó ösztöndíjügy hatékony megszervezése, a világháború utáni magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos gondolata. Hogy e gondolat jelentősége és fontossága kellő megvilágításba kerüljön, álljon itt néhány adat idegen nemzetek egyetemi ifjúságának külföldi tanulmányairól. Franciaországban az 1926/27. évben 14.767 külföldi egyetemi hallgató tanult, legnagyobb részben természetesen a Sorbonne-on. Európára ebből a hatalmas számból 12.000 esik, ami viszont nemzetek szerint így oszlik meg: Lengyelországra esik 2381, Romániára 1674, Oroszországra 1260, Bulgáriára 760, Angliára 739, Németországra 722, Jugoszláviára 593, Görögországra 453, Olaszországra 447, Csehszlovákiára pedig 286 egyetemi hallgató. Amint a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló 1927. évi XIII. t.-c. kimondja, „a tervszerű tudománypolitika nem érheti be a főiskolák pusztá megszervezésével, hanem ügyelnie kell arra is, hogy a főiskolák azon kiváló növendékei, akikről joggal tételezhető fel, hogy az életben is fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és munkaerejüket tanulmányaiknak szentelhessék.”

Ebből a célból szerveztettek a külföldre szóló ösztöndíjak, illetőleg a külföldi magyar kollégiumok, ösztöndíjak, illetőleg kézi ösztöndíjak oly külföldi városokban végzendő tanulmányokra adatnak, amelyekben Collegium Hungaricumok nincsenek. Ezen ösztöndíjak és a kollégiumi ösztöndíjas helyek helyes adományozására alakult az *Országos ösztöndíjtanács*, amelynek tagjai: 1. 15 egyetemi, műegyetemi és főiskolai tanár; 2. a gyűjteményegyetem négy nagy közgyűjteményének főigazgatója, valamint a gyűjteményegyetem Tanácsa által delegált két tag; 3. a négy tudományegyetem valamennyi fakultásáról és a József Műegyetem valamennyi szakosztályáról kiküldött egy-egy tag, továbbá a közgazdaságtudományi kar, az Állatorvosi, Bánya- és Erdőmérnöki, Képzőművészeti és Zeneművészeti Főiskolák által kiküldött egy-egy tag; 4. az Országos Természettudományi Tanács Intéző bizottsága (10 tag); 5. a kultuszminiszter által meghívott két tudománypolitikus, két műépítész, két szobrász, két festő és két zeneművész; 6. a Collegium Hungaricumok igazgatói; 7. a főiskolai internátusok vezetői közül négy tag. Az ösztöndíjtanács tagjainak – ugyanúgy, mint a tanács elnökének és alelnökének – a megbízatása 5 évre szól. Az ösztöndíjakra való jelölést az egyetemek, főiskolák, illetőleg a gyűjteményegyetemi és Természettudományi Tanács

által minősített pályázók közül az ösztöndíjtanács végzi. Ezt a jelölést a kultuszminiszter hagyja jóvá s e működésében őt csupán a visszautasítás joga illeti meg. Ezidőszerint a következő külföldi magyar tudományos intézetek állanak fenn:

1. A Római Magyar Történeti Intézet, amelynek alapját egy villa adományozásával 1888-ban Fraknoi Vilmos püspök vetette meg. Az intézet munkássága eredetileg a történelem, klasszika s román filológiára terjed ki. Azáltal azonban, hogy az 1924. évi XXV. t. c. a reálgimnáziumok tantervébe az olasz nyelv tanítását is felvette, az intézet újabb feladatot nyert: olaszul tudó tanárokról kell gondoskodnia. Erre a célra maga az olasz kormány négy ösztöndíjat bocsátott a magyar kormány rendelkezésére, sőt a három magyar vidéki egyetemre saját költségén olasz lektort küldött. Viszonzásul a magyar kormány a római intézet fenntartásán kívül szintén négy ösztöndíjat létesített olasz szakos középiskolai tanárjelöltek számára, akik részben nem a római, hanem más olasz egyetemeken végzik tanulmányaikat. Mivel pedig az intézet régi épülete a kibővült feladatkör számára szűknek bizonyult, a magyar kormány 1927-ben megvásárolta a hatalmas Falconieri-palotát, amelynek a berendezése most folyik.

2. A konstantinápolyi Magyar Tudományos intézet 1917 januárjában nyílt meg, amelynek célja az egyetemes történelem, a török-magyar érintkezések, a klasszika és keresztény archeológia, valamint a bizánci és izlám művészet kutatása. Az intézet értékes tudományos munkát fejtett ki egészen 1918 szeptemberéig, amikor az összeomlás miatt meg kellett szüntetnie működését. Berendezését és bútorait egy kolostor őrizetére bízta, könyvtárát pedig 1926-ban a német Archeológiai Intézetbe szállították át.

3. A berlini magyar intézet kiindulópontja a berlini egyetemen 1916-ban szervezett magyar tanszék volt, amely mellett Gragger Róbert professzor szemináriumot és könyvtárt létesített. A könyvtár ügyes intézkedésekkel csakhamar 10.000 kötetre gyarapodott, amely nagyobb helyiségbe való költözést tett szükségessé. Így került 1920-ban a Dorotheenstrasse 6. szám alatt levő, egyetemi tulajdont képező házba, amelynek első emeletén 16 helységet foglal el a magyar könyvtár, amely ma a berlini egyetem legszebb intézetei közé tartozik, s mintegy 26.000 kötetből áll. Mialatt a könyvtár ily nagy arányokban fejlődött, azalatt a szeminárium is magyar tudományos intézetté bővült, amelynek kutatási köre a nyelv és irodalmon kívül, az egész magyar kultúrára, sőt a magyarral rokon népek kultúrájára is kiterjed. A most már gyönyörűen virágzó Berlini Magyar Tudományos Intézet számára a porosz kormány önálló épületet jelölt ki az Am Kupfergraben és a Dorotheenstrasse sarkán levő, Knobelsdorf által épített és műemléknek nyilvánított, szép kerttel bíró

palotát, amely szintén az egyetem tőzsomszédságában van és végleges elhelyezésül alkalmas. A berlini Collegium Hungaricum ugyancsak Gragger javaslata alapján létesült, aki 1923 februárjában a magyar közoktatásügyi miniszter megbízásából főiskolai internátus céljára megvásárolta a Marienstrasse 5. szám alatti háromemeletes házat. Ezt a vásárlást, tekintettel a porosz kormányra arra az előzékenységre, hogy a Magyar Intézet számára a Knobelsdorf-féle palotát átengedte, csakhamar a Dorotheenstrasse 2. szám alatti monumentális saroképület megvásárlása követte. A palota, amelynek fogadótermét a német birodalom rendezte be, a megfelelő átalakítások után 30 ösztöndíjasnak és több professzornak ad szállást. A berlini Magyar Intézetnek 1921. óta külön folyóirata is van, az Ungarische Jahrbücher, amellyel kapcsolatban van az Ungarische Bibliothek című kizárólag magyar vonatkozású munkákból álló könyvsorozat.

3. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Amikor a monarchia megszűnése után a bécsi magyar testőrség palotájának a rendeltetése megszűnt, az ottani levéltárak magyar anyagának kikutatása végett a magyar kormány a volt Gárdapalotában Magyar Történelmi Intézetet szervezett. Az intézetet, amelynek 15 egyágyas szobája s egy két szobában elhelyezett 3000 kötetes történelmi szakkönyvtára van, eredetileg a Magyar Történelmi Társulat alapította, de az 1924-ben a gyűjteményegyetemmel kötött egyesség alapján a Társulat a Gyűjtemény egy etem igazgatása alá helyezte. Az intézetben három hely áll a német kutatók rendelkezésére, amelyekért cserébe ajánlották fel a németek a magyar tudósok felvételét a Kaiser Wilhelm Intitutokba, valamint a florenzi és athéni német művészettörténelmi intézetekbe. A bécsi Collegium Hungaricum tulajdonképpen a Gárdapalota nagyrészt elfoglaló főiskolai kollégium, amelynek főcélja a németszakos középiskolai tanárainknak a német nyelvben való alapos kiképzése. A kollégium jelenleg 30 ösztöndíjast tud befogadni, azonban újabb helyiségek felszabadulása a további fejlődés lehetőségét is biztosítani fogja.

A magyar kormány évenként 20, a francia kormány pedig évenként 6 Párizsba szóló ösztöndíjat adományoz a magyar tanár- és tudósjelölteknek. A kollégiumi rendszerrel járó tanulmányi ellenőrzés pótlására alakult 1927-ben a Bureau Franco-Hongrois des Renseignements Universitaires (1. bis rue Lacépède), amely egyúttal a párizsi magyar és francia diákság közti szellemi kapcsolatok megteremtését és ápolását is szolgálja. E célból az Egyesület mindjárt megalakulása után könyvtárt alapított és évenként több francia-magyar vonatkozású előadást rendez.

KORNIS GYULA: A MAGYAR KÖZ- OKTATÁSÜGY

1. A KÖZÉPKOR ÉS A RENAISSANCE

Magyarországon akkor kezdi alakulni iskolák, amikor a magyar nemzet 1000 táján a keresztény hitre tér s Szent István a királyságot megalapítja. A XI. századtól kezdve, úgy mint Nyugaton, Magyarországon is vannak kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák. Először a bencések, majd később a ciszterciták, premontreiek, ágostonrendiek, franciskánusok és dominikánusok magyarországi kolostoraikba is átváltatják az európai iskolarendszert; a székes és társas káptalanok is fenntartanak nyugati mintára iskolákat, melyekben a hét szabad mesterséget (artes liberales): a grammatikát, dialektikát, retorikát, muzikát, aritmetikát, geometriát és asztronómiát többé-kevésbé tanítják. A XIII. század folyamán városi iskolák is keletkeznek. A történetkutatás 1541-ig 275 falusi és városi iskolát tud kimutatni. A magyar társadalmi élet fejlődésével fölmerül a főiskolák szüksége is; 1367-ben alakul a bolognai egyetem mintájára a pécsi egyetem, amely tehát Középeurópának az 1348-ban alapított prágai után időrendben a második egyeteme; történeti nyoma van Óbudán is egy egyetemnek (1389).

Az Árpádok alatt a XII. és XIII. században a magyar ifjak főképp a párisi egyetemet látogatják. III. Béla magyar király feleségül veszi II.

Fülöp francia király nővérét s e házasság nyomán a francia kultúra erős lendülettel szivárog Magyarországra, melynek a francia lovagi eszményt és műveltséget már a keresztes hadjáratok alkalmával is alkalma volt megismerni. A párisi egyetemen az Árpádok korában valószínűleg néhány száz magyar tanult, de viszonylag nem soknak neve maradt reánk. (Lukács esztergomi érsek, Adorján, Jakab és Mihály nevű papok, egy Bethlen nevű ifjú stb.) A francia műveltségnek kitűnő apostolai voltak a ciszterciták, akik 1142-ben telepedtek le Magyarországon. Előbb jelentkezett nyomukban a csúcsíves stílus Magyarországon, semmint Németországban. A XII. század végén és a XIII. században a magyarországi oklevelek a francia betűformákat és helyesírást követik. Számos francia pap ül ekkor magyar püspöki széken.

A magyar kultúra fejlődésére nagy befolyással van a XIV. században, az Anjou-királyok korában, a sűrű olasz érintkezés. Az olasz humanizmus hatása Európa országai közül először Magyarországon jelentkezik. Számos magyar ifjú tanul a páduai és a bolognai egyetemen. Az olasz renaissance vezetőemberei állandó és közvetlen kapcsolatban állanak a magyar főpapokkal és főurakkal. *Poggio* a nagy törökverő *Hunyadi Jánosnak*, az ország kormányzójának, két munkáját ajánlja. *Mátyás* király az olasz renaissance nagystílusú képviselője: humanista tudósokkal veszi magát körül, fényes palotákat emel, nagyszerű könyvtárt gyűjt össze. Példáját követik a főképp Olaszországban tanult magyar főpapok; udvaruk egy-egy gócpontja a humanista műveltségnek. Állandó összeköttetésben vannak az olasz humanistákkal, akik nagyszámmal sereglenek Magyarországra. A híres *Trapezunti Gergely* (Georgios Trapezuntios) és *Joannes Argyropulos* a magyar *Vitéz János* érseknek ajánlják egyes munkáikat. A renaissance egyik legnagyobb latin költője a magyar *Janus Pannonius* pécsi püspök. Az olasz platonizmus *Mátyás* királyban és környezetében buzgó hívekre talál.

Az olasz egyetemeken kívül főképp Krakóban és Bécsben tanultak a magyar ifjak. Számuk a bécsi egyetemen a XIV. században akkora, hogy külön *Natio Hungarica*-ban tömörülnek. *Mátyás* király 1467-ben Pozsonyban négykarú egyetemet (stúdium generale) szervez, melyen a legkiválóbb tudósok tanítanak, köztük az Európaszerte ismert német csillagász, *Joannes Regiomontanus*, számos csillagászati műszer feltalálója, a tangensnek a trigonometriába való bevezetője, akit *Korvin Mátyás* királyunk már előbb Budára hívott, hogy a Konstantinápoly elfoglalása alkalmából idejutott görög kéziratokat rendezze. A pozsonyi *Academia Istropolitana* azonban, melynek útján Magyarország is belekapcsolódott az európai tudományosság közösségébe, még *Mátyás* uralkodásának vége felé megszűnt. De az olasz humanizmus Magyarországon már mélyebb gyökeret vert, semhogy a nagy király halála után azonnal szertefoszlott volna.

1497-ben alakul meg a Dunai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana), mely a bécsi és budai humanistákat *iff. Vitéz János* vezetése alatt testületbe kapcsolta egybe. A gyenge királyok uralma, a törökök előnyomulása, a mohácsi tragédia (1526) csakhamar végét veti a magyar kultúra renaissanceának. A következő másfél században a nemzet ifjúságának színe-java a törökkel való küzdelemben hull el a csatamezőn.

2. A REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ KORA

Amint Európaszerte, Magyarországon is az iskolaügy fejlődésének nagy lökést ad a reformáció. A protestantizmus itt is gyorsan terjed. Először a magyarországi németajkú városok fogadják el a hitújítást, még pedig ennek luteránus alakját, de csakhamar, főképp a tiszántúli tősgyökeres magyarság jobbjára *Kálvin János* hitére tér. Protestáns városok és protestáns főurak szinte vetélkednek iskolák alapításában. Ezek tanulmányi rendjükben és szellemükben elsősorban a németországi protestáns iskolaszervezeteket veszik mintául.

A hitújítás terjedését és megszilárdulását kétségkívül nagy mértékben előmozdították a protestáns iskolák. Viszont a katolikus iskolaügy egy időre egészen aláhanyatlak. A nagy egyházi javadalmak török járom alá kerülnek, az iskolafenntartó kolostorok és káptalanok elpusztulnak, a papság száma erősen megcsappan, az alsó papság műveletlen. Így a katolikus iskolák nagy része tönkremegy. A katolikusok a mohácsi vész után csak néhány évtized múlva ocsúdnak fel s jutnak a protestáns iskolák sikere láttára az iskolaügy döntő jelentőségének tudatára. Az 1548. évi XL., 1550. évi XII., 1560. évi XIX. t.-cikkek már újra és újra elrendelik, hogy az elhagyott monostorok és káptalanok jövedelmei iskolák felállítására, tanítók ellátására s papok képzésére fordíttassanak.

Az ellenreformáció megindítója *Oláh Miklós* esztergomi érsek (1493-1568). A XVI. század elején a humanisták klasszikus légkörében nevelkedett, a humanistákkal később is szoros kapcsolatban állott, Erasmussal levelezett. Érthető tehát, hogy a tőle 1554-ben alapított nagyszombati gimnáziumban a klasszikus írók olvasására nagy súlyt vetnek. A tudós papságnak és hithű katolikus intelligenciának nevelése csakis jól szervezett nyilvános iskolák, gimnáziumok útján érhető el. Mivel pedig abban az időben a legjobb katolikus nevelők Európaszerte a jezsuiták voltak, 1561-ben ezekre bízta a nagyszombati gimnáziumot. A jezsuiták csakhamar országszerte kollégiumokat s konviktusokat alapítanak, főképp olyan városokban, ahol már protestáns iskolák is vannak, hogy ezek versenytársai legyenek. A jezsuiták tanulmányi rendszerét Magyarországon is ugyanaz a *Ratio Studiorum* (1599) szabályozza, mely Európa többi országaiban.

A XVII. század második felétől kezdve gyorsan terjed el Magyarországon egy másik, külön a tanításra alapított szerzet: a kegyestanítórend. (*Scholae Piae*). Volt idő, amikor majdnem harminc gimnáziumban tanítottak, emellett elemi oktatással is foglalkoztak. Nagyobb súlyt vetnek a reális tárgyak tanítására, mint a jezsuiták. Nem idegenkednek a szakoktatástól sem. A XVIII. század közepén az első hazai gazdasági szakiskolában, a szempci collegium oeconomicum-ban már kettős könyvvitelt, gazdaságtant, kamarai tudományokat is tanítanak.

A magyar iskolaügy fejlődésének egyik döntő mozzanata, hogy *Pázmány Péter* esztergomi érsek, az ellenreformáció vezére, 1635-ben nagy alapítványt tesz egy Nagyszombatban, a jezsuiták vezetése alatt felállítandó egyetemre. Az egyetemet *II. Ferdinánd* ugyanazokkal a kiváltságokkal ruházza fel, mint amelyeneket a német birodalmi egyetemek élveztek. A Pázmánytól alapított hittudományi és bölcsészettudományi karhoz *Lósy* és *Lippay* primások gondoskodása folytán 1667-ben a jogtudományi kar járult. *Mária Terézia* 1769-ben az egyetemet orvosi karral egészítette ki s 1777-ben Nagyszombatból Budára, az ország középpontjába helyezte, ahonnan *II. József* 1784-ben Pestre költöztette át. A nagyszombati egyetem mintájára 1657-ben ugyancsak a jezsuiták vezetése alatt Kassán is szerveztetett egyetem, mely azonban 1773-ban megszűnt.

A protestánsoknak is voltak főiskolai rangú intézeteik, amelyekben főképp teológiát tanítottak. 1531-ben Sárospatakon létesül protestáns főiskola, 1581-ben Kolozsvárott akadémiai rangú intézet, 1588-ban pedig Debrecenben református főiskolát alapítanak. *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem 1629-ben Gyulafehérvárott alapít főiskolát. Az evangélikusok 1667-ben létesítenek Eperjesen főiskolát.

Bár a protestáns iskolákat működésükben sokszor megbénította a katolikus uralkodóház számos protestánsellenes rendelete és zaklatása, az üldözések és vallásharcok közepett is megőrizték életerejüket a magyar közműveltség számára. A protestánsok egy-egy nagyobb iskolájának tanulmányi rendje irányadó volt többi kisebb latin iskoláik (partikulák) számára. Az evangélikusoknak ilyen mintául szolgáló anyaintézetük évszázadokon keresztül Eperjesen, Pozsonyban és Sopronban, a reformátusoknak pedig Sárospatakon, Debrecenben és Nagyenyeden van. Mind-egyiknek megvan a maga sajátos egyénisége. Műveltségi anyaguk középpontjában egykor a latin grammatika és retorika állott; tanították a görög, sőt a héber nyelvet is. A reális tárgyak közül eleinte csak a számtan elemeit adták elő; később egyes iskoláik már nagyobb súlyt vetnek a földrajzra és a természetismeretre is.

Jelentékeny hatással volt a magyar protestáns iskolaügyre a morva *Comenius*, aki négy esztendeig (1650-1654) Sárospatakon tanított. Itt írta többek között *Comenius Orbis sensualium pictus* című tankönyvét,

mely képekben iparkodott szemléltetni mindent, amit a tanuló a valóságban nem szemlélhet.

Comenius-szal egyidőben, a XVII. század derekán, egy lángelkű magyar tudós is terveket dolgoz ki az iskolarendszer reformálására: *Apáczai Csere János*, a filozófus, aki Descartes gondolatait már a XVII. század közepén magyar nyelvre ülteti át. Az ifjú nemzedék jobb nevelése útján akarja a magyar kultúrát emelni, mert hite szerint a műveltség a szabadság és politikai erő legfőbb forrása is. A hollandiai egyetemeken tanult Apáczainak különösen fáj a technikai tudományoknak a magyar földön való teljes hiánya. Apáczai rajzolja meg először a népiskolától az egyetemig egységesen összefüggő magyar közoktatási rendszer korvonalait.

3. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY ELSŐ ÁLLAMI KÓDEXE: AZ 1777. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A magyar közoktatásügy elvszerű rendezésére azonban, a folytonos török háborúk s a nemzeti fölkelések miatt, csak a XVIII. század második felében kerülhet a sor.

Így jelenik meg 1777-ben a magyar közoktatásügynek első átfogó, királyi rendelettel kibocsátott kódexe: A nevelésnek és az egész közoktatásügynek rendje, Magyarországon és kapcsolt tartományokban (*Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae MDCCLXXVII. 496 lap.*)

A Ratio az iskolák rendszerét úgy állapítja meg, hogy minden következő iskolai fokozat szervesen az előzőre épül fel. A legelső fok az elemi (nemzeti) iskola, mely falusi, kisvárosi vagy nagyobb városi lehet (e szerint egy-, két- vagy háromtanítós). Erre emelkedik fel a háromosztályos grammatikai iskola, majd a kétosztályú gimnázium (humanitásoosztályok). Az ötosztályú középiskolát végzetek a királyi akadémiák filozófiai, majd jogi tanfolyamára jutnak. Az egész rendszer betetőzője a királyi tudományegyetem.

A Ratio első alapelve az ország valamennyi iskolájának, akár királyi (katholikus), akár nemkatholikus, intézményszerű *állami felügyelete*: a tanítás anyagának és módjának, a tanügyi közigazgatásnak és fegyelemnek egyformasága minden iskolában. Ennek ellenőrzésére vannak hivatva a kir. főigazgatók. A tanügynek ilyen, minden alattvalóra vonatkozó szabályozását felekezeti s nemzetiségi különbség nélkül a felvilágosodott abszolutizmus feltétlen fejedelmi jognak minősíti. De ugyan csak a XVIII. századi felvilágosodás szelleme nyilvánul meg abban a rendelkezésben is, mely kimondja, hogy bármilyen vallású tanuló ezentúl szabadon látogathatja a kir. gimnáziumokat, akadémiákat s egyetemet,

ahol velük egyformán kell bánni felekezeti különbség nélkül, mert hisz valamennyien egy király alattvalói, egy ország polgárai.

A felvilágosodás másik alapvető gondolata, a *hasznosság* elve is végigvonul a Ratio rendelkezéseiben. Az egyes iskolafajoknak olyan tanítási anyagot szab meg, mely a tanulók jövő életviszonyainak megfelel, olyan ismereteket, melyeknek hasznát látják. Ezért a Ratio a művelődési anyag körét erősen kiterjeszti, a tanítás anyagát enciklopédikus jellegűvé szélesíti.

A tantárgyak szertelen sokasága, melyet a Ratio a művelt magyar emberre rá akar aggatni, egészen összhangban van a kor *enciklopédikus* irányával. Nem hiába fekszik e korszak hideg, észszerű stílusban emelkedő épületének küszöbén *D'Alembert* és *Diderot* Encyclopédie-je, mely a kor *összes* tudásának: a tudományoknak, művészeteknek s a technikának föltárásával iparkodik az elméletet megvilágosítani: mindent akar ismerni és ismertetni, de nem szerves, koncentrált összefüggésben, hanem szótárszerűen.

Meglepő, hogy a *testi nevelést* milyen erős hangsúllyal teszi meg a Ratio az iskolák feladatává, abban a korban, amikor még egy európai állam sem gondoskodik intézményesen a testnevelésről, bár a filantropisták már nem győzik ennek jelentőségét eléggé hangsúlyozni. A Ratio az első európai állami kódex, mely intézményszerűen szervezi meg a testi nevelést, főképp a játékokat. A városok kötelességévé teszi, hogy ifjúsági játékterekről gondoskodjanak, még pedig kettőről: az egyik az iskola közelében legyen, hogy a tanítás szünete közben is játszhassanak a tanulók; a másik a város határában, lombos fáktól körülvéve, frissvizű forrás közelében. A játéktéren minden osztálynak külön saját területe legyen.

4. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY GERMANIZÁLÁSA

A magyar művelődés első nagy hivatalos állami kódexének nem volt alkalma megszilárdulni. Alig három évvel kibocsátása után // *József* lép a trónra, aki bár formailag a Ratiót érvényben hagyja, megvalósulását számos intézkedésével gátolja. A felvilágosodott abszolutizmus kultúrpolitikájának ez az erőszakos képviselője mindenek fölé helyezi az államnak (értvén rajta soknyelvű egész birodalmát) racionális egységét, mely valamennyi népének azonos elvek szerint való művelését követeli meg. Ellensége lévén a nemesség előjogainak, a nemesség nevelését szolgáló gimnáziumok és főiskolák számát kívánja csökkenteni s a szellemi proletariátus kifejlődésének úgy akarja útját vágni, hogy jelentékeny tandíjat ró ki a tanulókra. Fiziokrata társadalomgazdaságtani felfogásának megfelelően elsősorban a földművelő parasztság iskolázását viseli szívéen. Az állam

valamennyi polgárának meg akarja adni a műveltségminimumot. Ezért az általános iskolakötelezettséget büntető szankcióval elrendeli s nagyszámban állít fel népiskolákat (még a háborús 1788/89. évben is Magyarországon majdnem 500-at). Eltörli a konviktusokat s helyükbe ösztöndíjat rendel. Felosztatja a szerzetesrendeket s így sok iskola tanítói kara kicserélődik s a legnagyobb tanárhiány áll be. Atszervezi a bécsi udvari tanulmányi bizottságot (Studien-Hofkommission), hogy a tanügyi reformokat egységes elvek szerint az egész birodalomra nézve végrehajtsa (1782). De legjobban felforgatja a magyar közoktatásnak éppen megszilárdulni akaró rendjét Józsefnek az az intézkedése, mely egyetemes iskolai és hatósági nyelvvé az egész monarchiában a németet teszi meg (1784). Pedig egész neveltetése franciás. Atyja, Lotharingiai Ferenc, keveset tud németül; anyja, Mária Terézia, leveleit franciául írja; József maga, anyjához intézett hivatalos aidememoire-jait, jelentéseit, császári utasításait, miniszterei számára készült jegyzeteit is túlnyomóan franciául fogalmazza s franciául levelez: nyelv dolgában mégis a haszon belátása a német nyelv fanatikus apostolává avatja. Parancsa szerint népiskolai tanító nem lehet az, aki nem tud németül; a gimnáziumba csak olyan tanuló vehető fel, aki németül írni és olvasni tud. Egy esztendő múltán minden tárgyat minden fokú iskolában csakis németül szabad tanítani. József nyelvi rendelete ellen a nemzet heves ellenállást fejt ki: a magyar nyelv iskolai és közéleti jelentőségének tudatára ébred. S megindul nemcsak a német, de a latin nyelv ellen is a több mint félszázados küzdelem, mígnem az 1844:11. t.-c. a középfokú iskolák nyelvévé a latin helyett a magyart avatja. A nemzeti nyelv ezentúl a magyar művelődési eszmény sarkpontja.

József tanügyi reformjait a legsúlyosabb kritika éppen a francia felvilágosodás tábora felől éri, mert ennek szellemében minden egalizáló törekvés mellett is sajátos módon titokban ott lappang az egyéni erők kultusza, a személyes szabadság individualizmusa. A demokratizmus merev egyenlőséget követel ugyan, de biztosítani iparkodik az egyenlő-jogú emberek egyéni erőinek szabadságát. A felvilágosodás utóbbi vonása, mely éles ellentétben áll minden abszolutizmussal, tör elő a nagy néptribúnnak, *Mirabeau*-nak éles kritikájából, melyet József tanügyi reformjain gyakorol. Ez a bírálat egyben jellemző dokumentuma annak, mennyire az általános érdeklődés középpontjában áll a XVIII. század végén Európaszerte a nevelés kérdése. *Mirabeau* hevesen támadja a monarchia iskoláiban folyó tanítás mechanikus jellegét: a központi kormányzat nemcsak a tanítás tárgyait határozza meg, hanem a leckék számát és felosztását is, úgyhogy Bécsben az ember minden percben tudhatja, vajjon a tanulók az olvasókönyvnek melyik lapját olvassák az egész monarchiában. Ez a kulturális deszpotizmusnak igazán a csúcspontja!

A neveléstanítást, ezt a valóban eleven tevékenységet, a hivatalos pedantériának, a tanfelügyelők bürokratikus gyámságának békóiba verik, a nevelést legálisan megrögzítik. A gimnáziumokban továbbra is a papság uralkodik. A jezsuiták helyébe a piaristák léptek, nem jobbak, ha ugyan nem rosszabbak, mint elődeik. Ezek is csak a latin és a görög auktorok értelmetlen kommentárjaival tömik a tanulók elméjét s túlterhelik őket grammatikai és retorikai finomkodásokkal. Rossz lábon áll az egyetemek ügye is. A tanárok kezét-lábát megköti a kicsinyes ellenőrzés és szolgálai függésbe kényszeríti. A professzorok most császári parancsra tankönyveket írnak: „Ezek kétségkívül kiváló munkák lesznek” – gúnyolódik *Mirabeau*. (De la Monarchie Prussienne. VII. 188-223.)

5. AZ 1790/91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNYTERVEZETE

József császárnak az egész monarchiát teljes egységbe kovácsoló merész terve összeomlik. Vele bukik az iskolákat germanizáló rendelkezése is. A nemzeti visszahatás az 1790/91. évi országgyűlésen radikálisan jelentkezik. A közoktatás terén a jelszó: *educatio nationalis* (nemzeti nevelés).

Az országgyűlés kimondja, hogy a nemzet autonóm módon maga szervezi újjá magyar nemzeti szellemben a közművelődés ügyét. Ezért az országgyűlés bizottságot küld ki a „nemzeti nevelés” elveinek megállapítására.

Meglepő s az európai kultúra történetében is számbaveendő tény, hogy nincsen akkortájt Európában egyetlen más nemzet, kivéve a forradalom lázában égő franciát, amely a maga művelődésének s közoktatásának ügyét képviselői útján országgyűlésen vagy parlamentben behatóan tárgyalta volna, csupán a magyar. A közoktatásügyet nálunk nemzeti ügynek nézik, az egész nép, a magyar nemzeti állam közös ügyének, melynek intézése a nemzet egyetemének joga.

Az 1790/91. évi országgyűlés közoktatási bizottsága *Ürményi* elnöklése alatt két esztendeig tanácskozik s egy terjedelmes törvényjavaslatot készít a nemzeti nevelés alapelveiről. Vezérgondolata a közművelődés egységes szervezése: az ország bármely nemzetiségű és felekezeti lakosai ugyanazon szellemi és testi nevelésben s ugyanazon oktatásban részesüljenek. Ez az egységnek elve, amely az 1777-iki Rationak is a felvilágosult abszolutizmus korában szülőanyja. Csakhogy most az egység gondolata nemzeti színezetet nyer, sőt egyenest a nemzeti nevelés alapelvevé lép elő.

A törvényjavaslatot egészen a XVIII. század felvilágosodási szelleme

s pedagógiai entuziazmusa hatja át. Első szakasza az állami hatalomnak az összes iskolákat uniformizáló jogát hangoztatja. A második szakasz a demokratikus kultúrpolitika szava: a polgárok valamennyi osztályának, a társadalom minden rétegének rendelkezésére álljanak éppen az ő művelődési szükségleteiknek megfelelő iskolák. Így legyenek népiskolák mindenütt, ahol valamely vallás istentiszteletet tart, sőt a népesebb leányegyházak helyein, a tanyákon is. A-törvényjavaslat a közoktatás ingyenességének elvét is törvényerőre óhajtja emelni. Az elemi iskolákat a községek tartásuk fenn; ha pedig erre erejük nincsen, a földesurak kötelessége a segélyezés. A csak népiskolát végző földműves- és iparosrend lelkébe már korán bele kell oltani az alkotmányhoz való ragaszkodás érzését. Itt van az állampolgári nevelés gondolatának csírája a népoktatás terén.

A nemzet lelkének e korbéli művelődési akaratát híven tükrözi vissza a törvénytervezet. Azonban csakhamar igen szomorú milieube kerül: a nagy francia háborúk viharába, amikor a hadügy háttérbe szorította a művelődés ügyét. A törvényjavaslat azonban így is a magyar közoktatásügy történetének egyik legértékesebb emléke marad: tanúsága annak, hogy Magyarország az akkori szellemi áramlatoknak, a nyugat-európai művelődéspolitikai törekvéseknek már igen kimélyült medre. A felvilágosodás valamennyi alapvető kultúrpolitikai elve érvényre jut benne: a törvényjavaslat szakaszait forgatva, ugyanazokra a gondolatokra bukkanunk, mintha csak *Diderot*-nak a *Katalin* cárnő számára másfél évtizeddel azelőtt készített közoktatási tervezetét, vagy *Talleyrand*-nak s *Condorcet*-nek ugyanazon időtájt a francia nemzetgyűlés elé terjesztett tanügyi javaslatát olvasnók.

6. AZ 1806. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A francia forradalmi eszméktől való félelme s a napóleoni háborúk miatt az uralkodó, *I. Ferenc*, nem engedi, hogy a magyar országgyűlés a törvénytervezetet tárgyalja. Ehelyett 1806-ban kibocsátja a második Ratiót, mint a magyar közoktatás új szabálykönyvét, mely aztán 1849-ig érvényben marad. (*Ratio Educationis Publicae totiusque Rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae, 1806. 315 p.*)

A második Ratio a népiskolák terén alig jelent haladást az elsőtől szemben. A középiskolák szervezetét annyiban változtatja, hogy a grammatikai osztályok számát háromról négyre emeli, amihez a két humanitás-osztály járul. Az első Ratio tanítástárgyainak számát csökkenti, a realiztikus-technikai irányt háttérbe szorítja. A latin retorikai művelődési eszményt így még hatékonyabban szolgálja. A görög nyelvet

a filozófiai tanfolyamra szorítja vissza, mint rendkívüli tárgyat. Az 1806. évi Ratio az 1777-ikivel szemben jóval szabatosabb és tömörebb, a tantervi részeket és módszeres utasításokat egymástól különválasztja. Szelleme egységesebb, kevésbé enciklopédizmusra hajló, a pusztá hasznossági célzat mellett itt-ott felcsillan benne a művelődés ideális tartalma és jelentősége iránt való érzék is. Viszont a reális tárgyaknak oly csekély szerepet juttat, hogy a művelődési anyagot egyoldalúvá laposítja.

A protestánsok, bár az állami Ratiót nem fogadják el, mégis többé-kevésbé hatása alatt állanak. Az evangélikusok 1805-ben kísérletet tesznek oktatásügyük egységes rendezésére, amikor kibocsátják a *Systema Scholarum*-ot.

7 A NEMZETI REFORMKORSZAK KÖZOKTATÁSÜGYI MOZGALMAI

Napoleon bukása után a Szentszövetség árnyékában az abszolutizmus Magyarországon is diadalt arat. De nem a *József* császár-féle felvilágosult abszolutizmus, mely annyira szívén viseli a népnevelés ügyét, hanem a patriarchális abszolutizmus, mely a nyugati eszmeáramlatok elől légmentesen elzárni iparkodik az országot.

Az 1825-27. évi országgyűlés *Széchenyi* fölléptével fordulópont: a magyar renaissance nagy eréllyel megindul. Ennek vezérgondolata: gyors ütemben pótolni kell elsősorban mindazt, amiben a kultúra terén a nemzet visszamaradt. Az új nemzeti művelődési eszmény kialakításában a magyar társadalom színe-java résztvesz. A nevelés kérdése, mint a nemzeti jövő problémája, talán sohasem érdekelte a közélet kimagasló alakjait oly mélyen és egyetemesen, mint éppen a reformkorszakban. Politika és pedagógia a legszorosabban egybeforr: a jó nevelés a legjobb nemzeti politika. Ezt a gondolatot *Széchenyi* hirdeti a legerősebb hangsúllyal, mert a nemzet fennmaradását szellemi újjászületésétől várja, ennek feltétele pedig a nemzet jól irányított nevelése. A kultúrpolitikai érdeklődés tárgya a húszas évektől kezdve elsősorban a népnevelés és csak másodsorban a közép- és felsőfokú oktatás. S ez a magyar nemzeti romantika szelleméből jól érthető, mert ez is az általános európai romantikus áramlatnak hulláma. A romantikának pedig egyik fővonása a demokratizmus: nem a felső társadalmi osztály az igazán értékes, hanem az alsó, az ártatlan, romlatlan, természetes nép, melyet *Rousseau* elmélete értelmében a kultúra még nem rontott meg. Ezért a romantikus irodalomnak, pl. *Eötvös*, a későbbi közoktatási miniszter regényeinek kedves tárgya az elnyomott nép fia, mint eddig nem is sejtett ősergiák forrása. De a népből is még inkább kiemelkedik a gyermek, a szeretetreméltó, ártatlan gyermek, aki a kegyetlen, mesterkéltnél, zord társadalomba

jut, mely eldurvítja, tehetségeinek szabad kibontakozását gátolja. A magyar reformkorszak művelődéspolitikai törekvéseinek hangsúlya tehát a koráramlatnak megfelelően – *Pestalozzi* iratainak hatása alatt is – a népoktatásra esik, mely különben is a legelhanyagoltabb. Az 1825-iki országgyűlésnek a népoktatás silány állapota egyik főserelme, melyet külön terjeszt a király elé. Sürgeti a népiskolák számának szaporítását, a faluktól messzeeső tanyák népének művelésére vándortanítók és papok alkalmazását, az általános iskolakötelezettség törvényben való kimondását, a falusi gyermekeknek büntetés terhe alatt való beiskolázását, falusi népkönyvtárak alapítását a felnőttek művelésének céljára. Az 1825/27. évi országgyűlés, mint a magyar nemzeti renaissance megindítója, nem hanyagolja el a közép- és felsőoktatás kérdését sem: kívánja, hogy a középiskolák latin oktatási nyelve helyébe most már a magyar lépjen: követeli nyugati mintára a polgári iskolák s reáliskolák felállítását s egy Polytechnikum alapítását; a középfokú leánynevelés megszervezését; a pesti egyetemen a rendszeres tanárképzésről való gondoskodást. Tiltakozik az országgyűlés a bécsi tanulmányi bizottságnak a magyar közoktatásügybe való jogtalan beavatkozása s a pesti egyetemnek a bécsitől való függősége ellen. Követeli, hogy a magyar ifjak a külföldi egyetemeken szabadon tanulhassanak, az idevágó tilalmak megszűnjenek. Az országgyűlés kétségbevonja a királynak azt a jogát, hogy egyoldalúan, az országgyűlés megkérdése nélkül, intézkedhetik a közoktatás kérdésében. A közoktatás újjászervezési terveinek kidolgozására az országgyűlés 1826-ban bizottságot küld ki, melynek munkálata *Opinio* címen jelenik meg (1830). Ezt valamennyi városi és megyei törvényhatóságnak megküldik, hogy tegyék meg észrevételeiket a közoktatásügy rendezésének új tervzetére s ilyen irányban utasítást adhassanak követeiknek, ha a tervezet országgyűlési tárgyalására kerül a sor. Főlemelő látvány: az évszázados mély álmából alig felocsúdott nemzet törvényhatóságai a harmincas évek elején országszerte tüzetesen megvitatják a magyar közművelődés állapotát, mindenki azon töri a fejét, milyen eszközökkel lehetne az elmaradt magyar kultúrát minél gyorsabban fölemelni?

8. REALISZTIKUS IRÁNYÚ REFORMTÖREKVÉSEK

Az 1777-iki Ratióban megvolt a törekvés arra, hogy az ország sajátos gazdasági igényeihez alkalmazza a tanulmányi rendet. Idevágó intézkedései azonban jórészt papiroson maradtak. A technikai szakoktatást sokáig csak egy intézmény szolgálja: az 1763-ban alapított selmeci bányászati akadémia, mely csakhamar európai hírre tesz szert s más országoknak is mintául szolgál. Még a franciák is école politechnique-jük megszervezésében a selmeci akadémiát tartják szem előtt (1794). Az alsó

és középfokú mezőgazdasági és ipari szakiskolának a földművelő Magyarországon való jelentőségét először *Theschedik Sámuel* látja át, amikor 1780-ban Szarvason ilyen irányú iskolát alapít (1791). A „magyar Basedow” azonban kellő anyagi támogatás híján néhány év múlva kénytelen becsukni iskoláját. A XVIII. század végétől kezdve azonban mind többen érzik az országban, hogy a pusztá latin iskola nem monopolizálhat egyoldalúan minden művelődési lehetőséget s hogy gazdasági-gyakorlati irányú iskolákra égetően szüksége van a nemzetnek, ha egészségesen akar fejlődni. Ennek a célnak egyelőre csak két szerény intézmény áll a XVIII. század végén szolgálatában: a *Mária Teréziá*-tól elrendelt rajziskolák (scholae graphidis) és a // *József*-tól az egyetemen 1782-ben alapított mérnökképző intézet (Institutum Geometricum). Ugyancsak a XVII. század végén születnek meg Magyarországon német mintára az első polgári iskolák a filantrópizmus szellemében.

A XIX. század harmincas éveiben a vezető magyar politikai körökben jelszóvá válik: az iskola az életre neveljen! *Széchenyi* reáliskolák és Polytechnikum felállítását követeli, hogy a különben jogi pályára tóduló magyar ifjúságot gyakorlati életpályákra terelje, *Kossuth* is a reál- és ipariskoláktól várja a művelt magyar polgári osztály megszületését. Az országgyűlés ilyen irányú követelményeit a bécsi udvar elutasítja. Az első szakiskolák mind magánintézetek, így a gróf *Festetich György*-tól még 1797-ben Keszthelyen alapított mezőgazdasági intézet, a Georgikon és az *Albert Kázmér* szásztescheni herceg kezdeményezésére 1818-ban szervezett magasszínvonalú magyaróvári gazdasági tanintézet. A rendszeres ipari oktatást, minthogy Magyarországon nincsen ez időben még fejlettebb gyáripar, csak a negyvenes években *Kossuth* sürgetésére létrejött mesterinas-iskolák és iparoktatási tanfolyamok képviselik. Az első magyar kereskedelmi szakiskola is magánintézmény (*Bibanco Gyula Emánuel* alapítja 1830-ban). A kormány megbízásából az első szakiskolai hivatalos tervezetet báró *Mednyánszky Alajos* készíti el (1842). A tőle elgondolt „ipariskoládnak (schola industrialis) szervezete és tanterve három ágazatra különül: kereskedelmire, mezőgazdaságira és iparira. A többször átrostált tervezet alapján nyílik meg 1846-ban a József-ipartanoda, melyből később a m. kir. József-műegyetem fejlődik ki.

9. DEMOKRATIKUS KULTÚRPOLITIKA 1848-BAN

1848 tavaszán megalakul az első magyar királyi felelős minisztérium. Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró *Eötvös József*, aki a vele szoros barátságban álló *Guizot* nyomdokaiban halad, először a népoktatásügyet óhajtja rendezni. Törvényjavaslatot nyújt be, mely

kimondja az általános iskolakötelezettséget, a népoktatás ingyenességét és elsősorban községi jellegét; a községek mellett a hitfelekezetek is tarthatnak fenn népiskolákat. A törvényjavaslatot az országgyűlés alsóháza elfogadja, de a felsőház a megindult szabadságharc zavaraira való tekintettel leveszi napirendről. Előbb azonban már az 1848:XX. t.-c. 3. §-a kimondja, hogy minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit az állam fedezi. A középiskolák és az egyetem reformja a háború zivatarra közepett csak tervezet maradt. Az 1848:XIX. t.-c. törvénybe iktatja az egyetemre nézve a tanítás és tanulás szabadságának elvét s az egyetemet közvetlenül a közoktatási miniszter hatósága alá rendeli. Már országszerte a szabadságharcra köszörülük a fegyvereket, amikor 1848 júliusában a magyar tanító világ egyetemes kongresszust tart, hogy megállapítsa az egységes közoktatási törvény alapelveit. Határozatait a szélső demokratizmus és liberalizmus szelleme hatja át. Az egész iskolaügyet államosítani óhajtja, a tanügyi közigazgatást teljesen önkormányzati alapra akarja helyezni, a vallásoktatást pedig magánügynek minősíti.

10. AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS KORSZAKA (1849/1860)

A szabadságharcnak orosz segítséggel való tragikus leverése után Bécs kíméletlen abszolutizmusa nehezedik a nemzetre (1849-1860). A magyar közoktatásügyet feltétlen paranccsal, az erőszakos germanizálás minden eszközével, a nemzet művelődési hagyományait sárbatiporva, a bécsi közoktatásügyi miniszter, gróf *Thun Leó* irányítja. Az abszolutizmus a népoktatásüggyel átlag nem sokat törődik; gróf *Thun* figyelmét elsősorban a közép- és főiskolákra irányozza. Egyik rendelete (1855) a népiskolák állítását és fenntartását a községekre bízta. A tankötelezettséget a 12. évig terjeszti ki; mivel azonban a népiskola osztályainak számát négyben állapítja meg, a gyermekek 10 éves korukban már elvégezhetik a népiskolát. Az egy tanítóra bízható gyermekek számát százban állapítja meg. Gróf *Thun* a népiskolában is elrendeli a német nyelv tanítását; túlbuzgó iskolai tanácsosai azt hirdetik, hogy még az alföldi csikós is németül fogja tanulni ábécéjét. Új tankönyveket kényszerít rá az iskolákra, melyek célja az „összbirodalom” iránt való szeretetre s a császár iránt való feltétlen tiszteletre való nevelés. A protestáns egyházakat még egy 1850 elején kiadott rendelet iskolai s egyéb önkormányzatuktól, melyeket számos régi törvény biztosított, megfosztotta.

A magyar középiskolák új rendjét az egész osztrák birodalom számára 1849-ben kiadott szabályzat (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, 257 1.) állapította meg. Bár a kiváló osztrák iskolaszervezőnek, *Exner*-nek s a nagy porosz filológusnak, *Bonitz*-nak ezt a

munkáját gróf *Thun* a nemzetre rákényszerítette s az erőszakos germanizálás célzata miatt ez a tanügyi kódex a nemzet szemében gyűlöletes alkotás maradt, a történet mai távlatában el kell ismernünk, hogy az 1777-iki Ratió óta ez volt a magyar középfokú közoktatásnak legértékesebb szabálykönyve. Szervezeti és pedagógiai részei jótékony és marandó hatásúak voltak a magyar középiskolák fejlődésére.

Az Entwurf az addigi hatosztályos gimnáziumi s kétéves filozófiai (akadémiai) tanfolyamot nyolcosztályos gimnáziummá olvasztotta egybe. Ezt viszont két tagozatra bontotta: négyosztályos algimnáziumra, amely a Ratio grammatikai iskolájának felelt meg, és négyosztályos felgimnáziumra, amely viszont a régi humanitás és filozófiai tanfolyam két-két osztályát kapcsolta egybe. A tantervet az Entwurf úgy állapította meg, hogy az algimnázium viszonylag befejezett, kisebb igényű általános műveltséget nyújt azok számára, akik nem folytatják tovább tanulmányukat; másrészt megadta az alapot azoknak, akik a felgimnáziumot óhajtották végezni s innen az egyetemre lépni. A tanterv, bár a neohumanizmus szelleme hatja át (a görög nyelv tanítását a III. osztályban kezdi), ezt szerencsésen egyensúlyba hozta a műveltség reális elemeivel. Az elavult Ratió val szemben mind a műveltségi anyag kiszemelése, mind a módszeres utasítások szempontjából rendkívüli haladást jelent.

Az Entwurf másik nagy jelentősége, hogy először szervezi meg a reális irányú középoktatást, mikor felállítja a reáliskolákat,– hogy az ország gyakorlati-technikai művelődési szükségleteit kielégítse.

11. AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Ferenc József császárnak 1860 októberében kiadott diplomája nyomán a magyar közoktatási kormányzat Bécsből Budára kerül. Az abszolutizmus nyomásától megszabadulva, különféle kísérletezések indulnak meg a magyar tanügy újjászervezésére. Ez azonban valóban csak akkor következik be, amikor az uralkodó 1867-ben kibékül a nemzettel s magyar királlyá koronáztatva magát, felelős minisztériumot nevez ki. A közoktatási miniszter, báró *Eötvös József*, úgy, mint 1848-ban, most is a népoktatás ügyének törvényes rendezését ismeri első feladatának. Az 1868: XXXVIII. t.-c, mely a népoktatás egész rendszerét szabályozza, az újabb magyar közművelődés alapvető s jelentőségében messze kiható törvénye. Büntető szankcióval mondja ki az általános iskolakötelezettséget a 6. évtől a 12., illetőleg a 15. életév betöltéséig. Az elemi népiskola két tanfolyamú: hat évig tartó mindennapi és három évig terjedő ismétlő tanfolyamból áll. A törvény emellett felső népiskolát is létesít a népesebb községekben, hogy az eleminél nagyobb képzettséget vigyen a nép közé, főképp gyakorlati, mezőgazdasági és ipari irányban.

A törvény jelentősége főleg abban áll, hogy az általánosan kötelező népoktatás ügyét minden irányban (a tanítás kötelezettsége, a népiskolák felállítási joga, a népiskolák fajtái és tanítási anyaga, a tanítóképzés, a tanítói képesítés) 148 §-ban szervesen szabályozza. Ennek értéke különösen akkor szembeszökő, ha meggondoljuk, hogy Anglia csak két évvel később, 1870-ben alkotta meg első népnevelési törvényét (Elementary Education Act), mely azonban az általános tankötelezettség elvét még nem jelentette ki, továbbá, hogy Franciaországnak volt ugyan 1833 óta népnevelési törvénye, a *Chuzot-féle*, azonban ez annyira hézagos volt s annyira nem lépett életbe, hogy a nyolcvanas évek elején *Jules Ferry*-nek kellett új, a francia népoktatás egységes fejlődését szervesen biztosító népoktatási törvényről gondoskodnia; a tankötelezettséget csak 1882-ben iktatta a francia törvényhozás a maga kódexébe. Ez Piemontban már 1859-ben megtörtént (*Legge Curati* 1859), azonban egész Olaszországra nézve csak az Unita Italia megszületése után, 1871-ben vált az elemi iskolázás egyetemesen kötelezővé.

A magyar országgyűlés a népoktatásügyet a lehető legliberálisabb alapon, az egyéni és testületi jogok legkíméletesebb tiszteletével rendezte még ott is, ahol az állam érdekei a jogok összébbszorításával nagyobb szigorúságot ajánlottak volna. Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. az iskolaállítás jogát úgyszólván korlátlanul adta meg a községeknek és a vallásfelekezeteknek, ezeken keresztül az ittlakó nemzetiségeknek, melyeknek rokonai az ország határain túl nemzeti alapon szervezett államokban éltek s magyarországi testvéreikre állandó vonzást gyakoroltak. Az említett törvény adta jogokat még csak fokozta a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. t.-c, mely szerint (14. §) „az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg” s ahol az állam állít fel iskolákat, ott is gondoskodni kell az anyanyelvi oktatásról. Ezekkel a törvényekkel, melyek a nemzeti kisebbségeknek a népiskolák terén úgyszólván korlátlan önrendelkezési jogot adtak, maga a magyar törvényhozás állította a legnagyobb akadályokat az egységes magyar nemzeti népnevelés útjába. A közoktatási kormány ismerte a nehézségeket, küzdött is ellenük évtizedeken keresztül, de az iskolafenntartási jogot a magyar nemzet ellen kiaknázó nemzetiségekkel szemben az erőszak fegyvereit sohasem használta, még ott sem, ahol erre a törvény felhatalmazta volna. A nemzetiségi községek és a felekezetek iskolaállítási törvényes jogát minden magyar kormány tiszteletben tartotta. Amikor az állam a felekezeti népiskolákat segíyezni kezdte, az államsegély elnyerésére a nemzetiségi kisebbségek nyelvén tanító iskolák éppúgy jogosultak voltak, mint a magyar nyelvűek.

Ennek ellenére a nemzetiségek egyes vezetői állandóan vádaskodtak a magyar közoktatási kormányzat ellen, hogy az iskolák útján erőszak-

kai iparkodik a nemzetiségeket megmagyarosítani. Azonban a magyarság ellenségei soha egyetlen esetet sem tudtak felmutatni arra nézve, hogy a magyar kormányok a hitfelekezetek (ezeken keresztül a nemzetiségek) népiskolaállító jogába beleavatkoztak volna s az iskolafenntartó helyett maguk szabták volna meg valamely népiskola nyelvét. A fenntartónak teljes joga volt arra, hogy az intézet tanítá nyelvéül akár egészben, akár részben az illető nemzetiség anyanyelvét állapítsa meg. Ugyanez a törvény a nem-állami, tehát községi és hitfelekezeti népiskolák tanítóinak fizetését az állam költségére ugyanannyira egészíti ki, amekkora az állami iskolák tanítóinak fizetése. Erre az állami segízésre azonban valamely nem-magyar tannyelvű népiskola csak abban az esetben tarthat igényt, ha a magyar nyelv tanítására, a tantervre és tankönyvekre, valamint a tanító képzésére nézve a törvényben megállapított kötelezettségnek eleget tesz. E törvény értelmében a nem-magyar tannyelvű iskolák mindegyikében – akár részesülnek államsegélyben, akár nem – a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a minisztertől a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanterv szerint és kijelölt óraszámban oly céllal tanítandó, hogy a nem-magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam végeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

A magyar népiskolai politika ellen a múltban emelt vádak a történeti igazság világánál csak egyre zsugorodnak össze. Az állam maga is az 1868. évi XXXVIII. t.-c. eredeti szándékától eltérően – mind több népiskolát kezdett a múlt század kilencvenes éveitől kezdve felállítani s ezek oly községekben is magyar tannyelvűek voltak, melyek lakossága túlnyomóan nem-magyar ajkú volt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar kormánynak ez az intézkedése az állami iskolák tanítási nyelvére vonatkozóan aránylag kevésszámú helyen váltott ki ellenhatást. A nem-magyar ajkú lakosság túlnyomó nagy része gyakorlati szempontból súlyt vetett arra, hogy gyermekei az iskolában a magyar nyelvet megtanulják, mert a magyar nyelv, mint államnyelv s mint a gazdasági élet (ipar, kereskedelem) terén szinte nélkülözhetetlen nyelv, szükséges vagy legalább is hasznos volt mindenkire nézve, aki nem akart falujában az eke szarvánál megmaradni. Az állami magyar tannyelvű iskolákat a legtöbb helyütt nem a magyar kormány oktrojálta, hanem maga a lakosság sürgette. Egy sereg bizonyíték mutatható fel arra, hogy a nem-magyar ajkú vidékek lakossága maga magyarnyelvű állami népiskolát követelt. Ez különösen áll a német, rutén és tót lakosságra. Azt is figyelembe kell venni, hogy sokhelyt, ahol magyar tannyelvű népiskolát szervezett az állam, továbbra is megmaradt a felekezeti iskola, mely a nemzetiségi lakosság anyanyelvén tanított. Arra az erőszakos módszerre, melyet ma a román, szerb és cseh állam alkalmaz, t. i. hogy maga állapítja meg,

vajjon a gyermek melyik iskolába járhat, a magyarországi népiskolai politika múltjában egyetlen egy eset sem található: mindenkor minden szülő abba a tannyelvű iskolába adhatta be gyermekét, amelybe akarta. E tekintetben sem a faj, sem a felekezet, sem a családnév nem volt soha irányadó. A családnevek „vegyelemzése” abból a célból, hogy a gyermek az iskolában anyanyelvétől megfosztassék (ami az 1919-ben elszakított területeken az új államoknak a legtermészetesebb emberi szabadság ellen való merénylete), Magyarországon sohasem alkalmaztatott. Kétségbe nem vonható és megcáfолhatatlan tény azonban, hogy az iskolafenntartóknak tannyelvmegállapítási joga mindvégig sértetlen maradt s ezzel a jogával mindegyik, ha a nemzetiségi nyelvhez való tanításhoz ragaszkodott, mindenféle joghátrány nélkül élt is.

Hogy a nem-magyar ajkú lakosság is sok helyütt nemcsak túrte, hanem kívánta a magyar tanítást, azt az 1918 utáni magatartásuk is meggyőzően bizonyítja. A csehektől megszállott területen gyakori eset volt, hogy a tót lakosság is továbbra ragaszkodott a magyaryelvű tanításhoz. Sokszor találkozunk cseh íróknál azzal a panasszal, hogy a tótok még mindig magyar érzelműek, „felszabadulásuk” után is szeretik magukat magyaroknak vallani, gyermekeiket magyar iskolába küldeni, magyarul beszélni, magyar újságokat, könyveket olvasni stb. A szatmármegyei, temesvári, bácskai stb. németek a magyar uralom megszűnte után is jó-ideig kitartóan ragaszkodtak, az új hatóságok erőszakoskodása és üldözése ellenére is, gyermekeik magyar iskoláztatásához. A somogy megyei horvátok a három évig tartó szerb megszállás alatt faj testvéreik minden parancsa és fenyegetése ellenére mindvégig kitartottak a magyar tanításv nyelv mellett.

Az államalkotó magyarsághoz önként hajló, a többszáz évi bevándorlás után már magától asszimilálódó néprétegekkel szemben voltak Magyarországon olyan nemzeti kisebbségek is, amelyek a magyarságtól többé-kevésbé elzárkóztak és ragaszkodtak az anyanyelvükön való tanításhoz. A magyar állam ezeknél is mindig megengedte a tisztán anyanyelven folyó tanítást. Az erdélyi szászok pl., ez az alig 200.000 főnyi, de fajához erősen ragaszkodó, szeparatista hajlamú kis néptöredék, németnyelvű iskoláit a magyar uralom alatt háborítatlanul a legmagasabbra fejleszthette. Volt 234 német népiskolája, 7 polgári iskolája, 7 gimnáziuma, 2 reáliskolája, 2 tanítóképzője s több szakiskolája. Mindezekben az iskolákban németül tanítottak, a magyar államnyelv tanítása a minimumra szorítkozott s egyébként is majdnem eredménytelen volt. Ennek ellenére ezek az iskolák a magyar uralom alatt jelentékeny államszegélyben részesültek.

A görögkeleti szerbek, egyházi autonómiájuk védelme alatt, szintén nagyszámú (258) elemi iskolát, 8 polgári iskolát, 2 tanítóképzőt és

1 gimnáziumot tartottak fenn. Iskolafenntartási jogukkal oly bőségesen éltek, hogy még oly vidékeken és községekben is, ahol elenyésző kisebbségben éltek, 10-15 gyermek számára is tartottak fenn tisztán szerb tanítási nyelvű iskolákat. A románok a gör. kath. és gör. kel. vallás égisze alatt a román tannyelvű iskolák nagy számát (pl. 1915/16-ban 1816 népiskolát, 5 középiskolát) tarthatták fenn, amelyek jelentékeny része államsegélyt is kapott.

Hogy a németeknek ugyanekkor csak 422 s a tótoknak 310 tisztán anyanyelvű iskolájuk volt, annak a nemzeti öntudat kisebb foka mellett az az oka, hogy ezek a nemzetek, főképp gyakorlati-hasznossági okokból, sokkal nagyobb hajlamot mutattak az önkéntes asszimilálódásra. Azt, hogy a magyar kormány az asszimilálódásra való hajlamot nem nézte rossz szemmel, sőt szívesen támogatta is, legkevésbé azok a nemzetek vehetik rossz néven, amelyek most nem állanak meg a douce violence-nál, hanem törvények útján, egészen nyílt erőszakkal – a trianoni béke biztosította kisebbségi jogokat sárba tiporva – zárták be hirtelen százzszámra az uralmuk alá jutott három és félmilliónyi magyarság iskoláit s tiltották el a magyar gyermekek tízezreit a legkülönbébb ürügyek alatt a még nagynehezen megmaradt kisszámú magyar iskolák látogatásától.

Magyarország, melynek területét a trianoni békekényszer majdnem egynegyedére szabdalta le s mintegy három és félmilliónyi magyarságot szavazás nélkül „a népek önrendelkezési elvé”-nek nevében idegen uralom alá kergetett, ma még jobban tiszteli a népoktatás terén a nemzeti kisebbségek jogait, mint valaha. A régi, példátlanul liberális iskolafenntartási és tannyelv-meghatározási jogot még jobban kiterjesztette.

12. A POLGÁRI ISKOLA

Az 1868. évi népoktatási törvény, mely a népiskolák, a felsőbb népiskolák s a tanítóképzők szervezését, tanulmányi rendjét s iskolai közigazgatását megállapítja, egy új iskolafajt is iktatott a magyar iskolák rendszerébe: a polgári iskolát. Ezt az iskolatípust a törvény szintén a népoktatás betetőzésére szánta, de ettől függetlenül önálló tanulmányi irányzattal oly tanulók számára, akik a népiskolai műveltségénél magasabbat óhajtanak szerezni, de nem tudományos (középiskolai) készülséget kívánó pályákra menni. A polgári iskola tanítási anyaga a közepes gyakorlati irányú műveltség elemeit öleli fel.

13. AZ 1883. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Egy évtizedig tartó hosszas tárgyalás után jött létre 1883-ban a középiskolák életét minden irányban szabályozó alapvető törvény (XXX. t.-c.). Eszerint a középiskolának, vagyis a gimnáziumnak és a reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse. Ezt a feladatot a gimnázium minden irányú humanisztikus, főképp az ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig főképp a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg. Mindkét iskola-típus nyolc évfolyamból áll, melyet az érettségi vizsgálat fejez be. A tanulók a népiskola negyedik osztályának sikeres elvégzése után léphetnek a középiskolába.

Az iskolaállítási jogot a középiskolákra nézve is, úgy mint a népiskolákra vonatkozóan, a törvény rendkívül liberálisan állapította meg. Középiskolákat állíthat ugyanis minden jogi személy: az állam, bármely nemzetiségű egyes honpolgár, bármely község, egyház vagy egyházközség az állami törvények megtartásának kötelezettsége és az állam törvény-szabta felügyelete mellett. Az 1868. évi XLIV. és az 1883. évi XXX. törvénycikk teljes szabadságot enged a hitfelekezeteknek arra nézve, hogy a tőlük fenntartott középiskolákban a tanítás nyelvét maguk határozzák meg. Ezzel a joggal éltek is az egyes hitfelekezetek, melyek egyszersmind valamely nemzetiséget képviseltek. Az ország összeomlásakor, az 1917/18. tanévben volt 5 román-, 1 román-magyar-, 1 olasz-, 1 olasz-magyar-, 9 német- és 1 szerbnyelvű középiskola. Régebben több nem-magyar nyelvű középiskola volt, azonban a fejlődés természetes irányának kell minősítenünk azt, hogy az egyes nemzetiségek önként alkalmazkodtak az ezer éven keresztül államfenntartó s őket, mint bevándoroltakat befogadó magyarság nyelvéhez.

Minthogy a társadalom mind szélesebb rétege tolt az értelmiségi pályákra, melyek törvényszabta előfeltétele a középiskola elvégzése, a magyar középiskolák száma gyors ütemben szaporodott. 1870-ben 146 gimnázium, 24 reáliskola volt az országban; 1900-ban már 165 gimnázium és 32 reáliskola; 1917-ben pedig 186 gimnázium és 34 reáliskola, amelyekhez még 39 leányközépiskola járult. Az iskolafenntartók közül mindjobban az állam lépett előtérbe: 1892-ben 13 állami, 128 felekezeti s 9 egyéb jellegű gimnázium volt az országban; 1917-ben már 50 állami, 124 felekezeti s 12 egyéb jellegű gimnázium. A tanulók száma is gyorsan emelkedik: 1900-ban a gimnáziumi tanulók száma 48.353, a reáliskolaiaké 9.699; ellenben 1917-ben 67.190, illetőleg 12.662. Érettségi vizsgálatot, mely a főiskolákra való belépés feltétele, 1890-ben még csak 2.173 ifjú tesz; 1917-ben már 6.009-en.

14. AZ EGYETEMEK ÉS FŐISKOLÁK FEJLŐDÉSE

Az 1867-iki kiegyezést követő korszakban a főiskolaügy is nagy fejlődésnek indul. 1872-ben a magyar törvényhozás felállítja a kolozsvári egyetemet jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti, nyelv- és történettudományi és matematikai-természettudományi karral. A kolozsvári egyetemnek 1906-ban már 2410 hallgatója van. A kir. József Polytechnikum 1872-ben műegyetemmé szerveződik át, mely oly hatalmas fejlődésnek indul, hogy a nyolcvanas években épített palotája szűknek bizonyul s ezt 1909-ben új, a Duna partján épült hatalmas épülettömbbel cseréli fel. Mindinkább előtérbe lép egy harmadik egyetem gondolata is, míg végre a törvényhozás az 1912. évi XXXVI. t.-cikk alapján Pozsonyban és Debrecenben állít fel egyszerre két új egyetemet. Az egyetemekkel párhuzamosan virágzó fejlődésnek indulnak a többi főiskolák is, új épületeket és felszerelést nyernek, tanári karuk egyre kiegészül: így a bányászati és erdészeti főiskola, az állatorvosi főiskola, a mezőgazdasági akadémiák, a kereskedelmi akadémia, a képzőművészeti főiskola, a zeneakadémia és a színművészeti akadémia. Az egyetemi és főiskolai hallgatók száma, főképp a 90-es évektől kezdve, rohamosan nő: 1866-ban 4955, 1900-ban már 10.567, 1913-ban 14.575. A világháború alatt ez a szám csökken, de 1919-ben, a hadbavonult ifjak hazatódulása után, 18.449-re emelkedik. 1895 óta az egyetemek orvosi és filozófiai karain nők is tanulhatnak: 1897-ben még csak 6 nő iratkozik be, 1917-ben már 1189.

15. AZ ORSZÁG MEGCSONKÍTÁSÁNAK KÖZOKTATÁSÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI

A magyar közoktatásügynek ezt a szépen fejlődő, virágbaboruló fáját derékba töri a világháború s a nyomában következő trianoni békediktátum. Ez a magyar nemzetet, amelynek képviselője, gróf *Tisza István* miniszterelnök – mint a hadüzenet okmányaiból kitűnt – egyedül ellenetzte a koronatanácson a monarchia államférfiai közül a háborút, ezeréves földjének háromnegyed részétől, lakosságának pedig kétharmadától fosztotta meg s körülbelül négy millió magyart vetett idegen, sokkal alacsonyabb kultúrájú népek igája alá. A nagy összeomlást követő békekötések egyetlen nemzetet sem csonkítottak meg oly tragikusan, mint a magyart. A magyarság rettenetes kulturális veszteségét hadd világítsa meg itt néhány rideg statisztikai adat. A régi Magyarország 2.958 kisdudóvó jellegű intézetéből Csonka-Magyarországnak 1215 maradt; 16.929 elemi népiskolából elvesztettünk 10.494-et s maradt 6435. A régi Magyarországon 532 polgári iskola volt; ebből az elszakított területekre esett 292, maradt 240. Kilenc óvónőképző-intézetből a magyarságra kényszerített

békeszerződés elcsatolt négyet, 50 férfitanítóképzből 32-t, 42 tanítónőképzből 19-et. A felső kereskedelmi iskolákból elvesztettünk 26-ot, megtarthattunk 28-at. Megdőbentő fiúközépiskoláink veszteségének mérlege: 187 gimnáziumunkból elvettek 99-et, meghagytak 88-at; 34 reáliskolánkból elveszett 18, megmaradt 16. A 43 leányközépiskolából 25 maradt határainkon belül. Veszteségünk mérlegénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy a középiskolai tanulók 82.6%-a magyar anyanyelvű volt. A majdnem félszázados, rendkívül gazdagon kiépített és felszerelt kolozsvári egyetemet a románok még két évvel a békeszerződés előtt lefoglalták s tanárait a színmagyar erdélyi városból kiutasították. Ugyanígy jártak el a csehek az újonnan (1912) alapított pozsonyi egyetemmel. Selmec ősi bányászati és erdészeti akadémiaja kénytelen volt a megszállók elől menekülni. Kassán és Kolozsvárt kitűnően berendezett mezőgazdasági akadémia hullott a megszállók ölébe. Hasonlóképp esett áldozatul a kassai, nagyvárad, eperjesi és a máramrosszigeti jogakadémia.

16. A MAGYAR KULTÚRPOLITIKA TRIANON UTÁN

Amint azonban a nemzet a rettenetes csapásból felocsúdott, éppen kulturális téren iparkodott elsősorban önmagát regenerálni s jobb jövője számára utat törni. A nemzet szívós művelődési akarata gazdasági elesettsége dacára egyre újabb és újabb kulturális intézményeket teremt, vagy a régebbi intézmények keretét tágítja, hiányait pótolja s beléjük új szellemet lehel. Az új kultúrpolitika egyik főtörekvése, hogy a Nagy-Magyar Alföldön, a tanyavidéken szétszórt lakosság gyermekeinek iskolázását elősegítse. A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. t.-cikk rövid idő alatt lehetővé teszi, hogy a főképp tanyákon lakó magyarság fiai több ezer új tanteremben szerezzék meg a műveltség elemeit, melyektől mindmáig iskola híján apáik meg voltak fosztva. Most tárgyalja a magyar parlament azt a törvényjavaslatot, mely a tankötelezettség korát 16 éves korig terjeszti ki: minden gyermeknek 14 éves koráig a nyolcosztályos népiskolába, 16 éves koráig a két évfolyamú, mezőgazdasági vagy ipari irányú továbbképző iskolába kell járnia. A polgári iskolákról szóló új törvény (1927. évi XII. t.-cikk) minden község számára, melyben a lakosság lélekszáma 5.000-nél nagyobb, négyosztályú polgári iskolát biztosít. Az ország megcsonkítása után 240 polgári iskolánk maradt, ma már 412 van. Az iskolán kívüli népművelés erélyes megindítása, 1.500-nál több népkönyvtár megszervezése a földművelő és iparos felnőtt munkásság műveltségi színvonalát, a magyar mezőgazdaság és ipar versenyképességét van hivatva emelni. A mai magyar művelődéspolitikai legfőbb alapelve: a kultúr-

demokrácia a legbiztosabb alapja az egészséges politikai demokráciának. Minél műveltebb a társadalom piramisának széles alapzata, annál szilárdabban áll a társadalom épülete, annál fokozottabb és szakszerűbb a termelés, annál virágzóbb a jólét s annál kevésbé kell félni a tömegek forradalmi rázkódásaitól. Az intenzív és extenzív népoktatás az igazán cselekvő s nem jelszavakba vesző demokrácia. Ugyanezt a célt szolgálják a kellő számban felállított mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi alsó- és középfokú szakiskolák is.

Az új középiskolai törvény (1924. évi XI. t.-cikk) a gimnázium s a reáliskola közé beiktatja a reálgimnáziumi iskolatípust s ezzel a modem művelődési javak nagyobb mértékű megszerzését teszi lehetővé. Ennek egyik szellemi biztosítékáról gondoskodik a tanárképzésnek az 1924. évi XXVII. t.-cikktől megszabott új rendje. A magyar középfokú leánynevelés egészséges fejlődése várható a leányközépiskolákról és leánykollégiumokról szóló 1926. évi XXIV. t.-cikk életbeléptetésétől.

Az egyetemi és főiskolai oktatásügy terén különösen felemelő a nemzet áldozatkészsége. Az 1921. évi XXV. t.-cikk a székhelyéről száműzött pozsonyi egyetemet Pécssett, a románoktól kiűzött kolozsvári egyetemet pedig Szegeden állította fel s új épületekkel s felszereléssel látta el. A debreceni egyetemnek a háború alatt megindult nagyszabású építkezése befejezéshez közeledik.

Magyarország ezeréves fennállása óta mindig a legsűrűbb érintkezésben volt a nyugateurópai művelődési gócpontokkal; fiatalsága a közép-kor óta nagyszámban kereste fel a francia, német, olasz, svájci, holland stb. egyetemeket. E hagyomány fennmaradását hatékonyan biztosítja most az 1927. évi XIII. t.-cikk, amely nagyszámú ösztöndíjakkal s Collegium Hungaricum-ok szervezésével a tehetséges, fiatal, tudós nemzedéknek lehetővé teszi a szellemi élet nagy nyugateurópai metropolisáiban a tanulmányokba való elmélyedést s az európai tudományos életbe való közvetlen bekapcsolódást.

A magyar főiskolai oktatás- és ösztöndíjügy erős i'ellendítésének, mely a nemzettől a legnagyobb anyagi erőmegfeszítést követelte, legfőbb kultúrpolitikai igazolása az a gondolat, hogy az egyetemek és a főiskolák vannak hivatva arra, hogy a nemzetnek a társadalmi s gazdasági élet terén minél több európai látókörű, vezető szakembereket neveljenek. A kultúra sugarai mindig felülről áradnak lefelé: az egyetemekről a középiskolák, a középiskolákról a népiskolák felé.

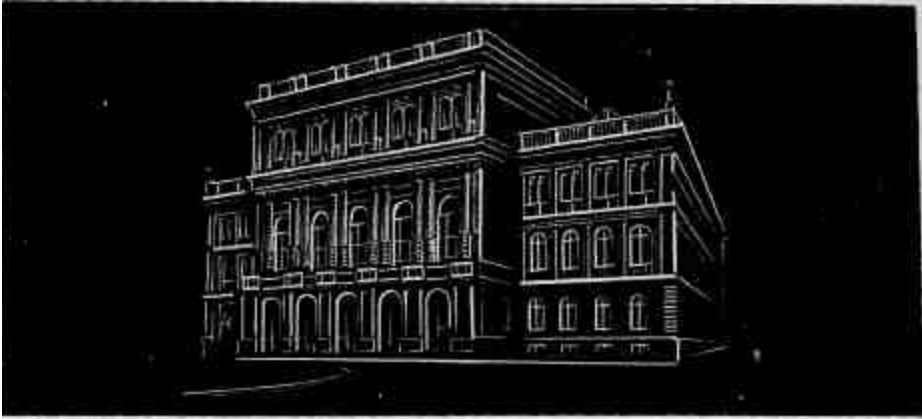
Egészen friss élet kering a nagy magyar közgyűjtemények (Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Orsz. Levéltár stb.) ereiben is, mióta az 1922. évi XIX. t.-cikk az egyetemek mintájára önkormányzattal bíró Országos Magyar gyűjteményegyetem-be foglalta

őket össze. Elvesztvén az ógyallai régi csillagvizsgáló intézetet, Budapest mellett a Svábhegyen új csillagvizsgáló nyert modern felszerelést; a biológiai kutatás céljára pedig a Balaton-tó partján, Tihanyban biológiai kutatóállomás épült.

Csonka-Magyarország közoktatástügyének kereteit néhány statisztikai adattal világítjuk meg. 1927-ben 1054 kisdédóvónk volt 1438 óvónővel s 114.421 gyermekkel; népiskoláink száma 12.228, a néptanítóké 17.147, a tanulóké 995.593. Iparos- és kereskedőtanonc-iskola 450 volt 75.957 tanulóval; polgári fiú- és leányiskola 416, ahol a tanárok száma 4200, a tanulóké 83.792. Tanító- és tanítónőképzőnk 48 volt, 593 tanerővel és 6106 tanulóval. fiú- és leányközépiskoláink száma 156, a tanároké 2994, a tanulóké 61.017. Az országnak 49 felsőkereskedelmi iskolájában 701 tanerő tanít s 10.558 tanuló tanul. Az egyetemeken és műegyetemen 756 tanerő tanít 11.372 hallgatót; 17 különböző felekezetű hittani főiskolán 674 teológus tanul, a 3 jogakadémián 1048 jogász, az 5 mezőgazdasági főiskolán 1104 gazdasz.

A teljesen lefegyverzett és gúzsbakötött magyar nemzet elsősorban a szellem hatalmában bíz: műveltségének minél erősebb fokozásában és elmélyítésében keresi hajdani szabadsága és régi ereje visszaszerzésének lehetőségét és szilárd biztosítékát.

BALOGH JENŐ: A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS MUNKÁSSÁGA

M. Tud. Akadémiát 103 év előtt a reformkor legnagyobb magyar államférfia, gróf Széchenyi István alapította a pozsonyi országgyűlésen 1825 november 3-án tett azzal a kijelentésével, hogy nagy vagyonának egyévi jövedelmét (60.000 forintot) a magyar nyelv további kiművelése és a tudományok ápolása végett a felállítandó Tudós Társaságnak ajándékozta. A példa gyors követésre talált és néhány év alatt, különösen Széchenyi Istvánnak állandó buzgólkodása folytán nemzeti adakozásból összegyűlt az az összeg, amely lehetővé tette, hogy az Akadémia mai szervezetének és alapszabályainak megállapítására kiküldött bizottság első tanácskozásait 1828 május és április havában megtarthatta és munkásságát 1831-ben megkezdhette.

Ez az Akadémia nem valamely uralkodónak, vagy nem a kormánynak alapítása, hanem a magyar nemzet adakozásából keletkezett és igazi nemzeti tudós társaság, amely éveken keresztül az akkori központi kormánynak ellenállásával és munkásságának első évtizedeiben az osztrák cenzúra zaklatásaival is küzdött.

Különösen az u. n. abszolutizmus korában 1849-1861-ig volt megbénítva az Akadémia munkássága és csak a nagy magyar államférfiak, – gróf Széchenyi István, Deák Ferenc és mások erélyes ellenállása és előterjesztései biztosították azt, hogy szemben az osztrák kormány törekvéseivel az Akadémia magyar nyelven művelhette a tudományokat.

A kiegyezést követő 50 esztendő volt az Akadémia eddigi fénykora, amelyben a tudomány minden ágára kiterjedő nagy és széleskörű munkásságot fejtett ki.

E munkásságnak minden tudományág körére kiterjedő feltüntetése „*Az Akadémia első évszázada*” című kiadványban, két terjedelmes kötetben jelent meg. Különösen nagyarányú és úttörő tudományos működést fejtett ki Akadémiánk a nyelvtudományok, továbbá a történeti tudományok és a természettudományok némely ága terén. Ez úttörő munkásság köréből itt csak a két Bolyainak, Jánosnak és Farkasnak matematikai, néhai kiváló másodelnökünknek, Plósz Sándornak, külföldön is ismert jogtudományi és néhai elnökünknek, báró Eötvös Lórándnak, geofizikai és geodéziai kutatásait említem fel.

Már az első szervezéskor az alapítókkal egyetértve a szépirodalom felkarolása is tervbe volt véve és ugyanakkor működött nagy költőink, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel és Kazinczy Ferenc is beválasztottak. Különösen a Kisfaludy-Társaság megalapítása óta a szépirodalom terén Akadémiánk munkássága inkább csak a pályázatokra és bírálatokra s időnként néhány kiváló költeménykötet kiadására szorítkozott, de az utóbbi évtizedekben is Akadémiánk több kitűnő költőt és írókat számíthatott tagjai közé és a Nagyjuttalmat kilenc évenként kizárólag a szépirodalom munkásainak ítéljük oda, ezzel is kimutatván a nagybecsülést és tiszteletet, amellyel Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, Arany János, Lévy József és legutóbb Vargha Gyula költészetének adózunk.

Az ú. n. proletárdiktatúra alatt Akadémiánk munkássága is hónapokig szünetelt, helyiségeinket lefoglalták és számos tagtársunk zaklatásoknak volt kitéve. Az 1919-et követő években pedig pénzünk értékének csökkenése folytán Akadémiánk is elvesztette 6,900.000 aranykoronát meghaladó tőkevagyonát, amely állampapírokban, hadikölcsönkötvényekben és földhitelintézeti értékpapírokban volt elhelyezve.

Az 1919-et követő években azonban lassanként elsősorban a magyar kormány, illetőleg a törvényhozás, de párhuzamosan a társadalom érdeklődése folytán is, anélkül, hogy gyűjtést rendeztünk, vagy propagandát indítottunk volna, teljesen önkéntesen megindult az adakozás az Akadémia céljaira és lehetővé tette tudományos kiadványaink folytatólagos megjelenését.

Legújabban néhai bojári gróf Vigyázó Ferencnek két végrendelete, amelyek Akadémiánkat tették a nagy vagyon örökösévé, remélhetővé teszi, hogy a hagyatéki terhek kifizetése és az örökhagyó úr ellen indított perek befejezése után, Akadémiánk tudományos és nemzeti célokra e hagyaték jövedelméből jelentékeny összegeket fog majd fordíthatni.

Az Akadémia 1831-ben munkásságát hat tudományos társaságban kezdte

meg, most pedig három osztályban fejti ki. Az I. osztály a nyelv- és széptudományok (esztétika, irodalom, költészet) művelésére alapított, a II-ban a bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok vannak egyesítve. A III-ban tagtársaink a matematikai- és természettudományokat művelik.

Az Akadémiának ezidőszerint kb. 225 belfagya és számos kültagja van. Az utóbbiak közt Társaságunk az ötvenes évek óta megválasztotta a külföldi tudományok legkiválóbb képviselőit.

Az Akadémiának évtizedek óta tekintélyes és nagyjelentőségű folyóiratai vannak (Budapesti Szemle, nyelvtudományi, irodalomtörténeti, történeti, hadtörténeti, közgazdasági, archaeologiai, matematikai és természettudományi folyóiratok); hivatalos folyóiratában az elnöki megnyitó beszédeket s a bizottságok és osztályok munkásságáról szóló jelentéseket teszi közzé és Könyvkiadó Vállalatában 1876 óta eredeti és fordított jelentős munkákat juttat el a szélesebb olvasóközönség kezeihez.

Kiadványaink közül nagyjelentőségű az Etymologiai Szótár, mely a magyar nyelv fejlődésének és alakulásának évszázadok múlva is alapvető forrásműve.

Tagtársaink tudományos kutatásának eredményeit francia és német nyelven megjelenő folyóiratokban, valamint egyes kiadványainkhoz csatolt idegen nyelvű fordításokban tesszük hozzáférhetővé a külföldi tudósok részére, különösen ismertek ezen a réven és egyúttal más világ-részekben is keresettek természettudományi osztályunk folyóirata és más kiadványai.

Remélhető, hogy mihelyt a gróf Vigyázó-féle vagyion ma még vitás kérdéseinek tisztázása után Akadémiánk pénzügyi helyzete jelentékenyen kedvezőbbé fog változni, Akadémiánk tagjai munkásságukat új kutatási területekre is ki fogják terjeszteni és hogy Társaságunk fennakadás nélkül fog tovább haladni azon az úton, amelyet kitűnő elődeink évtizedek előtt megkezdték.

A Magyar Tudományos Akadémia tagjai elméleti tudományos munkásságukon felül mindig nagy tevékenységet fejtettek ki a szorosabb értelemben vett tudományos *kutatások* terén is. E részben megemlítem néhai kiváló elnökünk, báró Eötvös Lóránd geodéziai kutatásait, amelyekről Akadémiánkban az 1901 május 12-én tartott ünnepi ülésen számolt be. Ezenfelül több tagtársunk, így Jerney János, Vámbéry Ármin, Stein Aurél és mások, külföldön is világszerte ismert kutatásokat végeztek, az 1914-ben megalakított balkáni (később keleti) bizottság tagjai egyes Balkán-államokban folytattak sok tudományos eredménnyel járó vizsgálódásokat; párhuzamosan Nagymagyarország területén pedig főleg archeológiai, geológiai és más természettudományi kutatások folytak.

Néhai gróf Vigyázó Ferencnek 1928 augusztusban kihirdetett két

végrendelete alapján remélhető, hogy a M. Tud. Akadémia pénzügyi helyzete néhány év múlva kedvezőbbé válik és így az Akadémiának módjában lesz tudományos kutatások támogatására is jelentékenyebb összegeket előirányozni. Az 1928 november 26-án tartott összes ülés húsztagú bizottságot küldött ki e tárgyban véleményadás és javaslatétel végett.

E bizottság tárgyalta a különböző osztályok körébe tartozó óhajokat, kívánságokat és javaslatokat és több évre terjedőleg állapítja meg Akadémiánk tennivalóit a *kutatások* terén.

Amíg száz év előtt az Akadémiának első feladata volt a *magyar nyelv* kiművelése, újabban teljes tudatában vagyunk annak, hogy a magyar tudósoknak alapvető munkáit és a kutatások eredményeit a magyar kiadáson felül valamelyik *világnyelven* készült fordításban is közzé kell tenni. Így adta ki Akadémiánk német nyelven a külföldön is ismert kiváló geológus, id. Lóczy Lajos „*Geologische Studien im westlichen Serbien*” című munkáját, amely a Balkán-kutatások tárgyában kiküldött bizottságnak egyik kiadványa volt. Csak pénzügyi nehézségek akadályozzák azt, hogy más ilyen nagyobb terjedelmű munka is idegen nyelven közzététessék.

VARJÚ ELEMÉR: A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

legtöbb országnak van olyan *nemzeti* múzeuma, amelynek feladata saját területe emlékeinek megőrzése, az elődök életének bemutatása és a nép jellegzetes vonásait feltüntető tárgyak összegyűjtése, de az ilyen múzeumnak sehol e világon nincs olyan mélyreható jelentősége, mint Magyarországon. Más nemzet körülvezetheti az idegent története dicsőséges, örömteljes, vagy borús eseményeinek színterén; a magyarság arra van kárhóztatva, hogy az emlékekben élő múltat csupán múzeumban mutogathassa, mert a helyeknek, hol története legnagyobb jelenetei lejátszódtak, vagy ahol kulturális alkotásainak java fellelhető, nagyobb része el van tőle szakítva.

A magyar föld emlékanyagát egy egészen sajátos történeti folyamat hozta létre. A történelmi Magyarország valóságos sziget Európa szárazföldjének közepén. Magas hegyek által erőteljesen körülhatárolt gyűjtőmedence, a természet által szétbonthatatlan földrajzi egységgé összekovácsolva, amely a származásra való tekintet nélkül közös jellegbélyegét nyomja lakóira. Ebben a medencében úgy folytak egybe a világ minden tájkáról idevetődött népelemek, mint ahogy egyzamatú borrá vegyül össze a legkülönbözőbb tőkéről szedett szőlőfürtök kiszajtott leve. Alig akad a kontinensen népfaj, amelyik meg ne fordult volna itt a századok folyamán. És valamennyiből maradt itt egy-egy töredék.

Ehhez képest a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti és történeti

anyaga gazdag és változatos. Benne Európa, Ázsia sok népe megleli saját kultúrájának egy-egy elemét, amelyek mind összeolvadtak egy nagy egységbe.

Viszont a Nemzeti Múzeum természeti tárai egy Istentől megáldott föld kincseit tárják fel. Ezt az országot a régiek tejjel, mézzel folyó Kánaánnak mondták. Volt itt minden, amit ember szíve áhít, az acélos búzától a sárányig, a tüzes paripától a még tüzesebb borig. Ennek a természetadta gazdagságnak az emlékei is mind megtalálhatók a Nemzeti Múzeumban.

Változatos és érdekességekben bővelkedő Múzeumunkra azonban nem csak tartalma miatt vagyunk büszkék, hanem épp ily mértékben azért is, mert ezt az intézményt egyedül a magyarság hozta létre. A világ nagy múzeumainak kincseit pápák, császárok, királyok és fejedelmek hatalmi szóval, hatalomadta erővel hordták össze, ők hagyták népeikre örökül. Ezekkel szemben a Magyar Nemzeti Múzeum teljes egészében ennek a szegény, sokat szenvedő, örökké vérző magyar nemzetnek alkotása. Négy-száz éven át uralkodóink csak *vittek* ebből az országból, de ide nem hoztak *semmit*. Nemzeti Múzeumunk alapításában, fejlesztésében, felgazdagításában pedig éppen semmi részük nem volt.

Ezt a nemzeti kincsházat egy századokon át elnyomott, mesterségesen elszegényített, százszor megsebzett, javaiból és jogaiból kiforgatott nemzet, belső erejének lefojthatatlan megnyilvánulásaként, törhetetlen élniakarásának szimbólumául önmaga teremtette meg.

A Nemzeti Múzeum létrejötté elsősorban egy korát megelőzőt nagy hazafinak, gróf Széchenyi Ferencnek örök érdeme. Először csak a magyar tudomány és közművelődés céljait szolgáló könyvtárra gondolt, amelynek anyagát 1786 óta céltudatosan gyűjtötte és 1802-ben elérkezettnek látta az időt, hogy ajándékával szeretett nemzetét megörvendeztesse. Ezzel vetette meg a Nemzeti Múzeum alapját.

Minden hazafi kimondhatatlan örömmel vett tudomást Széchenyi áldozatáról. Érezték, hogy az Országos Könyvtár megalapítása jelentős lépéssel vitte közelebb önhibáján kívül visszamaradt nemzetünket a Nyugat szintjéhez. Kitalálni sem lehetne jellemzőbbet az együttérzés általános voltának bizonyítására annál a ténynél, hogy az első adományozó, aki az új közkönyvtár gyarapítására sietett, Kindi Mátyás pesti egyszerű szücs-mester volt. 1803 újév napján 48 ajándékkönyvvel köszöntött be. Gróf és iparos így egyesültek a haza és a kultúra szeretetében.

A könyvtár 1803 december 10-ikén nyílt meg József főherceg nádorispán jelenlétében.

A Nemzeti Múzeum legfőbb pártfogója kezdettől fogva József nádor volt s az is maradt élete végéig, ő volt az, aki már 1806-ban kidolgozta a tervet arra nézve, hogyan bővítessék ki Széchenyi gróf alapítása

könyv-, érem-, fegyver- és régiségtárt, ipari és természeti gyűjteményeket magában foglaló terjedelmes múzeummá.

Az országgyűlés is magáévá tette az ügyet. Az 1807. XXIV. törvény-cikkben a Karok és Rendek megköszönték Széchenyi ajándékát, amellyel a Nemzeti Múzeum alapját megvetette. Maga az elnevezés ekkor szerepel először hivatalosan. Elhatározták, hogy a megajánlott hadiadó minden forintja után egy garast a Múzeum alapjára szedjenek be. Az 1808. évi VIII. t.-c. a Nemzeti Múzeum alapítását véglegesen kimondja és egy múzeumi palota költségeire közadakozást rendel el.

Az országgyűlés felhívásának páratlan sikere volt. Rövid idő alatt közel *félmillió forint*, azidőben óriási összeg gyűlt össze készpénzben. Grassalkovich Antal hg. pedig a mai Kossuth Lajos, (akkor Hatvani) utcán hatalmas telket ajándékozott. A gyűjtemények is szépen gyarapodtak. Az alapító hitvese, gr. Festetich Juliánna járt elő a példával, amikor pompás ásványgyűjteményével a természetrajzi osztályt megalapozta.

Így hozta létre a társadalom minden rétegének vállvetett munkája a Nemzeti Múzeumot. Bécsben azonban nem jó szemmel nézték a dolgot; évek kellettek még ahhoz is, hogy a hazai kincsleletekből, amelyeket eddig az udvari gyűjtemények nyeltek el, azt a keveset, amire ott szükség nem volt, a fémérték megtérítése ellenében a Nemzeti Múzeumnak engedjék át.

1811-ben nagy szerencsétlenség érte az intézetet, az általános devalváció kapcsán tőkéje egyötödére olvadt le. Majdnem ilyen csapás volt az alapító halála 1820-ban. Hogy a fejlődés mégis gyorstempójú maradt, József főherceg nádor érdeme. A magyarságnak ez az igaz barátja nem ismert fáradságot, ha a Múzeumról volt szó; buzdított, gyűjtött, tekintélye súlyával, arról nem is szólva, hogy adandó alkalommal erszénye is nyitva állott kedvelt intézete gyarapítására. Csak ilyen pártfogó tehette meg, hogy amikor 1832-ben a hírneves gyűjtő, Jankovich Miklós nagyszerű régiség- és könyvgyűjteményét megrendült anyagi helyzete miatt áruba bocsátotta, meg sem várva az országgyűlés határozatát, megvásárolta azt 125.000 forinton, saját felelősségére. Elhatározását az országgyűlés hálásan hagyta jóvá s a Karok és Rendek azzal tetézték meg, hogy *a nemesi rend önkéntes adója gyanánt* félmillió forintot szavaztak meg a múzeumi palota építésére.

Nincs terünk *részletes* beszámolóra a Nemzeti Múzeum ezen aranykoráról. Csak két nevezetes adományt említünk még fel. 1836-ban az utolsó Illésházy gróf nagyszerű családi könyvtárát (benne a Dubniczi Krónikát) adja a Nemzeti Múzeumnak, 1836-ban pedig Pyrker László egri érsek 190 festményből álló becses képtárát.

Ugyanezen év elején bízta meg a nádor Pollák Mihály pesti építészt

a Múzeum terveinek elkészítésével, végén pedig már a kivittel, büszkén említve fel a megbízólevélben, hogy ilyen célra ehhez fogható épület az egész monarchia területén aligha lesz található. Az épület 1842-ben készült el. Négy évvel később költözött be a Nemzeti Múzeum új otthonába s nem sok idő telt bele, amikor már felmerült az azóta sem szűnő panasz, hogy a nagy palota szűk a gyűjtemények befogadására.

Az abszolutizmus kora a visszamaradás, a vergődés ideje a Múzeumra is. A könyvtár gyűjtési köre pénz híján mind szűkebbre szorult össze, az európai színvonaltól messze elmaradt. A régiségártól már 1848-ban elvették Windischgrätz Pestet rövid ideig megszállva tartott csapatai fegyverzeteit s legszebb fegyvereit. Nem csoda, ha szomorú állapotában a Nemzeti Múzeum lassanként kikerült az érdeklődés köréből s ennek lehet tulajdonítani, hogy amikor az újonnan felállított gyűjtemények, az Országos Képtár és Országos Iparművészeti Múzeum javára anyagát széthordani kezdik, a nemzeti kincsház védelmére egyetlen hang sem emelkedik. 1880-ban a könyv-, régiség- és képtárból elvitt festményekkel és metszetekkel vetették meg a Szépművészeti Múzeum kezelése alá tartozó Történelmi Képcsarnok alapját s a nemzeti régiséggyűjtemény ottmaradt illusztráló képanyag nélkül. Kevéssel utóbb pedig a Nemzeti Múzeum egész képtárát beolvasztották az Országos Szépművészeti Múzeumba.

Mindezek dacára a Múzeum egyes osztályai anyaguk gazdagságával, tudományos jelentőségével európai vonatkozásban is számot tesznek. Vannak a gyűjteményeknek páratlanul álló, a szaktudományra nézve egyenesen nélkülözhetetlen részei. Minden csoportban található a látogató olyan kiemelkedő egyes darabokat, amelyek bármely nagy múzeumnak dicsőségére válnának. Az anyag felállítása a kor színvonalán áll. Két körülménynek köszönhetjük, hogy van mivel hivatkozni; az elődök áldozatkészségének és a magyar föld csodás gazdagságának, amely a természeti kincseknél nem kisebb mértékben rejti magában az elmúlt korszakok s a területünkön hosszabb-rövidebb ideig élt népek emberkéz alkotta hagyatékát. A leletekben való gazdagság szinte kiapadhatatlannak látszik, csak rajtunk áll, hogy kellő mértékben igénybe vegyük.

A Nemzeti Múzeum szervezete és beosztása ötnegyed százados fennállása alatt többször megváltozott. Ma a Múzeum osztályai két főcsoportra oszthatók: *történelmi és természetrajzi* vonatkozásúakra. Sorba véve őket, lehető rövidséggel soroljuk fel az egyes önálló osztályokat.

I. Az *Országos Széchenyi Könyvtár* a Nemzeti Múzeum legrégebbi osztálya. A könyvtár anyaga a következő csoportokra tagozódik. A *kézirattár*; tartalmazza a középkori kódexeket, a kéziratokat és az irodalmi levelek gyűjteményét. A kódexek száma kereken 400, köztük a legrégebb

a VIII. századból való. Van húsz magyar nyelvemléke; a legkorábbi a deáki misekönyv (Pray-kódex) a XIII. század elejéről. Mátyás király könyvtárából a Corvinából származó díszes kéziratának száma 11. Magyar történelmi és irodalmi forrásokban a leggazdagabb gyűjtemény. Az újabbkori kéziratok száma meghaladja a húszezret, az irodalmi levelek és az analecta száma a 30.000 darabon felül van. A *nyomtatványt osztály* kevés híján 400.000 kötet könyvből és 300.000 darabot felülhaladó apró nyomtatványból áll. Az 1500 előtti ősnymtatványok száma 1030, az 1711 előtti magyar nyelvű és magyarországi nyomtatványoké („Régi magyar könyvtár”) több mint 3000. Legrégibb idegen nyomtatványa 1465-ből, a legelső hazai (Budai krónika) 1473-ból való. Mint külön gyűjtemények ide tartoznak: gróf Apponyi Sándor Hungarica-Könyvtára, a Todoreszku-Horváth könyvtár (szintén legnagyobb részben magyar anyaggal), a világháború irodalmának gyűjteménye, a proletárdiktatúra sajtótermékei és az elszakított területek irodalma. A *hírlaptár* legnagyobb részében magyarországi hírlapokat tartalmaz; állománya 49.000 kötet vagy évfolyam. A *levéltár* kerek számban 1,800.000 darabra megy, amely számba bele van foglalva 127, örök letéteményként a Nemzeti Múzeumnak átadott családi levéltár anyaga is. Ezek közül külön említést érdemel a Rákócziak fejedelmi házának magánlevéltára. A legrégebb eredeti oklevél Kálmán király 1109. évi megerősítő levele a veszprémvölgyi apácák részére, amely Szent Istvánnak 1002 körül kelt adománylevelét írja át. Érdekességei sorába tartozik a címereslevelek kb. ezer darabra menő sorozata (a legrégebb 1327-ből) és az 1848-49-iki szabadságharcra vonatkozó gazdag iratgyűjtemény. Végül van a könyvtárnak *zenei csoportja* is, kéziratos és nyomtatott anyagában mintegy 15.000 tétellel. A könyvtári osztály a levéltár kivételével a múzeum-körúti palotában van elhelyezve; az utóbbi helyszüke miatt az Országos Levéltárnak a budai várban levő új épületében nyert újabban elhelyezést.

II. A *Régészeti Osztály* 1926-ig az akkor feloszlott Régiségtárnak volt része. Tartalmazza a magyar földön talált ő-, római- és népvándorláskori leletek legnagyobb gyűjteményét, de magában foglalja még a magyar emlékeket is Szent István koráig. Tekintve azt a kiváló fontosságot, amellyel Magyarország e korokra nézve az általános régiségtudomány szempontjából is bír, az osztály a legnagyobb figyelemre tarthat számot, őskori részében nevezetességei a *rézorszak* leletei, nagyrészt keramikus tárgyakkal és aranykincsekkel. *Római osztálya* a leggazdagabb provinciális gyűjtemények sorába tartozik; pompás kisbronzai, híres ezüst-triposza, bronzborítású ékszerládácskái, választékos ékszorsorozatai hírnevét régóta megalapították. Az osztály legnagyobb értéke mégis a *népvándorláskori*-nak nevezett csoport, a szkíta, szarmata, germán, hún, avar és magyar leletek páratlanul gazdag és megoldásra váró tudomá-

nyos problémák tömegét felvető anyagával. Habár Magyarország korábbi aranyleletei majdnem maradék nélkül Bécsbe kerültek s jog és igazság ellenére ott is maradtak, e csoport aranytárgyakban való gazdagsága mégis meglepi a látogatót. Változatossága és érdekessége pedig csak ezen a területen képzelhető el, a népek ez országútján, ahol időszámításunk első évezredében Európának majdnem minden népe hagyott valamit jellegzetes holmijából.

III. A *Történeti Osztály* Magyarország ezeréves múltjának emlékeit őrzi. Gyűjtési köre kiterjed a hazánkra vonatkozó mindennemű régészeti, történeti, művészeti és ipari maradványokra a királyság alapításától kezdve napjainkig. Helyet talál benne a legszerényebb használati tárgytól a művészeti alkotásokig minden, aminek a múltban a magyarság köz- és magánéletével, békés vagy háborús munkájával kapcsolata volt.

Magyarország a múltban, mint közvetítő Kelet és Nyugat között tudományosan még nem eléggé méltányolt szerepet töltött be. Ezért régiséganyagának ismerete nélkül a keleti művészetnek és iparnak Európára gyakorolt befolyását megérteni, a hatások útjait és eszközeit megismerni alig lehet. E szempontból a Történeti Osztály általános értékkel bír s a határokon túl is fokozódó érdeklődésre tarthat számot.

Az osztály anyaga egyenlőtlen; egyes csoportokban jelentékenyen gazdag, így például ötvöstárgyainak tömege egyenesen meglepő s alig akad párjára, ékszer-sorozatai is méltán kihívják az elismerést. Szép gyűjteménye van a középkori magyar festészet és fafaragás emlékeiből és középkori támadó-fegyverekből, míg a keramika, a bútor, a szövés-hímzés aránylag szegényesen van képviselve.

Egyes híresebb darabokat kiemelni nem engedi meg a rendelkezésre álló tér; mégsem hagyhatjuk megemlítetlenül a IX. Konstantin császár által (valószínűleg I. Endrének) ajándékozott koronát, a bizánci zománcművészet ránkmaradt egyik legnagyobb szerűbb emlékét, a román és gót aquamanilék szép sorozatát, Szent László király XIV. századi fejereklyetartóját, három Zsigmond-kori faragott csontnyerget, a bártfai polgárok közkönyvtárának 1480-ban készült szekrényét (még a könyvek egy részével), II. Lajos király (fl526) aranyszövetű köntösét és felesége zöld selyem ruháját vagy az I. Rákóczy György erdélyi fejedelem megrendelésére 1640-ben Kolozsvárott készült aranykelyhet.

IV. Az *Éremtár* a pénz- és éremverés emlékeit és az ezekkel összefüggésben levő holmikat (értékjegyek, zsetonok, rendjelek) gyűjti, természetesen elsősorban azokat, amelyek Magyarország földjével és történetével szorosabb kapcsolatban állanak. A magyar éremverés emlékein kívül gazdag sorozatai vannak görög, római és különösen barbár érmekből. Állománya meghaladja a 300.000 darabot.

V. A *Néprajzi Osztály* keletkezését tekintve a legifjabbak közé tar-

tozik. Alapját Xantus János 1870-ben gyűjtött keletázsiai tárgyai vetették meg; felállítása 1871-re tehető. A közelebbi múlt évtizedekben nagy energiával folytatott gyűjtés eredményeként ma kb. 130.000 tárgyból, 60.000 fényképből és rajzból, 8000 fonogramm-hengerből és egy kisebb ember-tani gyűjteményből áll.

Magyar néprajzi gyűjteménye érthetőleg páratlan s aki ismeri Nagy-Magyarország sokféle eredetű népességének káprázatos etnográfiai változatosságát, az sejtheti, minő kincseket tartalmaz. Magyarországon-kívüli anyagában a rokon finn-ugor és török-tatár népek etnográfiai anyaga bőséges. Egyéb népfajták kevésbé vannak, vagy egyáltalán nincsenek tekintetbe véve. Tengerentúli részeiből ki kell emelni a melanéziai csoportot, amely három magyar gyűjtőnek, Fenichel Sámuelnek, Bíró Lajosnak és gróf Festetich Rudolfnak köszöni gazdagságát.

A Néprajzi Osztály hosszú ideig nélkülözte a megfelelő épületet. Legújabbán a Hungária-úton kapott otthont egy kétemeletes, eredetileg iskolai célokra épült palotában, amely azonban nem nyújt elegendő teret bőséges anyagának méltó bemutatására.

VI. A természetrajzi gyűjtemények 1810-től 1870-ig egy osztályt alkottak. Az utóbbi évben vált szét a gyűjtemény a természet három osztályának megfelelő részekre. Tételszámra legnagyobb közöttük az *Állattár*.

Nyolc csoportra oszlik; közülük leggazdagabb a rovaroké. Állománya több millió darabra rúg. Az osztály legújabb időkig a múzeumi törzs-épület második emeletén volt elhelyezve. 1927-ben a Baross-utcában új épületet vásároltak számára s a gyűjtemények egy új természetrajzi múzeumépület elkészültéig ebben találnak helyet.

VII. A *Növénytár* alapját 1817-ben a világhírű magyar botanikus, Kitaibel Pál herbáriumával vetették meg. Egyik főpártfogója volt Haynald Lajos kalocsai érsek, maga is kitűnő fűvész, aki nagybecsű gyűjteményén és könyvtárán kívül jelentékeny pénzösszeget is hagyott 1892-ben a Növénytárra. A tulajdonképpeni herbáriumokon kívül (maga a törzsgyűjtemény 4700 fasciculus,) szemléltető gyűjteménye is van, nem is szólva a különleges csoportokról.

A Növénytár már 1892-ben elköltözött a törzsépületből és 1905-ben került mai helyére, a Magyar Tudományos Akadémia palotájának II. emeletére.

VIII. Az *Ásvány- és őslénytani Osztály* 1802-ben alakult meg s hála Semsey Andor földbirtokos egy emberéleten át tartott fejedelmi áldozatkészségének, ma sok tekintetben Európa egyik legjelentékenyebb hasonmú gyűjteménye, közel 200.000 tétellel. A magyar kövületek és ásványok páratlanul gazdag sorozatain kívül különös nevezetessége az 1200 darabot meghaladó meteorit-gyűjtemény.

A MAGYAR NEMZETI MŰZEUUM MŰKINCSEIBŐL I.

Szent Sebestyén szobra
1500 körülől idűből,
Lőcséről
(Magy. Nemzeti Műzeum)

Misekanoncaka,
ezűstbűl készűlt,
1490 körül
(Magy. Nemzeti Műz.)

Madonna-szobor a XIV.
sz. második felűbűl,
Szlátoluról, Szepes m.
(Magy. Nemzeti Műzeum)

Terem a Magyar Nemzeti Műzeum Történeti Osztályában
a bűrtfal városi könyvtár szekrűngűvel

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM MŰKINCSEIBŐL II.

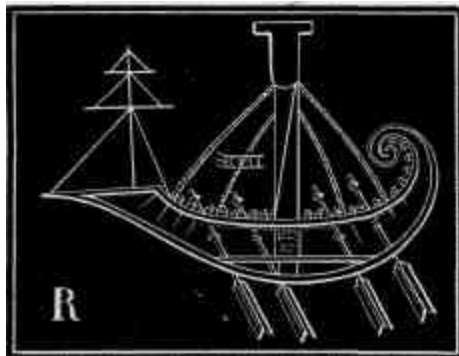

*Szárnyasoltár Felsőmagyarországról 1521-ből
(Magyar Nemzeti Múzeum)*

Dióhéjba szorítva ez a Magyar Nemzeti Múzeum képe.

A Múzeum elé szabott feladatok ma jóval súlyosabbak, mint valaha. A Felvidék és Erdély, utóbbi a fejedelmi kor legmagyarosabb emlékeivel, el vannak előlünk zárva, kiesnek a Nemzeti Múzeum gyűjtési köréből, sőt lehetőségeiből. Holott muzeális anyaguk a magyar nemzet történetének és művelődésének legintegránsabb része s annak a foglaló népekhez semmi köze, lelküktől, szellemüktől merőben idegen. Még a természetrajzi gyűjtés is lehetetlenné van téve, hiszen a földrajzilag egységes Kárpát-medence természeti kincseinek legfontosabb anyaga a megszállott területekre esik.

A Magyar Nemzeti Múzeum ennek dacára igyekszik híven eleget tenni feladatának, hogy a történeti Magyarország központi múzeuma legyen. Annak, aki Erdély, a Felvidék, akár pedig Dél-Magyarország kulturális, művészeti vagy természeti emlékei felől tájékozódni akar, soha sem lehet Budapestet és benne a Magyar Nemzeti Múzeumot elkerülni. Az elszakított részek múltjának forrása, tárháza, szellemi központja itt lesz, valameddig a nagy Dunába futó vizek folyása vissza nem fordul az eddigivel ellentétes irány felé.

NAGY JÓZSEF: A MAGYARSÁG ÉS A FILOZÓFIA

magyar mint ázsiai lovasnép hódítóként jelent meg a népvándorlás forгатaga közben Európában. Magával hozta hatalmi akaratát és fájának szeretetét, s ez a két ösztönös erő tartotta fenn ellenséges népek közepette több mint ezer év óta. Helyzete Európa kellős közepén sohasem volt könnyű. A magyarok mindig kevesen voltak és rokotalanul, idegen fajú népek közé ekelten csak államalkotó művészetük tarthatta fenn őket és ezzel válhattak a Duna völgyében kavargó népsokaság szervezőivé és uraivá.

E munkában is számtalanszor megzavarta a magyarságot a reá törő ellenség, hiszen a Kelet és a Nyugat érintkező vonalán telepedve le, e két idegen világ ellentétei rajta keresztül csaptak össze. Ily körülmények között kevés ideje volt a tiszta elméletnek messze a valóság fölé emelkedő világában időzni és inkább a nemzeti önfenntartás ösztöne lett a vezetője tetteiben, mint az elméletek. Ennek tulajdonítható, hogy nincs ma Európában történelmi nép, amelynek oly régóta felébredt nemzeti öntudata s oly kevés eredeti filozofémája volna, mint éppen a magyarnak.

A magyar tehát nem elmélkedő hajlamú, hanem inkább cselekvő és ösztönös nép, s e tekintetben sok közös vonás van benne az angollal, akivel alkotmányos élete is sok érdekes analógiában osztozik. Csak így érthető aztán az a látvány, hogy noha a magyarság Szent István óta, immár kilencszáz éven át, a lehető legszorosabb kapcsolatban volt a németiséggel, s rajta át érintkezett Nyugat-Európával, ideáljainak mégsem a németé-

ket, hanem az angolokat tekintette és irodalmi mintáit legszívesebben a franciáknál kereste. Széchenyi István, a XIX. század első felének nagy ébresztő államférfia is angol példákon lelkesedve szerette volna mássá formálni a rendiség köréből kiemelkedő magyarságot, – s Petőfi Sándor és Ady Endre, a magyar lélek szubjektivitásának az utolsó száz évben legigazabb kifejezői, a franciákért lelkesedtek és Párizsban érezték a világ szívének dobogását. Velük szemben nincs egyetlen nagy államférfink és egyetlen nagy költőnk se, akit mint a német életforma és a német lélek szerelmesét lehetne odaállítani.

2. A nemzetfenntartó ösztön fejlettségének köszönhető, hogy a magyarság szellemi életében is azok a megnyilvánulások az uralkodók, amelyek ezzel valahogyan összeköttetésben vannak. A nemzeti irodalom híven követi a nemzet sorsfordulatait és a magyar líra története, mint egyik kiváló kritikusunk mondotta, rövidben a nemzet története. A magyar gondolkodásban is azok a mozzanatok érték el a teljes kifejlődést, amelyek a cselekvő élettel érintkezésben maradnak. A jogászi gondolkodás a magyarnak egyik erőssége, amelyre számtalanszor szüksége volt, amikor ősi alkotmányát kellett megvédenie idegen uralkodóházból származó királyainak germanizáló és a nemzeti önállóságot megsemmisítéssel fenyegető akarata ellen. A múlt: a törvény és a hagyományok erejéből élt ez a nemzet sok századon át, amikor a hatalom azok birtokában volt, akik idegenül álltak nemzeti sajátságaival szemben. Ennek a szellemnek a termékeként született meg a múlt század második felében *báró Eötvös József* (1813-1871) nagy műve „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra”. A kiváló gyakorlati államférfiú, aki egyik legnagyobb közoktatásügyi minisztere is volt az országnak, ebben a munkájában éles ésszel boncolja a szabadság, egyenlőség és nemzetiség, valamint a haladás eszméinek értelmét és jogbölcséleti s történetfilozófiai magaslatról keresi, hogy milyen hatással vannak ezek az eszmék a modern államélet kialakulására. E munka, amelyet német nyelven is kiadott, az elméleti politika terén Európaszerte komoly megbecsülést szerzett írójának és hű kifejezője a magyar nemzet politikai érzékének és érettségének.

3. Ez a politikai ösztön éreztette meg a magyarsággal a Duna völgyében való letelepülése után alig száz esztendővel, hogy ha élni akar, szakítania kell Ázsiával és őszintén, fenntartás nélkül csatlakoznia Európához, még pedig annak a nyugati keresztyénségben tömörült feléhez, mert ez mindjobban azt a dinamikus erőt képviselte, amely Európa határát napról-napra messzebb tolta Ázsia felé. Ezt az elhatározó lépést a honalapító fejedelmi ház első nagy királya, Szent István (997-1031) tette meg, aki népét a keresztyén hitre térítve tagjává tette a nyugat-európai népek közösségének. Ettől kezdve a magyarság sorsa egy Nyugat-Európa sorsával és Magyarország az a bástya, amelyet először

érnek a Keletnek és a Balkánnak Európára irányuló támadásai. A magyar szellemi élet ettől kezdve hű tükre mindazoknak a mozgalmaknak, amelyek Európa nyugati felét izgalomba ejtik, s a művelődésnek minden nagy hulláma végighömpölygött a magyarok földjén is. Volt nekünk is keresztyén középkorunk, ahol azonban a neophyta népek szokásaként sokkal jobban hangsúlyoztuk szellemi életünkben a reánk nézve új hit szellemiségét, semhogy olyan alkotásokra mutathatnánk rá, mint pl. a francia fabliauk stb., ahol a nép eredeti szelleme öltött volna testet. A mi középkori irodalmunk az európai kolostori keresztyénség egyetemes irodalmával azonos és a sajátos nemzeti lélek alkotásainak csak igen csekély nyomaival találkozunk benne. A filozófiában *Temesvári Pelbárt*, a XV. században élt szerzetes kéziratos munkái és prédikációi mégis bizonyosságai annak, hogy a skolasztika Magyarországra is eljutott, habár itt természetesen nem talált oly élénk visszhangra, mint a Nyugaton. S ugyancsak egy magyar bíborosnak, *Pázmány Péternek* (1570-1637) a gráci egyetemen tartott latinnyelvű előadásai és magyarnyelvű munkái azt mutatják, hogy a jezsuita barokk-skolasztika filozófusának, Suareznek a gondolatai se hagyták érintetlenül a magyar katolikus papság lelki világát. Sőt Pázmány metafizikája és dialektikai fejtegetései e filozófiának sok tekintetben való eredeti felfogására is engednek következtetni, úgyhogy a magyar bíboros Cicero nem pusztán másolója volt Suarez eszméinek.

4. De az újkor világi filozófiájának területén se volt a magyar szellem munkássága meddő. Alig született meg az újkori filozófia Descartes elmélkedéseiből, egy magyar református teológus már fogékony elmével hallgatja az utrechti egyetemen a cartesianismus körül kitört vitatkozásokot, s onnan hazatérve már 1651-ben magyar nyelven hirdeti a cartesianusi tanítást. Ez a férfiú *Apáczai Cseri János* (1625-1659), akiben még nagyobb ugyan a filozófia eszméi iránt a lelkesedés, mint a mélyebb megértés, de jellemző, hogy nemzeti ösztönével legott megérezte az új filozófia fontosságát és már hasznosítani akarta azt abban a szellemi újjáalkotásban, amelynek megvalósítására szentelte a munka lázában eléggő rövid életét.

Sem Apáczai, sem utána következő társai egészen a múlt század utolsó harmadáig nem voltak a filozófiában eredeti, alkotó elmék, de bizonyosságai a magyarságban a filozófiai érdeklődés ébrenlétének. S jellemző, hogy a magyar nemzet gondolkodásába itt is rögtön bevonult az a francia gondolat, a *Cogito ergo sum*, amely a maga világosságra és logikusságra való törekvésével rokonhajlamokat tudott a magyar szellemenben fölbresztetni. De annak a helyzetnek megfelelően, hogy Descartes után kiesett a vezetés a filozófiában a franciák kezéből, utána Magyarországon is a nagy német gondolkodók hatása vált érezhetővé s ezek

körül alakultak nálunk is filozófiai mozgalmak. De politikai elméletek terén továbbra is, mint egész Európában, úgy Magyarországon is a francia gondolkodók eszméi találtak visszhangra, mint ezt Eckhardt Sándor könyve (A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1923.) részletesen igazolja.

A német idealizmus rendszerei közül különösen Kant eszméi keltettek Magyarországon nagyobb érdeklődést és pedig a magyar szellem alaptermészetének megfelelően különösen erkölcsi és vallásfilozófiai tanításai szolgáltak egyfelől az eszmeébresztésnek, másfelől pedig a kritikának alapjául. A kanti öntevékeny szellemiség eszméje ihlette meg azt a magyar filozófust is, aki elsőnek alkotott az előtte próbálkozó bátortalan kísérletek után olyan bölceleti rendszert, amellyel elérte a magyar bölcselkedés az európai színvonalat. *Böhm Károly* (1846-1911) kolozsvári professzor ez az eredeti rendszeralkotó, aki eszméit az „Ember és Világa” című főművében fejtette ki. Böhmre rendkívül mélyen hatott a kanti idealizmus, sőt mivel a lelke mélyén élő irracionális hite az immanentizmus gondolatához vonzotta, Kantot Fichte értelmében szerette interpretálni. De részint korára, részint a magyar faj követelte józanságra jellemző, hogy Böhm szükségét érezte annak, hogy Kantot Comte-val, a criticizmust a pozitivizmussal ellensúlyozza és így a valóság talajához közelebb tartsa. Tanításának pár szóval kifejezhető veleje az, hogy a Világ az Én, a szellemiség tevékenysége nyomán jön létre. Ennek öntudatlan teremtő aktusa alkotja meg a tárgyi világot, melyet az alany magából projiciál, kivetít s ez által létrehozza a külső világot. Ámde az Én nemcsak öntudatlan alkotó, hanem tudatos szellemiség is, amely az öntudatlanul kivetített világot hatás alakjában tudomásul is veszi és a képek tudatos rekonstrukciója által megismeri. A megismerés *így*, mint a Más hatása tűnik fel az Én előtt. De világunk nemcsak abból áll, amit mint a ránk ható Más tudomásul veszünk, hanem ennél határozottan nagyobb fontosságú része az, amit Énünk a saját erejével alkot a világban. Ezzel leszünk ugyanis a világfolyamat tényezőivé és belefoglaljuk ennek a szövevébe a magunk egyéniségének a szálát, mint az örökkévalóság alkatrészét. A valóval szemben tehát, melyet az alany tudomásul vesz, ott találjuk az értékeket, amelyeket az alany feladatokként megvalósít. Az ember világának egymáshoz illő és egymást kiegészítő két félgömbje tehát a való és a kellő, a tények és az ideálok szférája, s ezek együttesen teszik az egész emberi világot. Ezért a hagyományos metafizikát, az ontológiát, Böhm a deontológiával, az értéktannal tartja kiegészítendőnek, mert nemcsak a természeti valóságot kialakító princípiumok, hanem az ideálok is östényezők gyanánt benne rejlenek az emberi természetben.

Böhm rendszere is bizonyosága annak, hogy *theoria* és *praxis*, elmélet és gyakorlat a magyar elmében együtt és egyszerre, egymást kiegészítő

módon lehet csak jelen. A filozófia itt nem élhet pusztá szemlélődés, tiszta elmélet alakjában, hanem a magyar lélek ősi hajlamainak megfelelően eleven életté kívánkozik. A magyar gondolkodóknál a világról szóló elmélethez rögtön odakívánkozik az emberről szóló elmélet is és a metafizika egy etikába, az elmélet az életbe torkollik bele.

Ezért tekinthetjük ma a filozofálás magyar módjának jellemző példája gyanánt *Kornis Gyula* (szül. 1885) munkásságát, ő ugyanis nem spekulatív filozófus, de a legtipikusabban magyar elme, akiben a fogalmi világosság sohasem öncél, hanem az élet ösztönös aktivitásvágyával kapcsolódik. Munkássága iskolás példája lehetne annak, hogy a magyar elme mily szélesen nyitva áll a nyugateurópai szellemi áramlatok befogadásának. Általában a magyar tudósok sokkal átfogóbbak a külföldi kutatások ismeretében, mint az angol, francia, vagy akár a legtöbb német tudós. Kornis is figyelemmel kíséri a külföld minden jelentős filozófiai mozgalmát, de kritikus józansággal áll velük szemben és veleszületett szisztematikus érzékével rögtön rendszerezni és értékelni képes a megismert rengeteg anyagot. Gondolkodását ez a kritikai érzék és a nagy életközelség jellemzik, amelyek birtokában ösztönösen elfordul minden üres fogalomhüvelyezéstől és szkeptikus minden oly elmélet iránt, amiben az élettől való eltávolodást érzi meg. Ennek köszönhető, hogy művei vagy elvi rendszerezések, vagy tények történetfilozófiai értékelései. Filozofálásának célja annak az örökkévaló értékrendszernek a megpillantása, amelynek irányítania kell az ember cselekvő életét. Kornis ideálja tehát a Platon értelmében való filozófus, akinek gondolatai kívánják a gyakorlati megvalósítást és így lesz a filozófusból pedagógus, sőt a legnemesebb értelemben vett politikus.

De míg Böhm az immanentia világnézete alapján filozofált, addig Kornis teljesen a platóni transcendentia hitének a talaján áll. S ez a platonizmus még teljesebb elméleti vértzetben jelenik meg *Fauler Ákos* (szül. 1876.) gondolkodásában, akit ma általánosan *princeps in Hungaria philosophiae*-nek szokás – és pedig méltán – tekinteni. Pauler rendkívül finom és gazdag problémalátású elme, akinek filozófiai rendszere a mai európai filozófiában újraéledő platonikus törekvéseknek igen eredeti összefogásából született meg. E végből először is egy minden ízében figyelemreméltó logikát épített ki, ahol az autotheticusnak nevezett ítéletekkel és a redukciónak nevezett módszerrel a filozófiai gondolkodásnak a szak tudományi gondolkodástól eltérő *jellegét* sikerrel hangsúlyozza. E logika segítségével építi föl aztán aristotelesi és leibnitzi hagyományokra támaszkodva metafizikáját, s ezt etikával és esztétikával is kiegészíti. A modern logisztika, halmazelmélet és fenomenológia tanainak felhasználásával pedig egy új filozófiai disciplinát: az ideológiát konstruálja meg, s ennek tagjaiként mutatja be a fenomenológiát, a reláció-elméletet, a ka-

tegória-tant és az értékelméletet. Pauler ízig-vérig rendszeres elme és látszólag elsősorban theoretikus, akit gyakorlati kérdések nem is érdekelnek. De ha fölfejtjük filozófiai rendszerét, könnyű rájönnünk, hogy ez a filozófia is inkább mély erkölcsi hitből, mint értékmentes tudományos ítéletekből született meg, s nála igazán *pectus est quod fecit philosophum*. Ezért nyit napról-napra nagyobb teret gondolkodásában a skolasztikának, mert hit és bölcselet az ő szemében egészen közel vannak egymáshoz.

Ezt a tendenciát aztán még teljesebben és kiemeltebben fejezi ki báró *Brandenstein Béla*, Pauler legtöbb reményt nyújtó tanítványa, aki Aquinoi Szent Tamás eszméit a modern tárgyelmelet, fenomenológia és matematika segítségével igyekszik alátámasztani német nyelven írt érdekes, de túlságosan bőbeszédű munkáiban, amelyek mint egy megújított skolasztikus rendszer részei állanak előttünk. *Brandenstein* tudatosan egy modernizált *Summa* (contra modernos?) megírását tűzte maga elé feladatul. Teljesen a *doctor angelicus* eszméinek a világánál olvassa és bírálja a modern filozófusokat, s az a benyomásunk, hogy az utolsó öthatszáz esztendő legszívesebben kitörülné az európai gondolkodás történetéből. Pauler napról-napra jobban hangsúlyozza a hellén és a skolasztikus gondolkodás örök igazságtartalmát, s úgy tűnik fel, mintha a tanítvány már egyenest e múltban kívánna élni, s ezért csak bírálni tudja a mai ember gondolatait kialakító filozófusokat.

De vajjon nem jellemző-e ez a gondolkodás is a Trianon romjaiból kiemelkedni kívánó magyarság lelki világára? Nem Trianon tagadása és a nagy múlt visszasóhajtása rejlik-e e filozofálás öntudatlan motívumainak a mélyén? Mindenesetre könnyű volna e gondolkodás lelki rugóit megmutatni a mai magyarság psychéjében, amely alól egyetlen nemzetével együtt érző magyar ember sem vonhatja ki magát.

A PSYCHOLOGIA MAGYARORSZÁGON

A filozófiával szoros érintkezésben lévő tudományok közül a jog-filozófián kívül a psychologia iránt van a magyarságban a legélénkebb érdeklődés. A lelki élet a maga konkrétságával és kimeríthetetlen gazdagságával mindig vonzó tárgya maradt e népnek, s ezért tudományos feldolgozásának is aránylag nagy tér jut e kis nép műveltségében. Hajlamánál fogva a magyar psyché itt is sokban találkozik a francia lélekkel, mert mint a francia, úgy a magyar is, szívesen fekteti filozófiai elmélkedéseit psychologiai alapokra és a psychológiában látja a filozófia szentélyéhez vezető előcsarnokot.

Az önálló tudományos psychologia aránylag igen fiatal tudomány, mert hiszen régebben a psychologia az egész világon a metafizika jár-

szalagján járt és alig három évtizede küzdötte ki magának az önálló tudomány rangját. S azóta a legújabb amerikai áramlatoktól eltekintve, nem volt oly pszichológiai irány, amely magyar földön ne talált volna hívekre, sőt olyan komoly munkásokra is, akiknek kutatásai a külföld szemében is tiszteletet szereztek a magyar tudománynak.

A különböző irányban dolgozó psychologusok egyesítésére és közös munkaprogrammok kialakítására törekszik a múlt évben alakult Magyar Pszichológiai Társaság, amelynek folyóirata, a Magyar Pszichológiai Szemle, egységbe szeretné tömöríteni mindazokat, akik Magyarországon lélektani problémákkal foglalkoznak. Ma tehát a pszichológiának már van Magyarországon külön hivatalos szervezete és önálló folyóirata, amely a leghivatottabb magyar psychologusok irányítása alatt bizonyosan sokat fog tenni a magyar psychologusok nemzetközi relációinak a kiépítésére és elismertetésükre.

2. A magyar pszichológiát általában az jellemzi, hogy nincsen egészen ör. álló, sajátos nemzeti karaktere, mint ahogy pl. a francia, a német és az angol-amerikai pszichológiánál ez megtalálható. Itt inkább a nagy nemzetközi tudományos élet áramlatai keresztezik egymást és a magyarság inkább a válogatásban és a problémák megragadásának a módjában mutatkozik meg. Annál a szoros földrajzi és politikai érintkezésnél fogva, amelyben a magyarság egész a világháború végéig a németességgel élt, nagyon természetes, hogy a német tudomány, közelebbről a német pszichológia irányai és módszerei voltak Magyarországon is az uralkodók. Ez azonban nem jelent egyeduralmat, mert mint alább látni fogjuk, más eszmeáramlatok is utat találtak azért a magyar psychologusokhoz.

A múlt század utolsó évtizedében és a jelen század kezdetén különösen a nagy *Wundt* szelleme tartotta hatalmában a magyar psychologusokat s az egyetemen és főiskolákon ennek a tanait szította magába a magyar ifjúság. *Böhm Károly* a kolozsvári egyetemen ugyan a saját pszichológiai elméletét tanította, ami azonban annyira át van szöve az ő filozófiai tanival, hogy csak a rendszer egészében, mint filozófiai pszichológia található igazi méltánylást. De ez az elmélet is ízig-vérig a német szellem talajából nőtt ki. E filozófiai pszichológia területén *Alexander Bernát* mutatott olyan törekvéseket, amelyek Wundttól a francia Ribot és más rokonszemű psychologusok irányában való tájékozódásról tanúskodtak. A lelki életről (1905) írt elevenen megírt áttekintése, de különösen a művészi alkotás lélektana körébe vágó finom és eredeti megfigyelései Alexandert már inkább a francia iskola méltó tanítványának mutatják.

3. A magyar pozitivisták köréből egy nagyon tanulságos és igen éles elméjű pszichológiai művet mutathatunk föl, nevezetesen *Posch Jenő* hatalmas kétkötetes könyvét „Lelki Jelenségeink Természetéről. E munka, ha nem magyar nyelven jelenik meg, bizonyosan széles körökben keltett

volna figyelmet. Ma már túlhaladott materialista felfogással, de sokszor igen szellemesen világít rá lelki életünk problémáira. Posch művét egy realista lélektan tervezetének mondja, s benne a voluntarista filozófusok nyomain elindulva különösen a „képzet” fogalmát szeretné a pszichológiából száműzni. Lange és James példáján fellelkesülve a képzeteket a mozgulatokkal magyarázza. Életének feladatául a spirituálista világnézet megcáfolását vallotta, melyet sehogysem tudott összeegyeztetni a természettudományok eredményeivel, s minthogy ez a világnézet szerinte a képzet és gondolkozás tényeinek a táján vetette meg a lábát legerősebben, Posch itt akarta megtámadni a szorongatott ellenséget. Hogy diadalt aratott volna, azt ő maga sem állította, de az ízig-vérig harcos pozitivista azzal a meggyőződéssel hunyta le szemét, hogy megjelölte a metafizikai pszichologia legbiztosabb elpusztításának az útját. Főműve a Spencer-féle akaratelméletnek a legkisebb részletekig való keresztülvitele, de sokat köszön Avenarius, Fouillée, Fritz Mauthner, Münsterberg és Ribot gondolatainak is.

4. Egy másik irányban, a lelki jelenségek sajátos voltának az elismerésével *Kornis Gyula* írt egy impozáns szintézist „A Lelki Élet” (1917-1919) című háromkötetes művében. Kornis nagy előtanulmányokat végzett e művéhez. Egyik könyvében (Okság és törvényszerűség a pszichológiában, 1911) tanulságos vizsgálatokkal edzette magát a pszichologia módszertani kérdései tárgyában s már itt indokolta azt az álláspontját, hogy a pszichológiát nem lehet egyszerűen természettudománnyá tenni, mint a pozitivisták szeretnék. Ez alapos methodikai tanulmányok után fogott hozzá aztán a lelki élet egészéről írott nagy munkájához, amely e nemben igen sikerült szintézis. Legtöbb eredetiséget a mű harmadik kötetében, az érzelmek és az akarati jelenségek igen finom és mélyreható elemzésében találunk. Ez a rész önmaga is biztosítaná a munka értékét. De igen figyelemreméltók ezenkívül szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekben az egyes pszichológiai problémák történetét fölfejtji, továbbá, ahol a pszichológiának a szellemtudományokkal való érintkezését világítja meg. A tények ismeretében való alaposága és előadásának nyugodt, világos menete Kornis könyvét széles körökben ismertté tették s ez tekinthető annak a *standard work*-nak, amely ma Magyarországon a művelt olvasó szemében a pszichológiát jelenti.

5. A filozófiai elméletektől mentes öncélú pszichológiai kutatás az utóbbi pár évtizedben Magyarországon is érdeklődésre és művelőkre talált. Ennek a régebben „kísérleti” néven ismert lélektanok külföldön is elismert kutatói *Pikier Gyula*, *Révész Géza* s főleg *Ranschburg Pál*. Valamennyien szinte kivétel nélkül német nyelven bocsátották közre jelentős eredeti vizsgálódásaikat, s így azok a nemzetközi tudományos élet közismert eredményei közé tartoznak.

Pikler Gyula „Sinnesphysiologische Untersuchungen” (1917) című

könyvével igen éleseszű, bár sokszor erőltetetten eredetieskedő kutatónak bizonyult. Révész Géának pedig a hangérzetek és a differenciális pszichológia területén alapvető vizsgálódásai vannak (Psychologie eines musikalisch begabten Kindes, 1918. Tonpsychologie, 1920). De sikerben és pozitív eredményekben mindegyiküket felülmúlja Ranschburg Pál, aki a Magyar pszichológiai Társaság elnöke és egyik pszichológiai laboratórium igazgatója, ő az orvostudomány felől érkezett el a pszichológiához s innen hozta magával azt a törekvését, hogy a lelki életet az idegrendszerrel való szoros kapcsolatában vizsgálja. Ez azonban nem teszi őt a materializmus és a mechanikus szemléletű pszichológia hívévé, hanem az én-ben egy olyan komplexumot lát, amely nem fejezhető ki azzal, hogy részek összegének vagy más efféle mozaiknak mondjuk, mint az atomizáló pszichológia szereti tenni. Ranschburg az organikus világfelfogás híve és azt vallja, hogy az organizmusok életakarata olyan szabályozó hatalom, amely fiziológiai téren is mindig tökéletesebb eszközöket tud teremteni a maga megnyilvánulásai számára.

Mielőtt Ranschburg a lelki élet egészére vonatkozó felfogását elénk tárta volna, a pszichológiai részlettanulmányok és monográfiák egész sorát adta közre. (Das kranke Gedächtnis, 1911. Psychol. Studien, 2. kötet 1913 sk. Az emberi elme, 2 köt. ,1923. Die Lese- und Schreibstörungen des Kindesalters, 1928 stb. stb.) Ezekben különösen az emlékezet és a lelki képességek terén végzett vizsgálódásai és törvénymegállapításai már régen jól hangzóvá tették nevét a psychologusok körében. Nagy összefoglaló művében az emberi elméről (ő ugyanis a *lélek* szó helyett szívesebben használja az *elme* kifejezést) szintén a biológiai tények és a lelki funkciók összefüggéseinek a kutatásában bizonyul elsőrangú bűvárnak. Igen jelentős megállapításokra jut pl. az érzet minősége és az ingerületvezetés viszonyára nézve, valamint figyelmet érdemel az a megállapítása is, hogy az érzet nem folyamatos, hanem oscilláló folyamat. De legnagyobb fontosságúnak azt a tételét kell tartanunk, melyet Ranschburg a „homogén gátlás” elméletének nevez, s amely abban áll, hogy a homogén tartalmak kölcsönösen gátolják egymást, illetve egybeolvadni törekszenek (homophonia törvénye). Évtizedek fáradságos munkájával szerzőnk végül odajutott, hogy ezt a törvényt mint végső fokon fiziko-kémiailag feltételezett biológiai alaptörvényt állíthassa elénk.

Ranschburg körül ma már tanítványokat és rokon szellemű kutatókat (Szondi Lipót, Boda István, Juhász Andor) látunk tömörülni s ez az első magyar lélektani iskola, amelyik közös munkamódszorra törekszik.

6. Meg kell még említenünk, hogy a pszichoanalízis terén *Ferenczi Sándor*, a külföldi irodalomban is ismeretes magyar ideg orvos, sikerrel képviseli Magyarországon a freudizmust jó és rossz oldalaival egyetemben.

KOLOSVÁRY BÁLINT: A MAGYAR JOGTUDOMÁNY

magyar jogtudomány művelési szintje az egyetemes jogtudomány mai fejlettségi fokának minden ágazatában megfelel. Hogy gazdagsága viszont a nyugati népek irodalmának szinte beláthatatlan terjedelmét el nem érhetette és nem érheti, annak magyarázata a szűk határok közé visszaszorított, alig nyolcmilliónyi nemzet számbeli kicsinységében, nyelvének elszigeteltségében és a magyar jogtudomány aránylag késői kifejlődésében önként adódik.

Ennek a fejlődésnek menete egyébként szintén egyező azzal a folyamattal, melyet bármely nemzet jogtudományának kialakulásánál nyomon kísérhetünk. Kiinduló pontja az immár többféle forrásból fakadó s ezért a bizonytalanság állapotába jutott élő jog megrögzítésére, összeírására irányuló közszükségletnek kielégítésében, illetőleg az ez iránti törekvésekben keresendő. S az a gyűjtő munkásság, mely napjainkban is épp úgy, mint a jogtudomány megelőző fejlődési fázisaiban a tudományos vizsgálgatások anyagának előkészítését és megkönnyítését szolgálhatja csupán: a kezdet kezdetén egymagában kimerítette a joggal foglalkozók érdeklődésének és tevékenységének egész tárgyi körét.

A gyűjtő, összeíró és rögzítő „jogtudomány” a továbbhaladás természetes rendje szerint, az összehordott joganyag glosszálásával, magyarázatával és altercatióinak kiegyenlítésével jut el mindenütt a fejlődésnek ahhoz a magasabb lépcsőjéhez, holott a rendszerbefoglalás első, kezdetlegesebb

kísérletei is már jelentkeznek s ezzel megnyílik az a tág perspektíva, mely az anyag különböző módszerek szerinti és alapelvek alapján csoportosított tárgyalását teszi a tudományos tevékenység feladatává és végcéljává. A szisztematizálás napjaink jogtudományának is legjellegzetesebb vonása, de sokat mélyült és gazdagodott a természettudományok hatása alatt azzal, hogy a jogéleti jelenségek összefüggéseinek szintézisének túl a vizsgálat anyagának tüzetes analizálása és a legkisebb részletek alkotó elemeikre való szétbontása által az emberiség egyetemes érdekeit szolgáló kutató munkássággá nemesbbedett.

Ha a magyar jogtudomány történelmére futólagosan visszapillantunk: az előbb jelzett fejlődési fokozatokat abban szintén megállapíthatjuk. Nálunk a XV. és XVI-ik évszázadok jogbizonytalansága adta meg az első lökéseket a joggal való behatóbb foglalkozásra s az ezirányú törekvések eredményeként a kezdetleges „jogtudomány” legelső tanúságai, a későbbi „Corpus juris Hungarici” magvát alkotó, s addig szétszórta lévő országos végzemények gyűjteményeiben állanak előttünk.

Messze felülmulta azonban ezeknek a törvénygyűjteményeknek jelentőségét a magyar jogtudománynak az a korszakot jelző produktuma, mely *Werbőczy István* 1514. évi „*Hármaskönyvé*”-ben (*Opus Tripartitum juris consuetudinarii inlyti Regni Hungariae*) üstökösként jelenik meg a magyar tudományosság egén s még ma is éreztetve hatását, hosszú évszázadok jogfejlődésének és jogtudományának vetette meg az alapját. *Werbőczy Hármaskönyve* egyrészt a rögzítő, konzerváló tudomány képviselője, mert túlnyomó részében az élő, – a szokásos jogot foglalja össze s ekként kora nemzeti kultúrájának legtöbbet mutató tükre, – másrészt azonban rendszeres munka is, amely a kommentátor feladatait meghaladva a hazai jognak egyúttal szisztematikus feldolgozását is nyújtja. Szerzője római és kánonjogi nagy felkészültségének tudható be, hogy a *Hármaskönyv*, mely egyébként a bevezető rész' általános tanaitól eltekintve, a tiszta magyar jogot tartalmazza: a középkori európai jogkönyvirodalom egyik legértékesebb termékéül számít, s abszolút becsén mit sem változtat az, hogy a római jogéval azonos általános jogtételek egyikét-másikat valószínűen a korában közkézen forgó „*Summák*” valamelyikéből meríthette.*)

A *Hármaskönyvet* és halhatatlan szerzőjét illeti a dicsőség, hogy művével a magyar jog önállóságát és függetlenségét a római joggal szemben nemzete számára biztosította s a benne kodifikált magyar intézményvilággal megteremtette azt az örökös jogérzelmi központot, mely a nemzetben a gondolkodás egységét, homogenitását az évszázados politikai küzdelmek és nemzeti katasztrófák során fenntartotta.

*) Lásd idevonatkozóan *Illés József* fejtegetéseit. („*Bev. a magyar jog történetébe*” című m. Bpest, 1910. 149 és köv. I.)

A magyar jogtudomány Werbőczy után hosszú ideig kizárólag a Hármaskönyv körül élte ki világát. Munkásai a Hármaskönyv magyarázására, kivonatolására és a legkülönbözőbb formájú feldolgozására szorítkoznak. A megjelent művek száma elég nagy; messze kiemelkedik azonban közülök *Szegedi János*nak, a tudós jezsuitának itt is megemlíthető két munkája: a „Tyrocinium” és a „Werbőczyus illustratus”; mindkét mű a XIX. század elejéig érő több kiadásban látott napvilágot.

A XVII. századtól kezdve azonban elég sűrű egymásutánban jelennek meg a rendszeres munkák is, bizonyosságul annak, hogy a Hármaskönyv termékenyítő hatása a szépirodalom után legmagyarabb irodalomnak, a magyar jogtudománynak terén is érvényesült. Közéletünknek minden vonatkozásában és így a magyar jogtudományban is, új korszakot, fordulópontot jelent a XIX. század közepe, közelebről pedig az 1861-ik esztendő. A Hármaskönyv intenzív hatását az ezt az időpontot megelőző tudományosság jellegzetes bélyegként viseli magán.

Sajnos nincs rá mód és alkalom, hogy a fent körülhatárolt időszak jogtudományi irodalmáról kimerítő és teljes áttekintést adhassunk. Egy pár név és egy pár chronológiai adat jelezze tehát csupán egyfelől a folyton előrehaladó fejlődést, – másfelől a tudományos színvonal előkelő fokát. A közjog terén *Artner* „De regno Hungariae” (1624) és *Schödel* „Disquisitio hist, polit, de Regno Hung.” (1629) című művein kezdve *Lochner*, *Jony*, *Grossing*, *Ürményi* (Jus publ. regni Hungariae), *Beöthy* (1846), *Cziráky* (1851) és *Virozsil* (1854) nevei említendők, míg a *civilistikában* a tudományos termelésnek gazdagságát a következő adatok igazolhatják: *Otrokocsi Ferenc* „Brève specimen in jurisprudentiam methodicam” (1619); *Decius Barovius* „Syntagma institutionum” stb. (1593). *Kitonich de Kosztavicza* „Directio methodus processus judiciarii” (1618), továbbá *Repczeli László* (1742), *Husztly András* (1742); *Husztly István* („Jurisprudentia practica 1745); *Fleischhacker*, *Kövy Sándor*, *Georch Illés*, *Kelemen Imre*, *Szlemenics Pál*, *Frank Ignác* (Principia juris civilis Hung. 1819 és utóbb magyarul is 1845); *Jung*, *Markovics*, *Fogarassy János*, *Sósmezei Vajda László*, *Dósa Elek* (Erdélyhoni jogtudomány), *Liblyói Schuller Frigyes* stb. Nem egy a fenti írók közül büntetőjoggal is foglalkozott (pl. *Husztly István*, művének III. kötetében); csak *büntetőjogi* írók ellenben a következők: *Gochetz Gábor* (Systema praxis criminalis 1746), *Bodó Mátyás* (Jurisprudentia criminalis etc. 1751); *Szlemenics* (Elementa juris criminalis Hung. 1817), továbbá *Vuchetich M.* (1819), *Fabriczy S.* (1819) és a XIX. század első felének monografistái. Úgy közjogunk, mint magánjogunk par excellence történeti jogok lévén, a *jogtörténet* művelése a tételes köz- és magánjog művelésével egybeesett; a másik és szintén jogtörténetileg művelt tudományágnak, az *egyházjognak* ellenben, úgy *katholikus*, mint *protestáns* rész-

ről megvoltak önálló képviselői. így: *Lakits György* (1775), *Urbanetz* (1814), *Brezanóczy Ádám* (1817), *Udvardy János* (1843), *Porubszky József* (1853) katolikus egyházi írók és *Gönczy* (1591), a híres *Bod Péter* (1757 és 1763), *Heyser*, *Benkő*, *Salamon*, *Révész* és *Teutsch* protestáns egyházi írók. A *bölcseleti jogtudomány* terén *Wolff* rendszere szellemében a természetjogot művelték: *Lakits György*, *Brezanóczy Á.*, *Filó János*, továbbá *Dienes Samu*, *Újfalussy J.*, *Szilágyi János*, *Sziebenliszt*, *Bánó István* és *Albélyi Nándor*. (Praecognita philos. juris. 1831).

Az 1848, illetőleg az 1861-ik esztendővel lezáruló múlt a magyar jogtudományt az írók által majdnem kizárólagosan használt latin nyelv révén az egyetemes jogtudomány számára hozzáférhetőbbé tette. A nemzeti életnek az a nagy renaissance-a azonban, melyet az alkotmányosság visszaállítása (előbb 1861, majd 1867) és Magyarországnak modern parlamenti állammá való átalakulása hozott magával: a jogtudományra is elevenítőleg hatott és elsősorban magyarrá téve azt nyelvében is, – bár egyfelől példátlan fellendülésre vezetett, másfelől a külföld értékelésének lehetősége elől nemzeti tudományosságunkat ebben a vonatkozásban is meglehetősen elvonta.

Innen van az, hogy míg a nyugati tudományosság és annak minden új iránya a maga jótékony, termékenyítő hatását minálunk akadályok nélkül éreztetheti és a magyar írók kutató munkásságának eképpen hatalmas tényezője: addig a kölcsönhatás elől a külföld jobbadán el van zárva, sőt nemzeti tudományosságunk egyik-másik ágazatának eredményei és helyzete felől nem kis mértékben tájékozatlan.

A *magyar jogtudományra* a mondottak talán leginkább állanak. Ez szolgáljon indokul annak, ha a kifejezetten jogi stúdiumok, valamint a jogbölcseleti tudományok művelésének jelenlegi állapotát egynéhány általános vonással jellemezni óhajtanók.

A *jog- és állambölcselet* az alkotmányos aera utáni irodalomban a korábbi természet- és észjogi iskolától nagyjában emancipálta magát. Egy-egy munkában ugyan visszajár még a múlt, mint pl. *Pauler Tivadar*, *Öreg János*, *Werner Rezső* (Schilling természetjogának átdolgozója) és *Esterházy Sándor* műveiben, hovatovább azonban általánosabbá vált a szociológiai irányzat, melynek hazai irodalmunkban voltaképi szellemi vezéréül *Pulszky Ágostot* kell tekintenünk. Iskolája azonban mihamar a túlzó racionalizmus egyoldalúságaiba sodródott el s *Pikler Gyula*, *Somló Bódog*, *Jászt Oszkár* és egy egész tömeg jelentéktelenebb író tevékenységében a spencerianizmus szélsőséges képviselői voltak a jog- és állambölcseleti gondolkodásnak jóidéig való hangadói. E divatszerűvé vált áramlattal szemben az idealisztikus felfogást nagy és termékenyítő erővel képviselte a politika tudományának két nagyszabású és világméretes szerinti is messze kimagasló művelője *Concha Győző* és *Kuncz Ignác*, kik-

nek „Politika”, illetőleg „A nemzetállam” című alapvető művei az egyetem jogtudomány legértékesebb alkotásai közé sorozhatók. A nyomukban kelt tudományos iskola készítette elő és közvetítette a túlzó pozitívizmustól való lassú visszahajlási és ma már az a jog- és állambölcseleti irányzat, mely a XIX. század végén és a XX. század legelején uralkodónak volt mondható: háttérbe szorult. Tanúsítja ezt magának a korábbi irányzat egyik vezető képviselőjének, *Somló Bódog*nak a kanti filozófiára támaszkodó nagy munkája a „Juristische Grundlehre” (I. kiad. 1917), továbbá *Moór Gyulának*, *Horváth Barnának* jogfilozófiai munkássága s a szorosán vett állambölcselet, illetőleg politika terén *Balogh Arthur*, *Szandtner Pál*, *Réz Mihály* és *Thegze Gyula* művei.

Az egyes tételes jogtudományok művelése a jogbölcseleti vizsgáldások aránylag kisebb extenzitásával szemben, a múlt század hatvanas éveitől kezdve, hatalmas fejlődésről és gazdagságról tesz bizonyosságot. Különösen két körülmény hatott közre arra, hogy a magyar tételes jogi tudományos munkásság oly nagy mértékben és meglepő gyorsasággal kibontakozhassak. Az egyik az alkotmányos élet 1867-iki végleges visszatérével járó s a nemzeti szellem érvényesülését kereső történeti irányzatnak praedominantiája, azaz a jogintézményeknek a történeti fejlődés szempontjain keresztül való általánossá vált szemléleti módja, – a másik, az előbbivel parallel megindult kodifikatórius törekvéseknek következményeképpen, a dogmatizmus szükségességének és a jogpolitikai feladatok fontosságának előtérbenyomulása.

A közjog terén elmondható, hogy itt a jogtörténeti irányzat nemcsak a rendszeres munkákban, hanem az analitikus természetű részletfeldolgozások, monográfiák tekintetében is mind máig túlnyomó. Következik ez abból a szoros kapcsolatból is, mely a jogtörténeti és közjogi írók tevékenysége között félreismerhetetlenül fennáll. *Wenzel Gusztáv*, *Krainer Imre*, *Hajnik Imre*, *Kolosváry Sándor* és *Óváry Kelemen*, újabban *Kérészy Zoltán*, *Illés József*, *Zsindely István*, *Király János*, *Timon Ákos*, *Kosutány Ignác*, *Erekly István* és *Schiller Bódog* jogtörténeti munkássága adja meg a háttérét azoknak a „tételes jogi” köz jogászoknak tudományos működéséhez, kik közül, mint jelentőség szerint leginkább kiemelkedőket *Lechner Ágostot*, *Nagy Ernőt*, *Kmety Károlyt*, *Polner Ödönt*, *Ferdimndy Gézát*, *Réz Mihályt* és *Tomcsányi Móricot* lehet kiemelnünk. A többi és nem „magyar” jogi történelmi jellegű stúdiumok művelői közül *Hoffmann Pál* és a kitűnő pedagógus *Vécsey Tamás*, valamint *Helle Károly* római jogászokat, s egészen eredeti, élesen rajzolódó tudományos egyéniségével *Farkas Lajost* kell elszigetelten álló „Római jog története” című művével megemlítenünk. Utóbbinak tanítványai közül a főleg a külföld számára dolgozó *Meltzl Balambér* sajnos már elhallgatott; – ami pedig pandektistáinkat illeti, *Biermann Mihály*, majd *Kiss Mór*

és a sokoldalú *Szászy-Schwarz Gusztáv* azok, akiknek munkássága mélyen szántó barázdát jelöl a magyar jogtudomány irodalmában. A római jog legújabb hajtása, a papyrológia *Schwarz Bertalanban* kapott méltó képviselőt.

A másik történelmi anyajog, az *egyházjog* terén *Kőnek Sándor*, utána *Szeregy József*, *Kováts Gyula*, *Kérészy Zoltán*, *Reiner János* és *Bochhor Mihály*, valamint erősen egyéni álláspontjánál fogva *Kosutány Ignác* emelkednek ki, – a protestáns egyházjog művelői között pedig *Kováts Albert*, *Kolosváry Sándor*, *Mikler Károly* és *Szentpéteri Kun Béla*.

A mai és a közel tegnapi magyar jogtudomány leggazdagabb területe azonban a *civilistika*, melynek intenzív művelésére egyfelől az 1867 óta szünet nélkül folyó kodifikacionális munka s másfelől az igen erősen érvényesülő konzervatív történeti irányzat, nemkülönben a magánjog folyton fluktuáló szokás jogi állapota egyaránt közrehatottak. Rendszeres munkák, monografikus feldolgozások, jogpolitikai művek hosszú sora s klasszikus értékű analitikus értekezések jelzik azt a nagyon élénk érdeklődést, mely a jogrendszernek ezt az ágazatát az elmúlt évtizedeken át állandóan körülvette s csak közvetlenül a háború alatt és a háború hatásaként szorult vissza az égetővé vált pénzügyi, közgazdasági és nemzetközi jogi problémák körüli tudományos vizsgálódások előtt.

A magánjog rendszeres feldolgozói közül *Wenzel Gusztávon* kezdve *Ökröss Bálint*, *Suhajda János*, *Kallós*, *Herczegh Mihály* és *Putz* (német nyelven írt) műveit emeljük ki. Mindenikük az országbírói értekezlet jelölte átmeneti jognak adja tükörképét, – míg az utánuk következő *Zlinszky Imre* nyolc kiadásban megjelent Magyar Magánjoga a már modernizálódott és rohamosan fejlődött újabb magánjognak standard munkája. A most mondottakon kívül szintén a történeti iskola nyomdokain halad *Kolosváry Bálint* rendszeres magánjogi műve, míg a nagy terjedelmű és *Fodor Ármin* szerkesztésében megjelent ötkötetes Magánjog, valamint *Tóth Lajos* és *Almásy Antal* németnyelvű műve már egészen dogmatikus jellegű, a *Raffay Ferenc-féle* magánjog pedig elsősorban gyakorlati szempontokat követő, egyébként szintén rendszeres feldolgozás. A számos kisebb és rendszerben feldolgozott magánjogi művek közül *Szladits Károly* „A magánjog vázlatára” című műve emelkedik ki.

Anyaggyűjteményt rendszerszerű csoportosításban a *Márkus Dezső-féle* háromkötetes Magánjog, újabban pedig *Staud Lajos és Vadász Lajos* könyvei adnak. A magánjogi monografikus irodalom szinte áttekinthetetlen. Egyébről tehát alig lehet szó, mint a részletmunkában előljáró írók egynéhányának kiemeléséről. E részt elsősorban *Grosschmid Béni* (előbb *Zsögöd Benő*) nevét kell megemlítenünk, kinek mélyreható és eredeti kutatásai különösen a kötelmi jogok intézményei terén, páratlan ér-

tékü s egész tudományos iskola kialakulását maguk után vonó alkotások. Analitikusaink között legelső helyen áll s kritikai művei, melyekkel a kodifikáció időnként felmerült produktumait ellenőrizte, a hasonló irányú művek klasszikus példáiként állhatnak a jövőendő előtt. A hírneves Ungerre valló szellemességgel ugyancsak a kritikai és jogdogmatikai irány kiváló képviselője volt a korán elhunyt *Szászy-Schwarz Gusztáv*, míg előzői közül, a nemzeti jogfejlődés álláspontjának legélesebb ellenzőjét, a nagytehetségű *Dell' Adami Rezsőt* említhetjük.

Monografistáink közül mindössze egy pár név álljon itt, annak jelzésül, hogy magánjogi irodalmunk ezen a téren különösen gazdag: *Kern Tivadar*, *Szladits Károly* (öröklési jog); *Katona Mór*, *Lányi Bertalan*, *Imling Konrád*, *Menyháth Gáspár*, *Sághy Gyula*, *Szászy-Schwarz*, *Almost Antal*, *Kiss Mór*, *Kiss Albert* (dologi és kötelmi jog); *Jancsó György*, *Sipőcz László*, *Kolosváry Bálint*, *Sztehló Kornél*, *Raffay Ferenc* (házassági, személyi és vagyoni jog); *Meszlény Artúr* (jogpolitika) stb.

A magánjog leánystúdiuma, a *kereskedelmi és váltójog* területén az anyajoghoz simulóan, hasonlóképp magas, tudományos színvonal jellemzi irodalmunkat. A kereskedelmi és váltójogi kódex előkészítése, megalkotása, majd dogmatikus feldolgozása s legújabbban a szükségessé vált reform: e tudományág intenzív működésének bőséges anyagot adott. Rendszeres kereskedelmi, illetőleg váltójogi munkákat *Apáthy István*, *Nagy Ferenc*, *Plósz Sándor*, *Neumann Ármin*, *Klupathy Antal* és *Kuncz Ödön* írtak; a jogterület nagyszámú monografistái közül *Baumgarten Nándor*, *Lévy Béla*, *Helle Károly*, *Kuncz Ö.* stb. említendők.

A *polgári törvénykezési jog* a maga számára, *Plósz Sándor* személyében az európai egyetemes jogtudomány egyik legkiválóbb szellemét kötötte le – még pedig egy fáradhatatlan munkában eltöltött hosszú életem át. Nemcsak műveivel, hanem mint igazságügyminiszter, törvényhozói munkásságával is hazai jogtudományunkban örökéletű nevet vívott ki magának. A ma még világszerte legmodernebb polgári perrendtartási kódex – az 1911:1. t.-c. – az ő alkotása. Kiváló művelője volt ugyanezen tudomány szaknak a nagyérdemű *Magyary Géza* s mellette az erősen elméleti irányú *Tóth Károly*. Mindketten rendszeres és nagyértékű munkáknak megalkotói. Erős gyakorlati érzékével kitűnő művelője volt a perjognak *Jancsó György*, kinek részben posthumus munkáját *Biró Balázs* és *Meszlény Artúr* adták, illetőleg egészítették ki. Maguk is a perjog szorgalmas művelői. Ugyancsak gyakorlati irányban dolgozik nagy és eredményes szorgalommal *Bacsó Jenő*. A perjog története viszont *Winkler János*ban talált érdemes művelőre.

A perjogéhoz sokban hasonló helyzete van a magyar *büntetőjogi* irodalomnak. Itt is a sikeresen megoldott és *Csemegi Károly* nevéhez fűződő büntetőkódex az a központ, mely a dogmatikus irányú feldolgozások-

nak és rendszereknek kiindulópontját és alapját vetette meg. A bűnvádi eljárás 1896. évre eső kodifikációja viszont a büntető törvénykezési jog művelésére volt termékenyítő hatással. Mindkét irányban a kiváló jogászok egész sora tevékenykedett azon, hogy büntetőjogi tudományosságunk az egyetemes jogtudományban méltóan képviseltessek. *Schnierer Aladár, Wlassics Gyula, Balogh Jenő, Lukáts Adolf, Doleschall Alfréd, Finkey Ferenc, Angyal Pál, Vargha Ferenc*, a vezető és irányt, részben pedig kialakult iskolákat jelentő nevek s hozzájuk az írók, monografisták, az anyaggyűjtők és kommentálok egész gárdája csatlakozik. A büntető kódex napjainkban már aktuálissá vált reformja a dogmatikus irányzatú tudományművelés mellett önkéntérthetőleg a *jogpolitikai* irányt is az érdeklődés körébe vonta; ebben a vonatkozásban a kriminálszociológia, a kriminálanthropológia és a kriminálstatisztika terén utalhatunk értékes és maradandó becsű kutatásokra.

A *közigazgatási jog* s a belőle elágazott *pénzügyi jog* részben kodifikált, részben kodifikálatlan voltára tekintettel, s azon az okon is, hogy a háború után felvetődött új problémák a közfigyelmet fokozottan fordították a jogéletnek ezekre a vonatkozásaira: az idevágó irodalom kevesebb megállapodottságot mutat, mint azt a fentebb tárgyalt egyéb tudományágaknál megállapíthattuk.

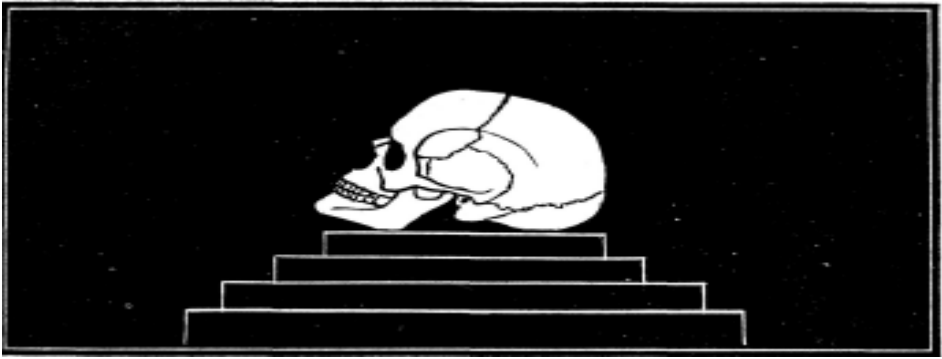
A jogpolitikai irányú vagy a merőben csak tételes, ismeretközlő, valamint a gyűjtő és kommentáló munkásság mennyiség szempontjából ugyan gazdag és egyben változatos termelésre mutat, de az egész és még ki nem forrott anyagnak rendszeres, kimerítő feldolgozása az egyes kérdések monografikus feldolgozásával szemben meglehetősen háttérbe szorult. A két tudományág régebbi és tisztán tételes feldolgozásai közül *Kmety Károly*, a történelmi alapon, de egyúttal dogmatikus kutatással is dolgozó írók közül pedig főleg *Erekly István, Tomcsányi Móric* és *Boér Elek* emelendők ki.

Hatalmas lendülettel és sokatígérő jelenségek között indult meg végül a magyar jogtudománynak mindenesetre legfiatalabb hajtása: a *nemzetközi jog*, melynek napról-napra tágabbá váló horizontját egy új generáció számos és értékes képviselője kutatja és tölti be komoly, öntudatos munkásságával. Magyarország sajátos helyzeténél fogva a tudományos érdeklődés homlokterében leginkább a nemzetközi jognak a kisebbségi jogokat és a döntőbíráskodást érintő része áll. Előbbi vonatkozásban *Búza László*, utóbbiban *Magyary Géza* az, kiknek tudományos tevékenysége leginkább kiemelkedik. Megemlítendő azonban, hogy nagy szolgálatot tettek úgy az új nemzetközi jog népszerűsítése és az iránta való annyira szükséges általános érdeklődés felkeltésére azok is, akik bár rövidebb, de összefoglaló és rendszerben kidolgozott tankönyvekkel, illetőleg kompendiumokkal és részletkérdésekre vonatkozó munkálataikkal

a jogtudománynak ezt a megújításban és átalakulásban lévő ágazatát és annak jövő kifejlődését – nálunk – előkészítették.

E sorok keretében a magyar jogtudomány mai állapotáról részletekbemenp tájékozást magától érthetően, nyújtani nem lehet. Az elmondottak azonban bizonyosságot szolgáltathatnak arra, hogy nemzetünk azt a feladatot, mely a nyugati nagy népek és országok családjában az emberiség közös munkájából reá hárul: ezeréves múltjának megfelelően és méltóan tudta és tudja betölteni.

DR. GYÓRY TIBOR: MAGYARORSZÁG SZEREPE AZ ORVOSTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉBEN

z Árpád-házi és Anjou-fejedelmek alatt hatalmas és kultúrált ország volt Magyarország. Mátyás király egyetemeket alapított és egészen a mohácsi vészig a törökök ellen való örökös küzdelmek ellenére is virágzott itt a művelődés. A mohácsi vész elseperte egyetemeinket és azoknak archívumait is és egészen az 1867-es kiegyezésig idegen uralom és belső egyetlenség vetettek gátat a szellemi fejlődésnek.

A tanulni vágyó fiatalság külföldi egyetemeket keresett fel s e szomorú korszakban legfeljebb azok a tanulmányi sikerek vigasztalnak, amelyeket a magyar ifjak külföldi mestereiknél arattak. A lángeszű *Paracelsus* például elismeréssel dicséri magyar orvostanhallgatóinak rátermettségét. Számosan közülök künn maradtak külföldön és mint egyetemi tanárok vagy gyakorló orvosok az első helyekre küzdöttek fel magukat. Már a XVI. században *Praemartin* Mihály háromszor volt rektora a bécsi egyetemnek, *Balzarati* János V. Pál pápa háziorvosa volt, *Jeszenszky* János wittenbergi, majd prágai professzor pedig II. Rudolf császáré. *Preysz* Kristóf Frankfurtban, *Bánfihunyadi* János Londonban adott elő, stb. stb.

A XVII. században még jobban szaporodik a külföldön működő magyar orvosok száma. A sok név közül említsük meg *Petényi-Gyöngyösi* Pált és a gömörmegeyi *Paeken* Kristófot, kik mindketten Szt.-Péterváron

működtek. Paeken a bonctan és sebészet tanára, a katonai kórház főorvosa és udvari orvos volt. Neki köszönheti Oroszország első gyógyszerkönyvét. *Hedwig* Lajost – aki Lipcsében volt tisztiorvos – öt akadémia, köztük a londoni, választotta meg tagjának.

Hadd említsük meg, hogy a XVIII. században milyen nemzetközi tudományos sikert ért el – ha nem is orvostudományi téren – *Gyarmati* Sámuel, Hunyad megye híres orvosa. A magyar nyelvnek a finnel való rokon voltáról szóló könyve ma is az összehasonlító nyelvtudomány alapja és szerzőjét a legkiválóbb külföldi szaktekintélyek a modern összehasonlító nyelvészet atyjának nevezik. *Uri* János szintén orvos volt, de mint orientalista szerzett világhírt magának.

Már ezekben az időszakokban is számos olyan magyar orvos tűnik fel, akiknek kutatásai az emberiség közkincsévé váltak. *Höfer* Farkas (Győr) először írta le a kretinizmust, *Segner* András a róla elnevezett, a víz mechanikai ereje által forgatott keréknek feltalálója. *Rayger* Károly pozsonyi főorvos nevéhez kapcsolódik a törvényszéki orvostudományban ma is használatos tüdőpróba, amellyel az újszülött élve- vagy halvaszületett voltát állapítják meg.

A debreceni *Weszprémi* István (meghalt 1799-ben), aki szintén külföldön végezte tanulmányait, a himlőoltás mintájára pestis-oltást ajánl és erről szóló művében a modern immunitás-tan és antitoxikus gyógy mód úttörőjeként mutatkozik be. Ugyanezen a téren dolgozott egy évszázaddal később a borsodmegyei *Katona* Mihály, aki a megyéjében dühöngő kanyaró-járvány idején százával végzett védőoltásokat, világosságot derítve e betegség addig homályba burkolt kórtanára.

A boroszlói évkönyvekben van azonban egy feljegyzés, amely szerint *Raymann* János (Eperjes) már 1717-ben, – tehát négy évvel az angolok előtt – ismerte és gyakorolta a himlő-inoculatiót.

A múltra vetett e rövid pillantás után tekintsük át – amennyire e nagyon szűkre szabott tér engedi – a jelenkori magyar orvostudomány nevezetesebb eredményeit. A felsorolásban előbb az elméleti, majd a gyakorlati és klinikai szakokat követjük.

Egy nagy orvosunk van, akit a legnagyobbak közül is különös büszkeséggel kiemelünk: *Semmelweis* Fülöp Ignác, egy a XVII. század óta kimutathatóan Magyarországon élő katolikus családnak 1818-ban született sarja, aki a tanaiért folytatott meddő küzdelme után elborult elmével már 46 éves korában el is költözött tőlünk. Kimutatta, hogy a gyermekágyi láz nem ragályos betegség, hanem fertőzőeses vérmérgezési folyamat, amely tisztátalan és bomló anyagoknak a szervezetbe való beférkőzése következtében lép fel. Ennek megfelelően a szülésznek kezét, műszereit s minden segédeszközét a leggondosabban meg kell tisztítani és manapság minden szülési és sebészi beavatkozás tulajdonképpen e nagy orvos

1847-ben kiadott utasításai alapján történik. Semmelweis reformjai után a szülő nők halálozási arányszáma 33%-ról azonnal kevesebb, mint 1%-ra esett le, de persze csak az ő kórházi osztályán. Hány anyának kellett elpusztulnia, amíg az új felismerés utat tört magának a makacs rövidlátóság eléje gördített akadályain keresztül!

Ha megkezdjük az egyes ágak áttekintését, azt látjuk, hogy a bonctant – amelynek legkiválóbb bécsi képviselője *Hyrtl* szintén magyar származású volt – a *Lenhossék-család* három tagja fejlesztette naggyá. Lenhossék Mihály (1773-1840) az „izomérzék” felfedezője. József (1818-1888) különösen az idegrendszer bonctanában tett számos új felfedezést. A gerinc- és nyúltvelő egy-egy anatómiai eleme az ő nevét viseli. Ifj. Mihály (szül. 1863-ban) ugyanezen a téren kutatott tovább. Az idegsejtek működését az ő kutatásai világították meg. A szem fejlődéstanával, a here sejtjeivel, a sima izomsejtek fejlődéstanával stb., valamint ember-tani kutatásokkal is foglalkozott és számos sejt- és szövettani elnevezés őrizi nevét. A nemek meghatározásáról szóló értekezése, amelyben amellet tör lándzsát, hogy a magzat neme már a petesejtben meg van határozva, kiterjedt és értékes tudományos vita forrásává vált.

Lenhossék József tanítványa és utóda *Mihalkovics Géza* (1844-1899) írta le először tüzetesen az agyalapi mirigyét. A bonctan terén kiválnak még: *Szili Sándor*, aki a szem egyik izmának eddig kétséges eredetéről való vitát eldöntötte (1903), *Szentgyörgyi Albert*, akinek módszerével a szem tökéletes anatómiai vizsgálata lehetővé vált (1913), *ónodi Adolf*, akinek koponya-, fül- és gégegyűjteményét a londoni egyetem, mint szinte páratlanul állót, megvásárolta és *Telleyesniczky Kálmán* (szül. 1868-ban), akiről egy igen praktikus, bonctani készítményeknél használatos sűrített folyadék van elnevezve.

Kevésbé ismerik *Hogy es Endre* nevét (szül. 1847-ben), akinek 1879-ben kiadott, a szem mozgásainak idegmechanizmusáról szóló értekezése egészen új és kora tudományos felfogását megelőző megállapításokat tartalmaz. A nystagmusnak a labirintussal való összefüggése stb. elvont tudományos értékükön kívül egy új érzékszervnek – az egyensúlyérzék szervének – Wundt által való megállapításához vezetett. Högyes említett művét használta fel a bécsi, majd upsalai *Bárány* tanár anélkül, hogy a forrást megemlítette volna. Kutatásaiért Nobel-díjat nyert. Högyes módosította a Pasteur-féle veszettség-ellenes oltást is. Az oltásra felhasznált anyagot ugyanis nem szárította, hanem hígította és a budapesti Pasteur-intézetben ezen ma is használatos módszerrel nyert eredmények felülmúlják Pasteur eredeti eredményeit.

A gyógyszer- és méregtanban *Magyary-Kossa Gyula* (szül. 1865-ben) válik ki. Általánosan használatos mikrochemiai módszereket dolgozott ki, számos új gyógyanyagot vezetett be és kimutatta, hogy a vizeletben

állandóan van arzén, higany és réz. *Vámosy* Zoltán tökéletesítette az arzén kimutatását a szervezetben, felfedezte a Phenolphthalein hashajtó hatását („purgen”) és a máj méreg-közömbösítő szerepét.

Mansfeld Géza, a zsír kóros vándorlását a szervezetben világította meg. *Antal* János ismerte fel, hogy a kálium hypermanganicum a cyankal- és kígyóméreg-mérgezés legbiztosabb ellenszere (1893).

A törvényszéki orvostudomány – hála az ősi magyar alkotmányos jogrendszernek – gyorsan kifejlődött. Képviselőinek legkiválóbbja *Kenyeres* Balázs (szül. 1865-ben).

A közegészségtant *Fodor* József (szül. 1843-ban) emelte magas színvonalra. A talajra, ivóvízre és levegőre vonatkozó közegészségügyi kutatásai külföldön nagy hírt szereztek neki. A vérsavó baktériumölő hatásának felfedezésével a modern szerológia úttörőjévé vált. *Körösi* József szervezte meg és tette elismertté a hygiene-statisztikát Magyarországon. Az élet- és körvegytan területén viszonylag sok magyar tűnt ki. Így pl. *Bókay* Árpád, *Plósz* Pál és *Liebermann* Leó, kinek nevéhez számos szerves vegyület felfedezése és az u. n. „guajak-reakció” fűződik.

Preis Hugó számos kórokozó baktériumot írt le először és nagyban hozzájárult az emberi és állati gümőkór közti különbségről folyó vita eldöntéséhez. *Jancsó* Miklós szegedi egyetemi tanár maláriakutatásairól nevezetes, *Johan* Béla és *Buday* Kálmán egy addig ismeretlen sebfertőzést írtak le. *Dienes* Lajos mutatta ki a vérben a Weyl-Felix-féle bacillusokat. Igen nevezetesek *Thanhoffer* Lajos sokoldalú életvegytani kísérletei is.

Rendkívül jelentős helyet foglal el az egyetemes magyar tudományos életben *Tanagl* Ferenc, akinek állat-életteni intézete az egész világ szakközönsége számára mintaképül szolgált. Nevezetesek összehasonlító anatómiai kutatásai és a fizikai kémia úttörő alkalmazása biológiai téren. A belgyógyászat már a XVIII. század végén egy ötkötetes latin tankönyvet köszönhet *Bene* Ferencnek, amelyet főleg Olaszországban kedveltek. *Stiller* Bertalan (meghalt 1922-ben) nevéhez fűződik a konstitucionális pathológiának, e modern tudományágnak, megalapítása. Tőle származik az „asthenias alkat” leírása. A magyar belgyógyászati kutatás modern fejlődése *Korányi* Frigyes báró (szül. 1828-ban) érdeme. Számos felfedezése van e téren, hasonlóan *Jendrassik* Ernőnek is (szül. 1858-ban), aki a reflexekről sok új megállapítást tett. *Korányi* Sándor báró széleskörű munkásságából sajnos éppen csak említeni tudunk egy fejezetet: A vér fagyáspontcsökkenésére vonatkozó kísérletei a vesebajokról új képet nyújtottak. Általában a vesék kóros működése és ennek gyógyítása szorosan összefügg e nagy belgyógyász tevékenységével. Kiválót alkottak még: *Schaffer* Károly, *Herzog* Ferenc, *Bálint* Rezső, stb.

Az elme- és idegyógyászat körébe vágó és az ország határain túl is

értékelt tudományos munkásság elsősorban *Moravcsik* Ernő és *Ranschburg* Pál nevéhez fűződik.

A sebészetben *Balassa* József (szül. 1812-ben) vált ki eredeti újtársaival. Tökéletesítette a plasztikai operációkat, ő szervezte és alapította meg a magyar orvosi könyvkiadó társulatot. A Párizsban működő, de nagyváradi származású *Gruby* Dávid (szül. 1814-ben) vezette be a vattát a sebészetbe. *Kovács* József Semmelweis szellemében korát megelőző nézeteket vallott a fertőtlenítésről. *Dollinger* Gyula az orthopédiában vált ki.

A szemészet számára Magyarországon állítottak fel először rendes tanszéket. Kiváló szemésztudósaink közül említsük meg *Fabinyi* Jánost, és *Schulek* Vilmost.

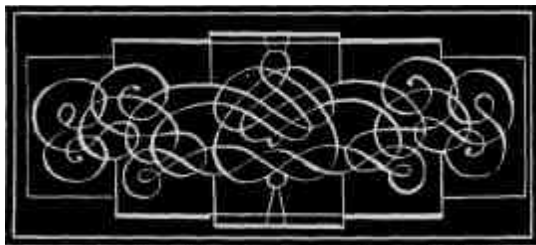
A nőgyógyászat terén *Tauffer* Vilmos (szül. 1851-ben) előkelő helyet foglal el. ő volt az első, aki egy átvágott urétert összevarrt, majd egy teljesen hiányzót plasztikailag pótolta.

A gyermekgyógyászat úttörői a két *Bókay* János, a bőrgyógyászaté pedig *Plenk* József Jakab (1737-1807), akinek tankönyvét Európaszerte használták. A bőrgyógyászat terén sok kiváló magyar orvos tevékenykedett, így pl. a bécsi Hebra utóda *Kaposi*, aki a bőrbetegségek kórbonctanát építette ki. *Poór* Imre, *Schwimmer* Ernő, *Beck* Soma, *Török* Lajos különböző bőrbajok első leírói.

A fogászat *Iszlai* Józsefnek (szül. 1840-ben), *Vajna* Vilmosnak és *Árkövy* Józsefnek számos fog- és állkapocsbetegség leírását és szerte a világon használatos műszereknek a megszerkesztését köszönheti.

Meg kell végül említeni az 1789-ben alapított állatorvosi főiskola tevékenységét, amelynek értékét eléggé megvilágítja az a tény, hogy a jénai Fischer kiadócégnél megjelent és már öt kiadást elért háromkötetes állatorvosi tankönyvnek *Hutyra* Ferenc (szül. 1860-ban) és *Marék* József (szül. 1868-ban), a főiskola két tanára a szerzője.

E rövid áttekintés vajmi hézagos, de mégis megmutatja, hogy milyen nagy lépéseket képes tenni a kis magyar nemzet a tudomány mezején, ha békés fejlődését olyan szörnyű nemzeti katasztrófák, mint a mohácsi vész vagy a trianoni „béke” nem akadályozzák meg.

ZELOVICH KORNÉL: MAGYARORSZÁG ÉS A TUDOMÁNYOS TECHNIKA

udományos technika és technikai tudomány között a
legszorosabb kapcsolat van.

Technikai főiskolákon művelik és tanítják a
technikai tudományokat és a gyakorlati élet mezején
tudományos képzettségű mérnökök alkalmazzák a
tudományos technikái.

Magyarországnak mind a technikai tudományok
előbbrevitelében, mind a tudományos technika alkal-
mazásában világhírű sikerei vannak.

A TUDOMÁNYOS TECHNIKAI OKTATÁS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

A tudományos technikai oktatás fejlődése szoros összefüggésben van a nemzetek technikai szükségleteinek kielégítésével.

Az európai államok között Franciaország az első, amelyben a technikai tevékenységnek elég korán, már az újkor elején, hálás talaja lett. Az évszázadokon át egységes francia birodalomnak erős centrális kormányzata volt. Ebben találja magyarázatát, hogy a római birodalom közúti közlekedésének magas szintjára az európai államok között legelőször Franciaország emelkedett.

A közlekedés fejlesztése utak, hidak, majd csatornák és kikötők építését, tehát a tudományos technika alkalmazását tette szükségessé. Természetes ennél fogva, hogy a technikai tudományok föllendítésére irányuló törekvéssel is legelőször Franciaországban találkozunk.

XIV. Lajos nagynevű minisztere, *Colbert*, 1666-ban alapítja a francia tudományos akadémiát és 1671-ben az építőművészetek akadémiáját. A francia mérnököknek ilyen módon korán nyílt alkalmuk szakmájuk tudományos részével is foglalkozni.

A XVIII. század közepén, 1747-ben alapítják Parisban a világ első mérnökképző iskoláját, az *école des ponts et chaussées-t*, a hidak és utak iskoláját. A technikai tudományokat ápoló intézetnek tehát, épúgy mint az univerzitásnak, szülőhona Franciaország.

Magyarországon a technikai tevékenységre korántsem voltak olyan kedvező viszonyok, mint Franciaországban. Amikor Nyugaton a közúti közlekedés kifejlesztésében a renaissance kezdődik, mi a törökökkel viaskodtunk. Védjük a nyugati kultúrát. Majd nemzeti önállóságunk elimeréséért az osztrák császári hatalommal való folytonos harcaink tették lehetetlenné a közlekedés békés útjainak kiépítését. Ennek ellenére a magyar nemzet ebben a korban is, mint annak előtte, nagy súlyt vetett művelődésére.

A párizsi egyetemre már III. Béla király idejében mentek ki magyar ifjak.

„Van tudomásunk, írja Pauler Gyula*), III. Béla korából valami *Bethlen* nevű fiatalemberről, ki mint tanuló kispap Parisban meghalt.” Elhunytáról a Szent Genováva monostorának apátja, *István* (1177-1192), híres filozófus és egyházi jogtudós értesítette III. Bélát, a magyarok királyát, „kiről mondják, hogy szereti az igazságot, tiszteli az igazat.” *Bethlen* szülei a monostornak két selyem misemondó ruhát, zászlót, ezüstöt, aranypénzt és „egy fehér lovat ajándékoztak, hogy követ hordjon a monostor épületeihez, melyek nagyrészt épp István apát idejében keletkeztek.”

Okmány bizonyítja eszerint, hogy Magyarországon már a XII. században mily nagyra becsülték a tudományos képzettséget, különben nem mentek volna ki ifjaink a párizsi egyetemre.

A tudomány tisztelete kétségtelenül magasabb kultúra bizonyítéka.

És mit jelent, hogy az ajándékok között a fehér ló is szerepelt. Őseink fehér lovat áldoztak a magyarok Istenének, *Hadúr*nak, – a leiküket ajánlották fel a fehér lóval. A bánatos szülők a fehér ló képében fiuknak lelkét ajánlották fel a párizsi egyetemnek, mert ott lelkes tudományban volt része.

Nem hiányzott Magyarországon az érzék a technikai alkotások, a tudományos technika iránt sem. Jellemzően bizonyítja ezt a tény a késői renaissance egyik kiváló tudósának, *Verancsics Fanstus* csanádi püspöknek, *Verancsics Antal* (1504-1573) esztergomi érsek unokaöccsének

*) *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. XVIII fejezet.

Machinae Novae című Velencében 1617-ben megjelent műve, amelyben vagy félszáz figyelemre méltó technikai berendezést ismertet, közöttük a ma, különösen Franciaországban, aktuális *dagály-malmot is*.

A közlekedés siralmas állapota, műutaink hiánya, folyóvizeink szabályozatlan volta, lecsapolatlan mocsaraink a XVIII. század folyamán Magyarországon is felettébb szükségessé teszik a technikai alkotásokat, tehát a technikai tudományok művelését, mérnökképző intézet alapítását. Érthető ennél fogva, hogy az *école des ponts et chaussées* létesítése után alig két évtizedre gróf *Esterházy Ferenc* magyar udvari kancellár *Mária Terézia* királynőnek gazdasági kollégium alapítását javasolja s erre a célra *Szempc*-en, Pozsony megyében, megfelelő épületet és telket ajánl fel.

Így jött létre 1763-ban a *szempci* „collegium oeconomicum”, ez a valójában mérnökképző intézet. Ugyanebben az esztendőben létesül a később híressé vált *selmeci* bányásziskola, amelyet a királynő 1770-ben akadémiai rangra emel.

Úgy *Szempc*, mint *Selmec* ma a trianoni diktátum által Csehszlovákiához csatolt területen van.

A természettudományoknak laboratóriumi oktatása legelőször a *selmeci* bányászati akadémián vert gyökeret. Ennek a magyarországi technikai intézetnek módszerét vette később mintául Franciaország.

Amikor 1794 szeptember 23-án a francia nemzeti konvent a francia forradalomnak szellemi téren legkiválóbb alkotására, az *école centrale des travaux publics*-re – mely intézet egy évre rá az *école polytechnique* nevet kapta – vonatkozó javaslatot tárgyalta, a közjóléti bizottság előadója, *Fourcroy*, a kémikus, a következőket mondja:*) „A fizikát és kémiát nálunk Franciaországban mindeztideig csak teoriában tanították. A *selmeci* bányásziskola *Magyarországon* frappáns példa arra, hogy milyen hasznos a tanulóknak bemutatni azokat a műveleteket, amelyek ezeknek a tudományoknak alapjai. Laboratóriumok vannak ott a szükséges eszközökkel és anyagokkal felszerelve, hogy a tanulók ismételhessék a kísérleteket és a saját szemükkel láthassák a jelenségeket, amelyek a testek végy ülésekor előtűnnek.”

„A közjóléti bizottság úgy vélekedik, hogy az *école des travaux publics*-ben ezt a módszert kellene meghonosítani, mert e módszernek az a kettős előnye van, hogy minden érzéket egyidejűleg ráterel az oktatás folyamára és hogy ráirányítja a hallgatóság figyelmét számtalan olyan körülményre, melyek az előadások alatt majdnem mindig észrevétlenül maradnak vagy a tanárok vagy a hallgatók előtt. A tanulókat külön termekbe osztják be, ahol a tanárok által közös termekben tanított ábrázoló geometriai szerkesztéseket végzik; éppen így külön laboratóriumok-

*) *Id. Szily Kálmán* műegyetemi rektor székfoglaló beszéde 1878/9.

ban ismétlik a kémia főbb műveleteit, hogy hozzászokjanak a legcélirányosabb eljárások és a legtökéletesebb előállítási módok fölleléséhez.”*)

A XVIII. század végén tehát a nagy francia nemzet Magyarországtól vett mintát hírneves technikai főiskolájának szervezésekor.

A *szempci collegium oeconomicum* a piarista rend vezetése alatt 13 évig állott fenn; 1776-ban leégett.

Pár esztendőre rá Magyarországon a mérnökképzés ügye nagy lépéssel megy előre. Az akkor Budán székelő m. kir. tudományegyetemen 1782 november 1-én nyílik meg a *mérnöki intézet*, az *Institutum Geometricum*. Magyarországon e szerint a mérnökök kiképzése 1782-től kezdve *főiskolán* történik.

Magyarország e tekintetben megelőzte az egész világot és 12 esztendővel megelőzte Franciaországot is, ahol az 1794-ben alapított *école polytechnique*-kel tették lehetővé a mérnökök *főiskolai* kiképzését.

A mérnökök *főiskolai* kiképzésének e szerint Magyarországon közel másfélszázados múltja van.

Az *Institutum Geometricum* 1850-ig, tehát majdnem hét évtizedig állott fenn és csakhamar meghozta azt az eredményt, amelyet az ország tőle várt. Gondos és szigorú tanrendje következtében Magyarország már a XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején kimagasló mérnöki karral rendelkezett. Közülük számosan a tudományos technikai irodalomban is tevékenyen működtek. A magyar tudományos akadémia első mérnök tagjai az *Institutum Geometricum* volt hallgatóiból kerültek ki.

A tudományok terebélyes fájának termőföldje kétségtelenül az univerzitás, a főiskola. Ez a fa azonban nyilván csak akkor hozhat értékes gyümölcsöket, ha a termőföld egészséges, ápolt.

Az *Institutum Geometricum* létesítése és az univerzitáshoz kapcsolása a technikai tudományok fejlesztése szempontjából kétségtelenül üdvös intézkedés lett volna, ha az intézet a korrallal haladhatott volna. Sajnos, az első évtizedekben tapasztalt haladás után hanyatlás következett be.

Magyarországon is bebizonyult a tétel, amelyre legkorábban Franciaország jött rá, hogy a technikai tudományok a tradíciókkal terhelt univerzitásokon nem tudnak felvirágozni.

Már a természettudományoknak a régibb tudományokkal való egyenjogúságát is csak bizonyos ellenállás legyőzése után ismerték el az univerzitások. Még nagyobb volt az ellenállás az alkalmazott természettudományokkal, a technikai tudományokkal szemben. E tudományokat ugyanis, minthogy anyagi érdekek szolgálatában is állottak, az ókori filozófia hatása alatt, a tudományos világ egyrésztől lenézte, másrésztől a fejlődés

*) Gazette nationale ou le Moniteur Universel. No. 8. Octidi 8. Vendémiaire, l'an 3 de la Rép. fr.

azért is ki volt zárva, mert az univerzitások légkörében, a praktikus élet-től teljesen elválasztva, tisztán tudós formákhoz ragaszkodó módon tárgyalták őket.

Súlyosbította nálunk a helyzetet szerencsétlen kapcsolatunk Ausztriával, amely nem jó szemmel nézte, ha valamelyik kulturális intézményünk felvirágozott, sőt, ahol csak lehetett, fejlődésünk elé akadályokat gördített.

Ilyen körülmények között az Institutum Geometricum sorsa is meg volt pecsételve. A szükséges tanszékek és felszerelések hiányát nem pótolhatta a tanári karnak elismerésre méltó igyekezte.

A XIX. század harmincas éveiben kiváló magyar honfiak, közöttük elsősorban gróf *Széchenyi István*, akit *Kossuth Lajos* nevezett el a legnagyobb magyarnak, hangoztatják, hogy a technikai tudományok ápolása és a mérnökök megfelelő kiképzése céljából Magyarországon is az univerzitástól független technikai főiskolát kell felállítani.

Bármily természetes is volt ez a kívánság, annak teljesítése a bécsi rosszindulatú befolyások következtében simán nem történhetett meg. Hiába teszi egyértelműen magáévá az eszmét 1836-ban az országgyűlés, *V. Ferdinánd* király Bécsnek ellenállása következtében, sok huza-vona után, csak nyolc esztendő múlva, 1844-ben, rendeli el, hogy Pest városában, addig is, amíg a felállítandó főiskola azt kebelébe foglalhatja, ipartanodát létesítsenek. Ez az intézet 1846-ban nyílt meg s *József nádor* érdemeinek megörökítésére a *József-ipartanoda* elnevezést kapta.

Az akkor már tengődő Institutum Geometricum-ot 1850-ben csatolják a József-ipartanodához s a vonatkozó királyi decretum szerint az ipartanoda főiskolává, polytechnikummá, emelendő.

Egyetlen technikai főiskolánk fejlődésére igen jótékony hatással volt az alkotmány visszaállítása 1867-ben. Az alkotmányos magyar kormány megértő támogatásával s az önzetlen tanári kar kiváló működésével a *József-polytechnikum* pár esztendő alatt eléri azt a fokot, amelyen ugyanakkor a külföldi legkiválóbb technikai főiskolák állottak.

Fontos határátkö továbbá az intézet fejlődésében az 1871/72. tanév. Ekkor kezdi meg ugyanis a *kir. József-műegyetem*, mint a technikai tudományok egyeteme, önkormányzati alapon, egyetemi rangra emelve azt a pályafutását, amely elismerést szerzett neki az egész világon.

A folyó században a *kir. József-műegyetem* fejlődése szempontjából igen jelentős esemény *közgazdasági osztály*-ának megszervezése 1914-ben. Magyarország e tekintetben is megelőzte a külföldet. Királyi rezolúcióval megerősített szervezeti szabályzata szerint: a *m. kir. József-műegyetem* a technikai és közgazdasági tudományok egyeteme.

Jól megalapozott szervezete következtében a *kir. József-műegyetem* folytonosan fejlődött és fejlődik. Mindig súlyt vetett a különféle fakultások együttműködésére; a speciális kiképzést a sokoldalúval szemben nem

favorizálta; gondot fordított az általánosan képző előadásokra; a közgazdaságtudományi széleskörű kiképzés lehetőségét idejekorán megadta. Ment maradt tehát azoktól a bajoktól, amelyek e század elején a német technikai főiskolákon jelentkeztek.

A *m. kir. József-műegyetem* a technikai főiskolák közül a határon álló őrszem a Balkán és Nyugat között.

Körülöttünk borús az égája. Megcsonkítva, balkáni erkölcs láncával összefűzött ellenségektől körülvéve, amikor a lelki szegények hangoztatják a régi mondást: *occidit spes omnis et fortuna nostri nominis*, azok között a kulturális intézmények között, amelyekre a magyarság bizakodóan tekinthet, nyilván a legelső helyek egyikét foglalja el a magyar kultúrának hatalmas pillére: a *kir. József-műegyetem*. A tudománynak erős vára, különösen nagy értéke ma a magyar nemzetnek.

A *kir. József-műegyetemen* nevelt technikus tudása diadalmasan versenyez a gall szellemen táplált mérnökével. A magyar mérnökök alaposága eléri a németekét, gyakorlatilag versenyre kel az angollal. A transzibériai, mandzsúriai, délafrikai, ausztráliai s holland-gyarmati vasúti alkotásokhoz a *kir. József-műegyetemen* nevelt mérnökök szellemi tőkéje is hozzájárult. Az amerikai nagy iparvállalatokban a magyar technikus nem ritkaság. Az elektromos találmányok terén, a levegő meghódításában a magyar mérnök alkotó ereje diadalokat arat.

A tudományos technika kultúrafejlesztő hatását minden helyéről kisugározza, nyilvánvaló tehát, hogy a technikai főiskolák azok a pólusok, ahonnan a legértékesebb sugarak ágaznak ki minden irányba.

Magyarországnak egyetlen ilyen pólusa a *kir. József-műegyetem*. Az általa kibocsátott sugarak: az ősi koronázó városba Pozsony-ba, *Rákóczi* városába Kassára, az iparúzó Szepességre, kincses Kolozsvárra, a zsilvölgyi szénmedencébe, a Székely-földre, a Porta-Orientalison át az Aldunára, a Karsztokon át Fiúméba vezető vágányok magnetikus erővel vonják ide elszakított véreinket. Az innen kiáradó sugarak vezetnek a honnak könnyeitől nedves Duna, Tisza, Dráva, Száva hajóit.

Lobogjon ebben a pólusban továbbra is magasan a tudomány fátylaja; világítson be az elszakított magyarságra; öregbítse a nemzet jó hírnevét s legyen zászlóvivője a magyar kultúra haladásának!

MAGYAR TECHNIKUSOK VILÁGHÍRŰ ALKOTÁSAI

Báró *Eötvös József*, az első magyar kultuszminiszter, *Vörösmarty Mihály* a nagy magyar költő fölött tartott beszédében mondja: „A világtörténet lapjain, melyekre az emberi nem küzdelmei fel vannak írva, azt a vigasztaló tanulságot találjuk, hogy a föld népei, mint az ércek, annál

nagyobb mértékben állanak ellen az idő emésztő hatalmának, mennél több nemesebb elemet foglalnak magukban.”

A magyar nemzet története egész folyamán bővelkedik nemes elemekben, de különösen az utolsó száz esztendőben. Kevés nemzet van a földkerekségen, amelyet ebben az időszakban annyi nemes elem: kiváló államférfiú, költő, tudós, katona és technikus díszített volna, mint a mi kicsiny hazánkat.

„*Munka, művek, alkotások*” című tanulmányában találóan állapítja meg jelenlegi kultuszminiszterünk, gróf *Klebelsberg Kunó*: „Egy nép csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely hazája, ha azt halhatatlan művekkel magához, nemzeti génuszához, kapcsolja. A haza földjére ontott véren kívül a *művek* és *alkotások* azok, amelyek révén a nemzet magát a haza földjével elválaszthatatlanul jegyzi el.”

Vajha ezt az aranyigazságot *Trianon* szerzői elismerték volna!

Soroljuk fel a magyar génusznak a tudományos technika segítségével teremtett halhatatlan műveit, megnyugvásul a jelennek, biztatásul a jövőnek. A magyar ingeniumnak ezek a maradandó becsű s a magyar kultúra magas fokát bizonyító alkotásai nagyrészen az elszakított területekre esnek: eggyel több ok és jogcím arra, hogy visszakerüljenek hozzánk.

Az első világhírű magyar technikai alkotások gróf *Széchenyi István* korszakalkotó működéséhez fűződnek. *Széchenyi*-nek közéleti tevékenységével kezdődik a modern Magyarország kialakulása.

A XIX. század első felében valóban ő rázta fel az országot lethargiájából és hihetetlen nehézségek elhárítása után a közlekedés előmozdítására megkezdte az alkotó munkát. Hűséges társa volt ebben a tevékenységében *Vásárhelyi Pál* a geniális mérnök.

Széchenyi-nek a tudományos technika vívmányai iránt rendkívüli érzéke volt. Előszóval kereste fel és tanulmányozta a nagy technikai alkotásokat.

1825-ben *X. Károly* francia király koronázására herceg Esterházyval Franciaországba utazott. Az ünnepélyek untatták, ellenben annál nagyobb hatással voltak reá Franciaország hatalmas technikai alkotásai.

Amikor megszemlélte a XIV. Lajos korában épült százzsilipes *Canal du Midi-t*, amelyet annak idején a kalapos király*) II. József is megbámúlt, elragadtatásában így kiált fel: „Vétek-e, ha egy ily mű láttára, amelynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, minekünk is a szokottnál hevesebben forr a vérünk. S ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni s valami magasztosba akarunk kezdeni.”

Három napra rá a *Remoulin* melletti *Pont du Gard-ot* keresi fel,

*) II. József nem koronáztatta meg magát. Minthogy tehát fejét nem érintette Szent István koronája, a magyar nép kalapos királynak nevezte el.

a római szellemnek ezt a remek maradványát, három emeletsoros sokívű aqueductot. Szívemelő látvány, – írja, – de olyan felkiáltásra, mint *Rousseau*: que ne suis-je né romain (miért nem születtem rómainak), nem láttam magam indítva. Némán maradtam, gondolatban azt kérdeve magamtól: pour quoi suis-je né? (miért is születtem?)

Hat hét múlva Pozsonyban van az 1825. évi korszakalkotó országgyűlésen.

A nagy lélekemelő technikai alkotások megszemlélésekor érzett szent ábránddal érkezett haza s valóban magasztosba kezdett: nemzetiségünk megmentésére alapította a Magyar Tudományos Akadémiát. A technikai alkotások terén pedig két évtized alatt századokra kiható eredményeket ért el.

Ha valahol, az Alduna mentén létesített halhatatlan technikai művek bizonyítják a magyar géniusz alkotó erejét.

Az Alduna hajózhatóvá tétele évszázadok álmát valósította meg. Amire a római nem volt képes, megcsinálta a magyar. Gróf *Széchenyi* István, akinek technikai ismeretei messze felülemelkedtek a dilettantizmus határain, nem rendelkezett ugyan a római légiók tömegeivel, de energiája, párosulva hűséges munkatársának, *Vásárhelyi Pál*-nak kiváló technikai tudásával, diadalmaskodott az addig leküzdhetetlennek tartott akadályokon. És ha az ő idejünkben, a XIX. század második negyedében, a végleges szabályozást még nem is lehetett végrehajtani, az Aldunán, a félelmetes *Vaskapu*-n át, a hajózást hihetetlen nehézségek legyőzése után lehetővé tették.

A magyar kultúrszellem sikerrel szállt itt szembe a természeti akadályokkal s minden elfogulatlan bíráló kénytelen elismerni, hasonló nehézségek között oly kevés költséggel hasonló eredményt még sehol és sohasem értek el.

Minden hajó, mely az Aldunán keresztül megy, legyen az francia, angol, német, magyar, szerb, román, vagy cseh stb., *Széchenyi-tői* és *Vásárhelyi-tői* kapja igazolványát.

Trajánus aránylagosan nyomorúságos vontató útjával szemben az Alduna mentén a baloldalon Európának egyik legszebb műútja: a *Széchenyi-út* vezet. A legnagyobb magyar emléket megörökíti az út feletti sziklafalba vésett *Széchenyi-emléktábla*. Ezt a jelenleg román fennhatóság alatt álló területen levő tabulát az út veszélyeztetése nélkül nem lehet onnan eltüntetni.

A múlt század végén *Wallandt Ernő* vezetése alatt kiváló magyar mérnökök tervei szerint hajtották végre az aldunai zuhatagok végleges szabályozását és létesítették a Vaskapu-csatornát.

Megelőzően sem Európában, sem a világ más helyén nem végeztek ilyen nagyszabású, sok tekintetben egészen különleges természetű, rend-

A VILÁG NAGY TERMÉSZET-
TUDÓSAI

A M. Kir. József Műegyetem képművelő nagy előadótermének [olvasmányos]
(Festette: Rákossányi Dezsa)

kívül nehéz mérnöki munkát. A magyar technikai tudás és energia azonban itt is diadalmaskodott.

Magyar tudás, magyar akarat, magyar szív és magyar kar véste be ezt a hajóutat a sziklákba maradandó emlékül, de figyelmeztetésül is, hogy itt a magyarság vitte előre a kultúrát és emelte magához az Alduna melletti alacsony kultúrájú oláh és szerb népet.

*

Nemzeti önérzetünk növekedik, ha az aldunai út és a Tisza-szabályozás lángeszű tervezőjére, az Institutum Geometricum-ot végezte kiváló mérnökre, *Vásárhelyi Pál*-ra, gondolunk.

Az Alduna veszedelmes zuhatagainak felmérését a XIX. század harmincas éveiben, megbízható hajózási térkép készítése céljából olyan szakavatottan végezte, hogy az a hidrotechnikának mindig maradandó becsű műve lesz. Aldunai térképe bátran nevezhető a világ első folyami térképének.

Örökbecsű az Alduna szabályozása érdekében kifejtett működése is. Úttörő munkájával dicsőséget szerzett a magyar névnek, ő tervezte és építette *Széchenyi* felhívására az Alduna-menti hírneves *Széchenyi-út*-at. E hatalmas munkák után századokra szóló nagy mű vár reá: a *Tisza-szabályozás* terveinek elkészítése. A *Tisza* folyóról készített felvételei is valódi kincsek, amelyek a külföldi szakértők csodálatát méltán felkeltették. Ezekhez hasonló alapos és tömeges felvételek valamely folyóról akkor sehol másutt a világon nem voltak. De olyan szabályozás is, mint a *Tisza* folyóé, egyedül álló a világon.

Vásárhelyi a szerzője a Tisza-szabályozás epochális tervének, amelynek végrehajtása tulajdonképpen újabb honfoglalást jelentett. Ilyen nemzetmentő munka a világ bármely nemzetének dicsőségére válnék.

A *Tisza* völgyében ma az ármentesített terület túlhaladja a két és félmillió hektárt. Ez az eredmény Európában páratlan, Magyarország szempontjából pedig életkérdés. A Tisza-völgy lakosságának egzisztenciáját az ármentesített területek hiányában alig lehetne biztosítani.

Páratlan eredménnyel kutatta *Vásárhelyi* a vízmozgás törvényét is. A probléma korántsem egyszerű. *Galilei* annakidején joggal mondotta: „Az égi testek mozgása fölfedezésében bámulatos nagy távolságuk ellenére is, kevesebb nehézségre találtam, mint a folyók mozgására vonatkozó vizsgálatokban, noha az szemünk előtt történik”.

Vásárhelyi a folyóvíz-mozgás törvényének megállapításával megelőzte korát. Nagynevű külföldi mérnökök jóval később jutottak e törvényszerűségnek ily alakban való meghatározására.

Az északamerikai Unióban *Humphreys* és *Abbot* vezetése alatt

1851-től 1858-ig egész mérnöki kar tanulmányozta a *Mississippi-t*, hogy megállapítsák a folyóvíz-mozgás törvényét. A kutatások eredményeit magában foglaló hatalmas tanulmányt *Lincoln* elnök felhívására több példányban átküldték Európába, a tudósok figyelmébe ajánlották a művet és véleményt kértek tőlük. Európában első sorban Magyarország ellenőrizhette volna a *Humphreys-Abbot*-féle folyóvízmozgás törvényt, amennyiben ide is fordultak volna, mert akkoriban egész Európában elsősorban Magyarországon voltak nagyobb folyókról megfelelő adatok: *Vásár hely i-nek* páratlan felvételei a *Duná-ról* és *Tiszá-ról*. Az egész történet után az a legérdekesebb, hogy a két amerikai kapacitás a folyóvíz mozgása tekintetében majdnem ugyanazt a törvényszerűséget állapította meg, mint két évtizeddel korábban *Vásárhelyi*, akit azonban nem gyámolíthatott az állam bőkezősége s aki hivatalos teendőivel túl volt terhelve, ő csupán a tudomány szeretetétől sarkalva foglalkozott a problémával.

*

A magyar géniusz a tudományos technika egyéb területein is alkotott halhatatlan műveket.

Siemens Werner, a lángeszű német mérnök, 1867 elején mutatta be a berlini tudományos akadémiának azt a tanulmányát, mely a dinamó princípiumát tartalmazza. Ez az elektrotechnika fejlődésében korszakalkotó találmány valóban az ő nevéhez fűződik, noha a dinamógép szerkesztésének elvére *Jedlik Ányos*, a pesti egyetem és az időközben megszűnt Institutum Geometricum tanára, legalább hat esztendővel korábban rájött, de ez a fölfedezése, sajnos, dolgozószobájában rejtve maradt.

A budapesti egyetem fizikai szertárában azonban megvan az első dinamó, amelyet *Jedlik Ányos Nuss* pesti gépész műhelyében készítettett. A leltár oklevélszerű adata szerint ez a készülék 1861-ből való.

A mechanikai feltalálás tehetségével megáldott *Jedlik* készítette 1828-ban az első elektromágneses motort is. Az újabb német művek, sajnos, *Jedlik*-nek ezt a találmányát, nevét elferdítve, *Jedlieska* professzornak tulajdonítják.

Ilyen előzmények után nem csoda, ha az elektrotechnika a múlt század nyolcvanas éveiben Magyarországról indult el világhódító útjára.

Tudós magyar technikusok: *Bláthy*, *Déri* és *Zipernovszky*, a budai Ganz-gyár kiváló mérnökei, az 1885. évi budapesti országos kiállításon mutatták be világraszóló találmányukat, a váltakozó áramú transzformátor-rendszert, amellyel lehetővé tették az elektromos áramnak nagy távolságra kevés veszteséggel átvitelét, nagy területen gazdaságos szétosztását. A modern elektrifikálás, az elektromos világítás, az energiaátvitel ilyen

módon vált lehetségessé. Az első nagy városi telep, amely e rendszer szerint készült, 1892-ben a *római* volt és itt létesült az első nagy munka-átvitel is. (Tivoli-Róma.)

A nagy vasutak elektromos vontatása terén *Kandó Kálmán* foglalja le magának az úttörők dicsőségének nagyobbik részét. Halhatatlan érdeme, hogy a nagyfeszültségű forgó-áramot a nagy vasutak elektrifikálására alkalmassá tette. Itáliában az ő rendszere szerint felszerelt *Valtel-Zmo*-vasúton fényesen beigazolta e rendszer gazdaságos voltát s idegen földön becsületet szerzett a magyar névnek.

Legutóbb a párizs-orleansi vasút kívánságára írta meg *Kandó: Etude sur les vibrations du mécanisme moteur des locomotives électriques* című nagybecsű tanulmányát. Ennek eredménye, hogy a párizs-orleansi vasút rázkódtatás nélkül járó *Kandó*-rendszerű alvással bíró két darab kísérleti egyenáramú lokomotívot rendelt meg a budapesti Ganz-gyárban, amelynek *Kandó* időközben kötelékébe lépett. Ezek a lokomotívok, amint a próbameneteken bebizonyult, 130 km. óránkénti sebesség esetén is simán, rázkódtatás nélkül járnak.

*

Világra szólót alkotott Magyarország a hídépítészet terén is.

Budapest grandiózus Duna-hídjai közül a remek *Széchenyi-lánchíd* még az angol tierney *Clark Vilmos*, a *Margit-híd* pedig a párizsi *Gouin Ernő és társa* cég tervei szerint épült. Tisztán magyar alkotás azonban a *Ferenc József-híd* és a fejedelmi Dunát 290 m. hosszú egyetlen nyílással áthidaló *Erzsébet-lánchíd*. Az utóbbi az európai kontinensnek legnagyobb nyílású hídja és az egyik legnagyobb nyílású lánchíd a világon.

Az addig épített lánchidaknak közös hibájuk volt, hogy nem voltak kellően merevítve s így a lánctartók nagyobb lengéseket végeztek. *Kherndl Antal*, a budapesti József-műegyetem tudós tanára kidolgozta a merevített lánctartókra vonatkozó elméletét és ez a theória szolgált az *Erzsébet-lánchíd* tervezésének alapjául.

E hatalmas hidat tehát hazai építőanyagokból, hazai gépekkel, hazai munkaerővel és hazai theória alapján építettük fel. Ilyen alkotást saját erejéből nyilván csak magasabb kultúrájú nép tud előállítani.

*

A magyar ipar fejlesztése céljából a tudományos technikát természetesen elsősorban olyan problémákra irányítottuk, amelyeknek Magyarország vette hasznát.

Nemcsak Budapest, hanem egész Magyarország közgazdasági fejlődésére igen nagyjelentőségű volt a budapesti első gőzmalom (1838), a József-hengermalom, *Széchenyi*-nek egyik nevezetes alkotása.

Ez a malom volt a megindítója a később oly magas szintjára emelkedett, hatalmas, világhírű magyar malomiparnak. Hiszen e téren minden újítás, minden javítás Magyarországról indult ki. A magyar malmok a magyar lisztet világhírűvé tették. A külföld idejárt iskolába, hogy megtanulja az őrlés helyes módját. A magyar molnár lett a világ legjobb molnárja.

A trianoni úgynevezett békeszerződés ezt a virágzó magyar ipart is tönkretette.

A magyar ipar fejlesztése terén halhatatlan érdemei vannak *Mechwart András*-nak. Az ő vezetése alatt fejlődött ki a Ganz-gyár Magyarország legtekintélyesebb ipari telepévé és lett kiváló mérnökei működésével világhírű.

Mechwart idegenből származott hozzánk, de ízig-vérig magyarrá vált, aki nagy szeretettel karolta fel a magyar technikai problémákat. Amikor 1873-ban a nagy pénzügyi krízis megsemmisüléssel fenyegette a vezetése alatt álló gyárat, meglepte a világot nevezetes hengerszékével, amellyel megvetette malomiparunk technikai tökéletességének alapját. *Mechwart* hengerszéke mind az öt világrészen elterjedt s természetesen a gyár is felvirágzott, új hazája iránti ragaszkodásának bizonyítéka rotációs ekéje, amellyel a mezőgazdaságra utalt Magyarországon a többtermelést óhajtotta előmozdítani.

*

A motorteknika terén szintén világhírű magyar sikerről számolhatunk be.

Bánki Donát, a későbbi hírneves műegyetemi tanár, készítette 1892-ben az első *karburátor*-t. Az autók, meg a repülőgépek milliói a földkerekségen a *Bánki-karburátor* elvén létesített készülékekkel vannak ellátva.

Mélyreható tudományos kutatásokat végzett *Bánki* a turbinák szerkesztése terén is. „*A gőzturbinák szerkesztési alapelvei*” című tudományos értekezése az 1905. évi liège-i nemzetközi technikus kongresszuson általános elismerést aratott. (Bases du calcul des turbines a vapeur. Publ. du Congres International des Mines etc. Liège. 1905.) *Új vízturbina*-jával amelyben a vízszög a járó kereken áthaladva kétszer szeli át a lapátkoszorút, már teljesen letaroltnak látszó területen új és igen eredeti gondolatot produkált. Franciaországban vagy száz *Bánki-turbinával* felszerelt vízerőtelep termel elektromos energiát és tart üzemben különféle gyárakat.

A tudományos technikai irodalomban *Bánki* nevét az egész világon ismerik. Maga nem tartotta szükségesnek, hogy annakidején a *karburátor* megalkotásának elsőbbségét megvédje, megtette azt helyette jóval

később egy külföldi gyár, nem azért, hogy a geniális magyar kutató érdemeit elismertesse, hanem hogy konkurensének szabadalmi igényeit megsemmisítse. *Bánki*, a szerény tudós mérnök, alig vett erről tudomást, annál inkább azonban a művelt világ *Bánki*-ről.

Az európai kultúrát tanulmányozó tokiói műegyetemi tanárt *Bánki* neve Budapestre vonzza.

A természettudományok és a tudományos technika mesterműveinek nagyszerű müncheni múzeumában pedig a *Bánki-motor*, az 1894-ben létesített első magasnyomású benzinmotor, a *karburátorral* együtt, valamint világhírű *új vízturbiná*-ja, is hirdeti a tudományos világnak a magyar géniusz hatalmas alkotó erejét.

Csupán a legkiválóbbakat, a világhírűeket soroltuk fel a tudományos technika magyar alkotásai közül. Mindegyikben Magyarország haladásának előmozdítása volt az ösztönző erő, mindegyikben nemzeti gondolat vált tette.

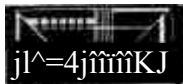
Elbizakodottság nélkül, büszkén vethetjük fel a kérdést: melyik nemzetnél volt *egy* évszázad alatt a tudományos technikának annyi világraszóló sikere, annyi világító fáklyája, mint Magyarországon?

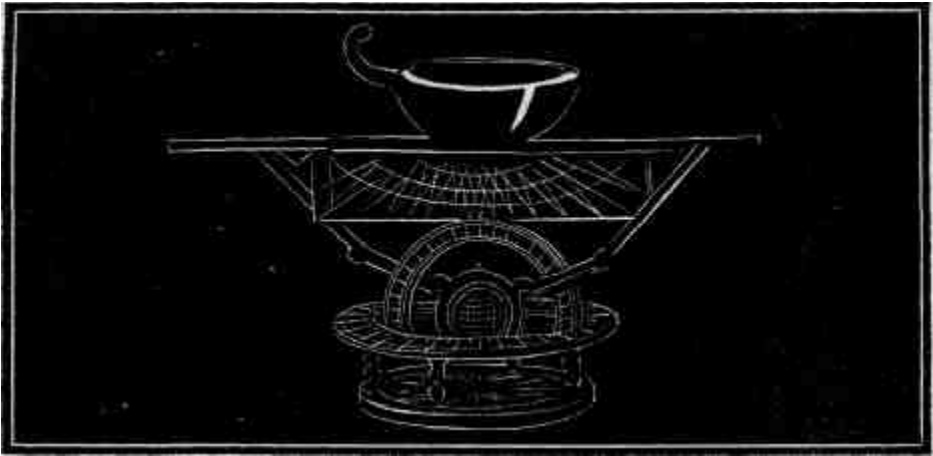
Ezek a fáklyák megvilágítják azt a nehéz utat, amelyen a jövőben haladnunk kell.

Szenvedve, küzdve, nélkülözve, folyton munkálkodva nem szününk meg az igazságban, a jobb jövőben remélni.

Sohasem feledjük el Magyarország nagy hercegprímásának, *Pázmány Péter-nék*, aki 1635-ben alapította a *nagyszombati**), ma *budapesti* tudományegyetemet, a mai viszonyokra is találó kijelentését: „Én nemzetem, bizony négy vállra való a teher, amit két vállal kell hordanod, de törd el, mert ami könnyű, az a hitványokra van bízva!”

*) Nagyszombat ma szintén cseh megszállott területen van.

STARK LIPÓT: MAGYAR FELTALÁLÓK

feltalálói géniusz rendszerint az iparilag fejlett országokban születik meg és itt nő nagyra. Magyarország 1867-ig az ipar szempontjából nézve Ausztria gyarmata volt. Ezért Magyarország jó néhány évtizeddel később mutatja első jeleit annak a korszakos ipari átalakulásnak, amely a nyugati országokban a gépesítés révén már a múlt század első felében nagy lendülettel indult meg. Nem csoda, hogy a magyar feltalálói tevékenység is jóval később vált észrevehetővé, mint a többi civilizált országokban.

Régebben is akadtak Magyarországon feltalálók, – jelölül annak, hogy a magyar elmében is megvan a találmányosság, eredetiség és technikai készség. Néhány példa igazolja ezt az állítást.

Nevezetes dolog, hogy a legelső magyar találmány, amelyről megbízható értesülésünk van, de amelynek feltalálóját nem ismerjük, valóságos korszakos jelentőségűvé vált és még most is szinte megszámlálhatatlan millió példányban szolgál az emberiségnek. Ez nem más, mint az acélrúgó, amely majdnem minden közúti és vasúti jármű tengelyei és a személyeket vagy terheket felvevő szekrény közé van beiktatva. Az első ilyen szerkezetű közúti járművet a 15-ik században készítették a Komárom vármegyei *Kocs* községben. Innen a magyar „*kocsi*” elnevezés, amely némi átalakítással más nyelvekbe is átment (franciául „*coche*”,

A 16-ik század végéből származik egy másik magyar találmányi, gondolat, amely, bár nem valósult meg, megemlékezést azért érdemel, mert több későbbi, modern találmány előfutára. Ez egy vertikális tengelyű *szélturbina*, amelynek feltalálója *Verantius Faustus*, előbb veszprémi várkapitány és püspöki jószágigazgató, később – felesége halála után – szerzetes és végül csanádi püspök. Ezt a szélkereket Verantius „*molae turris rotundae*”-nek nevezte el és 1600 körül Velencében megjelent és „*Machinae Novae Fausti Verantii Siceni Cum Declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica*” című ötnyelvű művében számos más elmés szerkezettel együtt hozta nyilvánosságra. Találmányának lényege az, hogy a forgó szélkereket álló terelő lapátokkal vette körül. Így lett a szélkeréből szélturbina, – úgy mint a 19-ik század elején a francia *Fourneyron* azonos gondolata szerint a vízikerekből víziturbina. Verantius szerkezetével újabban ismét találkozunk a francia *Escaffre* és a magyar *Doktorics* szélturbináiban. Verantius 1617-ben hunyt el és egy Isola di Petricchio nevű kis adriai szigeten van eltemetve.

A régen múlt időkből felemlíthető még a legendás híró *Kempelen Farkas*, aki a 18-ik században találta fel híres sakkautomatáját. Kempelelen azonban komoly szerkezetekkel is foglalkozott, ő tervezte például a schönbrunni császári kastély *személyfelvonóját* és az ottani szökőkutakat ellátó *önszabályozó szivattyúkat*. Atmoszférikus nyomású *gőzgépet* is szerkesztett és egy jó hatásfokú vízikereket.

A 19-ik század elején kezdik a külföldi fizikusok az elektromosság tudományának alapjait megvetni. Itt kapcsolódik be egy magyar fizikusnak, *Jedlik Ányosnak* egy nevezetes találmánya, – az *első elektromotor*. A francia *Ampere* tanulmányozta, mint első, áramvezetőknek egymásra és mágnesekre való mozgó hatását és ő találta fel az elektromágnest is. Ezeket használta fel Jedlik elektromotorának szerkezetében. Jedlik Ányos Szimó községben született, Komárom vármegyében, 1800-ban, mint földműves szülők gyermeke. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után 17 éves korában belépett a Szt. Benedek-rendbe és tanár lett előbb Győrött, majd Pozsonyban, míg végül a budapesti egyetem tanárává nevezték ki, ahol 1840-től 1878-ig adta elő a fizikát. Elektromotorát 1828-ban készítette el Győrött. Ez egy valóságos forgó motor, amely még most is üzemképes. Jedlik megelégedett azzal, hogy szerkezete jól működött és nem hozta nyilvánosságra.

Sajnos, ugyanígy járt el egy másik, igen nagy horderejű gondolatával, amelyet 1861-ben Jäsch pesti mechanikus útján valósított meg. Ez egy homopoláris egyenáramú gép volt, amely a hat évvel később *Siemens Werner* által feltalált *dinamoelektromos elv* alapján épült fel. Ezt a gépet a budapesti egyetem fizikai szertárában őrzik. Ha Jedlik publikálta volna találmányát, úgy a dinamoelektromos elvet, amelynek kimondásától kezdő-

dik az erősáramú elektrotechnika, nem Siemens, hanem Jedlik után nevezték volna el.

Mindkét készüléket bemutatták működésben a Magyar Elektrotechnikai Egylet által 1928-ban rendezett Jedlik-centennárium alkalmával, – igazolván ilymódon, hogy az *első elektromotort és az első dinamógépet magyar ember találta fel*.

Úgy mint Jedlik, ugyancsak a magyar tudósok osztályából való *Petzval József*, az *arckép-objektívlencse* feltalálója. Petzval Szepesbélán született 1807-ben és elhunyt 1891-ben. Eredetileg mérnök volt, de nagy előszeretettel foglalkozott a felsőbb matematikával és az optikával. Nagyon fiatalon lett a budapesti egyetem tanára, míg 1836-ban a bécsi egyetemre hívták meg a matematika tanárának. Itt kezdett foglalkozni a fényképező lencsék optikájával. A francia *Daguerre* és *Niépce* nagy találmánya, a fotografálás, ekkor még abban a hibában leiedzett, hogy a felvételhez a lencsék csekély fényereje miatt körülbelül félóra kellett, úgyhogy személyeket nem lehetett fotografálni. Petzvalnak 1839-ben sikerült egy olyan lencsét kombinálni és kiszámítani, amely *az expozíció-időt percekre csökkentette*. Az első ilyen lencsét *Voigtländer* német optikus csiszolta Petzval útmutatásai szerint. *Így* vált lehetővé arcképek elkészítése fotografikus úton, ami azután alapja lett a későbbi fotograf-iparnak.

Áttekintésünkben most már közeledünk a múlt század második feléhez, amidőn Magyarország politikai önállóságának visszanyerése után a magyar ipar is fejlődésnek indult. Az első gépgyárat egy kis öntödéből fejlesztette *Ganz Ábrahám*. Ennek a gyárnak keretei között keletkezett és nőtt nagyra a magyar találmányok nevezetes sora. Ezért mindenképp előtt a Ganz-gyár mérnökeinek feltalálói tevékenységét fogjuk vázolni.

Időbelileg első helyen áll *Mechwart András*. 1834-ben született a bajorországi Schweinfurtban, tehát német származású volt. Magyarinak kell mégis tekintenünk, mert érzelmileg teljesen egybeforrta új hazájával, de találmányai is a magyar föld termékeinek értéknövelését célozták. Mechwart műegyetemi tanulmányait Augsburgban végezte el 1855-ben és miután négy évig egy német gépgyárban dolgozott, 1859-ben Ganzhoz lépett be, annak budai gyárába, amely akkor mintegy 40 munkással dolgozott. Mechwartnak érdemeit a Ganz-gyár kifejlesztése körül itt nem elemezhetjük, hanem csak feltalálói munkáját regisztráljuk.

Mechwart találmányait az jellemzi, hogy általánosan érzett szükségletnek akarnak megfelelni és pedig az ő hozzá legközelebb eső magyar haza szükségleteinek. Legnevezetesebb találmánya, az 1874-ből származó *hengerszék* is, elsősorban a magyar acélos búza megőrlésére való volt. Ez a hengerszék kéregöntésű, ferdén rovátkolt hengerekkel dolgozik és munkája oly kitűnő volt már az első években, hogy igen hamar terjedt el a magyar malmokban és nemsokára a külföld malmaiban is. Igen sok

ilyen hengerszéket szállított a Ganz-gyár az Amerikai Egyesült Államokba is. *A magyar malmok lisztje elsősorban e hengerszékek munkájának köszönhető világhírét* Mechwartnak másik ismert találmánya a *forgó gőzeke*, amely azonban azért nem terjedt el, mert a könnyű traktorok kiszorították.

Mechwart nem tartozott ahhoz a gyárigazgató-típushoz, aki más feltalálót nem enged maga mellett érvényesülni. Ellenkezőleg, készséggel felkarolt minden jó gondolatot és erélyesen támogatta annak megvalósítását. Munkatársai közül hamar kitűnt *Bánki Donát* (1859-1922) kitűnő elméleti képzettségével és eredeti gondolatmenetével. Ismert találmánya a vízbefecskendezéses benzinmotor, amelyet *Csonka János* budapesti műegyetemi művezetővel együtt szerkesztett meg 1892-ben. Ugyanabból az évből való Bánki és Csonka egy másik közös találmánya, a benzinmotorhoz való porlasztó, másnéven *karburátor*, amely messze felülmúlta az addig ismert szerkezeteket. *Alapgondolatát megvalósítva látjuk minden jelenleg használatos karburátornál.* A feltalálóknak ebből semmi hasznuk nem volt, mert félték a szabadalmi perek nagy költségeitől. Bánki később a budapesti műegyetem tanára lett és mint ilyen találta fel 1917-ben ismert *turbináját*, amelyben a vízszögár kétszer járja át a forgó kereket. Kisebb esésekre és nem túlnagy vízmennyiségekre igen alkalmas szerkezeténél fogva külföldön is elterjedt, különösen Franciaországban és Németországban.

1878-ban történt, hogy Mechwart figyelme az akkor még gyermekéveit élő elektrotechnika felé fordult. Ebben az időben tűnt fel először egy *Zipernovszky Károly* nevű fiatal mérnök, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben tartott elektrotechnikai tárgyú előadásaival. Zipernovszky, aki 1853-ban született, eredetileg gyógyszerész volt, de később a budapesti műegyetemre iratkozott be és azt kitűnő sikerrel el is végezte. Mechwart őt azzal bízta meg, hogy a Ganz-gyárban kezdje meg dinamógépek és ívlámpák gyártását. Ebbeli munkálkodása a kezdeti nehézségek leküzdése után nagyon sikeres lett és neve a technikai irodalomban csakhamar ismertté vált. Előszeretettel foglalkozott a váltakozóáramú technikával és ezen az úton, karöltve munkatársaival, *Déri Miksával* és *Blathy Ottó Titusszal*, jutott el egy valódi világsikerhez. Zipernovszkyt 1894-ben kinevezték az elektrotechnika tanárának a budapesti műegyetemre, ahol visszavonulásáig, 1925-ig egy egész elektrotechnikus generációt nevelt fel a gyakorlati élet számára.

Déri Bácon született, Bács vármegyében, 1854-ben. Műegyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. 1878-tól 1881-ig a magyar közlekedésügyi minisztérium folyamómérnöke volt, de már ebben az időben is foglalkozott elektrotechnikával. A Ganz-céghez 1882-ben lépett be és ott működött 1889-ig, amikor a bécsi Internationale Elektrizitäts-Gesellschaft

igazgatója lett. 1922-ben nyugalomba vonult. Bláthy Tatán született 1860-ban. Műegyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1881-ben a Magyar Kir. Államvasutak Gépgyárában kapott alkalmazást, de már 1883-ban átlépett a Ganz-céghez, ahol még ma is működik.

A világsiker, amelyre fent célzás történt, a *váltakozóáramú transzformátor-rendszer* feltalálása volt. A *Zipemovszky-Déri-Bláthy-triász*, amelynek nevéhez ez a találmány fűződik, az egész világon ismeretes. Közkeletű igazság ma már, hogy *ez a rendszer, amelyet a feltalálók 1885-ben ismertettek, tette először lehetővé az elektromos energiának nagy távolságokra való átvitelét és nagy területeken való elosztását*. Bár kezdetben egyes külföldi cégek vagy azoknak exponensei nagyon támadták ezt a rendszert, később, amidőn a találmány használata mindenki számára szabaddá vált, annál erősebben terjedt el. Ma már alig van olyan nagyobb energiamentiségű termelő mű, amely ne ezen a rendszeren épülne fel, azaz ne használna egymással párhuzamosan kapcsolt, zárt mágneses körű transzformátorokat, amelyek a távvezetéken kapott nagyfeszültségű áramot a használati kisfeszültségre transzformálják. Ez a rendszer tette lehetővé az olyan vízierők hasznosítását, amelyek az energiaszükséglet helyétől több száz kilométer távol vannak. Ez a rendszer engedte meg, hogy több százezer lóerős gőzerőtelepeken termeljék rendkívül gazdaságosan az elektromos energiát. Ennek a rendszernek az alapján lehetett az elektromos energiát sok ezer négyzetkilométeres területeknek legkülönbözőbb mechanikai, kémiai, metallurgiai, vontatási, világítási és egyéb céljaira koncentrálni és gazdaságosan elosztani. Itt tehát egy olyan magyar találmányról van szó, amelynek kihatása a technikai civilizációra valóban óriásinak mondható.

A három feltalálónak még számos más értékes találmányáról itt csak röviden emlékezhetünk meg. Ilyen volt annak idején Zipemovszky *ívlámpája*, amely korának egyik legjobb ívlámpája volt. Zipemovszky és Déri *öngerjesztő és önszabályozó váltakozóáramú gépe* 1883-ban nagy feltűnést keltett és fontos eleme volt a transzformátor-rendszernek. Ez a gép később, 1888-ban, kiszorult a gyakorlatból, mert Zipemovszkynak sikerült egy szerkezetileg megfelelőbb gépet feltalálni. Bláthynak igen nagy horderejű találmánya 1889-ből az első *váltakozóáramú wattóra-számláló*, amelyet azóta ismételtelen javított és amely jelenlegi, legújabb alakjában is első helyen áll. Bláthytól származik az első bevált *önműködő gépfeszültség-szabályozó* is, továbbá az első közvetett működésű *fordulatszabályozó* víziturbínákhoz, amelynek elvét valamennyi víziturbinaszerkesztő elfogadta. Nagyértékű szerkezeti találmányai vannak Bláthynak a gőzturbínáktól hajtott elektromos generátorok terén is. Déri találmányai közül a leghíresebbek *egyfázisú kollektoros motora* 1903-4-ből, amelyből mások képezték ki a vontatásban használt egyfázisú motorokat, továbbá

aszinkrón-repulziós motora és kompenzált egyenáramú gépe, amely gőzturbinától való hajtásra különösen alkalmas.

A múlt század 90-es évtizedének elején kezdték a háromfázisú váltóáramot erősebben használni. A magyar mérnökök közül *Kandó Kálmán* foglalkozott először ezzel az áramnemmel. Kandó 1869-ben született Budapesten és itt végezte műegyetemi tanulmányait. Első gyakorlatát a francia „Compagnie de Fives-Lilles” gyárában szerezte Korda Dezső hazánkfia vezetése alatt. 1894-ben a Ganz-céghez lépett be, ahol 1906-ig maradt. Ekkor az amerikai Westinghouse-cég bízta meg olaszországi munkáinak vezetésével, de innen 1915-ben a háború miatt kénytelen volt hazájába visszatérni. Ismét a Ganz-céghez lépett be, ahol most is működik. *Kandó nevéhez fűződik a háromfázisú áramnak nagyvasúti vontatási célokra való első felhasználása, ami számos új szerkezet feltalálására adott neki alkalmat. Ezek a találmányok tették először Kandó nevét ismertté. 1917 óta foglalkozik az egyfázisú váltakozóáramnak nagyvasúti célokra való olyan alkalmazásával, amely megengedi, hogy a vasúti áram és az általános használatú világítási és motorikus áram ugyanabban az erőműben, ugyanazokkal a gépekkel termelhető és ugyanazon a távvezetéken továbbvihető legyen.* Itt ismét sok problémát kellett megoldania, amihez számos, igen ötletes szerkezetet kellett feltalálnia. Próbalo-komotívjával, amelyet a Ganz-gyárban és a Magyar Államvasutak Gépgyárában készítettek, 1928 végén hosszas üzemi kísérletet végeztek az Államvasutak. Kandó rendszere itt valóban kitűnőnek bizonyult, ami az Államvasutakat arra készítette, hogy ezt a rendszert a Budapest-hegyeshalmi vonal elektrifikálása számára elfogadja. Kandó nevét az egész világon ismerik és elsőrangú szaktekintély hírében áll.

Az elektrotechnika egy másik ágában is, t. i. a telegráfia terén is mutathatunk rá egy rendkívül érdekes találmányra, a *Pollák-Virág-féle gyorstávíróra*. Pollák Antal született 1865-ben Szentesen. Műszaki tanulmányait Grácban folytatta. Virág József, szabadalmi bíró, 1870-ben született Budapesten és 1901-ben hunyt el. A budapesti műegyetemen szerezte meg gépészmérnöki oklevelét. Pollák még 1895-ben szabadalmaztatott egy távolbalátó készüléket, amelyet 1896-ban teleautografnak nevezett képtávíróra egyszerűsített le. Ezt a készüléket 1898-ban kezdte megvalósítani az Egyesült Izzólámpa és Villamosságai R.-T. budapesti gyárában. Virág Józseffel 1898-ban társult. Csakhamar felismerték, hogy a képtávíró tovább egyszerűsítve Morse-jelek átvitelére igen alkalmas és azért azt ebben az irányban fejlesztették. Készülékükkel képesek voltak 1200 km hosszú vezetéken óránként 100.000 szót továbbítani. Az érkező óriási távirattömegeknek olvasható szövegre való átírása azonban szinte lehetetlen feladat elé állította volna a táviróhivatalokat. Ezért azt határozták el a feltalálók, hogy egy latin betűket író gyorstávírót fognak

gyorstávírójukból kifejleszteni. Ez nekik 1890-ben tökéletesen sikerült is. *Betűtávírójukkal óránként 40.000 szót tudtak 1200 km távolságra telegrafálni.*

Ez a találmány, amelyet az egész világ, egyebek közt a New York-Chicago vonalon bemutattak, nagy feltűnést keltett nemcsak azért, mert kurzív betűket írt, hanem azért is, mert teljesítőképessége az ismert gyorstávírókét többszörösen felülmúlta. A gyakorlati bevezetés céljából 1906-ban megalakult a „Société Générale de Télégraphie Rapide, Systeme Pollak-Virág”, amelynek meghívására Pollák mint műszaki igazgató Parisban telepedett le. Sok akadályt kellett leküzdeni. Végre sikerült elérni azt, hogy a francia köztársaság elnöke dekretumot bocsátott ki, amellyel e rendszernek az összes francia vonalakon való gyakorlatbavételét megengedte. A német posta Berlin és Frankfurt között rendezett be két garnitúrát. Az Egyesült Államokban egy ottani távíróársaság vállalta a bevezetést. Így kitűnő auspíciumok között indult meg a rendszer megvalósítása. Ekkor azonban kitört a világháború és Pollák kénytelen volt hazatérni. Közben a távírási viszonyok is igen megváltoztak a telefónia és a drótnélküli távíró fejlődése folytán. A távíróvonalak túlszűfolttsága megszűnt és ily nagyteljesítményű gyorstávíróra már nincs szükség. Ez jelentette azután egy geniális és frappáns magyar találmány szomorú végét.

Polláknak még számos más értékes találmánya is van. Így az angol posta felhívására a Wheatstone-távíró számára talált fel egy perforátort és ugyanilyent a francia posta kívánságára a Baudot-gyorstávíró számára. Jelenleg is foglalkozik több találmányi ideájának megvalósításával.

A *távolbalátás* problémájának megoldásával foglalkozik *Mihály Dénes* gépészmérnök. Született Gödöllőn 1894-ben és a budapesti műegyetemen végezte gépészmérnöki tanulmányait. Már 14 éves korában írt egy könyvet, „Az automobil” címmel, amely azóta 8 kiadásban jelent meg. A távolbalátás problémájával 16 éves kora óta foglalkozik. Első próbálkozásait a háború idejében végezte, amidőn a Közös Hadügyminisztérium Militártechnisches Comité-jához volt beosztva. Kísérleteit azután a Budapesti Telefongyár R. T. laboratóriumában folytatta. Itt 1919 július 7-én, 25-ik születésnapján, sikerült neki talán a világon legelőször, egyszerűbb tárgyak, mint pl. betűk körvonalait szemléltethetővé tenni. Közben foglalkozott a beszélő film kérdésével is. Már 1920-ban tudott képet és beszédet egy filmen rögzíteni és 1920 október 6-án szólalt meg először az ilyen film.

Mihály találmányait Magyarországnak akkori zaklatott állapotában itthon nem lehetett tovább fejleszteni, mert a befejezéshez nem állott elég tőke rendelkezésére. Mihály így kénytelen volt a német ipar meghívását

elfogadni és 1924-ben kivándorolni. Négyévi munka után eredményre is jutott. *Az elektromos távolbalátás 1928 augusztus 31-én a berlini rádió-kiállításon került először a nagyközönség szemei elé.* Beszélő filmjével is ugyanazon év nyarán ért el nevezetes sikert.

Mihálynak egyéb találmányai közül a nevezetesebbek: a *filmfonograf*, amely tetszésszerűen hosszúságú hangfelvételeket enged meg igen kevés költséggel, az *elektromos automobilfék*, egy *színházi jegynyomó gép*, az *automobil-hűtővíz befagyását megakadályozó automata* és *vasúti blokkberendezések*.

Mihály távolbalátó készülékének fejlesztésére 1928-ban megalakult a „Telehor A. G.”, amelyben a Német Birodalmi Posta és a Birodalmi Rádió-Társaság is anyagilag részt vesznek. Mihály ezenkívül vezeti a „Film Akustik G. m. b. H.” nevű vállalatot, amely a „Ton-Bild-Syndikat” alapítása.

Nem magyar származásúak, de magyar gyárban, magyar mérnökök és magyar munkások segítségével és magyar tőke támogatásával találtak fel 1903-ban *dr. Just és Hanamann az első wolframszálas izzólámpát.* Találmányuk ezért legalább részben magyarnak mondható. Eljárásuk most már csak történelmi érdekességű, de kétségtelen, hogy ők indították el az első wolframszálas izzólámpát a gyakorlatba, amelyet később mások, különösen amerikai feltalálók, tökéletesítettek.

Az újabb időkből való magyar elektrotechnikai tárgyú találmányok közül nagy gyakorlati értéke van *tóvárosi Fischer Gyula* mérnök, (szül. 1873) villamos *áramszedőjének* (1924), amely most már nemcsak nálunk, hanem külföldön is elterjedt sok ezer példányban. Fischer áramszedője nemcsak azért vált be, mert olcsó, a munkavezetékét nagyon kíméli és fenntartása igen kevés költséggel jár, hanem azért is, mert szikramentes és így a rádióvételt nem zavarja. T. Fischer Gyula, a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R.-T. főfelügyelője és áramszedőjét itt használták először és használják most is, minden más szerkezet kizárásával. Eddig összesen 115 közúti, helyiérdekű és nagyvasút használja ezt az áramszedőt és ezek közül 55 kizárólagosan ezt a szerkezetet. Néhány ismertebb hely: Biarritz, St. Sebastian-Licante, Ostende, Wien, Bratislava, Ragusa, Barmen hegyvasút, Lipcse, Mannheim, Glasgow, Birmingham, Blackpool, Durbau, Vascongados stb. stb.

Tudományos úton jutott egy nagy sikerrel kecsegtető találmányi gondolathoz *dr. Polányi Mihály* orvos és vegyész, a Kaiser Wilhelms Forschungs-Institut szálas anyagokat vizsgáló osztályának vezetője. Dr. Polányi Budapesten született 1890-ben és itt lett orvosdoktor. Később a karlsruhei műegyetemen szerzett vegyészdoktori oklevelet. A szálas anyagok szerkezetével foglalkozván, kiterjesztette kutatásait a fémdrótokra is. Itt azt találta, hogy a drótok szilárdsága sokkal kisebb az elméletinél.

Az orosz Joffeval e tárgyban folytatott vita kapcsán Joffe annak a nézetének adott kifejezést, hogy az elektromos szigetelő anyagok átütő szilárdsága is alighanem kisebb az elméletinél. Polányi ebből kiindulva *Bogdándy* tanárral együtt azon fáradozik, hogy az elméleti átütő szilárdságot elérje. Ebből a célból az atomsugárzás módszerével rendkívül vékony szigetelő réteget állít elő. Ezen az úton olyan elektromos kondenzátorokat lehet készíteni, amelyeknek térfogata azonos teljesítménynél csak csekély töredéke a mainak. Ha sikerül módszerét a gyakorlatba átvinni, úgy találmánya az elektrotechnikában igen nagy jelentőségre fog szert tenni.

A gépészet és elektrotechnika teréről áttérve a technológiára, mindenekelőtt meg kell emlékeznünk azokról a magyar találmányokról, amelyek a malomiparra a Mechwart-féle hengershékhez hasonló hatással voltak. Ezek között első helyen áll *Haggenmacher Károly* híres *síkszitája*, amely az előbb ismert szerkezetekhez képest igen kevés hajtóerőt és helyet igényelt és amellet rendkívül finom lisztosztályozási lehetőséget biztosított. Ezt a síkszitát később *Voll György* különleges mechanizmus útján még olcsóbbá és könnyebbé tette. Nagyon jól váltak még be *Haggenmacher dara- és derceosztályozási gépei* és *Wömer Jakab koptatógépe*.

Mind a három feltaláló nevét a szakemberek igen jói ismerik. Kevésbé ismert tény az, hogy *gróf Széchenyi István*, a „legnagyobb magyar” is talált fel a múlt század 40-es éveiben egy készüléket a malmok számára, amely az egész világon elterjedt. Ez a *gabonaminőség-mérleg*, amely mai alakjában is elvileg azonos gróf Széchenyi szerkezetével.

Egyik legkitűnőbb kohászunk volt *Kerpely Antal* Született Aradon 1837-ben és elhunyt Selmechányán 1907-ben. Tanulmányait a híres Selmechányai akadémián végezte. Kerpely több nagy magyar és külföldi vállalatnál végzett nagyhasznú szervező munkát és sok új kohászati eljárást honosított meg. A magyar vaskohászatot is ő reorganizálta. Számos találmánya között legnevezetesebb a *forgórostélyú gázgenerátor*.

A magyar kerámiai ipar számára nagy értéket teremtett *Wartha Vince* budapesti műegyetemi tanár (1844-1914), amikor újból sikerült neki felfedezni a delfti *eozin-máz* régen feledésbe ment előállítási módját. Az eljárást nem szabadalmaztatta, haem azt a valódi tudós önzetlenségével köztulajdonba átengedte. Wartha eozin-technikáját nálunk a Zsolnaygyár vitte át a gyakorlatba.

A magyar gumiipar azon találmányai közül, amelyek világviszonylatban is nagy jelentőségre tettek szert, e helyen csak néhányat fogunk röviden ismertetni. *Dr. Klein Pál* vegyészmérnök (született Budapesten 1896-ban), jelenleg a Magyar Ruggyantaárugyár ügyvezető igazgatója, *dr. Szegvári Andor* vegyészmérnökkel (született 1897-ben), az American Anode Inc. fővegyszével együtt 1923 és 1927 között több világszabadalmat jelentett be, amelyek mind *a latex közvetlen feldolgozására* vonat-

koznak, illetőleg lehetővé teszik készárúknak a latexből való közvetlen előállítását. Az eljárások egy részében elektroforetikus módszerrel dolgozik. Más eljárása koaguláló anyagokat használ, amelyekkel a porózus anyagból álló alzatot itatja. Nagyszámú szabadalom vonatkozik a közvetlen eljárással kapcsolatban a szükséges töltőanyagok előkészítésére és feldolgozására. Dr. Klein ezeken kívül *Gábor Ferenc* fővegyésszel együtt (született 1887-ben) 1925-től 1928-ig több eljárást talált fel gumiárúknak előállítására latexből fémalzatban, részint elektroforesissel, részint hőmérsékletkülönbségek, illetőleg koaguláló anyagok felhasználásával. Mindezek a találmányok nagy feltűnést keltettek és azokat a legnagyobb amerikai és angol gumigyárak már meg is szerezték.

Világjelentőséggel bírnak azok a szabadalmak is, amelyeket *dr. Dorogi István* (szül. 1895-ben), a Dr. Dorogi és Tsa Gumigyár R.-T. vezérigazgatója és *dr. Dorogi Lajos* (szül. 1887-ben), ugyanezen gyár ügyvezető igazgatója az 1924 és 1928 közötti időben vettek ki. Ezek a találmányok *gumi játékok*, mint felfújható babák, labdák, úszó játékok előállítására vonatkoznak és sok üzleti sikert hoztak a magyar gumiiparnak. Lényegük az, hogy a formalehetőségeket nagyon kibővítették és a játékok élettartamát meghosszabbították.

A magyar keménygumiipar gyártási eljárásai is olyan jól beváltak, hogy azokat az egyik hatalmas francia gumikonzern megvásárolta és gyakorlatilag használja.

A betontechnika egyik kiváló magyar művelője *szigeti Voss József*, Szül. Aradon 1867-ben. Technikus képzettségét a budapesti és karlsruhei műegyetemeken szerezte. Vass feltalálói készségét a találmányok egész sora dicséri. Itt csak azokról szólunk, amelyek a gyakorlatba is átmentek. Legnevezetesebb az u. n. „*beton frim*”-eljárás 1908-ból, amelyet „*torkret*”-eljárás néven is ismernek. Elve az, hogy a híg betont nagy légnyomással fújja valamely felületre és ily módon kisebb-nagyobb vastagságú betonréteget készít. Alkalmazási módja igen sokféle és az egész világon használják, anélkül, hogy tudnák, ki a feltalálója. Vass maga ezt a gondolatát a centrifugális gondolatával kombinálva, új eljárást talált fel 1916-ban, üreges forgási testek, pl. vasbeton-csövek készítésére. Ezt a „*centribeton*”-nak nevezett eljárást egy amerikai cég szerezte meg. Ugyancsak komprimált levegőt használ egy másik találmányában építési gödröknek, esetleg alagútaknak aszfaltbeton ráfúvása által való *víz elleni eltömítésére*. Ezt a szabadalmát is egy amerikai vállalat vette meg. Vassnak *könnyű-beton* készítésére is van egy eredeti eljárása 1916-ból, amelynek lényege az, hogy a híg betonmasszába levegőt nyom be. Ez alapja minden későbbi könnyű-beton eljárásnak. Vassnak egyik későbbi találmánya egy habarcs-szállítógép és egy habarcspermetező eljárás, amelyet jelenleg még csak Magyarországon használnak.

Vass, mint igazi feltaláló, alig tud valamilyen használati tárgy mellett elmenni, anélkül, hogy annak megjavításán ne kezdene gondolkodni. Ilyenkor nem egyszer tulajdonképpen szakmájától egészen távolálló térre kalandozik el feltalálói elméje. Ilyen találmánya például a „*Bukama*” néven ismert összeforrasztott könyvfűző kapocsosor, amelyből egy lipcsei gyár igen jelentős mennyiségeket hoz évről-évre forgalomba.

A lőfegyverekre vonatkozó találmányok terén szinte rekordot ért el *fegyverneki Frommer Rudolf*, nem kevesebb mint 80 szabadalmával. Frommer Budapesten született 1868-ban. Az érettségi vizsga után gyakorlati pályára ment és eleinte a bankszakmában dolgozott. 1896-ban belépett a Fegyver- és Gépgyár R.-T. kötelékébe mint irodafőnök. Ettől kezdve elméleti és gyakorlati műszaki tanulmányokba fogott és a gépészeti és fegyverszakma alapos elsajátítása révén gépészmérnöknek kvalifikáltatta magát. Idővel a Fegyvergyár vezérigazgatója lett. Életcéljával a fegyvertechnikát fejlesztő tervezések és modern tömeggyártási módok kidolgozását tűzte ki. *Találmányai felölelik az ismétlő és önműködő lőfegyvernek minden válfaját.* A világháború alatt nemcsak az osztrák-magyar, hanem a szövetséges hadseregek is részben Frommer-rendszerű önműködő lőfegyverekkel, kézi és géppisztolyokkal voltak felszerelve. Ezen a réven azután az ő fegyverszerkezeteit idővel az egész világ megismerte. Frommer szabadalmai szerint készültek a magyar hadseregben rendszeresített önműködő maroklőfegyverek, nagyjából ismétlőpisztolyok és a gyalogsági és lovassági ismétlőfegyverek. Az ő találmánya a Levente-Egyesületek által használt Fég-jelű miniatűr-fegyver is. Feltalált ezenkívül kézi golyószórót és géppuskát, valamint egy új rendszerű világítópisztolyt. Vadászpuskája, amelynek ejektora kivehető, gépi gyártásra van szerkesztve. Lövőképessége elismerten világrekordot jelent. Frommer mintaképe annak a ember-típusnak, amely, bármilyen pályán kezdi munkáját, egy ellenállhatatlan belső kényszer folytán feltalálóvá lesz. Sikert természetesen csak az ér el, aki, mint Frommer, tisztában van azzal, amit Edison szellemesen úgy fejezett ki, hogy a sikeres találmány elemei: „One percent inspiration and 99 percent perspiration”.

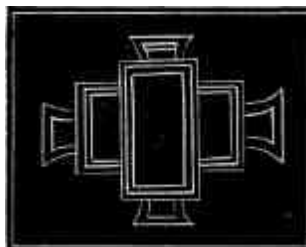
Még sok szakmában lehetne hírneves magyar feltalálókat megnevezni. De elegendő lesz talán még csak két magyar találmányról megemlékezni, amely világhírré tett szert. Mindkettő a tudományos kutatás eszköze ugyan, de eszköze végeredményben a gyakorlatnak is.

Az egyik báró *Eötvös Lóránt* (1848-1919) *torziós ingája*. Báró Eötvös a legnagyobb tudósok egyike volt, aki 44 évi egyetemi tanári működése folyamán nagyjelentőségű tudományos kutatásokat végzett. Torziós ingája a földi nehézségerő változásainak mérésére és a nívófelületek alakjának meghatározására szolgál. Nélkülözhetetlen eszköze lett

nemcsak a geodéziai és geofizikai kutatásnak, de évek óta a gyakorlati geológiai kutatásnak is. Ezt a készüléket a budapesti Süss-gyár állítja elő, de utánozzák külföldön is.

A másik tudományos eszköz az u. n. *micromanipulator*, amelyet *dr. Péterfi Tibor* tanár, a Kaiser Wilhelms Forschungsinstitut biológiai osztályának vezetője talált fel és szerkesztett meg a Zeiss-gyár *Janse* nevű alkalmazottjával együtt. Ez a készülék arra szolgál, hogy mikroszkopikus tárgyakat, mint sejteket, baktériumokat, lehessen mikroszerszámokkal kezelni, azokat megoperálni, kiszívni, injiciálni vagy fizikai és kémiai hatásoknak kitenni. Elettelen tárgyak, mint kristályok, szálak stb., ugyanúgy válnak a kezelés számára hozzáférhetővé. Szerszámokul rendszeren finomra kihúzott üvegszálakat és üvegsővecskéket használnak. Ez a készülék számos biológiai kutató laboratórium fontos felszerelési eszköze lett.

A magyar feltalálók eredményes munkálkodásának e vázlatos felsorolásából természetesen kimaradt még a sikeres és értékes találmányoknak egész sora. Csak azokat válogattuk ki, amelyek jelentőségük folytán a külföldnek is hasznára váltak vagy legalább történelmileg érdekeseeknek látszottak. Egyesek ezek között egyenesen korszakalkotóknak mondhatók. Feltalálójuk neve történelmi nevezetességre emelkedett. Serkentőleg hatottak más feltalálókra is és egyes iparágakat valósággal forradalmasítottak. Hatásuk azonban nemcsak az anyagi javak szaporításában mutatkozott, hanem az ipari alkalmazást nyomon követő tudományos kutatásokban is. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar ipari feltalálói munka számára az Ausztria fennhatósága alól való felszabadulástól a világháború kezdetéig alig 50 esztendő állott rendelkezésre, úgy meglepéssel kell megállapítanunk, hogy a magyar feltalálói génusz igen gyorsan tudott bekapcsolódni a nyugati népeknek a technikai civilizációt gazdagító munkájába.

CHOLNOKY JENŐ: MAGYAR FELFEDEZŐ UTAZÓK

Magyarország a felfedezések történetében fényes szerepet játszott, bár a magyarok hazája földrajzi fekvésénél és szenvedéstele történeténél fogva nem volt olyan helyzetben, amely a felfedezésekben való részvételre mintegy ráutalta volna. A magyar nép kompakt tömege a zárt magyar medencét lakja s nem terjedt le sohasem a tengerig, legfőljebb politikai hatalmát terjesztette ki az Adriáig, nagyon rövid időre a Fekete-tengerig. Így tehát a magyar nép nem volt tengerész nép, nem járta a nagy világot s otthon élő természetét legjobban kifejezi az a szállóige, hogy „Extra Hungáriam non est vita!” A Magyar Királyságnak sohasem volt gyarmata, sohasem volt kifejlődött tengeri kereskedelme, az országból kiinduló, messze járó kereskedelmi forgalmat is rendszeren idegen, kereskedő szellemű népek bonyolították le. Ez nem a magyarság speciális gyöngye oldala, úgy volt az az egész világtörténelem folyamán, hogy a kereskedelmet rendszeren idegen, bizonyos kozmopolita hajlandóságú népek tartották a kezükben, mint a föníciaiak, a görögök, az izmaeliták, az örmények, a zsidók stb. Sőt még Nagy-Britannia kereskedelmét is egész Erzsébet királyné koráig úgyszólván teljesen a német Hansa tartotta kezében.

A török hódoltság, majd az osztrák elnyomatás semmiképpen sem kedvezett a magyarság világforgalmi bekapcsolódásának. Egész a legújabb időkig is mindig Bécs járszalagján járt a magyar kereskedelem s csak a XX. században kezdett ez alól felszabadulni.

Viszont éppen a sok elnyomás, szenvedés és üldözés kényszerített sok

magyart arra, hogy hazáját elhagyva, messze külső országokban keressen megélhetést vagy vigasztalást.

Nehéz, elszigetelt helyzetének tudatában a magyarság mindig kereste rokonait Belső-Ázsiában. Ez az eszme volt rugója annak a nagyjelentőségű földrajzi felfedezés-sorozatnak, amely a magyarok nevét aranybetűkkel írta bele a felfedezések történetébe. De a gondolkozásra, tudásra, tanulásra nagyon hajlandó magyarság kebelében mindig támadtak olyan nagyakarató és nagy tudású férfiak, akik a külföldi nagy felfedező utazók kalandos vállalkozásán, szép és hasznos eredményein felbuzdulva, szintén siettek kivenni részüket a felfedezések nagy munkájában. Nyelvünk elszigeteltsége, a magyar ember csodálatosan úri gondolkozása nem engedték meg, hogy szellemi mozgalmainkról, tudásunkról, törekvéseinkről az elfogulatlan külföld kellő módon tudomást szerezzen. A magyar ember nem tudott sohasem reklámot csinálni magának s még azt a végzetes szerénységet is elkövette, hogy a felfedezett földrajzi objektumokat nem magyar névvel jelölte meg. Nagyon sajnálatos, hogy például Teleki Sámuel gróf a Rudolf és Stefánia-tavakat nem magyar történelmi nevekkel ruházta fel, hanem az uralkodóház tagjainak nevével, ezeket a neveket pedig az osztrákok okvetetlenül maguknak vindikálják. A Ferenc József-föld egyik szigetcsoportját az Osztrák-Magyar északsarki expedíció egyik mecénásának tiszteletére Zichy-földnek nevezték. Irigység és féltékenység ezt a magyar nevet is lassankint kiírta a térképről. Teleki Samu útítársa, Höhnel az első felfedezett működő vulkánt Kelet-Afrikában Telekiről nevezte el. Ez a név is lekopik lassankint a térképekről, pedig a Teleki név bizonyosan több joggal kerül földrajzi térképekre, mint a Rudolf név! A Széchenyi-expedíciónak is módjában lett volna magyar névvel ellátni a tőle felfedezett, addig ismeretlen hegységeket és egyéb földrajzi objektumokat, de Széchenyi gróf bizonyosan nevetve utasította volna el az ilyen magyar „szerénytelenséget!” Lám Kosciusco neve díszíti Ausztrália legmagasabb hegytetőjét, a Lóczytól első ízben felismert hegyláncot a Kuku-nor északi oldalán később elnevezték Potanin-láncnak stb. A Tűzföldön megmaradt az oláhok egyetlen felfedező utazójának, az aranykereső Poppernek elnevezése, a Carmen Sylva-hegység nevében, pedig ez a Popper teljesen tudatlan kalandor, rabló és kegyetlen gyilkos volt, aki a tűzföldi indiánusokat csupa mulatságból lődözte le s a fiatal indiánus leánykákat állati szenvedélyének áldozta föl, amíg végre az argentinai kormány kivégeztette.*)

A magyar nép mégis mindig résztvett a nagy nemzetek szellemi mozgalmaiban, mindig ideális eszmék és törekvések hatása alatt.

*) L. Alberto M. de Agostini: I miei viaggi nella Terre del Fuego. Torino, 1923. 245. oldal. Borzalmas dolgokat mondanak el kegyetlenkedéseiről és nagyzási hóbortjairól.

Az első magyar felfedező utazó a magyarok rokonainak fölkeresésére vállalkozott az orosz síkság délkeleti részén. Juliánus, dominikánus barát 1236. nyarán indult Keletre rendtársával Gellérttel, hogy fölkeresse Nagy-Magyarországot s hírt hozzon az ázsiai népek állapotáról, mert IV. Béla királyunk arról hallott, hogy a mongolok nyomulnak előre messze Belső-Ázsiából. Juliánus az orosz síkság déli részén hatolt keletre, útítársa Gellért útközben meghalt, de Juliánus eljutott a keleti magyarokhoz s teljesen szavahihető leírásai szerint beszélni is tudott velük, mert majdnem pontosan ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a nyugati keresztény magyarok. Többféle népfajnak helyzetéről, állapotáról hozott hírt Juliánus, az első valódi felfedezések voltak ezek Ázsia és Európa határvidékein. Sajnos, a mongol áradat úgy látszik elsöpörte a keleti magyarokat, ezeket a tisztán sátoros pásztorkodásból élő népeket s későbbi utazók hiába keresték nyomukat.

A magyar Juliánus barát utazásának sikeressége bátorította fel a pápát, hogy küldöttségeket menessen a mongol kánokhoz. így indult útnak Piano da Carpine (1245) és Wilhelm van Ruysbroek (1248). Mindketten Ázsia szívébe hatoltak s rendkívül érdekes híreket hoztak, de ez csak annyiban jelentős számunkra, hogy minden kétséget kizárólag Juliánusnak köszönhetjük, hogy úttörő volt ebben az irányban. Az ő utazása nélkül senki sem mert volna ilyen útnak nekiindulni. Piano da Carpine és Ruysbroek (Rubruk) utazásának sikere viszont Marco Polot bátorította föl örökbecsű, nagyszerű tanulmányutazására.

Később a törökök előnyomulása minden keleti utazást lehetlenné tett keresztény emberre nézve. Nemcsak a törökök, hanem a Dél-Oroszországban és a Turáni alföldön elterjedt mohamedánizmus fanatikus gyaur-gyűlölete megakasztott minden kutatást. A kereszties háborúk minden eredményét elseperte a török uralom kiterjeszkedése s hazánkat is teljesen földresújtotta.

Az első magyar keleti utazóról csak a XVII. század legelején tudunk megint biztosat. *Zalánkeményi Kakas István* előkelő kolozsvári nemes ember járt ekkor II. Rudolf császár megbízásából, diplomáciai küldetésben Perzsiában. Kakas István valószínűleg Kolozsvárott született, ott szép palotája volt (ma tévesen Báthory-háznak nevezik) a mai Mátyás-tér keleti sarkán. Bécsben, Bolognában, Padovában tanult az egyetemeken, tehát magas műveltségű férfiú volt. Eleinte Báthory Zsigmond szolgálatában állott s a fejedelem megbízásából járt Angliában és Lengyelországban. A Báthoryak bukása után Bozenbe vonult vissza, onnan hívta meg őt II. Rudolf császár, hogy Perzsiába küldje a törökök ellen létesítendő véd- és dacsövetség megkötésére. Kakas István 1602 augusztus 27-én indult Oroszországon át Perzsiába. Az út egy esztendeig tartott, míg végre 1603 augusztus 8-án kikötött Lenkoránban, a Kaspi-tó déli partján,

perzsa területen. A perzsa sah székhelye ekkor Iszpahánban volt s oda kellett küldeni először hírvivőket, hogy a sah engedelmét kieszközöljék. Ezekre tíz hétig kellett várni, ezalatt a tópart lagunáinak vizétől Kakas István megbetegedett, hordágyon vitték Perzsia szíve felé, de 1603 október 25-én Lahidzsánban meghalt, ott is temették el. Utazásának érdekes történetét és észleleteit titkára, Tectander György írta le (*Iter persicum*, Leipzig 1603. Francia nyelven Paris, 1877.*)

A törökök kiveretése után következő osztrák elnyomatás, a magyar szabadságharc minden felfedező utazást lehetetlenné tett. Csak Mária Terézia uralkodása idején élvezett hazánk megint nyugalmasabb időket s ekkor lép fel minden idők egyik legnagyobb felfedező utazója, *Benyovszky Móric gróf*. Ez a zseniális magyar mágnás, legendás hős és bölcs emberbarát minden történeti könyvben a legnagyobbak közt szerepelne, ha nem lett volna magyar ember. De emiatt már saját korában lenézték, munkásságában akadályozták s utoljára is az isle-de-francei kormányzó irigységének és féltékenységének esett áldozatul. Nem lehet elvitatni, hogy a Bering-tengerben nagyszabású felfedezéseket tett, a Riu-kiu-szigetek földrajzi és életviszonyait ő írta le először, Formosát is ő ismertette először. Nem lehet elvitatni, hogy a madagaszkáriak fejedelmüknek választották s ő tanította meg a madagaszkáriakat a latin betűk használatára s a madagaszkári nyelv ortográfiája a Benyovszky idejében használt magyar ortográfia. Minden kétséget kizár, hogy a Csendes-óceán és az Indiai-óceán szigetvilágának megismeréséhez olyan sok új adattal, felfedezéssel és helyes leírással járult hozzá, amilyenhez csak kevés felfedezőt juttatott a sors. Pedig más felfedező utazók jól felszerelten, sok pénzzel ellátva, valami hatalmas fejedelem támogatásával szoktak kalandozni a tengereken, Benyovszky gróf pedig kamcsatkai fogságból megszökve, fegyencek kíséretében, nyomorúságosan, ezer veszedelem között indult világraszóló utazásaira.

Csakhogy magyar ember volt. Nem támogatta senki, üldözte mindenki nyíltan vagy alattomban. Felfedezései és kalandos utazásainak története 1790-ben jelent meg Londonban angol nyelven.***) A rendkívül érdekes leírás és regényes kaland mindenfelé óriási feltűnést keltett, felfedezéseit az elfogulatlan nemzetek fiai értékelték is, de különösen az osztrákok mindenképpen kicsinyíteni igyekeztek őt, hisz Oroszországba is Mária Terézia haragja elől kellett menekülnie. Emiatt feledkeztek meg

*) Részletesen 1. Veress Endre: Zalánkeményi Kakas István (Magyar Történeti Életrajzok).

**) „Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyovszky” címen. Ezt aztán lefordították francia, hollandi és német nyelvre is (1790-91. 2 kötet). Részletesen lásd: Jankó János: Gróf Benyovszky mint geográfiai utazó, Századok, 1890. Németül: Ungarische Revue 1890.

róla s nem szokás olyan elismeréssel emlegetni, mint amilyent valóban megérdemelne.

Benyovszky Móric Ágost gróf a nyitra vármegyei Verbón született 1741-ben. Szülőházát 1908 óta emléktábla jelöli. Édesanyja is magyar nő, Révay Rozália volt. Már 14 éves korában a császári hadsereg hadnagya volt s vitézül küzdött a hétéves háborúban. Távolléte alatt rokonai elfoglalták apai örökségét, de a vitéz fiatalember összegyűjtötte és fölfegyverezte jobbágysait s a bitorlókat kiverte. Ezért magára vonta Mária Terézia haragját (hisz az osztrákok mindig keresve keresték az okot, hogy egy-egy magyar embert tönkre tegyenek). Benyovszkynak menekülnie kellett s Lengyelországban vállalt katonai szolgálatot az oroszok ellen s bár a magyar huszárhoz illő vitézséggel és hősiességgel védte a lengyel szabadságot, oroz fogságba jutott s mint hadifoglyot Kamcsatka félszigetre deportálták. Itt föllázította a fegyenceket s különösen a szép Afanázia, a kormányzó leányának segítségével leütötték a börtönőröket s 96 társával s Afanáziával együtt hajóra szálltak. (1771 május 11.) Bekalandozták a Bering-tengert és környékét s ezt a vidéket először Benyovszky Írta le részletesen. Szachalin szigetéről is ő mutatta ki először, hogy sziget és nem félsziget, mint ahogy addig gondolták. A Szent Lőrinc-sziget bennszülötteit is ő fedezte fel. Általában a legnagyobb felfedező utazás volt ez, jéggel, hideggel, nyomorúsággal való küzdelem közepette.

Formosa szigetén valóságos háborút viselt s az egyik fejedelmet győzelemre segítette. De már ezen a vidéken inkább gyarmatosító politikán törte a fejét, elsősorban hazájának szeretett volna valami gyarmatot szerezni. Ha akkor megértették és segítették volna, talán az egész világtörténelem másként alakul! De hiába! Csak Franciaországban jutott eredményre, onnan kiküldték őt Madagaszkár gyarmatosítására. Benyovszky nem erőszakkal, hanem szép szóval kezdte, megszerettette magát s Franciaország részére biztosította Madagaszkár kereskedelmi egyedárúságát. Benyovszky úgy tervezte, hogy majd csak fokozatosan, fájdalom nélkül, vérontás nélkül fogja a madagaszkáriakat a franciák karjaiba vezetni. Sajnos, ebben a szépen kigondolt és nagyon jó úton haladó törekvésében megakadályozta őt Isle-de-France kormányzójának féltékenysége (Isle de France ma Mauritius és Réunion). Mindenképpen akadályozta a fejedelemmé választott grófort munkálkodásában, végre 1786 május 23-án meggyilkoltatta.

Benyovszky magas műveltségű, kitűnő szemű észlelő volt s amit leírt, az később mind igaznak és helyesnek bizonyult. Ha angol lett volna, az angol felfedezések történetében mindig előkelő helyen említenék s különösen kiemelnék legendás hősiességét és humanizmusát. Mi magyarok is csak későn ébredtünk Benyovszky nagyságának tudatára s önéletrajzát csak 1888-ban fordította magyarra Jókai Mór. Dehát tudósainknak

és előkelőségeinknek mindig az volt a felfogása, hogy nem lehet jó az, ami magyar s előkelő és magas műveltségű csak az volt, aki egekig magasztalta az osztrákot s megvetéssel nézte le a magyart. Ma is így vagyunk még jókora részben!

Benyovszky halálakor már két éves volt a magyar utazóknak és felfedezőknak másik típusa, *Körösi Csorna Sándor*. 1784. április 4-én született a háromszékvármegyei Körösön. A nagyenyedi kollégiumban és a göttingeni egyetemen tanult, nagy szegénységben, de zseniális elmével és vaszorgalommal. Kora ifjúságától kezdve azon ábrándozott, hogy felkeresi a magyarok ősi hazáját és megfejti a magyarok eredetének homályos titkait. 1819 november végén indult Keletre. Konstantinápolyból a pestis elűzte, Alexandriába került, de onnan is tovább kellett mennie a pestis miatt, azért átkelt Latakiába, Kis-Ázsiába s onnan gyalog ment Aleppon és Bagdadon át Teheránig. Itt megtanulta a perzsa nyelvet, aztán Bokharán, Kabulon és Kasmíron át Lehbe utazott. Mindenütt gyalog, keleti ruhában. Tökéletes nyelvismeretei következtében sikerült igazi mivoltát eltitkolnia, de olyan nélkülözéseken és nyomorúságokon ment keresztül, amilyenek csak magyar utazónak juthatnak osztályrészül.

Szeretett volna Jarkand felé menni, de erre nem volt módja, visszatért Indiába. Moorcroft kormányzó megértette törekvéseit és segítséget nyújtott neki a tibeti nyelv tanulmányozására. Némi kalandos megszakításokkal 1823-tól 1831-ig tartózkodott Tibetben. 320 kötet tibeti könyvet olvasott el, 40.000 szót gyűjtött össze s ezzel az óriási tudományos kincs-csel megrakodva tért vissza Calcuttába. Az angolok mindenben segítségére siettek, mert hisz a Tibetben töltött 8 év „a tudományos mártírságnak olyan példáját adta, amelynek mását nem találhatni az utazások történetében”. Az Asiatic Society of Bengal titkárává választotta s általános tisztelet vette őt körül. így tekintélyét és anyagi helyzetét megjavítva, 1836-ban indult főcélja, Lásza felé, még mindig a magyarok eredetét keresve. Vissza kellett térnie, mindenféle nehézségek miatt, aztán újra neki indult, de 1842. április 11-én Dardzsilingban áldozatul esett a Himalája déli lábánál elterülő mocsárvidéken szerzett láznak. Dardzsilingben az Asiatic Society of Bengal állított síremléket hamvai fölé. Az angol-indiai hatóságok ma is az ő nyelvtanát és szótárát használják.

A magyarok eredetének kutatása vezette Keletre *Jerney Jánost*. 1800 május 12-én született Dorozsmán s meghalt Pesten 1855 december 24-én. 1844-47 közt Romániában, az Azovi-tenger és a Don vidékén kutatta az ős hazát és rokonainkat. Utazásán szerzett tapasztalatai alapján sok értékes nyelvészeti és néprajzi közleményt írt. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Sokkal jelentékenyebb *Reguly Antal*. Zircen született 1818-ban, meghalt Pesten 1858 augusztus 21-én. A finn-magyar rokonság kérdésének

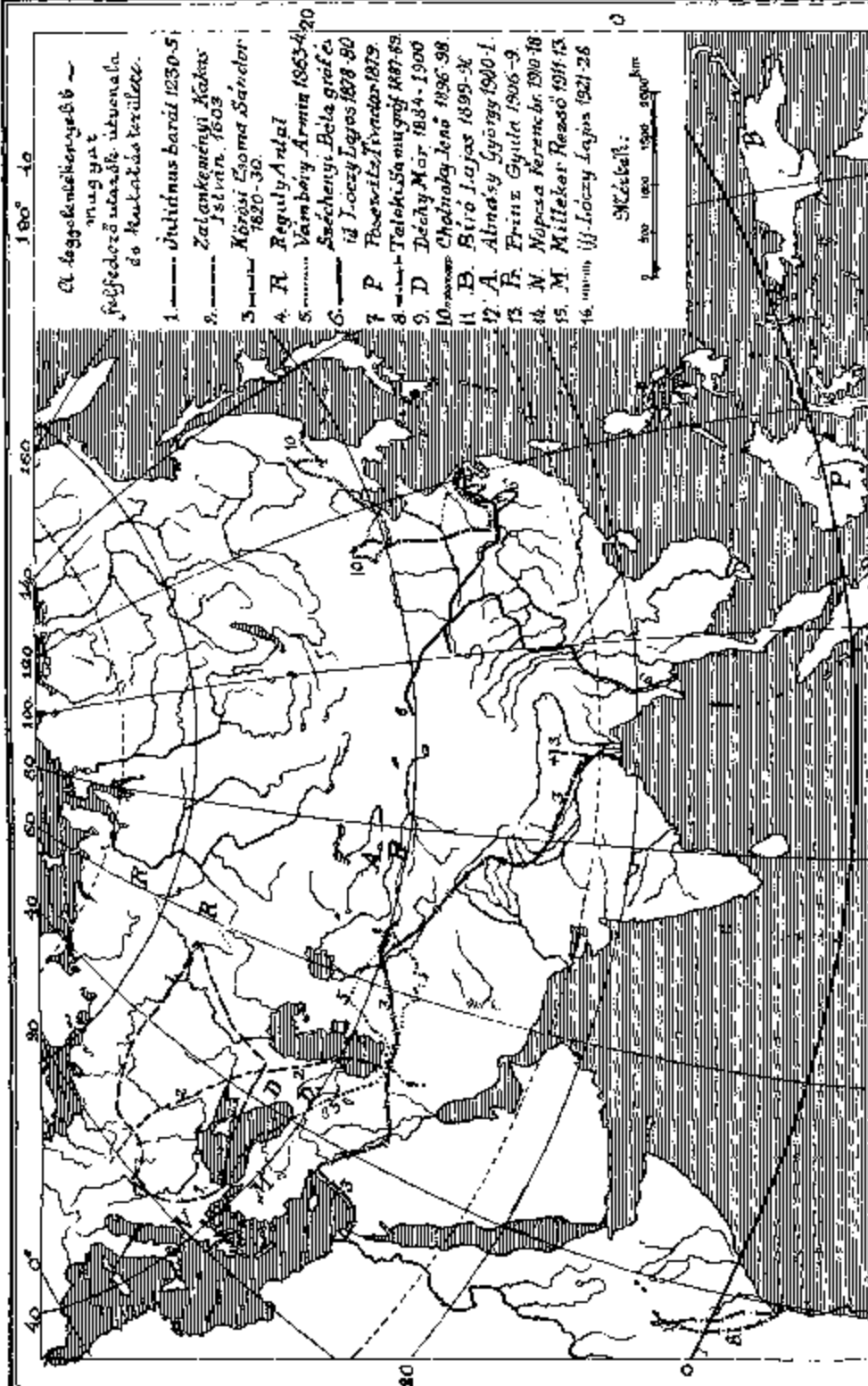
eldöntését tűzte ki céljául, ezért 1839-ben Finnországba utazott. Tanulmányozta a finn, észt, majd az észak-oroszországi finn-ugor nyelveket, aztán az Urálon túl a vogul és osztyák nyelveket. Legnagyobb érdeme, hogy az akkor még majdnem teljesen ismeretlen Urai-hegységről ő készítette az első térképet.*) útközben ő is sokat küzdött szegénységgel, betegséggel, de eredményei örökbecsűek s világhírűek lettek. Térképét az oroszok igen nagyra értékelték s ennek alapján folyt a további tanulmányozás. Sajnos, később ezt is elfelejtették.

Általánosan ismeretes lett *Vámbéry Ármin* belső-ázsiai utazása. Dunaszerdahelyen született 1832. március 19-én. Nagy nyomorban nevelkedett föl, de zseniális nyelvkészsége keresztülsegítette a nehézségeken, mindig voltak tanítványai. Báró Eötvös József anyagi és erkölcsi támogatásával 1857-ben Konstantinápolyba utazott, itt tanítóskodott egy ideig, aztán 1863-ban dervisnek öltözve benyomult Perzsián át a Turáni-Alföldre s Kivan, Bokharán, Szamarkandon át Afganisztánba, onnan ismét Perzsiába tért vissza. Vakmerő utazásán sokszor forgott életveszélyben, de csodálatos nyelvtelhetsége és a mohamedánus vallási tanok és irodalom bámulatos ismerete mindig kisegítették. Lendületesen megírt útleírása rendkívüli feltűnést keltett s az egész művelt világ érdeklődése feléje fordult. Mind haláláig szembefordult a magyar nyelv finn-ugor eredetét hangoztató nyelvészekkel s a magyar nyelvet török eredetűnek vitatta. Később úgy látszik, bizalmas angol szolgálatban megegyezően megfordult Perzsiában, ott 1886-ban Sven Hedinnel találkozott. Erről az útról nem sokat tudunk. Rengeteget írt össze a világ minden művelt nyelvén s így neve általánosan ismert. Meghalt Budapesten, 1913. szeptember 15-én.

Mezőkövesdi *Ujfalvy Károly Jenő* Erdélyben született 1842. május 16-án. Franciaországban volt tanár s nyelvészeti tanulmányai révén olyan tekintélyre tett szert, hogy 1876 és 1882 közt a francia kormány támogatásával három tanulmányutat tett Belső-Ázsiába. Tanulmányainak eredményei ismeretesek. Utazásainak és felfedezéseinek történetét felesége, Bourdon Mária írta meg.

Mindezeket messze felülmúlta tudományos jelentőség és az utazás terjedelmének nagysága tekintetében *Széchenyi Béla gróf* keletázsiai utazása. Ez az utazás már egészen modern tudományos tanulmányút volt a nagy Humboldt szellemében. Széchenyi a vezetője és mecénása volt az utazásnak, de a tudományos tanulmányok végett kiváló szakférfiakat vitt magával. Ezek közül messze kimagaslik *Lóczy Lajos* alakja. Mint az expedíció geológusa, főként a geológiai és morfológiai megfigyeléseket gyűjtötte, de igen értékesek geográfiai megfigyelései is. Az expedíció kartográfusa

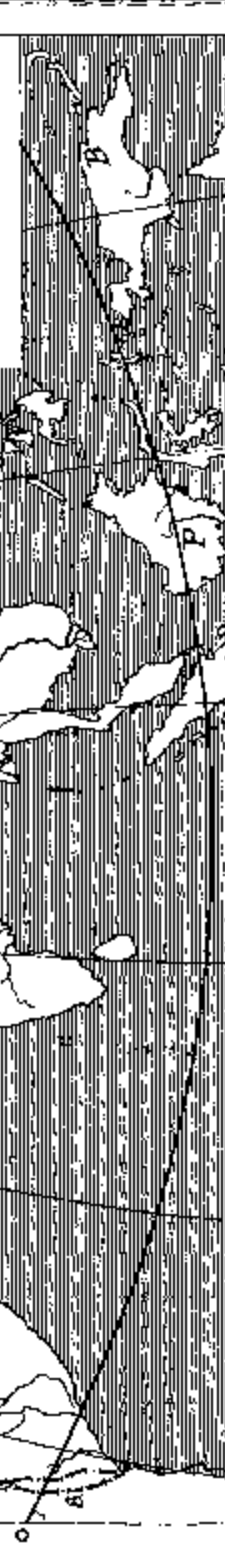
*) Lásd Földrajzi Közlemények 190G. (XXXIV. k.) 319. stb. oldal, a térkép teljes reprodukciójával.

A leggyökeresebb
 nyugati
 befolyás utasítás utvonala
 és határátterülete.

1. ——— Juhász barát 1830-5
2. ——— Zelenkényi Kálmán
1848-50
3. ——— Kőrösi Eötvös Sándor
1820-30
4. R. Reguly Antal
5. ——— Vámbéry Armin 1863-70
6. ——— Széchenyi Béla grófca
1848-49
7. P. Pászovits János 1878-80
8. ——— Teleki Sámuel 1887-89
9. D. Déchy Már 1834-1900
10. ——— Chobány Jenő 1896-98
11. B. Biro Lajos 1899-30
12. A. Almásy György 1900-1
13. R. Frinz Gyula 1906-9
14. N. Nopcsa Ferenc 1908-18
15. M. Milleker Rezső 1911-13
16. ——— Uj-Lóczy Lajos 1921-26

SKÉZSEK:
 P. 1848-1849
 R. 1848-1849
 D. 1848-1849
 U. 1848-1849

Kreitner Gusztáv az osztrák-magyar katonai földrajzi intézet kartográfusa ugyanis sokkal kevésbé volt geográfus és tudós, mint ahogy kellett volna, de mivel osztrák születésű volt, az osztrákok és németek mindig rá hivatkoznak s lassankint majd az egész expedíció a Kreitner nevet veszi föl. Pedig a topográfiai helymeghatározásokon kívül kevés megfigyelése volt s a térképezésben is főként Lóczy járt elől. Lóczy eredményei világhírűek. Részben Széchenyivel, részben egyedül bejárta a Jangce-kiang völgyét, a Po-jiang és Tung-ting tavak vidékét, de az expedíció főútja a Gobi-sivatag déli szélére vezetett, onnan Tibetbe akartak benyomulni, de a kínai kormány tilalma következtében kénytelenek voltak Tibet keleti szélén délfelé vonulva, a Hátsóindiai hegységszerkezeten keresztül Börma területére s onnan Indiába kerülni. Az utazás 1877-80. években folyt le.*)

Ennek a nagyszerű expedíciónak fontos tudományos eredményei közül kiemeljük a következőket. Lóczy mutatta ki, hogy a belső-ázsiai puszták hatalmas vastagságú kavics-, homok- és agyaglerakódásai nem tengeri eredetűek, mint ahogy Richthofen hitte, hanem szárazföldi, pusztai lerakódások s ezeket a vidékeket a harmadkor óta tenger nem lepte el. Az ilyen pusztai képződményeket ma Lóczy terminológiája szerint az egész világirodalomban han-hai-rétegeknek nevezik. Lóczy állapította meg a Hátsó-indiai hegység szerkezetét és hovatartozandóságát, ő rajzolta térképére először a Transz-Himaláját, amelyet 40 év múlva Sven Hedin részletesen bejárt és igazolt. Temérdek fontos megfigyelése a Kuen-lün hegységszerkezetére, a Kuku-nor-tó környékének topográfiájára és szerkezetére olyan fényes világot vetett, hogy azóta sem fejlődött ez az ismeret lényegesebb lépésekkel. Az expedíció nyelvésze Bálint Gábor útközben megbetegedett és hazatért.

Nagy tudományos jelentősége van annak a három expedíciónak is, amelyet Zichy Jenő gróf vezetett a Kaukázusba, Dél-Oroszországba és Belső-Ázsia nyugati részeibe.

Nagy érdeme Zichy Jenő grófnak, hogy utazásaira olyan kitűnő fiatal tudósokat vitt magával, mint *Jankó János* etnográfus, *Posta Béla* archeológus, *Pápay József* nyelvész és *Csiky Ernő* zoológus. Eredményeik szakszerű, tudományos dolgok s szépen kiállított, nagy műben, magyarul és németül jelentek meg**). Különösen nagy értékű Jankó János tanulmánya a magyar halászat eredetéről.

Ugyanilyen érdemeket szerzett a kitűnő hegymászó *Déchy Mór* a Kaukázus tanulmányozásával. Mindig vitt magával szakembereket, többek

*) Lóczy Lajos (lóczi) 1849. nov. 3-án Pozsonyiban született, mert szülei Arad vármegyéből az oláh lázadás elől ide menekültek. Világhírű tudományos munkában töltött életét 1920. május 13-án fejezte be.

***) Zichy Jenő gróf ázsiai utazása. Budapest, Hornyánszky, Leipzig, Hiersemainn 1900.

közt *Lojka Hugó*, *Hollós László* botanikusokat, *Schafarzik Ferenc*, *Papp Károly* és *Laczkó Dezső* geológusokat, összesen hét expedíciót vezetett ebbe a gyönyörű hegységbe s világhírű, szép fényképfelvételeivel illusztrált, pompás díszműben számolt be eredményeiről. *)

Kelet-Ázsia nagyon sok tanulmányozni valót nyújt még mindig a geográfusnak. Ez indította 1896-98-ban *Cholnoky Jenő*t arra, hogy különösen Kína vízrajzát, földrajzi képét, Mandzsúria hegyszerkezetét, a mongol puszták földrajzi jelenségeit tanulmányozza. Igen szerény anyagi eszközökkel járta be Mandzsúriát, a mongol puszták déli felét, az észak-kínai hegyvidéket, a kínai alföldet, a Jang-ce völgyét és deltáját. Felfedezte a mandzsúriai bazalt-takarót, a Hoang-ho törmelékkúpját, az elkinaiasodott Huai-barbárok maradványait, de különösen jelentősek a kínai rizstermelő területek földrajzi képének, a belvízi hajózásnak, a „három kiang” kérdésének, az oázis-kultúra jelentőségének s a népvándorlások eredetének megvilágítása. Eredményei nemsokára a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban összesítve fognak megjelenni. A részletekről számtalan cikk számol be.

Rendkívül érdekes és vakmerő utazást tett *Prinz Gyula* a Tien-san hegységben 1906-7-9-ben. Senki részletesebben be nem járta ezt a hatalmas magasságú, igen nehezen járható, óriási hegységet, ő fedezte fel a Koktan-tau és a Bolor-tag láncokat, meg a Szári-dzsász folyó eddig soha nem járt szurdokát. Eredményei számtalan magyar és idegennyelvű közleményben láttak napvilágot.

Prinz Gyula első útját mint *Almásy György* kísérője tette meg. Almásy György különösen a Turáni-alföldet és a Tien-san, meg a Balkas-tó vidékét járta, be két utazásán 1902-ben és 1903-4-ben. Mindkét utazás igen nevezetes eredményekkel járt, különösen a sátoros pásztorkodás életmódját ismertette meg igen részletesen, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályát is igen jelentékeny gyűjteménnyel gyarapította.

A Hátsó-Indiai szigetvilágban is voltak felfedező utazóink. *Posewitz Tivadar* (szül. Iglón, 1851-ben) mint hajóorvos került Borneo szigetére s 1879-től 1884-ig tartózkodott ott. A sziget geológiáját behatóan tanulmányozta (Borneo, Berlin, 1889.), de meglátogatta a cinn-szigeteket is. (Peterm. Mitth. XXXIII. k. 1887.)

Milekker Rezső dr., jelenleg a debreceni egyetem földrajztanára (szül. 1887 április 17-én Versecen), 1909-ben Izland szigetén, 1911/13-ban Kis-Ázsia ismeretlenebb vidékein tett jelentős felfedező utazást.

A nagy Lóczy Lajos fia, ifjabb *Lóczy Lajos*, (szül. Budapesten, 1891 június 5-én) a világháború alatt nevezetes felfedezéseket tett Szerbiában, majd a hollandus petróleumtársaság megbízásából tanulmányozta

*) Déchy Mór: Kaukázus. Kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban. Budapest, 1907. Athenaeum. Ugyanaz németül 3 kötetben.

1920-ban Szumatrát és Jávát, 1923-ban Ecuadort s végül 1928-ban Kelet-Celebesz eddig teljesen ismeretlen vidékeit s a terület geológiai szerkezetét nagy fáradsággal felfedezte. Eredményei egészen újak a tudományban.

Egész természetes, hogy minket, akik Ázsiából mint utolsó kivándorlók kerültünk Európába, legelsősorban Ázsia érdekelt. De vannak igen nevezetes felfedező utazóink más világrészekben is.

Afrika felfedezésének történetében, eltekintve Benyovszky Móric gróf madagaszkári felfedezéseitől, mégis két fényes névvel szerepelünk. Az egyik magyar Afrika-kutató *Magyar László*, ötömösi Magyar László 1817 és 1820 közt született valószínűleg Szombathelyen. Mint tengerész-kadét, majd mint hadnagy hosszú utazásokat tett, végre Benguelába jutott s elsőnek hatolt be Bihé fensíkjára s bejárta a környéket. Erről a vízvázlató csomóponttól, a vizek részben délre a Kunene-folyóba, részben északra a Koanza és a Kongo vízvidékére, keletre pedig a Zambézi-be futnak le a vizek. Magyar László nagyon jó térképet közölt erről az eddig teljesen ismeretlen vidékről. Minthogy a bihéi fejedelem lányát nőül vette, mély betekintést nyert a nép életébe is és erről kitűnő leírást adott.

1864 nov. 9-én, Ponto do Cujóban halt meg, de előzőleg sok érdekes jelentést tett a Magyar Tudományos Akadémiának*). Halála rejtélyes, nem tudjuk, hogyan halt meg s mi lehetett az oka annak, hogy a portugálus kormányzó jelentése szerint írásai elégték.

Még sokkal nagyobb jelentőségű Teleki Sámuel gróf keletafrikai utazása. Ez a világhírű felfedező utazás sokkal általánosabban ismert, hogysen sokat kellene róla írunk.

Teleki Samu gróf 1845. nov. 1-én született Sáromberkén, Erdélyben. Az ősi Teleki-család legfényesebb ágából származik, igen előkelő rokonsága volt. Meleg barátság fűzte Rudolf trónörököshöz. 1886. őszén indult nagy felfedező utazására, arra a teljesen ismeretlen vidékre a Kenia és Abisszínia közt, amelyen a térképek ebben az időben a sokat vándorolt Hold-hegységet rajzolták. Teleki megmászta a Kilimandzsárót a hóhatárig, aztán a Kéniát ugyancsak a hóhatárig, majd benyomult a Baringo-tó vidékére Leikipiába, végre felfedezte az addig teljesen ismeretlen Rudolf-és Stefánia-tavakat. Rengeteg nehézséggel küzdött. Puskájával ő tartotta el a 200-250 főből álló karavánt s az ő bátorsága és ügyessége tette lehetővé, hogy át tudtak utazni a kikujuk országán s általában szerencsésen jutottak el a Stefánia-tóhoz és onnan más úton haza. Legnagyobb felfedezésüknek kell tekinteni, hogy a Rudolf-tó déli végén működő vulkánt találták! Ezt az expedíció térképésze, Höhnel Lajos lovag Telekiről

*) Lásd Hunfalvy János: Magyar László délafrikai utazásai 1849-1857. Pest, 1859. Eredeti cikkei a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében jelentek meg, 1859, 1862.

nevezte el. A legnagyobb újság volt a tudomány terén, hogy a tengerparttól 700 km távolságra működő vulkánt találtak! Ma már még meszebb is ismerünk itt működő vulkánt, de a felfedezés prioritása Telekit illeti meg! Sajnos, a Teleki-vulkán neve kezd megint a térképekről eltűnedezni, mert hisz magyar név. Volt volna csak német ember Teleki» majd gondoskodnának a név megőrzéséről! Az is elég baj volt, hogy Teleki Höhnel Lajos lovagot vitte magával térképésznek és úti jegyzőnek. Höhnel 1857-ben Pozsonyban született, de az osztrák-magyar közös hadseregben szolgált, tehát az osztrákok maguknak vindikálják, sőt kezdik lassankint az egész expedíciót Höhnel-féle expedíciónak nevezni! Teleki fizette az útköltséget, ő vezette az expedíciót, ő adta az utasításokat Höhnelnek, sőt, mivel Höhnel az út legnagyobb részén beteg volt s hordágyon kellett szállítani, valójában igen kevés érdeme volt az eredményekben. Mégis az osztrákok a magyar Höhnel-t ünneplik s Telekiről csak mellékesen szoktak megemlékezni. Pedig elvitathatatlan, hogy Teleki Samu gróf minden idők egyik legnagyobb Afrika-kutatója.

Voltak még magyarok Afrikában, mint vadászok, állat-gyűjtők, vagy egyéb szempontból. Legnagyobb érdeme van az angol szolgálatban álló *Torday Emilnek*, hisz a Kongo vidékéről kitűnő néprajzi leírást közölt, remekül illusztrált könyveiben. A legújabb időben *Eszterházy Antal* herceg és *Almásy László* (Almásy György ázsiai utazó fia) igen bravúros autó-túrát csináltak Alexandriától Szudánig, útleírásuk most van sajtó alatt.

Nagyon értékes zoológiai megfigyeléseket végzett *Kittenberger Kálmán*, több afrikai vadászó utazásán. Eredményeiről szép könyvben számolt be.

Ausztráliában járt *Gubányi Károly* s nagyon jó leírást adott erről a kontinensről. Korábban Mandzsúriában épített alagutakat s résztvett Port-Artur és Vladivosztk kikötő építésében is. *Biró Lajos* zoológus új Guinea szigetén hat évet (1896-1902) töltött és érdekes néprajzi gyűjteményt hozott onnan haza. Sikerült a pápuákkal megbarátkoznia s mély betekintést nyert addig ismeretlen vidékek népéletébe.

Amerikára jutott legkevesebb magyar felfedező utazó. Dél-Amerikában jártak magyar misszionáriusok is. *Eder X. Ferenc* 1727-ben született, 1749-ben ment Peruba misszionáriusnak s 1769-ig maradt ott. Hazatérve Besztercebányán lett pap s itt hunyt el 1773-ban. A Mamore vidékén működött, teljesen ismeretlen területen. A vidék leírása latinul jelent meg: „Descriptio provinciae Moxitanum in Regno Peruano. Buda, 1781. Térképpel és rajzokkal.” Egy félszázaddal Pöppig és d'Orbigny híres leírásai előtt kimerítő képet nyújtott ez a könyv a vidékről, de hát magyar ember írta, Budán jelent meg, tehát ismeretlen maradt.

Pedig hát a könyvéhez mellékelte térkép az első részletes térkép volt

az egész világirodalomban a bolíviai magas medencéről, a Mamore felső vízvidékéről és környékéről.

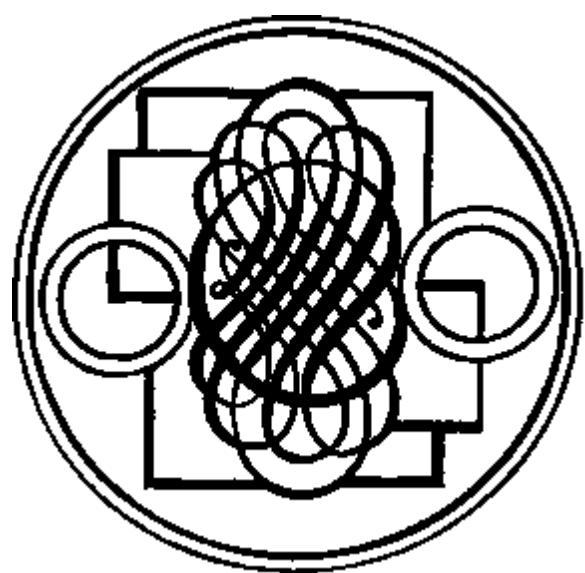
Igen érdekes leveleket küldött haza ugyancsak Dél-Amerikából, a perui misszióból *Zakariás János* és *Fáy Dávid* jezsuita. 1749-56-ból valók ezek a levelek s élénk világot vetnek az ott élő indiánusok életmódjára és a földrajzi viszonyokra. A levelek megjelentek magyarul (eredetileg latinul voltak írva) a Földrajzi Közlemények 1910-es évfolyamában.

Az északsarki felfedezésekben Magyarország természetszerűleg csak igen kevés részt vett. Egyedül az Osztrák-Magyar Északsarki Expedícióban vettünk részt, a Tegethoff-hajó orvosa Képes Gyula magyar ember volt s az expedíció költségeihez a magyarok is hozzájárultak. Természetesen a köztudatban mint osztrák expedíció szerepel.

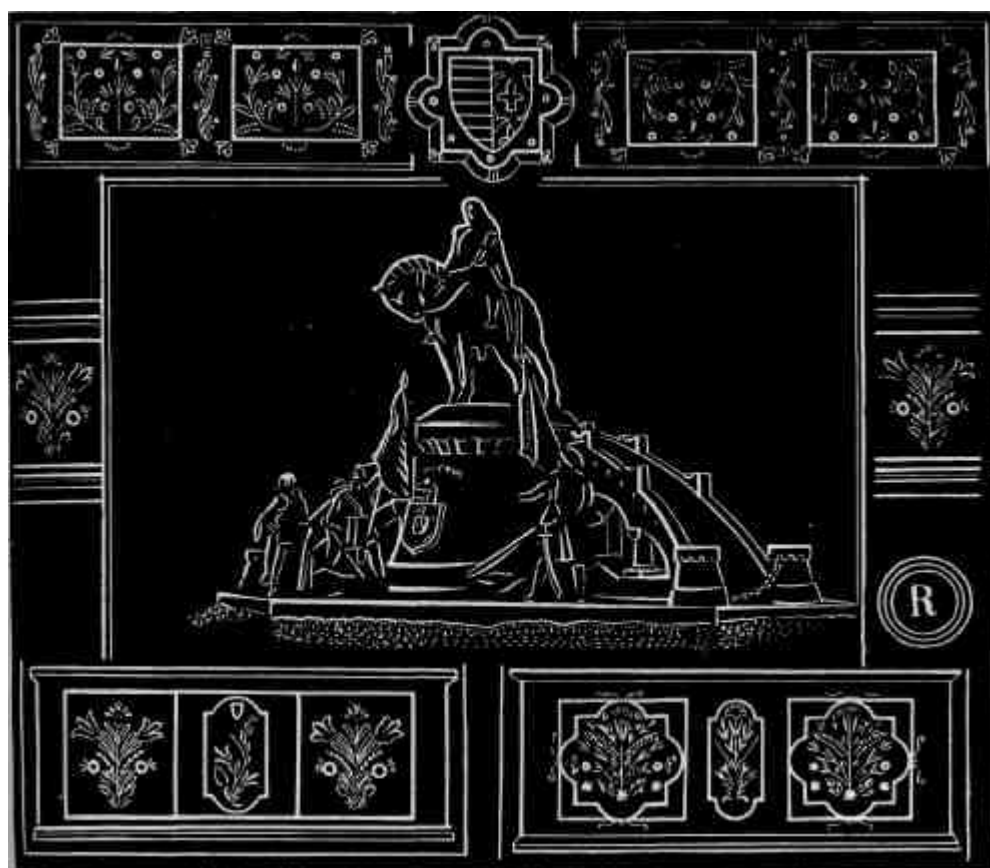
Európában is van még felfedezni való. *Nopcsa Ferenc báró* jelenleg a Földtani Intézet igazgatója hosszú éveken át részletesen tanulmányozta Albániát s az ország területéről kitűnő monográfiát írt geológiai, geográfiai és etnográfiai szempontból.

Végül még meg kell említenünk, hogy *Sir Aurél Stein*, a legújabb idők legnagyobb felfedező utazóinak egyike, a belső-ázsiai romvárosok világhírű kutatója, a nagytudományú archeológus és lingvista szintén magyar ember, bár angol-indiai szolgálatban áll. Budapesten született 1862-ben.

Ö T Ö D I K R É S Z

MAGYAR MŰVÉSZET

YBL ERVIN: A KÉPZŐMŰVÉSZETEK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a művészetek fejlődésének sorsa elválaszthatatlan a nemzet politikai történetének útjától, annak nyugalmas, előretörő menetétől vagy viszontagságos, tragikus fordultaitól. A magyar faj nem volt oly szerencsés, mint a nyugati országok, ahol a harci lárma közben is a művészetek legcsodálatosabb virágai tenyészthettek, nekünk Közép-Európa szívében századokon át élet-halálharcot kellett vívni a Kelettel, hogy biztosíthassuk fenmaradásunkat és megvédhessük Nyugat-Európa kultúráját. A magyar faj vitalitását jelzi, hogy a hosszú háborúk alatt sem vérzett el és hogy a nagy csapások után mindig újból kiküzdötte élethez való jogát. A művészetek fejlődését is nagyban befolyásolta ez a létfenntartási harc. Nemcsak életlehetőségüket nehezítette meg, hanem a régebbi, szerencsésebb idők műemlékeit is elpusztította. A másfélszázados török uralom a XVI. és XVII. században Magyarországnak politikailag és művészeti-leg legfontosabb részén tombolt. A törökök elvonulása után csak füstölgő romok maradtak vissza, melyeket már nem lehetett újból életre hívni. A templomok, paloták megmaradt köveiből a hosszú harcokban kifáradt, elszegényedett lakosság és az idegen telepések csak dísztelen lakóházakat építhettek. Pedig Magyarország a Kárpátokövezte, természettől egy országnak teremtett területén a XI. század elejétől kezdve önálló nemzeti kultúrát és művészetet fejlesztett ki. Kelet és Nyugat műveltségének

elemeit olvasztotta össze és saját nemzeti egyénisége szerint új ötvénnyé formálta. Nem volt olyan nevezetes szellemi áramlat, melyre a magyar lélek ne rezonált volna mindjárt és ne dolgozta volna föl kultúrája számára. Igaz, hogy első templomainkat, kolostorainkat a betelepülő idegen szerzeteseknek köszönhetjük és hogy később is igen sok idegen mester dolgozott Magyarországon, de művészetük, ha hosszabb ideig tartózkodtak nálunk, a magyar hagyományoknak megfelelően átalakult.

Méltán nevezik a tudósok Magyarországot a műemlékek temetőjének. Szinte nyomtalanul eltűnt itt a földszínéről mindazoknak a népeknek kultúrája, amelyek a magyarok honfoglalása, a IX. század vége előtt a Duna-Tisza völgyében hosszabb-rövidebb ideig virágoztak. A népvándorlás viharai e földnek nem hagytak nyugtot. Éppúgy elpusztultak a Krisztus utáni első századokban idáig terjedő római birodalom provinciáinak, Pannoniának és Dáciának emlékei, mint az egymásután itt lakó germánoknak, szlávoknak és a különböző turáni népeknek eltérő anyagból, sokszor csak fából való építményei. Egyedül a föld alól előkerülő épületes iparművészeti maradványok, valamint sírleletek tanúskodnak a későbbi magyar földön lakó népfajok római, vagy őskeleti kultúrájáról. Pannónia és Dácia nevezetesebb római telepein ugyan nem voltak Róma és a nyugati provinciák építményeivel vetekedő templomok, amfiteátrumok, de egyes helyeken, így a Balaton közelében mégis épültek pazar villák (Baláca), amelyeknek mozaik- és freskódíszét bizonyára a római művészet főhelyeiről idevándorolt mesterek készítették. A különböző turáni népek ízléséről nem egy páratlan értékű kincslelet beszél. Magyarország a népvándorlaskori emlékeknek legfontosabb lelőhelye. A XVIII. században kiásottak az egykori bécsi császári gyűjteményekbe, a később fölszínre kerültek a budapesti Nemzeti Múzeumba jutottak. Nemrégén Tápiószentmártonban és Zöldhalompusztán ástak ki aranylemezből való, szarvast ábrázoló domborműveket, amelyek a Krisztus előtti IV-VI. századi szkíta művészet páratlanul nevezetes emlékei. Föld alatt maradt meg Magyarországon a kereszténységnek első emléke is, a pécsi őskeresztény sírkamra (cubiculum), falain a római katakombákéval azonos stílusú és tárgyú falfestményekkel. A keresztény vallás bizonyára nem veszett ki itt a római birodalom bukása után, a Krisztus utáni évezred későbbi századaiban sem, bár ekkor – a népvándorlás viszontagságai között – aligha épülhettek nagyobb szabású templomok földünkön.

Az új, évszázadokra szóló fejlődés Szent Istvánnal, az első magyar királlyal kezdődik a XI. század elején. Politikailag szilárd alapokra helyezi ő az országot és a nyugati kereszténység, valamint műveltség befogadásával megteremti a művészetek virágzásának életfeltételeit. Nyugatról jönnek az első tanítómesterek, de a régi formakincs sem megy veszendőbe. A perzsa-szaszanida ízléstől befolyásolt ősi motívumok szín-

MAGYAR FESTÉSZET I.

XIV. századbeli falkép
az ulankéteki templomban

M. S. mester; Mária látogatása
(Szépművészeti Múzeum)

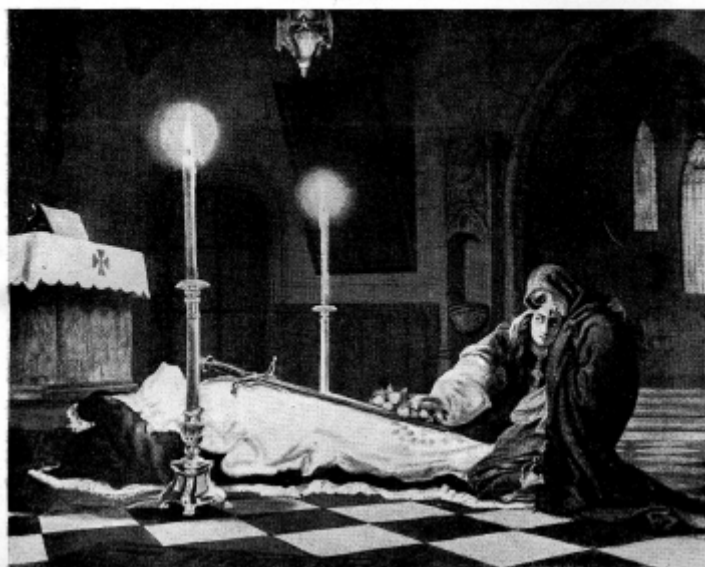

Mányoki Ádám; II. Rákóczi Ferenc
(Szépművészeti Múzeum)

Kupetzky János; A mester családjával
(Szépművészeti Múzeum)

MAGYAR FESTÉSZET II.

Madarász Viktor: *Hungadi László siratása* (Szépművészeti Múzeum)
A Köngöves Kálmán r. i. jogaitól

Lotz Károly: *Amor és Psyche*
(Mögántulajdon)

Székely Bertalan: *Forrás*
(Magántulajdon)

tén fölbukkannak a templomok, kolostorok faragott köveinek díszsein. A XI. és XII. században épült templomainkból fenmaradt dekoratív töredékek közvetlen rokonságot árulnak el a még régebbi magyar fegyverek, sírletek díszítő elemeivel, ami azt bizonyítja, hogy az idegen szerzetesek által behozott lombardiai, francia, délnémet és bizánci származású stílus magyar földön helyi jegyeket vett föl. Sajnos, a XI. századi székesegyházakból, királyi monostorokból az újjáépített pécsi bazilikán kívül csak töredékek maradtak ránk, de ezek is eleget beszélnek az elpusztult műemlékek egykori pompájáról, magas szintjéről. Arisztokratikus kultúra és művészet nyilatkozik meg az esztergomi templom trónusának márvány berakásos töredékében, a pécsi székesegyház két altemplomi lejárója reliefsjeiben és az elpusztult első kalocsai székesegyházból származó vörösmárvány királyfejben. A pécsi domborművek *Wiligélmus* mester modenai hasonló alkotásaival hozhatók összefüggésbe, de különösen Sámson történetének jelenetei még a modenai reliefsnél is elevebbek és kifejezőbbek. Viszont rusztikus erő nyilatkozik a gyulafehérvári székesegyház komor apostolfiguráiban. A mesterek nevét, származását természetesen ez időben nálunk sem jegyezték fel. Nagyobbára bizánci, lombardiai, délnémet és francia kőfaragók, de már a XII. század derekán magyar mesterek is dolgoznak, akik közül néhányan Dalmáciában találkozzunk. Bizonyára közvetlen kapcsolatban állottunk ekkor a külföld, elsősorban Itália és Bizánc vezető iskoláival, mert csak így magyarázható meg emlékeinknek a nyugati alkotásokkal való stílusösszefüggése.

Már az első királyaink által alapított négytornyú, gerendatetővel fedett székesegyházak és még inkább a XII. és XIII. században épült monostortemplomok a többi országok egyházi emlékeivel szemben külön csoportot alkotnak. Jellemző templomainkra, hogy a nyugati tornyok a templom belsejében nem alkotnak külön testet, hanem nyitva vannak a fő- és oldalhajók felé. Kereszthajóval csak ritkán találkozunk, de ilyenkor néhány esetben torony is kerül a kereszteszés, a központi négyszög fölé. A szentély hangsúlyozása sokszor elmarad, viszont az elpusztult kalocsai székesegyházon még kápolnakoszorú is övezte a főapsist. Igen nagy súlyt fektetnek a bejáratok díszes kiképzésére. Legpompásabb a jaki monostor nagyszerű portáléja, azonban a gyulafehérvári székesegyház déli kapuja és az ország különböző vidékeiről való töredékek is arról tanúskodnak, hogy hazánk egész területén léteztek figurális díszű portálék. Stílus szempontjából inkább az egyes szerzetesi iskolák, mint vidékek között állapítható meg némi különbség, viszont az egyes nevezetesebb alkotásokban nyilvánuló stílusfejlődés hazánk területét a külfölddel is egybekapcsolja, így a már említett, 1256-ban felszentelt jaki templom portáléja nélkül nem lehet hiánytalanul megrajzolni a szomszédos Ausztria román

kapuinak fejlődését. A jáki kapubéllet csúcsíveiben már a gótikára való átmenet is jelentkezik, bár ornamentális és figurális részei még teljesen román stílusra vallanak. Ormán a Krisztus és az apostolok szoborsorozata a XIII. századi magyarországi román plasztika legnevezetesebb emléke. A rajzos, kalligrafikus formák szigorú kötöttsége még teljes erejében érvényesül a konzervatív fölfogású szobrokban. Az ívmezőt (lunette) a *Maiestas Domini*t ábrázoló dobormű díszítette. Ez volt látható igen sok XII. és XIII. századi román templomkapu fölött, azonban többször találkozunk olyan domborművekkel, amelyek Krisztust és mellette a térdeplő templomalapítókat ábrázolják.

Hogy az egyházi tárgyú ábrázolásokon kívül világi történetek is érdekelték kőfaragóinkat, arról többek közt a kisbényi templomnak vadászatot ábrázoló korábbi és primitívebb oszlopféjezete tanúskodik.

A jáki templom hajóinak külső falain, apsisain a magyarországi román művészet teljes díszítő gazdagsága kivirágzik, anélkül azonban, hogy az épület főformáinak, tektonikájának világos érvényesülése kárba veszne. További lépést jelent a gótika felé a Budapest közelében levő zsámbéki prépostság templomának romja, amelynek hajóiban az új stílus már szerkezetileg is tisztán érvényesül. Átmeneti stílusban építették fel újra Magyarország legrégebbi monostor-templomát, a pannonhalmit is. Állítólag még Géza fejedelem alapította a X. század végén.

A legnevezetesebb magyarországi román és átmeneti stílusú templomokat Magyarországon királyok és hatalmas főurak, valamint főpapok alapították, akik nagy támogatói voltak az idegenből, különösen Franciaországból és német földről behívott szerzeteseknek. A francia ciszterciták hozták be a XIII. század elején a gótikát is Magyarországra. A városi közületek csak a XV. században erősödnek meg annyira, hogy saját erejükből nagyobb és művészetileg jelentékeny egyházak építésére gondolhassanak. Sokáig azt hitték, hogy a kassai székesegyház építésében a híres francia építésznek, *Villard de Honnecourt*nak is része volt, de az újabb kutatások beigazolták, hogy a régi Magyarország csúcsíves templomainak eme legnevezetesebb emlékét csak 1400 körül kezdték építeni. Villard de Honnecourt magyarországi tartózkodásáról a párisi Bibliothèque Nationale-ban őrzött vázlatkönyvében levő följegyzések és ábrák tanúskodnak.

A kassai székesegyház kétségtelenül a legérdekesebb gótikus templomok közé tartozik. Alaprajza a trieri Boldogasszony-, illetőleg a braisnei St. Yved-templomnak alaprajzával van rokonságban, de Kassán a centrális gondolat a szentély meghosszabbításán kívül a nyugati tornyok hozzátoldása folytán inkább elhomályosodik, mint Trierben. Sajnos, a helyreállítás alkalmából szerkezeti okokból öthajóssá építették át a díszítésében is igen eredeti hatású templomot. Oldalhajók fölé emelkedő,

szabadon álló támpilléreket és támíveket, amelyek a nagy külföldi gótikus székesegyházak külsejének szerkezeti jellemzői, azonban itt sem találunk. A székesegyház mellett levő Szt. Mihály-kápolna – tornyának különleges elhelyezésével a homlokzat fülkéjének ívein – szintén igen eredeti alkotás.

Míg a kassai székesegyház a kései gótikának egyöntetű emléke, addig a budapesti megújított Koronázó-templomon a XIII. századtól kezdve a XV. század végéig dolgoztak. Eleinte bazilika formájában kezdték építeni, majd később tértek át egyenlő hajómagasságot mutató csarnok-templommegoldásra. Nyugati tornya, melynek gyönyörű csúcsát *Schulek Frigyes* mester a XIX. század végén építette ki, Corvin Mátyás király uralkodásának idejéből való. Hogy minő gazdagságra voltak képesek a magyarországi kései gótika mesterei, erre ugyancsak a kassai székesegyház déli kapuja, valamint e székesegyház és a bártfai templom szentség-házai tanúskodnak.

Magyarország keleti részében, Brassóban, viszont robusztus, némileg talán keleti ízű formákat vesz föl a gótika. (A brassói Fekete-templom.) Ugyancsak Erdély déli részében maradt fenn a magyarországi kései gótika legnevezetesebb világi emléke, Vajdahunyad vára. Milyen érdekes kombinációkban jelentkeznek itt a külföldi forrásból eredő gótikus és renaissance formák.

Míg románkori szobrászatunkról szinte kizáróan köemlékek számolnak be, addig a gótikáról a faszobrok beszélnek legtöbbit. Köemlékeink itt szegényesek a reánk maradt figurális fafaragványok nagy tömegével szemben, de egy-két ércplasztikai emlékünks is igazolja e téren való haladottságunkat. A brassói Fekete-templomot díszítő szentek szobrai a XIV. századi kőszobrászatunk legnevezetesebb emlékei. Hogy faragójuk a sematikus ábrázolásokon felül állott, azt Máté apostol arcának naturalisztikus mintázása árulja el leginkább. A gótikus századokban épült templomainknak csak egy-két helyen volt a jaki monostor román portálé jávai versenyző kapuzatuk, azonban kétségtelen, hogy nem egy gótikus egyházunk bejáratát figurális díszek is ékesítették. Fenmaradt a kassai székesegyház már említett gazdag és eredeti kiképzésű déli kapujának reliefsorozata a XV. század elejéről Szt. Erzsébet életét ábrázoló domborművekkel, amelyek stílusuk után ítélve valószínűleg fémdomborművek alapján jöttek létre. Értékesebb szobrászati kvalitásokat árul el a budavári Koronázótemplom egykori déli kapujának töredékesen megmaradt reliefje, – Mária halála – amelyet eredeti helyén rekonstruált másolattal pótolnak.

Templomportáléval kapcsolatban készítették kései középkori szobrászatunk legnagyobb hősei, *Kolosvári Márton* és *György*, Kolosvári Márton festő fiai első műveiket, Szt. István, Szt. László és Szt. Imre ércszob-

rait 1370-ben a nagyvárad székesegyház számára. Itt már nem névtelen kőfaragókkal állunk szemben, hanem tudatos mesteregyéniségekkel, akik műveiken a megrendelő neve mellett saját nevüket is megörökítették. A három ércalak, szintúgy Szt. László királyunk bronzból való lovasemléke, melyet a Kolosvári-fivérek 1390-ben állítottak fel ugyancsak a nagyvárad székesegyház előtt, a török megszállás alatt, a XVII. században elpusztultak. Fenmaradt azonban a sárkánytölő Szent György lovagot megörökítő, fél életnagyságú bronz lovasszobruk a prágai Hradsin udvarán. Az 1373-ban készült nemes szépségű alkotást Tamás szentgyörgyi és bazini gróf rendelte a pozsonyszentgyörgyi plébániatemplom oltára számára. Bár a korábbi festészet, könyvillusztrálás, elefántesontfaragás és ötvösművészet terén találkozunk a prágai Szt. Györgyhöz hasonló ábrázolásokkal, mégis hallatlanul genialis, az egyetemes művészettörténetben is rendkívüli jelentőségű a magyar szobrászmesterek újítása. Can Grandénak veronai lovasszobrán ugyan már előfordult a ló feje, de a prágai Szt. György lovasának és lovának összefüggő mozdulata valósággal drámai akciót fejez ki. Másfelől a kompozíció fölépítésének vonalszépsége, a formák finomsága tüntetően igazolja, hogy a XIV. század második felében vagyunk, melyet a kései középkor lovagvilágának és udvarainak előkelően negédes szelleme tölt be. Kétségtelenül az akkori európai kultúra legmagasabb szintjét jelzi a Kolosvári-fivéreknek remek alkotása. Viszont a szobor technikája, a megmunkálás stílusa azt sem tagadhatja meg, hogy mesterei az erdélyi ötvösműhelyekkel állottak szoros kapcsolatban, amelyek akkor mindenütt nagy hírnévnek örvendtek. *Szt. László királynak a győri székesegyházban levő gyönyörű sodrony-zománcos hermája valószínűleg a Kolosvári-fivérek elpusztult nagyvárad lovasszobrának feje után készült.*

Borzasztó nagy vesztesége a magyar művészettörténetnek, hogy a kulturális gócpontok – így elsősorban Buda – ahol az irányadó művészeti iskolák virágoztak, a török hódoltság folyamán elpusztultak. Észak-Magyarország és Erdély jobban megőrizte középkori és renaissancekori művészeti emlékeit, amelyek nagyrészen az ország szívében levő főbb iskoláknak voltak sokszor csak többé-kevésbé tökéletes vidéki hajtásai. Templomaink falait freskók ékesítették, a szentélyekben vagy a pillérek előtt pedig a XIV. századtól kezdve szárnyas oltárok állottak. Rendkívül nehéz a szétszórt festészeti és szobrászati emlékek stiláris fejlődését és összefüggését megrajzolni. Az eddigi kutatások még csak részletkérdésekben vezettek eredményre. Idevonatkozó emlékeink a vidéki templomok meszelt falainak tüzetes átvizsgálása folytán azonban folyton szaporodnak, így nemrégén Feldebrőn XI. századból való freskómaradványokat fedeztek fel. A legépebben fennmaradt képek Kain és Ábel áldozatát ábrázolják. Bizánci hatásra vallanak a veszprémi püspöki kápolna XIII. Századi

apostolai és Szent László királynak, valamint az utolsó vacsorának képe Zsegrán. Később francia, olasz, majd a XV. századtól kezdve német hatások is érvényesülnek. Különösen a metszetek közvetítették a német művészet eredményeit.

Fafaragásunk legkorábbi emlékei, a nagyőri és a szlatvini Madonnának azt igazolják, hogy miként interpretálták nálunk a XIV. század negédes stílusát, mely az Isle de Francéból indult ki. A magyar faszobrászat a XV. és XVI. századokban élte ki magát a leggazdagabban és a legtökéletesebben. Bár igen nagy volt itt is a pusztulás, mégis a régi Felsőmagyarországon egymagában 177 teljesen ép szárnyasoltár maradt reánk. Német, rajnai és északolasz hatásokon kívül itt-ott flandriai mesterek befolyására, vagy tőlük átvett ábrázolásokra is akadunk. Így a szepeshelyi Szent Mihály-oltár főalakjában nem nehéz felismernünk *Roger van der Weydennek* a beaunei kórház számára készült nagy oltártáblája arkangyalát, a Szépművészeti Múzeumunkban levő kisszebeni oltár szárnyainak Keresztelő Szent János történetét ábrázoló festményei pedig részben *Israel van Meckenem* metszetei nyomán készültek.

Néhány mesterünket névszer int is ismerjük. Festőink a német realizmus és a latin idealizmus között a középúton mozogtak. Egyformán hiányzik ábrázolásaikból a kegyetlenségek brutális kiélezése, mint az események extatikus átszellemítése. Ezt tapasztalhatjuk a kassai székesegyház főoltárának magyarországi Szent Erzsébet történetét megjelenítő szárnyképein, továbbá a névszerint is ismert Kolosvári Tamásnak eklektikus izlésű, garamszentbenedeki oltárán 1427-ből és a régi magyar festészet legnagyobb remekén, a Szent Antalról származó és 1506-ból való oltárnak szárnyképein, melyek egy kivételével, jelenleg az esztergomi primási képtárban (3) és a budapesti Szépművészeti Múzeumban vannak (1). Német művészettörténészek az *M. S.* monogrammu mestert stíluskritikai alapon az úgynevezett dunai iskolával hozzák összefüggésbe. Ha van is ebben némi igazuk, de ez nem bizonyítja azt, hogy az oltár nem Magyarországon készült. Corvin Mátyás király uralkodása után, a török uralom előtt a magyar művészet még virágkorát élte és így semmiképpen sem megokolt, hogy a festményeket ne valamelyik magyar művészeti centrumból származtassuk. Különben is az oltárszárnyaknak oly sajátos stílusjegyei vannak, hogy nem lehet egykönnyen egyik dunai német mester művei közé sem sorolni őket. Különösen a *Mária látogatását* ábrázoló oltárszárny kiváló. A dekoratív finomságoknak, a természetet jól ismerő, de azon felülemelkedő stilizálásnak olyan együttese ez a kép, melyre csak a remekmű szó illik.

Hasonló mesterművekkel találkozunk fafaragásos szárnyasoltárainkon is. A XV. század második feléből és a XVI. század első feléből származó felsőmagyarországi és erdélyi oltárok a leggazdagabb ilyen alko-

tások közé tartoznak. A kassai, lőcsei, bártfai, szepeshelyi templomok még most is tele vannak ilyen szárnyasoltárokkal. A lőcsei Szent Jakab plébániatemplomnak 1508-ból való és *Pál mestertől* származó 18 méter magas szárnyasoltára a magyar fafaragásnak *Veit Stossal* való összefüggését jelzi. Veit Stosznak firenzi Szt. Rókusa és Pál mester Szt. Jakabja valóban édes testvérek. A XVI. század elején létrejövő szárnyasoltárok nagy részében már renaissance elemek is jelentkeznek, sőt egyik-másik oltárnak már egész fölépítése renaissance szellemű.

Magyarország egyike volt azon országoknak, melyek Itáliától a renaissance-ot a leghamarabb átvették. A Castagno firenzei freskójáról ismeretes Filippo Scolari, magyar nevén Ozorai Fülöp temesi főispán már a XV. század harmadik évtizedében a renaissance közvetítője. Meghívására *Masolino da Panicale*, a renaissance festészet egyik legnagyobb korai, mestere Magyarországon működik. Filippo Scolari foglalkoztatja *Manetto Ammanatini*t is, akit *Életrajzaiban* Vasari mint *grosso legnainuolot* emleget és aki Donatello és Brunelleschi tréfája miatt vándorolt ki Olaszországból. Ammanatini nálunk várakat, palotákat, templomokat épített. Mindenki előtt ismeretes Corvin Mátyás királyunk nagy művészszeretete és humanista kultúrája. Ő már teljesen a renaissanceművelődés apostola. Állandó összeköttetésben van az olasz udvarokkal és a legelőkelőbb olasz mesterek, köztük *Verrocchio*, *Filippino Lippi*, *Benedetto da Maiano*, *Giovanni Dalmata*, a bolognai *Aristotele Fioravante* építész és a könyvillusztrátorok fejedelme, a firenzei *Marc Attavante* dolgozik számára. Udvarában híres kodexillusztráló műhely is működött, mely már észak-olasz renaissance szellemben ékesítette a díszes köteteket. A legszebbek egyike, *János Antal* (*Giovanni Antonio Cattaneo*) madocsai apát Cassianus kódexe, jelenleg a párizsi Bibliothèque Nationale tulajdona. Viszonzásul pedig *Michèle Pannonio* magyar festő Ferrarában. dolgozik a nála fiatalabb *Cosmè Tura* mellett. Az ottani iskola jellemző stílusának befolyásáról tanúskodik mesterünknek a Szépművészeti Múzeumban levő egyetlen ismert festménye a Termékenységet allegorizáló, trónoló női alakkal. Az olasz művészet hatása különösen akkor jelentkezik, midőn Mátyás király második házasságában arragoniai Beatrixot veszi nőül. Mindkettőjük márvány dombormű képmását is olasz mester faragta. Egyesek szerint ez lombardiai mester lehetett, mások szerint *Giovanni Dalmata*, aki bizonyára azonos Magister Johannes Duknovich de Tragarival. Utóbbi hosszú időt töltött Magyarországon, sőt itt egy várat is kapott a nagy királytól. Mátyás természetesen a budai királyi palotát is renaissance szellemben egészíti ki.

Mindabból a kincsből, művészi remekből, mely az Árpádok, majd az Anjouk, luxemburgi Zsigmond, Corvin Mátyás és a Jagellók alatt Budán s az ország legjelentékenyebb városaiban létrejött, valamint

felhalmozódott, a török pusztítás folytán igen kevés maradt reánk. Mátyás király budai építkezéseiből csak töredékeket örököltünk. Budapest egyik templomában két, a pécsi székesegyházban egy olasz renaissance pastoforium látható a XVI. század legelejéről, az esztergomi székesegyházban pedig Bakócz kardinális díszes és nemes arányú vörösmárvány-kápolnája, melynek fehér márványoltárát *Andrea Ferucci* firenzei mester faragta. A Bakócz-kápolna és az említett pastoforiumok az olasz renaissance ízlést még a maga tisztaságában mutatják. Bennük még nem jelentkezik helyi karakter, vagy provinciálizmus, ami azonban már úgy a gyulafehérvári székesegyháznak 1512-ben épült kápolnáján, a kolozsvári Szt. Mihály-templom sekrestyeajtaján, mint Bátori András Madonnáján és Szapolyai István szepeshelyi síremlékén megállapítható. Érdekes az előbbin a koronát tartó angyalkákat megfigyelni az olasz jellegű Madonna fölött. Ilyen angyalkákat láthatunk régebbi szárnyas oltáraink festményein.

A török uralom alatt a magyar kultúra az ország határszéli városaiba szorult. Felsőmagyarországon és Erdélyben ugyan tovább is ápolták a művészeteket, de ezek színvonala a lehetőségek korlátozottsága folytán a provinciálizmusba süllyedt. Pedig Felsőmagyarországnak a lengyel emlékekkel rokon építészeti alkotásai azt bizonyítják, hogy a renaissance-szellem a XVI. században teljesen átjárta az országot. Még a XVII. században is népies jellegű renaissancetörekvés állapítható meg a felsőmagyarországi épületeken és díszeken. A házakat sgraffitókkal, félköríves fülkékkel, arkaturákkal és falpillérekkel tagolt oromfalak ékesítik, amelyeket csipkés párta koronáz. A vakolt homlokzatokon a faragott követ szintén sgraffito helyettesíti. Igen festőiek a felsőmagyarországi és erdélyi patriciusházak, meg kastélyok árkaodos udvarai. Az ország török járom alatt nyögő részében viszont néhány ma is fennmaradt mecset és fürdő épült. Különösen szépek a kupolás fürdőcsarnokok Budán. E szomorú századokban a szobrászat a síremlékek fekvő alakjaiban tengődik tovább. Legjobb ezek között Serédi György bártfai síremléke 1549-ből, mely még a magyar képfaragást a provinciálizmusba való süllyedés előtt mutatja.

A barokk művészet nagyvonalúsága a XVII. század első felében nálunk is a jezsuitákkal kapcsolatosan jelentkezik először. De e művészetnek művelői úgy a XVII., mint a XVIII. században nagyobb részben olaszok és még inkább osztrákok voltak. Magyarország a törökökkel és az osztrákokkal való kétszázados küzdelem után annyira kimerült, hogy a törökök kiűzetése után az újjáépítést nagyobb részben idegen mesterek vagy mesteremberek végezték. Az eperjesi *Bogdány Jakab* csendéletfestő és két híres portraitistánk, *Kupetzky János* és *Mányoki Ádám*, leginkább külföldi fejlődési udvarokban működtek. Utóbbiak azonban a magyar előkelőségekről is festettek az akkori európai stílusnak megfelelő és szintű képmásokat.

A XVIII. századi nevezetes magyarországi művészeti alkotások az osztrák művészet keretébe tartoznak. Legnagyobb mestereik közül nem egy magyar földön alkotja legnevezetesebb műveit. Így építészeik között *Hildebrandt Lukács* Budapesthez közel építi egyik első alkotását, Savoyai Jenő hercegnek, sajnos, ezidőszerint igen rossz állapotban levő kastélyát, *Maulbertsch Antal*, a legnagyobb osztrák festő pedig nem egy magyar templomot, székesegyházat, palotát ékesített káprázatos freskókkal. Még ő előtte *Tróger*, majd vele egyidőben *Bergl*, *Dorfmeister* és *Krakker* fejtenek ki nálunk hasonló tevékenységet. A magyar főurak, élükön az Esterházyakkal, a Grassalkovicsokkal pompás kastélyokat, palotákat emelnek és előkelő családokból kikerülő főpapoknak köszönhetünk barokk székesegyházaink és templomaink közül is nem egyet. Így Esterházy Károly gróf püspök Egerben *Fellner Jakab* tervei szerint nagyszerű lyceumot épít, amelyen a barokk mozgalmasságot már XVI. Lajos klasszicizmusa váltja fel. Monumentális klasszicizmus jelentkezik a szombathelyi székesegyház hatalmas hajójában, *Hefele Menyhért* főművében is. Innen már nincs nagy út a magyar empirehoz. Ez a stílus, bár szintén külföldről jött Magyarországba, itt gyökeret verve, helyi karaktert vett föl.

*

A nemzeti szellem a magyar művészetben a XIX. század elején jelentkezik ismét. Az irodalom terén megindult ébredés a képzőművészetekre is áterjed. Az uralkodó klasszicizmus különösen az építészetben árul el magyar stílusjegyeket. A klasszikus törekvések puritán nemessége megfelelt a magyar lélek tartózkodó komolyságának. Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is igen sokat építenek ekkor. Most alakul ki a magyar földbirtokososztály vidéki házának típusa – a kúria – a homlokzat közepén az oszlopos portikussal. Pest városa, amelyet még nem egyesítettek a Duna másik partján fekvő Budával, egységes terv szerint épül ki. Két kitűnő építész, *Hűd József* és *Pollák Mihály* nemes előkelőségű köz- és magánépületekkel ékesíti a feltörekvő várost. Hild különösen az emeleteket egybefoglaló korintusi és ion oszlopokkal, vagy pilaszterekkel tagolt kétemeletes házak mestere, ő építette az ország leggazdagabban, legszebben tagolt klasszicizáló templomát, az egi székesegyházat. Aránylag nagy a változatosság Pollák köz- és magánépületeiben. Budapesti Magyar Nemzeti Múzeuma a múlt század első felének legjobb neoklasszikus épületei közé tartozik, Tartózkodó előkelőség, a formák nemessége, mesteri térkomponálás a főerőssége a hatalmas palotának, mely a főváros és egyben a magyar építészet egyik büszkesége. Angol mérnökök – *Clark Tierney Vilmos* és *Clark Ádám* – alkotása Budapest másik legnevezetesebb klasszicizáló emléke, a Dunát harmonikus vonalban átívelő Lánchíd. A diadal-

MAGYAR FESTÉSZET III.

*Munkácsy Mihály: Parasztlogény
(Szépművészeti Múzeum)*

*Munkácsy Mihály: Párizsi nő
(Magántulajdon)*

*Beneczár Gyula: Károlyi Lászlóné grófné
(Magántulajdon)*

*László Fülöp: Csekonics Jánosné grófné
(Magántulajdon)*

MAGYAR FESTÉSZET IV.

*Szinyei Merse Pál: Majális (Szépművészeti Múzeum)
A Könyves Kálmán r. t. jogosságával*

*Mészöly Géza: Patak partján
(Magántulajdon)*

*Paál László: Fontainebleaui erdő
(Szépművészeti Múzeum)*

ívek gyanánt kiképzett pillérekben és a hídfők architektúrájában azonban az angol ízlésnek Palladio stílusán nevelt hagyományai is érvényesülnek.

A romantikával kezdődik az a korszak, mikor minden építész többféle stílust tanul és a feladatnak megfelelően különböző stílusban épít. Ugyanekkor a faji öntudatot hangsúlyozó, külön nemzeti stílusra is törekednek. München volt az új stílust kereső romantikának főtűzhelye és főképpen innen terjedt el Magyarországra az új formanyelv. *Feszt Frigyes* volt legtipikusabb magyar mestere, de *Ybl Miklós* fiatalkori munkásságában is nagy szerepet játszik a romantikus ízlés. Feszt a középkori stílusokon kívül keleti, sőt magyar népies motívumokat is fölhasznált, összehangolásukból hozta létre egyéni stílusát, amelynek legmegkapóbb, egyben legmonumentálisabb eredménye a budapesti Vigadó. Még előtte építi Ybl Miklós hasonló stílusban nemes arányérzékkel megkonstruált kéttornyú, bazilika-rendszerű fői templomát. A mester egyénisége azonban a hetvenes években kiérlelt neorenaissanceban jut a legtisztábban kifejezésre.

A klasszicizmus jegyében akarta újjáteremteni *Ferenczy István* a XIX. század első felében a magyar szobrászatot. Nagy fölbuzdulás fűtötte lelkét, de minél inkább maradtak el tőle olaszországi tanulmányainak emlékei, annál provinciálisabb lett művészete. Parlagiasabb klasszicizmusában mégis az akkori magyar táblabíróvilág szellemére ismerünk. A romantikus hajlamú, nagyobb technikai készültségű és fejlettebb szobrászi érzékű *Izsó Miklós* művészetében a magyar fajiség még határozottabban kér szót. A népéletből vett, tősgyökeres magyar típusokat örökített meg anélkül, hogy a felszínes és a szobrászati problémákról megfelelő zsánerszerűségbe tévedt volna. Nagyon érdekelte őt a mozgás, különösen a tánc kifejezése. Emellett közvetlen hatású képmásokat is mintázott. Fölfogása, törekvése sok tekintetben rokon *Carpeaux* szellemével.

A festészet terén a XIX. század első felében csak nehezen indul meg a fejlődés. Legjelesebb tehetségeink, így idősb *Markó Károly* és *Brocky Károly* külföldön működnek. Az előbbi eszményi tájképeket, az utóbbi kolorisztikus hatású figurális kompozíciókat és tanulmányfejeket fest. Itthon csak az arcképfestésnek és a vallásos tárgyú piktúrának van nagyobb keresettsége. Az arcképfestők közül *Barabás Miklós* emelkedik ki, aki hosszú sorozatát készíti a közvetlen igazságú olaj-, vagy a kis-méretű akvarell-képmásoknak.

A magyar művészet igazi föllendülése az Ausztriával 1867-ben történt kiegyezés időpontjától kezdődik. Gazdasági és szellemi téren az egész országban bámulatos fejlődés indul meg, mely egészen a világháború kitöréséig tart és amely a magyar művészet teljes kibontakozását is magával hozza. Rendkívüli feladatokat oldanak meg a magyar építészek.

Budapest ekkor épül ki nagyszabású metropolissá. Építészet terén természetesen Budapesten is az eklekticizmus virágzik, de a régi történelmi stílusok nem egy magyar építész kezén nemes harmóniában és frissen elevenednek meg. *Ybl Miklós* révén a neorenaissance nyomta rá bélyegét a magyar fővárosra. Nem egyetlenegy olasz mester, sőt nem is egy vidék és kor stílusából merít Ybl, hanem az itáliai renaissance emlékek összességéből váltja valóra építészeti ideáljait. Természetesen barokk elemeket is fölhasznál, de ezeket úgy egyesíti a korábbi eredetű motívumokkal, hogy teljesen egymáshoz hasonulnak. Épületein semmi sem hat utánzásnak, elevenen érzi át a formákat és harmonikusan olvasztja őket egybe. A budapesti Operaház, a Szt. István templom (a belsőnek kiképzése részben már *Hauser József* műve), a Várbazár és a Vámház a XIX. századi neorenaissance építészet gyöngyei közé tartozik.

Ybl Miklóson kívül több más budapesti építész is az olasz renaissance architektúrát választja mintaképül. Közöttük *Petschacher Gusztáv* és a fiatalon elhunyt *Unger Emil* a legkülönb mester. Az előbbi XVI. és XVII. századi római, génuai és milánói motívumok fölhasználásával alkotja szép bérházait, az utóbbi műveibe Firenze is beleszól. Renaissance és régi római formák igen szerencsés, nemesen tagolt vegyüléke *Hauszmann Alajosnak* már későbbi Curia-épülete. E palota lépcsőcsarnoka az építészeti Tart pour l'art elvén álló, kitűnően megoldott, hatásos kompozíció. Hauszmann Alajos lépett a XVIII. századi budai királyi várpalota hatalmas arányú kiépítésénél is Ybl Miklós örökébe.

Az olasz renaissance mellett a német, sőt a francia renaissance is felüti fejét a XIX. század második felének budapesti építészetében. Éppígy nem hiányzanak a középkori stílusok számottevő képviselői sem. Budapest egyik legnevezetesebb épületét, a dunaparti Országházat *Steindl Imre* építette neogótikus stílusban. Legművészebb hatást a palota akkor vált ki, ha Budáról, a túlsó partról rövidülésben tekintjük. Tömege így a leg-hatalmasabb, az épületrészek összefüggése így a legszorosabb, a gótikus formák pedig a legfestőibbek. Különösen az óriási kupola körvonalai nemesek és szépen oldotta meg a mester a pazar díszítésű belső téregységek egymáshoz való komponálását. Tisztábban árad a kései gótika szelleme a budavári Koronázó-templom gyönyörű tornyából, amelynek csúcsa *Schulek Frigyes* építészeti képzeletének leginvenciózusabb szülötte. Alulról fölfelé zökkenő nélkül épül föl a torony, csúcsa nem rárakott sisak, hanem az alsó emeletek formáinak szerves betetőzése. A későbbi keletű, már a XX. század első éveiben épült Halászbástya keresztfolyosóiban, tornyaiban, különböző díszítő elemeiben Schulek mesternek viszont a román stílus varázsát sikerült megkapóan éreztetni.

A Szépművészeti Múzeumnak hellenisztikus portikuszokkal ékes palotáját *Schickedanz Albert* és *Herzog Fülöp* építette. Az épület muzeális

rendeltetése – különösen a mellső részen – háttérbe szorul a belső csarnokok, oszloprendek öncélú szépsége mögött. E csarnokokat nyilvánvalóan a palota rendeltetése miatt tervezték az építészek különböző stílusban, de ez megfelelt a kor eklekticizmusának is, amelynek a múzeumpalota már kissé megkésett gyermeke. A Műcsarnokban ugyanezek az építőművészek az antik stílust szerencsésen tudták összeolvasztani a quattrocento játsszian finom díszítőelemeivel. Az egész magyarországi stílusfejlődést kellett bemutatni *Alpár Ignác*nak a városligeti történelmi csoportban, amelyben hazánk legnevezetesebb műemlékeit foglalta össze többé-kevésbé szabad változtatásokkal igen festőién. Alpár Ignác építette Budapest legnagyobb szabású neobarokk ízlésű bankpalotáit is. Rendkívül sikertült praktikus megoldásuknál és célszerű újításaiknál fogva Alpár Ignácot külföldön is mint kiváló banképítőt tisztelték. Művészileg legharmonikusabban megoldott ilyen alkotása a Szabadság-téren levő Nemzeti Bank palotája. *Korb Flóris* és *Giergl Kálmán* szintén a barokk továbbfejlesztésében keresték a XIX. századvégi szellem kifejezését. Különösen a két Klotild-palota tornyai tanúskodnak arról, hogy ebbe a stílusba ők már akkor belemélyedtek, midőn az építészek rendszerint csak érzés nélkül másolták a barokk formákat. Ugyanezért dicsérhetjük *M einig Artúrt* is, akinek nemes ízlésű bérpalotái a főváros legelőkelőbb hatású magánépületei közé tartoznak. E téren tűntek föl *Bálint Zoltán* és *Jámbor Lajos*, ők azonban már korunk szellemét igyekeztek kifejezni a XX. század elején létrejött alkotásaik formaritmusában.

Magyarországon az építészeti stílusreformálás a XIX. század végén azért volt különösen kényes, mert e törekvések nálunk az új magyar építőművészeti stílus alapításának gondolatával is összefüggtek. A külföldi radikális irányoknak megfelelően újítóink nagyjára teljesen függetleníteni akarták magukat a lejáratott történelmi stílusoktól és így ezeknek régebbi magyaros tájszólásait sem vették figyelembe, úgy a vidéki műemlékektől, mint a fővárosnak számbajöhető korai XIX. századi nevezetes építményeitől egyformán elfordultak.

Ebben a múltat megtagadó korszakban bontakozott ki *Lechner Ödön* művészete. Kétségtelenül az új magyar stílus eszméjének leghatározottabb és legeredetibb szellemű nyilvánulása. Az általános fölfogásnak hódolva, Lechner sem indult ki a múlt helyi emlékeiből, hanem népművészeti elemeknek, arabs és indus motívumoknak fölhasználásával akarta magyarrá tenni architektúráját. Mielőtt azonban első magyaros akarású épületeit tervezte volna, kitűnő bizonyágát adta a történelmi stílusokkal szemben való rendkívüli érzékének is. A mester törekvéseinek végső következményei a budapesti Postatakarékpénztár épületében jutottak kifejezésre. Lechner magyaros törekvésű építészetéből azonban nem vált általános formanyelv. Bár többen utánozták, lényegében mégis megma-

radt egy eredeti fantáziájú értékes művészegyéniség személyhez kötött stílusának.

Az építészeknek egy másik csoportja erdélyi (kalotaszegi) népies elemek fölhasználásával akart nálunk új magyar architektúrát teremteni. Ez a csoport, amelynek élén *Wigand Ede* állt és amelynek a fiatalabb nemzedékből *Kós Károly* és *Zrumeczky Dezső* voltak tagjai, egyívású a vidéki otthonokat építő angol és egyéb északi országnak iparművész-architektusaival. Ruskin vetéséből nőttek ki elveik, de tősgyökeres magyarsággal akarják őket megvalósítani. Igyekezetüket a kisebb, szabadon álló épületekben és főképpen belső kiképzésükben koronázta siker. Erdélyi házacskák, néhány fővárosi iskola és a budapesti Állatkert több pavilonja válnak ki műveikből. Hozzájuk sorolható, bár tőlük függetlenül dolgozik *Árkay Aladár*, aki különösen a templomépítés terén tűnik ki a népies magyar motívumokat fölhasználó, zamatos, modern és bátor megoldásaival. *Medgyaszay István* a magyaros törekvéseket a vasbetonnal igyekezett összeegyeztetni épületeinek szerkezetében és díszítésében. Ősmagyar motívumok fölhasználásával akart a korán elhunyt *Lajta Béla* is új egyéni stílust teremteni, amely azonban legkiválóbb eredményeiben inkább keleti fantáziáról tanúskodott, ő már a világháború előtt olyan architektonikus megoldásokhoz, kifejezési formákhoz jutott el, mint aminek csak 10-15 év után lettek külföldön is általánossá. Lajta korai halála nagy vesztesége építőművészetünknek. Kivüle *Pogány Móric* és *Vágó József*, a genfi népszövetségi palota pályázatának egyik győztese válnak ki a magyar építészek gárdájából egyénien artisztikus, de lehiggadt ízlésű megoldásaikkal. Kettőjük közül Pogány később a neoklasszicizmus felé fordult, amelynek *Hikisch Rezső* is egyéni erejű interpretátora.

A konzervatív magyar közszellem folytán a legmodernebb külföldi építészeti áramlatok nálunk csak kevéssé találunk visszhangra. Rendkívül megbecsülik a barokk és a XIX. század elejének klasszicizáló emlékeit és építészeinktől is ilyen jellegű alkotásokat kívánnak. Középületeink nagyobbára ezeknek a stílusoknak szellemében jönnek létre. A politikai forradalmak nálunk megnehezítették az új építészeti törekvések érvényesülését. Azonban a régi stílusok jegyében is nem egy artisztikus középület, magánház valósult meg, melyek közül különösen *Wälder Gyulának* a barokk és *Lechner Jenőnek* a felsőmagyarországi renaissance architektúrát követő, illetőleg neoklasszikus építkezései tűnnek ki. Valósággal a XVIII. századi hatalmas német vagy osztrák kolostorok mintájára épült föl *Kertész Róbert* és *Sváb Gyula* tervei szerint Gödöllőn a piaristák rendházának, internátusának és középiskolájának óriási együttese.

MAGYAR FESTÉSZET V.

*Ferenczy Károly: Márciusi est
(Uj Magyar Képtár)*

*Rudnay Gyula: Tunicskozás
(Mogántulajdon)*

*Csók István: Népszínház-utca
(Mogántulajdon)*

*Rippl-Rónai József: Aristide Maillot
(Letét az Uj Magyar Képtárban)*

A XIX. század negyedik negyedében a magyar szobrászat is, akár csak a külföldi, eklektikus irányban fejlődik tovább. Míg a festészetben a feltörő naturalizmussal kapcsolatban – először a témában, majd a felfogásban és stílusban – a kongó pátozzsal szemben mindjobban előtérbe lép a nemzeti vonás, addig a szobrászat az építészettel együtt a renaissance és barokk festőiségre esküszik. Az akkor épülő középületek és magánpaloták szobrászi díszítésében nyilvánul ez leginkább, de az önálló emlékművek is ebben a szellemben fogantatnak.

A festészetben oly jótékonyan érvényesülő naturalizmus azonban a szobrászatot sem kerülte el. Ennek azonban nemcsak előnyeit, hanem hátrányait is tapasztalhatjuk. A naturalizmusnak megelevenítő, a konvencionálizmust mérséklő hatásával együtt egyidőre háttérbe szorulnak a szobrászat szorosabb stíluszabályai. A nyugalom, a kiegyensúlyozott harmónia mindinkább hiányzik a plasztikai alkotásokból. Nem kizáróan magyar jelenség, ugyanezek a tünetek jellemzik az egész világ szobrászatát. Ekkor a festészeté a hegemonia, fejlődési menete befolyásolja a szobrászat útját is. A Parisban megszülető impresszionizmus a szobrászatot teljeseen kiemeli a klasszikus hagyományokból.

Ennek a múlt század negyedik negyedében meginduló eklektikus, majd a naturalizmus által befolyásolt kornak három legnevezetesebb magyar szobrász tehetsége *Fadrusz János*, *Stróbl Alajos* és *Zala György*. Fadrusz nagy tehetsége főképpen emlékművekben érvényesült. A kifejezendő eszméknek és az ábrázolt alakoknak stílusos megfogalmazásával Fadrusz hatásos és művészies eredetiséget kölcsönzött emlékműveinek. Az elpusztított pozsonyi Mária Terézia-szoborban, a kolozsvári Mátyás-emlékben és a zilahi Wesselényi-szoborban három különböző gondolat jut kifejezésre igazi páthosszal és a megfelelő stílusba kapcsolódó természetességgel. Nemzeti katasztrófáinknak művészi emlékeinkre mért csapásai között egyike a legnagyobbaknak, hogy e három Fadrusz-alkotást elvesztettük. *Zala György* és *Stróbl Alajos* szintén néhány kiváló emlékszoborral ajándékozta meg a nemzetet. Az előbbinek Mária és Magdolna csoportja (Szépművészeti Múzeum), Andrássy Gyula gróf lovasszobra és a milleniumi emlék allegorikus csoportjai a legjelesebb alkotásai, amelyekhez méltóan csatlakoznak bensőséges portréi és reprezentációs célokat szolgáló mellszobrai. Zala György szobrászatában az ünnepies felfogás gyakran megkapó igazsággal párosul. E tulajdonságánál fogva művészete közelebbi rokonságban van a francia, mint a német plasztikával. *Liptóújvári Stróbl Alajos* igazi területe szintén az arcképszobrászat. Nem egy kiváló portrét, hivatalos mellszobrot mintázott. Az Operaház főhomlokzatának fülkéiben ülő Liszt és Erkel-szobrokban jeles példát mutat arra, hogy miként kell a közvetlen természetességgel felfogott képmás-szobrot emlékszerűen felhangolni és építészeti keretbe komponálni. Jelentéke-

nyebb azonban ezeknél *Anyánk* című márványszobra, melyben a bensőség, a gondolat nemessége minden egyszerűsége mellett szinte fenséges formában jelentkezik. Emlékszobraiban is a közvetlen képmásszerűség uralkodik. Közöttük a budavári Szt. István-émlék és a pesti Arany János-szobor a legnevezetesebbek. A legutóbbi években alkotott fejeiben viszont Stróbl a tiszta plasztikai formákért lelkesült, bizonyítva azt, hogy a mester tehetsége még hajlott korában is további fejlődésre volt képes. A neobarokk szellemnek az előbbieken kívül még több magyar szobrász hódolt. *Róna József* Szavojai Jenő budavári lovasszobrában a legszebb modern magyar lovasemléket hozta létre. Az eleven mozdulat itt harmonikus és dekoratív formakompozícióval párosul. *Donath Gyula* szintén neobarokk iskolába járt, síremlékem azonban nem egyszer poézissal, szimbolizmussal, sőt erővel frissítette fel a konvencionális formákat.

A szobrászi naturalizmust és impresszionizmust nálunk a leghivatottabban *Ligeti Miklós*, *Teles Ede* és részben *Horvay János* képviselik. Ligeti Miklós főképpen közvetlen hatású fejeket, egész alakokat ábrázoló portré-szobrocskákat mintázott, de ezeken kívül a budapesti Anonymus-emléket is szerencsés invencióval alkotta. Teles Edétől nem egy bensőséges képmást ismerünk, emellett a művész a kisplasztika és az érmészet terén alkotott kiváló műveket. Horvay János műveiben mély gondolatok, szimbolikus érzések keresik megvalósulásukat. Erről tanúskodnak a Kossuth-szobor mellékalakjai. Ő a legnépszerűbb síremlék-szobrász. Szintén a szimbolizmus, de nem ennek tragikus heroizmusa, hanem ébredező, testi-lelki szüziessége érvényesül a korán elhunyt *Csikasz Imre* aktjaiban.

Az utóbbi két évtizedben a magyar szobrászatban is komoly visszahatás tapasztalható a szobrászi stílussal ellentétes naturalista, impresszionista felfogással szemben. E téren azonban nem mindegyik művész jár el egyforma következetességgel, sőt a most előtérben álló szobrászaink között *kisfaludi Stróbl Zsigmond* stílusában a lendületes felfogás hangsúlyozottan barokk festőiséggel párosul. A barokk plasztika formaritmusa él nem egy akt-kompozíciójában és nem egyszer képmásaiban is az arc lelkes, mozgalmas megelevenítésére törekszik a művész. *Pásztor János* a női test nagytudású mintázó ja. Aktjaiban a lágyszőrű idomok szerves összetartozását, a test felépítését hangsúlyozza és elevenen érezteti a lélek benső melegét. Kevesen vannak szobrászaink között, akik oly kitűnően tudnának komponálni, mint Pásztor, ő az alkotója egyik legzamatósabb magyar zsanercsoportunknak. *Szentgyörgyi István* szobrászaink között leginkább törekszik plasztikai finomságok kifejezésére. Rendkívül lelkiismeretességgel mintázza az aktokat és fejeket, amelyeknek formai értékeit gonddal hámozza ki. A plasztikai kiérlelés, a klasszicizáló finomítás nála nem megy a természetesség rovására. *Sidló Ferenc* művészetében magyaros formaálmainak megvalósítására törekszik. Különösen monumentális alko-

tásait igyekeznek ilyen értelemben stilizálni. Mégis a művésznek kisebb bronzai sikerültek legjobban, amelyekben pontos természetbenyomásait élénk és ritmikusan tagolt formákban hangsúlyozza. *Lux Elek* a kis táncoló figuráknak művészi érzékű ábrázolója. A női test bájos és könnyed mozdulatait egy szobrászunk sem képes oly kedvesen, a kis bronzok stílusának megfelelően kiaknázni, mint Lux. Emellett a művész néhány igen jó, szinte quattrocento finomságú fejet is mintázott.

A naturalizmustól való eltávolodás fontosságára mutatott rá néhány idősebb művésznk. *Simay Imre* az architektúrával kapcsolatos szobrászat szükségzerű stilizálását, nagyvonalú egyszerűsítését hangsúlyozta műveiben, sőt kisebb állatsoportjaiban is a testi idomok tektonikus átformálása érdekében tört lándzsát. *Beck Ö. Fülöp* még inkább híve az archaikus leegyszerűsítésnek, a szinte primitív, utóbb klasszikus hatású, tiszta szobrászi kifejezésnek. A modern stilizáló iránynak nálunk ő a legjelentékenyebb eredményeket felmutató képviselője. Szobrászi felfogásának kiérlelésében Becket az természet is segítette, melynek a művész szintén kiváló, külföldön is elismert művelője. A magyar természet legjelentékenyebb képviselői Becken kívül *Teles Ede*, *Ferenczy Béni*, *Berári Lajos* és *Reményi József*.

Az Izsó-féle magyar zsáneralakokat Pásztor Jánoson kívül *Beszédes László* és *Damkó József* igyekeztek felújítani, sőt Damkó József gyakran tiszta szobrászi felfogással párosította ezt a törekvést. Naturalista szellemben mintázta *iffi. Vastag György* kitűnő állatszobrait, de néhány jó állatfigurát még *Markup Bélának* köszönhetünk. Markup Béla Sándor orosz cár szentpétervári emléksobrára hirdetett pályázaton is dicsőség-gel szerepelt.

A szobrászat jelentősége az utóbbi két évtizedben Magyarországon számottevően megnövekedett. A természettől való eltávolodás és a stílusra törekvés a magyar plasztikára szintén jótékony befolyást gyakorolt. A külföldtől való el zárkózottságunk azonban meggátolta azt, hogy a szobrászat terén a vezető nemzetek közé emelkedhessünk. A magyar plasztikában ugyan hiányzanak az idegen országok szobrászatának szertelenségei, viszont e művészet általános képe nálunk, – néhány kivételtől eltekintve, – bizonyos megállást, nagyjában a régi eredmények sikerült konzerválását és felhasználását mutatja.

*

A magyar festőművészet történetében az utolsó száz év a legfontosabb korszak. Míg a megelőző századokban sokszor megszakad, ellankad képírásunk fejlődése, addig a múlt század derekától kezdve eleven lendület hatja át. A romantikus évtizedek szelleme és a külső politikai események a festészetben is a nemzeti öntudat ébredését segítik elő. Festőművé-

szaink föleszmélve a szabadságharc utáni súlyos aléltáságból, olyan témákat kerestek, amelyek a honfúú érúletet táplálták. Erre utalták őket a külföldi példák is. A történelmi tárgyú kompozíciók voltak ekkor mindenütt előtérben, ezeket tekintették legmagasabbrendű feladatoknak. A tájkép és a parasztsáner csak másodsorban következett. Stílus tekintetében a nagyszabású vásznak és falfestmények azonban még nem voltak igazában magyarok, sőt a parasztsánerképek sem árasztottak igazi magyar levegőt. Bécs és München volt a hatvanas és hetvenes években festőink iskolája, az ott feltűnő irányok tükrözödnék vissza alkotásaikban.

Madarász Viktor, Wagner Sándor, Thán Mór és Székely Bertalan nagyméretű kompozíciói mind a magyar múlt dicsőséges, de még inkább tragikus eseményeit ábrázolják. Talán egyetlen egy magyar történelmi vászon sem fejezi ki oly jellemzően az akkori művészeti felfogást, mint Madarász Viktor mesterműve, *Hunyadi László siratása*, 1859-ből. Igazi romantika árad a sötét gót templom belsejéből, melyet elől a két nagy ezüst kandeláber égő gyertyái világítanak meg, kísérteties fényt vetve a fehér gyolccsal letakart holttestre. Kétségtelenül színpadias hatású a beállítás, de a gondolat tragikumát Madarász festőien szemlélteti.

Thán Mór számos nagyméretű vallásos vagy törtóriai tárgyú kompozíciót festett. Közülök nem egy freskó, amelyek – mint Lotz és Székely alkotásai – a magyar főváros középületeit ékesítik. Képei fölépítésében, szimmetriájában, az alakok heroikus rajzában élénken élnek a raffaeli hagyományok. Nem szemével, hanem lelkével látta meg a motívumokat. A jelen valóságának Thán Mór csak az arcképekben áldozott.

E kor két legnagyobb komponáló mestere *Lotz Károly* és *Székely Bertalan*. Mindkettőnek oly széles a festői skálája, amilyen a külföldi legnagyobbaknál is ritkán fordul elő. Lotz Károly, aki magyar anyától külföldön született, gyermekkorában került Magyarországra és itt szívta magába az Alföld iránti szeretetet. Különösen a ménesek, a ló érdekli. Egymásután festi romantikus érzésű, nagyobbára sötét tájképeit, de ugyanakkor a legtisztább érzékű, legfejlettebb tudású komponáló mester fejlődik ki belőle. Igazi freskófestő, akitől középületeink nagyértékű festészeti díszei származnak. Egymásután népesíti be klasszikus isteneivel a mennyezeteket, minden nehézség nélkül ábrázolja bámulatos rövidülésekben és mind világosabb színekben alakjait. Kompozícióiban az épülettel való összhangot is nagyszerűen eltalálja. A XIX. századi új renaissance Ybl Miklós építészetében és Lotz freskófestészetében érvényesül nálunk legnemesebben. E két mesternek páratlan harmóniájú együttes alkotása az Operaház nézőtere.

Székely Bertalan bár tudatosabban, professzoribb metóduokkal dolgozott, mint Lotz, mégis vázlataiban alkotott mesteribbet. Olyan frissen látott színrögtönzéseket vetett oda, melyek a legraffináltabb impresszionisták-

MAGYAR FESTÉSZET V.

*Ferenczy Károly: Márciusi est
(Új Magyar Képtár)*

*Rudnay Gyula: Tanácskozás
(Magántulajdon)*

*Csók István: Népszínház-utca
(Magántulajdon)*

*Rippl-Rónai József: Aristide Maillol
(Letét az Új Magyar Képtárban)*

MAGYAR SZOBRÁSZAT I.

*Királyszobor töredéke Kalocsáról,
XII–XIII. sz. (M. Nemz. Múzeum)*

*Lőcsesi Pál; Bethlehemi pásztor
a főcsel plébániatemplomban*

*Kolozsvári Márton és György; Szt. György
lovaszobra a prágai Hradčín udvarán*

*XVIII. sz. mester; Szt. Sebestyén
(Szépművészeti Múzeum)*

nak is becsületére válnának. Más alkalommal viszont mint a formastilizálás, a vonalritmus kiváló mestere áll előttünk. Az erdélyi Vajdahunyad vára számára készült kartonjai e nemben a magyar festőművészet legértékesebb dokumentumai. Képmás, tájkép, zsáner, kompozíció egyformán érdekelte őt és mindegyik műfajban egyénit hozott létre.

Liezen-Mayer Sándor és *Zichy Mihály* a nagyszabású, romantikus kompozíciókat kedvelte. Zichy képein a szín csak járuléka a művészi problémát teljesen kifejező rajznak, de a másik mester a kolorizmusnak is áldozott. Mindkettőnek főképpen illusztrációi nevezetesen. Zichy Mihály lapjai korának e nemű legfinomabb termékei közé tartoznak.

Igazi magyar *levegő* akkor vonult be festészetünkbe, midőn a naturalizmus jelszavával a közvetlen természetmegfigyelés lett a képírás vezércsillaga. Münchenben ismerkedik meg a hatvanas években *Munkácsy Mihály* és *Szinyei Merse Pál* az új törekvésekkel, amelyek festői előadásuk kifejlődésére döntő befolyást gyakorolnak. Munkácsy Mihály nem sokára Münchent is elhagyja és Düsseldorfba megy, mert Knaus közvetlen realizmusa neki jobban megfelel, mint Piloty festészete. Pedig akkor az utóbbi tanárt elődeihez képest már szintén realistának tekintették. Düsseldorfban festi aztán Munkácsy Mihály híres *Siralomházát*, amelyben egyénisége egyszerre teljes mivoltában és nagyságában kibontakozik. A realista festői előadást erős lélektani jellemzéssel és komponálással kapcsolja össze. Ez volt Munkácsy ideálja, hozzá maradt hű egész életében és ezért nevezték őt teátrálisnak később annak az iránynak szószólói, akik a komponálást, a lélektani jellemzést a képírástól teljesen száműzni akarták. Pedig Munkácsy Mihály művészete festőileg is a XIX. század legnagyobb értékei közé tartozik. Milyen mélyek aszfaltba ágyazott színei, milyen plasztikusan mintázza velük alakjait. Bámulatós képein a lelki megjelenítés nagyszerűsége. Minden alak közvetlenül vesz részt a történetben. Amellett mindegyik tudatosan megállapított helyen áll a vásznon, anélkül azonban, hogy a beállítás keresett lenne. Utolsó alkotásaiban a közeledő lelki összeroppanás folytán a mester ecete azonban már nem képes tisztán követni szándékát, már nincs Munkácsynál közvetlen és világos kapcsolat a természetbenyomások és elképzelései között. Fénykorából való képei ellenben a múlt század legmagasabb rendű festőművészeti értékei közé tartoznak.

*Szinyei Merse Pál*ból, aki szintén Münchenben tanult, Munkácsytól eltérő eredményeket érleltek ki az ottani festőművészeti áramlatok. Egyfelől őt az újabb franciák, Courbet és a barbizoniak érdekelték, másfelől azonban még mélyebb benyomást tett rá Böcklin fölfogása. Az utóbbi mester színeinek ragyogása, a képein látható napsütés váltotta ki Szinyei plein airjét. Szinyei lelkületéhez és a sárosi környezethez, vidékhez közelebb álltak a derült színek, mint a tragikus témákhoz illő

félsötétség. Eleinte Böcklin hatása alatt ő is a mitológiai témákat kedveli, de csakhamar saját világát másolja valódi napsütésben és színpompában. 1873-ban festi *Majálisát*, melyben egy szabadban lepihent társaságot foglal plein air-kompozícióba. Érdekes, hogy Szinyei itt ugyanazt a témát választja, mint Manet a *Dejeuner sur l'herb*-en, de míg Manetnek 1863-ból való képén az új törekvések szinte viaskodnak a hagyományokkal, addig Szinyeinek vászna már mint teljesen új és tökéletesen nyilvánított hitvallástétel áll előttünk. Művészete a tősgyökeres magyar lélek kifejezése, a magyar földesúr világnézetének festői megszólalása.

Természetesen Szinyei sem előzhette meg korát büntetlenül, művészete csak akkor aratott diadalt, midőn a képírás a francia festők hatása alatt már mindenütt a naturalizmusnak és az impresszionizmusnak hódolt be. Annál nagyobbra nőtt aztán később jelentősége. A plein air út-törő nagy mestere gyanánt ünnepezték.

Munkácsy Mihályhoz hasonló festői törekvések vezettek annak idején több magyar festőt, akik mind a müncheni naturalizmust követték. Közöttük volt *Gyárfás Jenő* is. Korai visszavonulása egyik legnagyobb vesztesége a magyar piktúrának. Képmásai igen nagy tehetségről, tónus- és színérzékről, formatudásról tanúskodnak. Lotz és Székely után *Benczúr Gyula* az utóbbi idők legkiválóbb magyar komponáló mestere. Ő azonban nem a freskót művelte, a ragyogó színpompa iránti vágyát kisebb-nagyobb vásznain elégítette ki. Alkotásai Rubens, Tizián és Tiepoló festői szellemét idézik fel dús formáikkal, fénylő színeikkel, a bársony, a brokát mindenkit elbűvölő csillogásával. Egész galériáját festette a képmásoknak, melyek közül nem egy az ünnepies portrék legszebb magyar példaképei közé tartozik.

Rendkívül népszerűek *Karlovszky Bertalan*, a külföldre származott *Horovitz Fülöp* és *László Fülöp* arcképei. Karlovszky Bertalan bámulatos formaérzékkel és rajztudással festi arcképeit, a világhírű *László Fülöp* viszont nagy virtuozitással, könnyed technikával veti oda elegánsan elképzelt modelljait. Horovitz Lipót festői előadása egyszerű és nemes, az ábrázolás hűsége, a lélek jellemzése a főszempont nála.

A francia naturalizmus és a hetvenes évek plein air je természetesen nálunk is átalakítóan hatott piktúránk stílusára. Egyszerre világosabbak lettek a képek, a barnás galéria-tónustól művészeink menekülni igyekeztek. Bastien-Lepage következetes naturalizmusa erős befolyást gyakorolt festőinkre úgy a témaválasztás, mint a festői felfogás tekintetében. Magyar motívumok nyomulnak előtérbe, a szabadban alkotott képeken a világos fénnel átítatott zöld szín válik uralkodóvá. Művészeink egymásután festik a parasztlelképeket és tájakat, melyekben már a magyar levegő többé-kevésbé kifejezésre jut. Természetesen a müncheni Leibl, majd később különböző francia művészek szelleme is belejátszik festőink fejlő-

désébe, de a külföldtői való önállóság most már mindjobban érvényesül. Az eleinte Párizsban dolgozó *Deák-Ebner Lajos* közvetlen megfigyelési!, pompás szolnoki képeiben az osztrák Pettenkoffen tradícióit folytatja, *Bihari Sándor* viszont zamatos magyar jeleneteket ábrázol, gyakran adomaszerűen, de mindig tiszta festői fogalmazásban. *Vágó Pál* táj- és életképeit az igazság, a magyar levegő és magyar mozdulatkifejezés élteti, *Zemplényi Tivadar* műveit pedig már az erősebb napsütés, az élénken felgyúlt színek és festői előadás jellemzik.

A vallásos tárgyú piktúra ekkor nem nagy szerepet játszik nálunk. Benczúr Gyula idetartozó művei mellett *Feszty Árpád*, néhány kompozíciója a legjelentékenyebb. Feszty is inkább történelmi kompozíciókkal – Árpád bejövetelének körképével – és allegorikus freskókkal ért el megérdemelt sikert.

A kilencvenes évektől kezdve aztán mind nagyobb tért hódít a tájkép. Talán egyetlen egy műfaja sincs piktúránknak, melyben a magyar jelleg fokozatos kifejlődése annyira szembeűnő lenne, mint a tájképben. Minő nagy az út *idősb Markó Károly* klasszicizáló tájaitól *Brodzky Nándor*, *Ligeti Antal* és *Keleti Gusztáv*, majd *Paál László* alkotásain keresztül a kilencvenes és az utána következő évek igazi magj^ar levegőjű természetábrázolásaihoz. A barbizoni festőkhöz kapcsolódik *Paál László*, aki valóban egyenlő rangú társa a francia mestereknek. Hány kitűnő Paál László-kép cserélt külföldön gazdát hamis Courbet, Rousseau jelzéssel. Paál László valódi tájképfestő volt, aki művészetéből kivetett minden irodalmi elemet. Csak a hangulati motívum uralkodik képein. Nem festett napfényben úszó tájakat, hanem a fontainebleau-i erdő árnyas útait, barátságos tisztásait, hová a napfény a hatalmas fák lombzatán csak itt-ott tör át élénkebb foltokban. Ha pedig az erdőt elhagyja, akkor sem gyűl fel Paál képein a nap ragyogása, hanem melanholikus párazatot, fényt-emésztő felhőzetet borít vásznaira.

Paál László mellett a hetvenes és nyolcvanas években *Mészöly Géza* a magyar tájkép legigazibb mestere. Előszertettel festi a Balaton partjának tájait, melyeknek szűzi szépségét különösen kisebb alkotásain örökíti meg közvetlen frissességgel. Magyar érzéssel karakterizálja a tájképeit élénkítő alakokat, a halászokat, cigányokat. A kilencvenes évektől kezdve aztán sorba jelentkeznek magyar szellemű tájképfestőink. *Olgyay Ferenc*, *Mihalik Dániel*, *Bosznay István*, *Szlányi Lajos*, *Zombory Lajos*, *Edvi Illés Aladár*, aki különben *Pállik Béla* mellett kiváló állatfestő is, *Tölgyessy Artúr*, *Kunffy Lajos* meglepően magyaros érzésű tájképeket alkotnak.

Festészetünk faji jellegének kidomborításában mégis legnagyobb a szerepe a *nagybányai iskolának*. Nemcsak speciálisan magyar zamatúak az ott született képek, hanem tagadhatatlanul helyi stílusuk is van. E vá-

rosnak és környezetének különleges színei rányomják bélyegüket a nagybányai alkotásokra. Kevés helyen festettek olyan ragyogó napsütést, olyan fényes kék eget és olyan buján zöld lombokat, mint e művésztelepen. *Hollósy Simon* alapította a nagybányai iskolát Münchenből odaránduló tanítványaival, de hozzájuk csatlakozott a magyar festők közül elsősorban *Ferenczy Károly*, *Thorma János*, *Iványi-Grünwald Béla* és *Réti István*. Magának Hollósynak piktúrája még nem volt nagybányai, ő megmaradt a Leibl-féle hagyományos festési mód hivatott folytatójának. Annál pregnánsabban és egyénibben jut azonban kifejezésre a nagybányai levegő *Ferenczy Károly* piktúrájában. Fanatikusa volt annak az iránynak, amely az irodalmi szempontok belekeverése, a képtárgy novelisztikus beállítása ellen küzdött. Nem festett történelmi tárgyú képeket, a bibliai jeleneteknél sem annyira a tárgy eszmei jelentőségét domborította ki, c témát csak a szín- és világítási problémák céljaira használta föl. Különösen fejlődésének középső idejében szorította háttérbe alakjainak lelki jellemzését, ami a szabad levegőn való festés akkori kizárólagosságával függött össze nála. Fejlődésének utolsó idejében azonban ő is meglazította a plein airrel való barátságát, művészi számításaiból kezdi kikapcsolni a napfényt. Leegyszerűsített, hűvösebb tónusú színösszefoglalásokra törekszik és ezzel párhuzamosan kiemeli a forma, a körvonal jelentőségét.

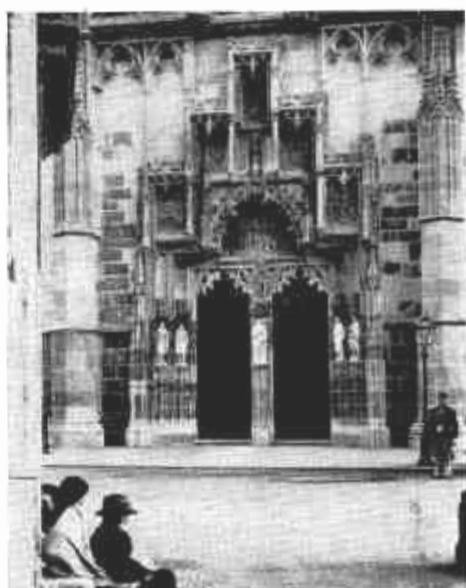
Thorma János már nem annyira önmagukért követeli a színeket, mint *Ferenczy Károly*, nála a szín és a képtéma jobban összefügg egymással. Az *Október 1-én* című nagy vászna megragadóan igaz életkép és egyben nagyszabású kolorista színimpresszió. *Iványi-Grünwald Béla* művészete Nagybányán *Ferenczy Károly* irányához állt legközelebb, de napsütéses vásznai közül egy-kettő már akkor is elárulta a művész komponáló erejét és stilizáló hajlandóságát. *Iványi-Grünwald* igazi egyénisége nem Nagybányán, hanem onnan való elköltözése után, a legutóbbi években bontakozott ki. *Réti István* komoly, elmélyedő egyéniség. Még Nagybányán sem a ragyogó napsütést kereste, hanem a meghitt szobák félhomályba borult hangulatát.

A *szolnoki iskolának* is nagy érdemei vannak a nemzeti szellemű festői stílus kifejlesztése terén. Az ide telepedett festők *Pettenkoffen* és *Deák-Ébner* hagyományait fűzik tovább. Az alföldi róna vibráló levegőjét, fénytől átítatott színakkordjait, a Tisza és a Zagyva sárgászöld reflexeit festik. Piktúrájuk tősgyökeresen magyar, akárcsak a nagybányai festészet. Különösen az élete delén elhunyt *Mihalik Dcmiel* és *Fényes Adolf* művészetében jelentkezett legzamatosabban, legfestőibben a szolnoki iskola tájképfestészete. Tájképein kívül *Fényes Adolf* eleinte az egyszerű nép életéből vett figurális motívumoknak tiszta festői értelmezésével vált népszerűvé, most pedig művészete dekoratív, stilizáló, sokszor

MAGYAR ÉPÍTÉSZET I.

A jáki templom főkapuja

A kassai székesegyház déli kapuja

*A pannonhalmi apátság templomának
belseje*

A esztergomi képtár kápolna

szimmetrikusan konstruáló irányt követ. Szolnokon dolgozott egyideig *Szlányi Lajos*, akinek magyarországi és ausztriai téli tájképei a legjelentékenyebbek. Magyar levegőt, magyar színeket hangsúlyoz *Bosznay István* naturalista tájképein.

Mednyánszky László báró és *Katona Nándor* a magyar tájképnek külön helyre kívánczó, de együvé való mesterei. Az előbbi a ködös hangulatokat kedvelte, míg az utóbbi a Magas-Tátrának tiszta levegőjében látott szín- és formahatásait igyekszik szinte krónikás pontossággal kifejezni. Érdekes jelenség, hogy az idős Mednyánszky pikturája a világháború orosz harcterén, a neki megfelelő motívumok hatása alatt menyire újjászületett. Itt festette legőszintébb hangulatú tájképeit. Emellett a figurális motívumok, elsősorban a nép egyszerű fiainak, az ágrólszakadt szegénylegényeknek arcképei is nagy szerepet játszottak művészetében.

A nagybányaival és a szolnokival merőben ellentétes irányban kereste a *gödöllői iskola* a művészet magyar hangulatát. Nem a naturalizmus, nem a természetmásolás, hanem a stilizálás, a lélek egyéni poézisének kivetítése volt nekik fontos. *Körösffői-Kriesch Aladár* a feje az iskolának, amelynek a szimbolista *Nagy Sándor* a másik erőssége. *Körösffői* nemcsak művész, hanem gondolkodó is volt Ruskin fajtájából. Meghitt érzéseket, erkölcsi értékeket hangsúlyozott művészi alkotásaiban, a képző- és az iparművészet együttes művelésében tulajdonképpen az élet morális megoldását kereste. Mégis ritka közvetlenséggel állott a természettel szemben. Temperával festett tájképeit, vízfestményeit sokszor csak nagyobb kompozíciók előtanulmányainak tekintette. A mester nagyméretű faliképeit sem befolyásolta a nemzetközi akadémizmus. Az erdélyi ősi magyar népművészet nyelvén fejezte ki magát bennük. *Körösffői-Kriesch Aladár* és *Nagy Sándor* kezdését a fiatal nemzedék néhány tagja folytatja. A spirituális törekvéseket képviselik a modern magyar pikturában. Vezérük most *Remsey Jenő*, akinek kompozíciói eredeti stilizáló erőt és faji érzésből táplálkozó dekoratív tehetséget árulnak el.

Az érdeklődés középpontjában ma azonban leginkább *Rippl-Rónai József*, *Csók István*, *Rudnay Gyula*, *Vaszary János*, *Iványi-Grünwald Béla*, *Fényes Adolf*, *Glatz Oszkár*, *Dudits Andor*, *Kosztai József*, *Kernstok Károly*, *Magyar Mannheimer Gusztáv*, *Perlmutter Izsák* és a fiatal *Szónyi István* művészete áll. *Karlovszky Bertalannal* ők a mai magyar festészet legkiválóbb egyéniségei.

Rippl-Rónai művészetének gyökerei nem a magyar televényben ágaznak szét. Párizs talajából szitta magába az éltető nedvet, de aztán itthon termékeny ült meg újra, hogy a francia és a magyar szellem keveredéséből izgatón érdekes gyümölcsöket hozzon. A mester megérezte a magyar népművészet színpompáját és vele frissítette föl korai párizsi stílu-

sának halvány színharmoniait. Műveiben a természeti képek transzponálásába az artisztikus elképzeléseken kívül hangulati tényezők is vegyülnek. Rippl-Rónai nemcsak nálunk, hanem a kilencvenes években Párizsban is a művészet legérdekesebb stílusújítói közé tartozott. *Csók István*, mint puritán naturalista kezdte, de az impresszionizmus hatása alatt a szigorú rajz föláldozásával könnyedebbé vált festői előadása. Most a színeknek bensőséges és fejlett ízlésű lírikusa. A tónus- és színbeli harmóniaknak bámulatos változatait és finomságait élvezhetjük későbbi műveiben. Némi-lyik képén a színek zománcosan csillognak, más munkáin meg ezüstsűrű-kés tónus borul rájuk. Míg működésének első korszakában a nagyobb kompozíciók voltak előtérben, később nem egyszer a kisebb méretű szín-költemények fejezik ki legtökéletesebben Csók színálmait. *Rudnay Gyula* művészetét a borongó magyar lélek hatja át, mindent a valóságnál tragikusabbnak, nagyobbknak lát. A legegyszerűbb motívumot a magyar ro-
mantika költői himporával szórja tele. Kompozícióiban igen gyakran a barokk szenvedelmes forgataga éled újra. Színei néha világosak, át-tetszők, máskor terhesen sötétek. Alkonyi melankólia borul finom valeu-rökre épített tájképeire, feszültséggel teli figurális képeiben viszont a magyar temperamentum robban ki kevélyen, dáridósan. A mindig új stílust kereső *Vaszary János* szintén a naturalizmuson kezdte, mint a legtöbb vezető mesterünk. Később volt francia ízű stilizáló korszaka, majd utóbb erőteljes szín- és formahatásokban találta meg leg-igazabban önmagát. Merészen, egyenes ecsetvonásokkal vetette vá-
szonra az aszfalttól fénylő színeit, amelyek együttese a harsonák kevéssé hajlékony, de annál erőteljesebb hangjára emlékeztet. Újabbán megvilágosodott palettája és röpke impressziókat rögzít meg könnyeden, virtuóz vázlsruőséggel. *Iványi Grünwald Béláról* már szólot-tunk. Mostani stílusát drámai emelkedettség, a színekben való ékes-szólás és meleg harmónia jellemzi. A magyar falut, az Alföldet ábrázoló alkotásai, épp úgy, mint *Kosztá Józsefnek* izzó színekkel telített festmé-
nyei nagyvonalú transzponálások. Koszta képeinek mélytűző vörösei, sárgái és kékjei a feketéből villannak ki, a napsütés nála félsötétséggel vegyül. Éppen így alkonyi félhomályba merül a már szintén említett *Fényes Adolfnak*, a szolnoki iskola fejének legutolsó stílusa. Meseszerű színpadi képekre emlékeztető kompozíciói újabbán ismét a magyar Alföld reálisabb benyomásainak adták át helyüket. *Glatz Oszkár* a paraszt élet-képnek és a képmásnak kiváló mestere. Az ő művészete esik legközelebb a valószerűséghez. Festményeiben és rajzaiban a forma határozott tisz-telete nyilvánul, de a tárgyilagos kifejezést finom előadással, legtöbbször élénk színegyüttessel kapcsolja össze. Objektív fölfogásánál fogva egyike a legjelesebb arcképfestőinknek. A történelmi kompozíciókat festő korábbi mestereinknek *Dudits Andor* lépett az örökébe. Állami megbízásból nagy-

hatású freskósorozatokat fest, melyeken kultúrhistóriánk jellemző epizódjait örökíti meg. Jelen történelmünknek is ő állított legnagyobb igényi emléket az *Eskü a Vérmezőn* című vásznán. *Magyar-Mannheimer Gusztáv* palettája valamikor sötét volt, mint a Munkácsyval egyívású festőké, de később Itália ege és kolorizmusa színesebbé, világosabbá tette művészetét. A drámai erőt azonban mostani vékony ecsettel készült színekölteményeiben is igyekszik megőrizni. Felhői tragikus érzésektől terhesek. *Perlmutter Izsák* a rákospalotai parasztinterieuröknek egyéni értelmezője. Mondhatni plein airt fest a szobákba beáradó napfény alapján, emellett a népies dekoratív színhatásokat is kiemeli. *Kernstok Károly* szintén a plein airból indult ki, de később monumentális és díszítő célokat keresve, a szín- és formastilizálás felé fordult.

Az újabb nemzedék legerőteljesebb egyénisége kétségtelenül *Szőnyi István*. Ferenczy István óta nem volt magyar művész, aki olyan elhatározó és fejlődésképes hatást tett volna társaira, mint a robusztus tehetségű fiatal Szőnyi. Magáévá tette a modern képírás szellemét anélkül, hogy elveszítette volna a természettel való kapcsolatot. Tér és tömeg, valamint szín és forma kiegyenlítést talál fényvel, feszültséggel teli hatalmas vásznain. Már legkiválóbb követői is, mint *Aba-Novák Vilmos*, a korán elhunyt *Korb Erzsébet* külön kiváló egyéniségekké értek. Eltérő irányú, de határozott értékű alkotásokkal gazdagítják még *Hatvány Ferenc báró*, *Csánky Dezső*, *Burghardt Rezső*, *Szüle Péter*, *Márton Ferenc*, *Kukán Géza* és *Egry József* a modern magyar festészet változatos együttesét.

A képzőművészetek között a festészet áll a magyar lélekhez legközelebb. A képírásban fejlődött ki a legjellemzőbben a magyar génusz és éppen ezért festők alkották a magyar művészet legnagyobb jelentőségű értékeit. A magyar ember reális érzékű lény. Nyitott, elfogulatlan szemmel nézi a valóságot, nem igen hajlandó arra, hogy intellektuális rendszerek alapján alakítsa át a természetről való képeit. Nem csoda tehát, hogy a magyar festőművészet akkor talált igazán önmagára, amikor a XIX. század második felében a naturalizmus volt a vezércsillag. De a naturalizmus jelszava alatt nemcsak önmagát találta meg a magyar művészet, hanem a magyar természet, a magyar levegő, a magyar napsütés is egyszerre a maga igazi lokális valóságában tárult fel előtte. Kevés nemzet festőművészete számára volt olyan fontos a műteremből való kivonulás, a plein air-festés uralomrajutása, mint a magyar képírás számára.

Mikor a művészet legújabb forradalma elérkezett, a magyar festészetnek már olyan erős hagyományai voltak és nemzeti karaktere is annyira kifejlődött, hogy a Franciaországból jövő, de nemzetközivé vált áramlat már nem veszélyeztethette a magyar festőművészet önállóságát. Cézanne újítása ugyan elhatározó befolyást gyakorolt a magyar festőkre,

a nagy francia mester stílusa azonban nem merevítette meg és nem egyenruházta a képírást, modorát. Épp így a különböző elméleteken alapuló ultramodern irányok sem találtak Magyarországon kedvező talajra. A szigorú naturalizmuson és a könnyed impresszionizmuson természetesen a legtöbb jelentékeny magyar festő már túl van, de művészi transzponálásukat nem kigondolt mesterkélt elméletek, hanem egyéni érzésük, fantáziájuk vezeti. A magyar művész nem hajlandó teljesen szakítani a való természettel, Picasso nálunk nem találhat igazi követőkre. A színjelenségeket a magyar festő ugyan szereti drámailag hangsúlyozni, vagy dekoratív módon kiaknázni, azonban mindig érezhető mögöttük a természet benyomásának közvetlensége. A forma kisebb szerepet játszik nálunk, mint a szín. Mindez az alföldi magyar milióval is magyarázható, amelyben nincsenek rajzra csábító éles körvonalak, hanem főképpen levegőtől és fénytől befolyásolt színjelenségek. Színekkel, ezeknek borongósan szentimentális, vagy világosságtól diadalmas akkordjaival fejezi ki magát előszeretettel a magyar festő. Némelyik stílusában ugyan francia könnyedség is érezhető, de a legtöbbnek most ismét súlyosabb, mélyebb lett a kifejezése. Hiába, a nagy nemzeti fájdalom a színekben is szóhoz jut, ha a vezető mesterek művészetét nem is alakítja át exaltait víziókká, mint ez sok nemzet modern művészetében tapasztalható.

Legkiválóbb mestereink kivételes tehetségét nemcsak szűkebb hazájuk, hanem nem egyszer a külföld is elismerte. Közülök néhánynak arcképe a firenzei világhírű önarcképek galériájában függ a régi nagy mesterek arcképei mellett, jelezve halhatatlanságukat. Mindez az elismerés azonban csak szórványos jelenség. A világgözelemény még nem ismeri eléggé a magyar művészet értékeit és a nemzetközi művészettörténelem sem róta le tartozását a magyar művészettel szemben. De az idő nem késhet soká.

A magyar igazság virradatával együtt el kell jönnie a magyar művészet világdíadalának is.

MAGYAR EPTÉSZLET III.

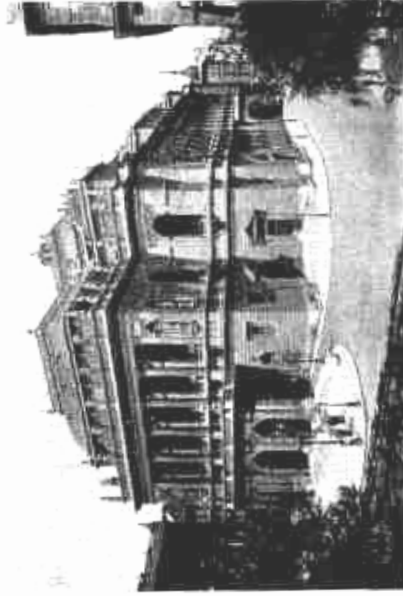
Pálfiak Műhelye. A Magyar Nemzeti Múzeum Budapestben

Feszl Erőműve. A budapesti Vigadó

Lechner Gábor: A Gyarmatgyűjtési Múzeum Budapestben

Ybl Miklós: A budapesti Operaház

HUBAY JENŐ: A MAGYAR ZENEMŰVÉSZET MAI HELYZETE EURÓPAI VISZONYLATBAN

ikor a magyar nép ezer év előtt a népvándorlás idején Árpád vezérrel a Kárpátoktól az Adriáig terjedő új hazát elfoglalta, kétségtelenül magával hozta berendezését, szokásait, vallási gyakorlatait, táncait és dalait.

Annak ellenére, hogy legkiválóbb történészeink és archeológusaink a honfoglalás problémájával behatóan foglalkoztak és foglalkoznak, sajnos eddig nem jutottak teljesen kielégítő eredményhez. Egyes korabeli maradványok, továbbá Anonymus, IV. Béla király névtelen jegyzőjének írásai ugyan némi útbaigazítást nyújtanak, de ezek csak támpontok, melyek következtetésekre alkalmasak, de egészben véve megbízható alapot nem nyújtanak. Tudvalevőleg a magyar nép csak a leghevesebb küzdelmek árán tudta magát fenntartani Európa keleti részének határán a tatár és török betörések ellen, melyek nemcsak e népet és hazáját, hanem egész Európát is végveszedelemmel fenyegették. A többszörös tatár invázió, a 150 évig tartó török megszállás, később az osztrák uralom elleni küzdelmek rengeteg károkat okoztak kultúrértékünkben; a folytonos és kimerítő harcok következményeképp a kulturális törekvések jelei sokszor teljesen megsemmisültek. Ez különösen folklórunkra vonatkozik. Pl. sok esetben megállapítható, hogy némely dalnak ősi eredete van; de bizonyítani azt mégis csak a dal szövegének és dallamának konstrukciójával lehet. Feljegyzett egyházi énekeink, melyek sok-

szor világi énekekké változtak át, a XIV. századig nyúlnak vissza. Az előbbi korszakot, sajnos eddigelé homály fedi. Azonban a XV. század krónikás énekei megőriztettek a pusztulástól.

Nem szándékom a magyar népies ének és dal fejlődésének különböző fázisait vázolni, csak annyit kívánok megállapítani, hogy a magyar nép a zene iránti természetes hajlamánál fogva az eke forgatásánál épp úgy, mint a harci táborban mindig dalolt. Kétségtelen, hogy a legszebb magyar dalok és nóták a néptől származnak. A nép ajkán születnek a rímes versek és mindjárt hozzá a muzsika is. Voltak ugyan nálunk is regősök, kobozverők, hegedősök, igricek és lantosok, kik a krónikát zenébe foglalták, így pl. Tinódi Sebestyén (1510-1556) a lantot pengetve kastélyról-kastélyra járt s krónikás énekeivel a kastélyok urait gyönyörködtette és mulattatta. Egyes poéták, kik zenei vénával is meg voltak áldva, mint pl. Balassa Bálint (1551-1591) és sokkal későbben Pálóczi Horváth Ádám (1760-1820) költeményeiket maguk zenésítették meg.

Városainkban, falvainkban minden alkalmat felhasználtak, hogy muzsikálhassanak, énekelhessenek, táncolhassanak. De mindez csak a természetes zenei ösztön kielégítésére szolgált s a magyar műzene keletkezését semmi tekintetben sem mozdította elő. Voltak ugyan a XVII. század vége felé egyes tehetséges zenészek, kik, mint Lavotta és Csermák, Bécsben végzett komoly zenei tanulmányok után a műzene terén is kísérleteztek, de érdeklődés híján mégis csak nóták, dalok és táncdarabok szerzésével tudtak közkedveltségre szert tenni. Évszázadokon át hazánkban a cigányzenészek is nagy szerepet játszottak. Már 1423-ban jöttek az országba Zsigmond király alatt, ki nekik pártfogást, szabadságot és vajdajoknak kiváltságot adott. Eleinte a cigányok nem foglalkoztak zenével, csak az idők folyamán váltak zenészekké. A magyar urak zene iránti szeretete is megnyilvánult azáltal, hogy udvaraikban cigányzenekarokat tartottak fenn.

Valami zenei őserő lakozik a cigányokban, noha az a naturalizmus felé hajlik s művelődésre nem alkalmas. Ha komoly zenei tanulmányokat végeznek a cigányok, a tapasztalat szerint elvesztik előadóképességüket. A tudás mintegy megbénítja szilaj természetüket és akaraterejüket. Évszázadokon át cigányok muzsikáltak Magyarországon, városban, faluban, mindenütt. Nagy érdemük, hogy a magyar zenét megkedveltették és terjesztették, de nagy kárt is okoztak azáltal, hogy a magyar ember zenei szükségletét hosszú ideig kizárólag ők elégítették ki s így megakadályozták a nemzeti zeneművészet fellendülését. Igen sok cigányprímás méltán országos hírré tett szert. Voltak közöttük, akik szívhezszóló, még ma is népszerű nótákat, dalokat és táncdarabokat szerettek. Ilyenek voltak sokak közül: Bihari János (1769-1827), Patikáros Ferkó (1827-1870) és a Rác-dinasztia megalapítója, az öreg Rác Pali (1815-1885), aki-

nek felejthetetlen Erzsébet királynénk kedvenc dalát, a „Lehullott a rezgő nyárfá” címűt is köszönhetjük. II. Rákóczi Ferenc udvaránál egy nő vezette a zenekart: Czinka Panna, ki szintén országos hírnek és közkedveltségnek örvendett.

Zeneileg azonban nagy bajt okoztak a cigányok a magyar zenének, mert ők előadásukba belevitték atavisztikus, cigányos előadási modorukat. A legszebb, legegyszerűbb és legnemesebben ívelt magyar népdalt is ornamentikával és fiuráturákkal cifrázták el. Ez okozhatta Liszt Ferenc súlyos tévedését is, melynek a „Des bohémiens et de leur musique en Hongrie” című művében kifejezést is adott: hogy t. i. a magyar zene tulajdonképpen cigányzene és ez a cigányok nemzeti eposza. E téves állítását Liszt későbbben teljesen és töredelmesen visszavonta. Nálunk a cigányzenekarok előbbi nagy jelentőségüket nemzeti zeneművészetünk szolgálatában álló művészi zenekarok működése és terjeszkedése folytán elvesztették. Ma már csak az a hivatásuk, hogy tüzes és színes játékkal szórakoztassák közönségüket szép magyar nóták előadásával. A külföldön is, bárhol lépnek fel, nagy elismerésben részesülnek.

A magyar nemzeti zeneművészet születése összeesik a nemzeti ébredés nagy korszakával. A XIX. század elején mindenki érezte az országban, hogy a magyar nemzet csak úgy tarthatja fenn magát, ha a nagy nyugati kultúrnemzetek szellemi nivóját eléri és nemzeti sajátosságait saját kultúrájába és műveltségébe beleviszi és fejleszti. Nagy hazafiak, mint Széchenyi István, Deák Ferenc és Kossuth Lajos, lángelméjű költők, mint Vörösmarty, Arany, Jókai és Petőfi, hozzájárultak a nagy átalakuláshoz. Zenei téren két ember születése és működése döntő befolyást gyakorolt a magyar zeneművészet keletkezésére és fejlődésére. Erkel Ferenc 1810-ben, Liszt Ferenc 1811-ben született. Ugyanakkor azonban már mozgalom indult úgy Budapesten, mint több nagyobb vidéki városban zeneiskolák felállítása érdekében. Köztudatba ment át az a meggyőződés, hogy ameddig fiatalságunk nem részesülhet rendes zenei oktatásban, addig Magyarországon igazi művészet nem fejlődhetik. E mozgalom eredményeképp 1826-ban megalakult a Pest-Budai Hangászegyesület, mely későbbben mint Nemzeti Zenede működik tovább. A vidék sem maradt el s gyors egymásutánban keletkeznek zeneiskolák Kolozsvárott, Aradon, Miskolcon, Győrött, Sopronban és Pozsonyban.

Budapesten felépült a Városi Színház, mely felváltva operai és színelőadásokat rendezett. A színház ünnepélyes megnyitása 1812 február 9-én arról nevezetes, hogy ez előadásnak alkalmi darabjaihoz a zenét Beethoven írta. A két darab címe: Szent István király és Athén romjai. E művek a Beethoven-centenárium alkalmából Budapesten és Bécsben ismét előadattak. A Városi Színházon nem volt áldás, mert 1847-ben leégett. De már e színház pusztulását megelőzőleg az egész ország közvéleménye

követelte, hogy Nemzeti Színház épüljön a fővárosban. 1837-ben nyílt meg a nemzeti színészet és a nemzeti zene új hajléka. Ebben is felváltva színi és operai előadások tartottak. Csakhamar Erkel Ferenc veszi át az opera vezetését és itt kezd szárnyat bontani a magyar műzenének úttörője. Mint a színháznak első karmestere, abban az előnyös helyzetben volt, hogy operáit maga taníthatta be és vezényelhette. Erkel volt az első, ki magyar irányú operákat írt, melyeknek szövegét is a magyar történelemből merítette. Számos dalműve közül még ma is műsoron van két legnépszerűbb operája: Hunyadi László és Bánk bán. E művek európai szempontból is jelentős zenei alkotások. Külföldi érvényesülésüket csupán a magyar tárgyú szövegek akadályozták. A magyar himnusz szerzője is Erkel Ferenc. 1853-ban a Filharmóniai Társulatot alapította s ezáltal a magyar zenei életet egy fontos művészi tényezővel gazdagította. Ugyanakkor, mikor Erkel Ferenc itthon bontotta ki a magyar nemzeti művészet zászlaját, Liszt Ferenc mint zongoraművész hódította meg Európát. Magyar rapszódiaival megismerteti és megkedvelteti mindenütt a magyar zenét. A nagy árvíz, mely 1836-ban Budapest nagyrészét elpusztította, megdobbantja hazafias szívét. Haza siet, hangversenyeket rendez az árvízkárosultak javára és hallatlan ünneplésben részesül. De ő, bár mindig és mindenütt szeretettel emlékezik meg hazájáról és anélkül, hogy kivetkőződnék magyarságából, mint művész – az egész világe. Weimarban barátai, tisztelői és tanítványai körében zenei központot teremt. Mint Wagner zenéjének egyik legnagyobb híve és támasza, terjeszti az új zenei irányt és eszméket. Ugyanakkor ő is legszebb műveit írta meg, melyek mind magyar szívének sugallatai. Legnagyobb alkotásai: Szent Erzsébet legendája, a magyar Koronázási és az Esztergomi mise magyar műveknek tekinthetők, mert nemcsak hogy telítve vannak magyar témák és motívumokkal, hanem mert e művek gondolat- és érzelmi világa is magyar. E nagyszabású művek bemutató előadásai Budapesten, illetve Esztergomban tartottak meg.

Liszt 1874-ben megbízást kapott a magyar kormánytól egy zenei főiskola szervezésére. Liszt mindig ragaszkodott hazájához és váltig hirdette, hogy addig, míg a fiatalságnak nem nyújtatik alkalom alapos zenei kiképzésre, nem fog a magyar zeneművészet felvirágozni. Így tehát elfogadta a megbízatást s 1875-ben megnyílt az ő égisze és vezetése alatt az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia. Ezen időtől kezdve minden esztendőben néhány téli hónapot Budapesten töltött s itt is, úgy mint Weimarban, olyan szellemi központot teremtett, melyben az arisztokrácia legkiválóbb tagjai találkoztak a tudományos és művészvilág kitűnőségeivel. Persze a kül- és belföldi tanítványok serege állandóan körülrajongta a mestert. Liszt tehát életének utolsó korszakában, majdnem 11 évig, állandó kapcsolatot tartott fenn hazájával. Hogy mennyire a szívén hordta a magyar

zeneművészet fellendülését, az kitűnik e két levéltöredékből is, melyeket gróf Zichy Géza barátjához és tanítványához intézett.

entrecompétite,
 De forte et brillante sonner
 en Europe, et me place à
 espérer que pour à peu
 l'art prendra en Hongrie
 solide et illustre place.
 Vous m'aidez, lui devez
 à réaliser cet espoir vital.
 Votre bien dévoué
 Louis
Liszt
 24 Février, 82.
 Budapest.

Hofentlich vermehren
 sich allmählich in unsere
 hochgelobte und feinkulturen
 Vaterland, bevorzugen
 Musik Künstler
 Dies mein Wunsch, und
 Bestreben.
 Ihr treu ergebener
Liszt
 4. März, 81.
 Budapest.

A trianoni békeszerződés Liszt Ferenc, e nagy magyar lángelme szülőhelyétől is kegyetlenül megfosztott. De nemcsak azt a földet, ahol Liszt bölcsője ringott, érte e balsors. Mennyi más szellemi nagyságunk szülőhelye került az új európai térkép szerint „külföldre”! így Arany János, a nagy költő szülőhelye: Nagyszalonta Romániának jutott. Madách Imre „Az ember tragédiája” világhírű költője és Jókai Mór, a nagy regényíró szülőhelye (utóbbi az ősmagyar Komáromban született) minden magyar ember nagy fájdalmára Csehszlovákiához csatoltatott.

A zeneiskolák felállításával s ezeknek célirányos működésével a zeneművészet Magyarországon nagy arányokban fellendült. Különösen a Liszt vezetése alatt működő Országos Zeneakadémia, melynek élére Liszt halála után Mihalovich Ödön, a kiváló zeneszerző, Wagner és Liszt barátja lépett, töltötte be hivatását oly nagy eredménnyel, hogy csakhamar egy európai színvonalú fiatal zenész-gárda érlelődött, mely tehetségével és képzettségével világszerte nagy sikereket aratott. Tájékoztatásul néhány prominens nevet is közlök:

Zeneszerzők: Bartók, Dohnányi, Kálmán, Kodály, Lendvai, Radnai, Siklós, Szabados, Szántó, Weiner, Zádor, Zsolt.

Előadó művészek, énekesek: Anday Piroska, Bazilidesz Mária, Durigo Ilona, Medek Anna, Németh Mária, Pataky, Sándor Erzsi, Szántó M., Székelyhidy.

Zongoraművészek: Bartók, Dohnányi, Kabós Ilona, Keéri-Szántó, Kentner, Stefániái.

Hegedűművészek: Arányi Jeli, Geyer Stefi, Koncz, Rubinstein Erna, Székely, Szentgyörgyi, Szigeti, Telmányi, Vecsey.

Karmesterek: Reiner, Sebestyén, Széli, Szenkár.

Quartett társulatok: Léner, Melles, Roth, Waldbauer-Kerpely.

E névsor is, mely csak csekély részét foglalja magába a bel- és külföldön működő magyar művészeknek, bizonyítja a magyar zeneművészet gyors emelkedését és a magyar fajnak zene iránti hajlamát és rátermettségét.

Magyarország rendelkezik ma már azokkal a zenei szervezetekkel, melyek minden országban elmaradhatatlan kellékei a zenekultúrának. Első helyen kell említeni a Liszt alapította Orsz. Zeneakadémiát, mely 50 éves fennállásának jubileumán a kormány által főiskolai rangra emeltetett és Országos M. Kir. „Liszt Ferenc” Zeneművészeti Főiskola címet nyerte. Ez intézet, melynek vezetése és irányítása 10 év óta e sorok írójára van bízva, külföldi művészek által is a világ egyik legtökéletesebb és legjobb zenei tanintézetének ismertetik el, nemcsak azért, mert minden a zenére vonatkozó fakultásnak abban tanszéke van, de főképen azért, mert évenként egész sereg tehetséges és kitűnően képzett fiatal művész és művésznő kerül ki az intézetből.

A M. Kir. Operaház, melynek igazgatója Radnai Miklós zeneszerző, szintén állami intézet és még régibb keletű, mint a Zeneművészeti Főiskola. Már 1812-ben tartattak operai előadások az említett leégett Városi Színházban. Az operai előadások 1837-től kezdve a Nemzeti Színházban folytatódtak. Midőn a budapesti közönség igényei megnöttek, felépült a pompás Operaház, melyben már kizárólag csak operai előadások” tartatnak. Az Operaházban az operai világirodalom összes jelentékeny termékei előadásra kerülnek. A magyar operairodalom is évről-évre gazdagszik és ma már a magyar szerzők művei az összes előadások egy ötödét töltik be. Kétségtelenül a budapesti M. Kir. Operaház Európa egyik legjelentékenyebb műintézetének tekinthető. A főváros népességének rohamos szaporodása, valamint a közép-, sőt a munkásosztály széles rétegeinek a zeneművészet érdekkörébe való bevonása, szükségessé tették egy második operaszínház alapítását. Ez a főváros hozzájárulásával meg is történt 1911-ben és a 3000 embert befogadó Városi Színházban, jelenleg Sebestyén Géza igazgató vezetése alatt, felváltva opera- és operettelőadások tartatnak.

A Filharmóniai Társaság mellett a zenekarok közül a Budapesti alapított, jelenlegi elnöke és karnagya dr. Dohnányi Ernő zeneszerző, a Zeneművészeti Főiskola igazgató-tanára, évenként 10 rendes és legalább annyi rendkívüli hangversenyt rendez. Műsoraik összeállításánál a klasszikus és a modern szimfóniai művek előadására fektetik a fősúlyt. E hangversenyeken az európai előadóművészek legjobbjai és vendégkarnagyok is szerepelnek.

A Filharmóniai Társaság, melyet mint már említtem, Erkel Ferenc Kar- és Zenekar-Egyesületet, melynek élén Lichtenberg Emil karnagy áll, kell megemlíteni. Az egyesület különösen Bach és Händel nagy klasszikus oratóriumainak előadásait tűzte ki célul, de hasonló irányú modern művek előadása elől sem zárkózik el.

Az említett egyesületen kívül a Palastrina-Kórus, melynek körülbelül 160 szakénekes tagja van, foglalkozik a capella-karok és mint elnevezése is hangsúlyozza, régi klasszikus karművek nyilvános előadásával. Államilag engedélyezett magánzeneiskola van Budapesten vagy 80. Ezek közül a régi és nagyérdemű Nemzeti Zenedét (elnök-igazgató Szabados Béla zeneszerző, a Zeneművészeti Főiskola tanára) és a kitűnő Fodor-féle Zeneintézetet kell kiemelni. Mindkét intézetet több mint 600 növendék látogatja.

Budapest főváros szintén nagyban hozzájárul zenekultúránk terjesztéséhez, mert tanügyi osztálya száznál több zenei kurzust tart fenn a főváros kerületeiben. A növendékek tandíja igen csekély s így a szegény népréteg gyermekei majdnem ingyen részesülnek alapos zenei oktatásban.

Végül vessünk egy pillantást Magyarország dalos ügyére. Alig van város, sőt nagyobb község, melyben dalegyesület ne működne. Évről-évre tartatnak felváltva a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban dalos ünnepélyek is, melyeken sokszor több ezer dalos éneklő nagy közönség előtt az összeloadásra kitűzött karokat.

Azon elválaszthatatlan kapcsolatoknál fogva, melyek az európai nemzeteket összekötik, kihatása és befolyása van zeneművészetünknek nemcsak a szomszédos államokra, hanem a többi európai nemzetre is. Magyarország elárasztja a világot kitűnő előadó művészekkel. Folklórijának eredetisége és ebből folyólag műzenéjének az európai zenétől elütő szépségei hatást gyakorolnak a többi európai nép zenéjére, de sőt a zeneszerzőkre is. A múlt század Bécsben működő nagy zeneszerzői szintén e hatás alatt álltak s ez műveikben számtalanszor kifejezésre is jutott. Maga Beethoven „Szent István” című daljátékában magyar témákat és ritmust használva, magyar irányú művet teremtett. Haydn, Mozart és Schubert műveiben sokszor felcsillámlik egy-egy magyar, vagy magyaros gondolat. De különösen Brahms szerette a magyar zenét s a híres klarinett-

ötösével többek között, magyar szellemű művet alkotott. Az említett mű Adagio-ja mélabús főtémájával körülfonva a klarinét cifrázatai val, valóban költői szépségekben gazdag pusztai hangulatot ébreszt hallgatóiban. Egészen bizonyos, hogy e gyönyörű mű a magyar zene ismerete nélkül sohase jött volna létre. De távolabb fekvő országok zeneszerzői is foglalkoztak magyar zenével. így pl. Hector Berlioz is, midőn 1846-ban Budapestre jött néhány hangversenyt vezényelni, hallotta a Rákóczi-indulót. Ennek szépsége és eredetisége annyira megkapta és elragadta őt, hogy nyomban átírta nagy zenekarrá. Az induló Berlioz átíratában nemcsak nálunk, de mindenütt a világon tomboló lelkesedést vált ki a hallgatóságból.

Későbbben Berlioz az indulót „*Damnation de Faust*” című nagy karművébe is beleillesztette.

Mennyi más hírneves szerzőt említhetnék még, kik valamely formában magyar tartalmú művet írtak!

Az előadottakból levonhatjuk a következtetést, hogy a magyar zene-művészet európai viszonylatban is fontossággal bír és annak nagymérvű fejlesztése nemcsak magyar, de európai érdek is.

Magyarország határán áll az európai civilizáció és kultúra utolsó mécsese. Mennyire fontos és kívánatos, hogy e mécses ki ne aludjék s mily nagy veszteséget jelent egész Európának, hogy e mécses határainkon jóval beljebb, tehát Európához közelebb tolta – Trianon. E határon túl, tárgyilagosan nézve a dolgokat, a művészetek még szunnyadoznak. Éppen Magyarország van hivatva határain túl is terjeszteni az európai kultúrát. Hisz ott is megvannak a kulturális törekvések és a fejlődés előfeltételei.

A művészetek felvirágoztatásához azonban nem elegendő az akarat, az állami támogatás, *tanítómesterekre* is van szükség. Ezeket megtalálhatják minálunk. Mély fájdalomkra Magyarország jelenlegi helyzete művészi tekintetben is vigasztalan képet nyújt.

Legnagyobb és legvirágzóbb városainkat elcsatolták tőlünk. Pozsony, Kassa, Eperjes, Ungvár, Szatmár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka és a többiek mind-mind a magyar kultúrának egy-egy mérföldköve, egy-egy világító fáklyája voltak. A magyar szellem, a magyar műveltség, a magyar kultúra minden eszközével fel voltak vértézve. Most e régi kultúrközpontok vonzó és kiegészítő ereje nélkül vergődik az ország szíve: Budapest! Szellemi téren a produkció nem kisebbedett Csonka-Magyarországon. Hisz a Nagy-Magyarország területére szóló nagy kulturális intézmények nemcsak megmaradtak, hanem a nevezett városok néhány idevándorolt intézményével még szaporodtak. A Zeneművészeti Főiskolából évenként legalább 70-80 fiatal, okleveles zenész kerül ki. Hol helyezük el őket? A fiatal,

MAGYAR ZENEMŰVÉSZET

*A Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola Budapesten
Főbejárót és Liszt-szobor*

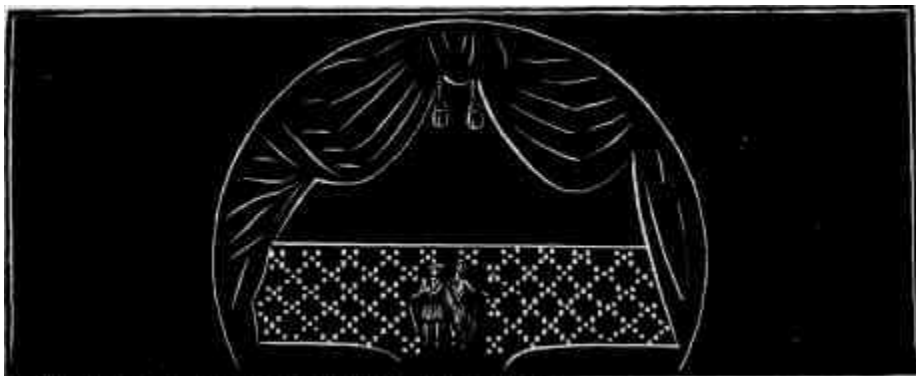
A budapesti Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola nagy hangversenyterme

tehetséges és képzett zenészeink egy igen tekintélyes része kénytelen *emigrálni* s ott, idegenben keresik a megélhetés lehetőségeit.

De milyen áron érik ezt el? Az idegen zenekultúra szolgálatába kell állniok és sok esetben le kell mondaniok magyarságukról.

Bízunk abban, hogy előbb-utóbb Európa lelkiismerete felébred és vitális érdekei fogják szükségessé tenni Magyarország igazságos és jogos kívánságainak kielégítését.

HEVESI SÁNDOR: A MAGYAR SZÍNPAD

I.

magyar színművészet, vagy amint eredetileg nevezték, a magyar „játékszín”, igazi mivoltában alig másfélszáz esztendő és végső kifejlődése nem az általános, európai mustra szerint történt. Magyar földre nem plántálódtak át a régi, római, pogány világ száz tarka ronggyal cifrálkodó, meszelt pofájú bohócai és tréfacsinálói, a magyar igricekből sohasem váltak komédiások, a magyar színjátszás csak mint műkedvelő próbálkozás jelent meg az iskolák falai között, – a tulajdonképpen, igazi játékszín Magyarországon *német* volt, vendégjárás, betelepülés, – végül bitorlás, mint sok más egyéb. De mikor Mária Terézia bársonyos és II. József acélos keze nyomán az egész magyar szellemi világnak mindenestől németté kellett volna átvedlenie: egyszerre olyasmi történt, aminek párját nem leljük a világon. Amikor mindennek meg kellett volna halnia, minden újjászületett, magyarrá született, kihajtott az ősi talajból, mint valami csodavirág.

A nemzeti játékszínt mindenütt a világon sok évszázados fejlődés előzi meg, amely egész különös módon kétágú, s egyszerre indul el a templomból és a vásári bódékból, hogy azután valahol összefonódjék s átalakuljon drámává és színjátszássá. Európában mindenütt az utcáról, a piacról, a sátorokból és bódékból, a kezdetlegességnek és nyomorúságnak szellős tanyáiról indultak el azok a komédiás csapatok, amelyek végül mint fejedelmi udvarok dédelgetett színjátszó társaságai annyira vitték,

hogy Baron, Molière híres színésze már úgy nyilatkozhatott, hogy a színészt hercegasszonyok térdén kell fölnevelni. Nálunk ennek épp az ellenkezője történt. Jó családokban nevelt és odahaza dédelgetett nemes úrfiak és kisasszonyok leszállottak a piacra, a bódékba, a sátorokba, hogy komédiázzanak a népnek.

Csakhogyan azok a nemes úrfiak és kisasszonyok nem komédiások voltak, hanem apostolok, azok a bódék és sátrak nem komédiaházak voltak, hanem a „hamvaiból feltámadt magyar nyelv”-nek fellelegvái. A magyar játékszín megteremtése legelsősorban nem művészi, hanem hazafias cselekedet volt, nem annyira szórakozás és mulatság, mint inkább támadás és védekezés. Azok az úttörő magyar színészek, akik a nemes vármegye szolgálóinak, a szellem hajdúinak tekintették magukat, – nem voltak rokonai a nyugateurópai komédiásoknak. A magyar színjátszás nem a magyar nép mókás vagy komédiás lelkéből sarjadzott elő, hanem a magyar úri osztály hazafias félelméből és aggodalmából. A magyar úri osztálynak értelmisége ráeszmélt arra, hogy az *eleven szónak* félelmes és döbbenetes az ereje s az eleven német szó erejével szembeállította az eleven magyar szó erejét.

II.

Hogy milyen küzdelem folyt itt, megítélhető az első magyar színjátszó társaságnak 1790-ben Pestmegyéhez intézett kérelméből, amelyben azt írják a nyomorgó magyar színészek, hogy „a mi hazánkban is annyira megszaporodtak a német színházak, hogy minden népesebb városban vannak ilyenek, amelyek a német nyelvet terjesztik és megkedveltik a magyarokkal.” A magyar grófok német színházat tartottak magyar palotájukban, Budának és Pestnek német színháza volt, még a legmagyarabb városokban is, Szegeden és Kolozsvárt, (ma Romániában van és Clujnak nevezik) tanyát ütöttek a német színészek. Pesten 1797-ben, a józsefnapi vásáron, az első magyar színjátszó társaságnak minden vagyonát és ingóságát el kellett licitálnia s 18 évvel később, ugyancsak Pestről, ahol a németeknek fényes színházuk volt, el kellett költöznie a második magyar színtársulatnak. De a magyar színjátszás, ez a csoda-gyermek, mégis megszületett s a meséből kölcsönként hétmérföldes csizmában rózta a magyar földet, bár azok a csizmák – rongyosak voltak. A legfőbb dolog, amit a kezdődő és küzködő magyar színpad a német színpadtól kapott: az angol Shakespeare volt. Shakespeare első magyar fordítói nem tudtak angolul és német adaptációk után dolgoztak, a német színpadokon viszont, Pesten és az összes vidéki városokban Shakespeare állandóan nagy közönséget vonzott és utánzásra csábította az első magyar

színészeket. Így állt elő az a különös helyzet, hogy Shakespearet *magyarra* fordítani és Shakespearet *magyarul* játszani: *politikai és nemzeti cselekedet volt*, mert a magyar dráma még a bölcsőjében feküdt és nem volt versenyképes. Az első Hamlet-fordítás 1790-ben fontos dátum a magyar színpad történetében, mert 1794-ben meglétt az első magyar Hamlet-előadás, nem ugyan Pesten, hanem az erdélyi Kolozsvárt, ahol az első magyar állandó színház volt, amely addig, amíg Clujt nem csináltak belőle és el nem vették a magyar színészettől: állandó tanyája volt a magyar Shakespeare-kultusznak.

Kolozsvárról indult el Hamlet, amely Pesten csak 1814-ben került színre s ezzel kezdődött meg az a páratlan színpadi processzus, hogy egy idegen drámaíró népszerű nemzeti klasszikussá válik. Az ember önkénytelenül azt kérdezi, mik voltak ennek az okai, mert hiszen bizonyos, hogy itt is az okok tömegével állunk szemben.

Az első mindenesetre az, hogy Magyarországon a színpad és a dráma a paradicsomi ártatlanság állapotában volt, amikor Shakespeare nagy irodalmi és színpadi divatja a virágkorát élte. Németországban is Shakespeare a XVIII. század második felében irodalmi és színpadi revolúciót és revelációt jelentett: de nem vonulhatott be fentartás nélkül a német irodalomba. Lessing ugyan Shakespearet prédikálta a németeknek, de ő maga a dráma francia formáját tartotta szem előtt. Goethe a görögöket helyezte szembe Shakespeare-rel, Schiller szintézist keresett, mely Szofokleszt Shakespeare-rel békítette volna össze. Magyarországon ilyesmiről szó sem lehetett. Nálunk egy pár Voltaire-és Alf ieri-drámán kívül semmi klasszikust nem láttak a színpadon, mi sem természetesebb, mint hogy az antiklasszikus Shakespeare kötetlensége, merészsége, természetessége, színessége, gazdagsága, még nyerseségei és barokk túlzásai is elementáris erővel hatottak egy olyan népre, amelynek semmiféle színpadi tradíciója nem volt, ennél fogva semminő ellenállása sem lehetett. Az első magyar színészek Shakespeareben találták meg az ő bibliájukat, beszélni, játszani Shakespeare-en tanultak s a második generáció Shakespearet már mint tradíciót kapta az elsőtől.

Hogy a *mai* magyar színpad mit köszönhet ennek a sajátos és mély Shakespeare-hatásnak: azt kellőképpen föl sem becsülhetjük. Mindenki tudja, mily magas fokon áll az orosz színjátszás, mely Sztaniszlavszkyék Csehov-előadásaiban elérte az abszolút tökéletesség mértékét. De mihelyt az orosz színjátszás idegen területre lép át – például mindjárt Shakespearet említhetjük: korlátozottságai rögtön kibontakoznak. A magyar színjátszás – éppen, mert az első pillanattól fogva Shakespeare-rel találta magát szembe, mint megoldandó feladattal: rögtön olyan lendületet volt kénytelen venni, hogy nem vihette át Shakespearebe a maga nemzeti drámáiban megszokott jeleit és vonásait, s ilyképpen,

anélkül, hogy nemzeti erejét vagy sajátosságát levetkezte vagy megtagadta volna, a szó legjobb értelmében európaivá is kellett válnia, hogy megállhasson a német versenytárral szemben. A Nemzeti Színház Shakespeare-ciklusai, amelyek pár esztendővel ezelőtt oly nagy visszhangot keltettek a külföldi s kiváltképpen az amerikai és angol sajtóban, majdnem másfélszáz esztendősen eleven hagyomány televény földjéből sarjadtak elő.

III.

A magyar színpad nemcsak Shakespeareet illetőleg volt a német színpadhoz kapcsolva. Ausztria annyira a markában tartott bennünket, hogy Magyarországon csak olyan darabot volt szabad lefordítani, amely már Bécs valamelyik színpadján színrekerült. A fiatal magyar színpadot tehát az első évtizedekben valósággal előzönlötték a német lovag- és rablódrámák és érzelgős vígjátékok, de hogy a lelkek alján megmaradt a németellenes érzés, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amely pillanatban megjelent a francia romantikus dráma és melodráma (amely kettő igen gyakran egy volt) élén Victor Hugóval és Dumas-val, s a francia polgári színmű Scribe-bel: az egész magyar színpad hihetetlenül gyorsan hátat fordított a német drámának s eljegyezte magát a franciákkal. A tragédiában és történelmi drámában Shakespeare maradt az állócsillag, a mintakép, a mérték, de a magyar írók, akik eleinte Kotzebuen és Ifflandon tanultak, most a franciák tanítványai lettek és évtizedeken keresztül a francia minta uralkodott, bár akadtak nagyon kiváló tehetségek, akik a francia keretekbe magyar alakokat és témákat illesztettek.

A francia műsor betörését a magyar színpadra véglegesítette az 1875-ben fölépült budapesti Népszínház, melyet főképp azzal a célzattal alapítottak, hogy az úgynevezett magyar műsort – tehát elsősorban a *magyar népszínház* vegye át a Nemzeti Színház játékkendjéről. A Nemzeti Színház útját ezzel kiszabták s a nyolcvanas évek nagyszerű Nemzeti Színháza a francia drámán és vígjátékon nevelte föl híressé vált együttesét, amelynek kialakítása Pâulay Ede nevéhez fűződik. Ennek a dicsőségnek ára természetesen az volt, hogy a magyaros írók a Népszínházhoz vitték darabjaikat, Blaháné és Tamássy számára írtak szerepeket s a magyar játékkend a Nemzeti Színházban összezsugorodott. A helyzet csakis a Népszínház megszűnése után változott s a gyökeres fordulat csak jóval a világháború után állott be, amikor is a Nemzeti Színház úgyszólván teljesen a magyar műsor szolgálatába állott s új együttesét ebben az irányban kezdte kialakítani.

Ez a nagy változás a főváros többi színházaiban is végbement és szorosan összefügg a magyar színpadi írók nagy külföldi sikereivel,

amelyeket a hazai kiváló színelőadások készítettek elő. 1875 előtt Budapestnek úgyszólván egy nagy, magyar színháza volt, a Nemzeti Színház, amely először a népszínművet bocsátotta ki magából, s ekkor lett a Népszínház, aztán az Opera (1885), aztán a könnyebb műfajokat, a melodramát és a bohózatot (1896), így lett meg a Vígszínház, azóta alakult a Magyar Színház, Belvárosi Színház, új Színház, amelyek jórészt drámai (prózai) színházak s befejezi a sort a Nemzeti Színház Kamaraszínháza, mely a régi Várszínházat pótolja, sokkal nagyobb keretek között, úgyszólván mint önálló drámai intézet.

Ezzel az inkább túlzott fejlődéssel szemben a nagy vidéki színpadokat ellenben olyan katasztrófa érte, amelyet a magyar színjátszás talán sohasem fog kiheverni. Magyarországról a békekötés hét nagy repertoire-színházat kapcsolt le. Kolozsvárt már említettem, mint az első állandó magyar színház és a magyar Shakespeare-kultusz városát. Amikor 1895-ben megalapították Budapesten a Vígszínházat, úgyszólván az egész elsőrendű társulatot Kolozsvárról és Aradról hozták fel. Ma mind a két városban tengődik a magyar színészet az elviselhetetlen terhek és adók alatt. Kassa (most Kosice) a múlt század húszas éveiben asyluma volt a pesti színészeknek, akik a magyar fővárosban nem tudtak megélni - Kassa adott nekik kenyeret. De ugyanígy veszítettük el Nagyváradot, Pozsonyt, Temesvárt és Szabadkát. Ezek a nagy vidéki magyar színpadok, amelyeket nagy magyar közönség tartott fenn, nevelőiskolái voltak a színészetnek s így fejlődhettek a budapesti színházak a legmagasabb európai nivóra. Budapesten a német színház végül is azért szűnt meg, mert nem tudott többé versenyezni a kifejlődött magyar színpadokkal. Mikor a budapesti német színház *Provinzbühne* lett – nem is tarthatta többé magát. De az elveszített nagy magyar színpadok – nagy veszedelmet jelentenek, mert hiszen ő velük kimerült az a rezervoár, amelyből Budapest színjátszása folyton kiegészítette és fölfrissítette magát. Budapest a legjobb Shakespeare-színészeket kapta a lekapcsolt színpadokról, s már azok a színpadok nincsenek többé abban a helyzetben, hogy Shakespearet játszhassanak.

A magyar színművészet tehát éppen akkor jutott a legváltóságosabb helyzetbe, amikor felküzdötte magát a legmagasabb színvonalra. Meg kell küzdenie egyrészt azokkal a súlyos nehézségekkel, amelyek a világháború nyomán mindenütt feltűntek, másrészt a trianoni békének erőszakos és végzetes következményeivel, amelyek egyrészt Csonka-Magyarországon, másrészt a lekapcsolt részeken éppen akkor teszik problematikusá a színjátszást, amikor ennek nemzeti jelentősége és nemzeti feladatai megsokszorozódtak s amikor nemzeti ereje is teljes virulásban van, úgy hogy megfelelő politikai és gazdasági körülmények között a legteljesebb mértékben oldhatná meg nemzetnevelő misszióját. De az a csudála-

tos, talán gondviselészerű véletlen, hogy a magyar színművészet éppen ebben a legválságosabb időben vált nemzetközileg ismertté és becsültté (a folyton megforduló idegen kritikusok és szakértők révén, mert hiszen a jelenlegi gazdasági viszonyok között lehetetlenség külföldi magyar vendégjátékokra gondolni): – mégis azt a hitet kelti bennünk, hogy a magyar színjátszásban rejlő nagy erő és érték túl fogja élni a mostani nehézségeket és jelentős szerepet fog vinni abban a felvilágosító munkában, amelytől várunk és remélnünk kell a rajtunk esett nagy igazságtalanság jóvátételét.

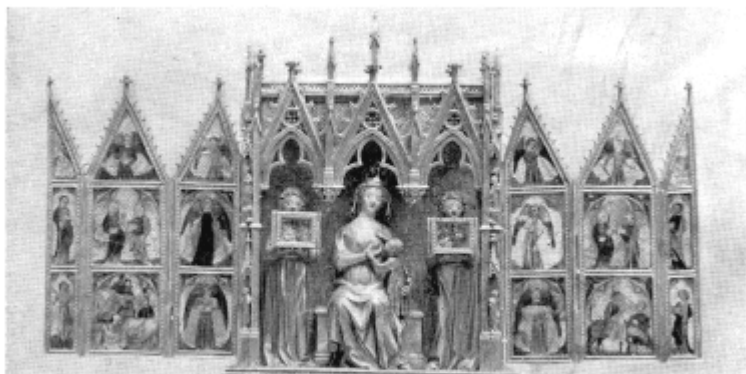
DIVALD KORNÉL: AZ IPARMŰVÉS ZET MAGYARORSZÁGON

ai hazájukba költözve, a magyarok különösen a fémek feldolgozásában fejlett iparművészetet hoztak magukkal, amely viseletükön a velük rokon szkíta, hún és avar népek ízlésével volt rokon, de egyben erős perzsa szasszanida hatást mutatott. A honfoglaláskori sírok-ból kiásott fémemlékek alapján a magyarok ősi viseletére ugyan jóformán csak következtetni lehet; de hogy ez ízléses volt és hogy a magyarok, bár német krónikások barbár hírüket költötték, akkori mértékkel általában kultúrnépszamba mentek, erről egykorú arab és bizánci írók feljegyzései tanúskodnak. Bőrkádas táborig fűdőiket a bizánci császárok is utánzásra méltóknak találták. VII. Konstantin császár (912-959) rendeletére pedig testőrségének magyar tisztjei a bizánci udvar ünnepélyein nemzeti viseletükben voltak kötelesek megjelenni.

Az előkelőbb magyarok és asszonyaik már lebediai és etelközi hazájukban drága művű szasszanida, majd bizánci selymekből szabott ruhát viseltek. Mint a velük rokon avar eredetű, de elszlávosodott bolgárok egykorú építkezéseiben, perzsa szasszanida hatás érvényesült faházaik faragott ékítményeiben, amelyek ornamentikája XI-XII. századbéli keresztény templomaink díszítő művészetében tovább él. Az ősi magyar faépítkezés díszítése módját a székely ház őrizte meg napjainkig. Az ötvösség fejlett technikájáról és díszítő művészetének keleti jellegéről honfoglaláskori kardok, tarsolylemezek, lószerszámdíszek s egykor a ruhára varrt boglárrok tanúskodnak.

MAGYAR IPARMŰVÉSZET II.

*Zománcos ezüst szármagassaltár Nagy Lajos király kincstárából
(Páris, Rothschild-gyűjtemény a Louvreban)*

Disznogeregy csontfaragásokkal a XV. század elejéről (Magyar Nemzeti Múzeum)

A régi magyar kard: a szablya pengéje egyélű s végén hátrafelé görbül, markolata a keresztvas fölött előrehajlik s drága művű díszítése nem marad mögötte a nyugateurópai Karoling-kori és későbbi kétélű kardoknak.

A Nagy Károly császár egykori tulajdonának s régebben arab eredetűnek vélt, díszes szablya, a német római császárok Bécsben őrzött koronázási jelvényei között, valamelyik X. századbeli magyar fejedelem kardja volt s 1063-ban, mint Attila kardját, Salamon király anyja ajándékozta Ottó bajor hercegnek. Markolatának arany burkolatát és hüvelyének szintén arany vereteit indák közé szőtt palmetták díszítik. Ilyfajta szablyaveretek, tarsolylemezek, süvegcsúcsok aranyozott ezüstműből, de színaranyból is, mind honfoglaláskori sírleletek, nagy számmal láthatók közgyűjteményeinkben. A cizellálásnak mindmegannyi remekei a tarcali ezüst szablyaveretek Budapesten a Nemzeti Múzeumban s a legújabbán Geszteréden talált sírlelet kardjának aranymarkolata és hüvelyveretei a nyíregyházi vármegyei gyűjteményben.

A magyar ötvösök rendje és egyéb mesteremberek, akik a fejedelmek korában ezek és más előkelő magyarok birtokain szétszórva éltek, a kereszténység fölvétele után sem vesznek ki. Első városaink ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár legrégebb polgári lakói nem a németekből kerültek ki, mint régebben hitték, de az úgynevezett latinokkal (északitáliek, francia-vallon és bizánci jövevényekkel) keveredve, a félig szabad, félig szolgai állapotban élő magyar mesteremberekből. Szent István király és utódai az általuk alapított templomoknak és kolostoroknak a legszükségesebb holmin kívül nem kelyheket és egyéb felszerelést ajándékoznak, de ötvösöket, ácsokat s más mestereket rendelnek szolgálatukra. A kiválóbbakat a szabadok sorába emelik s földbirtokkal is megajándékozzák. III. Béla király 1192-ben I. László szentéavattatása alkalmából, utóbbi síremlékének mestereit, Dénes kőfaragót és fiát, Tekőst, teszi nemessé. IV. Béla 1243-ban Scemey nevű ötvösmesterének, 1248-ban István ötvösnek adományoz birtokot. Ez a szokás az Anjouk, sőt Mátyás király korában is a XIV-XV. században tovább él s a XI-XII. században a gazdagabb birtokos családok is követik. Bizonyos Margit asszony 1152-ben a már szabad és földbirtokos Péter mesternek három szolgát, egy ökröt és tíz juhot hagyományoz végrendeletében oly kötelezettséggel, hogy a pannonhalmi bencések Szent Márton temploma számára évenként egy-egy 12 négyzet-rőfnyi szőnyeget szőj jön.

Középkori szőnyegszövésünkre érdekes adat az is, hogy Margit királyné, Fülöp Ágost francia király húga, III. Béla második felesége, - ennek a királyunknak első neje is francia volt - 1189-ben a Magyarországon keresztülvonuló Barbarossa Frigyes császárnak skarlátposztóból készült négyoszobás sátort ajándékoz, amelyet szaladó vadászskutyákkal

átszőtt kárpitok, ágyát és gazdag faragványos trónszékét hímzések díszítették. Az Árpád-kori magyar iparművészetről ilyen és ehhez hasonló s régi templomaink, kolostoraink művészi fölszereléséről, királyi és főúri kincstárak pazar gazdagságáról szóló adatok nagy számmal maradtak fenn. Ám kézzelfogható emléket a háborús századok viharai után az Árpád királyok korából alig néhányat ismerünk. Még nagy fényvel épült régi székesegyházaink zöme is szinte nyomtalanul elenyészett s díszítésükből csak kőfaragványos töredékek maradtak fenn.

Amikor Magyarország kereszténnyé lett, Szent István király bölcs előrelátásából a nyugati egyház kötelékébe lépett. Azonban mint a kelet-római császárság közvetlen szomszédja, művészetében nem zárkozhatott el Bizánc hatása elől s ez itt nagyobb mértékben, állandóbban és huzamosabban érvényesült, mint a Bizánccal a középkorban főleg fejedelmi házasságok révén időnként kapcsolatba kerülő nyugateurópai országokban.

A külföldről kereszténnyé lett királyainknak ajándékba küldött iparművészeti remekművek elseje a francia származású II. Szilveszter pápa koronája, közvetett bizánci hatást mutat, de a nyugati iparművészet alkotása. Szent István király rekeszszománcos képekkel ékes római zárt aranykoronáját csak a XII. században egyesítették azzal a szintén rekeszszománcos alakokkal díszített nyílt aranykoronával, diadémával, amely Dukas Mihály görög császár rendeletére 1075-ben I. Géza király számára Bizáncban készült. Még előbb IX. Konstantin császár I. Endrének küldött pompás aranykoronát. Ennek rekeszszománcos alakos lemezeit 1860-ban Nyitraivánkán szántották ki a földből. Hét alakos lemez és két apostolmellképes kis korong a Nemzeti Múzeumba került, egy perzsa táncosnő formájú géniuszt ábrázoló, addig ismeretlen zománcos lap, a világháború alatt a londoni British-Museumba. Amíg nyugateurópai gyűjteményekben és templomkincstárakban a legtöbb bizánci rekeszszománcos emlék Konstantinápolynak 1203-ban a keresztetek által történt kifosztásából ered, a magyarországi emlékek, a koronákon kívül valószínűleg az esztergomi székesegyház kincstárában látható pompás ereklyetartó tábla is, bizánci császárok ajándékai voltak, amelyek a XI. és XII. században a magyar ötvösöket is a rekeszszománc művelésére serkentették.

Mínthogy templomainkban, egy-két görög monostoron kívül, a nyugati egyház szertartásai terjedtek el, ezek építése és fölszerelése is nyugati minták nyomán történt. Ilyen nyugati szabású vert művű, díszes ezüst pásztorbot nemrégiben került elő egy Kalocsán kiásott XI. századbeli érseki sírból. Bizánc hol közvetlen, hol közvetett hatása azonban iparművészetünkben, Konstantinápolynak, a középkor Párizsának divatja a magyar előkelőségek viseletében, emlékek és legrégebb falképeink bizonyága szerint a XIII. század végéig érvényesült.

Bizánci stílusú hímzés a magyar koronázási palást, voltaképpen mise-

ruha, amelyet latin felirata szerint Szent István király és neje, Gizella királyné, 1031-ben készíttetett és ajándékozott a székesfehérvári bazilikának. A paláston a bizánci bíborselymet végig elborító és letűzött aranyfonallal s laposöltésű színes selyemszálakkal készült hímzés Krisztust ábrázolja menyeyi dicsőségében Mária, Ker. Szent János és angyalok között s az ékalakú kompozíció folytatásaként egymás alatt három félkörű sávban a prófétákat, az apostolokat és különböző szenteket, utóbbiak között a királyi házaspárt is, akkor már halott fiuk, Szent Imre mellképével. A hímzés képkörének mintául valószínűleg az elenyészett székesfehérvári bazilika szentélyének arany alapon készült bizánci mozaik díszítése szolgált; a miseruhát azonban terjedelmes latin felirata alapján ítélve nem bizánci mester tervezte; kivitelét a Gizella királynétól alapított veszprémi kolostor apácáinak tulajdonítják.

Egy másik bizánci hatásra valló magyarországi emlék Gizella királyné rekeszzománcos lapocskákkal díszített aranykeresztje a müncheni Reiche Kapelle gyűjteményében. Latin felirata szerint ezt a feszületet a királyné 1008-ban elhunyt anyja regensburgi sírjának díszítésére szánta. A famagot burkoló aranylemezek vert művű indái sok rokonságot mutatnak a koronázási palást hasonló motívumaival s hogy különösen ruhákra varrt díszeknek és ékszereknek rekeszzománcos lapok és korongok készültek nálunk, erre székesfehérvári sírokból kiásott emlékeink vallanak, amelyek motívumai, sőt némi módosítással technikájuk is, mint alább látni fogjuk, a keleti filigránnal együtt, úgynevezett sodronyzománcos ötvösségünkben a középkort is túléltek.

A bizáncin kívül XI-XII. századbéli iparművészetünkben északitáliai lombard, délnémetországi, sőt francia hatások is érvényesültek. A legutóbbiak első közvetítői a Szent László királytól alapított s a francia Saint Gilles apátságából telepített somogyvári bencés monostor szerzetesei lehettek, akik 1204-ig mind franciák voltak. A XII. században Párizs híres főiskoláit nem egy magyar diák keresi föl s lesz onnan visszatérve a királyi udvar és az egyházi körök hangadó tényezője. Ez a körülmény s a szintén közvetlenül Franciaországból hozzánk telepített ciszterciták építkezései teszik érthetővé, hogy miért tűnnek fel Magyarországon a gótika «leméi oly korán, szinte már a XII. század végén, s mint terjedtek el a lotharingiai bronzművek és limogesi beágyazott zománcos tárgyak szinte a Keleti-Kárpátoktól elzárt régi országhatárunkig. Ily fajta francia eredetű emlékeink sorában nem egy a remekmű. A Nemzeti Múzeum asszonyfejet ábrázoló XII. századbéli bronz aquamaniléját akár Renier de la Huynak tulajdoníthatnók. Állatokat s lovas alakokat ábrázoló aquamaniléink s egyéb XII-XIII. századbéli bronzemlékeink sorában azonban magyar munkák is vannak. Ilyenek a magyar lovas vitézeket és a centaurt ábrázoló aquamanilék a Nemzeti Múzeumban.

A bronzművesség művelői a középkorban Magyarországon is sokáig az ötvösök, ötvösmunka az 1220 körül készült s a gyönyörű átmeneti stílus templom romjáról nevezetes Zsámbékon kiásott remek két bronzzabla, amelynek díszítő motívumai e korbeli templomaink kőfaragványaival azonosak. Hogy a nyugati hatások mellett a bizánci befolyás iparművészetünkben még a XIII. század második felében is érvényesült, erre a berni múzeumban a szentek miniatűr képeivel díszített ötvösművű, kétszárnyú házioltár példa, amely az utolsó Árpádházi király, III. Endre özvegye, Habsburgi Ágnes révén került külföldre, aki 1301-ben, amikor Budáról elköltözött, az Árpádoknak szinte egész kincstárát magával vitte, állítólag 800 darab ékszer és egyéb ötvösmunkát s ezek javarészét, apja, Albert osztrák herceg meggyilkolása után, az általa alapított königsfeldeni kolostornak ajándékozta.

A nápolyi Anjouk trónraléptével iparművészetünkben, főleg az ötvösség terén olasz hatás érvényesül. Sienai Simon mester Róbert Károly király olasz kíséretével kerülhetett Magyarországra. Fiai, Gallicus Péter és Miklós a vésett díszítésben és a translucidzománcban kiváló ötvösök s a királytól földbirtokot kapnak a Szepességen, ahol egymásután a vármegye alispánjai lesznek. Gallicus Miklós műve az iglói templom nagy ezüst feszülete, amelyet végig, sajnos ma már nagyrészt kipattogott translucidzománcos, vésett alakok és lombok borítanak. Az áttetsző zománcos ötvösség remeke Róbert Károly feleségének, Erzsébet királynénak házi oltára, ma a párizsi Rotschild-gyűjteményben, amely az északi szárnyas oltárok formáját mutatja. Nincs kizárva, hogy a szárnyam translucidzománcos képekkel díszített házi oltárka Budán készült, amely az Anjouk korában lesz az ország fővárosa s ettől fogva középkori művészetünk főhelye. Kiváló mesterek, főleg ötvösök nélkül, akik külföldön is könnyűszerrel boldogultak, sohasem szűkölködtünk. Minden valószínűség szerint ötvösműhelyben nevelkedtek legkiválóbb középkori bronzöntő szobrászaink: Kolozsvári Márton és György, Kolozsvári Miklós festő fiai, a világhírű prágai Szent György-szobor mesterei. Ezt az 1373-ban öntött kiváló lovasszobrot a pozsonyszentgyörgyi plébániatemplomból 1428-ban hurcolták el a husziták Csehországba. A Kolozsváriak Nagyvárad számára készült három király szobra és Szent Lászlót ábrázoló nagy lovas alakja a török korban pusztult el. A legutóbbi fejének szolgálai másolata a győri Szent László herma, ez az 1400 körül készült vert művű ezüst mellékszobor, amelyet ruháján végig sodronyos zománc borít. Tudjuk, hogy a budai királyi vár udvarait, kapuit, szökőkutait, Zsigmond király lovas alakján kívül, szintén díszítették bronzszobrok és egyéb bronzművek. Ezeket Buda elfoglalása után a török hurcolta el diadalmi jelnek Konstantinápolyba, ahol a Sophia-templomban még ma is látható két budai eredetű renaissance stílusú bronz kandeláber.

XIV-XV. századbeli bronzművességünknek csak provinciális emlékei a keresztelő medencék, amelyek Felsőmagyarországon és Erdélyben nagy számmal maradtak fenn. A legszebb ezek sorában Jodok mester kehelyalakú besztercebányai keresztkútja 1475-ből, amelyet áttört művű talpán sárkányok, medencéjének szintén áttört szögletes foglalatán az apostolok fülkében álló féldomborművű alakjai díszítenek.

Régi nagyfényű székesegyházainkkal ezek belső felszerelése is elpusztult. Szárnyas oltárok, bútorok, kovácsoltvasmunkák, ónedények és egyéb középkori emlékek, ötvösműveken kívül, szintén csak vidéki kisvárosi plébániatemplomokban maradtak fenn s többnyire csak a trianoni Magyarországtól elszakított részekben. Ám kisvárosi emlékeink sorában is akadnak érdekes munkák, sőt nem egy remekmű. Fafaragásunk klasszikus emlékei, amelyek a külföld legszebb ilyfajta remekeivel vetekednek s a legkülönbözőbb vidékek templomaiban is egyazon eredetre és iskolára vallanak: a gótikus szárnyas oltárok java, minden valószínűség szerint elenyészett művészeti főhelyeinkről, elsősorban Budáról kerültek mai helyükre. Hatásuk alatt a XV. század végén a vidéken is nem egy helyi iskola keletkezett, sőt Kassán és Lőcsén s Erdély egy-két városában ekkor már elsőrangú mesterek is dolgoztak. Kiváló asztalosok, vas- és fém-művesek mindenfelé voltak. Bártfán az ottani Szent Egyed-templom számára készült a Nemzeti Múzeumban látható hatalmas, XV. századbeli könyvszekrény, amely vésett domborművű (relief en creux) színezett virágdíszítésével nincs minden eredetiség híján, mint a múzeum egyéb hasonló stílusú s szintén felvidéki eredetű egyházi bútorai és stallumtöredékei sem. Az olasz renaissance stílusú templomi bútorok klasszikus példáival a Báthoryaktól alapított és költségükön a XVI. század elején felszerelt nyírbátori plébániatemplomban találkozunk, amely ma a reformátusoké. Mátyás király Budán és egyéb váraiban csapatostul foglalkoztatott olasz asztalosokat és intarzia-műveseket, akiknek stílusát a mi mestereink is korán lestek el s mint Nanni Unghero Firenzében, a XVI. század elején nem egy közülük már Itáliában is nagy sikerrel próbált szerencsét.

Olaszok és egyéb külföldi mesterek egyébként már Mátyás király előtt is jártak Magyarországon. Zsigmond magyar király, mint német római császár 1416-ban Párizsban 250 francia mesterembert, nagyobbára ötvösöket, szőnyegszövőket, könyvfestőket és kőfaragókat fogadott föl és telepített át Budára. Működésüknek azonban, ősi fővárosunk szinte nyomtalan elpusztulása miatt, emléke nem maradt fenn. Mátyás király világhírű arany díszkeresztjének (az esztergomi dóm kincstárában) az ú. n. Corvin-kálváriának felső részét, Zsigmond király valószínűleg Párizsból hozta magával Budára. Mátyás király az alsó részt északitaliai mester terve alapján renaissance stílusú talpazzal pótolta, amely azonban oly

pompás harmóniába olvad a gótikus felső résszel, mintha egyazon mester keze alól került volna ki.

A Corvin-kálváriának s plasztikus zománccal (emaile en ronde bosse) borított arany szobrocskáinak mestereit mindmáig sem sikerült meghatározni. Technikájával, stíljével ez az Európaszerte párját ritkító remekmű többi ötvösmunkánk sorában társtalanul áll. Zománccal borított plasztikus díszítéssel ötvösmunkákon csak a XVI. századtól kezdve nagy számmal készülő násfákon találkozunk.

Egyéb fajtájú öntött, vert, vésett, filigrános és zománccal díszű munkák azonban már a középkorban is messze földre viszik széjjel a magyar ötvösség hírét. A sodronyos zománc, mely minden bizonnyal magyar technika s Magyarországról terjedt el a szomszédos országokba, a rekesz-zománccból fejlődött, azzal a különbséggel, hogy utóbbi hajszálínomságú szalagokból álló rajza helyére a színes zománccból erőteljesen kiemelkedő s virágokat és indákat ábrázoló sodronyból alakított motívumok kerültek.

Ily fajta emlékeink sorában még a XIV. századból való a nyitrai székesegyház domborműves ezüst táblája, amely valamikor az óbudai székesegyház evangéliumos könyvének kötését díszítette és sarkaiban őrzött meg sodronyzománccal virágdíszítést. A XV. században templomi és világi ötvösmunkákon a sodronyos zománc, nem egyszer filigrános mezőkkel váltakozva, általános, de mindig az arany vagy aranyozott ezüst fényhatásának s a tárgyak vert vagy öntött díszítésének alárendelve szerepel, úgyhogy üde, diszkrét színhatása sohasem válik rítkítóvá. Emlékeink nagymérvű pusztulása ellenére ötvösmunkák a XV-XVI. századból, különösen Magyarország elszakított részeiben, ma is nagy számmal láthatók.

Mindezekben a XIV. század szögletes formáin kezdve, a következő század végén általános naturalisztikus alakításig, szinte nyomról nyomra követhetjük a gótikus ötvösség fejlődését. Architektonikusan tagolt úrmutatóink sorában a legszebbek közül valók a zágrábi dóm és a felkai templom XV. századbeli nagy monstranciája. A naturalisztikus lombos díszű úrmutatók érdekes példája a 115 cm magas iglói ezüst monstrancia. Hogy ennél nagyobb ötvösmunkák is készültek Magyarországon, erről nem egy adat szól. A kassai Szent Erzsébet-templom 3 rőfnyi magas aranyozott úrmutatóját 1682-ben Thököly protestáns kurucok verették pénzé.

Ilyen nagyméretű s a templomokban többnyire csak messziről látható ötvösmunkákat a közelhatásra számító sodronyzománc nem igen díszíti. Annál gyakoribb kelyheken és profán serlegeken. Az esztergomi kincstár 1450 előtt készült Suky-kelyhét sodronyos zománccal kívül mennyezetes fülkék koszorújába foglalt apró szobrocskák díszítik. Ennél a szinte mesésen pazar pompájú kehelynél helyes arányaiknál, ízléses díszítésüknél fogva művészi szempontból még értékesebbek karélyos-

talpú, szögletes szárukon almaalakú gombbal megszakított, liliomformájú gótikus kelyheink, amelyeket csak sodronyos zománc díszít. A pozsonyi ferenciek XV. századbéli színarany kelyhének sodronyzománcos ékítményei finomságukkal a bizánci rekeszzománccal vetekednek. A hasonló szabású nyitrai aranykehely a XVI. században a tövisi ferenciek birtokából, Erdélyből került az ottani székesegyházba. A sodronyzománcos, egyben a vert és naturalisztikus díszítésnek páratlanul szép remeke a bécsújhelyi múzeumban őrzött 80 cm magas serleg, amelyet 1461-ben Mátyás király ajándékozott III. Frigyes császárnak. A hólyagosan vert serleg a későbbi ananászformájú serlegekre emlékeztet s nem egy hasonló külföldi, XV. századbéli hólyagos serlegről valószínű, hogy magyarországi munka, ahol a nemesfémek csillogó fényhatását hatalmasan fokozó hólyagos díszítés már a XV. század első felében is nagyon kedvelt, sőt csészéken már a XIV. század második felében is általános volt. Ez a hólyagos díszítés idővel naturalisztikus elemek domborításához vezetett, mint a Nemzeti Múzeum két nagyváradi eredetű ampolniján a XVI. század végéről, amelyet talpán és testén hólyagok helyett körték sora díszít s a szárán és nyakán végig filigrán borít.

XV. századbéli mestereink kiválóságát tekintve, itáliai ötvösök Magyarországon még Mátyás király korában sem igen érvényesülhettek, amikor pedig Budán másfajta mesterekből egész olasz kolónia dolgozik s honosítja meg az olasz renaissance stílust, amely a következő század elején Magyarország közvetítésével hódít Európa keleti felében. Mátyás király olasz mesterei asztalosokon kívül építészek és marvánjfaragó szobrászok voltak. Utóbbiak közül Giovanni Dalmata (Traui János) vitte a legtöbbre, aki szolgálataiért várbirtokot kapott a nagy királytól adományul. Nagy keleté volt Magyarországon a XIV-XV. századbéli pompás olasz bársony- és selyemszöveteknek. Mint az Árpád-házi királyok korában bizánci selyemből, vegyesházbéli királyaink két századában ilyen olasz kelmékből készültek a miseruhák és előkelőink díszruhái. Az olasz bársony- és selyemszövetek mustráit nagy ügyességgel utánozták a magyar pamutkelmeszövők, akik a közönséges takácsoktól különálló céhben tömörültek s főleg színes pamuttal átszőtt térítőket, abroszokat és oltárkendőket készítettek, amelyek neve a sávolyosorokkal barackmagmustrásan szőtt fehér alap után az olasz boccasinóból bakacsin volt. Az olasz selyem- és bársonykelmékkal Mátyás korában művészi miseruhahímzések is kerültek Magyarországra s minta nagy király Pollajuolo kardonja után szőtt trónkárpitja s az ennek párjából szabott fojnica miseruha, pompás művű szőtt szőnyegek is. Am, miként az ötvösségnek, a hímzésnek is mindig akadtak nálunk kiváló mesterei. Etienne de Hongrie, a burgundi udvar hímzőmestere és festője, Fülöp burgundi herceg kamarása, 1384-ben Budáról költözött Franciaországba, ahol

1417-ig dolgozott. Működéséről csak írott adatok maradtak fenn. Középkori bakacsin szövésünk legtöbb emlékét a budapesti Iparművészeti Múzeum s a bártfai múzeum őrzi. A nagyszámmal fennmaradt középkori miseruhák legszebb példáival az esztergomi székesegyház kincstárában s a Nemzeti Múzeumban találkozunk.

Mátyás király halálával a magyar művészet és iparművészet távolról sem sorvadt el, mint régebben gondolták. Egyre hatalmasabb és gazdagabb olygarcháink pazar fényűzésén kívül, igazán csak ekkor fellendülő városaink a réginél is nagyobb mértékben karolják fel. Iparművészetünk virágzásának a mohácsi vész után az ország harmadrészének elvesztése s a protestantizmus elterjedése sem vet véget. A török miatt földönfutóvá lett alföldi mesterek csapatostul találnak menedéket felvidéki és erdélyi német városainkban s előbbieket nemcsak megmagyarosítják, de talán a réginél is számottevőbb iparművészet főhelyeivé teszik. Azonban dél és délnyugat felé a török, nyugat felé a nemzeti harcok korában a német császári hadak zárják el az erdélyi fejedelmek érdekkörébe eső Felvidéket s ennek, de még inkább Erdélynek kapcsolata Nyugat-Európával a XVI-XVII. században megszakad.

Az építészetben XV. századbeli északitáliai hagyományokból táplálkozó sajtószerű renaissance stílus alakul ki, amely szinte 1711-ig II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának bukásáig szívósan él tovább. A népies jellegű renaissance épületek homlokzatait sgraffitókkal díszítik s ezek mesterei kompozícióikat és motívumaikat többnyire kiváló ötvöseink munkáiból és a törököktől közvetített keleti hatás alatt mind pompásabb úri hímzéseinkből merítik, amelyek stílusa az akkori festett bútorokon, mennyezeteken és a szobák stucco-díszítésén is visszatükröződik.

A templomi művészet a protestánskorban faragott díszű szószékek, padok, halotti emléktáblák készítésére szorítkozik s ezek mintái, miként az új hit, Németországból kerültek hozzánk. Az új kelyhek, sőt a világi rendeltetésű serlegek s egyéb ezüstedények is főleg nürnbergi és augsburgi mintára készülnek. A német hatás ellenére azonban, különösen a nemzeti viselettel kapcsolatos ékszereken, ötvöseink a kelet szín pompájával telített speciális magyar ízlést is juttatnak érvényre. Ebben ismét a zománcnak jut a főszerep. A plasztikus- és a festőzománc egyaránt elterjed. Utóbbi a középkori sodronyzománc változatában s ettől a XVI. század második felében csak abban különbözik, hogy a sodronyba foglalt zománcvirágos motívumok közül az aranyozott ezüst alapot a fém színében hagyják. A sodronyok helyébe csakhamar szalagok, majd felhajtott karimájú fémlemezektől kivágott virágok kerülnek s a zománcot ezeken naturalisztikusan felülfestik, luminálják. Ezt a zománcfajtát nálunk erdélyi zománcnak nevezték el, de főleg Felsőmagyarországon, ennek az erdélyi fejedelmek érdekkörébe került keleti felében virágzott, különösen

Kassán, majd bányavárosainkban, ahol a XVII. század második felében először merülnek föl az ötvösmunkákat francia mintára díszítő alakos, zománcos miniatűr képek. Ezek egyik kiváló mestere a Selmecbányái *Weigl* Bertalan volt, akitől Iparművészeti Múzeumunk s a lőcsei és a Selmecbányái evangélikus templomok őriznek szép munkákat.

Erdély mesterei, mint például a lőcsei születésű Hann Sebestyén, aki vándorútjában vetődött Nagyszebenbe s ott telepedett le, inkább vert művű munkákkal remekelnek. Az edényeiket díszítő, rendkívül bravúros, többnyire mozgalmas jeleneteket ábrázoló magas domborművű képeik mintájául svájci és német metszetek szolgálnak.

1711 után a kiűzött töröktől elpusztított s a császári hadaktól leigázott Magyarország kulturális téren Bécs befolyása alá kerül. A nagyszámmal épülő templomok és főúri kastélyok mesterei onnan kerülnek ki. Csak kisvárosainkban teng provincializmussal telített sajátos művészet. A régi hagyományok keretéből kiemelkedve itt-ott egy-egy magyar mester is érvényesül. A kassai születésű Szilassy János ötvös Lőcsén zománcos képekkel és virágokkal díszített rokokó stílusú úrmutatóival, kelyheivel és ezüst feszületeivel szinte elárasztja Felsőmagyarországot. A XIX. század első felében Hann Sebestyén stílusát kelti új életre a rimaszombati születésű Szentpétery József, aki 1837-ben finom ízlésre valló, történelmi tárgyú s pompás bravúrral készült ezüst domborműveivel Párizsban is feltűnést kelt.

Iparművészetünket s az országban szétszórta dolgozó mestereit Kossuth Lajos rázza föl a tespedésből, aki 1843-ban meglepően gazdag műiparkiallítást rendez Pesten. Az 1848/49. évi szabadságharcnak orosz segítséggel történt leveretése ismét a bécsi műipar gyarmatává teszi Magyarországot s iparművészetünk az 1867. évi kiegyezés után is csak lassan kapott erőre. A mai magyar iparművészet alig harminc éves, de kezdve Zsolnay Miklóson, a világhírű keramikuson, nem egy kiváló mesterrel dicsekedik, akiknek egy része már az 1900. évi párizsi világkiállításon is megérdemelt nagy sikert aratott. A világháború, de főleg az országnak Trianonban történt földarabolása, mint egész kulturális életünket, iparművészetünket is válságba sodorta, legfőképpen azért, mert évszázados múltú s kultúrájukban magyar, felvidéki és erdélyi városainkkal együtt iparművészetünket is megfosztotta leghálásabb közönségétől.

RÓZSAFFY DEZSŐ: MŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYEINK

iteles feljegyzések tanúskodnak az Árpád-házi magyar királyok műszeretéről. Ez a műszeret megvolt az Anjou-k alatt is és tetőpontját érte el a nagymagyar renaissance-fejedelem, Korvin Mátyás, uralkodása alatt. Országunk nagy veszteségére évszázadok háborúskodása folyamán, számos műemlék pusztult el, a gyűjtött kincsek – gondoljunk csak a Korvinákra – többnyire szétszóródtak. Amit a török-tatár el nem pusztított vagy el nem hordott magával, az Bécsbe került, az osztrák uralkodóház kincstárába és jóformán csak hírmondóul maradt itthon egy-egy nevezetesebb műemlék vagy műtárgy. Ugyanez a sors érte főuraink, a Thurzók, Nádasdyak, Lisztyek kincseskamráit, gyűjteményeit. Egyedül a XVII. században keletkezett Esterházy-gyűjtemény állta az idők vasfogát és menekedett meg, valóságos istenáldásként, a szétszóródástól, hogy magja, alapja legyen Szépművészeti Múzeumunk régi képtárának. Fejedelmi gyűjtemény, mint más szerencsésebb országokra, nem maradt ránk. Művészeti közgyűjteményeink története ennél fogva csak a XIX. században kezdődik, amikor az öntudatos polgárosodás tettebreddésével, a nemzet vezetőférfiai, mélyen áthatva a művelődés szellemétől, lángoló lelkesedéssel és bő áldozatkészséggel igyekeznek betölteni a multunk mostohasága következtében előállott hézagokat.

Mindjárt a század elején, az 1802-iki országgyűlésen lépett föl József nádor azzal a tervvel, hogy a gróf Széchenyi Ferenc által ugyanazon évben a nemzetnek ajándékozott régiség-, érem- és könyvtár befogadására múzeum építtessék. Az anyagi eszközök hiánya miatt a terv csak lassan

érett meg és egy emberöltőre volt szükség, míg a *Nemzeti Múzeum*, a gróf Batthyány Antal hercegprímás ajándékozta telken, Polláck Mihály kitűnő terve alapján megépülhetett. A Nemzeti Múzeum *Képtára* 1846 márc. 19-én nyílt meg s az újkori magyar festők művein kívül tartalmazta a Pyrker László egri érsek által ajándékozott 194 darab régi festményt. Ez volt első nyilvános művészeti gyűjteményünk.

A másik jelentős lépés volt e téren az *Országos Képtár* megalapítása, amelyet lehetővé tett a herceg Esterházy-gyűjteménynek 1871-ben a magyar állam által történt megvásárlása.

A 637 festményből álló gyűjtemény már korábban (1865 június 7. és 8-án) Bécsből Pestre szállított és a Magy. Tud. Akadémia akkori elnökének, gróf Dessewffy Emilnek, kezdeményezésére az Akadémia palotájának II. és III. emeleti helyiségeiben helyeztetett el.

A képtár megnyílt ugyanazon év december 12-én. „A művészeti gyűjteményekben szegény magyar fővárosnak e képtár mérhetetlen gazdagodást jelentett” – írja Meiler Simon.¹⁾

Az Esterházy-anyaghoz csatoltattak a megvásárlás után a Nemzeti Múzeum képtárának régi festményei, köztük a már említett Pyrker-féle képek egy része, amelyet szerencsésen egészített ki Ipolyi Arnold besztercebányai püspöknek adománya, ugyancsak 1871-ben, amely olasz trecento-mesterek festményeiből állott.

Az *Országos Képtár* negyven esztendőn át teljesítette a reábizott hivatást. Egykor méltatlanul gáncsolt vezetőjének, a nagytudású Pulszky Károlynak, teljes elégtételt szolgáltatott az utókor, mert ő volt az, aki előrelátó tervszerűséggel megvetette a mai *Szépművészeti Múzeum* alapjait.

I. AZ ORSZ. MAGY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

Pulszky Károly javaslata alapján, melyet Wekerle Sándor miniszterelnök teljes egészében magáévá tett, határozta el 1894-ben a magyar országgyűlés, hogy a honalapítás ezredik évfordulójának méltó emlékeztére Szépművészeti Múzeumot alapít. A főváros által adományozott telken Schickedanz és Herzog műépítészek terve alapján épült a Múzeum 1900-1906 között.²⁾

A megnyitás idejében, az 1906. év végén, csupán a két képtár (rég

¹⁾ V. ö. Az Esterházy-képtár története. Budapest, a Szépművészeti Múzeum kiadása. 1915.

²⁾ Gyűjteményeibe olvadt az Országos Képtár egész festmény-, rajz- és metszet- anyaga, továbbá a Nemzeti Múzeum Képtárának még be nem kebelezett része. Nagymértékben járult gyarapításához a Pálffy János gróf által 1907-ben végrendeletileg a nemzetnek hagyományozott és 1913-ban rendeltetésének átadott nagyértékű gyűjtemény, amely régi és modern mesterek műveiből állott, továbbá jelentős állami vásárlások, amelyeket Pulszky Károly még a megnyitás előtt végzett.

és modern) volt rendezve. Az eredeti és gipszszobor gyűjtemények fölállítása, a modern képtár átrendezése, a különböző osztályoknak nehéz időkből számottevő anyaggal való gyarapítása, az új Magyar Képtár megnyitása, az utolsó másfél évtized tevékenységének eredménye, amely idő óta Petrovics Elek főigazgató áll az intézet élén.

Rövid séta keretében, futólagosan – amennyire terünk engedi – mutassunk rá gyűjteményeink főbb darabjaira.

A Régi Képtárban³⁾ az olasz trecento számos nagyértékű darabja közül ki kell emelni *Bernardo Daddi* angyaloktól környezett „Trónoló Madonnáját”.*)

A Képtár legnagyobb kincse *Raffaello* „Esterházy Madonnája”, amely Firenzében 1508-ban készülhetett. A tempera aláfestés befejezetlen maradt, ami fokozza a festmény érdekességét és eredeti báját. A hozzávaló tollrajzot az Uffizi-gyűjteményben őrzik. Jelentékeny *Ridolfo Ghirlandaio* „Pásztorok imádása” teljes névaláírással és évszámmal (1500). A velencei iskola főbb mesterei: *Crivelli* „Madonna a gyermekkel”, a középeurópai múzeumokban alig található ritka darab, *Gentile Bellini* „Cornaro Katalin arcképe”, amely a ciprusi királynőt ugyanazon viseletben ábrázolja, mint azt a művésznek a velencei Akadémián levő nagy festményén („A szent kereszt csodája”) láthatjuk, amelyen a királynő az előtérben térdel. *Giorgione* kitűnően érvényesül „Férfiarcképével”, valamint elvesztett önarcképéhez szolgált eredeti tanulmányával, továbbá egy érdekes töredékkel, amely valószínűleg nem sokkal régebbi másolata annak az ugyancsak elvesztett festménynek, amely az Idahegyi pásztorokat ábrázolta a kitett Paris gyermekkel.⁵⁾ Id. *Palma, Tizian, Veronese, Tintoretto* arcképei kitűnően jellemzik e mesterek művészetét. Külön kell rámutatnunk *Seb. del Piombo* pompás „Férfiarcképére”. *Tiepolo* lóháton ábrázolt „Szent Jakab”-ja teljes értékben mutatja a kései velencei művészet könnyed dekoratív stílusát, éppen

A Szépművészeti Múzeum igazgatósága alá a következő gyűjtemények tartoznak:

I. *Képtári osztály*: 1. Régi képtár. 2. Modern képtár. 3. Új magyar képtár. (VI., Andrássy-út 69.)

II. *Szoborosztály*; 1. Antik szobrászat. 2. közép- és újkori szobrászat. 3. Modern szobrászat. (XIX. és XX. század.) 4. Gipsz-másolati gyűjtemény.

III. *Grafikai gyűjtemény*.

IV. *Történelmi képcsarnok*. (A Magy. Tud. Akadémia 111. emeletén.)

V. *Hopp Ferenc Kelet-ázsiai művészeti múzeum* (VI., Andrássy-út 103.)

³⁾ 1831 kiállított darabot számlál. A festmények az előcsarnokban (freskók, Kiszombi oltár) továbbá az épület I-III. emeletén tizenhét teremben és tizenhat kabinetben vannak elrendezve, nemzetek s ezeken belül időrend és iskolák szerint. V. ö. Petrovics fciék „Szépművészeti múzeumunk”-ról. Debreceni Szemle II. évf. 1. sz.

*) W. Suida és O. Sirén szerint *Orcagna* műve.

⁵⁾ Több neves kutató a festményt eredetinek tartja. V. ö. Burlington Magazine 1928. márc. sz. Sir Martin Conway „Giorgione a discovery”.

MAGYARORSZÁG MŰKINCSEIBŐL. I.

Raffaello: Esterházy-Madonna (Szépművészeti Múzeum)

úgy, mint *Guardi* velencei vedutákat ábrázoló kis sorozata (a Pálffy-gyűjt.-ben) e korszaknak a naturalizmus felé hajló másik irányát. A milánói mesterek művei között találjuk *Borgognone*, majd *Gaud. Ferrari* „Sírbatételét”, *Sodorna* „Krisztus ostromtatását”, Leonardo tanítványai közül: *Luini*t, *Gianpetrinót*, *Ces. da Sestót* és *Beltraffiót*, az utóbbit két jelentékeny festménnyel. Az egyik a nagyméretű (195X147.5 cm) „Lodi-i Madonna”, a másik a „Madonna a gyermekkel”, amelyen a Madonna feje teljesen leonardeszk. A ferrarai mesterek közül nem mellőzhetjük *Fr. Cossát* („Zenélő angyalok”) és *Lor. Costát*. A bolognai *Franciát* különösen a Pálffy-gyűjtemény „Madonnája” állítja méltóképen elénk. A bergamoi és bresciai iskolákat néhány pompás arcképből ismerjük meg, amilyenek *Lor. Lotto*, *Romanino*, *Moretto* művei. A pármai művészek közül elég, ha *Coreggiót* említjük: a „Madonna a gyermekkel és egy angyallal” érett idejéből származó pompás alkotás, amely a mester minden kiváló kvalitását ragyogtatja. Az újabban fölkapott génuai *Magnasco* változatos modorát különböző idejéből származó több jeles alkotásán tanulmányozhatjuk.

Múzeumunk spanyol terme régóta hírnévnek örvend. A sevillai és kastiliai iskolákból származó több ritka becsű oltárkép ad fogalmat a korai (XV-XVI. századi) spanyol festészetről. A *Murillótól* származó hat festmény művészi értékre nem egyenlő, de a „Madonna a kenyeret osztó gyermek Jézussal” kétségkívül főművei közé számít. *Velazquez* művészete kevésbé érvényesül az „Étkező parasztcsalád”-ot ábrázoló korai festményén, annál inkább jut szóhoz *Ribera* „Szt. András vértanúsága” című szép kompozíciójával. *El Greco* korai toledói korszakából való elsőrendű „Magdolná”-ja, míg „Angyali üdvözet”-e az 1600-as évek elején készülhetett. *Goya* öt festménye közül csupán „Bermudezné arcképé”-t és a méltán hírneves „Vízfordonó”-t említjük, amely utóbbit a művész nyolcvanéves korában festette Bordeauxban.

A korai németalföldi mesterek csoportjában *Gérard David* és *Petrus Christus* jelentős alkotásaival találkozunk. A nagy flamand mesterek alkotásai közül kimagaslik *id. Pieter Brueghel* „Ker. Szt. János prédikációja” (gróf Batthyány Iván letété), az egyetlen eredeti példány, amely után számos régi másolat készült. *Rubens* művészetéről több arckép és tanulmány, továbbá egy kompozíció „Mucius Scaevola” ad fogalmat. *Van Dyck* „Kettős arcképé”-vel, *Jordaens* erőteljesen komponált, csillogó színezésű „Ádám és Éva”-jával és pompás „Férfiarckép”-ével válik ki. Számos jeles munkával szerepelnek a kisebb mesterek is, mint: *Teniers*, *Sieberechts*, *Gonzales Coques* stb. A holland festőművészet gazdag és válogatott sorozatban jut érvényre gyűjteményünkben. A nagyok legnagyobbika, *Rembrandt*, két hiteles művel szerepel, az egyik az 1642-ben készült „Öreg rabbinus”, a másik „Szt. József álma”, 1650-ból, teljes

egészében adja vissza a mester mély fölfogását és felülmúlhatatlan festői értékeit. Nagy számban vannak képviselve tanítványai és követői: *Eeckhout, Flinch, Maes, Viktoors* stb. *Aert de Gelder* „Eszter és Mardocheus” festményével közel jut mesterének színvonalához. A tájfestők közül a két *Ruysdael*, Salomon és Jacob, több kitűnő festménnyel szerepel, de ugyancsak szóhoz jutnak *van Goyen, Kessel, Everdingen, van der Naer* stb. *A. Cuyp* „Delelő tehének” című festménye elsőrangú alkotása ennek a mesternek. A genre-festők sorában ott találjuk *Pieter de Hooch*-nak csöndes bájában kitűnő „Olvasó nő”-jét, *I. M. Molenaer*, a két *Ostade, Jan Steen* stb. kiválóan jellemző darabjait. Az arcképfestők közül említsük *Franz Hals*-ot két pompás alkotással, *Moreelse*-t, *Th. de Keyser*t és végül a delfti *Vermeer*-t, akinek „Női arcképe” dísz, büszkesége múzeumunknak.

Francia gyűjteményünk, sajnos, nem mondható elég gazdagnak. Ha Poussin, Watteau és köre, a „XVIII-ème siècle” kitűnő művészei hiányoznak, ennek fejében némi kárpótlást nyújtanak olyan mesterek, mint *Aug. Quesnel* „Fiatal nő gitárral”, *Simon Vouet* „Apolló és a múzsák” c. festményei, *Charles Lebrun* „XIV. Lajos apothéozisa”, *Claude Lorrain* „Campagnai tájkép”-e, *Hubert Robert* „Antik romok”-at ábrázoló finom kis képe, *Greuze*-nek pompás férfiarcképe, mely Randon de Boisset műgyűjtőt, a francia Akadémia tagját ábrázolja, *Leop. Boily* „Látogatás a nagyapánál” c. bájos festménye, és i. t.

Az angol gyűjtemény, noha szerénynek mondható, a szigetország hírneves arcképfestőinek mindegyikétől ad – *Romney*-t kivéve – egy-két mutatványt. *Reynolds* („Hughes tengernagy arcképe”), *Gainsborough, Raeburn, Hoppner, Lawrence* stb. képviselve vannak. *Constable*-től két tájkép látható, melyek közül az egyik finom és szellemes vázlat: „A waterloo-i csata jubileumi ünnepe East-Bergholtban.”

A német és osztrák mesterek művei négy kisebb termet töltenek meg. *Hans Baidung Grien, A. Altdorf* er, az id. *Holbein* munkái mellett, az id. *Cranach* számos festménye közül külön kell kiemelniük „Szt. Katalin eljegyzése” c. elragadóan bájos alkotását, továbbá *A. Dürer* „Férfiarckép”-ét.

A régebbi magyar mesterek közül meg kell említeniünk Pannóniai Mihályt (a trónoló „Ceres”-t ábrázoló festménye a ferrarai mesterek munkái között látható), aki *Giorgio da Ongaróval* együtt a ferrarai Esték udvaránál működött. Ismeretlen XVI. századbeli (M. S. jegyű) mester kitűnő munkája „Szűz Mária találkozása Erzsébettel”. A pozsonymegyei származású *Kupetzky János* arcképeinek sorából kiválik a „Fuvolázó férfi” és „A művész és családja”. Az Angliában udvari festőként működött *Bogdány Jakabtól* jó csendéleteket látunk, a szász király udvari festőjétől, *Mányoki Ádám-tól*, „II. Rákóczi Ferenc fejedelem” arcképét stb.

A *Modern Képtárban**) nyomon követhetjük a magyar festészet fejlődését. A század elején nálunk is érvényesül a „nazarénus” irányzat, az eszményítés felé hajlanak művészeink, akik túlnyomóan Olaszországot keresik fel tanulmányi célból. *Id. Marko Károly* Firenze mellett telepszik meg családjával. Egész sorozat festménnyel szerepel. Sima festési modorát nagyobbára követik fiai: ifj. Károly, Ferenc és András. A század közepén *Barabás Miklós-é*, a népszerű „biedermeier”-kori arcképfestőé a pálma („Nikolics Sándorné arcképe”). Róma helyett festőink most Bécsset keresik föl és a bécsi iskola hatása ebben az időben túlnyomó. Példa erre *Borsos József*, akinek „Bál után”-ja egyszersmind az új műfajnak, az *életképnek*, kezdődő népszerűségét jelzi. A szentpétervári cári udvarnál, majd* rövidebb ideig Parisban működött *Zichy Mihály* („Tivornya II. Henrik idejében”) és ugyancsak külföldön, Angliában, lett hírnevessé *Brocky Károly*, a kiváló arcképfestő („Miss Wilkinson”, „Felesége arcképe” stb.). Cogniet-nek volt tanítványa Parisban *Madarász Viktor*, aki 1859-ben megfesti „Hunyadi Lászlót a ravatalon”, mellyel díjat is nyer a párisi Szalonban. *Munkácsy Mihály* is Parisban tett világhírnévre tett szert és az egykorú francia kritika büszkén írta róla, hogy „inkább francia, mint magyar”. Barátja és kortársa, a tájképfestő *Paál László*, a barbizoni-iskolához csatlakozott, Fontainebleau erdeit festette és fiatalon ért tragikus véget. Teteme ma is francia földben pihen. Mindkét nagy magyar mesternek válogatott művei két külön termet töltenek meg. A hatvanas években festőink többnyire Münchenben tanulnak Pilotynál, így *Benczúr Gyula* („Vajk keresztelése”), *Liezenmayer Sándor* („Magyarországi Szt. Erzsébet”) és *Székely Bertalan*, akinek nagy történelmi vásznainál művészi szempontból többet mondanak friss vázlatai, tanulmányai és pompás „önarckép”-e.

Pilotynál tanult *Szinyei-Merse Pál* is, de lényegesen eltérő útra tért. Az impresszionizmus előfutárja nálunk. A „Hintázok” (1869), a „Majális” (1873), a „Lilaruhás női arckép” (1874) büszkeségei a modern magyar képtárnak, festőjüket közel hozza a francia impresszionistákhoz, akiket nem ismert, de megközelítette őket érzésben és fölfogásban. Közép-Európában ez egyedülálló jelenség és külön jelentőséget ad Szinyei művészetének.

Mészöly Géza, *Gyárfás Jenő*, *Deák Ébner Lajos*, *Bihari Sándor*, *Hollósy Simon* és még sok más érdemes festőnk művészetében csendül ki a századvég kaleidoszkópszerűen változatos és gazdag termése.

A XIX. század francia festészetének fejlődéstörténeti szempontból kiváltképpen jelentős mesterei közül képviselve látjuk *Delacroix-t*. („Az

*) A itöbb mint 800 darab festmény a Múzeum I-III. emeletén huszonnégy teremben és 4 kabinetben van elhelyezve fejlődéstörténeti sorrendben.

arabs és lova”, a „Chiosi vérengzés” vázlata), *Chassériau-t* („Táncosnő”), *Corot-t* („Coubroni tájkép”, „Olaszországi emlék”), *Coûture-t* és *Mület-t*, *Boudin-t*, *Troyon-t* két és *Daubigny-t* négy ritka értékű festménnyel stb. Az impresszionista iskola élén találjuk *Manet-t* („Kanapén ülő hölgy”); *Monet*, *Pissarro*, *Cézanne* kitűnő vásznakkal szerepelnek, nemkülönben *Toulouse-Lautrec* és *Gauguin*. A nyolcvanas-kilencvenes évek művészete is szóhoz jut: *René Ménard*, *Harpignies*, *Lucien Simon*, *J. Emil Blanche* és mások neveivel találkozunk.

A bécsi, müncheni és berlini mesterek: *Füger*, *Waldmüller*, *Danhauser*, *Makart*, *Amerling*, *Rahl*, *Pettenkofen*, *H. Canon*, majd *Lenbach*, *Stuck*, *Böcklin*, *Leibl*, *Uhde*, *Zügel*, *Menzel*, *Liebermann* éppen úgy képviselve vannak, mint a belgák: *Stevens*, *Courtens*, *F. Knopf*, az olaszok: *Favretto*, *Segantini*, a spanyol *Zuloaga*, a hollandok: *Israels*, a *Maris testvérek*, *Mauve*, az angolok: *Austen Brown*, *Shannon*, a svédek és norvégok: *Zorn*, *Thaulow*, a finnek: *Axel Gálén Kalela* stb.

A nemrég megnyílt *Új Magyar Képtár*⁷⁾ a mai magyar képzőművészetet igyekszik bemutatni Rippl-Rónai és a nagybányai iskola fellépésétől máig. *Ferenczy Károly* oeuvre-jének legjavát látjuk egy teremben összegyűjtve, mellette *Réti*, *Thorma*, *Iványi-Grünwald* festményei. Kisebb gyűjteményekkel szerepelnek *Rippl-Rónai József*, *Csók István*, *Fényes Adolf*, *Kosztai József*, *Perimutter Izsák*, br. *Mednyánszky László*, *Vaszary JÓMOS*, *Rudnay Gyula*, br. *Hatvány Ferenc* stb., körülöttük az újabb magyar iskola jeleseinek, festőknek és szobrászoknak tekintélyes sora.

*

Antik szobrászati gyűjteményünknek alapját az *Arndt-gyűjtemény* teszi, amelyet a magyar állam 1909-ben vásárolt meg. A kiállított darabok számát tekintve ez a gyűjtemény, noha szerénynek mondható, mégis fogalmat adhat az antik művészet jelentőségéről, kapcsolatban az 1915-ben ugyancsak *Arndtól* vásárolt értékes, körülbelül 800 darabot számláló, antik terrakotta-gyűjteménnyel, amelyben az archaikus példányoktól elkezdve az u. n. tanagráknak, továbbá egyiptomi, délitáliai és kisázsiai válogatott daraboknak gazdag sora van együtt.

közép- és újabbkori szobrászati osztályunknak törzsét az olasz renaissance-szobrászat gazdag anyaga teszi, amelyeket részben *Pulszky Károly* vásárolt, részben *Ferenczy Istvánnak*, az „első magyar szobrász”-nak, gyűjtéséből származnak. A jelentősebb darabok közül említsük *Michelozzo* „Madonna”-ját, *Agostino di Duccio* remekét, „Gábor Arkan-

⁷⁾ A Régi Műcsarnok első emeleti helyiségeiben egy felsővilágítású és 8 oldalteremben 175 festmény, 15 szobor és 47 grafikai mű, rajz, pasztell, vízfestmény van kiállítva.

MAGYARORSZÁG MŰKINCSEIBŐL IV.

Rembrandt: Szt. József álma

(Szépművészeti Múzeum)

Van der Meer van Delft: Női lépmóns

(Szépművészeti Múzeum)

Claude Lorraine: Villa a római Campagnóban (Szépművészeti Múzeum)

gyal"-t, *Luca della Robbia* terrakottáját, amely „Krisztus és Szt. Tamás”-t ábrázolja, a kis bronzok közül *Bellano* ritka szépségű „Európa el-rablását”, továbbá egy kis lovasszobrot, amelyhez *Leonardónak* a Sforza-emplékmű számára készített kis tervvázlata szolgálhatott mintául.

Egy „Madonná”-t ábrázoló kőszobor (1400-ból), továbbá egy kis góti-kus elefántcsontfaragvány (a XIV. századból) adnak fogalmat a francia szobrászatról.

A rajnai szobrászatnak kitűnő példája egy 1430-ból származó Madonna, melynek anyaga színezett kő, továbbá Szűz Mária és Ev. Szt. János festett faszobrai (1500 körül); ezekhez járul néhány újabb szerzemény, mint *Tilman Riemenschneider* „Madonná”-ja és *Leonhard Kern* „Három gráciá”-ja stb.

A XIX. és XX. század magyar szobrászata két teremben tárul elénk. *Ferenczy Istvánnak*, *Thorwaldsen* tanítványának, arcképszobrain kívül ott látjuk főművét „A szépművéség kezdete” c. márványszobrát. *Izsó Miklós* jellegzetesen magyar terrakotta szobrocskái, vázlatai, egy szekrényt töltenek meg. *Stróbl Alajos* finom „Női feje”, *Zala György* „Férfi mellszobra” mellett, *Fadrusz János*, *Ligeti Miklós*, *Kisfaludy-Stróbl*, *Szentgyörgyi*, *Pásztor*, *Csikasz*, *Lányi*, *Simay*, *Beck ö.* *Fülöp*, *Vedres*, *Lux* stb. sorakoznak föl. A harmadik terem a külföldi mestereké. A belgák közül *Meunier* jelentékeny művekkel szerepel, mint „A kikötőmunkás”, „A tékozló fiú” stb., mellettük látjuk *Lagaë*, *Van der Stappen*, *Rousseau*, *Minne* szobrait, a franciák között *Rodin* „Ércorszak”-át. „Jean Paul Laurens” képmását és a „Csók”-nak márványba faragott igen finom kisebb változatát. *Maillolnak* több kis szobrát stb. A német és osztrák szobrászatot *Hildebrand*, *Stuck*, *Lederer* stb. képviselik. A horvát *Ivan Mestrovic-näk* egy korai művét látjuk: „Anya gyermekével.”

A grafikai gyűjtemény körülbelül 10.000 drb régi és modern rajzot tartalmaz. Képviseivel vannak *Raffael*, *Leonardo da Vinci*, *Tizian*, *Veronese*, *Tiepolo*, *Van Dyck*, *Rembrandt*, *Jordaens*, *Claude Lorrain*, *Poussin*, *Watteau*, *Boucher*, *Fragonard*, *Corot*, *Manet*, *Altdorfer*, *Huber*, *Dürer*, *Menzel*, *Feuerbach*; magyar mestereink között: *Munkácsy*, *Székely*, *Lotz*, *Paál*, *Szinyei*, *Mednyánszky* stb. kisebb-nagyobb sorozatokkal szerepelnek. A régi és modern metszetek száma kb. 120.000, köztük XV. századbeli munkák, *Hercules Seghers* metszetek, *Dürer*, *Rembrandt*, *Goya* grafikai oeuvre-je csaknem teljes sorozatban stb.

A *Magyar Történelmi Képcsarnok* a magyar politikai és művelődéstörténelem fontosabb egyéniségeit, eseményeit, helyeit igyekszik lehetőleg korhű festményekben, grafikai és plasztikai anyagban az utókor számára megőrizni. Nem annyira a művészi, mint inkább a történelmi szempont szolgál mérvadóul az anyag gyarapításánál. A gyűjteményben, amely

közel 1500 festményt és szobrot és kb. 50.000 grafikai darabot tartalmaz, vannak művészi szempontból is számottevő alkotások.

A *Keletázsiai Művészeti Múzeumot* Hopp Ferencnek köszönhetjük, aki budapesti házáat a benne levő gyűjteménnyel együtt 1919-ben a magyar államnak ajándékozta. Ehhez a gyűjteményhez csatoltattak utóbb más közgyűjteményekben levő, a keletázsiai művészet köréhez tartozó műtárgyak. Indiai, perzsa, kínai és japán eredetű kisplasztikát, fa- és csontfaragványokat, üvegflakonokat, bronz, jade és nef rit tárgyakat, festményeket, porcellánt, keramikát stb. tartalmaz topográfiai elrendezésben, időrendben és technikák szerint osztályozva.

II. SZÉKESFŐVÁROSI GRÓF ZICHY JENŐ MÚZEUM

Gróf Zichy Jenő a tudományos világ előtt elismertté tette nevét keleti expedíciójával, melynek célja volt a magyarok őshazáját föl kutatni. Atyjától örökölt tekintélyes gyűjteményét végrendeletileg a fővárosra hagyta. A hagyományozó nevére elnevezett Múzeum 1921-ben nyílt meg. Körülbelül száz darabból áll a képtár, amelyhez néhány szobormű és iparművészeti tárgy járul. A korai olasz képek csoportjában figyelemreméltó a *Taddeo di Bartolo*-nak tulajdonított triptychon. A gyűjteménynek kétségkívül legjelentősebb darabja *Giov. Batt. Morone* pompás férfiképmása, mely „Jacopo Gontareno”-t ábrázolja. (Teljes szignatúrával és 1575. évszámmal.) A kései barokkfestők közül *Strozzi*, *Guercino* stb. említendőek. Számban a németalföldi iskola van túlsúlyban. A hollandi kismesterek társaság- és parasztképeit, táj festményeit és csendéleteit *Drooch-Sloot*, *Beerstraten*, *Salomon Ruysdael*, *Corn. Decker*, *W. Claesz Heda* stb. képviselik. A vlámok közül a *Ryckert-ek* *Fr. Synders*, *id. Pourbus*, *Corn, de Heem* válnak ki. Művészi értékével figyelmet kelt néhány francia festmény: *Lebrun*, *Largillière* és *Rigaud* képmásai, *Greuze* finom „Leányfeje.” A magyar *Kupeczky* egész sorozattal szerepel. Elsőrangú munka *Mányoki Ádám* franciás stílusú férfiképmása, mely *Werthern György* grófot ábrázolja. *Id. Marko Károly* tájképei átvezetnek a XIX. századba.

Fővárosunk vezetősége a művészet pártolásának nemes hivatásából mindig kivette és kiveszi részét. Tanúsága ennek az a számottevő művészeti anyag, amelyet alkalmas muzeális helyiség hiányában jelenleg elraktározva tart és amely a klasszikus-romantikus, a biedermeier és az utána következő korszak mestereinek (Markó-család, Zichy, Barabás, Borsos, Munkácsy, Ferenczy Károly) kiváló alkotásain kívül tartalmazza és felöleli művészeti termelésüknek javát egészen a legújabb időkig.

MAGYARORSZÁG MŰKINCSEIBŐL V.

Moroni: Canturini Jakob képmása

(Budapest Székesfőváros gróf Zichy Jenő múzeuma)

Le Brun: Férfiképmás

Delacroix: A fehér ló (Dr. Majnuszky Pál gyűjteménye)

III. VIDÉKI MŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYEINK

Első helyen áll a *Keresztény Múzeum* Esztergomban, amelyet Simor János hercegprímás (1813-1891) alapított. A közép- és újabbkori magyarországi mesterek munkái közül első helyen említendők *Kolozsvári Tamás* oltárképei. A régi olasz mesterek a XIV-XVII. századig vannak képviselve, de találkozunk németalföldi, német és osztrák mesterek munkáival is. A Múzeum iparművészeti tárgyokban is gazdag (kínai és japán porcellán, delfti fayence, németalföldi gobelin, velencei csipke, érmek és plakettek, elefántcsontfaragványok stb.)

A Dóm kincstára remekeit őrzi a közép- és újabbkori ötvösművészetnek, ilyenek: egy Békecsóktábla a XI. századból, egy ékkövekkel gazdagon díszített királyi eskü-kereszt (magyar filigrán munka a XII. századból), magyar sodronyzománc technikával készült gótikus kelyhek stb. Külön kell megemlékezni Mátyás királynak ékkövekkel gazdagon díszített „Kálváriájáról” (magassága 72 cm.), melynek felső gótikus része Magyarországon készült stb., azonkívül egyházi ruhák, textiliák.

Vidéki közgyűjteményeink közül elveszítettük a legszámottevőbbeket, így a pozsonyi, kassai, besztercebányai, kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni, aradi, temesvári múzeumokat, amelyek csaknem kivétel nélkül a központból tápláltattak. Csonkamagyarország területén jelenleg harmincegy vidéki művészeti gyűjtemény van, többnyire a megyei székhelyeken. E gyűjtemények számára a közoktatásügyi kormányzat gyűjtési tervet dolgozott ki. A múzeumi gyűjtés e szerint főként helyi leletekből, ásatásokból származó és népművészeti emlékekre, továbbá a helybeli művészek műalkotásainak gyűjtésére szorítkozik.

IV. MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK

A XIX. század második felében a polgári jólét emelkedésével karöltve jár a műizlés fejlődése és nálunk is fokozott mértékben terjed a műgyűjtés. Tekintélyes magángyűjtemények keletkeznek, amilyenek a Gerhardt-, Enyedi Lukács-, Kilényi, dr. Elischer- és Ráth-gyűjtemények, amelyeknek egy része idővel széjjelszóródott, némely darabjaik külföldre, mások viszont budapesti köz- vagy magángyűjteményekbe kerültek.

Gyűjtőink száma azóta örvendetesen megsokasodott. Kétségtelenül haladásnak tekintendő az is, hogy a gyűjtés céltudatosabbá lett, műgyűjtőink érdeklődésük körét mind szűkebben határolt, sajátos területekre központosítják: a gyűjtés körét és anyagát egységesítették. Míg azelőtt csaknem kizárólag régi festményeket, metszeteket vagy iparművészeti

tárgyakat gyűjtöttek, újabban a XIX. századbeli magyar művészet mellett főként a francia művészet termékei felé fordult az érdeklődés.

Nem lehet célunk nagyszámú magángyűjteményeink jegyzékét felsorolni, meg kell tehát elégednünk azzal, ha néhány főbb gyűjteménynek jellegzetesebb műalkotásaira mutatunk rá.

Gróf Andrássy Gyula gyűjteményének legnevezetesebb darabja *Rembrandt* „önarcképe” (1630-ból). Azonkívül említendők: *Seb. del Piombo* „Keresztet vivő Krisztusa” (a madridi festménynek változata), a bécsi *Fugernek* „Lujza császárnőt”, II. Lipót hitvesét, ábrázoló életnagyságú arcképe, a barbizoni mesterek, *Rousseau*, *Diaz*, *Dupré*, *Millet*, *Troyon*, továbbá *Courbet*, *Claude Monet* és *Bastien Lepage* festményei, amelyekhez magyar mestereink: *Munkácsy*, *Mészöly*, *Paál* festményei csatlakoznak.

Báró Herzog Mór Lipót gyűjteményének főekességét és értékét hét Greco-festménye teszi, amelyek nevezetesebbjei „Krisztus az olajfák hegyén”, „Krisztus elfogatása”, az „Angyali üdvözet” és a „Szt. Család”; a négy Goya-festmény közül az „Ivókat” (1816) és a „Farsangi jelenet” említsük, továbbá *Pier Francesco Fiorentino*, *Frans Hals*, *Rubens*, *Van Dyck* festményeit stb. Elsőrangúan van képviselve a XIX. századbeli francia iskola: *Courbet* három tájképpel, *Corot* egy kiváló női arcképével, *Daumier* „Fürdőzők” c. festményével, *Manet* a „Rue de Berne”-nel, *Renoir* két festménnyel, köztük a „Henriot család” korai elsőrangú alkotása 1876-ból, *Manet*, *Sisley*, *Cézanne*, *Gauguin* stb.

Báró Hatvány Ferenc gyűjteményének súlypontját ugyancsak az újabb francia mesterek művei teszik: *Ingres* „Fürdőző nő”-je, a Louvre-beli festménynek kisebb változata, *Chassériau* nagyméretű „Trójai nők” c. festménye, továbbá egy kisebb pompás alkotása, azonkívül két *Delacroix*, hat Cowrbei-festmény, utóbbiak között a „Birkózók” és az „Alvó nő”; *Gericault*, *Daumier*, *Tassáért*, *Corot* „Marianne Gambey”, *Manet* „Az öngyilkos” és „Női arckép” (pasztell), három *Renoir*, továbbá *Munkácsy*, *Paál*, *Szinyei* festményei stb.

Báró Kohner Adolf gyűjteményének is főértékei a francia mesterek munkái: *Delacroix*, *Monticelli*, *Corot*, *Bastien Lepage*, *Gericault*, *Daumier* („Éneklő pár”) *Courbet*, *Manet*, *B. Morizot*, *Cézanne* („Csendélet órával”) *Renoir*, *Pissaro*, *Sisley* művei. Említendők még *Puvis de Chavannes* „Magdolna”-ja, *Gauguin*, *Toulouse Lautrec*, *Maillol*, *Maurice Denis*, *Bonnard*, *Vuillard* stb. festményei.

Dr. Majovszky Pál körülbelül 350 lapot tartalmazó XIX. századi rajzgyűjteményének legértékesebb részét ugyancsak a francia mesterek alkotják s közöttük elsőrangú lapok vannak, mint *Delacroix* „Fehér lova”, *Manet* „Miksa császár kivégzése”, *Courbet*, *Millet*, *Corot*, *Guys*, *Rodin*, *Maillol* stb. rajzai.

MAGYARORSZÁG MŰKINCSEIBŐL VI.

*Corot: Coubroun-i tájkép
(Szépművészeti Múzeum)*

*Manet: Kanapén ülő hölgy
(Szépművészeti Múzeum)*

E rajzok egy része ki volt állítva a francia kormány által a bécsi Secessio palotájában 1925-ben rendezett kiállításon. („Die führenden Meister der französischen Kunst im XIX. Jahrhundert”).

Glück Frigyes gyűjteményében különösen a XVII. századi hollandus festők vannak kitűnően képviselve.

Dr. Delmár Emil és *Dr. Wittmann Ernő* bronzgyűjteményeiben számottevő darabok vannak.

Ernst Lajos hungarikákat tartalmazó gazdag és változatos gyűjteményét a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé tette külön e célra épített kiállítási helyiségeiben.

Wolfner Gyula főképpen a XIX. századi magyar mesterek képeiből, vázlataiból és tanulmányaiból, továbbá népművészeti tárgyakból állította össze érdekes gyűjteményét.

Számosan vannak még, akiket érdemes volna felsorolni. Legyen elég ennyi. Gyűjtőink száma évről-évre öröndetesen gyarapodik, a régiek mellé újak kerülnek és áldoznak a műpártolás nemes hivatásának.

VISKI KÁROLY: MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

X. században a Kárpátok öve alatt egy sajátos egyéniségű, az akkori európai népek közt rokontalan helyezkedik el és szervez államot, – a magyar.

Keletről veti ide a népvándorlás áradata s olyan földön üti fel szállását, ahol előtte a Kr. előtti VI. századtól kezdve hasonló kultúrájú s részben vele rokon népek: szkíták, szarmaták, jazigok, gótok, hunok, avarok, bolgárok már előkészítették a talajt. Kelet mérhetetlen területeiről az állattenyésztő, síkföldi nomád népek fegyelmezettségével,

szervező tehetségével, sajátos hadi taktikájával érkeznek s az itt talált gyér és szervezetlen népelemeket néhány évtized alatt erős és marandó, európai mintájú államkeretbe foglalja össze. E keleti türk jellegű egyéniségének színeit hasonló etnikumok színeivel később is gyarapítja, véérébe fogadván már a középkorban besenyőket, bösözrményeket, kunokat s az újkorban ozmán-törököket. A sajátos gazdasági életforma és egykori földrajzi helyzet által determinált kultúrájával hozta akkori művészetét is, mely része annak a „keleti”, javarészt nomád jellegű kultúrának, amelynek határai Caesar korában Szibéria keleti széleitől Angliáig terjednek s amely határok századok alatt lassanként Kelet felé tolódnak s a magyar királyság megalapításával (1001) nagyjában a Kárpátok vonalára húzódnak vissza. E művészet mindig kis méretekben jelentkező (fémben: kisplasztika), hogy úgy mondjuk: hordozható, naiv, optimisztikus, az egyént nem sokra tartó s ezért szembetűnően stilizáló kedvű, mint a valóságban: ornamentikájában is növény- és állatkedvelő, vidám,

telt színeket szerető, nem l'art pour l'art, hanem alkalmazott s ebben a körben is olyan tárgyak körére terjedő, amilyenek alkotását a nomád életmód többé-kevésbé állandó mozgalma megengedi. *)

A nomád népre, bármily gazdag, hatalmas, pompaszerető, – ráillik a szegényember magagúnyoló vigasztalása: omnia mea mecum porto – kebelén kenyere, hátán háza. De éppen ezért fergetegként jelenik meg és tűnik el, ahogy a természet, az év fordulatai bőséggel áldják vagy szárazra szikkasztják legelőit, tápláló folyóvizeinek ágyait. Viszi természetesen művészetét is. Nem alkot tehát monumentális méretű épületeket, szobrokat s hasonlókat, amije van: apró, könnyű, hordozható; vele megy magán, asszonyán, könnyű sátrai közt; kedvelt állatain.

A magyar föld kimeríthetetlen gazdagsággal ontja a népvándorlás korának – maradandó anyagból, pl. fém-ből készült – emlékeit, amelyeknek legszebb analógiáit déli Oroszország területén találjuk meg, a népvándorlás egykori mozgalmas országútján. Mint ahogy a mai magyar pásztorművészet, nevezetesen a fafaragás analógiáit is Dél-Oroszország asszimilált türk fajú népei körében kereshetjük, amely utóbbiak tehát igazában nem az orosz, hanem a turáni alkotószellem eredményei. Azé a népszellemé, amelyet már bolygatatlan keleti helyzetében a nagy múltban gyökerező és magas színvonalú délázsiai és hellenisztikus kultúra sokszorosán megérintett – az archeológiai leletek egész tömegének vallomása szerint.

A magyarság tehát, ha későbbi történeti hivatását nem is tekintjük, kétségkívül egy egészen sajátos, keleti képzetvilágot, világszemléletet hozott magával s ezzel új színt, új szemléleteket, új formákat az európai népek együttesébe. E más, egyénies szín egyebek közt népművészetében is tükröződik ma is, ezer év múltán is.

Ez ősi, sajátos hagyaték adja a magyar népművészet mai képének egyik oldalát. A másik oldalon az ezeréves európai hatások tükröződnek, a tudatosan és tervszerűen egy ezredév alatt elsajátított európai kultúrának a magyar nemzet népi rétegeibe leszállt hatásai. Az előbbi oldal a magyar szellem hagyománybecsülő és konzerváló hajlamát és képességét bizonyítja; az utóbbi alkalmazkodó képességét s azt az asszimiláló készséget, amellyel az európai hatásokat egyénisége szűrőjén a maga sajátos ízlése és igénye szerint keresztülszűrte.

*) Ha a nomád szót használjuk, ezúttal bizonyára senki sem gondol a csavargó vándorcigányok életformájára és kultúrájára, hanem a nomádizmus fogalmában rejlő extenzív állattenyésztő gazdasági rendszerre s ennek lehetőségei és igényei szerinti művészgyakorlatra és művészetélvezetre. A nomádizmus a maga teljes erejével és teljes vagyonával mindenkor könnyedén mozgó, helyét könnyen változtató, amely oly tüneményes hatalommal is jelentkezhetik, mint a hunoké, akik Kínát és Rómát egyaránt fenyegették.

Bármint éleszti is bármely rejtett célú propaganda a fajok közötti ellentéteket, el nem vitatható, hogy az európai népek között ma már sokkal elevenebb, tudatosabb a műveltségbeli rokonság, mint az, mely valamikori nyelvi vagy etnikai kapcsolatok útján elméletileg felállítható. Hogy a magyarság a művelt nyugateurópai népek műveltségbeli, lelki rokona, azt nemcsak mai anyagi és szellemi műveltségszívonala bizonyítja, de ezeréves múltja is. Már a XI. században végkép hátat fordít Keletnek s árja népek közt testvértelenül nyugateurópai törekvéseivel s a nyugateurópai kultúra védelmében válik az európai művelt népek testvérévé. Évszázadról évszázadra lerója azokat az adókat – mindig mindent a maga idejében – amivel a nyugateurópai kultúra eszméinek tartozott, kezdve azzal, hogy a római keresztyén egyháznak már a XI. században a honfoglaló Árpádok véreből adott szenteket. A római keresztyén vallás, az európai szellemű királyság, a hűbériség intézménye, a lovagi eszmények példás szolgálata, a kerített városok iparának és kereskedelmének kifejlesztése és védelme, a román és csúcsíves városi templomok és falusi templomcskák százai, a humanizmus és renaissance fölkarolása, a könyvnyomtatás és reformáció gyors megértése és országos elterjesztése, különböző vallásfelekezetek szabadságának első európai törvénybeiktatása (1568. Torda), a nyugateurópai kultúra védelmében sokszori vagy százados vérontása, sőt elvérése magára hagyatottan, amiből majd minden későbbi szerencsétlensége következett, a politikai és lelkiismereti szabadság védelmében folytatott nehéz harcai – elég bizonyosság erre. Az évezredes európai műveltségközösség, a kulturális testvériség, az azonos műveltségideálok lendítő ereje természetesen nem maradt hatástalan a nagy magyar néprétegek keleti származású, eredetileg az ázsiai, keleteurópai síkok horizontját s e származás szerinti temperamentumot tükröző lelkületére sem. Az európai műveltségű társadalmi rendek műveltségkincse s ebben művésze, ha szegényesebben is, de valamely formában alább-alább szállt az egymás alá rétegződő társadalmi rendek szintjeire, a néplélek titokzatos kamaráiba, megtermékenyítvén, vagy legalább formálván az ősi hagyatékot. A tempó persze nem volt mindig országszerte azonos. Volt idő, mikor a magyar kultúra fénye az ország határain túl is világított s jött korszak, mikor pl. a Balkán határai mélyen nyomultak az ország testébe, teszem a török hódoltság idején vagy a világháború következtében. De bármily kedvezőtlen sorsfordulat ellenére éppen a magyar népkultúrából s legszembetűnőbbben a magyar népművészetből megállapítható, hogy az európai kultúrát a szélső keleti Kárpátok innenső oldaláig a magyarság terjesztette ki s a gyönyörű székely kapuk szimbolikus jelentősége abban van, hogy e kapukon kilépve, elhagyjuk a történeti európai kultúra területét. Ezen túl Bizánc, a görögkeletiség s a balkáni világszemlélet és életberendezés kezdődik. A legszélsőbb keleti színmagyar vármegyék: Udvar-

hely, Csík, Háromszék emberemlékezet óta szabad, autonómjogú, jobbára protestáns vallású népének a történeti román, gótikus, renaissance, barokk hatásokat tanúsító hímzéseit, fafaragásait, fatornyait, keramikáját, népviseletét egy egész világ választja el a hegyen túli bizánci-balkáni romano-szlávság hasonló csoportú művészetétől. Erdély földén európai szellemű népművészetet két nép produkál: a magyar és a szász.

Ha azt kérdezzük, hogy egyrészt a keleti színű és hatású örökséget, másrészt az ezzel többé-kevésbé elvegyült asszimilált nyugati elemeket a magyar nép mely rétegei képviselik, általában azt felelhetjük, hogy az előbbit a pásztorság, az utóbbit a falvak földművelő népe. Az ősi szabású extenzív állattenyésztés (melyben az állat télen is a legelőn élt) csak a XIX. század közepe táján áldozott le, a hagyományos pásztorélet és gyakorlat tehát csekély módosulással úgyszólván napjainkig élt bizonyos legeltetésre predesztinált területeken, különösen a vízszabályozások előtt, pl. a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze egyes területein. Az ősi módú juhászat és sertésenyésztés másutt is, pl. a Dunántúl erdőrengetegében, a Bakonyban. E területeken a XIX. század második felében még sikerült összegyűjteni a magyar pásztorság jellegzetes művészi alkotásait, gazdag sorozatokban, amelyek világos képet adnak sajátos, Európában a maga nemében egyedül álló ősi technikájukról, anyagaikról, ízlésükről, ornamentikájukról.

A pásztor a maga művészete anyagait természetesen környezetében találja meg. Ezek: az állati csont, szaru, bőr, szíj és a fa. Az állati anyagok művészi feldolgozásában, nevezetesen ennek technikájában még a XIX. században sem múlta felül ez anyagok hivatásos iparosa sem. Legnagyobb mesterek minden időben a juhászok voltak, akik aránylag legtöbb ráérő idővel rendelkeznek, nyájaik legkevesebbé kötik le figyelmüket. Remekbe készült darabjaik a szíjfonatok, nevezetesen ostorok, erszények (amiben tűzszerszámot: acélt, kovát, taplót, továbbá késüket tartották), amelyeken igen ősi szabású csontdíszítményeket, gombokat találunk. A szarut melegítéssel formálják, karcolással, véséssel díszítik, maratják. Ebből készülnek ivóedényeik, kürtjeik, sótartóik, az állat számára szükséges kenőcsök tartói, fésűk, újabban már óraláncok és egyebek is. De a fa anyagából is igen figyelemreméltó, igen ízléses holmit találunk. Ezek is, mint az előbbieket, általában apró tárgyak, amelyeket a pásztor magával hordoz s amelyeken nagy türelemmel, szeretettel, hosszú ideig dolgozik, míg megközelíti vele fantáziabeli ideálját. Fából készíti az ostornyeleket, részben ivópoharait, botjait, baltája nyelét stb. A pásztori faholmik között különösen kettőt kell kiemelnünk: a dunántúli erdőségek pásztorainak tükörtartóit („tükrosök”), amelyben bajuszpedrőjét is tartani szokta („Bajusz kell a magyarnak, mert ha nincs, odacsapnak” – mondja a magyar közmondás) és a juhászok kampósbotjait, ú. n.

„kampó”-it. Az elébbiben virít a pásztorművészet gyönyörű tarka, színes virágoskertje, míg a kampókon a kisplasztikának, nevezetesen az állatábrázolásnak oly leegyszerűsített, a lényegét csodálatos módon összefoglaló példáira akadunk, amelyek – mint általában a pásztorművészet legtöbb darabja – ezer évet meghaladó technikai gyakorlatról és a szüntelen megfigyelésből leszűrt kivételes tudásról tesznek tanúságot. E pásztori kisplasztika szelleme épp oly derült, optimisztikus, stilizáló, összefoglaló, mint a népvándorláskori emlékeké, bár a helyes összehasonlításnak nagy akadálya az anyagbeli nagy különbség, hiszen ama régi időkből csak a fém tárgyak maradtak ránk, a mai pásztor pedig a föntemplített anyagokból dolgozik, ahogy nyilván ebből dolgozott mindennapi használatára a népvándorlás korának nomád pásztora is, hiszen akkor is a fönsti anyagok voltak mindenkinek kezeügyében. De egészen a fémet sem mellőzi a mai pásztor sem, – rézből maga is önt baltát, fokost, fémmel veri ki, vagy önti be ostornyelét; erszényére gombokat fémből is formál, különösen sárga és vörösrézből, míg a nyélfélék ornamentikusan árkkolt mélyedéseit önnal vagy ólommal önti ki.

A mai magyar pásztor is, mint a népvándorlás nomádja, ahol erre lehetősége van, legszívesebben természetes környezete, a növényvilág és a nyájabeli állatok köréből veszi ornamentikája elemeit s akár ama régi kor művészete, maga is szívesen ábrázol egyebek közt viaskodó állatokat, hiszen e mozzanatok különösképpen megkapják figyelmét. Stilizáló, összefoglaló fogalmazás- és előadásmódja adja meg a lehetőséget arra, hogy az adott térrel gazdaságosan, a térkitöltés módján gondolkozva éljen, hogy vigyázzon a szimetriára, az egyensúlyra, ha nem is tudatosan, de az ősi gyakorlat ösztönös érzékével. Ez mutatkozik emberábrázolásában is, amelyben az ember ritkán más, mint pásztortársa vagy a törvény emberei (csendőrök), akikkel egyért-másért néha meggyűlt a baja, s gyakran a maga vagy inkább cimborája szeretője.

A magyar pásztorság tehát az ősi magyar népművészeti hagyaték örököse és hagyományozója, aki egy ezredév folyamán kétségkívül sokat változhatott, tanulhatott és felejthetett, de az ősi gyakorlat lényegét, szellemét megőrizte.

A pásztorinál számban sokkal hatalmasabb földműves rend, – hiszen az ország évszázadok óta elsősorban földművelő – részben ez ősi hagyaték, részben több-kevesebb európai befolyás hatására, legkivált pedig az előbbi rendétől különböző igényei és szükségletei szerint más területeken s többé-kevésbé másként művészkedik.

Az ország változatos földrajzi viszonyai szerint építi és díszíti házát, bútoraikat, gazdasági szerszámaikat, eszközeit. E változatos építkezés köréből ki kell emelnünk az erdélyi székelység faházait, különösen pedig ma Európaszerte páratlanul álló díszesen faragott s részben festett nagy-

kapuit. E monumentális nagykapuk építésével ekkora szeretettel Európa egyetlen népe sem foglalkozott s nem is őrzött meg annyit és oly klasszikus szépségűeket, mint az erdélyi magyarság. E kapuk valamikor erődítések részei voltak s a székelység, mint évezreden át katonai hivatású nép őrizte meg őket. A legrégebb meglévő ilyen kapu 1673-ból maradt ránk. Míg e kapukon a renaissance, barokk, rokokó díszítményeinek népies fölfogású elemeire bukkanunk, az erdélyi kis protestáns falusi templomcsokák mellett emelkedő hegyes fasisakú, négy fióktornyos erkélyes tornyok a román és csúcsíves kor divatjának magyar talajba ültetett hagyományairól beszélnek. Ugyancsak a román kor eleven hatására mutatnak dunántúli, nevezetesen balatonvidéki kőházaink gyönyörűen és változatosan ívelt tornácaikkal, míg a tört ívű s Erdély kivételével az egész magyar területen gyakori házhomlokzatok a barokk ízlés hatásáról beszélnek.

A faragott és festett bútoroknak vidékenként változó oly gazdagságú forma- és ornamentális készlete van, hogy e helyen vázlatos jellemzésük sem kísérelhető meg. Ezeket is általában a virágornamentika jellemzi, mely legklasszikusabban a menyasszonyi ládán, a „tulipános ládán” nyilatkozik meg. Jóllehet a bútor Európaszerte a nép kései szerzeménye, mégis már a magyarság körében is annyira régi, hogy nemcsak magyar jellegzetességekről, de vidékenként más-más módon beszélő dialektikus megszólalásukról is lehet beszélni. A festett bútor különösen ott érdemel meg minden figyelmet, ahol a festés még nem került hivatásos mesteremberek kezébe, hanem öreg falusi asszonyok forgatják az ecsetet. Ily helyen a nemzetközi díszítmények kevésbé érvényesülhetnek a helyi hagyományok rovására.

Meg kell említenünk a temetőikben keresztet nem állító protestáns falvak temetői fejfáit, „kopjafáit”, amelyek az egykori kopjás temetés emlékei s a magyar népi fafaragó művészet legjellegzetesebb megnyilatkozásai közé tartoznak.

A magyar nép rendkívül változatos ruhaféléi közül a Nyugaton már el is felejtett bőrruhaféléket kell kiemelnünk, amelyeknek formában és színpompás díszítésben való gazdagsága, konstruktív vonalaiknak díszítményekjél való választékos hangsúlyozása az ősi, nagymúltú technikai tudás és pompaszeretet legbeszédesebb emlékei közé tartozik. Mesterük egykor a juhász, később – már a középkorban is – hivatásos utóda: a „magyarszűcs”, szemben az internacionális ízlés szerint dolgozó „német-szűccsel”.

Ahogy a szűcsmesterségnek van speciális „magyar” mestere, épp úgy van a szabómesterségnek is, a „magyarszabó”, a „szűrszabó”. Az utóbbinak kezéből kerül ki a magyar nép egy másik sajátos, dúsan díszített, nevezetesen hímzett felsőruhaféléje, a „szűr”, amelynek különösen hátán lógó nagy gallérja, eleje és oldala van ékesen hímezve. A szűr for-

mája, díszítményének szerkezete, színösszetétele, vidékenkint változó; s alapanyagából, az ú. n. szűrposztóból, épp oly változatos formájú és nevű ruhaféle készül, mint a bőrből.

A magyar hímzésnek tehát két férfimestere is volt: a szürszabó és a szücs, akiknek a múlt században még százai dolgoztak *egy-egy* megyében is, s munkáik a nemzetiségek felé is nagy hódítást tettek, a magyar szepet hordozván szét közöttük.

Részben e nagymúltú s jobbadán már a középkorban is céhekbe tömörült, jellegzetesen magyar, hivatásos hímzőiparosok hatásának kell tulajdonítanunk azt a rendkívüli technikai és formakincsbeli gazdagságot, mely a magyar parasztasszonyok vászonhímzésein és egyéb textilis kézimunkáin is élénk tárul. Ez ősi gyakorlatról beszél a francia szókincs *point d'Hongrie* és az olasz szótár *stitto ungherese* szava, mint ahogy a Keletről hozott nagymúltú magyar bőrtechnika egykori színvonalára utal a francia szókincs egy másik szava, *a hongroyeur, hongrieur* („*ouvrier qui façonne le cuir de Hongrie*”). Az erdélyi székelység, Kolozs megye, Torockó, a Bükk és Mátra vidéke, Borsod megye, a Tiszántúl, a dunántúli Tolna megye Sárköz nevű vidéke, Baranya megye, a Rábaköz s számtalan más vidék egy-egy sajátos külön területe a magyar asszonyi hímzőgyakorlatnak és művészetnek. Hímeznek főkötőt, kendőt, takarót, ingvállat, kötényt, asztal- és ágyterítőket, párnahéjakat, egy színnel (leggyakrabban fehérrel, feketével, vörössel, kékkel) s hímeznek ugyanazon darabon a szivárvány minden színével. Már maga az öltéstechnika nagy gazdagsága kivételes leleményről tanúskodik. E hímzéseket, melyeknek örökké frissen omló ornamentikáját a virágoskert adja, egész világ választja el a magyarság szomszédainak szláv jellegű, különösen a görögkeletiségben konzervált hímzéseitől, amelyek máig sem igen emelkedtek túl az ősi tanítómester, a szövőszék ornamentikáján, úgyhogy ez utóbbiakról a laikus nem könnyen tudja megállapítani, hogy szóttással vagy hímzéssel van-e dolga. A magyar hímzéseket épp úgy jellemzi a derűtség, stilizáló hajlam, az ösztönszerű megtervezettség, mint a pásztor munkáit. A naturalisztikus ábrázolás, individuális megjelenítés épp úgy hiányzik ezekben is, mint amazokban. Semmitől sem irtózik továbbá jobban, mint valamely adott felület szervesetlen beszórásától még oly neki tetsző díszítménnyel is.

Van néhány mesterség is, mely túlnőtt a szorosán vett népművészet, sőt a háziipar keretein, amelyet már régen hivatásként gyakorolt s amelynek az ősi örökséggel való kapcsolata ma már kevésbbé szembetűnő, de ezek közül is nem egy sajátos magyar jelleget öltött magára, ha ugyan nem egykori ősi gyakorlatnak az idők parancsa szerint módosult formája. Ezek között is elsősorban a bőripar köréből a szíjgyártó és csizmadia-mesterséget kell megemlítenünk, amelyek a magyarság jellemző lőszere-

tete, illetőleg kényes öltözködő hajlama nyomában sok figyelemreméltó, izléses, magyarnak mondható darabot termeltek.

A magyar búzatermelésből és mindenkori nagy és változatos liszt-fogyasztásból magyarázódik a magyar sütőipar sokoldalúsága s ebben néhány népies ízű változata. A mézeskalácsosság pl. sok olyat produkál, amit a népművészet iránt érdeklődőnek is számba kell vennie. A mézeskalácsosok, bábsütők maguk kezével faragott régi negatív fadúcaiból egész kis magyar művelődéstörténet kerekedik ki: rokokó dámák, udvari fogatok, török pasák, táncoló parasztok, pipaszó mellett poharazgató kismesek, testőrök, régi huszárok, híres-nevezetes szegénylegények s természetesen nem hiányzik a sorból a nagy Napoleon sem, a magyar népnek, az osztrák sógor és udvari kamarilla örök ellenzékének akkori reménysége. Közismert metszet után véste lovas alakját remekbe a magyar kismesterember s eképpen árulgatta a nagy francia reliefképét szerte az országban.

Amilyen gazdag és változatos hímzőművészetünk, annyira sokszínű a magyar kerámia is. Az ország minden részén voltak kiváló fazekasgócaink, melyeknek többé-kevésbé zárt helyzetéből a keramikus megszólalás gazdag kifejezésű dialektusai támadtak. Ezek között legsajátosabban magyar az Alföld kerámiája, míg az erdélyi magas Ízlésű gyakorlatot s az északi területek technikai fejlettségét és ornamentikáját egyben-másban befolyásolta a déltiroli eredetű, német közvetítésű, de végső forrása szerint olasz kései renaissance modorban dolgozó „újkeresztyének” (anabaptisták, habánok) magasszínvonalú iparművészete, akik a XVII. században telepednek le Nyitrában és Erdélyben, az ellenreformáció türelmetlensége elől menekülve.

Eleven élet, életképesség tekintetében a magyar népművészet ma már persze inkább Európa nyugati, semmint keleti feléhez tartozik. A pusztulás már régen megindult azzal, hogy a magyarság ezer év alatt, fokozatosan, a nyugati életformákba helyezkedett bele. Hogy e romjában is minden figyelmet megérdemlő népművészetet tanulmányozhatjuk, elsősorban a magyar múzeumoknak köszönhető. A Magyar Nemzeti Múzeum 1847-ben szerzi meg az első néprajzi gyűjteményt s 1868-70-ben már megszervezi néprajzi osztályát. Aki a magyar nép sajátos, a maga nemében egyedülálló művészetét meg akarja ismerni, annak elsősorban ezt a gyűjteményt kell tanulmányoznia.

LAJTHA LÁSZLÓ: MAGYAR NÉPZENE

A népzene és történetük az általános nagy zenetörténet legfontosabb fejezetei közé tartoznak. Csak a zenei folklore tud némi világosságot deríteni a hangszerek s a zene fejlődésének oly ősi korszakaira, ahonnan ter-

mészetük miatt írott vagy tárgyi emlékünkhöz nem is lehet. A zenetörténet íróinak újabbnál mindazonáltal csak hézagos és mint utóbb kiderült, nem mindig megbízható adatok állottak rendelkezésére. Mióta azonban egyrészt az etnológia felismerte, egyéb szellemi hagyományok között, a zene fontosságát is, másrészt meg világszerte nemzeti és népies irányt követő zeneszerző-gárda lépett a sorompóba, általánosabb figyelem középpontjába kerültek a népi s a primitív muzsikák.

Teljes értékű és tudományosan felhasználható gyűjtemények csak akkor kerültek a kutatók kezébe, amikor a folklóre gyűjtemények már nemcsak a szövegek feljegyzéséből állottak, hanem érvényre jutott az a felfogás, mely szerint dallam és szöveg együtt, két teljesen egyenrangúan fontos tényező egysége. Ezenkívül a népi dallamok java – ilyen a régi magyar dallamok jórésze is – rubato ritmusuk, gazdag ornamentikájuk miatt oly szövevényes, hogy egyszeri hallás után lehetetlen leírni. Hiába énekeltetjük el ugyanazon énekessel többször ugyanazt a dallamot; ez sem segít, mert az énekes egyéni s pillanatnyi rögtönzése miatt mindig újabb s újabb dallamváltozattal állunk szemben, amelyek nemhogy megkönnyítenék, ellenkezőleg megnehezítik a lejegyzést. Pontosan s minden szempontból használhatónak ma csak a géppel (fonográf, gramofon stb.) felvett gyűjteményeket ismerhetjük el. Szükséges ez továbbá azért is, mert a népi énekes mai hangjegyzéssel lejegyezhetetlen hol furcsa, hol bizonytalan intonációját, ritmusát és általában azokat az előadási szokásokat s szabadságokat, amelyek egy nép zenélésére s zenéjére oly jellemzőek, csak géppel tudjuk megrögzíteni.

A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya hamarosan belátta az ilyen gyűjtés fontosságát. Első gyűjtője, *Vikár Béla*, egyetemes viszonylatban is azok közé a legelső úttörők közé tartozik, akik az 1890-es években fonográffal felszerelve indultak gyűjteni. Nagyjelentőségűvé akkor válik a munka, amikor az 1900-as években *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* a zenész folklóreista minden felkészültségével s tudatosságával járják az ország minden vidékét s hazahozzák magukkal a magyar népzene legszebb s legősibb emlékeit. Nagyrészt az ő érdemük, hogy ma mintegy 8000 dallam áll a kutató rendelkezésére. Munkájuk nem szorítkozott kizárólag a magyar lakosságú területekre. A Magyar Nemzeti Múzeumban a háborúelőtti Magyarország minden nemzetisége képviselve van. Tót és oláh gyűjteménye például vagy egyedülálló, vagy legalább is a legjelentékenyebb azok között, amiket e nemzetiségek fel tudnak mutatni.

A magyar népzene parasztnéneke is nevezhetnők, mert az igazi magyar muzsika ma már csak az ösfoglalkozású parasztság között él. Annál jobban kopnak dallamaink ősi sajátosságai, mennél inkább közelednek a városi kultúra minden néprajzi jellegzetességet elnívelláló hatásához. A magyar dallam egyik legjellemzőbb alaki tulajdonsága, hogy típu-

sonkint csoportosítható. Kevés kivételtől eltekintve, valamennyi négysoros versből, azaz négy zenei mondatból áll. A csoportosítás maga, a Bartók Kodály némileg módosította, Krohn-féle finn rendszer szerint történt. Az egyes mondatok záróhangjait s a szótagszámot elsősorban figyelembe vevő, szótárszerű rendezésből kiderült, hogy a magyar, népi melódiák nem egyes, egymástól külön- és távolálló példányok, hanem *típusonkint egy* családot alkotnak. Az egyes típusok meghatározásának munkáját Bartók Béla végezte el „*A magyar népdal*” című könyvében és azok a jellegzetességek, amelyek a típusokat meghatározzák, egyszersmind a magyar népzene fő jellegzetességei is. Az egyes típusok keretén belül számos változatot ismerünk, de még a legritkább dallamformáknak is feltehetjük legalább rokon alakjait. Stílus s kor szerint két csoportra oszthatjuk az egész magyar népi dallam-kincset: a régire s az újra. Mindkettő jellegzetesen magyar s minden más nép zenéjétől világosan megkülönböztethető. Szakszerű meghatározásoktól eltekintve elmondhatjuk, hogy a régi stílusra: a félhangot nem ismerő öthangú (pentaton) skála, a nem architektonikus szerkezet s a szabad, rubato ritmusú dallamok gazdag ornamentálása a legjellemzőbb. Az új stílusnak viszont éppen az architektonikus szerkezet, az egyházi hangnemek és a modern dur vagy moll, a díszítések hiánya a legérdekesebb sajátosságai. A két stílust összekapcsoló tulajdonságok többek között az egyházi hangnemek pentaton fordulatai, a rokon beszédhez alkalmazkodó énekritmus s előadásmód, a tánc páros ritmusa stb. Külön is felemlítésre méltó, hogy az új stílus végleges kialakulása az utolsó száz esztendő terméke. Amikor Európában a népművészet kihalóban van, egyedül nálunk születik egy új népzenei stílus. Népművészetünkben az ilyen parasztstílus megalakulása nemcsak zenében tapasztalható, tehát nem példátlan jelenség. Az új stílus a tót-ságra volt nagy hatással, míg a régi az oláh népzeneben hagyott nyomokat.

A dallamok eredete két forrásra vezethető vissza. Egyik az igen ősi tradíció, amely arra a minden kétségen kívül magas színvonalú ázsiai kultúrkörre mutat vissza, amelyből az európaítól elütő, de teljesen hasonlóan magas műveltségű honfoglaló magyarság kiszakadt. A másik forrás a népies műzene. Az ilyenfajta muzsika és a népzene között nálunk sohasem volt áthidalhatatlan szakadék. Minden kornak megvoltak a maga énekmondói és hangszeres zenészei, akik az úri osztályoknak muzsikáltak ugyan, de zenéjük stílusa sohasem állott a népiestől olyan távol, hogy ezeket a nép is el ne tanulhatta volna. Eltanulva az idők folyamán olyanná alakította, hogy az valamelyik népi dallamtípushoz hasonlatossá vált. A régi magyar társadalom tagozódása és ebben a parasztság elhelyeződése olyan volt, hogy a nyugati műzene reá közvetlen hatással nem lehetett. A nyugati hatások a népies műzene útján, másodkézből s már némileg szájaíze szerint átalakítva jutottak hozzá. A népies műzene mindig annyira távo-

lodott el a népzenétől, mint maga az az úri társadalom, amelynek muzsikáltak. A népies műzenénél kell megemlékezni a cigányokról is. A cigány a magyar élet egy sajátos jelensége. Letagadhatatlan művészi értékei voltak és vannak is. A magyar népzene azonban nem letéteményesei, legjobb esetben is csak közvetítői, azaz sajátos modorú előadói. Egész más a műsora s játékmódora az úri osztályoknak muzsikáló városi – és a városi kultúrától érintetlen falusi cigánynak. A külföldön is ismert, előbbi csoportba osztható cigány legnagyobb részét olyan állítólagos régi népdalt játszik, amely javarészt nem népdal és nem öregebb 60-70 esztendősnél. Műsoruk magyar népi anyaga újkeletű és előadásmódjuk is más, mint a magyar népé. Az elmaradt, ősi kis falu cigánya nyáron vályogot vet, leginkább csak télen vesz hegedűt a kezébe s a paraszti, állattenyésztő, földműves népnek muzsikál. A városi cigány műsorát nem ismeri, más a játékmódora; ezeknél sok és igazi folklorisztikus értéket találhatunk.

A magyar népzene ősi rokonainak felkutatása nagy nehézségekbe ütközik. A rokon népek zene-folklórja vagy egyáltalán nincs felgyűjtve, vagy nem elég nagyok s részletesek az ilyenfajta gyűjtemények ahhoz, hogy belőlük biztos s végleges ítélet alakulhasson. Eddig ismert adataink azt mutatják, hogy régi muzsikánkhoz bizonyos török-tatár népek zenéje áll a legközelebb. Az ősi törökség már Krisztus születése táján két ágra szakadt: a keletire s nyugatira. Az előbbibe, a középkelet-ázsiaiba (altáj-vidékibe) sorozhatjuk későbbi, a magyarságba való részleges olvadásuk miatt bennünket különösen érdeklő avarokat, kunokat, besenyőket, kabarokat és kazárokat; az utóbbiakhoz tartoznak a volgai és kaukázusi bolgárok, akiktől a mai bolgárok is származnak s akiből a honfoglaló magyarság nagy része is kiszakadt. A keleti törökség földrajzi elhelyeződése olyan volt, hogy a mongol-kínai kultúra reá többször s erősen hathatott. Abban, hogy a pentatonika, a merevebb, páros ütemezés nyugatra s északra került s általában a kínai dallam-mintázás közvetítésében a keleti törökségnek kétségtelen nagy szerepe volt. A nyugati törökség megtartotta gazdag díszítésű, szabad ritmusú, szenvedélyes pátoszú, epikus recitálású olyan dallamformálását s stílusát, melyet a zenetudomány ma perzsa-arabnak szokott nevezni. Él e két stílus ma külön is, de él összevegyülve is. A magyar pentaton dallamok vonalvezetése oly távol áll már a kínaitól, hogy kétségtelennek látszik, hogy ez a már említett úton, több kézen át kapott örökség. A régi magyar zenében mindkét törökség stíluselemeinek hatása meglátszik, talán ozmán hatás alatt a nyugati erősebben. Muzsikánkat azért az ősi törökséggel csak rokon eleműnek mondhatjuk, mert egészében más, ezektől független, önálló – magyar.

Az alkalomhoz nem kötött dallamok mellett szép számban vannak bizonyos népszokásokhoz, alkalmi játékokhoz, kultikus babonákhoz fűződő dallamaink is. Az idetartozó párosító, sirató, lakodalmas, karácsonyi,

MAGYAR NÉPMŰVÉSZELET V.

Fából faragott gyertyatartó
Dumintúl

Szarú-szártató fából faragott fedéllel, Zala m.

Fából faragott
késaköve, Kiskunsgy

Székelg kapu, Szosita, Maros-Torda m.
(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)

tavaszfordulói stb. énekek javarésze legrégebb kultúrjavaink közé tartozik.

A hangszeres zene is ismert minden magyar vidéken. Ma a pásztor-nép között a legelterjedtebb. Legközönségesebb hangszerünk az egyszerű írulya, amelyet különféle nagyságban készítenek, hol díszesen, hol csak simán. Paraszthangszernek mondhatjuk a dudát, a tekerőt, a dorombot, a tülköt s inkább cigánykézben a hegedűt. A gyári készítésű hangszerek közül egyre nagyobb tért foglal a klarinét, réztrombita s harmonika. A trombita a tánc- vagy énekes zenében nem szerepel, hanem a pásztor-nép saját készítésű szarv-tülkének helyét foglalja el. Gyári készítésű, vagy ilyen utánzatú az inkább délen s Dunántúl elterjedt citera, ütőhangszert, dob-félét ma nem használ a nép. Hangszeres zenénk anyaga a máskülönb szöveges dallam. Rendszerint kicifrázzák a hangszer technikájára alkalmas díszítésekkel. Az ilyen ornamentumok a tánczenében különösen nagy szerepet kapnak; apró motívumaik, virtuóz, gyors és temperamentumos összeszövése önálló formát alkotó elemmé emelkedik.

Népies műzenénk már évszázadok óta kedvelt s ismert még a művelt Nyugaton is. Kisebb-nagyobb zeneszerzők, sőt a legnagyobbak is, írtak all' ongharese, alla ungarese című és jellegű zenedarabokat. Sajnos, igazi paraszti, magyar zenénket nem ismerik ily általánosan és éppen ezért az általános tetszésben nem érhetette el még azt a fokot, amelyet jogosan megérdemel.

MÁRKUS LÁSZLÓ: A MAGYAR TÁNC

Kezdjük mindjárt a leglényegénél, ott, amiben a magyar tánc a legtöbb más nemzet táncától és különösen a környező népekétől különbözik. Miért táncolnak az emberek? Azért, mert az elemi érzések legszpontánabb megnyilatkozása a test megrezdüléseiben és reflexeiben jelentkezik, s ebből következőleg a tánc formáinak gazdagsága egyenes arányban áll a lelki emóciók gazdagságával és differenciáltságával. A fejlett zenei érzék mindig a népi fantázia és alkotó zseni termékenységére és a kifejezni való benyomások sokaságára mutat. Ezért vagyunk mi büszkék a mi táncunkra, amely, – ellentétben a legtöbb népével és hasonlóan a spanyol és orosz nép táncaihoz, – végtelen gazdag ritmusokban és különösen gazdag olyan pantomimikus elemekben, amelyek már nemcsak a zenét, hanem a táncos momentán lelki élményeit, s nemcsak megszabott mozdulatok epikájában, hanem a hirtelen intuíció rögtönzéseiben drámailag fejezik ki.

Az ősi magyar táncnak mindig van valami olyan alapgondolata, amit drámai motívumnak is mondhatunk. A német valcer, a cseh polka, a szerb kóló, sőt a gögös lengyel mazur sem fejez ki egyebet, mint a zenében adott rithmikai értékeket és egy momentán kellemes lelkiállapotot. Egyik

e népi táncok közül sem más, mint több-kevesebb megszabott lépés, csuszszanas, dobbantás és meghajlás szabályos, mechanikus ismétlése, amihez a táncos egyéniségének, belső emócióinak annyi köze van, ami a mechanizált formák ügyesebb vagy esetlenebb, kecsesebb vagy toprongyosabb variációiban kifejezhető. A magyar népi tánc, még ha nem alkalom szülte is, ha nem is lakodalmi, toros, vagy verbunkos tánc, hanem a nép spontán jókedvének mulatós kilobbanása, akkor is belső folyamatokat érzékeltet. A tánc tartalma általánosan a fiatal szerelem ébredése, szerelmi évődések, cselvetések, csalogatások és mindenkor a férfierő gyöngéd győzelme. Az Ázsiából jött és európaivá fejlődött nemes magyar lovasember ura, de egyben gyöngéd, lovagias becézője asszonyának, aki viszont húséges társ, szemérmes, erkölcsös, egyben vidám, pajtáskodó, de mindig a férfi fölényét tisztelő feleség. A lány és a legény viszonyában is lényeges a férfi büszke öntudata és lovagias gyöngédsége, valamint a lány szemérmes tartózkodása és öntudatos, szíves alkalmazkodása. Ezt a viszonyt plasztikusan fejezi ki a magyar népi tánc, mely legnaivabb formájában is valóságos kis pantomim jelenet.

A legény táncba hívja a lányt, aki pajzán tartózkodással közeledik hozzá. A zene rázendül, s az első ütemek alatt mintegy preludizálva tánchoz illegeti magát az ifjú pár. A zene lassú, méltóságos rithmusokat diktál. A legény félkézzel öleli párját, az köténye szélét emelinti, vagy inkább szabad kezét csipőre teszi, néha csipkés zsebkendőt, virágot tart benne, s a páros ütemű zenére együtt lejtő lépések kezdődnek jobbra, vissza és a refrént jelző taktusokra helyretoppannak bokázva. Most a lány elhagyja a legényt, csalfán perdül, csalogatja, közel engedi és az utolsó pillanatban kisiklik öleléséből. A legény dacosan elfordul, bús, haragos magányban tombol, majd megint akcióba lép, ostromolja a csalfát, elfogja, meghódítja és diadalmaskodik. A zene mámoros frissbe fordul. A lejtő lépések szökellésbe lendülnek és nagy lelki vigasságban, de magas művészi mértéktartással ujjongja szerelmét az ifjú pár.

A magyar tánc alapja a magyar zene és versforma páros, ősi formájában nyolcas rithmusa, s az ehhez csatlakozó, kiegészítő, páros vagy páratlan ütemek és refrénszerű ismétlődés. Táncczenénk mindig táncdal, tehát szöveges nóta. Ami tisztán hangszeres táncczenénk van, az későbbi, jórészt idegen eredetű csinálmány. Jellegzetes tulajdonsága zenénknek az, ami nyelvünket is jellemzi: a hangsúly az első szótagon, illetőleg az ütem első tagján van. A táncot alkotó lépések lejtők és szökellők Réthei Prikkel Marian szabatos megállapítása szerint, ami azt jelenti, hogy a vízszintes mozgás (lépés) sohasem talpon, dobogva, hanem a lábujjhegyről a sarokra és vissza libbenve, rugalmasan történik és a függélyes ugrások szintén könnyű lábujjhegyfigurák. Alapvető mozdulata még a magyar táncnak a bokázás, a lábfej balletes játéka

a bokák összeütogetése közben, a különböző perdülések és főként a cifrázások, amik teljesen egyéni és rögtönzött változatosságukban a ballet fejlettségéig emelkedhetnek. A testtartás egyenes, délceg és büszke. A lány kecsesebb, szemérmesebb, de felsőteste neki is sudár és öntudatos. A zene rithmusa és a belső átélések kifejeződése, a felsőtest csípőből kiemelkedő, ütemes lengésében, a váll dacos, pajzán vagy heves pózaiban, pasztikus kar- és kézfej játékokban, az arc gazdag mimikájában jelentkezik. A jókedv tetőfokán buzdító és ujjongó táncszók, egész kis epigrammák hangzanak közben. A lábak ezalatt a legbonyolultabb munkát végzik. Lejtő és szökellő mozgásuk mintegy váza, struktúrája a táncnak, amely a koloratúrás cifrák és figurák ötletszerű és a pillanat extázisában született ornamentikáját hordozza. A lábfej és a boka változatos elcsavarodásai, ugrás és lépésközben bokázások és komplikált lábfej játékok illusztrálják a táncos egyéni kedvét olyan szabadságban, amely minden táncpár munkáját egészen individuális, alla prima rögtönzéssé avatja. A tempót és a figurákat a férfi diktálja, a lány híven, de szelídebben utánozza és ezért a férfi délceg, büszke tekintetével szemben a lány szeme földresütött, nézése engedelmes és boldogan odaadó: a táncos diktáló lábát nézi figyelmesen. A tánc dinamikája nem egyforma, hanem drámailag fokozott. Kezdődik lassan és felfejlődik tomboló presztóvá. Ehhez képest lassú és friss szakaszokra oszlik, ami szintén speciális magyar tulajdonság. Itt említjük meg a magyar tánc egy saját figuráját, a buktatást vagy mártogatást, ami gyors leguggolásból és felpattanásból tevődik össze.

Ugyancsak Réthey Prikkel Marian szellemes levezetése szerint az ősi magyar tánczene húros, vonós, pöngetős hangszereken zengett, amely lábujjhegyre szökellésre és lejtő lépésekre ösztönöz, ellentétben a környező népek dudu és sípzenéjével, mely táncukat egész talpon dobogóvá vagy csusszanóvá teszi. A magyar fejlett és differenciált rithmus kifejeződését dallamosan segíti a lovasnép sarkantyúinak pengése, mert sarkantyú nélkül legény éppen úgy nem táncolt, ahogy a spanyol táncos nem tud ellenni rithmusjelölő kasztanyettek nélkül. Deli lejtés, víg szökellés, pördülés, mártogatás, bokázás, helyretoppánás, csalogatás és ezeken belül végtelen változatosságú gesztusok, ujjongó, verses kiáltások és a lábfej és alsó lábszár balletszerű egyéni koloratúrái: íme, ez a magyar tánc szerkezete és formanyelve, amelynek szabadságában az egyéni élmény pantomimikus drámaiassággal fejeződik ki. A magyar népi tánc a legősibb expresszionista művészet.

Legősibb formájában a lassú magyar táncot kizárólag férfiak táncolták. Ennek a lassúnak második tétele valamivel gyorsabb tempójú, s ez ad alkalmat a táncosnak a legdúsabb cifrázásra, valóságos szóló-produkciókra, ami azonban mindig az előtáncos által mutatott domináló

stílushoz igazodott. A páros tánc a frissben lendült neki és csak később keveredtek lányok a lassúba is. Az ősi népies táncból fejlődtek az úri, nemesi táncok, a „palotás” táncok, amelyek lényegükben a népi lejtések, szökellések és cifrák elemeiből, de finomított formákban és páros, társas, félkörben együtt és előtáncos pár nyomán lejtett, különösen a francia társastáncoktól befolyásolt táncokká fejlődtek. Az ősi férfitánc, a lassú magyar a verbunkosokban maradt fenn, melyet az előtáncos káplárhoz igazodva a katonaszedő huszárok körben lejtettek, s a frissben egyéni cifrákkal díszítettek. Rengeteg alkalmi tánc, fáklyás, süveges, vánkosos, kardos tánc, és lokális jellegű táncforma differenciálódott ebből az alapvető ősi táncból, melynek termékeny szabadságában egyik-másik népi és palotás tánc, mint a férfias csürdöngölő és a mutatványos kállai kettős valóságos balletprodukciókká terebélyesedett és a nemes ifjúságnak kifinomított paraszti táncokban hatásos szólóprodukciókra adott alkalmat. Fájdalom, a XVIII. század sajátos politikai viszonyai elmosták a nemzeti sajátosságokat és az idegen báli táncokért elfelejtődtek a magyarok.

Egy pár lelkes táncmester komponált különböző körmagyarokat és szólókat, amik azonban semmiképpen se hasonlítottak az ősi formákhoz. Azaz a múlt század elején indult valami új élet: a magyar arisztokrata ifjúság a parasztok fennmaradt táncformáiból kreált egy új báli táncot, s ezt nevezték el csárdásnak és ez a lassúból frissre hevülő tánc, amelynek torzformáit a varieté is produkálja, ez az egyetlen élő valóság a régi szépségből. És talán Istenhátamögötti kis falvakban, román, szerb és cseh impérium alatt sínylődő ősi földeken táncolnak még ugrós, mártogatós, szökellős, lejtős, hetyke, daliás emlékeket, félrekapott süveggel, – mert a süveget fenntartja táncközben a parancsoló férfi, – és ott várnak régi kincsek felszabadítójukra és magyar szépségek a megváltásra.

HATODIK RÉSZ

MAGYAR
TÁRSADALOM

RAVASZ LÁSZLÓ REFORMÁTUS PÜSPÖK : A MAGYAR NÉP LELKE

amely nép lelkéről hű képet adni nem könnyű dolog. Meg kell küzdeni azzal a kísértéssel, hogy történetbölcséleti fejtegetések megzavarnak és téves útra vezetnek. Nem is lehet ezt a feladatot másképpen megoldani, csak úgy, ha megfigyeljük, hogy egy népnek a lelke miképpen reagál bizonyos állandó hatásokra. A léleknek az a különös természete van, hogy a hozzáütődő hangokra, természete állandó vonásai szerint, mindig azonos feleletet ad. Hallgassuk meg a magyar nép lelkét, miképpen válaszol a hozzá csapódó állandó hangokra, amelyekben az élet beszél hozzája?

Figyeljük meg, miképpen felel a magyar lélek a *harang szóra*. Különösen szereti a magyar a harangszót, a földnek és az égnek ezt az egyszerű, édes muzsikáját. A háború folyamán a harangok elköltöztek a toronyból és ágyukat öntött belőlük a hadvezetőség. Minden háborús romlás között a harangok hiányát pótolta leghamarabb a magyar nép. Ma már minden toronyban a régi hangon és a régi számban beszél az örökkévalóság nyelve. A harangszó hallatára a magyar ember arcán különös ünnepesség ömlik el. Felöltözik tiszta ruhájába és csendes méltósággal indul a templom felé. Istentisztelet alatt méltósággal és őszinte áhítattal viselkedik. Nem hajlandó vallásos rajongásokra, de nem fogadja be a hitetlenséget és a tagadást sem. Szomorú, nehéz életén keresztül annyiszor érezte magát Isten közelében és ma is minden nap az ő kezéből veszi el kenyérének. Nem képes tehát megtagadni azt, akit annyiszor megtapasztal

talt. Bűnbánata férfias, komor, de nem tüntető. Kultusza derült, tele van kiengesztelődéssel, nyugalommal és békével. Szimbólumokhoz nem tapad hozzá a lelke, keresi azt, ami örökkévaló és lelki. Egyetemesség, világos látás, erkölcsi egyensúly jellemzi vallásosságát. A férfiak arca templomozás alatt értelmesebbé, az asszonyoké szebbé válik. Megifjul és felüdül a lelke és új erővel indul neki a munkának. Születés és halál, veszteség és fájdalom múltó dolgokká válnak előtte, s egész lényén kiütöközik, hogy élő összeköttetésben áll a legfontosabb dolgok és legdrágább javak láthatatlan és titokzatos ősalapjával, Istennel. Sem extázis, sem közömbösség iránt nem hajlandó: a hívő magyar, kemény, tiszta nézésű, nyugodt és komoly arc, amilyenekké bátor és igaz emberek haláluk órájában válnak.

A magyar léleknek új vonása tűnik fel e színeképelemzésből, ha *trombita hang* zendül meg a légben. Midőn a magyar e földre ért, századokig volt szakadatlanul harcoló katonanép. A férfira nézve az élet egyet jelentett a harccal. E földön ezer éven át szüntelenül viaskodott és mindig nála sokkal erősebb ellenféllel. Szinte átöröklés a magyarban a katonai szellem. Rendesen megújul és felfrissül, mikor harctérre kerül. Az elmúlt háború legnagyobb, de örökre ismeretlennek maradó hőstetteit öreg magyarok, sok gyermekű családapák és nagyapák vitték véghez... Nem azért ilyen a magyar, mert szeret verekedni, vagy pedig vérszomjas volna, hanem azért, mert nem fél a haláltól. Lehet, hogy ez a nép nem tanult meg élni, de meghalni senki sem tud olyan bölcsen, bátran, lakodalmas vidámsággal és keleti liturgiával, mint a magyar. Ez a nép szeret pörölni, önállószkodni, mégis mikor kiütöközik belőle az őskatona, szemrebbenés nélkül engedelmeskedik és mosolyogva áldozza fel magát.

Nem ismeri addig senki a magyart, amíg nem látta, hogy miképpen felel a lelke a *muzsikaszóra*. Van különös magyar zene, amelyben a vidámság könnyes és a fájdalom mosolyog. Más a ritmusa, az alkata, mint minden más zenének a világon. Nem is az a fontos benne, ami hallható e muzsikából, hanem, amit atavisztikusan e muzsikára *érez* a magyar. Hallgatag, zárkózott nép, érzéseiről nem szeret beszélni és kedélyének nincs meg sem a forró buzogása, sem a meleg mélysége. De a zene aranykulcsa kinyitja a bezárt szívet. Eltitkolt, századokig tartó, soha ki nem beszélt mély érzések támadnak fel benne. Zenéje számára teremtett egy különös fajtát, közötte elszórt, rejtelmes népet, a cigányt. A cigány valami elszakadt és elfajzott hindu sarjadék lehet. Megbízhatatlan, fecsegő, könnyelmű, ezer hibával megvert, de egy olyan fajta, amelyik instrumentummá vált. Ők hordozzák szét a magyar érzések különös borát, mint a régi mesékben a törpék a királyok italát. Egy kortytól megmámorosodik a magyar, szomorúságába csodálatos megértés, lázadásába kiengesztelődés vegyül, furcsa hilaritásában felülemelkedik az egész világon és

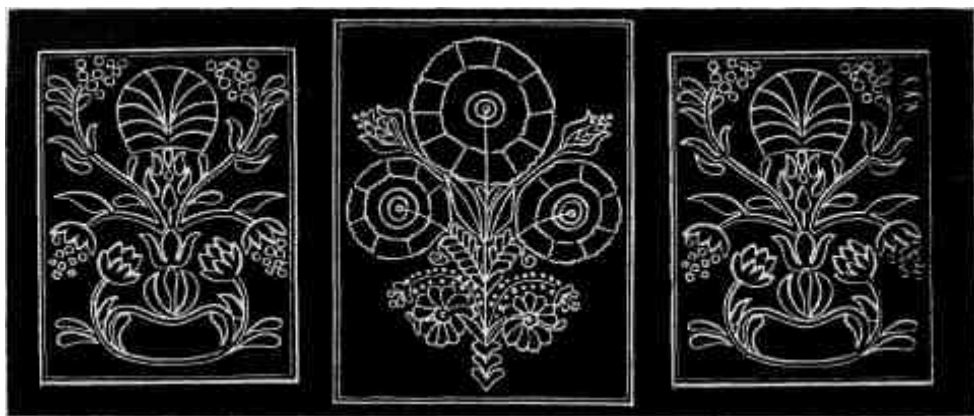
könnyem át mosolyogva néz. Néha ereje szétfeszíti, duhajságba csap át, de duhajsága egy magát széttépő titánnak keserű vidámsága. Táncra perdül, minden mozdulata erő és méltóság, fékezett tűz és sugárzó báj, de se vad nem lesz, se állat. Szomorú, játszó hős csupán, ki az Olympus ormán tékozolja örökségét úgy, hogy abból csak neki van kára, de ez a kár valami bús gyönyörűséget okoz neki.

A sírva vigadó magyarnak párja a *pacsirtaszóra figyelő magyar*. A pacsirta a búzaföldek madara, a szántóvető magyarnak dalos pajtása. Ezer éve a földből él a magyar. A földet minden más népnél jobban szereti, mert szerelmese, anyja, barátja, ihletője és kollektív, óriás műtárgya. Lelkét betöltik a természet változásainak nagy jelenései. Eső, hó, szárazság, hervadás és zsendülés saját életének állandó és remegő élményei. Az igazi magyar a föld túrása közben átszellemül. Trubadúrrá, hőssé és liturgussá válik. Élete is valahogy összefonódott a földdel. Tavasztól őszig annyit dolgozik, mint a felébredt és csodákat teremtő természet. Naponta pár órát alszik, azt is ébren. Egyébként titokzatos erőcentrum, amelyből kalászkok, barackvirágok, szőlővenyigék nőnek. Télen álmodozó, pihenő, várakozó életet él, mint a természet. Fél éve nappal, fél éve éjszaka. És annyi napja van, ahány esztendeje. A pacsirta a magyar búzaföldek költészete.

Különös a magyar lélek akkor, ha *parancsszót* hall. Ekkor kiütközik belőle az örök rebellis, a sok ezeresztendő magyar „csakazértis”. Nincs benne társadalmi kohézió, nem olyan, mint az erdő fája, amely elveszíti egyéniségét, csak hogy megmaradjon a nagy kollektív egység, az erdő. Hanem olyan, mint a hegytetők magányos fája, amely egyedül áll az életpyramis csúcsán és maga körül minden más életet felszív. Sohasem tudott egészen egységes lenni. Bár rendkívül erős közös érzések uralma alatt állt, mégis igazán csak az egyéniség kategóriájában él. A magyarban az egyedek az érdekesek, szépek és fejlettek és nem a nagy közösség.

Utolsó kép, amidőn a magyar a *demagógiára* figyel. Naiv, lelkesülő, hiszékeny nép, amely komolyan veszi a jelszavakat. Éppen ezért nagy gyermek volt és az is marad. Korbáccsal banni vele nem lehet, de ezerszer félrevezették már azok, akik elég lelkiismeretlenek voltak ígéretekkel áztatni tiszta, bizakodó lelkét. Politikailag könnyen prédájául esik kalandoroknak, kivált ha azok rosszabbik énjének valamelyik vonására építenek. Ennek a példája volt az elmúlt világháború is, s ebből a gyökérből származott a magyar tévedések és bukások sorozata.

Ma új világ van. Él, hallgat és vár a magyar. Legnagyobb kérdése, s vele együtt Európának fontos kérdése az, hogy mire hallgat és mit felel a magyar? Mi azt reméljük, és azon munkálkodunk, hogy egy halk, tiszta hangot értsen és erre feleljen, a *lelkiismerete* szavát. A lelkiismerete, szavára felelő magyar: ez az új Magyarország.

ANNA FŐHERCEGNŐ: A MAGYAR NŐ

a a mai időkben a magyar nőről akarunk írni, sok oly vonást fogunk a jellemzésében találni, mely a mai kultúrvilág összes asszonyainak és leányainak közös karakterisztikuma. Ez természetes is, mert a civilizáció haladásával az egyes fajok és nemzetek kultúrája is bizonyos fokú egyöntetűséget tüntet fel. Ez az egyöntetűség azonban minden egyes fajnál és nemzetnél különböző fokú és az egészséges, erősfajú nemzeteknél inkább a civilizációra vonatkozik, mint a kultúrára.

A magyar nő egy igen erős fajhoz tartozik és éppen ezért a civilizáció minden haladását a leggyorsabban sajátította el, de annál nehezebben tud megválni azon évezredes lelki kultúrától, mely a legválságosabb és a legbékésebb időkben egyaránt leghatalmasabb támaszát, legerősebb erényét képezte mindenkor. Hogy a mai magyar nőt jellemezni és megérteni lehessen, vissza kell mennünk a múltba, egészen addig az időkig, amikor a magyarok hatalmas törzsei Árpád és társvezérei alatt a Duna-medencében mint honfoglalók meg nem jelentek.

Az akkori idők történetíróinak feljegyzései nem igen rokonszenves módon jellemzik a honfoglaló magyarokat: vad, barbár, civilizálatlan népnek tüntetik fel, mely kóborló, harcias csoportjaival egyúttal Isten kezének súlyos csapásait is jelenti országaikra nézve. Csodálatosképpen még a legutóbbi idők történet- és néprajzírói között is vannak olyanok, akik egészen természetellenes és nem éppen a tudományos alaposágnak megfelelő következtetéseket vonnak le a sok száz évvel ezelőtt a magyarokról felállított ellenséges érzületű szentenciákból és bizony még ma is

találunk oly külföldi modern néprajzi munkákat, melyek egészen hamis, a valóságtól messze eltérő és sokszor igen rosszindulatú jellemzést tartalmaznak a magyarokról és így a magyar nőkről is. Sok néprajzi író még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy a helyszínen, Magyarországon szerezze be tanulmányi anyagát és megelégszik azon kétes értékű és bizonytalan forrásokkal, melyeket a könyvtárak néhány poros könyvében talál. De annál szebb, rajongóbb és melegebb hangnemben írtak és írnak azon komoly kutatók, akik itt tartózkodtak a magyarok közt és megismerték, megszerették, megcsodálták ezt az életerős, lovas, kitűnő eredményekben oly gazdag nemzetet.

A gigantikus küzdelmek, a sorscsapások láncolata, a magyarok nemzeti életének mindújabb veszélyei olyan értékes, ritka jellem- és szellemen tulajdonságokkal megáldott női nemet termeltek ki a magyar ősanyák öléből, melynek hiányával a magyar faj ma már talán nem is léteznék.

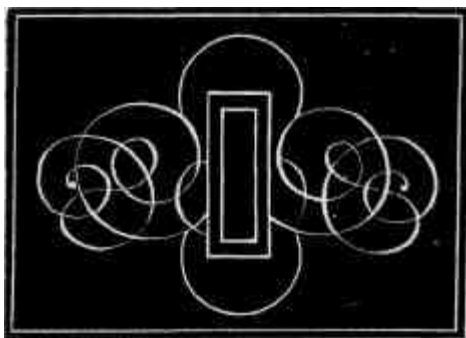
Kezdve a honfoglalás idejétől egészen az utolsó évekig, kevés megszakítással folyton kard volt a magyarok kezében és ezen tény bizony igen mély nyomokat hagyott a magyar nő lelki struktúrájában is. Okos, bátor, a kardtól vissza nem riadó, hallatlanul erős életösztönrel bír a magyar nő, aki éppen azért, mert oly igen gyakran látja övéit a halálos veszedelmekben, önfeláldozó, kimélyült, csodálatosan magasztos szeretettel szenteli magát családjának. A sok küzdelem és balsors, mely a magyarokat évezredes létezésük óta érte, bensőségesen vallásossá, eredményekben gazdagokká, érzéseikben megbízhatókká nevelte a magyar nőt. Szellemi képességeiket ezen küzdelmek csak fokozni voltak képesek és leleményes, eszes lényekké tették, akik minden szokatlan helyzetbe hamar beletalálták magukat és elhárították a családi életük békességére törő külső és belső zavarokat. Emellett a magyar nő mindig vígkedélyű, kedves, szerény, jólelkületű maradt, aki a legválságosabb napokban sem veszítette el lelki egyensúlyát és áldást jelentett veszedelmekkel és gondokkal küzdő férjére és fiaira. A magyar nő lelke tele volt mindig dallal, hol pattogó, az életörömtől duzzadó, pajkos és kedvesen egyszerű énekekkel, hol az érzéseiben, a végtelen keleti sivatagokba visszanyúló, titokzatosan mélabús dallamokkal. A magyar nép egyszerű leányaiból, akik a mezőkön, vagy akár a gyárakban dolgoznak, szintúgy mint a városi asszonyokból és leányokból eleven erővel tör elő a dal és ez a dal kíséri a magyarokat majd egész életükön át. Akinek a lelkébe az Isten ennyi dalt rejtett, annak igazán értékesnek és jónak kell lenni – és ez a magyar nő. Az elmúlt idők magyar asszonyait és leányait sok neves dalköltő énekelte meg, de igen sok történész és néprajzbúvár emelt könyveiben halhatatlan emléket nekik. A világháborút megelőző békés időszakban, – amidőn a női nemre nézve eljövendő új korszak már mind erőtelje-

sebben kezdett kibontakozni, amidőn az életkörülmények és a megváltozott szellemi és lelki igények kényszerítették az asszonyokat és leányokat, hogy a szűk családi keretből kilépve, az élet nyílt porondján is megállják helyüket, – a magyar nő lelki és szellemi értékei nem maradhattak ismeretlenek a világ figyelve előtt. A dal, melyet isteni kéz helyezett a magyar nő szívébe, azon művészet, mely az emberi erőnyeket és gyarlóságot a színpadon tükrözi vissza, oly képviselőket talált a magyar nők között, kiknek ragyogó tehetsége és művészete az egész világot gyönyörködtette. A magyar nők szorgalmas és hallatlanul ügyes kezei oly csodás iparművészeti cikkeket készítenek, melyeket az egész világon ismernek és elismernek. De a tudományos pályákon is ritka értékű nők szereztek elévülhetetlen érdemeket. A világ titokzatos méhében új korszak volt kialakulóban és a mi magyar asszonyaink és leányaink finom érzéssel, de a múlt kedves tradícióinak nagyratartásával minden zavar és zökkenő nélkül irányították be az új élet iránytűjét.

Ami szépet és dicsőt a történészek és régi krónikások az ezer esztendő alatti harcokkal, küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal kapcsolatban el tudtak mondani a régi magyar nőről, azt a mai kor magyarjai csodálattal, áhítattal, de egyben büszke és megelégedett örömmel tudták ráruházni a mi napjainkban élő női generációra is. A világháború és az azt követő forradalmak oly megpróbáltatásoknak tették ki a magyar nőt, oly emberfeletti munkát raktak vállaira, oly küzdelmet kellett folytatnia családjáért, szeretteiért és saját léteért, mely a történelemben alig találja párját. Becsülettel, kitartóan, kitűnő ésszel és kiváló erőnyekkel meg tudott felelni teljes mértékben a történelmi idők hivatottságának és ezt nemcsak mi magyarok, de az el nem fogult külföldiek is elragadtatással kénytelenek elismerni. A háború és a forradalmak rendellenes és felforgató légköréből keletkezett mérgező és a lelket elsorvasztó eszmék és kilengések, melyek sok más nemzetnél borzalmas pusztítást vittek végbe a lelkekben és a családi életet alapjaiban rázkódtatták és támadták meg, a magyar nő lelkében nem voltak képesek oly elváltozásokat előidézni, melyek veszélyt jelentettek volna jellemére, erőnyekire, a családi élet tiszta légkörére. A magyar nő évezredek alatt kitermelt lelki kultúrájában rejlő erők oly ellentállóvá tették a modern idők kétesértékű, sőt veszélyesen mérgező eszméivel, tévtanaival szemben, hogy a magyar nemzet jövője, mely elsősorban a család nemzetfentartó erejéből táplálkozik, megrendíthetetlenül biztosítva van.

A magyar nő él és fejlődik minden balsors és veszély dacára, megőrzi hagyományos lelki értékeit és erőnyeit, kedves, szívhezszóló lelkületét, a család iránti rajongó szeretetét, lángoló hazaszeretetét és a szebb jövőbe vetett tántoríthatatlan hitét. Mély vallásos érzülete átsegíti a nehéz napok lelki kínjain és a lelkében kitermelt páratlan értékek támaszt

jelentenek számára azon Golgotán, melyet a magyar népnek, az isteni gondviselés kifürkészhetetlen akaratából porig lesújtva, megalázva, kirabolva és megcsonkítva, a mai időben járnia kell. De a magyar nő az ország jövőjét is jelenti és az a nép, melynek asszonyai és leányai az emberfeletti megpróbáltatások és kísértések közepette lelki erejüknek és mérhetetlen értéküknek oly nagyfokú tanújelét adták, mint a magyar nő, – az a nép, ha porig is van sújtva, – fel fog támadni, nagy lesz, viruló és boldog!

JÓZSEF FŐHERCEG: A MAGYAR KATONA

üske, öntudatos, nyugodt jellemű, mindig jó bajtárs, aki megosztja utolsó falat kenyerét még a foglyul ejtett ellenséges katonával is. Végtelenül figyelmes, sőt mondhatnám gyengéd a parancsnoka iránt, akit tűzön-vízen át, minden veszedelmen keresztül követ, elsősorban mindig reá gondol és csak azután keres fedezéket önmaga részére, ütközetben vakmerő, sőt kegyetlen is, ha az indulat vagy keserűség kihozza a sodrából. Nagyon ragaszkodó, mindent elkövet, hogy feljebbvalójának szolgálatára legyen. Határtalanul

szófogadó. Sokkal értelmesebb annál, semhogy vakon engedelmeskedjék a fegyelemnek, előbb meg kell győzni, de akkor azután a meggyőződése, az ügghöz és feljebbvalójához való ragaszkodás révén igen fegyelmezetté válik. Tökéletesen megbízható, még a legveszedelmesebb helyzetekben is. Ha olyan őrhelyre állítjuk, ahol el kell készülnie a kikerülhetetlen halálra, de értésére adjuk, hogy szükséges ott maradnia: ott fogjuk találni a helyén, a kötelességét teljesítve, akár élve, akár holtan, még ha egyes-egyedül önmagára maradt is!

A magyar katona a világháborúban hűségesen teljesítette minden parancsomat. Ha magyar csapatokat küldtem valahova, tudtam, hogy terveim okvetlenül megvalósulnak, még olyan esetekben is, amikor kéte-lyeim voltak az iránt, hogy a feladat egyáltalában teljesíthető-e. Soha nem csalódtam bennük, megtettek mindent, ami emberileg lehető volt, mindig végrehajtották a terveimet és rendelkezéseimet, mindig készek voltak feláldozni az életüket a kötelességükért!

A magyar katona vallásos lelkű, igen jó keresztény. Természete hő-sies, bár kissé érzékeny. Gyakran láttam magyar katonákat, amint súlyo-

san megsebesülve is teljesítették a reájuk háruló legnehezebb, legkeményebb feladatokat is. Gyakran láttam őket, amint félig-meddig bekötözött sebbel visszatértek a lövészárokbba és a szemük azt mondta: „A magyar megteszi a kötelességét, még ha belehal is.”

Láttam a magyar katonát a legszörnyűbb megpróbáltatások óráiban, pokoli ellenséges ágyútűzben: nyugodt maradt, bízott Istenben és a saját erejében, nem hagyta cserben feladatát. Hányszor láttam sebesült magyar örszemet, aki nem akarta elhagyni az őrhelyét! És hányszor akadtam halálra fagyott magyar örsökre! Ha megkérdeztem – »fáj, fiam nagyon?» hány magyar sebesült felelte: „Nem baj, örömmel szenvedek a hazámért!” Hányszor hallottam, amint haldokló magyarok imába foglalták a haza szent nevét: „Isten óvja meg Magyarországot minden bajtól!” – „A jó Isten áldja meg és védje meg édes hazánkat!”

Ha a magyar katonáról beszélek, nemcsak a közkatonára gondolok, hanem legénységre, altisztekre és tisztokra egyaránt. A legmagasabb rangú tiszt teljesen olyan, mint az egyszerű közlegény: elsősorban hazafi, azután katona. Nemcsak kötelességtudásból katonák, de hazafiságból is. Érzésem szerint ezen még a forradalmak és a kommunizmus örületének dülásai sem változtattak sokat. Természetes, hogy ilyen betegség után a népnek bizonyos időre van szüksége ahhoz, hogy lelki élete visszaterelődjék normális medrébe. A magyar földműves, a magyar nép tömege sohasem volt kommunista. Ha a nép egyénileg kissé önző is és bizalmatlanul elzárkózik azok elől, kik nem értenek ahhoz, hogyan kell jóságos, szelíd lelkéhez közelebb férkőzni – ez a nép bizonyára még ma is ugyanaz, ami volt a háború és a forradalmak előtt.

Soha nem volt egyetlen alkalom, amely csak gondolatban is arra készítetett volna, hogy a magyart kötelességének teljesítésére nógassam. Egyetlen parancs, vagy túlságosan kritikus helyzetekben egyetlen szívhez szóló felhívás elég volt ahhoz, hogy ezek a derék fiúk csodákat műveljenek, megkísértsék a lehetetlent, vagy meghaljanak dallal az ajkukon.

A magyar mindig jó hazafi, mindig békeszerető, de egyúttal egyszerű jellemű, értékes, bátor katona is.

VASS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG NÉPJÓLÉTI, MUNKAÜGYI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI TÖREKVÉSEI A HÁBORÚ UTÁN

Eltelet a háború befejezése után az első évtized s im-
már világosan látjuk, hogy a háború irgalmatlan
pusztításai meg sem közelítik azt a katasztrófát,
amelyet a békekötés zúdított országunkra. A háború
vér- és anyagvesztését tíz év alatt a nemzet faji
vitalitása és szorgalma egészen biztosan pótolta
volna, ha a békekötés meg nem fosztja vala a nemze-
tet és országot léte és boldogulása nevezetes ténye-
zőitől. A commune után öt teljes éven keresztül
tökéletesen magára hagyatva vergődött az állam.
A társadalom a strukturális felbomlás jeleit mutatta, a gazdasági élet
az áru és pénz lázvonalain imbolygott, a megoldást sürgető problémák
tömege napról-napra növekedett.

Ilyen körülmények között a kormányzat az első időkben alig tehetett
egyebet, mint vonszolni a nap terhét, segíteni ott, ahol a segítséget el-
halasztani nem lehetett. Hisz még a közélélmezést sem lehetett másként
ellátni, mint a háborús kötött gazdálkodás fenntartásával. E téren a
helyzetet talán az a mód jellemzi legjobban, ahogyan a közélélmezési
tárcát boldogult nagyatádi Szabó István e sorok írójának, mint távozó
közélélmezési miniszter 1920 augusztus 17-én átadta. „E kulcsok -
mondotta – a miniszteri íróasztal kulcsai. Az íróasztal éppen olyan üres,
mint az állami raktárak. A raktárakban Budapest egymillió lakosa ré-
szére csak egy napra elégséges liszt és kenyér van.”

Sürgőssége miatt folyton jelentkező három legkínzóbb kormányzati

probléma foglalta le e téren a kormányzat energiáját: a közélet, a lakásügy és a rokkantak ügye. Mindhárom csak szívós kitartással és a kormányzat politikai és erkölcsi súlyának teljes és szakadatlan latbavetésével lehetett különböző időpontokban a megoldás és viszonylagos nyugalmi helyzet felé elsegíteni. Leggyorsabban a közéletet, a kötött forgalomnak 1922 tavaszán történt bátor megszüntetésével. A lakásügy rendezése tovább tartott. A megoldás alapgondolata itt is ugyanaz volt: a kötöttség fokozatos feloldásával szilárdan haladni a szabadforgalom felé. Döntő jelentőségű volt e téren az 1925. évi májusi kormányrendelet, amely a forgalmat az országnak majdnem minden községében felszabadította s csak a városokban tartotta meg, de fokozatosan gyengítve a kötöttséget. Megvallom őszintén, hogy a lakásügy volt a hatáskörömbé tartozó témák nehéz problémái között a legkínosabb, a legreménytelenebb, a leggyűlöletesebb s ma, nyolc év távlatából visszatekintve s a parlamenti és társadalmi szenvedelmek viharaira visszaemlékezve csodálkozom, hogy ez a probléma politikailag fel nem örlött és össze nem roppantott bennünket.

A rokkantak ügye még most sincs teljesen rendezve. Ám a haladás az első évek zavaraihoz mérve igen nagy s van remény arra, hogy a közel jövő a most lefolytatott revízió kapcsán meghozza a végső megoldást. Okulásul ideírom s megvallom, hogy a rokkantügy kezelése alapján és kezdetében hibáztatott el. Nem lehet hosszú háború után a rokkantak ellátását kizárólag állami járadékrendszerrel megoldani. Be kell vonni a gazdasági életet is, úgy, hogy a bár megcsökkent munkaerő, de munkára alkalmas rokkantakat a gazdasági élet a törvény kényszere alapján állandó keresethez juttassa. Így a 25 százalékosokat, akiknél felesleges ez a gondoskodás és a 100 százalékosokat, akik minden munkára alkalmatlanok, nem számítva, a közbeeső rokkantfokozatoknak kb. ötvenezer főnyi tömege egy-két év alatt felszívódott volna az iparban, mezőgazdaságban és kereskedelemben, állami és nem állami hivatalokban s az államkincstár erejét hatékonyabban lehetett volna az özvegyek és árvák gyámolítására fordítani.

Pénzünk stabilizációja után 1924-ben nyílt meg a tervszerű újjáépítés lehetősége a gondozásomra bízott ágazatokban. Az egészségügy és a szociálpolitika adja működésünk két fővonalát. Az itt következő fejezetek néhány vonással megrajzolják munkánk s terveink képét.

I. LAKÁSÜGY

Már a világháború első felében a lakásügyek terén hatályon kívül kellett helyezni a rendes magánjogi szabályokat és a szükséghez mérten rendkívüli intézkedéseket kellett folyamatba tenni. Viszont ezeknek a ki-

vételes szabályoknak megszűnésével tekinthető majd csak befejezettnek a lakásügyek tekintetében a rendes állapotokra való visszatérés.

A világháború megszűnte után a közép-európai államok fővárosainak lakossága úgyszólván mindenütt tetemes szaporulatot mutat fel. Különösen képpen jelentkezett ez az eredmény Magyarország székesfővárosában Budapesten, ahová nagy beözönlés indult meg. Ennek oka elsősorban az idegen impériumok által megszállott nagymagyarországi területekről való, legnagyobbbrésben *kényszerű átvándorlás*, valamint a gazdasági megélhetési nehézségek, amelyek nagy tömegeket kényszerítettek arra, hogy megélhetésüket a fővárosban remélhessék és keressék.

A Budapesten tömörült elhelyezkedni vágyók rettenetes lakásínségben szenvedtek, amely állapot természetesen visszahatott a főváros törzslakosságára is. A jobb és lakályosabb lakásokat a konjunktúra szerencségei foglalták el, akik a magas árfolyamú lakásokat, akár illegitim módon is, megszerezhették. Főleg az intellektuális középosztály sínylődött a lakásnyomor terhei alatt.

A forradalmi Tanácsköztársaság rendelkezései megszüntették a lakástulajdonjog szentségét, ezer és ezer proletárcsaládot helyeztek el polgári, úgynevezett „burzsuj”-családok lakásaiba, pokollá téve a családi hajlékot. Közel 10.000-re tehető az ekképpen elhelyezett proletárcsaládok száma.

És még így sem volt elég lakás, jobban mondva férő és alvóhely. A lakáskeresők ezrei és ezrei tolongtak a közigazgatási hatóságok és a lakáshivatali intézmények ajtai előtt, szívettpő jelenetek között könyörögve a legegységibb életszükségletért: lakásért. Vagonlakók ezrei és ezrei tengődtek lakás nélkül. Sokan lépcsőházakban, ereszek alatt húzódtak meg, voltak, akik barlangokban, odúkban, földhányásokban, szemetesládákban találtak menedéket emberietlen állapotok között.

A vagonlakók néven ismert tömegek beözönlése 1918 október havától 1924 június haváig tartott, összesen 100.106 vagonban 336.573 ember nyomorgott az ország területén.

A népjóléti kormányzat a békeszerződések végzetes hatásaként jelentkező súlyos gazdasági viszonyok között nem nyúlhatott az egyetlen gyökeres megoldáshoz, az építéshez. Kínzó lassúsággal foghatott csak hozzá a szörnyűséges lakásállapotok szanálásához. Megtisztította a vörös uralom által terhelt ház- és lakástulajdonosokat a rájuk kényszerített proletárlakóktól. Rendszabályozta a lakásfelmondásokat. Barakkokat és szükség-lakásokat kellett teremtenie úgyszólván napi terminusokra, hogy a kilakoltatottakat, a vagonlakókat és egyéb lakáskeresőket ideiglenes és legalább tűrhető lakásokhoz juttassa.

Később, valutánk haldoklása idején, a hajlék nélkül maradt középosztálybeliek számára állami bérházak épültek, valamint az állami lakó-

telepeken is nagy számban létesültek szilárd kőépületek az addig szokásban volt barakképítkezés helyett.

Végül felismerve azt az igazságot, hogy teljes kötöttség mellett a magánbérház-építkezés nem indulhat meg, 1922-től kezdve megindította a kormány a szabad rendelkezési jog visszaállításának folyamatát. Ezzel, valamint építési kölcsönökkel, adómentességgel stb. végre megindult a magánépítkezés is. Ettől az időtől kezdődőleg lassú tempóban szünőfélben van a lakásínség.

A népjóléti kormányzat 19 állami szükségtelepet és 9 állami bérházat épített fel 1920-tól kezdődően 1927 év végéig. Az állami telepeken összesen 6181 lakás és 153 üzlet nyert elhelyezést. Az állami bérházakban 390 lakás nyílt meg, 30 üzleti helyiséggel.

Budapest székesfőváros is hozzáfogott bérházak és kislakásokkal bíró telepek építéséhez. Utóbbi három év alatt a székesfőváros 52 nagyobb bérházat épített 3649 lakással. Azonkívül 11 kisebb épületet emelt 440 szükséglakással. (Budapest székesfőváros ezidőszerint, a békebeli építések is számba véve, 464 épületet tart üzemben 72 helyen 9882 lakással.)

A magánépítkezések megindítása érdekében az új épületek kivonattak a mindenkori lakásrendeletek hatásköre alól, a szabad rendelkezési jog biztosításával, bizonyos mértékű adómentesség mellett.

A köz- és magánépítkezés révén az utóbbi hét évben a következő arányokban épültek lakóházak:

1921 évben.....	60 lakóház
1922 „	42 „
1923 „	151 „
1924 „	248 „
1925 „	206 „
1926 „	352 „
1927 „	677 „
192.«év első felében	576 „

Ezen épületekben összesen 15.234 (egy-hat szobás) lakás van elhelyezve.

Ugyancsak folyamatban vannak a köztisztviselői családház-építési akciók is, amelyeket a népjóléti kormányzat építési hitellel és egyéb kedvezményekkel támogat.

A székesfővárosi lakáskrisis a fent vázolt intézkedések végrehajtása után anyagiságában megszűntnek tekinthető. Nem szűnt meg azonban szociális értelemben, mert a tömeg-, illetve szükséglakások intézménye kényszerű okokból – sajnos – még mai napon is fennáll.

A nehéz gazdasági viszonyok a világháború után rossz lakásviszonyokat teremtettek Magyarország vidéki városaiban és községeiben is.

A kormány eljárásának alapelve az volt, hogy a vidéken gyorsabb ütemben kell a szabadforgalom felé haladni, mint a fővárosban, mert a statisztikai adatok tanúsága szerint egyrészt a vidéki lakosság lényegesen kisebb volt, másrészt a családi építkezések ott nagyobb mértékben és korábban indultak meg. Csak néhány nagyobb város és azok a községek igényeltek lassított ütemet, amelyek az új országhatárok mentén régi jelentéktelenségükből kiemelkedve közigazgatási vagy forgalmi központokká váltak. A helyzet most az, hogy 1925 óta az összes községekben, négy kivételével, helyreállt a teljes szabadforgalom, a vidéki városok pedig Budapest mintájára a részleges kötöttség alatt állanak. A lakbérek a felszabadítás első évében igen nagy magasságra emelkedtek, 1927 óta azonban fokozatos mérséklődés mutatkozik. Vidék és főváros között lakbérek dolgában a békebeli arányosodás csak akkor létesül majd, ha a főváros is teljesen a szabadforgalom alá kerül, ami némi átmeneti időt számítva 1931-re várható.

II. ROKKANTÜGY

A háború károsultjairól való gondoskodást a világháború folyamán a törvényhozás állami feladattá nyilvánította. 1922. évig a hadikárosultakról való ellátás különféle ügyeit az e célra létesített polgári szervek végezték, míg a katonai nyugellátások ügyeit a katonai hatóságok intézték. 1922. évtől kezdődően a királyi kormány a nem hivatásos állományból származó hadikárosultakról való gondoskodás összes ügyeit a népjóléti és munkaügyi minisztérium hatáskörébe utalta. A vonatkozó kormányrendeletet, mely az egész mai állami hadigondozásnak minden kérdésre kiterjedő és alapvető jogforrása, a parlament egyidejűleg törvényerőre emelte. Ettől az időtől fogva kormányrendeletek szabályozzák a károsultak igény jogosultságának feltételeit, így: az igényjogosultaknak rokkantvárosi elhelyezését, gyógykezelését, testrészpótlókkal való ellátását, új életpályára való kiképzését, valamint temetési segélyben való részesítését.

Rokkantellátásban részesül minden az ország területén lakó magyar állampolgár, akinek testi vagy szellemi épsége nem hivatásos katonai szolgálatával okszerű kapcsolatban önhibáján kívül jelentékenyen csökkent. (Ez a megállapítás a hadirokkant fogalmának meghatározása.) Ezenkívül ellátásban részesül az országban lakó s a nem hivatásos katonai szolgálat alatt vagy azzal okszerű kapcsolatban szerzett betegség vagy sérülés folytán meghalt avagy önhibáján kívül eltűnt magyar állampolgár özvegye, árvája és a rendelkezések szerint arra jogosult más hozzátartozója.

A hadikötelezettség folytán teljesített katonai szolgálaton kívül az igényjogosultság alapja lehet a hadiszolgáltatási törvény szerint végzett

katonai műveletekkel összefüggő személyes szolgálat, a hadifogság és az ellenséges internálás, végül az 1919. évi kommunista uralmat támadó ellenforradalomban való részvétel. A” népjóléti és munkaügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértve megállapíthatja még az igény jogosultságot az 1919. évi úgynevezett „vörös hadseregben” valamely súlyos kényszer hatása alatt teljesített szolgálat esetében is.

A rokkantsági segélyezés a hadirokkantak 25, 50, 75 és 100%-os keresetképeség csökkenéséhez mért összegű állandó járadékösszegekkel történik. A legénységi állományú 100%-os rokkant havi 80 P, az altiszt havi 120 P, a tiszt havi 240 P járadékban részesül. A kisebb százaléku rokkantkategóriák bizonyos progresszív kulcs szerint kisebb összegű járadékot kapnak. Szintén állandó járadékellátás illeti meg a hadiözvegyeket, valamint nevelési pótlék, illetve árvajáradék a hadiárvákat és a hadirokkantak gyermekeit.

A 75 és 100%-os hadirokkantak, ha megélhetésük másképpen biztosítva nincs, a budapesti m. kir. Hadirokkant Otthonban helyeztetnek el, ahol minden életszükségletükről gondoskodás történik. Az így elhelyezett 100%-os hadirokkantak a törvényes rokkantsági járadék helyett ennek fele összegét, a 75%-osok a járadék egyharmadát tevő segélyt kapnak, családtagjaik pedig akkora összegű segélyben részesülnek, amekkorát a hadiözvegyek, illetve hadiárvák kapnak.

A testileg elnyomorodott hadirokkantakat az állam ingyenesen ellátja megfelelő testrészpótló segédeszközökkel is (múláb, tolókcsci, mankó stb.).

A hadirokkantak gyógykezelése a közkórházakban ingyenesen történik. A tüdőbeteg hadirokkantak ápolására külön tüdőbeteggyógyintézet létesült, amelyben az igénylők huzamosabb időn keresztül, éveken át is ápolásban részesülnek. Reumás bántalmakban szenvedő hadirokkantak megfelelő gyógyfürdői kezelést kapnak.

A hadirokkant és hadiözvegy elhalálózása esetén a hátrahagyott családoknak temetési segély jár.

A középiskolai vagy főiskolai tanulmányaikat végző, valamint tanonckiképzésben részesülő és jó előmenetelt tanúsító hadiárvák évről-évre ösztöndíjban részesíthetők.

A hadikárosultak megélhetését van hivatva előmozdítani azoknak a hadirokkantaknak ipari pályára való kiképzése, akik régi foglalkozásukat testi hibájuk miatt nem folytathatják, továbbá a *haditelek* intézményének létesítése.

Az ipari pályára való – rendszerint egy évi – sikeres kiképzés után, az érdekelt rokkant ipari pályájához szükséges szerszámok beszerzésére segélyben részesíthető. Ugyancsak megfelelő módon segélyeztetnek azok a hadirokkantak, akik gépjárművezetői tanfolyamot végeznek.

A haditelek intézménye a háború alatt abból a célból létesített, hogy minél több hadirokkant földhöz jusson és hogy ez a föld még a saját sikertelen gazdálkodása esetén is tulajdonában megmaradjon. Az állam rendszerint az érdemes többgyermekes és főleg falusi hadirokkantak részére vásárol ilyen törpe vagy kisbirtokot, sőt az új tulajdonost segéllyel vagy kamatmentes kölcsönrel abban is támogatja, hogy az ingatlanon lakóházat építhessen. Az ingatlant az állam „haditelek”-ké nyilvánítja, ami azt jelenti, hogy azt az új tulajdonos csak a népjóléti és munkaügyi minisztérium külön engedélye alapján idegenítheti el vagy terhelheti meg. Az engedélyt a minisztérium csak abban az esetben adja meg, ha úgy látja, hogy az eladás, illetve az adósságfelvétel a hadirokkant helyzete szempontjából előnyös és multhatatlanul szükséges.

A hadirokkant-probléma egyik legfájdalmasabb ügye a nemzetnek. A kommunizmus után néhány évig a zavaros gazdasági helyzetben nehezen lehetett a segélyezést megfelelően lebonyolítani s gondolni sem lehetett a segélyezés szilárd rendszerének megteremtésére. Valutánk stabilizálása e téren is érezte jótékony hatását. Az igényjogosultak összeírása 1925-ben újra megtörtént s 1928. év végén felvétellett a legújabb s most már végleges kataszter, amelynek nagy anyaga még nem nyert szakszerű feldolgozást. A jelek azt mutatják, hogy lényegesen emelkedett a magasabb rokkantsági fokozatúak száma, viszont a hadiárvak száma csökkent, mert a legelső háborús évfolyamban születtek meghaladván életkoruk tizenkettedik évét, kikerülnek az állami gondozás alól. Ezzel szemben a hadirokkantak gyermekeinek száma a később kötött házasságokból lényegesen emelkedett.

A 75 és 100 százalékos rokkantak járadéka végleges. Az 50 százalékosokét a kincstár anyagi lehetőségeihez képest a népjóléti kormány emelni szeretné, viszont a 25 százalékosok és a hadiözvegyek számára végkielégítést tervez. Csak e tervek rendeleti úton való végrehajtása után lehet az egyetemes hadigondozási törvény megalkotására gondolni. A hadiárvak ipari nevelőintézetei szakadatlan fejlődésben vannak s a minisztérium e fejlődést jelentékeny áldozatokkal sietteti, mert az intézmények a hadiárvagyermekekanyag felnevelése után kiváló szolgálatokat tesznek majd az állami általános gyermekvédelem céljainak.

III. EGÉSZSÉGÜGY

A kórházak keletkezése Magyarországon visszanyúlik Szent István korába. A hagyományok szerint az 1000. évben Esztergomban már megvolt a Xenodochium Sancti Lazari kórház (ispotály). A következő századokban a katolikus papság és főurak alapítványjaiból egymásután léte-

sülnek ispotályok, amelyek későbbben a haladás korszakaiban kórházakká alakulnak.

Csonka-Magyarországon a népjóléti minisztérium ügkörében ezidőszerint 31 közkórház (14.364 ágygal), 1 államrendőrségi közkórház (94 ágygal), 1 állami szemkórház (170 ágygal), 1 állami kórház (1250 ágygal), 1 Pasteur kórház (150 ágygal), 3 állami elme- és ideggyógyintézet (1670 ágygal), valamint 33 nyilvános jellegű kórház (2917 ágygal) működik. Ezenkívül 94 magánkórház van üzemben (5480 ágygal). Ehelyütt nem sorolhatók fel az egyetemi klinikák és állami bábaképzők, amelyek a kultuszminisztérium fennhatósága alá tartoznak.

A népjóléti kormányzat a közegészségügy megóvása szempontjából főleg a tüdővész, gyermekhalandóság, fertőző betegségek, nemi betegségek, trachoma, az „egyke”, valamint az alkoholizmus ellen fejt ki hathatós működést. Rendkívül nagy súlyt helyez ezenkívül az elmebetegek gyógyítására.

A tüdővész elleni küzdelem tüdőbeteg gondozók működése útján történik. Ezidőszerint Budapest székesfővárosban 6, vidéken elszórtan 46 tüdőbeteg gondozó van üzemben. Tervbe van véve azonkívül a közeljövőben az ország területén 24 újabb tüdőbeteg gondozó létesítése.

Az egészségügy újjászervezésének kellő megalapozására létesült az *Egészségügyi Reformiroda* és az *Egészségügyi Propaganda Központ*. Az Egészségügyi Reformiroda feladata a szaktudósok és társadalmi tényezők közreműködésével javaslatok kidolgozása és az egészségre vonatkozó ismeretek széles körben való terjesztése, valamint a közegészségügy egységes irányítása. Az Egészségügyi Propaganda Központ foglalkozik az egészségügyi ismeretek népszerűsítésével röpiratok, előadások, filmek, rádió stb. útján.

Ugyancsak fontos szervezet a közegészségügyi szolgálat terén a *Társadalomegészségügyi Intézet*, mely a következő munkakörrel foglalkozik: 1. tanácsadás szociális egészségügyi, munkásjóléti, iparegészségügyi és balesetvédelmi kérdésekben. 2. Tanfolyamok rendezése népbetegségek elleni védekezés ismertetése céljából. 3. A népbetegségekre vonatkozó adatgyűjtés. 4. Egészségügyi propaganda és bibliográfiai adatgyűjtés. 5. Egészségügyi hatóságok és társadalmi szervek együttműködésének megszervezése és irányítása. 6. A külföldi egészségügyi mozgalmak nyilvántartása és ismertetése. 7. Az ország egészségügyi viszonyainak *figyelemmel* kísérése levelezés útján. 8. Kiadványok szerkesztése és közrebocsátása. Az ezen intézet keretében működő múzeum következő csoportokból áll: 1. Általános higiéné. 2. Fajegészségtan, népesedés. 3. Csecsemő- és anyavédelem. 4. Fertőző betegségek. 5. Tuberkulózis. 6. Nemibetegségek. 7. Alkoholizmus. 8. Gyógyintézetek. 9. Sport, fürdők, balneológia. 10. Orvosi történelem

és ethnographia. 11. Ipari higiéné és munkásbiztosítás. 12. Balesetvédelem. 13. Nép- és munkásjólét. 14. Közjótékonyosság. 15. Könyvtár.

Fontos szerve a közegészségügyi szolgálatnak még az *Országos Közegészségügyi Intézet*, amely a nemzetközi Rockefeller-alapítvány támogatásával alakult és a múlt évben adatott át rendeltetésének. Az intézet a következő célokat szolgálja: 1. Segítségére van az egészségügyi hatóságoknak, különösen a fertőző betegségek leküzdése terén. 2. Közreműködik a tisztiorvosok és az egészségügyi személyzet kiképzésében. A legmodernebb berendezéssel és felszereléssel ellátott intézet világviszonylatban is megállja helyét és egészségügyi kormányzatunknak egyik büszkesége.

Meg kell még említenem a közegészségügyi intézmények soraiban az *Országos Közegészségügyi Egyesület Orvosi Szakosztályát*, amely a népjóléti és munkaügyi minisztérium, valamint a Társadalombiztosító Intézet állandó szaktanácsadója.

Az egészségügyi rendszert fontos szerve még a *Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesülete*, amely 1927-ben alakult és jelenleg 21 vidéki mentőállomást tart üzemben.

Végül rá kell mutatnom az u. n. *egészségügyi mintajárások* szervezésére, amelyek a Rockefeller-alap hathatós támogatása mellett létesültek. A mintajárások célja főleg a közegészségügyi szolgálatnak közigazgatási úton való védelme és ellátása. A népjóléti kormányzatnak az a célja, hogy a közegészségügyi mintajárások idővel az egész ország területét egységesen behálózzák. Ezidőszerint két minta járás van már szakszerű működésben és hét minta járás megalakítása van folyamatban.

A közegészségügyi intézmények felsorolása után szükségesnek tartom a következő statisztikai adatok előtárását, amelyek szemléltetően mutatják a házasság, születés, halálozás, természetes szaporodás, tüdővész okozta halálozás és csecsemőhalandóság hullámzását:

Év	1000 lélekre esett					
	házasság	élve születés	halálozás	természetes szaporodás	tuberkulózis okozta halálozás	100 évesen előtelt évek száma
1921	11.6	31.8	21.2	10.6	2.8	19.3
1922	10.8	30.8	21.4	9.4	3.1	19.8
1923	9.6	29.2	19.5	9.7	3.1	18.4
1924	9.1	26.8	20.3	6.5	3.2	19.3
1925	8.9	28.3	17.1	11.2	2.6	16.8
1926	9.1	27.3	16.6	10.7	2.4	16.7
1927	8.9	25.2	17.6	7.6	2.3	18.5

A fenti statisztikai adatok szerint a gümőkóros halálozási szám 1924. évtől kezdődően örvendetes csökkenést mutat, amely a tüdőbeteg-

gondozás intenzív keresztülvitelének eredménye. Ugyancsak örvendetes csökkenő eredményt mutat a csecsemők egy éves koron belüli halálozási arányszámának alakulása.

A hevenyfertőző betegségek okozta halálozások 1922-ben az összes halálozások 8%-át, 1927-ben 3.9%-át tették ki. Olyan örvendetes számok ezek, amelyek mellett lehetetlen megállás nélkül elhaladni. (1922-ben 9582, 1927-ben 5885 hevenyfertőző halálozás fordult elő Magyarországon). A csökkenő eredmény az egészségügyi szolgálat hathatós munkájának eredménye.

Ehelyütt szükségesnek tartom még beszámolóim keretében felemlíteni, hogy ugyancsak örvendetes csökkenés állott be az alkohol legveszedelmesebbikének, a pálinkafogyasztásnak élvezetében. A pálinkafogyasztás 1913-ban egy főre számítva 5.3 liter volt, míg 1925-ben ez a szám leapadt 0.3 literre.

Kétségtelen, hogy eleddig a nagy egészségügyi problémáknak csak konkrét megoldási rendszereit sikerült megállapítani s egyik-másik irányban a gyakorlati megoldás munkáját is megkezdeni. Hogy e munka nem indult meg az alkotásnak az igényekhez mért gyorsabb ütemében, annak az az oka, hogy éveken keresztül az ország anyagi erejét a háborúk és forradalmak alatt tökéletesen tönkrement kórházak újjáépítésére kellett fordítani. E nagy munka majdnem teljesen befejeződött, eredményét a kitűnően felszerelt és hatalmas kórházak egész sorozata mutatja, de a kisebbek is jelentős számban állnak a betegek rendelkezésére. Ha sikerül még a közel jövőben Budapest kórházproblémáját, továbbá a fürdőkórház kérdését, valamint a tbc. férőhelyek ügyét megoldani, elmondhatjuk, hogy egészségügyünk gyógyító részét sikeresen megoldhattuk.

IV. ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI GYERMEKVÉDELEM

A magyar állami gyermekvédelem az 1901. évben alkotott törvények alapján a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozását szabályozza.

Magyarország a nyugati államokat megelőzve elsőnek biztosította törvényileg minden talált vagy hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermek jogát az állami gondozásra.

Az állami gyermekvédelem eredetileg kizárólag a családi kihelyezés rendszerén épült fel. Nagymagyarországon 17 állami gyermekmenhely állott rendelkezésünkre, míg ezidőszerint megcsonkított országunkban csak 9 intézet szolgálja a gyermekvédelmet. A békeszerződés folytán elvesztettük az aradi, kassai, kolozsvári, marosvásárhelyi, munkácsi,

nagyvárad, rimaszombati, szabadkai és temesvári menhelyeket. Jelenleg működő menhelyeink a következő városokban vannak elhelyezve: Budapest, Debrecen, Gyula, Kecskemét, Miskolc (új), Pécs, Szeged, Szombathely és Veszprém.

A gondozottak száma a békebeli időben (1913-ban) összesen 54.000 gyermek volt, jelenlegi gyermeklétszámunk közel 70.000, ide nem számítva azt a 4.000 hadiárvét, akik egyéb intézményekben, elsősorban 6 állami hadiárva-házban oktatásban és ipari kiképzésben is részesülnek.

Ezen intézetek között meg kell említeni a tizenhét különféle műhely. Jyl berendezett székesfehérvári hadiárva-intézetet és a hadiárva váci bőripari szakiskoláját, mint e téren egyedül álló intézményeket az országban. A hadiárvagondozásnál általában az vezette elődeimet és az vezet engem is, hogy a gyermekeket neveletésük útján ugyanazon életszínvonalon tartsuk meg, mint amilyent szüleik biztosítottak volna részükre, ha hősihalált nem haltak volna. Ennek megfelelően megnyitottuk a hadiárva számára a középiskolákat és főiskolákat is az állam terhére.

Ezidőszerint a kormány intézkedése folytán a gyermekek gondozása betöltött 15-ik életévükig van érvényben. Ha azonban a gyermekek testi vagy szellemi fejlődése szükségessé teszi a további menhelyi gondozást, az a 18. életév betöltéséig meghosszabbítható.

A szellemi fogyatékoságban szenvedő gyermekek részére (idióták) két intézet áll rendelkezésre. A testi fogyatékoságban szenvedő gyermekek ipari és kertészeti kiképzésben részesülhetnek. A züllésnek indult és erkölcsi romlás veszélyének kitétt gyermekek intézeti neveléséről is gondoskodás történik. Tüdőbeteg gyermekek speciális szanatóriumokban és gyógyintézetekben gondoztatnak, míg a leromlott egészségű és vérszegény gyermekek nyaranta üdültetésben részesülnek.

Az anya- és csecsemővédelem tekintetében, az állam hathatós támogatása mellett fejti ki működését az *Országos Stefánia Szövetség*, amelynek célja főleg a csecsemőhalandóság csökkentése. Védőintézeteiben tanácsot nyújt a terhes nőknek és a csecsemős anyáknak, gyermekeiket orvosi vizsgálatban is részesíti. Ennek megfelelően az intézetekben nőes gyermekszakorvosok, valamint képzett anya- és csecsemővédők látják el az egészségügyi és szociális munkát.

Ezidőszerint a szövetség 174 anya- és csecsemővédő intézetet tart fenn, azonkívül 27 tejkonyhát, 7 anyaothont, 13 bölcsődét és napköziotthont 292 orvossal és 586 védőnővel. 1927. évben 66.957 csecsemőt és 58.494 kisdedet gondoztak.

Az eredményes működést szemléltetik az alábbi adatok:

Elhalt csecsemők száma

1923-ban	42.785
1924-ben	41.854
1925-ben	38.534
1926-ban	37.863

A csecsemőhalálozás százaléka a védőintézet nélküli területeken 1926-ban 17.7%, a védőintézetek területén pedig 14.6%.

Ugyancsak a kormány jelentős támogatása mellett fejt ki nagy jelentőségű működést a csecsemő- és gyermekvédelem terén az *Országos Gyermekvédő Liga*, amely intézet legelsőbben gondoskodott a hadbavonultak és hősihalottak gyermekeinek elhelyezéséről és támogatásáról. A háború alatt virágzó intézményeinek számát 30-ra emelte fel. Ezek közül a békeszerződés folytán 10 intézménye veszett el a magyarság számára. A Liga megalakulásától, 1906. évtől kezdődőleg 1928. évig 80.000 gyermeket részesített intézményeinek gondozásában.

Nagyjelentőségű volt a Ligának külföldi üdültetési akciója, amelynek során 60.000 gyermek jutott Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Angol- és Svédországba, ahol hónapokig tartó eltartásban részesültek.

A külföldi üdültetés megszűnésével belföldi üdülőtelepeket létesített, ahol a nyári hónapok tartama alatt évente 2100 gyermek részesül üdültetésben.

A Liga keretében 6 csecsemő- és anyaoththon (bölcsődékkal és napközi otthonokkal), 3 orvosi rendelő, 3 hadiárva-otthon, 4 nevelőintézet és 2 iparostanonc-otthon működik. Azonkívül üzemben van egy gyermektestegyesítő intézet.

A csecsemő- és anyaoththonok befogadóképessége 135 anya, 145 csecsemő és 40 hat éven aluli gyermek, a hadiárva-otthonok befogadóképessége 200 leány-, 205 fiúgyermek, az iparostanonc-otthonok befogadóképessége 95 fiúgyermek.

A gyermekvédelmi intézmények közé tartozik még az állam támogatása mellett működő *Katholikus Patronage Egyesület*, amely 5 intézetet tart fenn, összesen 800 gyermek gondozásával, valamint a *Zsófia Országos Gyermekszanatórium Egyesület*, mely a Balaton mellett fekvő két szanatóriumában, valamint budapesti üdültetőjében évente 2642 gyermeket részesít üdültetésben.

E vázlatos adatok is mutatják, hogy a kormányzat két főirányban igyekszik a gyermek- és ifjúságvédelmet fejleszteni. Az egyik az állami védelem és nevelés, amelynek alapgondolata az, hogy a védelemre szoruló egészséges gyermekanyag családoknál, sőt lehetőleg saját családjánál helyeztessék el, az állami gyermekvédő intézetek pedig mind erősebben egészségügyi intézményekké fejlődjenek át a beteg gyermekek gondozására. A másik irány a társadalmi gyermekvédelem

erősítése. E téren a következő szervezetek egészítik ki egymást: a cse-csemőgondozás társadalmi szerve a Stefánia-egyesület, a gyermekgondozásé a Gyermekvédő Liga, a serdülő ifjúságé a Patronage-egyesületek. Az iparosinasok részére 1928 folyamán állami támogatással az ország 12 pontján internátusok és otthonok létesültek társadalmi kezelésben. Jelentős munkával kapcsolódik bele a gyermekvédelembe a fentebb említett Zsófia-egyesület is. Figyelemmel arra, hogy az állam éppen a gyermekmentés és gyermekvédelem területein nem pótolhatja és nem nélkülözheti a társadalom munkáját, a bevált és sikeresen működő társadalmi szerveket a népjóléti kormány jelentősen támogatja, főfelügyelete alatt tartja, de autonóm jellegüket nem érinti.

V. SZOCIÁLPOLITIKA

A magyar szociálpolitika a következő tagozatokra oszlik: a törvényes munkásvédelem, társadalombiztosítás, népesedési politika és a munkapiac szervezése.

A *törvényes munkásvédelem* a védett kategóriák munkaviszonyainak szabályozására és az alaki bérvédelemre irányul. A magyar munkajog védett kategóriák fogalma alatt a 14 éven aluli gyermekeket, a 18 éven aluli fiatalkorúakat és a női munkásokat érti. A fiatalkorúak védelmében Magyarország már 1840-ben megelőzte a külföldi törvényhozásokat, napi 9 órában állapítván meg a fiatalkorúak munkaidejét akkor, amikor a legtöbb nyugati állam akkori törvényei szerint a fiatalkorúak munkaidejét 12 órában állapította meg.

A Bethlen-kormány 1922-ben törvényt hozott, amely szerint a népiskola látogatására kötelezett gyermeket Magyarországon tilos tanoncként vagy más természetű munkaviszonyban alkalmazni. Ennek elvi kimondása voltaképpen a 12 éven aluli gyermekek alkalmazásának tilalmát jelenti.

A női munkára vonatkozóan Magyarország egyike volt azoknak az államoknak, amelyek az iparban alkalmazott nők éjjeli munkájának tilalmára vonatkozó 1906. évi berni egyezményt legelsőként végrehajtották.

A *társadalombiztosítás* keretében a betegség és baleset esetére szóló kötelező állami biztosításnak intézményét a népjóléti és munkaügyi kormányzat véglegesen a közelmúltban szervezte meg. A biztosítási reform kiterjed az egész ipari forgalmi munkaviszonyban álló népességre. A társadalmi biztosítás szervezetét a munkaadók és a munkavállalók kiküldötteiből álló paritásos bizottság irányítja, élén a kormány által kinevezett elnökkel és annak helyetteseivel. A biztosítás adminisztrációját a Társa-

dalombiztosító Intézet és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete, továbbá egyéb különálló biztosító intézetek látják el. A biztosítással járó költségeket a munkaadók és munkások felerészből fedezik. A közösen viselt költségek nem haladhatják meg a tényleges napibér 7%-át. Az állam azáltal járul hozzá a biztosítási költségekhez, hogy nagy részben fedezi az általa kinevezett biztosítási alkalmazottak fizetését. A nyújtott szolgáltatások a következők: orvosi gyógykezelés, gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, gyógyfürdők, táppénz, szülészeti segédkezés és gyógykezelés, terhességi segély, gyermekágyi segély, szoptatási segély. Ugyancsak tetemes segélyezésben részesül a biztosított felesége. A biztosított halála esetén a hátramaradottak temetkezési segély fejében az elhunyt utolsó napibérének harmincszorosát kapják. Családtag elhalálása esetén temetkezési segélyként e napibér húszszorososa van megállapítva.

A balesetbiztosítási ellátások a következők: ingyenes gyógykezelés, gyógyászati segédeszközök és gyógyfürdők, táppénz megfelelő járadékösszeg.

Tehetlenségi járadékot élvez az a baleset folytán megrokkant biztosított, aki nemcsak keresőképességét veszítette el, de primitív életfunkciót sem képes elvégezni.

Az öregség, rokkantság, özvegyiség és árvaság esetére szóló biztosítás 1929. év január hó 1-től kezdődő hatállyal lépett életbe. A törvény ezzel kapcsolatban a következő irányelveket szabja meg: a Társadalombiztosító Intézet szolidaritáson alapuló biztosítási szervezet. A munkásbiztosítást fokozatosan társadalombiztosítássá kell kifejleszteni. A betegség és rokkantsági biztosítás ágazatait egységesíteni kell. A rokkantság megszüntetését annak megelőzésével kell előmozdítani. Szociális szempontok érvényesítendőek a társadalombiztosítás intézményeinek pénzügyeiben.

A magyar állam vállalja a biztosításhoz szükséges járulékok $\frac{1}{9}$ -ed részét. A szolgáltatásoknak kétféle természeti fedezete van: és pedig pénzügyi (kirótt járulékok összege) és morális, amennyiben az állami hozzájárulás annak jutalmazásául tekinthető, hogy az illető biztosított a biztosítási viszony alatt résztvett a nemzeti termelésben. A rokkantsági járadék előfeltétele a munkásoknál keresőképességük $\frac{2}{3}$ -adának, a magánalkalmazottnál a felének egészségük leromlása okán való csökkenése.

Özvegyi Záradékból a munkás özvegye akkor részesül, ha 65-ik életévét betöltötte, avagy rokkant lett. A magánalkalmazott özvegye azonban minden esetben részesül özvegyi járadékban.

Ár va járadékra igényjogosult a munkás árvája 15 éves korig. Ha egyúttal tanonc, ez esetben 17-ik életéve betöltéséig, a magánalkalmazottak árvája minden esetben 17-ik életévének betöltéséig.

Az özvegyi járadék a törvény rendelkezése szerint a rokkantsági járadék fele, a teljesen árva járadéka a rokkantsági járadék 30%-a, a félárvaé pedig a rokkantsági járadék 16%-a.

Az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítás fogalmában három nagy gondolat fonódik össze: az életkockázatok anyagi hátrányainak kiegyenlítését célzó járadékbiztosítás pénzügyi koncepciója, a szociális lakáspolitikai elképzelése és az előbbi kettővel összefüggő társadalomegészségi politika. E három gondolaton alapuló törvény igazolja azt a tényt, hogy Magyarországon a kormányzat teljesen méltányolja a társadalombiztosítás jelentőségét s hogy teljesen felismerte azt, hogy a nyomort és szenvedést leküzdeni leghathatósabban a nyomor és szenvedés megelőzésével lehet.

E helyütt kell megemlíteni a társadalombiztosítási keretben egy fontos kérdést. *A külföldön élő magyarság* több társadalmi egyesülete részéről megnyilatkozott az az óhaj, hogy az ezen biztosítási ágazatról szóló törvény intézményesen tegye lehetővé a külföldön élő magyar honosok bizonyos kategóriáinak a fent vázolt biztosítás körébe való bevonását.

A külföldön élő magyar honosok élet- és munkaviszonyainak megfigyelése és az abból leszűrt következtetések indokoltá teszik, hogy mindazok a magyar honosok, akik külföldön egy esztendei ott-tartózkodás után munkaviszonyban állanak vagy olyan foglalkozást végeznek, melynek itthoni ellátása alapján őket az önkéntes biztosítás jogosultsága megilleti, önkéntes biztosításra legyenek jogosultak. A magyar kormány az 1928:XII. t.-c. 17. §-ába felvett rendelkezéssel lehetővé tette, hogy a külföldi magyar honosok ezen önkéntes biztosításban részesülhessenek, ha a kötelező előzetes orvosi vizsgálat az érdekeltet az önkéntes biztosításra minősíti és 55-ik életévét nem töltötte be.

Mint minden állam szociálpolitikájában, Magyarországon is előtérbe nyomul a *népesedési politika jelentősége*. Az iparosodás előrehaladásával Magyarország is a lassuló ütemben szaporodó népességű állatok sorába lépett. Ez az állapot felvetette a natalitás válságát, amelyet a magyar kormányzat az anya- és csecsemővédelem fokozásával az „egyke” elleni küzdelemben juttat kifejezésre. A magyar kormány, amint egy másik fejezetben szemlélhető, az anya- és csecsemővédelmi szervezetek kifejlesztésével, valamint az állami gyermekmenhelyeken kezelt gyermekek számának szaporításával, a magyar tanyák egészségügyi viszonyainak feljavításával véli az anya- és csecsemő védelmet hathatósabbá tenni. Ennek kiépítése lényeges része az egyke elleni küzdelemnek, amelynek törvényes alapot fog majd adni „*A sokgyermekes családok segítéséről*” szóló törvényjavaslat.

A szociálpolitikai biztosítás rendszerének befejező ágazata a munkahiány esetére szóló biztosítás. A népjóléti kormányt e kérdés állandóan foglalkoztatja, ám termelésünk versenyállóságának szempontjai óvatosságra intenek. Fontos a nyolcórás ipari munkanap kérdése is, amelynek nemzetközi egyezménye is van s amelynek törvényjavaslata szintén előkészítés alatt áll a minisztériumban.

VI. SZEGÉNYÜGY

A szegényügy igazgatási kérdése a háború és az utána következő idő alatt új és talán szokatlan jogszabályokkal bővült, amelyek a rendkívüli körülmények miatt szülemlettek meg. Addig ugyanis a törvényes rendelkezések szerint a városok és községek tartoztak gondoskodni az illetékességük alá tartozó mindazon szegények ellátásáról, akik magukat közsegély nélkül nem tudták fenntartani.

Törvényeink szerint a helyi hatóságok a nem állandó segélyre szorulókat állampolgárságra való tekintet nélkül segélyben és támogatásban részesíthetik anélkül, hogy e segélyek megtérítését a bel- avagy külföldi illetőségi községektől kérniök kellene. Ha a külföldi állampolgár huzamosabb vagy állandó segélyre szorul, a helyi hatóság diplomáciai úton kéri a felmerült költségek visszatérítését vagy az állandó segélyre szorultnak hazájába való szállítását.

Általában véve azonban a szegények segélyezése elsősorban a társadalmi intézmények feladata lévén, a községek csak e segélyezések hiányossága esetén támogatják a szegénysorsúakat segéllyel.

A segélyezés a hatóságok részéről általában pénzbeli vagy természetbeni segélyek nyújtásából, továbbá intézeti, menhelyi, szegényházi elhelyezésből áll. A támogatás mérve gyakorlatilag a legelemibb életszükséglet kielégítése az emberséges megélhetéshez mérten. A közsegélyezést a közigazgatási hatóságok látják el. A szegény betegek, ha nem tagjai valamely betegségi biztosító intézetnek, ingyenes orvosi kezelésben és betegápolásban részesíttetnek, hatósági orvosok bevonásával, közkórházakban, egyetemi klinikákon, az anyák szülések alkalmával a bábaképző intézetekben. Szükség szerint magánkórházak is felhasználhatók fenti célokra a kincstár, közalapok stb. terhére.

Ingyenes kórházi ápolásra minden bel- és külföldi fizetőképtelen betegnek igénye van. Külföldi állampolgárok ápolási díjainak megtérítése vagy meg nem térítése tekintetében a nemzetközi egyezmények irányadók.

A forradalmi Károlyi-kormány után szereplő u. n. Tanácsköztársaság ideje alatt a közjótékonyági egyesületek szocializálás alá kerültek. Ezen idő alatt a társadalmi köz jótékonyág szünetelt.

A Tanácsköztársaság megszűnése után a szegény ügy és a köz jótékonyosság a népjóléti és munkaügyi minisztérium hatáskörébe utaltatott át. Működése elején, a gazdaságilag tönkretett ország e kormány-szerve a nyomorgó lakosság rettenetes helyzetén alig tudott segíteni. A külföld felismerve a borzalmas helyzetet, társadalmi missziók útján sietett a köznyomor enyhítésére.

Amerika volt az első állam, amely a Vörös Kereszt Egyletek útján a szeretetadományok nagy tömegét küldte hozzánk a nyomorgó és éhező lakosság felségítésére. Az adományok élelmiszereket és ruházati cik-keket tartalmaztak. Az országos nyomor enyhítésében résztvettek még Anglia, Hollandia, Belgium és Svédország.

A gazdasági konszolidáció lassanként való megerősödése után a népjóléti kormányzat megfelelő közbelépésére a külföldi szeretetadomá-nyok küldése megszűnt. Belső módozatokról kellett gondoskodni a köz-nyomor enyhítésére. így szülemlett meg a *szénfelár* bevezetésének szükségessége. A szénfelár-alap a jótékonycélú társadalmi intézmények támogatására szolgált. Ennek az alapnak igénybevétele 1922. évtől 1924. évig tartott. Későbbben a népjóléti kormányzat bevezette a városoknál az *ínségjárulékok* szedését, amelyeknek összegéből biztosította a sze-gényügyi rendkívüli kiadások fedezetét. Ezidőszertint inségadót már csak Budapest székesfőváros szed.

A népjóléti kormányzat, hivatali és közigazgatási megszervezése után, legelsősorban az utódállamok által megszállott területekről me-nekült úgynevezett *vagónlakók* sorsán segített, akiknek nagy tömegeit lakásokban kellett elhelyezni, részint azért, hogy emberi megélheté-sükhöz mérten történjék róluk gondoskodás, részint azért, hogy a több ezer általuk elfoglalt vágón a román megszállás által megfogyasztott vasúti felszerelési parkhoz végre visszacsatolható legyen. A társadalmi intézmények életrehívása és újonnan való megszervezése után a nép-jóléti kormányzat bevezetni kényszerült az u. n. *ínségakciót*, amely tár-sadalmi osztálykülönbség nélkül hivatva van a nyomorsújtotta lakosság segélyezésre szoruló tagjain segíteni. Ezen inségakció, legnagyobb sajnálatunkra, még a mai nap is kell hogy működésben tartassék. Külö-nönösen az intellektuális középosztály az, amely állandó segélyezésre szorul. Tanárok, ügyvédek, tisztviselők élnek olyan nyomorúságos hely-zetben, hogy sajátmaguknak és családtagjaiknak nem képesek ruha-felszerelést beszerezni, sokan vannak, akik csak azért nem juthatnak álláshoz, mert nincs megfelelő ruházatuk.

A népjóléti minisztérium különösképpen nagy súlyt helyez a csecse-mőknek és gyermekeknek tejjel való ellátására, valamint az iskolás-gyermekeknek és szegénysorsú felnőtteknek étkeztetésére. A népkonyhák,

amelyek az alsóbb osztályú felnőttek étkeztetését szolgálják, naponta 3000 szegény részére szolgáltatnak ki ebédet. A középosztályhoz tartozók étkeztetését a polgári konyhák látják el, naponta 2500 résztvevővel.

Az elmúlt években a népjóléti minisztérium kényszerülve volt élelmi-szer-adományokat is széosztani a rászorultak között. Ugyancsak széles mederben kellett kiterjesztenie a ruházati akciót, amelybe bele kellett vonni a falusi szegények felruházását is. Hasonlóképpen részben díjmentesen, részben mérsékelt megtérítési összeg ellenében általános felruházási segélyben részesítették a rokkantak.

A minisztérium hatáskörébe tartozik még az elemi csapások által sújtottak segélyezése is.

A katasztrófális békekötés után az első nyomorúságos éveket a külföld segítségével, a többi a magunk erejéből átélve immár az országos szegényápolás törvényes alapon való megszervezéséhez foghatunk. A távolabbi jövő szempontjából a szegényügy rendezését szolgálják az öregségi és rokkantsági biztosítások is. Az ipari réteg számára ez a biztosítás már megvan, meglesz a most folyó évben a széles agrár rétegeké is, ami azt jelenti, hogy a vagyon nélkül öregségre jutottak és a munkában megrokkantak pár év múlva nem terhelik majd a szegényügyet, mert járadékuk a minimális létfenntartásra elég lesz. Ugyanezt a célt segíti majd elő a gyógyíthatatlan tuberkulotikusok elkülönítése és a tuberkulózis ellen való egész küzdelem, amely remélhetőleg a közeli években teljes erővel megindulhat.

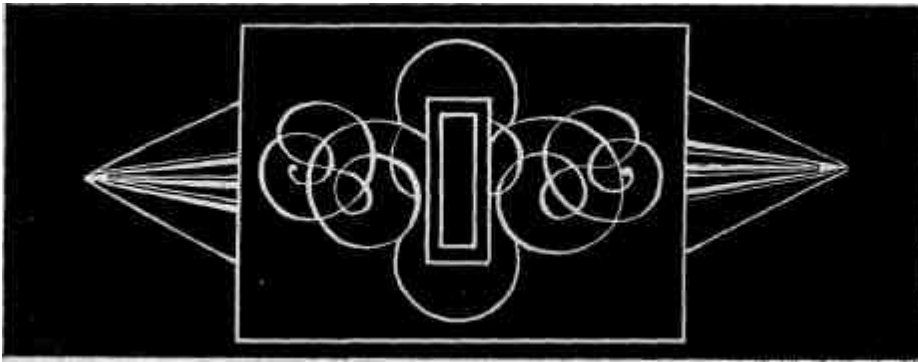
A szegényápolást egyébként az illetőség kérdésének teljes mellőzésével kell megoldani. Azt az anyagot, amely a társadalmi biztosítás keretein kívül marad, erre a célra megszervezendő társadalmi alakulatnak kell gondozásába vennie. A gyakorlati kísérlet Egerben s még néhány városban már megindult. Sok reményünk van arra, hogy a rendkívül nehéz és folyton új formákban jelentkező problémát teljes sikerrel fogjuk megoldani.

VII. BEFEJEZÉS

Lehet, hogy e néhány fejezet nem ad plasztikus képet, nem ad teljes képet erőfeszítéseinkről s munkánk eredményeiről. Az azonban bizonyos, hogy gondolkozásra indít, különösen ama tény megismerése felé, hogy a magyar nemzet életerege nagyobbban bizonyul, mint amekkorára a kicsinyek gyűlölete a nagyok nemtörődömségének segítségével lecsökkeníteni akarta. A magyar társadalom erős szerkezeti eltolódásokat mutat, különösen a művelt középosztály helyzete rendkívül súlyos. A kispolgári vagyonok megsemmisültek, a munkásosztály lerongyolódott, a nagy vagyonok hitelkrízissel küzdenek s bár lassú fellendülés mutatkozik, a

nemzet jövedelme nincs arányban sem a benne részesülők számával, sem a társadalom munkaerejével, sem ideális fogyasztóképességével. S a nemzeti megújulás roppant terheit mégis ez a nemzedék vállalta, a megszakadásig roskadozva a terhek alatt, amelyek nem önmagukban nagyok, hanem helyzetünkhöz mérve súlyosak. Míg ez egyrészt a kormányzatot bölcs mérsékletre inti, másrészt verhetetlen bizonyítéka a nemzet vitalitásának.

GRÓF TELEKI SÁNDORNÉ: TÁRSASÁGI ÉLET MAGYARORSZÁGON

zon a hosszú úton, amelyet a magyar társasélet a régi „mulatságoktól” a mai „összejöveletekig” megtett; azon a hosszú úton, amely a kastélytól a villáig, a lakodalomtól a gratulációig, a medvehajtástól a golf játékig vezetett, Ráróni történelmi évszám mér-földköve emelkedik ki: 1848, 1867 és 1914. E három nagy évszám mögött egyetlen csillogó kaleidoszkóp zárja össze a messze múltat, s a mai szem már csak finoman kidolgozott irodalmi és képzőművészeti miniatűrök mesészerű hangulatán át sejtheti meg

a régi magyar mulatozások hatalmas arányait. A híres magyar vendégszeretnek e tombolási időszakából, elmúlt századok társasági felszínéről furcsa és hihetetlen emlékek maradtak reánk: gyönyörű medvehajtások, az erdélyi fejedelmek udvarában hetekig tartó névnap-i ünnepek, óriási lakomák, komor halotti torok emlékei. Ma, amikor három napig tartó falusi lakodalmakról a lapok is megemlékeznek, szinte valószínűtlenül hangzik, hogy a régi nagy lakodalmak eltartottak több hétig is. Ezeknek a gigászi ünnepeknek a kulminációs példája volt Thurzó György lakodalmája, ahol a régi krónikák szerint a többszáz főből álló vendégsereg teljes kilenc hónapig maradt együtt és csak akkor vett búcsút a fiatal pártól, amikor már megvolt a – keresztelő-mulatság is. Sokezer gyertya égett csonkra a halottak ravatalánál, mert az volt az illendőség, hogy tizenhat-harminc napig hagyják temetetlenül a halottat, amíg a messzi utakról mindenki megérkezik a nagy halotti torra és mindenki meglátja a ravatalon.

A javuló utakkal, a könnyebb közlekedéssel együtt járt azután a XIX. század elején, hogy a régi hosszúlejárátú magyar mulatságok lassan szelídülni kezdtek, az óriás „traktamentumok” egészségesen letompultak, s a magyar vendégszeretet kezdett engedni valamit a magára vállalt és vendégeire erőszakolt túlzásokból. A múlt század nyolcvanas éveinek békés és nyugodt atmoszférájában a társadalmi élet a megkötött „alkalmak” tradícióiból kibontakozva, féligmeddig önállósította magát s a lassan beáramló európai divatok hatása alatt – az új charme-mal vegyítve a régi kedélyességét, – kezdte lerakni a mai társasélet alapjait. De még előbb, a múlt század első felében, mely nemcsak Magyarország fénykora, de a magyar társasági élet fénykora is volt, mert azok vitték benne a főszerepet, akik első helyen harcoltak a magyar kultúráért, akik éppoly kiváló emberek voltak a magánéletben, mint amilyen mély gondolkodókként nőttek halhatatlanná s akiknek tehetsége összhangban volt a karakterrel. Lelki kifejesztésre időt adó és időt adható kor volt ez s a lassan szétáradó kultúra bájos, poétikus elite-mulatságokra enyhítette a régi zajos mulatozásokat. Kedves, finom ünnepekké lettek a lakodalmak; a híres badacsonyi szüreteken találkozott a minden vidékről összejött fiatalság, s ilyenkor a vidám hangulatban megengedett még a 30-35 éves „mamáknak” is táncolni egy-két csöndeske - lassú tour-t a fiatalok megbocsátó nevetgélése közben. A disznóölés és a névnap már materiálisabb mulatság volt, bár a méreteken itt is tompított a haladó idő, de a mulatság főcélja mégse a hangulat volt, hanem az evés. Hús-harminc fogásos ebédek és vacsorák nem voltak szokatlannak ezeknél a két-három napig tartó disznótoroknál és ilyenkor a lelkiismeretesen kíváncsi vendégek között szokásban volt, hogy minden fogásnál kis kenyérgalacsint gyúrtak és letették a tányér mellé, hogy a végén pontosan tudják, hány tál étel került az asztalra. A harmincadik galacsinnál viszketni kezdett az ujjuk, s ennek a viszketésnek a bejelentése győzte csak meg a házigazdákat, hogy nem maradt éhen a vendégsereg. Egy ilyen harmincfogásos „traktamentum” alkalmával valaki mégis megkockáztatta azt a kijelentést, hogy az asztalon felhalmozott enni-valókat tízszer ennyi vendég se bírná egy este elfogyasztani, mire a házigazda a régi magyar urak mosolyával kedvesen és magyarázóan csinált egy elutasító kézmozdulatot, mondván: „szeretek így csinálni...”

Ebbe a derűs és nagyobb konfliktusok nélkül zajló társadalmi életbe, amely egy szinten és barátságban tartotta a nemességet és főnemességet, belerobbantak a negyvennyolcas idők. 1848 előtt a nemesség és főnemesség között alig volt elválasztó vonal. Hasonlók voltak életcéljaik. Hasonló az életfelfogás és az életmód. Azonos a nevelés, kedvtelés, eszmekör, ráadásul: nagyon gyakori a szoros rokoni kötelék is, ami mind, mind csak mélyítette közöttük az összetartozás érzését. Ám 1848-tól kezdve, az a

tény, hogy a főnemesség megmaradt a tradícióinál, a nemesség ellenben – önszántából – lemondott előjogairól, lassan-lassan eltávolította őket egymástól. Nem tudatos akaráson múlt ez, de természetszerűen fejlődött – vagyoni viszonyaik elkülönüléséből. A főnemes megmaradt latifundistának, míg a nemes – sok lelki vergődés árán, – belátta, hogy kenyérkereső pályák után kell néznie. Ez az új beállítás előítéletesség, elfogulttá tette e két államalkotó osztályt egymással szemben. A nemes lány, bár ugyanolyan nevelést kapott, mint az arisztokrata leánya, mégis az új generáció erős különbözősége folytán gyérült a nemes-főnemes összeházasodás. Az eltávolodás természetes következményeként a nemesség idegenkedő, érzékeny, könnyen sértődő lett s a nemes lány maga se akart főnemeshez férjhezmenni, mert félt, hogy az új családban mellőzések érik. Ez az erős elidegenedés szinte patalógikus érzékenységi és elfogultsági tüneteket produkált a nemesség között s ez az elfogultság a főnemességre sem maradt hatástalan.

A kiegyezés, a koronázási ünnepek s a nagy nemzeti megnyugvás megint felébresztette egy időre az összetartozóság érzését a két testvér-kaszt között: a nagy örömben, ünnepek, bálók felszabadultan vidám hangulatában elnémult minden viszálykodás. A húszéves fagy felengedett s úgy látszott, hogy a hosszú harag csak arra volt jó, hogy edesebb legyen a kibékülés. De nem így történt. A nemzeti öröm első mámorai után újra bekövetkezett a két felső társadalmi osztály között a szakadás és ettől fogva azután már egyáltalában nem tudták megtalálni egymást. S mialatt a társadalom felső rétegei között folyt a háborúság és nőtt az elhidegülés, a középosztály társasélete békés-pletykás-derűs mederben folyt tovább. A XIX. század elején a lányok németül tanultak, spinét mellett álmodoztak, kézimunkáztak az ablak előtt, fodros moll-ruhácskákban táncoltak a majálisokon és alapvető különbség nem volt a művelt polgári középosztály és a nemesség lányainak neveltetése között. Legfeljebb talán annyi, hogy a nemes családok leányai kicsit beszéltek franciául is és jobban értettek a kézimunkák művészetéhez, hogy irányítani tudják a körülöttük dolgozó „fráj”-ok működését. De egyben megegyezett arisztokrata, nemes és polgári leánynevelés, még pedig abban, hogy mindegyik lány kitűnő gazdasszony lett. Erre az időre esik a „fürdőzés” divatjának erős fellendülése is s bár akkor még ismeretlen volt a Tart pour l'art nyaralás, a híres magyar gyógyfürdőkön, Hévizén, Bikszádon s az új Balatonfüreden a beteges mamák már leányaikkal jelentek meg, mert mit lehetett tudni, hátha más beteges mamák elhozzák házasulandó fiukat... Strandról persze még nyakas fürdőruhákban se lehetett szó; a mamák fedett és elzárt fürdőkben üldögéltek a gyógyvízben nyakig, s a fiatalság szépen felöltözködve sétált a vízparton s déli térzenénél. A Tatra és egyáltalán a hegyes vidékek gyógyító levegője és csodálatos

panorámája sokáig felfedezetlen, vagy inkább el nem ismert kincs volt Magyarországon s érdekes, hogy például Petőfi, aki a lefogékonyabb volt új szépségek, új benyomások iránt, egyszer Késmárkon járva, fel se ment panorámát nézni, hegyekben gyönyörködni egyetlen magaslatra sem, s akkori verseiben szinte borzadva ír a komor és idegen csúcsokról. A főváros mai társaséletében a minden „alkalomtól” független, könnyed és takarékosabb öt órai teáé lett a főszerep. Érdekes megfigyelni, hogy ma is mennyire szembetűnő a különbség egy mágnásasszony fogadónapja és egy „gentry” vagy előkelő polgári ház „jour”-ja között. A gentry és polgári családoknál ugyanis roskadozik a hatalmas ebédlőasztal a rengeteg ennivaló súlya alatt s az öt órára szóló meghívó dacára csak hét óra tájban kezdenek gyülekezni a vendégek. Ha a társadalmi viszonyokkal nem ismerős idegen ilyen tapasztalatok után a legközelebbi, arisztokrata háztól érkező meghívóra már megfelelő jóévtággal és este hétkor jelenne meg, kellemetlen kettős csalódásban lenne része, mert ezeken a helyeken a félhatkor érkező vendéget már „miért késtel el” kérdéssel fogadják s az ebédlőasztal egyáltalában nem roskadozik, de még az inasnak sem kell nagy erőt kifejteni, hogy a két, – könnyű teasüteménnyel, vagy apró szendvicsekkel ellátott, – ezüsttálcát tartani tudja, ami igazán nem esik a kedélyesség kárára, – sőt!

A nemzeti szokásokat a magyar társaséletben kezdi letörni az európai beidegzettség. Demokratizálódik a társasélet, s a nehéz gazdasági viszonyok kényszerítő, átalakító hatása alatt lassan jobb útra tér a régi keserű gesztus, amely már csak abban találta örömét, hogy szépen verje el a megmaradt vagyont. Ezt a híres magyar művészetet kiszorította az új művészet, amellyel ma azon dolgozik az ember, hogy mentse amit lehet. 1929-ről datálva nehezen volna elhíhető az a történet, amely egy tönkrement magyar főúrról szól s elmondja, hogy amikor ez a magyar mágnás egy fillér nélkül a zsebében utoljára ment végig az aznap átadott ősi kastély udvarán, az öt udvariasan kikísérő új tulajdonosnak arra a kérésére, hogy vigyen el magával bármit, amit akar, bement az üvegházba, letépett egy fehér gardéniát és azt gomblyukába tűzve meghajolt: „köszönöm”.

Demokratizálódik a társasélet, és ami érdekes: sokkal intenzívebb kapcsolat alakul ki az arisztokrácia és plutokrácia között, mint amilyen a nemesség és főnemesség között kialakult. Oda fejlődik a dolog, hogy a jövőben a plutokrácia beházasodásai, egyesülése a főnemességgel szorosabb és bensőbb lesz, mint a két nemesség viszonya egymással. Különösen sok most az arisztokrata-plutokrata összeházasodás, amelyeket ma már nem lehet pusztán kölcsönös érdekekkel megmagyarázni, hanem sokkal inkább az azonos neveléssel, az európai szellem egyforma befolyásával, az egyforma ízléssel; az új generáció lelki eszperantójával, amellyel

könnyebben értik meg egymást, mint a más-más légkörben nevelkedett fiatalok. Viszont a nemes családok leányai, akiket kenyérkereső munkára szorított a gazdasági helyzet és legtöbbször olyan kenyérkereső munkára, amely nem kíván meg hosszú és drága tanulmányokat, éppen e munkájuk révén kapnak plutokrata férjet, mert az együtt eltöltött hivatalos órák, a titkárnői, munkatársi viszonylat könnyebb és természetesebb alkalom a megszokásra és szeretetre, mint régen a két különböző kaszt közötti feszélyezett társas érintkezés.

Miután a fővárosi, – már teljesen európai keretek között lezajló, – estélyek és bálók is csökkennek, a vidéken is kezdik felváltani a „nagyszabású” multságokat a szerényebb igényű tennisz- és bridge-zsúrok. Már nincs szükség három banda cigányra, hogy a fiatalság kitáncolhassa magát, mert a kis útigramofon éppúgy elszórakoztatja a terrazon bridgelő társaságot, mint amilyen készségesen és változatosan szolgálja ki a táncoló fiatalokat. De azért igen éles kontraszt érzik meg még mindig a vidéki és fővárosi társasélet között. A fővárosi ember bizonyos fokig túltette magát a bajokon, élénkebb kontaktust tart fenn a külfölddel, sokfelé lát és a maga életéből kifelé nézni próbál, míg a vidék beleássa magát a bajaiba s a társaséletében se bírja levetkőzni azt a bizonytalanságot, amely ránehezedett az életére. A társasélet mindig megkívánta a tegnapi rossz emlék és a holnap gondok kikapcsolását, s csak a legszorosabb „jelen”-t, a minden másról megfélemező s éppen a társaséletben élő pillanatnyi jó jelent követeli meg, de a mai magyar vidéken a „mi lesz?” megrontja a „mi van?” nemtörődő örömét. A magyar vidéket nyomja, sorvasztja ezer baj, köztük elsősorban a földreform s a vidék attól fél, hogy ez még csak első fenyegető hírnöke egy ennél is rosszabb jövőnek. Nincsenek nagy céljai többé a vidéki embernek, nem bízik a holnapban s ezzel a bizonytalan rosszérzéssel megkeseríti a ma-adott apró örömeiket is. „Mi nem olvasunk már könyvet”, – mondta elhárítóan egy vidéki nemes úriasszony társaságban, ahol egy új irodalmi szenzációt vitattak meg s ezt a szomorú kijelentést nem egy vidéki „nagyház”-ban hallottam már. A könyvet mindig luxusnak tartották vidéken, de *megengedhető* luxusnak s alkalomadtán némi dicsekvő hangárnyalattal beszéltek róla. Az idők folyamán sok minden luxus vált életszükségletté, régen fényűzési cikként kezelt dolgok váltak természetes használati tárgyakká, de ebben a folyamatban a vidék megállt ott, ahol berendezte a fürdőszobáját és villanyvilágítását, de a könyvbeszerzést (bár nem szűnt meg vágyakozása e téren is versenyt tartani a külfölddel) mégis „jobb időkre” hagyja, amikor ismét megengedhető lesz ez a „fényűzése”.

A legkülönfélébb olcsó sportok beözönlése a külföldről s megint csak a földreform kezdi kiszorítani a magyar vidéken a lovaglás sportját. Drága luxus lett a remek magyar ló s a híres vidéki istállók ritkúlnak,

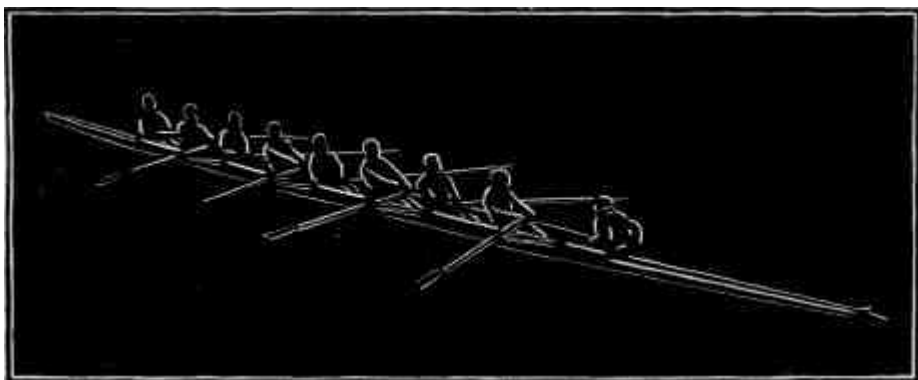
gyérülnek egyre jobban. Hol vannak a hatalmas birtokok, amelyeken egy-két órán át galoppozhatott a maga földjén a vidéki nemeskisasszony? Rövid út után már idegen területen jár ma s a reggeli friss passzióért fizetheti a drága kártérítést.

Úgy a fővárosi, mint a vidéki nagy bálók fölött egyre szélesebben terjeszti szét szárnyait a jótékonyság, tradíció nőtt, új kultúrák által szívesen fogadott régi jellege ennek a ritkuló mulatságnak. Természetesen ma is az asszonyok járnak elől a legtöbb jótékony célú bálók, ünnepek rendezésénél, mint ahogy a magyar asszonyok kezdeményezték a régi hasonló célú ünnepeket is. Emlékezetes még az az óriási arányú ünnepség, amelyet a Margitszigeten a szegedi árvíz károsultjai javára rendezett a magyar nőtársadalom, s voltak idők, mikor szív és pénz akadt arra is, hogy a messzinai katasztrófa után jótékony célú ünnepélyt rendezzenek Magyarországon. A század elején két magyar grófnő, Csáky Albinné és Pejacsevich Katinka alapították meg a főnemesi nőtársadalom kulturális életének első szervezett találkozási helyét, a Műbarátok Körét, s ez volt az első fecskéje Magyarországon a most már folyton szaporodó női kulturális szervezeteknek. Ezekről szólva, a legnagyobb nagyrabecsüléssel kell meghajtanunk a zászlót a mai magyar nőtársadalom legnagyobb alakja: Apponyi Albertné grófné előtt, aki teljes szívvel-lélekkel áll minden kulturális nőmozgalom mellé és egy gárdába vonta össze a magyar női társadalmi alakulásokat, az Angliából kiindult Nemzetközi Női Szövetség keretében, amelynek tevékeny és mindenre gondoló magyarországi elnökasszonya.

*

Bizonyos, hogy annak a különös valaminek, amelyet Voltaire óta *une chose superflue mais nécessaire*-nek neveznek, az utolsó húsz esztendőben sok és erős ellensége akadt. A felületes szemlélő csakugyan azt hihetné, hogy a demokrácia, amely az előjogoknak par excellence ellensége, megveti és túlhaladja a társasági formaságokat. De ne felejtjük el, hogy a német Gesellschaft, a francia société, az angol society és az olasz società nemcsak *társaságot*, hanem – *társadalmat* is jelent. Már pedig a demokrácia sarkalatos elve a társadalom, illetőleg a társadalmi élet harmonikus kiépítése... A demokrácia, – különösen a fiatal demokráciák, mint például a német, – a politikai intézmények megszilárdulása után bizony éppúgy megcsinálja a maga „köztársasági etikett”-jét, mint ahogyan Napoleon átvette a spanyol etikettet. Mert a lényeg örök, bármint változnak is a formák.

MEZŐ FERENC: A MAGYAR SPORT

Baró Eötvös József, a lánglelkű magyar kultuszminiszter 1867-ben írt egyik cikkében a sólymázást, vadászást, lovaglást, agarászatot még a sportok közé számította. Cseppet sem meglepő ez, hiszen tulajdonképpen mai napig sem tudott kialakulni egységes vélemény arra nézve, mi tartozik a sport fogalma alá. Vannak (így a németek), akik pl. a tornát nem tartják sportnak, olyanok is szép számmal akadnak, akik a lövészettől, a ping-pongtól tagadják meg a sport-

jelleget, mások viszont a turisztikát a sportok közé számítják. Ám, ha elfogadhatónak bizonyul ez a meghatározás:

A sport szórakozással és vetélkedéssel egybekötött testedzés, menten tárgytalanná válik minden vita. Meghatározásunk értelmében ugyanis ki kell rekesztenünk a sport birodalmából a báró Eötvös említette sportokat, mert egyikből hiányzik a testedző célzat, másiból a vetélkedés, a turisztikát is, mert ennek sem tartozéka a vetélkedés, az ú. n. gépsportokat, mert bennök a mozgató erőt nem a versenyző fejti ki, hanem a gép; épp így nem fogadhajtuk el sportnak – az ugratást kivéve – a lóversenyt sem.

Hazánkban évszázadokon át nagy volt a divatja a lovagi tornáknak, nemes ifjaink gerelyt, kopját törtek, nyíllal, lőfegyverrel célba lőttek, rudat hánytak, labdázta, ám mindez szórakozás, időöltés vagy harci-játék volt, de meghatározásunk értelmében sportnak ezek nem tekinthetők. Nem is nyúlhat vissza tárgyalásunk régiebb időbe, mint az 1825. év,

amely az első magyar testedző-intézménynek, a Pesti Nemzeti Vívó Intézetnek alapítási éve.

Ez intézet megteremtése az első komoly lépés a sportnak hazánkba való átültetésére. Nyugatról jön az ösztönzés, Franciaországból. Az új intézetnek első vívómestere Friedrich Ferenc is francia származású (eredetileg Frederic volt a neve és csak Németországban cserélte fel a németes hangzású Friedrich-re). Idővel fia vette át intézetét.

Friedricchel majdnem egyidőben egy másik külföldi mester is megtelepszik nálunk: Clair Ignác. Clair is francia származású volt. ősrégi francia nemes családból származott és mint a francia gárda tagja, Napóleont végigkísérte háborúiban s közben többször kitüntette magát. Napoleon bukása után kénytelen volt Franciaországból menekülni. Hazánkba jött és 1833-ban testgyakorló intézetet nyitott a Síp-utcában.

A külföldi mesterek sora Friedrichékkel és Clairrel még nem zárul le. A harmincas évek elején megtelepszik nálunk – az ugyancsak francia származású – Chappon Alajos., ő az első a külföldről jött mesterek közül, aki tollával is tekintélyt szerez magának, amennyiben 1839-ben testes könyvet ad ki, amelyben a tör-, kard- és bajonettvívást, valamint a gymnastikának akkor már szelvény-hosszában divatos fajtát, a voltigirozást (lovon való tornászást) ismerteti, 1848-ban pedig magyar és német nyelven kiadja a párbaj szabályait is.

A három francia mesternek munkáját folytatják gyermekeik és rövidesen pezsgő vívó és gymnastikai életet teremtenek Pesten, Budán, Győrött. Velök egyidőben az Olaszhonból jött Martinengo Pozsonyban, Biasini Kajetán pedig Kolozsvárott nyit vívóiskolát. Biasini mellett báró Wesselényi Miklós buzgólkodik az erdélyi vívóélet megteremtése érdekében. E lelkes mágnásunk egyideig elnöke volt a Pesti Nemzeti Vívó Intézetnek, egyben kora legkiválóbb vívója, aki a Nemzeti Lovarda tulajdonában máig is meglévő oklevél tanúsága szerint 1829 március 16-án 2½ óra leforgása alatt megszakítás nélkül 24 ellenféllel asszózik.

Friedrich iskolájában sajátítja el a vívás művészetét a magyar Keresztessy József. 1819-ben született Pesten és 1842-ben – hat neves vívómestertől aláírt – mesteri oklevelet szerez. Rövid időre Bécsbe megy, aztán visszajön Pestre, vívóiskolát nyit, ahol a főváros társadalmának színe-java megfordul. Külföldi példákön indul el, de teljesen magyarrá gyúrja át rendszerét és – hogy csak a legkiválóbbakat említsük – kisaári Kiss Ferenc, Szemző István, de különösen a kilencvenes években Iványi Gyula személyében olyan vívókat nevel, akiknek nevét széles e hazában, de Európa-szerte is ismerték és becsülték.

Clair tornászai alapították 1863-ban az első magyar tornaegyletet, a Pesti Torna Egylet-et, amely Nemzeti Torna Egylet néven ma is központja és irányítója a magyar tornának. Innen indult el a torna az ország

minden részébe hódító útjára. Rövidesen minden nagyobb városnak meglesz a maga tornaegylete, úgyhogy 1870-ben a Nagykanizsán rendezett első országos tornaversenyen már tíz egyesület tornászai vetélkednek a győzelemért.

A céllövészet már évszázadok óta kedvelt foglalatossága a városi lakosságnak. A Budai Lövész Egyesület 1696-ban létesül, a kézsmárki még ennél is régibb, hiszen mai napig is megvan az a zászlaja, amelyet 1510-ben szenteltek fel. Jellemző a lövészet népszerűségére, hogy a Budai Lövész Egyesületnek 1872-ben 600 tagja van, közte József főherceg és valamennyi miniszter. Még ennél is erősebb a Pesti Lövész Egyesület. Hazánkban ekkoriban 73 lövészegyesület működik.

Lassan-lassan más szabadtéri sportok is jelentkeznek. A korcsolyázásnak már a század első felében is vannak hívei és a Városligeti-tó meg a Duna, Balaton jege ugyancsak serceg a „vastarajos fapapucs”-tól. 1854-ben már versenyről is olvasunk.

1868-ban ellátogat hozzánk az amerikai Haynes, az ördögös műkorcsolyázó és számtalan hívet szerez ez egészséges sportnak. Rendkívül sokat jelent e sportág népszerűségének erősödése szempontjából, hogy hosszas rábeszélés után főrangú hölgyeink (köztük legelőször báró Eötvös József kultuszminiszter leányai) is megjelennek a jégen. Ugyanezen évben, 1869-ben, egyesületben tömörülnek a korcsolyázósporthívei s megalakítják a Pesti Korcsolyázó Egyesület-et, amely mai napig hazánk legelőkelőbb sportegyletei közé tartozik és éppen ez év elején ünnepelte fennállásának hatvanadik évfordulóját.

A század elején már az úszósporthíveinkkel is találkozunk. A nagy reformátor gr. Széchenyi István, aztán br. Wesselényi Miklós itthon sajátítják el ugyan az úszást, de azért külföldi útjuk alkalmával Párizsban úszóleckéket vesznek és egy alkalommal Széchenyi a Garonne-t is átússza.

Pesten már 1817 óta van katonai uszoda; ezt polgárok is használhatják; 1836-ban már számunkra is nyílik úszóiskola.

A nők között is egyre terjed az úszókedv: a Regélő 1839-iki évfolyamában meglepetéssel olvassuk, hogy az egyik uszodában „a déli órákban 90 kisasszony gyakorolja magát az úszásban.”

Az evezősporthíveinket is korán bontogatja szárnyait. Széchenyi már a húszas években rendel csónakokat Angliából. 1834-ben a Lánchídnál csónakdát létesít, majd hajóegyesület alapításán is buzgólkodik.

Széchenyi halála után – talán kegyeletből is – mágnásaink 1861-ben új életre keltik az evezős-sportot: megalapítják a Budapesti Hajóegyesületet. Nyomában a fővárosban, de a vidéken (Pozsony, Paks, Árokszállás) is evezőegyesületek létesülnek és 1863-ban már az első versenyt is megtarthatják. A következő évben már oly nagy a tekintélye a regatta-

nak, hogy miatta még az Akadémia is elhalasztja ülését, hogy tagjai az épülete előtt levő célban végignézhessék az evezősök küzdelmét. 1865-ben Ferenc József megjelenésével tünteti ki a versenyt.

Ide kívánczik még két magyar sportifjúnak remek teljesítménye: Birly István és Rosti Pál 1863-ban Rotterdamból csónakon levezett Budapestig, útjukról pompás albumalakú munkában számolt be Birly István.

Főrangú ifjak rendezik hazánkban, sőt talán a kontinensen is az első atlétikai versenyt: Pozsonyban, 1863-ban. Egyetlen számból, akadályfutásból állt. A 276 m távolságon gróf Dessewffy Aurél győzött 54 másodperces idővel. Atlétikánkban ez az első számszerű eredmény!

Ebben az időben kezdődik gróf Esterházy Miksának a szabadtéri sportoknak magyar talajba való átültetését célzó nagyvonalú tevékenysége. Hosszabb időt tölt Angliában és Amerikában s közben megismerkedik az angol-szász sport intézményeivel és áldásaival. Angliából egyremásra küldi „Viator” jelzésű cikkeit, amelyekben az angol sport rendszerét, céljait ismerteti. Ahogy hazajön, 1875 ápr. 8-án megalakítja a kontinens első atlétikai egyletét, a Magyar Atlétikai Club-ot. Röviddel megalakulása után versenyt is rendez.

Esterházy féllépéséig semmi nyoma sincs az ökölvívásnak. Klubja első mérkőzésén két pár vetélkedik, de néhanapján maga a nemes gróf is nekivetkőzik, azonban jellemző a korabeli felfogásra, hogy egyik-másik szabályos ütését sértésnek veszik és egy alkalommal majdnem lovagias ügye támad a klub egyik kiváló atlétájával, Porzsolt Ernővel.

Ezidőtájt jön be hazánkba az első velocipéd. A francia Michaux találmányát nem fogadja osztatlan tetszés, a közönség, de lapjaink is gúnyolják e sport híveit, de ezek – sportemberhez méltóan – kitartanak s amikor 1880 júniusában Zmertych Iván, a MAC tagja Londonból 30 nap alatt hazahajt Budapestre, megváltozik a hangulat s már a hatóság is kezdi komolyan venni az új sportot.

1883 aug. 18-án rendezik hazánkban az első kerékpárversenyt az ügetőpályán.

Nagy lelkesedéssel karolják fel a kerékpárosok a turisztikát is. Hosszú ideig Philipovits Emil a legkiválóbb versenyzője hazánkknak. 1886-ban az 1 kilométeres távon elért 1 perc 42 másodperces eredménye nemcsak nálunk, de Ausztriában, Németországban is rekord. Nagy kirándulások izgatják ez időben sportolóinkat s csodálatosképpen Párizs az álma majdnem valamennyinek. Innen gyalogol haza 1881-ben Zmertych Iván: az 1530 kilométeres utat 28 nap alatt teszi meg, ide rándul kerékpáron Borbély György tanár Tordáról 1889 nyarán, s vissza is kerékpáron teszi meg az utat, összesen mintegy 4271 km-t 72 nap alatt.

A Magyar Atlétikai Club életének hatodik évében már a hanyatlás jelei mutatkoznak. 1880-ban az immár hagyományossá vált viadaloikat sem rendezik meg s az atlétika ügye egyre jobban kátyúba kezd kerülni. Ám akad néhány lelkes sportember, aki a már hanyatló zászlót erős kézzel markolja: Kolozsvárott 1883-ban megalakítják a Kolozsvári Atlétikai Club-ot.

A tornászok berkeiben csend honol a nyolcvanas évek közepéig, itt-ott egy-egy díszturnát rendeznek, máskülönben agyarkodnak az atlétikára, amelynek a híveit ellenségnek tekintik. El is nyomnak minden megmozdulást, amely tagjaik között az atlétika érdekében észlelhető, de az elégedetlenség – a vezető fővárosi egyesületben – egyre nagyobb, rövid időn belül két nagy csoport is kiválik belőle s 1885-ben megalakítják a Budapesti Torna Club-ot, három évvel később pedig a Magyar Testgyakorlók Körét. Utóbbi egyesület zászlajára írja a szabadtéri sportok művelését is és tagjait a polgári középosztályból sorozza. Atlétikai versenyei után 1892-ben ez az egyesület rendez 10 versenyszámmal az első nagyszabású úszóversenyt hazánkban. A következő évben, 1893-ban már megalakul az első – legalább eleinte – tisztán úszással foglalkozó egyesület, a Magyar Úszó Egyesület. 1894-ben már versenyeket is rendez, amelyeken pompás eredményt ér el Deutsch Gyula, az MTK tagja. Utóbbi 1895-ben itthon is, külföldön is számtalan klasszikus versenyt nyer és egy alkalommal megveri a német Kniese Pált, az akkori idők kiváló Európa-bajnokát is. Ebben az évben Bécsben Európa-bajnokságot nyer Hajós Henrik, akinek a neve a következő évben világszerte ismertté válik az első modern Olympian, Athénben kivívott győzelme révén. Ám mielőtt erről beszélünk, tekintsünk végig a többi sportágnak a millenniumig elért fejlődésén.

A kerékpáros sport erősen gyarapszik. 1889-ben megalakítják a Magyar Kerékpáros Szövetséget.

1894-ben megrendezi a szövetség Magyarország bajnokságát egy angol mérőföldön, valamint 10 kilométeren. Mindkettőt Rottenbiller (MTK) nyeri, aki ezidőtájt verhetetlen versenyzőnk.

1888-ig 82 tornaegyesület keletkezik hazánkban. Az országos szövetség megalakítása (1885-ben), majd az 1891-ben első ízben megrendezett országos ifjúsági torna verseny sokat lendít a tornának eléggé árva ügyén.

A nehéz atlétika lassan jelentkezik, úgy látszik nincs bennünk elég kitartás ennek műveléséhez. Itt-ott rendeznek egy-egy súlyemelő, ökölvívóversenyt, sőt a MAC 1893-ban már birkozóviadalt is, de jelentősebb készsének, kiemelkedő eseménynek még nincs nyoma.

Az első vívóakadémiát 1893-ban rendezik nálunk, de ezen még csak olasz nagyságok mutatják be képességeiket. Felbuzdul a példán a MAG és 1895-ben vállalkozik az első magyar nemzetközi vívó verseny megrende-

zésére. Iványi Gyula révén miénk a győzelem a kardvívásban, a többi számban külföldieké a babér.

A korcsolyázás is sokáig szórakozásszámba ment nálunk is, a külföldön is, de amikor 1892-ben megalakították a Nemzetközi Korcsolyázó Szövetséget, megteremtették a lehetőséget, hogy a korcsolyázás is bevonuljon a sportágak közé. Ez évben rendezik a bécsi „Wiener Eislauf Verein” Európa műkorcsolyázó bajnokságát s a mi Földváry Tiborunk a nagy versengésben a második helyet tudja magának biztosítani. Földváry sikere jótékonyan hat korcsolyázó életünkre és ahogy a Budapesti Korcsolyázó Egylet 1895-ben fennállásának huszonötödik évét ünnepli, abban a megtiszteltetésben részesül, hogy megbízást kap az Európa-bajnoki versenyek rendezésére. Neves versenyzők látogatnak el hozzánk, Bécs kiváló gárdával vonul fel, de nem tudja megakadályozni, hogy a műkorcsolyázóversenyben ne a mi Földvárynk szerezzék meg a büszke „Európa-bajnok” címet.

Evezős életünknek keletkezésétől kezdve híre van a külföldön, hiszen az „Unió” nevű egyletünk már 1867-ben meghívást kap a párizsi világkiállítással kapcsolatos versenyekre, evezőseink nagy kirándulásokra vállalkoznak, valójában azonban csak az 1892. évtől beszélhetünk igazi sportról. Fülepp Kálmán buzgalmára ekkor tömörülnek evezőseink szövetségbe.

A kilencvenes években honosodik meg nálunk a teniszsport is. Itt az érdem a Budai Torna Egylet: játékteret létesít egyik üres telkén. Az egylet állítja össze először a tenisz-szabályokat és 1895-ben egyik tagja, Demény Károly, már az országos bajnokságot is megszerzi az egyletnek.

Az 1896. év hazánk fennállásának ezredik éve. Csodálatos véletlen, hogy e minden magyar ünnepi éve egybeesik a világ eleddig egyik legszebb, élettartamra is legnagyobb kultúrintézményének, az ókori olimpiának a felújításával. Báró Pierre Coubertin-nek, a francia atlétikai szövetség titkárának lelkében fogamzik meg e gyönyörű gondolat. Az ő buzgólkodására 1894 június 16-án nemzetközi kongresszus ülészik Párizsban, magáévá teszi Coubertin gondolatát és az 1896 évre ki is tűzi az első olimpiát, megrendezésével pedig a sportok klasszikus hazáját, Görögországot bízza meg. A hellén nép vállalja is a megbízatást, megkezdik az előkészületeket, de közben kiderül, hogy nincs elég pénz a költséges ünnepekre. *Ekkor felvetődik a gondolat, hogy az első olimpiát Budapesten kellene rendezni, mégpedig kapcsolatban a milleniumi kiállítással.* A gondolat itthon lelkesedéssel tölti el sporttársadalmunkat, de megvalósítása hajótörést szenved: a vezető tényezők a rendelkezésünkre álló szerényebb eszközöket, továbbá az idevágó tapasztalatok teljes hiányát, különösen pedig hazai testi nevelésünknek még mindig jelentékeny emelésre szoruló színvonalát hozzák fel okul, hogy a verseny rendezését nem engedélyezik.

Íme, egy kis áldozatkészség árán a mi nevünkhöz fűződhetett volna a régi olympiai játékok felújításának dicsősége. Ám azért a gondolat, hogy a rendezést nekünk ajánlták fel, nagy megbecsülése volt hazánknak és sportunknak.

Averoff görög kereskedő bőkezűségéből az olympia mégis Athénben került eldöntésre. Kisded csapatunkkal mi is megjelentünk az első világversenyen s Hajós Alfréd két olympiai bajnoksága (100 és 1200 méteres úszás), aztán az atlétikában elért három szép helyezésünk (Dani Nándor 800, Szokolai Lajos 100 méteres és Kellner Nándor, marathoni futás), tiszteletet szerzett testi kultúránknak. Itthon pedig a nemzet hálája várta kiváló ifjainkat. Még el sem ült ünneplésük, máris újabb esemény: a MAC május 14-20. között rendezett vívóversenye hozta lázba sporttársadalmunkat. Kilenc ország vívóművészei adtak nálunk egymásnak találkoztót, a mieink az egyetlen Iványi Gyulát kivéve alul maradtak a küzdelemben, de nem is csoda, hiszen olyan ellenfeleik voltak, akiknek a neve már világszerte ismert volt. Santelli Italo nyerte a mesterek kardvívását, a francia Lucien Merignac pedig – anélkül, hogy csak egy tust is kapott volna – a mesterek törversenyében győzedelmeskedett. Iványi második lett az amatőrök kardversenyében. *Sporttörténelmünk büszkeséggel jegyzi föl, hogy a törversenyben résztvett és aranyérmét is nyert Horthy Miklós, akkor sorhajózáslós, most Csonka-Magyarország bölcs kormányzója.*

Az első modern sportpálya 1896-ban létesül a fővárosban, az ú. n. Millenáris-pálya. Betéti alapon keletkezik, majd átalakul részvénytársasággá s idők folytán otthont nyújt minden szabadtéri sportnak.

1897-ben – főleg Szokolai Alajosnak, a magyar atlétika mindmáig egyik legnépszerűbb hívének buzgólkodására – megalakul a Magyar Atlétikai Szövetség. Az „atlétizmus” az akkori felfogás szerint magában foglalja a vívást, birkózást, súlyemelést, sőt még az úszást, vízipólót is és az új szövetség is mindezekre kiterjeszti fennhatóságát, elkészíteti szabályaikat és ezzel, valamint ez ágak versenyeinek szakszerű rendezésével az egyetemes magyar sport szempontjából értékes munkát végez.

Ez évben vonul be a sportágak közé a futbal is. Diákok erre-arra már rég rugdalták a labdát, de a Budapesti Torna Club verbuválta össze az első csapatokat. Hamarosan minden nagyobb egyesületünk megalakítja a maga csapatát. A Millenáris-pályán folynak a vetélkedések eleinte csak barátságos alapon. Az alapító BTC a hőse az új sportnak, az ő csapata játszik először külföldön is és néhány kudarc után már a harmadik évben sikerrel szerepel a császárvárosban. Már az első évben új csapatok alakulnak és közülök a Műegyetem csakhamar felzárkózik a BTC-hez. 1901-től már a bajnokságért is játszanak, miután 11 egyesület részvételével megalakítják a szövetséget is; most már mi sem áll útjában a fejlődésnek.

Húsvétkor már angolok játékában gyönyörködhetik közönségünk: a Richmond AFC csapata a vendégünk s négy mérkőzésen 20 góllal terheli meg a magyar hálót, maga pedig egyet sem kap. Ellene szerepelt első ízben magyar válogatott csapatunk. Rövidre reá a Southampton látogat el hozzánk és két mérkőzésen elért 21:0 gólarányával, meg remek technikájával valósággal elbűvöli közönségünket.

Az 1898. év a kerékpársport fekete esztendeje. Nagy népszerűsége láttára a főváros közgyűlése minden kerékpárra öt forint adót vet ki. A kerékpárosok minden erejükkel tiltakoznak ellene. 1899 január 15-re országos tiltakozó nagygyűlést hívnak egybe, de eredményt nem tudnak elérni s így e viruló sportág derékban törik ketté. Pedig akkor már nagy sikerekre tekinthetnek vissza kerékpárosaink: Wiegand, Rottenbiller, Lauber Dezső, Lilies Milutin, Manno Miltiades, Giliemot Ferenc külföldi viszonylatban is értékes eredményeket érnek el, Gerger Ferenc pedig megnyeri a Párizs-Bordeaux között rendezett távversenyt. ~

Hajós Alfréd kettős olympiai győzelme a mellett, hogy a magyar úszósportra terelte az egész világ úszótársadalmának a figyelmét, itthon is termékenyítőleg hatott. Az úszók Hajós klubjában, a Magyar úszók Egyesületében tömörülnek. Ekkoriban tűnik fel Gräfl Károly. Már 1896-ban Ejury Lajossal együtt Siófok és Balatonfüred között átússza a Balatont, majd 1897-től egyre szebb győzelmeket arat. 1900-ban megalakítja a Balatoni úszók Egyesületét és ezzel talpraállítja már-már lankadó úszósportunkat.

A század első évében immár a második modern olympia kerül eldöntésre. Párizs a színhelye a világversenynek. Újra hallatunk magunkról! Bauer Rezső (BTC) világrekorddal (36.04 m) nyeri a diszkoszvetést és egy még gyermekorban levő úszónk, Halmay Zoltán, ha győzelmet nem is tud aratni, de három számban elért pompás helyezéssel becsületet szerez hazájának.

Baueron kívül Gönczy Lajosunk révén is III. helyhez jutottunk a magasugrásban. Büszkék vagyunk e két eredményünkre, mert Amerikán és Anglián kívül mi voltunk az egyetlen nemzet, amely sikert tudott felmutatni az atlétikában. Az atlétika, de a futbal szempontjából is nagy nyereséget jelent, hogy a Magy. Atl. Club 1901-ben a Margitszigeten remekfekvésű, pompás pályához jut.

Halmay már verhetetlen itthon a rövid távokon, de a hosszabbakon egy ideig sem ő, sem más nem mérkőzhetik Balatoni Gräfl Károllyal. Ám már feltűnőben az új csillag Kiss Géza személyében s az 1903. évi bajnokságban csakugyan le is győzi ellenfelét.

Halmay meg Kiss képviselték színeinket a harmadik Olympian, 1904-ben St.-Louisban. Halmay kettős győzelmet aratott (50 és 100 yardon, utóbbin 1 perc 2½ mp ideje világrekord volt), de Kiss Géza is második

lett az 1 angolos bajnokságban. Halmay a következő évben 59 másodperces világrekorddal győz az angol 100 yardos bajnokságban.

Atlétikánk a millenáris év óta hihetetlen arányokban fejlődött. Már 1896-ban nemzetközi kapcsolatok megteremtésén fáradoznak vezetőink. A MAC atlétái résztvesznek a prágai Spárta Atletik Club versenyén és nyolc versenyszámból hatban győzedelmeskednek. Szokolyi 10.2 másodperces, akkor remek idővel veri 100 yardon a németek szemefényét, Kurt Doerryt és stafétánk (Gerentsér, Stankovits, Szokolyi, Zachár) is biztosan győzi le a prágai és berlini együttest. Prágai atléták is egyre gyakoribb vendégeink lesznek *és cseh szomszédainkkal olyan meleg baráti viszonyba kerülünk, hogy az 1898 június 12-iki nagy versenyükre szóló meghívásukat és a verseny feltételeit magyar nyelven (!) küldik meg egyleteinknek.*

1902-ben újból nagy tisztesség éri atlétikánkat. Kauser Jakab, a MAC atlétája megnyeri Anglia rúdugró bajnokságát. Ez az első eset, hogy kontinentális atléta e büszke trófea birtokába jutott. Fóthy Nándor pedig világrekordot állít fel a diszkoszvetésben (41.91 m).

Ez évben tűnik fel a MAC fiatal atlétája, Mező Béla, aki 2 éven át mint sprinter és távolugró verhetetlenül uralkodik a salakon. A közép-távok hőse ezidőben Nagy József, a MUE tagja.

A millenáris évben rendezett nemzetközi vívóverseny tapasztalatai döntő befolyást gyakoroltak vívósportunkra. Az olasz iskola elbűvölt, megbabonázott mindenkit. Santellit már nem is engedték vissza hazájába: a MAC vívómestere lett, de a többi egylet és vívóiskola is jórészt olasz mestert szerződtetett. Vívóink lázas buzgalommal igyekeztek az új rendszert elsajátítani, a nélkül azonban, hogy szolgálai módon mindenestől átvették volna. Átglyúrták, a magyar temperamentumnak megfelelően átalakították, amit a külföldi mesterektől tanultak.

1899 tavaszán ellátogat hozzánk Kirchhoffer Alfons, a világhírű párizsi mester és Santellivel vívott törassautja feledhetetlen emlékeket hagy hátra. Ez évben rendezzi meg a MAC első ízben a Keresztessy-emlékversenyt. A győzelmet és vele a legjobb magyar kardvívó címet Gáspár Arthur, az Arlow-iskola vívója szerezte meg. Törben ugyanakkor Berti László győzött.

Ekkoriban a vívásnak is a Magy. Atl. Szövetség a legfőbb fóruma. Ez rendezi meg 1900-ban az első bajnoki versenyt is, amelyen kardban Porteleky, törben Mészáros Ervin diadalmaskodik.

A lawn teniszsport fejlődését biztosítja az évről-évre megrendezett bajnokság. Báró Dániel Tibor, Yolland Artúr, Segner Pál a hősei az 1896-tól 1903-ig terjedő időnek.

Manno kitűnő eredménnyel szerepel mint evezős is. Számtalan

hazai és külföldi győzelem után 1906-ban Henleyben megveri az angolok szemefényét, A. Stuartot is. Evezősportunk különben is fokozatos fejlődést mutat a kilencvenes évek derekától, új egyesületek keletkeznek (Duna, MAC evezős-osztálya, Pannónia, Sirály, Szolnoki Evezős-Egylet) és egyre erősebb érintkezést keresnek a külföldiekkel. Az 1893-tól 1903-ig tartott szövetségi versenyeken a Neptun 25, a Nemzeti 17 győzelmével vezetőegységeink közé tartozik, de a Pannónia már erősen sarkukban van, hogy aztán rövidesen valamennyit maga mögé utasítsa.

Manno nevével találkozunk első futbalistáink között is, de kerékpárosaink, sőt atlétáink között is tisztos helyet tudott magának biztosítani. Általában a század fordulóján elég gyakran jegyzik fel annaleseink az olyanok nevét, akik több sportágban is edzik magukat és mindegyikben eredményesen is tudnak szerepelni (Hajós Alfréd, Porteleky, Halmay Zoltán, Holies Ödön, Gräfl Károly, Bodor Ödön, Gillemot Ferenc.) A sokoldalúságra való törekvés egyre jobban mutatkozik tornászainknál is.

1906-ban Görögország a modern olympiai játékok felújításának tizedik fordulóját azzal ünnepelte meg, hogy ú. n. soron kívül való olympiát rendezett. 4X250 méteres stafétánk (Halmay, Kiss, ónody, Hajós Henrik) a világ minden úszónemzetével szemben bebizonyította felsőbbtségét. Ugyanekkor a szabadkai Sztantits olympiai bajnok lett a 3000 méteres gyaloglásban.

Úszósportunknak még mindig világszerte megvan a becsülete. Nagy érdeme ez Halmaynak, de nem kevésbé egyesületének, az MTK-nak. Halmay egymaga nyolc ízben javít világrekordot, kétszer nyer világbajnokságot, összesen 22 bajnokságnak a birtokosa; mellette Toldy Ödön és Hajós Henrik is sok remek győzelemmel emeli egyesülete tekintélyét.

1907-ben az úszók is külön szövetséget alakítanak.

Londonban, az V. modern Olympian már leáldozóban van úszóink csillaga. Halmay második helyre szorul Daniels mögött és az ő szerencsétlen versenyzése miatt biztos győztesnek hitt stafétánk is csak a második helyre tud beúszni. Sokat vártunk Las Torres Bélától is, de nem váltotta be reményeinket.

Atlétáink ismét csak néhány jó helyezést értek el (értékes az olympiai stafétában – Bodor remek futása révén – elért harmadik helyünk), helyettük a birkózásban jutottunk világsikerhez Weisz Richárd révén.

Vívóink szorgalmas munkája Londonban termetté meg gyümölcsét. Fuchs Jenő kivereszi a kardvívás egyéni bajnokságát. Mienk lett a kardvívó csapatbajnokság is. Ezzel a világ kardvívó nemzeteinek élére szöktünk.

Atlétikánk leszorult arról a díszes helyről, amelyet az évszázad elején még elfoglalt Európa nemzetei között, de egy-egy eredménnyel még

MAGYAR SPORT I.

Felső kép: Borbély György Parisba indul, 1889 június 25.
Középső kép: Francia atléták Budapesten az FTC versenyén, 1925 szept. 7. Barsy 800 méter-
en 1 p 54,3 másodperces idővel legyőzi Baratont. (Jobbról balra Baráton, Barsy, Jousse)
Alsó kép: Terstyánszky és Gaudin francia mester törmérkőzése az 1921 évi párisi olympian

MAGYAR SPORT I

Az 1928. évi amsterdami olympia magyar győztesei és helyezettei Magyarország Kormányzójánálvaló fogadtatásuk után

magára tudja vonni a figyelmet. Somody magasugrókéességeit világszerte ismerik és sokszoros bajnokunk, Szathmáry Kálmán is becsültté teszi nevét, amidőn 1910-ben megnyeri Anglia rúdugróbajnokságát. Kóczán ismételten világrekordot dob gerellyel, de az olympiai versenyeken szerencsétlenül versenyez. A svédek rendezte Olympian ismét csak a küzdősportok hoznak sikert színeinkre. Fuchs megismétli kardgyőzelmét és vívósportunk megőrzi hegemoniáját. Kellemes meglepetésként hatott Prokopznak a 300 méteres céllövőversenyben aratott győzelmé. Varga Béla remek technikájával is csak a harmadik helyet tudta megszerezni a középsúlyúak birkózásában.

Gyengén szerepeltek atlétáink és minden eredmény nélkül versenyeztek úszóink is. Régi dicsőségünknek itt már nyoma sem volt, ellenben tornászaink második helyre jutottak a csapatszettornázásban.

Futbalistáink mindjárt első mérkőzésükön az angolokat kapták ellenfelül és 7:0 arányban szenvedett vereségük után már csak a vigaszdíjban aratott győzelmükkel kárpótolhatták magukat. Mi türes-tagadás, labdarúgóinkat vérmes reményünk kísérte az olympiára. Az előző években futbalsportunk hihetetlen mértékben megizmosodott. Tünelményes játékosok termettek a magyar humuszban és Schlosserhez, minden idők legjobb magyar játékosához méltán kapcsolódtak olyan labdaművészek, mint Domonkos (kapus), Rumbold (jobbhatvéd), Bíró és Károly (fedezet-játékosok), Borbás (balszélső). Válogatott csapatunk ismételten megsemmisítő vereséget mért a csehekre (1907 és 1908-ban, mindkétszer 5:2 arányban), Bécs otthonában is kikapott és az angol válogatottat 4:2-nyire megközelítettük. Ekkoriban élte a Ferencvárosi Torna Club, de talán labdarúgósportunk is aranykorát. Válogatottunk 1910-ben már a monarchia határait is átlépi és Párizsban (3:0), Milanóban (1:0) diadalmasan hordja meg színeinket s ha Svájtól vereséget szenvednek is (0:2), nemzeti önállóságunknak a külföld előtt való hangsúlyozása szempontjából óriási a jelentősége e túrának.

Ekkoriban létesül két nagy sporttelepünk, az FTC-é és az MTK-é is. Ennek a két sportintézménynek életrehívása jótékonyan hat a másik szabadtéri sportra, az atlétikára is és az 1914. év óriási atlétikai eredményei már a pompás pályák hatását mutatják. Még ez évben Kóczán Mór megnyerte Anglia gerely vető bajnokságát.

Teniszezőink 1907-ben megalkotják szövetségüket; ez időtájt már oly neves versenyzőkkel büszkélkedhetünk, mint Madarász Margit, majd Cséry Katica, akik a külföld legjelesebbével szemben is dicsőséggel veszik fel a küzdelmet.

Korcsolyázósportunknak Kronberger Lilly és Méray Horváth Opika szereznek a külföldön is megbecsülést.

Az 1913. év krónikájához két fontos esemény fűződik: kiválnak a MASZ-ból a vívók és külön szövetséget alkotnak, aztán hosszas vajúadás után megalakul az Országos Testnevelési Tanács, amely eleinte csendes, véleményező szerv, de idők folytán a magyar sport irányító szerve, legfőbb fóruma lesz. Elnöki székébe Gerenday György személyében a magyar sport egyik legérdemesebb munkása kerül.

Hihetetlen buzgalommal készült mindenki az 1916. évi, Berlinbe tervezett olimpiára, amikor 1914 nyarán végigsüvöltött Európán a háború vérzivatarja. Itthon elcsendesedtek a sportterek, legfőleg a még katonasorban nem lévő gyermekek edzették izmaikat. Aztán jöttek a szomorú hírek: bajnokuszóink, kiváló atlétáink, evezőseink egyre-másra hullottak el és hovatovább nem volt sportág, amely több kiválóságát ne gyászolta volna. Mudin Imre és István, Kovács György, Gillemot Ferenc (atléták), Las Torres, Demján (úszók), Bánó, Hornung (evezősök), Zulawszky, Békessy, Szántay (vívók), Izsó, Korody, Sugár István, de a többi neve is glóriától övezetten él minden magyar sportember lelkében.

A nagy világgégés után romjaiból kellett feltámasztani a magyar sportot. Legelőbb futbalsportunk tér magához. A szövetség egymásután újítja fel nemzetközi kapcsolatait. Itthon hosszú időn át az MTK a bajnok és színeiben szerepel minden idők legjobb magyar csapata, amely külföldi ellenfeleit is valósággal lehengereli.

A külső országokkal való érintkezés lassan eloszlatta a világháború alatt keletkezett ellentéteket. De nem maradt el a hátránya sem az újra megindult érintkezésnek. Itthon nehéz viszonyok következtek, gazdaságilag teljesen leromlottunk és kenyértelen fiatalságunk között bizony igen sok volt a kiváló futbaljátékos is. Ameddig lehetett, túrték, aztán engedtek a külföldről egyre gyakrabban jövő hívó szónak, elkezdtek szállingózni kifelé és egyszerre csak azon vettük észre magunkat, hogy immár Európa-szerte híres játékosaink, mint Plattkó, Schaffer, Schlosser, Szabó Péter, Konrád, Károly, Viola, Hirzer búcsút mondtak haza jóknak és részben mint játékosok, részben mint oktatók idegen országokban helyezkedtek el. A magyar futbalista kapós sport-portéka lett. Nagy vereszeséget szenvedett így futbalsportunk, az eltávozott nagyságokat nem tudta pótolni, akik itthon voltak, azok jórésze is kedv nélkül játszott, hiszen a megélhetés gondjai egyre jobban szorongatták őket. Hangok hallatszottak, hogy a nagy bevétellel rendelkező egyesületek valamilyen formában menjenek játékosaik segítségére, de a megoldást nem tudták megtalálni. Nyilvánvaló volt, hogy sokáig nem lehet fenntartani ezt az állapotot, amelyben már senkiről sem lehetett tudni, igazi amatőrjátékos-e, vagy álamatőr-e, aki titokban anyagi támogatást kap. Ebben a zűrzavaros hangulatban jelent meg válogatottunk az 1924. évi párizsi Olympian és az a súlyos vereség, amelyet az eddig jóformán ismeretlen egyiptomi

csapat mért reá, mindenkivel megértette, hogy az addigi állapotok tovább nem tarthatók fenn. Kellő előkészítés után különválasztották az amatőröket azoktól, akik nyíltan tisztességes kenyeret várnak futbaltudományuktól és 1926-ban nálunk is polgárjogot nyert a professzionista sport.

A professzionista bajnokságok hőse eleddig a Ferencváros csapata. A magyar válogatott csapat (1902 óta) az egyes országok ellen válogatott mérkőzése során a következő eredményeket érte el:

	Anglia	Ausztria	Belgium	Csehszlovákia	Egyiptom	Finnország	Franciaország	Lengyelország	Németország	Dél-Németország	Közép-Németország	Norvégia	Olaszország	Oroszország	Spanyolország	Svédország	Összesen	
Játszott... ..	4	64	12	11	1	12	5	6	8	12	12	1	7	12	12	8	8	134
Győzött... ..	—	29	1	5	—	2	4	6	4	12	12	1	4	12	—	5	4	71
Vesztett... ..	4	22	1	4	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	1	40
Eldöntetlen... ..	—	13	—	2	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	1	3	24
Adott gólok száma..	4	130	3	26	—	8	22	19	21	4	8	6	20	21	2	28	18	349
Kapott gólok száma..	26	130	3	24	3	2	5	1	11	—	5	—	8	—	5	10	14	247

Teniszsportunk – nemzetközi viszonylatban – bizony nem jelent nagy értéket. Kehrlingünket a világ legjobb játékosai közé sorozzák, ám egy fecske nem csinál nyarat!

Lauber Dezső személyében a golfsportban is van nemzetközi értékünk.

Legjobban szenvedett a háború következtében úszósportunk. Itt előbb a vidék megszervezéséhez fogott a szövetség. A régebben elhanyagolt vidék előretört s ma már túlszárnyalta a megfelelő uszodák nélkül szűkölködő fővárost. A párizsi olympian Bartha révén a hátúszásban már a harmadik helyet megszereztük, Amszterdamban pedig Bárány István, a sokszoros magyar és angol bajnok, rekorder, a 100 méteres úszásban közvetlenül az olympiai bajnok mögött végzett. Ideje 1 percen belül volt!

Vízipólózóink már a párizsi Olympian ízelítőt adtak képességeikből, amikor a verhetetlennek hitt angol csapatot legyőzték, de a további küzdelmeket még nem bírták. Azóta mostoha uszodaviszonyaink mellett is rendkívüli buzgalommal készültek az amszterdami nagy összecsapásra és

még a rettegett francia és belga együttessel szemben is diadalmasan állták meg helyüket. Amszterdamban biztos győztesnek látszottak, de a sors másképp akarta: győzedelmes mérkőzések után éppen az utolsó harcban, a németek ellen buktak el.

Atlétikánk elég hamar erőre kap, úgyhogy svéd barátainkkal vívott nemzetek közötti mérkőzéseinken 1921 és 1922-ben már becsülettel álljuk meg helyünket. Ezidőtájt fejlődik naggyá Gerő Ferenc, akit az 1923. évben joggal tarthattunk Európa legjobb sprinterének. A háború után kezd a salakon dolgozni Somfay Elemér és a párizsi Olympian már a világ legjobbjai között is dicsőséggel szerepel, amikor a pentatlonban a második helyre kerül; tetézi hírnevét a következő évben a hármasugrásban szerzett angol bajnokságával is. Angol bajnokságig vitte még kivüle Marvalits a diszkoszvetésben (1927) és Szepes Béla gerelyvetésben (1925 és 1927). Szepes lett az az atlétánk, aki az amszterdami Olympian ugyancsak a gerelyvetésben elért második helyével megmentette atlétikánk becsületét. A többiek szerencsétlenül versenyeztek. Képességeik után egészen más eredményeket várhattunk tőlük: Karlovits már 1925-ben 3.90 m-t ugrott rúddal Párizsban a colombesi stadionban, ugyanakkor Püspöki 7.28 m-rel győzött a távolugrásban, Késmárky néhány héttel az amszterdami olympia után 194 centiméterre javítja a magyar magasugró-rekordot, ugyanekkor Egri az egész világot bámulatba ejti 47.37 méteres diszkoszvetésével. Ezzel az eredménnyel mindkettőjük elől lehetett volna Amszterdamban.

A nehéz atlétikai ágak mindjárt a háború után kiváltak az Atlétikai Szövetségből és önálló alakulatban tömörültek. Varga Béla és Radvány Ödön, a háborút megelőző idők e két lelkes bajnoka veszi kezébe a birkózás ügyét. Egyideig még maguk is versenyeznek és értékes diadalokkal öregbítik hírnevüket (Radvány Bécsben 1920-ban világbajnokságot nyer súlycsoportjában), majd neveltjeik révén szereznek nagy érdemeket. Párizsban már megmutatja oroszlánkörmeit ifjú gárdánk: Keresztes Lajos második lesz a könnyűsúlycsoportban, Badó Raymund pedig harmadik a nehézsúlyúak között. További fejlődésünket mutatja az 1927. évben fővárosunkban rendezett Európa-bajnoki birkózó verseny, amelyen két győzelmünk mellett (Papp László és Badó) két másik súlycsoportban értékes helyezést tudunk elérni.

Az amszterdami Olympian már egész természetesnek tartotta mindenki, hogy a világ első birkózói között legyünk. A bizalomra érdemessé is tették magukat ifjaink: Keresztes megszerezte a könnyűsúlyban az olympiai bajnokságot, míg Papp László csak heroikus küzdelem után szorult a második helyre a középsúlyúak között.

A párizsi olympia után a birkózóktól elválnak az ökölvívók és önálló szövetséget teremtenek maguknak. Egyik szép győzelmet a másik után

aratják, mégis kellemes meglepetés erejével hat, amikor Kocsis Antal légsúlyú ökölvívónk olympiai babérhoz juttat bennünket.

A nemzeti múltunknak, fajunk vérmérsékletének legmegfelelőbb sportágban: a vívásban is elég hamar lábrakapunk, bár hősi halált halt derék vívóink hiánya, kétszeres világbajnokunk, Fuchs Jenőnek visszavonulása érezteti hatását. Az antwerpeni Olympian nem jelenhetünk meg és így egyelőre hiányzik az alap a külfölddel való összehasonlításra. A Magyar Athletikai Club kardhegemóniája meginog, de a törben közelébe sem jutnak a többiek. A régi békebeli kiváló versenyzők (Krencsey, Mézszáros, Rády, Tóth Péter, Schenker, Garai) mellett egyre jobban előtörnek a fiatalok és Dunay, ifj. Santelli (a kiváló mester fia), Terstyánszky, Posta, Glykais méltó versenytársaik lesznek.

Az 1924. évi párizsi olympia az első alkalom, ahol mód nyílhatik annak bizonyítására, hogy a világháború alatt nem csorbult ki a magyar vívókard éle. Posta Sándor visszahódítja számunkra a kardvívó egyéni bajnokságot és Garai személyében még a harmadik helyre is magyar vívó vereszi magát. A kardcsapatbajnokságban is csak tussaránnal szorulunk a második helyre, Olaszország mögé. A törccsapatbajnokságban általános meglepetésre a harmadik helyre kerülünk.

A következő évek szakadatlan magyar sikerek jegyében telnek el. Az 1925. évi Európa-bajnokságot Garai nyeri, de az utána következők is mind honfitársainkból kerülnek ki. Ugyanez a kép a következő két év Európa-bajnoki viadalain is. Gombos lesz mindkétszer bajnok, de a helyezetttek is ismét csak jórészt magyarok.

A világnak talán eleddig legkiválóbb vívógárdája mérte össze erejét Amszterdamban a kilencedik modern Olympian. Már a csapatversenyek megmutatták, hogy minden csepp erejét bele kell adni a küzdelembe annak, aki a koszorút meg akarja szerezni. Idegőrlő viaskodás után, amelyben különösen Petschauer csillogtatta tudását, győztesen kerül ki csapatunk (Petschauer, Garai, Terstyánszky, Rády, Gombos, Glykais) a küzdelemből. Az egyéni verseny után ismét magyar zászlót lenget a holland szél, miénk a bajnokság (v. Terstyánszky Ödön), de még a második hely is (Petschauer Attila). Itthon örömmámorban úszik mindenki, hiszen a magyar kard újra teljes fényében villog.

A ragyogó amszterdami eredmények között meg kell emlékeznünk sorrendben első olympiai bajnokságunkról is, amelyet dr. Mező Ferenc budapesti tanár szerzett nekünk az irodalmi olympiai versenyben „Az olympiai játékok története” c. munkájával.

A párizsi Olympian 1924-ben is volt hasonló sikerünk: Hajós Alfrédnak, az első modern olympia úszóhősének pompás stadiontervét tüntette ki a versenybíróóság a II. díjjal (az elsőt nem adták ki).

Sikert hozott a párizsi olympia céllövősportunkra is: Halasy megszerzte az agyaggalambblövészet egyéni bajnokságát.

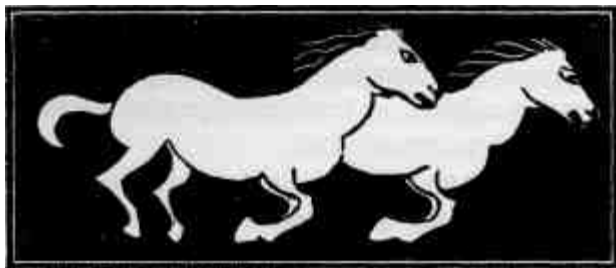
De nem takargatjuk fájó sebeinket sem! Evezőssportunk hanyatlóban van. Az olympiai versenyeken még sohasem értünk el sikert sem ebben a sportágban, sem a kerékpározásban, a súlyemelésben pedig még csak kísérletet sem teszünk, pedig szomszédaink egyre-másra aratják itt babérait.

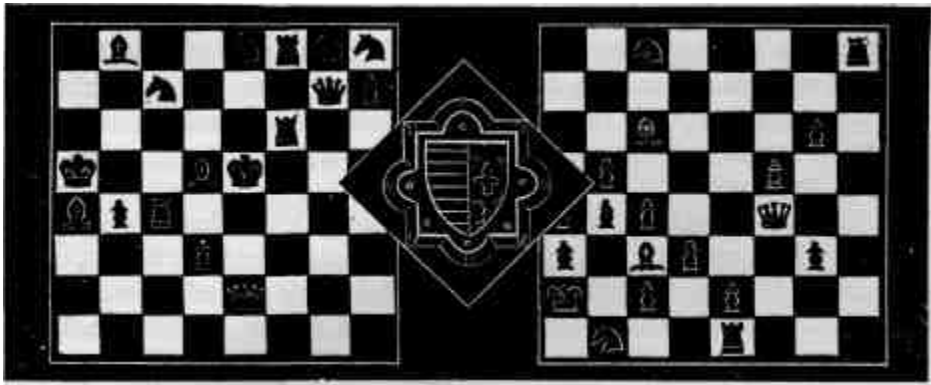
Van azonban egy sportág, a ping-pong, amelyben a háború után megszerztük a világhegemóniát. Az olympia műsorán ugyan nem szerepel, de az évről-évre rendezett világbajnokságok mindig magyar dicsőséget hirdetnek. Pécsi, Jacobi, Mechlovits, Bellák, Glanz, Barna, Szabados, Mednyánszky Mária nevét mindenütt ismerik, ahol e kedves sportágnak hívei vannak.

Ha most végigtekintünk sportunk fejlődésén, meglepéssel s talán némileg jogos büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy sporttratermett, magas sportkultúrájú nemzet vagyunk, hiszen alig van sportág, amelyet ne művelnénk és amelyben kiemelkedő eredményt ne tudnánk felmutatni.

Kiváló szakemberek vezetik az egyes sportágakat és lelkesedésük versenyez szakértelmükkel. Sztankovits, Misángyi, Moldoványi, Molnár D., Zuber (atlétika), Fodor, Fischer, Szigeti, Zsarnóczay (futbal), Donath, Halmay, Homonnay, Kiss Géza, Komjádi (úszás), Rakovszky Iván, Krencsey Géza, Palotay Kovács, Schenker (vívás), Kankovszky, Tatich (ököl-vívás), Brüll Alfréd, Csillag, Dinich Vidor, Radvány, Szieberth, Varga, Weisz Richárd (birkózás), Szentgyörgyi, Minder, Lauber (jégspportok), Perger (evezés), Demény, Kmetykó, Bernáth (torna), Kertész (tenisz), Kirchknopf (kerékpár), Jacobi, Mechlovits (ping-pong), Szukováthy (sporthigienia), gróf Andrássy Géza, Mártonffy, Múza (olympiai ügyek) stb. neve a külföld sportnemzetei előtt is jól ismeretes.

1921-ben új szervezetet nyer az Országos Testnevelési Tanács, s ugyanezen évben jelenik meg gróf Klebelsberg Kuno és Karafiáth Jenő elgondolásában testnevelési törvényünk is. Az állam feladatai közé utalja ez a testnevelést és így lehetővé teszi áldásainak a nemzet minden rétegére való kiterjesztését. Ezt a célt szolgálja az új Testnevelési Főiskola is.

MARÓCZY GÉZA: A MAGYAR SAKK- JÁTÉKOSOK

„A kiválasztódás világfenntartó nagy törvénye szerint: abban a nemzetben, amely a nagy internacionális vetélkedéseken a legkiválóbbak közé küzdi fel magát, – a magyar nemzetben – van élni hit, jog és erő.”

A győri sakk-kongresszus elnöki székéből hangzottak el a fenti szavak a magyar sakkozás eredményeinek méltatására, annak hangsúlyozására és bizonyosságára, hogy a magyar sakkjátékosok sok dicsőséget aratott katonái a magyar kultúrának. Az első, névszerint ismert magyar sakkozó, *Hollós Mátyás* királyunk neje, *Aragóniai Beatrix*, aki ha csupán szórakozásból játszott is *Ulászló* királlyal, olyan adatot szolgáltatott kultúrtörténetünk számára, amely sakkéletünk gazdag múltjáról és mély gyökereiről beszél. Valószínű, hogy a sakkozás ismerete *Olaszországból* származott hozzánk, de hivatott művelésében hamar kiváltak fő- és köznemesek. A XVI. században *Batthyány Ferenc* volt kitűnő játékos, a XVII. században // *Rákóczi Ferenc* fejedelemről jegyzi fel a történet sakszeretét.

A játék fellendülésének legörvendetesebb következménye a magyar sakkirodalom első terméke, az első magyarnyelvű sakk-könyv: „*Sách avagy királyos játéknak szabott rendtartási*” – Budán nyomtatott

Landerer Ferenc Leopold által 1758. esztendőben. Ez a munka a bábok felállítását és a szabályokat ismerteti, befejezésül a játékot a következő szavakkal ajánlja: „annak a tudománya oly méltó és minden úri rendet illető, hogy anélkül azok társaságokra méltatlannak teszi magát, aki ezt megvető képen nem tudja, azonkívül a tudomány ártatlan és a belsőségét ékesíti a tudósnak”.

E munka keretében a sakk-történetnek csak néhány fényes lapját ismertethetjük, csak a legkiválóbbak neveit említhetjük, azokét, akiket határainkon kívül is tisztelt és csodált a királyi-játék kedvelőinek tábora. Ezek között a nevek között jólismert *Kempelen Farkas*, aki Mária Terézia királyasszonyunk buzdítására, félév alatt megépítette sakkozógépét. A magyar elmének ez a csodálatos találmánya megjárta Berlint, Drezdát, Lipszét, Párizst, Szentpétervárt, Londont és mindenütt bámulatba ejtette az ellenfeleket és szemlélőket. *Napoleon* császár is játszott a géppel, amely végül Amerikába került és a philadelphiai kínai múzeum leégése alkalmával a tűz martaléka lett. Ez a sakkozógép, melyet *Kempelen* csak mint mechanikai tréfát emlegetett, a magyar sakkozásnak vált dicsőségére.

Gróf Sándor Móric, mint sakkjátész is bravúroskodott és a legnagyobb magyar, *gróf Széchenyi István* sakkszeretét bizonyítja az a 25 kötetes sakk-könyvtár, mely hagyatékként a magyar tudományos akadémia tulajdona.

Az első magyar mester, aki nemzetközi vetélkedésben eredményesen képviselte nemzete színeit, *Szén József* volt. Pest megye szerény levéltárosa sikeres mérkőzéseinek Berlin, Párizs és London sakkozói voltak tanúi az 1836-1839. években. Külföldi körútja után Pest sakkozóit tömörítette és 1839-ben *Grimm* Vince elnöklésével alapját vetette meg a mai Budapesti Sakk-körnek.

Az 1839-ben alakult *Pesti Sakk-kör* tagjai a Wurm-udvarban, egy ide szakadt német báró lakásán jöttek össze. Ide jártak *Beck* festő, *Egressy Gábor* és *Lendvay Márton* színművészek, *Rótt* bécsi színész, *Walzel Ágost Frigyes* könyvnyomdatulajdonos, *Heckenast* nyomdatulajdonos, *Schenk* sebész, *Levitschnigg* költő és többen. Gyakori látogató volt az ugyanott lakó *Kossuth Lajos* ügyvéd is.

Szén nevéhez fűződik Pest sakkozóinak távizeneti mérkőzése és győzelme *Párizs* ellen, ötszáz-ötszáz arany forint tét mellett, 1842-1846-ban folyt le ez az izgalmas küzdelem, melynek mindkét játszóját a magyar sakkozók nyerték meg. A vezérek *Szén*, *Grimm* és *Löwenthal* voltak.

A szabadságharc után elalélt magyar sakkéletet ismét *Szén* keltette életre. Az 1851-iki londoni világiállítás alkalmával rendezett versenyre a rendezőség a magyar mestert az elsők között hívta meg. A német *Andersen* világmester és *Szén* voltak a mezőny legjobb játszóí s hazánk fia csakis az akkor szokásos kidülő verseny sajátossága miatt szorult vissza

az ötödik helyre. Játékereje és tudása alapján sokkal jobb helyezést érdemelt volna. Szén a végjátékok mestere volt, tanulmányai, alkotásai ma is díszei és értékei az egyetemes sakkirodalomnak.

A múlt század ötvenes éveiben *Erkel Ferenc* zeneszerző, *Récsi, Cseresznyés, dr. Spitzer, Capdebó, Weisz, Zaáry* és *dr. Vidor* állottak Pest sakkgárdájának élén. A későbbi generáció jelesei *Papp, Márki, Tarába, Csizmady* és *Demeter* voltak. A játék népszerűsítésében nagy érdemeket szerzett a Vasárnapi Újságnak *Cseresznyés István* által vezetett, tartalmas sakkrovata. Hamarosan megalakulnak az első vidéki körök is, Pécssett és Nagykörösön, később Kézsmárkon, Nagybecskereken, Kolozsvárrott és Sárospatakon.

A nagybecskereki járásbíró, *dr. Noa József*, többször szerepelt külföldi mesterversenyeken és mindenkor újabb bámulókat szerzett ötletes, temperamentumos játékával. Budapesten is erős lendületet vett a sakkélet és a Pesti Sakk-kör és Budapesti Sakkozó Társaság vezető játszó *Fähndrich Hugó* és *dr. Jakoby Samu* nevei általánosan ösmertek voltak. Ez utóbbi nevéhez fűződik a magyar sakkozás világhírének megalapozása, mert ő volt az, aki *Makovetz Gyula* mester játszónk gráci és drezdai győzelmei után, a fiatal erőket, *Charousek Rezsőt* és e sorok íróját, atyai pártfogásába véve, önzetlenül, szívvel-lélekkel tanítva, buzdítva, a világ legjobb játszó *közé emelte. Makovetz* korán visszavonult a versenyzéstől és az általa 1887-ben alapított *Budapesti Sakk Szemle* hasábjain, nagyértékű és mélyen alapozott sakkelemzéseivel szolgált a sakküggynek. A föladványszerzés terén sem maradtunk vissza és *Bláthy, Ehrenstein, Schusztér, Havasi, gróf Pongrácz* stb. örökbecsű műveket alkottak. A nemzetközi sakkéletbe való bekapcsolódásnak megnyilvánulása külföldi győzelmeink hatása alatt Budapesten megrendezett első nemzetközi sakk-mesterverseny volt 1896-ban.

Hastings 1895, Nürnberg 1896, Budapest 1896, Berlin 1897, Köln 1898, London 1899, Párizs 1900, Wien 1900, München 1900, Montecarlo 1902, 1903 és 1904, Ostende 1905 és 1906, Barmen 1906, Karlsbad 1907, Wien 1908 mindmegannyi emlékoszlopai a magyar győzelmeknek. Ez idő magyar neveket röpit az elsőség szárnyain és sakk-kultúránknak megszerzi a vezető pozíciót. *Charousek* a kölni verseny után kidőlt s e sorok íróját is mindjobban igénybe vette hivatalos elfoglaltsága, a fiatalabb gárda képviselői *Forgács Leó* és *Ballá Zoltán* csak elvértve szerepeltek, közbejött a háború is, megszűnt a nemzetek nemes versengése, győzött az ököl. örök vesztesége marad szétdűlt hazánknak a háború után feltűnt zseniális *Breyer Gyula* korai elhunya, aki így csak berlini 1921. évi győzelmével bírta igazolni kiváló klasszisát. Az újak közül *Kosztics, Réti, Bródy* és *Asztalos* az utódállamoknak jutott és így nem volt más választás, újból a küzdőtérre léptem, hogy a magyarság a háborúutáni nagy

versenyeken is hírt hallasson magáról. Karlsbad 1923, Hastings 1924, Koppenhága 1927 újabb magyar győzelmek színhelye lett. A magyar sakk-talentum ezalatt a fiatal gárda megerősödésében és sakkéletünk megszervezésében nyilatkozott meg. Budapest, Győr (győztes Nagy Géza dr.), Debrecen, neves külföldi mesterek részvételével gyors egymásutánban rendezik a versenyeket, a *Federation International des Echecs* 1926-ban Budapesten tartja kongresszusát és versenyeit, a kecskeméti nemzetközi mesterverseny 1927-ben pedig maradandó példát alkot a versenyszervezés terén. Kecskeméten a világmester Aljechin ellen, az 1928. évi Siesta szanatórium versenyén pedig az exvilágbajnok Capablanca ellen játszanak fiatal mestereink és így megedződve a londoni 1927. évi nemzetközi olimpiai csoportversenyből az összes nemzetek elől elhódítjuk az arany serleget. Az 1928. évi amszterdami amatőr csapatmérkőzésből is a magyar csapat viszi el a pálmát. *Havasi Kornél, dr. Nagy Géza, Steiner Endre és Lajos, dr. Vajda Árpád*, a gyakorlati játék mesterei mellett, nagy hírre tesznek szert fiatal föladványszerzőink: *Neukom, Schór, Kintzig, dr. Kovács, Hertmann, Boros* és többen.

Sakkéletünk háborúutáni fellendülésében hathatós munkát végzett a magyar sakkirodalom. A *Magyar Sakkvilág* (szerkeszti Tóth László) évek áldozatos munkájával elért összeköttetésével és a sakkirodalom legkiválóbbjainak közreműködésével mindenütt elismert tényezője lett az egyetemes sakkéletnek. E sakkirodalom standard művei közé is bekerültek a magyar alkotások: a győri, a debreceni és kecskeméti tornakönyv. Kecskemét város levéltára 1700 külföldi cikket őriz, amelyek Berlin, London, Párizs, New-York, Buenos-Aires vezető lapjainak elismerését rójják le a magyar kultúrának sakkéletünkben és sakkirodalmunkban megnyilatkozó magas színvonaláért. Ezek a cikkek a magyar sakkozók jelentős munkájának legértékesebb bizonyosságai.

A magyar saktörténet szoros része kultúrtörténetünknek és ezért igazat kell adnunk azoknak, akik a sakkot nem játéknak tekintik, hanem magasabbra értékelik.

Ha versenyek izgalma előbbre viszi is a sakkot, a tudományhoz és művészethez közelebb áll, mint a játékhoz. A beavatottak előtt feltárja a művészet fölemelő szépségeit, a tudománynak vaslogikán alapuló rendszerét, két agyvelő egybekapcsolódó, alkotó munkáját. Klebelsberg Kunó gróf a sakk jelentőségéről és értékéről e szavakkal emlékezik meg a győri tornakönyvben: „Mint ahogy a zeneköltemény képes két melódiát úgy egymás mellé helyezni, hogy azok párhuzamosan futnak, úgy a sakkban is két játékos ellentétes gondolatai egyetlen játszmvá egyesülnek; az ellentétesnek egyetlen egészben, egyetlen játszmvában való ilyen összekapcsolása az emberi szellemességnek egészen különleges megnyilatkozása.”

Az emberi értelem e csodás területén a kultúrnépek vetélkedéseiben elsősorban ragyognak a magyar sakkozók nevei. Nem nemzeti büszkeség, hanem a külföldnek egységes ítélete helyezi a magyar sakkozás ügyét az érdeklődés homlokterébe, a dicsóséggel szereplő magyar sakkozókat pedig a nemzeti értékek sorába.

PAUL DE MONTFORT: EGY HÁBORÚS INTERNÁLT ÉLMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

Az 1914. év augusztusának első napjaiban érkeztem Budapestre. Néhány nappal előbb történt meg a szerb hadüzenet és a magyar főváros népe, amely régen elfelejtette, vagy nem is tanulta meg, hogy mi a háború, izgalmas örömmel tolongott az utcákon. Nem is sejtették akkor még azokat a szenvedéseket, amelyeket ez a háború úgy az egyénekre, mint az egész országra zúdítandó volt. Az orosz határon hagyott „Bozsé cárja chranyi” helyett az utcák a „Kossuth Lajos azt üzente” dallamát visszhangozták. Ekkor még nem futottak be Budapestre a Drina és a Száva mentéről az első sebesültszállító vonatok, amelyeknek megjelenése mihamar lelohasztotta a főhadiszállás utasításai szerint működő sajtó által mesterségesen szított lelkesedést.

Jelentkeztem a Platzkommandón továbbutazási engedélyem végett, ahol azonban közölték velem, hogy katonai és közbiztonsági okok miatt nem folytathatom utamat és hogy egyelőre internálnak. Megvallom, e szó „internálás” igen rosszul csengett fülemnek. Nagyon keveset tudtam Magyarországról és e keveset is Tissot úrnak Magyarországon méltán hírhedt könyvéből merítettem, úgy hogy ez ismereteim semmiképpen sem voltak megnyugtatómra alkalmasak. Charles Rivet-nek Oroszországgal kapcsolatban mondott szavai pontosan jellemzik akkori ismereteimet Magyarországról (amelyeknél alaposabbakra sok honfitársam, sajnos, még máig sem tett szert): „A franciák e népről előre megalkotott ítéletek könnyű podgyászával voltak csupán felszerelve, amely ítéletek egyébként tévesek voltak és tág teret engedtek a fantáziának és a legendáknak.” Képzeltben már láttam magam, mint internáltat, honfitár-

saimmal és szövetségeseinkkel valamely internáló táborban a vad és kultúrátlan magyar steppék közepén, a pusztá marcona fiainak szigorú őrizete alatt, elzárva teljesen a külvilágtól. Milyen más lett a valóság! Aszód városa, amely az internáltaknak tartózkodási helyül jelöltetett ki, mintegy harminc kilométernyire fekszik Budapeستől. Körülbelül kétszáz francia, angol, belga, orosz, olasz, szerb és montenegrói gyűlt itt össze, akik viszonylagos mozgási szabadságot élveztek és idejükkel teljesen rendelkezhettek. Meg kell jegyezni, hogy csupán azokat az ellenséges állambelieket internálták Aszódon, akik csak rövid ideje tartózkodtak Magyarországon, nem volt itt állandó foglalkozásuk, vagy valamely oknál fogva „gyanúsak” voltak. Az entente-állampolgárok túlnyomó része azonban megmaradhatott otthonában, minden kényszer nélkül szabadon élt, nyelvét nyugodtan beszélhette. A Budapesten és általában Magyarországon élő francia, angol stb. tanárok és tanárnők háborítatlanul folytathatták addigi életmódjukat és tevékenységüket, s a háború alatt is naponta összegyűltek a budapesti franciák évtizedes főhadiszállásán, a Central-kávéházban, anélkül, hogy akár a hatóságok, akár a közönség részéről a legcsekélyebb zaklatásnak lettek volna kitéve. Az alagi lóversenyter zsokéi és trénerai sem voltak internálva és az egész háború alatt zavartalanul űzhették foglalkozásukat.

Az aszódi internáltak élete sem volt egyébként nehéz. Kibérelték a községtől úgyszólván az egész nagyvendéglőt, amely a „Farmbis-Club” székhelye lett (A „Farmbis” nevet a szövetséges és társult hatalmak nevének kezdőbetűiből alkottuk). Itt volt továbbá a „Francia-Angol-Belga Konyha”, a „Whisky-Sanatorium” és az „Internáltak Otthona”. Az internáltak szabadon választhatták lakásukat: bútorozott szobát bérelhettek, vagy a szállodában lakhattak, csupán egyszer egy héten kellett jelentkezniük az illetékes hatóságnál.

Reggelenként a barátok összeverődtek és – minden őrizet nélkül – nagy sétákat tehettek a községben és környékén. Hazamenet rendszerint betértünk a főszolgabíróhoz, ahol a számunkra érkezett postát átvehettük. A „Farmbis”-ban, vagy a „FAB”-konyhán megebédeltünk, utána kávéházba mentünk, kártyáztunk, billiárdoztunk, vagy az „Internáltak Otthonának” nagy közös termében olvastunk. Sokan közülünk a város fiatalságának francia, angol vagy olasz órákat adtak. Egyébként a város legjobb családjaival érintkeztünk és a viszony a lakosság és az internáltak között mindig a legszívélyesebb volt. A magyaroknak különösen a franciákkal sok közös vonásuk van, ugyanazok a húrok rezonálnak a két nép lelkében: a szülőföld mélységes szeretete, a rajongó szabadságvágy, a lovagiasság, a művészi temperamentum, a gyors és csillogó szellem, a szép gesztusok iránti hajlam – mindmegannyi rokonvonások. A történelem folyamán számos baráti kapcsolat keletkezett magyarok és franciák

között, és az a szimpátia, amelyet a magyarság Franciaországgal szemben mindenkor tanúsított, alig csökkent a háború alatt.

Egy szép napon azonban közbejött valami, ami erősen veszélyeztette a francia internáltak nyugalmát és szabadságát. Az történt ugyanis, hogy Franciaországban szigorított táborokba internáltak magyar állampolgárokat és Budapesten erre szóba került, hogy megtorlásképpen internálják az összes, még addig szabadon lévő franciákat Aszódra és a már eddig internáltakkal együtt ugyanolyan szigorú elbánásban részesítik őket, mint amelyet a magyar internáltaknak kellett Franciaországban elszenvedniük. Horn Emilnek, a magyar-francia barátság buzgó apostolának közbenjárása folytán e megtorló intézkedések elmaradtak, a magyarországi franciákat továbbra sem zaklatták és Aszódon is minden a régi mederben folyt tovább. Néhány héttel később a francia internáltak beadványt intéztek a francia kormányhoz, amelyben a magyar hatóságok velük szemben tanúsított liberális bánásmódjára hivatkozva kérték, hogy a franciaországi magyar foglyoknak és internáltaknak az ottani hatóságok részéről ugyancsak megkülönböztetett bánásmód biztosíttassék.

Az Aszódon nagy hullámokat felvert fenti incidens után az internáltak élete ismét visszatért a régi egyhangú kerékvágásba, amelybe csak az általunk rendezett francianyelvű műkedvelő színelőadások hoztak némi színt és változatosságot. Ezekre az előadásokra „tout Aszód”-ot meghívtuk és a városka előkelőségeivel az élén mindig nagyszámú közönség jelent is meg. Az internáltak együttesen ünnepelték meg egymás nemzeti ünnepeit s ha ily alkalmakkor nemzeti himnuszainkat csak halkán énekeltek, ezt inkább tapintatból, semmint a kellemetlen következményektől való félelmünkben cselekedtek.

Nemsokára alkalmam nyílt meggyőződni arról, hogy Magyarország többi városában sem volt nehezebb az internáltak élete, mint Aszódon. Orvosom ugyanis levegőváltást ajánlott és ezért Magyarország valamely más vidékén való internálásomat kértem. Engedélyt is nyertem, hogy Kolozsvárra utazhassak, amely várost egészséges klímájára való tekintettel jelölték ki tartózkodási helyemül. Kolozsvár, Erdély fővárosa és szellemi életének középpontja, egyike Magyarország történeti emlékeiben leggazdagabb városainak. Itt született Korvin Mátyás, ez volt a régi erdélyi fejedelmek székvárosa. Magyarországon „úri városnak” nevezték és valóban, nincs még egy város Magyarországon, ahol annyi főúri palota sorakozna egymás mellé, amelyek közül nem egy az ország egyik-másik legrégebb és legegységesebb családjának címerét viseli homlokzatán. Itt, e régi kövek között, amelyek mindegyikéhez fűződik valamely nevezetes történelmi esemény emléke, ismertem meg e nagyszerű nép történelmét, amely évszázadokon keresztül őrt állott a Kárpátoknál és hőiesen ontotta vérének az európai civilizáció védelmében.

Kolozsvárra érkeztemkor jelentkeznem kellett a rendőrség külföldieket ellenőrző osztályán, ahol közölték velem, hogy teljes mozgási szabadságom van a városban és annak 10 km-es körzetében, azzal a megszorítással, hogy kétszer hetenként jelentkeznem kell. Rajtam kívül csupán egy angol tanár volt Kolozsvárt internálva és egyikünknek sem volt oka panaszra az osztályrészünkül jutott bánásmód miatt. A város mágnásai és kispolgárai egyaránt a legnagyobb szívélyességet tanúsították velünk szemben s angol internált társammal együtt nemsokára Kolozsvár legjobb családainak szívesen látott vendégei lettünk. Megélhetésem biztosítására francia, vívó- és lovaglő-leckéket adtam, míg társam angol és box-órákat adott. Jellemző, hogy a háború kellős közepén a magyarok ellenfelekkel szemben annyira mentesek voltak minden ellenséges érzülettől, hogy gyermekeiket francia és angol nyelvre taníttatták. És ugyanakkor, amikor a magyar katonák az ellenfél által is elismert hősiességgel harcoltak - egy nekik teljesen idegen eszméért - a magyarok a legsekélyebb gyűlöletet sem táplálták azokkal az ellenséges országbeliekkel szemben, akiket a sors közójük sodort és akik kénytelenek voltak kínos tétlenségre ítélve, a távolból figyelni honfitársaik gigászi küzdelmeit.

Az egyetlen külföldi újság, amely internálásom ideje alatt kezemhez jutott, a „Journal de Genève” volt és idegtépő aggodalommal kísértem hazám sorsát, francia testvéreim hősies küzdelmét a lövészárkokban, a levegőben és a vizén. Gyakran tettem említést magyar barátaimnak az érzelmeimről, de részükről soha egyébbel, mint megértéssel és rokonszérrel nem találkoztam. A franciák iránt Magyarországon táplált szimpátiák nem a háború alatt, hanem csak később, a szerencsétlen trianoni békeszerződés után halványultak el... Az egész háború alatt Magyarországon a színházak nem szüntek meg francia darabokat játszani, a francia tudományos és szépirodalmi művek továbbra is élvezték a közönség előszeretetését s mint említettem, a jobbmódú szülők változatlanul taníttatták gyermekeiket a francia nyelvre. M. Tisseyre, Magyarország érdekében írt megragadó plaidoyer-jában egyébként a magyaroknak ezt a magatartását egy rövid és szabatos mondatban jellemzi: „Magyarország nem háborúskodott Franciaországgal” (La Hongrie ne faisait pas la guerre à la France). Mi, akik a világégés rettentő éveit Magyarországon voltunk kénytelenek tölteni, meggyőződhattünk ennek az állításnak igazságáról.

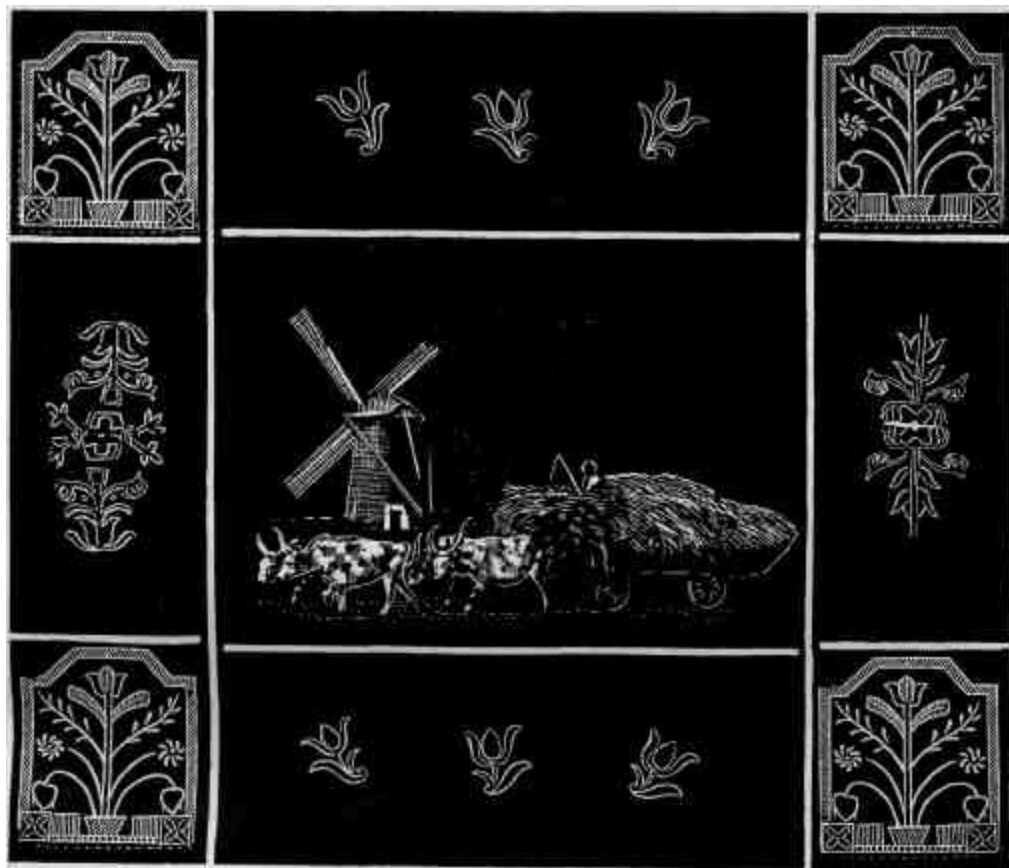
Összefoglalva tapasztalataimat, megállapíthatom, hogy a szándékosan vagy véletlenül Magyarországon maradt ellenséges állambeliek a háború alatt a magyar hatóságok részéről semmiféle zaklatásnak nem voltak kitéve, a lakosság velük szemben ellenséges magatartást nem tanúsított, csupán azt kívánták meg tőlük, hogy hetenként egyszer az illetékes hatóság előtt jelentkezzenek. Gyakran előfordult, hogy az inter-

náltak a magyarok között igazi jóbarátokra találtak, akik enyhíteni igyekeztek azt a lelki fájdalmat, amelyet a hazájuktól a veszély pillanatában való távollét keltett bennük.

Számtalan megnyilvánulását tapasztaltam annak az őszinte szimpátiának, amelyet a magyarok Franciaország iránt éreznek. Törekednünk kell kimélyíteni ezeket a szimpátiákat és szorosabbra fűzni a két nemzet között fennálló kapcsolatokat. Az ilyen irányú erőfeszítés nem csupán a két ország kölcsönös érdekeit van hivatva szolgálni, hanem az emberiség egyetemes kultúrmunkájának is méltó részét képezi.

H E T E D I K R É S Z

MAGYAR GAZDÁLKODÁS

BUD JÁNOS: ÁLLAMI PÉNZGAZDÁLKODÁS

háború és az infláció teljesen dezorganizálták a magyar pénzügyeket. A magyar valuta folytonos értéktelenedése folytán nem lehetett stabil budgetet készíteni, az adóbevételek olyan minimálisak voltak, hogy a legelemibb szükségletekre nem volt fedezet. Csonka-Magyarország pénzügyei egészen 1924-ig, a népszövetségi szanálási terv kezdetéig a teljes bizonytalanság képét mutatták, s bár időközben több figyelemreméltó kísérlet történt az ország pénzügyeinek rendbehozatalára, sajnos, egyik sem járt sikerrel.

Hogy több, mint öt évig a háború befejezése után ilyen gazdasági káosz volt az országban, annak nemcsak belső, hanem külpolitikai okai is voltak. Nem lehetett sikert várni a szanálástól addig, amíg azt a külföld nem támogatja, mert a háború utáni ellenséges érzület szomszédaink részéről minden ilyen kísérletet megakadályozott volna. Így természetesen a lakosság bizalma csak akkor volt meg, amikor a Népszövetség magáévá tette a magyar szanálás ügyét.

Amennyire reménytelen volt a hangulat a szanálás megkezdésekor, olyan gyorsan állott helyre az államháztartás egyensúlya és a magyar valuta stabilitása a Népszövetség rekonstrukciós tervének alkalmazásánál. Hogy a Népszövetség szanálási terve már az első évben ilyen sikeres volt, annak a magyarázata az, hogy a magyar nép megértve a magyar kormány nemes intencióit, a legnagyobb áldozatokat hozta hazája hitelének és pénzügyi reorganizációjának az érdekében. A Népszövetség, külö-

nösen annak pénzügyi bizottsága, Magyarország iránt mindig a legnagyobb jóakaratot tanúsította, ami nagyon megkönnyítette a szükséges kooperációt a magyar kormány és a népszövetségi autoritások között. A népszövetségi ellenőrzés 1926 június 30-án véget ért és Smith Jeremiás a népszövetségi főbiztos két évi működés után, – mely idő alatt nemes karakterével és önzetlen munkásságával a magyar nép szívében örökre helyet biztosított magának, – eltávozott Magyarországról.

A magyar kormány azóta is állandó érintkezésben van a Népszövetség pénzügyi és gazdasági bizottságával, illusztrálni akarván ezzel, hogy mennyire értékeli a bizottság tagjainak tanácsait.

Áttérve a szanálás technikai részére, mindig szem előtt kellett tartani, hogy a magyar szanálás még nincs befejezve. Mikor 1924-ben az első stabil magyar költségvetést a parlament elé terjesztettem, szükségesnek láttam kiemelni, hogy a szanálást három főperiódusra kell felosztani. Elsősorban a pénzügyi, másodsorban a gazdasági, harmadsorban a kulturális és szociális szanálásra. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy az első feladat megteremteni a stabil magyar valutát és a költségvetési egyensúlyt. A magyar valuta 1924 óta stabil. Ugyanekkor fokozatosan sikerült olyan beruházásokat eszközölni, amelyek tulajdonképpen csak a szanálás második és harmadik periódusába, a gazdasági és szociális program keretébe tartoznak. A népszövetségi kölcsön, egy csekély hányadától eltekintve, úgyszólván teljes összegben hasznos beruházásokra fordított, ami a feleslegekből eszközölt beruházásokkal együtt elősegítette a gazdasági helyzet fellendülését.

A pénzügyi és gazdasági rekonstrukciót nem lehet egymástól elválasztani. A pénzügyi rekonstrukció az alap, amelyre az ország felépítheti az egészséges gazdasági struktúrát. A háború utáni esztendőkből egészen 1924-ig nemcsak az állam pénzügyei, de az ország egész gazdasági struktúrája a teljes káosz képét mutatta. Nemcsak az adójövedelmek voltak elégtelenek, a nemzeti jövedelem is erősen csökkent, miután a stabil valuta hiányában az üzleti forgalom nem alakulhatott ki teljes mértékben. Ezt természetesen az egész ország megsínylette és ezért kellett a legnagyobb gyorsasággal megteremteni a szilárd alapot, amelyen újjáépíthettük dezorganizált gazdasági életünket.

Az adóterhek természetesen súlyosak Magyarországon, mert a megcsonkított országban az államnak sok embert kell eltartani; a sok nyugdíjas s háborús rokkant, a sok menekült, akik nem tudtak elhelyezkedni és produktív gazdasági munkát végezni, mind a többi adózó polgár terheit súlyosbítják. Sok pénz kellett és fog még kelleni az annyi megrázkódtatást szenvedett gazdasági életnek teljes talpraállításához és fellendítéséhez, valamint a többtermelést célzó beruházásokra is, azonban remélhető, hogy ilymódon a még produktív munkát nem végző elemek is fokozatosan

foglalkoztatva lesznek, ami azután lehetővé teszi az adóterhek csökkentését.

Az állami bevételek a szanálás első négy évében állandóan emelkedtek. Míg az első szanálási évben 1924/25-ben még 800 millió pengő alatt voltak az állami bevételek, addig 1927/28-ban már 961 millió pengőt tettek ki, holott időközben úgyszólván minden adót leszállítottunk. Tárgyilagosan meg kell említenem, hogy közben fejlődött a nemzeti jövedelem is. Mindennek dacára, minthogy minálunk a jövedelemalakulás tényleg és viszonylag sokkal kedvezőtlenebb, mint a többi államokban, az adóteher is súlyosabban nyomja gazdasági életünket. A kiadások természetesen szintén emelkedő tendenciát mutattak, aminek az az oka, hogy 1924-ben az állami alkalmazottak békebeli illetményeik alig 25%-át kapták és az időközben eszközölt javítások dacára még ma sem érik el a békebeli nívót. A szanálási költségvetés a dologi kiadásokban azonkívül oly szűk volt, hogy nem lehetett fedezni az elkerülhetetlen kiadásokat sem, másrészt beruházásokra 14 millió pengő volt, amelyből még a legprimitívebb állam is képtelen lett volna a szükséges beruházásokat ellátni. Ezt belátva, támogatta a Népszövetség a pénzügyi bizottsága javaslatára a kormánynak - sajnos a tényleges szükségletnek nagyon alatta maradó - beruházási Programját. Nem szabad végül figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az állam kötelezettségei az elszegényedett országban ma sokkal nagyobbak, mint voltak a háború előtt és a központi kormányzat sok olyan terhet vállalt magára, amit azelőtt a municipális közegek és a társadalom a maga erejéből teljesített. Továbbá itt vannak azok a kulturális és szociális kötelezettségek, amiket a nyugati modern államok mintájára mi is meg akarunk fokozatosan valósítani, mint például a szociális biztosítás, a népoktatás kiterjesztése, egészségügyi intézmények stb.

Ami az adóteher megoszlását illeti, a szanálás megkezdése óta a kormány minden igyekezete arra irányul, hogy a tehermegoszlást a nyugati államok mintájára reformálja. Természetesen az inflációs időkben sok olyan adónemet kellett bevezetni, amelyek szociális szempontokból kevésbé kívánatosak; azonban nem szabad elfelejteni, hogy az egyenes adók hozama 1924-ben minimális volt, úgy hogy a forgalmi és fogyasztási adókkal kellett pótolni a hiányt. A viszonyok javulásával azonban sikerült a szociális szempontból nem kívánatos adónemeket részben teljesen megszüntetni (házhaszonbér-részesedés), részben fokozatosan visszafejlesztetni, mert egyrészt az egyenes adók hozama jelentékenyen megnőtt, továbbá az üzleti forgalom fokozatos fejlődése az illetékek és monopóliumok hozamát annyira növelte, hogy az állam a forgalmi adót az eredeti kulcsnak 2X_j ára szállíthatta le, eltörölvén teljesen a legszükségesebb élelmiszerek forgalmi adóját.

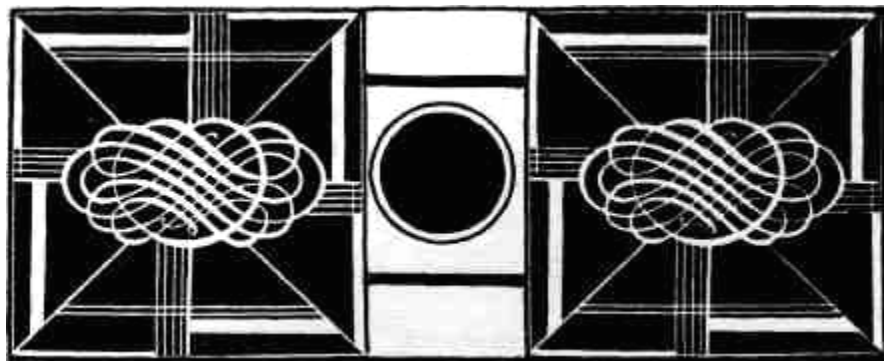
Az állami pénzgazdálkodás irányát a szanálás éveiben az az elgondo-

lás vezette, hogy az állam pénzügyeit csak úgy lehet biztos alapokra fektetni, ha az ország gazdasági erejét a viszonyokhoz képest a legintenzívebben tudja kihasználni.

A népszövetségi kölcsönből eddig 213 millió pengőt fordítottunk beruházásokra, a költségvetési feleslegekből pedig 671.6 millió pengőt. Azonkívül 46.3 millió az inflációból visszamaradt összegek céljára létesített alapból állott rendelkezésre. A beruházásokra fordított 931.2 millió pengőnek a megoszlása a következő: gazdasági célú beruházások 607 millió pengő, kulturális és szociális beruházások 226.5 millió pengő, egyéb építkezési, kisebb célú beruházások 97.8 millió pengő. A gazdasági célú beruházások közül különösen említésreméltóak az államvasutak és a posta, távirda és telefonszolgálat investíciói, amelyek Magyarországon állami üzemek lévén, a kormány legelső gondját képezték, tudva, hogy jó közlekedési eszközök nélkül gazdasági rekonstrukciót nem lehet megvalósítani. A többtermelés előmozdítása, különösen a mezőgazdaság modernizálása, utak, kikötők rendbehozatala, állami hitelakció, mind a gazdasági regeneráció célját szolgálták.

Nem mulaszthatta el a kormány azonban kulturális és szociális kötelezettségeit sem, mert az ország rekonstrukciója csak úgy lehet teljes, ha a népesség széles rétegeinek megadjuk a módot a magasabb műveltségre és a technikai ügyességre, ami a modern gazdasági masinériához elengedhetetlenül szükséges. Mindamellett a magyar kormány szem előtt tartotta, hogy a kulturális és szociális kötelezettségek bármennyire is költségesek, teljesítésük soha nem történhetik idegen segítséggel, hanem csakis az ország saját erejéből. Egy ország gazdálkodásának irányításában nem szabad szűk látókörűnek lenni és ha arra gondolunk, hogy a népnevelés, egészségügyi és szociális biztosítás terén a kormány áldozatokat is kíván az adófizetőktől, nem szabad megfeledezni annak jótékony hatásáról sem. Egy ezernyi megpróbáltatáson keresztülment nemzet jövőjét kellett a magyar kormánynak megalapoznia. Mikor ehhez a munkához hozzáfogtunk, nekünk nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedékre is kellett gondolni. A magyar szanalás csak akkor lesz teljes, ha sikerül a kormánynak tovább is, és pedig még igen hosszú időn át segítségére lenni a gazdasági életnek s annak egészséges alapokon nyugvó fejlődését biztosítani, alátámasztva azt kulturális és szociális intézkedésekkel is.

FÖLDES BÉLA: NÉHÁNY ADAT A MAGYAR BANKÜGYRŐL

A modern Magyarország gazdasági haladásának két emeltyűje volt: a közlekedésügy és a hitelügy. Itt kapcsolta be gróf *Széchenyi István* nagy reformmunkáját és a „Hitel” című korszakalkotó művében a hitelügy fejlesztését tűzte ki legsürgősebb feladatnak. Bár már a tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején sűrűn hangoztatják a hitelügy fejlődésének és különösen bankok felállításának szükségességét, a napóleoni háború okozta papírpénzáradat súlyos utóhatásai és a megfelelő hiteltörvények hiánya soká hátráltatták a hitelügy erőteljesebb kibontakozását. Hozzájárult még az osztrák kormány állandó gáncsvetése. Mégis a bécsi kormánynak Ausztriát dédelgető és Magyarországot kiszípolozó rendszere a hitelügy és a közlekedésügy terén kevésbé érezte magát, mint pl. a vámügy, az adóügy terén és így a hitelügy körül a haladás több kedvező tünetét állapíthatjuk meg már az 1825-iki évvel meginduló reformkorszakban. 1839-ben alapítottattott a Pesti Hazai I. Takarékpénztáregyesület, 1841-ben a Pesti Kereskedelmi Bank, – a bécsi kormány nagy huzavonája után. 1863-ban létrejött a földhitelügy céljaira a Magyar Földhitelintézet mint altruisztikus intézmény. Az Ausztriával 1867-ben kötött úgynevezett kiegyezés nagy lendületet adott a bankügynek és általában a hitelügynek, amint ezt a következő szám-
adatok mutatják.

A bankok száma tett:

1842.....	1
1850.....	1
1860.....	1
1870.....	65
1880.....	107
1890	170 stb.

A világháborút megelőző korszak utolsó békés évében (1913) pedig volt összesen:

bank és takarékpénztár.....	1826
földhitelintézet.....	4
hitelszövetkezet	3137
Összesen:	4967

A magyar bankügy terén igen korán kapcsolódott be a külföldi tőke. Eltekintve az osztrák bankoknak Magyarországon létesített fiókjaitól és bizományosaitól, továbbá az 1873-iki tőzsdeválság után megszűnt francia magyar banktól, a külföldi, nevezetesen francia, angol, német tőke közreműködik bankjainknál. Újabban pedig az amerikai tőke is nagyobb mértékben jelentkezik termékenyítőleg hiteléletünkben.

Mekkora fejlődést vett a hitelügy, azt különösen a következő, a fontosabb üzletágakra vonatkozó adatokból látjuk, melyek az utolsó békeév viszonyait visszatükröztetik:

a) Aktív üzletek (ezer koronákban):

bankszerű váltótárca visszleszámítolás nélkül .	2,869.980
hiteltulajdonosi váltótárca.....	38.274
lombarkölcsön	272.645
folyószámlahitel	1,436.331
jelzálogkölcsönök	2.934.561
törvényhatósági, községi stb. kölcsönök . . .	976.267

b) Passzív üzletek (ezer koronákban):

takarékpénztári betétek	3,603.958
betét folyó- és csekkszámára.....	866.851
zálogkölcsönlevélforgalom.....	1,843.594
községi kötvények	1,141.299

A bankoktól több tekintetben különbözve, de nagyjában ugyanazokat az üzleti ágakat művelve, a magyar hitelélet igen fontos szervei a *takarékpénztárak*, amelyek nálunk nagy elterjedést találtak. A magyar

takarékpénztárak nem emberbaráti intézetek, mint rendszerint a külföldiek, habár az 1839-ben alakított Pesti Hazai Takarékpénztár inkább ezzel a jelleggel bírt. Azonban néhány évi működés után ez az intézet is átalakult részvénytársasággá és ezzel a jelleggel bírnak az azóta alakult takarékpénztárak. Csak itt-ott keletkeztek községi takarékpénztárak, így legújabban (1928) a fővárosban. A takarékpénztárak eszerint inkább a betéti bankokhoz hasonlíthatnak, üzletágaik között szerepel egyfelől a takarékpénztári betét, másfelől a jelzálogkölcson. A rövidlejáratú tartozásoknak ily módon hosszúlejáratú kölcsönökké való átalakítása természetesen nem egészen megfelelő és nehéz időkben a takarékpénztárakat rázkódtatásoknak teszi ki. Újabbban az üzletágak aránya javult, amint az a fővárosi takarékpénztáraknál nem is volt olyan kedvezőtlen, mint számos vidéki takarékpénztárnál. Sok takarékpénztár igen szerény alaptőkével alakult, ami a betéteknek kevés biztosítékot nyújt, viszont természetesen nagy nyereséget osztottak ki, úgyhogy akárhány takarékpénztár évi nyeresége egyenlő volt az alaptőkével.

Fontos szerepet játszanak a hitelélet terén a *hitelszövetkezetek*, úgy az ipari, mint különösen a mezőgazdasági hitelszövetkezetek. Főleg az utóbbiak terjedtek el nálunk a kisgazdák tőkeszükségleteinek kielégítésére. A hitelszövetkezetek különösen a múlt század kilencvenes éveitől kezdve alakultak, – bár még mindig nem elegendő számban – jótékony hatást gyakorolva a kisbirtok körében. A hitelszövetkezetek központi szervvel bírnak az ország fővárosában: a hitelszövetkezetek országos központja, 1926-ban a hitelszövetkezetek száma 1221, tagjaik száma 445.182.

A hitelintézetek sorában úgy is, mint betétgyűjtő, úgy is mint a fizetési mechanizmust tökéletesbítő szerv, említendő a *postatakarékpénztár*. A postatakarékpénztár működését a következő adatok tüntetik fel:

	1923-24	1924-25	1925-26
betétek betéti könyvre (millió K)	4.718	68.723	132.892.9
csekk számlára (millió K) . .	416.078.4	1,857.984.8	2,002.389.3
folyszámlakövetelés (millió K)	139.629.3	1,254.637.9	1,293.765.9
csekk- és clearingforgalom: be-			
fizetések (millió K) . . .	36,571.145.3	64,991.756.7	77,730.889.9
kifizetések (millió K)	30,193.959.4	64,837.970.2	77,564.962.8

Az adatok nemcsak a postatakarékpénztári intézmény fejlődése mellett tanúskodnak, hanem amellet is, hogy a gazdasági élet megerősödött.

Végül fontos szerve a magyar hitel ügynek az 1916-ban létesített *Pénzügyintézeti Központ*. A világháború folyamán ugyanis az az aggodalom támadt, hogy a béke beálltával a különben is túlnagy számban létező hitelintézetek katasztrofális helyzetbe kerülhetnének. Ez a körülmény

szülte azt az eszmét, hogy a fúziók és esetleges felszámolások keresztülvitelére központ létesíttessék, mely a szorult helyzetbe került hitelintézeteket lehetőleg támogassa, mindenekelőtt pedig az üzletvezetés szakemberű revíziójáról gondoskodják. Kemény parlamenti harcok után, melyeket az ellenzéknek abbéli félelme okozott, hogy a kormány az intézetet pártcélokra fogja használni, az intézet 1916-ban létrejött. A pénzügyintézet tagjai az államon kívül a pénzügyintézetek, melyek szövetkezeti alapon egyesítettek. Az intézet feladata a közgazdaság érdekeinek előmozdítása, tekintettel a bankügynek egészséges fejlődésére és kórtünetek orvoslására, az államhitel érdekeinek előmozdítása, az osztály sors játék vezetése, a szovjetszerveknek és a hadi központoknak likvidálása, nosztrifikálás stb. 1920-ban a törvény elrendelte a kötelező könyvrevíziót minden oly hitelintézetre nézve, melynek tőkéje 40 milliónál csekélyebb. A proletárdiktatúra a központot is hatalmába kerítette, az intézet azonban azt a nehéz korszakot nagyobb károsodás nélkül túlélte. Az intézet kötelékébe tartozott 1928 végén 550 hitelintézet.

A magyar hitelügy erőteljes fejlődésének egyidőre véget vetett a trianoni békeparancs. Trianon előtt Nagy-Magyarország hitelszervezetileg szoros egységet képezett. A hitelszervezeti koncentráció 1918-ban jobbadán keresztül volt vive; úgy a mobil, mint az immobil hitel terén a centralizáció a budapesti központi intézményekben meg volt valósítva, amelyek gyökerei több mint egy félszázad óta elnyúltak az ország legtávolabbi sarkaiba. A trianoni parancs ezt a szervezetet teljesen szétrombolta. Nagy csapás volt a magyar hitelszervezetre az is, hogy az utódállamok kivétel nélkül a volt Magyarország területén maradt leányintézeteket és fiókokat nacionalizálták és ezzel mesterségesen elvágták azokat a kapcsolatokat, amelyeket hosszú évtizedek munkájával sikerült létrehozni. A budapesti intézetek több százra tehető pénzügyintézeti érdekeltségei az elszakadt területeken csaknem kivétel nélkül más kezekbe kerültek. Az ország feldarabolása folytán a hitelintézetek körül szenvedett veszteséget a következő számok mutatják: A pénzügyintézetek (bankok és takarékpénztárak) száma volt Nagymagyarországon 4780, ebből elveszett 2919; maradt 1861, vagyis 38.9%. A pénzügyintézetek saját tőkéjéből elveszett 29.9%. A takarékpénztári betétekből elveszett 32.6%. Üzletágak szerint jutott az elszakított országrészekre a váltóleszámitolásból 37.6%, a jelzálogkölcönsből 17%.

A magyar bankügy végzetes rázkódtatásoknak volt kitéve az 1919 március 21-től augusztus 1-ig garázdálkodó bolsevizmus idején. Mint a kapitalizmus és a burzsoázia erős várai, lerombolás várt rájuk. Mint szervei a pénzforgalomnak, el kellett volna tűnniök, bár a bolsevisták orthodoxyája nem volt elég erős, hogy egyenesen a pénzügyintézményt, mint a magántulajdon egyik legerősebb szervét, halálra ítélte volna. A ban-

kok bezárattak, a betétek és safe-k lefoglaltattak, részben kifosztattak, a vezető emberek elbocsáttattak, börtönbe vették és az intézetek élére éretlen banksihederek állítottak, akik között félművelt, rosszul fizetett és tévútra csalt bankhivatalnokok is voltak. A bankok és ügyfeleik óriási kárt szenvedtek, különösen az a háládatlan és kockázatos feladat jutván nekik, hogy a szocializált üzemek szükségletét és deficitjét fedezzék. Az osztrák-magyar bank jegyei hamisítottak, a devizák és valuták elloptak. A pénzforgalom teljesen megzavartatott és minduntalan megakadt. A közönség a szovjet által kiadott bankjegyekkel szemben tartózkodólag viselkedett, mindenki kék jegyeket (az osztrák-magyar bank jegyeit) kereste, bár ezek forgalmon kívül helyeztek és használatuk halállal büntetett. Különösen a falu népe terményeit csak kék bankjegyekért adta és még a vörös hadsereg katonái is kék jegyekkel voltak kénytelenek fizetni. Ezeknek a jegyeknek nagy ázsíójuk volt. A rendszer egész jellemtelensége kifejezésre jutott abban, hogy a közönség halálbüntetéssel fenyegettetett a kék bankjegyek használata esetén, a népbiztosok és csöcseléke pedig a fizetésüket kékpénzben vették fel.

2. SZERVEZET

A magyar bankok, beleértve a takarékpénztárak nagy részét is, majdnem kizárólag részvényekre alapított intézetek, magánbankok csak nagyon kis számban és kisebb jelentőséggel szerepelnek. Hitelintézetek alapítása jogilag szabad és részint ez vezetett a szükséglet meghaladó hitelintézetek létesítéséhez. Csak a bankjegykibocsátási üzletág volt mindig egyedáruságilag szervezve. A banküzletben működő cselekvő tőke többnyire belföldi, de a külföldi tőke részesedése is elég jelentékeny. Egyes intézeteknél az állam is érdekelve van, ahol ugyanis magasabb közérdek ezt kívánatosá teszi. A világháború után a pénz elértéktelenedése következtében a tőke felemelése szükségessé vált, aminek a nagyobb intézetek meg is feleltek. A koncentráció és affiliáció is erősen érvényesült. Ez időben a külföldi tőke bevonása, mely a valuta-differenciában nyújtott előnyöket kihasználta, nagyobb mértékben bekövetkezett. Mindamelllett azonban mindenütt arra törekedtek, hogy a belföldi tőkének függetlenségét és befolyását biztosítsák. A banküzlet különböző ágai közül legkorábban fejlődött a kereskedelmi hitel a váltóleszámítolás alapján, valamint a fogyasztási hitel, kézizálog alapján. A telekkönyv létesítésével erőteljes fejlődést vett a hosszúlejáratú jelzáloghitel, míg a rövidlejáratú mezőgazdasági hitel sokkal lassabban fejlődött; azonban az új jegybank létesítésével a jegybank részéről ez is nagyobb figyelemben részesül. Egyébként a hitelszövetkezetek által is erőteljesebben ápolatik. A

gazdasági forgalom fejlődésével az utalványozási és folyószámlái üzlet is intenzív ápolásban részesül. A nemzetközi kereskedelem csekélyebb jelentősége mellett a pénzváltó- és devizaüzlet azelőtt kisebb fontossággal bírt. Az osztrák-magyar monarchia területéből keletkezett újabb államok különböző valutái és a valuták nagy árhullámozása ezen üzletágak jelentőségét újabban emelte. A bankok áruüzlete is a világháborúban nagy szerepet játszott, talán túlnagyot is. A magyar hitelintézetek korán foglalták el a Credit mobilier területét és nagy tevékenységet fejtettek ki alapítások, részesedések, emissziók, illetve finanszírozások útján. Egyes nagybankok kebelébe a legkülönbözőbb ipari, kereskedelmi, közlekedési, mezőgazdasági stb. üzletek tartoznak. A magyar hitelintézetek a passzív üzletágak közül különösen a betéti üzletet, a takarékpénztári betétek gyűjtését folytatják. Amellett a záloglevelek kibocsátása is nagy kiterjedést nyert. Ellenben a jegy kibocsátás mindig szabadalmazott intézetre volt bízva. Az állammal is egyes esetekben a bankok nagyobb hitelüzleteket kötöttek; nagy szerepet játszottak állampapírok kibocsátása és konverziója esetében. Az állam nem egyszer felesleges, illetőleg függőben levő pénzkészleteit olcsó kamat mellett rendelkezésre bocsátja, különösen pénzszüke idejében. A magyar bankok tehát, mint látjuk, a banküzlet összes ágait mivelik, úgy az aktív, mint a passzív üzleteket és az óvatos bankok mindig arra is tekintettel voltak, hogy a passzív és aktív üzletek helyes aránya által biztosítsák az üzlet likviditását, kerülvén azt, hogy hosszúúé járatú aktív kölcsönök által a rövidlejáratú passzív kölcsönöket lekössék.

A magyar bank- és hitelügyre vonatkozó fontosabb törvények a következők: 1871. évi 34. t.-c. a földbirtokintézet kiváltságainak megerősítése; 1876. évi 36. t.-c. a jelzáloglevelek biztosításáról; 1878. évi 25. t.-c. az osztrák-magyar bankról; 1879. évi 34. t.-c. a Kisbirtokosok Országos hitelintézetének felállításáról; 1885. 9. t.-c. a postatakarékpénztár felállításáról; 1892. 17-21. t.-c. a valutareformról; 1924. 5. t.-c. a magyar nemzeti bank létesítéséről és szabadalmáról; 1928. 21. t.-c. az ipari jelzáloghitelről.

A működésben levő magyar hitelintézetek újabb fejlődéséről a következő adatok nyújtanak felvilágosítást.

a) Intézetek száma:

	1885	1895
részvénytársasági bankok és takarékpénztárak	818	781
földbirtokintézet	3	3
községi takarékpénztár	13	13
hitelszövetkezet	1210	1197

b) Aktív üzletek:		
	1923	1926
váltók száma az év végén	890.910	1,185.933
a váltóállomány összege az év végén (millió koronákban)	9.071.0	12.317.5
Jelzálogkölcsonök:		
földbirtokra	32.210	28.979
házakra és gyárakra	5.478	3.828
jelzálogkölcsonök összege (millió K) . .	101.862.3	1,261.278.4
e) Passzív üzletek:		
Takarékbetétek (millió K)	3,864.479.1	6,244.788.1
d) Folyószámlázlet:		
teljesített kifizetések (millió K)	252,631.761.5	325,680.450.5

3. JEGYBANKÜGY

Az osztrák-magyar monarchiában a XIX. század elején a napóleoni háborúk következtében beállott teljes megromlása a pénzforgalomnak többféle kísérlet után végre az 1816-ban létesített Osztrák Nemzeti Bank felállításához vezetett. Az Osztrák Nemzeti Bank Magyarországon nem nagy rokonszenvet váltott ki, ahol egyébként csak 1852-ben állította fel az első fiókot. A magyar államférfiak és közgazdák korán követelték az önálló magyar jegybank felállítását. Az 1848-iki márciusi forradalom is a jegybank felállítását 12 pontja közé sorozta. A független magyar kormány felállítása után ebből a programból annyi valósított meg, hogy Kossuth Lajos pénzügyminiszter szerződést kötött a Pesti Kereskedelmi bankkal, melynek értelmében a bank 12 millió forint erejéig 1 és 2 forintos jegyek kiadásával megbízott, melyek $\frac{2}{5}$ arányban nemes ércel voltak fedezendők. Ezen jegyeknek egy ideig magasabb árfolyamuk volt, mint az osztrák nemzeti bank jegyeinek. A függetlenségi harc leveretése után és az abszolutizmus rendszerével a magyar jegybank terve letűnik a napirendről és csak 1867-ben a magyar kormány visszaállításával éled ismét fel. Az ellenzék követelte az önálló vámterület és az önálló magyar jegybank létesítését. Hosszadalmas tárgyalások után az osztrák nemzeti bank paritási alapon átszerveztetett és 10 évre a jegy kibocsátás szabadalmával felruházott. A bank az Osztrák-Magyar Bank nevet vette fel. Ezen új szervezés után, mely miatt

a banknak akkori vezetője az intézet tönkremenését jósolta, a bank nagy lendületben fejlődésnek indult. Az új szervezet alapvonalai a következők voltak: Bécsben és Budapesten önálló bankintézetek állíttatnak fel. Az intézet vezetése paritásos főtanácsra bízatik, mely különösen a diszkontópolitikáról dönt és üléseit felváltva Bécsben és Budapesten tartja. A bank kormányzója felváltva magyar és osztrák állampolgár. A magyar igazgatás élén magyar, az osztrák igazgatás élén osztrák alkormányzó áll. A magyar hitelszükséglet kielégítésére, a váltóleszámítolás számára 50 millió forint minimális összeg állapított meg. A bank által kivételesen folytatott jelzálogüzlet túlnyomóan Magyarország számára szolgált. Tíz év lefolyása után a bank szabadalma meghosszabbított és a paritásos szervezet tovább fejlesztetett. A későbbi súlyos politikai helyzet következtében a szabadalom csak ideiglenesen hosszabbított meg. Az ellenzék, mely 1906-ban kormányra jutott, régi programját meg akarta valósítani és midőn aztán éppen ezen követelménye miatt a kormányról lezorított, 1911-ben a bankszabadalom meghosszabbítása körül heves parlamenti harc fejlődött ki, mely azonban az ellenzékre nézve sikertelen maradt. Az önálló jegybank helyett a kormány a készfizetések felvételét ígérte, egyelőre pedig a bank, mely jól bevált devizapolitikája által az újonnan bevezetett aranyvalutát megvédeni és megerősíteni tudta, részletes intézkedések által köteleztetett az aranyvaluta megvédésére. 1918. december 31-én a szabadalom lejárt és egy évre meghosszabbított. 1919. december 29-én megjelent egy kormányrendelet, mely szerint az Osztrák-Magyar Bank további intézkedésig tevékenységét folytatja. A Trianon-i és Szt. Germain-i szerződések egybehangzó intézkedései a bank felszámolását rendelték el. Ennek megfelelően az Osztrák-Magyar Bank jegyei 1920 márciusában lebélyegeztettek, 1921 elején pedig magyar állam jegyek ellenében való beváltásuk megkezdett. Az Osztrák-Magyar Bank helyébe lépett 1921-ben az Állami Jegyintézet, ennek helyébe pedig 1924-ben a Magyar Nemzeti Bank. Az Állami Jegyintézet felállításával, mely tevékenységét 1921 augusztus 1-én megkezdte, az 1816-ban alapított jegybank befejezte pályafutását több mint 100 éves fennállás után. Utolsó korszakában kétségtelenül egyik legjelentékenyebb jegybankintézet volt, hatalmas szerve a kettős monarchia hiteléletének, sőt a világgazdaságnak, azonban az összmonarchia gondolatával annyira össze volt forrva, hogy Magyarország igényeit teljesen kielégíteni nem tudta.

A magyar jegy bankügy történetéhez tartozik annak felemlítése, hogy az 1867-iki kiegyezés után kétségessé válván az osztrák jegybanknak jegykibocsátó szabadalma, új központi jegy intézetnek létesítése vált szükségessé és így keletkezett 1873-ban a „Magyar Leszámítoló és Kereskedelmi Bank”-ról szóló törvény, mellyel e banknak a bankjegykibocsá-

tási jog is biztosított volt. Az 1873-ban kitört nagy tőzsdeválság folytán a bank nem lépett életbe.

Minthogy, amint említettük, a trianoni békeparancs az osztrák-magyar bank felszámolását követelte, az új magyar jegybank felállításáig egy átmenetről kellett gondoskodni. Biztosítani kellett az osztrák-magyar bank jegyeinek kicserélését, a bank üzleteinek továbbvezetését és a magyar jegybank felállításának előkészítését. Ezért létesítették az állami jegyintézet, mely 1921 augusztus elsején kezdte meg működését. Az osztrák-magyar bank és egész szervezete az állami jegyintézet által átvétetett, mely a jelzálogüzlet kivételével tovább látta el a bank által alapszabályszerűleg művelendő üzletágakat.

A jegybankügy utolsó fejleménye az önálló magyar jegybank felállítása. Az 1924. évi V. t.-c. életbelépteti a Magyar Nemzeti Bankot, mint jegybankot. Ezzel egy régi óhaja a magyar nemzetnek teljesebbé ment, igaz, szomorú körülmények között. Az intézet 1924 június 24-én kezdte meg működését. Alapelvei nagyjában ugyanazok, mint a volt magyar-osztrák jegybankéi. A jegykibocsátást a bank kizárólag gyakorolja és szabadalma 1943 december 31-ig tart. A bankjegyek fedezeti rendszere a következő: az egész bankjegyforgalomnak, hozzáadva az azonnal lejáráó tartozásokat, de levonva az állam adósságát, az első öt év alatt húsz százalékkal, a további öt év alatt huszonnyolc százalékkal és a hátralevő idő alatt harminchárom és egyharmad százalékkal kell az érckészlet által, amelybe valuták és devizák is beszámíthatók, fedezve lennie. A bankjegyforgalom fedezetéül szolgálnak továbbá alapszabályszerűen leszámított váltók (közraktári zálogjegyek), oly devizák, melyek az ércfedezetbe be nem számíthatók, belföldön fizetendő külföldi értékekről szóló váltók. A készfizetések megkezdése után a bankjegyek legalább egyharmadrész erejéig érc- (ill. valuta- és deviza-) fedezettel bírnak. A készfizetések megkezdéséig 25 millió aranykoronát kell mindig az említett értékekben Európa és Amerika főbb piacain tartani. A bank köteles oly aranykészlet gyűjtéséről gondoskodni, hogy mihelyt a pénzegységnek az aranyhoz való új aránya meg lesz állapítva és az államnak a bankkal szemben fennálló adóssága 30 millió aranykoronára lepad, a készfizetések megkezdhetők legyenek. Az új értékarány törvényes megállapítása után a bank köteles budapesti főintézeténél aranyrudakat a törvényes pénzláb szerint bankjegyekre kívánatra bármikor beváltani. A bank tiszta jövedelméből részesedés illeti az államot, mely részesedés – épúgy, mint a bankjegyek utáni adó – az államnak a bank iránt fennálló tartozásának törlesztésére fordítandó. A bank üzletágai: a) leszámítolási üzlet; b) kölcsönüzlet; c) betéti, letéti és giróüzlet; d) utalványozási üzlet; e) bizományi üzlet. A jegybank nem foglalkozik sem takarékpénztári betétek elfogadásával, sem záloglevelek ki-

bocsátásával, minthogy a jegykibocsátás útján amúgy is fizetési eszközök-höz jut, továbbá nem foglalkozik jelzálogkölcsonokkal, ellenben erejéhez képest és amennyiben ez a bank likviditásával összegyeztethető, rövid, legfeljebb hathavi lejáratú gazdasági váltókat leszámítol a mezőgazdaság támogatására.

A magyar nemzeti jegybank működésének főbb mozzanatait a következő adatok tükröztetik vissza:

	1927 pengő	1928 pengő
Alaptőke	34,756.095.—	34,756.095.—
Műveletek összege	37,280,809.884.38	44,551,031.864.71
Pénztári forgalom	31,690,250.721.13	36,887,270.319.13
Érckészlet	317,505.739.80	263,551.574.60
Ebből arany	198,863.947.79	201,082.578.84
Jegyforgalom (1927 dec. 31)	486,754.101.32	513,460.538.37
Bankjegyek fedezeti aránya	46.41%	40.10%
Váltóleszámtolás	2,558,806.466.31	3,078,472.154.68
Leszámitolt váltók átlagos összege	1.296.58	1.317.21
Leszámitolt váltók átlagos lejáratú ideje, rendes váltóknál	40 nap	39 nap
Leszámitolt váltók átlagos lejáratú ideje, mezőgazd. váltóknál	169 nap	160 nap
Megóvatolt váltók	0.143%	0.179%
	Pengő	Pengő
Giroforgalom (államin kívül) befizetések	7,660,783.355.87	9,774,847.460.95
Giroforgalom (államin kívül) kifizetések	7,636,155.022.34	9,770,442.025.62
Tiszta jövedelem	12,625.673.23	13,114.174.19
Ósztalék	11%	12½%
Állami részesedés	3,932.926.65	3,996.950.94

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar hitelügy jelenlegi állapotáról a következő képet nyerjük: Ha egyfelől Magyarország feldarabolása a magyar bankügy hatalmas hálózatát szétszakította, úgy másfelől a háború után a pénzrendszer teljes lerombolása és a rövid tőzsdefarsang után következő bojt, az ingótökének ezzel járó, jóformán teljes megsemmisülése, állampapírok, záloglevelek, takarékpénztári betétek elértéktelenedése, a hitel-forgalom eszközeit elpusztította és a hitel alapját, a bizalmat, megsemmisítette. Ilyen légkörben a hitelélet elsorvadt. A tőkeképződési processzus megakadt, a fixkamatozású értékpapíroknak nem volt vevőjük. A hitelnyújtás nagy kockázattal járt. Az összeköttetés a külföldi pénzpiacokkal megszakadt. Mindmegannyi körülmény, mely a hitelintézetek működését megakasztotta. A pénzérték stabilizálásával, az államháztartás rendezésével, a közgazdaság gyógyításával a bankügyre nézve is beállott a gyógyulás lehetősége. Egyúttal nagy feladatok hárultak a bankokra. Az államháztartás rendezése és egyensúlyának biztosítása súlyos terheket hárított a gazdasági életre, melynek életképessége erősen megtámadt, ami tömeges csődökben és kényszeregyezségekben jutott kifejezésre.

A közgazdasági élet minden ágában újszerű hitelberendezésekre volt szükség. A termelés minden csoportja, a kisgazdák, a kisiparosok, a kis-kereskedők nagyobb figyelembevételt követeltek. A nagyipar számára az ingó jelzáloghitel lehetőségét kellett biztosítani. Gondoskodni kellett a zálogleveleknek a nemzetközi piacokon való elhelyezéséről. A birtok-reform keresztülvitele, illetve a váltságösszegek kifizetése is bankügyi műveleteket tett szükségessé. A jegybanknak, mint láttuk, a mezőgazdasági rövid lejáratú hitelről is kellett gondoskodni. Szervezetileg is átalakult sok irányban a magyar bankügy. A nemzeti jegybank, mint kizárólag a magyar hitelügy szerve, a revizori intézmény, a túltengő hitelintézetek fúziója, mind megannyi állomás a magyar hitelügy fejlődése útján. Az újszerű és bonyolultabb feladatok egyfelől, a külföldi köteleknek a kis országra nézve nagy fontossága másfelől magukkal hozták, hogy a bankügy helyes vezetése a gazdasági élet tudományos megfigyelését és kutatását követelte. Egyes nagyobb intézetek, így elsősorban a jegybank, tudományos osztályt szerveztek a bankügyi problémák tanulmányozására. Egyes intézetek, így a Pénzintézeti Központ stb. időnkénti közleményekben számolnak be a gazdasági élet helyzetéről. A takarékpénztárak és bankok szervezete (Tébe) szakmunkák kiadását tette lehetővé. Mindez bizonyítéka annak, hogy hitelintézeteink felismerték, miszerint az új idők új feladatok elé állítván őket, öntudatosan kell törekedniök egy magasabb színvonal elérésére és a magyar közgazdaság hatékony támogatására. A magyar hitel- és bankügy, ha vannak is egyes kevésbé örvendetes, kevésbé egészséges tünetei, egészben véve magasabb fejlettségi fokon áll és leszámítva az ország tőkeszegénységét és a működési kör szűkebb voltát, nem helyezhető a haladottabb nyugat mögé.

MUTSCHENBACHER EMIL: MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA

Magyarország agrárállam. Túlnyomóan agrár jellegét földjének alkata, természeti viszonyai, népességének tagozódása és egész gazdasági szerkezete adja meg. Magyarország földje túlnyomó részében kiválóan alkalmas mezőgazdasági termelésre. Nagyrésze síkság vagy lankás dombvidék, termőföldje majdnem mindenütt megtermi a búzát vagy rozsot; egyéb, így főleg kapás és takarmánynövények termelésére alkalmas területek pedig az ország különböző tájai szerint váltakoznak.

Éghajlati szempontból Magyarország mintegy találkozó pontján fekszik a keleteurópai kontinentális típusú, forró és száraz nyarú, kemény telű klimatikus területnek, valamint a tengermelléki csapadékos telű, inkább száraz nyarú, de esős tavaszú és őszi klimatikus területnek. Sajnos, ez az éghajlati fekvés nagy kilengéseket idéz elő az időjárásban, ami azután a gyakran szélsőséges terméseredményekben érezteti hatását. A szélsőséges időjárás nem egyszer kedvezőtlenül ellensúlyozza a talajösszetétel előnyeit s az évi csapadék átlagos mennyisége csak 500-600 millimétert teszi ki. Különösen száraz Alföldünk éghajlata, míg a Dunántúl csapadékviszonyai valamivel kedvezőbbek. Legnagyobb baj azonban az, hogy az amúgy is kevés évenkénti csapadékmennyiség időbelileg nagyon kedvezőtlenül oszlik el s a gabonatermés sikere nagyon függ a májusi eső véletlenétől. Sok kárt szoktak okozni a nem ritka májusi fagyok is, melyek különösen a kapásnövényekben, a gyümölcsökben, a fűzelékfélékben és a szőlőben okoznak nagy pusztítást. Hátrány az is, hogy az Alföld megmaradt részén aránylag sok a szikes terület, viszont azonban tüzi- és

épületfát szolgáltató erdeje, építkezésre alkalmas köve és különféle iparok nyersanyagát szolgáltató érce nagyon kevés maradt Magyarországnak. Ez az ország tehát az éghajlati és talajviszonyaiban rejlő, a természet eredményt nem egyszer hátrányosan befolyásoló bizonytalanság dacára elsősorban mezőgazdasági termelésre, valamint olyan iparok fejlesztésére alkalmas, melyeknek a mezőgazdasági termelés szolgáltatja a nyersanyagukat.

Ami pedig a *népességnek* foglalkozási ágak szerint való tagozódását illeti, a mezőgazdasággal foglalkozók száma (keresők és eltartottak együttvéve) 55.8%, míg iparral csak 19%, kereskedelemmel pedig éppen csak 5% foglalkozik. Az ország lakosságának tehát agrártöbbsége van, de természetesen a nem agrár kisebbség érdekei is legszorosabban belekapcsolódnak a mezőgazdasági népesség érdekeibe.

Ha pedig a nemzeti *vagyon* és *jövedelem* eloszlását vizsgáljuk, akkor is azt látjuk, hogy a nemzeti vagyonból és jövedelemből a nagyobb rész a magyar mezőgazdaságra esik. A magyar földbirtok együttes értéke 11 milliárd pengő, a házbirtoké 8 (ebből falusi és gazdasági épületeké 2-3) milliárd pengő, a mezőgazdasági felszerelésé 4-5 milliárd pengő az összesen kb. 30 milliárdra becsülhető tiszta nemzeti vagyonból. Vagy ha a *termelési statisztikát* nézzük, pl. a múlt évben mezőgazdasági termelésünk teljes értéke, összesítve a növénytermesztés, állattenyésztés és erdőgazdaság hozamát, 3.86 milliárd pengő volt, amiből a növénytermesztésre 3.33 milliárd, az állattenyésztésre 0.51 milliárd és az erdőgazdaságra 0.028 milliárd pengő esik. Ezzel szemben ipari termelésünk teljes értéke a múlt évben 2.7 milliárd pengő volt, tehát az ország túlnyomóan agrárjellege itt is kidomborodik.

Az ország agrárjellegét mutatja külkereskedelmi forgalmi statisztikánk is, melynek tanúsága szerint egész árukivitelünknek 70-80%-a esik mezőgazdasági terményekre. Vagyis elsősorban mezőgazdasági terményekből, állatokból és állati termékekből van olyan termelési feleslegünk, melyet a belső fogyasztás nem tud felvenni s amelynek kiviteli piacokon kell értékesülnie, hogy ily módon cseréj ószágot szolgáltatasson amaz ipari nyersanyagok, félgyártmányok és kész iparcikkek behozatala ellenében, amelyek viszont Magyarországon nem állnak rendelkezésre, vagy nem állíthatók elő. Ez a magyarázata annak is, hogy vámkülföldről hozzánk irányuló behozatalunknak körülbelül 80%-a ipari nyersanyagokra és iparcikkekre esik.

Magyarország agrár jellegének ez a természetes földrajzi és földtani, vízrajzi és éghajlati, demográfiai és gazdasági adottsága azonban távolról sem jelent hátramaradottságot, sőt még azt sem, mintha Magyarország kizárólag az őstermelésre volna szorítva. Hiszen Magyarországnak mezőgazdasági termelése mellett fejlett ipara és kereskedelme is van.

Népességének sűrűségére való tekintettel, minthogy egy-egy négyzetkilométerére kereken 90 lakos esik, Magyarország nem is tudná magát kizárólag őstermelésből fenntartani. Ezért már hosszú történeti múltat tekinthet vissza nemcsak a mezőgazdaság nyerstermékeit feldolgozó különféle szorosabb vagy tágabb értelemben vett mezőgazdasági iparágainak fejlettsége, aminők pl. malomipara, szeszipara, cukorgyárai, hús-, főzelék- és gyümölcsfeldolgozó konzervgyárai, sörfőzői, olajgyárai, kendergyárai, bőrgyárai, keményítőgyárai stb., hanem egyéb iparágak is magas színvonalra fejlődtek, habár természetesen az ország egész iparcikkszükségletét távolról sem fedezhetik.

Így Magyarország külföldre kivitt mezőgazdasági terményfeleslegét, élőállatait és állati termékeit, valamint egyes különleges iparcikkeit túlnyomórészt ipari nyersanyagokra, továbbá ipari készgyártmányokra cseréli be. Sajnos azonban, hogy főként azok az államok, amelyek a magyar mezőgazdasági terményeknek a régi Osztrák-Magyar Monarchia egységes vámterületén belül azelőtt a legbiztosabb piacai voltak, a legutóbbi években egyre jobban elzárkóznak mezőgazdasági termékeknek, főként pedig élőállatoknak és állati termékeknek területükre való bevitele elől, sőt a forgalom szabadságát nemcsak vámemelésekkel, hanem forgalmi korlátozásokkal, állategészségügyi rendszabályokkal és különféle vámtechnikai fogásokkal kötik gúzsba. Ezzel szemben Magyarország nyomban új autonóm vámtarifájának életbeléptetése után, 1925 elején eltörölt minden be- és kiviteli tilalmat, valamint kontingentálási rendszabályt, azóta pedig egyes tarifaszereződéseiben messzemenő engedményeket tett autonóm ipari vámtételeiből is. Így azután megérthető, hogy míg Magyarország számottevő piacot jelent számos külföldi iparágra nézve s 1928-ban 1185.5 millió pengő értékű árút hozott be külföldről, addig a kivitel értéke az agrár-exportunk elől való mesterséges elzárkózás miatt csak 819.1 millió pengő volt, tehát az egész évi behozatali többlet 366.4 millió pengő, vagyis 20 millióval ismét több, mint az előző 1927-es esztendőben.

Valamikor szállóige volt, hogy Magyarország, amelyet pedig a távol külföldön régebben is vajmi kevéssé ismertek, „Európa éléskamrája”. Ennek a szólásmódnak meg is volt a jogosultsága annyiban, hogy a Kr. u. X-ik század óta ugyanazon a természetes és földrajzi, valamint vízrajzi egységet alkotó területen fennállott Magyarország egyes részei, így főleg a Duna-Tisza közén fekvő Nagy-Alföld déli része, valamint a Dunántúl és Felső-Magyarország egyes vidékei talán egész Európának leghumózusabb talajával rendelkeznek és okszerű gazdasági művelés mellett mennyiségileg és minőségileg egyaránt kiváló termést adnak, feltéve, hogy az időjárási szélsőségek azt le nem rontják. De ha éppen az éghajlati viszonyok miatt mindenkor túlzás is volt Magyarországot „tejjel, mézzel folyó Kánaánnak” kikiáltani: annyi bizonyos, hogy a magyar földön termett acé-

los búzából a magyar malmok által kiőrölt lisztnek, a magyar sör-árpának s a magyar kukoricának, a legpompásabb pecsenyét adó magyar hizott marhának, a kitűnő magyar sertésből való pompás zsírnak, sonkának és szalonnának, a magyar baromfinak és tojásnak, a magyarországi libamájnak, a magyar gazdasági vetőmagvak és veteménymagvak egész sorának, a magyarországi folyók és tavak ízes halának, talán az egész világon legzamatosabb magyar gyümölcsnek és legízletesebb finom főzelékeknek, a kitűnő húst és gyapjút szolgáltató magyar juhnek, a kiváló zamatú, tüzes magyar boroknak, köztük a világ valamennyi bora királyának, a tokaji bornak méltán van világhíre.

Habár a kedvezőtlen éghajlati viszonyok, főként a gyakori szárazság, valamint a többnyire elégtelen csapadék egyenlőtlen eloszlása sok nehézséget is okoznak, a magyar mezőgazdasági termelés, kivált a XIX. század közepe óta állandó fejlődést mutat, míg a belterjes irányú haladást az 1914-ben kitört világháború, majd az ezt követő forradalmi mozgalmak és gazdasági bajok meg nem akasztották. A világháború vége óta eltelt tíz esztendő alatt azonban a magyar mezőgazdaság ismét szépen regenerálódott s termelésünk nagyjában csaknem elérte a békebeli szintvonalat, melynek további emelését csak a pár év óta világszerte bekövetkezett mezőgazdasági válság akasztotta meg.

Magyarország mezőgazdaságilag művelt területe 15.8 millió kataszteri hold, aminek 60.1%-a szántóföld (– 9.7 millió kat. hold, vagyis 5.58 millió hektár). Kerti művelés alatt áll az ország egész területének 1.1 százaléka (99.000 hektár), rét az ország egész területének 7.2%-a (666.000 hektár), legelő az ország egész mezőgazdaságilag művelt területéből 10.9% (1 millió hektár), erdő 11.8% (1.1 millió hektár), szőlő 2.3% (218.000 hektár), nádas 0.3% (28.000 hektár).

A fent említett 9.7 millió kat. hold (5.58 millió hektár) szántóföld területből (1 kat. hold = 0.575 hektár, egy hektár pedig = 1.738 kat. hold) 1928-ban a búzával bevetett terület 2.9 millió kat. hold volt, kat. holdanként 8.4 métermázsa átlagos búzatermással, a rozssal bevetett terület 1.15 millió kataszteri hold kereken 7 métermázsa kat. holdankénti átlagterméssel, az árpa vetésterülete 713.000 kat. hold 8.25 métermázsa holdankénti átlagterméssel, a kukoricával bevetett terület 1.85% millió kataszteri hold volt, alig 7 métermázsa átlagterméssel; a cukorrépával bevetett terület 115.000 kat. hold 96 métermázsa átlagterméssel, a burgonyával bevetett terület pedig 461.000 katasztrális hold volt, mintegy 33 métermázsa, de ebben az évben kivételesen kedvezőtlen átlagterméssel. Ha az utóbbi évek átlagát tekintjük, úgy Magyarország kat. holdankénti átlagos búzatermése 8 métermázsa, átlagos rozstermése 6.5-7 q, átlagos árpatermése 7.5 q, átlagos kukorica-termése 11-12 q, burgonyatermése 42-44 q, takarmányrépatermése 140 q,

cukorrépatermése 130 q, dohánytermése 7-7.7 q, repcetermése 5-6 q, lucernatermése 23 q és lóheretermése 21 q körül mozog. A 100 kat. holdon aluli és felüli gazdaságok átlagtermései között évről-évre 10-20%-os többlet mutatkozik a nagyobb gazdaságoknál, ami elsősorban a gondosabb talaj művelésre vezethető vissza.

Növénytermelésünk fent ismertetett ágazatai közül területileg is, jelentőség dolgában is a búzatermelés áll első helyen. A magyar búzának régi jó hírnevét az újabban nagy fellendülést mutató növénynemesítés művészete egyre öregbíteni igyekszik a termésátlagoknak, valamint a termés minőségének fokozására alkalmasabb vetőmagfajták kitenyésztésével. Növénynemesítőink teljes összhangban dolgoznak az állami liszt-kísérleti állomással, mely állandóan vizsgálja a különféle búzafajtákból kiőrölt lisztek minőségét és sütőképességét s e vizsgálatainak eredménye gyanánt hasznos útmutatásokkal szolgál a búzanesemítőknél. A nemesített vetőmagvak használatának, a jobb talaj művelésnek, a bőségebb trágyázásnak és a műtrágyázásnak terjedése pedig fokozatosan előmozdítja a kísérletileg legjobban bevált és legértékesebb búzafajták termelésének elterjedését. Nagyon számottevő aránylag, főként a könnyebb, homokos területeken a rozs termelése is, amely nagyon egészséges kenyérlisztet szolgáltat. Az árpa és a kukorica főként mint hizlalótakarmány játszik szerepet, de az ország több vidéke jóminőségű sörárpát is termel és ezzel a magas fejlettségű belföldi söriparnak szolgáltat nyersanyagot. A cukorrépatermést részben az ország 13 cukorgyára, részben a burgonyatermés nagyobb részével együtt az ország fejlett szeszipara dolgozza fel. Magyarországnak 250 mezőgazdasági és 17 ipari jellegű szeszfőzdéje van, amely utóbbiak közül is 7 kisipari szeszfőzde mezőgazdasági üzemekkel áll kapcsolatban.

Igen magas fejlettségi fokon áll Magyarország malomipara. A Budapesten és egyes vidéki gócpontokon működő, kitűnően felszerelt nagy kereskedelmi malmok az egész világon versenyképes minőségű lisztfajtákat állítanak elő s különösen a magyar 0-ás búzalisztek örvendenek sütőipari és fogyasztó körökben nagy kedveltségnek, mert a világnak semmiféle lisztjéből sem lehet annyira nyújtható tésztát, oly könnyű és finom süteményeket készíteni, mint éppen a magyar lisztből.

Magyarország egyéb mezőgazdasági terményei közül különös figyelmet érdemelnek még a kiváló zamatú magyar gyümölcsfajták, így különösen az alma, körte, birsalma, kajszinbarack, őszibarack, cseresznye» meggy, szilva, dinnye és csemegeiszölő, amelyekből a kivitel egyre fokozódik és a termelés további fejlesztésének is tág lehetőségei vannak.

A magyar mezőgazdasági termelésnek egyik különlegessége a paprika, mely igen kiváló minőségű fűszert szolgáltat és édes-nemes minősége a maga nemében az egész világon egyedülálló. Magyarország éven-

kinti paprikakivitele 12-13.000 métermázsát tesz ki, aminek kétharmada az édes-nemes minőségre esik. A paprikán kívül egyéb kiváló minőségű főzelék- és zöldségféléket is termel és visz ki nagyobb mennyiségben külföldre Magyarország, így különösen hagymát, paradicsomot, ugorkát, salátát, káposztát, zöldbabot és zöldborsót.

A magyar mezőgazdasági termelésnek egyik fontos, de kiváló minőségű termékeit kivitel útján újabban csak nehezen értékesítő ágazata a bortermelés. Mint említettük, Magyarország szőlőtermő területe kerekén 220.000 hektár, amiből 48% hegyi szőlő, 52% pedig homoki szőlő. Magyarország évenkénti bortermése 3-5 millió hektoliter között váltakozik, amiből 80% a fehér és 20% a vörös bor. Az ország területe 16 borvidékre oszlik, melyek közül kivitelre alkalmas fajborok termelése szempontjából nagyobb jelentőségűek elsősorban a zárt területet alkotó tokaji borvidék, mely 4860 hektárra terjed ki és amelynek évenkénti bortermése 100-120.000 hektoliter. A Tokaj hegyalján kívül mint kiváló bortermő vidékek nevezetesebbek még: a badacsonyi borvidék, mely zamatos borokat termel a balatonmenti hegyeken, a somlói borvidék jellegzetes peccsenyeborával, a szekszárdi borvidék, melynek kitűnő vörös bora francia eredetű szőlőtelepítések terméke, továbbá a villányi, gyöngyösisontai és egri borvidékek, melyeknek egyes bortermékei az ország határain túl is elismert kitűnő márkák.

újabban ismét erősebb lendületet vett a dohánytermelés, főként a finomabb és zamatosabb kerti dohányfajták termelése, amelyek külföldön is keresett pipa- és cigarettadohányt adnak. Nem régen karolták fel a gyógynövénytermelést is, amire egyes vidékek talaj- és éghajlati viszonyai felette alkalmasak, azonban a termelők még egyelőre az értékesítés nehézségeivel kénytelenek megküzdeni.

A világháborút követő trianoni békeszerződéssel ezeréves történeti területének harmadrészére csonkított Magyarország *területileg* még sokkal inkább vált agrárjellegűvé, mint aminő azelőtt az egész Magyarország volt. A népesség megoszlásánál éppen ellentétes irányban mutatkozik némi eltolódás, amennyiben az őstermeléshez tartozó foglalkozású lakosság számaránya az egész népesség 64%-áról 56%-ára csökkent. Ezt a körülményt az idézte elő, hogy Csonka-Magyarországon viszonylag sokkal nagyobb arányszámot képvisel Budapest székesfőváros és közvetlen környékének egymilliónyi, valamint néhány megmaradt városunknak lakossága, mint ahogyan a városi lakosság száma a többi népességhez Nagymagyarországon viszonylott. Jelenleg a magyar mezőgazdasági termelésnek tehát aránylag több nem termelő lakos élelmiszerszükségletét kell előállítania, mint azelőtt. Ezenkívül Magyarország területének megcsonkítása a magyar ipart is megfosztotta fontos nyersanyagaitól. A magyar közgazdaság tehát csak egyes mezőgazdasági termények feleslegé-

nek kiviteléből remélhet olyan csereértékeket, melyek ellenében nélkülözhetetlen és belföldön elő nem állítható behozatali cikkeket vásárolhat a külföldtől. A belföldi élelmezési szükséglet teljes fedezése s ezenfelül kiviteli felesleg termelésének szükséges volta tehát mind a magyar mezőgazdasági termelés fejlesztését, a terméseredmények átlagszámainak növelését követelik. Mindennek, mint láttuk, meg is vannak az előfeltételei, kivált akkor, ha a háború s az azt követő lázadások idejében kizsarolt termőföld termőerejét egyrészt fokozott műtrágyaadagolással, másrészt az állatállományban mutatózó hiányok kipótlása révén fokozandó trágyatermeléssel sikerül lassanként helyrehozni.

Ami a *műtrágyafogyasztást* illeti, ezen a téren máris évről-évre fokozódó fejlődés mutatkozik, noha a magyar mezőgazdaság mai kritikus helyzete és kedvezőtlen rentabilitása természetesen hátrányosan befolyásolja a különben valószínűleg nagyobb lendületet vevő műtrágyafogyasztást. Így is körülbelül 15.000 vágón foszforsavas műtrágyát, 1000 vágón nitrogéntartalmú műtrágyát s mintegy 500 vágón kálisót használt fel a múlt évben a magyar mezőgazdaság. Ami pedig az istállótrágya-fogyasztást illeti, itt a trágyázás kívánatos emelkedésének komoly kerékkötője az, hogy az állatértékesítés lényeges megromlása az istállótrágya előállítási költségét felette megdrágította. Normális viszonyok között a gazda úgy szokott számítani, hogy az állattartás költségét annak haszna legalább is fedezze s így a trágya ingyen maradjon vissza a gazdasági üzemnek. A jelenlegi magyarországi mezőgazdasági konjunktúra mellett azonban az állatértékesítés révén az állattartás, főként pedig az állathízlálás költségei nem találnak fedezetet s így az istállótrágya a gazdára nézve jelentős készkiadást okoz, ami természetesen nemcsak a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségét, hanem a trágyázást is hátrányosan befolyásolja.

Magyarország *állatállományáról* a minden év tavaszán megtartott állatösszeírások eredményei nyújtanak tájékozást. Az 1928. évi adatok szerint Magyarország állatlétszáma a következő volt (az egyes számadatok mindenütt szembeállítva az 1911. évi állatszámolásnak ugyanarra a területre vonatkozó, zárójelbe foglalt számadataival):

Allatnem:	1928	1911
Szarvasmarha .	1,811.467	(2,149.756)
Ló.....	917.974	(896.498)
Sertés	2,661.539	(3,322.407)
Juh	1,566.531	(2,406.041)

Mint ezek az adatok mutatják, a ló kivételével valamennyi fontosabb gazdasági állatnemenél lényeges csökkenés mutatkozik a békeidővel

szemben. Ha azonban a megelőző évek (1925-1927) állatösszeírásainak adataival hasonlítjuk az 1928. évi adatokat össze, akkor arra az eredményre jutunk, hogy szarvasmarháknál is, de főként lónál és sertésnél némi emelkedés mutatkozik, míg a juhállományban állandó az évről-évre fokozódó csökkenés. Ez is a gazdasági konjunktúra alakulásával függ össze. Így pl. 1927-tel szemben a szarvasmarhalétszám mindössze 6200 db-bal emelkedett, a lóállománynövekedés ugyanez idő alatt 14.650 db, a sertésállományé pedig 275.000 db. Ezzel szemben a juhok száma az előző évhez képest is közel 50.000 db-bal csökkent.

Az állam évről-évre nagyobb számú tenyészállatot hoz be külföldről, melyeknek az egyes gazdaságok részére tenyésztési célokra való megszerzését kamatmentes kölcsön nyújtásával és indokolt esetekben ármérséklés engedélyezésével is elősegíti. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület minden év március hó végén országos gazdasági kiállítást és tenyészállatvásárt rendez a földművelésügyi minisztérium támogatásával, amely kiállítások az ország fejlett tenyészállatanyagának nagyon áttekinthető seregszemléi. Az itt bemutatásra és eladásra kerülő tenyészanyag tanulságosan tünteti föl a magyar állattenyésztés állandó minőségbeli fejlődését, amit a kiállítások alkalmával évenként nagyobb számban megjelenő külföldi hivatalos kiküldöttek és szakemberek is teljes mértékben elismernek. Ezekről a kiállításokról jelentős számú eladások történnek külföldre is, különösen a Balkán-államokba, amelyek saját állatállományuk nemesítésére a magyarországi kiváló minőségű tenyészanyagból szívesen vásárolnak.

Jelentékeny szerepet játszik az ország szarvasmarhaállományának minőségi fejlesztése terein a tenyészállatok törzskönyvezésének, továbbá a tej élést ellenőrző egyesületeknek terjedése is. A lótenyésztést az állam kiváló minőségű fedezőméneknek a magántenyészetek rendelkezésére bocsátásával segíti elő. 1927-ben közel 1400 állami fedezőmén volt az állam tulajdonában. Az ország külkereskedelmi forgalmában jelentős szerepe van a ló kivitelnek, amennyiben évenként körülbelül 29.000 darab háta-, hintó- és igáslovat, továbbá versenylovakat és tenyészméneket is visz ki Magyarország a szomszédos államokba.

Az utóbbi években nagy és örvendetes fellendülés mutatkozik különösen *tejgazdasági* téren. Az állam hathatósan támogatja a népies tejtermelés fokozása érdekében a tejszövetkezetek szervezését, továbbá tejellenőrző egyesületek alakítását, melyekhez évről-évre nagyobb számú tehénészet csatlakozik s amelyek szakszerű útbaigazításaikkal, időnkénti próbafejésekkel és az elért legjobb tejelési eredmények díjazásával hathatósan hozzájárulnak a tejhozam fokozásához. A kedvezőbb tejértékesítést a tejfogyasztás fokozására irányuló propagandával, továbbá a tejtermékek minőségének állami ellenőrzésével igyekeznek elősegíteni. A ki-

vitelre kerülő, a termelés során gondosan ellenőrzött vaj márkázása már életbe is lépett, egyéb tejtermékekre nézve pedig ugyancsak hasonló ellenőrző eljárás van tervbe véve.

Az utóbbi években erősen fejlődött Magyarország *baromfitenyésztése* is, amelyet az állam kiváló minőségű tenyészanyagoknak és a legjobban bevált fajtákból keltetés céljára szánt tojásoknak a magántenyésztők rendelkezésére bocsátásával segít elő. Az állam minél nagyobb hús- és tojáshozamot biztosító fajtákat igyekszik különösen a kis baromfitenyésztők körében elterjeszteni és a baromfitenyésztés céltudatos irányítása pár év alatt máris számottevő haladást mutat fel.

újabban ismét nagyobb érdeklődéssel találkozik a *selyemhernyótenyésztés* is, mely a háború alatt s az azt követő években visszafejlődött, pár év óta azonban az állam eperfacsemeték kiosztásával, valamint a selyemgubók minőségének kitenyésztés útján való javításával igyekszik ezt a gazdasági ágat is fellendíteni.

Magyarország mezőgazdasági művelés alatt álló földterületének értéke hivatalos becslés szerint 11 milliárd pengő; az 1928. évi mezőgazdasági termelésből a növényi termelés értéke 3,327.4 millió pengő, az állati termékek értéke 508.3 millió pengő, az erdészeti termékek értéke 27.8 millió pengő, vagyis – mint erre már fentebb utaltunk – az 1928. évi mezőgazdasági termelés összértéke 3,863.5 millió pengő.

Mint már említettük, a mai Magyarország népességének száma az 1920. évi népszámlálás adatai szerint kereken 8 millió lélek, amiből foglalkozás szerint az östermelésre 4,450.000 lélek esik s abból 2,127.000 a kereső és 2,323.000 az eltartott. Az ország lakosságának létszámához viszonyítva a mezőgazdasági foglalkozásúak arányszáma tehát 55.8%, míg a többi foglalkozási ágakhoz tartozók arányszáma a következő: ipar 19.1%, kereskedelem és hitel 5.1%, közlekedés 4.4%, közszerződési alkalmazottak és szabad foglalkozásúak 4.7%, bányászat és kohászat 1.5%, napszámosok 1.2%, nyugdíjasok, járadékosok és tőkések 2.4%, házi cselédek 2.2%, véderő 1.6%, egyéb foglalkozásúak 2%. A foglalkozások megoszlása tekintetében természetesen nagy különbség van a városok és a vidék között. Míg a vármegyékben 66.2%-a az összlakoságnak tartozik az östermeléshez s az egyes alföldi vármegyékben a mezőgazdasági népesség arányszáma az egész lakoságnak háromnegyedrészt is eléri vagy meghaladja, addig a törvényhatósági városok átlagában a népességnek csak 12.3% mezőgazdasági foglalkozású.

Ami az ország szántóföldterületének birtoknagyságok szerint való megoszlását, valamint azt illeti, hogy az egyes birtoknagyságok szerint mennyi a mezőgazdasági üzemek száma, erre nézve pontos adatokkal nem rendelkezünk, mert az utolsó teljes mezőgazdasági üzemstatisztikai felvétel 1895-ben készült s a régi Magyarország egész területére vonat-

közik. Mégis a korán elhunyt kiváló magyar statisztikusnak, *Buday Lászlónak*, „A megcsonkított Magyarország” című a Magyar Tudományos Akadémia által pályakoszorúzott, 1921-ben megjelent műve nyomán a következő adatokat állíthatjuk össze (amelyeknek forrása az 1920-as népszámlálási statisztika):

Az ország egész szántóföldterületéből az egy kataszteri holdig terjedő törpebirtokokra 8.98%, az 1-3 kat. hold. területűekre 3.89%, a 8-5 kat. hold területűekre 4.1%, vagyis a törpebirtokokra az ország egész szántóföldterületének kerekén 9% esik. Az 5-10 kat. holdas birtoknagyságra az ország szántóföldterületének 10.33%-a, a 10-50 kat. holdas birtoknagyságokra 32.30%, az 50-100 kat. holdas birtok nagysága pedig az egész szántóföldterületnek 7.25%-a – esik. A kisbirtoktípus tehát az ország szántóföldterületéből kerekén 50%-kai részesedik. Lássuk most, mennyi a középirtok szántóföldterülete? A 100-200 kat. holdas birtoknagyságra esik az egész ország szántóföldterületének 5.09%-a, a 200-500 kat. holdas birtoknagyságra 8.94%-a, az 500-1000 holdas birtoknagyságra pedig 9.45%-a, vagyis az ország egész szántóföldterületéből a középirtoktípushoz 23.5% tartozik. A megmaradó szántóföldterület, vagyis az ország egész szántóföldterületének 17.5%-a esik az 1000 kat. holdon felüli nagybirtokra, vagyis a törpe-, kis- és középirtokhoz tartozó szántóföldterület együttvéve 82.5%, a nagyirtok szántóföldterülete pedig 17.5%.

Lássuk már most, hogy az egyes birtoknagyságokhoz az ország összes gazdasági üzemeiből számszerint hány százalék tartozik? Hivatkozott forrásunk szerint a megoszlás a következő: Az 1 kat. holdon aluli birtoknagysághoz tartozik az ország gazdasági üzemeinek 20.70%-a, az 1-3 kat. holdas birtoknagysághoz 24.96%, a 3-5 kat. holdas birtoknagysághoz pedig 13.13%-a. Tehát Magyarország gazdasági üzemeinek 58.85%-a törpegazdaság. Az 5-10 kat. holdas birtoknagyságba tartozik az ország gazdasági üzemeinek 17.78%-a, a 10-50 kat. holdas birtoknagyságba 20.91 %-a és az 50-100 holdas birtoknagyságba 1.36%, vagyis az ország mezőgazdasági üzemeinek 40%-a kisbirtok. A közép- és nagybirtokokra – a törpe- és kisértoküzemekre eső 58.85 + 40.04=98.89%-on felül – együttvéve csak az ország összes gazdasági üzemeinek 1.1 %-a esik, mégpedig a következő megoszlás szerint: 100-200 kat. holdas birtoknagyságra 0.45, 200-500 kat. holdas birtoknagyságokra 0.35, az 500-1000 kat. holdas birtoknagyságra 0.18, az 1000 kat. holdon felüli birtoknagyságra 0.12%.

A mezőgazdaság Magyarország *nemzetközi áruforgalmában* is vezető szerepet játszik, mert egész árukivitelünknek közel 70%-a mezőgazdasági termék. Legfontosabb kiviteli cikkeink voltak 1927-ben: búza (3.11 mill. q), búzaliszt (1.55 millió q), rozs (1.37 millió q), árpa (0.5 millió q), here-

magvak (47.625 q), bab (300.000 q), olajos magvak (216.000 q), burgonya (724.000 q), bor (62.000 hl.), szarvasmarha (75.000 db), ló (30.000 db), sertés (116.000 db), sertéshús, zsír és szalonna (91.6 ezer q), baromfi, toll és tojás (88 millió P értékben) stb.

Hogy a magyar mezőgazdaság az általa előállított és legnagyobb-részt kiváló minőségű terményfeleslegeit kivitel útján külföldi piacokon értékesíthesse, ahol a fogyasztási szükséglet amúgyis csak behozatal révén fedezhető, ez nemcsak Magyarországnak gazdasági érdeke, hanem nagy és fontos érdek általános európai szempontból is. Csak virágzó mezőgazdaság biztosíthatja Középeurópa szívében a nyugalmat, a békés fejlődést, a gazdasági és társadalmi viszonyok megszilárdulását, a háború okozta sebek behegedését. Másrészt a régi Osztrák-Magyar Monarchia hajdan egységes vámterületéből kialakult utódállamok földrajzi fekvésüknél és egész gazdasági szerkezetükénél fogva reá is vannak utalva arra, hogy a magyar föld terméséből pótolják a népességük élelmezése terén mutatkozó hiányokat, mint ahogyan évszázadokon keresztül ugyanez a magyar termőföld szolgáltatva a régi monarchia többi részeinek a kenyeret és egyéb ételmezt. Nyilvánvaló érdek, hogy ugyanez a termőterület a jövőben is, de lehetőleg még jobban és bőségesebben élelmezze az utódállamoknak a magyar termékekre ráutalt lakosságát.

A magyar mezőgazdaság jelenleg súlyos válsággal küzd, mert hiányzik a kellő tőke-ereje azokhoz a beruházásokhoz, melyek egyrészt a termelés fokozása, másrészt a belterjes gazdálkodás terjedése szempontjából szükségesek. A magyar mezőgazdaság minden erejének megfeszítésével igyekezett és igyekszik a maga termelését minőségileg és mennyiségileg egyaránt ismét a békebeli színvonalra emelni. Hogy azonban megnövekedett termelési költségeit fedezni tudja, egyrészt még többet és még jobbat kell termelnie, másrészt ily módon előálló terményfeleslegeink számára kedvező értékesítési lehetőségeket kell biztosítani. Ha ez sikerül, akkor a magyar mezőgazdaság ismét meg fog felelhetni ama történelmi hivatásának, hogy egyrészt Kelet felé, közvetlen szomszédjai irányában mintegy úttörője legyen a mezőgazdasági kultúrának, hogy oda tenyészállatokat, nemesített vetőmagvakat stb. szállíthasson, másrészt pedig egyes különleges terményeivel, minők kiválóan finom lisztje, világhírű bora, elsőrendű hústermékei, ízletes hizlalt baromfija, pompás korai főzelékféléi és zamatos gyümölcsei, méltó helyet foglalhasson el a nyugati piacokon.

A mezőgazdasággal szoros kapcsolatban álló *mezőgazdasági ipar* különböző ágai ugyancsak nagy fejlettséget mutatnak. A magyar búzát felőrlő magyarországi malmok, a magyar burgonyából, kukoricából vagy répából szeszt előállító szeszgyárak, a cukorrépat feldolgozó cukorgyárak, a gabonából vagy burgonyából keményítőt előállító keményítőgyárak, a

magyar árpa- és komlótermést feldolgozó sörfőzők, az olajos magvakból olajat sajtoló olajgyárak, a húst, zöldséget, főzeléket és gyümölcsöt feldolgozó konzervipar, vagy a tejtermékeket előállító tejipar, a kenderkórót kikészítő kendergyár: mindannyian a mezőgazdasági termelés előállította nyersanyagokra vannak utalva s viszont mindezeknek a mezőgazdasági iparágaknak a kedvező fejlődése teheti csak lehetővé a mezőgazdasági többtermelést. A különböző államok, mint nemzetgazdasági egységek között bizonyos szolidaritás, bizonyos egymásra utaltság és bizonyos érdek-közösség, egymáshoz tartozandóság áll fenn, amelynek kölcsönös megértésben és egymás iránt való méltányosságban kell érvényesülnie. Az ezer éves múltú magyar mezőgazdasági termelés sorsa nem lehet közömbös nemzetközi szempontból sem, mert a magyar iparnak és kereskedelemnek, de egyúttal a magyar köz- és államgazdaság egész épületének és a kulturális fejlődésnek is a virágzó mezőgazdasági termelés a biztos alapja: ez jelenti a magyar sorsot és a magyar jövőt.

Ha tehát az egész világ mezőgazdasági termeléséhez viszonyítva a magyar termelés kicsiny tételt jelent is, Közép-Európa szempontjából mindenesetre számottevő fontosságú. A világtermeléshez való viszonylatának megvilágítására szolgáljon a következő néhány számadat:

A múlt évben a világ búzatermése 1320 millió métermázsa volt, amiből 374 millió métermázsa esik Európára s ebből 25 millió métermázsa Magyarországra. A világ tavalyi rozstermése 451 millió q, ebből Európára 219, Magyarországra 8 millió q esett. 456 millió q árpatermésből Európa 159 milliót, s ebből Magyarország 6 milliót adott. A világ 743 millió q zabterméséből Európa 273 millió s ebből Magyarország 3.5 millió q-t szolgáltatott. 1155 millió q tengeritermésből Európára 97 millió q esik s ehhez Magyarország 11 millió q-vel járul. Burgonyát 1884 millió q mennyiségben termelt az öt világrész s ebből 1150 millió q-t Európa, 13 millió q-t Magyarország.

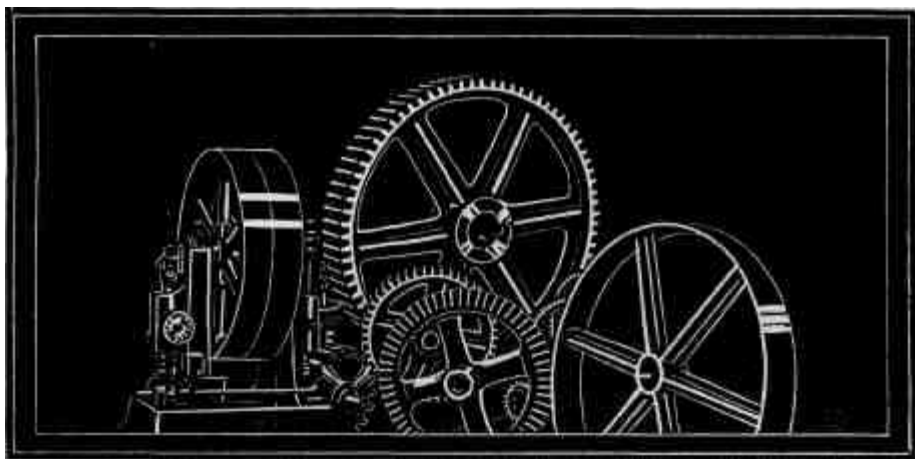
Vagy ha Magyarország állatállományát hasonlítjuk össze az egész földkerekség 1928. évi haszonállatlétszámával, úgy azt látjuk, hogy a földkerekség 12 millió darab lovából Magyarországra 918.000 darab esik, 676 millió darab szarvasmarhából Magyarország 1.8 millió darabot, 721 millió juhból 1.5 millió darabot, 287 millió darab sertésből 2.6 millió darabot mondhat magáénak.

A magyar mezőgazdasági termelés jelentősége nem is abban rejlik, mintha versenyre kelhetne a nagy agrár-exportterületekkel. A magyar mezőgazdasági terményeknek különleges, válogatott minőségük biztosít megkülönböztetett helyet a világpiacon. Ezért a magyar mezőgazdasági termelés, jelenlegi súlyos gazdasági viszonyaink dacára, teljes erejével azon van, hogy ezt a minőségi pozícióját megőrizhesse és megerősíthesse. Magyarország, nagy áldozatok árán, gonddal és szeretettel ápolja a maga

ezer éves mezőgazdasági kultúráját, igyekeznek lépést tartani, amennyire ezt tőkészegénysége megengedi, a világ gazdasági haladásával. Elsőrendű alsó- és felsőfokú szakiskolák, valamint komoly tudományos munkát végző kísérletügyi intézmények révén fejlesztik és terjesztik a gazdasági szaktudást, amelyet bármelyik nyugati államéval mérkőző szakirodalom igyekezik népszerűsíteni. Közel évszázados múlttal visszatekintő, a sajátos mezőgazdasági érdekek szakszerű ápolására hivatott társadalmi érdekképviseleti szervei vannak, élükön a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István gróf által 1830-ban alapított Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel, egész Európa egyik legrégebbi és legtekintélyesebb, agrárkultúrát fejlesztő és terjesztő társadalmi intézményével. E gazdasági egyesületekben, valamint az 1920-ban megalkotott hivatalos gazdasági szervezetekben, az országos és az öt kerületi mezőgazdasági kamarában, úgyszintén az egyes különleges termelési ágak érdekeit felkaroló baromfitenyésztő, borászati, méhészeti stb. szakegyesületekben, továbbá több ezer falusi olvasó- meg gazdakörben, a magyar gazdaközönség minden rétege együttműködik és közös erővel, vállvetve keresi a boldogulás előfeltételeit. A szétszórt erőket egységbe foglaló és megsokasító szövetkezeti eszme alapján pedig a mezőgazdaság különféle szükségleteinek kielégítésére alakult különleges agrárjellegű hitelintézmények, termelő, biztosító, fogyasztási és értékesítő szövetkezetek országos központokba szervezve, ezrével állanak a magyar gazdák egyetemének rendelkezésére.

A fentiekben felsorakoztatott néhány adat természetesen nem adhat teljes és kimerítő képet Magyarországon mezőgazdaságáról, melynek alapos megismertetéséhez sokkalta nagyobb területre és bővebb adatgyűjteményre volna szükség. E futólagosan odavetett néhány vonással inkább csak azt kívántuk érzékeltetni az olvasóval, hogy él itt Európa szívében több mint ezer esztendő óta egy kicsiny nemzet, melyet a világ csak nagyon kevéssé ismer, de amely a maga mezőgazdasági kultúráját mégis odáig tudta fejleszteni, hogy nincs oka más agrárországok előtt a szégyenkezésre. Évszázadokon keresztül fejlődött a magyar mezőgazdaság azzá, ami ma: a kis Magyarország gazdasági épületének alap-pillérévé s egyúttal Közép-Európa közéleti szükségletei ellátásának jelentős tényezőjévé.

A magyar nyelv a magyar föld legfőbb és legértékesebb termékét, a búzát, mélységes értelemmel és jelképes jelentőséggel „élet”-nek nevezi. Nagy és örök igazság van ebben. A magyar nemzet hitének, reménységének, jövőjébe vetett bizalmának erős alapja az, hogy a magyar mezőgazdaság fejlődése és felvirágzása Magyarország boldogulását, élni akarását és élni tudását jelenti!

FENYŐ MIKSA: MAGYAR GYÁRIPAR

a sorra vesszük azokat a hatókokat, melyek a magyar gyáripár kifejlödésében közreműködtek, akkor tapasztalni fogjuk, hogy a természetadta előfeltételek mellett ugyanaz a lelki hajlandóság, mely ezer esztendőn át a történeti fejlődés acéllogikájával hajtotta a magyarságot a nyugati civilizáció felé s tette ennek részesévé, segített gyáripárt is teremteni a három bér és négy folyó honában. Mert, hogy itt gyáripár fejlődött s úgy fejlődött, ahogy azt a háromú kitöréséig tapasztalhattuk, ehhez az ország geográfiai adottsága kellett: a Kárpátok erdőségei, a gömöri hegyek vasércetepei, Máramaros sókincse, Erdély földgázterületei, a Bánság búzája, mindez a Duna, Tisza és mellékfolyóiknak ezüsthálózatával egy nagszerű egységben összefogva, ahogy azt Elisée Reclus százszor idézett megállapításában elismerte. És kellett hozzá az a szellem, mely Szent Istvánt a keresztény kultúra kreatív erejének felismerésére bírta s teleírta a magyar történelem lapjait azzal a mindmáig be nem fejezett küzdelemmel – mely ma talán aktuálisabb, mint valaha – hogy a nyugati szellemnek őrtállója legyen kelet felé, – hívják legyen ezt török imperializmusnak, orosz bolsevizmusnak vagy román korrupciónak. Ehhez a szellemhez hozzátartozott, hogy a magyarság a maga nyugati törekvéseinek érvényesítésében ugyanazokat az eszközöket keresse fejlődése számára, ugyanazokat az előfeltételeket teremtsen meg, tehát gazdasági berendezkedésében ugyanezt a koncepciót váltsa valóra, mely tőle nyugatra már

sikerrel végezte kultúrateremtő munkáját. És valóban, mihelyt az 1867-ben Ausztriával megkötött kiegyezés a magyarságot az 1848. évi szabadságharcra bekövetkezett politikai nyomás alól felszabadította, hozzáláthatott gazdasági restaurációjához, melynek legfontosabb, legkilátásosabb fejezete gyáriparának megteremtése, fejlesztése volt.

Nehéz feladat volt ez. Nem mintha hiányoztak volna ebben az országban az ipari tradíciók: már a XIV. században virágzó vas-és fémipar épült fel a hét alsómagyarországi és hét felsőmagyarországi bányaváros, az erdélyi bányák bányakincsein – arany-, ezüst-, réz-, vas- és ónbányáin -, igen szépen fejlődött az ötvösművészet, tímáripár, lenipar stb., – de jelentőssé ez iparok a Habsburgoknak Ausztria és Csehország ipara érdekében folytatott politikája folytán nem fejlődhettek. A Habsburg-politika törekvése az volt s ennek megfelelően konstruálták meg vám- és adóintézkedéseiket, hogy Ausztriából Magyarországra akadály nélkül legyenek szállíthatók az iparcikkek, Magyarországból Ausztriába ellenben csak a nyerstermények, míg a készárúk lehetőleg nem. A modern magyar állam kialakulása s ezzel a magyar gyáripár kifejlődése az 1867-iki kiegyezéssel kezdődik. A nehézségek, melyekkel e törekvésünkben megküzdeni kellett, még mindig rendkívüliek voltak. A hatvanlietediki kiegyezés Magyarországot Ausztriával közös vámterületbe illesztette, amelynek minden intézője úgy volt megteremtve, hogy az osztrák ipari termelés érdekeit szolgálja a magyar törekvések megnehezítésével. A kiegyezés gazdasági jellegű intézkedései Ausztriát favorizálták, a közös vámtarifa Ausztria iparának testére volt szabva, a közös hadsereg jelentős beszerzéseivel az osztrák ipart táplálta, és ha mégis a hatvanhét utáni Magyarország gyáripárt tudott magának teremteni, ebben nagy része volt annak a meggyőződésnek, hogy a gyáripari termelés révén teremtett városi kultúra a legbiztosabban kapcsolja be ezt az országot a nyugati civilizációba. A magyar gyáripár fejlődésének első korszaka a kiegyezéssel kezdődik s körülbelül e század elején ér véget. Elsősorban a mezőgazdasági termelésre támaszkodó malomipar, szeszipar, cukoripar, söripar és más mezőgazdasági iparok keletkeztek, de emellett jelentősebb gyári vállalatok létesültek a vas- és gépiparban, a bőr-, textil-, kő- és agyagiparban stb. Az első ipari termelési statisztikai felvétel idején, 1898-ban, a magyar gyáripár 1,366,000.000 aranykorona értékű árút termelt, a bányáipar termelésének értéke nélkül. Eddig az időpontig az állam iparfejlesztésre, ipari oktatásra és munkásvédelemre (iparfelügyelet) összesen 24,382.000 aranykoronát fordított, kevesebb mint egy-negyed részét annak az összegnek, amellyel ugyanezen időszakban Ausztria támogatta a maga iparát. Az 1867-1899-ig terjedő időszakban a széntermelés 4 millió q-ról 55.2 millió q-ra, a nyersvastermelés 1868-tól 1898-ig 1,124.000 q-ról 4,694.000 q-ra, a szesztermelés 1869-től 1898-ig

32.000 hl-ről 117.360 hl-re, a budapesti malmok által megőrölt búzaliszt 1870-től 1898-ig 3,106.000 q-ról 6,075.000 q-ra, a cukortermelés 1867-68-tól 1898-99-ig 136.667 q-ról 1,970.841 q-ra, a sörtermelés 1868-69-től 1898-99-ig 625.868 hl-ről 1,566.251 hl-re emelkedett. A vas- és fémipar termelése már 1898-ban 1.81.9 millió aranykoronára, a gépgyártás értéke 170.9 millió aranykoronára rúgott s modern berendezésű vasipari üzemek mellett a magyarországi nagy gépgyári üzemek, ezek közül elsősorban a magyar technikai tudomány találmányai által világhírré jutott villamosipar komoly versenytársa volt a fejlett osztrák iparnak. Igen hátramaradt volt a textilipar, mely a gyapjúiparban a belföldi szükségletnek alig 10%-át, a pamut-, len-, kender- és jutaiparban 12%-át, a selyemiparban 2.3%-át fedezte, de a pamutiparon belül is a pamutszövés 3.4%-át tudta csak a belföldi szükségletnek ellátni. De más iparokban: a bútortiparban, a mezőgazdasági gépgyártó iparban stb. szintén mutatkozott a magyar ipar hátramaradottsága az osztrák iparral szemben.

1898 évtől új korszaka kezdődött az állami iparfejlesztésnek, amely különösen az 1907. évi III. t.-c. megalkotásával nyert nagyobb lendületet. 1898-tól 1914-ig, a háború kitöréséig, összesen 87 millió koronát fordított az állam az iparfejlesztés céljaira, adómentességgel és készpénzszubvencióval törekedvén valami kárpótlást adni az iparnak, hogy Ausztria versenyével szemben vámok nem védték. Az állami akció eredményeképp 1913-ban a magyar gyáripar által előállított termelés értéke már 3,396,000.000 aranykoronára rúgott. Különösen jelentős fejlődés mutatkozik a textiliparoknál, melyeknek évi termelése 37 millióról 85.6 millióra emelkedett. De ha nem is közvetlen állami támogatás révén, közvetve az állami iparfejlesztés eredményeként hasonló arányú fejlődés mutatkozik a vas- és gépiparnál és a többi iparoknál is, amely fejlődés egyik legfontosabb tényezője az volt, hogy az új Magyarország minden berendezkedésében, különösen pedig közlekedése kiépítésében a szállításokat a magyar iparnak biztosította, továbbá céltudatos politikai küzdelemmel elérte azt is, hogy a monarchia hadserege és haditengerészete részére eszközölt ipari beszerzésekből a kvótaszerű részesedés a magyar ipar számára biztosított.

A gyáripar fejlődésével kapcsolatosan vált lehetővé Magyarországon a modern gazdasági berendezkedés, elsősorban a székesfővárosnak szinte amerikai méretű fejlődése. A magyar gyáripar jelentős része közel 40%-a telepedett le a fővárosban és környékén, de a legjelentősebb vidéki városok: Pozsony, Temesvár, Nagyvárad, Kassa, Miskolc, Szeged stb. fejlődése is az ezen városokban települt iparvállalatoknak köszönhető elsősorban, amiáltal ezek a városok a kulturális élet gócpontjaivá is váltak. Az állami iparfejlesztés nemcsak, hogy nem hanyagolta el a nemzetiségi területeket, hanem jelentős áldozatokat is hozott, hogy ezeket a

területeket gyáripari alapítások révén kultúrtörékvéseinek körébe vonja, így az állami támogatással létesült textilipar jelentős része telepedett le nemzetiségi vidéken, a legnagyobb magyar textilvállalat, amely egymagában a pamutfonó orsóinak 50%-át képviselte s az egész monarchiának is egyik legnagyobb textilvállalata, a felvidéken, Rózsahegyén alakult, hasonlóképpen a legnagyobb gyapjúfeldolgozó gyár szintén a felvidéken, Zsolnán létesült, de ezeken kívül textilipari és más vállalatoknak egész sorát telepítette a kormány a nemzetiségi vidékekre, hogy ilymódon ezen vidékek nagymérvű kivándorlását csökkentse, lakosságának megélhetését, vagyonosodását biztosítsa. A rutén területeken a vegyipari vállalatok egész sorát alapította; az erdélyi földgázforrások feltárása után a kormány vette kezébe ennek a természeti kincsnek hasznosítását s kezdeményezésére Erdélyben a földgáz környékén jelentős gyáripari vállalatok alakultak: nitrogéngyár, cementgyár, üveggyár, szódagyár stb. A gyáripar fejlődése révén modern gazdasági berendezkedésével Magyarország, ha nem is előzte meg Ausztriát, de messze maga mögött hagyta a balkáni államokat. A háború kitöréséig a vasútvonalak hossza 19.723 km. volt, az utak hossza 43.629 km. Sokat tett a kormány a dunai hajózás fejlesztése érdekében s 1870 óta több mint 55 millió aranykoronát fordított a fiúmei kikötő kiépítésére, amelynek forgalma ugyanezen idő alatt 1.7 millió q-ról 15.1 millió q-ra emelkedett. A gyáriparban foglalkoztatott munkások száma 1913-ban 392.939 volt, a bányáiparban foglalkoztatott kb. 90.000 munkáson kívül. Az 1910. évi népszámlálás szerint az ország lakosságának már 25.1%-a foglalkozott bányászattal, iparral és forgalommal.

A trianoni békediktátum egy csapással végez ezzel a logikus felépítésű, a geográfiai, néprajzi, történelmi adottságokból fejlődött organizációval. A trianonutáni Magyarország gazdasági szervezete teljesen elűtö a régi Magyarország gazdasági struktúrájától: a megcsonkított Magyarország újra kezdhette a munkát, melyet 1867-től a háború kitöréséig igazán elismerésreméltó módon teljesített. De mennyivel szerencsétlenebb, kilátástalanabb körülmények között. Területének több mint kétharmadát, lakosságának több mint felét elszakították tőle. Jelentős erdőbirtokának 86%-át vesztette el és vált fában passzív területté, úgy, hogy évente mintegy 150 millió pengő értékű fabehozatalra van utalva, ami kereskedelmi mérlege passzivitásának egyik főforrása. Elvesztette vasércterületének jelentős részét, földgázát, sóját; elvesztette leggazdagabb gabonatermő vidékét s ha gépiparának nyolcvan százaléka a mai Magyarországon is maradt, elvesztette a perifériákon mindazokat a gyárakat, főleg vegyigyárakat, melyek gépiparát alimentálták.

Az új Magyarország új, megoldhatatlannak látszó problémák előtt állt. A megmaradt terület népsűrűsége – négyzetkilométerenkint 93,

holott a mezőgazdaság már 70-et is nehezen tud eltartani – jelentős középosztálya, melyet tetemesen felduzzasztott az elszakított területekről idekényszerített magyar intelligencia, – egy a normálisnál jóval nagyobb, a nagyhatalom idejéből ittmaradt hivatalnokkar – egyaránt az iparosodásra utalták, melynek tempójától függött, hogy miként tudja az ország kultúrigényeit kielégíteni és e révén nyugati kapcsolatait fentartani. Amit e téren ez az ország a trianoni szerencsétlenség óta műveit – a szomszédai gyűlölsége és intrikái ellenére, a világ közönyének közepette – az valóságos csodaszámba megy. Elvégezte mindazt a gazdasági átcsoportosítást, melyet az ország szétदारabolása szükségessé tett, cukoriparát, szesziparát nagy áldozatokkal újra kiépítette, malomiparát, melyet az ország szétदारabolása és a szomszédállamok kereskedelmi politikája gyökerében támadt meg, bár méreteiben jelentősen lefokozva, tartani igyekszik, gépiparának termelőképességét mind erősebben kihasználni próbálja, bányászata révén a szénimporttól függetlenítette magát, bőriparát exportiparrá igyekszik fejleszteni s végül a textiliparban foglalkoztatott munkások létszámát 1928. év végéig 16.000-ról 42.000-re, a termelés értékét 100 millió pengőről 343 millióra emelte. Az ország jelenlegi területén levő gyári vállalatok össztermelésének értéke 1927-ben 2,748,000.000 pengő volt az 1913. évi 1,901,000.000 pengő értékű termeléssel szemben; s míg az 1920. évi népszámlálás a bányászat, ipar és forgalom javára 30.1%-nyi lakosságot mutat ki, az 1930. évi népszámlálás ezt a számot jelentősen emelni fogja.

De bármilyen nagy erőfeszítéssel és kötelességtudással teljesíti is Magyarország önmaga és a nyugati civilizáció iránti kötelességét, mégis meg kell állapítani, hogy az ország mai struktúrája nem biztosítja fejlődésképességét. Kereskedelmi mérlegének passzivitása, mely az 1928. évben 356 millió pengőt tett ki (az utolsó három esztendőben összesen 794 millió pengőt), úgyszintén fináncmérlegének a külföldi kölcsönökből, trianoni kötelezettségekből folyó passzivitása, középosztályának szociális megpróbáltatásai egyaránt utalnak arra, hogy itt valami nincs rendben, valami, ami belső gazdasági reformokkal már meg sem oldható. Magyarország kötelességszerűen folytatja munkáját mezőgazdasági termelésének feljavítása, gyáriparának további fejlesztése irányában, de a végső megoldást csak a trianoni szerződés méltányos revíziója hozhatja meg.

NAMÉNYI ERNŐ: KÖZÉP- ÉS KISIPAR, MŰIPAR

Magyarország ipari műemlékei élő bizonyítékai annak, hogy a középkorban és az újkor nagy részében, amikor a kézművesipar volt az ipari termelés uralkodó formája, hazánk semmiben sem maradt el Európa többi részétől. Egyes nemzetek nyelvében fennmaradt magyar ipari vonatkozású kifejezések is bizonyítékai egyes mesterségeink világhírű voltának, például a francia *hongroyer* szó a magyar tímárok ügyességének volt a hirdetője, a kocsi szó német változatai pedig kocsigyártóink találmányát örökítették meg.

Mátyás korának fénye nemcsak a külföldi iparosok remekeit használta fel, hanem a magyar iparosok ügyességének is tág teret adott. A törökdúlás az ország legnagyobb részében a kézművesség fejlődését megtorpantotta és emlékeinek túlnyomó nagyrészét elpusztította. A városgazdaság – az ipar otthona – csak az országnak kisebb részén, Erdélyben és Felsőmagyarországon, fejlődhetett tovább, aminthogy ezeknek az országrészeknek városaiban, különösen pedig Erdélyben Bethlen Gábor idejében, semmiben sem maradt iparunk a többi kultúrnép ipara mögött. A Habsburgok uralma alatt iparunk fejlődése véget ért. Azok a rendelkezések, amelyek az országnak Béctől való függőségét mindinkább megvalósították, a magyar ipart elsorvasztották. A céltudatosan megvalósított terv az volt, hogy legyen Magyarország az iparúzó és kereskedő örökös tartományoknak baromtenyésztő és földművelő gyarmata. A fölszabadult ország-

részek céheinek nem volt szabad nemkatholikusokat is bevenniök, és így a protestáns iparosok, akik az elpusztult ország iparának sarjadását előidézhatték volna és azok a külföldi protestánsok, akik a legtöbb ország iparába az újkor derekán új vért hoztak, távolmaradtak és Magyarországon csak kis mértékben végezhatték el nemzetközi kultúrmunkájukat. Amikor pedig a kézművesség dekadenciája folytán a manufaktúrák, gyárak alakulásával vesz az ipar újabb lendületet, a császári kormány vám- és harmincadrendszere lehetetlenné teszi Magyarországon az újabb fejlődést, és Mária Terézia és József, amikor megvetik az osztrák ipar újabb virágzásának alapjait, meghiúsítják a magyar ipar modern átalakulását. Míg minden kultúrállamban a kézművesipar visszafejlődése kártalanítást nyer a honi gyáripar fellendülésében, addig nálunk a *magyar* kézművesipar elvesztett területeit az *osztrák* gyáripar foglalja el.

Kossuth Lajos nevéhez fűződik a magyar iparfejlesztés céltudatos megindítása. 1842-ben megalapítja az Országos Iparegyesületet és 1844-ben megindítja a Védegyleti mozgalmat, amely a bécsi kormány által megtagadott vámvédelmet a hazafiak lelkesedésével óhajtja pótolni. Az általa rendezett Iparműkiállításokon lángoló lelkének minden hevével melengeti a gyöngye magyar ipar törekvéseit, és lángszavának tüneményes erejével vonzza a nemzet legjobbjait és példaadásukkal a nagyközönség széles rétegeit, a magyar iparpártolás eszméinek körébe.

Kossuth Lajos agitációja kiinduló pontja a magyar ipar fejlődésének. A szabadságharc leveretése után az abszolutisztikus uralom, a kor eszmevilágának megfelelően legalább az osztrák tartományokat egyoldalúan favorizáló vámpolitikával hagy fel és az ipar fejlődésének egyik legnagyobb éltető elemét, az iparszabadságot valósítja meg. így a kiegyezés után Kossuth agitációjának elhintett magvai csírákat hajtanak és kiváló férfiak, mint Mudrony Soma, Horn Ede és társaik izgatásukkal eléri, hogy az alkotmányos magyar kormányok kivétel nélkül a magyar ipar fejlesztését célul tűzik ki, és Matlekovits Sándor és Szerényi József céltudatos munkájával előidézik, hogy dacára a vámvédelem hiányának, az ország iparosodása óriási léptekkel halad előre.

1869-ben az iparúzők száma	640.964	volt:	a kereső lakosság	9.4%-a
1880-ban „ „ „	788.970	„ „ „	„	11.0%-a
1890-ben „ „ „	898.918	„ „ „	„	11.8%-a
1900-ban „ „ „	1,127.130	„ „ „	„	12.8%-a
1910-ben „ „ „	1,460.493	„ „ „	„	16.3%-a

Az iparos keresők száma tehát 1869-től 1910-ig közel megduplázódott. Különösen fontos szerepet játszik iparunk a megcsonkított ország gazdaságában, hisz az 1920-iki népszámlálás adatai szerint, amikor még az or-

szág megcsonkítása folytán előállott és minden gazdasági adottságot arcuicsapó kényszerű helyzethez iparunk nem alkalmazkodhatott, *az ország iparúzóinak száma 679.657 maradt, ami a csonka ország kereső népességének 17.5%-át teszi.*

Természetesen úgy mint a világon mindenütt, az ipari fejlődés első helyen a nagyipar gyarapodását jelenti, de, hogy a nagyipari növekvés üteme talán lassúbb volt, mint egyes nyugati államokban, ez magyarázatát leli abban, hogy a magyar gyáripar, a kormány minden támogató intézkedése dacára, az Ausztriával való közös vámterületen szemben állott a megalapozott osztrák ipar egyenlőtlen versenyével.

Az iparos lakosság zömét ma is természetesen a kisipar adja. 1920-ban 245.738 iparvállalatban dolgozó 679.657 iparos (önálló és segéd) közül 496.239 iparos 244.187 húsznál kevesebb alkalmazottat számláló vállalatban dolgozott, tehát az iparosok 72.9%-a a kisipar keretében kereste kenyerét. A nagyipari vállalatok száma ezzel szemben 1551 volt, 172.999 munkással, ebből 1210 vállalat (78%) a középipar keretébe tartozott (21-100 segéd). Ezek a vállalatok kereken 50.000 segédet foglalkoztattak, tehát a nagyipari munkások 28.8%-át.

A kisipar kedvezőtlen helyzetét legjobban illusztrálja az, hogy a 245.738 vállalat közül 164.427-nek nem volt segédje, tehát a törpeipar körébe tartozik, és ezen törpevállalatoknak a száma 1920-ban 34.672-vel nagyobb volt, mint a csonka ország területén 1910-ben. Ezek a számszerű adatok bizonyítják, hogy a nagyipar gazdasági fölénye mellett a kis- és középipar Magyarországon ma is az ipari népesség túlnyomó nagy részének ad kenyeret és hogy a nagyipar előnyomulása által előidézett kisipari probléma az ezer bajjal küzdő megcsonkított ország közgazdaságának egyik legfontosabb gondja. Egy nyolcmillió lakosú állam nagyipari fejlődésének határai szűkre szabvák. Ezért is lassúbb a nagyipari koncentráció menete nálunk, mint nyugaton, hisz 1920-ban Magyarországon egy üzemre 2.5 iparos kereső esett, míg pl. Németországban már 1907-ben egy üzemre 5.2 munkás. Bármennyire legyen a tömegtermelés korunknak jellegzetes ipartermelési rendszere, csak akkor lehet gazdaságos, ha a nagy tőkebefektetéssel előállított áruk, a gép teljes kihasználása mellett oly nagy mennyiségben *adhatók el*, hogy ez a kisebb, tőketéher nélkül dolgozó üzem versenyét kizárja. A nagyipar természetesen nem tehetett tönkre a kisipari termelés egészét, de bizonyos, hogy minden ízében átalakította. A kisebb üzem, kisebb munkamegosztásával és több irányban képzett munkáival a differenciált ízléshez jobban simulhat, mint a nagyobb és ennél fogva merevebb üzem. A kisipar körét terjesztették még azok az iparok, amelyek éppen az utóbbi félévszázad alatt keletkeztek és speciális technikai jellegükkel a munkamegosztásnak csak nagyon kis teret engednek: a szerelő iparok. Ezek is hozzájárulnak a kisipari osztály

tovább fennmaradásához. És végül napjainkban is nem egy oly ipar alakul, amely még beláthatatlan hosszú időn át csak kézművesipari keretek közt folytatható, mert üzésénél az egyéni követelményeknek döntő szerepe van, mint a fényképészipar és a művészi iparok túlnyomó része, amelyekre még külön vissza fogunk térni.

Tartsunk futó szemlét a magyar kézműipar különböző ágai fölött és nézzük meg, hogy milyen munkakörrel képesek ezek a nemzetközi verseny mai küzdelmében fennmaradni.

A *ruházati iparban* úgyszólván a szövő- és fonóipar összessége gyáripari jellegű, de a konfekció jelentékeny részben a kézműipar kezében maradt. A gépekkel dolgozó tömegtermelő konfekció mellett, a mérték után dolgozó szabóipar nagyobb terjedelemben maradt fenn, mint a nyugati országokban és az az évtizedes hatás, amelyet éppen úgy férfi-, mint nőiszabó-iparunkra a Középeurópában minőségben vezető bécsi ipar versenye kényszerűleg gyakorolt, ezeknek az iparoknak oly magas nívót biztosított, hogy széles e világon szívesen látják a magyar szabómunkásokat. Ez iparág versenyképessége még a kisebb ipari üzemek részére is kvalitásáruban kiviteli lehetőséget is biztosít. A bőrcserzés ősi magyar mestersége ma túlnyomóan a gyáripar kezében van, azonban a debreceni tímárok termékei a falusi lakosság lábbelijének előállításánál még számottevő portéka. A cipőgyárak nap-nap után nálunk is nagyobb és nagyobb teret hódítanak el a kisipartól. A javítási munkák mellett azonban a falusi lakosság lábbelikészítését még mindig a kisiparos csizmadia és cipészek látják el túlnyomó részben, a legmagasabb igényeket pedig oly magas színvonalú luxuscipésziparunk elégíti ki – kisipari üzemekben, – amely mellé egyedül Párizs cipészipara állítható. Az ősi magyar szűcsipar még mindig megtalálja fogyasztási területét a magyar nép szebbnél-szebb népviseletében, magas technikája pedig diadalmasan állja a versenyt bármely ország iparával. A kalapkészítés nagyrészen kiesett a kisipar munkaköréből és a javítómunka mellett a gyárilag készült tompok kikészítésére szorítkozik.

A *faipar* körében megmaradt túlnyomóan kisiparnak – ideértve a kisipari műhelyekből alakult középipart – a bútorasztalosipar. Ennek az iparágak színvonala fölényes versenyre kél bármely ország iparával. Ez a mesterség példa a kézművesipar exportlehetőségeire is és hogy egyes kiváló mestereink termékei berlini palotákat ékesítenek, bizonyítja, hogy észszerű nemzetközi gazdasági viszonyok mellett asztalosaink exportlehetőségei fokozódnának. A kárpitosisipar túlnyomó nagy részben kézművesipari keretek közt mozog, teljesítménye méltó ahhoz az asztalosiparhoz, amelytől a lakberendezések terén elválaszthatatlan. Az asztalosipar gyári termelésében természetesen gyakran látjuk a bútorkészítő-üzemek része gyanánt szerepelni a kárpitosisüzemeket és ez talán az egyet-

len téveszteség, amelyet a gyáriparral szemben regisztrálnia kell. Az épületasztalosipar, a parkettkészítés nagyrésze gyári jellegű. Az esztergályosipar legtöbbször az asztalosipar kisegítője gyanánt jelentkezik, hisz nap-nap után csökken a rokkák száma, amelyeknek előállításuk egyik legjelentősebb munkaköre volt, és a szivar, a cigaretta visszaszorítja a pipát, amelynek szárát esztergályosaink készítették, osztoznak ebben a tájékepipametszők sorsában, akik a dohányzás magyar találmányú legnevesebb rekvizitumait az iparművészettel határos tökéletességgel készítették.

A magyar *kocsigyártás* ősi mestersége minőség szempontjából fogalom volt. A Höffer-nemzetség különféle gyártmányai éppoly keresettek voltak Angliában, mint mindenütt, ahol a különböző udvarok díszhintáinak beszerzéséről volt szó. Az automobil versenye a kocsigyártó iparnak új irányt szabott és a kisipari üzemek mindinkább átengedik a teret a karosszériagyártás terén a gyári jellegű termelésnek.

Alig van iparcsoport, amelynek struktúráját a kapitalisztikus termelési rend annyira megváltoztatta volna, mint a *fémiparét*. A lakatos ma legkevésbé készíti azokat a cikkeket, amelyekről nevét nyerte, ma leginkább csak javító és szerelő munkát végez, de megmaradt műipari tevékenysége, amelyről iparművészetünk körében emlékezünk meg. A kovács ma nem csinál patkót, sem szeget. Ez éppúgy, mint a lakat, ajtó-, ablakveret nagy vállalatok üzeméből kerül ki; de Magyarországon még mezőgazdasági jellegénél fogva vidéken még fennmarad a lópatkoló kovács. Az órásiipar csak javításokkal foglalkozik, míg a nemesfémipar nagyrészt kisipari keretekben végzi magas minőségű munkáját. A bádogosmunkák közül a bádogedények, stb. gyárilag állítatnak elő, azonban megmaradt a kisipar keretében az épületbádogos munka javarésze, amelyhez hozzásegődött a gáz- és vízvezetékcsatlakozás. *Az építőiparok* általában – bármennyire is átalakultak módszereik a beton kiterjedt alkalmazásával – megtartották kézműipari jellegüket és itt a tőke versenye az összes iparágakat magában egyesítő nagyvállalkozásban talál érvényesülést, amely a szakiparoknak éppoly kellemetlen konkurrens, mint más iparágaknál a gyár.

Az élelmiszeriparok közül a malomipar és a sörgyártás túlnyomólag gyáripari jellegűek. A hentesipar leghíresebb magyar specialitását, a szalámit, ma már kizárólag gyárakban állítják elő; egyébiránt ez az iparág megtartotta kézművesjellegét csakúgy, mint a mézárasmesterség. A pékek a kenyérgyárak konkurrenciáját nyögik, de a világhírű magyar lisztből készült páratlan kissütemények leginkább kisipari műhelyekben készülnek. A cukrászmesterség oly magas színvonalon áll, mint kevés helyen Európában, amit nem utolsó helyen *Gerbeaud Emil* párját ritkító zsenijének kell tulajdonítanunk. De ez az iparág is elvesztette

munkaköréből a csokoládé-, cukorka-, keksz- és szárazsüteménygyártást, amelyek éppúgy gyáripari készítmények, mint a mézeskalács túlnyomó része és a gyümölcskonzervek. Vendéglősiparunk legjelentősebb üzemei sem haladják túl a középipar kereteit. A magyar konyha kifinomítása és világhírnévre emelése terén különösen nagy érdemeket szereztek jelesebbnél jelesebb vendéglőseink. A magyar kávéipar Budapest és a magyar városok jellegzetessége és a magyar iparosok Kelet ez intézményének nyugati kultúrnívót adtak.

A magyar hangszeripar világhírnek örvend és a speciális magyar hangszer, a cimbalom készítésén kívül a magyar mesterhegedűknek épp úgy keletje van Amerikában, mint az európai kultúrállamokban.

Nyomdaiparunkban a nagyipari műintézetek mellett középipari és kisipari jellegű officinák, különösen a minőségi munka előállításánál jelentős szerepet játszanak és van köztük egy, a Kner-féle gyomai műhely, amely a világ legjobb nyomdáinak sorában foglalhat helyet.

Az állam a kézművesipar védelmét, mint mindenütt, nálunk is fontos feladatának tartja. E célt szolgálja az ipari szervezetek megteremtése, az iparnak hitellel való ellátása, szövetkezetek támogatása és főleg az iparosképzés fejlesztése. E téren a magyar állam tudatában volt kötelességének. A kötelező tanonciskolázást nemcsak kimondta, hanem az 1884-es ipartörvénnyel Európában elsőnek meg is valósította.

Első helyen kellett volna említenünk e gondolatkörben az iparművészeti iskolát, amelynek célja, csakúgy mint az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumé, mindenekelőtt az, hogy a kézműiparnak művészi irányban való fejlődését előmozdítsa, hogy a benne rejlő nagy minőségbeli tulajdonságokat felhasználva, iparművészetünk fejlődésének biztos bázisul szolgálhasson. Hogy ez a törekvés mennyire helytálló, bizonyítja a magyar iparművészet modern fejlődése, amelynek színvonala nem marad a nyugati államokéi mögött, megtartva azonban a Kelet és Nyugat határán kialakult gazdag népművészeti hagyományokat.

A művészi stílusok, a művészi áramlatok az európai nemzetek kultúrájának közös jellegzetessége. Lehet, hogy egy-két évtizeddel később, de mindig elérkeznek az európai kultúrközösség minden részébe azok az eszmehullámok, amelyek az egyes művészeti irányok kialakulásának jellegét adják. E kozmopolita tendenciák mellett azonban éreztetik hatásukat a nemzeti tradíciókban gyökeredző, vagy a föld, az éghajlat és az emberek együttes hatásából kiforró népi jellegzetességek. A magyar iparművészet jellege is ezekből a tényezőkből tevődik össze. A múlt század közepén kialakult neobarokkot követő szomorú korszak éppúgy jellemzi a magyar műipari termékeket, mint bármely más európai államét. A történelmi stílusok lélek nélküli utánzása nálunk is, mint a szomszédos Bécsben, az úgynevezett Makartstílus léha bujaságában érte el kicsúcsosó-

dását, amikor szinte fájdalmasan érint egyes ipartermékek technikai fölénye a művészi tartalom teljes hiánya mellett és mint mindenütt másutt, nálunk is jelentkezett az egészséges reakció, amely a szecesszió kezdeti negatívumán keresztül mind határozottabb lépésekkel halad a modern iparművészeti irányok pozitívuma felé, amelynek legjellegzetesebb törekvése az iparművészetnek minden más művészetnél elengedhetetlenebb kötelessége: az élethez, a gyakorlati célkitűzésekhez való alkalmazkodás.

A lakberendezés művészetének már a Kossuth Lajos által szervezett iparműkiállításokon is hely jutott. Jelentésében áradozó szavakkal emlékezik meg Steindl Ferenc asztalos munkáiról, amelyek az empire-hatású táblalíróstílus elsősorú kivitelű becsületos termékei. Becsületos a jelző, amelyet e kor munkáira legjobban alkalmazhatunk; hogy többet nem nyújtott a pesti mester: korának hibája, hogy megütötte ezt a magas mértéket: jeles tudásának bizonyítéka. Ugyanez áll a múlt század második felének mestereiről. Hogy egy Mahunka Imre, Michl Alajos, König Izidor asztalosműhelyéből és egy Krámer Sámuel kárpitos kezei alól csak elmúlt századok stílusának utánzatai kerültek ki, az nem e kiváló mesterek rovására írható, hanem a kor ízlésének meddő tévelygésére. És e gárda utolsó és legkiválóbb tagja, Thék Endre, bebizonyította, hogy a modern művészi irányok iránt is bír fogékonysággal és szebbnél-szebb modern bútorok hagyták el, bár gyári arányú, de a legszebb kézművesipari erényekkel ékes műhelyét. Bútortervezőink a millenniumon még túlnyomólag a történelmi stílusokban dolgoztak. Schickedanz Albert gótikus bútorai, Hirschler Mór (aki azóta megmutatta, hogy modernt és önállót is tud alkotni) francia szekrényei tetszést aratnak, Alpár Ignác román stílusban tervezi a király-szobákat. De már polgárjogot nyernek Faragó Ödön bútorai, amelyek ízléssel és találékonysággal alkalmazzák a magyar motívumokat. De nála már nem a történelmi stílusokban elgondolt és csak magyaros *ornamentikával* felcifrázott bútorokkal állunk szemben, hanem művészeti szempontból legjelentősebb darabjainál már a „stílbútorok” tudatos negációjával; már megjelent nálunk is a „*modern style*”, a *szecesszió*, az eklektizmus helyett a teremtés. Ebben az irányban, amelynek tulajdonképpen úttörője nálunk Lechner Ödön, majdnem mindig összeforr a magyarosságra való törekvés az új formák keresésével. A modern magyar festők legnagyobbika, Rippl-Rónai József is ebben az irányban oldja meg az Andrassy-palota bútorait, Horti Pál világszerte sikereket arat magyar szecessziójával. További lépés Falus Elek finom ízlésű munkássága. Vágó József Ostrom-utcai villájának berendezésében már a legújabb irányok útját mutatja, a magyaros ornamentika dús változataiban.

A magyar nemzeti célkitűzésnek új irányt szabott Kozma Lajos munkássága, ő a felsőmagyarországi barokkból indul ki, amelybe belevitte

ÚJABB MAGYAR IPARMŰVÉS ZET I.

Beck Ö. Fülöp:
Petőfi-plakett

Reményi József:
Kalotaszeg

Telcs Ede: Angaság

Pátzay Pál:
Ady Endre
emlékérem
háttalja

Beck Ö. Fülöp: Mikos-érem

ÚJABB MAGYAR IPARMŰVÉS ZET II.

A pécsi Zsolnay-gyárban készült ezín-vázák

*Ebédlőszoba dísz-szekerénye.
Kozma Lajos terve.*

*A királyi palota kovácsolt vaskapuja.
Jungfer Gyula munkája*

a magyar népművészet minden gazdagságát. Ezt a kincsesbányát alig ismeri úgy valaki, mint ő, de nincs senki, aki ennek szellemét úgy lelkébe olvasztotta volna, mint Kozma Lajos. Fokozatos fejlődésében ornamentikájának bujasága leegyszerűsödik, formatökéletessége jobban érvényesül, de azért művészetének megmaradt mindig nemzeti vonása, amely törekvésnek az iparművészet terén legmaradandóbb emlékei az ő alkotásai. Az ifjabb generáció közül az ő nyomdokait követik Gróf József, Dankó Ödön és Kaesz Gyula, aki mint az Országos Iparművészeti Iskola tanára, ennek az iránynak szerez érvényt az eljövendő generációnál.

A kerámiában a habán fazekasok hagyománya az erdélyi szgraffitó edények, a székely bokályok tradíciója a magyar népművészet legjelesebb produktumait eredményezte és régi fazekasmestereink munkái között a változatosság széles skáláját hozta létre. Ennek a népművészeti kerámiának egyik utolsó és legjelesebb képviselője a mezőtúri fazekasmester Badar Balázs, akinek kivitelben és ízlésben egyaránt jeles munkái Európaszerte elismerést szereztek a magyar népipar részére. A régi magyar manufaktúrák Holics, Tata, Stomfa, Buda, Pápa termékei megbecsült kincsei az európai műgyűjteményeknek. Ez utóbbi üzemnek utolsó bérlője, Fischer Móric, 1839-ben megalapítja a herendi porcellángyárat, amely a régi kínai porcellánok tökéletes imitációján kívül a régi bécsi és meissenai manufaktúrák produktumaival egyenlő értékű munkákat készít. Új életet vitt ebbe a régi üzembe az alapító unokája, Farkasházy Jenő, akinek fölényes technikai tudása és művészete szabta meg a gyár utolsó negyedszázadának irányát.

Kossuth Lajos agitációja vetette meg annak a gyárnak az alapját, amelynek későbbi tulajdonosa a legnagyobb magyar keramikus, Zsolnay Vilmos, világszerte talán a legnagyobb dicsőséget szerezte a magyar iparművészetnek. Az 1878. évi párizsi világkiállítástól kezdve napjainkig a Zsolnay-majolikák szakadatlan diadalútban járnak be széles e világot. A nyolcvanas évek elefántcsontszínű edényei csakhamar helyet adnak a csodálatos eozinedényeknek, amelyeket Zsolnay 1893-ban talált fel. Ezzel a találmányával, amelyet megszámlálhatatlan változatában fejleszt tovább, Zsolnay neve az angol Minton és a francia Deck egyenrangú társává lett és legtöbbször magyaros díszítésű, tárgyú díszedényei, szobrai, csakúgy, mint építési kerámiái a magyar iparművészet legnagyobb dicsőségei. Ligeti Miklós, Margó Ede, Jákó Géza, Zilzer Hajnalka, Gorka Géza kekerámiái részben belekapcsolódnak a Zsolnay-gyár munkásságába, részben pedig önállóan készítették finom ízlésű darabjaikat.

A magyar népművészet folytatója gyanánt látjuk legutóbbi kiállításainkon a hódmezővásárhelyi művészek cserepeit és a magyar népművészetből merített a legutóbbi idők legkiválóbb magyar keramikusa, Gádor István, aki szellemes, néha groteszk, de mindig makulátlan ízlésű és for-

mában, mint díszítésben egyaránt tökéletes munkáit fölényes technikai tudással valósította meg.

Az üvegfestés terén Róth Miksa művei a legjobbak közé tartoznak, Sovánka István tökéletes műszaki készségével készült munkái utóbb művészi szempontból is a legmagasabb követelményeknek megfelelnek. A márványfaragás iparművészeti megoldását Seenger Béla kísérte meg sikerrel.

A fémművesség körében a régi magyar vasművesek legszebb munkáival egyenrangú, sőt ezeket úgy technikai kivitelben, mind művészi elgondolásban túlhaladó munkákat alkotott Jungfer Gyula. Nagy lekésésével a múlt századvég legszebb épületein sikerült a művészietlen vasöntvényeket művészi tökélyű kovácsolt vasmunkáival kiszorítania, amelyek iparművészeti termékeink legjava közé tartoznak. Tanítványai közül egyik sem közelíti meg mesterét, de neki köszönhető a magyar vasművesség átlagos magas színvonala és hatásának tudható be, hogy az újabban nagy megbecsülésnek örvendő párizsi vasművesek élén, akik munkájukkal a legmodernebb iparművészeti irányt szolgálják, két fiatal magyar mester: Kiss Pál és Szabó György áll.

Az iparművészet fémipari ágának egyik legnemesebb hajtása, a modern éremművészet terén Magyarország jelesebbnél jelesebb művészekkel dicsekedhetik. Az első köztük Beck ö. Fülöp, aki a francia és európai éremművészet újjáteremtőitől tanulta ízlésének könnyed biztonságát, de a maga művészi lelkéből adta hozzá a leegyszerűsített formáknak izmos meglátását és az éremművész legfontosabb tulajdonságát, a meghatározott felületen való komponálás összehasonlíthatatlan tudását. Egész más irányt követ Teles Ede, aki a naturalista ábrázolás mintás példáit adta arcképlakettjeiben; Femes-Beck Vilmos rövid életének termékei a régi renaissance-érmek értékeire emlékeztető kvalitásokat mutatnak, Murányi Gyula a plakettjeire mintázott kiváló férfiak iránti tiszteletének témájába való igaz elmélyüléssel adott kifejezést, Berán Lajos plakettjein az emberi test szépségeinek hódol, Reményi József kiemelve a patetikust, a karakterisztikust, a megkapót, a tökéletesen megkomponált szebbnél-szebb plakettek egész sorozatát készítette, Ferenczy Béni és Páczay Pál pedig az öntött plakettek minden szépségét mutatták be műveikben.

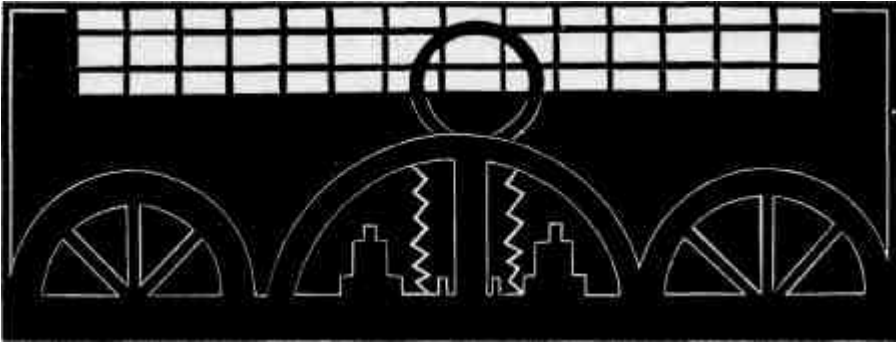
A sokszorosító művészetek közül figyelmen kívül hagyva a szorosan vett könyvművészetet, meg kell emlékeznünk jeles modern fotográfusainkról. *Székel*y Aladár úttörő munkát végzett jellemtanulmányzámba menő portréi; méltón sorakoznak hozzá: Pécsi József, aki magas artisztikumú arcképei mellett kísérletet tett, és sikerrel, a fotográfiának a reklámban való alkalmazásával, Rónay Dénes biztos ízléssel készült felvételeivel, Balogh Rudolf remek tájképeivel és zsánereképeivel, a Párizsban élő Landau Erzsébet a lelket visszatükröző képmásaival, és különösen

Kertész Andor, aki a legmodernebb irányok művészi problémáit oldja meg nagy sikerrel. A könyvkötészet terén a kolozsvári, debreceni, nagyszombati nemes tradíciókat kegyelettel és eredménnyel folytatták a múlt század végén Dochnál, majd a debreceni Dávidházy-család tagjai. Az utolsó könyvkötő Dávidházy Kálmán, nagy szeretettel és hozzáértéssel kereste fel a modern iparművészeti irányok útjait jeles munkái készítésénél. A század elején Budapestnek legkiválóbb könyvkötője volt Gottermayer Nándor, akinek díszkötései épp oly kiváló termékei a magyar iparművészeknek, mint amilyen kitűnő produktumai a tömeggyártó iparnak kiadói kötése. A legújabb idők legjelesebb könyvkötője Kner Erzsébet, akinek munkáiban a tökéletes műszaki kivitel egyesül a modern művészi tervezéssel.

Az ipar és kereskedelem szolgálatába állítják művészetüket azok a grafikusok, akik az utca képtárának kincseit, a plakátokat teremtik meg. Ugyanazok ők, akik a modern kereskedelem és ipar tárgyait tetszetős köntösbe bujtatják és a modern gazdasági élet propagandájának művészi mezt adnak. Az erőteljes duzzadó Biró Mihály, a gráciájával megnyerő Vadász Miklós, a leegyszerűsített formák és színek kitűnő mestere Berény Róbert, az eleganciájával kaptiváló Faragó Géza, a színek harmóniájában jeleskedő Falus Elek, a komoly formai és színbeli megoldások mestere Bortnyik Sándor, a kimeríthetetlen fantáziájú Dankó Ödön, a kifinomult ízlés és tudás művésze Végh Gusztáv, a szín és forma szerelmes játékosa Csabai Ékes Lajos, Kner Albert, Gara Arnold, Kassák Lajos, Jeges Ernő, Fiora Margit, Molnár C. Pál, Kozma Lajos, aki a plakátban is éppoly értékeset alkot, mint bútorokban és építészetben, mind megannyi mester, akinek művészetét, nem felemlíteni, hanem méltatni kellene, mert széles e világon nincs oly grafikusgárda, amely fantáziában, tudásban, ízlésbeli biztonságban felvehetne vele a versenyt.

A huszadik század gyermekének életében annál nagyobb szerepe van az iparművészetnek, mennél jobban összeforrasztja életünk minden mozzanatát a szép kultuszával. A magyar iparművészet teljesítménye is jogot ad ennek a nemzetnek arra, hogy az európai civilizáció faktorai közé számítsák.

MAGYAR PÁL: A MAGYAR IPAR KÜLFÖLDI VONATKOZÁSAI

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös vámterületű gazdasági szervezetébe beilleszkedő magyar ipar nem rendelkezett kedvező termelési feltételekkel. Annak dacára, hogy Magyarország természeti kincsei bőségesen szolgáltaták a legtöbb iparág nyersanyagát, a Monarchia gazdaságpolitikája útját állta egy erőteljesebb magyar ipar kifejlődésének. Az az elv érvényesült, hogy Magyarország agrár-jellegének megfelelően éljelmezze olcsón a Monarchia lakosságát és vásárolja iparszükségletét a Monarchia másik fejlettebb iparú országától. Ez az elhelyezkedés természetesen megnehezített minden iparosításra irányuló mozgalmat és annak dacára, hogy már Kossuth Lajos, a magyar nemzet lánglelkű apostola, ki gazdasági kérdések iránt óriási érzékkel bírt, megállapította, hogy „az ipar fejlesztése hazánknak legsürgősebb, legégetőbb szükségei közé tartozik, még pedig nemcsak általában a közjólét, hanem különösképp még magának mezőgazdaságunknak érdekében is”, a magyar ipari mozgalom csak lassú lépésekben haladhatott előre.

Nem csoda ily körülmények között, ha Európa gazdasági közvéleménye előtt Magyarország hosszú évtizedeken át csak mint mezőgazdasági állam szerepelt, melynek a külföldi iparral való vonatkozásai legfeljebb mint nyersanyag-szállító országnak jöttek figyelembe, de ipari termelvényeit illetően az ismeretlenség homálya vette körül. Ha azonban a magyar ipar fejlődését figyelemmel kísérjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar ipari termelésnek e hátraszorítottsága nemcsak a magyar gyakorlati gazdasági tényezők mindenkori intencióinak nem felelt meg,

hanem a tényleges állapot is kedvezőbb volt. Ellenben, amiként külpolitikai vonatkozásban lépten-nyomon elsikkadt a külföld felé Magyarország önállósága, úgy a magyar ipari termelés szempontjából is sok esetben a külföldre kikerült magyar áru bécsi kereskedő-kezeken keresztül érte el fogyasztó piacát és természetesen osztrák áruként szerepelt. Sőt tény az is, hogy amikor az industrializálási folyamat európaszerte az ipari kiállítások intézményét előtérbe állította, az első kiállításokon résztvevő magyar gyáripari vállalkozásokat osztrák cégekként szerepeltették. A helyzet felismerése a magyar ipari tényezőket már jókorán szervezkedésre buzdította és Kossuth Lajos kezdeményezésére már 1842-ben megalakult a Magyar Iparegyesület, mely alig egy évi működés után már első ipari kiállítását is megrendezi. A Monarchia gazdasági politikája mellett természetesen a zsenge magyar ipar nagyobbarányú fejlődése nem volt elképzelhető és ha figyelembe vesszük, hogy kezdetben még a közszállításoknál sem részesült a kezdő hazai ipar a Monarchia fejlettebb iparú országával szemben védelemben, kellő képet alkothatunk magunknak arról, hogy mennyire magáraulva kellett a magyar iparnak a fejlődés útját kivájnia.

Hogy ennek dacára számos magyar iparág aránylag rövid idő alatt nemcsak a kezdet nehézségeit tudta leküzdeni, hanem rövidesen a külföldi piacokon is pozíciót tudott magának teremteni, élénk bizonyítéka ama állítás tarthatatlanságának, hogy a magyar népnek nincs meg az ipari termeléshez szükséges rátermettsége. Hiszen, ha igaz is, hogy több magyar iparvállalat kezdeményezője és első vezetői külföldről, főként Németországból kerültek hozzánk, tény az is, hogy túlnyomóan magyar munkáskezeket foglalkoztattak és ezeknek termelő-ügyességén múlott végeredményben gyártmányaik kiválósága. De még így is kiemelhetjük, hogy azok a magyar iparcikkek, melyek először törtek utat a művelt nyugat piaci felé, a magyar művészi ízlés és alkotóképesség dicsérői voltak. Így a magyar ötvösség remekei már a kézműipar korában is európaszerte ismeretesek voltak, a gyáripari termelés kezdetén pedig Herend porcellánjai Paris és London előkelő köreinek kedvelt cikkévé váltak, melyeket műértők is gyakran Sevres gyártmányaival egyenlő színvonalúra helyeztek. Nem kevésbé dicsérik a magyar ipar kezdeményező erejét és ízlésességét a Zsolnay-féle fayence-gyártmányok, melyek főként Parisban találtak megértő műértő közönséget. Jellemző, hogy kezdetben a gyár kivitelét kizárólag Bécsen keresztül tudta csak lebonyolítani, anélkül, hogy bécsi exporteurje magyar jellegének kidomborítását szükségesnek tartotta volna.

Nem csoda, hogy ily körülmények között Magyarországon jókorán kialakult az a mozgalom, mely a Monarchia gazdasági politikájával szemben Magyarország ipari termelésének életerejét igyekezett igazolni. Ennek a mozgalomnak annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mert

hiszen a magyar kormánykörök sem tanúsítottak mindenkor kellő megértést a magyar ipari tényezők e törekvésével szemben és csak Magyarország nagy kereskedelemügyi miniszterének, Baross Gábornak idejében részesült a magyar ipari termelés abban a figyelemben, melyet az ország gazdasági érdekei kívánatosá tesznek. A Technológiai Iparmúzeumnak 1883-ban való megalakulása, majd a Kereskedelmi Múzeumnak 1885-ben való létesülése a fontosabb külsőségei a magyar ipar fejlesztésére irányuló akcióknak. Külföldi vonatkozásban az egymást követő világkiállításokon való részvétel jellemzi a magyar iparosságnak azt a törekvését, hogy nem csupán az ország belső szükségletét igyekszik gyártmányaival ellátni, hanem produktumaira a külföldi piacok figyelmét is fel kívánja hívni.

Nem lehet csodálni, hogy az első világkiállításokon, így 1871-ben Londonban, majd 1873-ban Wienben a magyar ipar termelvényei még nem bírták ki az összehasonlítást a nyugati országokéval, de már 1878-ban Parisban szép fejlődésről tett tanúságot a magyar ipar produkciója, hogy azután 1900-ban a párisi világkiállításán olyan arányban vegyen részt, mely az egész világ előtt igazolta egy három évtizedes intenzív munka eredményeit. Ha a párisi világkiállítás statisztikai adatait megvizsgáljuk, úgy meglepetésszerűen konstatáljuk, hogy a magyar ipar ezen a világkiállításán úgy a kiállítók száma, mint pedig az igénybevett kiállítási terület szempontjából olyan pozíciót biztosított magának, mellyel a legiparosabb országok sorába küzdötte fel magát és a kiállítás vezetőségének a magyar iparral szemben kifejezésre juttatott elismerése azt igazolta, hogy nem csupán mennyiségben, hanem minőségben is oly készítményekkel jelent *meg*, mely méltóvá tette az európai nemzetek ipari versenyében való részvételre. Az 1900. évi párisi kiállítás után a világkiállítások rendezése nem folytatódott a régi tempóban és arányban és az 1904. évi st. louis-i, vagy az 1905. évi Hegei világkiállítások arányai nem közelítették meg a párisi kiállítás méreteit és a magyar ipar sem volt abban a helyzetben, hogy hasonló reprezentatív erővel vegyen részt bennük. A későbbi időszakok pedig gazdasági viszonyaikkal, majd pedig politikai válságaikkal nem voltak alkalmasak az ipari fejlődés ily bemutatására és így a háborúelőtti, vagyis a Monarchia keretébe tartozó Magyarország ipari színvonalát tényleg legjobban a párisi világkiállítás reprezentálhatta, míg a háború utáni Magyarország még nem juthatott abba a helyzetbe, hogy ipari színvonalát szemléltető módon mutathassa be Európa népeinek, hiszen Magyarország gazdasági köreinek minden erejét az összeomlás követő évtizedben, a gazdasági élet reorganizálása vette igénybe, mely munkafolyamat sokkal életbevágóbb, semhogy alkalmat nyújthatna ily ünnepségek rendezésére.

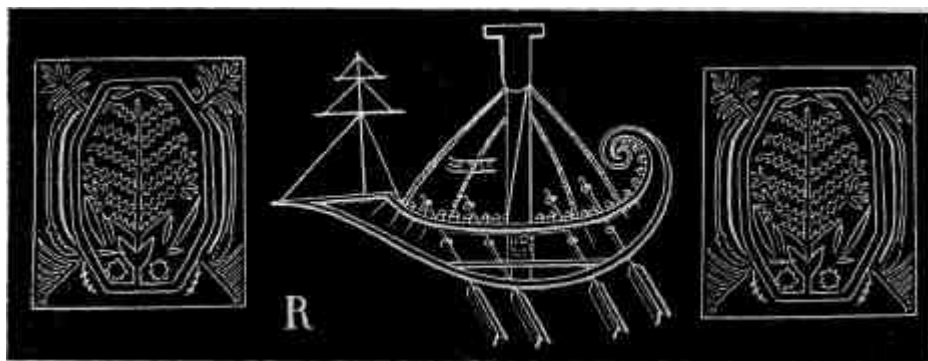
A magyar iparcikkek mindig utat tudtak törni maguknak Nyugat felé, ahol a magyar művészi ízlés érvényesülésének tere volt. Érthető

ily körülmények között, hogy a magyar képzőművészet iparszerűségi alkotásai mellett a magyar iparművészeti cikkek széles érdeklődésre tarthatnak számot és úgy a magyar művészeti szakiskolák, mint a magyar kézművesek és háziiparosok irányú produkciói széles körök tetszését tudták megnyerni. Ezen a téren mindig kiemelkedtek a Zsolnay-gyár készítményei, melynek ezüst-gyártmányai szinte állandó jellegű vevőkört tudtak maguknak a külföldön biztosítani. Korántsem szabad azonban azt hinnünk, hogy a magyar ipar érvényesülése e speciális népművészeti irányúnak tekinthető tere szorítkozott, mert hiszen a többi, par excellence gyáripari ágakban igen sok területen szintén kiváló produkált a magyar ipar. Első helyen kell megemlékeznünk a magyar nagyipar legrepresentatívabb ágának, a malomiparnak teljesítményéről. Közismert dolog, hogy a magyar búza speciális minősége módot nyújtott egy olyan malomipar kialakulására, mely nemcsak gyártmányainak különleges minőségével, hanem fejlettségével is mindenkor Európa első színvonalú iparai között foglalt helyet. A malomipar e fejlettsége nem csupán arra nyújtott alkalmat, hogy a magyar liszt «kiválóságát, mely egyfelől annak ízletességében, másfelől azonban gazdaságosságát jelentő kiadóságában nyilvánul, biztosítsa, hanem alkalmat nyújtott egy olyan fejlett malomberendezési ipar kialakulására is, mely azután módot találhatott arra, hogy a magyar gépipar teljesítőképességét e téren az ország határain túl is igazolja. Amiként azonban a malomipar révén a malomberendezés ipara magas színvonalra tudott fejlődni, úgy mezőgazdaságunk szükséglete a mezőgazdasági gépipar terén is olyan lehetőségeket nyújtott, melyeket a magyar ágilis gyáripar szintén nem hagyott kihasználatlanul. Történelmileg is érdekes, hogy Magyarországon már 1837-ben megalakult az első gépgyár (Újpesten Knutzen és Remolt), melyet több újabb alapítás követett, többek között 1845-ben a Schlick-féle öntöde, majd 1850. körül a Ganz-gyár, 1854-ben a Röck-gyár, melyek később a magyar gép- és vasipar legizmosabb képviselőivé váltak és ma is méltó reprezentánsai a magyar gépipari termelésnek.

A magyar gépipar fejlettsége ez iparágnak az ország határain túl is nagy tekintélyt biztosított és péld. a Ganz-gyár speciális hengershékeivel nemcsak a magyar malomiparnak minden más országot meghaladó színvonalra való fejlesztéséhez járult hozzá, hanem e gyártmányaival úgyszólván a világ minden táján pozíciót teremtett a magyar iparnak. Ugyane gyár keményöntvényű vasúti kerekeivel úttörő volt a vasúti kocsi-gyártás tökéletesítése terén, és vasúti kerekei nemcsak Európa, hanem Amerika ezirányú szükségletének fedezésénél is fontos faktorrá váltak. Hogy pedig a vaggongyártás terén milyen magas színvonalon áll a magyar ipar, jellemzésül kiemeljük, hogy az első Pullmann-kocsi Európában a budapesti Ganz-gyárban készült. Nem kevésbé kedvező képet nyerünk a magyar mezőgazdasági gépipar expanzivitásáról, ha Magyarország leg-

jelentősebb mezőgazdasági gépgyárának, a budapesti Magy. Kir. Állami Gépgyárnak fejlődését kísérjük figyelemmel. E több mint fél század óta működő gépgyár elsősorban a magyar mezőgazdaság céljaira szükséges gépek gyártását tette feladatává, gyártmányainak kiválósága azonban rövidesen utat tört magának az ország határain kívül és nemcsak a Balkán és keleti államok mezőgazdái vették szívesen a magyar mezőgazdasági gépeket, hanem Spanyolország és Franciaország is jó piacává vált e gépeknek, melyek hírneve egyébként Ázsiában és Afrikában is piacot biztosított részükre. Ama iparágak sorában, melyek Európaszerte megbecsülést szerezhettek a magyar iparnak, előkelő helyet foglalt el a villamosági ipar is és az eredetileg a Ganz-gyár szakosztályaként működött Ganz-féle Villamosági vállalat elektromos berendezései kiválóságuknál fogva rövidesen világszerte ismertekké és kedveltekké váltak. Ez iparág teljesítőképességét talán legjobban jellemezhetjük, ha megemlítjük, hogy Róma, Bécs, Buenos Ayres és Melbourne villanyerő-központjain kívül egész sora a külföldi városoknak építtette a Ganz-vállalat útján erőközpontját.

Ez ismertetés keretében csak röviden lehetett reámutatni azokra a teljesítményekre, melyeket – mint bevezetésünkben kifejtettük – a gazdaságpolitikailag kedvezőtlen elbánásban részesülő magyar ipar az európai és világkultúra fejlődése érdekében nyújthatott. Élénk dokumentumai ezek annak, hogy a magyar nép munkaakarata és képessége kedvezőtlen körülmények között is utat tör magának, amit azonban még élénkebben igazol az a sziszifuszi munka, melyet a magyar gazdasági tényezők az összeomlás követő években a gazdasági élet reorganizációja érdekében kifejtettek. Bizonyos, hogy a lefolyt időszak alatt ezt az óriási munkát nem sikerült még befejezni, de kétségtelen az is, hogy ez időszak eredményeiben is minden tárgyilagos bíró bizonyosságát láthatja annak, hogy Magyarország minden erejével közreműködik azon, hogy Európa egeről a háború nyomán keletkezett súlyos gazdasági viszonyok okozta sötét felhők eltűnjenek.

SZTERÉNYI JÓZSEF BÁRÓ: MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI KERESKEDELME

gy ország gazdasági életének tükörképe a nemzetközi forgalomban való elhelyezkedése. Ennek egyik lényeges részlete külkereskedelmi forgalma, mely termelésével egybevetve, egyúttal az ország fogyasztásának és fogyasztóképességének képét is megadja. Ez az elhelyezkedés azonban a maga valóságában nem ítélnél meg két-három év adatainak esetleg véletlen alakulásából, hosszabb idő adatai szükségesek hozzá, úgy vagyunk ezzel, mint a vízierő megítélésével. Időjárás és más természeti viszonyok befolyásolják azt a percenkénti víztömeg- és erőalakulást, mely a számítás alapja. A nemzetközi forgalomban való elhelyezkedés és különösen a külkereskedelem alakulása annyi mindenféle gazdasági tényezőtől függ – különösen egy túlnyomóan agrárországra nézve, mint aminő Magyarország, – hogy azokból megbízható következtetéseket csak hosszabb időszakok változó viszonyainak egybevetéséből lehet levonni. Ezért nem vehetjük alapul Magyarország külkereskedelmének ismertetésénél csak az utóbbi két-három év adatait, hanem vissza kell nyúlnunk a háború előtti normális időkre. A két korszaknak egybevetése fog azután hozzávetőleg tiszta képet nyújtani. Ami időbelileg a kettő közé esik, nem vehető figyelembe, ezek rendkívüli idők voltak.

Magyarország külkereskedelmi forgalmában természetesen az ország gazdasági jellege érvényesül. Kivételében a mezőgazdaság terményei és a mezőgazdasággal kapcsolatos gyártmányok, behozatalában az ipari nyersanyagok, fél- és egész gyártmányok vannak túlsúlyban. Közös

vonása ezután az összes európai államokkal a kizárólag tengerentúli termények behozatala. A háború előtti és a háború utáni nemzetközi forgalmában van azonban egy döntően lényeges eltérés, mely az utóbbinak megítélésénél nem hagyható figyelmen kívül: a háború végéig Ausztriával fennállott vámterületi közösség, illetőleg vámunió. Ennek következménye volt, hogy a régi osztrák-magyar monarchia kebelén belül bonyolódott le a két állam gazdasági forgalmának 70-80%-a és nem volt más két ország a világon, melyek ehhez hasonló módon lettek volna gazdaságilag egymáshoz fűzve és gazdasági forgalmat ilyen arányban bonyolítottak volna le össztermelésükhöz viszonyítva egymással. Az 1913. évben például Magyarország összes kivitelének értékben 72.55%-a ment Ausztriába, 3.17% Boszniába és Hercegovinába, tehát a monarchián belül maradt 75.72% és csak 24.28%-a maradt egyéb államok részére. Ausztria kivitele Magyarországra nem sokkal tér el ettől, sőt még ennél is valamivel magasabb. Ha ennek kapcsán a többi kiviteli relációt nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy utóbbiból esett Németországra 6.41%, Angliára 3.47%, Olaszországra 2.14%, Romániára 1.70%, Törökországra 1.48%, Brit-Indiára 1.23%, Franciaországra 1.14%, Szerbiára 0.99%, míg az összesen 1.904,766.108 aranykoronát tevő kivitelnek többi részéből már nem részesedik egyetlen ország sem 1%-ot megközelítő mértékben. Az egész magyar kivitelből pedig esett európai országokra 95.78%, a többi világrészre pedig 4.22%. Ez az utóbbi mennyiség azután világrészek szerint úgy oszlik meg, hogy Ázsiára esik abból 2.33-, Amerikára 0.99-, Afrikára 0.86 – és Ausztráliára 0.04%.

Nem annyira változatos származási országok tekintetében a 2.095,335.649 aranykoronát kitett behozatal képe. Ausztrián kívül ennek főbb országai: Németország, mely különösen vegyészeti, gép- és textiliparával vett abban jelentékeny részt; Angolország, mely gép- és textiliparával szerepel, Olaszország déligyümölcsével, friss virágaival és különböző magvakkal, nyers kenderrel, friss gyümölcsökkel és kénnel osztozkodott.

Árúnemek szerint vizsgálva a magyar külkereskedelmi forgalmat, a kivitel képe a következő:

Első helyen állanak a gabona, hüvelyesek és liszt 569,816.000 koronával, tehát az összes kivitel 29.91%-aj ezt követi a vágó-, ígás- és más állatok 362,390.000 koronával, 7.54%-a; különböző faanyagok 133,016.000 koronával, 6.08%; cukor 107,955.000 koronával, 5.66%; gyümölcs, főzelék, gyümölcsárúk 107,781.000 koronával, 5.65%; italok (különösen bor) 70,707.000 koronával, 3.71%; dohány 22,621.000 koronával, 1.18. Ezek voltak a főbb mezőgazdasági kiviteli cikkek, míg az ipari kivitelben jelentősebb tényezők gyanánt szerepeltek: vas- és gépipar együttesen 72,981.000 koronával, a bőr és bőrárúk 41,406.000 koronával,

selyem 34,953.000 koronával, len-, kender- és jutaárúk 30,619.000 koronával, vegyészeti cikkek 28,196.000 koronával és faárúk 20,779.000 koronával. Az ennél kisebb kivittelt mellőzzük, mert nem lehet célunk részletes áruforgalmi statisztikát adnunk, csak Magyarországnak jellegzetes külkereskedelmi forgalmára kívánunk szorítkozni. A behozatalnál mindössze négy csoportra szorítkozunk, mint amelyek megadják annak teljes jellegét: a textilárúk 478,845.000 koronával csaknem eléri az ország összes gabona- és liszt kivitelét, a vas- és gépipar 308,419.000 koronával majdnem az egész állatkivittelt, a bőrárúk 139,866.000 koronával az állati termékekét, míg a szénbehozatal 136,690.000 koronával meghaladja az egész fakivittelt. A 2,075,336.000 korona behozatali összegből 1,063,820.000 korona egyedül erre a négy csoportra esik.

A háború előtti Magyarország nemzetközi kereskedelmi vonatkozásaiban három irány dominált. Az egyik az osztrák piac volt. Ez vámterületi közösségnél természetes jelenség. A másik törekvés volt, az agrártermelés fölöslegével a nyugati államok felé törekedni. Ez a törekvés sikerült is, különösen Németországot és részben, a magyar cukorral és liszttel Angliát illetőleg. A harmadik területet a dunai országok képezték. Ez utóbbi eltérőleg az előbbiektől ipari jellegű volt kivittelésben és mezőgazdasági behozatalában. Ez visszanyúlik a korai századokig, midőn a magyar kereskedelem domináló szereppel bírt a Balkánon egészen Kis-Ázsiáig. Azonfölül, hogy a vasutak előtti időkben Magyarország volt az átvonuló vonala a nyugati kereskedelemnek a Balkán felé. Sajnos, ezt a kereskedelmi vonatkozást károsan befolyásolta a volt osztrák-magyar monarchia Balkánpolitikája.

Elhibázott politika volt, melynek nem tudta a két ország gazdasági politikáját szolgálatába állítani, sőt ellenkezőleg, éppen ezzel segítette politikai érdekeinek lerontását. Nem magyar érdekért. Amint a régi monarchia külpolitikájában magyar érdekek soha sem szerepeltek. Magyarországnak csak gazdasági érdekei lehettek a dunai államokban, de az elhibázott külpolitika következtében és részben a Balkánállamok gazdasági érdekeinek meg nem értése miatt nem tudta maradandóan azokat az országokat gazdaságilag magához kapcsolni és így mindinkább tért vesztett ott. Volt idő, a nyolcvanas években, amikor Szerbia, Románia és Bulgária külkereskedelmi forgalmában Magyarország vezető szerepet vitt.

Ez volt Magyarország nemzetközi kereskedelmének iránya és elhelyezkedése a háború előtt. Lássuk most már annak helyzetét a háború után. Követjük ebben is a háború előtti viszonyok ismertetésének rendszerét.

Dacára az ország területe több mint kétharmada elvesztésének, gaz-

dasági jellege főbb vonásaiban ugyanaz maradt, túlnyomóan agrárország, kivitelében agrár-, behozatalában ipari érdekekkel. Az osztrák-magyar monarchia felbomlása következtében megszűnván az addigi vámunió, illetve gazdasági közösség, alaposan meg kell változnia Magyarország érzébbeni viszonyainak is. Gazdasági berendezését vám- és kereskedelem-politikai önállóságában kellett eszközölnie. Lényegében azonban elhelyezkedése a nemzetközi forgalomban nem sokat változott. Domináló maradt gazdasági kapcsolata a régi gazdasági szövetségeseivel, Ausztriával és az abból kialakult Csehszlovákiával, a behozatalnak 1926-ban 44.27-, 1927-ben 42.20%-ával, a kivitelben 56.69-, illetve 54.33% -ával és ha más országokkal javultak is kapcsolatának számarányai, úgy az túlnyomóan látszólagos javulás csak, mert régebben, a vámunió idején Ausztria és különösen Bécs éppen úgy szerepelt a magyar kivitelben közvetítőként, miképpen a magyar behozatalban különösen Németország iparát közvetítette. Az osztrák behozatal és kivitel egy része ily közvetítés eredménye volt. Ez természetesen most elesik, most közvetlenek a kapcsolatok és ez a számarányokban kifejezésre is jut. Lehetetlen például másra magyarázni a háború előtti 6.41 %-os német kiviteli arányszámnak most 12.90-, illetve 13.25 %-ba való emelkedését, mikor a gazdasági kapcsolat valóságban ma sokkal kisebb Magyar- és Németország között, mint akkor volt. Ugyanílyan emelkedést mutatnak az Olaszországgal való arányszámok is, 2.14%-ról az 1926-ban 4.62-, 1927-ben 4.66 %-ra növekedve a behozatalban és 6.66-, illetve 3.73%-ra a kivitelben. Ez már inkább lehet új kapcsolatok eredménye, annál az örvendetesen kialakult baráti viszonynál fogva, mely Olasz- és Magyarország között fennáll, mely természetesen kihatásaiban is jelentkezik. Lényeges javulás mutatkozik a közvetlen háború utáni viszonyokhoz képest a szomszédos déli és keleti államokkal is, Romániával a behozatalnál 8.11-, illetve 7.22%-kai, a kivitelben 3.96-, illetve 4.47%-kai, Jugoszláviával a behozatalban 3.51-, illetve 4.27%-kai, a kivitelben pedig 5.46-, illetve 5.16%-kal. A százalékos arányszám általában csaknem minden országgal szemben emelkedik és minthogy végeredményében maguk a gazdasági kapcsolatok nem növekedtek, ez tényleg csak az Ausztriával való gazdasági közösség megszűnésének és a kereskedelem közvetlenségének következménye gyanánt veendő. Eltekintve az ország területének megcsonkításából és ezzel nyersanyagai nagyrésze elvételéből származó jelenségektől, Csonkamagyarország külkereskedelmének jellege – mint már említettük – azonos maradt a háború előtti Magyarországgal.

Behozatalában a fától és vasércről eltekintve, melyek a régi magyar területekről hozatnak be, szigorúan ipari, vagy fél- vagy egész gyártmányok. A behozatalban első helyen áll a nyers és megmunkált fa, 1926-ban 108-, 1927-ben 130 millió pengővel, az összbehozatal 11.35-, illetve

11.41%-ával. A vasérc kisebb mennyiséggel szerepel, mindössze 6.5-, illetve 7.3 millióval 0.70, illetve 0.63%-kai. A régi fát és vasércet exportáló országból importáló ország lett, egyike a legkülönösebb jelenségeknek. Miképen a régi Magyarországon, most is textil-, vas- és gépipar dominálnak a behozatalban, azok nyersanyagait nem számítva, melyek a magyar ipar feldolgozása alá kerülnek és erre a célra importáltaknak, a textilipar 952-, illetve 1,146.7 millió pengő összbehozatalban 233.7-, illetve 273.5 millióval, 24.9-, illetve 23.8%-kai, a vas- és gépipar pedig 79.2-, illetve 102.6 millióval és 8.37-, illetve 8.92%-kai képviselve.

Az ország kivitelében ugyancsak ugyanaz a kép nagyjában, mint a háború előtt. Most is a gabona, liszt és hüvelyesek, élő állatok és állati termények vezetnek a kiviteli jegyzékben, az összkivitelnek 1926-ban 66.99-, 1927-ben 60.50%-át képezve. A 879.7-, illetőleg 800.4 millió pengőt tevő összkivitelből esett gabonára, lisztre és hüvelyesekre 325.9-, illetve 261.9 millió, az állati termékekre 151.4-, illetve 129.5 millió, az élőállatokra pedig 94.5-, illetőleg 91.8 millió. A textilbehozatal most is egyedül majdnem annyi, mint az egész gabona- és lisztkivitel, a vas- és gépipar cikkeinek behozatala pedig ugyancsak majdnem eléri az élőállatkivitelét. Ha pedig a szokásos gazdasági csoportosítás szerint akarjuk képét adni a mai Magyarország külkereskedelmi forgalmának, úgy az 1926 és 1927 éveket illetően következő eredményekre jutunk:

IPAR:

	1926		1927	
	Behozatal P	Kivitel P	Behozatal P	Kivitel P
Nyersanyagok	112.476	59.782	140.051	66.917
Félgyártmányok	213.662	34.111	273.096	41.724
Gyártmányok	422.302	100.194	511.957	110.231
Összesen:	748.440	194.087	925.104	218.872

ÉLELMÉZÉSI ÉS ÉLVEZETI CIKKEK:

	1926		1927	
	Behozatal P	Kivitel P	Behozatal P	Kivitel P
Nyersanyagok	76.403	366.895	86.620	298.591
Félgyártmányok	419	2.999	354	3.564
Gyártmányok	10.289	126.700	11.939	131.796
Összesen:	87.111	496.594	98.913	433.951
Élő állatok	988	103.821	1.636	101.641
Mezőgazd. és ipar segédanyagai	115.522	75.227	121.144	46.009
Összesen:	203.621	675.642	221.693	581.601

Magyarország külkereskedelmi mérlege – sajnos – passzivitásában mindinkább növekedik. Az 1925. évben 45.96-, az 1926. évben 82.3-, az 1927. évben 346.3 millió, az 1928. évben pedig 370 millió pengőt mutat passzivitása. Az utóbbi két év feltűnő növekedése részben legalább a gazdasági élet javulásával kapcsolatos. Annyiban t. i. hogy mennél jobban indul meg az ipari munka, annál nagyobb a nyersanyagok és félgyártmányok behozatala. Így különösen az építkezés növekedésével mutatja ezt a fabehozatal nagy emelkedése, a textilipar nagy konjunktúráival a nyerspamut, a nyersgyapjú, a fonalak nagyobb mérvű behozatala és így tovább. Egy másik oka a passzivitásnak a kivitel csökkenése. Magyarország a reánézve fontosabb országok közül az 1926. évben csak Ausztriával, Jugoszláviával, Olaszországgal és Görögországgal való forgalmában volt aktív, az 1927. évben már csak Ausztriával és Görögországgal szemben, a többi országgal való forgalma kivétel nélkül passzív maradt. Ennek a passzivitásnak legfőbb oka a magyar agrártermékek kiviteli lehetőségének csökkenése azon iparállamok agrárvámpolitikája következtében, melyek eddig legnagyobb fogyasztói voltak. Ez a helyzet nem fog javulni a jövőben sem.

PRAZNOVSZKY IVÁN: FRANCIA-MAGYAR GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

gazdasági élet törvényeknek van alávetve, melyek erősebbek az emberi akarásnál. Talán leginkább a természet örökerejű törvényeihez hasonlíthatjuk őket, melyeket az emberi elme és találékonyság fel tud ugyan használni saját céljaira, de megváltoztatni nem képes. Egy-egy fizikai, kémiai vagy dinamikai tantétel éppen oly igaz, mint teszem azt az *áralakulás* törvénye, s ha a nemzetgazdászok nem egyeznek meg mindenben ezen törvényből levont következtetéseikben, annak oka nem a törvény abszolút értékének rovására írandó, mint inkább a gyakorlati alkalmazás szövevényes, bonyolult útvesztőiben egyesek eltévelyedésére vezetendő vissza.

Ezzel a megállapítással nem akarnám azt mondani, hogy két ország gazdasági kapcsolatainak fejlődésében az emberi törekvések ne hagyhatnának nyomot maguk után. De viszont tény az, hogy az országok geográfiai fekvése, gazdasági viszonyai és last but not least törvényhozása körülbelül megjelölik, limitálják a gazdasági kapcsolatok lehetőségeit, amelyen belül észlelhető bizonyos eltolódás, mozgalom, de amelyen túl erőltetni a gazdasági kapcsolatok erősödését lehetetlen, amíg a fentemlített három tényező valamelyikében változás nem áll be. A geográfiai helyzet megváltozhat, ezzel kapcsolatban, de ettől függetlenül is a gazdasági helyzet is,*) új vámtörvények, monopóliumok léphetnek életbe, s egy ilyen módon kelet-

*) Elképzelhető például, hogy egy széntermelő ország szénkészlete kiapad.

kezett új állapotban a gazdasági érintkezés sűrűsége vagy ritkulása következhet be. De nagyobb változások nélkül, körülbelül adva van az a *kölcsönhatás*, mely két állam egymáshoz való gazdasági viszonylataiban mutatkozik.

Ezen általános természetű észleletből következik, hogy minden országnak, minden gazdasági egységnek van egy érdekszférája, melyen kívül eső területekkel élénkebb gazdasági érintkezést nem igen tarthat fenn.

Ha ezt a tételt elfogadjuk, úgy konstatálnunk kell, hogy Franciaország és Magyarország – utóbbi sem mint az osztrák-magyar államszövetség egyik tagja, sem mint önálló állam – nem tartoztak ugyanazon gazdasági érdekszféra körébe s ennek folytán a gazdasági kapcsolatok ezen két ország között sohasem voltak szorosak.

Történelmi visszapillantás, ha szorosan a gazdasági keretben maradunk, alig mutatna fel érdekesebb momentumokat. Régi idők óta voltak magyar-francia politikai, intellektuel és kulturális összeköttetések s ezekkel járnak ugyan mint kísérő jelenségek némi gazdasági kapcsolatok is, de egymástól messze fekvő országoknál, ha nem köti össze őket járt tengeri út, a termény- és iparcikkcsere rendszerint minimális, s ha csak egyes politikai kooperációk nem vonnak maguk után finansiális akciókat, mint a gazdasági élet egyik megnyilvánulását, nagyobb jelentősége a gazdasági kölcsönhatásnak ily körülmények között nincs.

Az Ausztriával közös vámterület idején Magyarország és Franciaország között 1865-ben kötött egy, inkább csak általános természetű kereskedelmi szerződés, mely kölcsönösen biztosította a szerződő feleknek a legnagyobb kedvezmény jogát, s csak néhány fontosabb cikk vámtételét állapította meg egyenkint. Két évtizeddel később, 1884 február 14-én kötöttek egy kereskedelmi egyezményt, mely összesen hat pontból áll; a legnagyobb kedvezmény jogát ez is fenntartja, s mint egyedüli vámtétel a francia pezsgőboroknál állapítatik meg 100 kilogrammonként 40 forint kedvezményes vám. Ezen egyezmény bármikor felmondható volt, 6 hónapi előzetes bejelentés után. Ezt egy hajózási egyezmény egészítette ki, mely nagyjából biztosította a másik nemzet hajóinak a saját nemzetbeli hajókkal és rakományaikkal való egyenlő bánásmódot. Ezt az egyezményt 1884 április 9-én írták alá.

A világháborúig ezen nagyon szerény keretek jelölték meg a kereskedelmi érintkezés lehetőségeit Francia- és Magyarország között. A ki- és bevitel kérdésében nem is volt sohasem jelentékeny fellendülés érezhető. Franciaország a kereskedelmi érintkezésben – csakúgy, mint mi is – a szomszéd államokkal való viszony kiépítésére fordította figyelmét. Exportja a XIX. század elejétől kezdve körülbelül a hetvenes évekig túlszárnyalta a behozatalát s így kereskedelmi mérlege néhány év kivételével aktív volt. Közbejött néhány passzív év, de közvetlenül a porosz-francia

háború után ismét aktív lett a francia nemzetközi kereskedelem. Ezzel ellentétben *1876-tól kezdve állandóan növekszik a behozatal* a kivitel rovására. Ezen utóbbi állapot megszüntetésére irányult a francia kormányok vámpolitikája a harmadik köztársaság idején s így érthető, hogy ott, ahol csak a *do, ut des* alapján található volna piacra, mint Magyarországon és Ausztriában, nem igen keresett mesterséges módokat a kereskedelmi érintkezés élénkítésére. Franciaország a közös vámterületre főképpen selymet, pezsgőt, bort, érceket, gyapjút, szőrme- és bőrárút, vasat, rövidárúkat hozott be és feltűnően nagymennyiségű *könyvet*, ami dokumentálja a francia szellemi befolyást hazánk intellektuel közönségére. Például 1891-ben Németország után Franciaországból jött a közös vámterületre a legtöbb könyv kötve és füzve, hatszor annyi, mint Angliából, kétszer annyi, mint Olaszországból, másfélszer annyi, mint Oroszországból. Holott a német behozatalt megmagyarazza Ausztria németnyelvű lakossága, az orosz a monarchia számban tekintélyes szlávsága, az olaszt Délausztria és a dalmát partok lakosságának olasz kultúrája, – s mégis mindezeket túlszárnyalt a francianyelvű nyomtatványok importja hazánkba. A statisztika itt is tanulságos, és sok mindent megmagyaráz: ez a francia befolyás, illetve szellemi hegemonia nem tud lépést tartani a többi nemzet előtörésével; a statisztikai táblázat 1891-től 1904-ig erősen leromlik a franciára nézve, amennyiben még az általa behozott szellemi termékek értéke aranykoronában éppen csak hogy megmarad 1904-ig az 1891-es nívón (igen csekély eltolódásokkal), addig az angol és olasz könyvimport majdnem megháromszorozódik (de míg az angol még mindig a francia alatt marad, az olasz azt már túlszárnyalja), az orosz és a német pedig megduplázódik. Vagyis másképpen szólva, míg 1891-ben a Magyarországra és Ausztriába külföldről behozott könyvek és nyomtatványok összértéke 26 millió aranykorona volt, s ebből a francia importra 620.000 korona esik, addig 1904-ben az import összértéke már 48 millióra rúgott, melyből a francia rész megmaradt 641.000 korona értékben. Ha ezen két tételből levonjuk a legjelentékenyebbet: a német importot, *úgy* azt látjuk, hogy 1891-ben az összes többi államokból behozott könyvterméknek még 30%-a jött Franciaországból, 1904-ben pedig már csak 15%-a!

Magyarország viszont Franciaországba fát (vasúti talpfát), gabonát, lovakat, bőr- és szőrmeárúkat, sört, bort exportált. Mindezt persze jelentéktelen tételekben, különösen, ha figyelembe vesszük mindkét részről a szomszédos államokkal való forgalom nagyságát. Magyarország és Ausztria behozatala Franciaországból az összbehozatal 3%-át alig haladta meg, míg e két állam közös vámterületének összkiviteléből Franciaországra a múlt század 80-90-es éveiben 4% jut, amely csökkenő tendenciát mutat s 1904-ben leszáll 3%-ra.

Ezzel körülbelül végeztünk, ami a kereskedelmi, illetve áruforgalmat illeti a háború előtt.

Magyarország iparosai közül különösen a szücsök nagy számban telepedtek le Franciaországban és pedig elsősorban Párizsban, hol mászszakmabeli iparosaink is elég sűrűn találtak munkát. Francia részről viszont gyáralapítási kísérletekkel találkozunk magyar földön, melyek azonban nem igen jártak sikerrel. (Pl. a sárvári műselyemgyár francia alapítás volt.)

A leglényegesebb összeköttetés kétségtelenül *pénzügyi téren* volt érezhető. A francia nép a tőkegyűjtés és takarékoság terén vezető szerepet töltött be, ezen tőke nagyrésze külföldi értékpapírokba volt fektetve. Sehoh a világon nem mutatkozott olyan érdeklődés nem hazai részvények, kötvények és záloglevelek iránt, mint Franciaországban.

Magyar állami kölcsönt nem vettünk fel a francia pénzpiacon, de annál élénkebb volt a forgalom a magyar jelzáloglevelekben és a magyar pénzintézetek egyéb financiaális összeköttetése francia bankokkal, sőt községi kölcsönöket is bocsátottunk ki Franciaországban. Mindez természetesen igen egészséges, fejlődésképes közeledést hozott létre a két ország gazdasági körei között, melyet csakis a politikai szempontok diktálta tartózkodás francia részről korlátozott némileg. De azon a ponton voltunk, hogy ez a kapocs bizonyos érdekközösségig fokozódhatott volna, mikor a politikai horizont sötétbe borult és kitört a világháború.

A trianoni béke után mindent előlről kellett kezdeni, de megváltozott és sokszorososan hátrányosabb viszonyok között. Az Ausztriától teljesen különvált, de állami területe gazdagabb részétől megfosztott Magyarország gazdasági élete megrendült és emberfeletti munkára volt szükség, hogy talpra tudjon állni. Természetesen ez az új életrekelés egész más gazdasági alapokon nyugodott, mint a régi Magyarország élete. Az új gazdasági helyzet teljesen új orientálódást igényelt, importra szorultunk ott, ahol azelőtt exportunk volt, a legszükségesebb is hiányzott, s különösen a nyersanyagokat produkáló területek lecsatolása forgatta fel egész gazdasági berendezésünket. Kis agrárállam lettünk és előlről kellett kezdeni kereskedelmi és ipari életünket.

Ennek megfelelően a béke utáni első évek kereskedelmi forgalma Franciaországgal is csekély volt. Álljon itt ez a kis kimutatás:

Év	Behozatalunk Franciaországból (aranykoronában)	Kivitelünk Franciaországba (aranykoronában)
1921	9,934.000	984.000
1922	13,837.000	3,274.000
1923	3,244.000	1,841.000
1924	11,538.000	2,180.000
1925	13,105.000	3,774.000

Mint látnivaló, Franciaország lényegesen többet ad el Magyarországnak, mint Magyarország Franciaországnak. A francia import főbb cikkei: automobilonok és alkatrészeik, főképen pneumatik, selyemszövetek, illatszerek, luxuscikkek, gyarmatáru, gépek (mezőgazdasági gépek), vas- és fémáruk, divat- és piperecikkek. A magyar kivitel Franciaországba főképen agrárproduktumokból és luxus élelmicikkekből áll (dara, korpa, zöldségfélék frissen és konzerválva, libamáj, húskonzerv, magok, gyapjú, dohány, birkahús). Viszünk ki hordódongát és egyéb félig megmunkált fából való cikkeket is.

1925 október 13-án írták alá a magyar és francia megbízottak az első francia-magyar kereskedelmi szerződést, mely 1926 február 21-én lépett életbe. Egyesek sokat vártak tőle, de nagy volt a csalódás. Magát a szerződést hosszasan és erősen támadták a magyar sajtóban és tagadhatatlanul olyan előnyöket nyújtott a franciáknak, melyeknek nem ők, de a legnagyobb kedvezmény joga révén mások látták a hasznát, olyanok, kik így ellenszolgáltatás nélkül jutottak a magyar termelők rovására olcsó vámtételekhez. Maga a szerződés túlgyors tempóban, kellő előkészület nélkül jött létre, s így tartós életet, ami egyébként egy átmeneti idő szünettének nem is jár, nem jósolhatunk neki. Különben három havonként felmondható és módosítható is.

A szerződésben megemlítésre méltó, hogy Magyarország biztosítja Franciaországnak, gyarmatainak és a protektorátusa alá tartozó országoknak a legnagyobb kedvezmény jogát és 30-tól 75%-ig terjedő vámmérséklést a Franciaországból jövő cikkek egy nagy részének. Idetartoznak: virágok, gyümölcsök, élelmicikkek, papírgyártmányok, selyem és más szövetek, illatszerek és piperecikkek, pneumatik, automobilonok.

Ezzel szemben Magyarország a legnagyobb kedvezmény jogát élvezzi a francia vámtarifa 60 tételére, részben beviteli kontingentálással korlátozva (pl. élelmiszerek, gyógynövények, vas- és fémipari termékek, tollak). Ezenkívül 60 másik tétel, mintegy 40-50%-os mérséklést mutat fel Magyarország javára; de fontos az a pont is, mely biztosítja Magyarországnak mindazon előnyöket, kedvezményeket vagy vámmérsékléseket, melyeket Franciaország utólag engedélyezne Ausztriának, Csehszlovákiának vagy Németországnak egyes tételekre vonatkozólag.

Nagy hátránya volt a forgalom fellendülésének a hitelesített származási bizonyítvány csatolásának kötelezettsége.

1921-ben alakult egyébként Budapesten egy magyar-francia kereskedelmi kamara, 1928-ban pedig egy ikerintézmény Parisban, melyeknek célja a két ország közötti gazdasági forgalom fellendítése információk adásával, az érdekeltek összehozásával, szakfolyóiratok kiadásával stb.

1928-ban vett Franciaország először hivatalosan részt a budapesti

nemzetközi árumintavásáron, nagy sikerrel, mely úgy látszik, arra készítette az érdekelt köröket, hogy ezen részesedés mérvét erősen kifejlesszék.

A háború utáni viszonyok javulásának egyik előfeltétele volt a gazdasági élet szempontjából a nemzetközi pénzügyi kötelezettségek rendezése. Ismeretes dolog, hogy a magyar korona leromlása folytán a magyar részről a háború előtt vállalt fizetési kötelezettségek, amennyiben azok idegen valutára szólottak, jóformán teljesíthetetlenekké váltak. Ennek folytán a magyar pénzügyi intézetek forgalma pl. Franciaországgal teljesen meg volt bénítva, s így a hitelélet, minden gazdasági kapcsolat bázisa pangott.

A magyar kereskedő vett volna külföldi árut, de csak hitelbe; a régi adósságok rendezése nélkül azonban új hitelt nem kapott. A nemzetközi kölcsönök akár bankok, akár közintézmények szorultak rajok, ugyanezen okból nem jöhettek létre. Mindenekelőtt tehát meg kellett oldani a pénzügyi rendezés problémáját.

Még 1922-ben sikerült a magyar és francia kormányoknak egy konvenciót kötni, mely a háború előtti magyar adósságok törlesztését állapította meg a francia hitelezőkkel szemben, olyképen, hogy az adós fizetési képességét figyelembe véve elégitették ki a hitelezőket, s megnyitották az útját annak, hogy a magyar pénzügyi intézetek felvehessék régi összeköttetéseiket a párizsi pénzügyi piacra. Ezen konvenció alapján rendezte a legtöbb budapesti nagybank francia tartozásait és *a magyar-francia gazdasági kapcsolatok újra/érvényesítése legerősebben éppen a pénzügyi összeköttetések terén mutatkozott.*

Ez volt a régebbi és a közelmúlt rövid áttekintése. Ami a jelent, de még inkább a jövőt illeti, olyan fontos momentumok merültek fel, melyek különösen kereskedelmi szempontból élénkebb francia-magyar összeköttetések létrejöttére engednek következtetni.

Így elsősorban a budapesti kereskedelmi kikötő létesítése. A dunai forgalom megnövekedése, Magyarországnak e tekintetben központi fekvése, s a háború utáni új gazdasági helyzet arra készítette az illetékes köröket, hogy egy nagyszabású kikötőt létesítsenek Csepelen, mely kikötő részben francia tőkével és francia közreműködéssel épült meg. A jelentősége igen nagy, különösen a francia-magyar gazdasági együttműködés szempontjából. Nemcsak a francia tőke részesedése Magyarország egy ily nagyszabású vállalkozásában, nemcsak a francia mérnökök és adminisztrátorok részvétele hozta közelebb a két nemzet gazdaságilag értékes tényezőit egymáshoz, hanem *felkeltette a figyelmet Budapestre, mint a közép- és Kelet-Európába irányuló nemzetközi, illetve tranzitkereskedelmének gócpontjára.*

A csepeli Duna-kikötő a legmodernebb ily természetű intézmény Európában. Több bassinja van, melyek legfontosabbika a vámmentes

szabad kikötő, egy külön petróleumbehozatali és beraktározási résszel. Óriási raktárak, hangárok veszik körül, modern átrakási szerkezetekkel, úgyhogy óránként hajóról vasútra, vagy viszont ,100 tonna súlyú áru rakható át. Villanyos emelődaruk, szétnyíló hidak és a modern technika összes idevágó újításai rendelkezésre állanak a csepeli kikötőbe befutó hajórakományok likvidálására.

Van egy külön budapesti városi kikötő és egy ú. n. ipari kikötő, melynek partjain iparvállalatok nyernek elhelyezést.

Végül épült egy szénfelvevő bassin is, főképen a személyszállító gőzösök részére.

A szabad kikötőt egy magas kőfal veszi körül, mely 120 hektárnyi területet zár el a külvilágtól. Ilymódon elhelyezést nyerhetnek a Kelet- és Déleurópából érkező gabonaszállítmányok és a nyugati országokból jövő ipari termékek és áruk, majdnem korlátlan mennyiségben, amennyiben a teoretice feltételezhető maximális forgalom figyelembevételével állapították meg az arányokat.

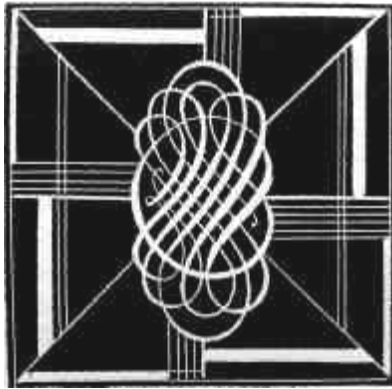
Lássuk most már ezen rövid leírás után, milyen gazdasági perspektívák nyílhatnak ezen kikötő révén a nemzetközi forgalomra?

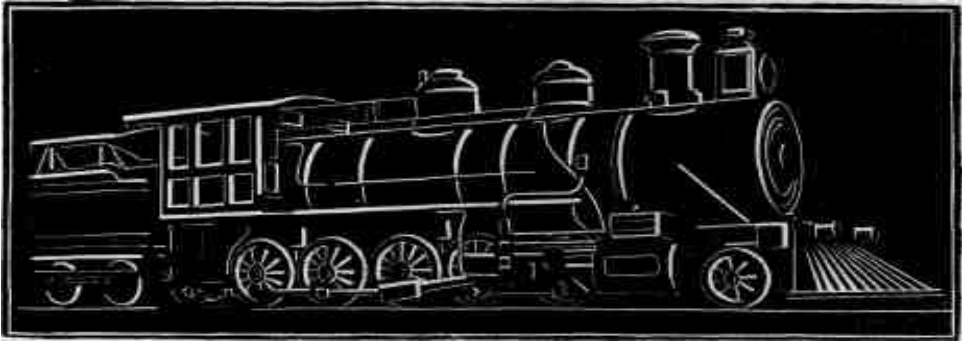
Az új politikai rend a régi osztrák-magyar gazdasági egységet szét-tördelte önálló részekre, melyek igyekeznek egymástól elzárkózni és egymástól eltérő individuális fejlődést biztosítani maguknak. A külföldi termelő, mely ezen területet és ezen át a messzebb kelet felé eső európai államokat el akarja árasztani árukkal, az új viszonyokhoz nehezen tud alkalmazkodni. Magától adódik az a megoldás, hogy közép- és Kelet-Európában egy oly kereskedelmi központ alakuljon ki, mely ezen sok kis egység helyi viszonyainak ismeretében lebonyolítsa a nyugati államok keletre menő exportját. Ily kereskedelmi központ létrejöttének természetes előfeltételei vannak, mint például központi fekvés, technikailag alkalmas berendezések, vasúti hálózat és vízi út nyugatról keletre menő tendenciával. Erre a szerepre van predesztinálva Budapest, illetve Magyarország. Az a francia gyáros, iparos, nagykereskedő, aki áru kihelyezésében fáradozik, nehezen tudna közép- és Keleteurópa számára osztrák, csehszlovák, magyar, jugoszláv, román, bolgár, török stb. osztályokat felállítani, melyeknek regieköltségei sokszorososan felülmúlnak az elérhető maximális nyereséget. Ha ellenben Budapesten egy tranzitkereskedelmi irodát létesít vagy képviselőt tart fenn, úgy innen el tudja intézni egész keleteurópai exportját. Minden többköltség és rizikó nélkül létesíthet itt árúraktárakat, melyek a közelség révén a Magyarországot körülvevő államokból jövő rendelések gyors és biztos lebonyolítását tennék lehetővé.

Ugyanez az eset a másik, keletről nyugatra irányuló forgalomban is. A kisebb keleti államok kereskedelme még nem áll olyan fokon és főképen a rendelkezésükre álló forgótőke oly minimális, hogy maguk nehezen tud-

nak közvetlen összeköttetést létesíteni a nyugateurópai felvevő területekkel. Ebben az irányban elsősorban gabona, állati termékek és nyersanyag elhelyezése jönne tekintetbe. Erre a forgalomra is magától ajánlkozik a budapesti piac, mely kereskedelmi berendezéseivel, kikötőjével a legalkalmasabb faktor ezen szerep egészséges betöltésére. Maga a város több, mint egymillió lakosával, nagyszerű szállóival, modern intézményeivel, új építkezéseivel és a legmagasabb kultúra nyújtotta sokoldalú garanciáival jóformán versenyen kívül áll, mint tranzitkereskedelmi gócpont.

Ennek megfelelően az import-export és tranzitforgalom évről-évre nő is Magyarországon; ilyen örvendetes haladást mutat a francia-magyar árucseré is. Azonban Franciaország még igen sok olyan áru és termény bevitelére szorul, melyekben Magyarországnak feleslege van és szükségleteit mégis máshonnan, még Magyarországnál is messzebb eső vidékekről szerzi be. Ugyanez az eset sok, Magyarországba importált áruval is, melyek talán Franciaországból jobban és olcsóbban volnának beszerezhetők, mint ahonnan ma fedezik a szükségletet. A gazdasági helyzet ezen kiaknázatlansága a fejlődésképeség legerősebb bizonyossága ami a magyar-francia gazdasági kapcsolatokat illeti. Mindkét állam érdeke kívánna, hogy az út, mely ily fejlődéshez vezet, kiépítették.

ZELOVICH KORNÉL: A MAGYAR KÖZLEKEDÉSÜGY

ames Watt, a gőzgép feltalálója szerint: az ország úti-térképe jólétének képmása. Magyarországon a XIX. század második negyedéig ilyen értelemben jólét nem igen volt. A nyugati kultúra védelmében, valamint nemzeti önállóságunk elismerésére az osztrák császári hatalommal szemben kifejtett folytonos harcaink hosszú ideig lehetetlenné tették a közlekedés békés útjainak létesítését.

A nagy hátramaradás ellenére azonban a magyar értelmi erő és energia aránylag rövid idő alatt kitartó munkával a közlekedés terén is elérte a nyugateurópai szintjét. Az isteni gondviselés szerencsére adott e sanyargatott hazának egy kiváló férfiút, gr. Széchenyi Istvánt, akit nagy politikai ellenfele, *Kossuth* Lajos nevezett a *legnagyobb magyar*-nak. A XIX. század első felében ő rázta fel az országot lethargiájából és hihetetlen nehézségek legyőzése után megkezdte az alkotó munkát. Hűséges társa, jobb keze volt e munkában *Vásárhelyi* Pál, a zseniális magyar mérnök.

Széchenyi az 1848. évi országgyűlés elé terjesztett magas színvonalú közlekedésügyi Javaslat-ában Magyarország közúti és vasúti közlekedésének, nemkülönben hajózásának kifejlesztésére nagyszabású programot állapított meg. A régi megyei rendszerrel szemben az utaknak államkölcsön alapján való kiépítését, valamint állami kezelését kívánta. Természetesnek tartotta, hogy az utakon teljes vámmentesség legyen. A közlekedés és kereskedés felvirágzását csak ilyen módon remélte.

MAGYARORSZÁG KÖZUTAI

A legnagyobb magyarnak közúti közlekedésünk javítására tett első nagyobb tevékenysége a *Vásárhelyi* tervei szerint (1833-1836) épült aldunai *Széchenyi-út* létesítése, világhírű sikerrel járt. Ez az út a XIX. században épült legnevezetesebb utaknak méltó társa és egyik legérdekesebb útja Európának. Az Alduna melletti *Széchenyi-út*, amely *Trianon* következtében egész hosszában román fennhatóság alatti területre esik, a magyar kultúrának fokát méri. A közlekedésnek áldását magyar szellem vitte e vidékre. Közúti hálózatunk fejlesztése során *Széchenyi* Javaslatától máig a következő nevezetesebb események történtek. A közel két évtizedig (1849-1866) uralmon levő bécsi abszolút kormány 1851-ben a főbb útvonalakat kezelésbe vette, alföldi utaink javítására azonban alig tett valamit.

Az 1867-iki alkotmányos magyar kormány tengersok teendője között nem hanyagolta el közutaink fejlesztését, érthető azonban, hogy a közlekedés kialakítására az állam által igénybevehető összeg legnagyobb részét az elhalaszthatatlanabb szükséglet, a vasútépítés kötötte le. Így történt azután, hogy Magyarországon a vasúthálózat kiépítésével *egyidejű*, sőt részben követi őt a közutak építése.

Közutaink ügyét szerves és egyöntetű rendszerbe a közutakról és vámokról szóló 1890. évi I. t.-c. foglalta. Nevezetes dátum közutaink fejlesztése terén az 1895. év, amikor az ú. n. tranzverzális állami közutak építése kezdődött. Ezeknek az utaknak jelentősége fokozódott azzal, hogy a nagy magyar Alföldön át vezetnek. Fontos határkö továbbá az 1907. év, amikor a magyar törvényhozás egy útállamosítási és útfejlesztési programot fogadott el.

Közúti hálózatunk fejlődését mutatják a következő adatok:

Magyarországon 1848-ban *Széchenyi* Javaslatának benyújtásakor mindössze 2.100 km. rendszeresen kiépített közút volt. Kiépített közutaink hossza: 1865-ben 12.100 km., 1890-ben 29.630 km., 1907-ben 33.610 km. és 1915-ben 43.629 km.

Az integer Magyarországnak ebből az 1915. évi kiépített úthálózatából

	km.	100 ezer lélekre km.
cseh fennhatóság alá jutott.....	9.479	265
román fennhatóság alá jutott.....	13.143	250
szerb fennhatóság alá jutott.....	3.178	85
osztrák fennhatóság alá jutott	1.267	434
olasz fennhatóság alá jutott.....	88	177
összesen:	27.155	210
Csonka-Magyarországnak maradt: . .	16.474	206
míg az integer Magyarországon volt:	43.629	208

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a világháború előtt útfejlesztő tevékenységünket inkább a ma idegen fennhatóság alatt álló részeken, szóval a perifériákon, a nemzetiségi vidékeken fejtettük ki.

Ezeknek a nemzetiségi vidékeknek térképén a közlekedő utak fizionomikus vonások, amelyeket a magyar kultúra rajzolt bele ebbe a képbe. Magyar mérnökök voltak itt a pionírok a civilizáció terjesztésében. És ha összehasonlítjuk a világháború előtti Románia és Szerbia közlekedési hálózatát az integer Magyarország oláh- és szerblakta vidékeivel, ellenállhatatlanul kitűnik a magyar kultúra magas fölénye, amely összehasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági helyzetbe juttatta az integer Magyarország nemzetiségi lakosait, mint amilyenben fajrokonaiak hazájukban voltak.

Az ezer sebtől vérző, megcsonkított Magyarország minden erejét kifejtve igyekszik közúti hálózatát megjavítani, s főbb vonalait a folyton fokozódó automobilforgalom igényeinek megfelelő állapotba hozni.

MAGYARORSZÁG VASUTAI

A gőzvasútnak születésnapja 1829 október 10-ike. A *liverpool-manchesteri* vasút *Rainhill* állomásán a híres lokomotív-versenyen ezen a napon nyerte el a pálmát *Stephenson* György gyorsjárású *Rocket-lokomotív*jával, amely a kívánt 16 km. óránkénti sebesség helyett 40 km-t ért el.

Magyarországon már ezt megelőzően, az 1825-7 országgyűlésen foglalkoznak a vaspályák, ductus ferrei, kérdésével.

Nagy alaposággal tárgyalta a vasút kérdését az 1832/6. országgyűlés, amelyen a vasútengedélyezési kérdés tárgyalása olyan alapos és szakszerű volt, hogy az semmivel sincs mögötte a vonatkozó angol parlamenti tárgyalásoknak. Az első magyar vasúti törvény kisajátítási joggal, az 1836. évi XXV. t.-c. 13 vonal építését tartja szükségesnek oly módon, hogy közülök 7 vonal Budapestről, *Széchenyi* kifejezése szerint az *ország szívé*-ből induljon ki. Ez a törvény abból a szempontból is nevezetes, mert akkoriban Európában Franciaország és Belgium kivételével más államnak még nem volt kisajátítási törvénye. Anglia is csak 1845-ben hozta meg a „land clauses act”-ot.

Az első közforgalmú *gőzüzemű* vasút Magyarországon a *pest-marcheggi* vonalnak *pest-váci* 33.6 km. hosszú szakasza volt, amelyet 1846 július 15-én helyeztek üzembe.

A költők fejedelme, *Petőfi*, bámulatos szépen hirdeti a vasút áldásait: „Száz vasutat, ezerét! Csináljatok, csináljatok. Hadd fussák be a világot, mint a testet az erek. Ezek a föld erei. Bennök árad a műveltség, ezek által ömlenek szét az életnek nedvei.”

A magyar vasúti hálózat kialakítására alapvető volt *Széchenyi*-nek 1848. évi közlekedésügyi javaslata. Vasúti programjában két fontos alapelv jut kifejezésre: a centralizáció és a nemzetiségi vidékeknek minél szorosabb kapcsolatba hozatala a magyar Alföldre. Az államvasúti rendszert a legmeggyőzőbben ő propagálta hazánkban. Kívánta a magánvasútként kiépült vonalak megváltását. A kamatbiztosítási rendszernek határozott ellenzője. Az akkori külföldi felfogással szemben hangsúlyozta és az élet e tekintetben is neki adott igazat, hogy a vasutaknak főjövédelmi forrása nem a személy-, hanem az áruforgalom lesz. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a tarifák szabályozására az államnak befolyása legyen.

1848-ban Magyarországon:242.5 km. hosszú magánvasúti hálózat volt. A magyar vasúti hálózat kifejlesztése azonban a közbejött akadályok miatt lassan haladt előre.

Az abszolutizmus idejében a centrális kormány eleinte szintén az államvasúti elvet fogadta el és megváltotta az addig létesült magánvasúti vonalakat. Az 1854-ben bekövetkezett pénzügyi válság következtében azonban az államvasutakat eladta és hogy az idegenkedő tőkét a magán vasutak építésére megnyerje, porosz példára hivatkozva, de anélkül, hogy korlátozó kikötéseket tett volna, kamatbiztosítást ígért.

Az abszolút korszak alatt két közös nagy magánvasút létesül, amelynek magyar vonalai is vannak: a *szab. osztrák államvasút**) és a *déli vasút*. A harmadik nagy magánvasút, a tisztán magyar vonalakkal rendelkező *tiszavidéki vasút*.

Az alkotmány visszaállítása után 1867-ben, *Széchenyi* közlekedési programja alapján állapítják meg a magyar vasúti hálózat kifejlesztését. Az alkotmányos kormány azonban anyagi eszközök hiányában nem helyezkedhetett azonnal *Széchenyi* álláspontjára, az *államvasúti* rendszerre, hanem az ú. n. *vegyes vasúti* rendszert fogadta el. Erejéhez mérten államvasutakat épít, de engedélyez magánvasutakat is kamatbiztosítással. Vasúti hálózatunk fejlesztése ilyen módon gyorsabb iramot vesz. Amíg 1866. év végén hazánkban az összes vasutak hossza 2.234 km., nyolc év múlva, 1874. év végén már 6.422 km.

Mindazonáltal a haladásnak nagy akadályok vannak útjában. A kamatbiztosítási rendszernek káros következményei jelentkeznek. 1874-ben már közel 50 millió P járulék terhelte a magyar államnak amúgy is nagy mértékben igénybevett háztartását. Emellett az állandó pénzügyi zavarokkal küzdő vasútvállalatok jogosulatlan követelésekkel rohanják meg a kormányt. Az abszolút korszak alatt engedélyezett nagy magánvasutak, mert az állam részére nem volt kifejezetten biztosítva megfelelő beavat-

*) Ez a vasút, mint magánvasút is megtartotta előbbi államvasút elnevezését.

kozási jog, olyan nagy hatalomnak képzelték magukat, amely az állammal büntetlenül dacolhat. A *szab. osztrák államvasút* vonakodott magyar vonalaira Budapesten kellő hatáskörű igazgatóságot felállítani. Sok huza-vona után a kiegyezés után 13 esztendőre, 1880-ban, a társaság 25 éves évfordulója alkalmával, teljesíti a magyar kormány kívánságát.

A m. kir. államvasutak kialakulására az első lépés volt a *magyar északi vasút* (budapest-salgótarjáni vonal) megváltása (1868) s ennek továbbépítése a *kassa-oderbergi* vasútig. Ilyen módon a magyar állam az *északi* irányban a külfölddel való forgalomban közvetlen befolyást nyert. Nagyjelentőségű további lépés volt a független *keleti* (budapest-predeáli) irány megszerzése. 1883-ban épül ki a *budapest-zimony-belgrádi* fontos nemzetközi vonal. Ily módon a szerbiai forgalom a m. kir. állam vas utakra terelődött. Ezután a Duna jobboldalán Bécs felé vezető magyar államvasúti vonal kiépítése került sorra. E célból a *budapest-újszönyi* vonalat építik ki (1884). A *fiumei* kikötőnek megfelelő táplálása céljából nyilván nagy súlyt vetett a kormány a *déli* vasúttól függetlenített *budapest-fiumei* vonal létesítésére. Evégből kiépíti a *zákány-zágrábi* (1870) és a *károlyváros-fiumei* vonalat (1873). Megvásárolja a déli vasúttól a *zágráb-károlyvárosi* vonalat (1880). A *budapest-pécsi* vasút kiépítésével (1882) sikerül is neki a *déli* vasútnak az adriai forgalomra gyakorolt nagy befolyását megtörni. A nagy vonásokban vázolt céltudatos tevékenységnek eredménye, hogy 1886 végén a 9.351 km. hosszúságú közforgalmú vasúthálózatunkból 4.641 km., tehát 50% a m. kir. államvasutak üzemében volt.

Nemzeti vasúti politikánknak legkiválóbb képviselője *Baross* Gábor volt, aki 1886-ban lett kereskedelmi miniszter. *Széchenyi* magyar közlekedési politikáját ő vitte diadalra. Három esztendő alatt öt nagyobb magánvasutat államosít és az államosítás nagy művét 1891-ben befejezi az *osztrák-magyar államvasút* magyar vonalainak, (Budapest-Orsova, Temesvár-Báziás, stb.) államosításával. *Baross* Gábor hozta be 1889-ben a vasúti személydíjszabásba a zónatarifát. Budapest ezáltal lett valóban, ahogyan *Széchenyi* mondta, az ország szíve és megvalósult általa a nagy *Stephenson*-nak jóslata is: „elkövetkezik az idő, amikor a munkás olcsóbban utazik a vasúton, mintha gyalog menne”.

Magyarország ezeréves fennállásának idejében, 1896-ban, a m. kir. államvasutak saját vonalainak hossza 7.564 km, a M. Á. V. üzemében levő idegen vasutak és h. é. vasutak hossza 4.914 km, a M. Á. V. üzeme tehát 12.478 km vasúthálózatra terjedt ki, azaz az ország 14.873 km hosszú közforgalmú vasúthálózatának, amiből 6.345 km volt h. é. vasút, 84%-ára.

A m. kir. államvasutak vonalaiba befektetett tőke 1896-ban meghaladta az 1.7 milliárd P-t.

Hazánk vasúti forgalmának lebonyolításában az államvasutak mellett három nagyobb magánvasút vette ki részét, elsősorban a *déli vasút* magyar vonalaival, amelyek Dunántúlunkat átlós irányban szelik át és az alpesi tartományok, meg Olaszország felé közvetlen fővonalai csatlakozásokat tettek lehetővé. Nagy jelentőségű kamatgaranciás magánvasútunk volt a *kassá-oderbergi* vasút (1869-1872) főképpen a Németországgal való forgalmunkban. Fontosabb magánvasútunk továbbá a *győr-sopron-ebenfurti* vasút (1876-1879).

A MEGCSONKÍTOTT MAGYARORSZÁG VASUTAI

„Ami az egyes emberre a talentum, a személyes tehetség, – mondja Max Maria *Weber*, – az egy országra a geográfiai helyzet.” A természetes geográfiai helyzet adta meg az alapokat Magyarország vasúthálózatának kiépítésére. Trianon szétdarabolta ezt a remekművet. 1914-ben a m. kir. *államvasutak* hálózata 18.933 km vasutat foglalt magában, ebből a hatalmas hálózatból a megcsonkított Magyarországnak a trianoni diktátum által megállapított területén belül mindössze 7.307 km vasút maradt meg. Elvesztettük *államvasúti* hálózatunknak 61.5%-át, megmaradt 38.5%.

A legönkényesebb határmegállapítás a vasutak tekintetében olyan tabula rasa-t teremtett, amelyhez hasonlót nem lehet találni. Fővonalainkat csomópontszerű rendelkezési állomásaik előtt vágták el. Érsekújvár, Kassa, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka lokomotíváltó állomások idegen területen maradtak. Az integer Magyarországnak 27 vasúti határállomása volt, túlnyomórészen magyar területen. Trianon olyan határokat állapított meg, hogy egyetlenegy régi határállomásunk sem maradt meg. Helyettük 49 vasúti vonalat metsz a határ s ezek közül 42 vonal nyílt pályán ért véget.

A kultúrjavainkat tönkretévő proletárdiktatúra után bekövetkezett a román megszállás, mely azután a végsőkig kifosztotta államvasútunkat. A román harácsolás következtében elvesztettünk 1292 lokomotívot, 69 udvari- és termeskocsit, 2.006 személykocsit, 790 posta- és kalauzkocsit, 28.916 teherkocsit, (ebből 17.283 államvasúti volt), továbbá 2.379 tartány- és kazánkocsit, összesen 37.160 db. vasúti járóművet és azonfelül 37.756 kocsi- és kocsirakomány vasúti anyagot, géprészeket, élő árut, élelmi-szert és egyéb árut. A m. kir. államvasutaknak csupán a vasúti anyagban okozott kára meghaladta a 4130 millió P-t. 1919 őszén a m. kir. államvasutak összesen 410 lokomotívval, 615 személykocsival és 26.905 üzemképes teherkocsival indult neki a megcsonkított ország első téli forgalmának. 1914-15-ben a M. Á. V.-nak közel 10-szer annyi, 3.991 üzemképes lokomotívja, több, mint 13-szor annyi, 8.130 személykocsija és 3.5-ször annyi, 88.174 teherkocsija volt.

Mivé lett, hová sülyedt le az a hatalmas magyar államvasút, amelynek kiterjedése a folyó század elején a világ legnagyobb vasútvállalatai között a *második* helyen volt, s csupán a porosz-hesszeni államvasutak előzték meg?

Nagy magánvasútaink közül teljes egészében elvesztettük a *kassa-oderbergi* vasutat. Valóban annyi vesztesége vasutakban egyetlenegy legyőzött államnak sem volt, mint Magyarországnak s egyetlenegy országban sem jutott olyan siralmas helyzetbe nagyobb vasút, mint nálunk a m. kir. államvasút, óriási feladat volt azt a romokból új életre kelteni. A román harácsolások következtében a végsőkig kifosztott magyar államvasút katasztrofális szénhiánnyal is küzdve, legsiralmasabb helyzetben, közel a megálláshoz volt 1919 december 20-án, a téli idő beálltakor.

A szívós kitartás, a személyzet hazafias magatartásával párosulva, meghozza az eredményt, a krízis után következik a javulás. A személyvonatokból lassan eltűnnek a teherkocsik, s pár hónap múlva már ablakokkal és ajtókkal ellátott kocsik közlekednek. Közvetlen tehervonatokat és az élelmiszerek szállítására gyorstehervonatokat is bevezetnek. A békeidők kényelmes vasúti utazásának visszatértét jelenti 1920 április 7-én az a kifogástalan Pullmann-kocsikból összeállított *budapest-bécsi* gyorsvonat, amelynek megérkezése Bécsben különösen nagy feltűnést keltett. Amíg 1919-20-ban a személyvonatkm-ek száma alig éri el az 5 milliót, 1927-28-ban már 27 és fél millió, a Csonka-Magyarország területére vonatkoztatott 1914. évinek 88.5%-a. És annak ellenére, hogy hazánk fellendülése megcsonkítása, valamint a környező utódállamok magatartása következtében akadályokba ütközik, vasúti közlekedésünk biztonság, pontosság, szabályszerűség, s általában megbízhatóság szempontjából messze fölötte van azon államokéhoz képest, amelyek fennhatósága alá került az integer Magyarország vasútainak nagyobb része.

A következő összeállítás a megcsonkított Magyarország *államvasútainak* 1927-28. évi fontosabb teljesítményeit hasonlítja össze az integer Magyarország *államvasútainak* 1913. évi eredményeivel.

	1913	1927/1928	százaléko- viszony
összes vonatkm-ek száma . . .	113 millió	38 millió	33%
személyvonatkm száma . . .	64 „	27.5 „	43%
szállított személyek száma . . .	119 „	87.5 „	74%
a befutott utaskm-ek száma . .	4185 „	2619 „	62.5%
átlagos áruszállítási távolság . .	121.89 km	89.35 km	85%
szállított fizető áruk	59 millió t.	30 millió t.	51%
a befutott tonnakm-ek száma .	7217 „ tkm	2717 „ tkm	37.5%
átlagos áruszállítási távolság . .	121.89 km	89.35 km	73%

A kedvezőtlen körülmények ellenére kitartó munkával sikerült a kir. államvasutak pénzügyi egyensúlyát megtartani.

Folyamatban van Csonka-Magyarország legfontosabb nemzetközi vonalának, a Bécs felé vezető *budapest-hegyeshalmi* vonalnak elektrifikálása.

A megcsonkítás és a román invázió után a M. Á. V. olyan rettentő helyzetben volt, amilyenbe még egy vasút sem került. És ebből a rettenetes helyzetből energikus munkával máris sikerült olyan szintjára emelkednie, amilyenek sok, kevesebb kárt szenvedett, külföldi vasút sincs. Élni akarásáról, életképességéről fényes bizonyítványt állított ki s minden erejével arra törekszik, hogy beteljesedjék *Széchenyi* jóslata: „Magyarország nem volt, hanem lesz.”

MAGYARORSZÁG BELVÍZI HAJÓZÁSA

A belvízi hajózás szempontjából legfontosabb vízi utunk a *Duna*, nemcsak hosszúságánál fogva, hanem még inkább azért, mert a legrövidebb belvízi út Nyugat és Kelet között. A Dunának ezt a jelentőségét elsősorban a legnagyobb magyar emelte ki.

Csonka-Magyarország belvízi hajózása a *Dunán* (428 km) kívül még kiterjed a *Tisza* (584 km), a *Dráva* (157 km), a *Maros* (76 km), a *Szamos* (54 km), a *Bodrog* (52 km), a *Körös* (115 km) és a *Sió* (110 km) folyókra, valamint a *Balaton* tóra (121 km). Hajózható vízi utaink hossza összesen 1.698 km, amiből gőzerővel hajózható 1.629 km.

A Duna mint közlekedési út Magyarországon már a XVIII. században igen jelentős. E század végén a belvízi forgalom főképpen *Pest*, *Győr* és *Komárom* városokba irányul. A hajósok azonban panaszkodnak, hogy a tiszamenti búzával, vagy a máramarosi, illetőleg erdélyi sóval a Tiszáról igen nagy kerülőt kell tenniök, hogy a Dunán Pestre vagy Győrbe jussanak.

Ezt a kerülőutat lényegesen, 227 km.-rel, megrövidítette az 1802-ben üzembe helyezett első *Duna-Tisza* csatorna *Bezdán* és *ó-Becse* között, a 123 km hosszú *Ferenc-csatorna*, amely *Kiss József* és *Kiss Gábor* magyar mérnökök tervei alapján létesült.

A *Ferenc-csatorna* nyújtotta útmegrövidülés ellenére is azonban *Szeged-ről Győr-be* egy szállítás lóvontatással 2-3 hónapig tartott. A gőzhajózás bevezetésével e tekintetben a helyzet kedvezőbbé válik, de a *Ferenc-csatorna* csakhamar elveszti eleinte fontos tranzitjellegét s csupán a belforgalomban van jelentősége főképpen addig, amíg Magyarországhoz tartozott. *Trianon* teljes egészében *Jugoszláviának* juttatta a magyar munkával létesített csatornát.

Magyarország belvízi közlekedése a gőzhajózás bevezetésével föllendül. Az *első osztrák gőzhajózási társaság* 1828 április 11-én alakult meg. Első gőzhajója Bécsből Pestre útját 1830 szept. 4-én 14 és egynegyed óra

alatt tette meg. E hajóstársaság a XIX. század folyamán a világ legnagyobb folyamhajózási vállalatává fejlődött és hosszú ideig versenytárs nélkül egyedül uralkodó volt a magyar Dunán is. 1913-ban hajóállománya volt 142 gőzhajó 63.400 ind. lóerővel és 868 vasuszály 472.764 t férőképesseggel. A múlt század végén, 1895-ben, alakult meg állami szubvencióval a tisztán magyar hajózási vállalat, a *Magyar Folyam Tengerhajózási Részvénytársaság*. 1913-ban hajóállománya volt 47 gőzhajó 19.155 ind. lóerővel és 275 vasuszály 149.235 t férőképesseggel.

A gőzhajózás kifejlődése a *Dunán* nagy akadályok elhárítása után vált lehetségessé. A *Fekete-tengerig* való hajózást elsősorban az aldunai zuhatagok akadályozták, amelyeket magyar tervek alapján magyar energia szabályozott. Az *Aldunának* hajózhatóvá tétele gróf *Széchenyi Istvánnak*, aki 1833-tól kezdve mint kir. biztos vezette a szabályozási munkálatokat és hűségese munkatársának, a lángeszű mérnöknek, *Vásárhelyi Pálnak* elévülhetetlen érdeme. *Széchenyinek* a munka végrehajtása céljából nemcsak technikai, hanem kül- és belpolitikai nehézségeket kellett legyőznie. Diplomáttal, az *Orsova* melletti *Ada-Kaleh* sziget basájával, törökökkel, oroszokkal, oláhokkal, a szerb fejedelemmel kellett tárgyalnia s mindig úgy, hogy a bécsi kormánynak, mely nem átalott kémkedni utána, bizalmatlanságát fel ne ébressze.

Valóban minden hajó, mely az *Aldunán* megy keresztül, *Széchenyinek* és *Vásárhelyi Pálnak* adósa. A vezetésük alatt végzett aldunai szabályozó munkálatok következtében Közép-Európa számára már 1846-ban megnyílt a szakadatlan dunagőzhajózási út. Ilyesmódon a világforgalomba *Pozsony-tól*, sőt kedvező vízálláskor *Bécs-től Konstantinápoly-ig*, illetőleg *Smirná-ig* terjedő, mintegy 3000 km hosszú hajóvonal kapcsolódhatott be.

Az *Aldunának* végleges szabályozása is magyar mérnöki munka. Az 1879. évi VIII. t.-cikkbe iktatott *berlini* szerződés a *Vaskapu-nál* és a többi zuhatagoknál levő akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtását Ausztria-Magyarországra bízta. Természetes, hogy az integer Magyarország határán haladó *Aldunán* ezt a műveletet *Magyarország* végezte azzal a feltétellel, hogy a hajódíjakat is Magyarország javára fogja szedni és *Wallandt* Ernő vezetése alatt magyar mérnökök tervei szerint 52 millió pengő költséggel szabályozták az aldunai zuhatagokat. A nagyszabású, sok tekintetben egészen különleges természetű rendkívül nehéz mérnöki munka végrehajtása a magyar tudás és energia diadala. 1898 őszén sikerült a szabályozási munkálatokat befejezni és a *Vaskapu-csatornát*, valamint a felsőbb zuhatagok mentén létesített többi medercsatornát a hajózásnak átadni.

Az aldunai szabályozásokon kívül a *Dunának* hazánk területére eső részén a középső és felső szakaszok szabályozása is felettébb fontos feladat volt. A világháború előtti két évtizedben Magyarország közel 350

millió P-t fordított a Duna szabályozására. Ennek a nagy munkálatnak tervezője és szellemi végrehajtója a bámulatos agilitású *Kvassay Jenő* volt, aki kiterjedt tudományos irodalmi tevékenységet fejtett ki a Duna jelentőségének kidomborítása céljából.

A dunai hajózás akadályainak megszüntetésével kapcsolatban hazánk belvízi forgalma fokozatosan növekedett, de ez a forgalom lényegesen kisebb, mint pl. a német nagy folyókon.

A Dunának geográfiai helyzete okozza elsősorban, hogy rajta a forgalom növekedése nem nagyobb mértékű. Franciaország és Németország nagy folyói nyílt tengerbe torkolnak és a világ fő közlekedési tengeri útjai felé vezetnek. Ezzel szemben a Duna a világ fő közlekedési tengeri útjaitól távol eső belső tengerbe, a Fekete-tengerbe ömlik.

E mellett a Duna forgalmának túlnyomó részét a Nyugat felé irányuló mezőgazdasági termények teszik. Ez a szállítás vízfolyás ellen, tehát drágán és lassan történik. A dunai hajózásnak viszonylagosan magas üzemi költsége sem kedvez a forgalom fejlődésének.

Kedvezőtlenül hatott a dunai forgalom fellendülésére az átrakóállomások hiánya is. E tekintetben a megcsonkított Magyarországnak kiváló teljesítménye a budapesti kereskedelmi és ipari kikötőnek a legmodernebb berendezésekkel nagy áldozatok árán való létesítése. Ezt a kikötőt 1928-ban adták át teljes egészében rendeltetésének.

A hajózási üzemből a rentabilitás elsősorban a járóművek minél gazdaságosabb kihasználásától, tehát a haszonsúlynak a holt súlyhoz való viszonyától függ. A dunai hajózásnak e tekintetben is magas az üzemi költsége, mert a dunai járómű kihasználása csekély. Ennek oka egyrészt a folyó természetében van. A legnagyobb forgalom idejében, tehát Ősszel és tavasszal, amikor volna mit szállítani, a szabályszerűen bekövetkező alacsony vízállás következtében nem lehet teljesen kihasználni az uszályokat. Emellett a dunai forgalom kifejezetten szezon-forgalom s még hozzá ez is változó, mert terjedelme nemcsak az időtől, hanem az aratás eredményétől is függ.

A dunai forgalom fellendülését nagymértékben akadályozza, hogy a dunai út nagy hosszúságánál fogva kifejlődhetett a tengeri útnak sajátos versenye a Dunával. Kétségtelen, hogy a tengeri közlekedés alacsony tarifái és ezzel szemben az aránylagosan magas dunai tarifák okozzák, hogy a nagyobb forgalom az Alduna mellől a tengeri útra ment.

Az integer Magyarország a világháború előtt vízi utainak fejlesztésére nagy áldozatokat hozott. 1913-ban hajózható vízi utaink hossza 6.011 km volt, a megcsonkított Magyarországon 1926-ban 1.698 km maradt meg. Amíg 1913-ban vízi utainkon 4,863.5271 árut szállítottunk és 1,588,168.000 tkm teljesítményt értünk el, 1926-ban a szállított áruk súlya 1,401.625 t, s a teljesítmény 645,071.000 tkm.

Trianon megfosztott vízi utaink nagy részétől és megbontotta az integer Magyarország területének vízrajzi egységét. Pedig kétségtelen, hogy a folyók szabályozása és az árvízveszedelem ennek az egységes vízrendszernek egységes kezelését követeli.

A Duna és Tisza völgyében az integer Magyarországon 79 ármentesítő társulat érdekeltségébe bevont 36.332 km² területből 24.000 km² teljesen mentesítve volt az árvizektől és belvizektől. Az ország erre a második honfoglalásra közel 500 millió P-t költött. A hajózás, öntözés, árvédelem, energiatermelés csakis a Kárpátokon belül lakó népek közös munkájával és áldozatkészségével oldható meg. Már ebből a szempontból sem lett volna szabad az ezeréves Magyarországot megcsonkítani.

Ugyanerre az eredményre jutott *Hines*, a népszövetség hajózási szakértője, aki 1925-ben tett tanulmányútja eredményeképpen megállapította, hogy a világháború után a dunai forgalom 50%-kai csökkent s ennek főoka az osztrák-magyar monarchia, tehát Magyarország földarabolása. Passau-tól Orsováig ma öt állam vizsgálja a hajórakományt, némelyik kétszer is.

A világháború előtt az összes dunamenti városok közül centrális fekvésénél fogva Budapest dunai forgalma messze felülmúlta a többi dunai kikötő forgalmát. Ezzel szemben a világháború után, pl. 1923-ban Budapest Bécs és Braila után sorrendben harmadik. Természetesen lényegesen kisebb lett *Budapest* összforgalma, míg átrakódó forgalma növekedett:

Év	Vasúti forgalom	Hajóforgalom	Összesen	Átrakóforgalma
1911	9,092.400	3,089.214*)	12,181.614	189.173
1925	5,250.109	781.032**)	6,031.141	307.489

Az 1928-ban elkészült budapesti kereskedelmi és ipari kikötő bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy Budapest a dunai forgalomban újra vezetőszerephez jusson – 1926-ban már 1,350.000 t és 1927-ben 2 millió t az összes hajóforgalom.

MAGYARORSZÁG TENGERI HAJÓZÁSA

Az integer Magyarországnak egyetlen tengeri kikötője volt *Fiume*. *III. Károly* 1717 június 2-án kelt dekrétumában nyilvánította az adriai tengert szabadnak s egyúttal Fiumét szabad kikötőnek. Ettől kezdve emelkedik *Fiume* kereskedelmi jelentősége. Magyarország és a magyar tengerpart közötti közlekedés előmozdítására nagyjelentőségű volt a Fiuméből Károlyvárosba vezető hírneves *Luiza-út*, amelynek épí-

*) Ebből 1,300.000 t liszt és gabona.

**) Ebből 750.000 t liszt és gabona.

tését 1803-ban kezdték meg. A francia háború következtében azonban a forgalom nem igen fejlődhetett s az a kikötő rendbehozatalával kapcsolatban csak akkor lendül fel, amikor Fiume 1822-ben magyar uralom alá jut. Az abszolutizmus alatt Fiume Trieszt mellett mostoha gyermek, az alkotmányos korszak beköszöntésével viszont gyors fejlődésnek indul. A magyar kormány elkészíteti a kikötő és pályaudvar terveit s azokat *Pascal*-lal, a marseillei kikötő nagynevű tervezőjével bíraltatja felül. Az általa kiegészített terv alapján azután 1872-ben kezdődik meg a fiumei kikötő építése.

A magyar állam egyetlen tengeri kikötőjének fejlesztésére minden lehetőt megtett. A világháborúig 63.5 millió P. költséggel kiépült: a jelenlegi nagy kikötő 4 medencével, a Baross Gábor fakikötő, a Brajdicán levő farakhelyekkel, a haditengerészeti akadémia naszádkikötője, a kőolaj-kikötő és a hajógyári telep a hozzátartozó dokkmedencével, valamint a parti vitorlások számára a Fiumara csatorna-kikötő.

Fiume hajóforgalmában legnagyobb szerepet játszó áruk voltak 1913-ban a *kivitelben*: *cukor* (nyers és finom) 390.000 t mintegy 115 millió P értékkel, *fűrészelt és bárdolt fa* 220 millió t mintegy 26 millió P értékkel és *liszt* 74.000 t 28 millió P értékkel; a *behozatal-ban*: *hántolatlan rizs* 126.000 t 30.5 millió P, *nyers pamut és juta* 30.000 t 3.5 millió P, *bor* 42.000 t 18.5 millió P és *foszfát föld* 118.000 t 9.5 millió P értékkel.

Az áruforgalom mellett igen jelentékeny volt Fiumének utasforgalma is. 1913-ban a magyar-horvát tengerhajózási r. t. utasforgalma volt 1,573.503 utas. A Cunard-Line 22.009 kivándorlót szállított *Észak-Amerikába* és onnan 6067 vissza vándorlót hozott haza.

A magyar kereskedelmi tengerészet Fiumével kapcsolatban 1867 óta a világháborúig hatalmas fejlődést mutat. 1867-ben még csupán 362 vitorlás hajóból állott 71.585 t tartalommal, ezzel szemben 1913 év végén az állomány 134 gőzhajó 142.539 t és 96 vitorlás hajó 1211 t tartalommal.

A fiumei kikötő hajóforgalmának fejlődése:

Év	Gőzhajó		Vitorlás	
	Szám	tiszta tonna-tartalom	Szám	tiszta tonna-tartalom
1867	216	34.523 t	12.204	195.453 t
1891-1895 átlagban	4.021	849.623 t	2.596	122.786 t
1896-1900	7.800	1,343.430 t	2.130	96.000 t
1901-1905	10.023	1,986.289 t	1.762	80.221 t
1906-1910	14.585	2,678.063 t	1.865	80.295 t
1913	13.975	3,377.952 t	1.726	80.363 t

A Fiumében működő államsegélyt élvező tengerhajózási vállalatok közül legjelentékenyebb volt az 1881-ben alakult *Adria* m. kir. Tenger-

hajózási társulat, mely Fiuméből és vissza menetrendszerű járatokat tartott fenn: a fontosabb olasz kikötők érintkezésével Marseillebe és Barcelonába, továbbá Tunisba, Algírba, Marokkóba és a Kanári szigetekre, Tripolisba és Benghaziba, valamint Braziliába. Ilyesmódon a Földközi-tengernek egész nyugati medencéje rendszeres kapcsolatba jött Fiuméval.

1904-ben kötött szerződése értelmében az *Adria* vette át a *Cunard* hajós társaságnak magyarországi képviselőjét és a *Cunard* gyors gőzöseivel kéthetenként rendszeres járatokat tartott fenn a kivándorlási forgalom lebonyolítására *Fiume* és *New-York* között.

A magyar és osztrák kormány között létrejött területmegosztási egyezmény értelmében az *Adria* Fiume és Trieszt nyugati, az *Osztrák Lloyd* pedig Trieszt és Fiume keleti hajóösszeköttetéseit látta el oly módon, hogy a személy- és árudíjsszabás a mellékilletékekkel együtt Fiuméra vagy Triesztre vonatkoztatva teljesen egyenlő volt.

Igen nagy jelentősége volt Fiumének a parthajózásban, minthogy az *Adria* keleti partvidékéhez nemcsak a legközelebb fekszik, hanem a keleti partok mentén végigvonuló szigetek között a többi kikötőkhöz viszonyítva védettebb és alkalmasabb hajózási vonala van. A parthajózás önálló ellátására alakult 1891-ben a *Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság*.

Államsegélyben részesítette továbbá a magyar állam a *Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaságot*, hogy 1914-től kezdve Fiume és Ausztrália között évenként 8 hajó járatot tartson fenn. Ilyesmódon hazai hajózásunk a nagy nemzetközi forgalomban is tekintélyesebb jelentőségre jutott volna, minthogy ez a vonal lett volna az első, amely a Földközi-tenger keleti részét Ausztráliával rendszeres összeköttetésbe hozta volna. Ez a forgalom azonban a világháború miatt nem fejlődhetett ki. Egyébként a *Magyar Keleti Tengerhajózási Rt.* megfelelő államsegély fejében már 1898 óta kötelezve volt, hogy a dunai útirányon haladó forgalomnak ellátására és fejlesztésére Galac és Konstantinápoly között évenként 36, 1914-től kezdve pedig 52 hajójáratot társon fenn.

A világháború előtt a világnak 7 fatermelő országa volt s ezeknek élén a világforgalomnak 20%-ával az osztrák-magyar monarchia állott, természetes tehát, hogy az integer Magyarországnak fakivitele nagymértékű volt. Egyetlen kikötőnk, a fiumei volt a világnak legnagyobb faforgalmú kikötője. A kikötő egyik részét, a Jugoszláviához jutott Baross-kikötőt, fakikötőnek nevezték. Trianon megfosztott erdőink javarésztétől. A csonka hazában az integer Magyarország erdőterületének alig 16%-a maradt. Amíg azelőtt fát vittünk ki, most behozatalra szorultunk. Elvesztettük Fiumét. Trianon megszüntette, tönkretette a világnak legnagyobb fakikötőjét. Értéktelenné vált az a hatalmas technikai munka, amelyet a

magyar állam közel egy évszázadon át a fiumei kikötő teljesítőképességének fokozására annyi buzgalommal kifejtett.

Fiúméra Trianon ugyanolyan hatással van, mint a középkor végén volt a keletindiai út Velencére. Az Adria gyöngye, ahogyan Fiumét nevezték, virágzásának régi fokára csak akkor juthatna, ha tápláló területe az integer Magyarország lenne.

A megcsonkított Magyarországnak azonban ma is van természetesen igen szerény tengerhajózása. 1926-ban 7 hosszújaratú gőzös 17.790 tiszta tonnatartommal tett meg 41 járatot magyar lobogó alatt. A szállított áruk mennyisége 214.666 t volt.

A MAGYAR POSTA-, TÁVÍRÓ- ÉS TÁVBESZÉLŐ-KÖZLEKEDÉS

A szervezett hírszolgálat a közlekedésnek nagyjelentőségű nélkülözhetetlen része.

Már az ókorban magas színvonalon volt a póstaügy, különösen a római birodalomban a császárság idejében. *Augustus* császár szervezte meg az állami postaszolgálatot (*cursus publicus*). A latin kifejezésből: *statio posita* (állandó megállóhely) ered tulajdonképpen a *posta* elnevezése.

Az országos posták az egyes államokban, mint kizárólagos szállítási joggal felruházott állami intézetek, tehát mint pósta-regálék fejlődtek ki és póstakényszerre vezettek. Magyarországon a pósta-regálé alapja az 1850-ből való pósta-pátens.

A m. kir. posta Magyarországnak 1867 óta megindult hatalmas fejlődésével lépést tartott s magas színvonala éppúgy, mint az államvasutaké, öregbítette a nemzet jóhírnevét. Hatalmas fellendülését azonban derékban szelte minden nyomorúságunk oka, irtóbb hadjárat, mint a világháború: Trianon.

A magyar posta 1880-ban 115-, 1890-ben 237-, 1900-ban 487-, 1913-ban 1139-, 1926-ban pedig 397 millió db postai küldeményt továbbított. Az összes postaküldeményekből esik egy lakosra 1913-ban 54 db, 1926-ban 47 db; a csökkenés 12%.

*

A kereskedelem és forgalom fejlődése a hírszolgálat céljaira a postánál gyorsabb alkalmatosságot kívánt s ezt az elektromos távíróban megtalálta.

Magyarországon az első elektromos távírót 1847-ben *Bécs* és *Pozsony* között létesítették. 1850-ben épült ki a távíróvonal *Bécsből Pestre* és *Zágrábra*. A távíró 1887-ig különálló szervezet volt, ekkor egyesítették a postával.

Ettől kezdve a m. kir. távíró nemcsak a belföldi távíróközlekedés tökéletesítésén munkálkodott serényen, hanem a külföldi távíróösszeköt-

tetések létesítését is szorgalmazta. 1899 decemberében nyílt meg a *budapest-londoni*, a *budapest-szófiai* és a *budapest-szerajevói* közvetlen távírvonal. A Kelet és Nyugat közötti nemzetközi távíróforgalom szempontjából felettebb fontos *budapest-konstantinápolyi* és *budapest-brilalai* közvetlen távírvonal pedig 1907-ben létesült.

A m. kir. postának a távíró fejlesztése terén kifejtett kiváló működését ismerte el a kultúrvilág, amikor 1896-ban Magyarország ezeréves fennállásának évfordulóján a nemzetközi távíróértekezletet Budapesten tartják meg és a legközelebbi értekezletig, 1903-ig, a távíró világegyesület meghatározott ügyeiben a m. kir. postaigazgatóság lett az ügyvivő.

A távíró tökéletesítéséhez nem kis mértékben járult hozzá a magyar szellemi energia is. Budapesten alkalmazták a távírónál legelőször a dinamót, mint elektromos áramfejlesztő gépet. Az elektromos távíró terén világraszóló magyar találmány a *Pollák-Virág-féle* gyorstávíró, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ban jutalommal tüntetett ki. Magyarországon ezzel a rendszerrel *Budapest* és *Pozsony* között kísérleteztek és itt is beigazolódott, hogy vele mindazokban a viszonylatokban, amelyekben a forgalom igen nagy, az addig használt távírórendszerrel szemben megtakarítások érhetők el. Ezzel a zseniális találmánnyal a külföld is nagy érdeklődéssel foglalkozott. *Macpherson*, a kiváló amerikai távírómérnök, erről a bámulatos találmányról így nyilatkozott: „Magyarország a XX. századba grandiózusán lép be.” E rendszer alkalmazása azonban csak rendkívül nagy forgalom esetén fizethette volna ki magát, ahol t. i. ezt a szerfelett nagy teljesítőképességű berendezést elegendő munkával el lehetett volna látni. Ez a körülmény, valamint a telefonnak újabb rendkívüli fejlődése a főok, hogy ez a csodálatos rendszer a távírózás terén nem terjedt el.

A távíró a telefon nagymértékű térfoglalásával valóban fokozatosan háttérbe szorul, amit bizonyítanak a távíróra és távbeszélőre vonatkozó hazai adatok.

Magyarországon a távíró 1880-ban 3-, 1890-ben 4.5-, 1900-ban 7.5-, 1913-ban 14- és 1927-ben 5 millió táviratot közvetített; 10 lakosra úgy 1913-ban, mint 1927-ben 6 db távirat jutott.

A múlt század hetvenes éveinek végén Amerikából indult el világhódító útjára a távbeszélő. *Bell*-nek elmés készüléke, amelyről 1876-ban, a híres fizikus lord *Kelvin* mint csodáról beszél, a hírközlésnek csakhamar legtökéletesebb intézménye lesz.

A távbeszélő eleinte egyes városokban, így 1881-ben Budapesten is, mint magánvállalat létesül. Ezt a vállalatot a magyar állam 1887-ben megváltotta, 1897-ben pedig saját kezelésébe vette.

Az 1888. XXXI. t.-c. a távírók, távbeszélők és villamos jelzők létesítését az állam fenntartott jogai közé sorozta, így lett a távbeszélő is a postával és távíróval összekötve állami monopólium.

A távbeszélőt eleinte csak a helyi forgalomban használják, a légvezetékes távbeszélő azonban csakhamar a távolsági forgalomban is szerepet játszik. Fejlődésében messze túlhaladja a távíró. Magyarországon az első nagyobb hosszúságú interurbán (városközi) távbeszélőösszeköttetés 1890-ben *Budapest* és *Bécs* között nyílt meg. *Budapest* és *Berlin* között pedig, több mint 1000 km hosszú vonalon, a távbeszélőösszeköttetés 1897-ben létesült. Akkoriban ez volt a leghosszabb távbeszélő vonal az európai kontinensen. 1905-ben nyílt meg a *budapest-belgrádi* és a *budapest-bukaresti* távbeszélő vonal.

A világháború alatt a távbeszélő annyira fejlődött, hogy kábelek segítségével országokon keresztül igen nagy, 4000 km-t is meghaladó, távolságon lehetőségessé vált a beszélgetés. A tudományos technikának ezt a vívmányát a Trianon által megcsonkított Magyarország is kihasználta. 1927-ben nagy költséggel létesítette az első távolsági, mintegy 210 km hosszú, távbeszélő kábelt a Budapest és Bécs közötti viszonylatban, elágazással Pozsony felé. Ezzel a távbeszélő kábellel nemcsak Bécs, Nürnberg, Frankfurt, Berlin stb. városokkal sikerült a beszélgetés lehetőségét jelentékenyen megjavítani, hanem Svájjal (Zürich), Franciaországgal (Párizs), Angliával (London) stb. is lehet telefonon beszélgetni.

Magyarország távbeszélőforgalmának fejlődését mutatják a következő adatok: A beszélgetések száma volt 1901-1905 között átlagban 58 millió, 1906-1910 között átlagban 129 millió, 1913-ban 234 millió és 1927-ben 150 millió. Tíz lakosra esik 1913-ban 112 beszélgetés, 1927-ben pedig 179. Eszerint a lakosság számához és 1913-hoz viszonyítva a távbeszélőforgalom 1927-ben 60% -kai volt nagyobb.

Nagy haladás legutóbb *Budapest* távbeszélő hálózatában a távbeszélő automata-rendszer bevezetése, amely a helyi távbeszélő közlekedést máris lényegesen megjavította.

A távbeszélővel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy speciális magyar rendszerről, a rádió előfutárjáról, Budapestnek hírközvetítő különlegességéről, a *telefon-hírmondó*-ról, amelyet *Puskás* Tivadar szabadalmazott kapcsolási módozatával 1893-ban létesített. A telefon-hírmondó központi szerkesztőségében felvevő készülékbe mondják be a különböző, kereskedelmi, tőzsdei és újsághíreket, pontos időt stb. s azokról az előfizetők a helyiségeikben felszerelt hallgató készülékkel vesznek tudomást. A híreken kívül a telefon-hírmondó, hasonlóan mint a mai rádió, operaelőadásokat, hangversenyeket stb. is közvetít előfizetőinek.

A távolba való híradásnak legújabb nagyfontosságú ága a drótnélküli táviró: a *rádió*. A háború előtt az 1908-tól kezdve alkalmazott drótnélküli távirónak főképpen a tengeri hajózás biztosságának fokozása szempontjából volt nagy a jelentősége. Rövid idő alatt meglepő gyorsan fejlődik. A háború folyamán sok viszonylatban csakis ilyen módon lehetett táviratokat továbbítani. Így Magyarországon is 1914. év végén állították fel *Budapesten* a (Csepel-szigeten) az első rádió-állomást, hogy a háború következtében megszakadt távirati összeköttetést a semleges államokkal (*Spanyolország, Svédország*), valamint szövetségeseinkkel (*Bulgária, Törökország*) felvehessük.

A *csepeli* adó és a *Gyáli-úton* létesített vevő rádió-állomás rendes forgalmát 1920 január havában a magyar béke delegáció levelezéseinek Párizssal való közvetítésével kezdte meg. A *csepeli* rádióállomást 1921 őszén 3000 km hatástávolságú lámpaadóval szerelik fel és ugyanitt 1923 nyarán próbaképpen rádiótelefont is berendeznek.

A nagymértékű emelkedő rádióforgalom csakhamar újabb nagy rádió-állomás létesítését tette szükségessé. A *Székesfehérvárott* 1923 folyamán épült leadóállomás Európa legtávolabbi állomásaival biztosítja az összeköttetést. Vele kapcsolatban 1924-ben *Tárnok-on* nagy rádióvevő állomás létesült. Egyidejűleg az egész állami rádiószolgálatot a főpostai épületben berendezett rádióüzem-központban egyesítették. A rádióüzem-központ forgalma azóta évről-évre nagymértékben növekszik, 1926-ban Barcelona, Berlin, Fiume, Krakkó, London, Párizs, Piza, Szófia rádióállomásaival váltott (vett és leadott) rádiótáviratok száma 351.312, 5,195.884 szószámmal; 1925-ben a táviratok száma 223.632, a szószám 3,247.735.

A háború után a rádió mint szórakoztató eszköz magánosoknál felszerelt olcsó vevőkészülékek útján nagy mértékben terjed el.

Az 1925. IX. t.-c. felhatalmazta a kereskedelmi minisztert, hogy a rádióra az állam fenntartott jogát rendeleti úton szabályozza. A vonatkozó rendelkezés az állam jogát nemcsak a rádióállomások berendezésére, hanem a készülékek előállítására és forgalombahelyezésére is kiterjesztette.

	1926. XII. 31	1927. XII 31	1928. XII. 31
A kis rádióvevő berendezések engedélyezéseinek száma:	58.045	83.314	168.553

A postai utasszállítás

Fontos feladata volt a postának a régi időkben az utasforgalom lebonyolítása. Ez a szolgálat a XIX. század folyamán legnagyobb részét a vasutakra ment át és a posta csak a vasúttól félreeső helyekre közvetítette a személyszállítást.

Az automobil fejlődésével kapcsolatban újra fel virágozik a postának ez a szolgálata. A m. kir. posta 1910-től kezdve utasszállítás céljaira autóbusz-járatokat rendszeresít egyrészt oly vonalakon, ahol még vasút nincs, másrészt a fürdőidény alatt a legközelebbi állomástól, vagy város-tól nevezetesebb fürdőinkhez.

Az utóbbi esztendőkből a m. kir. posta újból megindítja az ilyen póstaautóbusz-járatokat. így autóbuszmeneteket tart fenn *Veszprémből* kiindulva öt vonalon. *Balatonfüredre* és *Tihanyba, Enyingre, Pápára, Tapolcára* és *Jutás* állomásra, *Zalaegerszegről Keszthelyre* és *Hévízfürdőre, Sopronból Sárvárra* stb.

A pósta-autóbuszjáratokkal kapcsolatban említjük fel a személy-, illetőleg áruszállító automobilvállalatok teljesítményeit is. Az utóbbi években nagymértékben szaporodik úgy a személy-, mint az áruszállító automobilmenetek száma.

A személyszállító autóbuszvállalatok száma 1927-ben az előző évi 83-ról 147-re, vonalhálózatuk 1839 km-ről 3746 km-re, a menetek száma 532.921-ről 945.513-ra, és a szállított utasok száma 7,558.752-ről. 10,786.752-re emelkedett. A forgalom oroszánrésze a helyi járatokra s ezek között is Budapestre esik.

Az automobil áru fuvarozási vállalatok 1927-ben 488.557 q árut szállítottak és 900.376 km utat tettek meg. A vállalatok élén a *Magyar Vasutak Autóközlekedési Vállalata* r. t. vagy röviden *Mavart* áll, amely 1927 október havában indította meg járatait.

A MAGYAR LÉGI KÖZLEKEDÉS

A közlekedésnek evvel a legújabb nemével kísérletképpen már a világháború alatt is találkozunk. 1918 júliusában *Budapest* és *Bécs* között is megindult a repülő posta. A rendszeres polgári légi közlekedés a háború után 1919 tavaszán kezdődik, tehát még alig tíz esztendő. Ezalatt a decennium alatt a légi közlekedés fontos közgazdasági tényezővé vált.

A postai szolgáltatnak legújabb válfaját a *légi postát* az 1925. évi stockholmi nemzetközi szerződés szabályozta. Ennek értelmében a légi-posta szabad közlekedés és az átszállítás díjmentessége biztosítva van.

A *Magyar légiforgalmi r.-t.* már 1920 novemberében megindította belföldi járatait *Budapest-Győr-Pápa-Szombathely*, meg *Budapest* és *Szeged között*. E járatokat azonban a trianoni békediktátum következtében 1921-ben beszüntették.

A posta szempontjából a légi közlekedésnek csak mintegy 300 km-en felül van nagy előnye. A m. kir. posta ilyen nagyobb távolságra szóló légiposta-közlekedést az európai légiposta-hálózathoz csatlakozóan a *Magyar légiforgalmi r.-t.* útján tart fenn.

	1925	1926	1927
A légi postai küldemények darabszáma:	7.707	14.641	16.813

A német *Luft-Hansa* kezdeményezésére 1923 októberében megalakult a *transeurópai légi unió*, amelynek tagja a *Magyar légiforgalmi r.-t.* is. Az unió célja, hogy az európai nagy városokat bevonja a légi közlekedés hálózatába.

A már öt esztendeje üzemben volt *budapest-bécsi* viszonylaton kívül a társaság 1927-ben bevezette a menetrendszerű légiforgalmat *Budapest és Grác* között is s ilyen módon a *Trans-Adriatica* légiforgalmi r.-t. *becs-grác-velence-i* járataihoz létesített közvetlen csatlakozást. A társaság és a német *Luft-Hansa* között 1926-ban létrejött üzemközöség eredménye, hogy *Budapest-ről* a nyári hónapokban *Párizs, London, Genf, Amszterdam, Brüsszel, Hamburg*, stb. városok még ugyanazon a napon este elérhetők. Elismerésre méltó a társaság járatainak majdnem 100%-os pontossága, 1926 folyamán mindössze két, 1927-ben pedig csupán egy sima kényszerleszállása volt.

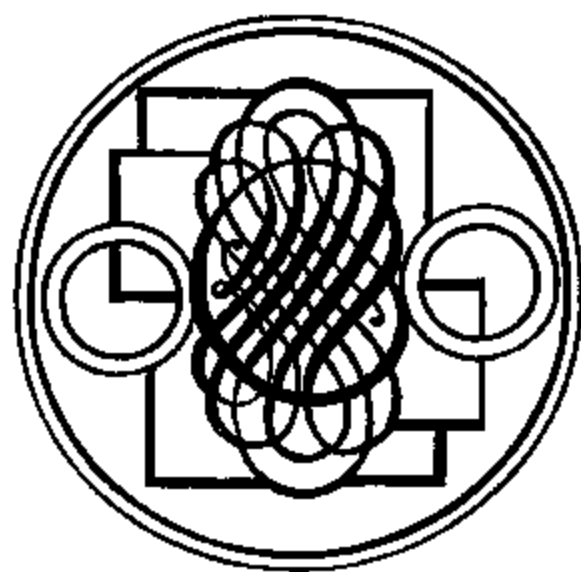
*

Ezekben ismertettük az integer és a Trianon által megcsonkított Magyarország közlekedését.

Minden időknek egyik legnagyobb történetírója *Macaulay* találóan állapítja meg: „Az emberi szellem vívmányai közül az ábécének és a könyvnyomtatás művészetének egyedüli kivételével, azok járultak leginkább a civilizáció emeléséhez, amelyek a távolságokat megrövidítették.”

Ezekhez a modern közlekedést megteremtő vívmányokhoz Magyarország, amint szűkre szabott ismertetésünkéből is kitűnik, hatalmas szellemi tőkével járult hozzá, amelyet még Trianon sem volt képes megsemmisíteni.

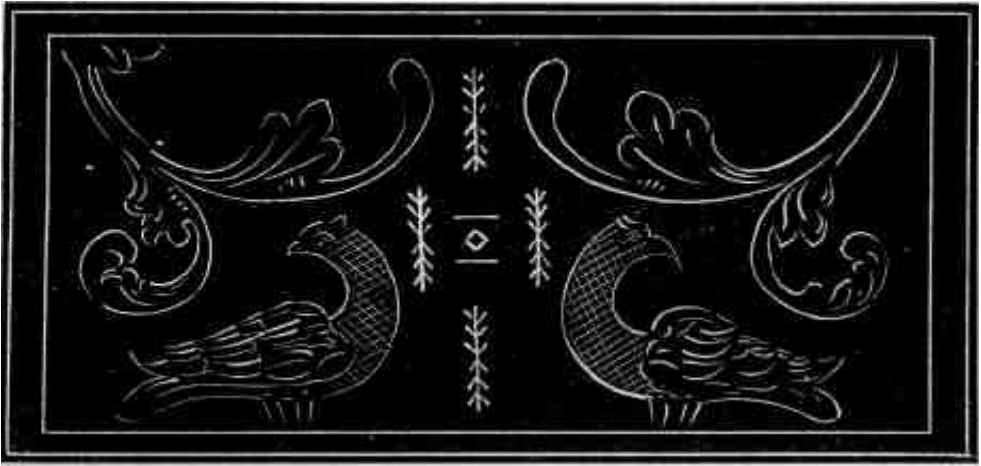

NYOLCADIK RÉSZ

MAGYAR ALKOTMÁNY NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

APPONYI ALBERT: MAGYARORSZÁG VILÁG- POLITIKAI HELYZETE

zt a problémát kétféleképp lehet felfogni. Lehet ugyanis arra szorítkozni, hogy a trianoni Magyarország nehézségeit és lehetőségeit kutassuk; lehet azonban általánosságban a magyarság létfeltételei szerint újjáépített Magyarország szempontjából keresni a külpolitikai irányelveit. A következőkben mind a két föltevés látószögéből iparkodom a kérdést megvilágítani.

Hogy a trianoni Magyarország helyzete a „lehetetlen” szóval jellemezhető, azt alig szükséges bizonyítanom. Mégis jó ennek a lehetetlenségnek alkotó elemeit szemügyre venni, minthogy az egyelőre még valóság és minthogy csak a *létező* valóságból indulhatunk ki a *kívánatos valóság* megszerzésére. A létező valóságnak lehetetlenségeit pedig a következő mozzanatokra vezetem vissza: a megvédhető határok teljes hiánya, ami még akkor is érezhető volna, ha keresztülvitelnék az egyenletes általános lefegyverzés; a gazdasági egyoldalúság súlyosbítása, mely rendkívül csekély belföldi piacot nyújt főterményeinknek és a kivitel esélyeitől teszi függővé megélhetésünket, mely kivitel elé gátakat emel az általánosan uralkodó elzárkózási politika; ezeken a gátakon pedig könnyebben tör – vagy szivárog át az olcsóbban termelő tengerentúli gazdaság; természetes folyamrendszerünk megbontása, amely folyóinknak a forrásukhoz közelebb eső részét kivé-

tel nélkül kiveszi ellenőrzésünk alól és így észszerű ármentesítő és öntözésre vízgyűjtő szabályozásukat lehetetlenné teszi; ellenséges indulatú, vagy legalább gyanakodó szomszédok közé szoríttatásunk, amelyek mind-egyike tőlünk elszakított területet bír és őriz, olyan lakossággal, amelynek közel fele magyar és német, tehát kelletlen új alattvaló; ebből pedig magyar 3.3 millió, melynek nemcsak közjogi elvesztése, de kulturai elnyomatása is állandó sajnó fájdalmat tart fenn szíveinkben és ennek megfelelő aggodalmat a szomszéd államok lelkületében, úgyhogy bizalomteljes viszony ki van zárva, nem mert ilyent nem *akarunk*, hanem mert *lélektani* lehetetlenség, hogy keletkezzék. Ennyi gondolom elég egy külpolitikai helyzet jellemzésére, mely szinte megoldhatatlan problémák elé állítja nemzetünket; de a kép még kiegészítésre szorul. Mert akadhat, aki azt mondja, hogy ezeket a kétségtelenül súlyos hatalmi viszonyokat bizonyos pontig ellensúlyozzák a nemzetközi joguralom és méltányosság biztosítására megalkotott intézmények: a nemzetek szövetsége, a nemzetközi bírászkodás új szervezete, a kisebbségi szerződések, amelyek az optimisták szerint csökkentik a pusztá hatalmi tényezők döntő jelentőségét, sőt a határokét is. Erre mi csak azt válaszolhatjuk, hogy ezek az intézmények ugyan megvannak, de az egy nemzetközi bíróság kivételével, amelyhez azonban a legritkább esetben lehet eljutni, ma még olyan részrehajlással működnek, mely inkább súlyosbítja, mintsem enyhíti a helyzetet, mert függöny mögé rejti az önkényt és a hatalmaskodást. A bíróság elé, mely kifogástalanul működik, mint mondtam, alig lehet eljutni, a kölcsönös beleegyezés föltétele miatt, amelyhez igénybevétele köttetett; a politikai szervek pedig, amelyek békéltető, kiegyenlítő tevékenységre volnának utalva, de amelyekben volt ellenségeink dominálnak, természetesen nem tudnak kibontakozni elfogultságukból, mihelyt valamely kérdés volt szövetségeseik és volt ellenfeleink közt intézendő el. Ebből folyólag mondott teljesen csütörtököt a nemzeti kisebbségeknek a népszövetségi tanácsra ruházott jogvédelme; ehhez hasonló hatalmi szempontok uralma hátráltatja a békeszerződésekben megígért általános lefegyverzésnek még megindítását is; ez a szellem iparkodik a békeszerződésekben megállapított, de a béke eszméjével ellentétben álló nemzetközi jogi különbségeket állam és állam, nemzet és nemzet közt fentartani és kihegyezni; ebből fakad a mai döntő tényezőknek az a cselekvési iránya, mely, amikor tőlünk a békeszerződés összes anyagi és erkölcsi tehertételeinek az utolsó betűig való teljesítését követeli, mindig módot talál arra, hogy gyakorlatilag ne érvényesülhessen, hanem inkább akármilyen módon megkerültessék, elmagyaráztassék, elszabotáltassék e szerződéseknek az a kevés pontja, amely számunkra némi enyhítést tartalmaz.

Ez a helyzet szinte kétségbeejtőnek látszik és az is volna, ha nem kellene azt mégis csupán átmenetinek tekinteni és ha az átmeneti időre

vonatkozólag nem mutatkoznának az enyhülésnek némely jelei. A nemzetek szövetségénél kezd ellenállásra találni az egyoldalúságnak az a diktatúrája, amelyet a nagyhatalmak győztes csoportja annak keretében gyakorol; Olasz- és Németország gyakran támogatott azokban a controverziákban, amelyeket ott folytatnunk kellett és mihelyt ilyen hátvéd mutatkozik, nekibátorodnak a kisebb államok is. Anglia sohasem érezte magát annyira összenőttnek a kis entente-tal, mint Franciaország, csak az optánsügyben bonyolódott be külügyminisztere egy szerencsétlenül megfogalmazott álláspontba, amelyből nehezen tud kibonyolódni. De magát Franciaországot is kell hogy gondolkozóba ejtsék a bomlásnak azok a tünetei, amelyek a kis entente államokban mutatkoznak és amelyekkel szemben súlyos sebekből vérző, megcsonkított és óriási nehézségekkel küzdő hazánk mégis csak bizalmat gerjesztőbb képet mutat. Revíziós akaratumk támogatását Franciaországtól még sokáig nem várhatjuk, sőt megértését sem; a dolog természetében rejlik és a kontinentális helyzetből foly az a jelenség, hogy a francia közérület ragaszkodik a legmaka-csabbul a párisi békeszerződések érinthetlenségének babonájához. De az első stációhoz, a békeszerződések keretein belül szenvedett sérelmek orvoslásához, nincs kizárva, hogy okos politikával megnyerjük Franciaország támogatását, ami már nagy haladást fog jelenteni. Azért óriási hiba azt az Olaszországgal szerencsésen létrejött barátságos viszonyt, amely kirántott minket az izoláltságból, akkép értelmezni, mintha az antagonizmust jelentene Franciaországgal; meg vagyok győződve, hogy elsősorban az olaszok tiltakoznának az ilyen beállítás ellen, a mi érdekeinket pedig súlyosan veszélyeztetné.

A biztató jelenségek felsorolásának végére hagytam, de távolról sem tekintem utolsónak, sőt első helyre tenném, először az olasz barátságot, amely kiemelt minket az izoláltságból, azután a művelt nemzetek közérületében megindulófélben levő azt az átalakulást, amelynek érdeme Lord Rothermere akcióját illeti meg. Kellőleg ápolva és támogatva olyan magyar belpolitika által, mely közéletünkben kiküszöböli a nyugati eszmekörnek visszatetsző jelenségeket, ez a megmozdulás hatalmi tényezővé válhat, amely a hatalmak politikáját is befolyásolja. De erről a fáról ma még nem lehet gyümölcsöt szedni, vagy csak fanyar ízűt; annak még érlelődnie kell, mert a készülő új eszmeáramlatnak még rengeteg ellenáramlattal kell megküzdenie, míg győztesen bontakozhatik ki a hatalmi realitások országában.

De vessünk egy pillantást abba a jövőbe, amelyben hinnünk kell és hihetünk is, mert ez a hit egyezik az emberiség szerves fejlődési vonalának irányával, – t. i. abba a jövőbe, midőn hazánk visszanyerte azt az egészséget: *egész-létet*, amelyet végleges állapotnak ismerhetünk el mi és ismerhet el a világ. Akkor is nehéz probléma lesz külpolitikai el-

helyezkedésünk, számunk csekély voltánál, fajbéli izoláltságunknál és kedvezőtlen geográfiai elhelyezkedésünknel fogva.

Kis nemzeteknek helyzete mindig pekárius, függetlenségük csak *jogi* fikció, melynek ellentmond a valóság: a hatalmi viszonyokból eredő tényleges függés. Évszázados tapasztalás mutatja, hogy a szerződésekben rejlő biztosítékok is felmondják a szolgálatot, ha valamely nagyobb hatalom érdekei vagy ambíciói félretolásukat követelik. Hogy ez másképp lesz-e ezentúl? Némileg talán igen, egészen nem. Mindenesetre annak a teljes nemzetközi joguralomnak megvalósulása, mely a gyengéknek éppoly biztosságot nyújt, mint a hatalmasoknak, még igen hosszú időt fog igényelni, melynek lefolyása alatt nemzetek pusztulhatnak el – megengedem szabálytalanul, de tényleg. A kis nemzeteknek ezt a prekárius helyzetét két körülmény enyhítheti: hatalmas fajrokonok természetszerű támogatása és olyan geográfiai elhelyezés, amely nem tartalmaz ingert megtámadásukra, vagy azt módfölött megnehezíti. Példa az előbbire Szerbia, mely a cári Oroszországra támaszkodva, vakmerő hatalmi politikát folytathatott; az utóbbira a Skandináv államok és a Svájc. Hazánk, természetes határai közt is, a kisebb nemzetek közé fog tartozni; a fajmagyarság külpolitikailag használható részének száma 11-12 milliónál többet nem tesz ki. Rokon faj, amelyet érzelmi kapcsolatok kötnének velünk össze, sehol sincs; a turáni megmozdulás és szolidaritás a legjobb esetben egy távol jövőnek álma; egyedül állunk és nemcsak egyedül, de útjában is hatalmas fajok fajpolitikájának. Geográfiai elhelyezkedésünk pedig olyan, hogy egyenesen útvonalába esünk a nagy népmozgalmaknak, a nemzetek háborús és békés közlekedésének; csatamezője vagyunk a várható összeütközéseknek, még pedig olyan területen, mely természeti kincseinél fogva kívánatos és stratégiai bázisként fontos. Nehéz egy állandóan veszélyeztetett nemzetközi helyzetnek megkapóbb iskolapéldáját találni, mint amilyent hazánk nyújtani fog még akkor is, ha természetes létföltételeit minden irányban visszanyerte. Ennek az állandó külveszélynek érzete bírta őseinket arra hogy, az Árpádház és az Anjou-dinasztia kihalása után, majdnem állandóan olyan királyokat választottak, akik más országok fölött is uralkodtak és hogy 1723-ban a kölcsönös védelmi viszonyt egy ilyen, nálunk is, másutt is uralkodó dinasztia többi országaival intézményesen biztosítsa. „*Contra vim etiam externam*” – külveszély elleni védekezés – volt a trónöröklési rend akkori megállapításának egyik indoka; „*ad evitandos internos notus*” – a szabadkirályválasztással összekötött belmozgalomnak elkerülése, volt a másik, amely ma is fennáll és amattól független. Ezeknek a külföldi összeköttetéseknek kétségtelenül voltak hátrányai; az a király, aki más országok fölött is uralkodott, nem szentelhette magát oly kizárólagosan Magyarországra érdekeinek, mint ahogyan tehette volna, mint kizárólag magyar uralkodó; mikor pedig in-

tézményes kapcsolattá vált az idegen országokkal való védelmi összekötés, akkor nem egyszer veszélybe vitte az ország függetlenségét. Ez az utóbbi veszély azonban mindinkább csökkent; amazoknál a hátrányoknál pedig őseink jobban értékelték a külső biztosságnak fokozását, amely csakugyan eléretett. Ma azonban a biztosításnak ez a módja külső és belső okokból tekintetbe nem jöhet és így a nemzetnek meg kell majd találni annak a módját, hogy az említett kedvezőtlen körülmények közt is megtalálja a biztosságát és megőrizze a valódi, nem csupán jogi függetlenséget.

Ez nehéz feladat lesz, mert ama körülmények egyikén sem áll módunkban változtatni. Mi nem kereshetünk más geográfiai elhelyezkedést, mi nem szaporíthatjuk hamarosan népességünk létszámát és nem is teremthetünk magunknak fajrokonokat. Mi csak azt tehetjük, hogy ezt a területünket erőteljes, virágzó étellel telítjük, hogy a számot minőséggel és szoros összetartással pótoljuk: azaz, hogy mindenkép megóvjuk a nemzet fizikai és erkölcsi integritását, testileg edzett, lelkiileg egészséges, valóságos, kemény nemzedéket neveljünk, olyan közös nemzeti ideálok tette-kész kultuszában, melyek az emberiség nagy eszményeivel összhangban állanak; tehát olyan nemzetté alakuljunk, mely nem fenyeget senkit, melybe azonban belekötni sem jó, de nincs is jogos indok. Ami pedig a természetes szövetségesnek, a rokonfajnak hiányát illeti, azt csak a nyugoti kultúrközösségbe értékes tényezőként való beilleszkedéssel pótolhatjuk, szellemi testvériséget téve a faj testvériség helyébe.

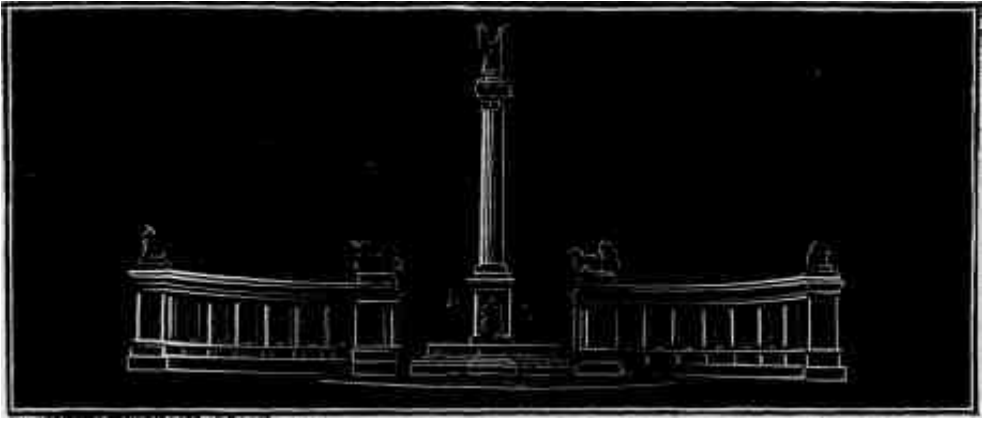
Minden, amit itt elsoroltam, tulajdonképp nem a kül-, hanem a belpolitikába tartozik, de nélkülözhetetlen alapját alkotja minden elgondolható külpolitikának. Belső gyengeségekben szenvedő, tette képtelen, szellemi világában jelentéktelen, törekvéseiben antipatikus kis nemzetnek sajkája valóban a világpolitika hullámzásainak és áramlatainak játékszere, az erősebb vágyainak és célkitűzéseinek predesztinált áldozata s a legjobb esetben mint valamely nagyhatalom vazallusa tengetheti azt az életet, amelyet „függetlenségnek” csúfolnak. De ugyanez a számarányú nemzet, ha testileg, lelkiileg erős és egyszersmind összes életnyilvánulásai-ban értékes és rokonszenves, alaposan remélheti, hogy mindig barátokat fog találni és ezzel egy bizonyos hatalmi állásra szert tenni. Külpolitikánk leendő céljait ma kijelölni lehetetlen; de egy önálló külpolitika lehetőségének föltételei iránt tisztába kell jönnünk és a föltételek megvalósítására a lehetőség szerint már Csonka-Magyarország kereteiben is kell törekednünk, mert azok kellékei annak a közvetlen célkitűzésnek is, amely iránt kétség nem lehet és amely nem egyéb, mint természetes létföltételeink visszanyerése.

Külpolitikai törekvéseink minden stádiumában nem lehet eléggé hangsúlyozni a nyugoti kultúrközösség ápolását, mely egyedüli elgondolható

ellensúlyozója fajbéli izoláltságunknak, éppúgy, mint nemzetünk bekapcsolása az emberiség organikus fejlődési folyamatába. A nemzetközi politikában, igaz, a múltban és még a mi korunkban is, közvetlenebbül érvényesültek a pillanatnyi hatalmi konjunktúrák, mint ezek az organikus erők. De az utóbbiak befolyása emelkedőben van, ami szoros összefüggésben áll a demokratikus fejlődéssel, a tömeg-erők lélektanának döntő szerepével az események irányításában. Sohasem volt helyes azok figyelmen kívül hagyása, még nagy nemzetek politikájában sem; az utolsó világháborút is végelemzésben ezek az imponderabíliák döntötték el a központi hatalmak ellen, mert a művelt nemzeteknél velük szemben sikeresen előidézett lelki antagonizmus tette csak lehetővé azt a félelmes hatalmi csoportulást, melynek ők áldozatul estek. De kis nemzetek részéről, amelyek a konjunktúrák kialakulásában többnyire csak passzív szerepet játszanak "és a mi korunkban, midőn magának a konjunktúrának kialakulására is gyakori döntő befolyással bírnak a nemzetek fejlődésének organikus törvényei – amit melleleg mondva, csak üdvözölni lehet – ennek a tényezőnek elhanyagolása egyenesen megfoghatatlan hiba, mentséget nem engedő felületesség volna.

Ezek a fejtegetések azonban csak azt jelentik, hogy izoláltságunk fokozásának veszélye nélkül nem helyezkedhetünk belső berendezkedésünkönél sem ellentétbe azokkal az eszmékkel, amelyeket ma már az egész művelt nyugat a civilizált nép- és állami élet követelményeiként ismer, mert nem tehetjük kétségessé kultúrhivatásunkat, valamint azt, hogy az emberi jogok élvezete tekintetében haladást jelent a magyar államhoz tartozás. De nem jelenthetik azt, hogy saját problémáink megoldásában idegen direktívákat fogadjunk el, akár hatalmi szónak, akár jóindulatú alkotmányjogi dilettantizmus alakjában jelenjenek meg. Saját hagyományaink ösvényén kell járnunk, a színvonalat tartva a művelt nyugattal, az evolúció törvényei szerint, amire nézve történelmünk legdicsőbb példája az 1848. évi nagy átalakulás, melyet a kiváltságos osztály maga kezdeményezett, maga hajtott végre, jutalmul elnyervén befolyásának fentartását, holott mindenütt, ahol a szükséges reformokat a vezető osztályok ellenére vitték keresztül, ezeket el is söpörte a mozgalom. Ez oly egyszerű tétel és tapasztalás, hogy szinte érthetetlen volna, ha mi, akiket csak egy nemzedék választ el ama dicső reform-nemzedéktől, nem tudnánk belőle okulni és hasonlóképp cselekedni. *Ma* ez még kezünkben van, *holnap* talán már nem lesz.

A fájában elszigetelt, földrajzilag állandóan veszélyeztetett magyar nemzet külpolitikája csak egy olyan összefoglaló általános politika alapján épülhet fel, amely gondosan mérlegeli minden tettének és minden mulasztásának külső hatását is.

WLASSICS GYULA BÁRÓ: A MAGYAR ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE

1

Sajnos, a magyar alkotmányról, ennek fejlődéséről, a külföld előkelő körei is keveset tudnak. Pedig ez az alkotmány megérdemli mindazok figyelmét, kik föl tudnak emelkedni arra a színvonalra, hogy megbecsülni tudják azokat a küzdelmeket, melyeket egy nemzet történeti alkotmányának kifejlesztésére, ennek védelmére kifejtett. A magyar alkotmány nem fejedelmi kegy ajándéka. Nem elméleti tudósok kiesztelt alkotása. Nem is egységes írott, decretalis alkotmány, hanem a politikai és alkotmányjogi élet folytonos történeti eredménye. A magyar alkotmányt nem lehet bevonnni azon európai alkotmányok rendjébe sem, melyekről általában megállapítják, hogy az angol alkotmány részint közvetlen, részint közvetett utánezatai. A magyar alkotmány tisztán sajátzerű önálló fejlődésnek, az igazi magyar Geniusnak terméke. Ezt a nagy francia közjogász, Esmein is elismeri nagy közjogi munkájában, mire még alább visszatérek. Párhuzamos fejlődés ez az angol alkotmánnyal, de teljesen önálló. Az igazi történeti alkotmánynak éppen az a jellegzetes alapvonása, hogy azt a néplélek termi. Az igazi nemzeti Genius mélységében leli a gyökérszálaikat. Az ilyen alkotmánynak szelleme oly nagy mértékben uralkodóvá válik még a törvényhozás souverainitásában is, hogy ez a souverainitás is alkotásaiban kénytelen meghajolni azon öserő előtt, mely a történeti alkotmányból sugázzik ki. A történeti alkotmány teljes erővel örökodik afölött,

hogy a törvényhozás ne írjon a törvénybe olyan jogot, mely ellentétbe kerül a történeti alkotmány megszilárdult alaptételeinek szellemével. A magyar alkotmány történeti fejlődésének kimagasló jellemvonása az, hogy már nagyon korán a *közjogi felfogást* tette az alkotmány tengelyévé. Mikor még Európa más államaiban a magánjogias, patrimonialis és feudális eszmekörben mozgott az állami főhatalmi szervezet és ennek egész berendezése, már nálunk utat tört az a közjogias felfogás, mely a magyar szent korona tanában egyesítette a király és a nemzet főhatalmi körét. Az állami főhatalom alanya nem az uralkodó volt, hanem maga az állam, tehát a király és a nemzet együtt. Jelképe ennek a Szent István koronája. De nemcsak jelképe, hanem közjogunk kialakulásában és rendszerében a szent korona érvényesül, mint alkotmányjogi fogalom. Ismétlem, se külön a nemzet, se külön a király nem kizárólagos alanya az állami főhatalomnak. A szent koronában egyesül mind a kettő. A szent korona az államhatalom alanya. Ez a magyar néplélekből fakadó közjogi alkotás azt hirdeti, hogy a két tényező együtt alkotja a szent koronát. Tévedés azt hinni, hogy a szent korona magyar elmélete talán a nagy magyar törvénygyűjtő Werbőczy találmánya. Werbőczy híres törvénykönyvében csak összeírta az élő jogot és ebben találta már a 14-ik, de főleg a 15-ik században a teljes kifejlődést nyert magyar közjogi elméletet. Ez a tan ma is teljes erejével érvényesül. Érvényesül az a vezérlő tétel, hogy a szent korona szervei a király és a nemzettek a szent korona jogán gyakorolják hatalmukat. Ennek a magyar néplélekből fakadó főhatalmi felfogásnak tulajdonítható, hogy még a hűbériség uralkodó korában is a magyar államhatalom közhatalom maradt. Az ország területe nem a királyé volt, de a szent koronáé. A szent koronáé volt tehát a főtulajdonjog. A Király nem önhatalmából, hanem a szent korona jogán honfiúi érdemek jutalmául öröklési joggal egyeseknek az ország területének egyes részeit adományozhatta. Aki a szent korona jogán ingatlan birtokot szerzett, az nemes lett, tehát közjogi nyelven szólva, a szent korona tagjává vált. A nemesi birtok magvaszakadás esetén visszaszállt a szent koronára. Fölvethető a kérdés, hogy a rendi alkotmánnyal szakító 1848-iki alkotmányreform után érvényben van-e a szent korona tana. E kérdésre nincs más válasz, mint az, hogy igenis érvényben van, mert ha a nemesi birtok jog megszűnt is a szent korona tagságának alapja lenni, az 1848-iki törvények szerint a szent korona tagsága kiterjed a honpolgárok összességére – és nevezetesen a politikai jogokkal bíró honosokra. Megszűnt azonban a szent koronának fő földes urasága. A szent korona területe vagy a szent korona országai elnevezés ma is fennáll. Ezen elnevezés alatt a magyar közjog azokat a területeket, országokat érti, melyek a „szent korona területállományának integer épségét teszik”. Ily értelemben a szent korona az államterület egységének megjelölésére is

szolgál. A szent korona ezen nagy jelentősége mellett igen természetes, hogy nemcsak a közjogi fogalom ereje jut a magyar néplélekben teljes elismerésre, hanem magát a szent koronát is kiemeli a pusztá szimbólumok köréből, sőt még koronázó érvényességi kelléknek is tartotta a II. Sylveszter pápa által Szent István királyunknak küldött koronát. Erre példakul szolgálhat Róbert Károly és I. Ulászló koronázása. Ennek a koronának felső része annak a koronának maradványa, melyet II. Sylveszter pápa küldött. Az alsó része pedig azé a koronáé, melyet még Dukas Mihály bizánci császár küldött I. Géza királynak. (Ez év szeptemberében Budapesten tartották Európa nagy részének múzeumi igazgatói és egyéb muzeális szakférfiak tudományos kongresszusukat és azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy a koronát óhajtanák tudományos szempontból megvizsgálni. Ennek a kívánságnak a magyar kormány megfelelt, mert tudományos célra felnyitható a koronát őrző vasláda.) Hogy mily jelentőséget tulajdonítunk mi magyarok a szent koronának, ezt világosan bizonyítják a korona őrzését szolgáló intézmények. Nemcsak külön katonai csapattest, a koronaórség teljesíti a rendes őrző szolgálatot, hanem az országgyűlés által választott magas közjogi méltóságot képviselő két koronaőrnek felügyelete is rendszeresítve van. A két koronaőri méltóságra négy-négy, felerészben katolikus és protestáns született világi honfi közül az országgyűlés együttes ülésén két férfit választ olykép, hogy az egyik katolikus a másik protestáns legyen. Erről már az 1608-iki V. törvénycikk intézkedik és ez volt az állandó gyakorlat 1790 óta. A kijelölést a király gyakorolja. Megválasztásukat, eskütételüket, továbbá felmentésüket törvénybe iktatják. Most 1928 szeptemberében a királyi trón be nem töltése idejében ezeket a királyi jogokat az 1928-ban a koronaörökről hozott új törvény alapján a király-helyettesítő kormányzónk gyakorolta. Habár maga a szent korona nem pusztán szimbólum, mégis ha az megsemmisülne, vagy használata más „vis major” miatt lehetetlen volna, a nemzet akarata teljes jogérvényességgel gondoskodhatnék a pótlásról.

II.

Általánossá vált tétele a magyar alkotmányjognak, hogy három kimagasló alapintézménye van.

A király, az országgyűlés és a vármegye (törvényhatóság). E három pillér hordozza a magyar alkotmányt.

A királyi hatalom csakis az alkotmány szerint gyakorolható. A király minden ténye az 1848-iki törvényhozás szerint csak úgy érvényes, ha miniszteri ellenjegyzéssel van ellátva. A királyi jogok nagyrésze csak az országgyűlés hozzájárulásával gyakorolható. Például szolgáljon az, hogy a királyt illeti ugyan a békekötés joga, de ha a békeszerződés területi

változással járna, ha az új terheket róna az országra, a törvényhozási rendelkezés feltétlenül szükséges. A királyi hatalom nagyrészen csak az alkotmány által erre kijelölt szervek által gyakorolható. (1790-91: XII. t.-c.) A végrehajtó hatalom feje, birtokosa a király, de ez is korlátozott. A király, habár a bírói hatalom birtokosa, a mai bírói alkotmány szerint nem gyakorolja az igazságszolgáltatást, hanem a királyi bíróságok útján. A bírói hatalom körében azonban megilleti a kegyelmezés, a pertörlés joga. A törvények alkotásában a szentesítés jogának gyakorlásával a király a nemzettel egyenrangú tényező.

A királyt illeti az országgyűlés összehívása, megnyitása, az évi ülészakok berekesztése és újból való megnyitása, az országgyűlés működésének elnapolása, felosztatási joga. A felosztatás esetében az új országgyűlést a felosztatástól számított három hónap alatt összehívni tartozik. (1848: IV. t.-c.) Ha a felosztatás olyan időpontban történik, amikor a jövő évi költségvetést és a múlt évi zárszámadást az országgyűlés még le nem tárgyalta, úgy az országgyűlést még az említett három hónap alatt is olyan időpontban kell összehívnia a királynak, hogy a költségvetés és a zárszámadás még a szabályszerű időben letárgyalható legyen. (1867: X. t.-c.) Ugyanez áll az országgyűlés elnapolására és az évi ülések berekesztésére nézve is. Igen természetes, hogy az alkotmányos fejlődés kezdetén a királyság első századaiban a király nagyobb részben vett részt az államhatalom gyakorlásában, mint a nemzet. Semmi kétség, hogy a király a törvényhozás jogát a királyi rendelet formájában sokáig egyedül gyakorolta. De nem szabad elfelejteni, hogy ezt a jogot is a nemzet ruházta a királyra. Már Verböczy tanítja a Hármas könyvben, hogy a „magyarok Szent Istvánt királlyá választották, az uralkodás és kormányzás hatalmát az ország koronájára és ezzel a királyra ruházták”. Semmi kétség, hogy a magyar királyi hatalom átruházott természetű. Közjogunk nem ismeri azt a patrimoniális felfogást, hogy az államhatalom teljessége a királyé. A szent korona elméletét nem lehet elsikkasztani azzal a hamis okoskodással, hogy a történeti fejlődés elején a koronát Corona regia-nak nevezték és csak később vált szokásossá a „sacra regni Corona” elnevezés. Történetünk bizonyítja, hogy a királyi jogalkotás zenitjén sem tehetett a király semmit a nemzet önállóságának rovására, a szabadságjogok megsértésére, mert meg kellett hallgatnia a népet, királyi tanácsot, zsinatot.

A király jogállása a magyar alkotmányban ma tisztán áll előttünk. Nem tulajdonosa az államhatalomnak, mert az államhatalom alanya a szent korona. A koronát viselő király a szent korona feje ugyan, de azért csak birtokosa az államhatalomnak. De ez a birtoklás sem a király saját különálló jogán alapszik, hanem a szent korona jogán. (A nemzet az államhatalom gyakorlásában való részvételéről nem mond le és ezért szilárdan él az az alkotmányjogi tétel, hogy a király csakis az alkotmány korlátai

között gyakorolhatja királyi hatalmát.) A király államfői jogkörében tehát az államhatalom mindhárom ága, a törvényhozói, a végrehajtói és bírói hatalom találkozik.

Egyetlen szerv a mi alkotmányunkban a király, aki személyes felelőséggel nem tartozik.

Legkiválóbb joga a törvényszentesítési jog. Ez a királyi jog nincs korlátozva. A királyi trón betöltése eredetileg a királyválasztás volt. De ennek szabálya az volt, hogy a nemzet jelölte ki a királyi családot, amelyből választani kellett. Rendszerint a király elsőszülött fiát választották meg. Eleintén az Árpád-házból választották a királyokat – az Árpád-ház kihalta után vegyes házakból történt a választás. A mohácsi vész után a Habsburg-házból választották a királyt. Az elsőszülöttségi elvet csak a tizenhetedik században mondta ki az 1687:11. t.-c. Az örökösödési jogot a nőágra a *pragmatica sanctio*nak nevezett (1723:1., II., III. t.-c.) törvény terjesztette ki, de az, hogy Magyarország és az örökös tartományok államfője ugyanazon fizikai személy volt, ez jogilag a magyar állam önállóságát nem érintette. Az uralkodó fizikai személye volt azonos, de az uralkodó kétféle államfői közjogi minősége megőriztetett. (A *pragmatica sanctio* a magyar állam két alanyának, fő tényező jenek, nemzetnek és királynak törvényben nyilvánított rendelkezése.)

A legtévesebb félremagyarázás az, mellyel nem egyszer találkozunk, hogy a magyar királyra a koronázás a teljes államhatalmat ruházza át. A nemzet egyenrangú tagja a szent koronának.

Igaz azonban az, hogy a királyi jogkör teljességét csak a koronázással nyeri el a király. A koronázás előtt nincs a királynak se törvényszentesítési joga, sem privilégiumokat nem adhat. Ezért a koronázás nemcsak ünnepélyes szertartás, de nagyjelentőségű alkotmányos tett. A magyar alkotmányjog (1791: III.) egyenesen kötelességévé teszi a királynak hat hónap alatt leendő megkoronázását. (Vis major képezi csak a kivételt.) A koronázás egyenesen alkotmánybiztosíték. Maga a koronázás három főcselekvésből áll. Első a hitlevél (diploma inaugurale) kiadása. Második a szorosabb értelemben vett megkoronázás és harmadik a hitlevél kivonatos tartalmára letett eskü. Magát a koronázási szertartást hagyományos szokásjog szabályozza.

III.

Lássuk a magyar államhatalom másik alapintézményének *az országgyűlésnek fejlődési menetét.*

Már első királyaink idejében tartottak országos gyülekezeteket. Ezek a XIII. században már valóságos országgyűlések voltak. A királyi tanács tagjai is részt vettek az országgyűlésen. Különösen az Anjou-királyok

alatt a királyi tanács tagjai nagy szerepet töltöttek be. Eredetileg egységes volt az országgyűlés, de lassanként kialakult a kettéválás. Már a XV. század második felétől a főnemesek a kismemesektől elkülönítve tanácskoztak. Mikor már a kettéválasztást a törvényhozás (1608. k. u. I. t.-c.) szentesítette, a tényleges kettéválasztás már régen megtörtént. Míg azelőtt csak az egyházi és világi főméltóságok viselőit értették főnemesség alatt, most már azokat kiegészítette az örökletes főrendiséggel kapcsolatos születési főnemesség. A főrendi tábla helyzete alig változott 1885-ig. Ebből láthatjuk, hogy a *kétkamara-rendszer gyökerei visszanyúlnak az első szent koronás királyunk alkotmányáig*. Mi nem kölcsönöztük a kétkamarás rendszert az angol alkotmánytól. A mi kétkamarás rendszerünk nem a tudományos elmélkedés, doctrinár spekulációk eredménye, hanem az alkotmányos élet történeti fejlődése. Franciaország éleselméjű nagy alkotmányjogásza, a híres volt párisi tanár, Esmein, midőn a törvényhozó testület két kamarájáról beszél, nagyszabású alkotmányjogi művében azt mondja, hogy a törvényhozó testület kettős szerkezetének szükségessége csaknem axiómája a modern alkotmányjognak. Azután így folytatja - minden nemzet, mely ezt alkotmányában megvalósította, részint közvetlenül, részint közvetve ezt a rendszert Angliától kölcsönözte. *Magyarország* – mondja a világhírű nagy francia közjogász – *az az ország, melyben önálló, tiszteletreméltó történeti fejlődésnek az eredménye a kétkamararendszer*. (Ma már tudjuk történeti bizonyossággal, hogy nem az 1608. k. u. első törvénycikk hozta be a kétkamarás rendszert nálunk, hanem ez már csak a régebbi tényleges állapot szentesítése.)

Az nem kétséges, hogy az ország nagy közvéleménye csak helyesléssel kíséri, hogy a magyar törvényhozásban a világháborút követő években hosszabb szünetelés után újra a kétkamararendszer érvényesül.

Nekünk nemzeti kincsünk a mi történeti alkotmányunk. Nekünk nem volt szabad a hevenyészett papíralkotmányok radikális útjára tévelyegni, nekünk bele kell kapcsolódnunk a történeti folytonosság ritmusába. A felsőház mai összeállítása bele is kapcsolódott, mert hisz a régi országgyűlésnek felső tábláját alkotó történeti jogcímek ma is helyet foglalnak az új szervezetben.

Mai felsőházunk szervezete gondoskodott azonban arról is, hogy abban a társadalom azon elemei, melyeknek a közvélemény előtt kiváló értékük van, képviselőjükkel résztvehessenek az állami akarat megalkotásában. A választási elv érvényesül a tagok kijelölésében. Még az örökletes jogú főrendek is saját kebelükből választják tagjaikat. Felsőházi tagokat választanak a törvényhatóságok, kereskedelmi és iparkamarák, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek, a zeneművészeti főiskolák, a budapesti áru- és értéktőzsde. Kinevezés alapján a kiválóan érdemes állampolgárok közül negyven lehet felsőházi tag.

Az országgyűlés alsóháza 1848-ig mint rendi tábla teljesítette törvényhozói feladatát. Az 1848-iki nagy alkotmány reformot megelőzőleg már a magyar államférfiak és legelőkelőbb publicisták behatóan foglalkoztak a rendi alkotmány reformjának előkészítésével. Egész irodalom keletkezett, mely a miniszteri felelősség és népképviselőlet alapján óhajtott alkotmányunkat a modern követelményekhez képest kiépiteni. Eleintén a doctrinárek jelszavával illették a reformereket. Eleintén attól féltek, hogy az ősi vármegye eshetik az új reformok áldozatául. Mégis midőn tette került a sor, az egész ország helyeselte, hogy az 1848-iki törvényhozás (1848:V.) a rendi táblát képviselőleti alapon újjászervezte. Nem a vármegye küldi többé a követeket, hanem az országot választókerületekre osztották és így az ország egyenjogú polgárai választják a képviselőket. (Az utasítási rendszer eltöröltetett.) Jogilag a képviselők nem kerületüket képviselik, hanem most már szerveivé váltak magának az egész államnak. Ez elkerülhetetlen következménye a képviselőleti eszme helyes felfogásának. (A világháború előtt 1910-ben ült össze utoljára az országgyűlés képviselőháza.)

Az egész országgyűlés működése megszakadt 1918 novemberében az októberi lázadás miatt. November 16-án a képviselőház önmagát feloszlottnak nyilvánította, a főrendiház nem oszlatta fel magát, de tudomásul véve a képviselőház határozatát, tanácskozásait berekesztette. A főrendiháznak tehát csak működése szünetelt, de érvényében fennállott mindaddig, míg az 1926: XXII. t.-c. a felsőházat meg nem alkotta. Ebben a nagy alkotmányválságban IV. Károly király az államügyek vitelétől visszavonult. Ezt sokan úgy magyarázták, hogy a király a trónról mondott le. Ezt a leghatározottabban tagadom, mert e sorok írójának jutott több társammal (Eszterházy Miklós herceg, Széchényi Emil gróf, Desseffy Emil gróf) a feladat, hogy az államügyek vitelétől visszavonuló nyilatkozatot Eckartsauban átvegyük. A nyilatkozat sem tartalmilag, sem alakilag nem lemondás. (Annyira nem, hogy mikor átadtam a visszavonuló nyilatkozatot, az akkori kormány elnökétől azt a választ kaptam: „erre a visszavonuló nyilatkozatra már nincs szükség, mert kiváló tudós magyar közjogászok abban a véleményben vannak, hogy mivel a király megszűnt Ausztria államfője lenni, tehát ipso iure megszűnt Magyarország királya is lenni”. Az akkori Károlyi-kormány minisztertanácsa erre az álláspontra is helyezkedett. Az az álláspont – nézetem szerint – mint közjogi thesis éppenséggel nem áll, hogyha az osztrák császár megszűnt Ausztria államfője lenni, ebből eo ipso az következik, hogy megszűnt volna magyar király is lenni. Ez egyenes megtagadása volna a magyar állami önállóságnak, melyet a magyar állam jogilag sohasem adott fel. Ausztriával való viszonyunk nem volt belső állam jogi kapcsolat, hanem csak szövetségi viszony. Az azonban minden kétségen kívül van,

hogy az eckartsauai nyilatkozat sem tartalmilag, sem alakilag nem tekinthető lemondásnak.) A népköztársasági és tanácsköztársasági proletárdiktatúrái állapot bukása után ideiglenes kormány alakult (Friedrich-kormány). Ez a kormány részben külpolitikai viszonyok hatása alatt is szükségrendeletet (5984. 1919) adott ki és intézkedett, hogy az általános, titkos, egyenlő közvetlen és kötelező választójog alapján kétévi időtartamra a választók *nemzetgyűlést* válasszanak. Az 1920:1. t.-c. ezt a szükségrendeletet jóváhagyta.

Ki kell emelnem, hogy a nemzetgyűlés egészen kivételes, a magyar alkotmányban ismeretlen szerv. Nem szabad ezt alkotmányjogilag összevetésztetni az intézményesen szervezett azon alkotmányjogi nemzetgyűlésekkel, melyeket több külföldi állam állam jogi rendszere ismer. A magyar nemzetgyűlés az átmeneti alkotmányos rendben a souverainitás egyedüli letéteményesének nyilvánította magát, mely az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni. (1920:1. t.-c. 2. §.)

A nemzetgyűlés kétévi működése letelt anélkül, hogy a választójog szabályozásáról törvényt hozott volna. így az akkori kormány Magyarország kormányzója által összehívott alkotmányjogi értekezlet véleményének kikérése után ismét csak rendeleti úton adta ki ugyancsak nemzetgyűlési választásra szóló szabályzatát (2200/922.), mely az előbbi rendeltől több irányban eltér. Ezen választás alapján gyűlt össze 1922 június 16-án ötévi időtartamra a második nemzetgyűlés, mely egyenesen *a magát souverainnak nevezett első nemzetgyűlés folytatásának tekintette.*

Ezen vajúdasok után állott végre helyre a régi alkotmányos rend» azaz 1926-tól ismét a két kamara rendszerben működik az országgyűlés.

Az új választói jogi törvény (1925: XXVI. t.-c.) részletezésébe nem bocsátkozom, de ki kell emelnem, hogy nevezetes újítás az, hogy a képviselőválasztások fölött a bíraskodást a törvényhozás független bíróságra, a m. kir. közigazgatási bíróságra bízta.

Nem képzelhető elfogultabb bíraskodás, mint a parlamenti bíraskodás. Ebben a funkcióban a parlament tagjai lehetetlen feladat elé állítatnak. Lehetetlen elfogultság nélkül ítélni azok fölött, kik politikai párt-híveik, esetleg vezérek. Nem kell indokolni, minő nagy haladást jelent az alkotmányjog fejlődése szempontjából a magyar törvényhozás állásfoglalása a képviselőválasztási bíraskodás függetlensége érdekében.

IV.

Kiemeltem már, hogy a végrehajtó hatalom feje, birtokosa alkotmányunk szerint a király. Az 1848-iki alkotmányos rend előtt a végrehajtó hatalom élén kormányzések (dicasteriumok), királyi, később országos tisztviselők állottak. Ilyenek a nádor, országbíró, tárnokmester, horvát-

szlavón bán. Majd megalakultak a dicasteriumok. Ezek voltak a kir. tanácsból kifejlődött m. kir. helytartótanács, a m. kir. udvari kancellária, a tárnoki hivatal és a m. kir. udvari kamara.

Lényeges változást jelent az 1848-iki törvényhozás. A király csak felelős minisztérium által gyakorolhatja a végrehajtó hatalmat. A miniszterek nemcsak a királynak, de az országgyűlésnek is felelősek.

Az 1848: III. t.-c. szerint a király bármely rendelete, parancsa, kinevezése csak miniszterek ellenjegyzése mellett történhet. Ez alól egy kivétel van, a 'hadvezérlet köre. A minisztereket politikai és jogi felelőség terheli. A miniszteri felelősség célja az, hogy a parlamenti kormányrendszer legfontosabb biztosítékának szerepét töltsse be. A miniszterek fölötti alkotmányjogi bíraskodást maga a parlament két háza gyakorolja.

A magyar alkotmány – mint már kiemeltem – három alapintézményen nyugszik. A királyság, az országgyűlés és a törvényhatóság. A nemzeti dinasztia korszakában az Árpádok alatt a királyi méltóság volt előtérben. A vegyes házakból származó királyok idején mindinkább előtérbe lépett az országgyűlés szerepe, mert örködni kellett a nemzeti eszmének erélyesebb fenntartása érdekében. A mohácsi vész után a Habsburgok uralma idején igen gyakran nemzetellenes, sőt egyenesen beolvasztó politika érvényesült. Országgyűléseket nem hívtak össze. Ekkor jutott nagy szerep az ősi magyar önkormányzati szervnek, a vármegyéknek, a törvényhatóságoknak. Szabályrendeleteket alkotnak, maguk választotta tisztviselőkkel végeztették a közigazgatást. Utasításaikkal látták el az országgyűlésbe választott követeket. A törvényjavaslatok királyi proposíció alakjában a megyéknek küldettek le. A bécsi politika beolvasztó törekvései ellen védőbástyául szolgáltak. A végrehajtó hatalom elsőrendű szerve a vármegye volt és így ellenállást gyakorolhattak a törvénytelennek tartott királyi rendeletek ellen. Rendi alkotmányunkban – a kormány vezetői csak a királynak tartoztak felelősséggel – így vált a vármegye akkor az alkotmány védőbástyájává. Igen természetes, hogy a másfél százados török hódoltság idejében is a vármegyében összpontosult a nemzeti fenntartás munkája.

Kiemeltem már, hogy alkotmányunk szerint a bírói hatalom feje a király. A bírói Ítélezést semmiféle szerv, tehát sem a király, sem az országgyűlés nem befolyásolhatja. Az államfőnek azonban fennáll kegyelmezési joga. Bírói alkotmányunk ma biztosítékokat állít fel a bírói függetlenség érdekében. Ilyenek a bírák elmozdíthatatlansága, a bírói fegyelem, vagyoni és büntetőjogi felelősség, az összeférhetetlenség és érdekeltség legszigorúbb megállapítása. Az adminisztratív felügyeletet, a kinevezési jogot a király gyakorolja az igazságügyminiszter útján. A bírói kinevezések az államfő elé térj esztendők. Vannak rendes bíróságok. (Járásbíróság, törvényszék, kir. Tábla, kir. Kúria.) Közigazgatási perekben a

közigazgatási bíróság jár el. A közigazgatási bíróság az újkori jogfejlődés eredménye. A régi államhatalmi mindenhatóság korában idegenkedtek attól, hogy független bíróság ellenőrizze a kormányhatóságok közigazgatási intézkedéseit. A mi törvényhozásunk ma a közigazgatási bíróság taxatív hatáskörét folyton kiterjeszti és lényegesen kibővítette máris azt a hatáskört, melyet eredetileg megállapított.

A magyar bírói szervezet legfőbb csúcsán áll a hatásköri bíróság. Midőn közigazgatási és bírói hatóságok között támadt hatásköri összeütközés, a magyar alkotmányos élet helyreállítása után ideiglenesen az ily természetű hatásköri összeütközések elintézését a minisztertanácsra bízta. Ez az ideiglenesség 1907-ben megszűnt, mert a törvényhozás a m. kir. Kúria és a m. kir. közigazgatási bíróság tagjaiból alakított, a bírói függetlenség teljes biztosítékával felruházott testületre bízta az államhatalmi megoszlás nagyfontosságú kérdésének, a bírói és közigazgatási hatóságok között támadt összeütközések elintézését. Legújában a katonai bíróságok is bevonattak. (Mit addig, míg közös ügy volt a hadügy, nem lehetett megtenni, most azonban midőn Magyarország Ausztriával semmiféle közösségben nincs, megszűnt az akadály.)

V.

Ha alkotmányjogunknak az állampolgári jogokat érintő területére pillantunk, ki kell emelnünk mindenesetre a nemzetiségi egyenjogúság biztosítását. A magyarság sohasem volt elnyomó. Midőn a rendi alkotmány idejében a nemességhez volt kötve a politikai jog gyakorlása, Magyarország területén lakó minden nemzetiségű egyén elnyerhette a nemességet és tényleg számos tót, német, román, szerb, horvát nemzetiségű magyar állampolgár emelkedett a nemesi rendbe. A nemzet politikai egysége sohasem jelentette azt, hogy magába olvassza a többi nemzetiségeket. A legigazságtalanabb vád, mit ellenségeink terjesztenek, hogy erőszakos elnyomó lett volna a magyar uralom.

Ez ellen semmi se meggyőzőbb cáfolat, mint az, hogy ezredéves magyar uralom alatt a nemzetiségek föntarthaták nemzetiségi jellegüket. Mutassanak egy másik nemzetet, ahol az lehetséges volna, hogy a nemzet fővárosa Budapest mellett néhány kilométerre fekvő községekben svábok és szerbek laknak és anyanyelvüket beszélik és a teljes egyenjogúságot is élvezik. A nemzetiségi egyenjogúságot az 1868:44. t.-c. törvénybe iktatja. Egyedül az országban divatozó többféle nyelv hivatalos használatára nézve állít fel és csak annyiban külön szabályokat, amennyiben „ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége és az igazság pontos helyreállítása szükségessé teszi.” Nem voltak akkor kisebbségvédelmi szerződések, nem voltak nemzetközi garancia alá helyezve a kisebbségi jogok, de a magyar közfelfogás teljesen egyenjogú

polgárainak tekintette a szláv, az erdélyi és magyarországi szász, német, örmény és szerb nemzetiségi honpolgárokat. A vallásszabadság területén egyetlen európai állam se előzte meg a magyar törvényhozást. Nem szabad elfelejteni soha, hogy a ma Romániához csatolt Erdélyben tíz évvel a franciaországi Bertalan-éjszaka előtt kimondották a teljes vallásszabadságot. Az állam és egyházak karöltve teljesítették mindig feladataikat. Nálunk nem volt és ma sincs az állam az egyháztól elválasztva, de igenis el vannak választva az állami és egyházi hatáskörök.

A legrégebb bevett vallásfelekezet a római katolikus egyház. Ez volt kezdetben az uralkodó vallás. Az apostoli királyt megilleti a legfőbb patronátusi jog. A református és ágostai evangélikus vallások a tizenhetedik században a bécsi és linci békekötéseket becikkelyező 1608:I. t.-c. és 1647:V. t.-c. óta bevett vallások. Ezek autonómiával bírnak, melyet az 1791:XXVI. t.-c. szabályoz. A görögkeleti és az ú. n. görög nem egyesültek, vallásszabadságát és autonóm szervezetét az 1791: XXVII. t.-c. ismerte el végleg és iktatta a bevett vallások közé, az unitárius vallást Magyarországon az 1848: XX. t.-c. vette be a bevett vallások közé. Az izraelita vallás politikai és jogi egyenjogúságát a többi bevett vallásfelekezettel az 1867: XVII. t.-c. mondta ki. Az első kategóriájú, tehát a bevett vallások közé, az 1895: XLII. t.-c. sorolta. Bevett vallássá mindig csak törvénnyel lehet valamely vallást nyilvánítani, ellenben elismert vallássá alakulást a közoktatásügyi miniszter hagyhat jóvá. (Kivételes eljárás van megállapítva az elismert vallássá törvényben – 1916: XVII. t.-c. – nyilvánított izlam vallásra vonatkozólag.)

VI.

Az 1848-iki nagy reform alkotmányunkat, a miniszteri felelősséget a parlamentarizmus keretébe illesztette.

Az 1848-iki szabadságharc a legtisztább veretű szabadságharc, melyet a világtörténelem felmutat. A bécsi politika a koronás király által szentesített magyar törvényeket dobta félre, a nemzetiségeket az 1848-iki törvények ellen lázította. Ebben a szabadságharcban a bécsi politika volt a lázadó a törvények ellen. A nemzet szabadságharca a szentesített törvények legjogszerűbb védelme volt. Ennek a védelemnek világhírű vezéralakja Kossuth Lajos volt. Mikor orosz segítséggel véget vetettek a magyar szabadságharcnak, az abszolutizmus sötét korszaka következett. A magyar nemzet akkor is hű maradt törvénytiszteletéhez, zászlajára a nagy jelszót írta: „Jogfolytonosság”. Hiába kínálgattak különféle megoldási módokat, a magyar nemzet az 1848-iki törvények alapján volt csak hajlandó a kiegyezési álláspontot elfogadni.

A kiegyezési politika vezrérfia Deák Ferenc volt. ő sohasem akarta

azt a szerepet, hogy ő vezesse népét. Inkább csak nemzete akaratának, óhajainak kifejezője akart lenni, ő csak szerencsének tartotta magára nézve, ha sokan voltak vele egy véleményen.

Kétségen kívül a legnagyobb vezéri tehetségre vall, ha valaki akként tudja kifejteni véleményét, hogy mindenki helyesli és csaknem a magáénak tartja. Senki sem bírt ezzel a tehetséggel nagyobb mértékben, mint ő.

Végigvonul egész szereplésén az a gondolat, hogy megnyugvást csak az ad, ami a nemzet akaratából történik. Jól ismerte faját és nem egyszer említette beszélgetés közben is, hogy erre a nemzetre még saját érdekében sem szabad oktrojálni.

Senki sem ismerte annyira a magyar néplélek megnyilatkozásának rejtélyeit, mint Deák Ferenc; ő, aki annyit elmélkedett a közvéleményről, alakulásáról, súlyáról, jól ismerte annak nagy erejét, sőt hullámverésének vonalait is figyelemmel kísérte.

Ő, aki a közvéleménnyel szemben többször saját lelkiismeretéhez fellebbez, a bölcs nyugodtságával érezte, tudta, hogy vannak idők, midőn vagy ezek járásához kell alkalmazkodni, vagy félre kell állni. De vezetni a mély, az igaz közvélemény ellenére többé nem lehet. Hiába biztatják őt 1848-ban Széchenyi és mások, hogy szálljon szembe Kossuthal, alakítson középpártot, lépjen föl nyíltan Kossuth ellen, ő hajthatatlan maradt. Érezte, hogy annak a korszaknak nem lehetett más vezére, mint Kossuth Lajos, ő elszánt határozottsággal, szilárdan, államférfíui bátorsággal állott az abszolutizmus idején is a jogfolytonosság alapjára. Nem törődött még legjobb barátainak aggodalmaskodásával sem. Az volt az uralkodó gondolata, hogy csak a törvény alapján állva, lehet kitartással győzedelmeskedni. Nincs egyetlen lelkiismeretes bűvára Deák értelmi és erkölcsi jellemének, kinek nem az volna az ítélete, hogy politikai életének több szakaszában, midőn barátai már kifáradtak, csüggedőkké váltak, reményt vesztek, ő szilárdul kitartott. Sokan azt hirdették, hogy az 1867-iki békemű a magyar önállóság feláldozása volt. Teljes tévedés.

A nagy békemű létesítésénél két szempont lebegett. Az egyik, hogy Magyarország szuverenitása, alkotmányos függetlensége megóvassék. A másik, hogy a két egyenjogú állam úgy alkossa meg a szövetséget, hogy ebben a szövetségben az egyenjogúság intézményekben, élő erőben és tartalomban érvényesülhessen, úgy gondolta Deák, hogy az alkotmányos magyar királyság és osztrák császárság együttesen hatalmas erőt jelenthet az európai államok között.

Következetességének köszönhető a békemű létrejötte. De köszönhető annak is, hogy fölismerte, mikor áll be arra a kellő idő. Ezt az igazi nagy államférfíu sohasem téveszti el. Ezért nem sietett barátai unszolása dacára Rechberg és Schmerling idejében a békemű felajánlásával.

A jogfolytonosság fegyverét sem máról holnapra vette kezébe, hanem

a jogfolytonosság volt Deák politikai elgondolásának alapeszméje, határozottsággal elfoglalt álláspontja. Ezért maradt oly szilárd minden alkotmányozó kísérlettel szemben.

Kétségtelen, hogy az 1867-iki békeműben a legnagyobb súlyt arra helyezte, hogy a nemzet egyetlen lényeges joga fel ne áldoztassák s hogy az egyenjogúság a közös ügyekben is úgy érvényesüljön, hogy a magyar állam önállósága kidomborodjék. Az 1867-től kezdődő korszak a világháborúig Magyarország gazdasági és kulturális fejlődésének korszaka volt.

Voltak közös ügyek, közös szervek (hadügy, külügy, az ezekkel kapcsolatos pénzügy), de ez csak azt jelentette, hogy a két állam szuverenitása együttesen gyakoroltatott. Semmi esetre sem jelentette a közös ügy azt, hogy „egységes”. Az Ausztriához való viszonyunk lényegében államszövetségi viszony és nem belső államjogi kapcsolat volt. A magyar király és az osztrák császár fizikai személyének azonossága – mint már fentebb is kiemelttem – nem absorbeálta az államfő kétféle állam jogi minőségét.

A világháború befejezése után bekövetkezett népköztársasági és proletárdiktatúrái rövid időszak az alkotmányos jogfolytonosság durva megszakításánál egyebet nem jelent.

A királyság ősi államformáját az 1921:XLVII. t.-c. változatlanul fentartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja. Most tehát a királyság állapotában vagyunk ténylegesen uralkodó király nélkül. Mikor a királyi szék betöltetlen vagy a király működésében kiskorúság, távollét stb. következtében akadályozva van, alkotmányunk szerint a nádor hivatott. Jelenleg nádor nincs. A nádori állás alkotmányszerű betöltése királyi kijelölés hiányában nem történhet meg, ezért törvényben gondoskodott mai közjogi berendezkedésünk arról, hogy Magyarország választott kormányzója korlátozott királyhelyettesítő hatáskörben a királyi hatalmat gyakorolja. Történelmünk folyamán ismételten előfordult a kormányzói intézmény alkalmazása. Részletesen felsorolja a törvényhozás azokat a királyi jogokat, melyek a kormányzói hatalmat nem illetik meg. Az 1921: XLVII. t.-c. mondja ki azt is, hogy IV. Károly király uralkodó jogai megszűntek és a *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, mely az Ausztriai Ház (*Domus Austriacae*) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.

VII.

Ha végigtekintjük alkotmányunk jellegét és fejlődését, el merjük mondani, hogy ez a magyar nemzeti géniusz alkotása.

Kimagasló jellemvonása a mi alkotmányjogunknak, hogy nem követi

a nyugati államoknak azt a típusát, melyben a közhatalom helyett a magánjogi gondolkör érvényesül a főhatalom megállapításában. Mily helyt jelek mutatkoztak arra, hogy a magyar királyságba kezdett beszivárogni a nyugati államok magánjogi felfogása, a magyar mentalitás azonnal hatalmasan visszaszorította ennek elterjedését. Élénk bizonyossága ennek az Aranybulla. Visszatérés Szent István intézményeihez - volt ilyenkor a jelszó. Visszatérés az őseredeti közjogi felfogáshoz. Sokszor halljuk, hogy az angol magna charta-val egyidejű a magyar Aranybulla. Igen, hisz csak öt évvel idősebb a magna charta. De ne felejtjük, hogy *lényegesen más tartalommal bír a két alkotmánylevél.*

Az Aranybulla nem a királyi hatalom korlátozását állítja előtérbe, – mint az angol magna charta – hanem az Aranybulla nevezetesebb határozatai azt mondják, hogy a közhivatalokat nem szabad halmozni és örökletessé tenni, mert ezzel hivatalos jellegüket elvesztik, a királyi jövedelmeket nem szabad bérbeadni, csak közérdekű szolgálatokért szabad adni királyi adományokat. Ezekben nem joglemondást kíván a királytól, hanem azt, hogy a jogok korlátaikat tartsa meg és közhivatali szervezet útján gyakorolja. Az Aranybullát úgy tekinthetjük, hogy ez egyenesen ellentállt annak, hogy a hűbérállam gondolkörébe evezzenek őseink. Az Aranybullát méltán tekinthetjük annak az erőnek, mely biztosította ősi közjogi természetű alkotmányfejlődésünk jogfolytonosságát.

Ámde hogyan egyeztethető ez az állítás össze az Aranybulla ellenállási (ius resistendi) záradékával? Erre mondja igen jellemzően egyik iratában Apponyi Albert „a magyarnak tételes jogszabály kell még akkor is, ha kénytelen szabálytalanul cselekedni.” Ezt így indokolja. Történelmünk nagy ellenállása, egy Bocskay, egy Rákóczi a törvényes király elleni felkeléseikben nem a kényszerhelyzetre, a kétségbeesés eszközeinek erkölcsi jogosultságára hivatkozik, hanem az Aranybulla ellenállási záradékára. Az ellenállási záradék jogalapjával veszik körül felkeléseiket.

Mikor pedig I. Lipót király az 1687-iki országgyűlésen keresztülviszi az ellenállási záradék eltörlését, nem a nemzeti önfentartás természetes jogával érvelnek, hanem azzal, hogy az 1687-iki országgyűlésnek a királyi hatalmi presszió ja alatt hozott határozatai nem jogérvényesek.

Nem lehetett e soroknak más célja, mint vázlatosan, de mégis összefoglalólag reámutatni különösen azokra az elemekre, melyek a magyar alkotmány saját önálló fejlődésének eredményei. Reámutatni az alkotmányok történetében arra a speciális értékre, melyet a magyar Géniusz őseje termelt ki. Aki elfogulatlanul tekinti a magyar alkotmány fejlődési menetét – ebből is láthatja, hogy ez a nemzet önmagából minden utánzást mellőzve, képes volt oly alkotmánytípust teremteni, melyről méltán állítható, hogy eredeti nemzetalkotó erő eredménye.

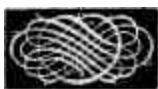
Aki elfogulatlanul ítéli meg azt a szerepet, mit hazánk éppen alkot-

Hiányához való hű ragaszkodásával a történelem folyamán is betöltött, az el fogja ismerni, hogy abban a nagy küzdelemben, melyet beolvasztó törekvések, ellenséges erők ellenében kifejtett, kidomborodik *a magyar nemzetnek hivatásszerű küldetése azon a helyen*, ahol ezredéves államot tudott alapítani akkor, midőn számban hatalmasabb nemzetek erre képtelenek voltak. Nemcsak fegyverrel védtük mi a nyugateurópai kultúrát, hanem amely nemzetnek Génusza olyan történeti alkotmányt tudott ki-termelni, aminő a magyar alkotmány – annak itt ezen a földön nem lehet tartósan az a sorsa, hogy feldarabolják, hogy kultúráját leigázzák.

Közhatalmi szervezettel bírtak már a mi őseink akkor is, mikor még pogányok voltak. A főhatalmat már akkor is átruházás alakjában szervezték. Szent István alkotmánya ezen a nyomon maradt. Elég erőnk volt a germán széttagoltságot elkerülni. Aki az okok és okozatok nagy összefüggését képes meglátni, annak el kell ismernie, hogy a magyar nemzet küldetését, hivatását teljesítette alkotmányfejlődésével, mert ha a széttagolt feudalizmus útvesztőjébe téved – történelmi hivatását nem tudta volna teljesíteni. Igaza van gróf Apponyi Albertnek, kinek hervadhatlan érdemei vannak a magyar alkotmányfejlődés külföldi megismertetésében, midőn azt mondja: Nincs megkapóbb történelmi meglátás, mint a magyar alkotmányfejlődés harmóniájának látása a magyar nemzet történelmi hivatásánál. Ugyancsak hatalmas érzéssel ismerte fel a magyar nemzet hivatásszerű kultúrai küldetését kelet felé, midőn nagy bölcseséggel a nyugati keresztény civilizációba kapcsolódott és érdemes részesévé vált a nyugati összes szellemi mozgalmának. Magyarország a nyugati kultúrának volt hordozója itt a Duna völgyében és ezért hatalmi állását inkább bővíteni szükséges, nem pedig meggyöngíteni.

Értsenek meg már egyszer bennünket. Értsék meg igazi történeti hivatásunkat és értsék meg azt is, hogy rettenetes csapásokat tudott a magyar nemzeti Génusz elviselni. Fel voltunk már darabolva a mohácsi vész után több részre. A bécsi politika folytonosan a magyar alkotmányos nemzetben látta legnagyobb akadályát beolvasztó politikájának.

Mi bízunk igazságunk diadalában. Bízunk a nemzetek lelkiismeretének felébredésében. Ezt a törhetlen bizalmunkat nem engedjük meg-ingatni. Nekünk volt, van és lesz hivatásunk azon a helyen, melyet a Gondviselés részünkre már ezer évvel ezelőtt kijelölt. Mi nemcsak fegyverrel védtük a nyugati kultúrát – de már ezer évvel ezelőtt a nyugati eszmeáramlathoz csatlakozva, a kelet határán voltunk munkásai a nyugati civilizációnak.

ILLÉS JÓZSEF: A MAGYAR ALKOTMÁNY ÉS DEMOKRÁCIA

Demokrácia alatt a mai kor elmélete a népszuverenitás érvényesülését érti. A népakarat érvényesül a törvényhozásban, a kormányzatban. A nép a lehetőséghez képest a maga által alkotott törvények uralma alatt maga kormányozza magát. Ez a demokrácia ma az egész világon a legteljesebb mértékben leginkább Svájcban érvényesül. A tisztult politikai fel fogás a XX. században a „démós” uralmát nem a régi görög világ demagógiájában látja, hanem az elvének megfelelőleg a népakarat minél teljesebb „politeiá”-ban, amikor a nép gyakorolja az államhatalmat a *közjó* érdekében.

Igazán klasszikus képet ad Aristoteles, midőn azt mondja: „a főhatalom inkább a népnek, mint a legkiválóbb, de csekélyszámú polgárnak kezében legyen . . . mert hisz a sokféle tömeg, amelynek mindegyik tagja bizony nem komoly férfi, mégis ha összesereglik, többet érhet amazoknál, persze nem egyenkint, hanem egészben véve, aminthogy a közadakozásból összehordott lakoma is többet ér, mint az, amelyet egy ember költsége fedez; mert egy népes tömeg mindegyik tagjában van egy morzsányi erény és értelem és ha ilyen tömeg összegyülekezik, *mintegy egy emberré válik*, s miként sok lába, keze és sok érzéke van, ugyanazt mondhatjuk jelleméről és értelmi képességéről is. Ezért ítéli meg helyesebben a nagyközönség a zenei és költői műveket: az egyik ember ezt, a másik azt veszi észre bennük, mind együttvéve aztán megítélik az egészset”.

Demokrácia alatt azonban mást is értünk a XX. században. Értjük alatta azt a társadalmat, amelyben mindenki egyforma szabadsággal érvényesítheti képességeit. Értjük alatta az egyenlő érvényesülési lehetőséget: az életben mindenki egyforma startolási lehetőséggel indulhat. A társadalom és még kevésbé az állam nem handicappolhatja meg az egyeseket, *csak a természet*. A társadalom osztályszervezete nem állhatja útját az egyesek emelkedésének. Az állam nem állíthat fel oly intézményeket, oly jogrendet, amely útját állana az egyesek tehetsége érvényesülésének. Az egészséges társadalmi és állami élet követeli meg, hogy teljes mértékben érvényesülhessen *a társadalmi capillaritásnak az a törvénye, amely szerint az egyik osztályból a másikba lehessen lépni a munka és hivatás révén*. Ez jelenti a zavartalan, nyugodt társadalmi vérkeringést az egész társadalom testében.

Azt szokták mondani, hogy a középkorban ez természetesen nem lehetett így, hiszen a hűbéri rendiség ezt kizárta. Ma már tudjuk, hogy még Indiában, a kasztrendszer tulajdonképi hazájában is csak egy igazi kaszt volt s ez a bramin. Az európai középkor azonban kasztokat nem ismert. A rendiség a jog révén is nagyon megnehezítette a társadalmi capillaritás érvényesülését, de ki nem zárta. A kérdés csak az, *vajjon milyen elaszticitása volt a rendi alkotmánynak, mennyire engedett az alulról felfelé törekvő osztályok nyomásának?*

Bár a hűbéri rendekbe való tartozást elsősorban a születés határozta meg s így minden rend főképp a leszármazás által összetartozóknak a köre volt, mégis mindenütt Európaszerte nemesítés útján az alsóbb társadalmi osztályok tagjai is bejuthattak a felsőbbekbe. A nemesítésnek a módzatai és feltételei azonban nem voltak azonosak. Ha általános szabályokat ismerünk is, amelyek minden országban előfordultak, nagy különbség volt aszerint, amint az egyes országokban enyhébben vagy szigorúbban szabták meg a feltételeket, amelyek között valaki egy magasabb társadalmi osztályba juthatott.

Ahol a hűbériség teljes uralomra jutott, ott mindjobban és merevebben elzárkóztak egymástól az egyes rendek. *A hűbériség virágzása maga után vonta a társadalom osztályainak merev elkülönülését*. Így az a természetes kicserélődés, amelyet a tehetségesebb, kiválóbb alsóbb osztálybelieknek a felsőbb osztályokba való emelkedése jelentett, úgyszólván teljesen megszűnt. Az egyetlen módot a társadalmi capillaritás némi érvényesülésére kezdettől fogva végesvéig mindenütt az egyház nyújtotta. Az egyházbalépés révén nyitva állt az út mindenki számára, hogy a legalsóbb osztályból is felemelkedhessek a legmagasabbba. Csakhogy a hűbériség teljes kifejlődésével a rendi előjogok itt is érvényesültek és megnehezítették a felsőbb osztályokba jutást még ezen az úton is.

A magyar alkotmány első háromszáz évében az Árpád-dinasztia

uralma alatt a legnagyobb mértékben érvényesült a társadalmi capillaritás törvénye. Szent István a magyar állam és társadalom első nagy szervezője, bölcs politikával utat és módot nyújtott arra, hogy az uralkodó nemesi osztály bőségesen kiegészüljön nem nemesi elemekkel. Az a nagy telepítési munka, amelyet ő megkezdett és amelyet utódai folytattak, vetette meg alapját annak a társadalmi rétegződésnek, amely alkalmas volt a későbbi időkben a felsőbb osztály folytonos táplálására.

Középeurópának közelebbi és távolabbi vidékeiről a X-ik századtól kezdve századokon át állandó és folytonos a bevándorlás. Német, olasz, francia (vallon) telepítések egész sorozata Magyarország minden részében bizonyítja azt a bevándorlási politikát, amelyet az Árpádok folytattak. Ezek a vendégek (*hospites*) főképp a községi és városi élet megteremtői lesznek. Nemcsak a *hospites teutonici*, hanem amint még ma is egyes magyar községnevek őrzik, *olasz* és *vallon* városi lakosok a polgárságnak tekintélyes elemét alkotják.

A magyar alkotmány nem sokáig tartotta fenn a legalsóbb osztálynak azt a rétegét, amely minden jog nélkül, mint rabszolga, a földnek gazdasági berendezését alkotó állatokkal egyenlő. A rabszolgák osztálya felszabadításuk révén aránylag elég gyorsan eltűnik, mert az Anjou-dinasztia alatt teljesen megszűnik.

A rabszolgákból földműves jobbágyok lesznek, a földesuruk körül személyes szolgálatot teljesítők, mint *servientes ac familiares*, mind több és több joghoz jutnak és a szolgálóosztálynak előkelőbb elemét alkotják. A betelepített idegenek személyükre nézve teljesen szabadok voltak és amint a városi élet fejlődésnek indult, mind több és több jogot tudtak maguknak szerezni. Azzal, hogy a rabszolgaság teljesen eltűnt, még a legalsóbb osztálynak a nivója is emelkedett és ennek a nivónak további emelkedését idézte elő mindig az egyes osztályok legfelsőbb rétegeinek jogokban való gyarapodása.

Az Árpád-házi királyok kiváltságlevellei mutatják a befogadott idegenek jogállását, amely semmiben sem maradt mögötte közép- vagy Nyugat-Európa bármely egykorú országa városi lakosságának jogállásánál.

A XIII. század közepén indult meg az a nagy társadalmi átalakulás, amely Magyarországon is megvetette a hűbéri társadalom alapjait. A nagybirtok, középbirtok és kisbirtok kategóriáinak megalakulásával természetesen következett be a társadalom azon rendi tagozódása, amelyet Európaszerte a tulajdonképeni középkorban látunk.

Mint egy nagy geológiai átalakulásnál a föld magával ragadja a rajta élő tömegeket: a földdel együtt emelkednek az egyes társadalmi osztályok vagy süllyednek a lefelé sikló földtömegekkel együtt.

Míg az Árpád-házi királyok alatt a hűbéri Európának rendi szervezete nálunk jobban nem hatott, addig az egyes társadalmi osztályok között nem is volt meg az a merev határvonal, amely elzárta volna egyiket a másiktól. A legfelsőbb osztálytól a legalsóbbig a határokon azt lehet mondani átmeneti társadalmi csoportokat találunk, amelyek megkönnyítették az egyikből a másikba való emelkedést. Az alsóbb osztálynak felsőbb csoportjai könnyen megtalálhatták az utat a legfelsőbb osztályba. Az Árpád-házi királyok telepítési politikája, amely nemcsak a népesség szaporítását, hanem a gazdasági kultúra és általában véve a kultúra előmozdítását célozta, nagyon kedvezett a társadalmi capillaritás érvényesülésének. *A vendégek és az idegenek a bennszülöttekkel csakhamar összeolvadtak*; egy-két generáció kellett csak ahhoz, hogy a *hospes* családból a többiekkel homogén test legyen.

Amikor pedig, mint az előbb jeleztük, a hűbériség erősebb hatása lett érezhető, egész társadalmi osztályok emelkednek feljebb és foglalnak helyet a felsőbbek között.

Nemcsak a folyton-folyvást gyakorolt nemesítésekkel szaporodott a nemesi osztály, hanem a nem nemesi alsóbb osztály egyes kiválóbb csoportjai egészükben váltak nemesekké. Erre gyönyörű példa a várjobbágyok felemelkedése. A várjobbágyok (*jobbationes castri*) csoportja az Árpád-kori alsóbb osztály legfelsőbb rétegét alkotja és így egész állásával legközelebb volt a nemesekhez. Ez az átalakulás következtében zömében felszáll a nemesi rendhez. A várjobbágyosság ezen átalakulásáról számot adnak a XIII. század nagy tömegben előforduló nemesítő oklevelei. Az Anjou-k idejében ez a folyamat folytatódik és miután a várjobbágyosság utolsó maradványai is eltűnnek, lezárásához ér.

A magyar alkotmány első 300 évében okleveles bizonyítékok alapján állíthatjuk, hogy a felsőbb és alsóbb osztályok közötti viszonyban teljes mértékben érvényesült az a demokratikus elv, amely szerint az alsóbb társadalmi osztályoknak kiváló tagjai felemelkedhettek a felsőbb osztályba és az alsóbb társadalmi osztályok létnívója is állandó emelkedést mutat.

Az igazi hűbéri rendekbe való csoportosulás Magyarországon, mint az előbb említettük, a XIV. századtól kezdve határozottan megindult. A földbirtoknak társadalomelválasztó hatása alatt megtörtént az új társadalmi rétegződés, amelyben a felső osztály, a nemesi két nagy társadalmi rétegre, a főnemesire és köznemesire oszlik és a XV. században már erősen felvirágozott városi élet megteremtette a harmadik rendet: a polgári rendet is, míg a legalsóbb osztály a birtoktalanok osztálya, mint jobbágy-paraszti rend szintén egységesebbé és országossá válik. Ekkor kezdődik a magyar alkotmánynak az a hűbéri élete, amelytől felvetett kérdéseinkre

feleletet kell kapnunk, vajjon a magyar középkor hűbéri rendi világa is ismerte-e azt a társadalmi capillarist, amely az első 300 évnek életképességét biztosította. Minden azon fordul meg, vajjon a hűbéri rend Magyarországon is úgy kristályosodott-e ki, mint Nyugaton vagy Közép-Európában. A magyar középkor is megvalósította-e azt a partikularizmust, rendi különállást, amit mint típust legjobban Franciaországban látunk. És itt mindjárt azzal kezdhetjük, hogy felvetett kérdésünkre háttározott feleletet adunk. Kétségtelenül bebizonyítható, hogy *a magyar rendiség sohasem vált azzá a hűbériséggé, amely francia, német, olasz stb. területen egy és ugyanazon társadalom testét szétbontotta*. Magyarország nem vált az egymástól többé-kevésbé független, kisebb-nagyobb tartományok lazán összefüggő országává. Míg mindenütt, ahol a hűbéri rend teljessé vált, a király csak névleges és tiszteletbeli elsőbbségét tartotta meg és tulajdonképeni hatalma az ő tartomány úri hatalmán nyugodott, amint azt a francia hűbériség nyelvén kifejezték, a francia király „souverain fiefieux du royaume”, vagy ha úgy tetszik „primus inter pares”.

Az egyes területrészek, tartományok között az összefüggést csak az a láncolat adta meg, amely a vazallusokat hűbéruraikhoz fűzte. Az alsóbb vazallusok hűbérurai maguk is vazallusokká váltak főhűbéruraikkal szemben és így a király igazi alattvalói csakis az ő tartományának vazallusai voltak. A magyar alkotmányban éppen akkor, amidőn a rendiség kifejlődött a XIV. és XV. századokban, *a király közhatalma nem vált főhűbérúrivá, a nemesekből nem lettek tartományurak és az alsóbb nemesség, a köznemesség (commonerek) mindig megtartották közvetlen összefüggésüket a királlyal*. A nemesek abban különböztek éppen a többi osztálybeliektől, hogy ők közvetlenül a király hatalma alatt állottak. A nagybirtokos főurak megkísérelték ugyan saját területükön a közép- és kisbirtokú nemeseket hatalmuk alá szorítani, ez azonban csak félig-meddig sikerült. A köznemesek közül azok, akik birtokot kaptak a főnemesektől és elsősorban az egyházi főnemesektől, azokkal közvetlenebb összeköttetésbe kerültek. Ezek voltak a praedialista nemesek és ide sorolhatjuk a későbbi familiar est is. De a főuraknak sohasem sikerült a kis- és közép-birtokú köznemességet, mint egész osztályt a maguk hatalma alá rendelni. *Amint nem lett a királyból főhűbérúr, úgy nem lettek a főnemesek se tartományurakká, amint nem szakadt szét az ország területe tartományokra, úgy megmaradt az egész felső osztály, a nemesi osztály jogának egysége a legnagyobb részben*. Nem volt különbség főnemes és köznemes között, mindkettő közvetlenül a király közhatalma alá tartozott, bár rangbéli és tiszteletbeli elsőbbségek megillették a hatalmasabb előkelőket, sőt itt-ott a jogban is előnyösebb pozíciókhoz jutottak. A társadalmi rétegződés nem jelentett a rendi csoportokba való elkülönböződést, mint a kül-

földön. Még a gyengébb királyok alatt, pl. a Jagellók alatt is világosan megmaradt a királynak közjogi hatalma: ő adományozza országának egyes területeit, mint adománybirtokot és csakis ő. Az általa adományozott birtok nemesi, mert az adománybirtokkal járó kötelezettségek nem magánszolgálatok, hanem közkötelezettségek: elsősorban a hadi kötelezettség teljesítése, a honvédelem. Az adományozással való nemesítés főindoka az *effusio sanguinis*: vérvesztés, amelynek fejében jár a *laurea virtutis*.

De csakhamar, már a XV. századtól kezdve a szellemi munka és kiválóság is alapul szolgál a nemesítésre. Mind gyakrabban találkozunk azokkal a nemesítő oklevelekkel, amelyek az alsóbb osztályból emelnek ki *birtokadományozás nélkül* is egyeseket, akik erre érdemet szereztek. Így keletkezett nálunk az armalista, címerleveles nemesség, amelyet a külföldön is ismerünk, mint „noblesse de lettres”, „Briefadel”. Csakhogy nálunk a nemesi rend kiegészítésének és táplálásának ez a módja a *századok folyamán* mind általánosabb és egyetemesebb lesz, míg a külföldön csak a kivételt alkotja. Ugyancsak ebben a korban keletkezett az a tanítás, amelyet a magyar alkotmány *a szent korona elméletének* nevez és amely híven tükrözteti vissza a magyar hűbéri rendi alkotmány jellegzetes vonásait. A szent korona (Szent István koronája) mint szimbólum, a magyar állam alkotmányos egységét fejezi ki. Minden birtok, az ország egész területe a szent koronában gyökerezik (*radix omnium possessionum*). A király is az ő adományozó jogát, főtulajdonjogát az ország területe felett a koronából származtatja le. Azt a közjogi hatalmat, amelyet mint király gyakorol, a koronázás tényével nyeri el. A koronában rejlő hatalom pedig a nemzetenél van, amelyet az a koronázás útján ruház át a királyra. A szent korona testében (*corpus sacrae regni coronae*) helyet foglalnak a nemesi rendek fő- és a köznemesi rend épp úgy, mint a városok polgársága, a harmadik rend. Ez utóbbiak területe szintén a szent koronában gyökerezik és így a magyar felfogás szerint a város, mint testület, nemesi személy. Magyarországon tehát sohasem szűnt meg a főnemesi és a köznemesi rend közötti kapcsolat, amely a folytonos fluktuációt, egyeseknek, családoknak alá- és felszállását lehetővé tette, de nem szűnt meg az alsóbb nemesség rétegeinek folytonos megújulása sem az állandó nemesítések következtében.

Nemcsak az ipari és kereskedelmi hivatást űzők kiválóbbjai szerezhatték meg egyénenként is a nemességet, de a jobbágyok széles rétegei is folyton-folyvást táplálták a nemesítések következtében a felsőbb osztályt. A kiválóbb dinasztikák, az Anjou, Luxemburgi, Hunyadi, hatalmuk erősítésére úgy, amint az a külföldön is szokásos volt, siettek új nemességet teremteni a kiváló nem nemesi elemeknek magukhoz csatolásával. Amint a nemesi rendek nem zárkóztak el mereven egymástól, úgy nem lett el-

zárva a polgári rend sem a nemesitől és a legalsóbb osztály kiváló elemei az *egyház* és a nemesítések következtében felszálltak. Nem is lehetne megérteni a magyar történelmet és a magyar állam fennállását, fejlődését, ha figyelmen kívül hagynók ezt az egészséges vérkeringést a hűbériesnek nevezhető korszakokban is. Nem szabad elfelednünk, hogy Magyarország a XIII. századtól kezdve állandóan ki volt téve a Keletről jövő támadásoknak. Előbb a tatár, majd a török tizedelte meg az országnak éppen azt az osztályát, amely a honvédelemre volt hivatva. A nemesi osztály ezekben a századokban híven teljesítette katonai kötelezettségét. Nem hiába volt a magszakadás (*defectus seminis*) egyike a királyi adományozás fő címeinek, mert gyakori volt az egyébként soktagú nemesi családok férfiágának kipusztulása. Így keletkezett a hűbéries jellegű fiúsítás (*praefectio*) intézménye, amely azt a célt szolgálta, hogy a fitagjában kiháló nemesi nemzetségnek új életet adjon, a nők útján átszármaztatva a családi vagyont és nevet. Nemcsak a mohácsi csatában nagyszámban elesett nemzetségeknek kipusztulásáról adnak hírt a velenicei követi jelentések, hanem a kor háborúinak eseményeiről beszélnek oklevéltáraink, amelyekben annyiszor találkozunk a magszakadás miatt új kezekbe került birtokok történetével.

Mindezek után hogyan lehetne megérteni a nemesi osztály, a nemesi rendek fennmaradását, ha nem tudnánk, hogy azok állandóan felfrissültek az alsóbb osztályok soraiból. Szinte érthetetlen volna a későbbi századok története ennyi pusztulás és számbeli erőcsökkenés után. Kétségtelenül megvolt a rendek között az az elaszticitás, rugalmasság, amellyel mindig ki tudták egészíteni pusztuló soraikat. És ehhez hozzátesszük, hogy nem szűnt meg a bevándorlás folyamata sem, mert a XIV. század után is az Anjouk, Luxemburgiak, Hunyadiak állandóan folytatták a telepítési politikát.

Az új elemek recepciója, majd gyors asszimilálása újabb bizonyítéka az állami és társadalmi élet egészséges vérkeringésének. Igaz, hogy a XVI. és XVII. századok, a török hódoltság több mint másfélszáz éve, az előbbi századokkal szemben visszaesést jelent. Amidőn Európa az újkor megújódását éli, akkor a magyar állam élete a szétdaraboltság és nagyrészt idegen, török uralomraj utas következtében visszaesik és stagnál. Magyarország a rendiség korát kénytelen élni az újkorban is és az alkotmánynak szépen megindult fejlődése megakad. Az egészen különvált Erdély, a Habsburgok uralta Felvidék és a török hatalma alá jutott nagy magyar Alföld és a Dunántúl jórésze, társadalmi, gazdasági életében éppen a szétszakítottság következtében szenved. A folytonos súrlódások, ellenségeskedések, háborúskodások lehetetlenné tették a békés gazdasági és társadalmi életet. Csakis a XVII. század végén és a XVIII. század elején áll vissza ismét a területi egység, amely azonban nem hoz-

hattá meg rögtön a társadalmi, a gazdasági megújodást. A hűbéri rendi élet lehangolóban inkább hátrányos oldalait mutatja, mint előnyeit. A nemesi rendek féltékenyen őrzik előjogaikat, anélkül, hogy azokat ellensúlyoznák a közkötelezettségek, mint az előbbi századokban. A rendi elszigeteltség, elzárkózás merevebb lesz és bár a köznemesség sorait bőven tarkítják a szellemi munkások ú. n. honoratior csoportja és a címerleveles armalista nemesség sem szűnt meg teljesen, mégis a lehangoló rendi világ nálunk úgy, mint külföldön a hűbériség élete hanyatlásában, megszűnésében kevésbé mutatta azt a társadalmi capillaritást, amely előbb annyi századon át fenntartotta.

Nem szabad azonban elfogultan és egyoldalúan ítélni meg a XVIII. és XIX. század szemszögéből az egész társadalmi fejlődést. Az a méltán demokratikusnak nevezhető vonás, amelyet az első ötszáz évben felfedeztünk, nem szűnt meg teljesen, csak a végén homályosodott el.

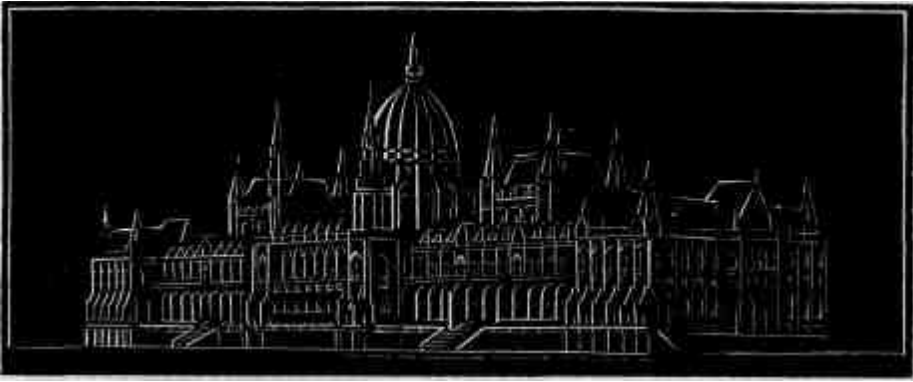
Ha a magyar alkotmány fejlődését összehasonlítjuk a X. századtól egész XVI-ikig a külföldivel, akkor látjuk csak igazán a nagy különbséget. Míg a hűbéri Európa társadalmi rétegződésében határozott irány az egyes rendek merev elkülönülése, mint a hűbériség természetes következménye, addig nálunk a hűbériség végleges kifejlődésének hiányában a társadalmi osztályok és rendek rugalmassága megmarad és szabadon érvényesül az alsóbb osztályoknak felemelkedése a felsőbbekbe. Mindehhez pedig hozzájárul az első századoktól kezdve véges-végig az állandó telepítések következtében az egész nemzet népanyagának felfrissülése és új elemek révén a nemzeti élet vérkeringésének egészsége.

A középkori magyar alkotmány a nemzet életét úgy tartotta fenn, hogy érvényesült benne a recepciónak és asszimilációnak nagy törvénye. A magyar állam életének talán legmélyebb igazságát fejezzük ki és bizonyítjuk, amikor állítjuk az új elemek felvételét és állandó egészséges asszimilálását. A magyar nemzeti szellem legjobban érvényesült akkor, amikor fel tudta dolgozni és saját képére teremteni mindazt, amit az európai kultúra, műveltség mint legjobbat nyújtott. Annak köszönheti fennmaradását, hogy nem ismerte a kasztszerű rendiséget, kivéve az utolsó századok, a hanyatlás évszázadainak merevebb elzárkózását. Nem ismerte a partikularizmust, hanem az egységet a területben, az alkotmányos életben és ki tudta választani a maga számára az idegenből szellemiekben úgy, mint népies elemekben azt, amire szüksége volt.

A magyar rendi alkotmány fejlődését lezárta az 1848-as törvényhozás, amellyel kezdődik Magyarországon a modern rezsím. Eltörölte a rendi különbségeket s ezt olyan szellemben tette, amint az az ezeréves fejlődésnek megfelelt. Fölvette a legszélesebb rétegű legalsóbb néposztályt „az alkotmány sáncaiba”, ami alatt azt kell érteni, hogy a nem nemesi

osztályokat, így a jobbágyi osztályt is a nemesség szintjére emelte, így lettek a nem nemesek is közvetlenül a Szent Koronának a tagjai. A 48-as átalakítás tehát megfelelt annak a demokratikus vonásnak, amely végighúzódott az egész alkotmányfejlődésen. És ezt a demokratikus vonást megőrizte a magyar alkotmány minden társadalmi rázkódások után ma is.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: MAGYARORSZÁG ÉS A PARLAMENTARIZMUS

a csak a tények megállapítására szorítkozunk, azt kell mondanunk, hogy a parlamentarizmus behozatala Magyarországon az 1848-as forradalomnak volt egyik vívmánya.

De egyben azt is meg kell állapítanunk, hogy az 1849-es összeomlás követő 18 éves abszolútizmus után a parlamentarizmus az újra meginduló magyar közéletnek nyomban fókuszává tudott válni: ahonnan szétáradt az ország gazdasági, szellemi és erkölcsi jóléte, úgyhogy nem lehet elzárkózni egy további megállapítás elől sem, amely szerint a parlamentarizmus behozatala több volt szerencsés adoptiónál, mert benne egy olyan alkotmánytörténelmi folyamat is betetőzést nyert, amelynek magvát a magyar alkotmányos érzület a történelem legviszontagságosabb korszakain át mindig gondosan óvta, ápolta és fejlesztette.

Ennek volt köszönhető, hogy a parlamentarizmus beoltva az ezeréves magyar törzsbe, nemcsak a közélet emelkedett etikájának értékes gyümölcsét érlelte meg, hanem a törzsnek is újabb, terebélyes fejlődését és megerősödését eredményezte.

Abban az időben, amikor Európában a feudális berendezkedés és az abszolút monarchia önkénykedő törekvései oly rendszereket teremtettek, amelyek az emberiség szabad fejlődését a nyers erő hatalmi gúli alá hosszú időre eltemették; Magyarországon az angol Magna Chartával egyidőben, de az angol felfogástól mégis függetlenül, ősi hagyományokra támaszkodva az Arany Bullában intézményesen biztosított az a gon-

dolat, hogy a legfőbb hatalomnak osztályos birtokosa: a király és a nemzet; és hogy ez a hatalom jogilag és erkölcsileg csak akkor teljes, ha gyakorlásában a király és nemzet befolyása egybeolvad.

A magyar alkotmányos szabadságnak ez a kettős alaptétele a magyar nemzet részéről elvileg soha fel nem adatott és a legnehezebb időkben is a nemzet mindig megtalálta a módját, hogy a királyi hatalom túltengésével szemben, előbb vagy utóbb, befolyását érvényesíteni tudja. A magyar történelem egész folyamán az alkotmányos szabadság volt a szabály, a királyi önkény a kivétel.

A magyar alkotmány már a XIII-ik századtól kezdve ismerte az alkotmányos felelősség elvét: 1231-ben törvény mondja ki a nádor elmozdíthatóságát; 1298-ban egy másik törvény ezt az elvet alkalmazza a király mellé választott tanácsadókra nézve. Az országgyűlésnek ellenőrzési joga a végrehajtó hatalom kezelőivel szemben ezután végighúzódik az egész magyar Corpus Jurison.

A magyar alkotmánynak, eltérőleg az Európaszerte uralkodó rendszerektől, erősen demokratikus magva is volt. A kor felfogásához képest a nemesség alkotta ugyan a közjogi nemzetet; de a nemesség maga fölött nem ismert más urat, csak a királyt és kebelén belül a teljes egyenjogúság elvét vallotta, tekintet nélkül arra, hogy privilégiumait latifundiumokon vagy kicsiny telkeken gyakorolta. A magyar nemesség nem ismerte a kizárólagosság elvét sem: bárkit szívesen fogadott kebelébe, ha magát erre érdemessé tette. És a királyok is bölcsék voltak a nemesi kiváltságokat bőkezűen osztogatni: s gyakran egész falvakat emeltek egy tollvonással a nemesi sorba. Oly nagy is volt a magyar nemesek száma, hogy pl. az 1848-as forradalmat megelőzőleg jóval felülmúlta a Lajos Fülöp-féle királyság cenzusos választóinak számát. Szekfü Gyula közli, hogy 136.000 magyar nemes választóval (11 millió lakosból) szemben Franciaországban 1830 előtt 30 millió lakos közül csak 94.000-nek, a júliusi forradalom után 188.100-nak volt joga az alsóházba képviselőt küldeni. (Három Nemzedék 74. 1.)

A magyar alkotmányos szabadságnak demokratikus alapgondolata abban is megnyilvánult, hogy a magyar nemzet, kitéve az idegen elemek állandó beözönlésének, sohasem helyezkedett ezekkel szemben a jogfosztás álláspontjára. A bevándorolt idegen elemet nemcsak kultúrájának előnyeiben, hanem jogintézményeinek védelmében is részesítette. Nemcsak elismerte régi hazájukból magukkal hozott jogaikat, hanem újakkal, értékesebbekkel ruházta fel őket. A magyar városok idegenajkú lakossága olyan széleskörű előjogokat élvezett, hogy többször előfordult az is, hogy a város falain belül megtelepedett nemesek lemondottak nemesi jogaikról, hogy azt a polgári jogokkal cserélhessék fel. Ha pedig az idegen ajkú polgár, érdemei folytán, nemesi rangra emelkedett, az „una

eademque nobilitas” elvénél fogva, nyomban a Szent Korona olyan egyenjogú tagjává vált, mint a legősibb magyar családok bármely ivadéka.

A magyar alkotmánynak ez a demokratikus szelleme áthatotta a magyar nemesség világfelfogását is. És mert mindig fogékony volt a szabadság gondolatával szemben, a nemesség zászlóhordozójává vált azoknak a nagy gondolatoknak, amelyek a korhadt Európa újjáalakítását munkába vették. Reformatio, vallásszabadság, lelkiismereti szabadság nem egyszer Magyarországon vívták meg döntő harcukat. Azok az eszmék is, amelyek a francia forradalmat elindították, a magyar nemesség körében fogékony talajra találtak és a XVIII. század utolsó évtizedében életrehívták azt a reformmozgalmat, amelyet rövid felporzulás után a francia forradalom elfajulásai következtében megijedt bécsi udvar jóidőre vérbe fojtott.

A XIX-ik század negyvenes éveiben újra meginduló reformkorszakban nemcsak a korszellem helyes felismerése, hanem a szabadsággal való élni tudás sokszázados iskolázottsága vezette a magyar nemességet arra az útra, amelyen nevét dicsőséggel írta be a történelembe. Előharcosa lett annak a mozgalomnak, amelynek célja a nemesi jogok eltörlése és a jobbágyság felszabadítása volt akkor, amikor a világ kétharmad részében, az európai civilizáció élén haladó nemzetek fővédnöksége alatt, a rabszolgaság még intézményesen fennállott.

Ennek a mozgalomnak volt egyik hajtása a népképviselői behozatala, a felelős minisztérium felállítása; és ezzel a parlamentarizmus megteremtése. Ha kétségtelen is, hogy azoknak a nagy magyar államférfiaknak, akik a parlamentarizmus érdekében sikraszálltak, elsősorban Anglia példája és nagysága lebegett a szemük előtt; az is kétségtelen, hogy ők egyenes lelki utódai voltak azoknak a nagy magyar hazafiaknak, akik egy ezeréves történelem minden viszontagságán át körömszakadtáig védtek a magyar alkotmányos szabadság ősrégi kettős alapelvét: a nemzet befolyásának biztosítását a végrehajtó hatalom gyakorlására; és a király és nemzet közjogi és erkölcsi egységének megvalósítását.

Ez a két ősrégi alapelve a magyar alkotmányos szabadságnak nyerte betetőzését a parlamentarizmus intézményében: az első a politikai miniszteri felelősség gondolatában; a második a parlamenti szuverenitás rendszerének kiépítésében.

De nemcsak a korszellemnek is megfelelő betetőzését nyerte, hanem a *kifinomódását is*; mert az alkotmányjog merev, kevésbé alkalmazkodó keretei fölé a magyar politikai szellem a parlamentarizmusban kiépítette a politikai erkölcs hajlékonyabb, rugalmasabb, finomabb, az alkotmány zavartalan működését biztosító ethikai rendszerét.

Az angol alkotmány legalaposabb ismerői sokat beszélnek arról a nagy átalakulásról, amely a parlamenti ethika nem írott szabályainak

hatása következtében, a jogi keretek változatlan fentartása mellett, az alkotmány egész szerkezetét átépítette. Egy ilyen átalakulás észlelhető a magyar parlamentarizmus történetében is.

A magyar parlament a törvényhozás szervéből az egész politikai élet irányítójává alakult át, oly egyetemes szervvé, ahol az ország közéletének valamennyi értéke képviselve volt. Az 1867-i kiegyezésben, a körülmények kényszerhatása alatt, az Ausztriával szemben elvállalt dualizmus a nemzet függetlenségének csorbulását is jelentette. Ezzel szemben a magyar nemzet szuverenitása a parlamentben jutott a maga egészében kifejezésre. Így vált a parlament nem pusztán szimbólumává a nemzet képviselőletének, hanem valódi színterévé a nemzeti élet erőinek: legfőbb orgánumává magának az állami életnek.

A parlamentarizmus Magyarország legutolsó félszázadának történetében nem tisztán mint kormányzati forma, nem csupán mint politikai expediens helyezkedett el, hanem mint a magyar állam fennmaradásának egyik pillére, a közszabadság biztosítója, a sok századon át gyakorolt és kialakult magyar politikai hivatottság kifejezője, jutott a nemzet életében döntő szerephez.

A magyar parlamentarizmus, hasonlóan az angol parlamentarizmushoz, azt a politikai felfogást hozta kifejezésre, hogy sem a képviselőház tagjai, sem a választók nagy tömegei a rájuk ruházott közhatalomnak nem tulajdonosai, csak bírlalói; a közérdeknek szolgálói, nem pedig a képviselt érdekek urai. A mi parlamentünk így nem is válhatott soha a számtani többség képviselőletévé, a suffrage universel központi szervezettévé, hanem megmaradt a nemzet képviselőletének, a közérdek legmagasabb szervezetének eszményi magaslatán.

Ez adott a magyar parlamentarizmus történetének sajátos jelentőséget. A magyar államférfiak nem a külföldön szívták magukba a demokratikus korszellemet, de magukkal hozták azt ezer év tanulságaiból a magyar alkotmány intézményeiben leszűrve. Ezért óvakodtak annyira a külföldi minták után lázasan összehevenyészni egy idegen demokrácia Potemkinfalvait, hanem e helyett a maguk történelmi útján törekedtek a maguk történelmi gyökerű demokráciájuknak fokozatos kiépítésére.

Amikor világszerte a korlátlan szavazat jog megvalósítása következtében a parlamentarizmus elhanyagolásával találkozunk: amikor mindenfelé a parlamenti férfiak és a politikai írók a parlamentarizmus csődjéről beszéltek, amikor a demagógia felülkerekedésével a parlamentek kicsinyes érdekeknek, silány emberek kapaszkodásainak, a tömegek alacsony érzéseit felkorbácsoló szenvedélyeknek zsákmányává és végeredményben az alkotmányos közszabadság teremtőjévé lettek, akkor Magyarországon élet-halál harc folyt a parlamentarizmus tiszta formájának megmentése érdekében.

A magyar államférfiak elszántsága, a nemzeti közvélemény józan-sága átsegítették a magyar parlamentet a válságon. A magyar parlament ki tudta vetni magából a betegség kórját, nehéz időkben meg tudta őrizni munkaképességének rendjét, meg tudta tanácskozásait védeni a demagógia pusztításaival szemben, fel tudta emelni színvonalát a nemzeti célok magasabb atmoszférájába, meg tudta tartani rendeltetésének hivatását akkor is, amikor az egész kontinens parlamentarizmusai válságos helyzetben agonizáltak. Magyarország volt Kelet Angliája, ahol az alkotmányos szabadságot a politikai lelkiismerettel, a komoly méltóságot a politikai harci készséggel, a haladás követelményeit a felelősség erkölcsi súlyával párosítva találjuk a politikai életben.

Ekkor emelkedett ki annak jelentősége, hogy Magyarország a parlamentarizmus behozatalával nem pusztán adoptióra szorítkozott, hanem hogy be tudta illeszteni ezt véráldozattal megvédelmezett ezeréves alkotmányának keretébe. A parlamentarizmus ezzel része, betetőzése, kifinomodása lett annak az alkotmánynak, amelynek minden egyes tételéért a nemzet megtanult körömszakadtáig küzdeni. A magyar nemzet megtanult és tudott örködni afelett, nehogy könnyelmű „ugrással a sötétbe” megsemmisítse azokat az értékeket, amelyeket a parlamentarizmus tiszta bázisának fenntartása számára, jövő sorsának érdekében, biztosított. Magyarország sohasem zárkózott el a haladás követelményei elől, de mindig megfontoltan óvakodott a keserves áldozatok árán elért eredményeket a haladás divatos jelszavainak könnyelműen feláldozni.

Magyarország óvatossága talán kihívhatta a kritikát, de csak a rosszhiszeműség kritikáját, mert történelme egész irányának céltudatos-sága azt is megmutatta, hogy minden kicsinysége mellett ez az ország nem egyszer volt előharcosa oly nagy világeszméknek, amelyek győzelme vagy bukása nem lehetett közömbös a világ fejlődése szempontjából.

A háború utáni Európában az alkotmányos doktrína, amely sok száz éves fejlődésre tekinthet vissza, ma éli egyik legnagyobb válságát. Ebben a harcban Magyarország küzdelme a parlamentarizmus tiszta elvi alapjainak megmentéséért nem lehet közömbös az előtt az Európa előtt, amely egy áldemokrácia keserű csalódásai nyomán kelt diktatúrák kétséges útjai és a radicalizmus aszkórjának lázas agóniái közt hanyódva, nem tudja megtalálni önmagát, történelmi értékeit, pár ezer éves kultúrájának célkitűzéseit.

EÖTTEVÉNYI OLIVÉR: MAGYARORSZÁG ÉS A FÜGGETLENSÉGI ESZME

Montesquieu, a nagy forradalmat megelőző kor kiváló politikai írója, *Esprit des lois* című művében vizsgálat tárgyává teszi azokat a lelki rugókat, amelyek valamely államforma uralkodó elvét alkotják. Szerinte a demokratikus állam vezérelve az erény, az arisztokratikusé a mérséklet, a monarchiáé az a gondolatvilág, melynek nehezen konkretizálható jellemzésére ezt a szót használja: becsület, vagy lovasgiasság (*l'honneur*), míg a despotizmusé a félelem.

Bármely államforma elsenyved, ha a vezérelv, mely léteének az alapja, erejéből veszít, vagy végleg elgyöngül.

A nagy francia politikus munkásságának az idejétől két évszázad választ el bennünket, elméletét talán bíráló alá vette a politikai irodalom, de állításainak a lényegében bizonyára van sok igazság is és ennek tulajdonítható az, hogy elméletét nem tudta elhomályosítani az annak felállítására óta eltelt hosszú idő. Valóságként kell ugyanis elfogadnunk azt, hogy; minden államalkotóknak van bizonyos vezető gondolata, melynek a népmilliókban visszatükröződő ereje adja meg annak az erkölcsi súlyt.

De ha ez így van, akkor egy másik igazságot is megállapíthatunk, azt t. i., hogy minden államalkotó népnek, tehát minden politikai nemzetnek az életében is van olyan vezérmotívum, mely annak minden tagját áthatja, mely annak valóságos faji sajátja. Ha a nemzetek közt széttekintünk, mindegyikben találunk valami olyan vonást, amely annak faji, nemzeti jellegéből folyik, amely – bár más nemzetnél is megtalálható,

de nem olyan vezető lelki motívum gyanánt – tehát az illető fajnak, vagy nemzetnek legpregnansabb tulajdonsága, amely egész történelmében, múltjában és törekvéseiben egyaránt kidomborodik. Ilyen nemzeti, belső, lelki diszpozíció eredménye és jelensége a magyar és francia nemzetnél a szabadság vágya, a nemzeti és faji függetlenség kategorikus imperatívuszának minden egyéb törekvést háttérbe szorító követelése.

A francia szabadságvágy évszázadok elnyomatása után elemi erővel érvényesült a nagy forradalom idején s azóta mindazok a kísérletek, amelyek a francia nemzetet szabadságjogainak az elismerése nélkül kívánták kormányozni, magukban hordták pusztulásuknak a csíráját. A francia nemzet szabadságszeretete oly mélyen gyökerezik, hogy enélkül, vagy inkább ennek ellenére semmiféle uralom állandósulni nem tud. Ugyaníly sziklaszilárd a magyar nemzet szabadságvágya is, melynek a megvalósításáért azonban évszázadokon át tartó, kemény harcokat kellett vívnia. Magyarországon a szabadságvágy egyértelmű volt a függetlenségi eszmével, vagyis, hogy a nemzet önmaga legyen a maga sorsának a kovácsa. A függetlenségre törő küzdelmek erkölcsi alapja a magyar nemzetben a lelkek mélyén szunnyadó az az akarat volt, hogy senkinek alávetve ne legyen. Addig, amíg Magyarország nemzeti dinasztia alatt élt, ez az elszánt akarat a királyi hatalom megfelelő korlátok közé szorításában s a nemzet jogainak intézményes biztosításában nyilvánult meg. Amikor pedig a történelem sodra olyan dinasztiaát állított az ország élére, amely nem csupán ennek az államnak a trónján ülve, a magyar nemzet sorsát más népekével vegyítette el s a dinasztia benső céljait, a magyar nemzeti eszmétől különváltan, sőt gyakran azzal ellentétben óhajtotta megvalósítani: akkor ez a szabadságvágy, ez a függetlenségi eszme a nemzet önvédelmi harcaiban, a véres áldozatok hozásában érvényesült. A nemzetek – tapasztalati tény ez a népek életében – időszakonként elernyednek. A hosszas és szünetnélküli erőpróbák sokszor kimerítik a nemzetek erejét, azonban a lethargia marazmusát mindig felváltotta a szabadságra való törekvés lobogó lelkesedése. Ezt a történelmi tényet, az eseményeknek ezt a sorozatos analógiáját a magyar nemzet történetében nem lehet esetlegességnek minősíteni. Ennek a nemzet erkölcsi felfogásában, jellembeli struktúrájában van a gyökere, abban, mely a szabadságért, a függetlenségért mindent hajlandó volt feláldozni, mert enélkül a maga életét csak tengődésnek és haldoklásnak tekinti.

Ez a függetlenségre való törekvés már a magyar államélet kezdetén is intézményes biztosítékokban érvényesült. Mikor az ázsiai őshazájából hosszú vándorlás után Európába jutott magyar törzsek egymással szövetkeztek s a vérszerződés megkötése által – az egyes törzsek függetlenségének fentartásával – Álmost fővezérré választották, majd fia, Árpád, később a nemzet első fejedelme lett, mindezt a nemzet szabad akarata-

ból, függetlenségének a fentartásával határozta el és kikötötte, hogy a törzsek fejeinek az utódait sem szabad az ország tanácsából kizárni. Ez pedig az alkotmányfejlődés ama kezdetleges korában azt jelentette, hogy a fejedelem mellett a nemzet előkelőinek – vagyis az akkori felfogás szerint a politikai vezetésre hivatottaknak – állandó befolyásuk legyen az ország kormányzására. Más szóval: a magyar államiság már ekkor is a nemzet függetlenségének az alapján épült fel. Mikor aztán – a X. század végéig egy századon át tartó, forrongó kialakulás befejeztével – Vajk fejedelem felvette a kereszténységet és István néven, a II. Sylvester pápától nyert koronával, királlyá avattatta magát, akkor sem volt ez a középkor zsarnokának a népe fölött kivívott győzelme, hanem a nemzetét az európai, keresztény kultúrába bevezető fejedelem nagykonceptiójú elhatározása, mely a nemzet függetlenségét nem verte béklyóba.

Teltek az évszázadok s kétségtelen, hogy a villongások a királyi hatalom egyeduralomra törése és a nemzet szívós ellenállása közt nem maradhattak el, de a függetlenség eszméjének megdönthetetlen biztosítéka volt a szabad királyválasztás elvének következetes fentartása, mely a magyar alkotmány legjellegzetesebb intézményévé vált. Igaz ugyan, hogy – a vezérek által kötött vérszerződéshez híven – addig, míg Árpád nemzetiségének az ivadékai éltek, királyt csak ezek közül választhatott a nemzet, ámde maga az a tény, hogy a nemzet a maga akaratából, választás útján töltötte be mindig a királyi trónt, a függetlenségi eszme állandó érvényesülését jelentette.

Eközben kifejlődött a magyar alkotmányjog legbecsesebb és a maga nemében egyedül álló intézménye, a Szent Korona tana. A nemzet alkotmányos köztudata megérlelte azt a közjogi felfogást, hogy a koronában, melyet a nemzet helyez királya fejére, szimbolizálva van minden közhatalom, mely azonban a koronázás tényével nem száll át a maga teljességében az uralkodóra, hanem a korona jelképesen egyesíti magában a királyt és a nemzetet, amit annak az időnek latin terminológiája úgy fejezett ki, hogy a király és a nemzet együttesen: *totum corpus sacrae coronae*, a szent korona egész teste, míg a nemzetnek az akkori rendi alkotmány szerint jogokkal felruházott tagjait, tehát az ú. n. politikai nemzetet ez a cím illette meg: *membra sacrae coronae*, vagyis a szent korona tagjai. Ebben a szimbolikus közjogi felfogásban az az eszme domborodott ki, hogy a nemzet, bár a szuverenitást királya gyakorolja, mégis önmaga a közjogi hatalom letéteményese, tehát független és senkinek alávetve nincsen.

A nemzet függetlenségének újabb, intézményes biztosítása következett el akkor, midőn a XIII. század elején, az ú. n. Arany Bullában, II. Endre király által garantált nemzeti szabadság elvét pontozatokba foglalták. Az Arany Bulla, mely 1222-ben, tehát csak hét évvel később jött létre,

mint az angol alkotmányt biztosító Magna Charta, valójában a nemzeti függetlenség kódexe a netán önkényeskedésre hajló királyi hatalommal szemben. Az ősi alkotmányok fejlődésének cinikus lélekkel dolgozó egyes kritikusai, vagy inkább tagadói ugyan azt szokták mondani, hogy ez a nagy alkotmánybiztosíték voltaképpen az ország hatalmas főurainak a privilégiumait garantálta a centralisztikus államhatalom kiépítésére törekvő királlyal szemben. Ezzel szemben – bár bizonyos, hogy abban a korban a nemzet minden fiára kiterjedő politikai jogosultságot nem ismeretek, nemcsak nálunk, hanem sehol a világon s ebből folyik, hogy ez az alkotmánybiztosíték is csak az akkori politikai nemzet tagjaira, tehát a rendi alkotmány által elismert nemességre terjedt ki – mégis tény, hogy a világ összes államainak az alkotmányfejlődésében, az említett angol analógiát nem tekintve, a nemzet függetlenségének hasonlóan precíz és határozott biztosítását, mint az Arany Bullában, nem találjuk.

A XIV. század legelején az Árpádház kihalt s így a nemzet első fejedelmének az ivadékaik közül nem választhatott többé királyt, de most több, mint kétszáz éven keresztül olyan külföldi dinasztiák tagjai közt kereste fejedelmét, amelyek a maguk világhatalmi pozíciójával Magyarország európai szerepét és hatalmát öregbíthették, vagy pedig olyan nemzeti fejedelmet ültetett a királyi trónra, akiben megvolt a képesség ennek a hatalmi pozíciónak a kivívására és megtartására. Magának a nemzetnek a függetlenség eszméjéhez való ragaszkodását és ennek intézményes biztosítását azonban e századok alatt nem csupán a szabad királyválasztás ténye alapozta meg, hanem az is, hogy az ország kormányzásában, különösen pedig a törvényhozásban maga a politikai nemzet továbbra is állandóan résztvett és függetlenségét mindig megőrizte.

A XVI. század elején új korszakba lépett a magyar nemzetnek a függetlenség eszméjéért folytatott küzdelme. Mikor 1526-ban Mohácsnál a török döntő csapást mért Magyarországra s ettől kezdve másfél századon keresztül az ország jelentékeny része az ő uralma alá került, a függetlenség eszméjéért folytatott szívós harc két fronton folyt tovább. Az egyik az volt, hogy a királlyá választott I. Ferdinánd és utódai alatt – tehát a Habsburg-dinasztia trónra lépésével – a magyar nemzet ennek a dinasztiának az abszolutizmusra hajló politikájával szemben folytatott kitartó, sokszor véres harcot, a másik pedig, hogy a török hódoltságtól szabadon maradt ország keleti részén, Erdélyben, nemzeti fejedelemséget hozott létre, szabadon választott uralkodókkal. Erdélynek a történeti szerepe megszűnt a XVII. század végén, mikor a török uralomnak vége szakadt s az országnak ez a része is a Habsburg-dinasztia jogara alá került, míg a Habsburg-királyok ellen szívós és állandó küzdelmet folytatott a nemzet továbbra is minden oly esetben, amidőn azok a nemzet függetlenségét aláadni s annak alkotmányos biztosítékait mellőzni próbálták.

A függetlenségi eszme szakadatlan és a nemzet lelke mélyéből fakadó erőforrásokkal táplálkozó védelmére ezekben a századokban – sajnos – gyakran volt szükség. És e küzdelem közelebbi megvilágítása a magyar nemzet szabadságszeretetének és függetlenségre törekvésének klasszikus bizonyossága.

Már maga a királyi hatalomnak a Habsburgok által történt megszerzése is szívós ellentétet fakasztott nemcsak a dinasztia hívei és a nemzeti királyság, tehát a magyar nemzet fiaiból választandó király trónraültetésének a követelői közt, (I. Ferdinánddal egyidejűen tudvalevőleg egy ilyen uralkodó, Szapolyai János bírta sokáig az ország jelentős részét), hanem még a Habsburg-hívek magyar csoportja is másként magyarázta a királyi hatalom megszerzésének a módját, mint az autokratiko-dinasztikus felfogás. A nemzet ama része ugyanis, mely Habsburg Ferdinándot választotta magyar királlyá, ebben a szabad királyválasztás elvének a megvalósítását kívánta szolgálni annak a százados gyakorlatnak a kiegészítésével, mely szerint, ha az elhunyt uralkodónak nem voltak gyermekei, akkor a rokonságból keresték az utódot. A Mohácsnál elesett II. Lajos királynak nem lévén leszármazol, nejének, Habsburg Máriának a fivérét, V. Károly német-római császár öccsét, I. Ferdinándot ültetve tehát trónra, ennek az évszázados gyakorlatnak kívántak érvényt szerezni, természetesen politikai szempontból is előnyösnek tartva ezt a választást az új király testvérbátyjának a világhatalma miatt.

Az autokratiko-dinasztikus felfogás azonban – mely természetesen ellenlábasa volt a nemzeti függetlenség elvén alapuló szabad király választási rendszernek – Ferdinánd trónigényét nem annyira a magyar nemzet szabad akaratának a megnyilvánulásából, mint inkább abból származtatta, hogy I. Miksa (III. Frigyes német-római császár fia és később maga is császár), valamint II. Ulászló magyar-cseh király 1491-ben a pozsonyi békében megegyeztek egymással, hogy Ulászló után a magyar király trónját Miksa utódjai öröklék. Nem vitás, hogy egy ilyen megállapodás a magyar közjog szempontjából semmis volt, mert ahhoz a nemzet alkotmányos tényezői nem járultak hozzá, aminthogy az országgyűlés 1492-ben tiltakozott is ellene: ámde ez a közjogi akadály adott esetben nem eléggé tudta volna a király kezében levő tényleges politikai hatalom érvényesülését meggátolni. Ámbár tehát a Habsburgok – számolva a magyar nemzet rendkívül fejlett közjogi érzékével s a tényleges viszonyokkal - trónfoglalásuk jogi alapjául formailag ugyan a szabad királyválasztás tényét ismerték el, befelé mégis sem közvetlenül Mohács után, sem pedig a későbbi századok folyamán nem homályosult el a meggyőződésük, hogy ők a magyar trónt tulajdonképpen örökösödési szerződés alapján nyerték el. Hiszen ismeretes az a gúnyos mondás: *Bella gerant alii, tu felix Austria, nube!* (Háborúskodjanak mások, te boldog Ausztria, házassodjál!)

Ez a szállóige azt a történelmi tényt rögzítette meg, hogy a Habsburgok viláгурalmuk nagy részét különféle házasságok útján szerzett terület-nagyobbodások révén vetették meg. Amikor tehát Magyarországot is ezen a címen vélték hegemoniájuk alá hajtani, ez megfelelt az ő gondolat-világuknak.

Ámde az ő lelkiességük és a magyar nemzet függetlenségi princípiuma szöges ellentétben állott egymással, ők a magyarságnak ezt a kiirthatatlan szabadságvágyát igen gyakran forradalmi velleitásnak minősítették, nem éppen szoros értelemben a szabad királyválasztás elvét, hanem minden, a nemzeti függetlenséget biztosító alkotmányos intézményt és a nemzetnek ebből fakadó érzékenységét is. A magyarokat a Habsburgok - csekély kivétellel – forradalmároknak tekintették. A dinasztia – mivel politikai és közjogi felfogása a magyartól idegen volt s ugyancsak idegenek voltak a magyarnak a dinasztia világhatalmi célzatai is – többé-kevésbé az állandó háborúskodás szellemében élt a nemzettel, habár ennek a szónak nem mindig fizikai értelmében is. A dinasztia mentalitása a maga viláгурalmi pozíciójának a megerősítésére és feljesztésére irányult, míg a magyar nemzeté a maga függetlenségének állandó védelmére. Mivel pedig a tényleges hatalom a dinasztia, illetve a Ferdinánd után ugyancsak választás útján trónra került, később pedig – az örökletesség törvénybe iktatásával – ezen a jogcímen uralkodó többi Habsburg kezében volt: így a nemzet, a maga függetlenségi törekvéseinek a megvalósítása végett, időközönként a fegyveres ellenállás eszközéhez is kényszerült nyúlni. Ezek a küzdelmek tehát nem voltak a szó tulajdonképeni értelmében forradalmak, mert nem a törvényes hatalom megdöntésére s a királyi hatalom megsemmisítésére irányultak, hanem csak annak a magyar alkotmány kereteiben és szelleméhez méltón leendő vitelére, illetve ennek a kikényszerítésére. Ezek a fegyveres küzdelmek épp ezért a magyar nemzeti felfogás szerint nem forradalmak, hanem szabadságharcok voltak, vagyis a nemzet szabadságának és függetlenségének a védelmére, kényszerűségből vállalt, önvédelmi harcok, melyek sikeres befejezése után a jogfolytonosság nem szakadt meg, a trón nem dőlt meg, hanem újabb és újabb ünnepies királyi ígéretekkel nyert a nemzet biztosítékot a maga függetlenségére.

A Habsburgok uralma idején több ilyen fegyveres küzdelem folyt le. A XVII. század elején Bocskay István és Bethlen Gábor, annak a végén Thököly Imre, míg a XVIII. század elején Rákóczi Ferenc állott ezeknek az élére. Amazoknak jelentős háttérrel adott a vallásszabadság követelése is – minthogy a protestantizmus elterjedésével ennek az elfojtását is szolgálták a katolikus Habsburgok egyes kormányzati ténykedései - míg Rákóczi szabadságharcának erősen nemzeti jellege volt és pedig a kizsákmányolt, a császári hadsereg által jórészt tönkretett Magyarország

önvédelme az abszolutizmus tobzódásával szemben. Mindegyik függetlenségi harc békekötéssel zárult, melynek belső rugója a nemzet kimerülése s királytiszteletének, monarchikus felfogásának – minden keserű tapasztalat ellenére óhajtott – érvényre jutása volt. Az alkotmányos királyság eszméjét semmi sem tudta a nemzetből kiirtani és jellemző, hogy még napjainkban is, mikor az ország a maga teljes függetlenségét – bár megcsonkítása árán – megszerezte, a királyság eszméje oly mélyen él a magyar faj lelkében, hogy az ország regenerálódását csak ennek az alkotmányformának a keretében tudja elképzelni a nemzet aránytalanul nagyobb része.

Mivel tehát a szabadságharcok rugója mindig a függetlenségi eszme megvalósításának a vágya volt, bátran mondhatjuk, hogy a magyarság még a saját királyával szemben, fegyverrel is kész volt függetlenségének a megőrzésére, anélkül, hogy ennek forradalmi jellegű konzekvenciáit, a detronizációt természetyszerű folyamánynak tekintette volna. Igaz ugyan, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc alatt végsőig fokozódott keserősége 1707-ben ezt is valóra váltotta, ámde ennek a deklarálására is inkább az a meggyőződése vezette, hogy a Habsburgok alatt függetlenségét megvédeni nem tudja (akkor ugyanis már négy év óta folyt ez a szabadságharc anélkül, hogy a dinasztia engedékenységet mutatott volna). Magát a királyság államformáját azonban akkor sem törölték el.

A fegyveres ellenállás korszakának egyébként – a Thököly-Rákóczi-féle harcoktól eltekintve – leginkább az vetett véget, hogy a XVII. század végén, illetve a XVIII. század elején az addig választás útján betöltött trón örökletessé vált. 1687-ben a Habsburg-ház fitagjaira, 1723-ban pedig annak nőágára is elfogadta a nemzet az örökletesség jogát. Amazt épp úgy, mint emezt, külpolitikai események és az országnak ezzel kapcsolatos helyzete okolta meg. A török uralom, másfélszázados fennállás után, 1686-ban szűnt meg azáltal, hogy az ország fővárosát, Budát, visszafoglalták. Ebben a hadjáratban – minthogy a dinasztianak Magyarországon kívül sok egyéb uralmi területe is volt Európában – természetesen résztvettek a dinasztia más népeiből toborzott csapatok is. Mikor íztán a török járom alól való felszabadulás politikai következményeit kellett levonni, mi sem természetesebb, mint az, hogy a dinasztia a választott királyság helyett a trónnak örökletességét kívánta s a nemzet ezt honorálta is.

Az 1723-iki végleges lemondás a szabad királyválasztás jogáról – precízen megállapítva, csak a dinasztia két ágának a javára, melyek kihalásával a nemzet szabad királyválasztó joga elvileg felújult volna – vagyis az ú. n. *pragmatica sanctio*, közjogi, politikai, etnikai és szociális alapját szintén az anyagilag és erkölcsileg kimerült nemzet ama felfogá-

sában és akaratelhatározásában találhatjuk meg, mely a maga további boldogulását csak a maga sorsának egy világhatalommal rendelkező dinasztiahoz csatolásában vélte feltalálhatni. Az 1686-ban, Budavár felmentésével az országból kiűzött török uralom utolsó maradványaival ugyanis 1718-ban számoltak le, a passzarovici békében. A nemzet tehát ekkor ismét azt tapasztalta, hogy az ország területének végleges felszabaddítása uralkodója egyéb uralmi területei haderejének a bevonásával is történt. Az előző néhány évtized alatt több ízben fellángolt ellenállás, a fegyveres önvédelem a nemzetet a pusztulás szélére sodorta, amit az ország elszegényedése szomorúan bizonyított. Egyrészt tehát ott állott az abszolút függetlenségre való törekvés örökös vágya, másrészt pedig egy világhatalmat élvező és gyakorló dinasztia védő karja, amely, ha alkotmányos szempontból nem is mindig honorálta az ország önállósági törekvéseit, de annak a nyugodt fejlődését biztosítani tudta. Csoda-e, hogy a nemzet ez utóbbit választotta? De jellemző a függetlenségi eszme öserejére, hogy a nemzet azt még az örökletes királyság korában is intézményesen tudta biztosítani azáltal, hogy az örökletesség jogán trónra lépő királyok is magukat megkoronáztatni és ez alkalommal a nemzet alkotmányára esküt tenni voltak kötelesek.

A XVIII. század – Mária Teréziának külső háborúk által jórészt igénybe vett uralma után, melynek a kezdetén a magyar nemzet tradicionális királyhűsége eklatánsán bizonyosodott be a minden oldalról ellenségektől körülvelt fiatal királynőért elhangzott *Vitam et sanguinem!*-ben, a pozsonyi országgyűlés lelkes fellángolásában – a nemzet még egyszer tanúságot tett a függetlenségi eszméért való szakadatlan lelkesedéséről. II. Józsefnek, az ú. n. kalapos királynak – aki nem koronáztatta meg magát – tíz éves uralma ugyanis a nemzeti ellenállást ismét felszította, úgyhogy mikor utána II. Lipót került trónra, a nemzet ismét módot talált arra, hogy függetlenségének a kautéláira vonatkozólag a királytól új, idevágó törvények alakjában kényszerítse ki a szükséges elhatározásokat. A függetlenségi eszme tehát ismét – de most már békés tárgyalások során – diadalmaskodott.

A napóleoni háborúk a dinasztia alatt élő minden nemzetet kimerítették, úgyhogy megérthető a bécsi kongresszus, vagyis 1814-1815 után az a néhány évtizedig tartó tespedés, melybe a magyar nemzet is elmerült. Valamint azonban a II. Lipót alatt, 1790-ben kivívott alkotmánybiztosítékok külpolitikai háttérét nagy mértékben a francia forradalom előzetes eseményei alkották, épp úgy az 1848-iki párisi februári forradalom is újabb tanúságot tett arról, hogy a szabadság eszméjének Franciaországból jött hullámai a függetlenségre szomjúhozó magyar lelkekben termékeny talajra találtak.

1848-ig a magyar királyság rendi monarchia volt, melyben a politikai jogokat a fő- és köznemesség, valamint a főpapság, nemkülönben – lassú fejlődés eredményeként – a városi polgári elem bizonyos képviselői, az ú. n. honoráciorok gyakorolták. Így volt ez régebben minden alkotmányos államban. 1848 nagy politikai fordulata azonban Magyarországon is megteremtette a maga gyümölcseit és a népképviselőket kivívása itt is sikerült. Ez a küzdelem nemcsak a királyi hatalomnak régies értelemben felfogott jogköre ellen folyt, hanem a főnemesség, sőt még a nemesség egy része ellen is, mely előjogait féltette a demokratikus reformtól. Mindez azonban nem akadályozta meg a népképviselői alkotmány létrejöttét s a király 1848 áprilisában szentesítette is azt a törvényt, mely a parlament alsóházát, az addigi rendi alap elhagyásával, népképviselőkből, választás útján alakult kamarává alakította át.

A reform azonban itt sem volt minden oldalon őszinte. Mikor ugyanis az érvénybe lépett, akkor a király az ő közvetlen környezetének a nyomása alatt – maga az akkor uralkodó V. Ferdinánd akaratgyenge ember volt – szerette volna annak a hatásait paralizálni. A király nem a magyar fővárosban, hanem Bécsben lakott, a magyar politikai köröknek tehát alig volt reája befolyásuk. Hozzájárult ehhez, hogy az 1848 februári párisi események a monarchia egész területén, tehát nemcsak Magyarországon, hanem az osztrák tartományokban, aztán Csehországban és Felső-Olaszországban is éreztették a hatásukat. A forradalmi mozgalmak első hírére az uralkodó általában koncessziókat helyezett kilátásba, sőt azokat részben meg is valósította. Mikor aztán az első izgalom elült, szerették volna ezt visszavonni. Magyarországon azonban ez nem sikerült. Az ellentétek mind élesebbekké váltak s végre is a nemzet nyílt, fegyveres ellenállásában törtek ki akkor, midőn V. Ferdinánd trónjáról lemondott s helyébe Ferenc József lépett anélkül, hogy magát Magyarország királyává megkoronáztatta és a nemzetet – mint azt az alkotmány megkívánta – jogai tiszteletbentartásáról esküvel biztosította volna. A magyar nemzet tehát a függetlenség eszméjéért ismét véráldozatokra szánta el magát.

A dinasztia akkor nem bírt egymagában a magyarsággal megküzdeni, de a segítségül hívott orosz cári hadsereg segítségével leverte a magyar szabadságharcot. A megtorlás véres volt; generálisokat akasztófán végeztek ki, mint közönséges gonosztevőket és a nemzet legjobbjai hosszú raboskodás áldozatai lettek, vagy külföldre voltak kénytelenek menekülni. A nemzet azonban túrt és szenvedett, rendületlenül bízva a függetlenség eszméjének a diadalában.

Közel két évtized múlva aztán függetlensége – legalább részben – valóra is vált. 1867-ben ugyanis létrejött az ú. n. osztrák-magyar kiegye-

zés, mely, ámbár a nemzeti függetlenség minden attribútumát nem biztosította a nemzetnek, de a nyugodt fejlődés, megerősödés feltételeit megadta neki. És a nemzet az alatt a félszázad alatt, mely ennek a köz jogpolitikai reformnak a megszületése óta a világháború befejezéséig letelt, a függetlenségi eszme folytonos kiépítésének a munkáját végezte. Nem ment ez megrázkódtatás nélkül, sőt éppen a nemzeti függetlenség egyik nélkülözhetetlen kelléke, a nemzeti hadsereg kérdése miatt – az 1867-iki alkotmányreform ugyanis csak osztrák-magyar közös hadsereget engedélyezett, német vezényszóval és császári lobogóval – a XX. század elején majdnem alkotmányválság tört ki és a nemzetet megint az a veszedelem fenyegette, hogy ha önerzetét megtagadni nem akarja, esetleg a végső konzekvenciákat is le kell vonnia a függetlenség eszméjének a védelmében. Ez az utolsó veszély azonban elhárult s a nemzet tovább folytatta a küzdelmét, békés fegyverekkel.

Aztán jött a nagy megpróbáltatás, a világháború, melyet a magyar nemzet nem akart, de nem is akarhatott, mert neki abból semmi előnye nem származhatott. Magyarországnak nem voltak idegen államterületekkel szemben hódító vágyai, az pedig, hogy a magát védte, természetes joga és kötelessége volt. Külügyeit nem maga intézte, nemzetközi orientációjára neki kevés befolyása volt, tehát a monarchiának arra a működésére, mely a külpolitikai célok megvalósítására esetleg fegyveres eszközökkel is irányult, neki alig volt befolyása. Koronás királya 1914-ben fegyverbe hívta, tehát elment a harcterekre és a nemzet virága otthagya az életét is a köteleességteljesítés mezején. Ebben a háborúban a magyar nemzet nem a maga függetlenségének az eszméjéért harcolt. Ez a háború reá nézve önvédelmi harc volt, a saját hazájának, otthonának a védelme.

Elvégeztetett. A fegyvert lerakták s az összes legyőzöttek közt a magyar nemzet lakolt meg leginkább a legyőzetéséért. Országának kétharmadát veszítette el, mintha ő lett volna a háború okozója. A régi 20 millió lakosú Nagymagyarországból egy alig 8 milliós Kismagyarország lett, földrajzilag, forgalmilag és néprajzilag, valamint az önvédelem szempontjából lehetetlen határokkal.

És mindennek a sorscsapásnak ellenére a magyar nemzetben tovább él az ő faji tulajdonságainak legkarakterisztikusabb vonása: az égő, az olthatatlan vágy a szabadságra. Él benne a függetlenségi eszme örök szeretete.

A magyar nemzet egy évezred vérzivatarain keresztül tett hitet arról, hogy ezért az ideálért mindent feláldoz. Jövőjének útjai beláthatatlanok, de ahhoz nem férhet kétség, hogy ehhez az ideáljához, a függetlenség eszméjéhez hű marad mindenkor, minden elnyomás és fenyegetés közepette is, mindhalálig.

GRATZ GUSZTÁV: MAGYARORSZÁG ÉS A BOLSEVIZMUS

ióta Magyarország a latin szertartású katolikus hitnek felvételével Szent István idejében a nyugati civilizáció körébe lépett, földrajzi fekvésénél fogva az a hivatás hárul reá, hogy ennek a nyugati civilizációnak legkülső, legmesszebb keletre kitolt védőbástyája legyen. Magyarországtól keletre már kivétel nélkül olyan népek laknak, amelyek annak idején, nem Róma, hanem Byzanc befolyása alatt álltak. Nem is a latin, de a görög szertartású egyházhoz csatlakoztak. Ez a körülmény pedig erős befolyást gyakorolt mindig nemcsak politikai elhelyezkedésükre, de kulturális fejlődésükre is. A nyugati és a keleti kultúra között nemcsak quantitativ, de qualitativ különbségek vannak. Az embereknek gondolkodása, szelleme, ideológiája, mentalitása egészen más a Keleten és egészen más a Nyugaton. Ez a különbség gyakran nyilatkozik meg olyanok között is, akik nagyfokú műveltségre tettek szert, de természetesen még jobban mutatkozik a tömegekben. Szent István korában a magyar nemzet földrajzi elhelyezkedésénél fogva szabadon választhatott a nyugati vagy keleti civilizációhoz való csatlakozás között. Tényleg az elsőt választotta és ehhez az irányhoz mindvégig hű maradt, ámbár voltak a középkorban időszakok, amikor Byzanc még erős vonzóerőt gyakorolt Középeurópára.

Ugyanakkor azonban a magyarságnak még egy másik történelmi hivatása is volt. Azzal, hogy ékként verődött be az északi és a déli szláv-ság közé, megakadályozta egész Keleteurópának és Középeurópa egy

részének a szláv tengerbe való beolvadását. Ebben a szerepében mindig Románia volt legtermészetesebb szövetségese. Ha magyarok és románok nincsenek, Oroszország régóta hatalmába kerítette volna a Balkánt és Középeurópát. Hogy ez mit jelentett volna, azt legjobban bizonyítja a mai kor, amikor Oroszországban egy nyugati civilizációra nézve idegen politikai rendszer, a bolsevizmus vetette meg lábát. Ha ez az Oroszországban bekövetkezett fejlődés egy orosz vezetés alatt egységgé forrt szlávságon belül következett volna be, akkor a bolsevista veszély ma nem Kovno és Kisenev, de Bécs és Berlin kapuit döngetné.

A bolsevista rendszer egy a nyugati civilizációtól teljesen idegen területen tudott csak nagyra nőni. Az összes abszolutista rendszerek közül egyik sem ártott a modern fejlődésnek annyit, mint az a tény, hogy egy forradalom, amely a nép felszabadításának jelszava alatt indult meg, a maga részéről is átvette, sőt túlhajtotta azokat a hatalmi eszközöket, amelyeket azelőtt csak az abszolutizmus használt fel a népek elnyomására. Alig lehet elképzelni, hogy a nyugati civilizáció körében ehhez hasonló fejlődés keletkezhetett volna. Ez csak a minden zsarnokság előtt babonás félelemmel meghajló Keleten történhetett meg. Az Oroszországban bekövetkezett eseményeket ezért alig tudja megérteni az, aki azokat az európai viszonyok szemszögéből nézi és európai mértékkel akarja megmérni. Helyes felfogásra e tekintetben csak az juthat el, aki nem felejt el, hogy Oroszország, bár a földrajzi kézikönyvek Európához sorozzák, egész politikai és társadalmi fejlődését illetően inkább Ázsiához tartozik. Amint sok tekintetben érthetetlen előttünk a kínai vagy a japán nemzetnek mentalitása, úgy – bár kisebb fokban – az orosz mentalitás is idegen előttünk.

Magyarországnak régi kettős történeti hivatása, amelyet a keleti civilizáció terjedésével szemben és a pánszláv veszedelem ellen betöltött, egyesül a mai korban abban a konkrét feladatban, amelyet ez az ország a bolsevizmussal szemben van hivatva betölteni. Itt is a nyugati civilizációnak megvédéséről van szó. És itt is szó van a szlávság legtömörebb része által követett politikai irány terjedésének megakadályozásáról. Ebben a bolsevizmus elleni harcban Magyarország nem áll egyedül. A lengyeleket, a románokat saját életérdekeik kényszerítik arra, hogy ugyanezt a feladatot töltsék be. De ha egy pillanatot vetünk a térképre és fogalmat alkotunk magunknak Oroszország nagy kiterjedéséről, segéd-eszközeinek méreteiről, akkor nem fogja senki sem tagadhatni, hogy ebben a küzdelemben Magyarországnak is szerepe lesz.

Szerepe lehet annál inkább, mert Magyarország ama kevés európai ország közé tartozik, amelyek teljesen immunisoknak mondhatók a bolsevista ragállyal szemben. Közvetlenül a háború után a bolsevista infekció kiterjedt Magyarországra is. Ez Magyarország földrajzi fekvésének átka.

Aki egy pestises területhez közelebb lakik, az könnyebben kapja meg a ragályt. Ez így van a szellemi járványokkal is. De a magyar nemzet egészséges teste viszonylag hamar kiheverte a bajt. A kommunista rémuralom Magyarországon 1919 március 21-étől augusztus 1-éig tartott, összesen 133 napig, de a magyar társadalom összes rétegeire mégis úgy hatott, mint valami védőoltás. Még a munkásság sem kívánja ennek a kornak a visszatérését, amelyben nem nyert semmit, de igen sokat veszített. Nem lehet véletlen, hogy éppen abban a két középeurópai országban, ahol a kommunizmus átmenetileg gyökeret tudott verni, Magyarországon és Bajorországban fordultak el a tömegek leginkább a szélső törekvésektől. Az összes német területek között a kommunizmus és a szélső szocializmus sehol sem gyengébb, mint Bajorországban. És egész Közép-Európában sehol sem gyengébb, mint Magyarországon. Lehet tehát számítani arra, hogy még akkor is, ha feltámadna az a ma egyelőre elhárultnak tekinthető veszély, hogy a bolsevista propaganda egész országokat megnyer a maga eszméi részére, Magyarország, mint szilárd pont fog megmaradni, esetleg egy kommunista áradatban is, a nyugati civilizáció védelmére. Magyarországnak ezt az immunitását a kommunizmussal szemben nem lehet eléggé megbecsülni. Mert nem tudhatjuk, hogy ha a világ forradalmasítására irányuló mozgalom megint feléled, nem-e fog alattomos utakon, titkos csatornákon át utat találni az olyan országok szívébe, amelyek ugyan szemben állanak a mai Oroszországgal, de bensőleg nem immúnisak annak eszmevilágával szemben.

Ezek a csatornák ma is megvannak. Németországban 45 kommunista képviselő ül a parlamentben, a csehszlovák szenátusban 21 és a csehszlovák képviselőházban 41, Ausztriában pedig, ha nincs is erős kommunista párt, a szociáldemokrácia jóval szélsőségesebb álláspontot foglal el és sokkal nagyobb terrorizmussal lép fel a számbelileg csak igen gyenge túlsúllyal bíró polgárság ellen, mint bármely más országban. Lehet mondani, hogy a kommunisták mindezekben az országokban még mindig igen kis frakciók. A német parlamentben nem sokkal több, mint az összes kerületek kilenc százaléka, Csehszlovákiában 14 százaléka választott kommunista képviselőt. De nem szabad elfelejteni, hogy ezekben az országokban a kommunista párt azoknak az elemeknek zömére támaszkodik, amelyekből annak idején a szociáldemokraták kerültek ki. Amilyen arányban ezek mérséklődtek, abban az arányban veszítették el azokat a tömegeket, amelyek homályos ösztönei a szocialista pártot annak idején megteremtették és nagyra növelték. Nem sokkal több, mint egy emberöltő előtt a szocialista pártok sem voltak nagyobbak, mint ma a kommunista frakciók. Lassanként mégis annyira előretörték, hogy a kormányzásban is résztvehettek és arra is ráüthették bélyegüket. A vezérek bölcsessége megakadályozta, hogy ez valóságos forradalmat jelentsen. De ki tudja,

hogy a jövőben adandó alkalommal ily bölcs vezérek rendelkezésre fog-nak-e állani?

Az orosz politika ma sem más, mint volt a cárok idejében. Az expanzióra való törekvés jellemezte akkor is, mostan is. Vannak régi orosz imperialisták, akik azért csatlakoztak a bolsevista párthoz, mert ennek jelszavait alkalmasnak tartották arra, hogy Oroszország velük meghódítsa Európát. A régi Oroszország koronként változtatta terjeszke-dési törekvései irányát. Felváltva vetett szemet egyszer Kelet, másszor nyugat vagy délnyugat felé. Ha az utolsó tíz évnek fejlődését nézzük, egészen hasonló jelenségeket látunk a mai Oroszországnak, a Szovjet-köztársaságnak külpolitikájában is. Az első időben határozottan nyugat felé tendált. Háborút is folytatott Lengyelország ellen. Nem érte el célját. Aztán egy ideig Besszarábiára vetette szemét. Arra látszott gondolni, hogy Románia letörésével, Bolgárország forradalmosításával új utakon elérheti az orosz politika régi célját: Konstantinápolynak, a régi Byzancnak birtokbavételét. Amikor erre sem látszott alkalmasnak az idő, hirtelenül frontot változtatott. A távol Kelet felé irányozta figyelmét. A kínai forradalom korábbi stádiumában a bolsevista tanácsadóknak jelenté-keny szerep jutott. Ez ma véget ért. Indiában ma is mozognak bolsevista agitátorok az angolok ellen. De eddig komoly sikert nem tudtak elérni. Nem volna meglepő, ha az orosz politika, mihelyt a Keleten végleges kudarc éri, megint nyugat felé fordítaná figyelmét. Hiába volna tehát abban az illúzióban ringatnunk magunkat, hogy mert a bolsevista propaganda egy idő óta kevésbé tolakodó módszereket alkalmaz, az a veszély, amely ebben a propagandában rejlik, végleg elhárult volna.

Oroszország a múltban kétszer hódította meg Magyarországot. Egy-szer akkor, amikor orosz csapatok leverték 1849-ben a magyar szabad-ságharcot és Paskievics orosz generális azt táviratozta Miklós cárnak, hogy: „Magyarország Felsőged lábai előtt fekszik”. Másodszor akkor, amikor a bolsevizmus magyar főügynöke, Kun Béla azt táviratozta Le-ninnek, hogy sikerült Magyarországon szovjetköztársaságot létesíteni, amely az orosz bolsevizmushoz csatlakozik. Mindkét esemény feledhetet-len szomorú nyomokat hagyott hátra a magyar nép lelkületében. Mindkét esemény a magyar történelem legszomorúbb lapjain van feljegyezve. Nincsen gyermek Magyarországon, akinek nem szorulna ököltre a keze, ha tanítója erről a két megalázásról beszél. Az európai civilizáció érde-kében kívánnunk kell, hogy az orosz kommunizmus át ne lépje többé a Nyugat határait. De ha mégis erre törekednék – és ennek legalább is lehetőségével számolnunk kell – akkor Magyarország egyike lehet a leg-fontosabb és legmegbízhatóbb hídfőknek abban a harcban, amely a táma-dás visszaverésére szükséges lesz, akár szellemi, akár valóságos fegyve-rekkel fog ez a harc lefolytatni.

HENRY DE JOUVENEL : MAGYARORSZÁG, SZOMSZÉDAI ÉS FRANCIAORSZÁG

Ávól legyen tőlem a gondolat, mint hogyha a magyaroknak hízelegni akarnék, de meg kell mondanom egészen őszintén: mi franciák nagyon rokonszenveseknek találjuk a magyarokat és személyes vonatkozásokban el vagyunk tőlük ragadtatva. Azért hangsúlyozom a magyarok iránt érzett rokonszenvünket, mert éppen ezzel akarom megindokolni azt, amit alább mondandó leszek Magyarország és Franciaország kapcsolatáról, valamint arról a kapcsolatáról is, amelynek Magyarország és a volt osztrák-magyar monarchia utódállamai között kellene létesülnie.

Egészen kétségtelen, hogy Franciaországban van rokonszenv Magyarország iránt, és pedig, úgy hiszem, a társadalom minden rétegében kivétel nélkül. Így mindeztideig soha meg nem feledkeztünk a rokonszenvnek a frankfurti béke ellen való tiltakozással kapcsolatos ama nagyszerű megnyilatkozásáról, amely a magyar parlamentben a frankfurti béke aláírása idejében történt.

Azonban, ezen rokonszenv mellett is bizonyos nehézségekbe ütközünk, mihelyt nagyon közről akarjuk tanulmányozni azt, amit „magyar problémának” neveznek, legalább is amit a nekünk annyira rokonszenves magyar nép eképpen jelöl meg. A valóságban mi Franciaországban rosszul vagyunk informálva Magyarország felől és – azt hiszem, kötelességem ezt megmondani, – nem ismerjük a dolgok jelen állását Magyarországon, noha tökéletesen tudjuk, hogy mi az, ami bennünket tőle elválaszt.

Amidőn általában a dolgoknak jelen állásáról beszélek, a kérdést talán egy kissé különös módon veszem szemügyre (a politikában oly gyakran hiányzik az őszinteség!). Szeretném a helyzetet megismerni hátsó gondolatoktól, rejtett célzatoktól mentesen, szeretném a helyzet megismertetését a magyar „gentilhomme” szájából hallani, akinek alakja nekünk Franciaországban annyira rokonszenves.

Ami pedig azt illeti, ami elválaszt bennünket Magyarországtól, nagyon jól tudjuk, hogy vannak bizonyos szempontok, amelyek tekintetében nem értünk egyet. Mondja meg Magyarország őszintén, miképpen akarja ezeket a vitás pontokat elrendezni, és hogy vajjon megszorítás nélkül elfogadja-e a döntőbíráskodást; hajlandó-e békés eszközökkel és kölcsönös és viszonyos megértéssel vizsgálat tárgyává tenni, hogyan lehet mind ezen nehézségeket megoldani? Ebben van a probléma magva, és én azt tartom kívánatosnak, hogy Magyarország világosan kifejtse előttünk erre a kérdésre vonatkozó felfogását.

Attól a rokonszenvtől vezetettve, amelyről az imént tettem említést, mi franciák tudni óhajtanók ezt, mert Franciaország, amennyire híven ragaszkodik hagyományaihoz és barátaihoz, annyira kész arra is, hogy új barátokat szerezzen és őket támogassa, s kész felújítani régi kapcsolatokat is.

Tehát, már létező rokonszenvünk viszonzásaképpen, magyar oldalról teljes őszinteséget várunk, rejtett és hátsó gondolatok nélkül. íme, ez a kiindulási alap arra, hogy közelebb jussunk egymáshoz.

Ezt leszögezve, meg kell értenie Magyarországnak azt is, hogy Franciaország együttműködése és támogatása a háború alatt szövődött bizonyos barátságoktól van feltételezve, amelyekhez annál inkább ragaszkodunk, mert Magyarországhoz való közeledésünk lehetősége részben ezeken a barátságokon nyugszik. Franciaország nem tagadhatja meg adott szavát; nem lenne képes elhagyni barátait.

Egyben, ebben az eszmemenetben előtérbe kerül egy másik szempont is. Azok a barátságok, amelyeket az osztrák-magyar monarchia egyes utódállamaival kötöttünk, a konszolidáció gondolatát és elvét is jelentik a mi szemünkben. Nem akarok e helyen a különböző békeszerződésekről beszélni, azonban azt hiszem, közös egyetértéssel megállapíthatjuk azt, hogy Közép-Európában ezidőszerint adva van bizonyos tényleges helyzet. Már pedig most bárminemű közeledés csakis ennek az alapján valósítható meg. Nem lehetséges ebben a percben más eszközöket találni a cél elérésére.

Mert mi a világ jelenlegi helyzete? Történelmi fordulóponthoz érkeztünk: a háborús korszak Európára nézve le van zárva, a másik korszak pedig, t. i. az általános boldogulásnak, a népek közeledésének, a

nemzetközi barátságnak és egyetértésnek korszaka, még nem vette kezdetét. Mindenesetre, dicséretes kísérletek már történtek e részben. De a tény az, hogy jelenleg átmeneti időszakot élünk. Mit tegyünk? Háborúzzunk? Ez nemcsak esztelenség volna, hanem anyagi tekintetben lehetetlen is. És ha a háború lehetetlen, nem marad más, mint a döntőbíráskodás, a békés eszközök útján való megértés. Lényeges tudni, hogy vajjon minden nemzet osztozik-e ebben a felfogásban?

De, aki leköti magát a döntőbíráskodás mellé, az ezzel egyúttal elfogadta a tényleges helyzetet, amint az most meg van szilárdulva; és éppen ez a konszolidáltság teszi lehetővé azt a közeledést, amelyről beszélek és amely után szívemből áhítozom.

Hogyha megéri az a lelkiállapot, amely belátja ennek a stabilizáltságnak a szükségességét, akkor a közeledés más további fokozatai is szövődhetnek, és Franciaország és Magyarország között barátságos és bizalmas összeműködés fejlődhet ki, – és pedig nemcsak a két nép közötti viszonylatok tekintetében, hanem a nagy nemzetközi problémák terén is, amilyenek a lefegyverzés, a kisebbségek védelme stb.

De feltehetné nekem valaki a következő kérdést: ha elfogadjuk az említett előzetes feltételeket, gyakorlatilag hogyan lehet eljutni a bizalom, a barátság kérdéses atmoszférájának megvalósításához; hogyan lehet megteremteni azt a kölcsönös megértést, amely nélkül meg nem valósítható semminemű oly közeledés, amely érdemes erre az elnevezésre?

Íme, válaszom erre a kérdésre: jobban meg kell ismernünk egymást. Óh! itt nem gondolok a diplomáciára, amelynek ebben a tekintetben nem lehet előmozdító szerepe. Inkább gondolok a kiváló magyar írókra, értékes magyar zurnalisztákra, akiket Párizsban ismerek: röviden az intellektuellek közreműködésére. De egyúttal gondolok a két ország kereskedőire, üzletembereire, szóval mindazokra, akik személyes érintkezés révén a közeledés legjobb előmozdítói lehetnének.

Ugyanez vonatkozik a Magyarországgal szomszédos államokra is.

Természetesen, ez hosszú lélekzetű munka, kemény feladat. De hozzá kell fogni, mert csak így szabadulhatunk ki békés eszközökkel abból a zsákutcából, amelybe a háborús és a háborút követő események Európa államait beleszorították.

Idővel a kapcsolatok szaporodni fognak, a személyes érintkezésből kifolyólag barátságok jönnek létre, a kölcsönös bizalom fokozatosan helyre fog állni. A bizalom viszont őszinteséget fog szülni, ami a legjobb alap arra, hogy gyökeret verjen a döntőbíráskodás bölcs és egészséges princípiuma, amelynek szükségét az imént igyekeztem kimutatni.

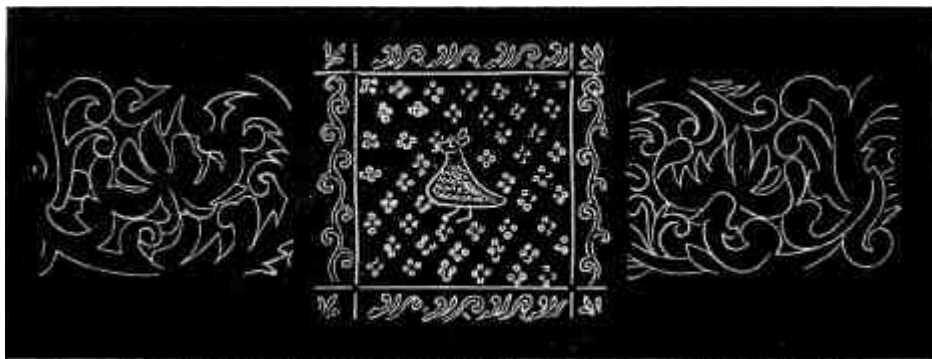
Ilyen előfeltételek mellett hozzá kell kezdeni nemcsak a béke megszervezéséhez, vagy újjászervezéséhez, – mindig a döntő bíráskodással kapcsolatosan, – hanem Európa újjászervezéséhez is. És én szilárdan

hiszem, hogy ilyen stádiumban, kölcsönös megértéssel és elismerve az érdekek közösségét, könnyebb lesz az érdekelt államoknak munkába venni Európa újjászervezését. Nincs kételyem a tekintetben, hogy ezek az államok ne vállalkoznának erre szívesen, mert hiszen közös érdekekről lesz szó, egy új, rekonstruált, szilárd, egységesített Európának érdekéről.

íme, néhány szóban kifejezve az a hosszú lélekzetű program, amelynek fokozatos megvalósítása azon végső cél felé vezet, amely országaink egymáshoz való közeledésében áll.

Meggyőződésem, hogy a béke érdekében dolgoztunk, ha mindezt valóra váltjuk. Azon békének érdekében, amelyre bizonyára Magyarország is jóakarattal és csakis békés eszközökkel törekszik.

CHARLES DUPUIS : MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI JÜRISZKODÁS

Magyarországnak az 1849-iki események után Ausztria ellen folytatott küzdelmében a történelmi jogához és alkotmányához való ragaszkodás szolgáltatta a szilárd alapot. Nagyrészen ennek eredménye, hogy küzdelme 1867-ben diadalmasan végződött. Az 1914-1918-iki háború után pedig a nemzetközi jogban kereste Magyarország a biztosítékot arra, hogy a tőle elszakított területeken lakó polgárait javaiknak elkobzásától megoltalmazhassa. A döntőbíráskodásba, a nemzetközi igazságszolgáltatásba helyezte bizalmát. A trianoni szerződés ugyanis

a vegyes döntőbíráskodások védelmét biztosította Magyarországnak. Mint-hogy pedig erre a védelemre való jogát kétségbe vonták, Magyarország becsülettel küzdött és küzd most is a nemzetközi döntőbíráskodásért, valamint a nemzetközi igazságszolgáltatás függetlenségeért. Állhatatosan, türelemmel és kitartással folytatja a küzdelmet a nemzetek szövetségének tanácsa előtt, amely gátolni törekszik egyik vegyes döntőbíráskodás működését és kétes megegyezésre irányuló túlságos buzgalmában nem kevesebbre vállalkozott, minthogy maga is segédkezzék annak a fennakadásnak a meghosszabbításában, melyet a döntőbíráskodás menete szenvedett. Magyarország ezideig még nem lett pernyertessé, de az igazság követeli, hogy azzá legyen, az igazság, amely – egy híres mondás szerint – mindannyiunknak közös érdeke.

A békeszerződések tanúságot tesznek megalkotóiknak a nemzetközi döntőbíráskodás iránt táplált előszeretetről. Ugyanis a nemzetek szövetségének egyességokmánya egy nemzetközi állandó bíróság létesítését mondja ki, amely 1921-ben tényleg meg is alakult. A különböző békeszerződések pedig vegyes döntőbíráóságokra bízák az ellenséges országok polgárainak javaira vagy jogaira vonatkozó számos oly vitás eset elintézését, amely vitás esetek a hadviselő felek által foganatosított rendszabályok folytán állanak elő, vagy magukban a békeszerződésekben vannak az elintézésnek erre az útjára terelve.

Az állandó nemzetközi bíróság hatáskörét nagyon tágan, de csak fakultatív módon állapították meg, t. i. ezt a bíróságot elvileg csak a vitában álló államok különleges megegyezése alapján lehet igénybe venni. Ellenben a vegyes döntőbíráóságok hatásköre a vitás eseteknek a békeszerződések által meghatározott bizonyos kategóriára korlátoztatott, azonban ezen vitás esetekben igénybevételek kötelező, ami azt teszi, hogy ezeket a bíróságokat a vitában álló felek egyike a másik akarata ellen is igénybe veheti.

A vegyes döntőbíráóságoknak lehetőleg az érdekelt államok akarata szerint kell összeállítva lenniök. Mindegyik érdekelt állam egy-egy tagot küld a bíróságba, az elnököt pedig a két érdekelt kormány megegyezése alapján kell választani. De hogyha a békeszerződések alkotói súlyt helyeztek is arra, hogy a kormányok megegyezése alapján történjék a bíróságok összeállítása, mindenekelőtt mégis azt akarták biztosítani, hogy a vegyes döntőbíráóságok tényleg megalakulhassanak és működhessenek. Ezért arra az esetre, ha a kormányok megegyezése nem sikerülne, úgy intézkedtek, hogy a bíróság elnökét és a két másik személyt, akik az elnököt szükség esetén helyettesíthetik, a nemzetek szövetségének tanácsa válassza ki a háború folyamán semlegesen maradt hatalmak polgárai sorából. Megállapították egyébiránt az is, hogy, ha üresedés esetében valamelyik kormány a bíróság hiányzó tagjának kijelöléséről egy hónapon belül nem gondoskodik, a bíróságnak ezt a hiányzó tagját a nemzetek szövetségének tanácsa által kijelölt két személy közül a másik kormány válassza.

Szabályozták végül azt is, hogy a bíróság valamely tagjának elhunytá vagy lemondása esetében, vagy ha a bíróság valamely tagja akármilyen okból nem tudja tisztét ellátni, a hiányzó bíró pótlása az eredeti kinevezésnél követett eljárás szerint történjék.

Ezeknek a rendelkezéseknek megfelelőleg, amidőn a német kormány 1923-ban a Ruhr-vidék megszállása idejében visszavonta a francia-német és belga-német döntőbíráóságokból a maga bíráit, a nemzetek szövetségének tanácsa nem habozott helyettes bírákat kijelölni, és pedig nem csupán

a német bírák visszavonulása által dezorganizált döntőbíróóságokba, hanem más vegyes döntőbíróóságokba is, amelyekben Franciaország és Belgium érdekelve voltak.

*

A trianoni szerződési tárgyalások idejében Magyarország, hivatkozással az előbb megkötött békeszerződésekre, a vegyes döntőbíróóságok hatáskörének kiterjesztését kérte és ezt meg is kapta.

A trianoni szerződés ugyanúgy, amint azt a st.-germaini szerződés az osztrák állampolgárokra vonatkozólag tette, magyar állampolgároknak a volt osztrák-magyar monarchiához tartozott területeken fekvő javait mentesítette a kényszerfelszámolás alól. A békeszerződések a kényszerfelszámolásnak két fajtát különböztetik meg, nevezetesen: a jóvátételre és az eltávolításra irányuló kényszerfelszámolást. Az első fajta kényszerfelszámolás értelmében a háborús jóvátételre igénnyel bíró állam eladhatja a jóvátétellel tartozó állam polgárainak javait a végből, hogy az eladás eredményéből kielégítse követelését, kötelessége maradván a jóvátétellel tartozó államnak, hogy kártalanítsa polgárait, akiket az ő tartozása miatt fosztottak meg javaiktól. A második fajta kényszerfelszámolás értelmében a jóvátételre igénnyel nem bíró állam megfoszthatja javaiktól a hadviselő ellenséges államok polgárait és őket távozásra szoríthatja, de saját maga tartozik őket kártalanítani. Az eltávolításra irányuló kényszerfelszámolás nemzeti érdekből fogatosított kisajátítás jellegével bír, amely csak bizonyos meghatározott állam polgáraival szemben nyerhet alkalmazást.

A magyar állampolgárokat a trianoni szerződés 250. cikkének nagyon általános határozmányai mentesítik mind a két fajta felszámolástól. Mindazonáltal a magyar kormány nem volt aggodalmaktól ment a tekintetben, hogy híven be fogják-e tartani ezeket a rendelkezéseket. Ugyanis a Romániában és Csehszlovákiában kiadott agrárreform rendszabályok oly irányú aggodalmakat támasztottak a magyar kormányban, hogy a szerződést természetes jelentésével ellentétesen fogják értelmezni. Avégből, hogy polgárait megóvja ilyen önkényes értelmezésektől, a magyar békedelegáció két dolgot kért a békekonferenciától:

1. olyan kijelentést, mely az elkobzások lehetőségét kizárja,
2. azt, hogy azon magyar állampolgároknak, akik jogtalan kényszerfelszámolás áldozatainak hiszik magukat, joguk legyen a vegyes döntőbíróósághoz fordulni. *)

A szövetséges és társult hatalmaknak a magyar delegáció megkere-

*) Lásd Charles Dupuis: A román-magyar vitás kérdés a nemzetek szövetsége tanácsának 1927. évi szeptemberi ülészekán.

sésére adott válasza elutasította ugyan a kívánt kijelentés megtételét, azonban ennél többet ért tett. Egyfelől ugyanis odanyilatkozott, hogy „a különböző észrevételek, melyeket a magyar delegáció Románia és Csehszlovákia részéről az ingatlan birtokok tekintetében követett eljárásra vonatkozólag előterjesztett, a békeszerződés magyarozatára vonatkoznak, már pedig a békeszerződés magyarozatának most nem lehet helye”, de másfelől engedélyezte, hogy a vegyes döntőbírósághoz lehessen fordulni, hogy döntsön az e tekintetben felmerülhető viták esetében.

*

Majd a trianoni szerződés ratifikálása után négy nappal, a román kormány kihirdette a Magyarországtól elszakított területekre érvényes speciális agrárreform törvényt. Ez az agrártörvény, amely bizonyos tekintetekben sokkal keményebb, mint az ó-Romániára érvényes agrártörvény, úgylátszik főleg azt célozta – nevezetesen az abszентizmusra vonatkozó rendelkezései által -, hogy biztosítsa a román állam részére a magyar birtokosok birtokainak elkobzását. Valóság szerint ez a törvény nem jelent előzetesen megállapított kártalanítás ellenében való igazságos kisajátítást, hanem semmi egyéb, mint nevetségesen hitvány kártalanítás leple alá rejtett elkobzás. Ennek a kétségtelenül találékonyan kiszámított, de teljesen ellenséges elbánásnak, amely birtokfosztással végződik, az a jellegzetessége, hogy különböző alapot állapít meg a birtokok értékelésére és a törvény által ígért kártalanítás kifizetésére. A birtokok értékelése a háború előtti arany korona értékben történik, az arany koronákban megállapított érték kifizetése azonban papír leukban, vagy pedig papír leura szóló román állami kötvényekben megy végbe. Háború előtt az arany korona 1 franc 5 centimes-ot ért, az arany leu pedig csak 1 franc-t, a kártalanítási összeg tehát már eleve 5% levonással állapították meg, ezenfelül – ami azután már sokkal súlyosabb – a papiros leu a Magyarországtól elszakított területekre érvényes agrártörvénynek kihirdetése idejében a leu értékének 92%-át már elvesztette volt, sőt az ekkép összezsugorodó kártalanítás román állami kötvényekben való kiegyenlítés esetében még jobban letöprel, mert hiszen a kötvények névértéke is jelentékenyen devalválódott.

A törvényt elfajulttá tette az értékelési és fizetési alapok közti ellentét, ez rontotta meg a kisajátított birtok és a kártalanítás között megkívántató egyenértékűséget, és pedig oly mérvben, hogy a birtokuktól megfosztott birtokosok majdnem teljesen tönkrementek. Ha aranyértékben történt az értékelés, fizetni is ugyancsak aranyértékben kellett volna, vagy, ha papírértékben fizettek, értékelni is papírértékben kellett volna.

A magyar állampolgárok egy része, akiket az agrártörvényből eredő elkobzás sújtott, arra a jogos álláspontra helyezkedett, hogy az ilyen elkobzás nem egyéb, mint a trianoni szerződés által tiltott felszámolások egy. fajtája. Igénybe vették tehát a trianoni szerződés 250. cikke által megállapított felszólalási jogot, amely felszólalások elbírálása a román-magyar vegyes döntőbírószékhez tartozik. Románia a bíróság előtt hatásköri kifogással élt. „Az a fél, amelyik előre látja a pervesztés valószínűségét – Írta 1904-ben Louis Renault – nagyon könnyen hajlik a döntőbírószék hatáskörének kifogásolására”.*) Románia, midőn a hatáskör hiányának kifogásával élt, nem félt attól, hogy ezzel annak a vélelemnek ad tápot, hogy nem bízik pórének megnyerésében, ugyanis gondja volt arra, hogy egyidejűleg ügyvédjei egyike által kijelentse, hogy „egyedül a bíróság iránt érzett tisztelete” bírta reá arra, hogy „kifejtse az indokokat, melyek lehetetlenné teszik azt, hogy a bíróság magát illetékesnek nyilvánítsa”, egyébként azonban még a feltevését is visszautasítja annak, hogy érdemben tárgyaljon. Mindenesetre nagyon különös tiszteletnyilvánítás volt Románia részéről azzal fenyegetni meg a bíróságot, hogy ítéletét egyáltalában nem fogja figyelembe venni, ha megállapítaná is a bíróság a maga illetékességét. A valóságban Románia arra törekedett, hogy két egymással ellenkező eljárásból egyaránt hasznot húzzon: megpróbálta, hátha kedvezően nyer a kérdés megoldást, hogy aztán erre a kedvező megoldásra támaszkodhassak, igyekezve növelni a kedvező esélyeket a bíróságra gyakorolt teljesen inkorrekt nyomás által; de egyúttal előre elhárította egy esetleges kedvezőtlen döntés következményeit azáltal, hogy azt már előre semmisnek és érvénytelennek nyilvánította. A bíróság nem engedett a megfélemlítésnek: 1927. évi január 10-én nagyon alaposan megindokolt végzésekkel megállapította a maga illetékességét.

Erre Románia végrehajtotta fenyegetését; kijelentette, hogy nem bocsátkozik bele az érdemleges perbe és megtiltotta döntőbírájának, hogy mint bíró részt vegyen olyan ügyek tárgyalásában, amelyekre a Magyarországtól elszakított területekre megállapított román agrártörvény szolgáltatott okot. Ezzel az eljárásával Románia lehetetlenné akarta tenni, hogy a bíróság ítéletet hozzon, ez a célzata azonban megghiúsulhatott volna és meg is kellett volna hiúsulnia a trianoni szerződés azon rendelkezése folytán, hogy ilyen esetekben a nemzetek szövetségének tanácsa nevez ki pótbírákat. Ezen az alapon kérte Magyarország a nemzetek szövetségének tanácsától, hogy a trianoni szerződés 239. cikkéhez képest foganatosítsa a pótbíró-kijelölést.

Románia nem számíthatott arra, hogy magyar részről ez a kérés

*) De Lepradelle és Politis: A nemzetközi döntőbíráskodás gyűjteménye. I. kötet, Louis Renault előszava. XIV. lap.

elmarad. Éppen azért célszerűnek látta, hogy megelőzze ezt a kérést abban a reményben, hogy ezzel azt ellensúlyozni is fogja. E végből az egyességokmány 11. cikkének második bekezdése alapján a nemzetek szövetségének tanácsához fordult azzal a szándékkal, hogy kimagyarázza eljárásának indokait.

A nemzetek szövetségének egyességokmánya, nevezetesen annak 11. cikke (második bekezdés) kimondja, hogy „a szövetség minden egyes tagjának jogában áll a közgyűlés vagy a tanács figyelmét barátságos módon felhívni a nemzetközi viszonyokat érintő minden oly körülményre, amely azzal fenyeget, hogy megzavarja a békét vagy a nemzetek között a jó egyetértést, amelytől a béke függ.”

Az idézett intézkedés kétségtelenül felhatalmazza a tanácsot, hogy közvetítés útján megkísérelje a vitában álló hatalmak kiegyeztetését, de nem menti fel a tanácsot azon kötelessége alól, hogy a trianoni szerződésnek megfelelőleg biztosítsa a döntőbíráskodás zavartalan menetét.

Mégis Romániának azáltal, hogy a békéltetés és a pótbírák kinevezésének egymástól különböző kérdéseit egybekapcsolta, sikerült elérnie a tanácsnál azt, hogy ez meglepetésében és ingadozásában a döntőbíráskodás menetében előállott megszakítást maga is tovább húzza-vonja.

Világos volt, hogy mindennemű békéltetés hiábavaló. Magyarország a vitás ügy bírói megoldását követelte, amihez joga van. Románia viszont nem akarta a bírói megoldást, újból is kimutatta ezt azzal, hogy elvetette a Magyarország által tett azt az egyeztetési javaslatot, mely szerint Magyarország hozzájárult volna ahhoz, hogy az állandó nemzetközi bíróság döntsön azon panasz érdemében, melyet Románia 1927 márciusában a vegyes döntőbíróóság illetékességét megállapító határozatai ellen hatáskör túllépése miatt a tanács előtt emelt.

A tanács, ahelyett, hogy megállapította volna a barátságos megoldás lehetetlen voltát és kijelölte volna a pótbírakat, három tagját az ügy tanulmányozásával és a júniusi ülészakra való jelentéstétellel bízta meg.

Júniusban, Sir Austen Chamberlainnek a hármass bizottság nevében tett javaslatára a tanács újból elhalasztotta a döntést, egyben felhívta Magyarországot és Romániát, hogy újból vizsgálják meg azokat a kérdéseket, melyek őket elválasztják.

Míthogy pedig megegyezés ezúttal sem jött létre, szeptemberben Sir Austen Chamberlain a hármass bizottság nevében a tanács elé terjesztett csodálatosan merész jelentésében azt javasolta, hogy hagyjon fel a tanács békéltető szerepével és kényszerítsen rá a felekre olyan megoldásokat, amelyeket azok nem akartak elfogadni, egyúttal pedig avatkozzék bele a nemzetközi bíráskodásba, bitorolja magának a nemzetközi bíróságokkal szemben az ellenőrzés jogát, amit semmi jogszabály neki meg nem ad és amely beavatkozást úgy a paktum 13. cikke elítél, mint azok

a különböző szerződéses határozmányok is, melyek megállapítják, hogy a vegyes döntőbíróóságok határozatai végérvényesek. Sir Austen Chamberlain ugyanis azt javasolta, hogy szólítsák fel a feleket arra, hogy a trianoni szerződést azon három jogi elvnek megfelelően értelmezzék, amelyeket a hármass bizottság által meghallgatott jogi szakértők formuláltak. Javasolta továbbá, hogy, ha Magyarország nem hajlandó erre, büntessék meg azzal, hogy a pótbírák kijelölése maradjon el, ha pedig Románia vonakodik, Romániát büntessék meg azzal, hogy a bíróság folytassa tovább eljárását. Egyébiránt a jogi szakértők a sorok között határozottan elítélték a románok által vitatott hatásköri túllépés álláspontját, amennyiben elismerték, hogy a vegyes döntőbíróóság lefoglalás, avagy kényszerfelszámolás esetében akkor is illetékes az eljárásra, ha a lefoglalás vagy kényszerfelszámolás a román agrártörvény alkalmazásából áll elő. Azonban a jogi szakértők által formulázott jogtételek azáltal, hogy megszorítják a magyar állampolgárok vitatkozási szabadságát, voltaképpen a bíróság ítélkezési szabadságát is megszorítják. Sir Austen Chamberlain nem habozott azt indítványozni a tanácsnak, hogy mit se törődjék a nemzetek szövetsége egyességokmányának és a trianoni szerződésnek rendelkezéseivel, hanem vesse alá a maga politikai ellenőrzésének a nemzetközi bíróságokat.

Apponyi gróf, magyar delegátus, erőteljesen tiltakozott ilyen önkényes törekvés ellen. Kimutatta ezen álláspont tévességét és rávilágított arra, hogy mekkora veszedelmet rejt magában a hatalmi köröknek ez az összezavarása, a szerződések ellen és a bírói szuverenitás ellen intézett ez a merénylet.

„A nemzetek szövetségének vezető gondolata – monda Apponyi 1927. évi szept. 17-én – az arbitrázs. Mindabból, amit teremtettünk, illetőleg teremtettek a nemzetek szövetségének alkotói: a nemzetközi bírászkodás az, ami a legtiszteletreméltóbb, a legmegtámadhatatlanabb s a legtöbb bizalmat gerjeszti. A mi legsajátosabb hivatásunk kiterjeszteni ennek a bírászkodásnak területét. Lehet, hogy csak több-kevesebb lassúsággal haladhatunk előre ezen az úton, de hátrafelé még oly kicsike lépést sem szabad tennünk. Annál kevésbé szabad halálos sebet ejtenünk a nemzetközi bírászkodás elvén, mert ez egyúttal a nemzetek szövetségének egész épületére mért csapás volna. Hiszen, ha még oly keskeny hasadékon férközhetik is be a politikai befolyás a bírói hatalom területére, vége van a bírói hatalomnak.”

A tanács több tagja osztozott Apponyi gróf felfogásában. Világossá lett, hogy Sir Austen Chamberlain jelentése nem számíthat egyhangú elfogadásra, már pedig a tanács határozataihoz az egyhangúság nélkülözhetetlen. Nemcsak Magyarország delegátusának, hanem a tanács több tagjának ellenzése állott az egyhangúság útjában. Erre, hogy elleplezzék

a hármas bizottság javaslatának bukását, a következő expedienshez fordultak. Nem hoztak formális tanácsi határozatot, hanem a magyar és a román delegátuson kívül a tanács többi tagjai nevében intéztek felszólítást Magyarországhoz és Romániához, hogy fontolják meg a hármas bizottság jelentésében foglalt ajánlásokat és a tanács következő ülészakára adják meg végleges válaszukat. Egyben világosan kimondatott, hogy amennyiben a vitázó államoknak nem sikerülne megegyezésre jutni, az egész kérdés újból a tanács decemberi ülészakájának napirendjére kerül. 1927 decemberében újabb elnapolás következett be, azonban ugyanekkor a tanács egy más ügyben, a Németország és Görögország között vitássá vált salamisi ügyben, visszautasította azt, hogy belefolyjon a versaillesi szerződés magyarozatát igénylő olyan kérdésbe, amely a német-görög vegyes döntőbíróság elé van terjesztve.

Ebből a visszautasításból logikai szükségszerűséggel következik, hogy vissza kell utasítani minden olyan törekvést is, mely a román-magyar vegyes döntőbíróság eljárásába való beleavatkozásra irányul, valamint az is, hogy Magyarország kívánságának megfelelőleg a pótbírákat ki kell jelölni. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a tanács ne közvetíthesse Magyarországot és Románia között a bíróságon kívüli békéltetés érdekében, de ez a közvetítő tevékenysége nem válhat akadályává a nemzetközi bíráskodás szabad menetének. Egyébiránt az ilyen békéltetési tevékenységnek annál inkább lehetnek esélyei a sikerre, mert Louis Renault igen helyes mondása szerint „a döntőbírótól való félelem kezdete a bölcsességnek és leghatékonyabb előmozdítója a békés megegyezésnek.”

Mindazonáltal a tanácsnak 1928. évi márciusi ülészakájában sem történt meg a pótbírák kijelölése. A tanácsnak a békéltetésre irányuló kimeríthetetlen buzgalma újból halasztást eredményezett.

Sir Austen Chamberlain ugyanis meglepő javaslattal állott elő. Azt indítványozta, hogy a román-magyar vegyes döntőbíróság összetétele módosíttassék olyformán, hogy a bíróság a tanács által kinevezendő két új taggal bővíttessék ki.

Bármily meglepő volt is ez a javaslat, mégis a tanács tagjainak többségénél különösen kedvező fogadtatásra talált. Gróf Apponyi magyar delegátusnak sokkal élesebb érzéke van egy jó bírósági szervezet követelményeit illetőleg és ugyanő sokkal nagyobb tisztelettel viseltetik a nemzetközi szerződések iránt, semhogy meg ne lepődött volna ezen a teljesen szokatlan javaslaton, amely az érdemben való ítélkezést azáltal akarja lehetővé tenni, hogy módosítja a bíróságnak az összetételét, miután az már illetékesnek nyilvánította magát. Ellenvethette volna gróf Apponyi, hogy a magyar-román döntőbíróság összeállításában való módosítás tulajdonképpen a trianoni szerződés módosítását jelenti, aminek szabály-

szerúségéhez a nevezett szerződés valamennyi signatárius államának hozzájárulása szükséges, ellenvethette volna azt is, hogy teljesen abnormalis dolog módosítani egy olyan bíróság összetételét, amely előtt az ügy már folyamatban van és, hogy Magyarországnak vitathatatlan joga van arra, hogy a bíróság olyan összetételben hozzon érdemleges ítéletet, amint annak összetételét a nemzetközi szerződés szabályozta.

Mindazonáltal, bizonyára figyelemmel arra a fogadtatásra, melyben Sir Austen Chamberlain javaslata részesült, Apponyi gróf előnyösebbnek ítélte az előterjesztett módosításnak minden további nélkül való egyszerű elfogadását. Magyarország következetesen a konfliktusnak bírói megoldását sürgette mindenkor, nos hát ez a javaslat is bírói megoldást indítványozott. A javaslat továbbá elutasítását tartalmazta annak az igazságtalan vádnak, amelyet Románia az 1927. évi január 10-iki illetékességet megállapító bírói határozatok ellen hatáskör-áthágás címén emelt, végül ez a javaslat megerősítette a hatáskörnek azt az elismerését, amelyet már a hármass bizottság szeptemberi jelentése megállapított. Különben is, ha Magyarország elutasította volna a javaslatot, politikai ellenfelei nem átalották volna azzal megvádolni, hogy fél a kibővített bíróság ítéletétől, noha ennek a vádnak nyilván ellene szól az, hogy Magyarország maga ajánlotta azt, hogy a hatáskör-áthágás kérdése az állandó nemzetközi bíróság ítélezése alá bocsáttassák. Apponyi gróf tehát célszerűnek találta megragadni az alkalmat annak újabb manifesztálására, hogy Magyarország sokkal inkább bízik a maga ügyének igazságában, sem hogy félne bármilyen bírótól.

Titulescu úr, a román delegátus, ahhoz a feltételhez kötötte hozzájárulását, hogy az új pótbírák kötelesek legyenek magukévá tenni a hármass bizottság jelentésében foglalt, jogszabály-magyarozó három jogitételt. Ezt a feltételt Magyarország nem fogadta el, de elfogadhatatlannak ítélte azt a tanács is, amely végül azt határozta, hogy „felkéri a magyar és a román kormány képviselőit, hogy a következő ülészen tudassák kormányaik válaszát” és hogy „már most kitűzi a kérdést a következő ülészen napirendjére.”

1928 júniusában, minthogy a román kormány nem fogadta el a tanácsnak márciusban tett javaslatát, a tanács határozatot hozott, amely szerint „nyomatékosan kéri a magyar és a román kormányt, hogy kölcsönös engedmények árán vessenek véget ennek a régóta húzódoó vitának.”

Magyarország delegátusa, amidőn hozzájárult ehhez a legújabb egyeztetési kísérlethez, nyomatékosan rámutatott a kérdés lényegére, emlékezetbe idézte a tanács 1927. évi szeptemberi ülészenakában formulázott felhívásnak igazi értelmét, rámutatott annak a lehetetlenségére, hogy Magyarország elfogadja a többször említett jogi szakértők és a hármass-

bizottság által felállított három elvet, valamint annak lehetetlen voltára is, hogy a tanács egyszerűen visszautasítsa a döntő bírák kijelölését. Határozottan kijelentette, hogy amennyiben az egyeztetési kísérlet újból sikertelen lenne, Magyarország újból fogja kívánni a trianoni szerződés 239. cikkében megígért pótbíró-jelölést.

A pótbírák ezen kijelölése azonban a következő alkalommal is elhalasztatott azon reményben, hogy Magyarország és Románia között való tárgyalások megegyezésre fognak vezetni, ami által a tanács megtakaríthatna egy kockázatos vitatkozást, mely a trianoni szerződés 239. cikkéből folyó kötelességei tekintetében előállhatna. Pedig, amint nagyon helyesen jegyezte meg Apponyi gróf 1928 szept. 1-én: „hogya a tanács fontolóra venné a magyar kormány által 1928. évi aug. 25-én pótbíró kijelölése iránt tett javaslatnak elfogadását, ez bizonyára nemhogy meg nem akadályozná a közvetlen purparlék folytatását, ha ezek folytatására van alap, hanem ellenkezőleg elősegítené azt, hogy ezek a purparlék eredményre vigyenek.”

*

Magyarország helyes jogi érzéssel nemcsak a saját legitim érdekeit és félreismert jogait védelmezte az igazságért folytatott ebben a hosszú és nehéz küzdelmében. Hanem bátran és kitartóan védelmébe vette a nemzetközi döntőbíráskodás ügyét és azt a köteles tiszteletet, mellyel a nemzetközi igazságszolgáltatásnak tartozunk. Szemben a román állásponttal, amely a nemzeti jognak vagy a nemzeti képzelődésnek fölényét vitatja a nemzetközi szerződések és a nemzetközi igazságszolgáltatás fölött, a magyar álláspont védelmébe vette a nemzetközi jog előbbrevalóságát a nemzeti jognál, aminek hiányában tulajdonképpen nem is létezhet nemzetközi jog, védelmébe vette a nemzetközi bíró szuverén függetlenségét a politikai hatalmi tényezőkkel szemben, ami nélkül sem nemzetközi döntőbíráskodásról, sem nemzetközi igazságszolgáltatásról nem lehet szó. Valóban, hogyha valamely államnak, amely elégedetlen a bíróság ítéletével, nem kellene egyebet tennie, mint az illetéktelenség avagy a hatásköri túllépés kifogásával élni, hogy ezáltal az ítélet végrehajtásától mentesüljön, akkor nemzetközi döntőbíráskodás és nemzetközi igazságszolgáltatás csupán üres szavak és hiú ábrándok volnának. S végleg romba dőlne az egész locarnoi rendszer és romba dőlnének a Genfben végbemenő mindazok az erőfeszítések, melyek a béke biztosítékait a nemzetközi bíráskodás kifejlesztése alapján törekszenek felépíteni.

Magyarország, amelyet politikai ellenfelei nagy készséggel szoktak a feudalizmus és a hátramaradottság vádjával illetni, a nemzetközi döntőbíráskodásnak és a nemzetközi igazságszolgáltatásnak ebben a válságában

a nemzetközi viták békés megoldására törekvő legmodernebb elvek út-törőjének bizonyult. És leghűségesebb szolgája gyanánt lépett fel azon nagyfontosságú elveknek, melyek alapján épült fel a nemzetek szövetsége. A nemzetek szövetségének még nagyobb érdeke, mint magának Magyarországnak, hogy Magyarország hosszú, türelmes és érdemleges erőfeszítései végeredményben meghozzák neki a bírót. Magyarországnak joga van a bíróra, és jól teszi, ha nem fárad el ezen joga sürgetésében, mert Magyarország győzelme nem volna más, mint diadala a nemzetközi bírászkodásnak a nacionalista ellenkezések fölött és a nemzetközi jognak a megalkuvást ismerni nem akaró nacionalista erőszak fölött.

HORVÁTH JENŐ: MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKAI KAPCSOLATAI ÉS A MAGYAR DIPLOMATÁK

magyar állam elhelyezkedése az európai államrendben függött egyrészt attól az általános geopolitikai helyzettől, amelybe egy ugyanazon területen kialakult bármely más államalakulat került volna, másrészt a magyar államot alkotó magyar nemzet jellegétől és további fejlődésének irányától. A magyar állam kialakulását megelőző századokban a Római Birodalom romjain egy latin és egy görög császárság jött létre, melyek közül az előbbi 476-ban elbukott. Amikor Nagy Károly, a frankok királya

magát 800-ban császárrá koronáztatta és a latin császárságot a germánokra támaszkodva, visszaállította, nemcsak élénk tiltakozásra talált a görög császárság részéről, de a két birodalom között háború is tört ki, melynek a 812-diki aacheni békeszerződés vetett véget. Ez a békeszerződés akként vont határvonalat a latin és görög császárságok és egyházak között, hogy a határvonal mai napig elhatárolásává lett a latin-germán és görög civilizációknak. Ha e határvonalat az Adriai tengertől északkelet felé meghosszabbítjuk, akkor elérjük a Középduna vonalát, ahol néhány évtizeddel az aacheni békeszerződés megkötése után a magyar nemzet elhelyezkedett és a magyar állam kialakult.

Ami már most a magyar nemzet jellegét, az európai államrendben való elhelyezkedését és ahhoz való igazodását illeti, úgy meg kell állapítanunk, hogy a magyar nemzet sem a germánokhoz, sem pedig a görögökhöz nem tartozván, Magyarország függetlenségét úgy a latin-német, mint a görög császársággal szemben egyformán megvédelmezni törekedett.

A magyar királyságnak első évszázadában a Német Római Szent Birodalom ellen kellett harcolnia, melynek császárai Magyarországot meghódítani törekedtek. III. Henrik császár csapatai egészen az ország közepéig eljutottak, ott azonban vereséget szenvedtek, védence pedig, akit a magyar trónra ültetett és akihez leányát adta feleségül, a koronát elveszítette.

Amíg a XI. század a német hódító törekvések elleni védekezésben merült ki, addig a XII. században ugyanezt a függetlenségi harcot kellett a magyar nemzetnek a görögökkel megvívnia, kik dél felől támadták meg.

Nagy Mánuel görög császár csapatai több ízben magyar területre törtek, de a hosszú küzdelemben végül is a magyar nemzet maradt győztes, sőt éppen a Konstantinápolyban nevelkedett III. Béla magyar király volt az, aki a görög háborúkat a XII. század végén diadallal befejezte.

A XIII. századbeli Európa legnagyobb eseménye a két császárság erejének szemmel látható elgyengülése volt. A Hohenstaufok bukása nyugaton és a görög császárok száműzetése keleten, egy konstantinápolyi latin császárság megalakulása Közép-Európában új erők érvényesülésének nyitottak utat. A csehek, akik addig a Német Birodalomhoz tartoztak, a német császár hatalmát gyengülni látva, egy új hegemonia diadálát készítették elő, melyben a vezetést a szlávok részére igényelték. Mikor azonban II. Ottokár cseh király növekvő hatalma Magyarország biztonságát is fenyegetni kezdte, akkor a magyar király a német császárral szövetkezve, az 1278-diki morvamezői csatában a cseh hatalmi törekvéseknek véget vetett.

Habsburg Rudolf német császár, kire a győzelem éppen olyan fontossággal bírt, mert Ausztriát az ő családja részére biztosította, elkövette azt a súlyos hibát, hogy halálakor Ausztrián kívül Magyarországot is fiaira hagyta örökül, holott Magyarország a Német Római Szent Birodalomnak soha része nem volt. Ugyanakkor, a latin császárság bukása után, a görög császár hatalma is megerősödött, így Magyarország helyzete a két császárság között a század vége felé súlyossá lett.

A magyar nemzet azonban, mely európai politikájának és diplomáciájának alapelvevé a függetlenség gondolatát tette, habozás nélkül felvette a harcot a német és görög-szláv hatalmi törekvésekkel. Ezt a harcot indította meg az Anjoukkal való szövetkezés, akik a XIV. század első éveiben Magyarország trónjára kerültek és politika jókat a magyar nemzetnek a német és görög császárságoktól való függetlenségére és e függetlenség biztosítására építették. A francia dinasztia még ennél is tovább ment, mert nemcsak biztosítani tudta Magyarország függetlenségét, de Magyarország sohasem volt nagyobb, mint Nagy Lajos király idejében.

aki részére Dalmáciát, Boszniát, Szerbiát, Havasalföldet és Moldvát megszerelte.

Nemcsak azért volt fontos e nagy birodalom létrejötte, mert általa Magyarország területe jelentékenyen megnövekedett, hanem azért is és talán főleg azért, mert a megerősödött Magyarország nagyobb erővel szállhatott szembe a kelet felől, új népek által az európai államközösség ellen intézett pusztító támadásoknak.

Az Anjouk nagy hatalma tehát nem volt fenyegető jelenség az európai békére nézve, hanem annak biztosítására szolgált az által, hogy a keleti támadások ellen emelt védőbástyát jelentékenyen megerősítette. Mikor a törökök a XIV. század közepén Európába törtek, a megtámadott balkáni nemzetek a magyar királyhoz fordultak védelemért, a nyugati fejedelmek pedig a pápával együtt Nagy Lajos magyar királyt tekintették a török ellen indítandó keresztes hadak fővezérének.

Nagy Lajost azonban családi körülményei visszatartották e nagy hivatás teljesítésétől. Két leánya közül az idősebb Mária hercegnőnek Magyarországot szánta, míg az ifjabb Hedvig hercegnő részére Lengyelországot igyekezett megszerezni. 1370-ben a lengyel koronát is megszerelte és egy évtizednél tovább fennállott egy magyar-lengyel perszonális unió, ez az államkapcsolat azonban a nagy király halálakor, 1382-ben azzal bomlott fel, hogy Lengyelországot Hedvig hercegnő férje, Jagiello Ulászló függetlenítette. A magára maradt Mária magyar királynő Zsigmond luxemburgi hercegnek nyújtotta kezét, ki röviddel azután német királlyá, 1410-ben pedig német császár lett. Oly nagy volt azonban az angevin hagyományok ereje és talán oly nagy volt az angevin magyar kormányzat befolyása, hogy luxemburgi Zsigmondnak a magyar trónra kerülése nem a német befolyás megerősödését jelentette, hanem ellenkezőleg, ő vitt magával európai körútjain magyarokat, fényes magyar kísérettel jelenvén meg Olaszországban, Parisban és Angliában, hol különféle szerződéseinek megkötésénél magyar államférfiak és diplomaták szerepeltek. Az Anjou királyoktól megalkotott magyar főnemesség fényes szerepe az európai diplomáciai történelemnek még mindig egyik megírandó fejezete.

Zsigmond császár európai gondjai és feladatai között is egyike volt a legnagyobbak az, hogy angevin elődeinek Örökségét, a török támadás elleni védekezést diadalra vigye. Tartozott ezzel Európának, amelynek leghatalmasabb uralkodója volt; tartozott a Német Birodalomnak, melynek biztonságáról volt szó; és tartozott vele Magyarországnak is, melynek állami és nemzeti függetlenségét a török hatalom egyre növekvő támadásai közvetlenül fenyegették. Így vezetett 1396-ban keresztes hadjáratot az Aldunához, hol azonban Nikápoly mellett döntő vereséget szen-

vedett, sőt életét is kockáztatta. Így töltötte idejének nagy részét, hosszú éveken át, hónapokat egyhuzamban, a déli határokon és így adta egyetlen gyermekét, luxemburgi Erzsébet hercegnőt Albrecht osztrák főherceghez, hogy a dunamenti államokat a veszedelemmel szemben egyesítse. Talán nem volna érdektelen azt is megemlítenünk, hogy tőle indult ki és magyar földön, a budai udvarban történt meg VIII. Amadeus szavójai grófnak hercegi rangra emelése, valamint Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak a brandenburgi választófejedelmi méltósággal való felruházása, tehát a szavójai és a porosz királyi házak hatalmának megalapozása is.

Habsburg Albert főhercegnek magyar királyságát az tette fontossá, hogy ő egyben Ausztria örökös ura és Csehországnak is királya volt, tehát így perszonális unióban egyesített három országot, amelyeknek akkor a történelemben először volt közös fejedelmük. Mikor azonban Albert király a török elleni hadjáratban elhalt, a magyarok a veszedelmet nagyobbak látták a Habsburgok erejénél és Albert király fiával, V. László örökös királlyal szemben Jagiello Ulászló lengyel királyt választották meg, azért, hogy a török ellen alkalmas vezérek legyenek. Így indult meg a nagy küzdelem az oszmánok ellen és tört meg 1444-ben Várna mellett, hol a király fiatalos hévvel az ellenséges harcvonalba lovagolt és életét vesztette. Hűséges kísérője, Hunyadi János, a nagy hadvezér folytatta tovább a harcot és védelmezte meg a Nyugatot a rettentő támadás ellen, sőt védelmezte minden segítség nélkül, öntestével fogván fel azt. Ugyanakkor az országban is vitte a kormányt egészen addig, amíg a nemzet hálából és a nagy küzdelem sikeres folytatásának reményében, Hunyadi János fiát, Mátyást nem ültette a királyi trónra.

Soha sem igazolódott be jobban a mondás, hogy a magyar nemzetnek, ha mint európai nemzet élni akar, egyik kezében tollat, a másikban kardot kell forgatnia, mint Hunyadi Mátyás királysága idejében. Mátyás egyike volt Magyarországnak legnagyobb királyainak, udvara pedig egyike volt Európa legfényesebb udvarainak; még a renaissance korának fejedelmi udvarai között is első helyen állott a magyar udvar fénye és műveltsége, ami a magyar királyságot közelebb vitte a művelt Nyugathoz, de jobban elfordította őt a veszedelemtől, mely Kelet felől egyre fokozottabb mértékben fenyegette. Mátyás király Ausztria és Csehország egyesülését, majd elgyengülését látva, maga is a német császári trónra vágyott és hadjáratot hadjárat után indítva, egyre jobban került az európai politika szövevényébe, amelyben a kiváló magyar diplomatáknak hosszú sora dolgozott azon, hogy királyuk terveit és ügyét a nyugati udvaroknál előbbre vigyék.

Ugyanakkor azonban kelet felől a török támadás hatalmas áradata indult meg Magyarországnak ellen. Alig hogy 1453-ban Konstantinápoly

elesett, néhány évvel azután a török hatalom már elérte a Duna és Száva vonalát. A balkáni keresztény nemzetek egymásután meghódítottak és török uralom alá kerültek. Amidőn Mátyás király 1490-ben váratlanul és tragikus módon elhalt, a nemzeten aggodás vett erőt saját biztonságát illetőleg. Hogy az elkövetkező veszedelem ellen felvértezze magát, ismét a lengyelekhez fordult és Jagiello Ulászlót hívta meg a királyi trónra, ki Mátyás király hódításait visszatérítette és kinek egyetlen hivatása most már a török veszedelem elhárítása volt.

II. Ulászló király azonban gyöngé fejedelemnek bizonyult, ki legnagyobb diplomáciai sikerének azt tekintette, hogy fia, Lajos királyi herceg Habsburg Mária főhercegnőt vette nőül, leánya pedig Ferdinánd főherceg nejévé lett. Egy évtizeddel azután Lajos király a mohácsi csataterén maradt, a török hullám pedig lassankint az egész magyar Alföldet előntötte.

A mohácsi tragédiával az európai történelemnek is jelentékeny fordulópontjához érkeztünk.

Tudjuk azt, hogy a XV. század közepéig nagy háború folyt a francia Valois-ház és a Habsburgok között az európai hegemonia birtokáért, amely harcban hosszú küzdelem után a Habsburgokat illette meg a győzelem, övék volt Németország, ők szereztek meg a gazdag Németalföldet és a spanyol koronát annak tengerentúli függőségeivel együtt, úgyhogy V. Károly császár hatalmas birodalma félkör alakban ölelte körül Franciaországot. A császár azonban, nyugati országaira való tekintettel, nem érezte magát erősnek arra, hogy a török hatalommal is felvegye a küzdelmet és azért öccsét, Ferdinánd főherceget, Jagiello Lajos magyar király vejét engedte át a német, cseh és magyar rendeknek, kik azután egymásután felkínálták neki a három királyi trónt. Amíg V. Károly császár a német, spanyol és egyéb ügyekkel bajlódott, addig Ferdinánd király először a cseh és magyar, később a német államok élénk figyelmét a török hatalom ellen fordította.

A magyar közvélemény azonban kezdettől megoszlott azon aggodalom következtében, vajjon az új király nem fog-e többet foglalkozni az osztrák-német, mint a magyar ügyekkel, mint a török támadástól fenyegetett Magyarországgal és hogy nem használja-e fel hatalmát a török veszedelem elhárítása helyett, vagy annak meghíúsulása esetén, a török támadástól megcsonkított magyar királyság bekebelezésére. Az aggodalom talán nem volt indokolatlan, de az ennek következtében előállott megosztás Magyarországra és a magyar nemzetre nézve végzetesnek bizonyult.

A megosztás folytán, mely a magyar nemzet európai érvényesülésére bénítólag hatott, két évszázadon keresztül voltaképpen három Magyar-

országot ismerünk. Egyet, amely a török uralom alá került, másodikat, amely soha sem volt török uralom alatt és egy harmadikat, amely török védelem alá helyezkedett. A török hódítástól megkímélt Magyarország nyugati része Habsburg Ferdinándnak hódolt meg, keleti része pedig Szapolyai Jánost ültette trónra, kinek utódai Erdélyben a török védelme alatt önálló magyar fejedelemséget alapítottak. Bármint álljon a dolog, a magyar királyság jogfolytonosságát az a csonka ország őrizte meg, amely Ferdinánd király útján a Habsburgok birtokába került. Bár a csehekkel együtt, akikkel hasonló sorsban osztozott, sokat kellett együtt küzdenie a nemzeti függetlenség biztosítására, némi érvényesülés mégis kínálkozott részére az uralkodóház útján az európai politikában is. Viszont az erdélyi fejedelemség őrizte meg a tiszta magyar hagyományokat és talált magának fokozottabb érvényesülést az európai politikában az által, hogy a Habsburgok ellen küzdő államokkal szövetkezett. Így lépett be már Szapolyai János a francia-török szövetségi viszonylatba, melyhez utódai másfél évszázadon át hívek maradtak.

Tekintettel arra, hogy a török az ország középső részeit, a magyar Alföldet szállotta meg, a magyarság a környező hegyvidékre mentette féltett nemzeti kincseit, egész kultúráját; és ott építette fel a németpárti és törökpárti államalakulatokat, amelyeknek azonban közös jellemvonásukként a magyar nemzeti jellegök is megmaradt. Csupán az a rész pusztult el teljesen, amely török uralom alá került, ez a pusztulás és a nemzetnek ez a vérvesztése azonban olyan borzalmas volt, hogy az Magyarország egész európai szerepére és hivatására katasztrofálisan hatott vissza. Egy Mátyás király idejéből, a XV. század második feléből megmaradt becslés szerint Magyarországnak annyi lakosa volt – és ez a lakosság, néhány százalékot leszámítva, abszolút magyar jellegű volt, - hogy annak természetes felszaporodása folytán a XX. század elején harmincmillió tiszta magyarból álló lakosságnak kellett volna Magyarország területén elhelyezkednie. Szomorú diplomáciai szerep volt tehát az, amely abból állott, hogy a magyar nemzet az európai civilizációért, de azt is mondhatjuk, hogy az európai hatalmakért és az európai népek biztonságáért fejlődési lehetőségének kétharmad részét áldozta fel, húszmillió meg nem született magyar apáinak sírját borítván az a föld, melyre a megvédett népek azután hálából igényt emeltek. Nem csoda, hogy a darabokra tépett és ezer sebből vérző magyar nemzet csak nehezen szerezte vissza fontosságát és töltötte be hivatását az európai politika nagy feladataiban.

Ennek ellenére, amint a királyi Magyarország diplomatái abban buzgólkodtak, hogy a török veszedelem ellen a nyugati államoktól támogatást nyerjenek, addig az erdélyi diplomácia Parisban, Londonban, Berlinben, Stockholmban, Varsóban és Konstantinápolyban lázasan dolgo-

zott azon, hogy a török veszedelem ne párosuljon azzal a másik veszedelemmel, mely Magyarországot egy osztrák öszbirodalomba való beolvadás útján fenyegette. Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek diplomáciája sikereinél fogva fontos tényezőjévé lett az európai nemzetközi politikának.

Abban a nagy európai küzdelemben, melyben Erdély fejedelmei tevékeny részt vettek, az 1648-diki békeszerződés éles határvonalat alkotott. A francia diplomáciának sikerült a Német Birodalom fejedelmeinek a császár hatalmával dacolni tudó függetlenséget biztosítani, mivel pedig ugyanakkor a Habsburgok elzászi birtokait is megszerezte, megindította lassú elvonulásukat a Rajna vonaláról a Duna és Magyarország felé. A politikai súlypontnak ezen jelentékeny eltolódása robbantotta ki a XVII. század 80-as éveiben a döntő mérkőzést a török hatalommal, amely mérkőzésnek egyik eredménye a török hatalom döntő veresége, a másik pedig Magyarországnak és Erdélynek a Habsburgoktól való birtokbavétele volt. A magyar nemzet hiába követelte most a felszabadított országrészek egyesítésével a magyar állam régi egységének visszaállítását, a Közép-Duna mellett egy új osztrák nagyhatalom kezdett kialakulni, kárpótlásul azért, amely nyugaton elhalványult.

Ennek a török hatalom romjain megalakult osztrák birodalomnak elnyomó politikája ellen fogott fegyvert 1703-ban II. Rákóczi Ferenc és keresett kapcsolatot XIV. Lajos francia királlyal, aki ugyanakkor nyugat felől támadta meg a Habsburgokat. A kapcsolat a Habsburgok letételét, ez viszont Rákóczi bukását vonta maga után. A fejedelemnek száműzésbe kellett mennie, a nemzet pedig az 1715-diki országgyűlésben az uralkodóval kiegyezett.

Ez az első kiegyezés alapjává lett annak az új Habsburg Birodalomnak, mely a török hatalom romjain a Duna mentén kialakult. VI. Károly császárnak sikerült a Német Birodalom mellett egy új birodalmat alapítani, melyet azután osztatlanul hagyott egyetlen gyermekére, Mária Terézia főhercegnőre. A német fejedelmek XV. Lajos francia királytól támogatva, vitássá tették ugyan Mária Terézia uralmát, kit a francia kormány Magyarország királynőjének címzett és ezzel a maga részéről is elismerte Magyarország állam jogi külön valóságát, de amint az a történelemből ismeretes, a magyar nemzet hűségesen kitartott királynője mellett és a Habsburg Birodalom megmentése kétségtelenül ennek volt köszönhető.

Hogy a magyar nemzet áldozatkészsége önzetlen volt, azt mi sem mutatta inkább, minthogy Károly császár, leánya és ennek fia, II. József, akik 1711-től 1790-ig uralkodtak, a német bevándorlók özönét bocsátották Magyarországra, hol a töröktől visszafoglalt lakatlan területeket a XVIII. század folyamán idegenek szállották meg. A magyar lakosság bir-

tokait és elhagyott házait a török uralom alatt balkáni szerbek és románok foglalták el, a német bevándorlók nagy területeket és jogokat nyertek, miáltal az arány Magyarországon a magyarság és a nem-magyar nemzetiségek között az utóbbiak javára tolódott el. A magyarság az ország lakosságának egyharmadára csökkent és a másfél százados török uralomnak ez az eredménye és következménye kétségtelenül nem állott arányban azzal az önfeláldozással, mellyel a magyar nemzet nyugati szomszédait a török előnyomulás megkötésével megvédélmezte.

Mindezek ellenére azonban a magyar nemzet életerejé az összes csapásokat kiheverte és a békés együttélés nemcsak harmóniát eredményezett Magyarország különböző népei között, de az idegenek új nemzedékei maguk is a magyarság oldalára állottak. Egy új közösség alakult ki, mely az államjogi kapcsolatoknak meghagyásával a Habsburg Birodalom európai viszonyait nem érintette, sőt még annak európai súlyát növelte meg azzal, hogy az egykor elégületlen Magyarország népei a magyar állam, alkotmány és társadalom keretébe illeszkedtek. Így a Kárpátoktól övezett országban az egység lassankint a bécsi kormány ellenére is helyreállott és ellentét csupán akkor merült fel, mikor az Magyarországnak az osztrák örökös tartományok közé való beillesztésével kísérletezett.

Amily tévedés tehát azt állítani, hogy Magyarország a birodalom egységét bontotta meg azzal, hogy a birodalomba való beolvasztásnak minden időben és minden erejével ellenszegült, éppen olyan tévedés azt állítani, hogy a magyarság a szlávok és az oroszok iránt gyűlölettel viseltetett. A magyar államnak Oroszországgal évszázadokon át semmiféle kapcsolata, sőt érintkezése sem volt. Oroszországról a XVII. század végét megelőző időben nem is lehetett beszélni, mint olyan hatalomról, melynek bensőséges és kiterjedt európai kapcsolatai lettek volna. Mikor viszont Oroszország a szomszédos államokkal a XVII. század végén közelebbi kapcsolatba került, akkor kormányainak hatalmi törekvései azok biztonságát a legnagyobb mértékben fenyegetni kezdték. Akár Nagy Péter cár készítette a neki tulajdonított politikai végrendeletet, akár pedig Napoleon császár írta meg, annak vezető gondolatai híven tükrözték az orosz hatalmi politika irányait, ezek viszont teljesen indokoltá tették a brit kormány aggodalmát Konstantinápoly és Törökország sorsát illetőleg és indokoltá tették azt az aggodalmat, melyet Oroszország fegyveres terjeszkedése és nyugtalanító készülődései a Kárpátok külső vonalán, a magyar nemzetben és a magyarországi magyar és nem-magyar közvéleményben egyformán kiváltottak.

A napóleoni háborúkat követő bécsi kongresszus az új Európát akként alkotta meg, hogy a kontinentális államok rendjét a Lengyelországot felosztva tartó három hatalomnak, Ausztriának, Porosz- és

Oroszországnak szövetségére, az ú. n. Szent Szövetségre építette. A szövetségben azonban a vezetés Oroszországot illette, mely Lengyelország keleti felének birtokában Krakkó fölött vett állást és onnan a Kárpátok mentén félkör alakban ölelte körül Magyarországot. Nem állott meg Moldva határánál sem, hanem az aldunai fejedelemségeket több ízben megszállva, elérte a Dunát és a déli Kárpátokat. Lehetetlen volt, hogy e nagyarányú terjeszkedés a Kárpátok vonalán belül lakó népekben ne keltsen aggodalmat és ne keltse fel a védekezés gondolatát, aminthogy e gondolat a bécsi kongresszus óta nemcsak a magyar politikai közvéleményt, hanem a bécsi kormányköröket is élénken foglalkoztatta. Részben ezért engedte meg Metternich herceg a magyar parlament lengyelbarát vitáját is az 1830-diki lengyel felkelés leverése után, ami Pétervárott meglehetősen nyugtalanságot idézett elő és így hiúsította meg I. Miklós cár törekvéseit Konstantinápoly megszerzését illetően.

Oroszország viszont a maga részéről azzal igyekezett a Habsburg Birodalom belső erőit gyengíteni és ezzel az orosz hatalmi politika útjában álló akadályt hatálytalanná tenni, hogy annak nem-német és nem-magyar népeit maga mellé vonni törekedett. Így született meg a pánszlávizmus mint politikai tényező és így egészítette ki azt, a nem-szláv népek megnyerése végett, az orthodox keleti egyház támogatása, mi által Oroszország a románokat igyekezett felhasználni, kik a XVIII. század vége óta többet voltak orosz megszállás, mint török igazgatás alatt. Az orosz hatalom tehát egyrészt a pánszláv, másrészt a pravoszláv politika és propaganda fegyvereivel nyomult előre a szláv és orthodox lakossággal rendelkező Habsburg Birodalom, első sorban természetesen az annak keleti védőbástyáját alkotó Magyarország ellen.

Ez viszont a Közép-Duna mentén lakó népek békés együttélését is felborította, mert északon a pánszláv mozgalom, délen az illyr (dél-szláv) mozgalom vezetői egyformán az orosz támogatásra építették terveiket, sőt az oroszok még a román unió megvalósítását, a dákoromán gondolat valórválását is kilátásba helyezték, miáltal Magyarország nemzetiségi területeinek lakosságát egy idegen hatalom fegyveres beavatkozása fenyegette. Az önvédelem szükségéből és nem a magyar nemzet szlávgyűlöletéből folyt tehát az az elidegenedés, mely a szomszédos hatalommá lett Oroszországgal a jó viszony fenntartását megghiúsította. Ezt igazolta egyébként az 1849-diki fegyveres beavatkozás, mely az 1914-diki felvonulásnak iskolapéldájává lett.

Az első beavatkozást Miklós cár nem Magyarország elleni támadó szándékból indította meg, hanem azért, hogy Ausztriát a magyar forradalom leverésével lekötölte és a szívesség ellenszolgáltatását a török hatalom ellen gyümölcsöztesse. A bécsi kormány azonban hamar tudátára ébredt a könnyelműségnek, mellyel az orosz támogatást igénybe

vette és az aldunai orosz megszállás idején tett csapatmozdulataival a cárt gyors visszavonulásra bírta, sőt röviddel azután az aldunai fejedelemségeket is osztrák csapatok szállották meg.

Az osztrák visszahatás az orosz hatalom ellen még jobban megnyilvánult akkor, mikor az 1866-diki háborúban Ausztria olasz és német birtokait elveszítve, keleten keresett kárpótlást, amit egyedül Magyarországnak fokozottabb politikai érvényesülése mérsékelte, mert a magyarság idegen nyelvterületek megszerzésének határozottan és következetesen ellene szegült. Ma már okmányszerűen tudjuk bizonyítani, hogy a magyar politikai közvélemény, a magyar parlament és a magyar kormány Bosznia-Hercegovina megszerzését 1878-ban ellenezték, de talán ennél is meglepőbb az, hogy a magyar Andrássy Gyula gróf külügyminiszter sem lelkesedett érte. Ugyanígy történt egyébként e tartományok bekebelezése idején, 1908-ban is, tehát a magyar nemzetet e téren semmiféle vád nem illetheti.

Amily erővel ellenállott Magyarország a szláv-orosz támadó törekvéseknek, éppen oly határozottan ellene szegült az önállósága ellen intézett osztrák törekvéseknek is. Abban azonban lényeges különbség volt a magyar és a cseh nemzetek ellenállása között, hogy amíg a magyarság a pángermán és pánzláv törekvéseknek egyformán ellene szegült, addig a csehek egyrészt a pánzlávizmus mellé állottak, másrészt már a hatvanas években Ausztria ellen Francia- és Oroszország fegyveres beavatkozását szorgalmazták.

Felhozzák a magyar Andrássy ellen azt a vádat, hogy külügyminiszter korában ő alkotta meg az 1879-diki német-osztrák-magyar szövetséget, miáltal a monarchia sorsát a Német Birodalomhoz fűzte. A szövetség azonban Oroszország támadó szándéka ellen irányuló védelmi szövetség volt, másrészt pedig Andrássy gróf ellen azok, akiket a német befolyás megerősítése érintett volna, tehát a magyar politikai közvélemény, sohasem tiltakoztak, mert a német szövetségben az orosz támadás egyetlen ellenszerét látták. Növekedett e meggyőződés azon támadó politika következtében, melyet az orosz kormány 1911-től kezdődőleg a monarchia ellen indított, amikor a magyar kormány Tisza István gróf miniszterelnök vezetése alatt a háború ellen foglalt állást és ezen álláspontját és kitartó küzdelmét csupán amiatt adta fel, mikor az orosz invázió ellen a nemzet önvédelmi harcában az ország felelős kormányának élén kellett maradnia. Hogy a német szövetség mennyire nem jelentette, a magyar államférfiak felfogása szerint, a német függőséget, azt mi sem mutatta inkább, mint hogy a magyar kormány 1918 októberben Magyarország függetlenségét proklamálta.

A magyar orientációnak mindenkor ez a függetlenség és annak védelme voltak megingathatlan alapjai.

LUKÁCS GYÖRGY: MAGYARORSZÁG ÉS FRANCIAORSZÁG

Magyarország, noha nagy távolságok, közbeeső birodalmak és országok választják el Franciaországtól, mégis a történelem folyamán sokszor került vele összeköttetésbe. Magyarok és franciák között szinte állandóan szívélyes volt a viszony és az érintkezés, s ha a történelem folyamán néha szembe kerültek is egymással, ez a szembe kerülés tulajdonképpen nem a nemzetek ellentétét jelentette, hanem dinasztikus és hatalmi szempontok visszahatása volt. A francia és a magyar nép jellege sok közös vonással bír. Mélyen érző, élénk, szenvedélyes, hazaszerető mind a két nép és ideáljai is nagyjából közösek. A nemzeti jellem hasonlatossága és a felfogások rokonsága szilárd reményeink szerint mihamarább át fogja hidalni azt a szakadékot, amelyet a világháború tornádója a két nemzet közé ékelt.

Egy röpké tekintet akarok vetni az alábbiakban a történelem azon különböző szakaira, melyekben a francia-magyar összeköttetés élénkebb volt s amelyekből jelentékeny kölcsönhatás alakult ki a két nemzetre.

*

A magyar nemzet alig hogy elfoglalta azt a helyet a Közép-Duna mentén, melyen ezer év óta él és fejlődik, vallási és politikai intézményeiben a nyugathoz csatlakozott. A kereszténység felvétele fokozatosan elsimította az ellentéteket a magyarok és nyugati szomszédaik között, s ugyanakkor a királyság megalapítása megadta az erős közjogi kapcsolatot, mely az új hazát és a nemzetet a szétbomlás veszedelmétől megóvta.

Nemzeti történelmünk ezen dicsőséges korszakának hőse *Szent István*. Övé az alaptevés örök érdeme. István középkori keresztény király volt. Telítve a keresztény egyház magasztos eszméitől, abban a szellemben, amint azokat a bencések cluny-i kolostorában magyarázták.

A cluny-i kolostort Maçon mellett Burgundiában 909-ben Vilmos aquitániai herceg alapította, olyformán, hogy a kolostor egyenesen a szentszék védelme és fenhatósága alatt álljon. E rendkívül buzgó, vallásos korszakban a *cluny-i szerzetesek* szigorú fegyelme és vallásos buzgósága elismerésre készítette és az askézis szellemével töltötte el a nyugati kereszténységet. István a clunyóta reform alapján álló *francia bencésrend* szellemében szervezte meg a magyar keresztény egyházat, függetlenül a külföldi hatalmi beavatkozásoktól és sietett az általa megteremtett magyar egyház számára a szentszék szentesítését kieszközölni. És, hogy a magyar állam önállósága is nyíltan kifejezésre jusson, István Rómába küldött követe, Asztrik apát az egyházi intézkedések megerősítésén kívül István számára az *állami önállóság* szimbólumát: a *királyi koronát* is kérte. II. Sylvester pápa elküldötte apostoli áldását és a koronát is, mellyel István magát 1000. év augusztus 15-én Esztergomban királlyá koronáztatta. Ezzel külsőképen is kifejezésre jutott, hogy a magyar nemzet belépett a nyugateurópai keresztény népek társadalmába, mint ennek a társadalomnak önálló tagja. A korona pedig, mint a nemzet szent ereklyéje, minden időkre az önálló magyar államiság kifejezőjévé lett.

// *Sylvester*, kitől István a koronát kapta, e kor történetének egyik legkiválóbb alakja volt. Aquitániában, Dél-Franciaországban, Aurillac helységben született, a bencések Saint Géraultról nevezett kolostorában nevelkedett, nagy tudományos műveltségre tett szert, egyaránt kitűnt tiszta, lendületes szónoki művészete, matematikai és csillagászati képzettsége és klasszikus műveltsége által. Az egyház egyetemes történetében, de a magyar nemzet történetében is mindenkorra glória övezi nemes egyéniségét. A magyarok nem is mulasztanak el alkalmat, hogy tiszteletök adóját II. Sylvester pápa emlékezetének le ne rójják. Legutóbb is 1923-ban a népszövetségi ligák uniójának Lyonban tartott közgyűlése alkalmával az ott megjelent magyar kiküldöttek magyar nemzeti színű szalagokkal ékített díszes koszorút ajánlottak fel Sylvester pápa sírjára, amely koszorúnak elhelyezését a lyoni érsek szíves készséggel vállalta.

Hazánknak Franciaországgal való kapcsolatai megújultak az Árpád-házból származott egyik kiváló királyunk, III. Béla (1172-1196) idejében. III. Béla király *Châtillon Anna* antiochiai hercegnőt vette nőül és ezen házasságából hét gyermeke származott. A Chatillon-család rokonságban volt a francia királyi házzal. A Châtillon családból származott II. Orbán pápa, valamint a szentté avatott Châtillon Károly, Bretagne her-

cége is. Anna királyné atyja, Châtillon Rajnáid a Szentföld visszafoglalásával Antiochia székhellyel alapított fejedelemség trónjára jutott.

III. Béla király és hitvese Châtillon Anna a Székesfehérvárott Szent István király által emelt és a Szent Szűzanyáról nevezett nagyszerű bazilikának sírboltjában, a magyar királyok temetkezési helyén voltak eltemetve. A török háborúk idején a törökök előbb kifosztották, majd a lángok martalékaul dobták a magyar királyoknak ezt a koronázó és temetkező templomát. Azokat a kőkoporsókat azonban, melyekben III. Béla és Châtillon Anna tetemei voltak, a XIX. században tartott ásatások alkalmával feltalálták, és Ferenc József király III. Béla királynak és Anna királynénak csontjait és ereklyéit Budapestre szállíttatta, ahol azok 1898. évi okt. 21-én országos gyászünnepély keretében a budavári koronázó-templom Szent Háromság kápolnájában díszes szarkofágban újból örök nyugalomra helyezték.

Châtillon Annának 1184-ben bekövetkezett halála után III. Béla király újból megnősült, és pedig ismét Franciaországból, nevezetesen nőül vette VII. Lajos francia király leányát, Margitot. A párizsi nemzeti könyvtár őriz egy kéziratot, mely érdekes világot vet a magyar királyság pénzügyeire III. Béla korában. Ez a kézirat, mely felsorolja a magyar király jövedelmeit és a francia udvar tájékoztatására szolgált, minden valószínűség szerint akkor készült, midőn III. Béla király *Margit francia királyleányt* nőül kérte. Kitűnik a jövedelmek sokféleségéből, hogy a magyar király e korban a leggazdagabb európai uralkodók közé tartozott.

III. Béla maradandó emlékű intézkedése *a ciszterci rend behívása francia földről*. Cisteaux (Cistercium), Pontigny (Pontiniacum), Clairvaux (Clara-Vallis), Acey, Trois Fontaines városokból, illetőleg kolostorokból francia ciszterci szerzeteseknek hazánkba telepítésével alapította III. Béla király az egeresi, zirci, szentgotthárdi, pilisi és pásztói ciszterci apátságokat s azokat gazdag javadalmazással látta el. Az ily módon betelepített cisztercieknek nemzetünk művelése terén szép feladat jutott osztályrészül. A ciszterci rend a lelki és erkölcsi élet művelése mellett a földművelést vallotta elsőrendű feladatának. Hazánkban is a ciszterciek, kik állandóan fentartották az érintkezést franciaországi rendtársaikkal, századokkal vitték előbbre a mezőgazdaságot, minden kolostornak egy-egy nemzetgazdasági iskolája volt, saját jobbagyaik s a vidékbeliek tőlük tanulták el a földművelés, gyümölcsstenyésztés és kertészet fejlettebb rendszereit és az állattenyésztés helyesebb módját. A cisztercieknek a hazai képzőművészetek terén is kiváló érdemeik, vannak, amennyiben ők hozták Franciaországból hazánkba a csúcsíves építkezést.

III. Béla királynak különösen második házassága mind bensőbbé tette a viszonyt hazánk és Franciaország között. Mind többen látogatnak

el a párizsi egyetemre, honnan a francia műveltség színvonalán érkeznek haza és viszik előbbre fejlődésünket. De a nyugatiak is szívesen felkérésik a magyar király udvarát, különösen amióta III. Béla király a III. kereszties hadjárat átvonuló lovagjait vendégszeretetének teljességében részesítette. így nagyobb számban telepedtek le francia lovagok is hazánkban. Ezek közé tartozott Beau jeu Richárd is, kit a király nagyon megkedvelt s birtokkal és kitüntetésekkel ajándékozott meg. Bea jeu Richard Esztergomban hunyt el és síremlékét a következő felírással jelölték meg:

Cy gitt (sous) cette pierre dure
 Un Chevalier qui aimoit droiture
 Richard de Beau jeu en Beauplois
 Venu d'illustre sang Gaulois.
 En sa vie bien combattit
 Au nom du Seigneur Jesus Christ.
 Il eut pour bien servir Hongrie
 L'écu ala belle armoirie
 Pair (?) le bouter (?) lés (?) son Lion.
 Du noble Roy eut ce guerdon.
 Prions que son ame repouse
 Aussi celle de son épouse
 Qu'on disoit Sabine Bascai
 Dons Jesus faites eu Mercy.
 Leur Corpu a pris Sainte Marie
 En sa Maison a Strigonie
 En l'an mil deux cent et dix
 Bon Dieu onore leu Paradis.

Magyarul: Itt nyugszik ezen kemény kő alatt egy lovag, aki szerette az egyenességet. Beujeui Richárd Beauploisból, előkelő gall származású. Életében vitézül harcolt az úr Jézus Krisztus nevében. Mivel derekasan szolgált Magyarországot, szép címerű címerpajzsot kapott – (ágassal, rutakoszorúval, oroszlánnal – megsebzti az oroszlánját) – a nagylelkű királytól jutalmul. Imádkozzunk az ő és felesége nyugalmaért, akit Bascay Szabinának hívtak. Édes Jézus, légy irántuk kegyelmes! Testüket Szűz Mária befogadta házába Esztergomban, az 1210-ik esztendőben. Jó Isten, nyisd meg nekik a mennyországot!

*

Történelmünknek francia vonatkozásai közül legdicsőségesebb a francia eredetű *Anjou-házból* származott két nagy uralkodónknak, *Róbert Károly* és *Nagy Lajos* királyainknak korszaka.

*Gróf Bercsényi László, Franciaország marsallja
(A Történelmi Képcsarnokban levő Lotik-jéle másolatáról)*

FRANCIA-MAGYAR KAPCSOLATOK II.

Nagy Lajos kora. (Lotz Károly festménye)

Az Anjouk meghívattatásukat a magyar trónra a pápák támogatásának és főleg annak köszönhetőék, hogy az Árpád-ház leányági leszármazottai voltak. Róbert Károly király (1307-1342) V. István Árpád-házbeli királynak leányágon való dédunokája és VIII. Lajos francia királynak ugyancsak dédunokája volt. Róbert Károlyt a magyar trónon fia, Nagy Lajos (1342-1382) követte.

A két nagy Anjou király hatalmas alkotó munkát végzett. Uralkodásuk hazánk történetének egyik legragyogóbb korszakát foglalja magában. Nemcsak az Árpádok kihaltával bekövetkezett bomlás útján állították meg az országot, hanem az elavult intézményeket időszerűen megreformálva biztosították a jövő fejlődését. Helyreállították a királyi tekintélyt és a jogrendet s az országot a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem istápolásával gazdaságilag is regenerálták. A rendezett, belsőleg megerősödött, nagy erőforrásokkal rendelkező ország tekintélye kifelé is meggyarapodott annyira, hogy hazánk nagyhatalommá lett, amely nyugat felé is kellő súllyal tudott fellépni, amikor a dinasztia vagy az ország érdeke úgy kívánta.

Nagy Lajos alatt emelkedett a magyar király hatalma a tetőpontra. Birodalmának határait három tenger – az Adriai-, a Fekete- és a Keletitenger – mosta és miután Nagy Lajos lengyel király is volt, két nagy nemzet egyesült kormánypálcája alatt. Az Anjouk nagy koncepciójú uralkodók voltak, akiknek jelentékeny részük volt abban, hogy hazánk elérkezhetett fennállásának első ezredik évéhez. A hálás magyar nemzet az Anjou-házból származott két nagy királynak emlékét a Magyarország ezeréves fennállása alkalmából Budapesten emelt nagyszabású millenáris emlékmű keretében örökítette meg.

*

A mohácsi vész (1526) után Magyarország a királykérdésben kettészakadt. Két királya is volt, az egyik nemzeti király, Szapolyay János, a másik pedig a Habsburg-dinasztia magyarországi megalapítója, I. Ferdinánd. A két király között folytonos versengés dúlt és az országot polgárháború pusztította. I. Ferenc francia király ebben a versengésben János király mellé állott és vele formális szövetséget is kötött. Majd a XVI. század folyamán a törökök Magyarország egy részét uralmuk alá hajtották s így keletkezett a Magyarországtól elszakadt és a török szultán szuverenitása alá került erdélyi fejedelemség (1542-1691) mint külön keleti magyar állam, míg Felső-Magyarország megmaradt a Habsburg-császárok, mint magyar királyok uralma alatt. A XVI. és XVII. század folytonos háborúskodásai során az erdélyi fejedelmek a Habsburg-uralomtól teljesen függetlenítték magokat, de a törökökkel szemben is majdnem teljes önállóságra tettek szert, noha az erdélyi országgyűlés által meg-

választott fejedelem megerősítése a szultán fenntartott joga volt és a fejedelemség a szultánnak adót fizetett.

Az erdélyi fejedelmek – részben a törököktől is segítve – folyton arra törekedtek, hogy a Habsburg-uralom alatt maradt Magyarországot is elhódítsák a Habsburgoktól, akikkel állandó ellenségeskedésben állottak. Minthogy pedig Franciaország is állandó ellentétben volt a Habsburgokkal, Franciaország és Erdély között sűrű diplomáciai tárgyalások folytak, amelyek időnkint szövetséges viszony alakját is öltötték. Így 1643-ban úgy Franciaország, mint Svédország I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel szövetségi szerződésre lépett, amely szövetségi szerződés csakhamar megszűnt, mert Rákóczi békét kötött a császárral. Majd 1677-ben a francia király és Apafi erdélyi fejedelem, valamint a magyarországi elégedetlenek között újabb szövetségi szerződés jött létre, amely 1683-ig tartott.

Ezen az időn túl nem volt többé formális szövetség Franciaország és Erdély között, ellenben *Thököly Imrének* és különösen *II. Rákóczi Ferenc* fejedelemnek a Habsburgok ellen folytatott nemzeti küzdelmei jelentékeny támogatásban részesültek a Habsburgok nagy ellensége, *XIV. Lajos francia király* részéről, akinek rokonszenve egyik fő tényező volt abban, hogy *II. Rákóczi Ferenc*, midőn az általa vezetett dicsőséges magyar szabadságharcot a Habsburg-császárság túlereje végleg elgáncsolta, nemcsak, hogy nem kereste a császárral való kibékülést, hanem engesztelhetlent kitért a császáriak részéről megkísérelt minden közeledés elől. Török, orosz és lengyel támogatásban, de legfőképp *XIV. Lajos francia király* támogatásában fogytig bízott *II. Rákóczi Ferenc*, még száműzetésének legkeservesebb idejében is. Száműzetésének első szakát megédésítette franciaországi tartózkodása (1713-1717), mely alatt *XIV. Lajos király* nagy tiszteletben tartott vendége volt. *Rákóczi* benső ragaszkodással viseltetett *XIV. Lajos* iránt, akit a világtörténelem egyik legnagyobb alakjának tartott. A napkirály elmúltát a vérbeli franciák közül is kevesen gyászolták oly mélységes érzelmekkel, amilyenekkel *II. Rákóczi Ferenc* volt iránta eltelve. *XIV. Lajos* elhunytával *Rákóczi szerencse*csillaga is végleg lehanyatlott és, bár a török szultán hívására Törökországba távozott, hogy ott a magyar szabadság kivívására hadsereget szervezzen a Habsburgok ellen, a körülmények nem engedték hő vágya teljeseledését s szomorú számkivetettségben fejezte be dicsőséges és viszontagságos életét. *Rákóczi emigráns* társai közül többen telepedtek meg Franciaországban és *Rákóczi fővezérének*, gróf *Bercsényi Miklósnak* fia, gróf *Bercsényi László* második hazájában, Franciaországban a katonai pályán legmagasabbra emelkedve, Franciaország marsallja lett. *Gróf Bercsényi László*, aki ma is francia földben, Luzancyban nyugszik, a

tulajdonképpen megszervezője a *francia huszárságnak*, amelynek ezredeit leginkább magyarok állították fel; ilyen huszárezredeket létesítettek nevezetesen: Deák Pál, báró Rátkay György, a Dessewffyek, gróf Esterházy Bálint, Poloreczky András, gróf Esterházy Bálint László és maga gróf Bercsényi László és fia gróf Bercsényi Ferenc.

Mikor Franciaországban a XVIII. század közepe táján végzetes harc indult meg a középkor eszmevilága és állami és társadalmi berendezkedése ellen, e mozgalom hullámcsapásai elérték hazánkat is, hol ebben az időben a francia nyelv és irodalom ismerete nem szorítkozott a főrangú körökre, hanem kultiválva volt a nemzet minden műveltebb rétegében. Katolikus szerzetesek és protestáns prédikátorok, katonatisztek és falusi főnemesek magyarra fordították a francia remekműveket, melyek termékenyítő és ébresztő hatást gyakoroltak, amennyiben egyszerre szembeűnővé tették irodalmi és politikai hátramaradottságunkat és felköltötték a vágyat nemzeti irodalmunk fejlesztésére és politikai intézményeink reformjára. A történelem azt tanúsítja, hogy a felvilágosodási törekvések minden időben a nemzeti nyelvek kultuszát termelik ki magukból. Ez történt nálunk is. A felvilágosodás, a tökéletesedés, a haladás eszméje kitermelte a magyarnyelvű irodalmat, mert a hivatottak úgy fogták fel, hogy csak ezen az úton lehet a magyar nemzetet az emberiség szüntelenül tökéletesedő kultúrájának részesévé tenni. Az első nagy nemzeti reformátornak, kinek nevéhez fűződik az új magyar szépirodalom megszületése, Bessenyei Györgynek szeméi előtt az előrehaladott és művelt francia nép és nyelv lebegett. Akadémiát tervezett a magyar nyelv és irodalom kiűművelésére, és az írók és fordítók lelkes csoportja sorakozott köréje. A műveltebb magyarság tudatára jutott elmaradottságának, meglátta, hogy van haladás, fejlődés, élet Magyarországon kívül is és hogy ebbe bele kell illeszkednie.

De nemcsak a hazai irodalomra hatott frissítőleg a felvilágosodás szellője. Montesquieunek az „Esprit de Lois”-ban lefektetett alkotmányos politikai elmélete, Rousseau Contrat Socialja és a forradalom ideológiája lényeges befolyást gyakoroltak a magyar nemzet politikai gondolkozására is és a demokratikus egyenlőségi eszme annyira átítatta a nemzet széles rétegeit, hogy II. József császár (1780-1790), midőn az egyház hatalmának és a nemzeti kiváltságoknak hadat izent, nem találta egészen készűletlenül a közszellemet, úgy az arisztokrácia, mint a köznemesség soraiiban jelentékeny volt azoknak száma, kik József császár reformjait örömmel üdvözölték. De a köznemesség nagy tömege József császár minden újításának ellene szegűlt, mert az alkotmány sáncai között egészen jól érezte magát és nem tudta belátni, miért kellene onnan kivonulnia vagy

másokat oda befogadnia. Szentségtelen merényletnek tekintették azon jogok és kiváltságok érintését, melyeket őseik verőkkel szereztek és a szent királyok megerősítettek.

II. Józsefnek a német nyelv meghonosítására célzó törekvései azonban azokat is felingerelték ellene, akik a szabadelvű haladás legbuzgóbb hívei voltak, de egyúttal a magyar nemzetiség ügyéért lelkesedtek. Így történt meg aztán, hogy II. József hirtelen bekövetkezett halálával szabadelvű reformjai is, melyeket különben nagy részben ő maga vont vissza halálos ágyán, végleg megbuktak és azok bukását még a liberális elemek sem sajnálták.

II. József utóda, II. Lipót lelkesedett népeinek javáért, ő is korának színvonalán állott. Montesquieu tanítványának vallotta magát. Azonban a felvilágosodott király eszméinek megvalósításában nagy mérséklettel és óvatossággal járt el. Csak annyit kívánt az országgyűléstől, hogy az adózó nép terhein könnyítsen, a jobbagyoknak a személyes szabadságot és a javaikkal való szabad rendelkezést biztosítsa, végre a kormányzések alsóbb hivatalait a nem nemesek előtt is nyissa meg. A rendek a királyi kívánatokat készséggel teljesítették. Egyúttal a reformok tanulmányozására országos bizottságokat küldöttek ki.

II. Lipótnak kétéves uralkodása után váratlanul bekövetkezett halála súlyos csapás volt népeire, mert I. Ferencel a reakció és a tespedés hosszú korszaka következett be.

Ferenc király (1792-1835) a trón és az állam biztonságát fenyegető merényleteket látott a demokratikus szellemű irodalmi termékekben s kezdetét vette azok elkobzása, a szerzők és kiadók megbüntetése. Megindult a cenzorok kíméletlen munkája, mely nemcsak arra szorítkozott, hogy a szabadelvű munkák kinyomtatását megakadályozza, hanem gátat vetett a külföldön nyomtatott demokratikus irányú könyvek behozatalának és elterjedésének is.

Ebbe az időbe esik a *Martinovics-féle* szomorú véget ért *összeesküvés*. Ugyanis a párizsi jakobinusok klubja, mely Európaszerte a forradalmi propagandák tervezésével foglalkozott, ennek a propagandának az ausztriai ház uralma alatt álló országokban és főleg Magyarországon való megszervezésével a francia forradalom eszméivel telített Martinovics Ignác apátot bízta meg és őt e végből Démocrite Montagne álnévvel ruházta fel. Martinovics titkos társaságok alakításához kezdett, hogy ezek útján a fennálló kormányforma megbuktatását és független magyar köztársaság alakítását elősegítse. Kidolgozta az alkotmányt is, melyet a köztársasági Magyarországnak szánt, összesen hetvenöt egyénről tudunk, akik a titkos társaságok tagjai voltak. A titkos társaságok megalakulásától azok fölfedeztetéséig alig három hónap folyt le. Martinovicsot és tár-

sait elfogták, pörbe vonták és részben halállal, részben pedig évekig tartó súlyos börtönnel büntették (1795).

A Martinovics-féle összeesküvés felfedezése és kíméletlen megtorlása gyászos utóhatásokat váltott ki a nemzet életében. Hatalmas fegyvert kaptak kezeikbe azok, akik a középkor állami és társadalmi rendjének fenntartásáért küzdöttek. Az uralkodót és az udvart, a klérust és a kiváltságos rendeket most már könnyen meg lehetett győzni afelől, hogy nem hiú agyrém az a félelem, hogy Magyarország is a francia forradalomhoz hasonló vészes törekvések és véres jelenetek színhelyévé válhatik. Ily veszélyrel szemben az volt a felfogás, hogy a franciák ellen viselt háborút végső erőmegfeszítéssel tovább kell folytatni és továbbra is ki kell tartani a szabadelvű irányzatok erőszakos elnyomásában. Pangás és hanyatlás állott be. A sajtót a cenzúra szigorú bilincsekbe verte, minden szabadabb nyilatkozatot forradalmi merényletnek bélyegeztek. Az országos bizottságok reformmunkálatai félretétettek. Az uralkodó nem respektálta a magyar ősi alkotmányt sem. E mellett a francia háborúk által követelt áldozatok és a nyomukban járó pénzválság az anyagi jólét alapjait is megingatták.

*

Ilyen viszonyok közepette bocsátotta ki / *Napoleon* francia császár, aki már Bécsset is elfoglalta, 1809. évi május 15-én Schönbrunnban kelt és a magyar nemzethez intézett proklamációját. „Semmit sem kívánok én tőletek – úgymonda a francia császár – egyedül csak azt akarom látni, hogy szabaddá, valósággal független nemzeté legyetek. Ausztriával való szövetségtek volt a ti szerencsétlenségtek fő oka. Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban és legbecsesebb javaitok büntetlenül annak örökös tartományai miatt voltak feláldozva, úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt. Szerezzétek vissza nemzeti léteteket. Válasszatok olyan királyt magatoknak, aki érettetek országoljon, közöttek lakjék és akit katonáitok vegyenek körül. Gyülekezzetek össze Rákos mezején, tartsatok ott nemzetgyűlést és adjátok tudtomra végzéseiteket!”

Napóleon jól tudta, mennyire szíven fekszik a magyarnak hazája függetlensége és ha nem várt is e lépéstől közvetlen eredményt, legalább annyira számított, hogy a magyarok ellen gyanakodást kelt a bizalmatlanságra hajló Ferenc császárban és ezáltal gyöngíti ellenségét. A proklamációnak azonban nem lett fogantója. A nemesség és a klérus, amelyek a forradalmi eszmék terjesztőjét látták Napóleonban, azért viselkedtek tartózkodóan, mert rettegtek a forradalom nyomában járó jobbágy-felszabadítástól. De a nemzeti érzületre hivatkozás sem nyerhette meg a kedélyeket Napoleon számára, mert Spanyolország példájában látták, mily könnyen bánik el Napoleon a nemzeti önállóság eszméjével és így

tőle nem kevésbé féltették nemzeti önállóságukat, mint a már meggyökerezett Habsburg-háztól.

A franciák látva, hogy a magyarok nem tántorodnak el királyuktól, mint ellenség léptek hazánk területére. A francia hadak győzedelmeskedtek, noha jelentékeny veszteségeik is voltak. A hazánk területén folyt napóleoni harcok azonban a franciák ellen sohasem váltottak ki keserű emléket a magyarság soraiban. Ellenkezőleg, Magyarország nagy tiszteletben tartotta a francia hősi halottak emlékét, aminek eklatáns kifejezése az a díszes emlék, amelyet Pécssett az ott eltemetve levő francia elesetteknek emeltek. Az emlék leleplezése 1908. évi május 24-én országos ünnepély keretében történt, amelyen a francia kormány is képviselve volt.

*

A magyar nemzet a XIX. század első negyedében a dermedtséghez hasonló állapotban, mintegy érzéketlenül viselte a csapások súlyát és tűrte a császári udvar által alkotmányán ejtett sérelmek hosszú sorozatát. És egy újabb negyedszázadnak kellett eltelnie, míg a nemzet elkeseredett küzdelmek árán 1848-ban kivívta a jogegyenlőségnek, a közteherviselésnek, a gondolat- és sajtószabadságnak a francia forradalomban diadalra jutott nagy eszméit.

Az 1848. évi reformoknak azonban csak rövid ideig örvendhetett a magyar nemzet, mert végzetes ellentétbe jutott a Habsburg-dinasztiával. Dicsőséges szabadságharcát az Ausztria által segítségül hívott orosz túlerő leverte és nyeregbe segítette a szomorú emlékű osztrák abszolutizmust, amely csak 1867-ben ért véget, midőn a nemzet uralkodójával kibékült és létrejött a kiegyezés műve, mely az osztrák-magyar monarchia struktúráját az osztrák és a magyar állam paritása alapján állapította meg.

Alig indult meg a dualisztikus monarchia gépezete, kitört az 1870-71-iki francia-német háború, melyben az osztrák-magyar monarchia semleges maradt. Magyarországon azonban a franciák viszontagságos sorsa nagy rokonszenvet váltott ki, amelynek a parlamentben is hangot adott Irányi Dániel, a képviselőház kiváló tagja és az ellenzék egyik vezére 1871 január 28-án a kormányhoz intézett interpellációjában. Ez a nevezetes interpelláció szószerint következőleg hangzott el:

„A tegnapi és mai lapok azt a hírt hozták, hogy a francia nemzet védelmi kormánya a német császári kormánnyal békealkudozásokat kísérelt meg és hogy a német császári kormány a többi feltételek között azt is követelte, hogy Elzász és Lotharingia engedtesse át. Ez a föltétel úgy a népjoggal, mint az európai általános érdekekkel ellenkezik. Ellenkezik a népjoggal, mert ez a hódításokat határozottan kárhoztatja, kárhoztatja különösen akkor, mikor a meghódított tartomány lakosai a hódítókhoz át-

pártolni nem akarnak. Már pedig, hogy Elzász és Lotharingia lakosai testestől-lelkestől Franciaországhoz szítnak, – úgy hiszem – kétséget nem szenved. De ellenkezik ezen föltétel az európai államcsalád érdekével is, mert ahelyett, hogy a békét állandóvá tenné, újabb bonyodalmaknak s egy alkalmasint még nagyobb mérvű háborúnak csíráját rejtené magában. Ennélfogva vagyok bátor azt a kérdést intézni a miniszterelnök úrhoz: szándékozik-e a kormány – a többi semleges hatalmakkal egyetértőleg – békés diplomáciai úton a német császári kormánynál odahatni, hogy ezen követeléstől elállva, jogos és méltányos föltételek alapján kössön békét a francia védelmi kormánnyal? Én barátja vagyok a német egységnek, barátja a német császársággal való szövetségnek, de ezen óhajtás – úgy hiszem – nem zárja ki azt, hogy midőn a követelés, melyet a német császárság a francia köztársaság irányában tesz, jogtalan, ellene diplomáciai úton barátságos módon felszólaljunk úgy a monarchia, mint általában az európai béke érdekeinek megóvása végett. Ennélfogva remélem, hogy a kormány e tekintetben kötelességét annál is inkább teljesíteni fogja, mert kell, hogy meg legyen győződve arról, miszerint e részben Magyarország közvéleményével találkozik.”

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök 1871 február 20-án erre az interpellációra adott válaszában utalt arra, hogy az angol királynő trónbeszédében kijelentette, hogy kormánya ismételten sikertelenül tett közvetítő javaslatokat a hadviselő feleknek. Ily viszonyok között a monarchia részéről a közvetítés megkísérlése annál inopportunusabb lenne, mert erre egyik fél részéről sem lett felszólítva.

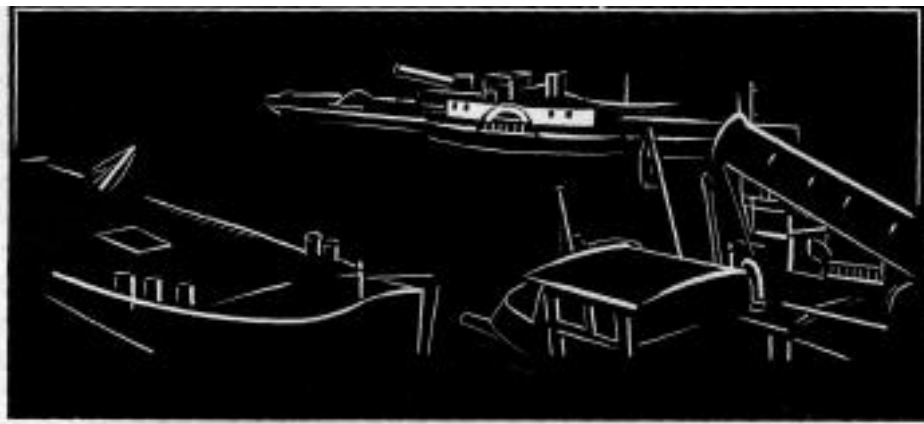
Irányi Dániel erre kijelentette, hogy nincs megelégedve a miniszterelnök válaszával, mert amidőn oly fontos kérdés, mint az államok integritása és az európai egyensúly forog fenn, oly állam, mely nagyhatalmi állást foglal el, egyik vagy másik fél felszólítása nélkül fel van hatalmazva, sőt kötelezve van a közvetítésre. „Ha sikertelen is fölszólalásom – folytatta Irányi – azzal vigasztalom magamat, hogy oly ügyben szóltam fel, mely az egész Magyarország, az egész művelt Európa rokonszenvét bírja. Nem volt sikere az 1831-iki országgyűlésnek sem Lengyelország feldarabolása ellen tett felszólalásával, hanem azért büszkén hivatkozik a jelen nemzedék azon férfiakra, kik azon szerencsétlen szomszéd nemzet feltámadása mellett állást foglaltak. És büszkén fog az utókor hivatkozni arra, ha az én csekély szavamnak nem is lenne egyéb haszna, hogy a magyar törvényhozásban voltak férfiak és azt hiszem, számosan, kik a szerencsétlen francia nemzet mellett felszóltak!”

Ebben az epizódban különösen tanulságos, hogy Irányi Dániel magyar képviselő már 1870-ben a népek önrendelkezési jogát hirdeti. Különböleg pedig úgy ebből a felszólalásból, mint számos törvényhatóság hasonló felfogástól áthatott feliratából, amelyeket az országgyűléshez intéztek,

kitűnik, hogy a magyar nemzet mily melegen érzett a francia nemzettel szerencsétlenségében.

A magyarságnak a franciák iránt érzett rokonszenve akkor sem csökkent, amidőn az európai konstelláció egyfelől a hármass szövetség, másfelől a hármass entente megalakulására vezetett. Társadalmilag változatlanul szívélyes és közvetlen maradt a kapocs franciák és magyarok között. S midőn a világháború szörnyűséges vihara kitört, Magyarország a területén maradt francia állampolgárokkal szemben semmi megtorló rendszabályt nem alkalmazott, sem szabadságukban, sem foglalkozásukban, sem kenyérkeresetökben őket nem gátolta. A világháborút lezáró békekötés idejében mély fájdalommal töltötte el a magyar lelket az, hogy a franciákat a magyarság katasztrófája teljesen hidegen hagyta. De a magyarság ezért nem a franciákat okolja, mert jól tudja, hogy a világháború franciái Magyarországot csupán az ellenséges propaganda szemüvegén keresztül láthatták s így szükségkép torz képet kellett magoknak alkotniok Magyarországról. A magyarság hő vágya, hogy Franciaország Magyarországot a maga igaz mivoltában ismerje meg. Az igazságnak ettől a propagandájától várjuk azt, hogy a franciák régi rokonszenvét sikerülni fog nemcsak visszanyernünk, hanem azt állandóan biztosítanunk is a magunk számára.

GRATZ GUSZTÁV: MAGYAR-NÉMET RELÁCIÓK

magyarság és a németiség közötti relációk az idők folyamán több változáson mentek keresztül. Volt olyan idő, amikor a magyar nép a németben látta legfőbb és legveszedelmesebb ellenségét. Viszont volt olyan kor is, amikor szoros fegyverbarátság állt fenn a két nép között. Hogy ezeket a változásokat megérthessük, szem előtt kell tartanunk azt a geográfiai helyzetet, amely a magyar nép külpolitikai orientációját századok óta szükségszerűen determinálja. Magyarország három különböző állandó jellegű politikai expanziós tendencia keresztezési pontjában fekszik. Az egyik ilyen tendencia a keletnek előretörése nyugat felé. Ez a tendencia eleinte Törökország inváziós háborúi képében jelentkezett, majd a múlt században a régi Török Birodalomnak helyébe lépett olyan népek terjeszkedési szándékainak képét öltötte magára, amelyek egészükben a keleti (byzantin és török) kultúra és szellem behatása alatt álltak. A másik állandó tendencia, amellyel szemben Magyarországnak állandóan védekeznie kellett, a németiségnek az a törekvése, hogy a Duna völgyét teljesen uralja, esetleg a dunamenti népek nyelvi beolvasztásával is. Ez a tendencia a múltban a német koronát is viselő osztrák császárok germanizáló törekvései képében jelentkezett. A XVI. századtól kezdve a magyar nép minden században legalább egy szabadságharcot vívott meg a németiség beolvasztó szándékai ellen. A harmadik tendencia, amely Magyarország létét állandóan veszélyeztette, a szlávok részéről fenye-

gette Magyarországot. Ennek északi és déli csoportjai Magyarországon keresztül törekedtek az egymással való egyesülésre és ez a törekvés a múlt század eleje óta mindinkább a pánszlávizmus eszméinek köntösét öltötte magára. Ismeretes, hogy ennek a pánszláv iránynak egyes képviselői, mint pl. Palacky cseh történetíró, a magyaroknak a Duna mentén való letelepülését mondták a legnagyobb csapásnak, amely a szlávtságot évezredek története folyamán érte. A pánszláv eszmék egyik legkorábbi előharcosa, Kollár Márton szlovák költő, Magyarországon született. Egyik nagy költeményében ő állította fel a szlávtság részére azt az ideált, hogy egyesülése révén a szláv nyelvet, kultúrát, viseletet és dalt egész Európában, az Elbáig és a Szajnáig, érvényre kell juttatni. Ezek az aspirációk csak Magyarországon voltak megvalósíthatók.

A kisszámú magyar nép sohasem volt elég erős arra, hogy ezekkel a létét és függetlenségét fenyegető hatalmas törekvésekkel egyedül, csakis saját erejére támaszkodva, birkózhassék meg. Mindig kénytelen volt azokkal a törekvésekkel, amelyek pillanatnyilag kevésbé látszóttak veszedelmesnek, megalkudni és velük szövethetni azzal a veszéllyel szemben, mely az adott időpontban a legnagyobbnak látszott. A törökök ellen a németek és a szlávtsághoz tartozó lengyelek segítségét vette igénybe. A német beolvasztó törekvések ellen gyakran a törökökben keresett támaszt. A szlávtság részéről fenyegető veszélyek ellen ismét a németsegre kellett támaszkodnia. Hogy a magyar nép Európának ama exponált részében, amelyben élete lejátszódik, meg tudta állani helyét, dacára annak, hogy számszerűleg kisebbségben volt a vele most jelzett tendenciák révén szembeállt szomszéd népeknek nemcsak összességével, hanem mindenikkel külön-külön is, nagyfokú politikai képességre vall. Ezt aztán az a nehéz harc, amelyet súlyos viszonyok közepette függetlenségének megóvása érdekében meg kellett vívnia, még megerősítette és kimélyítette.

Az a politika, amely Magyarországnak a német néppel való szoros együttműködésére vezetett, a múlt század közepén kezdett kialakulni.

Az 1848-49. évi szabadságharcban Magyarországnak függetlenségét igen nehéz körülmények között volt kénytelen megvédeni. A harc elsősorban az osztrák beolvasztó törekvések ellen irányult. Ilyenformán tehát a magyar-német ellentétnek volt egy markáns epizódja. De az osztrák kormány a magyar szabadságharc leküzdésére igénybe vette az orosz kormány segítségét is. Hónapokon keresztül orosz csapatok dúlták fel Magyarországot és a leverte magyar szabadságharcosok egy orosz generális előtt, tették le a fegyvert. Ha II. Miklós orosz cárt e segítségnyújtásánál nem is annyira pánszláv politikai szempontok, mint inkább dinasztikus érzelmek vezették, mégis elég alkalom nyílt a magyar nép számára, hogy ez alkalommal megismerje az orosz terjeszkedési törekvésekben rejlő veszedelmeket is. De szembefordult a magyar szabadságharcra az

erdélyi románság és a délszlávság is, amelynek autonómisztikus törekvéseiben már benn lappangott a Magyarországot kelet felől fenyegető veszedelem. Az a három veszedelem tehát, amellyel a magyar politikának állandóan számolnia kell, az 1848-49. évi szabadságharcban egyszerre ütötte fel a fejét. Az eredmény Magyarország leveretése és leigázása volt. A magyarságnak gondolkodnia kellett azon, miként tudja a jövőben az ilyen helyzet megismétlődését lehetetlenné tenni.

Közelfekvő gondolat volt, elsősorban olyan nemzeteknél támogatást keresni, amelyek az említett ellentétekben nem voltak közvetlenül érdekelve. A szabadságharc emigrált vezérei Kossuth Lajos vezetése alatt igyekeztek a francia és az angol kormány Magyarország iránti érdeklődését felkelteni. Annak a Franciaországnak érdeklődését, amelynek fiai akkoriban vérüket ontották az olasz nemzet szabadságának kivívásáért. És annak az Angliának szimpátiáját, amely Palmerston idejében minden európai szabadságmozgalommal rokonszenvezett. Ezek a törekvések kudarcot vallottak. Mindkét nagy nyugati állam sorsára bízta Magyarországot. Nem maradt tehát most sem más hátra, mint folytatni a régi politikát. Ki kellett keresni a három ellenfél között azt, amelynek engedmény útján való kibékítése a legkevesebb veszedelemmel és a legtöbb haszonnal járhat. Ki legyen az? Az oroszokra nem lehetett gondolni, hiszen ők minden szabadságmozgalomnak esküdt ellenségei voltak, csak az imént tiporták le a magyar szabadságharcot és különben is hiányzott minden alap az ellentétes érdekek összeegyeztetésére. Ez a gondolat tehát fel sem merült. Inkább lehetett gondolni a keleti népek megnyerésére. Ennek a gondolatnak érdekében állította fel Kossuth Lajos a dunai konföderáció tervét. De ezek a keleti országok akkoriban oly gyengék, viszonyaik oly kevésbé konszolidáltak voltak, hogy segítséget innen még akkor sem lehetett volna várni, ha a különböző kultúrákörökhöz való hozzátartozás szempontja nem vont volna áthághatlan árkot közöttük és Magyarország között. Nem maradt tehát más hátra, mint a kompromisszum a német vezetés alatt álló Ausztriával. Erre különben is kedvezőek voltak a viszonyok, mert Ausztria erejét a Sadowánál elszenvedett vereség annyira csökkentette, hogy Magyarország külön államiságának és messzemenő függetlenségének Ausztria által való elismertetése már nem ütközött akadályokba. A külpolitikai orientáció rendszerint a legkisebb ellenállás irányában fejlődik. Ilye*, okok hajtották Magyarországot is a németekkel való együttműködés felé. Ezen a módon vélte megállhatni helyét a pánszláv törekvésekkel szemben, amelyek részben összefonódtak a Magyarországot kelet felől fenyegető ellenséges tendenciákkal is. Ez volt az 1867-es kiegyezésnek külpolitikai háttere.

Egészen hasonló okok befolyásolták azt a külpolitikát is, amelyet a

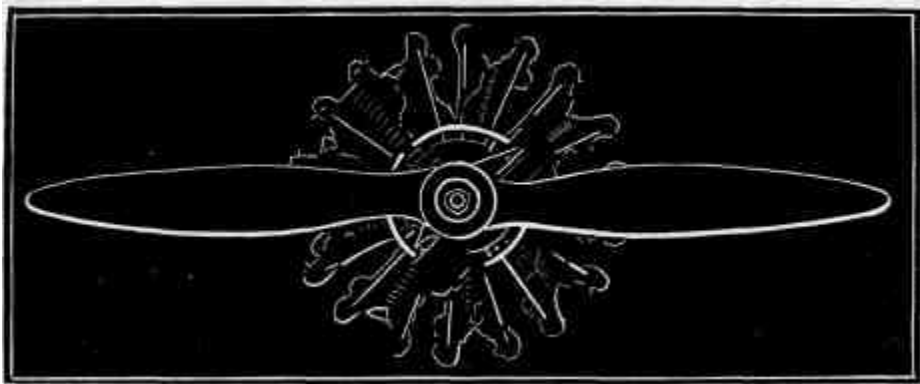
kiegyezés utáni években Magyarország a monarchián belül képviselt. Az 1870-71. évi francia-német háború alkalmával Magyarországon az ellenzéki függetlenségi párt erősen franciabarát álláspontra helyezkedett. Vezére, Irányi Dániel még határozati javaslatot is terjesztett be, amely bizalmatlanságot fejez ki a kormány iránt, amiért nem tétetett a bécsi külügyminisztérium útján erélyesebb lépéseket Elzász és Lotharingia elszakításának megakadályozására. Az érvek, amelyek e határozati javaslat elfogadása ellen felhozattak, azt mutatják, hogy a magyar pártok magatartását ebben a kérdésben jóformán kizárólag az Oroszország beavatkozásától való félelem befolyásolta. Oroszország akkor nem titkolta elszántságát arra, hogy amennyiben az osztrák-magyar monarchia a francia nemzet érdekében beavatkoznék a háborúba, ő a maga részéről szintén nem maradhatna semleges. Ettől kezdve mint állandó aggodalom ott lappangott a magyar külpolitika felett egy orosz-német szövetség létesítésének lehetősége, amelyből Ausztria-Magyarország ki lett volna zárva. Már 1871 január 24-én ezzel az aggodalommal indokolta meg a közös külügyminiszter helyettese, Orczy Béla báró, a Németországhoz való közeledés célszerűségét. Ezzel a közeledéssel akart a monarchia és különösen Magyarország is, elkerülni egy olyan külpolitikai alakulatot, amely fennmaradására végzetes lehetett volna. Hiszen ha ez az orosz-német szövetség létrejön, Ausztria-Magyarország az akkori nemzetközi helyzetben sehol sem találhatott volna védelmet ellene valami más hatékony szövetség alakjában. Azok a szorosabb kapcsolatok, amelyek ettől kezdve a monarchia és Németország között kifejlődtek és amelyek végül a német-osztrák-magyar szövetségre vezettek, ezekben a körülményekben találják magyarázatukat. Magyarországot inkább érdekei vezették, mint szimpátiái, amelyek mint az akkori parlamenti viták mutatják, nagyon is megoszlottak. Az érdekek abban álltak, hogy a szövetség folytán egyfelől elhárult a monarchiára és különösen Magyarországra nézve veszélyes orosz-német koalíció veszélye és másfelől a monarchia támaszt nyert Németországban ama politikája részére, amellyel meg akarta akadályozni, hogy Magyarországot délről is körülöleljék orosz befolyás alatt álló ellenséges indulatú államalakulatok és szövetségek.

Amikor ez a politika kialakult, benne nem nyilvánult meg ellenséges tendencia Franciaországgal szemben. Ellenkezőleg, az orosz-német szövetség megakadályozása francia érdek is volt. Csak később, amikor az orosz-francia entente kifejlődött, vált az orosz-magyar ellentét automatikusan francia-magyar ellentétté is. Közvetlen ellentét Franciaország és Magyarország között akkor sem volt. Az ellentét a nemzetközi külpolitikai konstellációból közvetve adódott. De megakadályozni akkor még kevésbé lehetett. Mert hiszen Oroszország minden megerősödése csak fokozta annak szükségességét, hogy a monarchia Németországra támasz-

codjék, amely egyedül látszott alkalmas ellensúlynak az orosz pánszlávizmus törekvései ellen. A sors teremtette tehát meg azt a helyzetet, amelyben Magyarország egyszerre csak egy Franciaországgal ellentétes táborban találta magát. Ebben a helyzetben találta Magyarországot a világháború kitörése. Az a tábor, amelyhez Magyarország is tartozott, elveszítette a háborút és ez Magyarország végromlását is okozta. Lehet-e azért mondani, hogy az a politika, mely ennek a tábornak megalakítására vezetett, hibás volt? Nem következett-e volna be ebben az esetben a Trianon nevéhez fűződő katasztrófa már sok évvel, talán évtizedekkel ezelőtt? Előidézte-e a Németországgal való szövetség Magyarország katasztrófáját, avagy pedig kitolta azt? Megannyi kérdés, amelyre ma lehetetlen feleletet adni.

Mindenesetre a világháború eredményei alapján változatlanul hagyták azt a helyzetet, amellyel a magyar nemzetnek évszázadok óta meg kell küzdenie. Sőt ez a helyzet még ki is élesedett. Azok a félig orientális népek, amelyeknek terjeszkedési törekvései mindig veszélyeztették Magyarország fennmaradását, messze a magyar Alföldbe nyomultak be, ahol a magyarság mesterséges határok és minden egyéb védelem nélkül jobban van nekik kiszolgáltatva, mint bármikor azelőtt. A szláv harapófogó, amelyben a magyarság ezer év óta él, szintén összebb szorult. Hiszen a déli határról Magyarország fővárosa 2-3 napos gyalogmarson elérhető, az északiról pedig a határ átlépése nélkül össze lehetne löni Budapestet. Már pedig e két határon túl azok a szláv népek laknak, amelyeknek Magyarország letiprásával való egyesülése a pánszláv politikának mindig egyik főprogramja volt. És ki tudja, hogy a monarchia felbomlása, amely a jövőben talán oda vezethet, hogy a Németausztriával egyesült nagy Németország közvetlen szomszédja lesz Magyarországnak, nem fogja-e valamikor Magyarország számára fokozni azt a veszedelmet is, amellyel a német expansiv törekvések függetlenségét a múltban fenyegették. Ez a helyzet determinálja ma is a magyar külpolitikát. Hogy milyenek lesznek a következtetések, amelyeket a magyar külpolitika ebből a helyzetből a jövőre nézve le fog vonni, az akkor fog eldőlni, ha az új európai konstelláció tisztán át lesz látható.

HORVÁTH JENŐ: MAGYARORSZÁG POLITIKAI KAPCSOLATAI ANGLIÁVAL

Magyarország politikai érintkezése Angliával a messze középkorba visszanyúlik.

Az első magyar királyt, Szent Istvánt, az a kitüntetés érte, hogy Edmundnak, a betörő dánok elől menekült angol királynak fiai, Edmund és Edvárd Svédországon át, honnan anyjuk, Eadgil királyné származott, Eadgil nővérének, Ingegarda kievi fejedelemnőnek országába kerültek, onnan pedig a száműzött András herceggel Magyarországra vándoroltak. Az idősebb Edmund herceg Magyarországon halt el, az ifjabb Edvárd pedig negyven évi száműzetés után, 1057-ben tért vissza hazájába, hol kis fia, Edgár, Szent István állítólagos unokája, az angol trónra került, leánya, Szent Margit pedig Skóciának első angol királynéjává lett.

Egy évszázaddal azután II. Henrik angol király azzal a kéréssel fordult III. Béla magyar királyhoz, Margit francia hercegnő férjéhez, hogy kereszteseivel Magyarországon keresztül vonulhasson a Szentföldre, ami csak azért nem történt meg, mert Henrik királynak a csatornán átkelve, franciaországi birtokai védelmére kellett sietnie.

A legtöbb író főleg abban lát szoros kapcsolatot Anglia és Magyarország között, hogy a XIII. századbeli alkotmányos fejlődés mindkét országban hasonló jogalkotáshoz vezetett. Az angol Magna Charta 1215-ben és a magyar Aranybulla 1222-ben azonos alapelveket tükröztek. Sok jel arra mutat, hogy mindkettőnek közös aragon forrása volt, de bármint álljon a dolog, a szabadságjogoknak ezen két egybefoglalása olyan tény,

amely magában véve is fontos és kimagasló eseménye volt az egész európai jog-történetnek. Egyedül Anglia és Magyarország voltak azok az államok, melyekben a király hatalmát a középkor feudális főnemessége nem tudta megőrizni, hanem közvetlen összeköttetésben maradt az alsóbb nemességgel és polgársággal. Ugyancsak ez a két állam volt az, hol a király hatalma éppen ezért nem a hatalomra vágyó főnemességekkel találta szemben magát, hanem a nemzet egyetemével, amely viszont a fejedelmi abszolutizmus kialakulását hiúsította meg és a kormány felelősségének kimondásával megvetette a modern parlamentarizmus alapjait. E két kivétellel szemben Európa valamennyi államát a hűbériség rendjében látjuk elmerülni, miből később Európaszerte zavar és polgárháború származott, míg Angliában és Magyarországon a zavar és polgárháború mindenkor egy el nem halványuló állami renddel találta szemben magát, melyet a király és a nemzet közös érdekből és közös akarattal diadalra segítettek.

A XV. század második évtizedében fontos és közvetlen közeledés történt Anglia és Magyarország között. Burgundia hercege, Rettenthetlen János és Németország királya, luxemburgi Zsigmond, ki egyben Magyarországnak is királya volt, IV. Henrik angol királytól Franciaország ellen kérték szövetséget. Ez a szövetség vezetett az Azincourt mellett megvívott döntő csatához, melyben az angol hadak fényes győzelmet arattak. Röviddel azután a konstanzi zsinaton Zsigmond császár vette védelmébe az angol delegátusokat a franciákkal szemben, kik az angol nemzet függetlenségét az angol király franciaországi birtokai és az ezen birtokokkal járó hűségi kötelezettség következtében kétségbevonták. Röviddel azután Gara Miklós, Magyarország nádora, közvetített békét az ellenfelek között, sőt Zsigmond király maga is Angliába utazott, hol 1416-ban Canterburyban, V. Henrik angol királlyal szövetségre lépett. A korabeli források szerint a király kísérete magyarokból állott.

Egy évszázaddal később a török támadástól fenyegetett II. Lajos magyar királynak minden reménysége abban volt, hogy a nyugati fejedelmek a török ellen megsegítsék. A legtöbbet várt VIII. Henrik angol királytól, kit arra kért, hogy közvetítsen békét az egymással harcban álló Francia- és Németország között, nehogy Magyarország a nyugati nemzetek testvérháborúja folytán a török veszedelemnek áldozatul essék. Panaszos levelei és követségei azonban nem tudták elhárítani a rettentő csapást, mely 1526-ban Mohácsnál elkövetkezett. Mikor Wallop János angol követ az urától küldött 50.000 arany segéllyel Bécsbe érkezett, II. Lajos már elesett és országa szabad prédává lett. Habsburg Ferdinánd a követet nem bocsátotta Magyarországra, nehogy esetleg Szapolyai Jánoshoz csatlakozzék, mire VIII. Henrik a pénzzel együtt visszarendelte őt és bosszúból Szapolyai királyságát ismerte el.

A közvetlen érintkezést Anglia és Magyarország között a XVII. században az erdélyi fejedelemség újította meg, mely a protestáns udvaroknál keresett támogatást és összeköttetést. Alkalmat nyújtott az összeköttetésre az a körülmény, hogy a Habsburgok ellen küzdő csehek 1618-ban I. Jakab angol király vejét, Wittelsbach V. Frigyes pfalzi választófejedelmet királyukká választották és hogy az angol udvar Erdély útján igyekezett védencét támogatni. Ettől kezdve az angol-erdélyi kapcsolatok a század végéig megtartották fontosságukat. Még akkor is, midőn a század végén III. Vilmos angol király, aki egyébként Hollandiának is helytartója volt, a francia terjeszkedés megakadályozása végett a Habsburgokkal szövetségbe lépett, amely angol-osztrák szövetség azután hosszú ideig megmaradt.

Ez az angol-osztrák szövetség azzal vette kezdetét, hogy III. Vilmos angol király 1691-től kezdve állandóan békét közvetített Ausztria és Törökország között azért, hogy a császári hadsereg a Tiszától a Rajnához vonulhasson. Az 1699-iki karlócai békekötés, melynek megalkotásában Paget Vilmos konstantinápolyi angol követnek fontos szerepe volt, ennek a kívánságnak köszönte létrejöttét. Alig vonultak el azonban a császári csapatok, Rákóczi Ferenc vezetése alatt az egész magyar nemzet fegyvert fogott az osztrák elnyomás ellen. III. Vilmos angol király most attól félt, hogy a felkelés a spanyol örökösödési háborúra kedvezőtlen hatást fog gyakorolni és bécsi követeit, nevezetesen Stepney György angol és Hamel-Bruyninx hollandi követeket közvetítésre utasította. Közvetítésüknek nyilvánvaló célja, mi utasításukban is bennfoglaltatott, nemcsak az volt, hogy a bécsi kormánynak szabad kezet biztosítsanak, hanem az is, hogy a magyar sérelmek orvoslásával Ausztria háta mögött egy megalégedett Magyarország képezzen biztos fedezetet.

Az angol-magyar kapcsolat ettől kezdve az angol-osztrák összeköttetés keretében érvényesült; úgy a francia túlsúly ellen vívott különböző háborúkban, mint egyes előkelő angoloknak Magyarországon és kiváló magyaroknak Angliában tett utazásai, végül az angol irodalmi hatások útján.

Az Angliában utazó magyarok között a legfontosabbak Széchenyi Ferenc és fia, István grófok voltak. Az a XVIII. században kereste fel, ez 1815-ben látta először Angliát, melynek politikai vezetői közül már a bécsi kongresszuson többet megismert. Kétségtelenül ezen első angol-orosz útja nyitotta meg, az ott szerzett bőséges tapasztalatok alapján, a magyar reformkorszakot, amelynek majdnem összes politikai viszonylatain észrevehető az angol hatás. Megállapítható az Széchenyi István grófnak különböző társadalmi, gazdasági és műszaki alkotásán éppen úgy, mint politikai gondolkodásmódján; de megállapítható abban is,

hogy a magyar országgyűlés vitái mindenkor az angol parlamenti eljárás példáira tértek vissza.

Mikor 1848 tavaszán az első felelős magyar kormány megalakult, az első hatalom, amelytől az védelmet és támogatást kért, Anglia volt. A kérelmet súlyos külpolitikai helyzet okolta meg.

Nevezetesen Oroszország 1815 óta egyre fenyegetőbb módon vette körül Magyarországot és miután az 1848-diki forradalmak következtében a francia, porosz és osztrák hatalmak ereje megbénult, félő volt, hogy Magyarország a fenyegető veszedelemmel szemben teljesen magára marad. Palmerston lord nem látta ennyire veszedelmesnek a helyzetet és a magyar kormányt engedelmességre hívta fel az iránt az osztrák kormányzat iránt, amely akkor már Oroszországgal szövetségben. így következett el az orosz beavatkozás tragédiája 1849-ben, amely azután az angol kormányt is gyors cselekvésre bírta. Így tört ki a krími háború, melynek a magyarországi orosz beavatkozás csak bevezetése volt. A leverte Magyarország akkor már csak néma szemlélője volt az eseményeknek, de megnyugvással látta elmúlni azt a nagy veszedelmet, mely biztonságát egy félszázad óta fenyegette. Az orosz hatalom összeomlását azonban nyomon követte az orosz hatalomra támaszkodó osztrák összbirodalomnak összeroppanása is; úgyhogy Ausztria 1866-ban német és olasz birtokait elveszítve, azon szükséglet elé került, amelyre már 1849-ben az angol kormány is nyomatékosan felhívta a bécsi kormány figyelmét, hogy Magyarországgal méltányos megegyezést kössön.

Angol figyelmeztetés mellett jött létre tehát az 1867-diki kiegyezés, mely Ausztria-Magyarországnak egy további félszázadra nyugodt fejlődést biztosított. Magyarországnak első miniszterelnökévé ugyanaz az Andrássy Gyula gróf lett, aki 1849-ben Canning Stratford angol követel együtt küzdött Konstantinápolyban az orosz követelések ellen. Mikor 1871-ben a külügyminiszteri tárcát átvette, az angol kormánnyal együtt indította meg a védekezést az orosz hatalmi törekvések ellen, amely védekezésnek szemmel látható eredménye az 1878-iki berlini szerződés lett.

Oroszország támadó revanche-tervei ellen ő kötötte meg az 1879-iki német-osztrák-magyar szövetséget, melyet Bismarck Olaszország bevonásával hármasszövetséggé bővített ki, amely hármasszövetséget azután Anglia rokonszenve kísért mindaddig, amíg az angol-német verseny és ellentét ki nem alakult és amíg a brit kormány Németországgal szemben a francia-orosz szövetséggel nem keresett közelebbi kapcsolatokat. Magyarországot e változás csupán az orosz hatalmi tervek előnyomulása miatt érdekelte, amelyek a nyugati hatalmak hallgatag jóváhagyása mellett egész Közép-Európára, tehát Magyarországra is igényt tartottak.

BERZEVICZY ALBERT: MAGYAR-OLASZ KAPCSOLATOK

magyar-olasz kapcsolatok oly régiek, mint történelmünk; amint a magyar nemzet és magyar állam kialakult, megkezdődtek a politikai, gazdasági és szellemi érintkezések a két nemzet között, melyek koronkint sűrűbbek, (mélyrehatóbbak, koronkint lazábbak és felületesebbek voltak, de soha egészen meg nem szakadtak.

Tudjuk, hogy a kereszténység magyarországi terfoglalásában nagy része volt az olaszoknak, különösen a velencei Sagredo családból származó Gellértnek, (Gerardo) ki Csanád első püspöke lett s a pogány ellenhatás idejében életét vesztvén, úgyszólván nemzeti vértanunkká vált.

Már második királyunk, Péter, olasz volt, Pietro Urseolo száműzött velencei dogének fia, Szent István nejének rokona. Könyves Kálmán király a szicíliai Busilla hercegnőt vette nőül; II. András harmadik neje pedig Aldobrandino d'Este leánya, Beatrix lett. V. István király alatt 1269-ben egyszerre kettős házasság jött létre az Árpádok és a nápolyi Anjouk nemzetsége között: István fia, a későbbi Kún László Anjou Károly leányát, Izabellát vette el, leánya, Mária pedig II. Károly nápolyi király neje lett. Ez utóbbi házasságból származott az Anjouk igénye a magyar trónra, melyet már Martel Károly érvényesíteni igyekezett, de akkor még a nemzet talált egy fiúsarjat az Árpád vérből: a II. András unokáját, a már olasz földön született István és Tommasina Morosini fiát, ki III. vagy velencei András néven lett az utolsó árpádházi magyar király s ki már sok olaszt – különösen velenceit – hozott magával.

Martel Károly fiának, Róbert Károlynak sikerült főképp Fra Gentile bíbornok diplomatái ügyessége segítségével, mint leányágon az Árpádházból származónak, a magyar trónt elfoglalnia s ezzel hosszabb időre a nápolyi Anjouk lettek Magyarország uralkodóivá. Károly fiában, Nagy Lajosban, egyik legnagyobb és leghatalmasabb királyunkat bírtuk, de még ennek leánya, Mária is viselte a magyar koronát. Az Anjouk alatt öltöttek leghatalmasabb arányokat a magyar-olasz érintkezések; Nagy Lajos fiatal öccsét, Endrét, Nápoly trónjára juttatta s mikor ezt neje, Johanna bűnrészességével meggyilkolták, Lajos ismételve hadat viselt olasz földön s bosszút állott öccse haláláért. Ezek a hadjáratok sok magyart vittek Olaszországba, de viszont az Anjouk révén sok olasz telepedett le magyar földön s itt a gazdasági tevékenység nagy részét – különösen a kereskedelmet és pénzüzetet – magukhoz ragadták.

A nápolyi uralkodóház még egy kísérletet tett a magyar trón visszafoglalására, II. Durazzói vagy Kis Károly személyében, de ez a kísérlet szerencsétlenül végződött: Károlyt meggyilkolták ellenfelei s fiának, Lászlónak sem sikerült az ú. n. „nápolyi párt” segítségével Zsigmond király ellenében érvényesíteni az Anjouk igényét.

II. Károly óta többé olasz ember nem ült a magyar trónon, de az olasz kapcsolatok dúsan megújultak a Mátyás király idejében, a XV. század második felében, részint a király személyes hajlamai következtében, részint második házassága révén, melyet aragóniai Beatrix-szal, Ferdinánd nápolyi királyi leányával kötött.

Mátyást, – mint már elődjét is – Dalmácia birtoka sokszoros összeközösbe hozta természetes vetélytársával, Velencével s a török betörés Otrantóba arra készítette, hogy fegyveres segítséget szolgáltasson apósának olasz földön. Azonban nagyobb fontosságra emelkedtek azok a békés természetű vonatkozások, melyeket a nagy királynak az olasz rinascimento kultúrája iránti csodálata támasztott, amennyiben számos olasz diplomatát, tudóst, költőt és művészt vonzott a budai udvarba. Az olaszoknak e beözönlése tetőpontját érte el Beatrix királynénak úgy szólván uralkodótársi szerepe idejében. A királyné nagy befolyása férjére kieszközölte, hogy ez az ország legnagyobb egyházi javadalmát, az esztergomi érsekséget előbb a Beatrix testvérének, Aragóniai Jánosnak, utóbb, ennek korai halála után unokaöccsének, a gyermek Estei Hippolitnak adományozza.

Mátyásnak sikerült példaadásával és alkotásaival – palotájával, gazdag könyvtárával, pozsonyi egyetemével – megelőzve majdnem minden európai államot, az olasz rinascimento kultúrájának bizonyos jelenségeit átültetni hazánk földjére s udvarában a finomult olasz szokásokat, viseletet, életmódot honosítani meg. Az ő korában nagy volt az olaszok térfoglalása gazdasági életünk terén is és akkor és később is számos jeles

magyar ifjú kereste kiképzését olasz egyetemeken. Azonban éppen ez az elszaporodása az olaszoknak, befolyásuk, némelyiköknek pénzsóvársága és cselszövényei okozzák, hogy a nagy király váratlan halála után, (1490), mikor az ő hatalmas keze nem védte többé a jövevényeket, a nép heves gyűlölettel fordult ellenük, sőt maga az özvegy királyné ellen is ez utóbbinak kísérlete, magát Mátyás utódja, II. Ulászló által nőül vétetni, rútul megghiúsult. A királyné híveivel úgyszólván menekülni volt kénytelen s az olasz befolyás mindinkább tünedezett, míg az ország fel-tartóztatlanul hanyatlott a mohácsi katasztrófa felé.

Hazánknak a török hódítás alatti szétszakadt állapotában sajátságos módon Erdély lett az a része, mely legtöbb olasz vonatkozást mutat föl. Részint mint az erdélyi fejedelmek bizalmi vagy udvari emberei, részint mint a pártfogó török szultán megbízottjai, részint mint császári tábornokok olasz emberek gyakran gyakoroltak mélyreható, néha végzetes befolyást az ottani dolgok menetébe. Ez a Blandrata, a Gritti, a Castaldo, és Basta korszaka, s később a protestantizmus és a szabadságtörekvések elnyomása körül magyar területen lett a nápolyi Antonio Caraffa szereplése gyászos emléküvé. Az osztrák hadsereg vezérlete körül gyakran érvényesültek – nem mindig szerencsésen – olaszok; így Belgiojoso, Montecuccoli, Collalto, Strassoldo, Caprara és Veterani. Legfényesebb nevet vívott ki nálunk a török elleni győzelmeivel az Olaszországban ma is uralkodó Savoyai-ház egy tagja: Jenő herceg, a „nemes lovag”.

Irodalmi téren különösen első nagy magyar eposzköltőnket, Zrínyi Miklóst ihlette meg a Tasso nagy hőskölteménye, míg hadászati művei a Machiavelli befolyásának jeleit mutatják. Az olasz irodalom remekei számos jeles magyar fordítót foglalkoztattak; viszont a mi költőink közül leginkább Petőfit fordították le többször olaszra.

Mikor a felsőolaszországi tartományok Ausztria birtokaihoz tartoztak, a katonai szolgálat sok magyart vitt olasz földre, melynek emlékei mély benyomást gyakoroltak lelkükre. A két Kisfaludy, b. Jósika Miklós, a nagy Széchenyi, gróf Karacsay irataikban mind hátrahagyták olaszföldi tartózkodásuk nyomait, míg néhány tábornok, úgymint Hrabovszky, Mészáros – a későbbi hadügyminiszter, – Benedek, Olaszországban szerettek maguknak hírnevet.

A közös osztrák uralom elleni ugyancsak közös küzdelem hozott azután létre különösen emlékezetes kapcsolatot az olasz és magyar nemzet között. 1848-49-ben e törekvések hamar elnyomattak itt is, ott is; csak egyes magyar vitézek, – mint Türr – jutottak ki már akkor Olaszországba, anélkül, hogy ott a függetlenség kivívásában résztvehettek volna. Ellenben az osztrák seregben szolgáló olasz katonák tekintélyes része b. Monti Sándor ezredes vezetése alatt már akkor szervezke-

dett, mint magyarországi olasz légió s vett hősiesen részt a szabadságharc utolsó küzdelmeiben, azután pedig a magyar emigrációval együtt külföldre menekült.

Mikor 1859-ben kitört a háború egyfelől Piémont és Franciaország, másfelől Ausztria közt, a már előbb külföldre menekült vagy a háború folyamában olasz hadifogságba jutott magyar katonák maguknak a magyar emigráció vezetőinek, Kossuthnak, Klapkának és Teleky Lászlónak rendelkezésére, mint olaszországi magyar légió szervezkedtek s csatlakoztak a piemonti sereghez. A villafrancai béke hirtelen megkötése következtében ez a légió az Ausztria elleni háborúban már tettelegesen részt nem vehetett, de legnagyobb része olasz földön és olasz szolgálatban maradt, sőt – későbbi kiszökések által – még szaporodott és várta az alkalmat, hogy a szabadságot és a nemzeti ügyet ott ahol teheti, szolgálhassa.

Mikor 1860 tavaszán Garibaldi az „ezer” élén legendás vállalkozásával meghódította az olasz nemzeti állam részére Sziciliát s később Nápolyt is, bizalmas kísérői és segítői között ott volt Türr István s Tüköry őrnagy hősi halált halt Palermo bevételénél. Most Garibaldi maga vette kezébe a magyar légió újraszervezését azzal a kifejezett rendeltetéssel, hogy Olaszország felszabadulása után majd saját hazája függetlenségét vívja ki. Azonban erre sohasem került a sor; a magyar légiót az olasz hadvezetőség az országon belül foglalkoztatta, míg a célját tévesztett intézmény az 1866-iki háború után – mikor az olasz királyság Velence birtokát is elnyerte, – feloszlott.

A két nemzet érzelmvilágának közösségét azonban tovább munkálták azok a kiváló magyar menekültek, akik 1859 óta mindinkább Olaszországot választották második hazájukul. Ehhez a második hazájához tudvalevőleg leghívebben ragaszkodott maga Kossuth Lajos, ki magas kort érve el, a magyarok egész zarándokseregeit vonzotta lakóhelyére, a vendégszerető Turinba, ahol életét be is fejezte.

Mióta Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége Olaszország belépése által hármasszövetséggé bővült, a viszony Bécs és Róma között látszólag barátságossá alakult: de a felszín alatt a régi ellentétek tovább lappantak: Olaszországban a gyűlölet az „örök ellenség” Ausztria ellen s a hivatalosan megtagadott, de a közvéleményben mélyen gyökerező irredenta törekvések, Ausztriában a bizalmatlanság s állandó féltése azoknak a területeknek, melyekre köztudomás szerint vágytak az olaszok. Magyarországra nézve a közérzet itt és ott bizonyos megkülönböztetést tett; még nem voltak feledve a közös szabadságtörekvések emlékei, még élt a régi barátság érzete. Ez megnyilatkozott az olasz államegység ötvenéves jubileumának ünnepe alkalmával 1911-ben, amikor a magyar képviselőház, elnökének vezetése alatt küldöttséget menesztett Rómába, mely ott tüntetően meleg fogadtatásban részesült.

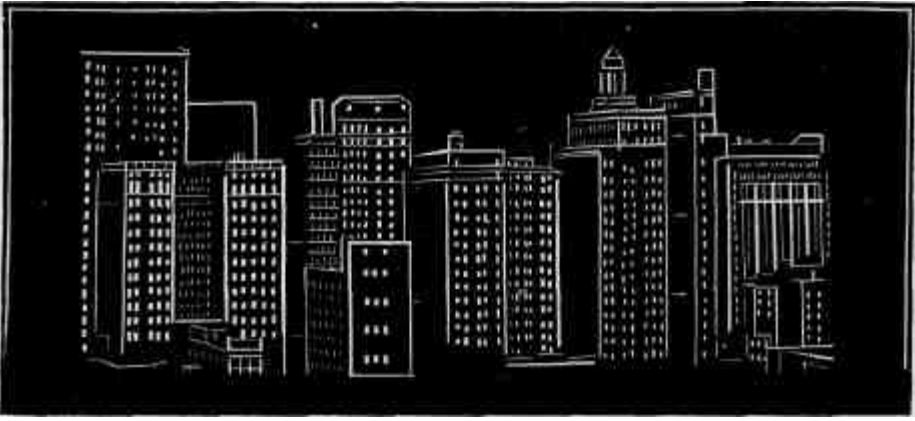
Annál fájdalmasabban érintette a magyar közvéleményt, mikor a kitört világháború során Olaszországot – a hármasszerződés szerint szövetségesünket, – nem oldalunkon, hanem csakhamar mint ellenséget velünk szemben láttuk.

A harcot megvívtuk összes ellenfeinkkel és – elvesztettük; a győztes hatalmak diktátuma hazánkat megfosztotta évezredes területének kétharmad részétől, de legalább el is szakította Ausztriától. És ekkor az történt, hogy az összes ellenséges államok közül Olaszország volt az, mely – megemlékezve a régi barátságról – velünk szemben nemcsak a fegyveres ellenségeskedést szüntette meg, hanem kereste a békés és barátságos viszony helyreállítását. Első volt, mely határait megnyitotta előttünk, hadifoglyainkat visszaküldte s velünk szerződési tárgyalásokat folytatott. Olaszország képviselője mentette meg Budapesten a vörös rémuralom alatt sok derék magyar ifjú életét, Olaszország közvetítése szerezte vissza nekünk népszavazás útján a nyugatmagyarországi részekkel együtt Ausztriának odaítélt Sopront és vidékét.

A fascista Olaszország azután nyilvánvaló tényekkel bizonyította bizalmát és barátságát Magyarország iránt. Barátsági és választottbíró-sági szerződést kötött vele s Európa összes vezető államférfiai közül az olasz miniszterelnök volt az egyedüli, aki elismerte Magyarország igényét arra, hogy a békeszerződéseknek rá nézve igazságtalanul sújtó rendelkezései újabb megfontolás tárgyává tétessenek.

Olaszországnak ezt a magatartását nemcsak a történelmi emlékek s a barátság évszázados hagyományai, szóval nemcsak érzelmi indítékok magyarázzák meg; az bölcs megfontoláson s annak a tudatán alapul, hogy Olaszországra nézve Magyarország természetes szövetséges, mert természetes védgát különösen olyan szláv terjeszkedések ellen, melyek komolyan veszélyeztethetnék az olasz érdekeket.

PIVANY JENŐ: AMERIKA ÉS A MAGYAROK

gyik kiváló írónk gyakran hangsúlyozta azt a hasonlatosságot, amely a régi magyarok és a normannok között fennállt. Tényleg mind a két nép legjellemzőbb vonása közé tartozott a vitézség, a kalandvágy, idegen országok meghódítása és az a kiváló politikai képesség, amellyel koruk általános színvonalát megelőző, állandó jellegű kormányzatot tudtak létesíteni. Míg azonban a normannok koruk legvakmerőbb tengerészei voltak, akik kis viking hajóikon a compass és az astrolab feltalálása előtt is bejárták a tengereket, sőt a X-ik század végén eljutottak az akkor még ismeretlen Amerika földjére is, addig a régi magyarok szárazföldi lovas nép voltak, akiknek országai a tengerektől el voltak zárva. Azt hinné tehát az ember, hogy a magyaroknak, mint akik országuk szárazföldi fekvésénél fogva nem vehettek részt a középkor és az újkor tengerentúli felfedezéseiben és az ezekkel kapcsolatos gyarmatosításban, nem voltak összeköttetések Amerikával. Ezzel szemben a valóság az, hogy a magyarok, nem ugyan mint nemzet, hanem mint egyének, résztvettek már Anglia legelső gyarmatosítási kísérletében, sőt a normannok Columbus előtti amerikai kalandjaiban is. Annak a felemlítése sem egészen érdekesség nélkül való, hogy magának az *Amerika* névnek is megvan a magyar vonatkozása. Ugyanis Szent Imre (*Emericus*) magyar királyfi eléggé népszerű szent volt Itáliában is, úgyhogy Vespucci Nastagio firenzei jegyző az ő nevét adta – olaszos *Amerigo* alakjában, – 1451-ben született s később oly híressé vált fiának. Hylacomylus (Waldseemüller)

volt az első, aki az 1507-ben megjelent *Cosmographiae Introductio*-ban azt ajánlotta, hogy az új világrész „neveztessek Americának, minthogy Americus fedezte fel”. Helyesebben az *Emerica* elnevezést kellett volna ajánlania.

A normannok Columbus előtti grönlandi és amerikai utazásai egyes izlandi krónikákban vannak leírva, amelyek úgy össze vannak szöve Norvégia hiteles történetével, hogy általában el vannak ismerve hiteles kútforrásokul. Az az utazás, amelyben egy *Tyrker* nevű magyar is résztvett, a *Heimskringla* nevű krónikában van megírva, amelynek tulajdonképeni címe *Norvégia Királyainak Krónikája*. E krónika első szava *Heimskringla*, vagyis *A Világ Köre*, és innen kapta az egész, amely egyike a világ legszebb történelmi munkáinak, népies elnevezését. A *Heimskringla* szerint Vörös Erik fia, Leif, értesülvén arról, hogy honfítársa, Biarne, Izlandtól nyugatra ismeretlen földet látott, körülbelül az 1000-ik évben Krisztus után, tehát Szent István magyar király idejében, hajót szerelt fel és harmincöt főnyi legénységgel nekivágott a nagy tengernek, hogy a Biarne látta földet felkutassa. Ebben az expedícióban vett részt egy *Tyrker*-nek, vagyis Töröknek nevezett magyar, akivel a krónika azért foglalkozik részletesebben, mert ő volt az, aki Észak-Amerika egy helyén, ahol kikötöttek, szőlőt talált. Ennek folytán Leif annak a helynek a *Vinland* nevet adta.

Sokkal pontosabb feljegyzéseink vannak Sir Gilbert Humphrey expedíciójáról New Foundlandba, amely Angliának első hivatalos gyarmatosítási kísérlete volt az új Világban. Sir Gilbert a vállalkozás historikusául a hírneves Hakluyt Richard tanácsára egy magyar humanistát választott ki, akinek feladata volt a vállalkozás történetét ékes latin nyelven megörökíteni. Mint századának több humanistája, ő is meggörögösítette a nevét s mi csak mint *Stephanus Parmenius Budaeus*-t vagyis Budai Parmenius Istvánt, ismerjük. Parmenius a XVI-ik század közepén született Budán, török környezetben, de keresztény szülőktől. Protestáns volt s otthon kezdett tanulmányait három évi külföldi utazás által tökéletesítette, mielőtt Angliába ért. Londonban és Oxfordban feltűnést keltett a fiatal magyar humanista tudománya és tehetsége s így esett rá Sir Gilbert választása. 1583 június 11-én indult el a négy hajóból álló expedíció Angliából és mintegy két hónap múlva el is ért New Foundlandba, amelyet Gilbert királynője nevében ünnepélyesen birtokba is vett. Jelentéstétel és újabb felszerelés végett augusztus végén három hajó vissza-indult Angliába, de útközben óriási tengeri vihar következtében kettő közülük elsüllyedt, magukkal rántva az örvénybe úgy Parmeniust, mint Sir Gilbertet. Az expedícióról Parmeniustól csak egy jelentés maradt fenn, amelyet Hakluyt Richard az angol felfedezésekről és utazásokról írt hírneves művében ki is adott.

A mai Egyesült Államok gyarmatkorában Magyarországból főként misszionáriusok mentek át Amerikába, akik nagyjából Latin Amerikában fejtették ki működést az indiánusok megterítése és civilizálása körül. Legkiválóbb volt ezek között Konsag Nándor, Jézus Társaságabeli szerzetes, aki 1720 körül ment ki Budáról Amerikába s ott a kaliforniai Szent Ignác misszió főnöke, később az összes missziók vizitátora lett. Mint úttörő és felfedező, több utazást tett az akkor még nagyrészt lakatlan és ismeretlen Kaliforniában és 1746-ban megrajzolta Kalifornia térképét. Ott is halt meg 1759-ben.

A tizenhárom amerikai angol gyarmat függetlenségi harcában magyarok is vettek részt. Magában a Washington György által szervezett kontinentális hadseregben Kowáts Mihály (*Michael de Kowáts*) lovasági ezredes tüntette ki különösen magát, akit gróf Pulaski Kázmér tábornok és Washington főparancsnok ajánlatára a kongresszus az úgynevezett Pulaski-féle légió parancsnokoló ezredesévé (Colonel Commandant) nevezett ki. Ez a vitéz magyar huszár az angolok által körülvevett Charlestown (Dél Karolina) felmentésére sietett és 1779 május 11-én egy lovassági attack alkalmával Charlestown előtt hősi halált halt az amerikai szabadságért.

Abban a nagy hadseregben, amelyet XVI. Lajos francia király a függetlenségükért küzdő amerikai gyarmatok segítségére küldött, szintén voltak magyar katonák. A hírneves Duc de Lauzun *volontaires étrangers de Lauzun* elnevezéssel egy 800 gyalogosból és 400 lovasból álló légiót kapott, amelyben egy svadron magyar huszár is volt, vagyis tisztek nélkül 140 ember. A tisztek között is tudunk legalább két magyarról, úgymint Polereczky János őrnagyról és Benyowsky Ferenc hadnagyról.

Ne leljen meg senkit se az, hogy a gróf Rochambeau tábornok vezérlete alatt Amerikába küldött francia hadseregben magyar huszárok is voltak. A XVII-ik század második felétől kezdve találkozunk magyar huszárokkal a nyugati államokban, nevezetesen Bajorországban, Poroszországban és Franciaországban. A XVIII-ik században a francia királyok szolgálatában négy magyar huszárezred állott, úgymint: 1. a báró Ratzky (Rátkay)-ezred, amelynek maradványa beolvadt az 1720-ban szervezett *Bercheny* (gróf Bercsényi)-ezredbe, 2. az 1735-ben alakult gróf *Esterházy* (László)-féle ezred, amelynek nevét később Chambo-rant-ra változtatták, 3. az 1743-ban felállított *Polereczky* (András)-féle ezred és 4. az 1764-ben szervezett gróf *Esterházy* (Bálint)-féle ezred. Ezeket az ezredeket menekült magyar huszárokból főképpen a II. Rákóczi Ferenc-féle magyar szabadságharc Franciaországba menekült előkelőségei szervezték, akiket a francia király az illető ezred tulajdonosává nevezett ki. A gróf Esterházy László-féle ezred második tulajdonosa, Dá-

vid Zsigmond, szintén magyar emigráns volt és harmadik tulajdonosa lett a francia gróf Chamborant, akinek neve alatt ismeretes ez a híres huszárezred még ma is. A harmadik helyen említett Polereczky András Rákóczi Ferenc fejedelem nevével menekült Franciaországba, mint a fejedelemné apródja. Ez a Polereczky András nagyon kitüntette magát a francia király szolgálatában, amennyiben nemcsak a nevezett huszárezred tulajdonosává, hanem *brigadier general*-k, a Szent Lajos-rend lovagjává és gróffá neveztetett ki. Ennek a gróf Polereczky Andrásnak a fia volt az a Polereczky János, aki a Duc de Lauzun légiójában részt vett az amerikai függetlenségi harcban s annak befejezése után Amerikában is telepedett le.

A híres magyar utazó és kalandor (soldier of fortune), gróf Benyowsky Móric, aki a francia kormány megbízásából Madagaszkár szigetének gyarmatosításával is foglalkozott, előkelő francia urak ajánlatával szintén kiment Amerikába 1782-ben és felajánlotta az amerikai kongresszusnak, hogy Németországban három légió katonát fog szervezni és áthajózni Amerikába a Washington-féle hadsereg számára. Ajánlata a kongresszusi napló szerint igen kedvező megítélésben részesült, maga James Madison, a későbbi köztársasági elnök, készítette a jelentést róla, azonban tekintettel arra, hogy a háború akkor már csaknem be volt fejezve, nem fogadtatott el.

De nemcsak az amerikai történelem első kritikus periódusában, az Egyesült Államok megalapításában, hanem a másodikban, a szétbomlástól való védelmében, vagyis az amerikai polgárháborúban is, karddal küzdöttek magyarok Amerika érdekében. Az 1861-től 1864-ig tartó amerikai polgárháborúban magyar részről különösen az 1848/49-iki függetlenségi harc emigránsai vettek részt és, bár számuk nem haladta meg a négyezret, mégis mintegy nyolcszáz magyar katona állott be az unió hadseregébe, akik közül kettő altábornaggyá (*major general*), öt pedig dandár-tábornokká (*brigadier general*) lett. Ezenkívül tizenöt ezredes két alezredes, tizennégy őrnagy és tizenöt kapitány, valamint számos alacsonyabb rangú tiszt és orvos szolgált a magyarok közül az unió hadseregében. Olyan arányszám ez, amelyet az Amerikába kivándorolt egyetlen más nemzetiség sem tudott elérni. A polgárháború első évében a háború mérlege inkább a déliek javára billent s így abban az időben igen nagyfontosságúnak tartották a *Frémont Testőrsége* nevű kis lovascsapat hős-tettét, amely Zágonyi Károly volt 48-as magyar huszártiszt vezetése alatt 1861 október 25-én Springfieldnél, Missouri-államban, mesébe illő huszáros támadással megverte és megsemmisítette a túlnyomó számban lévő ellenséget. Ez a vakmerő támadás, amelyben Majthényi Tivadar magyar huszárhadnagy szintén igen kitüntette magát, *Zágonyi halállovaglása* (*Zágonyi's Death Ride*) néven került be az amerikai történelembe s a

nyugati hadsereg főparancsnoka, Frémont tábornok, azt írta róla a feleségének, hogy ez „igazi Balaklava *charge*” volt.

Az amerikai kormány igyekezett is a magyar politikai emigránsok kiváló szolgálatait megjutalmazni. Így Asbóth Sándor altábornagyot Argentínába követnek, Stahel Gyula altábornagyot Japánba főkonzulnak, Pomucz György tábornokot Szentpétervárra főkonzulnak nevezte ki és több más magyarnak a kormány belföldi szolgálatában adott előkelő állást.

A magyarok hősi küzdelme az amerikai unió fenntartása érdekében szinte páratlannak mondható, mert például Capek Tamásnak, az amerikai csehek historikusának, megállapítása szerint az Amerikában akkor lakó csehek, akik körülbelül tízszer annyian voltak, mint a magyarok, „több muzsikust szolgáltattak az amerikai hadseregnek, mint tábornokot”, (t. i. tábornokot egyet sem szolgáltattak). Ennek lélektani magyarázatát a magyarok ősi harcratermettségén kívül abban találhatjuk, hogy a magyar emigránsok meg akarták hálálni az Egyesült Államok népének és kormányának azt az érdeklődést és azokat a jó szolgálatokat, amelyeket 1848-ban és az azt követő években a nemzeti létükért az osztrák túlerő ellen küzdő magyaroknak tettek. 1849 június havában az amerikai kormány Mann Dudley Ambrus személyében titkos megbízottat küldött Magyarországra azzal a megbízással, hogy jelentést küldjön Magyarország helyzetéről és arról, vajjon a magyar kormány képes-e annyira tartani magát, hogy Amerika Magyarország függetlenségét elismerhesse. Sajnos, az amerikai megbízott már elkésve érkezett Bécsbe, s nem is lépett Magyarország területére. A bécsi kormány azonban tiltott úton megszerezvén Mann megbízólevelét, két évvel később Hülsemann washingtoni *chargé d'affaires* útján arrogáns tiltakozó jegyzéket nyújtott át az amerikai kormánynak, amely csaknem háborúra vezetett Amerika és Ausztria között. Ugyanis Webster Dániel, a geniális amerikai külügyminiszter, önérzetes és szintén éleshangú jegyzékben válaszolt, amely az amerikai diplomácia történetében mint a *Hülsemann Letter* ismeretes. E jegyzékben védelmére kelt Kossuth Lajosnak, a magyar szabadságmozgalom vezérének, és hozzátette, hogy ha az osztrák kormány tényleg *úgy* bánt volna az amerikai kormány megbízottjával, mint kémmelel, aminek lehetőségéről az óvásban szó van, az Egyesült Államok népe „megkövetelte volna kormányától, hogy Ausztrián a köztársaság úgy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést megtorolja”.

Két évvel később a híres Koszta-ügy miatt szintén közel állott Ausztria ahhoz, hogy Amerikával háborúba keveredjék. Az amerikai konzul védelme alatt álló Koszta Márton volt 48-as honvédtisztet ugyanis Smyrnában az osztrákok felbérelt csavargók által a tengerbe lökették és egy készen álló csónakban az ott állomásozó osztrák hadihajóra vitték.

Minthogy a törökországi amerikai követ és a smyrnai amerikai konzul közbenjárása eredménytelen maradt, a váratlanul éppen akkor Smyrnába érkező *St. Louis* nevű amerikai hadihajó vitéz kapitánya, Ingraham Duncan Náthán, a konzullal való megbeszélés után odaállította hajóját az osztrák hajó mellé, rászegezte ágyúit és lövéssel fenyegette, ha Kosztat estig ki nem adják. Ez a merész fellépés hatott. Az osztrák kapitány nem mervén megkockáztatni a fegyveres összetűzést és ennek következtében egy háború lehetőségét, átadta Kosztat a francia konzulnak, aki őt rögtön szabadon bocsátotta.

Magát Kossuth Lajost, Magyarország kormányzóját, az amerikai kormány szabadította ki 1851-ben kisázsiai fogságából és mint a nemzet vendégét vitte el Amerikába, ahol úgy a hivatalos körök, mint a lakosság minden rétege részéről olyan rendkívül lelkes fogadtatásban és megtiszteltetésben részesült, mint Lafayette tábornok kivételével egyetlenegy külföldi sem. De míg Lafayette tábornok az amerikai nemzetnek nagy szolgálatokat tett volt, Kossuth ily érdemekkel nem dicsekedhetett s így a lelkesedés és megtiszteltetés kizárólag egy jogtalanul letiport nemzet és az európai demokrácia bajnokának szólt. Igen előkelő külföldieket a washingtoni kongresszus képviselőháza némelykor nyílt ülésen szokott fogadni, de abban a megtiszteltetésben, hogy a képviselőház elnöke felkérje a vendéget, hogy a Házhoz beszédet intézzen, az Egyesült Államok egész történetében eddig csak három idegen részesült, úgymint Lafayette tábornok 1821-ben, Kossuth Lajos 1852-ben és gróf Apponyi Albert 1911-ben. Három nemzedék, három ember! És a három közül kettő magyar volt!

Kossuth amerikai fogadtatásának részleteivel itt nem foglalkozhatom, csak azt akarom kiemelni, hogy nem volt még egy külföldi, Lafayette-et sem véve ki, aki oly mély benyomást tett volna az amerikaiak lelkére, s abban oly tiszta és magasztos érzelmeket keltett volna fel, mint Kossuth. Megnyilvánult ez nemcsak demonstratív fogadtatásokban, felvonulásokban és banketteken, hanem az irodalomban is. Arnold, Browning Erzsébet, Garrison Griscom, Lowell, Massey, Swinburne, Whittier és egy egész sereg kevésbé híres amerikai és brit költő ódát írt hozzá, az amateur költőktől különféle helyi lapokban és folyóiratokban róla megjelent költemények száma pedig légió. Bryant és Longfellow prózai iratokban, Emerson és Choate Rufus szónoklatokban dicsőítették. A híres lapszerkesztők közül különösen Greeley Horatius említendő, akinek hatalmas vezércikkei a *New York Tribune*-ban közbeszéd tárgyai voltak. Hónapokig valóságos Kossuth-láz, némelyek szerint Kossuth-örjongs uralkodott Amerikában s voltak emberek, akik Kossuthot diadalútjában városról városra követték, mint a bolygók planétájukat.

Amerika úgynevezett *pioneer*-jei, úttörői, között is voltak magyarok,

akik életük kockáztatásával résztvettek Észak-Amerika vadonjainak a civilizáció számára való meghódításában. Ezek közül itt csak a két leg-híresebbet említhetem fel. Az egyik Haraszthy Ágoston magyar földbirtokos volt, aki 1840-ben ment ki Amerikába; az ország annyira megtetszett neki, hogy rövid időre visszatérve Magyarországba, minden vagyonát pénzzé tette, s ezzel, valamint családjával együtt ismét kiment Amerikába. Élete inkább regénynek tűnik fel, mint valóságnak. Először Wisconsin territóriumában, Madisontól nem messze, olyan területen, amelyet az amerikai kormány csak néhány év előtt szerzett meg a *Winnebago* indiánusoktól, várost alapított, amely *Sauk City* néven ma is létezik és virágzik. Ott egy új országban elképzelhető mindenféle vállalkozással és üzlettel foglalkozott: a Missouri folyón gőzhajó-járatot, a Wisconsin folyón komp-járatot vezetett be, vegyeskereskedést nyitott, házakat épített a saját téglagyárában égetett téglákból és az utóbb söréről híressé vált Wisconsinban ő ültette el az első komlókertet. De szellemi dolgok iránt is megtartotta érdeklődését, ő lévén egyik megalapítója és két ízben alelnöke a *Wisconsin Historical Society-n&k*. 1849-ben eladta ottani érdekeltségét és kilenc hónapi fáradalmas és veszedelmes szekérutazás után Kaliforniába érkezett, amelyet akkor elárasztottak az aranykeresők. Itt előbb *sheriff*-fé választották San Diegoban, ahol egy utca ma is az ő nevét viseli, később a territórium törvényhozás tagja lett és különféle nagy vállalatokba bocsátkozott. San Franciscóban két másik magyar emigránssal társaságban aranyolvasztó telepet létesített, utóbb pedig Kalifornia kormányának szőlészeti szakértőjévé neveztetett ki s mint ilyen honosította meg Kaliforniában a különféle szőlőket, köztük a magyar tokajit is, amely *California Tokay* néven az egész országban híressé vált. Kalandos természete Kaliforniából is elcsábította. Ismét pénzzé téve minden birtokát, 1869-ben Nicaraguába költözött, ahol Corinto közelében megvette a *Hacienda San Antonio* nevű nagy ültetvényt. Halála épp oly rendkívüli volt, mint élete. Egy reggel lóra szállt, hogy az ültetvényen szokásos felügyelői körútját megtegye és azóta nyomtalanul eltűnt. Lovát és kabátját megtalálták az ültetvényen keresztül vezető folyó partján, ő maga valószínűleg beesett a folyóba, ahol bizonyára az ott nagy számban élő alligátorok áldozata lett.

A másik híres úttörő Xántus János volt, eredetileg ügyvéd és magyar honvédhadnagy a függetlenségi harcban, utóbb napszámos, tanár, természettudós és múzeumi igazgató. Kezdetben nagy nehézségekkel kellett Amerikában megküzdenie, utazásai révén azonban felkeltette az amerikai kormány figyelmét, amely őt először az akkor még túlnyomólag csak indiánusoktól lakott Kansas territórium tudományos megvizsgálására kiküldött expedíció tagjává nevezte ki. Később a *U. S. Coast Survey* szolgálatában déli Kalifornia szárazföldi és tengeri flóráját és faunáját

vizsgálta meg, aminek folyamán sok és nagyrészt ismeretlen speciestekhez tartozó állatot és növényt gyűjtött és ezekből nemcsak az amerikai *Smithsonian Institution*-nak, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak is juttatott. 1862-ben amerikai konzullá neveztetett ki Manzanillóba, Mexikóba, ahol tudományos expedíciót vezetett a Sierre Madre-ba. 1868 végén mint a magyar kormány kiküldöttje, résztvett egy keletázsiai expedícióban is. Tudományos munkálkodásának eredményét különféle amerikai és angol tudományos folyóiratok őrzik meg, s három amerikai tudományos társulat választotta meg tagjául.

A XIX-ik század második felében, amikor a gőzhajózás tökéletesítése következtében az Atlanti-Oceán nem elválasztó gát volt többé, hanem Összekötő kapocsá vált az ó és Új Világ között, Magyarországból főleg gazdasági okokból nagyobb méretű kivándorlás indult meg az Egyesült Államokba, amely tetőpontját 1906-ban érte el és, amennyire a rendkívül megszigorított amerikai bevándorlási törvény megengedi, ma is folyamatban van. Ezeknek a kivándoroltaknak nagyobb része a kisgazdák és munkások sorából került ki, akik, ha műveltség tekintetében nem is álltak olyan magas színvonalon, mint az előző, főleg politikai emigránsok, nemcsak mint munkások állják meg a helyüket az új Világban, hanem az emberi törekvés minden terén, az üzleti világban éppúgy, mint a művészet, irodalom és tudomány világában előkelő helyet küzdöttek ki maguknak. Több mint hatszázezerre tehető ma az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar anyanyelvűek száma, akik mintegy kétszáz magyar egyházat és iskolát, három magyar nyelvű napilapot és mintegy ötven hetilapot tartanak fenn és különféle egyesületekben és szövetségekben vannak tömörülve. Ezek a magyar kivándorlók nagy mértékben előmozdítják az Egyesült Államok és Magyarország közötti gazdasági kapcsolatok megerősödését is. A Magyarországot ért nagy katasztrófa következtében az Amerikai Egyesült Államok az egyetlen ország, ahol nagyobb számban ugyanazon kormány fennhatósága alatt állanak a Magyarország megmaradt és elszakított vidékeiről való összes magyarok.

ECKHARDT TIBOR: MAGYARORSZÁG ÉS AZ UTÓDÁLLAMOK

leghatalmasabb történelemformáló erő: a háború sohasem képzelt méretekben szakadt reá 1914-ben Európára. Politikai, gazdasági és szociális viszonyait gyökerestől felforgatta, a legmélyebb szántást azonban Európa földjének azon a részén végezte, mely a Balti-tenger tájékától Középeurópa keleti részein át az Adria és a Fekete-tenger felé húzódik. Világ-részünk politikai arculata ezen a ponton teljesen megváltozott: évszázados birodalmak tűntek el, vagy szakadtak darabokra, hogy helyükbe új államok szülessenek vagy támadjanak fel hamvaikból. Ily gyors és gyökeres átalakulást soha a történelem még fel nem jegyzett s így szörnyűk voltak a kínok is, amelyek közt ez az új világ megszületett. Senki úgy ki nem vette részét a szenvedésből, mint a magyar nemzet, melyet földre döntött és négy darabra tört a vihar.

Tíz lepergett év távlatából visszapillantva, mégis számot kell vetnünk higgadtan azzal, ami velünk és körülöttünk történt, tudnunk kell, hogy ez az új rend, amely Középeurópában kialakult, mit jelent európai, sőt általános emberi szempontból, s az utódállamokhoz való viszonyunkat a működésben levő történelmi erők s a népek életében általában érvényben levő nagy szempontok figyelembevételével kell megszabnunk.

A vezérszólam, mely főleg a francia forradalom óta Európa politikai történetén végigvonult: az európai nemzeteknek egységre és önálló álla-

miságra való törekvése, eredménye pedig a nemzeti államok kialakulása. Európa legnyugatibb részén, mint Angliában, Franciaországban, ez a folyamat már korábban bekövetkezett; a népvándorlás által legmesszebbre előretolt népek a földrajzi viszonyok, gazdasági és kulturális tényezők egységesítő befolyása alatt homogén nemzetekké amalgamizálódtak még akkor, mikor a feudális és dinasztikus elv szabályozta túlnyomó részben a népek életét. Ez a fejlődés nem a politikai síkon zajlott le s a római birodalom romjain már a középkor kitermelte azokat a jellegzetes nemzeti pszichéket, melyek a dinasztikus elvvel később szembekerülvén, már Cromwell idején, vagy Franciaországban, a nagy forradalom korában, a nemzeti öncélúság elvének érvényt tudtak szerezni s a nemzeti államot, mint szerves kész alkotást állították bele a történelembe. Alig felmérhető előnyt, rohamos haladást biztosított ez az eredmény a Nyugatnak; de hogy a nemzeti fejlődés még oly csekély fogyatékosága is mily súlyos válságokra vezethet, mi sem mutatja jobban, mint az elzászi kérdés. A frank birodalomnak a verduni szerződésbe foglalt (883-ban Kr. u.) három részre tagolása rövidesen megdőlvén, a rajnai középállam magvát képező Elzász nem tudott egységes nemzeti karakterig eljutni s vegyes jellegének megfelelően, 870-ben német, 1553-ban francia, 1871-ben újból német, míg most 1919 óta ismét francia uralom alatt áll. A viszály megmérgezi két nagy nép lelkét s külön-külön mindegyiknek több emberéletbe került, mint amennyi Elzászt összesen lakja.

A Nyugaton elért fejlődés fokára Középeurópa nemzetei általában csak későn, a francia forradalom utáni időkben jutnak el, s a nemzeti egységért folytatott küzdelmeik a XIX. és XX. század történetét egészen napjainkig kitöltik. A múlt század két legnagyobb eseménye: a német és az olasz egység megteremtése s Bismarck és Cavour nem egyéb, mint a korszellem hűséges kifejezője. Ez a megállapítás nemcsak hogy nem kisebbiti, hanem még monumentálisabbá emeli alakjukat, mert mulandó ember számára nem adatott magasztosabb hivatás, mint végrehajtó eszköze lenni a Mindenható akaratának, mely irányítja a népek sorsát és megszabja az idők szellemét. Cavour alkotása, az olasz egység, azonban teljessé csak a világháború nyomán válik; a német egység pedig egy ponton még ma is fogyatékos; a probléma a német-osztrák „Anschluss” formájában foglalkoztatja a világot.

A középeurópai helyzetnek ezzel a kialakulásával egyidejűleg hasonló törekvések jelentkeznek Dél-Kelet és Kelet-Európában is, egyre fokozódó jelentőséggel. Kellő távlatból szemlélve, lehetetlen e sok törekvésben bizonyos közös vonásokat fel nem fedezni. Egyik az, hogy a nagy európai nemzetekhez képest, ezek az öncélúságra törekvő nemzeti egységek aránylag kicsinyek; a másik, hogy önállósági törekvéseiknek nagy birodalmak állnak az útjában, melyek a kis népeket saját kereteiken belül helyezték

el, viszonylagos rendet, jólétet s egy nagy birodalom számos előnyét biztosítván a számukra. A nemzeti törekvések elsődleges fontosságát és életerejét mi sem bizonyítja jobban, minthogy minden opportunistá meg-gondolás ellenére, e kis népek mindegyike a bizonytalan sors és önként vállalt szegénység pártjára állott inkább, semhogy nemzeti öncélúságát egy nagyobb egység kényszerének rendelje alá. Meddőnek bizonyul ezért minden erőfeszítés, mely a világháború által összetört nagyobb birodalmi keretek összetákolására törekszik. A kis nemzetek bármi áron szabadok akarnak lenni. Minden egyéb létfeltétel csak ezután következik.

Három nagy birodalom romjain tizenkét kis nemzet építette ki a maga független államát a múlt század eleje óta. A török birodalom volt a támadások első célpontja s a nagy tradíciókon fellelkesült görög nemzet tűzte ki elsőnek nemzeti zászlaját az ozmán birodalom területére. A múlt század második fele a „beteg ember” fokozatos amputáció jávai telik el, mely a mi századunkba is átnyúlik s az ismételt Balkán-háború és világháború során Törökország csaknem teljesen kiszorul Európából. A támadások éle azonban egyre jobban az Osztrák-Magyar Monarchia ellen is irányul, mely nemcsak több nemzetet és számos nemzetiséget foglal egy keretbe, hanem felesleges módon az Európából kifelé szoruló Törökország szerepének egy részét is átvette a Balkánon. A szarajevói bomba, mely a világháború fűriait láncokról elszabadította, ebből a talajból pattant ki és darabokra tépte a Habsburgok birodalmát. De legnagyobb ellenfele, a cári Oroszország is osztozott a Monarchia sorsában s az Oroszország nyugati széléről levált új államok, az Osztrák-Magyar Monarchia területén s az eredeti Balkánon kialakult utódállamokkal együtt, képezik ma azt az új, megnagyobbodott Balkánt, melynek rosszul elrendezett problémái oly rengeteg gondot fognak még okozni a világnak.

A nemzetközi közvélemény, melynek idegeit a világháború megviselte, bagatellizálni iparkodik ennek az új Balkánnak a problémáit és szereti önmagával elhitetni, hogy apró diplomáciai ügyeskedésekkel a mai helyzet állandósítható. Az agyonhallgatás az a taktika, melyet a Népszövetség ezekben a kérdésekben alkalmazni szokott. Veszélyes kényelemszeretet és egy bonyolult helyzet félreismerése nyilvánul meg ebben az eljárásban. A nagyhatalmak közt függőben maradt kérdések (kiürítés, jóvátétel, stb.), vagy a távol Keleten elvégzendő feladatok, jelentékenyebbek talán az új Balkán egyes problémáinál, e terület igen nagyszámú rendezetlen kérdései azonban együttvéve oly komplexumot képeznek, melynek megoldatlansága a legnagyobb veszélyt jelenti a világra. Már a terület maga is igen jelentékeny, alábbi összeállítás tanúsága szerint több mint kétfélmillió négyzetkilométer, kétakkora, mint Német- és Franciaország együttvéve s lakosainak száma, mely a 100 milliót meghaladja, megfétel e két nagyhatalom együttes lakosságának. Európa népességének

közel egy negyede lakik ezen a bábeli zűrzavarba döntött földön, vagy a saját nagyságát sokszor túlbecsülő Amerikához mérve, közel félannyi ember, mint Észak- és Dél-Amerikában együttvéve. A földgömbön levő 67 állam közül 55 lépett be a Népszövetségbe és ezekből 12 beletartozik az új-Balkánba. Tájékozatlanságból vagy a nehézségektől való félelmében szabad-e a művelt világnak tartósan elzárkózni attól, hogy becsületes rendet teremtsen ezen a tájon?

1. Állam	Területe	Lakossága
Finn	100 □ km-ben	ezrekben
	3435	3364
2. Észt	476	1117
3. Lett	633	1844
4. Litván	820	4800
5. Lengyel	3884	29589
6. Cseh-Szlovák	1404	13356
7. Magyar	911	8457
8. Román	3167	17393
9. Jugoszláv	2490	12017
10. Bolgár	1031	5483
11. Albán	450	831
12. Görög	1293	5973
Összesen:	<hr/> 20.224	<hr/> 104.114

Minél igazabb a közkeletű megállapítás, hogy a Balkán ma Danzig-ig terjed, annál kevésbé szabad a világnak ebbe a helyzetbe belenyugodni, vagy pláne éppen állandósítására törekedni. Mert mi a Balkán? Kicsiny, elégedetlen s egymással torzsalkodó államok kaotikus tömege, melyeknek életében sem kialakult rendszer, sem őszinte kohézió nincsen, mely nélkülözi az egyensúly állapotát s minden pillanatban felfordulással fenyeget. A „Balkán” átterjedése tehát újabb területekre, hol rend és haladás uralkodott annakelőtte, nemzetközi szempontból is súlyos jelenség. Pedig az a fejlődés, mely Középeurópában idejét múlta, a nacionalista birodalmak helyébe, nemzeti államok kialakulására vezetett, miként arra bevezetésül rámutattam: logikus volt és nagyjában megfelelt az idők járásának. Súlyos hibáknak kellett halmozódnok a világháborút liquidáló békeszerződések során, hogy egy egészséges folyamatból, végül ilyen időtlen új-Balkán szülessen. De szolgáljon mindannyiunk vigasztalására az a tapasztalat, hogy az emberiség minden haladása csak súlyos tévedések és roppant áldozatok árán tud megvalósulni. A vallás szabadságának intézményes biztosítása 30 éves háborúba és Európa népeinek kimondhatatlan szenvedésébe került. A nemzeti szabadság elismertetése nagy és

kicsiny nemzetekre egyaránt, már eddig is egy világháborút eredményezett és lehet, hogy újabb súlyos megpróbáltatások szakadnak még reá a világra. De a cél megéri az áldozatokat s előrelátással és felvilágosítással lényegesen csökkenteni lehet a nagy emberi értékekben fizetendő vételárat. E szerény fejezetnek épp úgy, mint jelen egész munkának e nemes szándék szolgálata képezi a célját.

A Középeurópára vonatkozó békeszerződések rendszere egyetlen elven épült fel, mely az új rend alapját kellett, hogy képezze s ez a nemzetiségi elv, mely kizárólagosan volt hivatva a nemzeti államok új határait megszabni. Wilson elnök, a tanár ellentmondást nem tűrő fölényével húzta rá ezt a sémát Középeurópára, feledvén, hogy a politika nem matematika, sőt azzal ellenkező természetű tudomány. A politika abszolút eredményeket nem ismer, egyetlen elv kizárólagos alkalmazását meg nem tűri, hanem a viszonylag legjobb megoldásokkal kell, hogy beérje s az élet által adott számos együttható gondos mérlegelésével szerkeszti meg az elérhető legkedvezőbb eredőt. Ez a doktrinerség három súlyos hibára vezetett, melyeknek következményei egyre súlyosbodnak, amint időben távolodunk tőlük. Egyik az, hogy a nemzetiségi szempontból módfelett összekevert Középeurópa számos pontján, az adott helyzet következtében, a nemzetiségi elv egyáltalában nem alkalmazható s itt egy elviselhető rend létesítése céljából a nemzetiségi elv helyébe szurrogátum gyanánt más elvek lettek volna behelyettesítendőek. A másik tévedés az volt, hogy a nemzetiségi elv kizárólagos érvénnyel nyert alkalmazást ott is, ahol nagyjában megfelelt ugyan a helyzetnek, de csak más elvekkel, mint korrektívumokkal együttesen alkalmazva. A harmadik és nem kevésbé súlyos hiba pedig az, hogy ez az egyetlen elv is, részben tudatlanságból, részben szándékos félrevezetés következtében, a békekonzferencián számos esetben hibásan nyert alkalmazást s az elkövetett tévedések a békeszerződések végrehajtása során nemcsak hogy nem orvosoltattak, hanem általában még halmozódtak is. Mindezek a jelenségek együttesen jelentkeznek abban a viszonyban, melybe Magyarország a békeszerződések következtében, a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén alakult utódállamokkal került.

A nemzetiségi elv alkalmazhatatlanságát ezekre a területekre misem bizonyítja jobban, minthogy az utódállamok, főleg Csehszlovákia és Jugoszlávia, nemzeti szempontból ugyanazokban a hiányokban szenvednek, mint amelyek miatt az egykori Osztrák Császárság halálra ítéltetett; de mind ennek tetejébe nélkülözik azokat az előnyöket, melyeket a Habsburg-birodalom nemcsak saját tartományainak, de egész Európának nyújtott, a rendnek, békességnek és haladásnak saját területén hosszú századokon át való biztosításával. Az utódállamok parlamentjei épp oly liangosak az elégedetlen nemzetiségek panaszaitól, akár az egykori Reichs-

rat. Nem csoda: ezekből a kevert népekből alkotott utódállamokból nemcsak a nemzeti egység, de minden más összetartó kapocs is hiányzik, jelesül az évszázados, nagytekintélyű dinasztia, régi tradícióival s az azokon felnőtt hadsereggel és bürokráciával s a gazdasági érdek is sokkal nehezebben elégíthető ki a vámhatároktól szétdarabolt, autarchiára képtelen, apró államokban, mint egykor az 50 milliós monarchia területén. A sok csalódás és; nélkülözés hatása alatt, a szeparatiztikus törekvések ily módon a legapróbb árnyalatokig kiéleződnek, alig megalkotott új államok tíz esztendővel megszületésük után a felrobbanás veszedelmével küzdenek. Tót» rutén, szerb, horvát különállás a molekulákra bontott Középeurópát teljes atomizálódással, olyfokú felaprózódással fenyegeti, mely mellett már sem az egyesek gazdasági érdeke, sem az állam biztonsága kielégítést nem találhat. S ha a rutén föld kiküzdí a maga autonómiáját ezen a már alig másfélmillió lakost számláló területen, előről kezdődhetik az ottlakó öt különféle nemzetiség tusakodása. A népek itt úgy torlódtak egymásba, mint több játszma kártya, ha összekeveredik. Egyedül a nemzetiségi elvre itt állami rend fel nem építhető. Megállapítható, hogy a békediktátorok a trianoni alkotással végzetes tájékozatlanságot árultak el.

Ha a békeszerzők igazi államférfiak lettek volna, Magyarország és az utódállamok sorsának szabályozása rendjén, korrektívum gyanánt, más elveket is figyelembe vettek volna. Mindenekelőtt nem mellőzték volna a történelem útmutatását, mely világos következtetést enged a múltból a jövőre. A történelem nem ismer véletleneket s így nem minősíthető a sors pusztá szeszélyének az a tény, hogy a Kárpátok hegykoszorújára támaszkodva, a magyar nemzet, tatár, török és német ellenére, ezer éven át, meg tudta óvni függetlenségét és szabadságát és Nyugat megvívhatatlan védőbástyájának bizonyult minden ázsiai veszedelemmel szemben. Katonai erények a megújuló hadjáratokban, politikai érzék a kompromisszumok kötésénél, kulturális képességek és gazdasági erő, voltak e teljesítmény előfeltételei, melyek a magyart Délkelet-Európa minden más népe fölé emelték. Nemcsak következtelenség és hálátlanság, de saját érdekeik teljes félreismerése volt tehát, hogy míg a győztes nagyhatalmak egyik kezükkel újra felépítették az egykor balga módon fel-darabolt Lengyelországot, másik kezükkel négyfelé osztották szét saját legmegbízhatóbb támaszukat, négy új Elzászt teremtvén Európa szívében. E viharvert ponton egy ellenállóképes, erős Magyarország nemcsak a középeurópai egyensúlynak, de egész Nyugateurópa nyugalmanak is legbiztosabb záloga lehetne. A Keletről fenyegető veszélyek bármikor kiújulhatnak, az ázsiai bolsevizmus csak a közeli években hangosan döngette már a varsói kaput. vajjon a Kárpátokban hátukat egymásnak vetve, nem biztosabb védelmet nyújtaná-e a Nyugatnak a hagyományos lengyel-magyar kapcsolat, mint a katonai erényekben túlságosan nem bővelkedő

belső bajokkal küzdő Románia, mely tartós ellenállást az orosz nyomással szemben alig lenne képes kifejteni?

De nem hághatok át büntetlenül a természet állította határok sem s az új államok józan mérlegelés esetén nem képezhetnének ellentmondást a földrajz összes követelményeivel szemben. A hegyek fekvése, a vizek folyása, emberi erővel meg nem változtatható s a Kárpátok alig járható hegykoszorújától övezett, tökéletes földrajzi egység, a régi Magyarország, politikai határokkal el nem torlaszolható, az északról délnek futó völgyek, víziutak és vasutak örökre egybefonják a hegyvidéket az Alfölddel. A gazdasági szükség is egymásra utalja az ipari nyersanyagokat előállító hegyvidéket és az Alföldet, mely az élelmiszereket termeli és az olcsó vízi és egyéb úton hozzájuttatott anyagokat feldolgozza. Az új államok biztonsága érdekében felállítható követelmények is idevágának; határok, melyek majorokat szelnek ketté, a honvédelem érdekét nem elégíthetik ki s az állandó bizonytalanság és feszültség érzetét támasztják nemcsak innen, de túlhan is a rosszul megvont határon. A germán és szláv erők ütközőjébe állított Magyarország természetes határaitól: a Kárpátokról, csak biztonságának teljes feladása árán mondhat le s a békeszerződés értelmében, még teljesen le is fegyvereztetvén, ma világos tudatában él annak, hogy ezeréves hazája átvonuló népek országútajául jelöltetett ki s munkájának minden gyümölcse arra szolgálhat, hogy a szomszéd balkáni népek ingyen zsákmánya, földje pedig jövőendő csataterük legyen. Az ilyen védtelen föld állandó veszedelme a békének, mert felébreszti a Balkánon amúgyis fejlett étvágyakat, még háborítatlan élet esetén is, biztos pusztulásnak néz elébe, mert a bizonytalan és állandóan feszült helyzet kiöli a vállalkozási szellemet, távol tart az országtól minden tőkét és halálát jelenti a fejlődésnek. Wilson művét betetőzi végül még az a tény, hogy az új rendezés során, a kulturális szükségességeket is semmibe vette és számos esetben magasabb kultúrájú népeket helyezett alacsonyabbrendű népek uralma alá. A nagy szakadék, mely a Jugoszláv államban horvát és szerb nép között keletkezett, nem más, mint a nyugati műveltség élet-halálküzdeme a pravoszláviával párosult balkán kultúrátlansággal szemben. Ahogyan egyetlen francia sem tudna szenegál-néger uralom alatt élni, úgy nem képes belenyugodni a többmilliónyi elszakított magyar sem a román, vagy szerb uralomba. A kulturális különbségek nagy jelentősége mellett bizonyít az a harc is, melyet a magyar vezetés következtében fejlettebb erkölcsű és szellemű erdélyi románok, a régi királyság románjaival folytattak és amely a közelmúlt napokban jutott kedvező megoldáshoz. A békeszerződésekben foglalt tömérdek hiba eredménye azonban nem lehet kétséges; nemcsak a legjobban sújtott Magyarországon, de az utódállamok mindegyikében, a helyzet oly feszült és kritikus, amilyen az

elavult, de jobban kiegyensúlyozott Osztrák-Magyar Monarchiában elképzelhető sem lett volna.

Kimutattam, hogy a nemzetiségi elv Közép-Európában kezdetleges és sematikus alkalmazást nyert. Közismert tény ma már, hogy nem egy esetben valótlán tények, meghamisított adatok ezen felül még félre is vezették a békeszerzőket. Csak ez magyarázhatja meg, hogy a mai határ mentén nagy színmagyar területek miért csatoltattak el Magyarországtól, felesleges módon gyarapítván ezzel az amúgy is szaturált utódállamokban a centripetális erőket. A tájékozatlanság, mely a szövevényes szerkezetű Habsburg-Monarchia belső problémái tekintetében fennállott, szintén sok bajnak vált az okozójává s a békeszerzők maguk is érezvén alkotásuk fogyatékoságait, a szerződések megkötésekor, lényeges javításokat helyeztek kilátásba. A békeszerződés integráns részét alkotó Millerand-féle kísérőlevél ünnepélyes ígéretei azonban a határmegállapítás során teljesítetlenek maradtak s a magyar határok igazságos revíziója ezzel egyelőre elesett. A kisebbségi szerződésekben az utódállamok nagyszámú nemzetiségeinek biztosított jogok és méltányos bánásmód ugyancsak hiú ígéretnek bizonyultak, mert a szerződések végrehajtására hivatott Népszövetség következetesen kitér e terhes feladatának teljesítése elől. Beláthatatlan messzi időpontra tolódott ki az általános lefegyverzésre vonatkozó ígéret beváltása is, melynek a Népszövetség egyezségokmánya értelmében a legyőzött államok lefegyverzése csak egy részletét képezte volna. Mindent összegezve, a békeszerződések hibái a végrehajtás során még fokozódtak s a jobb belátás felülkerekedésébe vetett remény, keserves 10 esztendő számos csalódásán keresztül, végleg meddő ábránd gyanánt foszlott széjjel.

Közép-Európa államainak ilyen gyökeres átalakítása, mint amilyent a Párizs-környéki békék tartalmazzak, első kísérletre tökéletesen valóban alig sikerülhetett. A probléma, amiként magam is rámutattam, szerfölött nehéz és bonyolult s még gondosabb kezelés esetén is, az élet és gyakorlat útmutatását kellett volna a teljes stabilizálás előtt kivárni. Ily átfogó, nagyjelentőségű reform sikerre csak akkor számíthat, ha elgondolása rugalmas és állandó javításra nyújt lehetőséget. Ezzel szemben az új szabályozás, már keletkezésének körülményei miatt is, mereven, egyoldalúan s így elhibázottan indult, hiszen az egyik fél egyáltalában meg sem hallgattatott. A bevégzett tények és pillanatnyi helyzetek döntöttek egy felfordult világ jövő sorsa felett s ami kevés javítási lehetőség későbbi időre fennmaradt, az is elsikkadt, miként fentebb kifejtettem, a háborús pszichózis és politikai rövidlátás diktálta hibás végrehajtás során.

A cél, mit a világ sorsát intéző személyeknek az Osztrák-Magyar Monarchia eltörlése után követniök kellett volna: pozitív s a nemzetiségi elv helyes alkalmazásából kellene állania, az adott viszonyok közt szüksé-

ges összes kisegítő szempontok gondos figyelembevételével. Konstruktív alkotássá válhatott volna ez esetben a Habsburg-monarchia felbontása. Az eltelt 8 esztendő ezzel szemben egyetlen negatív célkitűzést követ csupán: megakadályozni minden eszközzel a hevenyészett békeszerződések bárminő békés, sőt általános érdekű megváltoztatását. Az európai kontinensen mértékadó francia politika szabta meg ezt az irányt, a német békeszerződés érinthetlenségét akarván ezzel is biztosítani, holott a két szerződés sorsa legkevésbé sem kapcsolatos, sőt a német imperializmust illetően, az apró államokra bontott új-Balkán felfogása s így a Magyarország által is vallott nézetek, számos ponton egybevágóak a francia érdekekkel.

A békeszerződéssel szemben Magyarországon megnyilatkozó általános ellenszenv s az utolsó Habsburg-király szerencsétlen restaurációs kísérletei, az utóállamokat arra készítették, hogy a megszerzett zsákmány biztosítása céljából, politikai és katonai együttműködésre lépjenek. Ennek a kis-entente szövetségnek az éle Magyarország ellen irányuló, geográfiai és katonai értelemben valóságos hurok, mely rászorul a megcsonkított Magyarországra. Franciaország ezt az adott helyzetet elfogadta, patronátusa alá vette a kis-entente szövetséget, annak minden további fejlődést meggátoló törekvéseit magáévá teszi és Németország déli határa irányában politikáját erre a hatalmi csoportosulásra építve fel, annak állandó erőszakra kész ósdi fegyvereit egy nyugati nagyhatalom jóváhagyásának a patinájával vonja be.

Pedig a francia érdek s vele együtt Európa jövő békéje is, sokkal nagyobb vonalú és átfogóbb rendezést kíván az új-Balkánon, semhogy a kis-entente önző és egyoldalú rendszere azt kielégítően szolgálni tudná. Az általános helyzetkép ezen az egész hatalmas területen abban a megállapításban foglalható össze, hogy minden állam rossz viszonyban él úgyszólván valamennyi szomszédjával s ezért az első eldobott gyufaszál lánggalobbantja újból a felhalmozott rengeteg gyújtóanyagot. Ez a kaotikus állapot múlhatatlanul erős csábítást képez a német terjeszkedési vágy számára, mely Német-Ausztriát máris a sajátjának érzi, bőséges kárpótlást nyervén ezáltal az elvesztett Elzász-Lotharingiáért. A pángermán törekvések azonban elzárva a tengertől és a gyarmatvilágtól, nem állanak meg a Lajthánál, hanem a természet törvényei értelmében, a legkisebb ellenállás irányában, a Duna folyása mentén, keresik az érvényesülést. Ez a Berlin-bagdadi út ma nyitva áll, az apró darabokra tördelt Duna-medence komoly ellenállásra képtelen s nemcsak katonai eszközökkel hódítható meg, de ami még veszedelmesebb: a békés, gazdasági penetráció minden esélye is adva van. Hiszen a 80 milliós germán kolosszus e törekvésében, el a Fekete-tengerig, mindenütt erős német nyelvszigetekre is támaszkodhatik, melyeknek nemzeti öntudatát éppen a

világháború befejezése óta, a céltudatos német külpolitika jelentős anyagi eszközök latbavetésével iparkodik felébreszteni és fokozni. „Mittel-Europa”, a teljes német győzelem esetére remélt leghatalmasabb eredmény, érett gyümölcsként hull a megvert Németország ölébe. Csehország, a legrövidlátóbb minden utódállam közül, mely benne él a németység torkában, lesz a legeslegelső falat, ha egyszer Németország elég erős lesz az „Anschluss”-t valóra váltani. És Magyarország, mely ezer éven át minden században egyszer, de néha kétszer is, véres harcokban mindig meg tudta védeni saját függetlenségét s vele az európai egyensúlyt, ma kiszolgáltatottan volna kénytelen bevárni, míg felette is beteljesedik a végzet.

És másképpen állunk talán a pánszláv törekvésekkel? vajjon a 150 milliós orosz óriás feladta-e, feladhatja-e valaha Nagy Péter cár végrendeletét, mely nemzete erőfeszítései elébe célul a fagymentes kikötőhöz való jutást tűzte ki? Csakhogy ma nem Konstantinápolyon visz át az út a meleg tengerekhez, a legrövidebb vonal ma az alig 200 km széles védetlen Magyar Alföld, Budapest és Szeged között, hol senki az orosz gőzhengert fel nem tartóztathatja, ha egyszer errefelé veszi az útját. A pánszláv korridorok szánt Ruténföld, Csehország gondjaira bízva, tárt betörési kaput jelent a nagy – orosz tömegeknek, be a Tisza-Duna völgyébe, amelyen át nemcsak a nagy cár ábrándját válthatják valóra, hanem egy csapással egyesíthetik az északi és déli szlávokat is, fenekestől felborítva az európai egyensúlyt. Egy kemény békeszerződés s a bolsevizmus által előidézett pusztulás ma még várakozásra készíti a germán és orosz törekvéseket, de a helyzet túlságosan csábító s már előrevetíti árnyékát az az idő, midőn valóságos versenyfutás indul majd meg német és orosz között, hogy ki ér vajjon előbb Budapestre, mely szerencsétlen város felé mutat egyaránt a pángermán és pánszláv terjeszkedés irányvonalát. Életbevágó közös érdek fűzi össze a Finn-öböltől a Balkán-félsziget legdélibb csúcsáig a germán és orosz erők nyomásának kitett kisebb nemzeteket, melyek független államiságukat, a történelem változó folyamán, e két nagy birodalom közé ekelten, csak az esetben tarthatják meg, ha egymásközi viszáltaikat kiküszöbölve, állandó közös védelemre rendezkednek be. Érdeke ez az európai egyensúlynak, de érdeke az egész emberiségnek is, mert békés fejlődés lehetőségéhez juttatva, e 12 különböző nemzet és sokféle nemzetiség oly színes, változatos és eredeti kultúrákkal ajándékozhatná meg a világot, hogy nemzeti egyéniségekben ily gazdag tájék a földgömb egyetlen más részén sem volna található. A kis nemzetek sok vérrel és könnyel kirajzolt különállását csak ez az eredmény törvényesítheti.

De őszinte megbékélésre és együttműködésre készíti az új-Balkánra került összes nemzeteket a gazdasági szükség is. A világversenyben a kis egységek elbuknak s ezt a tételt a gazdasági életnek nagyvonalú organi-

zációra való törekvése egyre kíméletlenebbül érvényesíti is. Már az európai nagyhatalmak is alig bírják el az amerikai versenyt s a középeurópai kisállamok fokozatos elszegényedésnek néznek elébe, hacsak gazdasági életüket egységes elvek szerint meg nem szervezik. A nyomás, mely a kisállamokra nehezedik, egyre fokozódni fog s a leggyülölködőbb apró népet is saját nyomorúsága rá fogja kényszeríteni a többiekkel való kooperációra.

Ezért nem korszerű és fejlődésképtelen a kis-entente-politika s az utódállamokkal való viszonyában ezért helyezkedik az egész magyar közvélemény a békeszerződés revíziójának az álláspontjára. A kis-entente katonai elnyomásra felépített politikájával azért szögezzük mi szembe az igazságtalanságok békés orvoslásának követelését, mert tudjuk, hogy Európának, de elsősorban magunknak, mily fontos érdekei forognak kockán és kívánjuk, hogy a szomszédainkkal való békés együttműködés feltételei mielőbb megadassanak. „Magyar” kérdés sohasem létezett, ezt Trianon teremtette meg. A magyar közvélemény egy új konferenciát követel, mely helyreállítja a dolgok természetes rendjét azzal, hogy népszavazást eszközöl az összes vitás területeken s az érdekelt népekre magukra bízva, hogy mely állam keretében óhajtják életüket leélni. Csak ez a rendezés kelthet közmegnyugvást, csak az önrendelkezési jog becsületes alkalmazása képezheti kiinduló pontját egy új, megértésre és kooperációra felépített középeurópai politikának. Ez az új konferencia elkerülhetetlen, mert a legelső komolyabb konfliktus ezen a tájon, úgysis felszínre veti az egész magyar kérdést. Ha a kis-entente teljesen megszállná a védtelen Magyarországot, a magyar igazság a rákövetkező konferenciából még akkor is megerősödve kerülne ki. A Gondviselés malma lassan őröl talán, de annál biztosabban. A mi szándékunk tiszta, lelkiismeretünk nyugodt. Ezért, bármily sötét is a jelen, bizakodva nézünk a jövő elébe!

RENÉ BRUNET : HATÁSKÖRI TÚLLÉPÉS A NEMZETKÖZI DÖNTŐBÍRÁSKODÁSBAN

indazoknak a törekvése, akik a béke fenntartását szilárd nemzetközi igazság és jog alapjára akarják helyezni, oda irányul, hogy kifejlesszék és megerősítsék a döntőbíráskodást. A békét csak akkor biztosíthatjuk, ha az államok közötti viszonyt a jog szabályozza és a jog csak akkor uralkodhat nemzetközi viszonylatban, ha olyan jogszolgáltatás létezik, amely képes eldönteni a nemzetek közt keletkező viszályokat.

Amióta a nemzetközi jog létezik, nyílt kérdés, hogy a választott bírósági ítéletet lehet-e kifogásolni? Az egyik vélemény azt tartja mindenekelőtt szükségesnek, hogy végleges jellege legyen a döntőbíráskodás ítéletének. A döntőbíráskodás lényegbe vágó érdeke, hogy a lehető legrövidebb időn belül megszüntesse a vitás kérdést, amely két állam közt felmerül s amely kockára teheti baráti viszonylataikat. Megengedni, hogy a döntőbíráskodás ítéletét megtámadhassák, annyi, mint új vitás kérdést támasztani, annyi, mint örökkévalóvá tenni a viszályokat, annyi, mint megindulni olyan úton, mely épp az ellenkező célhoz vezet, mint amit a döntőbíráskodás keres. Tehát nem volna szabad megadni a lehetőséget az egyes államok részére, hogy bármi oknál fogva megtámadhassák a döntőbíró végzését.

A másik vélemény szerint az államok visszariadnának a döntőbíráskodás kockázataitól és megtagadnák ebbe az intézménybe való beleegyezésüket, ha nem éreznék védve magukat azáltal, hogy fellebbezhetnek a bíró gyengéi vagy szeszélyei ellen. Fontos tehát, magának a döntőbíráskodás ügyének szempontjából s annak kiterjesztése érdekében, hogy a legteljesebb pontossággal előre megállapítsák azokat az eseteket, amelyekben a

bírói ítélet megtámadható hatásköri túllépés okából s érvényessége vita tárgyává tehető.

E két szélsőséges vélemény között elképzelhetők differenciáltabb álláspontok is s ezeknek is vannak hívei.

A bírói ítélet megtámadhatósága hatásköri túllépés miatt már elismerést nyert, és pedig kiterjedtebb vagy kevésbé kiterjedt feltételek mellett, a fenforgó körülmények, az érdekelt személyek avagy a korszellem különbözősége szerint.

A nemzetközi jog megalapítóinál egyhangúan elfogadott tétel, mely magának a döntőbíráskodás fogalmának lényegéből látszik folyni, az, hogy a bírói ítélet megtámadhatatlan s kötelező erővel bír mindkét félre. Grotius mondta: „Feltétlenül ahhoz kell tartani magunkat, amit a bírák határoztak, akár igazságos az, akár igazságtalan.” Pufendorffnak ugyanaz a véleménye. Ami Vattelt illeti, ő is azt írja, hogy a bírák ítélete feltétlenül irányadó a felekre, mivel „ezek előre kötelezték magukat erre és a szerződésekbe vetett hitet meg kell őrizni”. Mindazonáltal elismeri, hogy olyan ítélet, amely „kézzel foghatóan igazságtalan és észellenes, nem köti a feleket”, de abból a példából, amelyet felhoz, kiderül, hogy az ő felfogása szerint a döntőbíráskodás kötelező ereje alól kivételt csupán csak akkor lehet tenni, ha „az ítélet valósággal képtelenség. Ez pedig rendkívül szűkre szabja a hatásköri túllépés területét.

Később a XIX. század második felében fontos változás keletkezett az elméletben. A szerzők, akik a nemzeti jog befolyása alatt állanak, több figyelmet fordítanak a kérdés jogi oldalára, mint magukra a tényekre. Inkább arra törekednek, hogy szabályszerű és jogászai ítéletet biztosítsanak, mint hogy a döntőbíráskodásnak megadják azt a végleges szilárdságot, amire szüksége van. Fő akarják állítani mindazon különböző eseteknek részletes lajstromát, amelyekben bírói ítéletet hatásköri túllépés miatt semmisségi panasszal lehet megtámadni. Hefftertől Bluntschli-ig, Pasquale Fiore-tól Bulmarincq-ig azoknak a jogorvoslatoknak a sorozata, amelyekkel a bírói ítéletek ellen fel lehet lépni, egyre jobban kiszélesedik. Így Bulmarincq habozás nélkül tíz olyan feltételt részletez, melyek fenforgása esetén a bírói ítéletet hatásköri túllépés miatt semmisségi panasszal lehet megtámadni.

De a jogászok konferenciái, a diplomaták gyűlései, az államok joggyakorlata szembehelyezkednek az elmélet azon törekvéseivel, melyek a hatásköri túllépés eseteit szüntelenül szaporítani igyekeznek, aminek következménye az volna, hogy a döntőbíráskodás értéke majdnem teljesen megsemmisülne. Nemcsak megfékeznek ezeket a törekvéseket, hanem lassan visszatérnek az alapítók elveihez, amikor megszorítják, sőt egyáltalában nem ismerik el a hatásköri túllépés eseteit.

Már első ülésai alatt Gandban, Genfben és Hágában 1873, 1874 és

1875-ben, a Nemzetközi Jogi Akadémia fellép az azidőben érvényben levő irányzat ellen. Előadója, a nagytudású Goldschmidt kijelenti, hogy szükséges „pontosan megállapítani és körülhatárolni amennyire csak lehet, a semmisségi okokat, ha ki akarjuk segíteni azokat az ellenőrizhetetlen lelkiismereti aggályoskodás embrionális állapotából, amelyben leledzenek e pillanatban, és ha fel akarjuk emelni a jogi indok méltóságára, amely alkalmas arra, hogy az ítélet szabályos eljárás alapján legyen megtámadható”. Persze, még ez a lelkiismeretes előadó is, aki e tekintetben még Bluntschli-t is felülmúlja, tizenegy esetét ismeri el a hatásköri túllépésnek, de csak azon feltétellel, hogy a felek egyezséggel vagy utólagos megállapodással jelöljenek ki oly törvényszéket, mely az állítólagos semmisségi okokat megvizsgálja s szuverén módon döntsön.

Mindamellet, tekintettel arra, hogy éppenséggel nehéznek és veszélyesnek látszik arra kötelezni az államokat, hogy ilyen ítélethozatallal számoljanak, az Akadémia megszorítja az előterjesztett lajstromot és úgy dönt, hogy:

a) Ha kétség merül fel az egyezmény magyarázásából kifolyóan az illetékességre vonatkozóan, a bírák maguk eldönthetik a kérdést.

b) Semmis a bírói ítélet, ha semmis az egyezmény, ha hatásköri túllépés forog fenn (azaz formai hiba), ha bebizonyosodott, hogy egy bírót megvesztegettek, ha lényegét érintő tévedés áll fenn.

Az első hágai konferencia elé került egy orosz tervezet, amelyben az Akadémia által elkövethető lényegét érintő tévedés esete kiküszöböl tévén, hatásköri túllépés lehetőségeként nem maradt fenn más, mint érvénytelen megegyezés, alaki hiba és bizonyított megvesztegetés. Az Akadémia mégis elutasította ezt a szöveget, bármennyire leegyszerűsítettnek és ártalmatlannak látszik is, mivel Léon Bourgeois szavai szerint, nem lehet előrelátni a semmisségi okokat, anélkül, hogy az ember ne tudná, hogy ki lesz az a bíró, aki mérlegelni fogja a konkrét eseteket. A konferencia tehát egyszerűen és pusztán arra szorítkozott, hogy megerősítse azt az álláspontot, hogy a döntőbírói ítéletnek teljes érvénye van és szándékosan tartózkodott attól, hogy előre megállapítsa a semmisségi vagy hatásköri túllépés eseteit. Azonkívül a konferencia elfogadta a Nemzetközi Jogi Akadémia álláspontját, amely szerint az ítélkező döntőbíró jogosult arra, hogy saját illetékességét megállapítsa és evégből a megegyezés vagy más szerződés magyarázatát adja.

Ezen pontokra vonatkozóan a második Békekonferencia semmi újítást nem eszközölt. A 73. cikkely értelmében: „A Törvényszék felhatalmazást kap, hogy megállapítsa a saját illetékességét, az egyezmény és más tekintetbe jövő szerződés magyarázatával és hivatkozással a jogi alapelvekre.” A 81. cikkely pedig így rendelkezik: „A döntőbírói ítélet,

kellően kihirdetve és jegyzőkönyvbe véve a két fél képviselője előtt, végérvényesen és fellebbezhetetlenül eldönti a vitás kérdést.

Ebből látható, hogy milyen eredményre jutottak a hágai konferenciák.

A döntőbírói ítélet végleges és megfellebbezhetetlen. Tekintettel arra, hogy nincs törvényszék, amely megállapíthatná, hogy valamelyik fél által felhozott semmisségi okok alaposak-e vagy sem, a konferenciák nem is gondolnak arra, hogy ilyen eseteket előre megállapítsanak: a döntőbírói ítélet végrehajtandó, anélkül, hogy bármiféle orvoslásnak helye volna.

A hágai konferenciának ezt a magyarázatát az elmélet teljes egészében magáévá tette. Megerősítette a hágai állandó döntőbírói ítélet is. Az Orénoque ügyében kimondta a döntőbírói ítélet: „A békének és a nemzetek üdvére oly fontos nemzetközi döntőbíráskodás kifejtésének érdekében az ilyen határozatot (a döntőbírói ítéletet) elvileg el kell fogadnia, be kell tartania és végre kell hajtania mindkét félnek, minden fentartás nélkül.”

Vajjon a hágai megoldásokat módosították-e 1907 óta? Igaz-e, hogy még ma sem lehet semmisségi panasszal megtámadni döntőbírói ítéletet hatásköri túllépés miatt?

A kérdést a Népszövetség tanácsa elé terjesztették 1926-ban a Törökország és Görögország közt felmerült Maritza-ügyből kifolyóan. A görög kormány azt állította, hogy egy bizonyos határvizsgáló bizottság, melyet a lausannei szerződés 5. cikke hívott életre, megsérti a szerződésben Görögországnak adott jogokat és túllépi hatáskörét, ha elfogad egy vonalat, amit Görögország visszautasított. A Népszövetség meghallgatott három jogtudóst. Ezek azt a véleményt terjesztették elő, hogy döntőbírói ítéletet nem lehet megtámadni illetékesség hiánya miatt, sem általában hatásköri túllépés miatt. Döntőbírói ítélet megtámadásához feltétlenül flagrán hatásköri túllépés bizonyítása szükséges.

De mit értünk flagrán hatásköri túllépés alatt? Rettenetesen tág fogalom. Vagy van, vagy nincs hatásköri túllépés.

A nemzeti jogban könnyen meghatározható és körülírható a hatásköri túllépés. Igen könnyen előrelátható mindazon eset, amelyben bírói ítéletet hatásköri túllépés miatt meg lehet támadni, mert létezik idevonatkozó törvény és főleg létezik bíróság, melynek feladata az állítólagos hatásköri túllépés megvizsgálása.

Semmi hasonló nem létezik, legalább e pillanatban, a nemzetközi jogban. És az igazság az marad, amit Hága megállapított: nincs hatásköri túllépés bíróság nélkül, amely ezt megállapítsa.

Mikor a hatásköri túllépésre hivatkoznak, két dolog közül egyik áll fenn:

Vagy nincs bíró, akinek illetékessége van ezt megállapítani, ily esetben nem lehet vitatkozni s az ítéletet végre kell hajtani. Vagy pedig van bíró, aki elé a kérdést elő lehet terjeszteni s ily esetben a vita lehető. Az utóbbi esetben az a kérdés, milyen módon kell összeállítani a döntőbírósgot és működtetni a döntőbíráskodást.

Mostanában egy furcsa elmélet látott napvilágot.

Kétségkívül minden törvényszéknek meg kell állapítania saját illetékességét, de a hatásköri túllépés, amit nemzetközi törvényszék követ el, sokkal súlyosabb, mint amit nemzeti törvényszék követ el. Nemzeti törvényszék, amelyik túllépi illetékességét, egyszerűen más bíró helyett intézkedik. Amikor ellenben nemzetközi törvényszék lépi túl hatáskörét, a bíró hivatását bitorolja. Nemzetközi jogban illetéktelenség egyenlő a hatalom-bitorlással. Ennek az a következménye, hogy a hatásköri túllépéssel hozott ítélet nem semmis, hanem nem létező, azaz hatástalan anélkül, hogy bármilyen nyilvános hatóságnak meg kellene állapítani nemlétezését.

Ez az elmélet elfogadhatatlan következményekre vezet.

Ha nincsen bíró, aki elé terjeszteni lehetne a kérdést, hogy fennáll-e az ítélet nemlétezősége hatáskör áthágása vagy illetékesség túllépése miatt, akkor tulajdonképpen maga a fél, aki a nemlétezőséget állítja, ítélnék.

Minden államnak, amelynek követelését visszautasította egy döntőbíró, módjában fog így állani, hogy azt állítsa, ez a döntőbíró túllépte illetékességét, áthágta hatáskörét, s hogy ennek következtében az ítélet nemlétező. Ilyen módon fel lesz mentve – felmentve saját maga által – az alól, hogy végrehajtsa a döntőbírósgai ítéletet.

Ez a tétel a nemzetközi jog egész fejlődésének ellentmond; semmiféle precedensben nincs nyoma.

Az általános szabály, melyet a XIX. század kezdete óta csaknem egyhangúan magáévá tett az elmélet és a nemzetközi joggyakorlat, az, hogy ha kétség támad két állam közt, mely résztvett egy döntőbírósgban, az ítélet bírói jogérvényét illetően, azt csakis új döntőbírósg oldhatja meg.

Ez a szabály magának a döntőbírósgnak a természetével magyarázható és igazolható.

Pörösködő államok közt közös akarattal létesült és mondatott ki a döntőbírósg, ez teszi ítéletét végérvényessé; de amit akarat teremtett, akarat meg is szüntetheti.

Ha az egyezményben a felek nem létesítettek megállapodást atekintetben, hogy a hozandó ítélet hatásköri túllépés miatt felülvizsgálat alá legyen vonható, akkor az ítélet végérvényes. De ha már meghozatott a végérvényes ítélet, a feleknek még mindig módjukban áll, hogy megegyez-

zenek bizonyos felülvizsgálatban, nevezetesen abban, hogy az állítólagos hatásköri túllépés kérdését új döntőbírótság elé terjesszék.

Amidőn 1831-ben az Egyesült Államok és Kanada közt felmerült a híres északkeleti határ-ügy, a döntőbíró, a németalföldi I. Vilmos király, eltért az egyezménytől, noha attól kapta hatalmát és ahelyett, hogy döntött volna a felek által vitatott két határ között, egy harmadikat javasolt. Ahelyett, hogy két hegy között választott volna, egy vízfolyást állapított meg határ gyanánt. Döntőbíróból, önhatalmúlag, békítő lett.

Az Egyesült Államok nem voltak ugyan hajlandók elfogadni az ítéletet, mely szerintük hatásköri túllépést követett el, ugyanakkor azonban új döntőbírótságot javasoltak Angliának. „Nem merült volna fel a kérdés, írják, az ítélet érvényességét illetőleg, ha a döntőbíró határozta volna meg és jelölte volna ki a határt, amint azt az 1873-iki egyezmény előírta. De nem tette így s ugyanakkor feladni látszott a döntőbíró jellegét, hogy a közvetítőét öltse magára, amikor azt tanácsolta a feleknek, hogy mint legmegfelelőbbet fogadják el azt a határt, amelyet ő jelölt ki.” Ennélfogva az Egyesült Államok kormánya azt kérte, hogy neveztesék ki egy bizottság, amely a vitás kérdést az 1873-iki egyezmény értelmében döntse el.

Látható ebből, hogy még a nyilvánvalóan hatásköri túllépéssel létesült döntőbírótsági ítéletbe való belenyugvást sem lehet minden további nélkül egyszerűen megtagadni. Csak akkor lehetséges ezt megtenni, ha az a fél, aki a hatásköri túllépésre hivatkozik, ugyanakkor új döntőbírótságot javasol.

A hágai konferenciák előtt felmerült a kérdés, hogy a hatásköri túllépés minő következménnyel jár. Három feltevés kínálkozhat s három megoldás létezik: *a)* megengedni a vesztes államnak, hogy kivonja magát a döntőbírótsági ítélet alól, arra való hivatkozással, hogy a bíróság hatásköri túllépést követett el, *b)* megengedni a vesztes államnak, hogy ugyanakkor, amikor a döntőbírótsági ítélet érvényességét megtámadja, javasolhassa új döntőbírótság létesítését az állítólagos semmisségi ügyben, amikor is a nyertes államnak el kell fogadnia ezt a javaslatot; *c)* megengedni a nyertes államnak, hogy a döntőbírótság ítéletének végérvényes jellegéhez tartsa magát s vita nélkül utasítsa vissza az új döntőbírótságot célzó javaslatot.

Ezt az utóbbi megoldást fogadták el a hágai konferenciák. Eszerint a döntőbírótság ítélete végérvényes még az esetben is, ha vele szemben hatásköri túllépésre hivatkoznak. Ez utóbbi esetben kétségkívül új döntőbírótsághoz folyamodhatnak, hogy ez döntse el a vitatott semmisségi esetet, de csak azon feltétel mellett, ha a nyertes fél ehhez beleegyezését adja.

A vesztes fél ajánlatát, hogy a hatásköri túllépést új döntőbíróóság elé vigyék, a nyertes fél, tetszése szerint, elfogadhatja vagy elutasíthatja.

Az Orénoque-perben a Hágai Állandó Nemzetközi Döntőbíróóság magáévá tette a hágai konferenciák e felfogását: „Minthogy a pör lényeges pontjában az ítéletet semmisségi panasszal támadták meg, a felek között 1909 február 13-iki dátummal új egyezmény jött létre, amely szerint, figyelmen kívül hagyva az első ítélet végérvényes jellegét, ezt a törvényszéket kérték fel, hogy döntse el, vajjon Barge fődöntőbíró ítélete, az összes körülmények figyelembe vétele alapján és a nemzetközi jog elvei szerint, semmisnek tekintendő-e avagy végérvényesnek, amely utóbbi kizár minden újabb vizsgálatot.” Ebből az következik, hogy ha új egyezmény nem jött volna közbe, azaz, ha a nyertes fél nem egyezett volna bele az új egyezménybe, Barge fődöntőbíró ítélete megtartaná végérvényes jellegét s a hatásköri túllépés ellenére is végrehajtható maradna.

Ez a megoldás nyilvánvalóan nagyon merev. Nem vitatható, hogy magára a döntőbíráskodásra nézve is veszélyes lehet azt követelni a vesztes féltől, hogy vesse alá magát az ítéletnek még akkor is, ha az nyilvánvalóan igazságtalan, hogyha a nyertes állam makacsán elutasít minden újabb döntőbíróóságot.

De talán a Népszövetség egyességokmányában és szervezeteiben módot lehet találni ennek a ridegségnek az enyhítésére.

A Népszövetség Tanácsának nemcsak az az általános kötelessége, hogy az államok között előmozdítsa az egyetértést: a szerződés 13. cikkének negyedik pontja szerint abban az esetben, ha a döntőbíróági ítéletet nem hajtják végre, a tanács az ítélet érvényesítésére megfelelő intézkedéseket indítványoz.

Ha tehát egy fél hivatkozva egy ellene hozott döntőbíróági ítélet hatásköri túllépésére, megtagadja a végrehajtást, a Tanács igenis vizsgálat tárgyává teheti a végrehajtást biztosító alkalmas intézkedéseket.

Magától értetődik, hogy a Tanácsnak, amidőn a Szerződés 13. cikkének negyedik pontja értelmében cselekszik, nincs joga magát az ítéletet vizsgálat tárgyává tenni, hogy kimutassa, vajjon az ellene felhozott hatásköri túllépés helytálló-e s a végrehajtási intézkedéseket nem vetheti alá e vizsgálat eredményének.

Politikai testület lévén, a Tanács nem szólhat bele bírói kérdésekbe. A döntőbíróági ítélet végérvényes jellege előtt a Tanácsnak meg kell hajolnia, épúgy, mint a vitában álló államoknak s minthogy a paktum értelmében az ő kötelessége az ítélet végrehajtását biztosítani, nincs hatalmában az ítélet jogérvényét felülbírálni.

Mivelhogy közvetítő gyanánt cselekszik, legfeljebb azt teheti, hogy a baráti egyetértés útjára irányítja a feleket s megkönnyíti közöttük, ha

jónak tartja, oly új egyezmény kötését, melynek értelmében az állítólagos hatásköri túllépés ügyét új döntőbíróóság elé viszik.

Látható mindebből, mennyire eltávoztak a nemzetközi jog legbiztosabb elveitől a magyar optáns-per dolgában.

A román kormány hatásköri túllépés vádjával támadta meg a román-magyar vegyes döntőbíróóság ítéletét: kötelessége lett volna tehát egyúttal új döntőbíróóságot ajánlani a magyar kormánynak az állítólagos hatásköri túllépés ügyében. Azonban a román kormány nemcsak, hogy semmiféle ajánlatot nem tett ezirányban, hanem a magyar kormány volt az, amely mint nyertes fél, megfordítva a szerepeket s ezzel is tanújelét adva békülékeny szellemének, úgy nyilatkozott, hogy kész új döntőbíróóságot elfogadni. A román kormánynak kellett volna kérni a döntőbíróóságot, a magyar kormány elutasíthatta volna: ez volt a jogi helyzet. Ezzel szemben a magyar kormány előre elfogadta a döntőbíróóságot, amit nem is kértek tőle, s a román kormány volt az, amelyik elutasította ezt.

Másrésről a Népszövetség Tanácsának, melynek az a hivatása, hogy a döntőbíróósági ítéletek végrehajtását biztosítsa, kellett volna érvényt szerezni annak az ítéletnek, amellyel a döntőbíróóság megállapította saját illetékességét, azaz a Tanácsnak abba a helyzetbe kellett volna juttatnia az illetékes döntőbíróóságot, hogy érdemleges ítéletet hozhasson vagyis a hiányzó döntőbíró helyébe új bírót kellett volna jelölnie.

Összegezve, a megelőző megfontolásokból a következő elvek látszanak kibontakozni:

1°. Feltétlen tiszteletben tartása a döntőbíróóság ítéletének, mely elvileg végérvényes és megfélebbezhetetlen.

2°. Csak akkor lehet az ítélet ellen hatásköri túllépés vádját emelni, ha a hatásköri túllépés flagránssá, azaz, ha az ítélet nyilvánvalóan igaztalan és észellenes.

3°. Még ha fennáll is a flagránssá hatásköri túllépés, az ítélet nem tekinthető nem létezőnek, legfeljebb semmisségi ok forog fenn, melyet bíróilag el kell ismertetni.

4°. A hatásköri túllépés vádja csak végérvényes ítélet ellen emelhető (tehát minden közbevetett ítéletnek s nevezetesen minden illetékességi határozatnak kizárásával), és egyúttal mindenkor új döntőbíróóságot kell ajánlani a hatásköri túllépés elbírálására, amely ajánlatot a másik államnak szabadságában áll elfogadni vagy visszautasítani.

5°. A Népszövetség Tanácsa, melynek feladata, hogy biztosítsa a döntőbíróósági ítéletek végrehajtását, anélkül, hogy bármely esetben is vizsgálat tárgyává tehetné az ítélet érvényességét, közbenjárhat oly értelemben, hogy a feleket a békés egyetértés útjára terelje az esetben, ha az egyik fél azt állítja, hogy a döntőbíró hatásköri túllépést követett el.

A. DE LAPRADELLE: MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI JOG

Magyarországnak Auszriától történt elválása óta alkalma van arra, hogy befolyjon a nemzetközi jog alakulására. Legyőzött állapotban, területében meg- rövidítve a hatalmaknak akaratából, amelyek külön- ben nem egyszer igyekeztek ellenállani a közvetlen szomszédok felcsigázott amputálási törekvéseinek: megérezte Magyarország, hogy a fenforgó körülmé- nyek között egyetlen született védője van s ez az a tényező, amely a gyöngéknak szövetségese az erők el- állásai ellen és szövetségese a legyőzöt- teknek a győző túltengő követeléseivel szemben: a jog. Magyarország erőt merített Talleyrandnak a bécsi kongresszuson elhangzott mondásá- ból. Talleyrand a közjogra hivatkozott. „Mi köze mindehhez a közjog- nak?” – kérdezte Poroszország delegátusa, Humboldt. – „Ha nem lenne köze hozzá, ön most nem lenne itt” – volt rá a válasz.

Ugyanígy, a nagy háború után Magyarország a népek jogára esz- mélt. Nem egy előítéletet kellett legyőznie. Hű maradt a monarchikus eszméhez, úgyannyira, hogy a béke után is, ha mindjárt király nélkül is, királyság maradt, a kormányzói intézménnyel hidalva át az ürt. Ezáltal kívül maradt azon a zónán, amelyen belül az alkotmányos berendezkedés hasonlósága címén a békeszerződés megkötése avagy végrehajtása körül bizonyos enyhítésekre tarthatott volna számot. Mindazonáltal meg- maradt Magyarország számára annak a lehetősége, hogy a nagy szövet- ségekkel szemben ugyanazokra az elvekre hivatkozzék, amelyeket ezek magok állítottak fel.

A békekonferenciára küldött delegáció elnöke, Apponyi gróf és Talleyrand között nem lehet összehasonlításokat tenni: egymástól nagyon

különböző emberekről van szó. Bármily egyformán nagy szolgálatokat tettek is saját hazájoknak, nem lehet őket azonos szempontok szerint mérlegelni: az egyik csupa sima ügyesség, a másik a teljes egyenesség. De eljárásuk célkitűzésében nincs különbség: mindkettő a jog alapjára helyezkedik, az egyik könnyedebben, a másik nagyobb alaposággal.

Talleyrand 1815-ben ugyanazokra az elvekre hivatkozott, amelyeket a szövetkezett hatalmak, Franciaország legyőzői, magukénak vallottak: a legitimista közjogra, amely XVIII. Lajost trónjához segítette, mint hogyha a monarchikus államszervezet soha félbe nem maradt volna Franciaországban. Hivatkozott ezen felül az egyensúly elvére, amelyet ütőkártya gyanánt használt fel a koalíció ellen. Az a közjog pedig, melyet Magyarország a szövetkezett hatalmaknak ellene szegez, ugyanaz a modern jog, amelynek nevében ezek győzelemre jutottak: a nemzetiségek joga. Azonkívül hivatkozik Magyarország még egy másik, bizonyos tekintetekben még kiterjedtebb és még mélyebben gyökerező jogelvre, amely a háborúra következő nagy krízisben a nemzetközi jogrendet leglényesebb elveiben érinti: az egyesek szerzett jogának tiszteletben tartására.

Ebben a kettős vonatkozásban, Magyarország úgy a békekonferencia idejében, a béketárgyalások során, mint később, midőn a békeszerződések alkalmazására került a sor, saját érdekeinek védelme révén egészen elsőrangú szerepet kezd játszani. Mert amint mindazok, akik a maguk érdekében a jog oltalmához folyamodnak, Magyarország is, az általa alkalmazott eszközök jellegénél fogva, nemcsak saját ügyét, hanem bizonyára az összes nemzeteknek, valamint a nemzetközi jogrendnek ügyét is hathatósan szolgálja.

*

Gróf Apponyi lényegben mindig a jog alapján áll. A legfőbb tanácsban 1920. évi január 16-án kijelenti, hogy: „Olyan közös területet keresünk, amelyen lehetővé válik egymást megértenünk. Uraim, ez a terület nem lehet más, mint a nemzetközi igazságnak és a népek szabadságának a szövetséges hatalmak által oly hangosan hirdetett elve, nem lehet más, mint a békének, Európa megszilárdulásának és újraépítésének nagy érdeke. Ezen elvek és ezen érdekek szempontjából kell vizsgálnunk az elénk terjesztett békefeltételeket. Ezek szerint Magyarországtól területének kétharmada és népességének majdnem kétharmada elvételnek, azonkívül a maradék Magyarország gazdasági boldogulásának majd minden feltételétől megfosztatnék... Igazságos ítélet lenne ez Magyarországgal szemben?... Anélkül, hogy a kérdés érdemi taglalásába mélyebben belebocsátkoznám, első percre világos, hogy ilyen verdiktet nem lehet hozni a nemzettel szemben, amely a háború kitörése idejében nem bírt teljes függetlenséggel, amely csak bizonyos befolyást

érvényesíthetett az osztrák-magyar monarchia szervezetében és amely ezt a befolyást, amint azt az újabban nyilvánosságra jutott okmányok bizonyítják, arra használta fel, hogy ellenezte azokat a rendszabályokat, amelyek háborúra vezethetnek”. Teljesen igaz. Hiszen ugyanaz a Tisza gróf, aki nem akarta a háborút, nem a legnagyobb hevességgel ellenezte-e a tengeralattjárók igénybevételét a kereskedelmi hajók ártatlan utasival szemben? Majd, amidőn a területeknek a népek között való új elosztásáról szólott Apponyi gróf, és a nemzetiségi elvről a nemzetek szabadsága elvének magaslatára emelkedett föl, a következő nyilatkozatot tette: „Annak az elvnek nevében, amelyet Wilson elnök olyan helyesen formulázott, amely szerint tudniillik semmiféle népességet, semmiféle embercsoportot nem szabad mint valami akarat nélküli baromcsordát, megkérdezés nélkül egyik államból a másikba áttolni, ennek a nagy elvnek nevében, amely különben a józan észnek és a közérkölcnek egyenes folyománya, kérjük, követeljük a *népszavazást* hazánk területének azon részeire, amelyeket el akarnak szakítani és kijelentem, hogy előre alávetjük magunkat a népszavazás eredményének, akármilyen legyen az. Természetesen azt kérjük, hogy a népszavazás olyan feltételek mellett menjen végbe, amelyek annak teljes szabadságát biztosítják ... Ha nem találják elég meggyőzőknek és alaposaknak érveinket, amelyeket régi területeink érdekében a történelmi Magyarország javára felsorakoztatunk: kérdezzék meg az érdekelt nemzeteket, forduljanak azokhoz, akiknek ügyéről szó van. Mi előre alávetjük magunkat az általuk hozandó verdiktnek, úgy amint ők azt meghozzák”.

És következőképp fejezte be: „Készségesen szokták azt a szándékot tulajdonítani nekünk, mintha erőszakkal akarnók megdönteni azt, ami azon elrendezésben, amelyre jutni fognak, nekünk nem felel meg. Távol van tőlünk, uraim, hogy ily balgatag terveket táplálnánk. Mindent az igazságnak és azoknak az elveknek erkölcsi erejétől várunk, amelyekre támaszkodunk, azt pedig, amit ma nem érhetnénk el, attól a békés tevékenységtől várjuk, melyet a nemzetek szövetsége fog kifejteni, amelynek egyik célja éppen az, hogy orvoslást találjon az olyan nemzetközi elrendezésekre, amelyek a béke fentartását teszik kérdésessé”.*

Akárminő legyen is a politikának ítélete az ilyen szavak felől, a jogtudó nem zárkozhatik el emelkedett voltuknak elismerése elől. Tagadhatatlanul, szebb a jog tisztelete, ha a *győzőtől ered*, mint hogyha a legyőzött hangoztatja azt; ha az erő mellé szegődik társul, mint hogyha a gyöngeség utolsó mentsvára. De azért semmit sem veszít erejéből az az igazság, hogy az egész békekonferencia folyamán egy nemzet sem be-

* A követelt népszavazás csak Sopronban nyert alkalmazást Magyarország és Ausztria között, egyébként a békekonferencia elnökének, Millerand úrnak levele határozatnak és a kisebbségi szerződések alkalmazásának ígéretére szorítkozott.

szélt a szövetségesek előtt emelkedettebb hangon a háború felől, mint Magyarország, és egyik sem hivatkozott nála nemesebb módon a jogra avégből, hogy enyhítse legyőzetésének következményeit, áthatva lévén attól az érzéstől, hogy igazságtalan dolog a történekeért a felelősséget sokkal nagyobb mértékben háritani Magyarországra, mint bárki másra. Nem magyar ember volt-e az – gróf Tisza -, aki a kritikus percben a háborút ellenző tanácsával a háború meggátlására törekedett? És nem magyar ember volt-e az – ugyancsak gróf Tisza -, aki tiltakozott a tengeraltjárók háborúja ellen? És nem a magyar kormány volt-e az, amely mindig kifejezetten mérséklőleg lépett fel, amidőn a szövetségesek javai, jogai és érdekei ellen való gazdasági háború alkalmazásáról volt szó?

A békekötéskor a szövetségesek fontos megkülönböztetést tettek Németország és Ausztria között. Németországnak a gazdasági háborúért való felelősségéből folyólag a szövetségesek a háború utánra is kiterjesztették a viszonos elbánást, úgy hogy azoknak, akik a békekötés idejében német állampolgárok voltak, magánjavaik, jogaik és érdekeik elkobzása tovább folyhatott az átengedett területeken, a Reich kötelessége lévén, hogy őket kárpótolja. Amikor arról esett szó, hogy Ausztriára ugyanilyen feltételek állapíttassanak meg, Ausztria, amely mindössze a fővárosra és annak környékére zsugorodott össze, feljajdult ez ellen. Megbízottai így írtak: „A szt. germaini szerződés tervezetének 19. cikke szerint, azok az államok, amelyek osztozkodnak az osztrák-magyar monarchia birtokállományán s amelyek most szövetséges és társult hatalmaknak tekintetnek, jogosultak lesznek elvenni és felszámolni azokat a javakat, melyek a nekik jutó területeken 1918 november 1-sején osztrák honosok tulajdonában voltak. A német-osztrákoknak gyárai, ingatlanai, hitelei, röviden mindazon értékeik, melyekből vagyonuk összetevődik, a monarchia különböző részeiben szétszórtan található. A békefeltételek szerint Német-Ausztria 10 milliós lakosságot tartana meg: hogyha ettől a 10 millió német-osztráktól elvennék az újonnan alakult államok területén levő javaikat, ez az ő magánvagyonuknak szinte teljes elvesztésével volna egyjelentőségű. A kérdés részleteibe való hatolás nélkül is világos, hogy az ilyen eljárás szükségszerűleg az állam fővárosának, minden finaciális intézményének és legtöbb magánvállalatának teljes romlását vonná maga után... A békeszerződés tervezete szerint Német-Ausztriának kártalanítani kellene birtokuktól megfosztott honosait. Ez a javaslat keserű gúny gyanánt hatna ránk, ha nem tudnók, hogy a szövetséges és társult hatalmak eddig sürgősebb kérdések által lévén elfoglalva, még nem foglalkozhattak olyan körülmények megvizsgálásával, amelyek reánk életet vagy halált jelentenek”. Ezek alapján az osztrák békedelegáció

olyan záradék beillesztését kérte, amely kizárja azt, hogy az osztrák állampolgároknak a régi Ausztria-Magyarország területén levő javai elkobozhatók legyenek.

A szövetséges hatalmak ily feljajdulással szemben nem tudtak érzéketlenek maradni s nemeslelkűleg a következő választ adták: „Melegen óhajtanak mindent megtenni, ami hatalmukban áll, hogy segíthessenek Ausztria népén ... Az osztrák állampolgároknak a szövetséges hatalmaknak átengedett területeken levő javai vissza fognak adatni tulajdonosaiknak. Ezek a javak felmentetnek a fegyverszünet óta alkalmazott mindenemű felszámolási vagy átruházási rendszabály alól, a jövőre nézve pedig garantáltatik, hogy mentesek lesznek minden lefoglalás vagy felszámolás alól”. Röviden, a területátengedés együtt jár a szuverenitásnak államról államra kártérítés nélkül való átruházásával, nem vonja azonban maga után a magántulajdonnak átruházását az egyénekről az államra. A békeszerződés következtében a szuverenitás áthárul; a magántulajdon ellenben megmarad.

Világos, hogy az ilyen módon való szabályozásnak Ausztriáról Magyarországra is át kellett terjednie.

Azonban a békekonferencián a magyar békedelegáció éberségében tovább ment s azt kívánta, hogy a fenforgó viszonyok között ennek az ígéretnek szankció is adassék. Ennek a folyománya az, hogy a vegyes döntőbíróóságok, amelyek – a szövetségesek szempontjából – a háborúval kapcsolatosan bármily jogcímen vagy bármily formában jelentkező felszámolás alól való mentességet szankcionáljak, a magyar békeküldöttség kifejezett kívánságára hatáskört kaptak arra is, hogy ellenőrizzék és biztosítsák azt, hogy a területet átengedő állam polgárainak szerzett joga a békeszerződésnek megfelelően tiszteletben legyen tartva az elszakított területeken. Minthogy pedig abban az időben a magyar békeküldöttséget nyugtalanította a román és cseh-szlovák törvényhozás folyamatban levő agrárreformja, nevezetesen attól tartottak, hogy a magyar állampolgárok elégtelen vagy egyáltalában semmi kárpótlásban sem fognak részesülni, a békeküldöttség kifejezetten a következő kérdést vetette fel:

„Egy 1919. évi szeptember 10-én szentesített román rendelet törvény szerint (2. cikk 1. és 2. §-a) a Magyarországtól Romániához csatolt területen fekvő azok az ingatlanok, amelyek idegen állampolgároknak vagy olyan egyéneknek tulajdonában vannak, akiknek lakóhelye és működési helye Románián kívül van, ki fognak sajátíttatni.

„Az 1919. évi június 16-iki cseh-szlovák törvény 9. §-a, amely a nagy földbirtok lefoglalására vonatkozik, azt a határozmányt tartalmazza, hogy törvény fog hozatni, amely szerint az ellenséges államok alattvalóinak tulajdonában levő ingatlanok *minden kártalanítás nélkül* el fognak koboztatni.

„Ennek a két törvénynek éle alapjában a magyar állampolgárok ellen irányul, mint akiknek nagy birtokaik vannak az elcsatolandó területeken, így tehát a fentebb említett törvények azon önkényes rendszabályok sorába tartoznak, amelyek segítségével azok az államok, amelyek Magyarországtól területet kapnak, a magyarokat deposszedálni akarják.

„Tekintettel arra a bánásmódra, amelyben a benyomuló szomszédos államok a megszállás alatt a magyarokat részesítették, kételkedünk azon, hogy vajjon a 250. cikk elég védelmet nyújt-e főleg a román törvény ellenében, amely általánosságban mondja ugyan ki az idegen alattvalók birtokának kisajátítását, valóságban azonban a magyar állampolgárok ellen irányul és az a rendeltetése, hogy a magyarok rovására alkalmaztassák.

„Kérünk tehát megnyugtató nyilatkozatot a tekintetben, hogy a volt osztrák-magyar monarchiában bárhol magyar állampolgárok tulajdonában levő birtokok elkobozhatók, felszámolhatók, avagy kisajátíthatók ne legyenek oly törvényes intézkedés avagy más speciális rendszabály alapján, amely nem nyer azonos föltételekkel alkalmazást azon állam polgáira, amelytől a kérdéses törvény vagy rendszabály ered.”

Ezekre a megjegyzésekre a szövetséges és társult hatalmak következőleg válaszoltak:

„Azok a különböző észrevételek, amelyeket a magyar békeküldöttség a Románia és Cseh-Szlovákország által az ingatlan tulajdon tekintetében követett elbánásra vonatkozólag tett, a békeszerződés magyarázataira vonatkozó kérdés jellegével bírnak, amely tekintetben a jelen alkalommal nem lehet dönteni.

„Egyébként a szövetkezett hatalmaknak nincs kifogásuk az ellen, hogy a magyar békeküldöttség javaslatának megfelelőleg, a vegyes döntő bírósághoz lehessen folyamodni azokban a vitás kérdésekben, amelyek a volt magyar királyság alattvalóinak átcsatolt területen levő javaik, jogaik és érdekeik élvezetébe való visszahelyezésére vonatkoznak, úgy, amint erről a békeszerződés 250. cikke intézkedik.

„Ennélfogva hajlandók a hatalmak ezt a cikkelyt a következő szavakkal kiegészíteni:

„Azon felszólalásokat, amelyek magyar állampolgárok részéről a jelen cikk alapján történnek, a 239. cikkben szabályozott vegyes döntőbíróság fogja elbírálni.”

Ekképpen, a békeszerződésben foglalt garanciák megvédése érdekében kifejtett lelkiismeretes eljárásával sikerült Magyarországnak biztosítania a nemzetközi bíraskodás közreműködését.

Ez az elővigyázat nem volt fölösleges. Ugyanis a régi monarchia területén részben román, részben cseh-szlovák részről agrárreform örve

alatt létesített rendszabályok tényleg igazolták a magyar aggodalmakat. A kártalanítás, amelyet az érdekelteknek felajánlottak, elégtelen volt, hogy többet ne mondjak. A 250. cikkben adott ígéretet a gyakorlatban nem tartották meg. Románia és Cseh-Szlovákország azt állították, hogy nem a felszámolás különleges jogalapján, hanem az agrárreform általános jogalapján alkalmazzák a kisajátítást a magyar állampolgárok ellen azoknak az átcsatolt területen fekvő javaira. A magyar állampolgárok azonban, a 250. cikk utolsó bekezdésében foglalt előrelátó intézkedésre hivatkozással, a vegyes döntőbíróóságokhoz fordultak. Illetékesek-e a vegyes döntőbíróóságok? ez volt a probléma. Románia és Cseh-Szlovákország a vegyes döntőbíróóságok illetéktelenségét vitatták. A magyar-román vegyes döntőbíróóság Zederkrantz elnöklete alatt 1927. évi január 10-én, a magyar-csehszlovák döntőbíróóság pedig Schreiber Henrik elnöklete alatt 1929. évi január 31-én hozott ítéletekkel kimondották, hogy miután a szerződés a szövetségesek formális ígéretét tartalmazza, amely a szerződés hiteles magyarázatának tekintendő, annak a kérdésnek megítélése, hogy vajjon agrárreform címén alkalmazott rendszabály lefoglalási rendszabálynak tekintendő-e, kétségtelenül a döntőbíróóság hatáskörébe tartozik.

A magyar-román döntőbíróóság ítélete után súlyos eset történt. Románia visszahívta a döntőbíróóság román tagját, azt állítván, hogy a bíróság áthágta hatáskörét. Hogyan lehet hatáskör áthágásáról beszélni, amidőn a békekonferencia elnöke kifejezetten kijelentette, hogy az a kérdés, hogy vajjon az agrárreform alkalmazása ellen lehet-e hivatkozni az egyéni jog tiszteletben tartására, ami a békeszerződésekben formálisan meg van Ígérve, csupán magyarázat kérdése, ami pedig a vegyes döntőbíróóságokra van bízva? Mindazonáltal Románia, elkövetve a legsúlyosabb cselekedetet, amelyet egy állam megengedhet magának olyan bírósággal szemben, melyet ő maga hívott életre, amely előtt ő maga perbe állott, - visszahívta bíróját, amivel annak adott kifejezést, hogy a bíróság nem hozhat függetlenül ítéletet. Majd azáltal, hogy egy képzelt hatásköri túllépés vádjával a nemzetek szövetségéhez fordult, arra törekedett, hogy olyan kérdést vigyen a nemzetek szövetségének tanácsa elé, amely természeténél fogva jogi kérdés, t. i. azt a kérdést, hogy mi legyen a sorsa egy bírói döntésnek. Noha hatásköri túllépés tekintetében az illetéktelenség csupán az érdemben való döntéssel veheti kezdetét; noha a bírói ítélet végrehajtásával járó, többé vagy kevésbé reális pénzügyi nehézségek is csak az érdemben való megvizsgálás során válhatnak nyilvánvalókká; noha végül, hogyha a bíró az illetékeség kérdésében való döntést az érdemi döntéshez kapcsolta volna, ami teljesen jogában állott, akkor a feleknek ki kellett volna meríteniök a vita egész anyagát: Románia mégis arra dolgozott, hogy folyamatban levő bírósi ügyet vigyen a tanács elé

azzal a szándékkal, hogy a tanács a bíróság előtt folyó ügy további tárgyalását megakadályozza, pedig világos, hogy a tanácsnak legfeljebb az állhatott volna feladatában, hogy a bírói ítélet végrehajtásának kérdésében határozzon. Hogyan lehetne megengedni, hogy a nemzetek szövetsége a maga végrehajtó hatalmával beleavatkozzék a bírói funkció miként gyakorlásába? Hogyan lehetne megengedni a politika beavatkozását egy tisztán igazságügyi problémába? Románia, amely a bírót, amidőn ez egyszerűen megindokolta a maga illetékességét, hatáskör túllépésével vádolta meg, attól is vonakodott, hogy ezt a kérdést más bíró elbírálása alá bocsássa. Kijelentette, hogy nem fogadhat el semmi más döntőbíróságot sem, még a hágai állandó bíróságot sem, és pedig sem az illetékesség, sem az érdemi elbírálás kérdésében. Azzal, hogy a tanácsot kereste meg avégből, hogy ez őt ellenállásában támogassa, tulajdonképpen a nemzetek szövetségének a paktum bevezetésében körülírt célja ellen fordult, miértis nyilvánvaló, hogy az ilyen megoldás elfogadhatatlan.

Magyarország pedig, amidőn szembehelyezkedett ezzel az irányzattal és pártját fogta polgárainak, akiknek javára a bírósági ítélet megállapította azt a jogot, hogy perbe szállhatnak a vegyes döntőbíróság előtt, - egyúttal magának a döntőbíráskodás ügyének védőjévé lett. Tehát noha csak utólag jutott be a nemzetek szövetségébe, nyilvánvaló tanúságot tett arról, hogy híven ragaszkodik a paktum szelleméhez.

A békeszerződés és a paktum által nyújtott jogotalmi eszközökkel élve, azt kérte Magyarország a tanácstól, hogy egészítse ki a vegyes döntőbíróságot egy semleges bíróval, ami által hatástalanná vált volna a román bíró visszavonulása.

A tanács bátortalanságában, és Románia ellenkezése következtében nem merve igénybevenni az állandó nemzetközi bíróság véleményadását – ami pedig a legtermészetesebb lett volna -, ülészakról ülészakra igyekezett olyan formulát találni, amely mind a két félnek megfeleljen. Hol Magyarország fogadta el a tanács javaslatát, hol Románia, de egyik javaslat sem tudta megnyerni mind a két fél hozzájárulását.

Végre a tanács ismételt kívánságára, Magyarország beleegyezett abba, hogy megbeszéléseket fog folytatni Romániával avégből, hogy megállapítható legyen *egy* oly összeg, melyet Romániának kellene fizetnie azon elégtelen kártalanítások kiegészítése gyanánt, amelyek okából az illető magyar állampolgárok a vegyes döntőbírósághoz fordultak.

*

Mialatt azok a megbeszélések, melyek során Magyarország békülékeny szellemének adta újabb bizonyosságát, San Remóban folytak, ugyanaz a jogvita, amely Párizsban lepergett Románia és a magyar állampolgárok között, lejátszódott Hágában is, szélesesen kiterjeszkedő szóharcbán, ma-

gyar állampolgárok és Cseh-Szlovákia között. Hasztalanul igyekezett Cseh-Szlovákország kötegebe szedni a leginkább alátámasztott, a legjobban kidolgozott érveket. A nyilvánosság fényében, a perbeszédék mérkőzése során még jobban fölényre jutott a magyar jogi álláspont, mint ahogy az az írásbeli eljárás diszkrét félhomályában érvényesülhetett. Ezt a sikert nagyban előmozdította Gajzágó László mély tudományossága. A magyar álláspontot ismét elfogadták a bírák.

A jövőre vonatkozólag, jogi szempontból, a kérdés már el van döntve.

A vitatkozás során, Cseh-Szlovákország érdekében nem egy olyan elvet vittek harcba, amelyre alig lehetett számítani, nevezetesen azt az elvet, hogy az államnak, még ha tagja is a nemzetek szövetségének, szabadságában áll elfogadni vagy visszautasítani valamely olyan kérdésnek arbitrage útján való eldöntését, amely természeténél fogva mégis csak jogi kérdés. Amidőn Magyarország saját jól felfogott érdekétől indítva, ez ellen az álláspont ellen küzd, olyan ügyet szolgál, amely a nemzetek összességét érdekli: a nemzetközi döntőbíráskodás ügyét.

Az 1899. és 1907. évi békekonferenciákon, amidőn a magyar nemzet, Ausztriához kötve, nem volt szabad, Magyarországnak állásfoglalása, amely nem egyszer hozzá volt kötve Németország állásfoglalásához, nem volt kedvező a döntőbíráskodásra. Ma másképp van. Noha a paktum értelmében a nemzetközi döntőbíráskodás még jogi kérdésekben is csak oly esetekben kötelező, melyekre nézve azt a két fél elfogadta, Magyarország azon államok közé tartozik, amelyek aláírták a kötelező döntőbíráskodás ügynevezett fakultatív záradékát, amely szerint, az állandó nemzetközi bíróság statutumához fűzött pótjegyzőkönyv értelmében, a statútumot aláírt államok kölcsönösen elismerik az állandó nemzetközi bíróság kötelező illetékességét jogi kérdésekben.

Noha Magyarországot helyzeténél fogva nem szólították fel arra, hogy részt vegyen a locarnói egyezményekben, mégis Magyarország, amely elfogadta a genfi protocollumot, annak ellenére, hogy visszatetszőnek találta azt, hogy a békéltetés funkcióját a többség nem egy független szervre bízta, hanem a tanácsra, amelyet Apponyi gróf a szövetséges hatalmak régi concertjéhez nagyon is közelállónak ismert fel, – Magyarország mégis kiveszi a maga részét a döntőbíráskodási és békéltetési szerződések rendszerének előmozdításából. Igaz ugyan, hogy nem Magyarország, hanem más nemzetek, Svájc, Svédország léptek fel ezen mozgalomban kezdeményezőleg, Magyarország azonban csatlakozott ehhez a kezdeményezéshez Ausztriával, Svájccal stb. kötött szerződéseiben.

JÉRÔME ET JEAN THARAUD: ZÁRÓSZÓ

~ ély öröm és baráti érzéstölt el, amidőn záró sorokat írhatok egy műhöz, amelynek az a célja, hogy a francia közönséget Magyarország állapotával megismertesse. Magyarország vasúton vagy repülőgépen csak néhány órányi távolságra van Párizstól, de még a műveltebb francia olvasónak sincs sokkal több fogalma róla, mint Kínáról vagy Beludzsisztánról. Magyarország múltjáról vagy mostani életéről jóformán semmit sem tudunk és ha a háború alatt megkérdeztük volna katonáinktól, hogy kicsodák azok a magyarok és miért harcolnak ellenünk, biztosra veszem, hogy tízezer közül sem akadt volna egy, aki felelni tudott volna a kérdésre.

A szerzők, akik e mű különböző fejezeteit írták, nem számítanak arra, hogy szavukra a közönség legszélesebb rétegei is felfigyeljenek. A szándékuk csak az, hogy Magyarország történetéről és mostani lelkivilágáról őszinte és megbízható áttekintést nyújtsanak olyanok számára, akik kíváncsiak arra is, ami Franciaország határain kívül történik. Azok az érzések, amelyekről e könyvben szó esik, tele vannak keserűséggel, amit nem nehéz megérteni. De olyan méltóságteljes és békére törekvő szellem hatja át ezeket az érzéseket, hogy tudomást kell vennünk róluk, annál is inkább, mert Európa életének fontos alkotóelemei.

*

Szinte harminc évvel ezelőtt, amikor a budapesti egyetem és az Eötvös-kollégium lektora voltam, a kedvező körülmények lehetővé tették számomra, hogy megismerjem – nem könyvekből, hanem az életből –

a magyarság történetét és lélektanát, amelyről semmit sem tudtam mindaddig, amíg a véletlen – vagy inkább azt mondhatom a jószerencse – közénk nem vezetett. Az egyetemen és az Eötvös-kollégiumban (olyan intézmény, mint nálunk az École de la rue d'Ulm) két teljesen különböző környezetbe kerültem. Az egyetem hallgatói mindazon nemzetiségekhez tartoztak, akikből az akkori Magyarország állt, a magyarokon kívül volt köztük tót, szerb, rutén, német, román és zsidó egyaránt, mindegyik persze a maga sajátos gondolat- és érzésvilágát hozta magával, úgy látszott, hogy elég jó egyetértésben élnek egymással. Egyazon tudományágak ápolása és az ifjú kor természetes kapcsolatai kissé elfelejtették velük a mély faji különbségeket. Egyesek közülük szocialista nézeteket vallottak, ami arra indította őket, hogy lenézzék a faji civódásokat. „A történelem” – mondták nekem – „nagy művészet vagy gyönyörű tudomány, de tele van tévedésekkel és ébren tartja azokat a többé-kevésbé helytálló érveket, amelyeket a különböző nemzetek hangoztatnak, hogy egymást megvethessék és gyűlöljék.” Hozzá kell tennem azonban, hogy igen kevesen beszéltek így és a Duna partjain a diákság kevésbé lelkesedett Karl Marx és Jaurès eszméiért, mint nálunk a Quartier Latin ifjúsága. Budapesten a diákok legnagyobb része nem szakadt el a nemzeti érzéstől. Bizalmas beszélgetés közben gyakran észrevettem, hogy a bajtársi viszony békés látszata mögött nyugtalanság forr, mindenféle titkos törekvés, más-más ízlés, másirányú fogékonyság és kételyek a szép magyar alkotmány maradandósága tekintetében.

Egészen más volt a helyzet az Eötvös-kollégiumban, ahol magyar szellem uralkodott, ahol színmagyar származású vagy legalább is mély magyar érzésű diákok vettek körül. Nagyon szerettem a „kollégistáimat”. A körökben éltem, fesztelenül érintkeztem velük. Gyakran összeültünk hárman-négyen valami kis vendéglőben, azokban a földszintes házacskákban, amelyekből még olyan sok maradt a város ama részén, a Duna közelében. A vendéglő is jó száz esztendősen lehetett és régi szokás szerint minden asztalra lyukas bádoglapokat raktak, amelyeknek nyílásain a korsókból kidagadó sörhab lefolyhatott. Petőfi, az 1848-as forradalom halhatatlan költője, itt ülhetett ezeknél az asztaloknál, ilyen kis vendéglőkben és kávéházakban, amelyeket ma már csak a környék szerényebb lakossága keres fel. Ilyen helyeken, poharazás és beszélgetés közben tanultam meg azt, amit Magyarország történetéből tudok.

Fiatal barátaim sok érzéssel beszéltek azokról a régi szálakról, melyek valamikor az ő hazájukat összekötötték az enyémmel. Auvergnei pápa küldte a szent koronát István királynak Rómából, amikor a nagy uralkodó, elfordulván régi hitétől és a Kelettől, egész nemzetével együtt a nyugati kereszténységhez csatlakozott. Ciszterciák tették a legtöbbet azért, hogy a magyarok megszeressék a civilizáció szépségeit. Anjou ház-

béli hercegek emelték a királyságot a hatalom legmagasabb fokára. A XVIII. század francia eszméi ébresztették fel a magyar értelmiséget abból a háromszázéves dermedtségből, amelyet a török elnyomás okozott. Francia eszmék állították sorompóba Kossuth és Petőfi Magyarországot Ferdinánd és Ferenc József Ausztriája ellen.

Nagy örömmel hallgattam, amikor a barátaim elmesélték nekem ezeket a régi dolgokat. Hangjukban ráismertem arra a szellemi frisseségre, naivságra és lelkesedésre, amely valamikor engem is betöltött, ők is szerették a társaságot, mert látták, hogy fogékony vagyok minden iránt, ami őket olyan szenvedélyesen érdekelt. Vásár idején csizmás parasztok üldögéltek a szomszéd asztaloknál, szájukban a kupakos pipával. Csodálkozva hallgatták, hogy idegen nyelven beszélünk, de megőrizték azt a nyugalmat és udvariasságot, amelyet, ha nem csalódom, ázsiai őshazájukból hoztak magukkal. Az a régimódi kis vendéglő, a lelkes diákok, a nyugodt parasztok és jómagam, azt hiszem, vonzó képet alkottunk együtt, olyan képet, amelyből a nyíltság, bizalom és tiszta idealizmus hangulata áradt.

Vasárnaponként kirándulásokat rendeztünk a budai hegyekbe, amelyek tavasszal és nyáron olyan kellemesek. Néha Visegrádig is eljutottunk és meglátogattuk az Anjouk hatalmas kastélyának festői romjait a hegytetőn. Visszafelé elhaladtunk az akácfaútól övezett szerény nyaraló előtt, ahol a nyolcvanéves Görgey Arthur tábornok lakott. De sohasem sikerült meglátnom a kerítés mögött az öreg harcost, Kossuth küzdőtársát, akit sokan hősnak tartottak, mások pedig árulónak, mert számos ütközetben megverte ugyan az osztrákokat, de le kellett tennie a fegyvert Világosnál az oroszok előtt.

A nyári vakáció idején messzebbre is elcsavarogtam a barátaimmal, hol ide, hol oda, kedvünk és hangulatunk szerint. Felejthetetlen napokat töltöttünk, szebbnél szebb, költői, szívhez szóló tájakon, amelyeknek párját hiába keresnők Európában bárhol. A hortobágyi puszta és a végtelen rét, a szabadon kóborló hatalmas ménesek abba a hitbe ringattak, hogy valami földi paradicsomban járok. A vetések hullámzó rónasága, békés falvak, fehérre meszelt házak, amelyeknek vidéki egyszerűsége is fejlett kultúrát rejteget magában, pompás lovak, könnyű kocsik, méltóságteljesen hömpölygő folyók, a síkság álombaringató édes egyhangúsága, a földművesek szorgalmas vidámsága, az egész faj életereje, komolysága, nyíltsága és vendégszeretete – újra magam előtt látlak benneteket, ha ifjúságom ragyogó emlékei közt lapozok!

Egy ízben elhatároztuk, én és a tanítványaim, hogy lefordítunk franciára néhány elbeszélést, amely a magyar tájak életét érzékelteti. A magyar írók mesterei a novellának és az elbeszélésnek. Nem kellett sokat keresgélünk, míg összeválogattunk egy kötetre valót. Hová lettek ezek a

könyvek, amelyeket egy kis könyvkereskedő adott ki? A boltja talán épp úgy eltűnt, mint az a kis kocsmá, ahol Petőfi borozgatott valaha.

Ez 1900 körül történt, a búr háború idején. Ha akkor találtam volna egy francia lapkiadót, aki hajlandó lett volna leküldeni Dél-Afrikába tudósítónak, menten elutaztam volna. Így csak a képeslapok rajzai révén ismerkedtem meg a hatalmas parasztdrámával, amely annyira izgatta a fantáziámat. Barátaim kinevettek, mert úgy lelkesedtem a búrokért. Még most is magam előtt látom Aurél Mayrt, az öreg filológust és egyetemi tanárt, amint felnéz az égre és így szól: „Igazság! Ugyan kérem! Már megint az igazságról beszél! Hol van igazság?” Hetven év tapasztalata meggyőzte az öreg bölcsöt arról, hogy az emberi dolgokban csak az erő számít valamit.

Eötvös-kollégiumbeli magyar barátaim sem osztották lelkesedésemet a búrok iránt. Akkoriban elismerő csodálattal voltak eltelve az angol szellem, az angol szokások és intézmények iránt, ami megakadályozta őket abban, hogy – miként elvártam volna – hogy együtt érezzenek a búr parasztokkal, akik ugyanolyan hősiiesen védték a szabadságukat, mint annak idején a magyarok. „Nem látják-e” – mondtam a tanítványaimnak – „hogy a búrok helyzete ugyanolyan, mint az önöké volt 1848-ban?” Igazat adtak nekem, még sem tudtak a búr ügy iránt fellelkesedni.

Mindnyájan lelkes hódolói voltak Kossuth és Petőfi szellemének, de sokan bizonyos tartózkodást tanúsítottak, ha 48-as eszmékről volt szó. A magyar temperamentumban bizonyos kettősség észlelhető: egyrészt heves láng, amely néha még erőszakosságra is elragad, másrészt keleti nyugalom, amely meghajol a politikai szükségszerűségek előtt. Ugyanazon jellemnek e két megjelenési formája legjobban megfigyelhető Kossuth Lajos és Deák Ferenc ellentétében. Az előbbi a szenvedélyes magyar, az utóbbi a nyugodt, előrelátó bölcsesség mintaképe. Úgy vettem észre, hogy fiatal barátaim igen nagyra tudták értékelni Deák Ferenc művét, amely a forradalom leverése után békés módon és alighanem az egész ország nagy előnyére kiegyenlítette Ausztriának és Szt. István koronájának a viszonyát. Meglehetősen csodálkoztam azon, hogy a diákjaim milyen könnyen sorozzák Kossuthot a romantikus hősök ködalakjai közé, éppen úgy, mint Krüger és a búrijait. „Mit ér kimerülni egy kilátástalan küzdelemben?” – mondták nekem. – „A búrok veresége eleve biztos. Csak egy szerencse érheti őket, ha még idején támad egy Deák közöttük. Számunkra is Kossuth álma, sajnos, csak utópia. Nézze csak meg, mi történt: abban a pillanatban, amikor Magyarország kimondta a függetlenségét, az országban lakó összes nem-magyarok fellázkodtak, ön tudja a legjobban, hogy mi nem szeretjük sem Ausztriát, sem Németországot, sem a germán szellemet általában, de alkalmazkodnunk kell Bécs akaratahoz, nehogy még nagyobb bajba kerüljünk. Hiszen teljesen elszigetel-

ten állunk a világban, nincsenek hatalmas fajrokonaink, még barátaink sem.” De e belenyugvás ellenére is mindig érezték helyzetük tragikus voltát: hazájuk sorsának irányítása nem volt a saját kezükben.

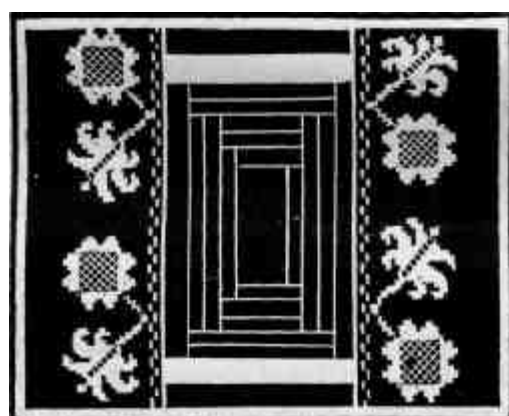
*

Négy évi ott-tartózkodás után elhagytam Budapestet és az egyetemét, de továbbra is figyelemmel kísértem mindazt, ami Magyarországon történt, hiszen gyakran látogattak meg egykori magyar tanítványaim, diákok, akik többé-kevésbé ahhoz az asztaltársasághoz tartoztak, amely abban a kis vendéglőben fészkel, ahová Petőfi is eljárt valamikor. Azután kitört a háború és ezek a régi szálak teljesen megszakadtak...

Csak két évvel a fegyverszünet után jutottam el újra Budapestre és kerestem az Eötvös-kollégiumot is, ahol húsz évvel azelőtt olyan jól éreztem magamat. De az intézet nem volt már a Csillag-utcában, a Calvin-tér közelében. Elhagyta az ódon kis utcát, a kecskerágóval beültetett udvart, ahova alig tudott behatolni a napsugár. Átköltözött a Duna túlsó partjára, a Gellérthegy oldalán erre a célra épült új házba. Új diákok nyüzsgtek a folyosóin, nem a régi arcok, akik valamikor fogadtak ott. Mégsem voltam idegen köztük. A régi barátsággal fogadtak és én is meleg barátságot éreztem irántuk. Találtam néhány régi barátot is, akik sorsukat az intézethez kötötték és ezek beszámoltak nekem a többiekről is. Milyen szomorúság fogta el a szívemet, amikor megtudtam, hogy ez a Kárpátokban esett el, amaz Szerbiában, mások meg az olasz fronton.

Mit gondolnak rólam? Talán magukban azzal vádolnak, hogy hűtlen lettem a szabad eszmékhez, amelyeket olyan gyakran megvitattunk együtt poharazás közben. Talán azt hiszik, hogy a győztes gőgjével állítok be közéjük? Ezen a helyen izenem nekik: nem változtam, az érzelmeim nem hűltek ki és azért jöttem el, hogy felvegyem velük újra az érintkezés fonalát.

Az intézettel szomszédos kápolnában résztvettem egy misén, amelyet a harctéren elesett régi bajtársaink emlékének szenteltek. A mise alatt megrendülten gondoltam rájuk, valamennyire, a fiatal franciákra és a fiatal magyarokra, akik fegyvert fogtak egymás ellen, anélkül, hogy ismerték volna egymást, gyűlölet nélkül a szívükben. Körülöttem hasonló gondolatok foglalkoztattak mindenkit. És így történt, hogy ebben az órában, a csendes budai dombon, vén diákok, fiatal diákok és én magam őszintén nézhettünk egymás szemébe, azzal a nemes és komoly érzéssel, amely a magyar zene mélyén rejtőzködik, annak a zenének a mélyén, amely mindig a zokogás peremén jár.

T A R T A L O M

Előszó. Írta: <i>Lukács György</i> , ny. miniszter, orsz. képviselő.....	5
--	---

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

A MAGYAR NEMZET RÖVID TÖRTÉNETE. Írta: <i>Eckhart Ferenc</i> , a bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója.....	7
A TÖRTÉNELMI EGYÜTTÉLÉS TANULSÁGAI. Írta: <i>Gerevich Zoltán</i> , külügyi miniszteri tanácsos.....	33
MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTÉNYSÉG. Írta: <i>Serédi Jusztinián</i> , bíbornok, hercegprímás, esztergomi érsek	40
AZ ŐRÖK MAGYARORSZÁG IGAZI ARCA. Írta: <i>Louis Villat</i> , a besançonni egyetem tanára.....	47

A MAGYAR FÖLD ÉS NÉPE

A MAGYAR FÖLD. Írta: <i>Cholnoky Jenő</i> , egyet. nyilvánv. r. tanár.....	59
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS. Írta: <i>Gárdonyi Albert</i> , székesföv. főlevéltáros ...	66
MAGYAR VIDÉKI VÁROSOK. Írta: <i>Várhidy Lajos</i> , a Városok Kongresszusának igazgatója	68
A MAGYAR FALU. Írta: <i>Bodor Antal</i> , egyet. ni. tanár, gazdasági főtanácsos	98
A MAGYARSÁG NÉPRAJZA, írta: <i>Györffy István</i> , a Magyar Nemz. Múzeum igazgató- őre	108
ÜTI IMPRESSZIÓIM MAGYARORSZÁGRÓL. Írta: <i>Jules Romains</i> , író.....	126

MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM

A MAGYAR NYELV. Írta: <i>Balassa József</i> , a Magyar Nyelvőr szerkesztője.....	133
A MAGYAR IRODALOM JELLEMZŐ VONÁSAI. Írta: <i>Császár Elemér</i> , egyet. nyilvánv. r. tanár	141
AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM. Írta: <i>Szerb Antal</i> , középiskolai tanár.....	154
A MAGYAR IRODALOM SAJÁTOS ÉRTÉKEI. Írta: <i>Hankiss János</i> , egyet. nyilvánv. r. tanár	162
A MAGYAR SZÍNMIRODALOM. Írta: <i>Sebestyén Károly</i> , a Színművészeti Akadémia id. igazgatója.....	169
A MAGYAR FILMKULTÚRA. Írta: <i>Pakots József</i> , országgyűlési képviselő	180
A MAGYAR SAJTÓ. Írta: <i>Vészi József</i> , főszerkesztő, a Felsőház tagja.....	187
A MAGYAR KÖNYVKULTÚRA. Írta: <i>Ranschburg Viktor</i> , a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Orsz. Egyes. tb. elnöke.....	194
NAGY NEMZETEK ÉS KIS NEMZETEK. Írta: <i>André Maurois</i> , író.....	204

MAGYAR TUDOMÁNY

A HÁBORÚ UTÁNI MAGYAR TUDOMÁNPOLITIKA. Írta: <i>Klebelberg Kuņo</i> gróf, magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.....	207
MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY. Írta: <i>Komis Gyula</i> , egyet. tanár, közoktatásügyi állam- titkár	215
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÉS MUNKÁSSÁGA. Írta: <i>Balogh Jenő</i> , nyűg. miniszter, a Magyar Tud. Akadémia fűtitkára.....	238
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM. Írta: <i>Varjú Elemér</i> , udv. tanácsos, a Magyar Nem- zeti Múzeum tört. oszt. igazgatója.....	242
A MAGYARSÁG ÉS A FILOZÓFIA. Írta: <i>Nagy József</i> , egyet. nyilv. r. tanár.....	250
A MAGYAR JOGTUDOMÁNY. Írta: <i>Kolosváry Bálint</i> , egyet. nyilv. r. tanár	259
MAGYARORSZÁG SZEREPE AZ ORVOSTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉBEN. Írta: <i>Gyűry</i> <i>Tibor</i> h. államtitkár.....	268
MAGYARORSZÁG ÉS A TUDOMÁNYOS TECHNIKA. Írta: <i>Zelovieh Kornél</i> , mű- egyetemi nyilv. r. tanár.....	273
MAGYAR FELTALÁLÓK. Írta: <i>Stark Lipót</i> , a Magy. Elektr. Művek Orsz. Szöv. Elnöke.....	286
MAGYAR FELFEDEZŐ UTAZÓK. Írta: <i>Cholnoky Jenő</i> , egyet. nyilv. r. tanár	298

MAGYAR MŰVÉSZET

A KÉPZŐMŰVÉSZETEK MAGYARORSZÁGON. Írta: <i>Ybl Ervin</i> , min. titkár.....	311
A MAGYAR ZENEMŰVÉSZET MAI HELYZETE EURÓPAI VISZONYLATBAN. Írta: <i>Hubay Jenő</i> , a Zeneművészeti Fűiskola fűigazgatója.....	337
A MAGYAR SZÍNPAD. Írta: <i>Hevesi Sándor</i> , a Nemzeti Színház igazgatója.....	346
AZ IPARMŰVÉSZET MAGYARORSZÁGON. Írta: <i>Divald Kornél</i> , a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti előadója.....	352
MŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYEINK. Írta: <i>Rózsaffij Dezső</i> , a Szépművészeti Múzeum I. oszt. őre.....	362
MAGYAR NÉPMŰVÉSZET. Írta: <i>Viski Károly</i> , a Magy. Nemz. Múzeum őre	374
MAGYAR NÉPZENE. Írta: <i>Lajtha László</i> , a Magy. Nemz. Múzeum nyűg. igazgató- őre, a Nemzeti Zenede tanára.....	381
MAGYAR TÁNC. Írta: <i>Márkus László</i> , hírlapíró, a Magy. Kir. Operaház rendezője.....	385

MAGYAR TÁRSADALOM

A MAGYAR NÉP LELKE. Írta: <i>Ravasz László</i> , református pűspök.....	389
A MAGYAR Nű. Írta: <i>Anna fűhercegnű</i>	392
A MAGYAR KATONA. Írta: <i>József fűherceg</i> , tábornagy.....	396
MAGYARORSZÁG NÉPJÓLÉTI, MUNKAÜGYI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI TÖREKVÉSEI A HÁBORÚ UTÁN. Írta: <i>Vass József</i> , m. kir. népjóléti miniszter.....	398
TÁRSASÁGI ÉLET MAGYARORSZÁGON. Írta: grűf <i>Teleki Sándor</i> , író.....	417
A MAGYAR SPORT. Írta: <i>Mező Ferenc</i> , középiskolai tanár.....	423
A MAGYAR SAKKJÁTÉKOSOK. Írta: <i>Maróczgy Géza</i> , Magyarország sakk-nagymestere.....	439
EGY HÁBORÚS INTERNÁLT ÉLMÉNYEIK MAGYARORSZÁGON. Írta: <i>Paul de</i> <i>Montfort</i> , író	444

MAGYAR GAZDÁLKODÁS

ÁLLAMI PÉNZGAZDÁLKODÁS. Írta: <i>Bud János</i> , m. kir. közgazdasági miniszter.....	449
NÉHÁNY ADAT A MAGYAR BANKÜGYRŐL. Írta: <i>Fűldes Béla</i> , ny. miniszter.....	453
MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGA. Írta: <i>Muischenbacher Emil</i> , az OMGE igazgatója.....	464

MAGYAR GYÁRIPAR. Írta: <i>Fenyő Miksa</i> , a GyOSz ügyvezető-igazgatója.....	477
közép- ÉS KISIPAR, MŰIPAR. Írta: <i>Naményi Ernő</i> , az Orsz. Iparegyesület h. igazgatója.....	482
A MAGYAR IPAR KÜLFÖLDI VONATKOZÁSAI. Írta: <i>Magyar Pál</i> , az Angol-Magyar Bank ipari konzulense	492
MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI KERESKEDELME. Írta: <i>Szterényi József</i> báró, ny. miniszter	497
MAGYAR-FRANCIA GAZDASÁGI KAPCSOLATOK. Írta: <i>Praznovszky Iván</i> , rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter.....	503
MAGYAR KÖZLEKEDÉSÜGY. Írta: <i>Zelovich Kornél</i> , műegyetemi nyilv. r. tanár – . . .	511

MAGYAR ALKOTMÁNY – NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

MAGYARORSZÁG VILÁGPOLITIKAI HELYZETE. Írta: <i>Apponyi Albert gróf</i>	531
A MAGYAR ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE. Írta: <i>Wlassics Gyula</i> báró, a Közigazgatási Bíróság elnöke, a Felsőház elnöke.....	537
A MAGYAR ALKOTMÁNY ÉS DEMOKRÁCIA. Írta: <i>Illés József</i> , orsz. képvis., nyilv. r. egyet. tanár.....	552
MAGYARORSZÁG ÉS A PARLAMENTARIZMUS. Írta: <i>Mikszáth Kálmán</i> , főispán	561
MAGYARORSZÁG ÉS A FÜGGETLENSÉGI ESZME. Írta: <i>Eöttevényi Olivér</i> , udv. tanácsos, a Magy. Külügyi Társaság ügyvezető-alelnöke.....	566
MAGYARORSZÁG ÉS A BOLSEVIZMUS. Írta: <i>Gratz Gusztáv</i> , ny. miniszter, orsz. képvis. 576	
MAGYARORSZÁG, SZOMSZÉDAI ÉS FRANCIAORSZÁG. Írta: <i>Henri de Jouvenel</i> , a francia Szenátus tagja, ny. miniszter, v. syriai főmegbízott, v. népszövetségi delegátus.....	580
MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI BÍRÁSKODÁS. Írta: <i>Charles Dupuis</i> , az Institut tagja, egyetemi tanár.....	584
MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKAI KAPCSOLATAI ÉS A MAGYAR DIPLOMATÁK. Írta: <i>Horváth Jenő</i> , egyet. rk. tanár.....	595
MAGYARORSZÁG ÉS FRANCIAORSZÁG. Írta: <i>Lukács György</i> , ny. miniszter, orsz. képviselő	605
MAGYAR-NÉMET RELÁCIÓK. Írta: <i>Gratz Gusztáv</i> , ny. miniszter, orsz. képviselő.....	617
MAGYARORSZÁG POLITIKAI KAPCSOLATAI ANGLIÁVAL. Írta: <i>Horváth Jenő</i> , egyet. rk. tanár.....	622
MAGYAR-OLASZ KAPCSOLATOK. Írta: <i>Berzeviczy Albert</i> , ny. miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.....	626
AMERIKA ÉS A MAGYAROK. Írta: <i>Pivány Jenő</i> , a Pénzügyi Központ h. igazgatója 631	
MAGYARORSZÁG ÉS AZ UTÓDÁLLAMOK. Írta: <i>Eckhardt Tibor</i> , ny. min. tan., a Magyar Revíziós Liga alelnöke.....	639
HATÁSKÖRI TÚLLÉPÉS A NEMZETKÖZI DÖNTŐBÍRÁSKODÁSBAN. Írta: <i>René Brunei</i> , a francia képviselőház tagja, egyetemi tanár	650
MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI JOG. Írta: <i>A. de Lapradelle</i> , az École Libre des Sciences, Paris, professzora.....	658
ZÁRÓSZÓ. Írták: <i>Jérôme</i> és <i>Jean Tharaud</i> , írók	667

K É P E K J E G Y Z É K E

BUDAPEST

1. A királyi vár – Országháza..... 70
2. Lánchíd – Erzsébet-híd..... 72
3. Szent Gellért gyógyfürdő és szálloda – Artézi-fürdő..... 72
- i. Szépművészeti Múzeum – Mücsarnok..... 74

VIDÉKI VÁROSOK

5. Vidéki vásár..... 80
6. Szeged, Kultúrpalota – Nyíregyháza, Kossuth-tér és Városháza – Mezőtúr,
Városháza..... 80
7. A soproni hűségkapu – A zalaegerszegi Károly-templom – A pécsi székesegyház..... 88
8. Debrecen, Református Nagytemplom – Debrecen, Nagytemplom-tér a Kossuth-
szoborral – Debrecen, Déri-Múzeum – Miskolc, Erzsébet-tér..... 88
9. Győr, Városháza – Győr, Püspökvár – Békéscsaba, Színház – Békéscsaba,
a Közművelődés Háza..... 96
10. A gyulai Dürer-emléktábla – A gyulai Erkel-emléktábla – A gyulai vár ... 90

A MAGYAR FALU

11. Ház, Veszprém m. – Pásztortanya, Polgár-Szentmargita p. – Székely ház,
Csik m. – Székely ház és kapu, Udvarhely m..... 104

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA

12. Csikósok, Szoboszló-Angyalháza p. – Nyomatás lóval, Kecskemét..... 112
13. Sárközi menyecske, Tolna m. – Kapuvári menyecske, Sopron m. – Matyó
menyecske kuzsuban, Mezőkövesd – Kalotaszegi menyecske, Kolozs m..... 112
14. Betlehemes lány, Mezőkövesd – Nő főköttében, Heves m. – Szoba belseje,
Sárrét, Békés m..... 120
15. Maló férfi cifra szűrben – Hortobágyi gulyás cifra szűrben – Szövő nő,
Kalotaszeg 120

MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY

16. Az Országos Levéltár Budapesten (Petz Samu műve) – A Mezőgazdasági
Múzeum Budapesten (Alpár Ignác műve)..... 224
17. A jászó-premontreiek gödöllői Szt. Norbert nevelőintézete és reálgimnáziuma
(Kertész K. Róbert és Sváb Gyula műve) – A szegedi Ferenc József Tudo-
mányegyetem 224

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM MŰKINCSEIBŐL

18. Szent Sebestyén szobra 1500 körüli időből, Lőcséről – Miskannácska, ezüst-
ből, 1490 körül – Madonna-szobor a XIV. sz. második feléből, Sztatvinról,
Szepes m. – Terem a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában a bártfai
városi könyvtár szekrényével..... 248
19. Szárnyasoltár Felsőmagyarországról 1521-ből 248

MAGYARORSZÁG ÉS A TUDOMÁNYOS TECHNIKA

20. A Magy. Kir. József Műegyetem főépülete.....280
 21. A világ nagy természettudósai. A Magy. Kir. József Műegyetem könyvtári nagy olvasótermének falfestménye (Raksányi Dezső műve).....280

MAGYAR FESTÉSZET

22. XIV. századbéli falikép az almakeréki templomban – Mária látogatása (M. S. mester műve) – II. Rákóczi Ferenc (Mányoki Ádám műve) – A mester családjával (Kupeczky János műve).....312
 23. Hunyadi László siratása (Madarász Viktor) – Ámor és Psyche (Lotz Károly) - Forrás (Székely Bertalan)312
 24. Parasztleány (Munkácsy Mihály) – Párizsi nő (Munkácsy Mihály) – Károlyi Lászlóné grófné (Benczúr Gyula) – Csekonicz Jánosné grófné (László Fülöp) 320
 25. Majális (Szinyei Merse Pál) – Patak partján (Mészöly Géza) – Fontainebleau! erdő (Paál László).....320
 26. Márciusi est (Ferenczy Károly) – Tanácskozás (Rudnay Gyula) – Népszínház-utca (Csók István) – Aristide Maillol (Rippl-Rónai József).....324

MAGYAR SZOBRÁSZAT

27. Királysobor töredéke Kalocsáról, XII-XIII. sz. – Betlehemi pásztor a lőcsei plébániatemplomban (Lőcsei Pál műve) – Szt. György lovasszobra a prágai Hradsin udvarán (Kolozsvári Márton és György műve) – Szt. Sebestyén (XVIII. sz. mester).....328
 28. Mária Terézia pozsonyi emlékszobra (Fadrusz János műve) – Anyánk (Stróbl Alajos műve) – Mária és Magdolna (Zala György műve) – Síremlékszobor a budapesti Kerepesi temetőben (Pásztor János műve).....328

MAGYAR ÉPÍTÉSZEZET

29. A jaki templom főkapuja – A kassai székesegyház déli kapuja – A pannonhalmi apátság templomának belseje – A csütörtökhelyi kettős kápolna . . . 332
 30. Részlet a sárospataki vár udvarából – Az egri minoritatemplom – Az egri lyceum (Fellner Jakab műve) – A szombathelyi székesegyház belseje (Hefele Menyhért műve).....336
 31. A Magyar Nemzeti Múzeum Budapestien (Pollák Mihály műve) – A budapesti Vigadó (Feszi Frigyes műve) – Az Iparművészeti Múzeum Budapesten (Lechner Ödön műve) – A budapesti Operaház (Ybl Miklós műve)338

MAGYAR ZENEMŰVÉSZET

32. A Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola Budapesten. Főbejárat és Liszt-szobor - A budapesti Magy. Kir. Zeneművészeti Főiskola nagy hangversenyterme344

MAGYAR IPARMŰVÉSZET

33. Részletek a Szent Korona Szt. István-kori felső feléből – Mátyás király serlege – Csóktábla 1500-ból.....352
 34. Zománcos ezüst szárnyasoltár Nagy Lajos király kincstárából – Dísznyereg csontfaragásokkal a XV. század elejéről.....352

MAGYARORSZÁG MŰKINCSEIBŐL

35. Esterházy-Madonna (Raffaell).....364
 38. Madonna a gyermekkel és az anyuallal (Correggio) – Madonna a gyermekkel (Reltraffio) – Férfiképmás (Giorgione) – Cornaro Katalin ciprusi királyné arcképe (Gentile Bellini).....366

37. A bűnbánó Magdolna (Greco) – Leány korszóval (Goya) – Házaspár képe (Van Dyck).....	368
38. Szt. József álma (Rembrandt) – Női képmás (Van der Meer van Delft) – Villa a római Campagnában (Claude Lorrain)	368
39. Contarini Jakab képmása (Moroni) – Férfiképmás (Le Brun) – A fehér ló (Delacroix)	370
40. Coubron-i tájkép (Corot) – Kanapén ülő hölgy (Manet).....	372

MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

41. Tányér, Baranya m. – Tányér, Udvarhely m. – Tányér, Tolna m. – Tál, Tolna m. – Tányér, Kalotaszeg, Kolozs m. – Kancsó, Kalotaszeg, Kolozs m. – Ételhordó „komaszilke”, Nagykunság – Kancsó, Udvarhely m.	376
42. Férfiködmön, Bihar m. – Dohányzacskó, Kecskemét, Pest m. – Férfisuba, Veszprém m. – Napoleon lovasszobra, Dunántúli, 1800-ban készült, mézeskalácsforma pozitív másolata.....	380
43. „Írásos” párnavég-hímzés, Kalotaszeg, Kolozs m. – Tarka párnavég-hímzés, Nagykunság – Főkötő-hímzések, Sárköz, Tolna m.	382
44. Hímzés, Mezőkövesd, Borsod m. – Párnavég-hímzés, Jász-Nagykun-Szolnok m. - Hímzett szüregallér, Bihar m. – Posztóapplikációs szüregallér, Bihar m.	384
45. Fából faragott gyertyatartó, Dunántúl – Szaru-sótartó, fából faragott fedéllel, Zala m. – Fából faragott kásakavaró, Kiskunság – Székely kapu, Szováta, Maros-Torda m.....	384

MAGYAR SPORT

46. Borbély György Parisba indul 1889 június 25-ikén – Francia atléták Budapesten az FTC versenyén 1925 szeptember 7-ikén – Terstyánszky és Gaudin francia mester tornmérkőzése az 1924-ik évi párisi Olympian.....	432
47. Az 1928. évi amsterdami olympia magyar győztesei és helyezettjei Magyarország Kormányzójánál való fogadtatásuk után.....	432

ÚJABB MAGYAR IPARMŰVÉSZET

48. Petőfi-plaket (Beck Ö. Fülöp műve) – Kalotaszeg (Reményi József műve) – Ady Endre emlékérem hátlapja (Pátzay Pál műve) – Anyaság (Teles Ede műve) – Mikes-érem (Beck O. Fülöp műve).....	488
49. A pécsi Zsolnay-gyárban készült ezoin-vázák – Ebédlőszoba díszszekrénye (Kozma Lajos terve) – A királyi palota kovácsolt vaskapuja (Jungfer Gyula munkája).....	488

FRANCIA-MAGYAR KAPCSOLATOK

50. Gróf Bercsényi László, Franciaország marsallja. (A Történelmi Képcsarnokban levő Lalik-féle másolatról)	608
51. Nagy Lajos kora (Lotz Károly festménye).....	608
52. A budavári koronázótemplom – III. Béla és Anna királyné szarkofágja a budavári koronázótemplom Szentháromság kápolnájában – Az 1808-ban elesett francia katonák emlékoszlója Pécssett – Az emlékoszlop felirati táblája	616

TÉRKÉPMELLÉKLETEK JEGYZÉKE

I. Magyarország Szent István király korában (1000-1038).....	8
II. Nagy Lajos magyar király birodalma (1342-1382).....	16
III. Magyarország a török uralom legnagyobb kiterjedése korában (1683)	24
IV. A legjelentékenyebb magyar felfedező-utazók útvonala és kutatásterülete	304

